

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI

TAŞLICALI YAHYÂ BEY VE HAMSE'Sİ

DOKTORA TEZİ

Ayşe SAĞLAM

DİYARBAKIR-2016

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI

TAŞLICALI YAHYÂ BEY VE HAMSE'Sİ

HAZIRLAYAN
Ayşe SAĞLAM

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İdris KADIOĞLU

DİYARBAKIR-2016

D.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir. 08 / 02 / 2016

Başkan : Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İdris KADIOĞLU

Üye : Prof. Dr. Hasan KAVRUK

Üye: Prof. Dr. Bahir SELÇUK

Üye: Doç. Dr. Ramazan SARIÇİÇEK

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Doç. Dr. Rifat EFE

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksi-nin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Ayşe SAĞLAM

08/02/ 2016

ÖN SÖZ

Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Hamse'si adını taşıyan bu çalışma *Ön Söz, İçindekiler, Türkçe ve İngilizce Özet, Çeviri Yazı Alfabetesi, Kısaltmalar, Giriş, Bölümler, Sonuç, Kaynakça ve Ek Metin*'den oluşmaktadır. Yahyâ Bey'in hamsesini oluşturan *Şâh u Gedâ, Gencîne-i Râz, Yûsuf ve Zelîhâ, Kitâb-ı Usûl ve Gülşen-i Envâr* mesnevîlerinin incelendiği bu çalışmada eserler şekil, muhteva, dil ve üslûp açısından değerlendirilmiş, hikâyelerin tahkiye yapısı ortaya konmuştur.

Şimdiye kadar Yahyâ Bey'in mesnevîlerini esas alan lisansüstü tezlerde eserlerin çeviri yazılı metinleri ve kısmî incelemeleri yapılmakla yetinilmiştir. Bu çalışmalar şâirin mesnevîlerini gün yüzüne çıkarmaya yardımcı olmuş fakat onları tahlilî olarak ortaya koymakta yetersiz kalmıştır. Bu çalışma, Yahyâ'nın mesnevîleriyle ilgili bu boşluğu doldurmayı, şâiri, özellikle de mesnevîlerini, bütün olarak ortaya koymayı hedeflemektedir.

Yahyâ Bey'in mesnevîlerini bir arada değerlendirme düşüncesinden hareketle klasik Türk edebiyatı sahasında metnin içeriğine dönük yapılan çalışmalar gözden geçirilmiş; birkaç örnek dışında, bu sahadaki çalışmaların metinlerde yer alan belli başlı unsurları tespit ve tasnif etmekle sınırlı olduğu görülmüştür.

Taranan kaynaklar içinde Tunca Kortantamer'in *Nevî-zâde Atâyî ve Hamse'si* isimli eseri yönlendirici olmuştur. Himmet Uç'un *Şiirimize Estetik ve Felsefi Bakışlar* isimli kitabının arkasında Hamdullah Hamdi'nin *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevîsini tahlili olarak incelemesi, Kortantamer örneğinin daha da geliştirilebileceği, kurgu ve metin içi işleyiş bakımından hikâye ve roman tarzına en yakın klasik Türk edebiyatı nazım şekli olan mesnevîlerden yeni ve orijinal tespitler yapılabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Fatih Köksal'ın *Tahkiyeli Bir Eser Olarak Taşlıcalı Yahya'nın Şâh u Gedâ Mesnevîsi* isimli makalesi ile Şener Demirel'in *Heft-Peyker Mesnevîsinin Tematik Açıdan İncelenmesi* isimli makalesi bu düşünceyi kuvvetlendirmiştir. Bu düşünceden hareketle anlatı metinlerini tahlil etmeye yönelik çok sayıda metin okunmuştur. Bunların başında Şerif Aktaş'ın *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Eserlerin Tahlili* ve İsmail Çetişli'nin *Metin Tahlillerine Giriş II Hikâye-Roman-Tiyatro* isimli kitapları gelir. Gülderen Özdemir'in *Servet-i Fünûn Romanında Zamanın İşlevi* isimli doktora çalışması, Ramazan Korkmaz'ın *Romanda Mekânın Poetiği* isimli makalesi ve Şaban Sağlık'ın *Kurmaca Âlemin Kurmaca Sözcülerinden Romanda*

Zaman-Mekân-Tasvir isimli makalesi de yol açıcı olmuştur. Burada ismi anılmayan, kaynakçada yer verdiğimiz, konuyla ilgili birçok kaynaktan yararlanılmıştır.

Çalışmaya hamsenin birinci mesnevîsi olan *Şâh u Gedâ* ile başladık. Öncelikle eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki nüshaları üzerine araştırma yaptık. İkinci aşamada *Şâh u Gedâ*'yı tanıtip mesnevînin bölümleri hakkında genel bilgiler verdik ve eserin şekil incelemesini yaptık. Üçüncü aşamada eserin muhtevasını oluşturan konuları başlıklar halinde inceledik. Bu bölümün ardından mesnevînin dil ve üslûp özellikleri üzerinde durduk. Sonrasında mesnevîyi özetleyip şahıs kadrosu, olay örgüsü, mekân, zaman, bakış açısı ve anlatıcı şeklinde beş başlık altında tahlil ettik. Bu şekilde mesnevînin tahkiye yapısını ortaya koyduk. Aynı işlemi *Gencîne-i Râz*, *Yûsuf ve Zelîhâ*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr* mesnevîlerine de sırayla uyguladık. Mesnevîlerle ilgili gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra edebî kaynaklardan ve şâirin eserlerinden edindiğimiz bulgularla şâirin hayatı, edebî kişiliği ve eserlerini anlatmaya çalıştık ve bu bölümü çalışmanın girişine ilave ettik.

Çalışmada Kazım Yoldaş'ın *Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ*, Ramazan Sarıçiçek'in *Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencîne-i Râz*, Mehmet Akif Alkaya'nın *Taşlıcalı Yahyâ Kitâb-ı Usûl*, Mehmet Çavuşoğlu'nun *Yûsuf ve Zelîhâ* isimli çeviri yazılı metinlerinden faydalandık. İhtiyaç duyduğumuzda orijinal metinlere de müracaat ettik. Hamsenin son mesnevîsi üzerinde iki yüksek lisans ve bir lisans tezi hazırlanmasına rağmen metinlerdeki yanlış okumalar ve metinler arasındaki okuma farklılıklarından dolayı *Gülşen-i Envâr*'ı yeniden okuma ihtiyacı duyduk. Yüksek lisans tezlerinde kullanılan Millet Kütüphanesi (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) 993 ve Râşid Efendi Kütüphanesi 1124 numaralı ana nüshalarla birlikte tezlerde yer verilmeyen yeni ve daha hacimli bir nüsha olan Milli Kütüphane 60 Hk 1/1 (1b-81a) numaralı nüshayı kullanarak ek metni oluşturduk. Bu üç nüshayı karşılaştırarak hazırladığımız metni, çalışmanın sonuna ekledik. *Gülşen-i Envâr*'ın incelenmesinde oluşturduğumuz bu yeni metni kullandık.

Mesnevîlerden yapılan şiir alıntıları, *Kısaltmalar* bölümünde verilen eser adı kısaltmaları kullanılarak belirtilmiştir. Adı geçen lisansüstü çalışmalardaki beyit numaraları eser adı kısaltmasının yanında parantez içinde gösterilerek verilmiştir.

Mesnevîler özetlenirken bölüm başlıklarının orijinalleri, dipnot düşülerek belirtilmiştir. Uzun soluklu mesnevîlerde konu başlıklarının tamamına yer verilmemiştir.

Tahkiye incelemesiyle ilgili teorik bilgiler, hamsenin birinci mesnevîsi olan *Şâh u Gedâ*'nın tahkiye incelemesi kısmında verilmiştir. Diğer mesnevîler incelenirken bu bilgiler tekrar edilmemiştir.

Yûsuf ve Zelîhâ'daki çerçeve hikâye başlıkları mesnevînin orijinalinde yer almaz. Bu başlıklar çalışmaya tarafımızdan ilave edilmiştir. Ayrıca asıl hikâyenin tahkiye incelemesi tamamlandıktan sonra çerçeve hikâyeler de aynı yöntemle incelenmiştir.

Çalışmamın başından sonuna kadar bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan danışman hocam Prof. Dr. İdris Kadioğlu'na teşekkür ederim. Ayrıca manevî desteğini çalışmanın her aşamasında hissettiğim ve bilimsel tecrübelerinden faydalandığım Prof. Dr. Hasan Kavruk'a da teşekkür etmekten mutluluk duyarım. Mesnevî okumaları sırasında anlamlandırmakta zorlandığım yerleri çözmemde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mahmut Kaplan'a, Doç. Dr. Halil Çeçen'e ve Doç. Dr. Ramazan Sarıçipek'e; eleştiri ve yorumlarıyla tezimin şekillenmesine yardım eden Doç. Dr. Mehmet Emin Uludağ'a teşekkür ederim.

Ayşe SAĞLAM

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM	i
ÖN SÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	v
ÖZET.....	xii
ABSTRACT	xiii
ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ.....	xiv
KISALTMALAR.....	xv
GİRİŞ.....	1
a- Mesnevî ve Hamse.....	1
b- Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Hayatı	4
c- Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Edebî Kişiliği.....	13
d- Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Eserleri	16
1. BİRİNCİ BÖLÜM	18
1.1. Şâh u Gedâ.....	18
1.1.1. Şâh u Gedâ'nın Yazma Nüshaları	18
1.1.2. Şâh u Gedâ'nın Şekil İncelemesi	20
1.1.3. Şâh u Gedâ'nın Muhteva İncelemesi	24
1.1.3.1. Aşk	25
1.1.3.2. Dinî Unsurlar	27
1.1.3.3. Tasavvufî Unsurlar	33
1.1.3.4. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar.....	35
1.1.3.5. Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar	37
1.1.3.6. Astronomi.....	39
1.1.3.7. Müstensihle İlgili Değerlendirme	40
1.1.4. Şâh u Gedâ'nın Dil ve Üslûp İncelemesi.....	40
1.1.5. Şâh u Gedâ'nın Bölümleri ve Özetleri.....	49
1.1.5.1. Besmele	49
1.1.5.2. Tevhîd.....	49
1.1.5.3. Münâcât.....	50
1.1.5.4. Na't.....	50
1.1.5.5. Mi'râc	51
1.1.5.6. Hz. Ebû Bekir'e Övgü	52
1.1.5.7. Hz. Ömer'e Övgü	52
1.1.5.8. Hz. Osmân'a Övgü	53
1.1.5.9. Hz. Ali'ye Övgü	53
1.1.5.10. Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü	53

1.1.5.11.	Eserin Yazılış Sebebi.....	54
1.1.5.12.	Âşığın Coşkunuğu	54
1.1.5.13.	Şehr-i Mamûr İstanbul.....	55
1.1.5.14.	Ayasofya.....	55
1.1.5.15.	At Meydanı.....	56
1.1.5.16.	Adı Geçen Güzellerin Vasıfları	56
1.1.5.17.	Gedâ'nın Aşk Macerası	57
1.1.5.18.	Gedâ'nın Delirmesi ve Dostlarının Ona Nasihat Etmeleri	58
1.1.5.19.	Gedâ'yı Şifa için Velî Zâta Götürmeleri	58
1.1.5.20.	Gedâ'nın, Hislerini Şâh'a Açması	59
1.1.5.21.	Nasihât.....	59
1.1.5.22.	Gedâ'nın Sırrı İfşa Etmesi	59
1.1.5.23.	Rakibin Şeytânî Hileleri	60
1.1.5.24.	Gedâ'nın Şehirden Ayrılması	60
1.1.5.25.	Gedâ'nın Bedduası ve Tesirleri	61
1.1.5.26.	Gedâ'nın Şâh'a Mektubu.....	61
1.1.5.27.	Dostların Şâh'ı Kötülemeleri.....	61
1.1.5.28.	Gedâ'nın Allâh'a Yalvarması	62
1.1.5.29.	Gedâ'nın Pazarda Satışa Çıkarılması	62
1.1.5.30.	Gedâ'nın Latîfesi	63
1.1.5.31.	Bahar Tasviri	63
1.1.5.32.	Şâh ve Arkadaşlarının Gül Bahçesinde Birbirlerine Hikâye Anlatmaları	64
1.1.5.33.	Şâh'ın Denizde Yüzmesi ve Gemiye Binmesi.....	64
1.1.5.34.	Gedâ'nın Hasta Olması ve Şâh'ın İltifatıyla Şifa Bulması	64
1.1.5.35.	Hasb-i Hâl.....	65
1.1.5.36.	Şâh'ın Gedâ'ya İlgisizliği	65
1.1.5.37.	Şâh'ın Gedâ'yı Aldatması	66
1.1.5.38.	Hasb-i Hâl.....	66
1.1.5.39.	Bazı Câhillerin Aşkî Sorgulamaları.....	67
1.1.5.40.	Kitabın Sonu.....	67
1.1.6.	<i>Şâh u Gedâ'da Tahkiye Unsurları.....</i>	68
1.1.6.1.	Şahıs Kadrosu.....	68
1.1.6.2.	Olay Örgüsü	78
1.1.6.3.	Mekân.....	81
1.1.6.4.	Zaman.....	85
1.1.6.5.	Bakış Açısı ve Anlatıcı.....	103

Bölümün Genel Değerlendirmesi 106

2. İKİNCİ BÖLÜM..... 110

2.1.	Gencîne-i Râz	110
2.1.1.	<i>Gencîne-i Râz'ın Yazma Nüshaları</i>	110
2.1.2.	<i>Gencîne-i Râz'ın Şekil İncelemesi.....</i>	112
2.1.3.	<i>Gencîne-i Râz'ın Muhteva İncelemesi.....</i>	115
2.1.3.1.	Dinî Unsurlar	115
2.1.3.2.	Tasavvufî Unsurlar	123
2.1.3.3.	Tarihî ve Efsanevî Unsurlar.....	130
2.1.3.4.	Mûsikî, Rûya Tabiri ve Astronomi	134
2.1.3.5.	Şiir, Şâir ve Müstensihle İlgili Değerlendirme	136
2.1.4.	<i>Gencîne-i Râz'ın Dil ve Üslûp İncelemesi.....</i>	138
2.1.5.	<i>Gencîne-i Râz'ın Bölümleri ve Özetleri</i>	152

2.1.5.1.	Besmele	153
1.1.1.2.	Tevhîd.....	153
2.1.5.2.	Münâcât.....	154
2.1.5.3.	Na't.....	155
2.1.5.4.	Mi'râc	155
2.1.5.5.	Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü	156
2.1.5.6.	Eserin Yazılış Sebebi.....	157
2.1.5.7.	Şâirlere Övgü.....	158
2.1.5.8.	Kadri Efendi'ye Övgü	159
2.1.5.9.	Birinci Makale (Aşkın Fazîleti).....	159
2.1.5.10.	İkinci Makale (Namaz).....	161
2.1.5.11.	Üçüncü Makale (Gizli Zikir)	162
2.1.5.12.	Dördüncü Makale (Taklitten Tahkike Geçiş)	164
2.1.5.13.	Beşinci Makale (Dervişin Şeytâna Uyması).....	165
2.1.5.14.	Altıncı Makale (Alçak gönüllülük).....	166
2.1.5.15.	Yedinci Makale (Marifet Talebi).....	167
2.1.5.16.	Sekizinci Makale (Gurur)	168
2.1.5.17.	Dokuzuncu Makale (Sebat)	170
2.1.5.18.	Onuncu Makale (Tembellik)	171
2.1.5.19.	On Birinci Makale (Uzlet).....	172
2.1.5.20.	On İkinci Makale (Rızık).....	173
2.1.5.21.	On Üçüncü Makale (Kanaat ve Hırs)	175
2.1.5.22.	On Dördüncü Makale (Sabır)	176
2.1.5.23.	On Beşinci Makale (Fakirlik)	177
2.1.5.24.	On Altıncı Makale (Hayâ)	178
2.1.5.25.	On Yedinci Makale (Gönül Kırma).....	180
2.1.5.26.	On Sekizinci Makale (Mal ve Makam Düşkünlüğü)	181
2.1.5.27.	On Dokuzuncu Makale (Mal Çokluğu)	182
2.1.5.28.	Yirminci Makale (Kahramanların Tarifi)	184
2.1.5.29.	Yirmi Birinci Makale (Kötü İnsanlardan Uzak Durmak)	185
2.1.5.30.	Yirmi İkinci Makale (Takva).....	186
2.1.5.31.	Yirmi Üçüncü Makale (Adalet).....	187
2.1.5.32.	Yirmi Dördüncü Makale (Zulüm)	189
2.1.5.33.	Yirmi Beşinci Makale (Şehitlerin Hâlleri)	190
2.1.5.34.	Yirmi Altıncı Makale (Ehl-i Beytin Tarifi)	191
2.1.5.35.	Yirmi Yedinci Makale (Râfızînin Ehl-i Sünnet Düşmanlığı)	193
2.1.5.36.	Yirmi Sekizinci Makale (Günâhın Yüze Yansıması)	194
2.1.5.37.	Yirmi Dokuzuncu Makale (Rüşvet)	195
2.1.5.38.	Otuzuncu Makale (Ev Yapmak)	196
2.1.5.39.	Otuz Birinci Makale (Cömertlik)	198
2.1.5.40.	Otuz İkinci Makale (İçki İçmek)	200
2.1.5.41.	Otuz Üçüncü Makale (Mecâzî Aşk)	201
2.1.5.42.	Otuz Dördüncü Makale (Hikmetli Konuşma)	202
2.1.5.43.	Otuz Beşinci Makale (Mecâzî ve Hakikî Şâirlerin Farkı)	204
2.1.5.44.	Otuz Altıncı Makale (Kâbe'ye Gitmenin Önemi)	205
2.1.5.45.	Otuz Yedinci Makale (Affetmek).....	206
2.1.5.46.	Otuz Sekizinci Makale (Ölümün Kaçınılmazlığı)	208
2.1.5.47.	Otuz Dokuzuncu Makale (Kâfirlerin Cehennemlik Oluşları).....	209
2.1.5.48.	Kırkıncı Makale (Mü'minlerin Cennetlik Oluşları).....	210
2.1.5.49.	Kitabın Sonu.....	212

Bölümün Genel Değerlendirmesi	212
--	------------

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	215
3.1. Yûsuf ve Zelihâ.....	215
3.1.1. Yûsuf ve Zelihâ'nın Yazma Nüshaları	215
3.1.2. Yûsuf ve Zelihâ'nın Şekil İncelemesi	216
3.1.3. Yûsuf ve Zelihâ'nın Muhteva İncelemesi	218
3.1.3.1. Aşk	219
3.1.3.2. Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar	224
3.1.3.3. Dinî Unsurlar	231
3.1.3.4. Tasavvufî Unsurlar	237
3.1.3.5. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar.....	242
3.1.3.6. Mûsikî.....	245
3.1.3.7. Müstensihle İlgili Değerlendirme	247
3.1.4. Yûsuf ve Zelihâ'nın Dil ve Üslûp İncelemesi.....	248
3.1.5. Yûsuf ve Zelihâ'nın Bölümleri ve Özetleri.....	256
3.1.5.1. Münâcât	256
3.1.5.2. Allâh'ın Kuvvet ve Kudretine Övgü.....	257
3.1.5.3. Na't.....	257
3.1.5.4. Mi'râc	258
3.1.5.5. Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü	258
3.1.5.6. Eserin Yazılış Sebebi.....	259
3.1.5.7. Aşkın Fazîleti	259
3.1.5.8. Hikâyenin Başlangıcı.....	260
3.1.5.9. Ya'kûb'un 'İs'ten Zarar Görmek İçin Şâm'a Gitmesi	260
3.1.5.10. Ya'kûb'un Kesretten Uzaklaşmak Niyetiyle Ken'ân'a Göçmesi	261
3.1.5.11. Yûsuf'un Annesinin Vefatı.....	261
3.1.5.12. Ya'kûb'un, Yûsuf'u İnâs'tan İstemesi Üzerine İnâs'ın Hileyle Yûsuf'u Köle Olarak Alması	261
3.1.5.13. Kardeşlerin Yûsuf'u Kır Gezisine Çağırması	262
3.1.5.14. Kardeşlerin Yûsuf'u Kuyuya Atması	263
3.1.5.15. Kardeşlerin, Yûsuf'u Kurda Kaptırma İddiasıyla Kanlı Gömleğini Ya'kûb'a Getirmeleri	264
3.1.5.16. Ya'kûb'un, Dağa Çıkararak Kurtlardan Yûsuf'u Sorması.....	264
3.1.5.17. Kardeşlerin Ya'kûb Önünde Mahcup Düşerek Yeni Hileler Aramaları	265
3.1.5.18. Ya'kûb'un Uzlete Çekilmesi	265
3.1.5.19. Yûsuf'un Bazı Tüccarlar Tarafından Kuyudan Çıkarılması ve Kardeşlerinden Satın Alınması	266
3.1.5.20. Yolda Annesinin Kabrini Ziyaret Etmesi Üzerine Yûsuf'un Tüccarın Hizmetçilerinden Zarar Görmesi	267
3.1.5.21. Yûsuf'un Mısır'a Gelmesi	267
3.1.5.22. Kemâl Derecesindeki Muhabbetten Bir Parça.....	268
3.1.5.23. Zelihâ'nın Hikâyesinin Başlaması	268
3.1.5.24. Zelihâ'nın, Rüyasında Yûsuf'u Görmesi.....	268
3.1.5.25. Zelihâ'nın Rüyasında Yûsuf'u İkinci Defa Görmesi	269
3.1.5.26. Zelihâ'nın Sabah Rüzgârı, Ay ve Güneşle Konuşması.....	269
3.1.5.27. Zelihâ'nın, Allâh'tan Yardım Dilemesi ve Yûsuf'u Üçüncü Defa Rüyasında Görmesi	270
3.1.5.28. Her Memleketten Şehzâdelerin Zelihâ'yla Evlenmek İstemeleri	270
3.1.5.29. Zelihâ'nın İhtişamla Mısır'a Gelmesi.....	271
3.1.5.30. Mâlik'in Yûsuf'u Satışa Çıkarması	271
3.1.5.31. Zelihâ'nın Yûsuf'u Satın Alması ve Mâlik'in Şehirden Ayrılması	272
3.1.5.32. Yûsuf'un Ken'ânlı İhtiyardan Ya'kûb'u Sorması	273
3.1.5.33. Zelihâ'nın Yûsuf'u Teselli Etmesi	274

3.1.5.34.	Zelîhâ'nın Yûsuf'u Elde Edebilmek İçin İçki Meclisi Kurdurması.....	274
3.1.5.35.	Zelîhâ'nın, Aşk Acısını Bir Resim ile Göstermesi	277
3.1.5.36.	Yûsuf'un Zelîhâ'dan Uzaklaşmak İçin Koyunlara Çobanlık Yapması	277
3.1.5.37.	Dadının Yûsuf'la Konuşması	278
3.1.5.38.	Zelîhâ'nın Yûsuf'u İkna Etme Çabası	278
3.1.5.39.	Zelîhâ'nın Yûsuf'la Zaman Geçirebilmek İçin Yûsuf'tan Kendisine Suhuf-ı İbrâhîm'i Öğretmesini İstemesi.....	279
3.1.5.40.	Yûsuf'un Bahçıvan Olması	279
3.1.5.41.	Zelîhâ'nın Sarayda Yalnız Kalması.....	280
3.1.5.42.	Yûsuf'u Elde Edebilmek için Zelîhâ'nın Yedi Ev İnşa Ettirmesi.....	280
3.1.5.43.	Zelîhâ'nın Yûsuf'u Yaptırdığı Yedi Eve Davet Etmesi.....	280
3.1.5.44.	Yûsuf'un Azizle Karşılaşması	281
3.1.5.45.	Zelîhâ'nın Mısırlı Kadınlarla İş Birliği Yapması	282
3.1.5.46.	Yûsuf'un Zindana Atılması	283
3.1.5.47.	Zelîhâ'nın Yûsuf'u Görmek için Zindana Gitmesi.....	283
3.1.5.48.	Zelîhâ'nın Zindanı Seyretmesi	283
3.1.5.49.	Yûsuf'un Mahkumların Rüyalarını Tabir Etmesi.....	284
3.1.5.50.	Reyyân'ın Rüyası	284
3.1.5.51.	Yûsuf'un Mısır Azizi Olması	285
3.1.5.52.	Zelîhâ'nın Putları Kırarak İman Etmesi	285
3.1.5.53.	Ya'kûb'un Hikâyesinin Başlangıcı ve Kardeşlerin İlk Defa Mısır'a Gelmeleri.....	286
3.1.5.54.	Kardeşlerin İkinci Defa Mısır'a Gelmeleri.....	287
3.1.5.55.	Yûsuf'un, Öz Kardeşini Hileyle Alıkoyması.....	288
3.1.5.56.	Kardeşlerin Üçüncü Defa Mısır'a Gelmeleri.....	289
3.1.5.57.	Yûsuf'un, Gömleğini Ya'kûb'a Göndermesi.....	289
3.1.5.58.	Ya'kûb ve Yûsuf'un Kavuşmaları	290
3.1.5.59.	Ya'kûp'un Vefatı.....	290
3.1.5.60.	Yûsuf ve Zelîhâ'nın Vefatı	290
3.1.5.61.	Nasihât.....	291
3.1.5.62.	Kitabın Sonu.....	291
3.1.6.	<i>Yûsuf ve Zelîhâ'da Tahkiye Unsurları.....</i>	292
3.1.6.1.	Asıl Hikâyenin Tahkiye Unsurları.....	292
3.1.6.2.	Çerçeve Hikâyelerdeki Tahkiye Unsurları	367

Bölümün Genel Değerlendirmesi 370

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM..... 374

4.1.	Kitâb-ı Usûl.....	374
4.1.1.	<i>Kitâb-ı Usûl'ün Yazma Nüshaları</i>	374
4.1.2.	<i>Kitâb-ı Usûl'ün Şekil İncelemesi.....</i>	375
4.1.3.	<i>Kitâb-ı Usûl'ün Muhteva İncelemesi.....</i>	377
4.1.3.1.	Sosyal Hayatla ilgili Unsurlar.....	377
4.1.3.2.	Askerlik ve Savaş	388
4.1.3.3.	Tarihî ve Efsanevî Unsurlar.....	393
4.1.3.4.	Mûsikî.....	399
4.1.3.5.	Dinî Unsurlar	403
4.1.3.6.	Tasavvufî Unsurlar	406
4.1.3.7.	Aşk	408
4.1.3.8.	Rüya Tabiri.....	409
4.1.3.9.	Müstensihle İlgili Değerlendirme	410
4.1.4.	<i>Kitâb-ı Usûl'ün Dil ve Üslûp İncelemesi.....</i>	412

4.1.5.	<i>Kitâb-ı Usûl'ün Bölümleri ve Özetleri</i>	417
4.1.5.1.	Kaleme Hitâb.....	418
4.1.5.2.	Münâcât.....	418
4.1.5.3.	Tevhîd.....	419
4.1.5.4.	Na't.....	419
4.1.5.5.	Mi'râc	420
4.1.5.6.	Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü	420
4.1.5.7.	Eserin Yazılış Sebebi.....	420
4.1.5.8.	Birinci Makam (Adaletli Yönetici).....	421
4.1.5.9.	İkinci Makam (Zalim Yönetici).....	426
4.1.5.10.	Üçüncü Makam (Uzlet)	432
4.1.5.11.	Dördüncü Makam (Velilerin Vasıfları)	437
4.1.5.12.	Beşinci Makam (Dürüstlük)	440
4.1.5.13.	Altıncı Makam (Dilini Tutmak)	444
4.1.5.14.	Yedinci Makam (Hikmetli Söz)	452
4.1.5.15.	Sekizinci Makam (Kahramanlık).....	455
4.1.5.16.	Dokuzuncu Makam (Aşkın Fazîleti)	466
4.1.5.17.	Onuncu Makam (Evlilik).....	470
4.1.5.18.	On Birinci Makam (Gayretsizlik).....	477
4.1.5.19.	On İkinci Makam (Zamparalık).....	483
4.1.5.20.	Birinci Şu'be (Çalgıcıların Eleştirisi)	488
4.1.5.21.	İkinci Şu'be (Râfizîlik).....	491
4.1.5.22.	Üçüncü Şu'be (Gemi Yolculuğu).....	494
4.1.5.23.	Dördüncü Şu'be (Hizmetçinin Vasıfları).....	495
4.1.5.24.	Beşinci Şu'be (Yedi Grup İnsan).....	498
4.1.5.25.	Altıncı Şu'be (Sefahet Ehli)	500
4.1.5.26.	Yedinci Şu'be (Ölüm)	505
4.1.5.27.	Kitabın Sonu.....	508

Bölümün Genel Değerlendirmesi 508

5. BEŞİNCİ BÖLÜM..... 511

5.1.	Gülşen-i Envâr	511
5.1.1.	<i>Gülşen-i Envâr'ın Yazma Nüshaları</i>	511
5.1.2.	<i>Gülşen-i Envâr'ın Şekil İncelemesi</i>	512
5.1.3.	<i>Gülşen-i Envâr'ın Muhteva İncelemesi</i>	516
5.1.3.1.	Tasavvufî Unsurlar	516
5.1.3.2.	Dinî Unsurlar	528
5.1.3.3.	Tarihî ve Efsanevî Unsurlar.....	535
5.1.3.4.	Rüya Tabiri.....	539
5.1.3.5.	Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar	543
5.1.3.6.	Savaş.....	546
5.1.3.7.	Mûsikî.....	547
5.1.3.8.	Müstensihle İlgili Değerlendirme	547
5.1.4.	<i>Gülşen-i Envâr'ın Dil ve Üslûp İncelemesi</i>	551
5.1.5.	<i>Gülşen-i Envâr'ın Bölümleri ve Özetleri</i>	555
5.1.5.1.	Birinci Besmele	555
5.1.5.2.	İkinci Besmele.....	556
5.1.5.3.	Üçüncü Besmele.....	556
5.1.5.4.	Birinci Tevhîd.....	557
5.1.5.5.	İkinci Tevhîd	557

5.1.5.6.	Üçüncü Tevhîd	558
5.1.5.7.	Birinci Münâcât	558
5.1.5.8.	İkinci Münâcât	559
5.1.5.9.	Üçüncü Münâcât	559
5.1.5.10.	Birinci Na't	560
5.1.5.11.	İkinci Na't	561
5.1.5.12.	Üçüncü Na't (Mi'râc)	561
5.1.5.13.	Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü	562
5.1.5.14.	Eserin Yazılış Sebebi	562
5.1.5.15.	Muhammed Dede'ye Övgü	563
5.1.5.16.	Kitap Sahibinin Özrü	564
5.1.5.17.	Birinci Fasl (Padişahların Vasıfları)	565
5.1.5.18.	İkinci Fasl (Gafillerin Terbiyesi)	571
5.1.5.19.	Üçüncü Fasl (Dünyanın Geçiciliği)	576
5.1.5.20.	Dördüncü Fasl (Kanaat)	580
5.1.5.21.	Evliyânın Sınıflandırılması	589
5.1.5.22.	Velâyet Mertebeleri	591
5.1.5.23.	Kitabın Sonu	606
Bölümün Genel Değerlendirmesi		607
SONUÇ		609
KAYNAKÇA		615
EK (Gülşen-i Envâr'ın Karşılaştırmalı Metni)		627

ÖZET

Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Hamse'si adlı bu çalışmanın girişinde mesnevî ve hamse kavramları hakkında genel bilgiler verilmiş, şâirin hayatı ve edebî kişiliği anlatılmıştır.

İnceleme bölümünde hamsede yer alan *Şâh u Gedâ*, *Gencîne-i Râz*, *Yûsuf ve Zelîhâ*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr* mesnevîleri ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken öncelikle mesnevînin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki nüshaları tespit edilmiş; eser şekil, muhteva, dil ve üslûp açısından incelendikten sonra, söz konusu mesnevînin tahkiye yapısı üzerinde durulmuştur.

Şekil incelemesinde mesnevî tanıtılmış; eserin bölümleri, vezni ve kâfiyesi hakkında bilgi verilmiştir. Muhteva incelemesinde ise mesnevîde öne çıkan konular tespit edilmiş ve bu konular ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Dil ve üslûp incelenirken eserde öne çıkan dil ve anlatım özellikleri üzerinde durulmuştur. Tahkiye yapısı incelenirken ise mesnevînin özeti verilmiş; eser şahıs kadrosu, olay örgüsü, mekân, zaman, bakış açısı ve anlatıcı yönünden tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yahyâ Bey, mesnevî, hamse, inceleme, özet, tahlil

ABSTRACT

In the introduction part of this study named as Taşlıcalı Yahya Bey and His Hamse, general information about concepts like mesnevi and hamse is provided, the life of the poet and literary personality have been introduced.

In the analysis part, mesnevis of *Şâh u Gedâ*, *Gencîne-i Râz*, *Yûsuf ve Zelihâ*, *Kitâb-ı Usûl* and *Gülşen-i Envâr* which take part in Hamse have been evaluated independently. While this assessment has been done, primarily this mesnevi's copies which are in domestic and abroad libraries have been made firm; after analyzing the work in terms of form, content, language and style, the narrative structure of this mesnevi has been examined.

Mesnevi has been introduced in analysis of form; information about sections of work, meter and rhyme are given. In content analysis, prominent themes have been identified and these issues have been evaluated under different headings. While language and style have been investigated, prominent language and narration characteristics of work have been examined. Examining the narrative structure of the mesnevi has been given; the work has been analyzed from the points of its characters, plot, space, time, perspective and narrator.

Keywords: Yahyâ Bey, mesnevî, hamse, research, summary, analysis

ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ

Ünlüler			
a) Kısa ünlüler		b) Uzun ünlüler	
ا : a, e		آ, ا : ā	
ه : a, e		ى : ī	
ى : i, i		و : ū, ō	
و : u, ü, o, ö			
Ünsüzler			
ء : ʾ	خ : ḫ	ص : ṣ	ك : k, g, ñ
ب : b, p	د : d	ض : ḍ, ḏ	گ : g
پ : p	ذ : ḏ	ط : ṭ	ل : l
ت : t	ر : r	ظ : ḏ	م : m
ث : ṯ	ز : z	ع : ʿ	ن : n
ج : c	ژ : j	غ : ğ	ه : h
چ : ç	س : s	ف : f	و : v
ح : ḥ	ش : š	ق : q	ى : y

* Farsça kökenli kelimelerde geçen vâv-ı ma'dûle “” ile gösterilmiştir.

KISALTMALAR

Eser Adı Kısaltmaları

GE: Gülşen-i Envâr

GR: Gencîne-i Râz

KU: Kitâb-ı Usûl

ŞG: Şâh u Gedâ

YZ: Yûsuf ve Zelîhâ

Nüsha Kısaltmaları

R: Dukâgîn-zâde Yahyâ Bey Dimetokâlı, Gülşen-i Envâr, Kayseri Râşit Efendi Kütüphanesi, No: 1124, Kayseri

M: Dukâgîn-zâde Yahyâ Bey Dimetokâlı, Hamse-i Yahyâ, Milli Kütüphane, No: 60 Hk 1/1, Ankara (1b-81a), Ankara

AE: Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde, Gülşen-i Envâr, (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) Millet Kütüphanesi, No: 993, İstanbul

Diğer Kısaltmalar

bk.: Bakınız

C: Cilt

Doğ.: Doğumu

çev.: Çeviren

ed.: Editör

ET: Erişim tarihi

MÖ: Milattan önce

öl.: Ölüm tarihi

s.: Sayfa

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğçerleri

vs.: Vesair

GİRİŞ

a- Mesnevî ve Hamse

Klasik Türk edebiyatında önemli bir yeri olan mesnevîler, şâirler tarafından sıklıkla kullanılan nazım şekillerindedir. Sözlük anlamı “ikili, ikişer ikişer” demek olan mesnevî, edebiyat terimi olarak aynı vezinde ve her beyti kendi arasında ayrı ayrı kâfiyeli nazım şekillerinin genel adıdır (İpekten, 2003: 59). Bu nazım şekliyle iki beyitten otuz beyte kadar yazılmış mesnevîlerin yanı sıra, binlerce beyit süren uzun hikâyeler de yazılmıştır. Mesnevî denildiğinde daha çok bu uzun manzumeler hatıra gelmektedir (Saraç, 2011: 79).

Mesnevî nazım şeklinin ilk örnekleri Arap edebiyatında görülmekle birlikte bu terimin günümüzde ifade ettiği anlama uygun örneklerine ilk olarak Fars edebiyatında rastlanmaktadır (Çiçekler, 2004: 320). Bu nazım şekli edebiyatımıza İran edebiyatından geçmiştir (Ünver, 2011: 430). Mesnevî nazım şeklinin İran edebiyatındaki en önemli temsilcileri Attâr (öl. 1221), Nizâmî (öl. 1214), Sa‘dî (öl. 1291), Hüsrev-i Dihlevî (öl. 1324), Molla Câmî (öl. 1492) gibi isimlerdir.

Sanat eserlerinin genelinde olduğu gibi mesnevîlerin de kendilerine has bir tertip hususiyeti vardır. Mesnevîlerin birçoğu, İslâmî geleneğe bağlı kalarak besmele ile başlar. Şâir, eserinde besmeleyle ilgili ayrı bir bölüme yer verebileceği gibi doğrudan besmeleyle başlayarak tevhîd ya da münâcâta da geçebilir.

Allâh’ın varlığının ve birliğinin konu edildiği tevhîd, Allâh’ı yüceltmek maksadıyla yazılır. Tevhîdi müteakip münâcât başlar. Burada Allâh’a yakaran şâirler, güçsüzlüklerini ve eksikliklerini dile getirerek Allâh’tan yardım ve affedilme talebinde bulunurlar. Şâirler, bu bölümleri her zaman sıralamaya bağlı kalarak düzenlemeyebilirler. Bazen birine diğerinden daha önce başlayabilirler.

Na’tta Hz. Muhammed (öl. 632) her yönüyle yüceltilir. Bölüm, ondan şefaât talebinde bulunularak sonlandırılır.

Mi‘râcda Hz. Muhammed’in Allâh’ın huzuruna yükselmesi konu edilir. Genelde Mi‘râc Gecesi tasvir edilerek mi‘râc hadisesi anlatılır. Bölüm; Cebrâ’îl’in Burâk’la birlikte

Hız. Muhammed'in yanına geliŖi, göğe yükselmeleri, gök tabakalarını tek tek geçmeleri, gökyüzü ahalisinin sevinci, Hız. Muhammed'in diğer peygamberlerle Mescid-i Aksâ'da namaz kılması, Cebrâ'il'in Sidre'den öteye geçemeyiŖi, Hız. Muhammed'in Allâh'la perdesiz bir Ŗekilde görüŖüp konuŖması, ümmeti için Ŗefaata talebinde bulunması, teselli nûrlarıyla yeryüzüne dönmesi gibi konular etrafında Ŗekillenir.

Mi'râcın ardından Hız. Muhammed'in mucizelerinin yer aldığı mucizât bölümü gelir. Bu mucizeler na't bölümünün içinde de zikredilmiŖ olabilir.

Dört halifeye övgüde Hız. Muhammed'in en yakın dört dostu Hız. Ebû Bekir (öl. 634), Hız. Ömer (öl. 644), Hız. Osmân (öl. 656) ve Hız. Alî (öl. 661) övülür.

Methiyede mesnevînin adına yazıldığı ve takdim edileceği kiŖi övülür. Genellikle devrin padiŖahının övüldüğü bu bölüm, baŖka bir devlet büyüğünün övgüsü etrafında da Ŗekillenebilir. Methiyenin ardından devrin ileri gelenleriyle ilgili övgüler de yapılabilir.

Sebeb-i te'lifte mesnevîlerini yazma sebeplerini anlatan Ŗâirler, dostlarının ısrarı, rüyalarında görmeleri, gaybî bir sesin onlardan böyle bir istekte bulunması gibi sebeplerle eserlerini yazmıŖ olabilirler. Bir mesnevînin girişinde adı geçen bölümlerin tamamı bulunabileceği gibi burada zikredilmeyen farklı bölümlerle de karşılaşılabılır. Burada zikredilen bölümlerin tamamının bulunmadığı mesnevîler de mevcuttur (Ünver, 2011: 433).

Âgâz-ı Destân başlığını taşıyan bölüm, mesnevînin asıl konusunun anlatıldığı yerdir. Ŗâir, hikâyesini anlatırken hikâyedeki yeknesaklığı gidermek için aralara gazeller serpiŖtirir.

Hikâye sonlandırıldıktan sonra hâtîme başlığını taşıyan bir bölüm gelir. Mesnevîlerin çoğunda, eserin adı, kimin adına yazıldığı, yazılıŖ tarihi, yazıldığı yer, kaç beyit olduğu gibi bilgilere bu bölümde yer verilir. Zaman zaman hâtîme bölümü olmayan mesnevîlerle de karşılaşılr. Son beyitte dua bildiren ibarelerin bulunmasından ya da Ŗâirin mahlasına yer vermesinden eserin bittiği anlaşılır.

Her beytin diğer beyitlerden bağımsız olarak kendi içinde ayrı ayrı kâfiyelenmesi mesnevîye büyük bir anlatım kolaylığı getirmiŖtir. Bu kolaylıktan dolayı mesnevîlerde birçok farklı konunun işlenmesi mümkün olmuŖtur. Dinî, tasavvufî, ahlâkî, eğitici, öğretici, tarihî, efsanevî, destanî, ilmî, mizâhî, ansiklopedik konuların yanı sıra aşk konusunda hatta gerçek yaŖamdan hareketle yazılan, hayattan kesitler sunan Ŗehr-engîz, sûr-nâme, hasb-i

hâl türlerinde mesnevîler yazılmıştır. Bu anlatım kolaylığından olsa gerek birçok dîvân şâiri dîvân tertip etmenin yanında mesnevîler de kaleme almışlardır. Mesnevî yazımı kolay olduğu için şâirler bir iki mesnevîyle yetinmeyi kendileri için bir eksiklik telakki edip hamse oluşturmaya çalışmışlardır. Bu şekilde sanat yönlerini ispatlamak istemişlerdir.

Klasik Türk edebiyatında beş mesnevîden oluşan külliylara hamse denir. Hamse yazan şâirler de hamse-nüvis ya da sahib-i hamse olarak adlandırılır. Hamse yazan ilk şâir olarak Nizâmî gösterilir. Nizâmî'nin beş mesnevîsini *Penc Genc* adıyla toplamasının ardından İranlı şâirler mesnevîlerini beşe tamamlayarak onun gibi hamse külliyatı oluşturmaya çalışmışlardır (Kurnaz ve Yazıcı, 1997: 499).

Bu külliyatın her zaman beş mesnevîden oluşması zorunluluğu aranmamaktadır. Konuyla ilgili İsmail Ünver, şu değerlendirmeleri yapar:

Hamse adı genel olarak beş mesneviden oluşan mesnevi külliyatı anlamında kullanılmış olmakla birlikte, edebiyatımızda beş mensur esere de hamse dendiği olmuştur. Öte yandan, bir şâirin dört mesnevisi yanına dîvânını da katarak hepsine birden hamse dendiği de görülür. Bunlardan başka, büyük bir mesnevi içinde bağımsız bir bölüm gibi görünen parçaları, başlı başına mesnevi gibi değerlendirip, şâirin mesnevîlerinin sayısını beşe tamamlama eğilimleriyle de karşılaşırız (2011: 462).

Türk edebiyatında hamse yazma geleneği Fars edebiyatının etkisiyle başlamıştır. Türk şâirlerini en çok etkileyen İranlı şâirler; Nizâmî, Hüsrev-i Dihlevî, Hâcû-yi Kirmânî (753), Molla Câmî gibi isimlerdir. İranlı büyük hamse yazarlarının ilki Nizâmî'dir. Hamsesi; *Mahzenü'l-esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylî vü Mecnûn*, *Heft-peyker* ve *İskender-nâme* mesnevîlerinden müteşekkildir.

On üçüncü yüzyılın bilinen tek hamse yazarı Hüsrev-i Dihlevî (Kortantamer, 1997: 13) Nizâmî'yi takip eden ilk hamse yazarları arasındadır. Hamsesinde *Matla'u'l-envâr*, *Şîrîn ü Hüsrev*, *Mecnûn ü Leylâ*, *Heşt Bihişt* ve *Âyîne-i İskenderî* mesnevîlerine yer verir.

Nizâmî'nin açtığı yolu on dördüncü yüzyıl ortalarında devam ettiren Hâcû-yi Kirmânî mesnevîlerinde farklı konulara yer verir. Hamsesini oluşturan mesnevîler şunlardır: *Ravzatü'l-envâr*, *Hümâ vü Hümâyûn*, *Kemâl-nâme*, *Gül ü Nevrûz*, *Gevher-nâme*, *Sâm-nâme*

On beşinci yüzyılın önde gelen mesnevî şâirlerinden Molla Câmî de hamse sahibi şâirler arasındadır. Mesnevîleri şunlardır: *Silsiletü'z-zeheb*, *Salamân u Absâl*, *Tuhfetü'l-ahrâr*, *Subhatü'l-ebrâr*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Hirednâme-i İskenderî*.

İranlı hamse yazarlarından etkilenecek hamse oluşturan birçok Türk şâiri yetişmiştir. Kortantamer, bu isimleri şu şekilde sıralar:

Türk Edebiyatında hamse yazarları ise XV. yüzyılda Arif, Nevâyî, Çâkerî, Hamdullah Hamdi; XVI. yüzyılda Lâmiî, Revânî, Hâmizâde Celîlî, Ahmet Rıdvân, Hayâtî, Kara Fazlî, Behiştî, Fikrî, Taşlıcalı Yahyâ, Muidî; XVII. yüzyılda Atâyî, Nergisi, Müftî Aziz, Hulvî Mahmud; XVIII. yüzyılda Feyzî olarak tanınırlar (1997: 14).

Muhsin Macit, kaynaklardan yola çıkarak yukarıda isimleri sıralanan hamse sahibi Türk şâirlerinden ilkinin Ârif (öl. 1438) olabileceğini ifade eder:

Anadolu sahasında ilk defa kimin tarafından hamse tertip edildiği tam olarak açıklığa kavuşmamıştır fakat bu günkü bilgilerimize göre kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan ve eserlerinin yazıldığı tarihlere bakılarak II. Murat devrinde yaşadığı tahmin edilen Arif adlı sûfî bir şâirin, konuları Hz. Muhammed etrafında gelişen olayları işlediği Mürşidü'l-Ubbad, Nûsha-i Alem ve Şerhü'l-Adem, Mevlid, Mirac ve Vefat-ı Nebi adlı beş mesnevîsi ilk hamse sayılabilir (2007: 55).

Türk şiirinde ilkin tercüme eserlerin sayısı daha yoğun olmasına rağmen gittikçe te'lif eserlerin sayısı artar (Bilkan, 2007: 296). Türk mesnevîciliği gittikçe kendine özgü bir renge bürünür.

b- Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Hayatı (doğ.1488-1489[?]-öl. 1582)

Klasik Türk edebiyatının XVI. yüzyıldaki önemli temsilcilerinden biri olan Yahyâ Bey, hem dîvân hem de hamse sahibi bir şâirdir. Doğum tarihi net olarak bilinmeyen Yahyâ, Arnavutluk'un Dukakin ailesindedir (Kaya, 2011: 157). Eserlerinin muhtelif yerlerinde aslen Arnavut olduğunu ve Dukakin sülalesine mensubiyetini çeşitli vesilelerle dile getirir.

Şâir, *Gencîne-i Râz* ve *Gülşen-i Envâr*'da Arnavut olduğunu ve soyunun Dukakin beylerine dayandığını ifade eder:

Arnavud aşlı olupdur aşlum

Çıhç ile dirilür her neslüm

(GR: 366)

Arnavud'un hâşşları yegleri

Nesl-i kadîmüm Duçakîn begleri

(GE: 639)

Şâir, dîvânında ve hamsesinin çeşitli yerlerinde taşlık yerden kopup geldiğini söylediğinden olsa gerek Fâ'ik Reşâd'ın Târih-i Edebiyât-ı Osmâniyesinden itibaren "Taşlıcalı" diye anılmıştır. İdris Güven Kaya, Yahyâ'nın, "Taşlıcalı" olarak anılmasının mantıklı sebeplerinin olduğunu düşünür. Şâirin Arnavut asıllı olduğunu, Dukakin sülalesine mensup

olduğunu söylemesinin yanı sıra sık sık taşlı yerden geldiğini belirtmesi, araştırmacıları Yahyâ ile ilgili böyle bir yakıştırma yapmaya sevk etmiştir. Dukakin soyunun konumlandığı coğrafyadan dolayı şâirin Kuzey Arnavutluk'ta doğduğunu söylemek yerinde olur ancak şâirin sözünü ettiği “taşlık” ya da “taşlı yer” belli bir yer olmayıp doğrudan doğruya bir bölgeye verilen genel addır (2006: 129-131).

Soyunu Arnavut olarak takdim eden ve soyuyla övünen Yahyâ Bey, *Gülşen-i Envâr*'da Arabistan'dan gelip taşlı yere yerleştiklerinden söz eder:

Mülk-i 'Arab'dan ki firâr itdiler

Taşlu vilâyetde qarâr itdiler

(GE: 650)

Şâir, taşlık olarak nitelendirdiği bu coğrafyaya geldikten sonra, burayı İslâmlaştırdıklarını söyler:

Geldi bu şîrân-ı dilîrân-ı ceng

Tağlara tağıldı mişâl-i peleng

Oldı çoğı mezra'atü'l-mü'minîn

Turnmaz o yirden durur erbâb-ı dîn

Hâkleri cümle cevâhir-nişâr

Hikmet ile maţla'-ı nûr oldı târ

(GE: 651-653)

Şâirin taşlık memleket olarak tanıttığı bu coğrafyadan, Osmanlı'nın orayı fethetmesiyle ayrıldığını öğreniriz. Yahyâ, Osmanlı ordusunun kendisini oradan çıkardığını, böylece Osmanlı'nın hizmetine girdiğini söyler. Doğum tarihi 1488 olarak gösterilen şâirin, II. Bâyezid döneminde Osmanlı himayesine girmiş olma ihtimali yüksektir. Yavuz Sultân Selîm döneminde Balkanlar üzerine bir sefer düzenlenmemiş olması ve Yahyâ'nın o dönemde yirmi yaş üzeri olduğu gerçeği bu ihtimali kuvvetlendirir. Osmanlı'nın devşirme olarak aldığı çocukların sekizle yirmi yaş arasından seçilmesi, özellikle de on dört on sekiz yaşlarındaki çocukların tercih edilmesi (Tok, 2012: 120) bu kanıyı destekler:

Anda qarâr itmişidüm cân gibi

Hâredeki la'l-i Bedeşşân gibi

Aldı çıkardı beni ehl-i gâzâ

Şanki hâcerden güher-i bî-bahâ

Kıldı beni Hâlık-ı kevn ü mekân

Bende-i efgende-i 'Osmâniyân

(GE: 654-656)

Devşirme alınan Yahyâ, acemi oğlanlar ocağına getirilir. Burada ilme ve sanata olan ilgisiyle öne çıkar. Bilgili ve hünerli bir kişi olan odabaşısının yardımıyla kendini geliştirir. Şâir, yeniçeri ocağına geçince ocağın katibi Şihâbüddin Bey'e çırak olur ve onun sayesinde yeniçerilerin mecbur olduğu birçok uygulamadan muaf tutulur. Bu şekilde birçok edebiyatçıyla tanışma fırsatı bulur (Çavuşoğlu, 1986: 343).

Yahyâ, Yeniçeri Ocağına girdikten sonra bölüğe çıkarak birçok sefere katılır. Yaya-başı rütbesine kadar yükselen şâir, Kemâlpaşazâde, Kadri Efendi ve Fenâri-zâde Muhiddîn Çelebi gibi devrin meşhur âlimlerinden ders alır (İpekten, İsen, Karabey ve Akkuş, 2004: 22).

Âşık Çelebi, tezkiresinde şâirin devrin ünlü âlimleriyle sohbetlerinden söz eder:

Müftî-i 'aşır Kemâl Paşa-zâde-i merhûm ve kâzî-'asker-i vaqt Muhyi'd-dîn Çelebi el-Fenârî ve Kadri Çelebi ve İskender Çelebi zemânenüñ yegâneleri ve İshâk Çelebi ve Nihâlî Ca'fer Çelebi ve Hâfız-ı 'Acem ve sâ'ir fużalânuñ ferzâneleri cem' olup güne güne şohbetler ü beşş-i fazîletler ve neşr-i ma'rifetler olurdu (Kılıç, 2010: 675).

İlme merakı olduğunu belirten şâir, devrin ilim ve fazîlette ileri olanlarıyla arkadaş olmuştur:

Niteki taşdan çıkan âb-ı zülâl

Oldum o dem tâlib-i baħr-ı kemâl

Hem-dem olup 'âlim ü dâñalara

Uğradı yolum niçe deryâlara

Kendümi fâzıllara kıldum celîs

Mürşid-i kâmillere oldum enîs

(GE: 657-659)

Yahyâ Bey, askerlik mesleğinde ilerlemenin yanı sıra yazdığı şiirlerle önce sadrazam Rüstem Paşa'nın (öl. 1561) sonra da Kanûnî Sultân Süleymân'ın (öl. 1566) teveccühünü kazanır. Kanûnî ile birlikte birçok savaşa katılır (Banarlı, 2001: 599). Anadolu ve Rumeli'de seferden sefere koşan şâir, Kanûnî'nin 1529'da Viyana, 1532'de Alman ve 1535'te Bağdat seferlerine katılır (İpekten, İsen, Karabey ve Akkuş, 2004: 22).

Tezkire yazarı Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*'da şâirin padişaha yakınlığını ve şiirdeki ustalığını dile getirir. Padişah tarafından iltifat gören Yahyâ, yüksek bir zeamete sahip olur. Padişahın has sohbetlerinde bulunmakla şeref kazanır. Başarılı bir şâir olan Yahyâ'nın şiirleri belâgatlıdır. Herkes tarafından mükafatlandırılan şâir, dili korkusuzca kullanır. Mes-

nevî sahasına getirdiği yenilikler, sihir etkisi oluşturur. Yahyâ'nın şiir söylemedeki ustalığına dikkat çeken Ahdî, onun hamse sahibi olduğuna da değinir:

Muqeddemâ ol şâ'ir-i nîk-nihâd pâdişâh-ı dîn-ârâ ve Sultân-ı kişver-güşâ ve hâkân-ı keyvân-rif'at ve şâhenşâh-ı hürşid-menzilet hazretlerinün hemîşe himmet -i 'alîyeleri ile dergâh-ı murâd-bahşlarında 'âlî ze'âmete mutaşarrif ve şâhib-sa'âdetlerin âdâb-ı şöhet-i hâşlarına künhüyle vâkıf ve meydân-ı belâgatde rahş-ı tab'ı şî'rûn vâdisine cüst ü çalâk ve herkesden öndül almada bî-nazîr ve 'arşa-i faşâhatde şu'arâ-yı zamân içre zebân-âver ü bî-bâk ve geregi gibi dilîr ve tarz-ı mesnevîde şâ'ir-i muhterî' ve sâhîr-i mübdi' olduğu gün gibi 'ayân u rûşen ve edâ-yı hoş-âyende ve güftâr-ı pesendide ile fuşahâ-yı mütekkaddimîn ve şu'arâ-yı müteahhîrîn gibi şâhib-hamsedür (Solmaz, 2009: 310).

Allâh'ın kendisine kahramanlık, fazîlet ve kemâl verdiğini söyleyen şâir, kendisini tanıyanların bu vasıflarından dolayı kendisine saygı duyduklarını dile getirir:

İki hüner virdi baña zû'l-celâl
Biri şecâ'at biri fazl u kemâl
Birisî mirâş idi el-hâk baña
Biri zekâvetden olan iktizâ (GE: 660-661)

Beş mesnevîsini de devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân'a takdim eden Yahyâ, padişaha karşı büyük bir muhabbet duyar. Padişahın sohbetlerinde bulunmakla birlikte onun yanında birçok savaşa katıldığını söyler. Savaş günleri, elinde kırmızı bayrak ve süngüyle erguvan ağacına benzediğini belirten şâir, kale savaşlarında kahramanca savaştığını ifade eder. Şevkle aslanlar gibi çarpışır. Taş yaralarından vücûdu, panter gibi benek benek olur. Savaşta birçok defa yaralanan Yahyâ'nın saygınlığı herkes tarafından anlaşılır:

Kıldı sipâhî beni şâh-ı güzîn
Eyledi aşhâb-ı yemîne qarîn
Kırmızı bayrakla elümde sinân
Olur idi bir şecer-i erguvân
Kal'a şavâşında olurdum dilîr
Tîg gibi çalısur idüm haķîr
Eyler idüm şevk ile şîrâne ceng
Taş beresinden olur idüm peleng
Niçe tüfenk finduğı rûz-ı kıtâl
Geçdi benüm cânuma firķat mişâl
Bildiler ehliyyetümi hâş u 'âm
'İzzetüme eylediler ihtimâm (GE: 662-667)

Şâir, katıldığı savaşları ismen zikretmese de mesnevîlerinin muhtelif yerlerinde anlattığı savaşların gerçekçi sahnelenişi, bu savaşlara katılmış olabileceğini düşündürür. Örneğin, *Kitâb-ı Usûl*'deki, Macaristan Seferi (Alkaya, 1996: 317-318), Alman Seferi (Alkaya, 1996: 326-329), Mısır Fethi (Alkaya, 1996: 329-330) ile ilgili hikâyeler, akla böyle bir düşünce getirir. Ayrıca, *Gencîne-i Râz*'ın methiye bölümünde de ismen belirtilmese de o dönem Kanûnî tarafından ele geçirilen Belgrat, Rodos, Estergon gibi kalelere yer verir. Kanûnî'nin deniz seferleri, Alman Seferi, Macaristan Seferi, Nahçıvan Seferi, İran üzerine düzenlediği seferleri, ismen ya da o seferi anımsatıcı bazı hadiselerle zikreder.

Yahyâ, I. Irakeyn Seferi'nde Defterdâr Çelebi'ye çekilen sıkıntı ve açlığı tasvir ile yiyecek ve para talebinde bulunduğu bir kasîde sunar. Bu dönemde orduda bulunan Hayâlî Bey ile aralarında rekabet başlar. Yahyâ, Fuzûlî ile de bu sefer esnasında tanışır. O sıralarda Bağdat'ta bulunan Hayâlî Bey'in de aynı tarzda bir gazeli vardır. 1548 yılında açılan II. Irakeyn Seferi dolayısıyla Kanûnî'ye bir kasîde sunan Yahyâ, Hayâlî Bey ile kendini mukayese ederek padişahın ona iltifatından yakınıdır. Bununla da yetinmeyerek Hayâlî'ye hakaretler eder. Selefî İbrâhîm Paşa'nın koruduğu Hayâlî Bey'i pek sevmeyen Rüstem Paşa, Yahyâ Bey'e hemen Eyyûb-ı Ensâri tevliyetini verir. Seferden dönüşte Kaplıca, Orhân Gâzî ve Bolayır tevliyetleri ile İstanbul'daki Bâyezid tevliyetleri buna eklenir. Yahyâ Bey saray çevresindeki şâirler gibi yaltakçı olmadığından kendine verilen hediyeleri şâirlik ve kahramanlığının doğal bir karşılığı olarak değerlendirir (Dinçtürk, 2008: 24).

Birçok vakfın idaresiyle görevlendirilen Yahyâ, dürüstlüğüyle şöhret kazanır, çok büyük hizmetlerde bulunur. Şâir, mesnevîlerinin bazı yerlerinde padişahın, kendine vakıf işlerine bakma vazifesi verdiğini, bu şekilde mertebeye çok yükseldiğini belirtir. Bunların, kendi çalışmasıyla değil, tamamen Allâh'ın ihsân etmesiyle olduğuna inanır. Kendine verilen bütün bu olanakları adaletli bir şekilde kullanır:

Pādşeh-i devr-i zamân 'âkıbet

Virdi baña meretebe-yi tevliyet

Hayli manâşib baña oldı naşib

Almadum âsib ile bir dâne sîb

'Adlüm ile niteki Nîl ü Fırât

Uğradıgum yirlere virdüm hayât

(GE: 668-670)

Kanûnî'nin, Nahçıvan Seferi'ne giderken Şehzâde Mustafâ'yı katlettirmesi üzerine yazdığı mersiye ile Rüstem Paşa'nın kendine olan muhabbetini tam tersine çevirir. Rüstem Paşa'yı görevden alan padişah halkın hissiyatına tercüman olan Yahyâ Bey'e dokunmaz. Rüstem Paşa tekrar sadarete dönünce düşmanları ve bilhassa Hayâlî Bey, adı geçen mersiye-yi sadrazama hatırlatarak onu Yahyâ Bey'in aleyhine çevirirler. Rüstem Paşa, onu huzuruna çağırarak padişah ve kendiyile ilgili söyledikleri konusunda sorguya çeker. Yahyâ Bey, dolaylı ifadelerle söylediklerinde ısrar eder. Rüstem Paşa önce onu vakıflara bakma görevinden alır, sonra da defalarca teftiş ettirir. Teftişin sonunda Yahyâ Bey suçsuz bulunmasına rağmen ona tevdi edilen vakıflar iade edilmez (Çavuşoğlu, 1986: 344).

Rüstem Paşa Yahyâ'nın, kendisine yazdığı kasîdeyi duyunca Eyyûb-ı Ensârî Vakfının gelirini şâir Hayâlî'ye verirken sıkıntısını da Yahyâ Bey'e yaşatır. Aynı minval üzere Van Seferi'nden döndükten sonra Kaplıca Vakfını, sonrasında Sultân Orhân Vakfını daha sonra da Sultân Bâyezid Vakfının gelirlerini verir. Rüstem Paşa küçük bahanelerle Yahyâ'yı teftiş ettirir, vazifesini elinden alıp onu sıkıntı içinde bırakır. Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin Tezkiretü's-şuarâ'sında bu durum şu şekilde dile getirilir:

Bu kasîde Rüstem Pâşānuñ sem'ine vâsıl olduĝda maĝzan Ĥayālî'ye cefāen Yahya Beg'e Ĥazret-i Ebā Eyyūb-ı Enşārî 'aleyhi rahmeti'l-bārî tevliyetin virüp Vān seferinden geldüklerinde Ĥapluca tevliyetin badehu Sultān Orĥān tevliyetin virüp sehl zamānda İstanbul'da Sultān Bāyezid Ĥān tevliyetin in'am ve ihsān itmişdi. Elĥāf u ihsānı zātî olmaĝla bir cüz'i ĥāziyeyi bahāne idüp teftiş ve 'azl itmekle 'ırzın pāmāl ve nizām-ı emānı ve āmālın dil-i pür-melāl gibi perîşān ĥāl itmişdi (Kutluk, 1989: 1078).

Şâir, Rüstem Paşa'yı eleştiren beyitler söyledikten sonra, büyük sıkıntılar yaşar. Yahyâ, defterdarlık yolunda ilerlerken Rüstem Paşa tarafından İzvornik sancağında otuz bin akçe gelire şehirden sürülür. Gelibolulu Âlî, Kühü'l-ahbâr'da konuyla ilgili olarak şunları söyler:

Bi'l-āĥare vezîr-i a'zam Rüstem Paşa ki bi'z-zāt ba'z-ı ebyâtında mumāileyhe toĝınmışdı.
Ya'nî kim

Nazm: Eyā serîr-i sa'âdetde pâdişāh-ı cihān
Diri ĥala ne revādur (Hk. 303b) fesād iden şeytān

Beytiyle iktifā itmedi

Mısra': Vücūdına sitem-i Rüstem ile irdi ziyān

beytini musarra' zikr itdi. Vezîr-i mesfūr daĝı tekrār destūr olduĝda mezbûrı nice kere teftiş itdükdēn şoñra tevliyetden 'azl eyledi. Yolu tarîĥ-ı defterdārlik iken İzvornik sancağında otuz biñ akçe ze'āmet virüp bu nezāketle şehirden sürdi (İsen, 1994: 287).

Şâir, mesnevîlerinde bu kişilerin kim olduklarına dair net bilgiler vermez. *Kitâb-ı Usûl*'de vakıf malının şahsî çıkarlar için kullanılmasına izin vermediği için bu akıbeta maruz kaldığını ifade eder (Alkaya, 1996: 1021-1043).

Şâirin söylediğine göre dürüst olması ve düşmanları tarafından kiskanılması, birtakım sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Sahip olduğu olanaklar, bazı kişiler tarafından kötüye kullanılmak istenmiş, dürüstlüğünden dolayı buna izin vermeyen şâir, beli bükülecek derecede şiddetli sıkıntılar yaşamıştır:

Kendüme evkâfım olup küh-ı Kâf
 Bâr-ı belâdan bedenüm oldı kâf
 Buğz-ı 'azîm eyledi ba'zî 'avâm
 Toğrulıgım 'aynına oldı nişân
 Bir iki tiryâkî sefih ü gâbî
 Başuma kaçd eyledi sükker gibi
 Gerçi elim yufka idi nâmeveş
 Ellere baş egmez idüm hâmeveş
 Beñzedi ecdâduma ser-keşlûgüm
 Mücib-i ğam oldı müşevveşlûgüm

(GE: 671-675)

Düşmanlarının hileleriyle makamı elinden alınan şâir, bunun üzerine çok büyük acılar çeker. Kendisine sadece kemâl ve cesareti kalır:

Ẓulm-i 'azîm eyledi 'adâ-yı dîn
 Manşıbum aldurdılar oldum hâzîn
 Aldı ecel gibi biri dirlûgüm
 Kaldı kemâl ile bahâdırlugum
 Mey gibi geldi gözüme kanlı yaş
 Tâli' -i naşsumla iderdüm şavaş

(GE: 676-678)

Yahyâ, *Kitâb-ı Usûl*'ün otuzuncu hikâyesinde de aynı meseleden söz eder. Padişah tarafından vakıf işlerine bakma vazifesiyle görevlendirilen Yahyâ, dürüstlüğünden dolayı dünyaca yüksek rütbede bulunan birinin düşmanlığını kazanır. İftiraya uğrayan şâir, müfettişler tarafından sürekli kabir suali gibi sorularla teftiş edilir. Hepsinde de doğruluğu açığa çıkar. Bu dönemde yaşadığı sıkıntılardan dolayı saçlarının siyahken ağardığını söyler.

Rüstem Paşa vefat ettikten sonra haklılığını ispat eden Yahyâ'nın ona hiciv yollu bir mersiyeye söylemesi, bütün bu sıkıntıları yaşamasına sebep olan kişinin o olduğunu gösterir: “şol zamân ki Rüstem Paşa vefât eyledi. Merhûm Yahyâ Beg sâbıkdaki rencîdeligini işbât itdi. Ya‘ni ki mezbûra bi-çarîki’l-hicv bir mersiyeye didi” (İsen, 1994: 287).

Görevi elinden alınan Yahyâ, Kanûnî'ye sunduğu kasîdelerinde iaşesinden, verimsiz tımarından ve ihtiyacının şiddetinden yakınır. Evini Beyt-i ahzâna, kendini Ya‘kûb peygambere ve evlâdının çokluğunu da Ya‘kûb peygamberin çocuklarının sayısına benzetir. Kanûnî'ye son seferi olan Zigetvar Savaşı dolayısıyla sunduğu son kasîdede, çoluk çocuklarının gökteki Ülker Yıldızı kadar kalabalık olduğunu anlatan şâir, onlara sahip çıkılmasını ister. Padişahın, hayatta oldukları dönemde askerlerini koruması, vefatlarından sonra da çoluk çocuklarını koruyup terakkilerine yardım etmesi kanunla sabit olduğundan Yahyâ, sadece şâir olarak değil aynı zamanda bir asker olarak da böyle bir talepte bulunur. Dîvânından anlaşıldığı kadarıyla Yahyâ Bey, İzvornik'e sürülmesine rağmen, vaktinin çoğunu İstanbul'da geçirmiştir. Yahyâ Bey, Rüstem Paşa'dan sonra sadarete geçen Semiz Ali Paşa'ya da bir kasîde sunarak devlet kapısından yardım talep etmiş, istediğine ulaşamayınca Rumeli serhaddine giderek Yahyâlı Akıncılar Ocağına katılmıştır (Sinan, 2005: 13-14).

İftiralar karşısında çok acı çeken şâir, kendini tamamen tasavvufa verir. Son mesnevîsi *Gülşen-i Envâr*'da şeyhinin Uryânî Muhammed Dede olduğuna değinir. Bursalı Mehmet Tahir de Osmanlı Müellifleri isimli eserinde, onun Muhammed Dede'ye intisap ederek inzivaya çekildiğinden söz eder (2000: 497).

Şâir, *Gülşen-i Envâr*'da Muhammed Dede'yle karşılaşmasıyla birlikte hayatında meydana gelen değişimi anlatır. Muhammed Dede, cezbe hâlindeki sâliklerin arkadaşıdır. Başı açık, ayağı yalın bu zât, sürekli çıplak dolaşır. Böyle yaşamasının sebebi, dünya endişesi taşınamamasıdır. Bu zâtın dışı virane gibi görünse de içi aydınlıktır:

Sâlik-i meczûblaruñ yoldaşı
Başı kaba yalıñ ayaqlar başı
Zâhiri vîrâne vü miñnet-zede
Bâttını ma‘ mür Muḥammed Dede
Gün gibi ‘uryân yürür idi müdâm
Tîğ-i vücûdunda yog idi niyâm

‘ Āşık-ı dīvāneleri böyle bil
 Kayd-ı cihān ile muḳayyed degil
 Yırtar atar cāme vü pīrāheni
 Hāke düşer berg-i dıraht-ı teni
 Açılur endāmı şüküfe-mişāl
 Zāhir olur mīve-i bāğ-ı kemāl

(GE: 698-703)

Muhammed Dede, bir zaman Yahyâ'nın yaşadığı şehre gelir. Yahyâ, yolda onunla karşılaşır. Karşılaşmadan iki gün önce Yahyâ, rüyasında benzersiz beş Arapça beyit söylediğini görür. Uyandığında söylediği beyitleri hatırlayamaz. Bu duruma çok üzülür. Muhammed Dede'yle karşılaştığında, şeyh beyitleri bir bir kendine okuyarak unuttuklarını ona hatırlatır. Açık bir şekilde sağ elini onun göğsüne koyarak onu ihya eder. Şâir, göğsünün üzerindeki beş parmağının kendine zevk ve sefa verdiğini, şeyhin bu şekilde remizli olarak kendine yardım ettiğini ve hamsesini tamamlaması için izin verdiğini söyler:

Şehrümüze gelmiş idi sâbıkā
 Hızr gibi yolda şataşdum aña
 İki gün evvelce düşümde faḳîr
 Beş ‘ Arabî beyt didüm bî-naẓîr

Çünkü uyandum nitekim şem‘ -i dîn
 Hâtıruma gelmedi oldum ḫazîn
 Oḳudı bir bir baña ‘ inde’l-vuşûl
 Cümle unuttuğumu aḫdurdı ol
 Sağ elini sîneme soḳdı ‘ ayān
 Mürde idüm şanki sağaldum hemān

Sînemüñ üstünde o beş barmağı
 Oldı baña zevḳ ü şafā ırmağı
 Kıldı rumûz ile ‘ ināyet baña
 Hâmse için virdi icâzet baña

(GE: 704-710)

Şâir, yukarıda anlattıklarına benzer bilgilere, aynı mesnevînin sebab-i te’lif bölümünde de yer verir. Allâh’tan iltifat gören şâir, uzlete çekilir. Allâh’ın hidâyet ihsân etmesiyle kerâmet göstermeye başlayan Yahyâ, kâinattaki sırları keşfeder:

Cānib-i Hâḳḳ’dan baña oldı naẓar
 Zāviye-i ‘ uzlete itdüm güzer

Toldı şınık gönlüme envâr-ı hû
 Yapdı bu vîrâneyi mi‘ mâr-ı hû
 Hâzret-i Hâk itdi hidâyet baña
 Âdem idüp virdi kerâmet baña
 Münkeşif oldı gözüme kâ’inât
 Zülmetümi sürdi benüm nür-ı zât
 Gitdi güneş gibi gözümden hicâb
 Rüy-ı murâdumdan açıldı niķâb

(GE: 681-685)

Yahyâ Bey’in ölüm tarihi üzerine, araştırmacıların ortak kanısı 990 (1582) senesidir. Yahyâ’nın mezarı Sırbistan sınırları içinde yer alan İzvornik yakınlarındaki Lozniçe’dedir.

c- Taşlıcalı Yahyâ Bey’in Edebî Kişiliği

Yahyâ, yaşadığı devrin dinî, tasavvufî, sosyal, siyasî ve askerî birçok özelliğini eserlerine aksettiren bir şâirdir. Yahyâ, asker olması dolayısıyla şiirlerinde savaş konusuna çokça yer verir. Eserlerinde bizzat katıldığı savaşların izlerine rastlamak mümkündür. Dinî emirlere bağlı bir şâir olan Yahyâ, şiirin Allâh’tan ve peygamberden söz etmesi gerektiğini düşünür. *Gencîne-i Râz*’da ancak Allâh’ı ve peygamberi öven, Allâh’ın hikmet ve kudretini anlatan şiirin yüksek olduğunu açıkça ifade eder:

Olur ol şi‘r hemân ‘arş-liķā
 Ola yā na‘t veyā tevḥîd-i Hudā
 Hikmet-i Hâķķı kıla ḥalkā ‘ayān
 Kudretu’llâhı ide vaşf u beyān

(GR: 2643-2644)

Yahyâ’nın şiirlerinde konu ne olursa olsun bütün yollar Allâh’a çıkar. Şâir, aşkı anlatıyorsa bu aşk görüntüde mecâzî de olsa mutlaka ilâhî aşka dönüşür. Ahlâkî bir öğüt veriyorsa bu Allâh için yaşanması gereken bir hâldir. Tasavvufu ders veriyorsa bu tarîk okuyamı Allâh’a götürecektir. Şayet toplumsal aksaklıkları eleştiriyorsa bu eleştirinin temelinde tenkit edilen yanlışın Allâh’ın rızasına aykırı olması yatar. Şâir bunu her yerde bizzat zikretmese de eserleri dikkatli bir şekilde gözden geçirildiğinde bütün anlattıklarının ve eleştirilerinin temelinde bu düşüncenin yattığı görülür. Allâh’ı çok seven Yahyâ, okuyucuda da bu hissin gelişmesi için çabalar. Okuyucularına Kur’an’ın emirlerine uygun bir hayat yaşamayı telkin eder. Allâh’ı seven kişinin Kur’an’a tabi olması gerektiğini ifade eder:

Haqqı seven tâbi‘-i Kur‘ân olur

‘İzzet-i Kur‘ân’a firāvân olur

(GE: 1115)

Çavuşoğlu, şâirin ilk dönem eserlerinde âşıkane bir üslûbun görüldüğünü, Uryânî Muhammed Dede’yle tanışarak tasavvufa girmesinin ardından yazdığı şiirlerde ise tasavvufî fikirlerin hakim olduğunu ifade eder (1986: 345). Şâirin, eserlerinde vezni sağlam bir şekilde kullanması dikkat çeker. Aruzun kendisine sunduğu olanaklardan ustaca faydalanan Yahyâ, kâfiye kullanma konusunda da ustadır. Mesnevîlerinde her türden kâfiye örneğine yer veren şâir, daha çok mücerred ve mürdef kâfiyelerden faydalanır. Şâirin eserlerinde Türkçe bir söyleyişin hâkim olduğu görülür. Eserlerinde halk söyleyişleri, atasözü ve deyimler büyük bir yekûn tutar. Hatta şâirin kendisi de yeni kalıp ifadeler geliştirir. Eserlerinin genelinde konuşma diline yakın samîmî bir üslûba yer verir. Çavuşoğlu onun üslûbunun sadeliğini ordugâhlarda ve seferlerde her sınıftan insanla temasa geçmiş olmasına bağlar (1986: 345). Bu doğru bir tespit olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Şâirin üslûbunun şekillenmesinde sahip olduğu dünya görüşü önemli bir rol oynar. Yahyâ, sanat için sanat yapmaz. Onun sanatının esası, toplumsal faydaya dayanır. Bunu *Gülşen-i Envâr* isimli mesnevîsinde açıkça belirtir. Sözü az ve öz olması gerektiğini belirten şâir, anlatılanların Allâh’ın rızasına uygun ve insanlara faydalı olması gerektiğini düşünür:

Naẓm-ı kitâb az gerek öz gerek

Haqq’a yarar halka yarar söz gerek

(GE: 2858)

Kitâb-ı Usûl’de okuyucuya seslenen şâir, bu mesnevîyle onu eğitmeyi hedeflediğini açıkça ifade eder:

Ümîdüm budur bu Kitâb-ı Uşûl

Seni terbiyet ide ‘inde’l-vuşûl

(KU: 347)

Mesnevînin birçok yerinde okura kavga etmemeyi, *Kitâb-ı Usûl*’le amel etmeyi öğütlemesinden de yapmak istediği şey açıkça görülür:

Ne lâzım nizâ‘ u ne hâcet cedel

Kitâb-ı Uşûl ile eyle ‘amel

(KU: 376)

Şiirin halkı eğitmesi gerektiğini düşünen şâirin, *Gülşen-i Envâr*’ın başında eserini bizzat tasavvufu anlatmak için yazdığını belirtmesi de onun sanat anlayışını ortaya koyar:

Oldı murādum ki sülükum diyem

Gördüğümü bildüğümü söyleyem

Tâ ki bile her kişi ‘ayne’l-yağın

Niçe imiş mertebe-i sâlikîn

Şüfîlerüñ vecd ile hâlâtını

Vaḥdetini keşf u kerāmâtını

Añlamayan ‘âşıka tefhîm idem

Aḥsen-i tedbîr ile ta‘lîm idem

(GE: 691-694)

Yahyâ, beş mesnevîsinde de yazdıklarının tercüme olmadığını ifade eder. Asırlardır kullanılan ortak bir malzemeyi kendine has bir üslûpla yeniden işleyen şâir, orijinal eserler ortaya koyar. Eserlerinde anlaşılabilirliği öne çıkararak Yahyâ, Arapça ve Farsça söylemlerden kaçınır. Zaman zaman eserlerine serpiştirdiği Arapça ve Farsça ifadeler şâirin bu iki dili kullanma konusunda da oldukça başarılı olduğunu gösterir. Şâirin beslendiği kaynakların temelinde Kur’an ve sünnet olduğu için eserlerinin birçok yerinde âyet ve hadîs iktibaslarına rastlanır. Şâir, âyet ve hadîsleri doğrudan aktarmanın yanı sıra onları mana olarak da şiirlerine yayar.

Eserlerinde dinî, ahlâkî, tasavvufî ve içtimâî birçok meseleye temas eden şâir, okuyucuyu dinî ve ahlâkî açıdan eğitmeyi, onu manevî yönden geliştirmeyi hedefler. Eserlerinde Kur’ani bir metot takip eden Yahyâ, anlattıklarını temsîllerle akla yaklaştırmaya çalışır. Mesnevîlerin geneli bu tarz örneklerle kaplıdır. Aynı zamanda Kur’an’da olduğu gibi insanı, yaratılış üzerine düşündürmeye çalışır. Alışıldık ve sıradan görünen hadiseler arkasındaki kudret harikalarına dikkat çeker. Örneğin, insanın dünyaya geliş sebebine cevap arar. Rüzgârın şiddetiyle hareket eden bulutta yağmurun nasıl durabildiğine dikkat çeker:

Biz niye geldük bu cihâna ‘aceb

Gelmege dünyâya ne oldı sebeb

(GE: 1690)

Şiddet-i bād ile iderken şitâb

Yağmurı nice tütabilür şehâb

(GE: 1704)

Şâirin, anlatmak istediği düşünceleri tabiattan edindiği gözlemlerle örneklendirmesi onun sanatının en ayırıcı noktalarından biridir. Örneğin insanlara büyülenmenin sıkıntı çekmeye sebep olduğunu düşünen şâir bu düşüncesini, havlayan köpeğin taşlandığı gerçeğine dikkat çekerek anlatır:

Halka ululanma ki olur ‘azāb

Ṭaşa ṭatarlar uluyınca kilāb

(GE: 1105)

Yahyâ, dış görünüşün önemsiz olduğuna, insanı iç alemindeki güzelliklerin değerli kıldığına inanır. Şâir, bu tezini ispatlayabilmek için kesenin parayla değer kazandığı gerçeğine vurgu yapar:

Şûret-i bî-ma‘ nāya olmaz nazār

Aqça ile kîse olur mu‘ teber

(GE: 1198)

Şâirin seçtiği edebî sanatlar da onun sanat anlayışıyla yakından ilgilidir. Yahyâ’nın, eserlerinde en fazla yer verdiği edebî sanat, teşbîhtir. Hedefinde okuyucuya bir mesajı iletme düşüncesi olan şâir bunu, benzetmelerle okuyucunun anlayışına yaklaştırır. Tezâd ve telmîh de şâirin çokça faydalandığı sanatlar arasındadır.

d- Taşlıcalı Yahyâ Bey’in Eserleri

Yahyâ Bey’in İstanbul ve Edirne şehrengîzlerinin de içinde bulunduğu bir dîvânı ve beş mesnevîden oluşan bir hamsesi vardır. Hamsedeki mesnevîler *Şâh u Gedâ*, *Gencîne-i Râz*, *Yûsuf ve Zelîhâ*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr*’dır. Tezkire yazarı Latîfi, şâirin *Nâz u Niyâz* isimli bir eserinin varlığından söz eder (Canım, 2000: 578). Ancak bugüne kadar yapılan araştırmalarda şâire ait bu isimde bir esere rastlanmamıştır.

Dîvân

Dîvânını ölmeden önce düzenleyen Yahyâ Bey, onu üç defa tertip etmiş, her defasında eser üzerinde önemli değişiklikler yapmıştır (Çavuşoğlu, 1986: 345).

Mehmet Çavuşoğlu’nun İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından 1977 yılında yayınlanan çalışmasına göre Yahyâ Bey Dîvânı; dîbâce, kasîdeler, musammatlar, şehrengîzler, gazeller, mukatta‘lar olarak bölümlendirilmiştir. Kasîdeler bölümü otuz dört kasîde, musammatlar bölümü kırk dokuz şiir, şehrengîzler bölümünde Edirne Şehrengîzi iki yüz on beş beyit, İstanbul Şehrengîzi üç yüz kırk beş beyitten oluşmuştur. Gazeller bölümünde beş yüz on beş gazel, mukatta‘ bölümünde yirmi tane şiir bulunmaktadır. Dîvânındaki kasîdelerin çoğunu Kanûnî Sultân Süleymân’a sunan Yahyâ Bey’in Kanûnî’ye yazdığı on dört kasîdesi vardır. Dîvânda ilk iki kasîde Hz. Muhammed’in, üçüncü kasîdeden on yedinci kasîdeye kadarki kasîdeler ise Kanûnî Sultân Süleymân’ın

övgüsüne ayrılmıştır. Geriye kalan kasîdeler ise saray çevresinde güçlü konumda bulunan ve padişaha nazı geçebilen çeşitli paşalara, beylere ve üst düzey devlet erkânına yazılmıştır (Sinan, 2005: 17).

Dîvânın şehrengîzler bölümünde Edirne ve İstanbul şehirlerinin güzelliklerinin anlatıldığı iki şehrengîz bulunur. İki yüz on beş beyitten oluşan Edirne Şehrengîzi'nin başında bir münâcât vardır. Şâir önce gönlünü kaptırdığı bir güzelin aşkı yüzünden düştüğü hâlleri dile getirir. Ardından Edirne şehrinin tasvirini yapar ve on dört mahbubu beşer beyitle tanıtır. İstanbul Şehrengîzi ise üç yüz kırk beş beyitten oluşur. Eserin başlangıç kısmında güzellere tutkunluğundan dolayı yüzünün kara olduğunu belirten Yahyâ, Allâh'ın affına sığınır. Asıl şehrengîz bölümünde İstanbul'un tasvirine yer verir; şehrin güzellerini, âşıklarını, denizini, sahillerini, surlarını vb. anlatır. Ardından güzellerin tasvirine geçer ve elli sekiz güzeli kısaca tanıtır (Kaya, 2011: 157).

Beş yüz on beş gazelden oluşan gazeller bölümünde ise güzellik, aşk, âşık maşuk ilişkisi, şarap, ayrılık, kavuşma arzusu, ölüm ve tasavvuf konuları işlenir (Sinan, 2005: 17).

Mehmet Çavuşoğlu tarafından hazırlanan Dîvân, 1977 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından çıkmıştır. Ayrıca Dîvân üzerine dört yüksek lisans tezi yapılmıştır. Ahmet Mermer'e ait olan birinci tez, *Taşlıcalı Yahya Bey Dîvânı'nda Nebatlar* ismini taşır. *Taşlıcalı Yahya Bey Dîvânı'nda Din ve Tasavvuf* isimli tez, İrfan Topal tarafından yapılmıştır. Yavuz Demir tarafından hazırlanan üçüncü çalışma, *Taşlıcalı Yahya Bey Dîvânı'nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fiziki Unsurlar* ismini taşır. Son olarak Sümeyye İnce Sinan tarafından *Taşlıcalı Yahyâ Bey Dîvânındaki Soyut Kavramlar (kasîdeler-musammatlar-şehrengizler-gazeller-mukattalar)* isimli çalışma hazırlanmıştır.

Hamse

Hamsede yer alan mesnevîler *Şâh u Gedâ*, *Gencîne-i Râz*, *Yûsuf ve Zelîhâ*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr*'dir. Bu eserlerle ilgili ayrıntılı incelemeler ilerleyen bölümlerde yapılacaktır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Şâh u Gedâ

1.1.1. Şâh u Gedâ'nın Yazma Nüshaları*

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu'nda *Şâh u Gedâ*'nın sadece yirmi altı yazma nüshası tespit edilmiştir (1961: 63-71). Oysa Kültür ve Turizm Bakanlığının Türkiye El Yazmaları sitesinde eserin doksan beşi yurt içinde, otuz üçü yurt dışında olmak üzere yüz yirmi sekiz yazma nüshası görünmektedir. Mesnevînin yurt içi yazma nüshalarının tespit edildiği kütüphaneler şunlardır:

1. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Gü 36
2. Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Yazma D. No. 813
3. Ankara Milli Kütüphane 01 Hk 399, 26 Hk 1060/3, 06 Hk 2275, 06 Mil Yz A 8391, 06 Mil Yz A 7878, 06 Mil Yz A 6076/2, 06 Mil Yz A 5843, 06 Mil Yz A 5365, 06 Mil Yz A 5210, 06 Mil Yz A 5222/2, 06 Mil Yz A 3668, 06 Mil Yz A 3209, 06 Mil Yz A 3014, 06 Mil Yz A 2310, 06 Mil Yz A 2198, 06 Mil Yz A 1136, 06 Mil Yz A 2037, 06 Mil Yz A 907, 06 Mil Yz A 691, 06 Mil Yz A 9060, 06 Mil Yz FB 348, 06 Mil Yz A 48, 06 Mil Yz A 8714
4. Ankara Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. A 81, Yz. A 370/2
5. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Kütüphanesi 67 Saf 541
6. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 1586, 21 Hk 1931
7. Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi 22 Sel 2149
8. Eskişehir İl Halk Kütüphanesi 26 Hk 588
9. İstanbul Atıf Efendi Kütüphanesi No. 2138, 34 Atf 2138
10. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı 973/1
11. İstanbul Köprülü Kütüphanesi (Fazıl Ahmed Paşa) No. 289/1, 279/1, 34 Ha 279/1
12. İstanbul Millet Kütüphanesi (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) 986/3, 988, 989, 34 Ae Manzum 989/1, 990; Pertev Paşa No. 424

* Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları Türkiye yazmaları web sitesinden ve İstanbul Üniversitesi Hamseler Kataloğu'ndan tespit edilmiştir.

13. İstanbul Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi (Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları) S.H.M.H.K. Yaz. 337
14. İstanbul Selim Ağa Kütüphanesi (Kemankeş Emir Hoca) 463; No. 997
15. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi (Bağdatlı Vehbi Efendi) 1518; (Çelebi Abdullah Efendi) 297; (Hacı Mahmud Efendi) No. 5227, No.5276; (Halet Efendi Mülhaki) 196; (Hamidiye) 1137; (Hüsrev Paşa) 620/2 , 641; (Lala İsmail Efendi) 417; 07 Tekeli 907/1; 34 Sü-Tarlan 62/5
16. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları R.848, H.689, B. 158, Y.2402, 158, 849
17. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. 481/1, No. 839, No. T.3045, No. T.3682, No. 5745, No. 874
18. İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 460/5, 665, 728, 826
19. İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 1462
20. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 695, 37 Hk 406, 37 Hk 3708/2
21. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 32 Hk 658/2, 27 Hk 246/1, 42 Kon 1253/3, 42 Kon 3280/1, 42 Kon 3729/2
22. Konya Karatay Yûsuf Ağa Kütüphanesi 42 Yu 8087
23. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi 43 Va 947/7, 43 Va 633, 43 Va 1322, 43 Va 1361
24. Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2686, 45 Hk 5175, 45 Ak Ze 213/1, 45 Ak Ze 213/1
25. Mevlana Müzesi Türkçe Yazmaları 2312, 2457/1
26. Samsun İl Halk Kütüphanesi 55 Hk 421

Mesnevînin yurt içi kütüphanelerinde sayıca en fazla bulunduğu yer, yirmi üç yazma nüsha ile Milli Kütüphane'dir.

Mesnevînin yurt dışı yazma nüshalarının tespit edildiği kütüphaneler şunlardır:

1. Almanya Deutsche Nationalbibliothek Ms. or. oct. 3557
2. Amerika Princeton Üniversitesi (Garret Collection Houstma Series Ottoman Turkish) 1172H
3. Avusturya Handschriftenabteilung der Österreichischen Nationalbibliothek A.F. 335 (214), A.F. 495 (215), A.F. 396 (216), A.F. 456 (521)

4. Bosna Hersek The Ghazi Husrav Bey Library 214, 2575
5. Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu pt. 83/Seetzen: Haleb 136, pt. 217/Seetzen: Kah.1190
6. Fransa Bibliotheque Nationale de France Coisilin Saint Germain-des-pres 610; Colbert, 5399/Regius 1418,3; Decourdemanche; Ducaurroy, 25; Galland, 36/Regius 1409, 2; Gaulmin/Regius 1408; Oratoire; Renaudot/Saint Germain-des-pres 545; Renaudot/Saint Germain-des-pres 547; Regius, Regius 1409; Vansleb/Regius 1423; Schefer
7. İngiltere British Museum Or. 3711, Or. 1147/5, Or. 1159
8. İngiltere Bodleian Library MS Turk. e. 73
9. İtalya Bibliotheca Apostolica Vaticana Vat. Turco 104
10. Mısır Dârü'l-Kütübü'l-Kavmiyye Talat 1, 10, 131, 233, ez-Zekiye 65

Ayrıca Arnavutluk Devlet Arşivleri Türkçe Yazmaları 20 numarada eser ismi görüldüğü hâlde yazarı belirtilmeyen bir nüsha bulunmaktadır.

Yurt dışı kütüphanelerinde eserin yazma nüshalarının en fazla bulunduğu yer on yedi yazma nüshayla Fransa'dır.

Mesnevînin karşılaştırmalı metni 1993 yılında Kazım Yoldaş tarafından İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Yoldaş, tezinde Atıf Efendi Kütüphanesi 2138, Pertev Paşa (Millet Kütüphanesi) 424 ve Ali Emîrî Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi) 986/3 (81-108Yk.) numaralı nüshaları kullanarak eserin çeviri yazılı metnini hazırlamıştır.

1.1.2. Şâh u Gedâ'nın Şekil İncelemesi

Şâh u Gedâ, Yahyâ'nın hamsesinin ilk mesnevîsidir (Çavuşoğlu, 1986: 346). Türk edebiyatında, İranlı şâir Hilâlî-i Çağatâyî'nin (öl. 1529) *Şâh u Dervîş* isimli mesnevîsi örnek alınarak *Şâh u Gedâ* veya *Şâh u Dervîş* adlarıyla yazılmış başka mesnevîler de mevcuttur (İnan, 2006: 34). Te'lif bir mesnevî olan Yahyâ'nın *Şâh u Gedâ*'sı ile Hilâlî'nin mesnevîsi arasında isim benzerliğinden öte ortak taraf yoktur. Olay akışı ve bakış tarzı gibi hususlarda iki eser birbirinden tamamen farklıdır (Köksal, 2005: 29). Konusu aşk olan *Şâh u Gedâ*, beşerî aşktan ilâhî aşka geçişi anlatır. Mesnevînin başlangıcındaki İstanbul, At Meydanı ve Ayasofya tasvirleri eserin en dikkat çeken yönlerinden biridir. Eser devrinde

çok rağbet görmüş ve meşhur olmuştur. Çavuşoğlu, bu durumu eserin dilinin sadeliğine ve konusunun mahallî oluşuna bağlar (1986: 346).

Gelibolulu Âlî, *Künhü'l-ahbâr*'da mesnevîdeki Şâh isimli kişinin padişahın kapıcısı olduğunu, başına giydiği altın üsküfle şöhret bulduğunu söyler: “Ve Şâh u Gedâ te'lîfine bâ' iş olan Aḥmed Şâh ki derbân-ı pâdişâhî olmuştur. Ve başına altın üsküf giyüp güneş gibi şöhret bulmuş. Yaḥyâ Beg ol târîhde bu gâzeli dimiş. Bâ-ḥuşûş ki mâbihi'l-iftihârî olup meḥâfil ü mecâlisde pesend olunmuşdı” (İsen, 1994: 288).

Âşık Çelebi de tezkiresinde benzer şekilde bilgi verir. Yahyâ'nın Ahmed isimli ve Şâh lakaplı bir kapıcıya âşık olup mesnevîsini kaleme aldığını söyler: “Aḥmed nâm Şâh laḳab bir ḳapucı sevüp ḥasb-i ḥâlin Şâh u Gedâ diyü tertîb ve üslûb-ı ḡarîb nazîr-i meslûb üzre terkîb itmişdür” (Kılıç, 2010: 676).

Şâirin mesnevîde anlattığı hikâyenin kurgusunu düşündüğümüzde anlatılanların gerçek olabileceği pek mümkün görünmemektedir. Ancak bu durum şâirin, Şâh isimli kahramanı tasarlarırken Ahmed Şâh'tan etkilenmediği sonucunu doğurmaz.

Şâh u Gedâ klasik mesnevî geleneğine bağlı kalınarak düzenlenmiş bin dokuz yüz yetmiş iki beyitlik mürettep bir mesnevîdir. Mesnevînin giriş kısmı; besmele, tevhîd, münâcât, na't, mi'râc bölümlerinden oluşur. Mesnevî nazım şekliyle kâfiyeli bu bölümleri dört halifeye övgü takip eder. Her bir halifeye bir terkîb-bend ayrılacak şekilde düzenlenen bu bölüm, dört terkîb-benden oluşur. Sırayla Hz. Ebû Bekir'i, Hz. Ömer'i, Hz. Osmân'ı ve Hz. Alî'yi öven şâir, Kanûnî Sultân Süleymân'ı övmeye başlar. Eserin yazılış sebebi anlatıldıktan sonra sâdik âşığın aşktaki coşkunluğunu ifade eden bir bölüm gelir. Bu bölümün ardından sırayla İstanbul, Ayasofya ve At Meydanı tasvir edilir. Mesnevîye konu olacak güzeller vasfedildikten sonra asıl hikâye başlar.

Hikâye kısmında mesnevînin akışını monotonluktan kurtarmak için aralara serpiştirilen beş gazel ve bir kıt'a yer alır.

Besmele bölümünde, besmelede ilâhî cemâlin görünmesi, onun servi ağacı gibi her tarafı süslemesi, cennetin kilidi olması, Kur'an'ın başında yer alması, insanlığa sığınak olması gibi konular üzerinde durulur. Besmeledeki harf ve hareketlerin yazıdaki görünüm-lerinden yola çıkılarak çeşitli değerlendirmelerde bulunulur. Bu değerlendirmelerin çoğunluğu ilim ve ibâdet üzerinedir.

Yahyâ, tevhîdde, her şeyin Allâh'ın yaratmasıyla vücûda gelmesi, insanın yaradılışındaki sınırlar, insanın sınırlı aklıyla Allâh'ı tam manasıyla tanıyamayacağı, Allâh'ı ancak Allâh'ın kendisinin bilebileceği, kâinatın onun varlığına şahitlik yapması gibi konular üzerinde durur.

Münâcâtta, mecâzî aşktan perişan hâle gelen şâir, bu durumdan kurtulmak için Allâh'a yalvarır. Günâhlarından ve isyanından Allâh'a sığınan Yahyâ, iyi bir kul olabilmek için Allâh'tan yardım diler. Allâh'ın azabından onun rahmetine sığınır.

Na'tta Hz. Muhammed'in (öl. 632) diğer peygamberlere üstünlüğü, âleme rahmet olarak gönderilmesi, mucizeleri gibi konulara değinilir.

Mi'râcda Mi'râc Gecesi'nin tasviri, Cebrâ'il'in Hz. Muhammed'e Allâh'ın selâmını ve davetini iletmesi, Hz. Muhammed'in Burâk'la sema tabakalarında yükselmesi, gökyüzü ahalisinin sevinci, Hz. Muhammed'in Allâh'la iki yay mesafesinde görüşmesi, ümmeti için Allâh'tan şefaât istemesi, tekrar yeryüzüne dönerek sahabilere müjdelere getirmesi ve sahabelerin sevinci gibi konular üzerinde durulur.

Hz. Ebû Bekir'e (öl. 634) övgü bölümünde onun diğer üç halifeden daha üstün oluşuna, îmânının yüksekliğine, mağarada ayağını yılanın sokmasına, yıllarca hükûmeti yönetmesine, örümceğin mağaranın girişine yaptığı ağla Hz. Muhammed ve Hz. Ebû Bekir'i saklamasına değinilir.

Hz. Ömer'e (öl. 644) övgüde, onun fazîleti ve adaletine vurgu yapılır. İki menkıbe üzerinden onun heybeti ve velâyeti övülür.

Hz. Osmân'a (öl. 656) övgüde şâir, onun açık bir zulümle şehit edilmesi üzerinde yoğunlaşır. Kur'an-ı Kerîm okurken şehit düşen Hz. Osmân güzel ahlâkı ile ön plana çıkar. Kur'an'ın usûlüne uygun olarak okunması, onunla tamamlanmıştır.

Hz. Alî'ye (öl. 661) övgüde, onun hakkında "Hel etâ" sûresinin indirilmesi, onun halifelerin sonu olması, güzel ahlâkı, cömertliği, ilmi, yönetici kimliği, alçak gönüllülüğü üzerinde durulur. Hz. Alî, Zülfikâr isimli kılıcıyla öne çıkarılır. Onu peygamberin vekili, fazîletli kimselerin başı, vahiy taşıyıcısı olarak gören şâir, onun fazîlet ve kemâlini, naklettiği bir hadîsle ispatlamaya çalışır.

Kanûnî Sultân Süleymân'a (öl. 1566) övgüde şâir onun kahramanlığı, savaşta ustalığı, her zaman zafer kazanması üzerinde yoğunlaşır. Padişahın velâyeti, adaleti, cömertliği, dünyaya hükmetmesi, halifelik saltanatına vâris olması, ümmete önderlik yapması, kutsal mekânları koruması, insanlara yardım etmesi gibi yönlerine vurgu yapılır.

Yahyâ, bir toplantıda dostlarından birinin, kendisinden içinde kadın hikâyesi olmayan bir aşk hikâyesi yazmasını istemesi üzerine mesnevîyi yazmaya karar vermiştir.

Âşığın coşkununun anlatıldığı bölümde, aşkın önemine vurgu yapılır. İnsanın aşk sayesinde hakîkî insan olabildiği, ilâhî sırların ancak bu şekilde ona açılacağı, Allâh'a aşk ile ulaşabileceği gibi konular üzerinde durulur.

İstanbul'un mimarisinin şiire yansıtıldığı bölümde şehrin kusursuz güzelliğinden, denizle uyumundan, kuşandığı kemerden, kulelerinden, kapılarından, içindeki kat kat binalardan söz edilir. Şehir, çeşitli benzetme unsurlarından faydalanılarak sanatlı bir şekilde tasvir edilir.

Ayasofya'nın anlatıldığı bölümde câmi, şehir içinde benzeri olmayan bir yer olarak tanıtılır. Herkesin akın akın geldiği bu yer, duasına ihtiyaç duyulan, başında kubbeden ulu taç bulunan bir şeyhe benzetilir. Câminin içinde bulunan her şey sanatkârane bir şekilde tasvir edilir.

At Meydanı'nın (bugünkü Sultânahmet Meydanı) anlatıldığı bölümde, buranın ağaçlarından, çeşmelerinden, oradan bakıldığında adaların görüldüğünden söz edilir. Şehri güzelleştiren bu meydan, büyük küçük herkesin her sokaktan gelerek toplandığı bir eğlence merkezidir.

Şehirde bulunan dört erkek güzelin övüldüğü bölümde, Altunbaş, Ca'fer-i Tayyâr, Şeker Memî ve Ahmed isimli güzeller idealize edilerek anlatılır.

Asıl hikâyeye geçildiğinde şâir, Gedâ'nın Şâh'a âşık olduktan sonra ona kavuşabilme mücadelesiyle geçirdiği, acı dolu hadiseler zincirini çeşitli başlıklar altında sıralar.

Hâtîme bölümünde, eserini bir hafta içinde tamamladığını belirten Yahyâ, mesnevîsinin tercüme olmadığını söyler. Mesnevîyi aslına uygun yazan müstensih rahmet okurken, yanlış yazan müstensihe de beddua eder.

Mesnevî, aruzun fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün vezniyle yazılmıştır. Hikâyenin değişik yerlerine serpiştirilen beş gazelden birincisi fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün; üçüncüsü mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün; ikinci, dördüncü ve beşincisi ise fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün vezniyle yazılmıştır. Şâir, mısraları vezne uydurabilmek için zaman zaman imale ve zihaf lar yapmıştır.

Mesnevîde en sık karşılaşılan kâfiye örnekleri, sadece revî harfinin tekrarından kaynaklanan mücerred kâfiye¹ ve revîden önce ridf (â, û, î) harfi bulunan mürdef kâfiyelerdir.² Zaman zaman revî ve kayddan meydana gelen mukayyed kâfiye³ ve revîden önce dâhil, ondan önce de te’sîs bulunan mü’esses kâfiye⁴ örneklerine rastlamak da mümkündür. Mesnevîdeki redifler hem kelime⁵ hem ek⁶ hem de ek ve kelimenin birleşmesinden⁷ oluşmaktadır.

1.1.3. Şâh u Gedâ’nın Muhteva İncelemesi

Eser, Gedâ isimli kahramanın, mecâzî aşka kapılması, bu uğurda yaşadığı sıkıntılar ve sonunda ilâhî aşka yönelişini anlatan bir aşk mesnevîsidir. Eserde ağırlıklı olarak üzerinde durulan mecâzî aşk gibi görünse de şâirin aralarda yaptığı yorumlar ve mesnevînin sonundaki açık ifadeler, asıl anlatılmak istenenin ilâhî aşk olduğunu gösterir. Mesnevîde aşk konusunun ele alınışı, klasik şark mesnevîlerine benzememekle birlikte eser, mesnevî yazma geleneğine bağlı kalınarak hazırlanmıştır. Şâirin beslendiği kaynağın İslâmiyet oluşu, mesnevîdeki dinî unsurların sayısını arttırmıştır. Bu yüzden eserde aşkın yanı sıra dinî konular da ağırlıklı olarak işlenmiştir. Tasavvufî bir neşvenin de hissedildiği mesnevîde tarihî ve efsanevî unsurlara da yer verilmiştir. Mesnevîde sosyal hayata ait bazı ayrıntılara da rastlamak mümkündür. Astronominin yanı sıra şâirin kâtiplerle ilgili değerlendirmeleri de dikkat çeker.

¹ Bu hikâyetden alâsın ‘ibret/Râh-ı dîn içre idesin gayret (ŞG: 1925)

² Bülbuli medh idince Şâh-ı kerîm/Cümle yârânı eyledi teslim (ŞG: 1382)

³ Böyle diyüp o mest-i bezm-i elest/Câm-ı nâmus u ‘ârı kıldı şikest (ŞG: 659)

⁴ Biri birine çünkü ‘aşıkdur/Çâr yâr oldılarsa lâyıkdur (ŞG: 608)

⁵ Bülbulün biri hayli cüş itdi/Şâh gül gibi anı güş itdi (ŞG: 1377)

⁶ Kulına ‘ayn-ı luğf ile baksun/Su gibi gönli alçağa aksun (ŞG: 1205)

⁷ Tuyurursan saña cefâlar ider/Yüzüne bakmayup ezâlar ider (ŞG: 843)

1.1.3.1. Aşk

Şâh u Gedâ'da, beşerî aşktan ilâhî aşka doğru giden bir aşk macerası anlatılmıştır. Şâir, bu mesnevîde aşka dair çok şey söyler, gerek mecâzî gerekse ilâhî aşk konusunda birtakım yorumlar yapar. Burada ideal bir âşıkta bulunması gereken özellikler, tensel zevklerden geçmenin gerekliliği, beşerî aşkın anlamsızlığı ve ilâhî aşkın kişiye kazandırdıkları üzerinde durulacaktır.

İster beşerî isterse ilâhî olsun sevgili, kendisine köle olmak isteyenlere celâl yüzünü gösterecektir. Bu yüzden aşka karar veren kişi, sıkıntı çekmeye de karar vermiş demektir:

Kulı olmağa kim ki tâlib olur

Aña rûy-ı celâli gâlib olur

(ŞG: 677)⁸

Hikâyenin başkahramanı Şâh, ideal bir âşık tipinin özelliklerini ve âşığın maşuğa nasıl davranması gerektiğini birinci hikâyede anlatmaktadır. Burada Şâh, maşuğa karşı hadîni bilen ideal âşıktır:

‘Âşıka bu yiter ki haftada bir

Ola kûyında dil-berûñ zâhir

Sevdüğünü görünce nite ki mâh

Bağa ana ırakdan eyleye âh

İde şavt-ı hazîn ile zârı

Çeke kullâb-ı âh ile yârı

(ŞG: 1465-1467)

Şâirin kahramanı ideal âşık, aşk zevkinin kemâl derecesine ulaşmış, ayrılık ve kavuşma gibi teferruatlardan kurtulmuştur. Şâh, âşığın maşuğa kavuşmasının önündeki en büyük engelin beden olduğuna inanmakta, cisimden kurtulmadan vuslata erişmenin imkansız olduğunu düşünmektedir:

Zevk-i ‘ışk ile kim ki buldı kemâl

Bir olur ana fûrkât ile vişâl

Niçe irsün vişâle cân ile cân

Arada perdedür ten-i insân

(ŞG: 1571-1572)

⁸ Şâh u Gedâ ile ilgili örnek beyitler Kazım Yoldaş'ın hazırladığı *Şâh u Gedâ (İnceleme-Metin)* isimli basılmamış Yüksek Lisans Tezinden alınmıştır (bk. Kaynakça). Eser isminin kısaltması ve beyit numaraları beyitlerden sonra parantez içinde gösterilmiştir.

Şâh'ın, üçüncü güzele itirazından, âşık ile sevgili arasındaki ilişkilerde sadece mane-viyâtın önemli olması gerektiği anlaşılır. Maddî zevkleri eleştiren Şâh, tensel zevklerden azade bir aşka inanır:

Didi ‘âşık degildür ol şeydâ
 ‘Āşık olanlar olur ehl-i hayâ
 Gerçi pehlüden alur ol lezzet
 Beden-i dil-bere virür şıket
 Bu mürüvvet midür idüp ibrâm
 Zaruñ toqıma nigâra müdâm
 Hâz ider gerçi kendüsi cândan
 Yâr hâz eylemez velî andan (ŞG: 1527-1530)

Yahyâ, mesnevîsini yazma sebebini açıklarken, içine kadın konusu karışan hikâyelerden hoşlanmadığını açıkça belirtir. Beşerî aşk sahiplerinin aşkı tam manasıyla anlayamayacaklarını düşünür. Arkadaşlarının beşerî aşkla ilgili konuşmalarını hoş karşılamayan Yahyâ, herkesin gizli aşkın sırrını anlayamayacağını ifade eder. Kadınların aşk hikâyelerini anlatmayı uygun bulmaz:

Bir alay bî-mezâk u zen-pâre
 Bir alay derdmend ü bî-çâre
 Ne bilür sırr-ı ‘ışk-ı pinhâni
 Ne bilür vecd ü hâl-i cânâni
 Lâyık oldur ki hiç olmaya naql
 Kışsa-i ‘ışk-ı nâkısâtü'l- ‘aql (ŞG: 472-474)

Yahyâ, âşıkların velî mertebesinde olduklarını iddia eder. Aşağıdaki beyitte, “*Âşık şüphesiz velîdir. Bu sözün doğru olduğuna itimat et*” der:

İ‘ timad eyle bu söze hağdur
 ‘Āşık olan velî-i muflağdur (ŞG: 865)

Yahyâ, insan gönlünde sadece Allâh sevgisinin yer alması gerektiğini düşünür. Bunun dışındaki sevgileri, tevhîde aykırı bulan şâir, gönlün hem mâsivâ hem de Allâh sevgisine tahammül edemeyeceği kanaatindedir:

‘Āşıka iki kıblegâh olmaz
 Bir vilâyette iki şâh olmaz

Yâ Hakkı sev yâ yarı iy gâfil

Döymez iki maḥabbete bir dil

(ŞG: 1905-1906)

Yahyâ, Allâh'ı bulma yolunda ilerleyen mürîdi, mürşid-i kâmil mertebesine çıkaracak şeyin aşk olduğuna inanır. “*Saf aşk ile insan, insan olur. Hürmet edilen kâmil bir mürşid olur. Aşk, âşıkların gözlerinin nûrudur. Allâh yolunda gidene daima Burâk'tır*” diyerek bu düşüncesini yansıtır:

‘ Işk-ı pāk ile âdem âdem olur

Mürşid-i kâmil-i mükerrem olur

(ŞG: 506)

‘ Işkdur nûr-ı dîde-i ‘ uşşâk

‘ Işkdur sâlike hemîşe burâk

(ŞG: 509)

İlâhî aşk yolunda sadakatle ilerleyen kişinin, sonunda Allâh'a kavuşacağını düşünen şâir, “*Doğrulukla aşk yolunda giden kimse, kendisini sevgiliye kavuşmaya layık eder. Kendisinde ilâhî aşk olan kimseyi sonunda Allâh cezbeder*” der:

Kim ki şıdık ile râh-ı ‘ işka gider

Kendüyi vaşl-ı yâre lâyıq ider

Kimde kim ola ‘ işk-ı Rabbânî

‘ Ākıbet cezbese çeker anı

(ŞG: 194-195)

1.1.3.2. Dinî Unsurlar

Burada peygamberler, dört halife, ehl-i beyt, şeytân, Hızır, mübarek geceler, Kâbe, hacla ilgili birtakım unsurlar, kıyamet ve sonrası, Kur’an-ı Kerîm ve İslâmiyet’le ilgili bazı terimler üzerinde durulacaktır.

Mesnevîde en çok anılan peygamber Hz. Muhammed’dir. Onu birçok açıdan öven şâir, “*Mustafâ, Muhammed, Mahmûd, Ahmed-i Mürsel ve çok sevilen Allâh'ın sevgilisi*” diyerek onun Mustafâ, Muhammed, Mahmûd, Ahmed’den müteşekkil dört ismini zikreder:

Muştafâ vü Muhammed ü Mahmûd

Ahmed-i Mürsel ü Ḥabîb-i Vedüd

(ŞG: 164)

Hz. Mûsâ Tûr Dağı’nda Allâh’la konuşması ve Fir‘avn’a karşı sergilediği elinin ışıklılı ve parlak görünmesi mucizesiyle anılır:

Ṭūr-ı Mūsā sevād-ı lafz u maḳāl	
Sırr-ı ma‘ nī ricāl-i ḡayb mişāl	(ŞG: 1931)
Sā‘ idi nūr-ı maḥż idi anuñ	
Yed-i beyzāsı gibi Mūsānuñ	(ŞG: 644)

Eşsiz güzelliğiyle anılan Yûsuf peygamberin, aynaya bakarak kendini güzel bulmasına ve pazarda köle olarak satılmasına telmîh vardır:

Baḳsa mir‘ ata Yûsuf-ı Ken‘ân	
Girü Yûsuf görünür anda hemân	(ŞG: 1105)
Bir günâh eylemiş bu bî-çâre	
Girdi Yûsuf mişâli bâzâre	(ŞG: 1258)

Ya‘kûb peygamber, Ken‘ânlı olması ve Yûsuf’tan ayrı kaldığı yıllarda ağlamaktan gözlerinin kör olmasıyla Yahyâ’nın şiirine konu olur:

İy güzellikte Yûsuf-ı şânî	
Görmeze urma pîr-i Ken‘ânı	(ŞG: 1183)
Sanki Ya‘ḳûb-ı dehr olup maḥżâ	
‘Işḳ-ı Yûsufı oldu nâ-binâ	(ŞG: 1482)

Hz. Muhammed’in üstünlüğünü anlatmak için Hz. İsâ’ya, mukayese unsuru olarak yer verilmiştir. “*Hz. İsâ onun yüksekliğini gördüğünde, ümmeti olmak için dua etti*” anlamındaki beyit, iki peygamber arasındaki azîm farkı yansıtır:

Rif‘ atin gördi Ḥâzret-i ‘İsâ	
Ümmeti olmağ için itdi du‘â	(ŞG: 183)

Hz. İsâ’nın annesi Hz. Meryem, “*Gonca çocuğu ona İsâ gibi oldu. Yıldızlar ona Meryem oldu*” anlamındaki beyitte anılır:

Ṭıfl-ı ḡonca olup Mesîh-âsâ	
Mâder oldu nücüm Meryem aña	(ŞG: 1324)

Eyyûb peygamber, hastalık zahmeti çekmesiyle mesnevîye konu olur:

Uḡradup ‘ışḳ-ı pāk ile rence	
Ḳıldı Eyyûba derdi eglence	(ŞG: 1021)

Hız. Muhammed'in diğer peygamberlere üstünlüğünü anlatmada mukayese unsuru olarak yer verilen peygamberlerden biri de Hız. İsmâ'îl'dir. “*Cemîl olan o padişah âleme gelmeden önce, İsmâ'îl onun kulu kurbanıydı*” anlamındaki beyitte Hız. İsmâ'îl'in babası tarafından kurban edilme teşebbüsüne telmîh vardır:

Gelmedin ' âleme o Şâh-ı cemîl
Kulu kurbânı idi İsmâ' il (ŞG: 182)

Süleymân peygamber, kuşların dilini anlaması dolayısıyla, Attâr'ın *Mantiku't-tayr* isimli eseriyle ilişkilendirilir. Hız. Süleymân'ın kuşların dilini anlamasına ve onun postacısı olarak bilinen Hüdhd'ün, *Mantiku't-tayr*'da Simurg'u bulmak için yola çıkan kuşlara yol gösterici olmasına telmîhte bulunulur:

Mantıku't-tayrı bilmege her bâr
Ya Süleymân gerek ya hod ' Attâr (ŞG: 1075)

Mesnevîde Nûh peygamberin ismi de geçer. Şâir, Gedâ'nın bindiği zayıf atın çok çalışmış olduğunu, yaşlılığını, zayıflığını ve güçsüzlüğünü göstermek için kinâyeli bir anlam seçer. Bu at, sanki Nûh peygamber döneminden beri çalışmaktan bu hâli almıştır:

Gelür idi hemîşe menzile geç
Nuğ devrinde taşımışdı kireç (ŞG: 1283)

Dört halife de mesnevîde ismi geçen dinî kişiler arasındadır. Şâir onların her biri için terkîb-bend şeklinde ayrı birer bölüm hazırlamıştır. Birçok açıdan övülen Hız. Ebû Bekir, Hız. Muhammed'in mi'râc müjdesiyle sevinir:

Bu beşâret haberiyle o dem
Kıldı Şiddîki gül gibi hurrem (ŞG: 253)

Hız. Ömer'i haşmetiyle öne çıkaran Yahyâ, onun bu yönüyle ilgili birçok menkıbe anlatır. Hız. Ömer, haşmetinin yanı sıra İslâmiyet'i kabul etmesiyle de anılır. O'nun bu kararıyla Müslümanların sayısı kırka yükselmiştir:

Erba'ın oldu ümmet anuñla
Oldı mîm-i mübâreki aña dâl (ŞG: 327)

Hız. Osmân'ı çok yönlü öven şâir, onun güzel ahlâkı üzerinde durur:

Eyledi anı ol Kerîm ü Raḥîm
Aḥsen-i ḥulḳ ile ḥalîm ü selîm (ŞG: 366)

Yahyâ Hız. Alî'yi de birçok açıdan över. Onun yüksek ilim sahibi oluşuna değinir:

Her vilâyetde yog idi mişli
‘İlm ile oldu kenz-i lâ-yefnâ (ŞG: 396)

Mesnevîde Hız. Ümmehânî (öl. ?), Hız. Ayşe (öl. 678), Hız. Fâtıma (öl. 632), Hız. Hasan (öl. 669) ve Hız. Hüseyin'e (öl. 680) de yer verilmiştir. Hız. Ümmehânî, Mi'râc Gece-si'nde Hız. Muhammed'i evinde misafir etmesiyle anılırken diğerleri mi'râc müjdesini almaları üzerine Allâh'a hamd etmeleri dolayısıyla anılır:

Meger olmuş idi ol ebü'l-iḥsân
Ḥâne-i ümmehânide mihmân (ŞG: 202)

Açdılar ḥamd-i Zü'l-celâle dehen
‘Âyişe Fâtıma Hüseyin ü Hasan (ŞG: 257)

Hız. Muhammed'in amcası Hız. Abbâs da (öl. 653) mesnevîde ismi geçen kişiler arasındadır:

‘Âlem içre penâhıdır nâsuñ
‘Alemler oldu şanki ‘Abbâsuñ (ŞG: 11)

Mesnevîde şeytândan da söz edilir. Yahyâ, Allâh dışında gönlüne başka şeyler geldiğinde içine şeytânların girerek kendisine vesvese verdiğini ileri sürer:

Gelse mescide gönlüme anlar
Girür ol dem içüme şeytânlar (ŞG: 124)

Darda kalanların imdadına yetişmesi, ölümsüzlük suyunu içmesi yönleriyle Hızır'a telmîh vardır:

Gülşene Hızır irüp yitişdi bahâr
Olmış iken zebün-ı zaḥmet-i ḥâr (ŞG: 1316)

Kelimātuñ mişâl-i âb-ı ḥayât
Ḥaḳ bu kim Hızır-ı câna virdi necât (ŞG: 612)

Eserde Mi‘râc Gecesi’yle ilgili birçok ayrıntıya değinilir. Hz. Muhammed’e haber getiren Cebrâ’îl, ona bineklik vazifesi yapan Burâk ve Refref, Hz. Muhammed’in namaz kıldığı Mescid-i Aksâ ve Cebrâ’îl’i geride bıraktığı Sidre bunlar arasındadır:

Berq-i hâtıf gibi ‘ale’t-ta‘ cîl
 Bir Burâk ile geldi Cebrâ’îl (ŞG: 203)

Eyleyüp Haqqı maqşad-ı aqşâ
 Menzili oldı Mescid-i Aqşâ (ŞG: 213)

Qodı Cibrîli Sidrede ol ân
 Oldı iklim-i lâ-mekâna revân

Yüzini ferş idüp aña Refref
 Buldı anuñ yüzi şuyına şeref (ŞG: 235-236)

Kadir Gecesi de benzetme unsuru olarak mesnevîye girer. Zâhiren karanlık olan Kadir Gecesi, manen mü’minin gönlünü aydınlattığı gibi Şâh’ın mektubundaki siyah yazılar da Gedâ’nın gönlünü aydınlatır:

Taşı kâfur içi ‘anberdür
 Şeb-i qadr ile rûz-i enverdür (ŞG: 938)

İslâmiyet’te kutsal kabul edilen Kâbe’yle ilgili olarak Hacerü’l-esved, kible ve zemzemden söz edilir:

Ka‘be-i küyünüñ bu senin siyâh
 Hacerü’l-esvedidür eyle nigâh (ŞG: 1551)

Qıblenüñ çâr şuyı haqqı için
 Zemzemüñ yüzi şuyı haqqı için (ŞG: 1220)

Mesnevîde kıyâmet ve sonrası üzerinde de durulur. Sûr’un üfleneceğinden, kıyâmetin kopacağından, mahşerin kurulacağından, insanların sorguya çekileceğinden, îmân edenlerin cennete, etmeyenlerin de cehenneme gönderileceğinden söz edilir:

Nâgehân sūr-ı Haq urulsa gerek
 Felegüñ defteri dürülse gerek (ŞG: 106)

Çün kıyâmet irişe halka ‘ayân
 Yaradılmamışa döne bu cihân (ŞG: 107)

Beni maḥşer günü utandırma	
Geç günâhumdan itme baña gâḍab	(ŞG: 135)
Umaram olıcağ su 'âl demi	
İdesin idegeldüğün keremi	(ŞG: 146)
Mü 'minüñ menzilini cennet ider	
Müşrikînüñ yirini nâr-ı sağar	(ŞG: 104)

Cennetle ilgili Kevser suyuna ve cennetin kapıcılığını yapan melek Rıdvân'a yer verilir. Şâir, İstanbul'daki çeşmelerinin suyunu, Kevser suyu gibi güzel bulur. Ayrıca Hz. Osmân'ın vefatını anlatırken onun vücûdundan akan kanları melek Rıdvân'ın, yanlışlıkla onun üzerine döktüğü şaraba benzetir:

Hübdur çeşmelerle mâbeyni	
Çeşmeler oldı kevserüñ ' aynı	(ŞG: 583)
Şunar iken aña şarâb-ı tahûr	
Birâzın dökdi üstine rıdvân	(ŞG: 356)

İslâmiyet'in kutsal kitabı Kur'an-ı Kerîm'den, sûre ve hadîs gibi dinî terimlerden de söz edilir. Şâir, okuyucuya Kur'an-ı Kerîm'le meşgul olmayı tavsiye eder:

Kelimât-ı nigârı itme kabûl	
Gel Kelâm-ı Kadîme ol meşgûl	(ŞG: 1911)
Sûre-i Fâtiḥâ şevâbın anuñ	
Rûḥ-ı pâkine armağân itsün	(ŞG: 376)
Naql ider bu hadîşi râviler	
Buyurupdur Resûl-i Rabb-i Mecîd	(ŞG: 280)

Vâiz, mescid, namaz, oruç, câmi, imâm, ümmet, cemâat ve seccâde gibi dinî hüviyete sahip kavramlara da doğrudan ya da benzetme unsuru olarak yer verilir:

Vâ' ize varmağa hicâb iderin	
Mey-furûşa çağırmadın giderin	
Varurın mescide idüp ' acele	
Her kaçan ol şanem namâza gele	(ŞG: 121-122)
Var idi Rumelide bir ' âlim	
Gündüzün sâ'im u gice kâ'im	(ŞG: 621)

Câmi' -i hüsn rûy-ı meh-tâbı	
Kaşı ehl-i niyâz mihrâbı	
Çeşmi gūyâ imâm-ı ümmet idi	
İki şaf kirpügi cemâ' at idi	(ŞG: 637-638)
Bir senûñ gibi var mı dünyâda	
Sala baħr-ı sipihre seccâde	(ŞG: 1162)

1.1.3.3. Tasavvufî Unsurlar

Bu bölümde vahdet-i vücûd anlayışı, tekvîn, ev ednâ makamı, zât mertebesi, Allâh'a kavuşma yolundaki sâlikin yapması gerekenler ve tasavvufî bazı terimler üzerinde durulacaktır.

Mesnevîde öne çıkan tasavvufî unsur, vahdet-i vücûd anlayışıdır. Şâir, bu doğrultudaki fikirlerini daha çok şehadet âleminin zuhûru üzerinden yola çıkarak dile getirir. Bunlar, kâinatın Allâh'ın kün emriyle yoktan yaratılması ve Allâh dışındaki her şeyin fâni oluşu gibi konulardır:

Lafz-ı künden o ' Âlimü'l-esrâr	
Yoğiken kâinâtı eyledi var	(ŞG: 65)
Ĥazret-i Ĥaħdadur beķâ ancak	
Mâ-sivâ ķâbil-i fenâ ancak	(ŞG: 111)

İnsanın Allâh'a kavuşabilmesi için kendi farazî varlığından kurtulması gerektiğini düşünen Yahyâ, "Ey gafil, yok olmadan Allâh'a ulaşılamaz. 'Ĥû'ya ancak 'lâ'dan varılır" der:

Ĥaħķa olmaz yoğ olmayan vâşıl	
Hūya lâdan varılır iy ġâfil	(ŞG: 115)

Bütün varlıkların Hz. Muhammed hürmetine yaratılması üzerinde duran Yahyâ, dolaylı olarak mutlak güzellik sahibi Allâh'ın kendisini görmek ve göstermek için ayna mahiyetindeki bu kâinatı yaratmasına işaret eder:

Ĥılmasaydı ĥabîbini maķşūd	
Yaradılmazdı cümle-i mevcūd	(ŞG: 85)

Mesnevînin mi'râc bölümünde Hz. Muhammed'in Mi'râc Gecesi'nde mazhar olduğu ev ednâ makamından da söz edilir. Hz. Muhammed, Allâh'ın huzuruna vardığında Allâh'tan başka hiçbir varlığın olmadığını görür. Tecellî nûruna gark olur. Kendi varlığından tamamen kurtulur:

Ol maķāma varup Ḥabību'llāh
Gördi kim leyse fi'l-vücūd-ı sivāh
Gitti varlığı oldu anda 'adem
Var olan Ḥazret-i Ḥaķ idi o dem
Oldı nūr-ı tecellīye lāyık
Gördi ma'şūķı 'aşık-ı şādık (ŞG: 244-246)

Şâir, mesnevîde amâ diye isimlendirilen zât mertebesinden de söz eder. Bu mertebede ululuk (celâl) perdesinde bulunan Allâh'ı, ondan başkası ne bilir ne de tanır. Cüneyd'in, "Allâh'ı Allâh'tan başkası bilmez ve tanımaz" sözü bu mertebeyi anlatır (Uludağ, 2005: 38). "O mutlak kemâlde olan Allâh'tır. Zâtını ancak kendisi bilebilir. Kendisini tanıma konusunda şaşkın olan insan Allâh'ın zâtını bilemez" anlamındaki aşağıdaki beyitlerde Yahyâ, bu düşüncelerini ifade eder:

Mā hüve'l-ḥaķ kemāl ile mutlaķ
Zâtıdır Zâtını bilen ancak
Zât-ı Ḥaķķı nice bilür insān
Kendüzin bilmede ķalır ḥayrān (ŞG: 61-62)

Allâh'a kavuşma yolundaki kişi nefsiyle mücadele etmeli, dünya zevklerinden vazgeçmeli ve mâsivâyı bırakarak Allâh'a yönelmelidir:

Hüner oldur ki bu yola giresin
Nefs-i emmāreyi zebün idesin (ŞG: 192)
Miḥnet oldı maḥabbet-i dünyā
Lezzetini hemişe zillet bil (ŞG: 383)
Eyle teşdidi gibi ķurbına yol
Mā-sivâyı ķo yüri Ḥaķ ile ol (ŞG: 31)

Allâh'a kavuşma yolundaki kişinin sünnete uyması, Allâh'ı zikretmesi ve günâhlarından dolayı tövbe etmesi gerekir:

Rūhına çār yāruñ eyle du‘ā Sünen-i Aḥmed ile ol ‘āmil	
Tā ki maḳbūl olan du‘ā gibi sen Olasın ḳurb-ı Ḥazrete vāşıl	(ŞG: 384-385)
Zıkr-i ḥamdi durur açan her gāh Ehl-i tevḥīde sırr u ḥāmide rāh	(ŞG: 47)
İrişüp ḳullarına luṭf-ı ilāh Pāk olur tevbe ile cümle günāh	(ŞG: 100)

Mesnevîde sâlik, nefis, keşif, kerâmet ve velâyet gibi tasavvufî kavramlara da yer verilir:

‘Işḳdur nūr-ı dīde-i ‘uşşāḳ ‘Işḳdur sâlike hemîşe burāḳ	(ŞG: 509)
Beni yoldan çıkardı nefis-i denî Ḳulunam neyler isen eyle beni	(ŞG: 150)
Keşf idüp ‘āleme kerâmetler Ḥalka gösterdi çok velâyetler	(ŞG: 1157)

1.1.3.4. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar

Mesnevîde birtakım tarihî ve efsanevî unsurlara yer verilmiştir. Bunlar, Türk ve İslâm tarihindeki bazı önemli isimler, efsanevî mahiyetteki birtakım kişi ve inanışlardır.

Kanûnî Sultân Süleymân’ı birçok açıdan öven şâir, onun Osmân Gâzî’nin (öl. 1326) soyundan olmasına dikkat çeker. “*Devrin gazisi Osmân oğlu, zamanın padişahı Süleymân Hân*” anlamındaki beyitte Kanûnî’nin yanı sıra büyük dedesi Osmân Gâzî de mesnevîye girer:

Âl-i ‘Osmân-ı gâzî-yi devrân Pâdişâh-ı zamân Süleymân Hân	(ŞG: 427)
--	-----------

İslâm’ın karşısında yer alan Ebû Leheb (öl. 624), “*Hz. Muhammed’in mübarek nûru Ebû Leheb’in ateşini kara küle çevirdi (söndürdü)*” anlamındaki beyitte Hz. Muhammed’e mağlup olmasıyla anılır:

Nür-ı pāk-i Muḥammed-i ʿ Arābī

Ḳara kül itdi nārı Bū-Lehebi

(ŞG: 187)

Şâh'a yakınlığıyla bilinen rakip, fitne çıkarmasıyla Emevilerin ikinci halifesi Yezîd'e (öl. 683) benzetilir. “*Bir siyah yüzlü Yezîd oğlu Yezîd, Şâh'tan gölge gibi uzak olmazdı*” anlamındaki beyitte Yezîd'e telmîh vardır:

Bir siyeh-rû Yezîd ibni Yezîd

Sâyeveş Şâhdan olmaz idi ba' id

(ŞG: 876)

Ünlü Hak âşığı Veysel Karânî (öl. 657), “*Veysel Karânî Hazretleri gibi bedenimi aşkın rûhuna vatan eyle*” anlamındaki beyitte anılır:

Tenümi eyle rûh-ı ʿ ışka vaṭan

Nitekim Ḥazret-i tüveys-i Ḳaren

(ŞG: 1655)

Lokmân Hekîm, “*Lokmân Hekîm hikmet ilminde üç yönlü derman yazdı*” anlamındaki beyitte mesnevîye konu olur:

ʿ İlm-i hikmetde Ḥazret-i Loḳmân

Yazdı üç vech ile velî dermân

(ŞG: 1078)

İskender-i Zülkarneyn'e, “*Bazen olur ki askerini güneş gibi çıkarır. İskender gibi batıyı feth eder*” anlamındaki beyitte dünyanın birçok bölgesini fethetmesiyle telmîh vardır:

Gün gibi gah olur çeker leşker

Feth ider ğarbı şanki İskender

(ŞG: 441)

İran mitolojisindeki Kahraman, Cem, Hüsrev ve Rüstem gibi isimlerden de söz edilir:

Çâkeri Ḳahramân u bendesi Cem

Ḳulnuñ ḳulı Ḥusrev ü Rüstem

(ŞG: 440)

Çift kahramanlı aşk hikâyelerinin ünlü kişilerinden Ferhâd, Şîrîn, Leylâ, Mecnûn, Hüsrev, Şîrîn ve Vâmık mesnevîye konu olmuştur:

Nâm-ı Şîrîni çünki itdün yâd

Lâzım oldur ki añıla Ferhâd

(ŞG: 617)

Leylînüñ sergüzeştine muṭlaḡ	
‘Işḡ-ı Mecnûn durur viren revnâḡ	(ŞG: 618)
‘Işḡ-ı maḡbûb ile kim olsa ḡazîn	
Añlamaz anı ḡüsrev u Şirîn	(ŞG: 478)
Biri eydürdi ‘ışḡ ile Vâmıḡ	
Oldı ‘âlemde ‘âşıḡ u şâdıḡ	(ŞG: 470)

Kaf Dağı ve bu dağın arkasında yaşadığına inanılan Anka’dan, “*Aşkın kafi içinde Anka olup aşk gözüyle görünen olayım*” anlamındaki beyitte söz edilir:

Ḳâf-ı ‘ışḡ içre oluben ‘ankâ	
Olayın ‘ayn-ı ‘ışḡ ile bînâ	(ŞG: 759)

1.1.3.5. Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar

Mesnevîde sosyal hayatla ilgili bazı konulara da yer verilmiştir. Mesnevînin içinde dağınık bir hâlde bulunan bu konular dönemin eğlence mekânları ve eğlence kültürüyle, bunun yanı sıra birtakım âdet ve inançlarla sınırlıdır.

Mesnevînin girişinde At Meydanı’nı tasvir eden şâir, devrin sosyal atmosferiyle ilgili önemli bilgiler verir. At Meydanı’nın, İstanbul’un merkezinde güzellerin toplandığı meşhur bir eğlence merkezi olduğunu, her kesimden insanın akın akın gelerek burayı insan denizine çevirdiğini söyler:

Oldı şehir içinde At Meydânı	
Ḥüblar mecma‘ ı şafâ kânı	
Cem‘ olurlar oraya ḡaş ile ‘âm	
Şanki âdem deñizidür o maḡâm	
Her soḡaḡdan gelür sıḡâr u kibâr	
Aḡar ol baḡre şanasın enhâr	(ŞG: 575-577)

Gedâ’nın, satranç oynayanların yanına gitmesinden ve onlarla konuşmalarından dönemin oyun geleneğiyle ilgili bilgi edinilir:

Bir gün ol mübtelâ-yı miḡnet ü renc	
Gördi bir yirde oynanur satranc	(ŞG: 848)

Şâh'ın Gedâ'ya yazdığı mektuptan âşıkla maşuk arasındaki haberleşmenin mektupla sağlandığı anlaşılır. “*Dünyanın padişahı (Şâh) kızgınlık ve öfke ile hemen Gedâ'ya bir mektup yazdı. Namli Şâh, mektubunda ilk olarak Allâh'a hamd ve resulüne selâm etti*” anlamındaki beyitlerde bu mektuptan söz edilir:

Ğağab u ĥiddet ile Şâh-ı cihân
Yazdı bir nâme ol Gedâya hemân
Evvelâ nâmede o Şâh-ı be-nâm
Ĥađđa ĥamd itdi vü Resüle selâm (ŞG: 914-915)

Dostların Gedâ için buldukları çözüm, halk arasındaki inançları yansıtır. Âşığın iyileşebilmesi için ya sevgilisine kavuşması ya sevgilinin bulunduğu memleketi terk etmesi ya da sevgilinin kötü olduğuna inanması gerekir:

Biri oldur ki ‘ âşık-ı yâre
Vuşlat olur aña hemîn çäre
Biri dağı yoğ ise şabrı eger
Çâr u nâçâr ide ‘azm-i sefer
Biri dağı hemîşe yârânı
Zem ide ‘âşıkına cânânı (ŞG: 1079-1081)

Şâh ve arkadaşlarının sohbet mekânı olarak gül bahçesini seçmeleri ve burada içki meclisi kurmaları devrin eğlence kültürünü yansıtır:

Virdiler girü şoĥbete zîver
Oldı bezmün görir gözi şâğar
Şımağa ya‘ ni ĥuşşa düşmenini
Geydi anda sürâhi cevşenini (ŞG: 1408-1409)
Bu sürür ile ol perî-rûlar
Biri birine içdi tolular
Gün gibi çığdı başa keyfiyet
Şoĥbet ehline virdi germiyyet (ŞG: 1414-1415)

Kölelik de devrin sosyal yapısını yansıtan önemli hususlardandır. Gedâ'nın, köle gibi satışa çıkarılması bu duruma örnektir:

Acıyup derdmende ol dellâl
 Kılmadı bu huşûşda ihmâl
 Şatılığ kula dönderüp ol ân
 Şürete koydı ol Gedâyı hemân

(ŞG: 1249-1250)

1.1.3.6. Astronomi

Yahyâ Hz. Muhammed'in Mi'râc Gecesi'nde sema tabakalarındaki yükselişini anlatırken nücum ilmindeki sıralamaya göre yıldızlardan söz eder. Eskiden dünya merkezde olmak üzere gökyüzünün birbiri üstünde dokuz kattan oluştuğuna inanılır. Kavisli ve iç içe geçmiş daireler şeklindeki bu katmanların yeryüzünü sarmaladığı düşünülür. İlk yedi katın her birinde bir gezegenin bulunduğu varsayılır (Karabey, 1999: 33). Bu inanışa göre birinci kat gökte Kamer, ikinci katta feleğin kâtibi olarak bilinen Utârid, üçüncü katta Zühre yıldızı olarak bilinen Nâhîd, dördüncü katta Güneş, beşinci katta Mirrîh, altıncı katta Müşteri ve yedinci katta Zühâl yıldızı yer alır. Mesnevînin mi'râc bölümünde Hz. Muhammed'in bu gök tabakalarına yükselmesine ve bu yıldızların onunla karşılaşmaları üzerine sergiledikleri tavırlara yer verilmiştir:

Vardı evvelki göge virdi selâm
 Kamer eksüklüğün diledi tamâm
 Kâtib-i çarha irdi çün ol nûr
 Yazdı gönülünü eyledi mesrûr
 Gördi ol şems-i dîni çünki 'ayân
 Yire çaldı defini Zühre hemân
 Utanup âf-tâb-ı 'âlem-tâb
 Yüzine burc-ı hâki kıldı nikâb
 Gökde Merrîh hayrete batdı
 Kılıcın şeb niyâmına katdı
 Açdı ol nûr-ı pâke çünki gözün
 Müşteri ayağına sürdü yüzün
 Nûr kesb itdi oldı müşkili hâl
 Kararup qalmış idi gökde zuhâl

(ŞG: 224-230)

1.1.3.7. Müstensihle İlgili Değerlendirme

Yahyâ, mesnevînin sonunda eserini güzel bir şekilde tamamlayan ve yanlışlarını bir bir düzelten kâtime rahmet okur. “*Allâh daima eseri aslıyla karşılaştırarak tamamlayan kâtime rahmet etsin. O müstensih güzel çalışsın, mümkün oldukça tek tek hatasını düzeltsin*” der:

Raḥmet ol kâtibe cihânda müdâm

İde anı muḳâbeyle tamâm

Mümkün oldukça ide sa‘ y-ı cemîl

Ḳıla bir bir ḫatâsını tebdîl

(ŞG: 1947-1948)

Yahyâ, eserini yazdığı yanlış yazılarla bozan, cehaletinden dolayı harfleri yanlış yazan kâtime beddua eder. Bu kâtip o kadar câhildir ki câhiliğinden noktaları yanlış bırakır. Dikkatsizliği o dereceye varmıştır ki (محنت) i (محبت), (عبرت) i (غیرت), (زخم) i (رحم) şeklinde yazar. Kalemını mil gibi çeken bu müstensih (شعر) i (شر) şeklinde yazarak (ع) i göstermez:

Oñmasun ‘ âlem içre ol nâdân

Boza bu gülşeni niteki ḫazân

Elifi oldı şanki ḳâmet-i yâr

Egri yazup uzada niteki mâr

Cehl ile ide fi‘ l-i nâ-ma‘ ḳûl

Seng-i noḳṭayla raḥmı zaḫm ide ol

Sehv ile ide gayreti ‘ ibret

Yaza lafz-ı muḫabbeti miḫnet

Ḳalemin mîlveş çeküp meşelâ

Eyleye ‘ ayn-ı şî‘ ri nâ-bînâ

(ŞG: 1949-1953)

1.1.4. Şâh u Gedâ’nın Dil ve Üslûp İncelemesi

Mesnevîlerde dil ve anlatım bakımından farklılık gösteren üç ayrı bölüm görülür. Bunlar başlıkların dili, giriş bölümünün dili ve konunun işlendiği bölümün dilidir (Ünver, 2011: 432). *Şâh u Gedâ*’da asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm sade ve açık bir dille kaleme alınmıştır. Dilin sadeliği, atasözü ve deyimlerin çokluğu mesnevîyi mahallî bir renge bürümüştür. Mesnevîde yer alan sade Türkçe kelimelerin çokluğuna rağmen Arapça ibareler de mesnevî içine serpiştirilmiştir. Ayrıca ikili Farsça tamlamalar da sıkça kullanılmıştır.

Mesnevîde yer alan gazeller de hikâyede olduğu gibi sade bir dille yazılmıştır. Giriş de sade bir dille kaleme alınmıştır fakat asıl hikâyenin anlatıldığı bölüme oranla girişte kısmen daha ağır bir dil kullanılmıştır. Şâir başlıklarda da sade ve açık bir dil kullanmıştır. Metin kısmında olduğu gibi başlıklarda da ikili Farsça tamlamalara çokça yer verilir.

Mesnevîyi özel kılan en önemli etkenlerden biri, mesnevînin şâirin kendi hayal ürünü olmasıdır. Yahyâ eserinin tercüme olmadığını, yazdığı her şeyin kendisine ait olduğunu söyler. Şâir, eserini yazarken kesinlikle kimseden bir şey almamıştır:

‘Ârîdür ‘âriyet libâsından
Pâk durur tercüme belâsından
Kimseden nesne almadum ka‘a
Ya‘lemu’llâh meger tevârüd ola
Her ne ise eger hâtâ vü şavâb
Hâsb-i hâlüm durur benüm bu kitâb (ŞG: 1943-1945)

Şâirin üslûbunu belirleyici etkenlerden biri de mesnevîde geçen atasözü, deyim ve günümüzde kullanılmayan Türkçe kelimelerdir.⁹ İçerisinde atasözü, deyim ve günümüzde kullanılmayan Türkçe kelimelerin geçtiği beyit örnekleri aşağıdadır:

“*El elden üstündür*” atasözüne, “*Gerçi el elden üstündür derler ama güzelliği diğer güzellere daha fazladır*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Hüsni maḥbûblardan efzündür
Gerçi dirler el elden üstündür (ŞG: 679)

“*Çok konuşan çok yanılır*” atasözüne, “*Gönül ehli kişiler arasında çok söyleyenin çok yanıldığı atasözü anılır*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Ehl-i dillerde bu meşel añılır
Kim ki çok söyler çok yañılır (ŞG: 1935)

“*Ağzında bakla ıslanmamak*” deyimine, “*Gedâ, hiçbir sırrı saklamadığı için şimdi sen insanların diline düştün*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Şimdi sensün cihānuñ ağzında
Bağla ıslanmaz anuñ ağzında (ŞG: 908)

⁹ Mesnevîde geçen atasözü, deyim ve günümüzde kullanılmayan Türkçe kelimelerin tamamını görmek için bk. Yoldaş, 1993: 64-69

“Gökte ararken yerde bulmak” deyimine, “O dünya garibi (Gedâ) onu gökte ararken yerde buldu” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Gün gibi anı ol ğarīb-i cihān
Gökde isterdi yirde buldı hemān (ŞG: 690)

İyileşmek, şifa bulmak, düzelmek anlamlarına gelen “oñmak” (Dilçin, 1983: 163) kelimesine, “Kişi gururdan vazgeçmediği sürece itibar bulmaz” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Yapılıp kaçır-ı kıadri oñmaz işi
Hâne-i ‘ırzı yıkmayınca kişi (ŞG: 736)

Yarar, çıkar, kazanç anlamlarına gelen “aşşı” (Dilçin, 1983: 163) kelimesine, “Son pişmanlık fayda etmezmiş. Kederi ölünceye kadar gitmezmiş” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Soñ peşimānlıĝ aşşı itmez imiş
Ğuşşası tā ölince gitmez imiş (ŞG: 847)

Mesnevîde Eski Anadolu Türkçesinin ekleri kullanılarak oluşturulmuş kelimelere de yer verilmiştir. Örneğin gelecek zaman anlamını veren -iser ekine (Gülsevin, 1997: 100), “Allâh’ın Kakhâr ismi âlemede tecellî ettiğinde yeryüzünde hiçbir şey kalmayacak” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Olısar tîĝ-ı kıahrı ‘âleme fâş
İdiser hâk noķtasını tırâş (ŞG: 109)

Zarf fiil eki -uban’a (Gülsevin, 1997: 133), “Atına ne oldu bilmiyorum. Atı ansızın düşerek öldü kendisi de yayan kaldı” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Bilmezın atına ne oldı hemān
Düşüben atı öldi kıaldı yayan (ŞG: 1303)

Mesnevîde zaman zaman yer verilen âyet ve hadîs iktibasları ile Arapça ibareler de, şâirin üslûbunu belirleyici unsurlardandır.¹⁰ İçerisinde âyet, hadîs ve Arapça ibarelerin geçtiği beyit örnekleri aşağıdadır:

Rad sûresinin yirmi dokuzuncu âyetinden kısmî aktarılan “*Sahabeler onun hâlini görünce ‘İnanan ve yararlı iş işleyen kimseler için hoş bir hayat ve dönülecek güzel bir yer vardır’ (Kur’an 29/13) dediler*” anlamındaki beyit aşağıdadır:

Gördi çünkim bu hâlini aşhâb
Didi *tübâ lehüm ve hüsnü me‘âb* (ŞG: 365)

Âlimin ölümünü âlemin ölümü şeklinde ifade eden hadîs-i şerîfe, “*Hz. Muhammed, âlimin ölümünün âlemin ölümü gibi olduğunu söyledi*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

‘Âlimüñ mevtine buyurdı Resül
‘Âlemüñ mevti gibidür didi ol (ŞG: 1397)

Yahyâ’nın Arapça ifade ettiği, “*Muhabbet iddiasında olanlar nasıl uyuyabilirler? Hâlbuki her uyku muhabbet sahiplerine haramdır*” anlamındaki beyit aşağıdadır:

‘Aceben lil’ muhibbi keyfe yenâm
Küllü nevmin ilel muhibbi harâm (ŞG: 1533)

Şâirin üzerinde düşündürmek istediği konuları soru kelimeleriyle güçlendirdiği görülür. “*Güzel sevgilinin âşığa bu kadar çok vefâ göstermesi hiç olacak şey mi*” anlamındaki beyit buna örnektir:

Hiç ola mı ki dilber-i ra‘nâ
‘Âşığa eyleye bu denlü vefâ (ŞG: 1879)

Şâh u Gedâ, aşk mesnevîsi olmasına rağmen sanatsal yönü zayıftır. Şâirin mesnevîde en çok kullandığı edebî sanatlar teşbîh, telmîh, nidâ, tezâd, teşhîs ve ist‘iâre dir.

Mesnevînin geneline yayılan teşbîhler özellikle giriş bölümünde ve tasvirlerde yoğunlaşır. “*Onlar mağara içinde sanki karanlıklar ülkesindeki hayat suyunun çeşmesi oldular. Kurşun kaplama kubbelerin bazıları yelken açmış gemilere benzer*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

¹⁰ Mesnevîde geçen âyet ve hadîs iktibaslarını ve Arapça ibarelerin tamamını görmek için bk. Yoldaş, 1993: 69-72

Oldı ğār içre şanasın anlar
 Zülmet içinde çeşme-i hayvân (ŞG: 289)
 Kırşun örtüli kubbeler yer yer
 Yelken açmış gemilere beñzer (ŞG: 545)

Ayasofya Câmii, dünyadaki bütün insanların akın akın ayağına geldiği yüksek makamlı bir şeyhe benzetilmiştir. Bütün insanların duasına muhtaç olduğu bu yerin başında kubbeden ulu bir taç bulunur. Cezbeye tutulan kimseleri vecde getiren bu yerin eyvanının kemeri, secde konumundadır:

Ayasofyadur aña nām-ı şerīf
 Olmaz anuñ gibi maķām-ı laţīf
 Nitekim şeyh-i pāk ü kūtüb-ı zamān
 Ayağına aķar su gibi cihān
 Halk-ı ‘ālem du‘āsına muhtāc
 Kubbeden var başında bir ulu tāc
 Getürür ehl-i hāleti vecde
 Tāķ-ı eyvānı eylemiş secde (ŞG: 548-551)

Şâir, her tarafı ak mermerlerle kaplı Ayasofya Câmii’ni aba örtünen bir mürşide benzetir. İki minaresi, dua eden iki el gibi durur:

Beñzer ol mürşid-i ‘abā-pūşe
 Aķ mermerler ile her kūşe
 Oldı iki menāresi meşelā
 Hadd-i zātında iki dest-i du‘ā (ŞG: 552-553)

Mesnevîdeki telmîh örneklerinin büyük çoğunluğu İslâm tarihindeki kişi ve olaylardan seçilmiştir. Hz. Muhammed ve Hz. Ebû Bekir’in mağarada saklanmaları ve örümceğin yaptığı ağla onları müşriklerden koruması buna örnektir:

Ġar içinde ısırdı pāyini mār
 Cānna irdi bir cefā-yı cedīd (ŞG: 282)
 Düşmen-i bī-ħayāya aşdı hicāb
 Perdedār oldı ‘ankebüt ol ān (ŞG: 292)

Yahyâ coşkun duygularını ve heyecanlarını dile getirirken sıklıkla nidâ sanatına başvurur. “*Ya Rab binbir adının hakkı için Hz. Muhammed’in ümmetine rahmet et. Ey gönül, dünya fânidir. Baykuş gibi bu viraneyi bekleme*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Biñ bir adun haqqı için yâ Rab
Raḥmet it ümmet-i Muḥammed’e hep (ŞG: 151)

Fânîdür iy gönül cihân fânî
Bekleme bümveş bu vîrânı (ŞG: 342)

Yahyâ, düşüncelerini etkili bir şekilde dile getirebilmek için tezâd sanatından faydalanır. “*Nice fakiri en büyük padişah, nice padişahı da âlemin kölesi eder. Kâmilin derdi fazla olur. Câhilin şansı açık olur*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Nice dervîşi şâh-ı a‘zam ider
Nice şâhı gedâ-yı ‘âlem ider (ŞG: 44)

Kâmilüñ guşşası ziyâde olur
Câhilüñ tâli‘i guşâde olur (ŞG: 872)

İnsan dışındaki varlıklara kişilik vermeyi seven Yahyâ, çoğu yerde teşhîs sanatına başvurur. “*Zambak eline kalemini aldı. Gerçekten tam Utârid’e benzedi. Bülbülün gök gü-rültüsü gibi ağlayıp inlemesiyle bütün çiçekler uykudan uyandı*” anlamındaki beyitlerde bunu görmek mümkündür:

Eline aldı ḥâmesin zanbağ
Beñzemişdür ‘Uṭâride el-ḥağ (ŞG: 1322)

Ra‘dveş bülbül âh u zâr idicek
Uyur iken uyandı cümle çiçek (ŞG: 1328)

Yahyâ, mesnevîsinde açık ist‘iâreye de sıkça yer verir. “*Bir peri aklımı alıp gitti. Beni bütün insanlar yanında gülünç bir duruma düşürdü. O ay gibi güzel sevgiliyi karşıladı. Bulutlar gibi gözyaşı dökerek ona hâlini anlatırdı*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Bir perî ‘aqlımı alup gitdi
Cümle ḥalğa beni gülünç itdi (ŞG: 118)

Eyler idi o mâha istikbâl
Ḥâlini ağlar idi ebr-mişâl (ŞG: 1119)

Yahyâ şaşkınlıkla karışık coşkun duygularını dile getirirken zaman zaman “*Allâh Allâh*” ifadesini kullanır. Mesnevînin tevhîd bölümünden ve terkîb-bend nazım şekliyle kaleme alınan dört halifeye övgüden alınan aşağıdaki beyitlerde bunu görmek mümkündür:

Allah Allah nedür bu cüd u şehâ
Bâr-ı luftından oldu çarh dü-tâ (ŞG: 90)

Allah Allah nedür bu fazl u kemâl
Oldı halk-ı cihân içinde ferîd (ŞG: 284)

Duaların büyük bir fonksiyon üstlendiği mesnevîde gerek şâirin gerekse Gedâ'nın yaptığı birçok duayla karşılaşılır. Mesnevînin muhtelif bölümlerine yayılan duaların en yoğun olduğu kısım münâcât bölümüdür. “*Ey Allahım, Hz. Muhammed'in nûrunun hakkı için duamı kabul eyle*” anlamındaki aşağıdaki beyit buna örnektir:

Yâ ilahî bi-haqqı nûr-ı Resûl
‘Âlem içre du‘âmı eyle qabûl (ŞG: 1959)

Mesnevîde duanın yanı sıra beddualarla da karşılaşılır. Özellikle sonuç bölümünde şâir yanlış yazan kâtibe, eserine taassupla bakanlara ve mesnevîsinden mana çalmak isteyen hırsızlara beddua eder:

Bu ‘ayândur ki göz göre nice hâr
Aña ‘ayn-ı ta‘aşşub ile bakar
Kör idüp anı kıl bakar gibi lâl
Çoma söz söylemege anda mecâl (ŞG: 1962-1963)

Şu‘âradan eger ki bir ednâ
Andan olursa sârîk-ı ma‘nâ
‘Ömrünüñ gülleri kamu şolsun
‘Âlem içre cüvâna merg olsun (ŞG: 1964-1965)

Gözlemlerin önemli bir yer tuttuğu mesnevîde şâir, anlattığı konuları çevresinde gözlemlediği doğal hadiselerle destekler. “*Taze goncanın sıcak rüzgârdan etkilenmesi gibi o kırmızı gül bir parça soldu. Ağaçların çiçek açmasıyla sanki gemiler yelken açtı*” anlamındaki beyitler bu duruma örnektir:

Şoldı bir pâre ol gül-i aḡmer
Issı yelden niteki gonca-i ter (ŞG: 994)

Oldı eşcârda çiçek peydâ

Yilken açdı kadirğalar güyâ

(ŞG: 1343)

Mesnevîdeki tasvirler de şâirin üslûbuyla ilgili önemli ipuçları verir. Yahyâ, kişileri özellikle de güzel sınıfına dâhil olanları idealize ederek tasvir eder. Örneğin mesnevînin başında tasvir edilen dört erkek güzelden biri olan Ca'fer-i Tayyâr, yeryüzünde eşine rastlanmayan ideal bir güzel olarak sunulur. Hüma kuşu gibi olan bu güzeli, kimse avlayamaz. Âlem içinde güneş gibi parlar. Servi boylu bu güzel, namusludur. Boyu üzerindeki iki kaşı sanki iki Sidre tavusu gibidir. O, güzellik şehrinin ayıdır:

Birinüñ adı Ca'fer-i Tayyâr

İdemez kimse ol hümâyı şikâr

Gün gibi 'âlem içre rüşendür

Ol boyı serv pāk-dāmendür

Ķāmeti üzre iki ebrûsı

Oldı şan iki sidre tavûsı

Vaşf olunmaz o mäh-ı şehr-i cemâl

Devr içinde bulunmaz aña mişâl

(ŞG: 594-597)

Kötü kişileri olumsuz sıfatlarla tanıtan Yahyâ, onlarla siyah rengi bütünleştirir. Şâir, onlar için siyah yüzlü, kara câhil gibi tanımlamalar yapar. Siyah yüzlü bir adam, Şâh'ın yanından gölge gibi hiç ayrılmaz. Karga gibi iftiracıdır. Fitneci, hileci ve hokkabazdır. Ayaktakımından kaba bir yalancı olan bu adamın katli vaciptir. Şarap içen kara bir cahildir. Anadan yüzü kara olarak doğmuştur. Günâh denizi onu boğmuştur. Yüzünde siyah bir iz vardır. Sanki sönmüş odun gibi karadır. Geçici dünya gibi yalancı olan bu adam, aşk hastasına kara sancıdır:

Bir siyeh-rû Yezîd ibni Yezîd

Sâyeveş Şâhdan olmaz idi ba' id

Olmış idi gurâbveş ğammâz

Fitne vü hîle-sâz u şu'bede-bâz

Vâcibü'l-ıkatl cilt-i bâtıl idi

Şâribü'l-ıhamr kıra câhil idi

Anadan yüzi kıra toğmış idi

Ma' siyet bahri anı boğmış idi

Var idi sūretinde ara niān
 Őanki sōnmūŐ egsi idi hemān
 Fāni dūnyā gibi yalancı idi
 Haste-i  işka ara Őancı idi

(ŞG: 876-881)

Tabiat tasvirleri, iinde yaŐanması yakın olaylarla ilgili belirtileri barındırır. Őrneęin Gedā'nın hastalığının anlatıldığı bōlümün baŐında, tabiat da hasta bir gōrūnūme bōrūnmūŐtūr. Manzara, yaŐanacak olaylara iŐaret eden belirtilerle kaplıdır. Őyle bir zaman gelir ki dūnya hasta olur. Bahenin yeŐilligine hazan belası eriŐir. Feleklerin baŐı dōner. Topraęın yūzū baŐtanbaŐa titrer. O an daęlar birbirine dayanarak aęlayıp inler. imenlięin hāli kederlidir. Irmaklar hep anlamsız Őeyler sōyler. YeŐilligın yūzū sararmıŐ, lalenin gōzleri kızarmıŐtır. Kırmızı gūlūn rengi kūle dōnmūŐtūr. Sanki yūzūnden kan ekilmıŐtir. Būlbūl zayıflıktan tanınmaz hāle gelmiŐtir. Őttūęünde de sesi iŐitilmez. Nergisin gōz nuru akmıŐ, gōlge gibi kendini bırakmıŐtır:

Geldi bir dem ki haste oldu cihān
 Sebze-i bāęa irdi derd-i hazān
 BaŐı egzinūr idi eflākūn
 Teni ditrederdi cūmleden hākūn
 Biri birine sōykenūp ol ān
 Taęlar inleyūp iderdi fięān
 emenūn hāli hōd mūkedder idi
 Cūylar hep yābāne sōyler idi
 Sebzenūn ehresi ŐararmıŐ idi
 Lālenūn gōzleri kızarmıŐ idi
 Kūle dōnmıŐ idi gūl-i aęmer
 Beņzinūn anı gitmiŐ idi meger
 Sōylese būlbūl iŐidilmez idi
 Şa' file gōren anı bilmez idi
 Nergisūn gōzi nūrı akmıŐ idi
 SāyeveŐ kendūyi bırakmıŐ idi

(ŞG: 1610-1617)

Mesnevīde mekān ve tabiat tasvirlerinin i ie girdięi gōrūlūr. Tabiattaki gōrūntūleri resmetmekten hoŐlanan Yahyā'nın salt mekān tasvirleri sınırlıdır. Őāirin, mekānın ayrıntı-

ları üzerinde yoğunlaştığı tasvir örnekleri; girişte yer alan İstanbul, At Meydanı ve Ayasofya tasvirleridir.

1.1.5. Şâh u Gedâ'nın Bölümleri ve Özetleri

Şâh u Gedâ, genel hatlarıyla mukaddime, asıl hikâye ve hâtimedden oluşur. Eserin girişi besmele, tevhîd, münâcât, na't, mi'râc, Hz. Ebû Bekir'e övgü, Hz. Ömer'e övgü, Hz. Osmân'a övgü, Hz. Ali'ye övgü, Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, eserin yazılış sebebi, âşığın coşkunuğu, İstanbul, Ayasofya, At Meydanı ve adı geçen güzellerin vasıfları olmak üzere on altı başlıktan oluşur.

Gedâ'nın aşk macerası üzerine kurulan asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm çeşitli başlıklar altında sıralanır. Eser, kırk yedi beyitlik hâtimeyle sonlanır.

1.1.5.1. Besmele¹¹

Şâh u Gedâ, bismelenin önemini anlatan kırk iki beyitlik bir bölümle başlar. Bismelenin önemine dikkat çeken Yahyâ, onu ilmin temeli telakki eder. Bismelenin, mü'minlere cemâl, inkâr edenlere celâl yüzünü gösterdiğine değinir. Onun her tarafı süsleme, insanın kalp ve rûhunu açma, sözlerin evveli, ahirette cennet kapısının kilidi, dünyada da insanların sığınağı olma gibi faziletlerini sıralar. Onun her harf, nokta ve harekesini tek tek ele alarak bunlara yüklenen manalar üzerinde durur. Mesela gizli ilimler, bismelenin "ba"sı ile bilinir. İlmin özü "ba"nın noktasında gizlenir. "Sin" harfi sâlik için kurtuluş kanadadır. Bismelenin son harfi "mim" ile bu bölümü tamamlayan şâir, tevhîde geçer.

1.1.5.2. Tevhîd¹²

43. beyitten 116. beyte kadar olan bölüm tevhîde ayrılmıştır. Allâh, kâinattaki her şeyi yaratandır. Sırlarla dolu yarattığı mâsivâ perdesinin ardındadır. Kendi zâtını ancak kendisi bilebilir. Sınırlı insan aklı, Allâh'ı tam manasıyla bilemez. Allâh, her şeyi yoktan var etmiş, kâinatı iç içe geçmiş daireler şeklinde yaratmıştır. Kâinatın içinde imkân âlemi, onun içinde insan, insanın içinde Kâbe hürmetindeki insan kalbi, bu kalbin içinde ise Allâh sevgisi bulunur. Bir damla sudan yaratılan insanın ilimler denizi hâline getirilmesi, ona verilen değer Allâh katındaki büyüklüğünü gösterir.

¹¹ Başlık: "Kitâb-ı Şâh u Gedâ te'lif-i Yahyâ bismi'llâhi'r-raḥmânir'r-raḥîm" (Yoldaş, 1993: 74).

¹² Başlık: "Tevhîd-i zü'el-celâli ve'l cemâldür ki vaşfında lisân-ı nâṭka lâl u heyet-i sipîhr-i dütaḥ kemâl-i ḳudretine dâldur celle celâluhu vü 'amme nevâlühü" (Yoldaş, 1993: 78).

Bütün kâinat, Allâh rızası için ibâdet eder. Her şey onun birliğinin delilidir. Allâh'ın, kullarına rahmeti, eşiğine gelenleri geri çevirmemesi, tövbe ile kullarının bütün günâhlarını temizlemesi gibi özelliklerinden söz eden Yahyâ, kıyametin kopmasıyla her şeyin son bulacağını sadece Allâh zâtının bâkî kalacağını söyler. Varlıkların ancak öldükten sonra bekâ bulabileceklerine dikkat çeken şâir, kendilerinden geçmeden Allâh'a ulaşamayacaklarını ifade eder.

1.1.5.3. Mûnâcât¹³

Yahyâ Bey, aşkın verdiği acılardan yakınarak mûnâcâta başlar. Bu bölüm mesnevînin 117. beytinden başlayarak 159. beyte kadar devam eder. Periye benzettiği sevgilisi, Yahyâ'nın aklını çalmış, gönlünü zulmette bırakmıştır. Bu aşkın, ibâdetlerini bile olumsuz yönde etkilediğini ifade eden şâir, namazdayken bu güzeli düşünmekten namazının batıl hâle geldiğini belirtir. Sevgilisi, onu aklını kaybetme noktasına getirmiştir. Şâir, gönlündeki beşerî aşkı ilâhî aşka çevirmesi için Allâh'a dua eder.

Allâh'a yakarmaya başlayan Yahyâ, Allâh'tan kendisini cezalandırmamasını, kusurlarını örtmesini, kendisine gazabıyla değil de rahmetiyle muamele etmesini ister. Dünya muhabbetinin, gönül gözünü görmez hâle getirdiğini belirterek kendisini bu durumdan kurtarması için Allâh'a yalvarır. Günâhlarının çok olduğunu farkındadır. Nefsin basit isteklerine yenik düştüğünü, layıkıyla ibâdet edemediğini belirten şâir, bu hâlden Allâh'ın sonsuz rahmetine sığınır. Kendisiyle beraber bütün Müslümanlar için rahmet talebinde bulunur.

1.1.5.4. Na't¹⁴

Mesnevînin 160-192. beyitleri arası na'ta ayrılmıştır. Yahyâ Bey, bu bölüme Hz. Muhammed'in özelliklerini sıralayarak başlar. Hz. Muhammed, Kur'an-ı Kerîm'in sırlarını keşfederek ilâhî sırlara vâkıf olmuş, iki yay mesafesinde Allâh'a yaklaşma makamına ulaşmıştır. Kanaatin sonsuz bir hazine olduğunu bilen Hz. Muhammed, fakirlik tahtının padişahıdır. İnsanlar için rahmet vesilesi olarak gönderilmiştir. Allâh, ilk onun nûrunu yattığı hâlde, onu diğer bütün peygamberlerden sonra dünyaya göndermiştir.

¹³ Başlık: “Ol Mucîbü'd-da'vât vü Kâdıyü'l-hacâtuñ ya'ni mûnâcât-ı la'îfidür” (Yoldaş, 1993: 86).

¹⁴ Başlık: “Ol fasîhü'l-ma'kal ü melîhü'l-cemâl ü kerîmü'l-huşâl ü 'adîmü'l-mişâl şâh-ı risâlet-penâh olan ħabîbu'llâhuñ na't-ı münîrleri vü midĥat-ı bî-nazîrleridür ki taĥrîr ü taĥrîr olunur salavâtu'llâhi 'aleyhi ve selâmehu” (Yoldaş, 1993: 91).

Hız. Muhammed'in ümmî olmasına rağmen âlim olmasını mucize olarak değerlendiren şâir, parmağıyla ayı ikiye bölmesi, gölgesinin bulunmaması gibi mucizelerine de yer verir. Kalplerin şifası, Allâh'ın dostu ve sevgilisi Hız. Muhammed, bütün peygamberlerin en üstünüdür. Herkes, onun getirdiği hakîkatlere muhtaçtır. Hız. Muhammed'in nûru, Ebû Leheb'in ateşini söndürmüştür. Allâh'ın vahyinin sözcüsü olan Hız. Muhammed'in her sözünde bin mana bulunur. Onun gibi bir zâta itaat edip onu şefaatçi kabul eden kimsenin saadet bulacağını ifade eden şâir, kendisinin onu gereği gibi övmekten aciz olduğunu, onu hakkıyla övebilecek olanın yüce Allâh olduğunu belirtir.

1.1.5.5. Mi'râc¹⁵

Na'ttan sonra, 193- 261. beyitler arasında yer alan mi'râc başlar. Kendisinde Allâh aşkı olan kimseyi sonunda Hakk'ın cazibesinin çekeceği yorumunu yapan Yahyâ, Mi'râc Gecesi'nin tasviriyle mi'râc hadisesini anlatmaya başlar:

Gecenin sümbüle, gökteki her bir yıldızın da güle benzetildiği karanlık bir gecede mi'râc hadisesi vuku bulur. Hız. Muhammed, Ümmehâni'nin evinde misafir olmuştur. Cebrâ'îl, Burâk'la beraber şimşek hızıyla Hız. Muhammed'in yanına gelir. Peygambere hizmetle gurur duyan Cebrâ'îl, yüz bin tevazu ile Allâh'ın selâmını ve has davetini ona iletir. Allâh'a şükreden Hız. Muhammed, Burâk'a binerek şevk ile sevgilinin tarafına yönelir.

Hız. Muhammed, Mescid-i Aksâ'ya vardığında peygamberlere imâm olur. Rûhların tamamı onun yolunda durur. Cennet kapıları açılır ve cehennem kapıları kapanır. Hız. Muhammed, gökyüzünü aydınlatır. Atının izleri gökyüzünü süsler. Her bir yıldız, güzelliğinin şevkiyle onun yoluna ışık tutar. Yüce gök, onun önünde eğilip zeminle birleşir. Felekler birbirine girer. Gökyüzü onu görünce hürmet ederek yerinden kalkar ve ona dua eder. Hız. Muhammed ilk sema tabakasına varıp selâm verince ay, onun nûruyla aydınlanarak kendi nûrunun eksikliğini tamamlar. Hız. Muhammed'in nûru Utârid'e erdiğinde, feleğin kâtibi Utârid, Hız. Muhammed'in adını göğe yazarak onu sevindirir. Zühre, tefini yere çalar. Güneş, utancından toprak burcunu yüzüne örtü yapar. Mirrîh, hayretinden kınına sokulan kılıç gibi batar. Müşteri, yüzünü ayağına sürer. Gökte kararıp kalan Zühâl aydınlanır.

¹⁵ Başlık: "Sirâc-ı dîn-i mübîn olan resûl-i emînüñ mi' râc-ı berînlerinüñ hikâyeti vü rivâyetidür 'aleyhi's-selâmu ve'l-ikrâm ilâ yevmü'l-ıқыâm" (Yoldaş, 1993: 94).

Hız. Muhammed feleklerden geçip arşa yönelir. Arş-ı âlâyı mesrurane temaşa eden Hız. Muhammed, Allâh'ı takdis eder. Hızlı bir şekilde Sidre'ye ulaşır. Cebrâ'il'i Sidre'de bırakarak sonsuzluk iklimine yol alır. Hazret-i Muhammed'e yüzünü yaygı yapan Refref (manevî bir binek) onunla şeref bulur.

Hız. Muhammed, göz açıp kapayıncaya kadar iki yay mesafesinde Allâh'a yaklaşır. Hız. Muhammed, huzura vardığında Allâh'tan başka hiçbir varlığın olmadığını görür. Kendi varlığı da yok olur. O anda sadece Allâh vardır. Orada ümmeti için dua eder. Döndüğünde yaşadıklarını sahabeleriyle paylaşarak onları sevindirir.

1.1.5.6. Hız. Ebû Bekir'e Övgü¹⁶

Mi'râc bölümünün ardından sırayla dört halife övülür. Terkîb-bend şeklinde düzenlenen bu bölümün 262-301. beyitleri arasında Hız. Ebû Bekir övülür. Hız. Muhammed'e en yakın dost olan dört kişiden birincisi, Hız. Ebû Bekir'dir. Vahdet ve tevhîd nûrunun parlaklığı, Hız. Ebû Bekir'in yüzünü aydınlatmıştır. Hadîs nakledicileri, bütün insanların îmânı bir kefeye konulup onunkiyle karşılaştırıldığında, onun imanının daha ağır basacağını nakletmişlerdir. Hız. Muhammed ile Hız. Ebû Bekir'in din için birçok elem çektiklerine değinen şâir, onların mağara içinde saklanmaları ve örümceğin yaptığı ağla onları düşmandan saklaması hadisesini çeşitli benzetmelerden faydalanarak anlatır. Hız. Ebû Bekir hükûmeti yönetmiştir. Onun cennet gibi gönlü hiçbir şekilde dünyaya meyletmemiştir.

1.1.5.7. Hız. Ömer'e Övgü¹⁷

Yahyâ, 302-341. beyitler arasını Hız. Ömer'e övgüye ayırır. Hız. Muhammed, Hız. Ömer'den bahsederken, "İnsanlara bir daha peygamber gelseydi bu kimse Ömer olurdu" diyerek onun fazîletini ortaya koymuştur. Şâir, bu bölümde Hız. Ömer'in velâyetinin büyüklüğünü ifade eden bazı hikâyeler anlatır. Hız. Ömer'in Müslümanların kırkıncısı olduğuna değinir. Adaletiyle tanınan Hız. Ömer, din yolunda hiçbir şeyi ihmal etmemiş, kimseye zulmetmemiştir. Kılıcıyla dünyayı güneş gibi aydınlatmış, düşmanı perişan etmiştir. Peygamberin sünnetine uygun bir hayat yaşamıştır.

¹⁶ Başlık: "Ale't-tahkîk imâm-ı 'atîk-ı Hüdâ olan Ebû Bekr-i Şiddîkuñ fazîletlerinüñ 'ale'l-icmâl zikridür radiyallâhu 'anhü" (Yoldaş, 1993: 102).

¹⁷ Başlık: "Ömer-i Fârûk Hazretlerinüñ şadır olan kerâmetlerinüñ zikridür radiya'llahu te'âlâ 'anhu" (Yoldaş, 1993: 107).

1.1.5.8. Hz. Osmân'a Övgü¹⁸

Hz. Osmân'ın övüldüğü bu manzume, mesnevînin 342-381. beyitleri arasında yer alır. Yahyâ, bölüme onun ölümünü anlatarak başlar. Hz. Osmân evde yalnızken birçok gaddar gelerek evini delmiş, Hakk'ın rızasına karar veren Hz. Osmân, korkup kaçmamıştır. Kur'an-ı Kerîm okurken şehit olan Hz. Osmân'ın, vücûdundan akan kanlar Kur'an sayfalarına düşmüştür. Hz. Osmân, ecel şarabının verdiği keyifle Allâh'a kavuşma zevkini yaşamıştır.

Allâh onu en güzel ahlâk ile donatmıştır. Yüce arştaki büyük meleklerin hepsi onun hayâsından utanır. Kur'an'ın usûlüne uygun okunması onunla tamamlanmıştır. Açık bir zulümle Allâh yolunda şehit olan Hz. Osmân'ın ani ölümü karşısında sahabeler, hayrete düşmüşlerdir. Ona, yerinin cennet olması, şehitler ordusuna önder olması için dua eden şâir, onu sevmeyenlerin hem dünya hem de ahirette bedbaht olmasını diler.

1.1.5.9. Hz. Alî'ye Övgü¹⁹

Mesnevînin 382- 421. beyitleri arasındaki bölüm, Hz. Alî'ye övgüye ayrılır. İsmi gibi mübarek olan Hz. Alî, halifelerin sonuncusudur. Cömertliği alışkanlık hâline getirmiştir. Dünyada benzeri olmayan Hz. Alî, Allâh'ı tanıma ilminde ileri gitmiştir. Arap ve Araplar dışındakilere önderlik yapmasına rağmen toprak gibi alçak gönüllü olabilmeyi başarmıştır.

Soylu ve itibarlı bir şahsiyet sahibi olan Hz. Alî'nin, hiçbir kusuru yoktur. Edepli kişiler, edebi ondan öğrenmişlerdir. Şâir, Hz. Alî'nin yokluğunda ailesine yapılanlardan duyduğu üzüntüyü dile getirir. Onu, hidâyet imâmı, peygamberin vekili, fazîletli kimselerin başı, âlemin âlimi, vahiy taşıyıcısı görür. Ayrıca kahramanlığı ve velâyeti üzerinde de durur.

1.1.5.10. Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü²⁰

Dört halifenin ardından Kanûnî Sultân Süleymân övülür. 422. beyitle başlayan bu bölüm, 455. beyitle sonlanır. Kanûnî Sultân Süleymân, dünya padişahı ve Allâh'ın yeryüzündeki gölgesidir. Saadetin zirvesinde bulunan, cömert ve adil bu sultân, halifelik saltanatının vârisi, ümmetin önderi, kutsal mekânların koruyucusu, insanların yardımcısı, zamanın

¹⁸ Başlık: “Osmân-ı zekî hâzretlerininüñ sergüzeşt-i şehâdetlerininüñ tafşîlidür” (Yoldaş, 1993: 111).

¹⁹ Başlık: “Aliyyü veliyu'llah hâzretlerininüñ velâyet-i sa'âdetininüñ zikridür rağya'llahu 'anh” (Yoldaş, 1993: 116).

²⁰ Başlık: “Güzide-i âl-i 'Osmân olan sâhib-ı kırân-ı zamân Süleymân hânun 'ale'l-icmâl vaşf-ı cemîli ve medh-i celîlidür halled'allahu saltanatehu ve ebed'allahu 'izzetehu ve devletehu” (Yoldaş, 1993: 121).

padişahı ve gaza edenidir. Âlemi adaleti ile kusursuz kılmış, devrinde bir karınca bile zarar görmemiştir.

Padişahın umûmî olan yardımının devam etmesi için Allâh'a dua eden şâir, Kanûnî'nin varlığının İslâm ehline dayanak olduğunu söyler. O, âlemin her zaman üstünlük kazanan padişahıdır. Her türlü kerâmet ile şereflenen padişah, hakîkatte velîdir. Savaş-taki ustalığı ve kahramanlığıyla bütün âlemi güneş gibi zapt etmiştir.

1.1.5.11. Eserin Yazılış Sebebi²¹

Mesnevînin 456-502. beyitleri arasındaki bölüm, eserin yazılma sebebine ayrılmıştır. Sonbahar mevsiminde birçok dost bir yere toplanıp etrafı seyrederken aralarında aşk üzerine konuşur. Oradakilerden biri Ferhâd'ın aşk ile geride iyi bir ad bıraktığını, biri aşk tekkesine önder olan kimsenin Mecnûn olduğunu bir diğeri de Vâmık'ın sâdık âşık olduğunu söyler.

Bu sözleri işiten şâir, söylenenleri hoş karşılamaz. Zevksiz kimselerin gizli aşkın sırrını anlayamayacağını düşünür. Kadınların aşk hikâyelerini anlatmayı uygun bulmaz. Gönül aynasını parlatacak bir aşk yaşamının gerekliliğine dikkat çeker. Âşık kişinin sabretmeye alışacağını, sâdık âşık için sevgiliye kavuşmanın ona bir selâm vermekten ibaret olduğunu belirtir. Bundan fazlasının kabalık olduğunu ve bu tarz bir kabalığın mazur görülemeyeceğini söyler.

Orada bu sözleri söylediğinde, dostları düşüncelerini kabullenir. İçlerinden biri ondan nazik insanların el üstünde tutacağı, bütün harfleri sevda dolu bir kitap yazmasını, kitabında kadın hikâyesine yer vermeyip genç bir delikanlının hikâyesini anlatmasını ister. Bu dostun kendisine bu şekilde nasihat etmesiyle şevklenen şâir, kitabını yazmaya başlar.

1.1.5.12. Âşığın Coşkunuğu²²

503. beyitle âşığın coşkunuğunu anlatmaya başlayan Yahyâ, 530. beyitle bu bölümü noktalar. Aşkın noktasını bir kitap, zerresini bir güneş derecesinde gören şâir, onun bir damlasında bütün kâinatın boğulacağı kanaatindedir. Ona göre iki cihan, aşkın zerresinde gizlidir. Aşkı boş sanmamak gerekir. İnsan bu aşk sayesinde hakîkî insan olur. Bu aşk ves-

²¹ Başlık: “Şıfat-ı hazân-ı büstân ki sebze vü ra' nâ ve sebab-i te'lif-i kitâb-ı Şâh u Gedâ” (Yoldaş, 1993: 125).

²² Başlık: “Işk-ı zillet-âmiz zevk-engiz olup ‘âşık-ı şâdıkun vecd ü hâlet ü keşf ü kerâmet birle ‘ayn-ı cânın küşâde ve cevelân-ı tab'ını ziyâde itdüginün zikridür” (Yoldaş, 1993: 131).

lesiyle saygıdeğer bir mürşid-i kâmil derecesine çıkar. Allâh'a ulaşma vesilesi olan aşk, âşıkların gözlerinin nûru, Hak yolunda ilerleyen kişilerin Burâk'ıdır.

Aşkın sırrı, gönülde gizlidir. Aşka köle olan kişi aşk derdiyle mesut bir hâl alacak, tevekkül ettikçe yüksek mertebelere çıkacak, bir gün aşkın bütün sırlarını keşfedecektir. Varlıkların iç yüzünün kendisine açıldığı bu kimse, bir noktaya bakarak oradan bütün dünyayı seyredebilecektir.

1.1.5.13. Şehr-i Mamûr İstanbul²³

Şâir, 531-546. beyitler arasındaki bölümde İstanbul'un mimarisini esere yansıtır. Dünyada eşine rastlanmayan büyük bir şehir vardır. Adı Konstantiniyye olan bu şehir, Osmanlı padişahının payitahtı olup âlemin merkezidir.

Şehrin denizin içine girdiğini fakat denizin şehrin dizine kadar bile çıkamadığını dile getiren Yahyâ, siyah ve beyaz iki denizin şehri sığınak yaptığını söyler. Ay yüzlü bir sevgili gibi olan bu şehir, surdan gümüşlü kemer kuşanmıştır. Şehrin bir kenarında yedi tane kule bulunur. Güneş bu şehre kale muhafızı olsa şaşılmaz. Yıldızlar, o kalede kale askeridir. Bu şehir dünyanın şerefi olup kapıları, şehrin görür gözüdür. Birçok kapısı, deniz kenarındadır. Parlak nazımlı bir dîvâna benzeyen şehrin içi rengârenk beyitlerle süslüdür. Kurşun örtülü kubbeleri yelken açmış gemilere benzer. Şehrin içinin feleklerin çatısı gibi kat kat bina ile dolu olduğunu söyleyen şâir, hiç kimsenin, şehrin herhangi bir yerinde kursor bulamayacağını iddia eder.

1.1.5.14. Ayasofya²⁴

Şâir, 547. beyitten başlayarak 574. beyte kadar Ayasofya'yı anlatır. Burayı şehir içinde, gökyüzü gibi yüksek, eşi benzeri olmayan bir yer olarak tanıtır. Tanınmış bir şeyh gibi olan bu yerin ayağına insanlar akın akın gelir. Âlem halkının, duasına muhtaç olduğu bu yerin başında kubbeden ulu bir taç bulunur. Bu yer cezbeye tutulan kimseleri vecde getirir.

Girişteki kemeri, secde etmiş bir insana, her tarafı ak mermerlerle kaplı olan bu yer de aba örtünen bir mürşide benzer. İki minaresi, dua eden iki ele benzeyen bu câmi, dua

²³ Başlık: "Sevâd-ı kal'a-i Konstantiniyye hamaha'llâhu 'an külli belîye şehri ma'mûr u cân-sürûr olduğunun beyânıdır" (Yoldaş, 1993: 134).

²⁴ Başlık: "Tev'emân-ı mescid-i aqşâ olan meşhûr-ı dünyâ Ayasofya'nun ta'rif-i laţîfidür" (Yoldaş, 1993: 136).

harmanı gibidir. Cennet bahçesi gibi olan bu makamın sekiz kapısı vardır. Bahçesinde ser-
viler bulunur. Orada sarı laleyle nergise benzeyen pırıl pırıl kandiller yanar. Mü'minler
orayı ziyaret ederek destarlarındaki beyaz güllerle orayı süsler. Yuvarlak büyük kubbesi,
âlem sade fi içindeki cevhere benzer. Kemerleri zühd hâletiyle vecde gelerek Allâh'a secde
etmiştir. İçerisindeki direkleri, saf saf namaza duran insanlara benzer. Bu makamın içinde,
ağırlığınca altın kıymetinde birçok ebrûlî sütun bulunur. İçerisi beyaz mermerlerle kaplıdır.
Mermerlere bakanlar, hayret içinde kalır.

1.1.5.15. At Meydanı²⁵

Ayasofya'nın ardından At Meydanı'nı anlatmaya başlayan şâir, burası için 575- 589.
beyitler arasını ayırır. Ayasofya şehir içinde güzellerin toplandığı bir eğlence merkezidir.
Büyük küçük herkes, birçok sokaktan gelerek burayı insan denizine çevirir. Bu yüksek
yerden bakılınca adalar görünür. Sevgilinin yanağındaki benin denizin yüzüne süs ve renk
vermesi gibi, adalar da orayı süsler. Orada Tûbâ gibi eşsiz yüce ağaçlar vardır. Ağaçların
üstünde kuşlar, altında ise insanlar bulunur. Güzel çeşmelere sahip bu yerde, bir tılsım ile
birbirine sarılmış ejderha gibi duran iki üç tane çeşme bulunur. Bu çeşmeler tıpkı Kev-
ser'dir. Çeşmelerin taştan sütunları ve yuvarlak kubbeleri vardır. Bu muazzam şehre güzel-
lik veren At Meydanı'dır.

Cennet bahçesine benzeyen bu şehirde binlerce gılmân bulunur. Bunlardan dördü di-
ğerlerinden daha güzeldir. Lale yanaklı, servi boylu bu güzellerin her biri peri çocuğuna
benzer. Dünyada onların benzerleri yoktur.

1.1.5.16. Adı Geçen Güzellerin Vasıfları²⁶

Adı geçen güzellerin vasfını ihtiva eden bu bölüm, 590. beyitten başlayarak 610.
beyte kadar devam eder. Burada Altunbaş, Ca'fer-i Tayyâr, Şeker Memî ve lakabı Şâh olan
Ahmed isimli dört erkek güzel övülür. İdealize edilerek anlatılan bu güzeller, eşsiz bir
güzelliğe sahiptir.

²⁵ Başlık: "Mecma'-ı hubân u menba'-ı 'âşıkân olan At Meydânı'nun beyânıdır" (Yoldaş, 1993: 139).

²⁶ Başlık: "İcmâlen zikr olunan maḥbûb-ı mergûblarun vaşf-ı cemîlleridir" (Yoldaş, 1993: 141).

1.1.5.17. Gedâ'nın Aşk Macerası²⁷

611. beyitle mesnevînin başkahramanlarından Gedâ'nın hikâyesi başlar. Bölüme şâirliğiyle övünerek giriş yapan Yahyâ, kendisini belâgat diyarının padişahı, hikâye ikliminin söz söyleyeni olarak tanıtır. Hayat suyu gibi olan kelimelerinin cana hayat verdiğini düşünür. Âşıklardan biraz söz ettikten sonra Gedâ'nın hikâyesine başlamak ister. Mumdan söz edilen yerde pervanenin, gülden bahsedildiğinde bülbülün, Şîrîn'in geçtiği yerde Ferhâd'ın anılması gerekir. Leylâ'nın hikâyesine renk veren, Mecnûn'un aşkıdır. Şâh anıldığı için aşk esiri Gedâ da zikredilmelidir. Şâirin, *Şâh u Gedâ*'yı yazmaya başlamasının nedeni de budur.

Rumeli'de gündüz oruç tutup gece ibâdet eden bir âlim vardır. Bu âlim, ilimden bahis açıldığında hikmet sahiplerini söz söylemekten aciz bırakır. Ağzı ilim denizinin sadefi gibi olan bu zâtın her sözü bir cevher değerindedir. Devrin fazîletlilerinden olan bu zât; marifet sahibi, zarîf, nüktedân ve dost canlısıdır. Her hünerde usta olan bu âlimin, nazım ve nesirde de benzeri yoktur. İlimle şereflenen bu kimsenin adı Gedâ'dır.

Gedâ, bir gece uykuya daldığında rüyasında ay gibi bir güzel görür. Onun güzelliğine hayran kalır. Gedâ, bu güzelliği seyrettikten sonra dünya muhabbeti tamamıyla gönlünden çıkar. Rüyasında gördüğünü uyandığında göremeyince kendisini dünya kadar malı ziyan olmuş gibi hisseder. Rüyadan uyanma sebebi olarak feleği gören Gedâ, felekten şikayet eder. Acı dolu inlemeleriyle kendisini, halka belli eder.

İşi sevgiliyi zikretmek olan Gedâ, okuma yazmayı bırakır. Yakası yırtık, gönlü gamlı, gözleri yaşlı Gedâ'nın yolu, bir gün ansızın yukarıda adı geçen şehre (İstanbul) düşer. Rüyasında gördüğü kişiyi bulmak maksadıyla şehri baştan başa gezerken At Meydanı'na gelir. Bu yeri seyrederken ansızın, yukarıda sözü edilen dört güzeli görür. Bu güzellerden biri, diğerlerinden daha güzel, daha cömert, işve ve nazda daha ileridir. Bu güzeller birbirleriyle yakın arkadaşdır. Gedâ, ona bakınca rüyasında gördüğü güzelin o olduğunu anlar. Orada bulunan birine onun kim olduğunu sorar. Adam, bu şehirde ona Şâh dendiğini, kendisini sevenlere celâlinin ağır bastığını, zâhiren mülayim ama hakîkatte zalim olduğunu, ayrılığın sınır olmadığını, düşmanın bile onu sevmesini istemeyeceğini söyler. Gedâ, bu

²⁷ Başlık: "Belâ-yı 'ışık ile engüşt-nümâ olan Gedânuñ matla'-ı dâsitânıdur ki beyân olunur" (Yoldaş, 1993: 143).

sözlerin üzerine ağlayarak Şâh'a bir gazel söyler. Gedâ, gazeli tamamladıktan sonra ezeli muhabbet açığa çıkar.

Onu gökte ararken yerde bulan Gedâ, dertten yerle bir olur. Aşk derdiyle dîvâne hâle gelerek bütün dostlarından kopar. Bütün işi sevgiliyi düşünmek ve onun adını anmak olur. Halk arasında Gedâ'nın deli olduğu yönünde dedikodular başlar.

1.1.5.18. Gedâ'nın Delirmesi ve Dostlarının Ona Nasihat Etmeleri²⁸

Mesnevînin 707. beytinden itibaren Gedâ'nın delirmesi üzerinde durulur. Aşk ateşiy-le tutuşan Gedâ, acı içinde hayli zaman geçirdikten sonra bir seher vakti soyunarak meydana çıkar. Birçok dostu, ilim ve fazîlette ondan ileri kimsenin olmadığını, şimdiki güzellerin hakîkatsiz olup aşklarının zillet olduğunu söyler. Bu kişiler, ona aklını aşkla dağıtmamasını, kendisini aşkla düşkün hâle getirmemesini tavsiye eder. Eğer kendisi isterse padişahın onu seçkin erkânı arasına alabileceğini, vakar sahibi ve iyi olarak anılabileceğini belirtirler.

Bu nasihatleri dinleyen Gedâ, hepsiyle alay eder. Onları gaflet sarhoşu olarak değerlendirir. Kendisine hürmet edilmesinden yüz bin kişinin kendisine sövmesini tercih eder. İnsanların kınamalarından incinmemek gerektiğini belirten Gedâ, insanın şan ve şerefini yıkmadan itibar bulamayacağından, âşık kimsenin halkın hürmetini istemeyeceğinden söz eder.

1.1.5.19. Gedâ'yı Şifa için Velî Zâta Götürmeleri²⁹

740. beyitle başlayan bu bölümde, aşkı alışkanlık hâline getiren Gedâ'nın deliliği git-tikçe artar. Onu korumaya çalışan dostları ona derman ararlar. Onu peygamber soyundan ihtiyar bir velîye götürürler. Dostları, velîye Gedâ'nın aşk derdine yakalandığını, kendilerinin sözlerini dinlemediğini, inlemelerinden insanların uyuyamadığını, hem insanlara hem de kendisine belâ olduğunu söylerler. Bu hâlden kurtulması için ona dua etmesini isterler. Bu sözleri duyan Gedâ, ağlayarak velîden aşk derdinin ziyadeleşmesi için dua etmesini rica eder. Sevgili dışında kimsenin kendisine derman olmasını istemez. Hemen oracıkta bir gazel söyler. Dostları, her sözü bir kitap değerinde olan Gedâ'nın hikmetli sözlerini dinledikten sonra ona acıyarak onu kendi hâline bırakırlar.

²⁸ Başlık: “Gedâ-yı mahzûnuñ mecnûn olduğunun şıfat-ı şebidür ve aşhâb-ı şafâ ve erbâb-ı vefânuñ şefkat idüp ve nasihât itdikleridür ki beyân olunur” (Yoldaş, 1993: 154).

²⁹ Başlık: “Bir ehl-i temîz-i ‘azîze Gedâ-yı bî-câmı yârânı dermân için iletdikleridür” (Yoldaş, 1993: 157).

1.1.5.20. Gedâ'nın, Hislerini Şâh'a Açması³⁰

774. beyitle başlayan bu bölümde Gedâ'nın, hislerini Şâh'a açması üzerinde durulur. Aşk ile ün salan Gedâ'nın kimi sevdiğini kimse bilmez. Bir gün Gedâ yolda sevgilisine rastlar. Biraz içmesine rağmen hâlen akli başındadır. Bir duvara gölge gibi dayanmıştır. Şâh, onu bu hâlde görünce ona şefkat eder. Gedâ'ya yaklaşıp onun hâlini sorar. Sevdiği kişinin kim olduğunu kendisine söylemesini ister. O kişiye gidip Gedâ'nın onu doğrulukla sevdiğini anlatacağını, Gedâ'ya şefkat etmesi için o kişiye yalvaracağını söyler.

Gedâ, Şâh'ın bu sözleri üzerine sevgilisinin güzellikte eşsiz olduğunu, güzelliği ile her yerde anıldığını, alçak gönüllü ve zarîf olduğunu, sırrını saklaması şartıyla onun kim olduğunu söyleyebileceğini belirtir. Gedâ'nın sözlerinden alınan Şâh, bir süre konuşmayıp susar. Tekrar Gedâ'ya seslenerek sırrını açığa vurmuyacağını söyler. O kişiyi utanmadan kendisine göstermesini ister. Gedâ, bir ayna çıkarıp Şâh'a uzatır. Taaccüple aynaya bakan Şâh, kendisini aynanın içinde görünce ne kadar nazik ve güzel bir bedene sahip olduğunu düşünür. Gedâ'nın kendisine âşık olduğunu anlayarak istiğna gösterir. Kaşlarını çatarak Gedâ'ya hışımla bakar. Gedâ'yı yolda bırakarak işve ve naz yapar.

1.1.5.21. Nasihat³¹

838. beyitle başlayıp 847. beyitle sonlanan bu bölümde şâir, bazı tavsiyelerde bulunur. Rind kimsenin hâlini başkalarının bilmemesi gerekir. Bu kimsenin aşkını gönlünde saklaması gerektiğini düşünen şâir, bu hâli elinden geldiğince başkalarına özellikle de sevgiliye belli etmemesi gerektiği kanaatindedir; çünkü âşık kimse hâlini sevgiliye anlatırsa sevgili, onun yüzüne bile bakmadan ona cefâlar edecektir. Hikâyenin olay örgüsü, bu bölümden itibaren birbirinden kopuk hadiseler şeklinde ilerler.

1.1.5.22. Gedâ'nın Sırrı İfşa Etmesi³²

Bir gün Gedâ, bir yerde satranç oynandığını görür. Orada Şâh adı sürekli anıldığı için orasının çok güzel bir mekân olduğunu düşünür. Bu bahaneyle Şâh'ın adını vird edinmek için bu oyunu seyretmeye başlar. Şahın yanında veziri görünce oradakilerden birine bu eğri yürüyüştü taşın şahın yanında ne işi olduğunu sorar. İki ruhun oyunun şerefi olduğunu, doğru olanın bu eğri taş yerine, ruhları şahın yanına koymak olduğunu söyler. Endamsız

³⁰ Başlık: "Gedâ-yı mübtelâ evvelâ Şâh-ı 'âlî-şâna mestâne ifşâ-i maḥabbet ve izhâr-ı meveddet idüp esrâr-güşâlıḡı ba' iş-i melâmet ve mûcib-i nedâmet olduğudur" (Yoldaş, 1993: 161).

³¹ Başlık: "El-Mev'ize" (Yoldaş, 1993: 168).

³² Başlık: "Gedâ-yı dîvâne yârâna esrâr-ı 'ışkı ifşâ idüp meşhûr-ı âfâk olduğudur" (Yoldaş, 1993: 169).

vezirin şahın komşusu olmasını uygun bulmaz. Bir bahaneyle Şâh'ı zikretmek için bunun gibi birçok fikir geliştirir. Şâh'ı birkaç kez anınca oradakiler, onun hâlini anırlar. Şâh'ın yüksek, kendininse alçak olduğunu, bu hâlin kendisine bir fayda vermeyeceğini belirterek ona bu sevdadan vazgeçmesini tavsiye ederler. Gedâ bu sözlerin üzerine onların akılsız olduğunu, kutb-ı aktâba Kâbe'nin uzak olmaması gibi, müştak âşığın da sevgiliye ulaşacağını söyler.

1.1.5.23. Rakibin Şeytânî Hileleri³³

868. beyitle rakiplerin Şâh ve Gedâ'nın aralarının açılmasına sebep oldukları bir bölüm başlar. Şâh'ın yakınında câhil, yalancı, gammaz, fitneci ve hilekâr biri bulunur. İşi sürekli nifak çıkarmak olan bu adam, bir derece Şâh'ı tanır. Bir gün Gedâ'nın yanına giderek onun hâline çok acıdığını, onun kendisine her konuda güvenebileceğini, kendisine sırlarını açabileceğini söyler. Şâh'ı tanıdığını, Gedâ sıkıntısını anlatırsa Şâh'a kavuşması hususunda kendisine yardımcı olabileceğini söyleyerek Gedâ'yı aldatmaya çalışır. Söylenilenlere inanan Gedâ, sırlarını ona açar. Şâh zaman zaman Gedâ'ya şefkat etmekte, onun gönlünü almaktadır. İnsanlar onları yabancı gibi düşünse de Gedâ, Şâh ile aşınadır. Şâh ona ikramlarda bulunur. Uğurlarken ona selâm verir. Gammaz adam aralarında geçen her şeyi öğrenir. Kıskançlığından Şâh'ın yanına varıp onu aldatmaya çalışır. Şâh'a, halkın diline düştüğünü, insanların Şâh'ın arkasından Gedâ'nın onu sevdiğini söylediklerini söyler. Öğrendiği birçok şeyi yalanla karışık Şâh'a anlatır. Birçok aşağılık fesat da onun sözüne şahitlik eder. Öfkeye kapılan Şâh, hemen Gedâ'ya bir mektup yazar.

1.1.5.24. Gedâ'nın Şehirden Ayrılması³⁴

915. beyitle yeni bir başlık atan Yahyâ, Gedâ'nın şehirden ayrılmasını konu edinir. Şâh, Gedâ'ya yazdığı mektupta onun kendisini hem sevip hem de insanlara ifşa etmesini küstahlık olarak değerlendirir. Ona, sırrını içinde saklayamadığı için sitem eder. Kendisini gerçekten seviyorsa birkaç yıllığına bu şehirden gitmesini ve ağzına Şâh adını almamasını, hâl ehli oluncaya kadar kalbini ayrılık ateşiyle yakmasını söyler. Gerçek âşığın, sevgilinin isteklerini geri çevirmeyeceğini de yazdıklarına ilave eder.

³³ Başlık: “Adü-yı siyeh-rü Şâh-ı bî-naẓîrûñ Gedâ-yı haķîr ile ittihâdın añlayup bâ' iş-i 'inâd u fesâd olup iblis-miğâl telbisle Şâhı idlâl itdügüdür” (Yoldaş, 1993: 172).

³⁴ Başlık: “Şâh-ı pür-cefâ Gedâ-yı mübtelânuñ esrâr-küşâlığında hoşnud olmayup 'itâb-nâmeyle merdûd idüp Gedâ-yı bî-ķarâr dañı ķâr u nâ-ķâr ol gül-i hezâr-pârenüñ reh-güzârından ayırup şehirden firâr itdügüdür” (Yoldaş, 1993: 176).

Mektubu okuyan Gedâ, şaşkınlık içinde kalır. Kendine bunu kendisinin yaptığını, sevgilinin razı olmadığı yere gittiğini, delilikle sırrını halka ifşa ettiğini söyleyerek ağlar. Şâh'ın emrini yerine getirerek şehri terk eder. İnsanlardan uzaklaşarak tek başına yaşam mücadelesi verir. Aşk ile kendinden geçmiş bir hâlde yıllarca yaşar.

1.1.5.25. Gedâ'nın Bedduası ve Tesirleri³⁵

978. beyitten itibaren Gedâ'nın bedduası üzerinde durulur. İnsanlardan zarar görerek bu hâle gelen Gedâ, onlara beddua eder. Allâh'ın dilemesiyle hepsi genç yaşta ölür. Gedâ'nın ahı, Şâh'a da tesir eder. Bir kişi hızlı bir şekilde Gedâ'nın yanına gelerek gittiğinden beri Şâh'ın yatağa düştüğünü, sararıp solduğunu söyler. Gedâ, adamı dinlerken sözün arasına girip hemen orada Şâh'a dua eder. O anda Şâh şifa bulur.

1.1.5.26. Gedâ'nın Şâh'a Mektubu³⁶

Gedâ, Şâh'ın mektubuna cevap yazmaya karar verir. 1011. beyitten başlayarak mektubun yazılması üzerinde durulur. Gedâ, mektubunda Şâh'tan ayrıldığından beri dert içinde kaldığını, onu sevmeye başladığından bu yana insanların gözüne battığını yazar. Sevgilisinden yüzünü göstererek kendisini teselli etmesini, görmezden gelmemesini, öldürerek bu dertten kurtarmasını ister. Sevgili kendi güzelliğini gizleyemezken Gedâ'nın kendisinden aşkını gizleme isteğini adil bulmaz. Öldüğünde kabrini sevgilinin atıyla çiğnemesini, kendisine söverek rûhunu şâd etmesini vasiyet eder. Düşmanların sözüne uyup âşığını unuttuğunu söyleyerek ondan kendisini unutmamasını ister. Sevgiliye dost olmaya layık olmadığını belirten Gedâ, uzaktan da olsa sevgilinin, kendisini görmesine izin vermesini arzu eder. Sevgilinin cefâlarıyla deli gönlünü eğlendirdiği için Allâh'a hamd eder. Mektubunu Şâh'a gönderir. Şâh tebessüm ile mektubu alır. Sonuna kadar okuduktan sonra mektubu yavaşça yırtar. Mektubu getireni çağırarak sunî bir şekilde kızar. Gedâ'ya mektubunun kabul edilmediğini söylemesini ister. Birçok kişi bu sözü reddediş olarak telakki eder.

1.1.5.27. Dostların Şâh'ı Kötülemeleri³⁷

1076. beyitten başlayarak dostların Gedâ'ya derman araması üzerinde durulur. Lokmân Hekîm'in reçetesine göre aşkın dermanı kavuşma, sefer ya da sevgilinin âşığı

³⁵ Başlık: "Gedâ-yı mübtelânuñ âh-ı siyâhı zümre-i a'dâya hazer ü Şâh-ı pür-cefâya eşer itdügidür" (Yoldaş, 1993: 184).

³⁶ Başlık: "Şâh-ı vâcibü'l-ikrâma Gedâ-yı bed-nâmuñ mektüb-ı maḥabbet üslûbidür" (Yoldaş, 1993: 187).

³⁷ Başlık: "Şâh-ı 'âlî-cenâbdan ictinâb itsün diyü Gedâyâ Şâhı zemm ile añduklarıdur" (Yoldaş, 1993: 194).

zemmetmesidir. Zemmetmeden kasıt; sevgilinin başkalarını öpüp kucakladığı, âşığına hiç sevmeydiği, o belâ çekerken başkalarının sevgilinin sefasını sürdürdüğü doğrultusundaki fikirlerin âşığa söylenmesiyle âşığın buna inanarak sevdiğinden hoşnut olmamasıdır. Sevgiliden ayrılıp başka bir memlekete sefer yapmasının onun derdine çare olmadığını gören dostları, Gedâ'nın deliliğine çare bulmak için yanına toplanırlar. Gedâ'nın yanında Şâh'a söverek onu kınarlar. Gedâ bu söylenenlere itibar etmez. Sevgilisinin temiz olduğunu iddia eden Gedâ, sevgilisini kınayanları eleştirerek onlara beddua eder. Oradakiler ona mukabelede bulunmazlar. Her biri onun hâline acıyarak üzgün bir şekilde oradan ayrılırlar.

1.1.5.28. Gedâ'nın Allâh'a Yalvarması³⁸

1111. beyitten itibaren Gedâ'nın sevgiliye kavuşmak için ettiği dualar konu edilir. Ayrılık ateşiyle kendinden geçen Gedâ, nereye baksa Şâh'ı görür. Bir sohbe katıldığında sevgilinin hayalini kurar. Orada ne kadar çok mesele konuşulsa da bunlardan zerre kadar haberi olmaz. Zaman zaman Şâh'ı gördüğünü sanır. Ağlayarak hâlini ona anlatır. Sonra, gördüğünün Şâh'ın hayali olduğunu fark edince halktan utanır ve kendini azarlar.

Gedâ, bir gece Şâh'ın hasretiyle gözyaşları döker. Izdırabından, gücü tükenir. Gök yüzündeki aya bakarak hâlini ona anlatır. Ondandır içinde bulunduğu durumu sevgiliye anlatmasını ister. Sabaha kadar ayla konuşan Gedâ, ondan cevap alamayınca güneşe yönelir. Sözüne güneşten de cevap gelmeyince söylediklerini kimsenin dinlemediğini düşünür. Durdurduğuna sadece Allâh'ın deva olabileceğini düşünerek Allâh'a yalvarmaya başlar. Şâh'ın yaptıklarından dolayı pişmanlık duyması, kendisine merhametli davranması için Allâh'a dua eder. Gedâ Allâh'a yürekten yalvarınca Allâh onun isteğini kabul eder.

1.1.5.29. Gedâ'nın Pazarda Satışa Çıkarılması³⁹

1225. beyitten itibaren Gedâ'nın tekrar Şâh'ın bulunduğu şehre (İstanbul) gelmesi ve pazarda köle olarak satışa çıkarılması üzerinde durulur. Gedâ, bir kaç yıl daha sabrettikten sonra ansızın sevgilinin şehrine gelir. Şehir içinde ağlayarak Şâh'ı arayan Gedâ, insanlardan onu sorar. Kendisini Şâh'a götüreceğini birinin olup olmadığını düşünürken karşısına çıkan bir tellal, kendisine dua etmesi karşılığında onu Şâh'a götürebileceğini söyler. Adam, ellerini kaldırıp kendisine dua eden Gedâ'yı, satılık bir köle şekline sokup pazara götürür.

³⁸ Başlık: “Gedâ-yı üftâdenüñ derdi hâdden ziyâde olup ‘ışık ile gâh mâha vü gâh âf-tâba hitâb idüp birinden cevâp gelmeyüp âhîr-i kâr Hakkâ niyâz itdügüdür” (Yoldaş, 1993: 198).

³⁹ Başlık: “Bir dellâl-ı kâr-dîde Gedâ-yı belâ-keşideyi gulâm-ı zer-hürîde şekline koyup bâzârda Yüsufvâr ol nâ-murâdı mezâd itdügünüñ beyânıdır” (Yoldaş, 1993: 210).

Etrafı biraz seyrettikten sonra Şâh'ın yanına vararak kölenin satılık olduğunu belirtir. Onun hayli zamandır üzgün olduğunu, hocaların onun değerini anlamadıklarını, kimsenin onu istemediğini, bir günâh işleyerek bu hâle geldiğini ama hiçbir kulun günâhsız olmadığını söyleyerek Şâh'tan, onu kapısında aybı ile kabul etmesini ister. Şâh, bakınca Gedâ'yı tanır. Göz ucuyla “Merhaba” der. Aralarında başkalarının anlayamayacağı birçok naz ve niyaz olur. Şâh, tellaldan köleyi kendilerine danışmadan satmamasını ister. Şâh'tan vefâ gören Gedâ'nın hasta gönlü yerine gelir. Mesnevînin birçok yerinde olduğu gibi burada da olaylar arasındaki geçişler birbirinden bağımsız ilerler. Şâir hikâyeye ilgili yeni bir bölüme geçer.

1.1.5.30. Gedâ'nın Latîfesi⁴⁰

1271. beyitten itibaren Gedâ'nın Şâh'a yaptığı latîfe anlatılır. Sevgilisinin hoşuna gidecek bir şey yapmak isteyen Gedâ, seher vakti zayıf bir ata binerek Şâh'ın eşiğine gelir. Titrese yeri harekete geçirecek, şimdiye kadar kimsenin görmediği heybetli bir atın, Şâh'ın eşiğine geldiğini Şâh'a haber verirler. Saraydan dışarıya çıkan Şâh, üflense uçacak hâlde, sanki riyâzette zayıf ve miskin hâle gelmiş bir at görür. Atın hâline hayran olan Şâh, atın üstündekinin Gedâ olduğunu fark edince naz ile güler. Gedâ, bu hâlin Şâh'a hoş geldiğini fark eder. Mızrağı ile ata bir iki defa vurup Şâh'ı güldürür. Gedâ atın üzerindeyken at aniden yere yığılır ve ölür. Gedâ böylece yayan kalır. Ağlamak için bahane bulan Gedâ, ayrılıktan kaynaklanan hüznünü dile getirir. Kinâyeli bir şekilde sevgiliye hâlini anlatır.

1.1.5.31. Bahar Tasviri⁴¹

Şâir, 1315. beyitle bahar mevsimini tasvir etmeye başlar. Mevsimin güzelliğini fark eden Gedâ, bir gül bahçesine gider. Câhil bir bahçıvanın gül bahçesindeki goncaları, nergisleri, laleleri hoyratça toplayıp hayatlarına son verdiğini, bülbülü kafese koyduğunu, gül bahçesini külhana çevirmeye çalıştığını görür. Bu zulme şahit olan Gedâ, adama pişman olacağı şeyleri yapmamasını öğütler. Âlemin bütün yeşilliklerinin açık bir şekilde Allâh'ı zikrettiğini, Allâh'ın zikrine engel olmanın şeytânlık olduğunu söyleyerek onun düzelmesine vesile olur.

⁴⁰ Başlık: “Gedâ-yı şîrîn-kâr terk-i nâmus-ı ‘âr idüp bir esb-i lâğara suvâr olup ol nigâr-ı gonca-dehân nükte-dâni hândân ü pür-şafâ itmeg için halka temâşâ oldığıdır” (Yoldaş, 1993: 215).

⁴¹ Başlık: “Şîfat-ı bahâr-ı pür-envârla çemende ezhâr gökyüzünde encüm-girdâr cenâna ve câna mücib-i ferâh vü mâni‘-tarâh olduğu maqâmıdır ki i‘lâm u iş‘âr olunur” (Yoldaş, 1993: 220).

1.1.5.32. Şâh ve Arkadaşlarının Gül Bahçesinde Birbirlerine Hikâye Anlatmaları⁴²

1367. beyitten itibaren Şâh ve arkadaşlarının gül bahçesindeki maceraları konu edilir. Gedâ bahçıvanla konuşurken bağa bir grup güzelle beraber Şâh da gelir. Şâh ve arkadaşları ney çalıp sohbet eder. Onlar bu şekilde eğlenirken gece olur. Dostların sohbeti bir deste mum etrafında devam eder. Şâh onların her birinin birer hikâye anlatmasını ister.

İçlerinden üç güzel sırayla kendi başlarından geçen bir aşk macerasını anlatır. Şâh, her üç güzelin âşığı eleştirir. Onları gerçek âşık görmez. Onlara kendi âşığı Gedâ'dan söz eder. Şâh, Gedâ'yı sever fakat onun kendisine kavuşacak olgunluğa ulaşmadığını ifade eder.

1.1.5.33. Şâh'ın Denizde Yüzmesi ve Gemiye Binmesi⁴³

1584-1609. beyitler arasında Şâh ve arkadaşlarının gemiye binmeleri anlatılır. Sabah olunca Şâh ve beraberindekiler deniz kenarına giderler. Şâh denize girer. Hep birlikte gemiye binerler.

1.1.5.34. Gedâ'nın Hasta Olması ve Şâh'ın İltifatıyla Şifa Bulması⁴⁴

1610. beyitle başlayan bu bölümde Gedâ, Şâh'tan ayrıldığı için hasta olur. Ölmeden Şâh'ı görebilmek için birilerinin kendisini Şâh'a götürmesini ister. Gedâ'yı çok seven biri vardır. Onu alıp Şâh'ın geçeceği yola götürür. Gedâ, Şâh'ın karşıdan mutlulukla geldiğini görür. Şâh onlara yaklaşınca adam, Şâh'tan hasta Gedâ'ya yardım etmesini ister. Şâh, Gedâ'ya bakınca onun hâlini anlar. Ona lütufta bulunarak onu, atının ayağı altında çiğneme sınırına getirir. Onun bu cefâsı yüz bin vefâ yerine geçer. Gedâ'nın derdine derman olur. Bu durumdan hoşlanan Gedâ, bu hâlin kendisine bir yıl yeteceğini söyleyerek Şâh'ın arkasından bir gazel okur. Gedâ, kendisini bir an bile aşksız bırakmaması için Allâh'a dua eder.

⁴² Başlık: "Nâ-gehân Şâh-ı güzîn hem-nişîn olan meh-cebînlerle gülistâna seyrâna gelüp câm-ı sürür-encâm ile 'işret-i müdâm idüp Şâh-ı laîf yârân-ı şerîflerine ser-güzeştlerinden birer hikâyet teklîf itdügüdür" (Yoldaş, 1993: 226).

⁴³ Başlık: "Şâh-ı a'lâ 'azm-ı deryâ idüp temâşâ iderken ol ân yârân ile 'üryân olup âb-ı revâna girüp 'arz-ı hâl itdügüdür" (Yoldaş, 1993: 249).

⁴⁴ Başlık: "Gedâ-yı şikestenüñ küşe-i ğamda hasta olduğına münâsib şîfat-ı hâzânıdur ve râh-ı Şâha kendüyi getürdüp nâgâh bî-iştibâh şîfâ-yı vefâya irgürdüğüdür ki zîkr olunur" (Yoldaş, 1993: 252).

1.1.5.35. Hasb-i Hâl⁴⁵

Bu bölümün ardından şâir, 1657. beyitle hikâyeye tekrar rakipleri dâhil eder. Bir gece bir grup rakip birbirleriyle Şâh ve Gedâ ile ilgili değerlendirmelerde bulunurlar. Biri Şâh'ın Gedâ'yı çok sevdiğini, adını dilinden düşürmediğini söyler. Diğeri onu kınamamalarını, Şâh'ın Gedâ'yı sevmediğini, ona ilgisi olsaydı bunca yıl bir şekilde vefâ göstereceğini söyler. Bir diğeri eğer Şâh, Gedâ'yı anarsa Gedâ'nın öldüğünü söylemeyi teklif eder. Bu şekilde onun Gedâ'ya olan hislerini anlayabileceklerini düşünür. Eğer acırsa ona muhabbeti olduğunu şayet sevinip hiddetle kızarsa onun düşmanı olduğunu anlayabileceklerini belirtir.

Şâh bir gün Gedâ'nın neden ortalarda görünmediğini sorar. Orada bulunanlar onun aşk derdiyle kendisini helâk ettiğini söyler. Bu kara haberi işiten Şâh'ın gözleri yaşla dolar. Başkalarına uyup onun gönlünü almadığı için hayıflanır. Bir gün bile hâlini sormadığını, onu kendisinin âşık ettiğini, ölmesinden kendisinin sorumlu olduğunu düşünür. Düşmanlar bu hâli görünce onun Gedâ'yı sevdiğini anlarlar. Hepsinin gözleri kanlı yaş ile dolar. Arada fitne çıkarmanın faydasız olduğunu idrak ederler. İçlerinden biri Şâh'a gidip şaka yaptıklarını, maksatlarının onu imtihan etmek olduğunu söyler. Şâh, bu sözlerin üzerine çok sevinir. Adeta dünyalar onun olur.

1.1.5.36. Şâh'ın Gedâ'ya İlgisizliği⁴⁶

1703. beyitle başlayan bu bölüm, Gedâ'nın Şâh'a özlemi ve Şâh'ın ona karşı ilgisiz bir tutum sergilemesi üzerine bina edilmiştir. Bir gece Gedâ'nın deliliği artar. Sevgiliyi görme iştihakı had safhaya çıkar. Yüzünü Şâh'ın dergâhına sürmek için onun evine gitmeye karar verir. Kıyafetlerini değiştirerek Şâh'ın bulunduğu yere doğru gider. Onun eşiğine geldiğinde Şâh'ı görür. Gedâ, ona selâm verir. İlk evrede onu tanıyamayan Şâh, yanılarak onun selâmını alır. Gedâ bu bahane ile ona bir gazel okur. Bu şiiri okuyunca bahtı açılır. Şâh, Gedâ'yı yanına çağırmasını ister. Gedâ ağlayıp inleyerek âşıkane bir tavırla Şâh'ın huzuruna gider. Kavuşmanın verdiği hararet onu yakar. Şâh, ona vefâ gösterir. Hatırını sorar. Ona, kavuşma lezzetinin ayrılıkla bilinebileceğini, zahmetsiz kazanılan şeylerin değerinin anlaşılamayacağını belirtir. Gedâ orada Şâh için dua eder. Şâh'tan kendisini lütfundan mahrum etmemesini ister. Onlar konuşurken oraya gelen rakip görüşmeye engel olur.

⁴⁵ Başlık: "Hasb-i hâl" (Yoldaş, 1993: 257).

⁴⁶ Başlık: "Gedâ-yı pür-melâmet şeb-i vişâle irüp Şâhuñ cemâl u kemâline ' işkından baķamayup seyr-i didârdan mahrûm oldum diyü mużtarib olduğıdur" (Yoldaş, 1993: 262).

Gedâ, ah çekerek tekrar geldiği yere gider. Fırsat elindeyken sevgiliye bakamadığı için hayıflanır. Yedi yıldır Şâh'a âşık olmasına rağmen bir defa bile yüzüne bakamamıştır.

1.1.5.37. Şâh'ın Gedâ'yı Aldatması⁴⁷

1777. beyitle başlayan bu bölümde Şâh'ın Gedâ'yı aldatması üzerinde durulur. Sevgiliye rastladığında başını kaldırıp ona bakamayan Gedâ'nın sevgiliye kavuşma iştiyakı günden güne ziyadeleşir. Sabredek gücü kalmaz. Bir yere gitse yarım saat bile duramaz. Ağlayıp inleyerek sevgilinin geçtiği yerlerde dolanır. Şâh, bir gün Gedâ'ya rastlar. Ona selâm verir. Ona şefkat etme zamanının geldiğini, bir gün evine misafir olacağını, onunla konuşacağını, çok yumuşak davranarak çektirdiği zahmetleri ona mutlaka unutturacağını söyler. Ondan delirip bir şeyler yapmamasını, evden dışarıya çıkmamasını, evde kendisini beklemesini ister. Eğer onu evde bulamazsa bir daha yüzüne bile bakmayacağını belirtir. Gedâ söylenenleri kabul eder.

1.1.5.38. Hasb-i Hâl⁴⁸

1812. beyitten itibaren Gedâ'nın kendi evinde Şâh'tan ayrı geçirdiği günler konulur. Sözünde duran Gedâ, aylarca sevgilinin mahallesini seyretmeye çıkmaz. Evinin önünde durup Şâh'ın gelmesini bekler. Uzaktan kırmızı elbiseli birini görse gelenin o olduğunu sanıp sevinçten ağlamaya başlar. Gelenin o olmadığını anladığında üzüntüden kendisini kaybeder. Bir ayak sesi duysa sevgilisinin geldiğini düşünerek sevinir. Gelen sesin ona ait olmadığını anladığında gücü tükenip düşer, ayrılık acısıyla feryat eder. Talihine küsüp günlerini özlem, dert ve kederle geçirir.

Buradan itibaren hikâyenin nasıl bir mesaj vermek istediğini anlatmaya koyulan şâir, bu şekilde bir nazı gerekli bulur. Bu gelmemenin hakîkatte gelmek demek olduğunu ve bu yalanın hâl ehline gerçek olduğunu belirtir. Şâir bu hâli derde derman görür. Sevgiliden gelen her şeye, dağlar kadar derde razı olmayı tavsiye eder. Söylediklerinde ince remizler bulunduğunu, herkesin bu incelikleri anlayamayacağını belirtir.

⁴⁷ Başlık: “**Hâne-i vîrānuñda bir gice mihmān olurım diyü Şâh-ı müstmend Gedâ-yı derdmendi āvāre itdügüdür**” (Yoldaş, 1993: 270).

⁴⁸ Başlık: “**Hasb-i hâl-i Gedâ**” (Yoldaş, 1993: 274).

1.1.5.39. Bazı Câhillerin Aşkı Sorgulamaları⁴⁹

1842. beyitten itibaren bazı câhillerin Gedâ'ya sordukları sorulara ve bu soruların cevaplarına yer verilmiştir. Bir grup câhil insan, Gedâ'ya Şâh'ın bunca yıldır kendisine ihsânda bulunup bulunmadığını, vuslata erip eremediğini sorar. Onların ısrarlarından çaresizliğe düşer. Onlara, Şâh'ın bir gece evine ansızın geldiğini, sabaha kadar beraber olduklarını fakat sabah uyandığında bunun bir rüya olduğunun farkına vardığını söyler. Sevgilinin âşığına bu kadar vefâ göstermesinin uygun olmadığını, ayrılığının azap kavuşmaninsa rüya olduğunu ifade eder. Rüyada ulaşılan kavuşmanın uyandığındaki ızdırabına değmediğini, her vuslatın ardında ayrılık olduğunu belirtir.

Gedâ sözlerini bu şekilde tamamlayınca manevî bir ses devreye girer: “Aşk ince bir yol olup çocuk oyuncağı değildir. Sevgiliyi seyretmenin süruru, kişiyi Allâh'tan alıkoyar. Geçici şeylere meyletmemek gerekir. Kavuşma lezzeti zillet olup sonu pişmanlıktır. Kan ve kemikten müteşekkil bir post, insana dost olmaya layık değildir. Asıl dost Allâh'tır. Kalpte başkalarının muhabbetinin bulunmasına sevgili (Allâh) razı olmaz”

Manevî sesin söyledikleriyle amel etmeyi öğütleyen şâir, okuyucuya bu hikâyeden ibret alarak din yolunda gitmesini tavsiye eder.

1.1.5.40. Kitabın Sonu⁵⁰

1926. beyitle başlayan sonuç bölümünde şâir kitabının muhabbet hazinesine bir kapı olduğunu, kitabının iki kapağı arasında aşkın bulunduğunu, eserini bir hafta içinde tamamladığını, hikâyeyi kendisinin tasarladığını, eserin adının *Şâh u Gedâ* olduğunu belirtir.

Mesnevîsinde sözü kısa tutmaya çalışan şâir, gerekli gördüğü kadarını anlatmıştır. Kitabı, yükte hafif fakat kıymet yönüyle ağırdır. Yahya, mesnevîsinin tercüme olmadığını, eserinde yanlış ve doğru ne varsa hepsinin kendisine ait olduğunu belirtir.

Eserini, aslıyla dikkatli bir şekilde karşılaştırarak yazan kâtibe rahmet okurken yanlış yazan müstensihede de beddua eder. Mesnevîsini okuyanların kendisini hayır dua ile anmalarını bekler. Eserine taasupla bakanlara oradan mana çalma teşebbüsünde bulunan şâirlere beddua eden Yahyâ, Allâh'tan rahmet talebinde bulunarak eserini sonlandırır.

⁴⁹ Başlık: “Gedâ-yı bed-nâma Şâh-ı be-nâm nihâni itdüğü vefâlardan ba'zı 'avâm bize i'lâm eyle diyü ikdâm ve ibrâm itdükleriniñ zikri ve beyânidur” (Yoldaş, 1993: 277).

⁵⁰ Başlık: “Hâtimetü'l-Kitâb” (Yoldaş, 1993: 286).

1.1.6. Şâh u Gedâ'da Tahkiye Unsurları

Bu başlık altında mesnevî şahıs kadrosu, olay örgüsü, mekân, zaman, bakış açısı ve anlatıcı olmak üzere beş başlık altında incelenecek böylece mesnevînin tahkiye yapısı ortaya çıkarılacaktır.

1.1.6.1. Şahıs Kadrosu

Edebî eserlerin ana unsurlarından biri olan şahıs kadrosu, kurmaca metinlerde vakanın ortaya çıkması için gerekli insan ve insan hüviyeti verilmiş diğer varlıklar ve kavramlardır (Aktaş, 2013: 43). Anlatı metinlerinin vaka parçalarından oluşan bir bütün olduğu göz önünde bulundurulduğunda, olay örgüsünü vücûda getiren her bir olay parçasında şahısların yer aldığı ve bu şahısların, olay örgüsünün oluşumunda çeşitli fonksiyonlar üstlendikleri görülür. Anlatma esasına bağlı bir edebî metni, karşı veya aynı istikametteki güçlerin oyunu olarak tarif eden Aktaş, olayın her parçasında kişilerin münasebetlerinden kaynaklanan durumlarla karşılaşıldığını söyler. Bu kişiler, her olay halkasında ya birbirlerini takip eder ya da birbirleriyle karşı karşıya gelirler. Bu yönüyle olayın içinde yüklendikleri fonksiyon bakımından önem kazanırlar (2013: 46).

Şahıs kadrosunu oluşturan kişiler, aynen gerçek hayatta olduğu gibi insanî vasıflarla donatılarak kurmaca metinde yerlerini alırlar ve birbirleriyle olan ilişkilerine göre çeşitli fonksiyonlar üstlenirler. Metinde yer alan şahıslar, metnin diğer unsurlarıyla doğrudan ilgili olduklarından, şahıs kadrosunun anlaşılması metnin diğer unsurlarının, dolayısıyla metnin kendisinin daha iyi anlaşılmasını sağlar. Ayrıca, şahıs kadrosunun tarif, tasvir ve tahlil edilmesi, yazarların hem eserlerini idare etme boyutlarını hem de yazarlıklarını ortaya koyma yetilerini belirlemeye yardım eder. Bu bağlamda şahıs kadrosunun ortaya konması yazarın anlaşılmasını da sağlar.

Şâh u Gedâ'nın şahıs kadrosu birinci dereceden kişiler, ikinci dereceden kişiler, karşı kişiler ve dekoratif durumdaki kişiler olmak üzere dört başlık altında incelenecektir.

1.1.6.1.1. Birinci Dereceden Kişiler

Anlatı metinlerinde olayların merkezinde yer alan bu kahramanlar, eserin olmazsa olmazlarındandırlar. Olaylar onların etrafında şekillenir.

Asıl kahraman hikâye, roman ve tiyatrodaki olay örgüsünün başlayıp gelişmesi, şu veya bu istikamette şekillenmesindeki en önemli ve birinci derecede rol oynayan kahramandır. Çoğu zaman eser, bu kahramanın merkezinde şekillenir. Diğer kahramanlar, hep onun etrafında yer alır ve onunla olan ilişkileri ölçüsünde değer kazanırlar. Ayrıca asıl kahraman, eserde ele alınıp iş-

lenen tema ve konunun gerçekleştirilmesi veya vurgulanmasında asıl yükümlü durumundadır. Okuyucuya iletilmek istenen mesajın, eserin itibari dünyasında savunulması, hayata geçirilmesi de onun sorumluluğundadır (Çetişli, 2004: 69-70).

Bu kişiler, diğerlerine nazaran daha ayrıntılı bir şekilde tanıtılırlar. Eserde yönlendirici fonksiyonları vardır. Romanın onlarla ayakta olduğu söylene abartı olmaz.

Onlar romanın odağında bütün yolların, olay örgüsünün ve temaların kesiştiği bir noktada dururlar. Romancı onların iç dünyalarını, hayatlarını en ayrıntılı şekilde yansıtır. Karmaşık bir şekilde hikâyenin akışı içinde çatışmalar, değişimler ve tepkileri sürekli ve tam olarak yönlendiren kişilerdir. Romanda ilgi çekici soruların ortaya atılmasına hizmet eden araçlardır. Okuyucuda inanç, sempati ve ani hissi değişimleri meydana getirirler. Romandaki ahlak felsefesinin meydana gelmesine hizmet ederler. Romanın varoluş sebebi bunlardır. Roman onlara hayat vermek için yazılır (Uç, 2006: 272).

Şâh u Gedâ'nın asıl kişileri, Şâh ve Gedâ'dır. Her iki şahıs da diğer kişilere oranla daha ayrıntılı tanıtılır. Bütün hikâyenin merkezinde onlar vardır. Olaylar ikisinin etrafında şekillenir.

1.1.6.1.1.1. Gedâ

Hikâyenin başlangıcında Rumelili olduğu belirtilen Gedâ, gündüzleri oruç tutup gecelerini ibâdetle geçiren, ilim ve hikmet konusunda rakip tanımayan büyük bir âlim olarak tanıtılır. Rüyasında Şâh'ı gördükten sonra büyük bir değişim yaşar. Yaşadığı bu değişimle hikâyedeki asıl fonksiyonunu alır. Rüyasında Şâh'ı gören Gedâ ona âşık olur. Şâh'ı gördükten sonra dünyaya ait bütün sevgilerden tamamen kurtulur. Uyandığında Şâh'ı yanında göremeyince üzüntüsünden kendini kaybeder.

Rüyadan sonra değişen Gedâ okumayı, yazmayı bırakarak sevgilisini aramaya koyulur. *“İşi sadece sevgiliyi anmaktı. Okumayı yazmayı bir yana attı. Şehri baştan başa gezerrek rüyasında gördüğünü arardı”* anlamındaki beyitler, Gedâ'nın yeni düzenini yansıtır:

İşi zıkr-i habîb idi ancak

Ber-ı taraf oldu okumak yazmak

(ŞG: 661)

Şehri başdan başa gezerdi tamâm

Düşde gördüğünü aradı müdâm

(ŞG: 664)

Âşık olması dolayısıyla etkilenen konumunda bulunan Gedâ, aşk derdiyle dîvâne hâle gelir. Maddî açıdan bakıldığında olumsuz, manevî yönden olumlu bir değişime uğrar:

‘Işık ile olmuş idi dîvâne

Şoyunup girmiş idi meydâne

(ŞG: 710)

Gedâ'nın deliliği her geçen gün daha da artar. “*Kendisini aşka alıştırdığından gittikçe deliliği arttı*” anlamındaki beyit bu süreci özetler:

Eyleyüp ‘ışka kendüzin mu‘ tād
Gİtdügince cününü oldı ziyād (ŞG: 741)

Yıllarca aşk acısı çeken Gedâ, kendisini kontrol edemez hâle gelir. İradesini tamamıyla kaybeder:

Şevki günden güne ziyāde olup
Mihr ile sāyeveş fütāde olup
Gİtdügince kararını gitdi anuñ
Şabr ile ihtiyārı gitdi anuñ (ŞG: 1786-1787)

Hikâye boyunca büyük bir tecrübe sürecinden geçen Gedâ, sevgilisi uğruna mücadele etmekten asla vazgeçmez. Yedi yıl boyunca yaşadığı sıkıntılara tahammül ederek sâdik bir âşık olduğunu gösterir. En önemlisi de mecâzdan hakîkate geçerek asıl sevilmesi gerekenin Allâh olduğunu anlar. Mesnevînin sonunda söyledikleri bu durumu özetler:

Fürkati dil-berüñ ‘azāb ancak
Vuşlatı bir hayāl-i hāb ancak
Düşde ‘âşık vişāle bulsa vuşül
Uyanup degmez ıztırābına ol (ŞG: 1880-1881)

Felegüñ işi ber-karār olmaz
Kimse devrinde şād olup gülmez (ŞG: 1886)

Gedâ, mesnevînin birçok yerinde şâirin düşüncelerine sözcülük de yapar. Yahyâ, her ne kadar araya girip yorum yapmaktan geri kalmasa da, çoğu yerde sözünü Gedâ’ya emanet eder. Eserin sonunda Gedâ’ya bunca yıldır sevgilinin kendisine vefâ gösterip göstermediğini, onunla birlikte olup olmadığını sorduklarında, Gedâ’nın bunun ancak rüyada olabileceği cevabını vermesi ve hemen akabinde anlattıkları, şâirin kendi dünya görüşünü yansıtır:

Çünkü uyandum irdi cāna melāl
Düşüm imiş meger ki bu aḥvāl
Hiç ola mı ki dil-ber-i ra‘ nā
‘Āşka eyleye bu deñlü vefā

Fürkati dil-berüñ ‘azāb ancağ
Vuşlatı bir hayāl-i h^vāb ancağ

Düşde ‘aşık vişāle bulsa vuşül
Uyanup degmez ıztırābına ol

Var niçe biñ belāsı başında
Nesne yokdur zamāne hālinde

Kime kim şundi sāğar-ı gülgün
Eyledi soñ nefesde bağrına hūn

Her kimüñ kıldı yüzine hānde
Ağladup itdi āhır efgende

Kimi kim zevk-i vuşlata iledür
Anuñ ardınca fürkati biledür

Felegün işi ber-çarār olmaz
Kimse devrinde şād olup gülmez

Eyle bu pendümi benüm ma‘lüm
Eyleme kendü kendüni mezmüm

(ŞG: 1878-1887)

1.1.6.1.1.2. Şâh

Şâh, eserin girişinde güzellikleriyle öne çıkan dört erkek güzelden biridir. Mesnevîde Gedâ'nın âşık olduğu kimse, yani sevgili şeklinde karşımıza çıkan İstanbullu bir güzeldir. Başlangıçta isminin Ahmed olarak belirtilmesinden cinsiyetinin erkek olduğu anlaşılır. Eserin ilerleyen safhalarında onun cinsel kimliğini belli edecek bir çıkarımda bulunulamaz:

Biri kaşı gibi ser-âmeddür
Lağābı Şâh u adı Aḥmeddür
Yaraşur altün üsküf aña müdām
Ser-i serv üzre şanki bedr-i tamām

Mürğ-i cānı şikār ider her gāh
Beñzer üsküflü şāhine ol Şâh

‘Aşıkıdur güzeller ol hānuñ
Pādişāhlar kulu durur anuñ

(ŞG: 602-605)

Şâh, gerek güzellik unsurları gerekse davranışsal açıdan klasik şiir geleneğindeki sevgili modeline bağlı kalınarak idealize edilir. Kaşları Nûr sûresinin üzerindeki bis-mi'llâh, alnı kudret nûru, yüzü hidâyet aynası, boyu cennetin servi ağacı gibi olan bu güze-

lin bütün azalarının uyumu yerli yerindedir. Boyu Sidre gibi uzun, yüzü ay gibi parlaktır. Gözleri Sidre’de oturan bir şahbaz gibidir. Kaşları iki râ harfine, saçları da lâm harfinin kıvrımına benzer. Alını cömertlik kaynağı, kaşlarının eğriliği de mutluluk denizinin dalgasıdır. Sevgili bütün güzellik unsurlarını ay ışığına benzeyen yüzünde toplamıştır. Kaşları niyaz ehlinin mihrabı, gözü ümmetin imâmı, kirpikleri de cemâattir. Yanağı Kadir Gecesi’nin kandili, gönlü lütuf kapısının kilididir. Gözleri de aynen yanakları gibi nûrdur. Konuşmaya başladığı zaman dudaklarından cevherler saçılır. Hayat kaynağı olan ağız can gibi gizlenmiştir. Dişleri sürur kelimesindeki sîn harfi gibidir. Beni de gün yüzü üzerinde nûrun noktası gibi durur. Bileği Hz. Mûsâ’nın eli gibi tamamen nûrdur.

Şâh âşığına sürekli cefâlarda bulunan, söz verip sözünde durmayan, kavuşmanın neredeyse imkânsız olduğu bir sevgilidir. Hikâye boyunca Gedâ’ya yaşatacağı sıkıntıları, daha hikâyenin başlangıcındayken Gedâ’nın, Şâh’ın kim olduğunu sorduğu adam özetlemiştir:

Şordı hâlkuñ birine anda hemân
 Didi kimuñ nesi durur bu cüvân
 Aytdı iy Gedâ-yı kûy-ı belâ
 Şâh dirler bu şehr içinde añâ
 Kulu olmağa kim ki tãlib olur
 Aña rûy-ı celãli ğãlib olur
 Şems-i tãbãnidur bu devrãnuñ
 Şive bãbında mişli yoğ anuñ
 Hüsni maħbûblardan efzûndur
 Gerçi dirler el elden üstündür
 Zãhiren gerçi kim mülãyimdür
 Sen baña şor anı ne zãlimdür
 Hicrinuñ yoğ durur hiç oranı
 Düşmenüm dağı sevmesin anı

(ŞG: 675-681)

Sevgili tamamen beşeriyetten sıyrılmamıştır. Zaman zaman âşığın duygularından etkilendiği de olur. Ona tamamen ilgisiz değildir. Çok nadir de olsa âşığına bakışlarıyla ve sözleriyle ihsânda bulunur. Uzun süre onu eşliğinde göremediği zamanlarda merak edip sorar. Onun öldüğüne inandığında ağlar.

Gedâ'ya yardım etmeye çalışan tellal, onu satılık bir köle kılığına sokarak satışı çıkarır. Gedâ'yı tanıyan Şâh, bakışlarıyla ona ihsânda bulunur. Arada birçok naz ve niyaz olur fakat başkaları bunu anlayamaz:

Şâh bakdı Gedâsını bildi
Gözi ucıyla merhabâ kıldı
Arada oldı niçe nâz u niyâz
Vâkıf olmadı düşmen-i gammâz (ŞG: 1262-1263)

Gedâ'yı uzun süredir eşiğinde göremeyen Şâh, onu merak ederek rakiplerden sorar. Rakipler, Şâh'ın Gedâ'ya olan hislerini anlamak için Şâh'a onun öldüğünü söylerler. Şâh, bunun üzerine iki gözü iki çeşme ağlayarak Gedâ'nın yasını tutar. Ona çektiindiklerinden dolayı pişmanlık duyar.

Çoğunlukla fiziksel özellikleriyle öne çıkan Şâh'ın, zaman zaman mizacına dair ayrıntılarla karşılaşmak da mümkündür. Örneğin, eserin ilerleyen bölümlerinde onun latîfeden hoşlanan, nüktedân biri olduğuna değinilir:

Bir zarîf-i cihân idi ol Şâh
Hâz iderdi laîfeden her gâh
Nüktedân idi pür-ma'ârif idi
Sözleri nükte vü leîyif idi (ŞG: 1271-1272)

Şâh'ın, âşığına cefâ etmesinin yanı sıra ona karşı tamamen şefkatsiz olmadığı görülür. Onun eser boyunca bir değişime uğradığı söylenemez. Daha çok etkileyen fonksiyonundadır. Zaman zaman şâirin sözcülüğünü de yapar.

1.1.6.1.2. İkinci Dereceden Kişiler

Şâir çoğu hikâyesinde, vermek istediği mesajı tam olarak aktarabilmek için başkahramanın yanında norm kişi olarak bilinen yardımcı kahramanlara da yer verir.

Norm kişi sosyal çevrenin oluşmasına hizmet eden herhangi bir fon şahıstan daha boyutlu ve ferdiyet kazanan bir şahıstır. Romanda belli bir fonksiyon icra eder. Roman başkişisinin aksine norm şahıs romanda gaye olmaktan ziyade bir gayeyi gerçekleştirmek için kullanılan araçtır. Romanın protagonist şahsı ile toplum arasındaki bağlantıyı sağlayan araç olabilir. En basit anlamda tezat yaratmak ve antitez olmak için kullanılabilir (Uç, 2006: 272).

Mesnevînin ikinci dereceden kişileri Gedâ'nın dostları ve rakiplerdir.

1.1.6.1.2.1. Gedâ'nın Arkadaşları

Gedâ'nın dostları yardımcı şahıs fonksiyonundadırlar. Olaylar onların müdahaleleriyle şekillenir. Gedâ'nın dostlarının nasıl kimseler olduklarına dair tanıtıcı bilgiler verilmemekle birlikte olaylar karşısında takındıkları tavır ve konuşmalarından, onların; hayata klasik bakan, dünya makam ve mevkilerine değer veren, aşk derdinden anlamayan insanlar oldukları anlaşılır. Gedâ'nın aşk derdiyle çektiği sıkıntıları anlayamayan aynı zamanda ona karşı ilgisiz de kalamayan dostları, Gedâ'ya nasihat ederler:

Hem-dem idinme ' ışk pîşesini

Şıma ' ırz u vaqar şîşesini

Ĥüblar şimdi bî-ħaķıķatdür

Anlaruñ ' ışkı ' ayn-ı zilletdür

Kendini ĥor u mübtezel itme

' Aqlını ' ışkuñ ile tağıtma

Sen ki ' ilm ile zü-fünün olasın

Ne revâ ' ışk ile zebün olasın

Başuña miĥnet-i maĥabbet üşüp

Saña düşmez ki il diline düşüp

Bir saçı leylî sever diyeler

Seni Mecnün yirine bağlayalar

Bilür anı cihānda ĥâl ehli

Dile artuķ düşer kemāl ehli

Saña el vere ' izzet eyleyeler

Lāyık-ı şadr-ı devlet eyleyeler

Muĥtemeldür ki pâdişāh-ı cihān

Seni ide güzide-i erkān

Bir vaqar ehli kām-rān olasın

Ad ile sen de bir fülān olasın

(ŞG: 714-723)

Dostları, Gedâ'ya karşı şefkatlidirler. Sürekli ona yardım etmeye çalışırlar. “*Dostları onu can u gönülden koruyup ona derman ararlardı*” anlamındaki beyit dostların Gedâ'ya şefkatle yaklaştıklarını gösterir:

Cān u dilden esirgeyüp anı

Aña dermān arardı yārānı

(ŞG: 742)

Uzun süre Gedâ'ya destek olmaya çalışan dostları, bu işten kolayca pes etmezler. Gedâ'nın onlara karşı savunmalarını mantıklı bulmakla birlikte bir değişim yaşamazlar:

Kelimâtına itdiler çü nazâr

Didiler kim delüden uşlu haber

(ŞG: 770)

Dostları, Gedâ'nın kararlı tavrı karşısında bir şey yapamayacaklarını anladıklarında onu kendi hâline bırakırlar:

Acıyup derdmende yârânı

Çodılar kendü hâline anı

(ŞG: 773)

Hikâyede olaylar arasında bir bütünlük olmadığından şahısların tavırlarının tutarlılığı ve sürekliliği tam olarak belirlenemez. Dostlar zaman zaman sahneye çıkıp geri çekilirler. Gedâ'ya yardım etmeye çalışan dostları, onu bu hâlden kurtarabilmek için onun yanında Şâh'ı yererler. Gedâ, onların bu eleştirilerini kabullenmez. Onlara karşı Şâh'ı savunur. Bu hâlin çözüm olmadığını gören dostları, üzgün bir şekilde oradan ayrılırlar:

Sözlerini iştdiler bir bir

Olmadılar cevâbına kâdir

Acıyup kıldılar figân u enîn

Gitdiler her biri melûl u hâzîn

(ŞG: 1109-1110)

1.1.6.1.3. Karşı Kişiler

Anlatı metinlerinde şahıs kadrosunu teşkil eden kişiler, her zaman olumlu kişiler olarak karşımıza çıkmazlar. Zaman zaman hikâye kahramanlarının karşısında yer alan, gerilim oluşturan, engel çıkaran şahıslar da bulunabilir. Uç, karşı kişiyle ilgili muhalif, düşman tanımlamalarını yapar. Karşı kişinin insanın içinde de dışında da olabileceğine dikkat çeker. Onun bir kişi, bir şehir, bir mana, bir kavram ya da bir zıtlık da olabileceğini ifade eder. Nasıl evrende tezâd hayatın sürekliliğini sağlarsa, antagonist eylem veya kavram da romanın sürekliliğini sağlar (2006: 41).

1.1.6.1.3.1. Rakipler

İkinci dereceden kişiler bölümünde de sözü edilen bu rakipler, Gedâ'nın karşısında yer alırlar. Mesnevînin bazı kısımlarında sözü edilen bu kişiler canlı birer kişilik olarak görünmezler. Sadece düşman olarak gösterilen bir kişi, ayrıntılı tanıtılır. Kahramanın dav-

ranışları tamamen tasvir edildiği gibidir. Gammaz, hileci, câhil, yalancı ve utanmaz bu adamın günâhkârlığı yüzüne de yansır, sûreten şeytâna benzer.

Yukarıda sözü edilen adamın iftiralarına ortaklık eden kimseler de karşı kişilerdir. Kimler oldukları belirtilmeyen bu kimseler yalancı şahitlik yapan fesat çıkarıcı eşekler şeklinde tanıtılırlar:

Didügi söze oldılar şâhid

Şîârı bir niçe ħar-ı müfsid

(ŞG: 912)

Eserin ilerleyen bölümlerinde, Gedâ'nın bedduasıyla rakiplerin tamamının genç yaşta öldüğünden söz edilir. Mesnevînin olay örgüsü birbirinden bağımsız kesitler hâlinde ilerlediğinden olsa gerek kötü kimseler ölenlerle sınırlı kalmaz. Bir grup rakip, Şâh'ın Gedâ'yı sevip sevmediğini test etmek için yine sahneye çıkar. Şâir, onları tanıtmaz. Davranışlarından ve konuşmalarından nasıl bir kişiliğe sahip oldukları anlaşılır. Bu kıskanç kişiler yalan söyleyebilirler fakat Şâh'ın üzüntüsüne ilgisiz kalamayacak kadar hassastırlar. Rakipler, Şâh'ın ağlamalarına şahit olduklarında onun hâline üzülüp ağlarlar. Fitne çıkarmanın fayda vermeyeceğini fark eden rakipler hatalarını anlarlar. Şâh'a, Gedâ'nın ölmediğini, latîfe yapmak niyetiyle böyle bir yalana başvurduklarını söylerler:

Her biri âh idüp melûl oldı

Gözleri kanlu yaş ile taldı

Bildiler cân bedenden ayrılmaz

Arada fitne fâ'ide kılmaz

Biri ağyârûñ itdi kıyâm

Didi iy Şâh-ı muħtedâ-yı enâm

Zindedür ol Gedâ-yı bî-dermân

Ġarazumuz laħife idi hemân

(ŞG: 1691-1694)

Rakip ortadan kalkmış gibi görünse de bir türlü aradan çekilmez. Şâh, Gedâ'yı kabul ettikten sonra, rakip yine devrededir. Onlar konuşurlarken birdenbire rakip olaya dâhil olur. Gelen kişinin eski rakiplerden biri mi yoksa bir başkası mı olduğu belli değildir:

Söyleşürken Gedâ ile o ħabîb

Geldi aħvâle mâni^c oldı raħîb

(ŞG: 1759)

1.1.6.1.4. Dekoratif Durumdaki Kişiler

Anlatı metinlerinde yer verilen fon şahıslar, eserin sosyal atmosferini oluşturmada, olayları gerçek yaşama yakınlaştırmada büyük bir fonksiyona sahiptirler.

Hikâye, roman ve tiyatronun şahıs kadrosu içinde, olay örgüsünün oluşumunda doğrudan doğruya herhangi bir işlevi olmayan veya yazarın sözünü okuyucuya iletme ile görevlendirilmemiş bulunan kahramanlar da vardır. Dekoratif unsur durumundaki kahraman, fon karakter veya figüran olarak da isimlendirilen bu kahramanlar, sadece anlatılan olay, durum, kahraman, zaman ve mekânın daha gerçekçi ve tabii bir görünüm kazanabilmesi için lüzumlu olan sosyal atmosferi sağlamakla yükümlüdürler (Çetişli, 2004: 71).

Şâir, *Şâh u Gedâ*'da birçok fon şahıstan faydalanır. Olay örgüsünün oluşumunda doğrudan işlevi olmayan bu kişiler, hikâyenin sosyal atmosferini oluştururlar. Örneğin At Meydanı'nda Şâh'ı gören Gedâ, onun kim olduğunu orada gördüğü birine sorar:

Şordı halkuñ birine anda hemân

Didi kimuñ nesi durur bu cüvân

(ŞG: 675)

Gedâ'nın mektubunu Şâh'a sunanların kim oldukları belirtilmez. Şâh, mutlu olduğu bir sırada, birileri Gedâ'nın mektubunu getirerek ona sunar:

Şâdmân iken ol gül-i hamrâ

Şundılar nâme-i Gedâyı aña

(ŞG: 1061)

Gedâ'nın, Şâh'ın eşiğine atıyla gelmesini haber veren birileri vardır fakat Şâh'ın arkadaşları mı, hizmetçileri mi oldukları belli değildir:

Didiler Şâha geldi bir atlu

Atlu ammâ 'azîm heybetlü

(ŞG: 1292)

Şâh'ın etrafında sürekli birileri bulunur. Örneğin, Gedâ onun evinin yakınına geldiğinde, selâm verme mesafesinde bulunmasına rağmen Şâh, onu başkalarına çağırır. Gedâ'yı çağırınların kimler oldukları belirtilmez. Bunların, Şâh'ın hizmetçileri olma ihtimali yüksektir:

Didi kim çağıruñ o dervîşi

Ol nemed-püş-i miñnet-endîşi

(ŞG: 1726)

Gedâ, aşk derdiyle ızdırap içinde kıvrılırken insanlar, ona şefkat gösterir. Büyük küçük herkes yanına toplanarak gece gündüz Gedâ'nın hâlini sorar. Onun içinde bulunduğu bu duruma üzülenlerin de kim oldukları belirtilmez:

Cem' olup yanına ŧiĝâr u kibâr

Hâtrın ŧorar idi leyl ü nehâr

(ŧG: 1621)

ŧâh u Gedâ'da yer alan diĝer dekoratif unsur durumundaki ŧahıslar ŧu ŧekilde sıralanabilir:

Gedâ'nın At Meydanı'nda karŧılaŧtıĝı dört erkek güzelden c (ŧG: 666), Gedâ'nın delirdiĝi yönünde dedikodu yapanlar (ŧG: 698, 701, 702), kerâmet sahibi velî (ŧG: 743), satranç oynayanlardan biri (ŧG: 852), satranç oynayanlar (ŧG: 857), ŧâh'ın mektubunu Gedâ'ya getirenler (ŧG: 935), ŧâh'ın hasta olduĝunu Gedâ'ya haber getiren kiŧi (ŧG: 995), Gedâ'nın mektubunu ŧâh'a veren kiŧi (ŧG: 1053, 1065).

Gedâ'yı ŧâh'la karŧılaŧtıran tellal (ŧG: 1239), Gedâ'nın ĝtleriyle deĝiŧen bahçivan (ŧG: 1348), ŧâh'ın yanındaki güzeller (ŧG: 1369), Gedâ'ya dövünmesi için taŧ getiren kiŧi (ŧG: 1547), ŧâh'ı öven güzel (ŧG: 1578), Gedâ'nın ŧâh'a kavuŧamayacaĝına dair yorum yapanlar (ŧG: 1620), Gedâ hastalandıĝında onu ŧâh'a götüren kiŧi (ŧG: 1629), Gedâ'ya soru soranlar (ŧG: 1843).

1.1.6.2. Olay rgs

Olay rgs, metnin diĝer unsurlarından baĝımsız deĝerlendirilemez. Yazar, eserini meydana getirirken malzemesini hayattan alır fakat hikâyesini anlatırken gerçek hayatta olduĝu gibi kronolojik bir sıra takip etmek zorunda deĝildir. Olayları, kendi dünya grŧ ve sanat anlayıŧı doĝrultusunda seçme ve ayıklamaya tabi tutar. Olayların bir kısmını özetleyerek geebileceĝi gibi, diĝer bir kısmını da ayrıntılara girerek uzun uzadıya anlatabilir. İstediuinde olayların sırasını da deĝiŧtiren yazar, olayları gerçek hayattakine uymayan yapay bir diziye yerleŧtirerek alıŧılmıŧı kırar (Moran, 2009: 183).

Hikâyesini seçme ve ayıklama sürecinden geçiren yazar, olayları sebep sonuç iliŧkisi içinde belli bir sıraya koyar. Olay örgüsüne aynı zamanda vaka zinciri, bu zincirde kendi baŧına bir anlamı olan ve aynı zamanda bütün içinde bir anlam taŧıyan olaya ise vaka halkası denir. Bu iŧlem biraz da halkaların birbirine geçirilmesine benzer. Halkaların birbirine baĝlanmasıyla istenilen uzunlukta bir zincir oluŧturulması gibi, olayların da sebep-sonuç iliŧkisi içinde birbirine baĝlanmasıyla olay örgüsü veya vaka zinciri oluŧturulur. Her bir vaka halkası, kendinden öncekinin sonucu, kendisinden sonrakinin de sebebidir (etiŧli, 2004: 59).

Şâh u Gedâ'nın girişinde, Şâh'ın tanıtımına yer verilmekle birlikte, asıl hikâye Gedâ'nın tanıtımıyla başlar. Büyük bir âlim olan Gedâ, her türlü hünerde usta olup devrin fazîletli kimseleri arasındadır. Konuşmaya başladığında, hikmet sahiplerini susturacak kadar bilgilidir. Rüyasında Şâh'ı (dönüştürücü öge) görmesi üzerine, Gedâ'nın kurulu düzeni bozulur. Buradan itibaren, bozulan düzen karşısında Gedâ'nın tavırlarını takip başlar. Şâh'ı rüyasında gördükten sonra dünya muhabbetinden tamamen sıyrılır. Sevgilinin aşkıyla kendini kaybeden Gedâ, okumayı yazmayı bırakarak sevgilinin zikriyle meşgul olur. Gedâ, acılar içinde sevgilisini aramaya koyulur. At Meydanı'nda Şâh'ı görmesi üzerine ikinci olay halkası başlar. Merak unsuru devreye girer. Burada karşılaştığı birine Şâh'ın kim olduğunu sorduğunda adamın söyledikleri, eserin nasıl gelişip sonlanacağını kısa bir özet gibidir: Bu güzelin ayrılığının sınırı yoktur. Zulmü o kadar çoktur ki düşmanın bile onu sevmesini istemez:

Hicrinüñ yoqdurur hiç oranı

Düşmānum dağı sevmesin anı

(ŞG: 681)

Asıl eylemler dizisi buradan itibaren başlar. Gedâ, Şâh'ı gerçek hayatta da gördükten sonra bütün dostlarını terk eder. Normal olmayan davranışlarda bulunur. Dostlarının yardım teşebbüslerini reddeder. Yolda Şâh'la karşılaşması üzerine hikâyenin nasıl bir seyir izleyeceği daha da belirginleşir. Şâh, Gedâ'ya istiğna gösterir. Onun çektiği acılara merhem olmak bir yana, öfkeyle karşılık vererek derdini daha da arttırır. Şâir buraya kadar hikâyeyi kronolojik olarak anlatır. Şimdinin düzeni Gedâ'nın, Şâh'tan ayrı ızdırap içinde bir hayat geçiriyor oluşudur. Buradan itibaren olay örgüsü bütünlüğünü kaybeder. Olaylar kronolojik olmanın yanı sıra, birbirinden bağımsız kesitler hâlinde ilerler. Hikâyenin bölümlerini başlıklar hâlinde veren şâir, olaylar arası geçiş cümlelerine ihtiyaç hissetmez.

Satranç oynayanları izleyen Gedâ, sürekli Şâh'ın adını zikrettiğinden sevgilisinin kim olduğu orada bulunanlar tarafından anlaşılır. Şâh'ın vefâsızlığını bilen dostları, tekrar Gedâ'yı bu sevdadan vazgeçirmeye çalışırlar. Rakiplerin devreye girmesiyle olaylar tekrar hareketlilik kazanır. Rakiplerin hilesine aldanan Şâh, Gedâ'dan şehri terk etmesini ister. Yapılan hile beraberinde yeni bir değişimi getirir. Şâh'a âşık olmakla düzeni bozulan Gedâ'nın, Şâh'ın bu isteği üzerine yeni düzeni de bozulur. Yıllarca gurbette aşk acısı çeken Gedâ, bunları yaşamasına sebep olan rakiplere beddua eder. Gedâ'nın bedduasıyla hepsi genç yaşta ölür. Uzaktan da olsa Şâh'ı görmek isteyen Gedâ, ona mektup yazar fakat olumsuz cevap alır. Dostları Gedâ için çözüm üretmeye devam ederler. Sevgilisini kınayarak

ondan uzaklaştırmaya çalışırlar fakat bu da çözüm olmaz. Ay ve güneşten yardım bekleyen Gedâ, onlardan cevap alamayınca Allâh'a yönelir. Bu an, dönüşüm noktasıdır:

Olmadı mihr ü mehden aña devâ

‘ Ākıbet hoş tedârük itdi Gedâ

Gördi kim fûrkat oldı tül u dirâz

Ƙıldı ol bî-niyâza ‘ arz-ı niyâz

(ŞG: 1198-1199)

Cân u dilden niyâz idince Gedâ

Ĥâcetini qabûl itdi Ĥudâ

(ŞG: 1225)

Duası kabul olan Gedâ, bir iki yıl içinde Allâh'ın yardımıyla sevgilinin bulunduğu şehre tekrar gelir. Şehre geldiğinde karşılaştığı tellal, dua etmesi karşılığında, onu Şâh'a götürür. Gedâ'nın duası, yeni bir sürecin başladığını haber verir. Uzun bir müddet olaylar tekdüze seyreder. Gedâ, Şâh'la karşılaşabilmek için farklı formüller geliştirir. Olaylar hep bu ekseninde gelişir. Bir değişim ve dönüşümden söz edilemez.

Şâh'ın latîfeden hoşlandığını bilen ve onu sevindirmek için cılız bir atla onun evine kadar giden Gedâ, Şâh'ı güldürmeyi başarır fakat asıl maksadına yine ulaşamaz.

Şâh ve arkadaşları, bahar mevsimi geldiğinde gül bahçesini ziyaret ederler. Onlardan önce bahçede olan Gedâ, onlara görünmemek için bir köşeye saklanır. Şâir, Gedâ'nın böylesi güzel bir mevsimde Şâh'la karşı karşıya gelmesini uygun bulmamış olmalıdır.

Gedâ'nın hastalandığı bölümde mevsim sonbahardır. Ölmeden önce Şâh'ı görmek isteyen Gedâ'yı bir dostu Şâh'a götürür. Şâh'ın onu atıyla çığnetme sınırına getirmesi, Gedâ için büyük bir iltifat olur.

Rakipler hikâyeye tekrar dâhil olduklarında vakit geceder. Ayrılığa tahammül edemeyen Gedâ, bir gece kendisini kaybeder. Kıyafet değiştirerek Şâh'ın eşiğine gider. Hile ile Şâh'ın selâmını alır. Yapılan hile, olay örgüsünde yeni bir değişim yaşanacağını haber verir. Hilenin büyüklüğü de değişimler üzerinde etkilidir. Oracıkta bir gazel okuyan Gedâ'nın bahtı açılır. Şâh, onu yanına çağırarak ona vefâ gösterir. Zaman zaman ona bakışlarıyla ve tavırlarıyla ihsânda bulunsa da bu kadar büyüğünü daha önce yaşatmamıştır. Çok zaman geçmeden araya giren rakip kavuşmaya engel olur. Anlatıcının araya girerek Gedâ'nın yedi yıldır Şâh'a âşık olduğunu söylemesi zaman konusundaki belirsizliği giderir.

Bir gün yolda Gedâ ile karşılaşan Şâh, onu evinde ziyaret ederek ihsânda bulunacağı bahanesiyle Gedâ'yı evinden çıkmamaya ikna eder. Şâh'ın bu hilesi yeni bir düzenin habercisidir. Eve kapanarak dert ve mihnet içinde Şâh'ın gelmesini bekleyen Gedâ için, buradan itibaren aylarca devam edecek yeni bir düzen başlar. Bu düzenin kırılma noktasının neresi olduğu belirtilmemiş olsa da, Gedâ için asıl dönüşüm noktası burasıdır. Bütün yaşananlardan maksat, Gedâ'yı bu noktaya getirebilmektir. Hayatın hakikatini idrak eden Gedâ, mecâzdan hakîkate geçmiştir. Yaşadığı çalkantılardan kurtulmuş, hayatı dengelenmiştir.

Şâh u Gedâ'da kurgu, şiddetli aşktan kaynaklanan çaresizlik ve bunun getirileri üzerine oturtulmuştur. Esere dengeli bir giriş yapıldığından ve başlangıçta şahıslar açıkça tanıttığından olayları anlamlandıramama gibi bir problemle karşılaşılmaz. Gedâ'nın tam bir mukabele göremeden yaşadığı ızdırap dolu aşkının nasıl neticeleneceği ve Gedâ'nın bu uğurda geliştirdiği formüller, merak unsurunu canlı tutar. Konular arası geçişlerin konu başlıklarıyla sağlanması, akıcılığı zedeler. Bölümün özeti mahiyetindeki bu başlıklar, okuyucuyu konuyla ilgili bilgilendirdiği için merak ögesini olumsuz etkiler. Olaylar arasındaki geçişlerin tam bir bağlantı kurulmadan yapılması, nedensellik ilgisinin sağlam bir şekilde kurulmadığını ve olayların gelişigüzel sıralandığını gösterir. Bölümler arasındaki bu geçişler, olayların rastgele seçildiğini, şâirin eserini sağlam bir şekilde kurgulamadığını gösterir. Eseri istediği sonuca götürmek isteyen anlatıcı, bunu gerçekleştirebileceği birtakım olaylar kurgular.

1.1.6.3. Mekân

“Kevn” yani “olmak” kökünden türeyen mekân sözcüğü sözlükte “yer, mahal, ev, oturulan yer” anlamlarına gelecek şekilde verilmiştir (Devellioğlu, 2004: 604). Bu yönüyle mekân bir bakıma var olmak şeklinde değerlendirilebilir. Evrenden eve, somuttan soyuta çok geniş anlamda düşünülebilecek bu varoluş, fizikî ve rûhsal yönleriyle insan için geçerlidir. Diğer bütün varlıkların mekânla anlam kazanması gibi insan da mekânla bir bütün teşkil eder. İnsan da mekânla anlamını bulur (Yılmaz, 2007: 16). Mekânın birey için ifade ettiği anlamın sahip olduğu işlevle orantılı olduğunu söyleyen Özlem Fedai, çeşitli sınır elemanları kullanarak, sonsuz üstünde, bir yeri tanımlı bir boşluk hâline getirmenin onu mekân kılmaya yetmeyeceğini söyler. O tanımlı boşluğun içinde yaşayan bireylerin, boşluğun içindeyken bir amacı, düşleri, hayatlarını sürdürmek için yapmaları gerekenler olduğunu, bu şekilde boşluğun hayat bulması gerektiğini ifade eder (2009: 1230).

Bütün bu ifadeler mekânın, insanla anlam kazandığını, insan ve mekânın birbirinden bağımsız değerlendirilemeyeceğini gösterir. Bu durum kurmaca bir özellik taşıyan anlatı metinleri için de geçerlidir. Anlatı metinlerinde de, gerçek hayatta olduğu gibi kahramanların yaşamlarını sürdürecekleri bir mekân bulunmak zorundadır. Hatta mekânın belirtilmemiş olması da bu gerçeği değiştirmez. Hikâyede yer alan bu mekân, gerçek olabileceği gibi hayalî bir niteliğe de sahip olabilir. Hatta gerçek yaşamın içinden seçilmiş bilinen bir mekân da olabilir fakat bu durum hikâyenin kurmaca olma özelliğini ortadan kaldırmaz.

Sağlık, roman kişilerinin yaşadıkları yerleri, mutlu ya da mutsuz oldukları ortamları; kısacası bir insan olarak roman kişilerinin roman boyunca hareketlerini gerçekleştirdikleri bütün ortam ve yerleri mekân olarak değerlendirir. Romanın diğer unsurları gibi mekânın da kurmaca olduğunu söyler (2002: 138).

Mekân, anlatıda olayların yaşandığı bir sahne vazifesi görür. Olayların belirli bir yerde cereyan etme ve şahısların belirli bir yerde konumlanma zorunluluğu mekânı, anlatının en temel unsurlarından biri hâline getirir. Anlatının kurgulanmasında önemli bir yeri olan mekânın; anlatıya atmosfer sağlama, olay örgüsünü canlı tutma, şahısları tanımayı kolaylaştırma gibi fonksiyonları vardır.

Şâh u Gedâ'nın mekânı İstanbul'dur. Hikâyeye başlanmadan önce İstanbul, Ayasofya ve At Meydanı'nın tasvirleri ayrı başlıklar hâlinde ayrıntılı bir şekilde yapılmıştır. 532-546. beyitler arasında İstanbul, 547- 574. beyitler arasında Ayasofya, 575-589. beyitler arasında da At Meydanı ile ilgili tasvirler yer alır. Bu tasvirler, hikâyenin en dikkat çekici bölümleridir. Hikâyeye öncesi ayrıntılı tanıtılan bu yerler, olayların cereyanı anında kendilerini çok da belli etmezler. Mesnevînin çoğu yerinde mekânın dekordan öteye geçmediği görülür.

Şâh u Gedâ'yı benzerlerinden ayıran en önemli özelliğin mekân unsurunda aranması gerektiğini belirten Köksal, mesnevî şeklinde kaleme alınmış çift kahramanlı aşk hikâyelerinin hemen hepsinde yer isimlerinin ya müphem bırakıldığını ya da Çin, Hint, Hıtaç vs. gibi müşterek isimler verildiğini söyler. Olayların geçtiği yerler hakikî yer isimleri olsa da o yerlerin özellikleriyle -varsa- yapılan tasvirlerin ilgisi bulunmadığını ileri sürer. *Şâh u Gedâ*'da ise yerli bir mekân olan İstanbul'un seçildiğini, şehrin en ayrıntılı ve realist tasvirlerle gözler önüne serildiğini ifade eder (2005: 58). "Gelenek çizgisinde genel kabul gör-

müş “muhayyel mekân”dan, bilinen, gerçek ve üstelik yerli mekâna geçiş bile tek başına bir orijinallik kabul edilebilir” (Köksal, 2005: 60).

Gedâ'nın Şâh'la karşılaştığı At Meydanı, İstanbul'un meşhur gezinti ve eğlence yerlerinden biridir. Hikâye başlamadan önce At Meydanı'nı tanıtan şâir, olaylara zemin hazırlar:

Oldı şehir içinde At Meydânı
 Hübolar mecma'ı şafâ kânı
 Cem' olurlar oraya hâş ile 'âm
 Şanki âdem deñizidür o maqâm
 Her sokağdan gelür sigâr u kibâr
 Aqar ol bahre şanasın enhâr
 Ol yüce yirden eylesen nazarı
 Görinür Aqdeniz cezîreleri
 Virmiş ol rüy-ı bahre zînet ü fer
 Fi'l-meşel hâl-i 'ârız-ı dil-ber
 Dağı var anda nitekim tûbâ
 Niçe 'âlî dıraht-ı bî-hem-tâ
 Mürg-ı perrâne üsti cây-ı maqar
 Altı niçe müsâfire çâder
 Bir tılısm ile sarmaşup meşelâ
 Turur anda iki üç ejderhâ
 İşbu şehir-i mu'azzama el-ğak
 At Meydânıdur viren revnâq

(ŞG: 575-583)

Mesnevînin girişinde şâirin İstanbul, Ayasofya ve At Meydanı ile ilgili anlattıklarından olayların inandırıcılığını arttıracak tarihî ve kültürel açıdan gerçekçi bir ortam oluşturduğu, böylece dönemin kültürel atmosferini bütün canlılığıyla yansıttığı görülür fakat aynı canlılığı, olayların yaşanması esnasında gösteremediği de göz ardı edilmemelidir.

1.1.6.3.1. Açık ve Kapalı Mekânlar

Şâh u Gedâ'da mekânın kurgusu, açık mekânlar üzerine oturtulmuştur. Kapalı mekân olarak saray ve evden bahsedilse de, canlı birer yer olarak kullanılmamışlardır.

Mesnevîdeki açık mekânlar kabaca şu şekilde takip edilebilir:

İstanbul (ŞG: 531, 662-664, 1233), At Meydanı (ŞG: 665-666), Gedâ'nın çıplak dolaştığı meydan (ŞG: 710) Gedâ'nın Şâh'la karşılaştığı yer (ŞG: 785), satranç oynanan yer (ŞG: 848), Gedâ'nın şehre veda ettiği tepe (ŞG: 958), pazar yeri (ŞG: 1251), Şâh'ın sarayının önü (ŞG: 1295), gül bahçesi (ŞG: 1347, 1367), deniz kenarı (ŞG: 1591-1608), Şâh'ın eşiği (ŞG: 1712, 1791). Gedâ'nın evinin önü (ŞG: 1812).

Mesnevîdeki kapalı mekânlar; Ayasofya (ŞG: 547-574), Şâh'ın sarayı (ŞG: 1295) ve Gedâ'nın evidir (ŞG: 1812).

1.1.6.3.2. İtibarî Mekânlar

Niteliği hikâye kahramanının rûh hâline göre değişen itibarî mekânlar, rûhsal mekân olarak da adlandırılmaktadır. Bu mekânlar sadece olayların yaşandığı yer olmayıp aynı zamanda kahramanın psikolojisini derinlemesine yansıtan mekânlardır. Mekân, fiziksel niteliğinden çok kahraman ve olay üzerindeki etkisiyle öne çıkar. “Bu mekânlar, kişi-yer ilişkisini sorunsal açıdan yansıtan, dönüştürülmüş, anılaştırılmış yerlerdir; yalnızca topografik bir yer değil, anlam üreten, anıları barındıran, kişinin iç dünyasını yansıtan bir değerdir” (Korkmaz, 2002: 403).

Tahkiyeye dayalı metinlerde mekân, sadece betimleme unsuru olarak kullanılmaz. Mekânın, kahramanın olay içindeki duruşunu yansıtmaya gibi bir fonksiyonu da vardır. Mekân, sadece fizikî çevrenin ve fizikî gerçekliğin yansıtılması için kullanılmaz, derindeki iç gerçekliğin ortaya konmasına yardım eder. Anlatmaya dayalı eserlerde, kişilerin yaşadıkları çevrelerin betimlenmesi aslında, o kişilerin rûhsal durumlarının kodlarının deşifresidir. Mekân, anlatıdaki kişilerin içsel serüveninin bir uzantısıdır (İçli, 2008: 339-340).

Mekân ve kişi ilişkisini bu şekilde değerlendiren İçli'nin fikirlerine paralel olarak Gündüz de şu tespitlerde bulunur: “Mekânları anlamlı kılan, onlarla birlikte yaşayan, onlarla duygusal bağlar kuran insanlardır. Anılara bağlanmayan her cadde, her sokak, iki yan evlerle çevrili bir toprak parçasından başka bir şey değildir” (2003: 217).

İtibarî mekânlar kendi içinde genişleyen mekânlar ve darlaşan mekânlar olarak iki başlık altında değerlendirilecektir.

1.1.6.3.2.1. Genişleyen Mekânlar

Mekânın genişlemesi, fiziksel bir genişleme olmayıp kahramanın içinde bulunduğu rûh hâline bağlı olarak mekânı geniş algılaması ile ilgili bir durumdur. Şahısların geniş mekân algısıyla ilgili Korkmaz şunları söyler: “Mekânın dışı doğru genişlemesi, içinde yaşayanlar için tehdit olmadığı önemli bir göstergesidir. Yani karakter, mekânı büyük bir huzur ve güven duygusu refakatinde algılamaktadır” (2002: 413).

Örneğin, dar bir zindan, kahramanın bakış açısına göre onun için geniş bir sahraya inkılap edebilir. Ya da dar bir kuyu, ona cennet bahçesi gibi gelebilir. Bu tamamen kahramanın hadiseye bakışına göre şekillenen bir hâldir.

Şâh u Gedâ’da genişleyen mekâna rastlanmamıştır.

1.1.6.3.2.2. Darlaşan Mekânlar

Mekânda darlaşma ise mekânın fiziksel daralması değil, hikâye kahramanının o an için mekânı dar algılamasıyla ilgili bir durumdur. Fiziksel bir değişime uğramayan mekân, kişinin rûh hâline bağlı olarak onun için baskı unsuru hâline dönüşür (Tuğluk, 2012: 113).

Korkmaz, mekânın darlaşmasını psikolojik açıdan çıkmazda olan karakterin, dünyanın üzerine yürüdüğünü hissetmesi olarak tanımlar. Anlatı kişinin kendini kuşatılmış, sıkıştırılmış bulunduğu her durumda mekânın darlaştığını söyler (2002: 406). Örneğin çiçeklerle dolu geniş bir sahra, kahramanın rûh hâline göre ona içinden çıkılmaz bir girdap gibi gelebilir.

Şâh u Gedâ’da darlaşan mekâna rastlanmamıştır.

1.1.6.4. Zaman

Zaman; insanın varoluşunu destekleyen, daha doğrusu onu açıklayan bir kavramdır. Var olmak, insanı yaşadığı anı hissetmeye ve algılamaya ve algıladıklarını da bir bütün olarak görmeye iter. Ancak yaşadığı “an”dan emin olan insan, var olduğuna inanabilir. Hatta çoğu zaman bir “geçmiş”inin olduğunu bilmek bile varoluşa dair en önemli işarettir. Var olduğuna inanan insan, zamanı kendine şahit tutar. İçinde bulunduğu “şimdi”yle birlikte yaşadığını bilir (Firdolaş, 2010: 6).

Zaman, insanın varoluşunu desteklemenin yanı sıra henüz ne olduğu konusunda net bir yoruma ulaşılamayan, asırlardır insan zihnini meşgul eden çözümlenmesi hayli

zor bir kavramdır. Zamana getirilen yeni açıklama ve yorumlara rağmen hâlâ berrak bir anlama kavuşmuş değildir (Tekin, 2001: 109). Mehmet Narlı, zamanla ilgili şu değerlendirmeleri yapar:

Zaman, insanoğlunun bütün varlık eylemlerini içine alan bir kavram. İnsan, kültür, süre ve dil boyutlarıyla zamanın içindedir. Hem gerçek, hem de kurmaca dünyada ait olunan sosyal çevre, yaşanan geçmiş, yaşanılması planlanan gelecek zaman içinde yansır. Dilbilimci Emile Benviste'e göre "dünyanın fiziksel zamanı tekdüze, sonsuz, çizgisel, istendiği biçimde bölümlenebilen bir süreklilik niteliği taşır" Bu durumda zaman, hem değişmez, hem de insan algılarına göre değişken niteliklidir. Değişmezdir; çünkü başı ve sonu belli olmayan bir varlıktır. Değişkendir çünkü insanlar onu çeşitli bölümlenmeler (takvim) hâlinde tasnif ederler: Yıl, ay, gün, saat gibi (2002: 92).

Gerçek dünyada olduğu gibi kurmaca metindeki olaylar da belirli bir zaman aralığında gerçekleşir. Metinde yer alan bütün unsurlar, zamanla girift bir ilişki içindedir.

Forster'in "Her romanda bir saat vardır" ifadesini bütün anlatma ve gösterme esasına bağlı türlere yayan Çetişli, yazarın içinde yaşadığı gerçek dünyayı model olarak kurguladığı itibarî dünya ve bu dünyanın insanları için de zamana ihtiyaç duyulduğunu söyler. O, anlatı metinlerinde olayların belli bir zaman içinde başlayıp bittiğine, insanların belli bir zaman içinde doğup büyüdüklerine dikkat çeker. Günlerin, ayların, yılların birbirini kovaladığını, mevsimlerin değiştiğini ifade eder. Bütün bunları metnin gerçeklik intibası uyardırması için gerekli bulur (2004: 73).

Anlatı, zamandan soyutlanamaz. Belirli bir amaç doğrultusunda inşa edilen metin, zamana bağlı olarak asıl değerini bulur. Hikâyeye, mutlaka belirli veya belirsiz bir zamanda cereyan eder (2001: 110). Anlatmaya dayalı edebî metinlerin temel unsurlarından olan zaman, gerçek bir zaman olmayıp metnin diğer unsurları gibi itibarîdir.

Mehmet Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey'in Hamse'sinde* yer alan mesnevîlerin yazılış tarihleriyle ilgili eserlerin kendisinden ve başka kaynaklardan yola çıkarak bir sıralama yapar. *Künhü'l-ahbâr*'da yer alan bir gazelden yola çıkarak *Şâh u Gedâ*'nın 943'ten sonraki bir iki yıl içinde yazıldığı sonucuna varır. Buna bağlı olarak *Şâh u Gedâ*'nın hamsenin birinci mesnevîsi olduğunu ileri sürer (1986: 345).

Yahyâ Bey eserini, "*Bu düzen şehrinin sözü, heybetli bir şekilde bir hafta içinde tamamlandı*" anlamındaki beyitte bir hafta içinde yazdığını söyler:

Şevket ile bu söz-i şehri-i nizâm

Oldı bir haftanın içinde tamâm

(ŞG: 1928)

Şâh u Gedâ'da olay zamanı yedi yıllık bir süreci ve buna ilaveten ne kadar olduğu net belirtilmeyen şâirin *niçe ay* şeklinde ifade ettiği, aylarca devam eden bir süreyi kapsar.

1.1.6.4.1. Anlatı Zamanının Ritmini Etkileyen Teknikler

Anlatı metinlerinde zaman, gerçek yaşamdaki gibi kronolojik ve tekdüze bir şekilde ilerlemez. Kaderi tamamen yazarın tercihleri doğrultusunda şekillenen anlatı zamanı, bilinmez bir yolculuğa çıkmaya benzer. Trafikteki akış misali, kimi yerde yavaşlamak kimi yerde hızlanmak bazen de ışıkla beraber kurallara uyararak durmak gerekebilir. Hatta bazen alan o kadar genişler ki kişi, bütün yol hâkimiyetinin kendisinde olduğunu düşünebilir. Anlatılacaklarını etkili bir şekilde sunabilmek için zaman üzerinde birçok tasarrufta bulunan anlatıcı, bunu gerçekleştirirken farklı metotlardan faydalanır. Anlatıcı zaman üzerinde ileriye ve geriye gidişler yapabileceği gibi zamanı hızlandırabilir. İsteddiği bir yerde yavaşlatır, ya da durdurabilir.

Anlatıcının anlatıyı aynen aktarma zorunluluğunun olmaması farklı anlatma tekniklerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlar hızlandırma, yavaşlatma, duraklatma ve genişletme teknikleridir.

1.1.6.4.1.1. Hızlandırma Teknikleri

Metni kurgulayan, yazarın kendisi olduğundan yazar, metinle ilgili bütün ayrıntılara değinmek zorunda değildir. Gerekli gördüğü yerleri anlatırken gereksiz gördüğü yerleri atlayabilir. Yazarın yaptığı atlamalar, metnin hızlı ilerlemesini sağlar. Hızlandırma teknikleri kendi içinde özetleme ve eksilti olmak üzere ikiye ayrılır.

1.1.6.4.1.1.1. Özetleme

Bir olayın tamamını anlatmak yerine onun belirgin niteliklerinin, göze çarpan özelliklerinin, dikkate değer noktalarının ortaya konmasıdır. Özetleme tekniğiyle ayrıntılar atlanır, böylece olayın ana çizgileri vurgulanmış olur (Çetin, 2012: 187). Olay zamanının uzun olduğu yerlerde tercih edilen bu teknik sayesinde olayların hızı artırılır, sayfalarca sürecek bir olay, birkaç satırda anlatıldığından okurun sıkılmasının önüne geçilir. Özetlemede, anlatma hâkim olduğu için eserde anlatıcının varlığı hissedilir. “Özetlemede, anlatıcı bir konuşmanın, bir olayın tümünü vermek yerine özet yapmakla yetindiğinden anlatının süresi öykünün süresinden daha kısadır” (Sağlık, 2002: 132).

Yahyâ, olay zamanının uzun olduğu yerlerde olayın tamamını anlatmak yerine onun dikkate değer noktalarını ortaya koyar. Şâir ayrıntıları atladığı için onlarca beyitle ifade edilebilecek bir konuyu birkaç beyitle anlatır. Ayrıntılar atlandığı için olayların hızı da artar.

Şâh u Gedâ'da, şâirin üzerinde yoğunlaşmak istemediği yerleri özetleyerek geçmesi olay zamanının hızlanmasını sağlar. Asıl hikâyenin başlangıcında Gedâ'yı birkaç beyitle tanıtan anlatıcı, onun bütün özelliklerini sıralamaz. Kısaca bilinmesi gereken şey onun her konuda maharetinin olduğudur:

Ma'rifet ehli idi şâ'ir idi

Hâşılı her hünerde mâhir idi

(ŞG: 625)

Dostlarının Gedâ'yı aşktan vazgeçirmek için yaptıkları nasihatlerin üzerine, Gedâ onlara karşı aşkı savunur. Onlara dünya hayatının sonunda elemeler bırakacağını, asıl saadetin aşk ve fakirlik yolunu seçmek olduğunu anlatmaya çalışır. Gedâ'nın bütün konuşmalarına yer vermeyen anlatıcı, dostlarına buna benzer birçok güzel cevap verdiğini söyler:

Virdi yârânına o zât-ı şerîf

Buña beñzer niçe cevâb-ı laîf

(ŞG: 739)

Gedâ'nın satranç oynanan yerdeki bütün davranışları sergilenmez. Onun genel hâlinin kavranması için davranışlarının bir bölümünü sahneleyen anlatıcı, Gedâ'nın buna benzer birçok davranışta bulunduğunu söyleyerek onun bu hâllerini özet geçer:

Bir bahâneyle Şâhı itmege zıkr

Eyler idi bunuñ gibi niçe fikr

(ŞG: 856)

Gedâ'nın âşık olduğu kişinin kim olduğunu öğrenmek isteyen Şâh, türlü türlü sözlerle onu aldatmaya çalışır. Gedâ'dan, sırrını kendisinden saklamamasını ister. Sevdiği kişiye gidip kavuşmaları için ricada bulunacağını söyler. Konuşmaların hepsine yer vermeyen anlatıcı, Şâh'ın, bunun gibi birçok güzel sözle Gedâ'yı aldattığından söz eder:

Niçe bunuñ gibi hoş-âmed ile

Hîle itdi Gedâ-yı haste-dile

(ŞG: 895)

Gedâ'ya gönderdiği mektupta ona sitem eden Şâh, ondan şehri terk etmesini ve bir iki yıl bu şehre gelmemesini ister. Şâh'ın söylediği sözlerin bir kısmına yer veren anlatıcı, söylediklerinin tamamını belirtmeden, onun buna benzer birçok şey yazdığını söyler:

Âteş-i vaqt olup ol gönca-i ter

Niçe sözler didi buña beñzer

(ŞG: 929)

Gedâ'nın güneşle yaptığı bütün konuşmalara yer vermeyen anlatıcı, bu tarz çok konuşmalar yaptığını söyler:

Mihr-i eflâke keşf-i râz itdi

Niçe bunuñ gibi niyâz itdi

(ŞG: 1190)

1.1.6.4.1.1.2. Eksilti

Anlatıcı, zaman zaman hikâyesindeki bazı zaman aralıklarını atlayarak geçiştirebilir. Bu sayede üzerinde yoğunlaşması gereken hadiseler daha hızlı geçer. “Eksilti, bu tür anlamda bazı olaylar geçiştirilerek bir olayın hızlandırılması söz konusudur. “ertesı gün”, “ertesı hafta”, “on yıl sonra” gibi. Zaman atlama da denilir. Sebepleri de vardır. Anlatıcının değişik kaygılarını ele veren bölümlerdir” (Sağlık, 2002: 132).

Eksiltiyle anlatım hız kazanırken zamanın ne kadar sürdüğü gösterildiğinden olaylar arasında bağlantı kurulur; böylece metnin bütünlüğü sağlanır. Eksilti tekniği; açık eksilti, örtük eksilti ve varsayımsal eksilti olarak üç başlık altında değerlendirilecektir.

1.1.6.4.1.1.2.1. Açık Eksilti

Anlatıda atlanan zamanın açık bir şekilde belirtildiği eksilti türüdür. Atlanan sürenin ne kadarlık bir zaman dilimini kapsadığı açıkça belirtildiğinden, okuyucu geçen zamanı kavramada belirsizliğe düşmez.

Şâh u Gedâ'da anlatıcının, zaman zaman bazı zaman aralıklarını atladığı böylece üzerinde yoğunlaşması gereken hadiseler daha hızlı geçtiği görülür. Bu şekilde olay anlatımı hızlanırken metin için gerekli olan bütünlük de sağlanmış olur. Yahyâ çoğunlukla atladığı süreyi belirsiz bırakır. Mesnevîde atlanan sürenin açıkça belirttiği yerler çok azdır.

Gedâ ay ve güneşten deva bulamayıp hâlini Allâh'a arz eder. Duası kabul olan Gedâ, bir iki yıl sabrettikten sonra sevgilinin şehrine gelir:

Bir iki yıl Gedâ çü eyledi şabr
Şabr ile eyler idi kendüye cebr (ŞG: 1231)

Gedâ'nın, yedi yıl boyunca Şâh'a âşık olduğunu fakat bir defa bile Şâh'ın yüzüne bakmadığını söyleyen anlatıcı, bu şekilde aşk sürecinin ne kadarlık bir zamanı kapsadığını ortaya koyar:

Yedi yıl 'âşık oldı eyledi âh
Şâha bir kere itmemişdi nigâh (ŞG: 1770)

1.1.6.4.1.1.2.2. Örtük Eksilti

Anlatıda atlama yapıldığının belirtildiği ancak bu atlamanın ne kadarlık bir zaman dilimini kapsadığının açıkça belirtilmediği eksilti türüdür. Belirsizlik bildiren ifadelerle atlanan bu zamanın, ne kadarlık bir süreyi kapsadığıyla ilgili okuyucu, anlatıdaki boşluklardan faydalanarak tahmin yürütebilir (Kulamshaeva, 2009: 1497, Özdemir, 2010: 279).

Gedâ'nın, rüyasında Şâh'ı gördüğü gece, “*Bir gece Gedâ uykuya daldığında rüyasında parlak bir ay gördü*” anlamındaki beyitte atlanmıştır:

H^vâbe varmışdı bir gice o Gedâ
Gördi seyrende bir meh-i ğarrâ (ŞG: 629)

Gedâ'nın, Şâh'a âşık olduktan sonra geçirdiği zamanın ne kadar sürdüğü belli değildir. “*Aşk onu şaşkın ve hayran bir hâle getirdi. Bu hâlde uzun zaman geçti*” anlamındaki beyitte belirsiz olan bu süreç atlanmıştır:

'İşk idüp anı vâlih ü hayrân
Geçdi bu hâlet ile niçe zamân (ŞG: 706)

Gedâ'nın, deliliğinin artması üzerine soyunarak sokağa çıktığı sabaha, *bir seher* şeklinde yer verilir. Gedâ'nın, rüyasında Şâh'ı görmesinden sonra geçen zamanlardan önemsiz bulduklarını atlayan Yahyâ, bu sabahı detaylandırır:

Bir seher dest-i şevk ile eflâk
Gicenüñ kara şalın eyledi çak (ŞG: 707)

Gedâ'nın, yolda Şâh'la karşılaştığı güne kadar geçen olaylardan önemsiz gördüklerini atlayan Yahyâ, anlatma noktası olarak bu günü seçer:

Yolda bir gün Gedâ-yı üftâde

Raşt geldi o serv-i âzâde

(ŞG: 781)

Gedâ'nın satranç oynayan insanların yanına gidip sürekli Şâh'ı zikrettiği güne kadar yaşanan olaylardan önemsiz gördüklerini atlayan şâir, bu günü anlatma noktası tayin eder:

Bir gün ol mübtelâ-yı miñnet ü renc

Gördi bir yirde oynanur satranc

(ŞG: 848)

Gedâ'nın Şâh'tan uzakta geçirdiği seneleri uzun uzadıya anlatmayan anlatıcı, bu bölümleri atlayarak geçer. “*Aşk ile sarhoş ve sersem oldu. Bu hâl ile birçok yıl ömür sürdü*” anlamındaki beyit zamandaki bu atlamayı ortaya koyar:

‘Işk ile oldı mest ü lâ-ya’ kıl

Geçdi ‘ömri bu hâl ile niçe yıl

(ŞG: 977)

Gedâ'nın, ay ile konuşup hâlini dert yandığı geceye kadarki bütün yaşananları anlatmayan şâir, bu gecede yaşananları anlatmayı uygun bulur. “*Bir gece yalnızlık tekkesinde, yani gurbetin yas evinde*” anlamındaki beyit, zamanda atlama yapıldığını gösterir:

Bir gice hāngāh-ı ‘uzletde

Ya’ ni mâtem-serây-ı gurbetde

(ŞG: 1127)

Gedâ ayla konuşurken yıllardır acı çektiğini söyler. “*Sevgilinin aşkıyla esirim. Birçok yıldır hastayım*” anlamındaki beyitte Gedâ'nın sözünü ettiği bu yıllar atlanmıştır:

‘Işk-ı dildāra kim giriftārem

Niçe yıllar durur ki bīmārem

(ŞG: 1142)

Gedâ, zayıf bir ata binerek bir seher vakti Şâh'ın eşiğine gider. “*Hoş tavırlı Gedâ, bir seher vakti zayıf bir ata bindi*” anlamındaki beyitte Yahyâ, bu durumu dile getirir:

Bir seher ol Gedâ-yı şîrîn-kār

Bir za’if ata varup oldı süvār

(ŞG: 1275)

Bahar mevsiminin gelmesiyle Şâh ve dostlarının gül bahçesinde dolaşmaya çıktıkları zamana, bir zaman şeklinde yer verilir. “*Bir zaman geldi ki, ağlayan âşığın kavuşması gibi dünya yüzü güldü. Gül bahçesi dikenin zahmetinden düşkün hâle gelmişken bahar Hızır gibi yetiştirdi*” anlamındaki beyitler zamanda atlama yapıldığını gösterir:

Bir dem irdi ki güldi rûy-ı cihân
 Vaşl ile şanki âşık-ı giryân (ŞG: 1316)

Gülşene Hızır irüp yitişdi bahâr
 Olmış iken zebûn-ı zaḫmet-i ḫâr (ŞG: 1317)

Şâh ve arkadaşları gül bahçesinde sohbet ederken akşam olur. “*Bu şekilde konuşulurken zulmet gecesinin zamanı geldi*” anlamındaki beyit, akşam olana kadar geçen sürenin atlandığını gösterir:

Olur iken bu nev ile kelimât
 İrdi âvân-ı leyle-i zulümât (ŞG: 1403)

Olay anlatımına ağırlık veren Yahyâ’nın, atladığı zaman dilimlerinin ardından anlatıya bir gün, bir zaman gibi zaman ifadeleriyle başlaması, zamanda yapılan bir atlamayı göstermenin yanı sıra, zamanın önemsizliğini de ifade eder. Gedâ’nın, ayrılık acısıyla kendini kaybedip taşla dövüldüğü gün, zamanda bir atlama yapıldığını göstermenin yanında sıradandır da:

Bir gün olup firâḫ ile mecnûn
 Taş ile döğünürdi ol maḫzûn (ŞG: 1546)

Şâir, sonbahar mevsimine kadar geçen zamanın, önemsiz gördüğü noktalarını atlar. “*Bir zaman geldi ki, dünya hasta oldu. Bahçenin yeşilliğine hazan belâsı erişti*” anlamındaki beyit zamandaki bu atlamayı ortaya koyar:

Geldi bir dem ki ḫaste oldı cihân
 Sebze-i bâğa irdi derd-i ḫazân (ŞG: 1610)

Rakiplerin, Şâh ve Gedâ üzerine bahse girdikleri gece, sıradan bir gecedir. Anlatıcı buraya kadarki olayları bir seçme ve ayıklamaya tabi tutarak bu bölümü detaylandırır:

Bir gice bir niçe rakîb u zağal
 Biri biriyle itdi baḫş ü cedel (ŞG: 1657)

Rakipler arasındaki konuşmadan, Şâh’ın Gedâ’ya yıllardır vefâ göstermediği anlaşılır. “*Şâh’ın ona nazarı olsaydı, bunca yıldan beri vefâ gösterirdi*” anlamındaki beyitte ne kadar sürdüğü belirtilmeyen bu yıllar atlanmıştır:

Nazarı var imişse Şāhuñ aña
Bunca yıldan berü ideydi vefā (ŞG: 1662)

Uzun süre Gedâ'yı eşiğinde göremeyen Şâh, bir gün onu merak ederek rakiplerden sorar. “*Bir gün o akıllı ve bilgin Şâh, Gedâ'nın neden görünmez olduğunu sordu*” anlamındaki beyitte Yahyâ, bu durumu dile getirir:

Bir gün ol Şâh-ı ‘ākıl u dānā
Didi niçün görünmez oldı Gedā (ŞG: 1670)

Gedâ, Şâh'ın eşiğinde dolaştığı bir gün onunla karşılaşarak ona selâm verir. “*Bir gün insanların önde geleni Şâh, Gedâ'ya rastlayarak ona selâm verdi*” anlamındaki beyitte Yahyâ, bu durumu dile getirir:

Bir gün ol Şâh-ı muqtedā-yı enām
Râst geldi Gedāya virdi selām (ŞG: 1795)

Şâh'ın, Gedâ'ya evinden çıkmamasını söylemesi üzerine Gedâ, aylarca sevgilinin eşiğine uğramaz. Ne kadar devam ettiği net belirtilmeyen bu süre, aşağıdaki beyitte atlanır:

Niçe ay ol Gedā-yı dīvāne
Çıkmadı küy-ı yāre seyrāne (ŞG: 1810)

2.1.5.4.1.1.2.3. Varsayımsal Eksilti

Varsayımsal eksilti, anlatıda bir atlamanın yapılıp yapılmadığının kendisini net olarak göstermediği ancak daha sonra yapılan geriye dönüşle bir atlamanın yapıldığının anlaşıldığı eksilti türüdür.

Şâh u Gedâ'da varsayımsal eksiltiye yer verilmemiştir.

1.1.6.4.1.2. Yavaşlatma Teknikleri

Anlatıcının, okurun dikkatini çekmek istediği yerlerde, olay anlatımını yavaşlatmasıyla ortaya çıkan bir tekniktir. Bu teknikte, olayın oluş anı onun anlatılış süresinden daha hızlıdır. Bir iki dakikalık bir an, yavaşlatma tekniği sayesinde, birkaç belki de daha fazla bir anlatım süresi içinde anlatılabilir. Bu teknik, çoğu zaman anda yaşanan psikolojiyi okuyucuya yansıtılabilmek için kullanılır (Özdemir, 2010: 277).

Yavaşlatma teknikleri kendi içinde sahneleme ve analiz olarak ikiye ayrılır.

1.1.6.4.1.2.1. Sahneleme

Kurgulanan itibarî dünyanın, her şeyiyle birlikte dil vasıtasıyla gösterilmesi anlamına gelen sahneleme, iki şekilde yapılır. Bunlardan birincisi konuşmalarla gerçekleştirilir. Diyaloglar ve monologlar bu kategoriye girer. Konuşmalar sırasında, okuyucu ile konuşan kahraman arasında bir anlatıcı veya aracı olmadığından, konuşma eylemi aracısız okuyucuya sunulur. Sahnelemenin ikinci şekli ise anlatıcının olayı anlatması değil; olayın, tavrın, durumun dil vasıtasıyla gösterilmesi, okuyucunun gözünde canlandırılmasıdır (Çetişli, 2004: 96-97-98).

Sahneleme tekniği, öyküleme zamanı ile kurmaca zamanın çakıştığını gösterir. Kişiler arasındaki konuşmaların, kişilerin birbirleriyle ilgili düşüncelerinin yer aldığı bu bölüm, anlatının en ayrıntılı kısmıdır. Olaylar, konuşmalar, hareketler ayrıntılı sergilenir. Tekniğin; tanıtma, belirginleştirme, somut hâle getirme ve olay ve objeleri eksiksiz gösterme gibi işlevleri vardır (Sağlık, 2002: 137).

Anlatıcı, üzerinde durup düşünülmesi gerektiğine inandığı duygu, düşünce ve davranışları sergilemek için anlatım zamanını genişleterek ayrıntılara girebilir. Bu teknikte olayın oluş anı onun anlatılış süresinden daha hızlıdır. Bir iki dakikalık bir an, yavaşlatma tekniği sayesinde birkaç belki de daha fazla bir anlatım süresi içinde anlatılabilir (Özdemir, 2010: 277).

Olayları okurun gözü önünde gerçekleşiyormuşçasına kelimelerle resmeden şâir, üzerinde durulması gerektiğini düşündüğü yerlerde çok canlı sahneler oluşturur. Bu sahneler olaylar, mekânlar, kişiler ve onların rûh hâlleri üzerine olabilmektedir. Mesnevî sanatsal yönden zayıf olmakla birlikte hikâyenin odak noktası konumunda olan bu yerlerdeki duruşlar oldukça sanatkâranedir. Mesnevîde yer alan en canlı sahneleme örneklerinden biri, Gedâ'nın zayıf bir ata binerek Şâh'ın eşiğine gittiği kesittir. Anlatma tekniğiyle bir iki beyitte anlatılacak bu kesit, yedi beyte yayılmıştır. Bu bölümün sahnelenmesi, olayların okurun karşısında gerçekleştiği izlenimini uyandırır:

Didiler Şâha geldi bir atlu
 Atlu ammâ 'azîm heybetlü
 Hamzâ gibi dilâvere beñzer
 Bindigi at aşkara beñzer
 Diredür yiri eylese harekât
 Kimse görmüş degil bunuñ gibi at

Şāh çıkdı sarāydan ol hīn
 Görđi bir esb-i lāğar-ı miskīn
 Üf dir isen uçar ziyāde za‘if
 Oldı gūyā riyāzet ile naḥif
 Didi üstindeki Gedā ancak
 Allah Allah o mübtelā ancak
 Bu atuñ ḥāline olup ḥayrān
 Nāz ile güldi ol gül-i ḥandān

(ŞG: 1292-1298)

1.1.6.4.1.2.2. Analiz

İç çözümlene olarak da bilinen analiz tekniği, hikāye kahramanının iç dünyasını, duygu ve düşüncelerini anlatıcının açıklaması şeklinde tanımlanabilir. Bu teknikte, anlatıcı araya girerek kahramanın iç dünyasını, duygu ve düşüncelerini, davranışlarının psikolojik ve düşünsel sebeplerinin neler olduğunu, hangi duygu ve düşünceler sonucunda birtakım eylemlerde bulunduğunu, kısacası onun psikolojisini bir bütün olarak okura yansıtır. Böylece, kahramanın olaylar karşısındaki psikolojik tepkileri, duygu ve düşünceleri, korku ve heyecanları ya da olaylar sonucunda rûh dünyasında meydana gelen değişimler sergilenir (Çetin, 2012: 175). “Bu yöntemde karakterlerin duygularını, düşüncelerini, tüm iç dünyasını okura anlatıcı açıklar. Bundan dolayı bu iç dünyada olup bitenleri okura anlatan ses anlatıcının sesidir; anlatmak için kullandığı dil de” (Moran, 2012 C II: 273).

Anlatıcının araya girip kahramanın iç dünyasını, içinden geçirdiklerini sergilemesiyle olayların akışında bir yavaşlama olur.

Mesnevîde analiz tekniğine yer verilmemiştir.

1.1.6.4.1.3. Duraklatma Teknikleri

Bazen, metin sayfalarca okunmasına rağmen, öyküde hiçbir ilerlemenin olmaması bir yavaşlamayı gösterir. Anlatıda hiçbir olayın olmadığı, anlatıcının araya girerek yaptığı yorumlarla ya da tasvirlerle olay akışını kesintiye uğrattığı bu yerler, duraklama olarak adlandırılır (Sağlık, 2002: 132).

Birçok yerde araya girerek yorumlar yapan, zaman zaman olayların arasına betimlemeler yerleştiren şâir, anlatının duraklamasına neden olur. Mesnevîdeki duraklama örnek-

leri tasvir ve yorumlardır. Bunların yanı sıra şâirin, araya serpiştirdiği gazel, nasihat ve kıta örnekleri de olayların duraklamasına sebep olur.

1.1.6.4.1.3.1. Tasvir

Bir şeyin nitelik, nicelik, görünüm gibi bütün karakteristik özelliklerinin belirtilmesi (Karataş, 2011: 562) anlamına gelen tasvirin temel fonksiyonu, olay örgüsünde yer alan kişi, zaman, olay, mekân gibi unsurları görünür hâle getirmek, okuyucunun gözünde canlandırmaktır. Tasvire bu yönüyle bakıldığında onun zamanla çok büyük bir ilgisinin olduğu, içinde zamanı barındırdığı görülür.

Metinlerde yer alan kişi ve mekân tasvirleri, hikâyeye konu olan zamanı tespit etmeye yardım eder. Kişilerin kılık kıyafetlerinden, kullandıkları eşyalardan, gezip dolaştıkları yerlerden yola çıkarak devirle ilgili tahmin yürütülebilir (Özdemir, 2010: 302).

Görüntünün yazıyla tekrar resmedilmesi (Çetin, 2012: 137) demek olan tasvir, olay anlatımını geciktirme gibi bir fonksiyona da sahiptir. Anlatıcı, bir olayı anlatırken araya bir tasvir yerleştirerek olayları kesintiye uğratabilir. Merak unsuru oluşturan bu metot, tasvirin oyalama fonksiyonu olarak bilinir (Kılıç Gündoğdu, 2009: 25).

Şâh u Gedâ'da yapılan tasvirler, olay zamanını durdurur. Mesnevîdeki tasvirler olayları durdurmanın yanı sıra, özellikle tabiat tasvirleri yaşanması yakın olaylarla ilgili işaretleri de içinde barındırır.

Gedâ'nın, baharın güzelliğini seyretmek için gittiği gül bahçesinin tasviri oyalama fonksiyonuna sahip olmanın yanı sıra, yaşanacak güzel hadiselerin de habercisidir. Şâh ve arkadaşlarının da bahçeye gelmesiyle bir köşeye saklanan Gedâ, bir süreliğine Şâh'ı uzaktan seyretme fırsatı bulmuştur:

Bezm-i gülşende şem' idi güller

Ana pervâne idi bülbüller

Bir yeşil kaçra döndü rüy-ı çemen

Oldı cām-ı zeberced-i süsen

Her çiçek şanki cām-ı rüşendür

Çonca ebkârına o revzendür

Çıkarup başlarını leyl ü nehâr

Seyr ider halkı şâhidân-ı bahâr

Oldı şanki Aḥmed-i Muḥtār
 Aḳ imāmeyle ümmet-i ezhār
 Ḥār zaḥmını çekmeden her-bār
 Gömgök olmış idi çeşm-i bülbül-i zār
 Kılmağa zīnet-i cihāna nazar
 Başdan ayağa dīde oldı şecer
 Her dirāht oldı Tūr-ı Mūsāvār
 Aḳ şüküfeyle ğarḳa-i envār

(ŞG: 1334-1341)

Şâh ve arkadaşlarının deniz kenarına gitmelerinin ve denize girmelerinin anlatıldığı bölüm, aydınlık bir sabah tasviriyle başlar. Anlatıcının, sabahı tasvir ederken faydalandığı unsurlar arasında denizle ilgili kelimeler de yer alır. Gerek tasvir esnasında kullanılan kelimeler gerekse tasvirin anlamsal boyutu denize girilecek bir zaman dilimini haber verir:

Dīdeden ğāyib oldı çün kevkeb
 Yandı nār-ı şafaḳla perde-i şeb
 Āsumān zāhir oldı deryāveş
 Göz gözi gördi geldi toĝdı güneş
 Keştī-i āf-tāb olup peydā
 Yeliken açdı şu' ā' dan güyā
 Fi'l-meşel āftāb-ı 'ālem-tāb
 Oldı deryā-yı āsumānda ḥabāb

(ŞG: 1585-1588)

1.1.6.4.1.3.2. Yorum

Olayların cereyanı anında, anlatıcı veya kahramanların yaptıkları yorumlar da anlatının ritmi üzerinde etkilidir. Bu yorumlar anlatının hızını yavaşlatabileceği gibi durdurabilir.

Şâh u Gedâ'da gerek hikâye kahramanlarının gerekse anlatıcının yaptığı yorumlarla olaylar bir süreliğine durur. Her ne kadar kahramanlar yaptıkları yorumlarla olayları durdurma gibi bir fonksiyon üstlenmiş olsalar da, mesnevîde yer alan yorum kaynaklı duraklama örneklerinin çoğunluğu anlatıcı merkezlidir. Anlatıcının bizzat kendisinin araya girerek yaptığı bu yorumlarla, olaylar bir süreliğine kesintiye uğrar.

Mesnevî, şâir anlatıcı bakış açısıyla kaleme alındığından mesnevînin birçok yerinde anlatıcının yorumlarıyla karşılaşılır. Kahramanların yaptıkları yorumlar, anlatıcının yaptık-

larına nisbeten çok sınırlıdır. Anlatıcının yorumları, mesnevîye üç şekilde yayılmıştır. Bunlardan birincisi konu başlarında yapılan yorumlardır. Olay halkaları arasındaki geçişler, konu başlıklarıyla sağlandığından, bu geçişler esnasında anlatıcı, yeni gelişecek hadiselerle ilgili önceden yorum yapar. Başlangıç bölümlerindeki bu yorumlar, olayların nasıl şekilleneceğinin habercisidir.

Anlatıcı, ikinci tarz yorumlarını, hadiselerin cereyanı anında yapar. Kahramanın davranışı, rûh hâli, konuşması ya da olay hakkında yorumları olan anlatıcı, araya girerek düşüncelerini söyler. Yaptığı yorumlarla okuru yönlendirir.

Yahyâ, üçüncü tarz yorumlarını, olaylar sona erdikten sonra yapar. Hadisenin kısa bir değerlendirmesi mahiyetindeki bu yerler, okuyucunun nasıl bir ders çıkarması gerektiğini bildirir.

Araya yerleştirilen nasihat, gazeliyat gibi bölümler dışında, *Şâh u Gedâ*'nın asıl hikâye bölümünün, kırk iki konu başlığından oluştuğu görülür. Bu başlıklardan yedisi yorumla başlarken sekiz bölüm de yorumla biter. Araya serpiştirilen gazel, nasihat ve kıt'a gibi bölümler de olayların duraklamasına neden olur.

Şâh u Gedâ'da olay aralarına serpiştirilen yorumlar birkaç örnek üzerinden gösterilecektir. Örneğin Gedâ, rüyasında Şâh'ı görerek ona âşık olduktan sonra bütün kurulu düzenini bozar. İşi gücü dert çekerek ağlayıp inlemek olur. Gedâ'nın, Şâh'ı rüyasında gördükten sonra aşk derdiyle perişan olmasının üzerine araya giren anlatıcı, sevgiliyi gören kişinin hâlini akarsuya benzetir. Âşığın, aynen akarsu gibi, bir yerde durup istirahat edemeyeceğini söyler:

Kim ki dîdâr-ı yârı görse müdâm

Olur aqarşu gibi bî-ârâm

(ŞG: 695)

Gedâ'ya, Şâh'ın hasta olduğu haberi verildikten sonra anlatıcı, “*Kimin sevgilisi hasta olursa, canı daima huzursuz olur*” der:

Her kimüñ hâste olsa cânânı

Dâ'imâ bî-huzûr olur cânı

(ŞG: 1003)

Şâh'ın latîfeden hoşlandığını bilen Gedâ, onu güldürmek için zayıf bir ata binerek Şâh'ın eşiğine kadar gelir. Bu komik sahne karşısında Şâh'ın gülmesi üzerine, anlatıcı araya girerek, “*Kendini himmet edilmeye layık et. Beylerin ihsânına bahane gerek*” der:

Himmete lâyıķ eyle kendüni tek

Beglerüñ luţfına bahâne gerek

(ŞG: 1301)

1.1.6.4.1.4. Genişletme Teknikleri

Anlatı metinlerinde olayların gerçek hayattaki gibi bir sıra dâhilinde ilerleme zorunluluğu yoktur. Yazarların olayları aynen aktarma zorunluluğunun olmaması, onları farklı anlatım tekniklerinden faydalanmaya sevkeder.

Olay örgüsünün şu veya bu tarzda şekillenmesi onu okuyucuya nakledecek olan anlatıcının imkân, tercih ve zevkine bağlıdır. Mesela; içinde yaşadığımız gerçek dünyada olaylar kronolojik bir zaman içinde yaşanır. İnsanın doğması, yürümeyi öğrenmesi, okula gitmesi, gençlik çağına ulaşması, yetişkin olması, yaşlanması kronolojik bir sıra içinde gerçekleşir. Roman ve hikâyedeki olaylar da zaman zaman kronolojik olabilir. Ancak anlatıcının tercih ve imkânları bu kronolojiyi çoğu zaman bozabilir. Yani anlatıcı hikâyeyi baştan sona, sondan başa, ortadan sona, ortadan başa sonra sona doğru anlatabilir. Söz konusu tercihler, aynı zamanda yazarın estetik endişelerinin de tabii sonucudur (Çetişli, 2004: 62).

Hikâye zamanının genişlemesine sebep olan bu atlamalar, birtakım adlandırmaları beraberinde getirmiştir.

Zamanın romanda kullanımı sonucunda bazı kavram ve terimler oluşmuştur. Bu kavramların başında “kırılmalar” gelir. Kırılma, anlatıcının öyküyü anlatırken içinde bulunduğu mevcut hikâye zamanından (şimdiden) geriye ve ileriye geliş gidişler yapması anlamına gelir. Böylece iki tür kırılma söz konusu olur. Biri “geri kırılma (flash back)”, diğeri de “ileri kırılma (flash forward)”, olarak adlandırılır. Geri kırılma için “hatıra”, ileri kırılma için de “hayal” demek mümkündür (Sağlık, 2002: 130-31).

1.1.6.4.1.4.1. Geriye Dönüş

Anlatıcının içinde bulunduğu andan geçmişe giderek o zamanı anlatması, geriye dönüştür. Anlatı metinlerinde yer alan her şeyin bir geçmişi vardır. Bu, insan olabileceği gibi çevre, zaman, eşya, düşünce vs. olabilir. Anlatıcı, ihtiyaç hissettiğinde geriye dönerek bu elemanların geçmişiyle ilgili okuru bilgilendirir (Tekin, 2001: 234). Sağlık, geriye dönüşü şöyle tanımlar:

Anlatıcı geçmişte yaşanan olayları anlatıyor olsa da, zaman olarak hep şimdidedir. Öyküsünü anlattığı kişinin (kişilerin) içinde bulunduğu ana (şimdiye) ışık tutacak bir hatırası ya da geçmişte yaşadığı bir olay varsa anlatıcının, içinde bulunduğu zamandan geçmişe dönüp o dönemi anlatması, geri kırılmadır (2002: 130-31).

Geriye dönüş tekniği temelde iki sebepten dolayı kullanılır: Birincisi, şahıs kadrosundaki kahramanları, geçmişleriyle birlikte dikkatlere sunma, böylece hâldeki davranış ve

rûh hâlini belli bir zemin üzerine oturtma arzusudur. İkinci sebep ise, anlatıcı ve anlatma problemiyle alakalıdır. İtibarî âlemdeki her şey, seçilen anlatıcının imkân ve tercihlerine göre esere yansır (Çetişli, 2004: 283).

Geriye dönüş tekniği dar anlamda geriye dönüş ve yapıcı geriye dönüş olarak ikiye ayrılır.

1.1.6.4.1.4.1.1. Dar Anlamda Geriye Dönüş

Anlatıcının birkaç saat veya gün gibi kısa bir süre öncesine dönmesi, dar anlamda geriye dönüş olarak adlandırılır (Tekin, 2001: 236).

Şâh u Gedâ'da dar anlamda geriye dönüş örneğine rastlanmamıştır.

1.1.6.4.1.4.1.2. Yapıcı Geriye Dönüş

Eserin ilerleyen bölümlerinde bir olay veya kahraman hakkında okuyucuyu aydınlatmak gerektiğinde başvurulmuş geriyedir. Yapıcı geriyede, eserin bir yerine kadar, konu ya da kişiyle ilgili bazı noktalar saklı tutulur. Bu şekilde merak unsuru canlı tutulur. Okuyucunun merakının yoğunlaştığı anda, romancı devreye girer ve kahramanın geçmişi hakkında ya parça parça yahut blok hâlinde bilgiler verir. Bu vesileyle okuyucu hem kahraman hem o kahraman etrafında anlamını bulan olayları daha iyi anlamış olur (Tekin, 2001: 236).

Şâh u Gedâ'da anlatıcının ve kişilerin yaptığı geriyeye dönüşler yapıcı geriyeye dönüşe dâhil edilebilir. Örneğin Gedâ'nın kime âşık olduğunu merak eden Şâh, Gedâ'dan âşık olduğu kişinin kim olduğunu kendisine söylemesini ister. Şâh, önceden Gedâ'nın, sevdiği kişiden başka kimseyi beğenmediğini duymuştur. Bu bilgiyi ancak anlatıcının yaptığı geriyeye dönüşle öğreniriz:

Bundan evvel o Şâh-ı bî-hem-tâ

Anı işitmiş idi icmâlâ

Ki o mecnûn u vâlih u şeydâ

Derd-i 'ışkuñ esîri ya' ni Gedâ

Şâhdan ğayrını begenmez idi

Gördüğü hûbı hûb şaymaz idi

Gerçi var idi çok perî-peyker

Göze göstermez idi zerre kadar

(ŞG: 820-823)

Şâh'ın Gedâ'ya iltifat ettiğine dair bilgi vermeyen, daha çok Şâh'ın vefâsızlığı ve zulümleri üzerinde duran şâir, rakibin araya girip fitne çıkarması üzerine, Şâh'ın Gedâ'ya karşı ilgisiz olmadığını, ona şefkat ederek gönlünü okşadığını, uğurlarken selâm vererek ikramda bulunduğunu söyler:

Şefkat idüp Gedâsına gâh gâh

Ele alurdu gönlünü ol Şâh

Âşinâ idi Şâh-ı devrâna

Ḥalk şanur idi anı bî-gâne

Eyleyüp ol Gedâya Şâh ikrâm

Virür idi uğurlayınca selâm

(ŞG: 899-901)

Gedâ zayıf atını alıp Şâh'ın eşığına gelinceye kadar, Şâh'ın latîfeden hoşlanan biri olduğuna değinilmez. Şâh'ın bu yönü, eserin ortalarında belirtilir:

Bir zarîf-i cihân idi ol Şâh

Ḥaz iderdi laţifeden her gâh

Nüktedân idi pür-ma'ârif idi

Sözleri nükte vü leţâ'if idi

Bir temâşâyâ kim kıldı nazar

Şâd u ḥandân olırdı ol gül-i ter

Armağan idi bir laţife aña

‘Aqabince iderdi aña ‘atâ

(ŞG: 1271-1274)

1426-1457. beyitler arasında Şâh'ın isteği üzerine hikâye anlatan birinci güzel, geriye dönerek sevgilisiyle olan macerasını anlatır. 1470-1484. beyitler arası hikâye anlatan ikinci güzelin sevgilisiyle olan macerasına ayrılmıştır. 1496-1521. beyitler arasında hikâye anlatan üçüncü güzel, geriye dönerek âşıklarıyla olan macerasını anlatır.

1539-1564. beyitler arasında Şâh, geriye dönerek âşığı Gedâ'nın hikâyesini anlatır. Burada Şâh, bilinenleri tekrarlamakla kalmaz, Gedâ'nın yaşadığı fakat okuyucunun habersiz olduğu bir hadiseden de söz eder. Bir gün Gedâ, aşk acısıyla taşla dövünürken biri ona dövünmesi için Şâh'ın diyarından bir taş getirir. Taşı alan Gedâ, taşa zarar verme korkusuyla onunla dövünmez. Taşa o kadar değer verir ki, yüzünü gözünü o taşa sürer. Taşa dikkatlice bakan Gedâ, sevgilinin katı kalpliliğini hatırlayarak feryat eder. Seller gibi gözyaşı akıtan Gedâ'nın akli başından gider.

1.1.6.4.1.4.2. İleri Kırılma

Anlatıcı, eserinde sadece geriye dönüşlere yer vermez. Bazen de öyküsünü anlattığı kişi ya da kişilerin kafalarının içinden geçen hayallere yer verebilir. Bu durumda da içinde bulunduğu zamandan (şimdiden) ayrılıp geleceğe yönelir. İşte bu da ileri kırılmadır (Sağlık, 2002: 130-131).

Şâh u Gedâ'da şahısların rüyaları, kendi aralarındaki konuşmaları, anlatıcının olay ve kişiler hakkında yaptığı tasvir ve yorumları, içinde hikâyenin nasıl gelişeceğiyle ilgili belirtileri barındırır. Rüyalar, konuşmalar ve yorumlarla gelecek olaylar sezdirilir.

Gedâ'nın, mesnevînin başında gördüğü rüya hikâyenin nasıl gelişeceğini haber verir. Eser, başından sonuna kadar Gedâ'nın rüyasında gördüğü güzele kavuşma mücadelesiyle geçer.

Gedâ'nın At Meydanı'nda karşılaştığı birine, Şâh'ın kim olduğunu sorması üzerine adam, onun ayrılığına sınır olmadığını, düşmanının bile onu sevmesini istemeyeceğini söyleyerek hikâyenin nasıl ilerleyeceğini haber verir. Gedâ'nın, Şâh'tan mukabele göremeyeceği eserin başından bellidir:

Hicrinüñ yoǧdurur hiç oranı

Düşmānum daǧı sevmesin anı

(ŞG: 681)

Şâirin yorumları da olayların nasıl ilerleyeceğiyle ilgili işaretlerle kaplıdır. Sevgilisine kavuşabilmek için ay ve güneşten yardım isteyen Gedâ, onlardan cevap alamaz. Bunun üzerine Allâh'a dua eder. Gedâ, duaya başlamadan önce anlatıcı, onun doğruyu bulduğunu söyler. Buradan Gedâ'nın zor durumdan kurtulacağı anlaşılır. Ayrıca duanın sonundaki yorum da duanın kabul olacağını haber verir:

Olmadı mihr ü mehden aña devā

‘ Ākıbet hoş tedārük itdi Gedā

(ŞG: 1198)

Yalvarınca Ĥudāya bir maǧlūm

Anı ĥāşā ki eyleye maǧrūm

(ŞG: 1223)

Gedâ'nın yaşayacağı olumsuzlukları, sevgiliden mahrum kalacağını önceden bilen anlatıcı, hadiseler yaşanmadan bunu ihsas ettirici yorum yapar. “*Bir vakit gündüz geceye dönünce hırsızların günü, doğruların gecesi oldu*” anlamındaki beyit şâirin bu yorumunu ortaya koyar:

İrdi bir dem meger günüñ gicesi

Uğrnuñ günü toğrnuñ gicesi

(ŞG: 1703)

Şâh, Gedâ'ya evden çıkmaması hâlinde, onu ziyaret edip ona ihsânda bulunacağını söyler. Kahraman bu konuşmayı yapmadan önce anlatıcı, Şâh'ın onu aldattığını ifade eder. “*Nezaket işvesiyle aldatıp parayı bir zarâfetle attı*” anlamındaki beyitten Şâh'ın, Gedâ'nın ziyaretine hiçbir zaman gelmeyeceği anlaşılır:

Aldayup şîve-i nezâket ile

Pâreyi atdı bir zarâfet ile

(ŞG: 1796)

1.1.6.4.2. Zaman Bildiren İfadeler

Şâh u Gedâ' da hikâye zamanı, tek bir çizgi üzerinde ilerler. Olaylar düz bir seyir izlemesine rağmen zaman bildiren ifadelerdeki belirsizlik, zamanın kronolojik takibini zorlaştırır. Mevsimsel belirtiler de zamanı takip etmede yetersiz kalır. Ancak eserin sonlarında Gedâ'nın âşık olmasının üzerinden yedi yıl geçtiğinin belirtilmesiyle hikâye kahramanlarının, zaman çizgisi üzerindeki konumları net açığa çıkar. Mesnevîdeki zaman bildiren ifadeler kabaca takip edildiğinde, zaman unsurunun olayların yaşandığı süreç üzerinde çok da derin bir tesirinin olmadığı görülür:

Bir gice (ŞG: 629,1127,1657,1854), niçe zamân (ŞG: 706, 1811), bir seher (ŞG: 707, 1275), bir gün (ŞG: 781, 1472, 1501, 1546, 1670, 1795), bir iki yıl (ŞG: 927, 1231), niçe yıl (ŞG: 977), ol sâ'at (ŞG: 1006, 1270), ol ân (ŞG: 1093, 1601), niçe yıllar (ŞG: 1142, 1428), nâ-gâh (ŞG: 1233), ol hîn (ŞG: 1295, 1332, 1447,), bir dem (ŞG: 1316, 1610), bahâr (ŞG: 1317), o dem (ŞG: 1445, 1722), şubha dek (ŞG: 1152), irdi âvân-ı leyle-i zulumât (ŞG: 1403), şimdi (ŞG: 1485), şubh-ı şâdıka dek (ŞG: 1584), hazân (ŞG: 1610), bunca yıl (ŞG: 1662), irdi bir dem meger günüñ gicesi (ŞG: 1703), ol gice (ŞG: 1705), giceyle (ŞG: 1711), yedi yıl (ŞG: 1770), günden güne (ŞG: 1786), buçuğ sâ'at (ŞG: 1788), niçe ay (ŞG: 1810), bunca yıl (ŞG: 1844).

1.1.6.5. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Kurmaca bir dünya üzerine inşa edilen anlatı metinleri, bir anlatıcı vasıtasıyla okurun karşısına çıkar. Anlatıcı, bu dünyada yaşananları, kendi gördüğü, duyduğu, idrak ettiği şekilde ve kendi imkân ve tercihleri doğrultusunda okura anlatır. “Anlatıcı, yazar tarafından seçilmiş ve konuşma alanı belirlenmiş bir fiktif varlıktır. Yazarın görmek istediği ve

birtakım düşünceler yüklediği kısa bir süre için (öykü bitinceye kadar) sahnede tuttuğu bir vasıta. O, yazarın parçalanmış şahsiyetinden izler taşır” (Kolcu, 2006: 21).

Eser, anlatıcının bakış açısından mücerret değerlendirilemez. Çünkü anlatıcı, yaşananları kendi anlayış şekline göre okura anlatır. Bunu yaparken içine kendi değerlerini karıştırmayı da ihmal etmez. Aynı hadisenin bile farklı kimseler tarafından farklı şekilde idrak edilebileceği göz önünde bulundurulduğunda, eserin anlatıcısından bağımsız değerlendirilmeyeceği görüşü, netlik kazanır.

Eserin ayrılmaz bir parçası olan bakış açısı, anlatı metinlerinde, olay örgüsünü meydana getiren şahıs kadrosu, mekân, zaman gibi unsurların kim tarafından görüldüğü ve kim tarafından kime ifade edildiğiyle ilgili bir problemdir (Boynukara, 1997a: 14).

Şâh u Gedâ, hâkim bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Hâkim bakış açısıyla kaleme alınmış metinlerde, anlatıcı, nakledilmek istenen kurmaca dünya ile ilgili her şeyi bilen ve gören bir konumdadır. Oluşturduğu kurmaca dünyada sınırsız bir güce sahip olup bütün olay ve kahramanların geçmiş ve geleceğine hâkimdir. Hâkim bakış açısına sahip anlatıcı, eser vasıtasıyla dikkatlere sunduğu olay, kişiler ve mekân ile ilgili hususları kendisine has bir bakış açısından nakleder. Kurmaca bir varlık olan anlatıcı, eserde, yazarın dilini kullanarak mensup olduğu âleme ait mekânı, şahıs kadrosunu ve hayat tezahürlerini nakleder veya dikkatlere sunar. Bu hususu dikkate alarak “hâkim bakış açısı”ndan hareketle yazılmış eserlerdeki anlatıcıya “yazar anlatıcı” denir (Aktaş, 2013: 79-80).

Berna Moran, Ahmet Mithat’ın romanları üzerine değerlendirmelerini yazarken onun, geleneksel hikâyeciliğimizi devam ettirdiğini, ikide bir okura seslendiğini, ona sorular sorarak konuşma havasında yazdığını ifade eder. Mithat’ın olayların akışını keserek araya girmesinin, okurla sohbet etmesinin romanına başka bir özellik kazandırdığını düşünür. İncelediği *Müşahedat* romanında şâirin kendisini belli edişinin dereceleri olduğundan söz eden Moran, yazarın bazen anlatıcı olarak ortadan silinebileceği gibi, okurun dikkatini kendi üstüne çekecek kadar gevezeleşebileceğini de söyler. Ahmet Mithat’ın anlatıcısının, romanlarında önemli bir yer tuttuğu kanaatindedir. Ortaya Ahmet Mithat’la anlatıcısının kişiliklerinin özdeş olup olmadığı sorusunu atan Moran, bunu ayrı bir problem olarak değerlendirir. Her yazarın, eserlerinde az çok bir kişilik sergilediğini ve eleştirmenlerin bu kişiyi yazardan ayırmak için ona yazarın ikinci kişiliği ya da anlatıcı-yazar gibi isimler takma ihtiyacı hissettiklerini söyler (2012 C I: 60-61).

Moran'ın bu yorumları her ne kadar yenileşme dönemi edebî eserlerine dönük ise de, eski döneme ait eserlerde de bu yaklaşımlar kullanılır. Geleneksel mesnevîciliğimizi devam ettiren Yahyâ Bey, modern yöntemlerden haberdar olmamakla birlikte, eserlerinde kendi varlığını hissettirmemeyi başardığı yerlerde modern, hikâyeye dâhil olması ve yaptığı yorumlarla da gelenekçidir.

Şâh u Gedâ yazar anlatıcı bakış açısıyla kaleme alınmıştır fakat mesnevînin dili manzum olduğu için, buradaki anlatıcıyı şâir anlatıcı olarak isimlendirmek daha doğru bir tercih olacaktır. Şâir anlatıcı bakış açısıyla kaleme alınan mesnevîde anlatıcı, kahramanların geçmişine, şimdisine ve geleceğine hâkimdir. Onların içlerinden geçen en ince duygu ve düşüncelerin bile farkındadır. Araya girerek yorumlar yapan anlatıcı, yaptığı yorumlarla okuru yönlendirir. Yahyâ, üçüncü şahıs bakış açısını benimsemiş olmakla birlikte, hikâyeyi anlatan şâirin kendisidir. Özellikle mesnevînin girişindeki dualar bunun açık göstergesidir. Bazen varlığını yoğun bir şekilde hissettirirken bazen de aradan çekilir.

Sevgilisine kavuşabilmek için ay ve güneşten yardım isteyen Gedâ, onlardan cevap alamaz. Bunun üzerine Allâh'a dua eder. Gedâ, duaya başlamadan önce anlatıcı, onun doğruyu bulduğunu söyler. Buradan Gedâ'nın duasının kabul olacağı anlaşılır. Öyle de olur:

Olmadı mihr ü mehden aña devâ

‘ Ākıbet hoş tedârük itdi Gedâ

(ŞG: 1198)

Gedâ'nın yaşayacağı olumsuzlukları, sevgiliden mahrum kalacağını önceden bilen anlatıcı, hadiseler yaşanmadan bunu ihsas ettirici tarzda yorum yapar:

İrdi bir dem meger günüñ gicesi

Uğrınıñ günü toğrınıñ gicesi

(ŞG: 1703)

Şâh, Gedâ'ya evden çıkmaması hâlinde onu ziyaret edip ona ihsânda bulunacağını söyler. Kahraman bu konuşmayı yapmadan önce anlatıcı, Şâh'ın onu aldattığını ifade eder:

Aldayup şive-i nezâket ile

Pâreyi atdı bir zarâfet ile

(ŞG: 1796)

Şâh'ın, Gedâ'nın yanına gitmemesinin hakîkatte gitmek olduğuna inanan şâir anlatıcı, bu fikrini okurla paylaşarak hikâyenin mesajının doğru algılanmasına yardım eder:

Gelmemek şanma anı gelmekdür

Bu yalan ehl-i hâle girçektür

(ŞG: 1836)

Okurun anlatılanlardan çıkarması gereken ders, nefsiyle mücadele ederek dinî emirleri yerine getirmesidir:

Hüner oldur ki bu yola giresin

Nefs-i emmâreyi zebûn idesin

Bu hikâyetden alasin ‘ibret

Râh-ı dîn içre idesin ğayret

(ŞG: 1924-1925)

Mesnevîyi tekdüzelikten kurtarmak için araya serpiştirilen gazellerde, konuşan Gedâ'nın kendisidir. Anlatıcı buralarda sözü Gedâ'ya bırakır. Bu yönüyle mesnevîdeki gazellerin kahraman anlatıcı bakış açısıyla yazıldığı söylenebilir. Gedâ'nın velî zâtın yanında okuduğu gazelden alınan “*Hâlîme acıyan derdime çare bulmasın. Gözyaşlarımı sevgiliden başka kimse silmesin*” anlamındaki beyit buna örnektir:

Hâlîme rahm eyleyen derdüme dermân kılmasun

Yârdan ğayrı gözüm yaşını kimse silmesün

(ŞG: 763)

Bölümün Genel Değerlendirmesi

Çalışmanın bu bölümünde *Şâh u Gedâ* üzerinde durulmuştur. Öncelikle eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları ele alınmıştır. Şekil incelemesinde *Şâh u Gedâ* tanıtılmış, mesnevînin bölümleri hakkında genel bilgi verilmiş; mesnevî, vezin ve kâfiye açısından değerlendirilmiştir. Muhteva incelemesinde, mesnevînin asıl konusu aşk olduğu için, öncelikle bu konu üzerinde durulmuş, ardından eserdeki din, tasavvuf, tarih, efsane, sosyal hayat ve astronomi konuları incelenmiştir. Ayrıca şâirin müstensihle ilgili değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Dil ve üslûp incelemesinde konu başlıklarında, giriş ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde tercih edilen dil özellikleri, atasözü ve deyimler, Eski Anadolu Türkçesine ait bazı kelime ve ekler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ibareler, edebî sanatlar ve tasvirler üzerinde durulmuştur. Sonra mesnevî özetlenmiş ve hikâyenin tahkiye yapısı ortaya çıkarılmıştır. Mesnevî özetlenirken temaya uygun başlıklar tarafımızdan verilmiştir. Başlıkların orijinaleri de dipnotta yazılmıştır.

Şâh u Gedâ'nın gerek yurt içi gerekse yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshalarının çokluğu eserin yazıldığı dönem ve sonrasında oldukça fazla okunduğunu, yazıldığını ve

dinlendiğini gösterir. Tespit edemediğimiz kişisel kütüphanelerdeki nüshalar da göz önünde bulundurulduğunda eserin ne kadar rağbet gördüğü daha iyi anlaşılır. *Şâh u Gedâ*, başından sonuna kadar geleneğe bağlı kalınarak düzenlenmiştir. Eserin sadece mesnevî nazım şekliyle yazılmadığı ayrıca mesnevîde terkîb-bend (4), gazel (5) ve kıt'a (1) nazım şekillerine de yer verildiği görülmüştür. Yahyâ, mesnevîsini bir toplantıda beraber bulunduğu bir dostunun ricası üzerine kaleme almıştır. Arkadaşı ondan içinde kadın hikâyesi barındırmayan bir aşk hikâyesi yazmasını istemiş, Yahyâ da bu istek üzerine mesnevîsini yazmaya başlamıştır.

Mesnevî vezin açısından oldukça sağlamdır. Eserin dilinin sadeliği ve Türkçe kelimelerin aruza uygulanışındaki güçlük, şâirin mısraları vezne uydurabilmek için yer yer imale ve zihafalara başvurmasına neden olmuştur. Mesnevîde bütün kâfiye çeşitlerine yer verilmiş ancak ağırlıklı olarak mücerred ve mürdef kâfiyeler kullanılmıştır. Mesnevîdeki redifler hem kelime hem ek hem de ek ve kelimenin birleşmesinden oluşmaktadır.

Eserin muhtevasını oluşturan asıl konunun aşk olduğu, bu konunun diğer mesnevîlerden farklı orijinal şekilde ele alındığı, bunun yanı sıra mesnevîde yer alan diğer konuların da klasik mesnevî geleneğinin sınırları içinde olduğu görülmüştür.

Sırf sanat gösterme endişesiyle yazılmayan *Şâh u Gedâ* sade ve anlaşılır bir dille kaleme alınmıştır. Türkçe söyleyişin hâkim olduğu mesnevîde halk söyleyişleri çokça yer tutmaktadır.

Kadın kahramanın yer almadığı bu mesnevîde, fonksiyonu itibariyle merkezi şahıs Gedâ'dır. Bütün şahısların rolü ve fonksiyonu onun ile kesişir. O büyük oranda şâirin sözcüsüdür. Mesnevînin ikinci önemli kişisi Şâh'tır. O fonksiyonu itibariyle Gedâ'yı bütünler. Her ikisi de birbirinin varlığıyla anlam bulur. Gedâ'nın arkadaşları ve rakipler tamamlayıcı bir fonksiyon üstlenmişlerdir. Hikâyenin mesajı, onlarla daha iyi anlaşılır. Mesnevîdeki diğer kişiler, sosyal çevrenin oluşumuna yardım eden fon kişilerdir.

Şâh u Gedâ'nın temel vakası Gedâ'nın Şâh'a kavuşma uğraşdır. Mesnevînin büyük çoğunluğu müstakil epizotlardan oluşur, ayrıca eser, olayları temel vakaya farklı boyutlar ve inceliklerdeki iperle bağlayan geleneksel vaka anlayışından uzaktır. Olayların birbirinden bağımsız kesitler hâlinde gelişigüzel sıralanması olaylar arası nedensellik ilgisinin zayıf olduğunu, dolayısıyla eserin sağlam bir şekilde kurgulanmadığını gösterir. Konular

arası geçişlerin konu başlıklarıyla sağlanması, merak ögesinin oluşturulması açısından problem oluşturur.

Şâh u Gedâ, bir İstanbul mesnevîsidir. Mesnevînin en ilgi çekici tarafı başta yapılan İstanbul, At Meydanı ve Ayasofya tasvirleridir. Bu tasvirlerin devrin kültürel atmosferiyle ilgili önemli bilgiler verdiği fakat hikâye başladıktan sonra mekâna karşı ayrıntılı bir dikkatin olmadığı tespit edilmiştir. Mesnevîde kapalı mekânlara yer verilmesine rağmen kurgu, açık mekânlar üzerine oturtulmuştur.

Yahyâ'nın bir hafta içinde yazdığını söylediği *Şâh u Gedâ*'nın olay zamanı yedi yıllık bir süreyi ve buna ilaveten ne kadar olduğu net belirtilmeyen, şâirin *niçe ay* şeklinde ifade ettiği aylarca devam eden bir süreci kapsar. Mesnevîde hikâye zamanını etkileyen birçok anlatım tekniğine yer verilmiştir. Olay zamanının uzun olduğu yerlerin özetlendiği, önemsiz görülen bazı zaman aralıklarının atlandığı, bu şekilde olay zamanının hızlandırıldığı görülmüştür. Atlanan zaman aralıklarının çoğunun belirsiz bırakılması, örtük eksiltile- rin açık eksiltilere oranla çoğunlukta olduğunu gösterir.

Sahnelerin olay zamanını yavaşlattığı, tasvir ve yorumların ise olay zamanını durdurduğu tespit edilmiştir. Anlatıcı durup gösterilmesi gereken yerlerde estetik ve sanatlı duruşlar yapmış, mesnevînin odak noktası konumundaki olaylar için sahneler oluşturmuştur. Tasvirler, olay zamanını durdurma işlevinin yanı sıra özellikle tabiat tasvirleri yaşanması yakın olaylarla ilgili işaretleri içinde barındırır. Şâir, maksadıyla doğru orantılı olarak tabiatı görüp yorumlar. Yorum örneklerinin çoğu anlatıcıya ait olup şâirin hikâye kişilerine sınırlı yorum yaptırdığı; anlatıcının yorumlarının başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerinde olmak üzere mesnevîye üç şekilde yayıldığı görülmüştür. Araya serpiştirilen gazel, nasihat ve kıta gibi bölümler de olayların duraklamasına neden olur.

Yapılan geriye dönüşler ve ileri kırılmalar olay zamanını genişletmiştir. Geriye dönüşlerin birkaç saat ve gün gibi kısa bir süre öncesine dönük olmadığı, eserde uzun zaman dilimlerini kapsayan yapıcı geriye dönüş örneklerine yer verildiği görülmüştür. İleri kırılma örnekleri kişilerin rüyaları, kendi aralarındaki konuşmaları, anlatıcının olay ve kişiler hakkında yaptığı tasvir ve yorumlarla sınırlıdır. Rüya, konuşma ve yorumlar aracılığıyla gelecekte yaşanacak olaylar sezdirilmiştir.

Hikâye zamanı düz bir çizgi üzerinde ilerlemesine rağmen, zaman bildiren ifadelerdeki belirsizlik, zamanın kronolojik takibini zorlaştırır. Mevsimsel belirtiler de zamanı takip etmede yetersiz kalır.

Mesnevînin geneli, hâkim bakış açısıyla kaleme alınmasına rağmen hikâyeyi anlatanın şâirin kendisi olduğu ve büsbütün olayların dışında kalmadığı anlaşılmıştır. Şâir anlatıcının çoğunlukla varlığını yoğun bir şekilde hissettirdiği bazen de aradan tamamen çekildiği görülmüştür. Mesnevîdeki gazeller kahraman anlatıcı bakış açısıyla kaleme alınmıştır.

Şâh u Gedâ'nın konusunun orijinalliği ve mahallî oluşu ile öne çıkan bir mesnevî olduğu, ilk bakışta beşerî aşkı anlatan epizotlardan oluşan bu hikâyenin daha çok şâirin tasavvufî cephesini yansıttığı sonucuna varılmıştır.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Gencîne-i Râz

2.1.1. Gencîne-i Râz'ın Yazma Nüshaları*

Gencîne-i Râz'ın yüz yirmi dokuzu yurt içinde kırk biri yurt dışında olmak üzere yüz yetmiş yazma nüshası tespit edilmiştir.

Mesnevînin yurt içi yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi 03 Gedik 17167, 03 Gedik 18250
2. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 1013, 05 Ba 1044, 05 Ba 1692/8
3. Ankara Milli Kütüphane 01 Mü 1380, 03 Gedik 17171, 06 Hk 1/1, 26 Hk 602, 06 Hk 3378, 06 Hk 2659, 06 Hk 4637, 06 Hk 925, 06 Mil Yz A 7538, 06 Mil Yz A 6065/2, 06 Mil Yz A 6076/1, 06 Mil Yz A 6182, 06 Mil Yz A 6007, 06 Mil Yz A 5599, 06 Mil Yz A 4452, 06 Mil Yz A 4222, 06 Mil Yz A 3762, 06 Mil Yz A 3317, 06 Mil Yz A 3001, 06 Mil Yz A 2737, 06 Mil Yz A 2769/2, 06 Mil Yz A 2813, 06 Mil Yz A 2410, 06 Mil Yz A 1273, 06 Mil Yz A 1801/2, 06 Mil Yz A 882, 06 Mil Yz A 520, 06 Mil Yz A 510, 06 Mil Yz A 458/1, 06 Mil Yz FB 158/1, 06 Mil Yz A 146, 06 Mil Yz A 8752, 06 Mil Yz FB 499, 06 Mil Yz A 9100, 06 Mil Yz A 9330, 06 Mil Yz FB 188
4. Ankara Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. A 368, Yz. A 20, Yz. A 38, Yz. A 233, Yz. A 285/1
5. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Kütüphanesi 67 Saf 534
6. Çorum Hasan Paşa il Halk Kütüphanesi 19 Hk 830, 19 Hk 2220/3
7. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 427/1, 21Hk 1575
8. Erzurum İl Halk Kütüphanesi 25 Hk 23957
9. İstanbul Atıf Efendi Kütüphanesi No. 2244, 34 Atf 2244
10. İstanbul Bayezid Umumi Kütüphanesi 3469, 3467, 3468
11. İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı K.88, 972, 1262
12. İstanbul Millet Kütüphanesi (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) 986/3, 986/4, 986/5, 995, 996, 997, 998, 999, 34 Ae Manzum 1001/1; (Pertev Paşa) 258

* Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları Türkiye yazmaları web sitesinden ve İstanbul Üniversitesi Hamseler Kataloğu'ndan tespit edilmiştir.

13. İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi 4167, 4206, 4205, 34 Nk 4165, 34 Nk 4167, 34 Nk 4205, 34 Nk 4206
14. İstanbul Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi (Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları) S.H.M.H.K. Yaz. 279
15. İstanbul Selim Ağa Kütüphanesi (Kemankeş Emir Hoca) 503
16. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi (Bağdatlı Vehbi Efendi) 1700, 1602; (Esad Efendi) 1645/1; (Hüsrev Paşa) 620/1; (Lala İsmail Efendi) 568/3, 1931; 07 Tekeli 907/2, 07 Tekeli 748, No. 4058, No.4059
17. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları H 1094, M.R.772, Y.103, A.3952, H 302
18. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. T.1994/2, No. T.5703, No. T.554/1, No. T.3039, No. T.840, No. T.1667, No. T.3071, No. T.3537/1, No. T.5726
19. İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 273, 414
20. İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 778/1
21. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 2548, 37 Hk 4062/2
22. Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi 1224/2
23. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 32 Yalvaç 3127 Hk 362, 42 Kon 3440, 15 Hk 235, 15 Hk 554/1, 32 Hk 2016/1
24. Konya Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 11129
25. Konya Mevlana Müzesi Türkçe Yazmaları 2321, 2322/1, 4802, 5070
26. Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi 43 Va 1162/1, 43 Va 1576
27. Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 43 Ze 932
28. Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2706, 45 Hk 2707, 45 Hk 2708, 45 Hk 2709, 45 Hk 2710, 45 Hk 5152/2

Eserin yurt içinde en fazla nüshasının bulunduğu yer, otuz yedi yazma nüsha ile Milli Kütüphane'dir.

*Gencîne-i Râz'*ın yurt dışı yazma nüshalarının tespit edildiği kütüphaneler şunlardır:

1. Almanya Deutsche Nationalbibliothek Ms. or. oct. 1950; Ms. or. oct. 1488 Staatsbibliothek
2. Amerika Princeton University (New Series Ottoman Turkish Texts) 1633
3. Bosna Hersek The Ghazi Husrav Bey Library 214, 2473, 2475, 2661

4. Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu (Nr.145/1); (pt. 186/Seetzen): Nr. 7), (pt. 180/Seetzen: Nr. 23), (arab. 731/Seetzen: Haleb. 140), (pt. 158/Seetzen: Kah. 1155)
5. Fransa Bibliotheque Nationale de France (Legrand); (Oratoire); (Regius); (Reule-re Turque); (Renaudot/Saint-Germain-des-Pres, 607)
6. İngiltere British Museum Or. 37, Or. 1147/3, Or. 1162, Or. 1154/2, Or. 12184, Or. 5979
7. İtalya Bibliotheca Apostolica Vaticana Vat. Turco 274
8. KKTC II. Mahmut Kütüphanesi 332
9. KKTC Selimiye Camii Kütüphanesi 162
10. Mısır Dârü'l-Kütübü'l-Kavmiyye (Edebi Türkî Talat) 31, 32, 86, 109, 110, 148, 175, 309; S 4410; ez-Zekiye-Mahtûtâtü Farisiye ve Türkiye 71; 5746, 5769, 5770, 17549
11. Tunus Mektebetü'l-Vatanî 9596

Mesnevînin yazma nüshalarının yurt dışı kütüphanelerinde en fazla bulunduğu yer on nüsha ile Mısır'dır.

Mesnevînin karşılaştırmalı metni 1991 yılında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Ramazan Sarıçiçek tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Sarıçiçek, Bağdatlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi) 1700, Beyazıt Umumi Kütüphanesi 3467 ve Ali Emirî Efendi Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi) 995 numaralı nüshaları kullanarak mesnevînin çeviri yazılı metnini hazırlamıştır. Sözü edilen bu tez, *Gencîne-i Râz (İnceleme-metin-dizin)* adıyla kitap olarak basılmıştır.

Mesnevî üzerine 1995 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Bekir Çınar tarafından da yüksek lisans tezi yapılmıştır. Eserin çeviri yazılı metnini hazırlayan Çınar, bu çalışmasını, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencîne-i Râz* adıyla kitap olarak yayınlamıştır.

2.1.2. Gencîne-i Râz'ın Şekil İncelemesi

Gencîne-i Râz, Molla Câmî'nin *Subhatü'l-ibrâr*'na nazire olarak yazılmıştır (Yeni-terzi, 2007: 449). Mesnevî, Nizâmî'nin Mahzenü'l esrâr, Câmî'nin Tuhfetü'l-ahrâr mesnevîleri ve Sa'dî'nin Gülistan ve Bostan'ı gibi ahlâkî ve dinî hikâyelerden oluşur (Çavuşoğlu, 1986: 346). Yahyâ ismini kıyamete kadar yaşatacak ve kendisini hayır dua ile andı-

racak güzel bir eser yazmaya niyet etmiş, Hz. Muhammed, onun bu düşüncesine rüyada destek vermiştir. Şâir, bu teşvik üzerine eserini yazmaya başlamıştır. Yahyâ, mesnevîsini devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân'a sunmuştur.

Üç bin elli üç beyitten oluşan mesnevînin girişini; besmele, tevhîd, münâcât, na't, mi'râc, Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, eserin yazılış sebebi, şâirlere övgü ve Kadri Efendi'ye övgü oluşturur.

Besmele bölümünde bismelenin sözlerin sultânî olması, Kur'an'ın başında yer alması, imanlı insanlara kurtuluş vesilesi olması ve yol göstericiliği gibi konular üzerinde durulur. Bismelenin harf ve hareketlerinin yazıdaki görünümünden yola çıkılarak birtakım benzetmeler yapılır.

Tevhîdde, Allâh'ın yaratmasıyla varlıkların vücûda gelmesi, Allâh'a şükretmenin gerekliliği ve insanın yaratılış sırlarını tam kavrayamayacağı gibi konular üzerinde durulur. Yahyâ, Allâh'ın lütuf ve merhametinin sonsuzluğu, zevalsiz oluşu, her şeyi hikmetle yaratması gibi konulara değinerek her şeyin Allâh'tan geldiğini göstermeye, Allâh'a karşı hayranlık hissi uyandırmaya ve ona giden yollar açmaya çalışır.

Münâcâtta, şâir eksiklerini ve kusurlarını Allâh'a şikâyet eder. İyi bir kul olabilmek isteyen şâir, kalbinin Allâh aşkıyla dolması için Allâh'tan yardım diler.

Na'tta, Hz. Muhammed'in varlıklara rahmet vesilesi oluşu, diğer peygamberlerden üstünlüğü, mucizeleri, peygamberlik silsilesinin hem başı hem de sonu olması ve dört halifeyle arkadaşlığı gibi konulara değinilir.

Mi'râcda, Mi'râc Gecesi'nin tasviri, Allâh'ın Cebrâ'îl vasıtasıyla Hz. Muhammed'i huzuruna davet edişi, Hz. Muhammed'in Burâk'a binerek gök tabakalarında yükselmesi, Allâh'la perdesiz bir şekilde görüşmesi, ümmeti için dua etmesi gibi konular üzerinde durulur.

Methiyeye Kanûnî Sultân Süleymân'ı överek başlayan Yahyâ, onun dindarlığı, güzel ahlâkı, adaleti, ilmî yönü, kahramanlığı gibi konular üzerinde yoğunlaşır. Ayrıca padişahı överken dönemin birçok tarihî hadisesine de değinir.

Eserin yazılış sebebinin anlatıldığı bölümde Yahyâ, ismini kıyamete kadar yaşatacak ve kendisini hayır dua ile hatırlatacak güzel bir eser yazmaya karar vererek uyuduğunu

söyler. Rüyasında Hz. Muhammed’i gören Yahyâ, sabahleyin bir azizin yanına giderek rüyasını ona tabir ettirir. Rüyayı yorumlayan aziz, ona Kur’an’dan tefe’ül açar. Falda, “Yâ Yahyâ huzi’l-kitâbe bi’-kuvvetin ve âteynâhu’l-hukme sabiyyâ” âyeti çıkar. Azizin tabirlerini dinleyen şâir, evine giderek kitabını yazmaya başlar.

Şâirlere övgüde Sa’dî, Hâfız, Attâr, Nizâmî, Hüsrev, Câmî, Nevâyî gibi ünlü mesnevî şâirlerini öven Yahyâ, onları kendine üstat kabul eder.

Kadri Efendi’ye övgüde Yahyâ, ders aldığı hocasını birçok açıdan över. Kadri Efendi, ilmiyle bütün âlimleri mağlup eden, herkesin kendisine gıpta ettiği bir şahsiyet olmasına rağmen, alçak gönüllüdür. Bildiklerini amellerine de yansıtan bu zâtın mertebesi, manen de yüksektir. Yahyâ, böyle bir kişiden ders aldığı için kendini de dolaylı olarak över.

Asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm kırk makaleden oluşur. Mesnevî her makalenin ardından makalenin konusuyla ilgili bir hikâye gelecek şekilde tertip edilmiştir. Kırkıncı makaleden sonra diğer makalelerden farklı olarak iki hikâye anlatılmıştır.

Mesnevînin sonuç bölümünde eserinin tercüme olmadığını belirten Yahyâ, mesnevîsini bir ay içinde tamamladığını söyler. Eserini itina göstererek yazan kâtibe rahmet okurken, gereken özeni göstermeyen kâtibe beddua eder.

Gencîne-i Râz, hamse içinde te’lif tarihi belirtilen tek mesnevîdir. Eserin te’lif tarihi sondaki “hâmûş” kelimesinin ebced hesabıyla gösterdiği 947 (1540-1541) senesidir. Dinî ve ahlâkî konular üzerine bina edilen bu mesnevî, eğitici bir fonksiyona sahiptir. Hamsedeki mesnevîler üzerine sıralama yapan Çavuşoğlu *Gencîne-i Râz*’ı, hamsenin ikinci mesnevîsi olarak gösterir (Çavuşoğlu,1986: 345).

Gencîne-i Râz, aruzun remel bahri kalıplarından fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün vezninde yazılmıştır. Veznin esnek olması şiirdeki vezin kusurlarını asgariye indirmiştir. Şâir, vezin konusunda kendisine tanınan kolaylıkları sonuna kadar kullanmıştır.

Kâfiye düzeni aa, bb, cc, ... şeklinde olan mesnevîde sadece revî harfinin tekrarından kaynaklanan mücerred kâfiye örneklerine rastlanmakla birlikte⁵¹, birden fazla ses benzeşmesinden meydana gelen mürekkep kâfiye örnekleri sayıca daha çoktur. Mürekkep kâfiyelerin büyük çoğunluğunu revîden önce ridf (â, û, î) harfi bulunan kâfiye-i mürdefeler oluş-

⁵¹ Yürüyüp yolda o maḥbûb-ı Hudâ/Olmadı sāye-nişin-i Tûbâ (GR: 285)

turur.⁵² Revî ve kayddan meydana gelen mukayyed kâfiye örneklerine rastlamak da mümkündür.⁵³ Sayıca çok olmamakla birlikte revîden önce dâhil ondan önce de te'sîs bulunan mü'esses kâfiye örnekleriyle de karşılaşılır.⁵⁴ Mesnevîdeki redifler hem kelime⁵⁵ hem ek⁵⁶ hem de ek ve kelimenin birleşmesinden⁵⁷ oluşmaktadır.

2.1.3. Gencîne-i Râz'ın Muhteva İncelemesi

Gencîne-i Râz, okuyucuyu ahlâkî ve dinî açıdan geliştirme gayesiyle kaleme alınmıştır. Bu yüzden mesnevîde dinî unsurlar çokça yer tutar. Eğitici yönüyle öne çıkan bu mesnevîde, dinî birçok unsur tasavvufî bir neşve içinde sunulmuştur. Yahyâ mesnevîsini yazarken tarihî ve efsanevî unsurlardan da faydalanmıştır. Mûsikî, rüya tabiri, astronomi ve müstensihle ilgili değerlendirme mesnevîde öne çıkan diğer konulardır.

2.1.3.1. Dinî Unsurlar

Dinî unsurların ağırlıkta olduğu mesnevîde dinî mahiyete sahip birçok kişi, yer ve kavramla karşılaşmak mümkündür. Burada mesnevîdeki Allâh inancı, peygamberler, dört halife, sahabeler, İslâm tarihindeki önemli isimler, melekler, şeytân, Kur'an-ı Kerîm, İslâmiyet'teki kutsal unsurlar, mübarek geceler, mahşer, sırat, cennet, cehennem, Kâbe ve hac ibâdeti üzerinde durulmuştur. Ayrıca âyet, hadîs, farz ve sünnet gibi İslâmî terimlerin yanı sıra Râfîzîlerle ilgili bazı değerlendirmelere de yer verilmiştir.

Tevhîd ve münâcât bölümlerinde yoğunlaşan Allâh inancı, mesnevînin tamamına hâkimdir. “*Mülk Allâh Teâlâ'nındır. Yer ve gök ne varsa hepsi onundur*” anlamındaki beyit buna örnektir:

Mülk ol Allâhu te'âlânuñdur

Yir ile gök ne ki var anuñdur

(GR: 2327)⁵⁸

⁵² Beni garķ eyledi deryâ-yı günâh/Vay eger olmaz iseñ baña penâh (GR: 188)

⁵³ Kendüyi kıldı mey-i kibr ile mest/Câhil-i cübbe vü destâr-perest (GR: 1409)

⁵⁴ Kıtıb-ı aķtâb-ı kerâmet oldur/Şimdi sultân-ı velâyet oldur (GR: 314)

⁵⁵ Kâği bir ģile vü tezvîr itdi/Hücceti almaģa tedbîr itdi (GR: 2295)

⁵⁶ Fi'l-meşel şırça sarâyı felegüñ/Sâ'at-i zühdidür ins ü melegüñ (GR: 145)

⁵⁷ Zühd ile rahmet-i ma' bûda iriş/Cehd ile vuşlat-ı maķşûda iriş (GR: 1065).

⁵⁸ *Gencîne-i Râz*'la ilgili örnek beyitler Ramazan Sarıçipek'in hazırladığı *Gencîne-i Râz (İnceleme-Metin-Dizin)* isimli yayımlanmış yüksek lisans tezinden alınmıştır (bk. Kaynakça). Eser isminin kısaltması ve beyit numaraları beyitlerden sonra parantez içinde gösterilmiştir.

Yahyâ, mesnevîsinde Allâh'ın Kakhâr ismini zikretmesine rağmen onu daha çok Rahmân, Rahîm, Tevvâb, Settâr ve Gaffâr gibi isimlerle anar. Kudret sahibi, Kakhâr ve Hudâ olan Allâh bütün varlıkları yok eder. Allâh ihsân sahibidir. Âlemin yaratıcısıdır. Rahmân ve Rahîm'dir. Kendisine yalvaranların günâhlarını affeder. Günâh işleyenlerin günâhını örter ve tövbeleri kabul eder:

Oldurur Kâdir ü Kakhâr u Hudâ	
Ki virür cümle-i mahlûka fenâ	(GR: 2762)
Ey 'inâyet kılıcı Rabb-ı 'Azîm	
Hâlîku'l-'âlem ü rahmân ü rahîm	(GR: 3001)
Ey münâcât idenûn Gaffârı	
Ey günâh işleyenûn Settârı	(GR: 2506)
Tevbe kııl zıkr idüben tevvâbı	
Diñle bu kavî-i 'ulü'l-elbâbı	(GR: 2485)

Mesnevîde ismi en fazla zikredilen peygamber Hz. Muhammed'dir. Na't ve mi'râc bölümlerinde yoğun bir şekilde yer verilen Hz. Muhammed, birçok hikâyede hikâye kişisi olarak da görülür. O gerek girişte gerekse asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde birçok açıdan övülmüştür. Varlıklar kafilesinin önderi, iki dünya padişahı olan Hz. Muhammed'e salavat getirmek gerekir. O sırlar okyanusunun ilk dalgası, peygamberler nevinin sonuncusu ve kâinat dairesinin merkezidir. Hayat sahiplerinin övünç kaynağı olan Hz. Muhammed, âlemdekilerin en üstünüdür:

Server-i kâfile-i mevcüdât	
Şâh-ı kevneyn aleyhi'ş-şalavât	(GR: 971)
Evvel-i mevc-i muhîtu'l-esrâr	
Âhîr-i nev'-i Nebiyyü'l-muhtâr	
Noқта-i dâ'ire-i kevn ü mekân	
Mefhâr-ı cân u ser-efrâz-ı cihân	(GR: 226-227)

Hz. Mûsâ da sık rastladığımız hikâye kişileri arasındadır. Mûsâ peygamber çoğunlukla Tûr Dağı'nda Allâh'la konuşmasıyla anılır:

Bir gün Allâhu te'âlâya Kelîm	
Ṭûrda kıldı münâcât-ı 'azîm	(GR: 1204)

Tanrılık iddiasında bulunan Fir‘avn’a, Mûsâ peygamber dolayısıyla yer verilir:

Halka Fir‘avn idüben sihr u füsün
Tanrılık da‘vâsın itdi mel‘ün (GR: 2116)

Süleymân peygamber, gücü ve saltanatı dolayısıyla mesnevîye konu olur. Şâir, Süleymân peygamberin kuşların dilini anlamasına da telmîhte bulunur:

Virdi biñ taht-ı Süleymân bâda
Rûzgâra ne döyer dünyâda (GR: 1591)

Sözümü ‘âşık-ı cânân añlar
Manıku’-ı tayrı Süleymân añlar (GR: 565)

Hiz. Muhammed’in diğér peygamberlere üstünlüğünü anlatmaya çalışın Yahyâ, Hiz. İsâ’nın Hiz. Muhammed’le aynı mertebede olmadığını ifade eder:

Zî-sa‘âdet ki şadağâtle Mesîh
Cân virür ümmeti olmağâ şahîh
Bir degül mertebede eyle nigâh
Ol Hâbü‘llah ile Rûhu’llah (GR: 241-242)

Büyük mesnevî şâirlerinin yanında kendini aşağı gören Yahyâ, Hiz. İsâ’nın gök tabakalarına yükselmesine telmîhte bulunur:

Her şecer Sidre vü Tübâ olamaz
Her kişi gökde Mesîhâ olamaz (GR: 484)

Yûsuf peygamber; güzelliğî, kanlı gömleğî, kardeşleri tarafından kuyuya atılması ve zindana düşmesi dolayısıyla mesnevîde doğrudan ya da dolaylı anılır:

Hüsni ile Yûsuf-ı şânîsin sen
‘Âlemün şâh-ı cihânısın sen (GR: 1112)

Şanki gök gönleğî çarhuñ ol ân
Oldı pîrâhen-i Yûsuf gibi kan (GR: 2020)

Hâzret-i Yûsufi ihvân-ı şafâ
Kuyıya atdılar itdiler ezâ (GR: 1029)

Nitekim Yûsuf-ı mülk-i Ken‘ân
Çıka zindândan ola şâh-ı cihân (GR: 1968)

Ya‘kûb peygamber, Yûsuf’tan ayrılığa, Eyyûb peygamber de hastalığa sabretmesiyle mesnevîdeki yerlerini alır:

Yûsufî şabr ile gördi Ya‘kûb
Şıhata şabr ile irdi Eyyûb (GR: 1356)

Lût kavminin helâk edilişini konu alan hikâyede, Lût peygamberi hatırlamış oluruz:

Lût kavmi ki idüp cürm ü günâh
Oldı günden güne gümrâh u tebâh (GR: 2546)

Nûh peygamber ömrünün uzunluğuyla mesnevîye konu olmuştur. “*Allâh Nûh’a uzun bir ömür vermişti. Ağlayarak Allâh’a yalvarırdı*” anlamındaki beyitte bu peygamberin uzun bir ömür sürdüğüne değinilir:

Nûha virmişdi Hudâ ‘ömr-i dırâz
Ağlayup eyler idi Hâkka niyâz (GR: 2842)

Nûh peygambere oğluyla ilgili indirilen Hûd sûresinin kırk altıncı âyeti de “*Allâh, Nûh peygamberin çocuğuna ‘(o senin) aile efradından değildir’ der*” (Kur’an 46 Hûd 11) anlamındaki beyitte iktibas yoluyla aktarılır:

Veled-i Nûh nebîye muṭlaḳ
Leyse min-ehlik dir ḥazret-i Hâk (GR: 2083)

Yûnus peygamber’e, Hz. Muhammed’in diğere peygamberlere olan üstünlüğünün anlaşılması için karşılaştırma unsuru olarak yer verilir:

Farḳı Yûnusla anuñ beyne’n-nâs
Mâhiden mâha degin eyle kıyâs (GR: 244)

Hz. Muhammed’in üstünlüğünü anlatmada mukayese unsuru olarak yer verilen Halîl İbrâhîm peygamber, ateşe atılmasıyla anılır:

Yüzi şuyına anuñ ol Ğaffâr
Eyledi nârı Ḥalîle gülzâr (GR: 245)

Hz. Âdem, “*Fazîletle ikinci Âdem oldun. Herkesin dünya padişahı oldun*” anlamındaki beyitte fazîleti ve önderliğiyle anılır:

Faẓl ile Ādem-i şānī olduñ
Cümlenüñ şāh-ı cihānı olduñ (GR: 2847)

Mesnevîde dört halifeden de söz edilir. “Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve Hz. Alî; Hz. Muhammed’e canciğer arkadaş olmuşlardır” anlamındaki beyit buna örnektir:

Hem-demi oldı Ebū-bekr-i velī
‘Ömer u Hâzret-i ‘Oşmân u ‘Alī (GR: 251)

Hz. Hüseyin, Kerbelâ’da şehit edilmesiyle anılır:

Kimisi saltanat için maḥzâ
Virdi kıtlene Hüseynüñ iğvâ (GR: 1991)

Sahabeler de mesnevîde adı geçen kişiler arasındadır. Hz. Hüseyin’in şehit olduğu hikâyede onunla birlikte savaşan yetmiş sahabeden söz edilir:

Aña yetmiş nefer Aşḫâb-ı güzîn
Olmış idi bu kıtal içre mu‘în (GR: 2047)

Mesnevînin “Ebâ Derdâ’nın rûhu şad olsun. Dünyanın süsüne bakmadı” anlamındaki beytinde sahabe Ebâ Derdâ’ya yer verilir:

Rûhı şād ola Ebâ Derdānuñ
Bağmadı zînetine dünyānuñ (GR: 2351)

Ahir zamanda gelmesi beklenen Mehdî ve Deccâl’e, “Asrın Mehdî’sidir. Kimse onun karşısına çıkamaz. Kendisini devamlı Deccâl’e benzetir. Halktan ilmi irfânı düşük kimsele-ri başına toplamak ister” anlamındaki beyitlerde yer verilir:

Mehdî-i ‘aşrı durur devrānuñ
Kimse meydânına gelmez anuñ (GR: 337)

Beñzedür kendüyi Deccāla müdām
Anı ister ki üşe aña ‘avām (GR: 839)

Hızır, ölümsüzlük suyunu içmesi ve zorda kalanlara yardım etmesiyle anılır:

Hızrveş içmiş ola āb-ı ḫayāt
Gelmeye ḫâtırına ḫavf-ı memāt (GR: 1971)

Cân virüp olur idüm ehl-i kübür
Yağmasañ Hızır irişüp baña buhür (GR: 2630)

Mesnevîde büyük meleklere de yer verilmiştir. Bunların başında Allâh'tan aldığı emirleri peygambere iletmekle görevli melek Cebrâ'îl gelir:

Bir Burağ ile resüle ta'cîl
Geldi vahy ile meger Cebrâ'îl (GR: 269)

İsrâfîl, Allâh'ın kader takdirini icra etme, Azrâ'îl de rûhları kabzetme vazifesiyle anılır:

Hidmet-i levhi ider İsrâfîl
Rûh kabz itmededür 'Azrâ'îl (GR: 1126)

Meleklerin yanı sıra, insanlara zarar veren şeytândan da söz edilir:

Nâ-gehân Âdeme İblis-i la'în
Ta'âti cânibin eyler telkîn (GR: 824)

İnsanlara yol göstermesi için gönderilen İslâmiyet'in kutsal kitabı Kur'an-ı Kerîm de mesnevîye konu olur:

Ol dağı vire cevâbın ol ân
Diye gönderdi size Hâk Kur'an (GR: 2899)

İslâmiyet'te önemli bir yeri olan Kadir ve Mi'râc geceleri de mesnevîde işlenen konular arasındadır. Allâh'a dua eden şâir, bu mübarek geceleri duasına şefaatchi yapar. “*Bütün şehitlerin rûhlarının hakkı için, Kadir Gecesi'ndeki dua hakkı için. İşini en güzel şekilde yap. Mi'râc Gecesi gibi amacına ulaştır*” anlamındaki beyitlerde şâirin bu dualarıyla karşılaşırız:

Cümle rûh-ı şühedâ hakkı için
Şeb-i kâdr içre du'â hakkı için (GR: 212)

İşini başa ilet tâc gibi
Kadre irgür şeb-i Mi'râc gibi (GR: 256)

Ölümden sonra mahşerin kurulması, sıratın geçiş, Münker ve Nekir meleklerinin insanları sorguya çekmesi inancı da mesnevîye konu olur:

Rûz-ı maşşerde kamu lûtî olan	
Çopa biri biri üstinde ‘ ayân	(GR: 2877)
Ola ğavġa-yı Şırâţ u Mîzân	
Aġlaya ‘ aşî ġüle şâlih olan	(GR: 1818)
Ne yüzünü göre Mûnker ü Nekîr	
Ne kıyâmetde çeke derd-i keşîr	(GR: 1976)

İnsanların ölümden sonra gideceklerine inanılan cennet ve cehennem de mesnevîde sıkça zikredilir. “*Yerimi cennet eyle. Beni cennetin yedinci mertebesine alarak sevindir. Cennete girmeyi beklerken o an cehennemın dibini mekân edineceksin*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Cennet-i ‘ Adn ile ġandân eyle	
Menzilüm Ravza-ı Rıdvân eyle	(GR: 2980)
Cennete girmek umarken ol an	
İdesin ka‘ r-ı cehennemde mekân	(GR: 1820)

Cennetle ilgili olarak cennetin kapıcılığını yapan melek Rıdvân’dan, hûrî ve ġilmânlardan, cennet suyu olan Kevser ve Tesnîm’den söz edilir:

İşdedür zümre-i Rıdvân-ı Cinân	
İşdedür cümle-i ġûr u ġilmân	(GR: 1134)
Aña biz ‘ izzet ü ta‘ zîm itdük	
Şuyımı Kevşer ü Tesnîm itdük	(GR: 1237)

Hız. Muhammed dışında kimsenin, ötesine geçemediği en yüksek makam Sidre, mesnevîde sıkça işlenmiştir. “*Derecesi Sidre gibi yüksektir. Onun yüksek mertebesinde hayal kuşu bile uçamaz*” anlamındaki beyit buna örnektir:

Yücedür mertebesi Sidre-mişâl	
Rif’ atinde uçamaz murġ-ı ġayâl	(GR: 492)

Sidre’de bulunan ve baş aşağı olan Tûbâ ağacı da, “*Gökyüzü edep, yumuşak başlılık ve utanma duygusuyla başını Tûbâ ağacı gibi aşağıya saldı*” anlamındaki beyitte mesnevîye konu olur:

Edeb ü hilm ü hayâyile semâ

Şaldı Tübâ gibi başın aşığa

(GR: 1469)

Şâir, Kâbe'yi kudsiyetinin dışında normal bir mekân gibi de kullanır. Kâbe'yi hac ibâdetiyle ilişkilendirerek oranın Allâh'a kavuşmak için gerekliliğine, mü'minlerin kıblesi olmasına dikkat çeken Yahyâ, orayı gündelik hayatın devam ettiği bir mekân düzeyinde de ele alır:

Ka' bedür menzil-i maşşûd u merâm

Ka' bedür kıble-i ehl-i İslâm

(GR: 2700)

Ka' bede var idi bir pîr-i fakîr

‘Aklı az idi velî ‘ömri keşîr

(GR: 730)

Haccın icra edildiği önemli mekânlardan biri olan Arafat Dağı ve hacıların içtikleri zemzem suyu da şâirin şiirine yansır:

Kılasın maşşad-ı aqsâda namâz

‘Arâfat ola saña Tûr-ı niyâz

(GR: 2709)

Yürî şâbit-ka-dem ol niteki Tûr

Âb-ı Zemzem gibi şâf ol tûrı tûr

(GR: 767)

Müslümanların ibâdet yerleri olan mescidlerden de söz edilir. “*Mescid içinde yalnız dururken iki büklüm olmuş bir ihtiyar gelerek selâm verdi*” anlamındaki beyit buna örnektir:

Mescid içinde tûrurken tenhâ

Geldi bir pîr-i dü-tâ itdi du'â

(GR: 972)

Allâh tarafından takdir edilen şeylerin yazılı bulunduğu manevî levha olan Levh-i Mahfûz'a, “*Bütün ilim ve kemâlin koruyucusu oldu. Levh-i Mahfûz'a benzerse şaşılmaz*” anlamındaki beyitte yer verilir:

Oldı mahfûzı kamu 'ilm ü kemâl

Levh-i Mahfûza n'ola olsa mişâl

(GR: 494)

Şâir, “*Zillete düşme, beri gel. Âyet ve hadîs ile amel et. Her zaman farz ve sünnetleri yerine getir. Bir sanat, bir iş talep et*” diyerek âyet ve hadîslere, farz ve sünnetlere uymanın gerekliliğine değinir:

Cānib-i zillile gitme berü gel
 Eyle āyāt u ḥadīṣ ile ‘amel (GR: 1627)

Farz u sünnet ki edā olma hep
 Eyle bir şan‘ata bir kâra taleb (GR: 1121)

İbadet, günâh, takva, namaz, isyan gibi konuların hepsinin temeli dine dayanır. Mesnevî, baştan sona bu tür konuların örnekleriyle kaplıdır:

Ne aña tã‘atumuz minnet olur
 Ne günâh itdügümüz zaḥmet olur (GR: 1792)

Dür olup ḥalkdan ol kûşe-nişin
 Ehl-i taḫvâdur olan Ḥaḫḫa yaḫin (GR: 1066)

Güneşe karşı idüp Ḥaḫḫa niyâz
 Qılur idi dil ü cân ile namâz (GR: 658)

Şâliḫe ‘âşî olur ‘ayn-ı zarar
 Bir yire cem‘olamaz ḫayr ile şer (GR: 1165)

Râfızîler, “Sünnîlerin bütün konuşmaları Kur’an’la uyumludur. Râfızî, Râfızîliğiyle şeytâna uyar” anlamındaki beyitte Sünnîlere olan düşmanlıklarıyla mesnevîye konu olur:

Sünninüñ her sözi Qur’ana uyar
 Rafizî rafz ile şeytâna uyar (GR: 2142)

2.1.3.2. Tasavvufî Unsurlar

Gencîne-i Râz’da tasavvufî unsurlara da yer veren Yahyâ, tasavvuf neşvesini örtülü bir şekilde bütün bölümlere yaymıştır. Mesnevîde genel olarak vahdet-i vücûd inancı, âlemin özü olarak insan, amâ mertebesi, ev ednâ makamı, Allâh’a ulaşma yolları ve Allâh’a kavuşma yolunda takip edilen metotlardan söz edilmiştir. Ayrıca bir kısım velâyet mertebeleri, şeyhlerin kerâmetleri, sûfîler, tasavvuf ilminin tahsil edildiği yerler ve bir kısım ünlü mutasavvıflar da mesnevîye konu olmuştur:

Yahyâ, tasavvufu şerî‘attan ayırmaz. Allâh’a ulaşmada şerî‘at ve tarîkat şeklinde iki yol çizen şâir, tarîkatta ilerleyebilmek için şerî‘î hükümlere bağlı kalmak gerektiğini düşünür:

Ḥarf-i lâda görünür iki tarîḫ
 Lâzım oldur idesin fikr-i ‘amîḫ

Biri ‘ayniyle şerî‘ at yoludur
 Biri esrâr-ı tarîkat yoludur
 Oldı gūyâ bu iki rāh-ı necât
 Mü‘mine uçmak için iki kanat
 Eyleyen ‘ayn-ı şerî‘ atla nazar
 Görmedi zerrece bu yolda zarar

(GR: 697-700)

Allâh’tan başka varlık olmadığının idrak ve şuurunda olmak, gerçek varlığın bir tane olduğunu bunun da Hakk’ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve onun tecellîlerinden başka hiçbir şeyin hakîkî bir varlığı olmadığını bilmek (Uludağ, 2005: 371) şeklinde tanımlanan vahdet-i vücûd anlayışı mesnevîye hâkimdir:

Cennet ü âdem ü tezyîn-i semâ
 Ziyet-i ‘âlem ü tebyîn-i Hudâ
 Bunlaruñ gibi dañı her ne ki var
 Bañr-i mecdinden anuñ buldı kenâr
 Şûrete geldi çü envâ‘ -ı vücûd
 Oldılar vahdet-i zâtına şuhûd

(GR: 83-85)

İnsan, ilâhî sırların kendisinde toplandığı bir nüsha olması, yani bütün esmâ ve sıfat-ı ilâhiyeyi kendi üzerinde toplamasıyla mesnevîye konu olmuştur:

Şekl-i teşdîd gibi ehl-i mezâk
 Göremez kendini Allâhdan ırak

(GR: 58)

Allâh kendisinden başka hiç kimsenin hakkıyla onu tanıyamayacağı amâdadır. “*Kulun, eksikliğinin farkında olması gerekir. Kimse onun (Allâh) sırrını çözemez*” anlamındaki beyit buna örnektir:

Yegdür ol kim bile noğşânını kul
 Bulamaz kimse anuñ sırrına yol

(GR: 1790)

Mesnevîde Hz. Muhammed’in Mi‘râc Gecesi’nde mazhar olduğu makam-ı ev ednâdan da söz edilir. Zaman ve mekân kaydından kurtulan Hz. Muhammed, hemen vahdet âlemine ulaşır. Kendi varlığını yok ederek Allah’a yaklaşır:

‘Âlem-i vahdete irişdi hemân
 Ber-țaraf oldu zamân ile mekân

Oldı çün şümme denāya mazhār
 Kıldı nūr-ı fetedellāya nazar
 Zātı Aḥmed Aḥade oldı yakīn
 Kendü varlığını maḥv itdi hemīn (GR: 293-295)

Allâh'a kavuşmak yani fenâ fi'llâh mertebesine ulaşmak için Allâh'ın dışındaki her şeyden yüz çevirmek gerekir. Bu da ancak riyâzet, mücadele ve bir mürşid-i kâmile intisapla mümkün olabilir (Levend, 1984: 23). Allâh'a ulaşma yolundaki sâlikin uyması gereken bu üç temel esas, aşağıdaki beyitlerde dile getirilmiştir:

Göklere irdi riyâzetle hilâl
 Buldı günden güne ḥüsn ile kemâl (GR: 1323)
 Zühd ile rahmet-i ma' bûda iriş
 Cehd ile vuşlat-ı maḥşûda iriş (GR: 1065)
 Tendeki şem' -i dil ü cānı uyar
 Mürşid-i kâmile yâr ol yûri var (GR: 152)

Yahyâ, mesnevîsini yazma sebebini açıklarken tasavvufu anlatma gibi bir gayeden söz etmez fakat onun tasavvufî düşünceleri üstü örtük şekilde mesnevînin geneline yayılmıştır. Yahyâ, Allâh'a ulaşmada aşk yolunu öne çıkarır. Yahyâ'ya göre aşk, Allâh'a kavuşmak için vasıtaadır:

‘İşk olur ‘âşıkā gūyâ ki Burak
 Olmaz anuñla añā menzil irak
 Kişi anuñla bulur Ḥaḥka vuşul
 Sebeb-i kaṭf -ı menâzil olur ol (GR: 556-557)

Mesnevîde makam-ı aşka terakki eden bir sâlikin mazhar olduğu hâllere de değinilir. Bu kimse, sema ehlinin sesini işitir fakat velâyetinden kimselere söz etmez. Hızır'la işaret diliyle konuşacak kadar aşkta terakki etmiştir. Bu makamdaki âşık, amelden ziyade aşkı öne çıkarır:

İşidür ehl-i semâ âvâzın
 Açmaz ammâ ki velâyet râzın
 ‘İşkile kâmil olan ehl-i fenâ
 Söyleşür Ḥızr ile bî-ḥarf ü şadâ (GR: 540-541)

Kimde kim ola bu ‘ışk-ı ezeli
Çäk ider perde-i ‘ayn-ı ‘ameli (GR: 560)

Allâh’a aşkla ulaşılacağına inanan, aşkın amelî gidişin çok üstünde bir yol olduğunun idrakinde olan şâir, şerî hükümleri geri plana atmaz. Şerî’atın sınırlarını da muhafaza eder. İbadet etmenin ve nefisle mücadele etmenin önemine, dünyaya değer vermemenin gerekliliğine her fırsatta dikkat çeker:

Bu şalâha iremez sâlik-i hām
Zühd ile kılmayıncağ kaddini lām (GR: 54)

Yegdür ol kim idesin nefse ezā
Zerrece sürmeyesin zevk ü şafā (GR: 1414)

Ma‘na yüzine hicāb oldu deyü
Oldılar zînet-i dünyāya ‘adū (GR: 2657)

Tasavvufa giren mürîdin takip ettiği metot usûl olarak adlandırılır. Bu esaslar sûfiden sûfiye, tarîkattan tarîkata değişiklik arz etmektedir (Uludağ, 2005: 364). Tarîkata giren mürîd için usûl-i ‘aşere olarak isimlendirilen on asıl kabul edilmiştir. Bunlar tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, Allâh’a teveccüh, murakabe ve rızadır (Levend, 1984: 26-27). Söz konusu unsurlarla ilgili mesnevîde geçen bazı beyitler aşağıda verilmiştir:

Rahmet aña ki idüp *istiğfâr*
Eyleye *tevbe* ile tã‘at-i yâr (GR: 2557)

Zühd odur kim kişiye nâfi‘ ola
Zulmet-i ğafletine mâni‘ ola (GR: 1073)

Yüri var Hâkka *tevekkül* eyle
Hâlûñe şabr u taḥammül eyle (GR: 1291)

Aynıdur murğ-ı Hümānuñ o kişi
Ki *kanā‘at* ola dünyāda işi (GR: 1318)

‘Uzlet ehlidür olan ehl-i yakîn
Halkdan kaçan olur Hâkka yakın (GR: 690)

Cānuñı mazhar-ı zikru’llāh it
Zikr ile genc-i vücūda rāh it (GR: 723)

Ḳible-i zātuña dönder yönümi

İbtizāl ile geçürme günümü

(GR: 2697)

Her neden rāzi olursañ anı

Eyle biz ḳullaruña erzāni

(GR: 1631)

Mutasavvıflar sūfilerin seyr ü sülûktaki derecelerini yediye ayırmışlardır. Bu yedi tabakadan en yükseği kutubdur (Levend, 1984: 32). “*Bütün perdeler senin gözünden kalktığında Cenâb-ı Hak seni kutb-ı aktâb yapacaktır*” anlamındaki beyitte şâir, sözü edilen bu merteye üzerinde durur:

Gözüne keşf olsar cümle hicâb

İdiser Ḳaḳ seni ḳuṭbu'l-aḳṭâb

(GR: 829)

Tasavvufta varlığından söz edilen latîf meleklerin yaşamakta olduğu âlem-i melekût (Cebecioğlu, 2009: 119), mesneviye konu olur. Şair kalemiyle rûhlar ve melekler âleminin sırlarına tercüman olur:

Tercümân-ı ḳalemüm ḳıldı sükût

Nice ber-fâş ola râz-ı melekût

(GR: 3046)

Tasavvufta berzah âlemi olarak nitelenen âlem-i ceberûtta da (Cebecioğlu, 2009: 119) söz edilir. Tûr Dağı’nda uykuya dalan Mûsâ peygamber, ceberût âleminin misafiri olur:

Eyledi ‘âlem-i zâhirda sükût

Oldı mihmân-ı cenâb-ı Ceberût

(GR: 1777)

Mesnevîde şeyhlerin gösterdiği kerâmetlerden de söz edilir. “*O dünya şeyhi mü’minin gönlü gibi her zaman mekânı atarcasına geçerdî*” anlamındaki beyit, şeyhlerin mekânı atarcasına geçme özelliğini yansıtır:

Dil-i mü’min gibi o şeyḫ-i cihân

Her zamân eyler idi ṭayy-ı mekân

(GR: 1614)

Velâyette belirli bir mertebeye ulaşan kişiler insanların manevî sûretlerini görür. “*‘Mana yüzüne bak, insanların sûretlerinin nasıl olduğunu gör’ dedi. ‘Kimi domuz kimi köpektir. Kimi maymun kimi de kargadır. Kimi at kimi eşeğin ta kendisidir. Kiminin de camus gibi olduğundan şüphe etme’*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Didi ma' nā yüzine eyle nazar
Nicedür gör şuver-i nev' -i beşer (GR: 1500)

Kimi hınzır durur kimi kilâb
Kimi meymün gibidür kimi ğurâb
Kimi atdur kimi ' ayniyle eşek
Kimi cāmūs durur eyleme şek (GR: 1502-1503)

Şeyhlerin taç ve hırka giymeleri de Yahyâ'nın şiirine konu olur. “*Taç ve hırkayla acayip bir şekilde bürünerek korkunç bir hâl almıştı*” anlamındaki beyitte riyakâr şeyh Reyhân'ı eleştiren Yahyâ, onun giydiği taç ve hirkadan da söz eder:

Tâc u hırkayla mehîb olmuş idi
Şekli bir şekl-i ' acîb olmuş idi (GR: 861)

Şeyhlerin yetiştirdiği kişiler mürîd, sûfi, zâhid, sâlik gibi isimlerle anılır:

Aldı şeyhüñ çü du' asını mürîd
Oldı fazl ile velâyetde ferîd (GR: 927)

Şoĥbet-i sofi-yi şâfi-meşreb
Olur izhâr-ı kerâmâta sebeb (GR: 1199)

Çılma ol zâhide luĥ ile nazar
Yoĝısa keşf ü kerâmâtı eger (GR: 1068)

Çılma her sâlik ile şoĥbet-i ĥaş
Fâsid endîşeden eylerdi ĥalâş (GR: 1615)

Velâyetini insanlara izhar edenler, buldukları mertebeden düşer. “*Velâyet sözünü açığa vuran kimse, kendisini mertebesinden düşürür*” anlamındaki beyit bunun göstergesidir:

Şol ki fâş ide velâyet sözünü
Düşürür mertebeden kendözünü (GR: 1198)

Velâyet ilminin tahsil edildiği yerler tekke, zâviye, hângâh gibi isimlerle anılır:

Adı Reyhân idi ol gülşen-i cüd
Tekye-i şeyhde bulmuşdı vücüd (GR: 856)

Hânkâhuñ bu der ü dīvārı
 Kâlb-i mü'min gibi olsun 'ārī
 Ne revâdur ki hemîşe has u hâr
 İde bu zâviye içinde qarâr (GR: 919-920)

Şâir mesnevîsinde Hasan Basrî (öl. 728), Şeyh Abdürrezzâk (öl. 826), Bâyezid-i Bistâmî (öl. 874), Şeyh Şiblî (öl. 945), Mevlânâ (öl. 1273) , Şeyh Safî (öl. 1334) ve Şeyh Vefâ (öl. 1491) gibi ünlü mutasavvıflara da yer verir:

Hasan-ı Başrîye vardı âhîr
 Didi ey cümle-i fende mâhîr (GR: 2241)
 Mürşid-i kâmil ü şeyhü'l-âfâk
 Ya'nî kim hazret-i ' Abdü'r-rezzâk (GR: 852)
 Bâyezîd olmuş idi ehlu'llâh
 Halka va'z eyler idi her gâh (GR: 568)
 Şeyh Şibliye varup itdi nidâ
 Didi ey mürşid ü maqbül-ı Hudâ (GR: 2724)
 Karamanîlere Molla Hünkâr
 Va'z u irşâd ider idi her bâr (GR: 2904)
 Naıldür Şeyh Şafiden bu haber
 Şâm şehrinde zamân ile meger (GR: 162)
 Mescide varur iken Şeyh Vefâ
 Nâ-gehân uğradı yol üzre aña (GR: 2490)

Yahyâ, Gülşenî tarîkatine mensup olmasına rağmen mesnevîde sadece Mevlevîliği zikretmiştir. Şâir, “*Gökyüzüne bak, aşk ile Mevlevî gibi durmadan döner*” diyerek Mevlevîlerin sema etmelerine telmîhte bulunur:

Mevlevî gibi felek eyle nâzar
 Turmayup hâlet-i ' ışık ile döner (GR: 547)

2.1.3.3. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar

Bu başlık altında on altıncı yüzyıl Osmanlı coğrafyasında yaşanan birtakım tarihî hadiselerin mesnevîye nasıl yansıdığı gösterilmeye çalışılacak, mesnevîde geçen İran ve Türk edebiyatlarındaki bazı ünlü şâirler, tarihteki önemli bazı isimler, İran mitolojisindeki bir kısım efsanevî kişiler ve bazı efsanevî unsurlar üzerinde durulacaktır.

Yahyâ, mesnevîsinde yaşadığı dönemde gerçekleşen birçok tarihî hadiseden de söz eder. Şâirin anlattıklarından Kırım ve Mısır'ın Osmanlı'ya bağlı birer eyalet olduğu anlaşılır. Zaferle sonuçlanan çok sayıda sefere çıkan padişah, birçok düşman kalesini ele geçirmiştir. Kanûnî'nin deniz seferleri, Alman Seferi, Macaristan Seferi ve İran üzerine düzenlediği seferler ismen ya da o seferi hatırlatan birtakım olaylarla anılmıştır:

Kırımıñ hânı kâpusı kıldur
 Kılı olmağıla anuñ uludur
 Gâh olur himmet ü ihsân eyler
 Mışra bir kılını sultân eyler (GR: 316-317)
 Tuğıdur fetḥ u zafer yüzine ḥâl
 ‘Alemler’ aksi dürür gökde hilâl (GR: 318)
 Kal’alar aldı ‘adüdan ki aña
 Ebedî öykünemez bürc-i semâ
 Oldı keştileri mænend-i neheng
 N’ola deryâda firâr itse Fireng
 Alaman ilini yaqdı yıqdı
 Engürüşuñ çañuna ot tıqdı
 Râfiziler bölüginüñ başı
 Ya’ni kim surḥ-serüñ evbâşı
 Kaçırup illerini aldı şıdı
 Naṭ’-ı ‘âlemde aña şâh didi (GR: 332-336)

Mesnevîde Sâ’dî, Hâfız, Attâr, Nizâmî, Hüsrev, Câmî, Nevâyî gibi ünlü mesnevî şâirlerine de yer verilir. Sa’dî şiir gül bahçesinin gülü, Hâfız ise bülbüldür. Bağın karanfili olan Attâr, âşıklara sırların kokusunu açar. O bağı Nizâmî süslendirir. O yüksek şeyh ibadet etmekten boyunu menekşe gibi iki büklüm etmiştir. Güzel ve usulüne uygun konuşanlar topluluğunun padişahı (Hüsrev), bağın sümbülüne benzer. Düzen sahiplerinin Câmî’i,

daima o bağa altın kadeh olsa yakışır. İçi, lale gibi muhabbet yarasıyla yaralı olan Nevâyî şîir bahçesine şöret verir:

Şeyh Sa' dî o gülistân gülidür
Fi'l-meşel Hâfîz anuñ bülbüdidür

Oldı güyâ ki kıranfil ' Aттâr
Açdı ' ışk ehline büy-ı esrâr

Кıldı ol bâğı Nizâmî zînet
Rağmet ol ehl-i kemâle rağmet

Ki benefşe gibi o şeyh-i ricâl
Кâmetin kıldı ' ubudiyete dâl

Ba' dehû Hüsrev-i hayl-i fuşahâ
Sünbül-i sindîdür anda güyâ

Yaraşur Câmî-i erbâb-ı nizâm
Olsa zerrîn kadeh ol bâğa müdâm

Lâleveş dâğ-ı mağabbetle nihân

Virdi ol bâğa Nevâyî ' ünvan

(GR: 465-471)

Para için aşâğılık insanları öven şâirleri eleştiren Yahyâ, Enverî'yi (öl. 1189) bu şâir-ler arasında görür. “*Enverî ondan para koparmak için bir kasîde yazarak onun yanına git-ti*” anlamındaki beyit Enverî'nin tamahkârlığını yansıtır:

Enverî eylemek için anı cer

Bir kaşideyle aña vardı meger

(GR: 2684)

Rüşvetle ilgili hikâyesiyle mesnevîdeki yerini alan Nasreddîn Hoca (öl. 1284) mesnevînin tarihî şahsiyetleri arasındadır:

Hâce -i devr-i zamân Naşre'd-dîn

Eyledi kaşîya bir hîle hemîn

(GR: 2283)

Hikmetli sözleriyle tanınan Behlûl-i Dâna (öl. 805) mesnevînin şahısları arasındadır. “*İsmi deli, sözü mantıklı yani velâyet sultânı Behlûl*” anlamındaki beyitte Behlûl tanıtılır:

Adı dîvâne kelâmı ma' kül

Ya' ni sultân-ı velâyet Behlûl

(GR: 2966)

Abbâsî halifesi Memûn'a (öl. 833), “*Bir gün Hz. Memûn'u sorguya çekmek için önüne gölge gibi çıktı*” anlamındaki beyitte hikâyeye kişisi olarak yer verilir:

Kılmağa hâzret-i Me'mûni su'âl
 Vardı bir gün önüne sâye-mişâl (GR: 2106)

Nemrûd, dünya hayatını asıl gaye edinmesi ve kibirli oluşuyla mesnevîye konu olmuştur. “*Sende Nemrûd'un huyu varmış. Fânî saltanatı maksat edindin. Duman gibi yükseliğe meyledip Nemrûd gibi kibirli olur*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Var imiş sende mizâc-ı Nemrûd
 Devlet-i fânîyi kılduñ maşşûd (GR: 1621)

Rif' ate mâ'il olup dūd gibi
 Mütekebbir ola Nemrûd gibi (GR: 2410)

Ebû Cehil (öl. 624) ve Ebû Leheb (öl. 624), peygamberin nasihatinden müstefid olamaları dolayısıyla anılır. “*Ebû Cehil ile Ebû Leheb'i gör. Peygamberin (Hz. Muhammed) nasihati onları Müslüman edemedi*” anlamındaki beyitte bunu görmek mümkündür:

Gör ki Bû-Cehl ile Bû-Lehebi
 Müslümân idemedi pend-i Nebî (GR: 2596)

Emevi halifesi Mervân (öl. 685), zalimliğiyle; ‘Âd kavminin ünlü hükümdarı Şeddâd, eğlence düşkünlüğüyle; Hâtem-i Tâî (öl. 578), cömertliğiyle anılır:

Geldi ol şibr-i la'în Mervânı
 Kana garğ itdi kâfadan anı (GR: 2056)

Sözümi esle benüm olma sefih
 Kendüñi eyleme Şeddâda şebîh (GR: 2334)

Hâtem-i Tayy gibi her şahib-i cūd
 Bulur ikrâm-ı tamâm ile vücūd (GR: 2375)

Ebû Süfyân (öl. 652), oğlu Mu'âviye (öl. 680) dolayısıyla anılırken Yezîd, Kerbelâ hadisesiyle mesnevîye konu olur:

Nicesi sehv ile girdi kana
 Uydu ferzend-i Ebî Süfyâna (GR: 1989)

Bu gün ol gün idi kim H̄ayrū'l-āl

İtdi a' vān-ı Yezīd ile kıtāl

(GR: 2022)

Lokmân Hekîm ve Sokrates'in (MÖ 469/399) öğrencisi Platon (Eflatun) (MÖ 427/347), ilimdeki ilerlemeleriyle anılır fakat ölüm karşısında onlar da çaresizdir:

Âh kim oldu bu derd ile zebûn

Nice Loqmân u nice Eflâtun

(GR: 2811)

Kârûn, malının çokluğu dolayısıyla; İskender-i Zülkarneyn ise ölümsüzlük suyunu arama uğraşısıyla mesnevîye konu olur:

Mâl-i dünyâyıla ma' rûf olma

Fî'l-i Kârûn ile mevsûf olma

(GR: 1600)

Yedi iklimi alup İskender

Ġarazî âb-ı hayât oldu meger

(GR: 442)

Sokrates, kitabı üzerinden verdiği öğütlerle İskender'de ilim sevgisi uyandırmaya çalışır:

Hâkim-i şehri idi Sokrât-ı hakîm

Çıkuş İskendere itdi ta' zîm

(GR: 448)

Rüstem, Cem, Sâm, Cemşîd ve Ferîdun gibi İran'ın efsanevî kahramanları Kanûnî'nin cesaretini ortaya koymada araç olarak kullanılır. Rüstem ve Cem onun kölesi, padişahlar kölesinin kölesidir. Usta bir binici olan Sâm, onun atının önünde yaya olarak yürüse şaşılmaz. Onun azameti, Cem, Cemşîd ve Ferîdun gibileri gölgede bırakır:

Rüstem ü Cem anuñ efgendesidür

Şâhlar bendesinüñ bendesidür

Atı önünce piyâde her bâr

Yürür ise yaraşur Sâm-süvâr

(GR: 319-320)

Cem ü Cemşîd ü Ferîdün-şîfat

Düşer üstine libâs-ı ' azamet

(GR: 326)

İran mitolojisinin meşhur hükümdarlarından Dahhâk, iki omuzundaki yılanlar dolayısıyla mesnevîye konu olurken Behrâm gazabı, Rüstem kahramanlığı ve babası Zâl da ihtiyarlığıyla anılır:

Dilini şaklamaz ehl-i ‘işıyân	
Mâr-ı Dâhğâk olur ağızında zebân	(GR: 2583)
Hâliyâ ol şeh-i Behrâm-şıfat	
Hışm ile olmuş idi bî-şefkat	(GR: 2781)
Bu bahâdırlığı iden insân	
Rüstem-i ‘âlem olur Zâl-ı zamân	(GR: 1733)

Çift kahramanlı aşk hikâyelerinin kahramanlarından Mecnûn ve Ferhâd, “*Mecnûn bu ağır yükü çekti. Aşk çilesi onu düşkün hâle getirdi. Ferhâd gibi gayret göstererek aşkını hayretle tamamına erdir*” anlamındaki beyitlerde âşık olmalarıyla anılır:

Çekdi bu bâr-ı girâni Mecnûn	
Eyledi silsile-i ‘ışk zebûn	(GR: 543)
Bâri Ferhâd gibi gayret ile	
‘İşkuñı başa ilet hayret ile	(GR: 1054)

Karanlıklar ülkesinde olduğu düşünülen ölümsüzlük suyu ve Kaf Dağı da Yahyâ’nın şiirine konu olur:

Zulümât içre bu şîrin kelimât	
İrgürür mürde-dile âb-ı hayât	(GR: 3006)
Nice vaşf eyleye ‘ışkı vaşşâf	
Ki anuñ dâmenidür kulle-i Kâf	(GR: 542)

Hız. Meryem’in Hız. İsa’yı doğururken tuttuğu çiçek olduğuna inanılan buhûr-ı Meryem (Pala, 2004: 76), “*Ey İsa nefesli orada buhûr-ı Meryem etse yanan senin canın olurdu*” anlamındaki beyitte telmîh vardır:

Cânuñ idi senüñ ey ‘İsî-dem	
Eylese anda buhûr-ı Meryem	(GR: 486)

2.1.3.4. Mûsikî, Rüya Tabiri ve Astronomi

Burada şâirin mûsikî konusundaki düşüncelerine ve mesnevîde yer alan birtakım mûsikî aletlerine yer verilmiştir. Bunun yanı sıra, rüya tabiri ve astronomiyle ilgili küçük tespitler yapılmıştır.

Müzikle uğraşanlardan hoşlanmayan Yahyâ, bunu açıkça belirtir. Müziğin insanı Allâh'ı zikretmekten alıkoyduğunu düşünür:

Yüri meyl eyleme mûsiqâra
Zikr-i Mevlâdan ider âvâre (GR: 2459)

Şâir mûsikî ile ilgili iddialarını güçlendirmek için çengi örnek verir. Çengin, mutribin elinden inlemesi onun iddiasında haklı olduğunu gösterir:

‘İbret ile nazar it itme ‘inâd
Çeng ider mutrıb elinden feryâd (GR: 2460)

Gökyüzünün çalgıcısı olarak bilinen Zühre yıldızı, Hz. Muhammed'i görünce çengini yere çalar:

Çengini çaldı zemine nâhîd
Yırlere geçdi hayâdan hırşîd (GR: 280)

Zikrin sessiz yapılması gerektiğine inanan Yahyâ, tezini güçlendirmek için tamburdan yararlanır. Allâh'a ibâdet edenlerin seslerinin dışarıya çıkmasının nedeni, içlerinin tambur gibi boş olmasıdır. İçi maneviyât dolu kişiler, zikri sessiz yapacaklarından dışarıya ses çıkmayacaktır. Şâir, dolaylı olarak tamburun gereksiz bir alet olmasına da dikkat çeker:

Eger olmasa mücevvef şanbûr
Kullaruñ eylemez âvâzi zuhûr (GR: 713)

Mesnevîde rüya tabirine de yer veren Yahyâ'nın mesnevîyi yazma sebebi, rüyasında Hz. Muhammed'i görmesidir. Şâirin rüyasını tabir eden aziz, rüyanın kişinin iç dünyasını ayna gibi yansıttığını söyler:

Âdemüñ âyinesidür rü'yâ
Hüner ü ‘aybını eyler peydâ (GR: 430)

Şâir, yıldızların hareketlerinden yola çıkarak mana çıkarmaya dayanan ilm-i nücûmdan da söz eder:

Didi taqvîmde bir ehl-i nücûm
Gele bir pādşeh-i nekbet ü şûm (GR: 1027)

Yahyâ, mi'râc hadisesini anlatırken nücûm ilmindeki sıralamaya göre yıldızlardan söz eder. Birinci kat gökte kamer, ikinci katta feleğin kâtibi olarak bilinen Utârid, üçüncü katta Zühre yıldızı olarak bilinen Nâhîd, dördüncü katta Güneş, beşinci katta Mirrîh, altıncı katta Müşteri ve yedinci katta Zühâl yıldızı yer alır:

Çıldı çün şems-i cemâline nazâr

Bildi mâhiyyetini gökde kamer

Kâtib-i çarh-ı berîn itdi vürüd

Çıldı öñinde qalem gibi sücüd

Çengini çaldı zemine nâhîd

Yirlere geçdi hayâdan hürşîd

Açdı mirrîh tevâzu' yüzini

Irmadı secde yirinden gözünü

Çizmetün kıлмаğa ta' yîn oldu

Müşterinün gözi aydın oldu

Oldı nür ile zuhal mâl-a-mâl

Güneşe karşı olan câma mişâl

(GR: 278-283)

2.1.3.5. Şiir, Şâir ve Müstensihle İlgili Değerlendirme

Burada şâirin şiir ve şâir hakkındaki düşüncelerine ve müstensihlerle ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Şiirin Allâh'tan ve peygamberden bahsetmesi gerektiğine inanan Yahyâ Bey, iman hakikatleriyle ilgisi olmayan şiirleri hiç beğenmez. Mecâzî şiir söyleyenleri yererken iman ve ahirete dair sözler terennüm eden şâirleri över. İranlı büyük mesnevî şâirlerinden Sa'dî, Nizâmî, Câmi, Attâr, Hüsrev gibi isimlerden; Türk edebiyatında da Nevâyî'den övgüyle bahseder. Bu kişileri, gerçek şâir olarak görür. Şâirin bu tarz ifadeleri kendisinin, onlardan etkilenmiş olabileceği intibasını uyandırır:

Şi'rdür âdeme bahşâyiş-i Hâk

Cidd ü cehd ile bilinmez bu sebak

Keşf olur 'aşık olana bu fûnün

Ya'ni esrâr-ı kelâm-ı mevzûn

Her kişi genc-i nihâmı bulmaz

Her kıamış ney-şeker olmağ olmaz

Oğumağ ile bilinmez bu rumûz

Aramağ ile bulunmaz bu künûz

(GR: 2637-2640)

Şiirin, Allâh'ı anlatması gerektiğine inanan şâir, Allâh'ı ve Hz. Muhammed'i öven şiirlerin değerli oldukları kanaatindedir. *“Allâh'tan ve Hz. Muhammed'den bahseden şiir arşa yükselir. İnsanlara Allâh'ın hikmetini gösterebilir. Allâh'ın kudretini beyan etsin”* anlamındaki beyitlerde Yahyâ, bu düşüncelerini ifade eder:

Olur ol şi'r hemân 'arş-liqâ

Ola yâ na't veyâ tevhid-i Hudâ

Hikmet-i Hakkı kıla halka 'ayân

Kudretu'llâhi ide vaşf u beyân

(GR: 2641-2644)

Yukarıda ismi zikredilen İranlı şâirlerin her birinin velâyet derecesinde, keşif ve kerâmet sahibi olduklarını söyleyen Yahyâ, bu şâirlerin mana yüzüne perde olduğu için, dünya süslerine düşman olduklarını düşünür. Yahyâ, fakirlik yolundaki bu şâirlerin sabır, zühd ve kanaat sahibi oldukları, padişahlara baş eğmedikleri kanaatindedir. Gerçek şâirin bunlar gibi olması gerektiğini söyler. Yahyâ'nın mecâzî şiir söyleyen şâirlerle ilgili düşünceleri, övdüğü şâirlerle ilgili düşüncelerinin tam zıttıdır. Mecazi şiir söyleyenler âlemin en talihsizleridir. Böyle cahillere yakın olmamak gerekir çünkü Allah'ın laneti bu yalancılara üzerindedir. Kasîde yazarak başkalarından para koparmaya çalışan şâire lütufla bakılmamalıdır. Bunlar ehl-i dünyadan tam bir lütuf umarak başkalarının kapılarında köpek gibi bekler, bir iki altın ve gümüşe tamah ettiklerinden deyim yerindeyse eşek gibi birini överek göklere çıkarır; tekeyi aslan, namussuzu da kahraman ilan eder:

Şâ'ir-i şi'r-i mecâzi kim olur

Dâ'imâ nekbetî-yi 'âlem olur

Olma anuñ gibi nâ-dâna yakın

La'netu'llâhi 'ale'l-kezzâbîn

Qılma ol şâ'ire luţf ile nazâr

Ki kaçîdeyle ide illeri cer

Ehl-i dünyâdan uma luţf-ı tamâm

Qapusında kıla it gibi maqâm

Ṭama' idüp bir iki sîm ü zere

Bir hımârı öge göge çıkara

Arslan ide olur olmaz tekeyi

ahramān eyleye her bir lekeyi

(GR: 2662 -2667)

Yahyâ sonu bölümünde, mesnevîsini güzelce yazan kâtime rahmet talebinde bulunurken yanlış yazan kâtime de beddua eder. İdeal bir kâtip mesnevîyi güzel bir hatla yazmalıdır. Yazdıklarında hata olmamalı, okuyan kişi mesnevîyi okumaktan tat almalıdır:

Rahmet ol kâtime olsun ki ‘ ayān

Notalardan oya ol yolda niřān

üsn-i hatıyla ide anı tamām

Döne bir hatı güzel yaza müdām

(GR: 3011-3012)

řulehā gönli gibi tā ser ü pā

Olmaya yazduğı yazıda haā

Olur ol yazı niyāz ehline ür

Ki emen gibi vire cāna sürür

(GR: 3016-317)

Yanlışlarını düzeltmeyen, yazma kabiliyeti olmayan cāhil kâtime belā üzerine belā gelmelidir. řāirin, harflerin uzatmalarına dikkat etmeyen, harfleri ve satırları uygun aralıklarla yazmayan bu kişiye tahammülü yoktur:

İrsün ol kâtime biñ derd-i řarīh

Yazduğı yañlıřı itmezse řaħiħ

Gelsün ol aħma u nā-dāna belā

ar gibi cāhil ü nā-ķābil ola

Kese nāy-ı ķalemmini nā-sāz

Ęıla kütāh olaca Ęarfi dirāz

Yaza Ęarfi biri birinden dūr

Leřker-i münhezime döne suūr

(GR: 3018-3021)

2.1.4. Gencîne-i Râz’ın Dil ve Üslûp İncelemesi

Burada mesnevînin başlıklarında, giriş ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde tercih edilen dil özellikleri, kullanılan tamlamalar, Eski Anadolu Türkçesine ait ekler ve kelimeler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ibareler, edebî sanatlar, řāirin makalelerden hikâyelere geçerken kullandığı üslûp, yansıma sözcükler, tasvirler, dua ve beddualar, tanımlamalar ve örnekleme tekniği üzerinde durulacaktır.

Yahyâ mesnevîsinin tercüme olmadığını, yazdıklarının kendi hayal ürünü olduğunu söyler. “Sözleri tercüme değildir. Allâh tarafından gönle ihsân edilen manalardır. Başkalarından farklı olarak kitap hâline getirilen bu hayaller, sevgili gibi güzelliğini gösterir” anlamındaki beyitler, Yahyâ’nın bu ifadelerini ortaya koyar:

Sözleri tercümeden ‘ârîdür
Vâridât-ı kıbel-i Bârîdür
İmtiyâz ile bu taşnif-i hayâl
Kıldı maḥbûb gibi ‘arz-ı cemâl (GR: 3008)

Yahyâ başlıklarda, giriş ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölüme oranla daha sanatlı bir dil kullanır. Arapça ve Farsça tamlamalarla kaplı bu başlıkları anlamlandırmak hayli çaba gerektirir. Mesnevînin girişinde yer alan tevhîd, münâcât, na‘t gibi bölümlerde kullanılan dil, asıl hikâyenin anlatıldığı bölüme oranla, biraz daha külfetli ve şâiranedir. Sayıca az olsa da, bütün kelimeleri tamlama şeklinde mısralara da rastlanır. “Âdemin vücûda gelmesinin rûh meleği, âlemin resulünün evladının nesli. Âlimlerin yüksek İslâmî tavrı, salihlerin yücelik ilhamının sırrı” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Melek-i rûḥ-ı ḥuşûl-i Âdem
Âl-i evlâd-ı Resûl-i ‘âlem
Tavr-ı İslâm-ı ‘ulüvv-i ‘ulemâ
Sırr-ı ilhâm-ı sümüvv-i şuleḫâ (GR: 80-81)

Yahyâ, asıl hikâyenin anlatıldığı bölümü sade ve açık bir dille kaleme almıştır. Anlattığı makalelerle okuyucuyu bilgilendiren, makalenin ardından anlattığı hikâyeyle konuyu gerçek hayata yaklaştırarak pekiştiren şâir, anlaşılır bir dil kullanmıştır. Eserde varlığını yakından hissettiren şâir çoğu yerde muhatabıyla konuşur. “Dinle sana gözünle görüp ibret alacağın bir hikâye anlatayım. Ey âşık kıssadan hissene al. Alçak gönüllülük kişiyi yükseltir” anlamındaki beyitlerde bunu görmek mümkündür:

Bir hikâyet diyeyin diñle saña
Göz göre ‘âyine-i ‘ibret ola (GR: 567)
Kışşadan hissene al ey ‘âşık
Yüksek eyler kişiyi alçaklık (GR: 929)

Yahyâ uzun ve karmaşık terkipler kullanmaktansa, kısa ve anlaşılır tamlamalar kullanmayı tercih eder. Bunların büyük çoğunluğunu ikili Farsça tamlamalar oluşturur. “*Ey ilim kapısı mahşer gününde o mazlum karıncayı anmaz mısın*” anlamındaki beyit buna örnektir:

Anı añmaz mısın ey *bâb-ı ‘ulûm*
Rûz-ı mahşerde o mûr-ı mazlûm (GR: 1894)

Mesnevîde günümüzde kullanılmayan bazı Türkçe kelimelerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Dinlemek, kabul etmek, baş eğmek anlamlarına gelen “*eslemek*” (Dilçin, 1983: 85) kelimesine, “*Gel ey alçak dünyaya rağbet eden sözüme kulak ver, dikkatle dinle*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Gele ey *râğib-ı dünyâ-yı denî*
 Sözümü *esle* beni diñle beni (GR: 2313)

Ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, vaktaki, nasıl, ne sûretle anlamlarına gelen “*kaçan*” (Dilçin, 1983: 121) kelimesine, “*Âşığın aşkı ne zaman kemâl bulursa sevgilinin attığı taş ona kavuşma habercisi olur*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

‘*Âşıkun* ‘ışkı *kaçan* bulsa kemâl
 Seng-i cānāni olur peyk-i vişāl (GR: 1093)

Mesnevîde, Eski Anadolu Türkçesinin ekleri kullanılarak oluşturulmuş kelimelere de yer verilmiştir. Örneğin; gelecek zaman anlamını veren -iser ekine (Gülsevin, 1997: 100), “*Yönetici halkına çok zulmederse, orada cehennem köpeği olacaktır*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Zulmi çoğ itse re‘âyāya begi
 Olısar anda cehennem köpegi (GR: 2880)

İkinci tekil şahıs emir ekine (-gıl, -gil) (Gülsevin, 1997: 105), “*Münafığa baş koşma çünkü yabancının attığı taş uzağa gider*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Koşmağıl ehl-i nifāk olana baş
 Ki ırağ gider ilüñ atduğı taş (GR: 1540)

Zarf fiil eki (-uban)a (Gülsevin, 1997: 133), “*Dışını yıkayarak temizledim. Böylece gönlünü ferahlattım*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Yuyuban zāhirini pāk itdüm
Gönlini şimdi ferah-nāk itdüm

(GR: 2500)

Şâirin üslûbunu belirleyici noktalardan biri de kullanılan atasözü ve deyimlerdir.⁵⁹ Yahyâ eserlerinde yer verdiği kalıplaşmış sözlerin bazılarını hiç değiştirmeden aktarabildiği gibi sözleri şiir diline uydurmak için bilinçli olarak onlar üzerinde biçimsel değişiklikler de yapar. Hatta kendi zekasının ürünü olan kalıplaşmış sözlere de yer verir (Kaya, 2006: 250).

“*Acele giden yolda kalır*” atasözüne, “*Acele giden yolda kalır. Topal eşek yavaş yavaş giderek gideceği yere ulaşır*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

‘ Aceleyle yürüyen yolda kalur
Hâr-ı leng añul añul menzil alur

(GR: 1361)

“*Eden bulur*” atasözüne, “*Bu meseldir ki eden kişi bulur. Hain kimse intikam alır*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Bu meşeldür ki iden kimse bulur
Dâ’ima hâ’in olan hayıf olur

(GR: 2216)

“*Başı üzre yeri olmak*” deyimine, “*Kur’an gül bahçesinin sümbülüdür. Onun, baş üzre yeri vardır*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Sümbül-i gülşenidür Kur’ānuñ
Başı üzre yiri vardur anuñ

(GR: 11)

“*Can kulağıyla dinlemek*” deyimine, “*O gece resulün yüzünü görünce sözünü can kulağıyla dinledi*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Gördi ol gice Resülün yüzini
Cân kulağıyla işitdi sözünü

(GR: 2010)

⁵⁹ Mesnevîde geçen günümüzde kullanılmayan Türkçe kelimeler, atasözü ve deyimlerin tamamını görmek için bk. Sarıçiçek, 2014: 35-44

Mesnevînin gerek başlıklarında gerekse metin kısmında, çok sayıda âyet ve hadîs iktibaslarına ve Arapça ibarelere yer verilmiştir.⁶⁰ İçerisinde âyet, hadîs iktibaslarının ve Arapça ibarelerin geçtiği beyit örnekleri aşağıdadır:

Meryem sûresinin on ikinci âyetinin tamamen aktarıldığı, “*Ey Yahyâ, kitabı kuvvetle tut dedik ve daha sabî iken ona hikmet verdik*” (Kur’an 19/12) anlamındaki beyit aşağıdadır:

Yâ Yahya ħuzil’l-kitābe bi-ħuvve
Ve âteynāhu’l-ħukme şabiyyā (GR: 428)

“Ben açık ve düzgün konuşanım” hadîs-i şerîfine, “*Ben açık ve düzgün konuşanım cevherinin sadefi, bütün peygamberlerin hayırlı evladi*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Ene efşah güherinüñ şadefi
Enbiyānuñ kamu ħayru’l-ħalefi (GR: 2641)

Yahyâ’nın Arapça ifade ettiği, “*De ki o Allâh bir ve tektir. Övülmeye değer, azametli ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır*” anlamındaki beyit aşağıdadır:

Ķul ħüva’llāhu Vaħīdun ve Aħad
Ve Ħamīdun ve Mecīdun ve Şamed (GR: 91)

Mesnevîsinde çok sayıda edebî sanat kullanan şâir, anlattıklarının etkililiğini arttırmak için tezâd sanatından sıkça faydalanır. “*Her zaman sevgilinin cefâsını, vefâ gör. Onun bu celâlli tavrı içinde güzellik gizlidir. Dinî emirlere uygun hareket edenler, lezzeti acının içinde bulurlar fakat câhiller bu manayı anlamazlar*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Cevr-i cānānı vefâ bil her ān
Bu celāl içre cemāl oldu nihān
Şuleħā lezzeti acıda bulur
Bu ħaberden cühelā ğāfil olur (GR: 686-687)

Teşhîs de, şâirin çokça kullandığı sanatlar arasındadır. “*Bütün çiçekler ölerken toprağa karıştılar. Çınar bu korkuyla güçsüz düşüp ağlayarak elinden tesbîhini düşürdü*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

⁶⁰ Mesnevîde geçen âyet ve hadîs iktibaslarını ve Arapça ibarelerin tamamını görmek için bk. Sarıçiçek, 2014: 24-27

Her çiçek yumdı gözün oldı helāk
 Başına dest-i zamāne qodı hāk
 Oldı bu havf ile bî-tâqat u zār
 Elde tesbîhini düşürdi çenār (GR: 388-389)

Yahyâ duygularını dile getirirken aynı kelime ya da kelime gruplarının tekrarlanmasıyla oluşturulan tekrîr sanatını da yoğun bir şekilde kullanır. “*Allâh Allâh, Allâh’ın mumu (bismi’llâh) gönül Kâbe’sini ne güzel aydınlattı. Ey merhametli, affedici, günâhları örten sonsuz olan Allâh, medet et*” anlamındaki beyitlerde bunu görmek mümkündür:

Allâh Allâh zihî şem‘ -i Hudâ
 Virdi dil Ka‘ besine nür-ı ziyâ (GR: 50)

Meded ey Râhim u Ğaffâr meded
 Meded ey Dâ’im u Settâr meded (GR: 186)

Yahyâ’nın mesnevîde en çok kullandığı edebî sanat, teşbîhtir. Şâir, birçok meseleyi teşbîh sanatından faydalanarak dile getirir. Yahyâ, “*Durmadan ev yapan şu kimse, gece gündüz toprak ile oynayarak kıyafetlerini toz eden küçük bir çocuğa benzer*” diyerek sürekli ev yapmakla meşgul kişilerin hâlini toprakla oynayarak üstünü başını toz içinde bırakan küçük bir çocuğa benzetir:

Ṭurmayup şol kişi kim yapa binâ
 Beñzer ol tıfl-ı şağire meşelâ
 Oynaya toprağ ile leyli vü nehâr
 Giydügi cāmelerin ide ğubar (GR: 2340-2341)

Kâbe, “*O siyah örtünen bir şeyhe benzer. Bütün insanlar ayağına su gibi akar. Her zaman halka kerâmet gösterir*” anlamındaki beyitlerde insanların koşarak ayağına gittiği, sürekli kerâmet gösteren siyah örtülü bir şeyhe benzetilmiştir:

Beñzer ol şeyh-i siyeh-püşa revân
 Aqar ayağına şu gibi cihân
 Gösterür halka velâyet her bār
 Eyler ol nür-ı kerâmet izhâr (GR: 2701-2702)

Yahyâ, insanı bir damla sudan inşa edilmiş bir binaya benzetir. Su üzerine bina edilen kabarcığın rüzgârın etkisiyle kaybolması gibi, insanın da kısa hayatıyla gururlanmaması gerekir:

Şu ki bir kaçre şudan buldı zuhûr
 Kılmasun ‘ömr-i qalil ile gurûr
 Ki şu üstinde binâ hem-çü habâb
 Tîz olur bād-ı fenâyle harâb (GR: 2839-2840)

Dünya yoklukta yuvarlanan bir sele, gururlu kimseler de bu suyun üzerindeki kabarcığa benzer:

Oldı mânend-i habâb ehl-i gurûr
 Ki ider seyl-i fenâ üzre zuhûr (GR: 1015)

Mesnevîde hatırlatmaya dayalı bir sanat olan telmîh örneklerine de sıkça yer verilmiştir. Örneğin Şeyh San’an Hikâyesi’nin ünlü kişisi Şeyh Abdürrezzâk ile mürîdi Reyhân’ın anlatıldığı hikâyede, şeyhin domuz çobanlığı yapması hadisesine telmîh vardır:

Kaçıyup didi o dem şeyh aña
 Gütüğüm toñuzı öğretme baña (GR: 872)

Tenasüp de mesnevîde sık kullanılan sanatlar arasındadır. “*Her bülbül sarhoş olur. Lale ve gül göğsünü parçalar. Samîmî sûfînin sohbeti kerâmet göstermeye sebep olur*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Mest ü lâ-ya‘kıl olur her bülbül
 Çâk ider sînesini lâle vü gül (GR: 549)
 Şoĥbet-i şofî-yi şâfî-meşreb
 Olur izhâr-ı kerâmata sebep (GR: 1199)

Beytin ilk mısraında bahsedilen kavramlarla ilgili sözleri, ikinci mısradaki kullanma olarak bilinen leff ü neşir örneklerine de mesnevîde sıkça rastlanır. “*Âlimler hoş sözlü bülbüle, câhiller de siyah yüzlü kargaya benzer. İnsan bedeninin can ile aydınlanması gibi dünya da adaletle aydınlanır*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

‘Ulemâ bülbül-i hoş-ĥû gibidür
 Cühelâ zâğ-ı siyeh-rû gibidür (GR: 943)

‘Adl ile rüşen olur mülk-i cihân

Nitekim cân ile cism-i insân

(GR: 1873)

Mesnevîde, beytin her iki mısraındaki sözcüklerin harf sayısı, vezin ve kâfiye bakımından birbirine denk getirilmesiyle yapılan tarsî‘ örnekleriyle sıkça karşılaşılr. “*İbadetlerim yanlış, sıkıntılı ve kusurludur; alışkanlıklarım faydasız eğlence, sıkıntı ve isyandır. Bu zevk ve eğlence nasıl yazılır? Bu şefkat ve vefâ nasıl anlatılır*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Ṭa‘ atüm sehv ü ezâ vü noqşân

‘Ādetüm lehv ü ezâ vü ‘işyân

(GR: 190)

Nice taḫrîr ola bu zevk u şafâ

Nice taḫrîr ola bu mihr ü vefâ

(GR: 261)

Yahyâ, istifham sanatından da faydalanır. Okurun ilgisini çekmek için sorduğu sorular dikkat çeker. “*Gam ve keder dolu, fâni bir menzil olan dünyanın gurulanacak nesi var acaba? Ey fakir insan, Allâh seni reddederek hüznün verici bir hâle koysa ne yapardın*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Mihnet-âbâd-ı fenâdur bu felek

Nesi var ola ğurûr eyleyecek

(GR: 1014)

Neyler idüñ sen eger ey miskîn

Ḥaḫ seni eylese merdûd u ḫazîn

(GR: 1812)

Şâir sık olmamakla birlikte iştikâk sanatından da faydalanır. “*Hamd, o övülmeye değer Allâh’a olsun ki övgüye layık odur. O övülmeye değer, tek, çok sevilen ve çok bilgilidir. Bütün talep edenlerin istediği odur; bütün âlimlerin ilimleri onun ilminin yanında hiçtir*” anlamındaki beyitlerde bunu görmek mümkündür:

Ḥamd ol Allâha kim oldur Maḫmûd

Ḥâmid ü vâhid u ‘Allâm-ı Vedûd

(GR: 79)

Cümle ṫâliblerüñ ol maṫlûbı

Cümle ‘âlimler anuñ maġlûbı

(GR: 502)

Mesnevî baştan sona seslenme edatlarıyla kaplıdır fakat şâir duygularını dile getirmekten ziyade, muhatabı uyarma maksadıyla seslenme edatı kullandığından nidâ sanatı yapmış sayılmaz. Böyle düşünüldüğünde mesnevîdeki nidâ örneklerinin büyük çoğunluğu-

nun dualarla sınırlı kaldığı görülür. “*Ey hakîkate ulaşanlar, her türlü zevke karşı koyarak kendini ibâdete vermenin yolu kıldan ince ve kılıçtan keskin oldu. Ya Rab bizi yanlış yapmaktan, zulmün karanlığından ve belâdan muhafaza et*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Oldı zühdüñ yolu ey ehl-i yakîn
Kıldan ince vü kılıçdan keskin (GR: 644)

Bizi yâ Rab hañadan şakla
Zulmet-i zulm ü belâdan şakla (GR: 1962)

Şâir, birçok makalenin sonunda anlatacağı hikâyeye geçiş yaparken makalenin son beytinde hikâyenin konusunu ihsas ettirici bilgiler verir:

Şâir, süte su katarak satan ihtiyar kadının hikâyesine, “*Hile yapanın sonu hayırlı olmadı. İhtiyar kadının başından geçenleri dinle*” anlamındaki beyitle geçer:

Şoñı hayr olmadı hîle idenüñ
Sergüzeştini işit pîrezenüñ (GR: 2228)

Şâir, rüşvetçi kadı ve Nasreddîn Hoca'nın anlatıldığı hikâyeye, “*Rüşvet alanlardan nefret ederek bu Nasreddîn Hoca hikâyesini dinle*” anlamındaki beyitle geçer:

Rüşvet ehline idüp nefrîni
Diñle bu kışsa-i Naşre'd-dîni (GR: 2280)

Mesnevîde sayıca çok olmamakla birlikte, doğadaki sözcüklerin taklit edilmesiyle oluşturulmuş yansıma sözcüklere de rastlanır. “*Bu sözleri dinledikten sonra hemen ‘Üf’ diyerek mumu söndürdü. Onun sövmesinden sana zarar gelmez. Gelip ‘(H)av (H)av’ eden bir köpeğe benzer*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Diñledi çünki sözün bildi ‘ayân
Üf didi şem‘-i şebistâna hemân (GR: 170)

Sögdüğinden saña anuñ ne zarar
Beñzer ol kelbe gelüp ‘av ‘av ider (GR: 1729)

Yahyâ'nın tasvirleri de onun üslûbuyla ilgili önemli ipuçları verir. Şâir özellikle olumsuz tipleri tasvir ederken kara, karakarga gibi sıfatlar kullanır. “*Çirkin ve hoş olmayan*

bir kara Hintli, eşsiz bir oğlancığa rastladı. Karakarga gibi alçak bir zenci Bağdat'ın içinde deli oldu" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Bir kara Hindî zişt ü nâ-hoş
Oldı bir bî-bedel oğlancuğa tüş (GR: 1329)

Çara çarğa gibi bir zengî-yi dūn
Oldı Bağdāduñ içinde mecnūn (GR: 2099)

Sevgili, hiçbir zaman gerçek hayatta olduğu gibi tasvir edilmez. O her zaman bütün güzellik unsurlarıyla idealize edilmiş bir güzel şeklinde karşımıza çıkar. Dokuzuncu makalenin hikâyesinde yer verilen güzel, buna örnektir. Peri yüzlü, servi boylu bu güzeli işitenler, onu görmeden ona âşık olurlar. Alnı yüce arşa, kaşları da oraya atılan kemende benzer. Parlak eli cennet ırmağı gibidir. Şive ve nazda benzeri olmayan bu güzelin cevri de bir o kadar çoktur. Dünyayı aydınlatan güneşe benzeyen gümüşten eliyle bütün parmakları parlar:

Bir perî-rüy idi ol serv-i çemen
Görmedin ‘âşık olurdu işiden
Güyyiâ alnı idi ‘arş-ı bülend
Kaşları atmış idi aña kemend
Yed-i beyzâsı olaydı ‘uryân
Cennet ırmağına beñzerdi revân
Şive vü nâzda mişli yoğ idi
Çam-ı ‘âşık gibi cevri çoğ idi
Kef-i simîni idi şems-i cihân
Şa‘şa‘a olmuş idi cümle benân (GR: 1077-1081)

Yahyâ, sıradan kişileri tanıtırken onları gerçeğe daha yakın çizer. Bu tarz tasvirlerinde de hayalî benzetmeler yapabilir fakat kişi tamamen idealize edilmez. Yedinci makaledeki ihtiyarın tasviri buna örnektir. Bu kişi, başında siyah saçı kalmayan, yüz yaşında gayet ihtiyar biridir. Sakalının beyazlamasıyla yüzü tamamen nura dönmüştür. İhtiyarlıktan eli titrer. Yokluk rüzgârının erişmesiyle boyunun dalı iki büklüm olmuştur. Boyu adem sözcüğündeki dal gibidir. Bu hâliyle yıkılmak üzere olan eski bir binayı andırır. Yüzünün buruşmasıyla güzelliği gitmiş, ecel yüz yerden ona yol bulmuştur. Ölmek üzere olan hastanın sözleri gibi konuşmaları güçlkle anlaşılır. Kâkülleri mum gibi ağarmış, hayattan zevk

alacak hâli kalmamıştır. Fakirlikten yeni ay gibi zayıflamıştır. Duyabilmesi için yüksek sesle konuşulması gerekir. Ölümden başka iyileşme çaresi kalmamıştır:

Pîr-i fertût idi yüz yaşında
 Yoğ idi kıra kılı başında
 Ağarup rîşi fenâ bulmuş idi
 Nûr ile zulmeti mağv olmuş idi
 Pîrlikden eli ditrerdî ‘ayân
 Nitekim şa‘şa‘a-i şems-i cihân
 İrişüp şiddet ile bād-ı fenâ
 Kâmet-i şâhını itmişdi dü-tâ
 Kâmeti dâl-ı ‘adem olmuş idi
 Bâr-ı âlâm ile ham olmuş idi
 Beñzer idi bu şîfât ile aña
 Bir yıkılmağa turan köhne binâ
 Burışup yüzi melâhat gitmiş
 Aña yüz yirden ecel râh itmiş
 Ölecek haste gibi her sözi hem
 Güc ile añlanur idi ol dem
 Şem‘ veş olmuş idi perçemi aq
 Kendü düketmiş idi zevk u mezâk
 Mâh-ı nev gibi za‘if olmuş idi
 Faqr u fâkıyla nañîf olmuş idi
 Kulağı şiddet-i şavta muhtâc
 Derdine ancak ölüm ola ‘ilâc

(GR: 971-981)

On sekizinci makalenin hikâyesindeki şeyh de gerçeğe yakın bir şekilde tasvir edilmiştir. Eski zamanda, duası alınacak hüner sahibi bir şeyh yaşar. Bu zat, rabbânî ilimlerle donanmıştır. Fazilet sahibi şeyh, aynı zamanda nüktedan bir kişiliğe sahiptir. Sâfî bir kalbe sahip olan bu şeyhin ibadetlerine riya karışmaz. Her zaman mekânı atarcasına geçen bu şeyh, hangi mürîdiyle konuşursa onu yanlışlardan uzaklaştırır:

Var idi devr-i zamân içre meger
 Bir du‘âsın alacak merd-i hüner

Fazl ile ‘ālim-i rabbānī idi
 Nüktedān idi keremkāmı idi
 Pāk idi kalbi yok idi kaṭ‘ā
 İtdügi zühd ü riyāzetde riyā
 Dil-i mü’min gibi ol şeyḥ-i cihān
 Her zamān eyler idi ṭayy-ı mekān
 Kılssa her sālīk ile şoḥbeti ḥāş
 Fāsīd endişeden eylerdi ḥalāş

(GR: 1611-1615)

Mesnevîdeki tabiat tasvirlerinde hayal ve hakîkatin birbirine karıştığı, bu tasvirlerin yaşanması yakın olaylarla ilgili belirtileri içinde barındırdığı görülür. Yirmi beşinci makalenin hikâyesindeki tasvirlerde tabiatla yaşanacak olaylar arasında uyum gözlenir. Kerbelâ Hadisesi’yle ilgili bu hikâyedeki tasvirler yaşanması yakın hadiselerin habercisidir. Hz. Hüseyin’in şehit olmasına yakın, tabiatta büyük bir değişim gözlenir. Şafak vaktinde gökyüzünün kırmızılığı kanla dolu bir tası andırır. Hz. Muhammed’in ailesinin (Hz. Hüseyin’in) kanının aksi feleklerin aynasına yansır. Ay, şafakta kan içerisindeki kılıç gibi görünür. Şafak sökünce yüzü kızaran heybetli gökyüzü, hasta olur. Gökyüzünün gözünün kırmızılığı meleklerin gözyaşları gibidir. O an gökyüzünün gömleği, Hz. Yusuf’un gömleği gibi kan olur. Gökyüzü yeryüzündeki bu zulmü görünce sanki başına ateş yakar:

Ol seḥer ṭās-ı sipīr-i devrān
 Eyledi surḥ-ı şafaḫdan ṭolu ḫan
 Gül gibi ‘aks-i dem-i Āl-i Resūl
 Kıldı āyine-i eflāke ḫulūl
 Şafaḫ içinde ‘ayān oldu hilāl
 Ḫan içinde nitekim tiḡ-i ricāl
 Ḫaste oldu felek-i pūr-‘azamet
 Yüzine geldi şafaḫdan ḫumret
 Gözinūñ ḫumreti rüy-ı felegūñ
 Ḫanlı yaşı idi gūyā melegūñ
 Şanki gök gönleḡi çarḫuñ ol ān
 Oldı pirāhen-i Yūsuf gibi ḫan
 Yirde bu zulm-i şariḫi göricek
 Gūyiyā başına od yaḫdı felek

(GR: 2015-2021)

Hz. Hüseyin'in şehit edileceği gün sadece gökyüzünde değil, gül bahçesinde de büyük değişiklikler olur. Sabah rüzgârı gül bahçesine gelerek kara bir haber verir. Bu haber üzerine yasemin üzüntüden iki büklüm olur. Gökyüzü adeta sararır. Gül bahçeleri birer matem köşesine döner. Her bir çiçek üzüntüden şaşkın hâle gelir. Sümbülün hâli perişan olur. Nergis üzüntüsünden açılmaz. Bülbüller dertle öterken güller yakalarını yırtarlar. Goncaların üzüntüden nefesi kesilir. Rüzgâr hastalandığından yavaş esmeye başlar. Çınar üzüntüsünden elini dizine vurur. Lalenin gönlü tamamen kararır. Nergisin benzi tamamen sararır. Servi matem tutmaktan perişan bir hâle gelir. Menekşenin boynu üzüntüden bükülür. Dert çekmekten dolayı yüzünü yere süren akarsu ağlayıp inler:

Geldi bir kara haber virdi şabā
 Yâsemen oldu bu gûşşayla dü-tā
 Gök şarındı başına süsenler
 Küşe-i mâtem idi gülşenler
 Her çiçek âlem-i hayretde idi
 Elem ü gûşşa vü mihnetde idi
 Sünbül olmuşdı perîşân-aşvâl
 Nergis açılmaz idi gonce-mişâl
 Derd ile ağlar idi bülbüller
 Yağasın çāk ider idi güller
 Goncalar derd ile dem-beste idi
 Bād âheste yürür haste idi
 Eyleyüp gûşşa vü gam kendüye kâr
 Elini dizine ururdu çenâr
 Lâlentüñ göñli qararmışdı kamu
 Nergisüñ beñzi şararmışdı kamu
 Serv aşüfte idi mâtemden
 Boynını burdı benefşe gamdan
 Yire sürüp yüzini âb-ı revân
 Derd ile ağlayup eylerdi figân

(GR: 2025-2034)

Yahyâ'nın mesnevîsini dil yönünden ayırıcı en belirgin noktalardan biri, mesnevînin geneline yayılan dualardır. Gerek giriş gerekse sonuç bölümlerinde Allâh'a dua eden Yahyâ, asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde de her hikâyenin ardından Allâh'tan yardım di-

ler. Örneğin, gururla ilgili hikâyenin ardından Allâh'tan kendisini gurura düşmekten korumasını ister:

Yâ ilâhi beni kılma mağrūr
 Mûcib-i miḥnet ü ğamdur bu sūrūr
 Her ne lezzet ki şoñi zillet ola
 ‘Ömrüm oldukça anı virme baña
 Eyle ‘işyân u günâha nâdim
 Kendü miḳdârımı bildür dâ’im (GR: 1049-1051)

Şâirin, hâtimede yaptığı beddualar da dikkat çekicidir. Müstensihle ilgili değerlendirmelerde, Yahyâ'nın kötü kâtibe yaptığı beddualar açıkça görülmüştür fakat şâir sadece kâtibe beddua etmekle kalmaz. Aynı zamanda eserine kötü nazarla bakanlara, oradan mana çalmak isteyen hırsız şâirlere de beddua eder:

Her kim eylerse aña bed nazarı
 Nürdan dîdeleri ola berî
 Kim ki dîvânelik idüp maḥza
 Ta‘n taşın eger atarsa aña
 Yağsun anuñ başına seng-i melâl
 Kırisun desti şınuḳ şâḫ-mişâl
 Bâğ içinde nitekim berg-i ḫazân
 Dili toprağ ile olsun yeksân (GR: 3031-3034)

Ṭama‘ u hırş ile düzd-i şu‘arâ
 El uzunluğımı eylerse aña
 Başı olsun aşğa kâf gibi
 Nektete uğrasun ol kâf gibi
 Gözi nergis gibi bî-nür olsun
 Az zamân içre yiri gūr olsun
 Rûḫını eyle teninden ifrâz
 Dem-i vuşlat gibi kıl ‘ömrini az (GR: 3038-3041)

Şâir zaman zaman çeşitli terimlerle ilgili tanımlamalar yapar. Şâirin, uzletle ilgili söyledikleri buna örnektir:

‘Uzlet oldur ki çıkasın gidesin
 Halkdan kaç’-ı ‘alāka idesin
 Olasın genc-i nihān gibi nihān
 Kılāsın künc-i ferāgatda mekān

(GR: 1170-1171)

Yahyâ bazı terimleri tanımlamanın yanı sıra, zaman zaman konuları bölümlere ayırarak açıklamaya da çalışır. Örneğin, cimriliğin üç türlü olduğunu söyleyen Yahyâ, bunları teker teker okura açıklar:

Hisset üç dürlüdür ey kân-ı vefâ
 Anı bir bir diyeyin diñle saña

(GR: 2400)

Mesnevîde gözlemlerin de önemli bir fonksiyonu vardır. Şâir, çevresinde gözlemlediği doğal hadiselerle anlattıkları arasında örnekleme tekniğiyle bağ kurar. Aşağıdaki beyitler buna örnektir:

“Her taze gülün topraktan çıkması gibi, fazîlet ve hüner sahiplerinin gönlü de alçakta olur”

Göñli alçağda olur fazl u hüner
 Hâkden hâşıl olur her gül-i ter

(GR: 903)

“Ağaçların yapraklarıyla güzel bir görünüme sahip olmaları gibi, insan da sakalıyla güzelleşir”

Virür insāna şağal zînet ü fer
 Yapağıyla yaraşur cümle şecer

(GR: 2473)

“Çalçırpının denizin yüzeyine çıkmasına karşın altın ve gümüş durmayarak aşağıya iner”

Hârıla has deñiz üstine çıkar
 Turmaz alçağa iner sîm ile zer

(GR: 888)

2.1.5. Gencîne-i Râz’ın Bölümleri ve Özetleri

Gencîne-i Râz, genel hatlarıyla mukaddime, asıl hikâye ve hâtimedden oluşur. Eserin girişi besmele, tevhîd, münâcât, na‘t, mi‘râc, Kanûnî Sultân Süleymân’a övgü, eserin yazılış sebebi, şâirlere övgü, Kadri Efendi’ye övgü olmak üzere dokuz bölümden oluşur. Asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm kırk makeden meydana gelir. Bu bölümde her makalenin

ardından makalenin konusuyla ilgili bir hikâye anlatılır. Eser, elli beyitlik hâtimeyle sona erer.

2.1.5.1. Besmele ⁶¹

Gencîne-i Râz yetmiş sekiz beyitlik bir besmele bölümüyle başlar. Yahyâ Bey, burada besmele ve onun remizlerini, İslâm inancındaki önemini ayrıntılı bir şekilde anlatır. Besmeleyi ism-i azam mesabesinde gören şâir besmelenin, varlık hazinelerinin bulunmasında ve Allâh'ın vedûd isminin bilinmesindeki rolüne dikkat çeker.

Besmele perdeleri yırtan, insanı Allâh'a ulaştıran bir kelimedir. Maddî ve manevî ilimler besmelede toplanmıştır. Besmelenin her bir harfi ve harekesi bile birçok manayı içinde barındırır. Bu harf ve harekelerin, yazıdaki şekil ve görünümleri de birçok mana ifade eder. Besmele, özellikle Rahmân ve Rahîm isimleriyle bütünleşir. Besmeledeki güzelliği ancak kâmil insanlar fark edebilir. İnsan, anılması manevî güzelliklere medar olan bu kelimeyi daima zikretmelidir.

1.1.1.2. Tevhîd ⁶²

79-161. beyitler arası tevhîde ayrılmıştır. Şâir bu bölüme, Allâh'a hamd ederek başlar. Bütün varlıkları vücûda getiren Allâh'tır. Yaratılan her şey Allâh'ın birliğine delildir. İnsan, başına gelen her türlü hâle rıza göstermeli, halktan gelen sıkıntılara ve yapılan hak-sızlıklara karşı sabretmelidir. Bunları yapması kişinin çok yüksek mertebelere yükselmesine vesile olur.

Her şey fâni, Allâh bâkîdir. Yaratılan her şey Allâh'ın aşkıyla başı dönmüş hâlde ona şükredip niyaz eder. Affedici Allâh, sonsuz rahmet sahibidir, düşünlerin yardımcısıdır. İnsanları bir avuç topraktan bu kadar mükemmel yaratan Allâh, yaratıcı ve rızık verici oluşunun yanı sıra bütün tedbir ve tasarrufların sahibidir. İnsanın bu kadar mükemmellikten ibret alıp Allâh'a ibâdet etmesi gerekir. Yahyâ Bey okura, Allâh'a ulaşma yolunda ilerleyenlere arkadaş olmayı, bir mürşid-i kâmile tabi olmayı ve çalışarak Allâh'a ulaşmayı öğütler.

⁶¹ Başlık: “Bu ism-i a‘zam u tılsım-ı mübhem olan bi’smi’llah câh u celâl ile misâl-i Sidretü’l-müntehâ cümleden a‘lâ vü bâlâ olup eşmârı envâr-ı gülzâr-ı Bârî vü her harfi zarf-ı künüz-ı ma‘rifet-i Rahmânî vü rümüz-ı ma‘rifet-i Rabbânî olduğunı beyâındur. Raḥima’llâhu limen tezekkere delâi’li envâri celâlihi ve tedebbere” (Sarıçiçek, 2014: 53).

⁶² Başlık: “Tevhîd ü temcîd-i Kırdigâr ki Âdemi vü ‘âlemi ‘ayn-ı ‘ademden mevcûd u meşhûd itmişdür ‘azzeme şânehu ve celle celâlehu ve vaḍâḥa bürhânehu bu üç beyit bî-nuḳaṭdur” (Sarıçiçek, 2014: 59).

Hikâye

Şeyh Sâfi'den nakledilen bu hikâye, vahdet ve kesrete dairdir. Bir gün Şâm'da birçok velînin bulunduğu bir toplantıda ortaya bir mum yakılır. Oradakilerden biri şeyhe, muma ışığın nereden geldiğini sorar. Şeyh de mumu söndürür ve karşıdakine, ışığın nereye gittiğini sorar. Sorusuna cevap verilmesini beklemeden kendisi cevap vererek: “Işık, nereden geldiye oraya gitti” der. Allâh'ı bulma uğraşındaki kişinin aşk ateşiyle mum gibi yanması ve güzel ameller işleme gerektiğini sözlerine ilave eder. Böyle davranan kişide Allâh'ın ezeli nûrunun görüneceğini, bu nûrla nûrlanan kişinin fenâ bulup bilinmeyen erenlere karışacağını ve bu yok oluşun onun için varoluş olacağını belirtir.

Yahyâ, Şeyh Sâfi'den nakledilen rivayeti yeniden kurgulayarak hikâye formuna dönüştürmüştür. Vahdet ve kesret üzerine olan bu hikâyenin asıl kişisi şeyhtir. Şeyhe soru soran mürid, yardımcı kişidir. Mürid, mesajın okuyucuya ulaşmasında köprü görevi görür. Toplantıda bulunan diğer kişiler hikâyenin dekorunu oluşturur.

Hikâye geçmiş bir zamanda, Şâm'da yaşanmıştır. Yahyâ, “*Bu haber Şeyh Sâfi'den nakledilmiştir. Bir zaman Şâm'da birçok velî bir yere toplanarak orta yerde bir mum yaktılar*” diyerek hikâyenin zaman ve mekânıyla ilgili bilgi verir:

Nağldür şeyh Şafiden bu haber
Şâm şehrinde zamân ile meger
Oldı bir nice velî bir yire cem⁶
Yağdılar ortaya bir rüşen şem⁶

(GR: 162-163)

Olayın yarım saat içinde vuku bulduğu düşünülebilir. Düz bir zemine oturtulan hikâye, sade bir kurguya sahiptir.

2.1.5.2. Münâcât⁶³

186- 223. beyitler arasındaki bu bölümde Yahyâ; esirgeyip bağışlayan, günâhları örtten ve daima var olan Allâh'tan medet ister. Günâh içinde boğulduğundan Allâh'ın eşiğine gitmeye utanır. Harama meylini, ibâdetlerde gösterdiği tembelliği, amellerinin noksanlığını, isyankârlığını Rabb'ine şikâyet eder ve bu günâhlarla hâlinin nasıl olacağını düşünür.

⁶³ Başlık: “Münâcât-ı Laîf u Nazîfdür” (Sarıçiçek, 2014: 68).

Allâh'ın affediciliğine sığınan şâir, Allâh'tan günâhlarını affetmesini, kendisine rahmetiyle muamele etmesini ister. Kalbinin yalnız Allâh aşkıyla dolmasını ve onun dışındaki her şeyin gönlünden çıkmasını diler. İlme verdiği öneme binaen kendisini âlimlere hizmetkâr etmesini, kimselere muhtaç etmemesini Allâh'tan ister. Başta Hz. Muhammed ve bazı peygamberleri duasına şefaateci yapar.

2.1.5.3. Na't⁶⁴

224. beyitten 256. beyte kadar devam eden na'tta, Hz. Muhammed övülür. Bu bölüme şefaate talebiyle geçiş yapan şâir, ilk beyitte Hz. Muhammed'i kimsesiz ve fakirlerin önderi olarak tanıtır. Hz. Muhammed'i överek onun kâinatın ve insanların yaratılış sebebi oluşu, âlemlere rahmet olarak gönderilmesi, parmağıyla ayı ikiye bölmesi, son peygamber oluşu ve diğer peygamberlere üstünlüğü gibi konulara yer verir. Onun dört halifeyle arkadaşlığına değindikten sonra, ailesine ve sahabelerine selâm edip Allâh'tan rahmet talebinde bulunarak bu bölümü sonlandırır.

2.1.5.4. Mi'râc⁶⁵

257-305. beyitler arası mi'râca ayrılmıştır. Bu bölümde Yahyâ, Allâh'ın Cebrâ'îl vasıtasıyla Hz. Muhammed'e selâm yollayıp onu huzuruna davet edişini anlatır. Hz. Muhammed'in, Allâh'la mükâlemesini anlatmanın zor olduğunu belirten ve bu husustaki şaşkınlığını ifade eden şâir, Mi'râc Gecesi'nin tasviriyle mi'râc hadisesini anlatmaya başlar.

Bir gece, gökteki cisimler Kâbe'nin aksiyle kararır. Kâbe'nin bazı yerlerinde yakılan mumlar sema aynasında yıldızlar gibi görünür. Gökyüzünde beliren ay, Kâbe'yi şimşek çakar gibi aydınlatmıştır. Gökyüzünü taze sümbül kokusu bürümüştür. Böyle mübarek bir gecede Cebrâ'îl, Burâk ile peygambere vahiy getirir. Allâh'ın selâmını peygambere ileten Cebrâ'îl, ona Allâh'ın huzuruna gitmeyi, yüce arşı dolaşmayı teklif eder. Hz. Muhammed yol hazırlığını bitirdikten hemen sonra Cebrâ'îl'in getirdiği Burâk'a binip mekânı atlarca-sına yol alır.

⁶⁴ Başlık: “Aḥmed-i kâ'inât ü müsned-i mevcūdât 'aleyhi efḍali'ş-şalavât ü ekmelü't-taḥiyyât Muḥammedü'l-Muṣṭafâ şalla'llāhu 'aleyhi vesellem ḥazretlerinüñ na't-ı cān-vefā vü midḥāt-ı bā-şafālarıdur ki zikr olunur aḥmidu'llāhe ḥamden keşīran keşīran ilā-yevmi'l-cevāb” (Sarıççek, 2014: 71).

⁶⁵ Başlık: “Taḥrīr-i aḥvāl u taḥrīr-i aḳvāl-ı Mi'râc-ı sirâc-ı dīn-i güzīden-i 'aleyhi efḍalu't-taḥiyyetihī ilā-yevmi'l-'irfān ve'l-mizān” (Sarıççek, 2014: 74).

Peygamber rûhlarının onunla namaz kılmak istemeleri üzerine, Mescid-i Aksâ'da onlarla namaz kılar. Felekler onun selâmını alır. Melekler onu görünce feleğe çıkar. Ay, onun güneş gibi güzelliğini görünce mahiyetini anlar. Utârid onun önünde secde eder. Nâhîd, çengini çalınca güneş utancından yerin dibine batar. Alçak gönüllülük gösteren Mirrîh, secde yerinden gözünü ayırmaz. Müşteri, onun hizmetini yerine getirmeye memur olmanın sevincini yaşar. Zühâl, onun nûruyla dolar. Hz. Muhammed burçları güneş gibi dolaşarak gökyüzünün yayını ok gibi geçer ve süratle Sidre'ye ulaşır.

Cebrâ'îl ve Burâk'ı geride bırakan Hz. Muhammed, Allâh'ın huzuruna çıkar. Beşer için bilinmez olan her şeyi görür. Allâh'la hemhâl olur. Hz. Muhammed, yüksek himmetinden dolayı orada kendisi için bir şey istemeyip asi ümmeti için istekte bulunur ve isteği hemen kabul olur. Yeryüzüne dönen Hz. Muhammed getirdiği müjdeyle ümmetini sevindirir.

2.1.5.5. Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü⁶⁶

306. beyitten 344. beyte kadar devam eden bu bölümde Kanûnî Sultân Süleymân'ın ahlâkı, adaleti, ilmi, cömertliği, kahramanlığı gibi yönleri anlatılır. O, Osmanlı'nın şanına yakışacak özelliklerle donanmış bir padişah olarak tanıtılır. Allâh kullarına olan şefkatin-den dolayı Kanûnî'yi onlara padişah olarak ihsân etmiştir. İran'ın birçok efsanevî kahramanının onun yanında sözü bile edilmez. O, kimsenin önüne çıkmaya cesaret edemediği bir kahramandır.

Bu bölümde Kanûnî övülürken, devrin birçok tarihî hadisesine değinilir. O devirde Osmanlı'ya bağlı birer eyalet olan Kırım ve Mısır, padişahın yüceliğini ifade etmek için birer araç olarak kullanılır. Kırım Hanı'nı padişahın kapısındaki köleye benzeten Yahyâ padişahın, isterse bir kulunu Mısır'a sultân yapabileceğini söyler. Padişah, zaferle sonuçlanan çok sayıda sefere çıkmış, düşmanın birçok kalesini ele geçirmiştir. Şâir; Kanûnî'nin deniz seferlerini, Alman Seferi'ni, Macaristan Seferi'ni, İran üzerine düzenlediği seferleri ismen ya da o seferi hatırlatan bazı hadiselerle zikreder. Yerdeki ondan razı, göktekilerin de ona duacı olduklarını belirten şâir, bu bölümü padişaha dua ederek sonlandırır.

⁶⁶ Başlık: “**Vahîdü'd-dehr ü ferîdü'l-‘aşr sultân-ı selâfîn-i cihân şâhib-ı kırân-ı zamân Süleymân Hânunî tafđîl-i medh-i celîlidür eyyeda'llâhu ‘izzetehu ve devletuhu bi-himmeti'r-ricâli'r-râşidîn ilâ-yevmi'd-dîn**” (Sarıççek, 2014: 78).

Hikâye

Şâm'da ticaretle uğraşan çirkin bir Arap yaşar. Ticaret için gittiği yerlere kendisi gibi çirkin yedi oğlunu da beraberinde götürür. Bir dönem Rum'a gidip gelmeye başlar. Şâm hâkimi, Arap'ı yanına çağırarak ondan, Rum'a gittiğinde oradan kendisine çok güzel iki köle getirmesini ister. Arap, Rum'dan geldiğinde iki oğlunu götürüp hâkime verir. Hâkim'e, bütün Rum diyarını gezdiğini fakat kendi çocukları kadar güzel kimseyi göremediğini söyler. Hâkim, Arap'ın sözüne güler ve çocukları kabul eder. Yahyâ Bey, Arap'a çocuklarının hoş gelmesi gibi kendi kitabındaki hataların da kendisine hoş geldiğini ifade eder. Çocuğu gibi gördüğü kitabı bütün ömrünün neticesidir. Mesnevîsini takdim edeceği padişahın, kendisinin bütün kusurlarını örteceğine yürekten inanır. Padişaha dua ederek bu bölümü sonlandırır.

Hikâye, olayların merkezi kişisi Arap'ın tasviriyle başlar. Şâm hâkimi yardımcı şahıs fonksiyonundadır. Arap'ın oğulları hikâyenin dekorunu oluşturur. Olayların yoğunlaştığı bölümler Şâm'da yaşanır. Rum diyarı da hikâyeye mekân olur.

Olay zamanının net belirtilmediği hikâyede, Arap'ın Şâm ve Rum arasındaki yolculuğunun özet anlatılması, anlatının hızını arttırmıştır. Arap'ın geriye dönerek Rum'da yaşadıklarını anlatması, olay zamanını genişletir.

Yahyâ, hikâyelerini kıssadan hisse mantığıyla kaleme alır. Olay anlatımı bittikten sonra, “*Bu hikâyeyi öğrenince kıssadan güzel bir hisse aldım*” demesi, onun bu konudaki genel tutumunu yansıtır:

Baňa ma' lüm olıcağ bu kışşa

Kışşadan gül gibi aldum hişşe

(GR: 362)

2.1.5.6. Eserin Yazılış Sebebi⁶⁷

Eserin yazılış sebebinin anlatıldığı bu bölüm, 378. beyitle başlayıp 441. beyte kadar devam eder. Yahyâ Bey, gül bahçesine hazan mevsiminin erişmesinden müteessir olur. Kendi hayatıyla tabiattaki değişim arasında bağ kurar. İnsan ömrü bin yıl da olsa sonunda ecelin geleceğini belirten şâir, ismini kıyamete kadar yaşatacak ve kendisini hayır dua ile yâd ettirecek güzel bir eser yazmaya karar verir. Rüyasında Hz. Muhammed'i gören Yahyâ, sabahleyin bir azizin yanına gidip rüyasını anlatır. Aziz rüyasını tabir eder ve ona

⁶⁷ Başlık: “**Sebeb-i te'lif**” (Sarıçiçek, 2014: 83).

Kur'an'dan tefe''ül açar. Falında şu âyet-i kerîme çıkar: “*Yâ Yahyâ huzi'l-kitâbe bi'-kuvvetin ve âteynâhu'l-hukme sabiyyâ*” Azizin bütün tabirlerini dinledikten sonra evine giden şâir, Allâh'a hamd ederek kitabını yazmaya başlar.

Hikâye

İskender, dünyayı ele geçirdikten sonra ölümsüzlük suyuna ulaşmak için karanlıklar ülkesini aramaya koyulur. Elbürz Dağı eteğinde, büyük ve güzel bir şehre uğrar. Dünyada benzeri olmayan bu şehrin birçok âlimi vardır. Şehrin hâkimi Sokrates, İskender'e yeni te'lif ettiği, usturlap ilmini anlatan güzel kitabını hediye eder. Kendisini hesap gününe kadar hayır dua ile andıracak bu kitabın kendisi için ölmez bir oğul olduğunu belirtir. Ona, asıl ölümsüzlük suyunun ölmez bir eser ortaya koymak olduğunu söyleyen Sokrates, bunun için çalışmasını tavsiye eder. Sokrates'in nasihatleri İskender'i etkilemez.

Hikâyenin kişileri, İskender ve Sokrates'tir. Kurguyu ikisi arasındaki konuşmalar oluşturur. Olaylar Elbürz Dağı eteğinde kurulmuş bir şehirde yaşanır. Şehrin tasviri, yeni başlayan olay anlatımını bir süreliğine durdurur. Hikâye basit ve düz bir kurguya sahiptir.

2.1.5.7. Şâirlere Övgü⁶⁸

Bu manzume, 463-488. beyitler arasında yer alır. Yahyâ, övdüğü şâirleri nazım bağının üstatları olarak niteler. Şâirler sayesinde bütün gönül ehli zevk ve sürur bulmuş, Tûr Dağı gibi olan şiir bahçesi, Allâh'ın nûruna mazhar olmuştur. Sa'dî gül bahçesinin gülü, Hâfız ise bahçenin bülbülüdür. Bağın karanfili Attâr, âşıklara sırların kokusunu açar. Şiir bağını süslendiren Nizâmî, o topluluğun şeyhi olup ömür boyu ibâdet etmekten menekşe gibi iki büklüm olmuştur. Bu topluluğun padişahı Hüsrev, bağın sümbülüdür. Câmî, altın kadehiyle şiir bağının müdavimidir. İçinde, lale gibi muhabbet yarası taşıyan Nevâyî, şiir bahçesine şöhret vermiştir.

Adı geçen şâirler için Allâh'tan rahmet talebinde bulunan Yahyâ, ağlamaklı ve düşünkûn hâliyle kendisini gül bahçesindeki yasemine benzetir. İlâhî aşkın rüzgârıyla üzgün hâle gelen Yahyâ, yanına şefkatle gelen herkese ağlayarak sarılır. Dert çekmekten zayıf hâle gelen bedeni, yasemin gibi iki büklüm olmuş, damarları zafiyetten her tarafa dal salmış, sakalı üzüntüden ağarmıştır. Kendisini nazım tekkesine üstat yaptığı için Allâh'a şükreder.

⁶⁸ Başlık: “Nûr-ı çerâğ-ı nîzâm u nûr-ı bağ-ı kelâm olan şâhib-i te'liflerüñ gerek teberrüken ü teyem-münen nâm-ı şerîflerinüñ zikridür rahmetu'llâhi 'aleyhim ecma'în” (Sarıçiçek, 2014: 90).

Hâlini anlatırken konuşmaya dâhil olan gizli ses, ondan selefe özenerek bu şekilde konuşmamasını ister. Bu hâli zarîflerin kaldıramayacağını, her ağacın Tûbâ, her insanın da gökteki Mesîh olamayacağını ifade eder. Su kabarcığının göklere benzemeye çalışamayacağını, karganın da Cebrâ'îl'e benzeyemeyeceğini söyler. Onu, haddini bilmeye davet eden bu ses, ona toprak gibi alçakgönüllülük göstermesini önerir. Üstat olmak istiyorsa üstadını hayır dua ile anması gerektiğini ifade eder.

2.1.5.8. Kadri Efendi'ye Övgü⁶⁹

Yahyâ Bey, ders aldığı hocası Kadri Efendi'yi de unutmaz. Mesnevînin 489. beytiyle Kadri Efendi'yi övmeye başlayan şâir, 516. beyte kadar bu övgüyü devam ettirir. Onun yüksek himmetini, keskin idrakini, ilim ve kemâlini, tarîkat ve şerî'attaki yüksek mertebesini sanatkârane bir şekilde dile getirir. Herkesçe gıpta edilecek bir mertebede bulunan hocasının karşısında, bütün âlimler mağlup olur. Onun her nazmında binlerce maânî ve beyân ilmi saklıdır. Nazım ve inşadaki üstünlüğü herkesçe kabul edilen, kelam ve mantıkta çok ileri düzeyde olan bu zâtın her sözü, kitap değerindedir. İlmen herkesten üstün olmasına rağmen, yüksek bir alçak gönüllülüğe sahiptir. Allâh'a yakınlık ve ibâdetinde de çok ileridir. Yahyâ Bey, ondan bir an bile ders alan kimsenin, damla kadarken deniz mertebesine ulaşacağı kanaatindedir. Şâir, hem efendisi hem de hocası olan bu zâtın fazîletiyle kendi adının da yükseldiğini düşünür.

2.1.5.9. Birinci Makale (Aşkın Fazîleti)⁷⁰

517. beyitle başlayıp 567. beyte kadar devam eden bu bölümde şâir, lezzetli bir dert olarak değerlendirdiği meşakkatli aşkın mertebelerini anlatır. Aşk, Allâh'a ulaşmak için vasıta gören şâir, güneşin dünyadaki karanlığı aydınlatması gibi aşkın da gönüldeki karanlığı aydınlattığını belirtir.

Allâh aşkına meyilli kimse sâfi gönüllü olacak, kendisine fakirlik yolunu seçen bu kimseye şahların otağı örümcek ağı gibi görünecektir. Allâh dışındaki her şeyden gönlünü temizleyen âşık, ilâhî sırları çözecek, sadece aşk derdiyle mesut olacaktır. Allâh en sonunda, çektiği bütün zahmetleri rahmete çevirecektir. İyilik yapmayı alışkanlık hâline getiren

⁶⁹ Başlık: “Senedü'l-‘ulemâ vü seyyidü’ş-şulehâ efşahu’l-füsehâ vü emlahu’l-büleğâ hümâmü’l-enâm hâmi’ü’l-İslâm ‘âlemün ercümendi ya‘nî Kıdrî Efendinün zîde kıdruhu şerh-i medhidür” (Sarıçiçek, 2014: 92).

⁷⁰ Başlık: “Evvelki makâle ‘ışk-ı meşakkat-engiz ü maḥabbet-i mihnet-âmez derd-i lezzîün merâtib-i hicâbın ‘ayân u beyân ider” (Sarıçiçek, 2014: 95).

bu kimsenin günü sıkıntılarla, gecesi de fakirlikle geçer. Gönül gözü açık olduğundan varlık âlemi ona perde olamaz. Dünya makamlarına değer vermez. Bir yerden baktığında bütün dünyayı seyreder. Sema ehlinin konuşmalarını işitir fakat velâyet sırrını kimselere açmaz.

Hikâye

Bâyezid-i Bistâmî, bir gün halka vaaz verirken bir taşralı, onun sohbetine katılır. Bâyezid'i bir süre dinleyen adam onun, insanların problemlerine çözüm ürettiğini görür. Kendi problemine de çözüm bulabileceği düşüncesiyle, Bâyezid'e giderek çok sevdiği eşeğini kaybettiğini söyler ve ondan eşeğini bulması hususunda kendisine yardım etmesini ister. Bunun üzerine Bâyezid, adama üzülmemesini söyler. Cemâate seslenerek içlerinde aşk acısı çekmeyen birinin bulunup bulunmadığını sorar ve sorusunu yineler. Sorusuna kimse cevap vermez. Bir süre geçtikten sonra biri çıkıp hayatının sonuna yaklaşmasına rağmen, hiç âşık olmadığını söyler. Bunun üzerine Bâyezid, eşeğini kaybeden adama seslenerek ondan kaybolan eşeğini arayarak boşuna zahmet çekmemesini ister. Kaybettiği eşeğinin, âşkın ne olduğunu bilmeyen bu kişi olduğunu, âşık olmayan insanın eşekten bile daha değersiz olduğunu belirtir. Şâir, bu bölüme Allâh'tan aşk talebinde bulunarak son verir.

Hikâyenin olay örgüsü, Bâyezid ve eşeğini kaybeden adam arasında geçen konuşmalar üzerine kurulmuştur. Hikâyenin birinci dereceden kahramanları, Bâyezid-i Bistâmî ve eşeğini kaybeden adamdır. Bâyezid'in sorusuna cevap veren adam ve cemâatte bulunan diğer kişiler, fon görevinde olup hikâyenin gerçekçi bir görünüm kazanmasına hizmet ederler.

Hikâye, ismi belirtilmeyen bir şehirde geçer. Bâyezid'in vaaz verdiği yerin neresi olduğu da açıkça belirtilmemiştir. Eşeğini kaybeden adamın, kaybettiği eşeğini tasvir etmeye başlamasıyla olay anlatımında kısa süreli bir duraklama olur. Sekiz beyitle tamamlanan bu bölümün ardından olay anlatımı kaldığı yerden devam eder. En fazla yarım saat olduğu tahmin edilen olay zamanı, eşeğini kaybeden adamın geriye dönerek eşeğini anlatmaya başlamasıyla genişlemiştir.

2.1.5.10. İkinci Makale (Namaz)⁷¹

598-654. beyitler arasında yer alan bu makale, namaz hakkındadır. İnsanın, namaz vakti gelince gaflet göstermeyip edep ile Allâh'a yönelmesi gerekir. Kişinin, abdest alıp namaz kılması onun dünya bağlılığından vazgeçtiğinin göstergesidir. Abdesti rahmet nûru olarak değerlendiren Yahyâ; başı mesh etmeyi, başı ibâdetle Allâh'a yöneltme olarak yorumlar. Abdestteki her hareketin birçok manası vardır. Belirtilmeyen diğer hareketlerin manaları, bu örneğe kıyas edilerek anlaşılabilir.

Şâir, namazla ilgili birçok değerlendirme yapar. Namaz, mü'minin mi'râcı olup ihlâslı kılınan her namaz, insanı nûrlandırır. Bu yüzden namaz, Allâh'ın huzurunda nefsi değersiz görerek kılınmalıdır. İnsanın Allâh'la baş başa kaldığı an olan namazın saadeti kişiye kâfidir. İnsanın, kendisini namaz vakitlerine göre ayarlayıp her gün beş vakit namazını kılması gerekir. Secde hâli, insanı Allâh'a kavuşturur, bu kavuşmayı isteyenlerin secdedeki manayı iyi anlamaları gerekir. Toprak ile bir olmak anlamına gelen secde, kişiye, Allâh huzurunda bir köle olduğu hissini verir.

İnsan, her zaman halis amel işlemeli, alçak gönüllülük ile Allâh'ı görür gibi ibâdet etmelidir. Ayrıca Kâbe hürmetinde olan gönlünü vesveselerden sakınmalı, oraya Allâh'ın dışında hayaller getirmemelidir. Kâinattaki her şey sürekli namaz kılar pozisyonda olup insanın uzuvları da buna dâhildir.

Şâir, bu anlattıklarından sonra günâh işleyen insanlara seslenir. Onlara nefse uymamayı, gece gündüz ibâdet etmeyi, kibir ve riyadan uzak durmayı, amele güvenmemeyi, alçak gönüllü olmayı öğütler. Kişinin, zerre kadar bile olsa, ameliyle övünmesinin birçok amelini yok edeceğini, insanın çok hassasiyet gerektiren bu yolda sürekli korku ve ümit arasında kalması gerektiğini belirtir. Namaz kılan insana cennet yolu açılacak, bu kişi Allâh'ın cemâliyle şereflenecektir.

Hikâye

Hız. İsbâ döneminde Arabistan'ın bir sahrasında, sürekli ibâdet eden bir zâhid yaşar. Namazını hep sahra ortasında kum üzerinde güneşe karşı bir seccâde yayarak kılar. Dünyevî endişelerden sıyrılan bu zâhid, vücûd endişesi taşımadığı için güneşin tenini yakma-

⁷¹ Başlık: "İkinci makâle eşref-i tã'ât ü eltaf-ı 'ibâdât olan şalât-ı mezîdü'l-âşenâtuñ haqâyık-ı 'acîbe vü daqâyık-ı garîbesini i'lâm u i'lân eyler" (Sarıçiçek, 2014: 101).

sından lezzet alır. Bir gün, bir aziz yanına giderek ona gölge bir yerde güzel bir ev yapmayı teklif eder. İbadetlerine orada devam edebileceğini ifade eden aziz bu şekilde güneşin ısı-sından zarar görmeyeceğini söyler. Zâhid ona, Allâh'ın verdiği kısacık ömür ile gururla-namayacağını, güneşten gölgeye geçerek ömrünü zayi edemeyeceğini söyler. Konuşmalarıyla kendisini Allâh'la irtibattan alıkoyduğu için azize kızar. Zevk ve sürurun sıkıntılar içinde olduğunu, bunu dinî emirleri yerine getirenlerin anlayabileceklerini, câhil insanların bundan habersiz olduklarını belirtir. Allâh'a yakın olabilmek için uzlete çekilmek gerektiğini belirten zâhid, halkla beraber Allâh'a yakın olunamayacağını söyler.

Zâhid ve aziz arasındaki çatışma üzerine kurulan hikâyede birbirine zıt iki durum, iki insan ve bunların temsil ettikleri iki farklı değerle karşılaşırız. Bunlardan birincisi Allâh'a sevgisini göstermek için sıkıntı çekmek isteyen zâhid, diğeri ise orta hâlli bir kulluğu tercih eden azizdir. Hikâye, bu iki değerden birincisini tercih eden kahramanın temsilcisi olur.

Klasik şiirde İslâm'ın rûhuna nüfuz eden, gönül ehli, samîmîyetiyle öne çıkan, gö-rüntüye önem vermeyen rind tipinin karşısında İslâm'ın özünü kavrayamamışlığı, akılcı gidişi, riyakârlığı ve şekle düşkünlüğüyle zâhid tipi yer alır (Çoban, 2002: 1). Bu motif klasik şiirde sıkça işlenen konular arasındadır. Yahyâ Bey'in hikâyelerinde klasik şiirdeki rind tipi yerine zâhid, zâhid tipi yerine de aziz kullanılır.

Zâhid ve aziz arasındaki konuşmalar üzerine inşa edilen hikâye, Arabistan'ın bir sa-hrasında geçer. Anlatıcının söylediğine göre hikâye, Hz. İsa döneminde yaşanmıştır. Zâhidin güneşe karşı seccâde serip namaz kılması, olayların öğle vaktinde yaşanmış olabileceğini düşündürür. Anlatıcının araya girerek yorum yapması, olay zamanını kısa süreliğine dur-durmuştur.

2.1.5.11. Üçüncü Makale (Gizli Zikir)⁷²

694. beyitle başlayıp 729. beyte kadar devam eden üçüncü makale “zikr-i hafî” ola-rak adlandırılan gizli zikir ile ilgilidir. Zikrin manasını bilen kemâl sahibi kimse; dünyanın diğer mevcudâtından alakasını kesecek, gönlüne Allâh'ın zikri yerleşecektir. İnsan, fâni olduğunu anlayarak varlık bulacak, sürekli Allâh'ı zikrederek ve onu düşünerek cennete ulaşacaktır.

⁷² Başlık: “Üçüncü makale vü üd'ü Rabbeküm tazarru'an ve hufyeten âyetine kıyâsen zikr-i hafînün efđâliyyeti vü evveliyetidür ki delîl-i 'aqlî vü naklî ile işbât olunur” (Sarıçiçek, 2014: 108).

Riyakârların yüksek sesle zikir yapmalarına karşın, Allâh'a ulaşma uğraşındaki kişiler Allâh'ı gizli zikrederler. Gizli yapılan zikir, kalbi konuşturur ve tevhîd nûruyla şenlendirir. Zikir, kul ve Allâh arasında olmalı, bu hâli kişinin kendisinden ve Rabb'inden başka kimse ne görmeli ne de bilmelidir. Sâlikin, ihlâs ile Rabb'ine yalvarması durumunda Allâh ona cevap verecek, insan vücûd hazinelerine zikir makamı olan kalbi ile ulaşacaktır. İnsan, kalbinin derinliklerini başkalarına göstermemeli, bunlar gizli birer hazine olarak kalmalıdır.

Hikâye

Kâbe'de akli noksan, ömrü uzun fakir bir ihtiyar yaşar. Büyük bir şeyhe mürîd olan bu ihtiyar zikri sesli yapar. Akıllı, kâmil ve takva sahibi oğlu, bir gece onun yüksek sesle zikir yaptığına şahit olur. Babasına makul bir şekilde nasihat eder. Hz. Muhammed'in zikirlerini sessiz bir şekilde yaptığını, kendisinin de bu şekilde yapmasının daha uygun olacağını, Allâh'ın bu şekilde de kendisini işittiğini söyler. Zikrini gizli yapan kişinin bütün azalarıyla hatta bütün eşya ile beraber zikredeceğini, mevcudâtın yaptığı bütün zikirleri işiteceğini belirtir. Bu kişinin zikirlerinin Allâh tarafından kabul edileceğini, kalbinin nûrla dolacağını, zâhir ve bâtın bütün sırları anlayacağını sözlerine ekler.

İhtiyar adamla oğlu arasındaki konuşma üzerine kurulan hikâye, Kâbe'de yaşanır. Hikâye, ihtiyarın tasviriyle başlar. Şâir, bu tasvirle ihtiyar adamın mahiyetini ortaya koyar. Akli noksan bu kişi sürekli ibâdet eder. Büyük bir şeyhe mürîd olan ihtiyar, zikirlerini sesli yapar. Şâir, başlangıç bölümünde yaptığı bu tanıtım ile olayların ne doğrultuda yaşanacağına dair okuyucuya fikir verir. Hikâyeye Kâbe'yi mekân seçen Yahyâ, zaman olarak gece vaktini tercih eder.

Şâirin sözcülüğünü yapan oğul, makul bir şekilde babasına nasihat eder. Hikâyeyi toplumsal bir endişeyle kaleme alan Yahyâ'nın böyle bir olay kurgulamaktan maksadı, inandığı bir hakîkati okuyucuyla paylaşmak, toplumda bu yönde bir değişim yaşanmasına katkı sunmaktır.

2.1.5.12. Dördüncü Makale (Taklitten Tahkike Geçiş)⁷³

759-791. beyitler arasında yer alan bu makale mecâzdan hakîkate geçişi anlatır. İnsan, iyilere benzemeye çalıştığında Allâh ona iyilerin özelliklerini verecektir. İnsanın, kendisinin kötü isimle anılmasına sebep olacak kişilere yaklaşmaması gerekir. Günâhkârlardan zarar görmek istemeyenler, onlardan uzak durmalıdır. İnsan, hevesine düşkün insanlara uyarı başına bin türlü belâ açar. İsyankârlarla sohbet etmek, insanın hem dünya hem de ahiret hayatına zarar verir.

İnsan, her zaman hayırlı olanı istemeli, dinî emirlere uyan ve bu emirlere uymayı öneren kişilerin sohbetlerine katılmalıdır. Allâh yolunda giden insanları örnek alıp onları ziyaret edenler, gittikçe onlar gibi olur. Bir kimse taklit ile bile olsa âşık gibi görünürse bu yalan bir gün onun hakkında gerçek olabilir. Taklit kişiye zarar vermez, bilakis onu tahkike götürür. Mecâzî aşk ile yola koyulan, hakîkî aşka ulaşır. Bir sûfi, taklit ile bile zikretse, ona riyakâr gözüyle bakılmamalıdır. Dinî emirlere uygun hayat yaşayanları eleştirmemek gerekir.

Hikâye

Hz. Mûsâ zamanında insanları sürekli taklit eden günâhkâr bir adam yaşar. Uğursuz eli ile Hz. Mûsâ'yı taklit edip Fir'avn'ın kavmini güldürür. Onun taklitlerinden çok rahatsız olan Hz. Mûsâ, Allâh'tan onun cezalandırılmasını ister. Fir'avn ordusuyla Nîl Nehri'nde boğulduğu sırada, bu adam su üzerinde yürüyerek karaya çıkar ve kurtulur. Bu durumu gören Hz. Mûsâ, Allâh'a bunun hikmetini sorar. Allâh cevaben, kendisine dost olana benzemeye çalışanları sevdiğini söyler. O adam Hz. Mûsâ'yı taklit ederek ona benzemeye çalışmış, bu hareketleriyle onun peygamber olduğuna şahitlik etmiştir. Onun bu davranışı, kurtuluşuna vesile olmuştur.

Taklitle ilgili bu hikâyenin asıl kahramanları Hz. Mûsâ ve onu taklit eden günâhkâr adamdır. Fir'avn ve kavmi fon görevindedir.

Klasik geleneğe kahramanların ya da mekânın tanıtılmasıyla hikâyeye başlamak âdet hâline gelmiştir. Klasik geleneğe bağlı kalan Yahyâ da hikâyelerinin birçoğunda şahısları tanıtarak hikâyeye başlar. Hikâyeye taklitçi adamı tanıtarak başlayan Yahyâ, anla-

⁷³ Başlık: "Dördüncü makale el-mecâzu kahtaratü'l-hakîka mefhûmınca taklid-i şalâh tahkik-i şalâh müstelzim olduğunun zikridür ki tefsîr ü takrîr olunur" (Sarıçipek, 2014: 113).

tıma kendi yorumlarını katmadan edemez. Hz. Mûsâ döneminde yaşanan hikâyenin mekânı, Nîl Nehri ve çevresidir.

2.1.5.13. Beşinci Makale (Dervişin Şeytâna Uyması)⁷⁴

814. beyitle başlayıp 851. beyitle sonlanan makalenin konusu, gösteriş için ibâdet edenlerin, şeytânın vesveseleriyle gurura düşmeleri ve yoldan sapmalarıdır. Allâh yolunda giden bir kimsenin, şan ve şöhrete değer vermemesi gerekir. Hedefinde kendisini beğendirmek olan bir şeyh, deliye benzer. Şeytân, ona ibâdetlerinden dolayı vesvese verebilir. O kişiye kendisi gibi bir kimsenin bulunmadığı, kerâmet nûrlarının ve velâyet sırlarının kaynağının kendisi olduğu hissini vererek onu uçuruma sürükleyebilir.

Şeytânın vesveseleriyle kendisini beğenmeye başlayan bu insan, halka tatlı dille seslenmeye başlayarak kendini onlara beğendirmeye çalışır. Halkın bu teveccühü karşısında kendinden geçip gururlanır. Hatta mescidde bile riya ile yürümeye başlar. Kendi kendini aldan bu kimse, şeytâna maskara olur. Şeytânın, bu kişinin imanını sarsarak onu gururla başı dönmüş hâle getireceğine ve ona istediği her şeyi yaptıracağına dikkat çeken şâir, o kişinin çektiği tesbîhlerin, yaptığı ibâdetlerin başına belâ olacağını düşünür.

Hikâye

Büyük bir tarikat şeyhi olan Şeyh Abdürrezzâk'ın müridlerinden Reyhân, velâyetle ün salarak insanları irşâd etmeye başlar. İnsanlar akın akın onun ziyaretine gider. Câhilin biri düşüncesizce Reyhân'ı şeyhe över. Onun yüceliğinden, gerçek şeyh oluşundan bahseder. Reyhân'ın riyakârlıktan dolayı bu hâli aldığı farkında olan şeyh, adamın konuşmalarına öfkelenerek ona, güttüğü domuzu kendisine öğretmemesini söyler.

Hikâyenin konusu câhil bir adamın Şeyh Abdürrezzâk'a gelerek ona Reyhân'ı övmesine dayanır. Kahramanların tanıtımında geleneğe bağlı kalan anlatıcı, hikâyeye Şeyh Abdürrezzâk ve Reyhân'ı tanıtarak başlar.

Anlatıcı, hikâyeyle basiret sahibi olmayı telkin etmiştir. Reyhân'ın riyakârlığını göstererek ona karşı nefret duygusu uyandıran anlatıcı, Şeyh Abdürrezzâk'a karşı saygı hissi uyandırmaya çalışır. Câhil adamın şeyhe Reyhân'ı övmesiyle başlayan olay, şeyhin adama tepki vermesiyle neticelenir.

⁷⁴ Başlık: “Beşinci makale şeytân-ı la‘în-i bî-dîn dervîş-i dil-rîşûn şüret-i şalâhiyyetine duhûl u hulûl idüp sebab-i idlâl mücib-i ihtilâl olduğunu bildürür” (Sarıçiçek, 2014: 118).

Hikâyede adı geçen tek mekân Reyhân'ın velâyetle ün saldığı San'an diyarıdır fakat olayın bu memlekette yaşandığına dair bilgi verilmemiştir. Şeyh Abdürrezzâk döneminde yaşanması dışında, olay zamanıyla ilgili bilgi verilmemiştir. Anlatıcının araya girerek okuru bilgilendirmesi olay zamanında kısa süreli bir duraklamaya sebep olmuştur.

Hâkim bakış açısı ile kaleme alınan hikâyede anlatıcı, olayların sebeplerine, kişilerin hissetiklerine hâkim bir pozisyondadır. Câhil adamın Reyhân'ı övmesi, şeyhe hoş gelmektedir. Bunu anlatıcıdan başka kimse bilmez. “*Câhilin onu övmesi şeyhin hoşuna gitmezdi*” anlamındaki beyit anlatıcının, hikâye kişilerinin iç dünyalarına hâkim olduğunu ortaya koyar:

Anı medh eyledügince câhil

Şeyhe hoş gelmez idi ve'l-hâşıl

(GR: 869)

2.1.5.14. Altıncı Makale (Alçak gönüllülük)⁷⁵

877. beyitten 912. beyte kadar devam eden altıncı makale, Allâh'ın alçak gönüllüleri yücelteceği, kibirlenenleri de alçaltacağı yönündeki nasihatleri içerir. Alçak gönüllü kişinin kemâlinin artacağına değinen şâir, toprak olacak bir bedenle gururlanmanın anlamsızlığına dikkat çeker. Aslı toprak olduğu hâlde melekten daha şerefli kılınan insanın, toprak gibi aşağıya meyilli olması gerekir. Göktekiler, yerdeki insanlara Allâh'ın emri ile hizmetçilik yapar.

Denizde çer çöpün su yüzeyine çıkmasına karşın altın ve gümüşün dibe çökmesi düşündürücüdür. Her taze gülün topraktan çıkması gibi fazîlet ve hüner sahiplerinin gönülleri de aşağıdadır. İnsan, nefsânî bütün lezzetleri terk ederek ibâdete yönelmeli, aşk yolunda toprak gibi olmalıdır. İnsan kendisini olduğundan büyük görmemeli, velîleri örnek alarak alçak gönüllülük göstermelidir.

Hikâye

Geçmiş zamanda marifet sahibi, büyük bir şeyh yaşar. Bir gün bir mürîdine tekkeyi temizlemesini, tekkenin kapı ve duvarlarını mü'minin kalbi gibi temiz yapmasını söyler. Bu konuşmadaki inceliği fark eden mürîd, şeyhine bu zâviyenin çer çöpünün kendisi olduğunu, ihmalkâr davranıp zerre kadar iyilik yapmadığını söyler ve ağlayarak zâviyeyi terk

⁷⁵ Başlık: “*Altıncı makâle men-tevâda' a rafa' ahu'llâhu ve men-tekebbere ve da' ahu'llâh ma' nâsınca levâiyih ü naşâiyihdür ki taşrih u teşrih olunur*” (Sarıçiçek, 2014: 123).

eder. Bunun üzerine şeyh, ona dua eder. Şeyhin duasını alan mürîd, velâyette yüksek bir mertebeye çıkar.

İnsan, kendisini büyük görmediği ölçüde yükselecektir. Anlatıcının önemle üzerinde durduğu nokta, kişinin kendini eksik ve kusurlu görmesi gerektiğidir.

Hikâyede vaka, şu epizotlardan oluşur: Birincisi şeyhin mürîdinden tekkeyi temizlemesini istemesi, ikincisi mürîdin şeyhin sözündeki inceliği anlayıp tekkeyi terk etmesi, üçüncüsü ise mürîdin şeyhin duasını alarak velâyette yüksek bir mertebeye çıkmasıdır.

Olayların birinci halkası, kapalı bir mekân olan tekkede yaşanmış, mürîd tekkeden ayrıldıktan sonra velî mertebesine çıkmıştır. Hikâyenin zamanıyla ilgili bilgi verilmemiştir.

Mesnevîdeki bütün hikâyeler gibi bu hikâyeye de hâkim bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Oluşturduğu kurmaca dünyada sınırsız bir güce sahip olan, bütün olay ve kahramanların geçmiş ve geleceğine hâkim olan anlatıcı, şeyhin mürîdinden tekkeyi süpürmesini istemesi üzerine, mürîdin bu söze mukabil nasıl bir davranış sergilediğini anlatırken okura “Dinle” diye seslenir:

Çünkü şeyhün sözün işitdi mürîd

Diñle kim ne ‘acîb iş itdi mürîd

(GR: 921)

2.1.5.15. Yedinci Makale (Marifet Talebi)⁷⁶

937-969. beyitler arasında yer alan makale, Allâh’ı isim ve sıfatlarıyla tanımının yüksek derecelerini talep edenlerin hem dünya hem de ahirette hürmet göreceklerini anlatır. Allâh’ın büyük bir ihsânı olan Allâh’ı tanıma nimeti, âlimlerin izzet sebebidir. İnsan, ilim ile şeref kazanır. Câhil insanın hayvandan farkı yoktur.

Fazîlet ve hüner, âlimleri uçuran birer kanattır. Âlimler hoş sesli birer bülbüle, câhil-lerse siyah yüzlü kargaya benzerler. Âlimin kalbi marifet nûrlarıyla doluyken câhilin kalbiyse kendisi gibi boştur. Rûhun gıdası olan Allâh’ı tanıma nimeti, insana ebedî saadet vesilesidir. İnsan, cehalet hastalığına tutularak kendi kendine zarar vermemelidir.

Bütün insanlar, güneş gibi olan âlimlerin ışığına muhtaçtır. Onlar, âleme Allâh’ın birer rahmeti olup kâinat onlar sayesinde düzen bulmuştur. İnsanları her yönden aydınlatan

⁷⁶ Başlık: “Yedinci maqâle veṭlubu’l-‘ilme mine’l-mehdi ile’l-laḥd feḥvâsınca ‘aql-ı selim ü ṭab’-ı müstakîmi olan rif’at-i ma’rifete ṭalib u râğıb olup iki ‘âlemde mükerrerrem ü muḥterem olduğunu bildürür” (Sarıççek, 2014: 127).

bu zâtlar, yolunu şaşırılmışlara doğru yolu gösterip isyankârları Allâh'a itaate davet eder. Câhille sohbet etmek insanın imanına zarar verir. Câhilin cehaletinden zarar görmek istemeyen akıllı insanın câhilden uzak durması gerekir.

Hikâye

Bir gün Hz. Muhammed mescidde tek başına otururken yanına yüz yaşında, beli büyükmüş bir ihtiyar gelir. Hz. Muhammed'e ömrünün sonuna geldiğini söyleyen ihtiyar, ondan kendisine en hayırlı ameli öğretmesini ister. Hz. Muhammed, ona ilim öğrenmeyi tavsiye eder. En iyi ibâdetin ilim öğrenmek olduğuna değinen Hz. Muhammed, ilmin insana hidâyet nûrunu kazandırdığını söyler.

Hikâyenin şahısları Hz. Muhammed ve ihtiyar adam olup hikâyenin kurgusunu ikisi arasındaki konuşmalar oluşturur. Hikâyenin mekânı mesciddir. Olay, Hz. Muhammed döneminde yaşanmıştır. Olay anlatımına başladıktan sonra araya ihtiyarın tasvirini sıkıştıran anlatıcı, olay zamanını bir süreliğine durdurur. Olay en fazla yarım saat içinde yaşanmış olmalıdır.

Allâh'tan ilim talebinde bulunan Yahyâ, ilme rağbeti arttırmak için bu hikâyeyi yazmıştır.

2.1.5.16. Sekizinci Makale (Gurur)⁷⁷

997. beyitle başlayıp 1022. beyitle sonlanan makale, gururla ilgilidir. Güzellik, kabiliyet, makam gibi her türlü şey insana, Allâh'ın ihsânıdır. İnsanı oyalayan bütün bu şeyler kişide emanettir ve hepsi yok olmaya mahkûmdur. Bu ihsânların Allâh vergisi olduğunu ve her an ellerinden alınabileceğini düşünmeden yaşayanlar, bunları sahiplenerek gurura kapılırlar.

Dünya makamları insanı aldatarak gurur ve kibre sürükler. Gururlanan insan, kendisini olduğundan büyük görerek günâh işler. Beylerin geçip gidecek bir saltanat için gururlanması, insanın kendini başkalarından üstün görmesi anlamsızdır. Dünyaya ait meselelerin doğru yorumlanmadan yaşanması, insanın başına belâ olur. İnsanın, kendi gururundan zarar görmemesi için düşünceli davranması gerekir. Dünyayı sele, gururlu insanları da sel

⁷⁷ Başlık: “Sekizinci maqâle gurur-ı ma‘rifet ü sürur-ı ehliyyet ü kibriyâyı sultân u istignâ-yı maḥbûbân efkâr-ı fâside vü eṭvâr-ı zâ‘ide iş‘âridur” (Sarıçiçek, 2014: 132).

üzerindeki su kabarcığına benzeten şâir, kabarcığın sönmesi gibi insanın da ölmeye mahkûm olduğunu söyler.

Hikâye

Su burcunda zamanla güneş tutulur. Bir müneccim takvime bakarak uğursuz bir pa-dişahın geleceğini söyler. Bu haber halk arasında yayıldığı sırada kardeşleri Hz. Yûsuf'u kuyuya atar. Allâh'tan emir alan Cebrâ'îl, Hz. Yûsuf'u tutarak onu kuyuya düşmekten kurtarır. Onun kuyuya atılmasının sebebi, bir gün aynaya bakarak çok güzel olduğunu düşünmesi ve gururlanmasıdır. Cebrâ'îl vazifesini ifa ederken kaç yıllık yolu göz açıp kapama mesafesinde kat ettiğini düşünerek gurura kapılır. Kendisindeki güç ve kuvvetin Allâh'ın ihsânı olduğunu düşünemez. Vazifesini tamamladıktan sonra tekrar Sidre'ye dönerken yerde kendisi gibi bir grup Cebrâ'îl görür. Kanatları kırık bir vaziyette, istedikleri yere gidemeyen, ızdırap içindeki bu Cebrâ'îllerden birine neden bu hâlde bulduklarını sorar. O da huzurlu bir şekilde uçarken gurura kapıldıklarını, bu yüzden Allâh'ın kendilerine verdiği heybet ve kudreti geri aldığını söyler. Kusurunu anlayan Cebrâ'îl, Allâh'a yalvararak Sidre'ye doğru uçar.

İç içe birkaç olayın girdiği hikâyede asıl şahıs Hz. Yûsuf gibi görünse de ağırlıklı rol Cebrâ'îl ve diğer Cebrâ'îller arasında paylaştırılmıştır. Su burcunda başlayan hikâye güneş tutulmasının olduğu bir zamanda yaşanır. Olayların yaşandığı asıl mekân, Hz. Yûsuf'un atıldığı kuyudur. Hikâyede ismi geçen diğer bir mekân da Sidre'dir.

Anlatıcı, zaman üzerinde birçok tasarrufta bulunmuştur. Bunların başında, geriye dönüş tekniği gelir. Hz. Yûsuf'un kuyuya atılma nedeninin aynaya bakarak gurura kapılması olduğunu düşünen anlatıcı, geriye dönerek bu durumu okuyucuya aktarır.

Anlatıcının zaman üzerindeki tasarruflarından bir diğeri de analiz tekniğinden faydalanmasıdır. Anlatıcının araya girip Cebrâ'îl'in içinden geçirdiklerini sergilemesiyle olayların akışında bir yavaşlama olmuştur.

Cebrâ'îl'in kuyuda, kanatları kırık bir vaziyette yerde yatan başka Cebrâ'îllerle karşılaşma sahnesi, anlatının hızının yavaşlamasına sebep olmuştur. Cebrâ'îllerin geriye dönerek başlarından geçenleri anlatmaları olay zamanını genişletmiştir.

2.1.5.17. Dokuzuncu Makale (Sebat)⁷⁸

1052-1075. beyitler arasında yer alan makale, âlemde seçkin bir varlık olan insanın, nasıl bir şekilde sebat ederse maksadına ulaşacağını anlatır. Âşığın, sesini sevgiliye duyurabilmesi için aşkının büyük olması gerekir. Âşık, aşkı için gayret göstermeli, gerekirse sevgilisine yalvarmalıdır. Şayet sevgili, âşığının cevriyle imtihan ederse âşık, buna da sabretmelidir. Bu uğurda çekilen acıların sonu hayırlı olur. Allâh'ı tanımak isteyen insanın, ilmini ve güzel amellerini arttırması gerekir. İnsan, Allâh'a ulaşmak için gece gündüz ibâdet etmeli, aynı zamanda insanlardan uzak da durmalıdır. Böyle birinin gözyaşları rahmete vesile olur.

Keşif ve kerâmeti olmayan kuru zâhîde iltifat edilmemelidir. Asıl ilim insana fayda veren ilimdir. Faydalı ibâdet de kişinin gaflete düşmesine engel olan ibâdettir. Kavuşmayı sağlayan, âşığa zahmet gibi görünürken rahmet vesilesi olan aşk, hakîkî aşktır.

Hikâye

Eşsiz güzelliğiyle meşhur, insanların görmeden âşık oldukları cefâkâr bir güzel vardır. Naz ile yolda yürürken âşıklarından biri ah çeker. Bu kişinin, kendisinin dîvâne bir âşığı olduğunu anlayan güzel, hiddetli bir şekilde ona bakar. Âşığın başına cefâ taşları yağdırarak başını yedi yerden yarar. Başından kanlar akan âşık, yaranın acısıyla kendinden geçer. Ertesi gün, başka bir yerde sevgiliyi tekrar görür. Ahını yineleyen âşık, yakasını yırtıp ızdırıp ile haykırır. Sevgili, açık bir şekilde ah çekti diye ona öfkeyle bir taş atar. Aşk acısıyla aylar, yıllar geçiren âşığın acıdan beli bükülür. Bu süre zarfında defalarca sevgiliye yalvaran âşık, hepsinde de cefâ ile mukabele görür. Bir gün âşığının yanına davet eden sevgili, ona bu sıkıntıları ne zamana kadar boş yere çekeceğini sorar. Ona şehirde bulunan ay yüzlü bir güzelin varlığından, onun güzelliğinin benzersizliğinden söz eder. Âşığından gidip onu sevmesini, onun hizmetkârı olmasını ister. Şehirde çok güzeller bulunduğunu fakat başkalarını sevemeyeceğini belirten âşık, dermanının sevgilisi olduğunu söyler. Ondan kendisini başka kapılara muhtaç etmemesini rica eder. Onu imtihan eden sevgili, onun gerçek âşık olduğunu anlar. Onu sırlarına ortak eder.

Bu hikâyeden çıkarılması gereken ders, âşığın aşkında sebat göstermesi gerektiğidir. Sevgili ve âşık arasındaki olaylar dizisine dayanan hikâyeye, Yahyâ'nın alışılmış kişi tasvir-

⁷⁸ Başlık: “**Tokuzuncu makâle ‘ âlemde benî-Âdem mükerrerem ü muhterem olup her ne kârda şâbit olmağ ile vuşul-ı huşul-ı murâda irdüğünü bildürür**” (Sarıçiçek, 2014: 136).

leri ile başlar. Yahyâ hikâyenin ilk yedi beytinde güzeli ayrıntılı tasvir eder. Şâir, olay anlatırken bile araya yorum sıkıştırmadan edemez. Eksilti ve özetlemeye başvurarak zamanda atlamalar yapar.

Neresi olduğu belirtilmeyen bir şehirde cereyan eden olayların bir bölümü yolda yaşanırken bir kısmı da *bir yer* şeklinde ifade edilen belirsiz bir mekânda yaşanır.

2.1.5.18. Onuncu Makale (Tembellik)⁷⁹

Tembellik ile ilgili bu makale, 1120-1145. beyitler arasında yer alır. İnsanın farz ve sünnet vazifelerini yerine getirmenin yanısıra bir sanat, bir işle de uğraşması gerekir. İlim ve hüner sahibi bir kimse, aç kalıp da başkalarının ekmeğine muhtaç olmaz.

Yeryüzü ve gökyüzü insan için vazife yapar. Ay ve güneş yılın on iki ayı insana hizmet eder. Melekler Allâh'ın izniyle gece gündüz insan için çalışır. Gökyüzündeki bulutlar yağmur yağdırmakla meşguldür. Sebze bahçesi sebze için hizmet ederken, gül bahçesi güller için zahmet çeker. Gül bahçesinin, bahçedeki çiçekler açınca dek bir yıl boyunca vazife yapması, bir gül verinceye kadar gül dalının belinin ikiye katlanması düşündürücüdür. Gece insanların ayıplarını örterken, gündüz de bütün rûh sahiplerinin görünmesine vesile olur. Cennet bahçesinin bütün toplulukları, hûrî ve gılmânlar vazife başındadır. Su kirleri temizlerken felek ölenleri toprak eder. Azgın köpekler bekçilik yaparken arı, katır, deve, eşek, at, sığır gibi bütün varlıklar sürekli insana hizmet eder.

Şâir bu nimetleri gören insanı, Allâh'ı zikretmeye ve ona şükretmeye davet eder. Allâh'a kulluk yapmayı, helal işlerle meşgul olmayı öğütler. Ömrünü gaflet içinde geçirenleri Allâh'ın sevmeyeceğini düşünen şâir, insanlara tembel olmamayı öğütler.

Hikâye

Arılar oğul verince arıların hepsi bir yere toplanarak aralarında iş bölümü yapar. İşlerinden biri başkan olurken, biri sucu, biri temizlikçi, biri mimar, bir diğeri de gözcü olur. Arıların her biri şahlarına kusursuz hizmet eder, onun her emrini eksiksiz yerine getirir. İttifak hâlinde vazife gören bu arılardan biri vazifesinde noksanlık gösterirse diğer arılar onu döverek topluluktan kovar. Bir daha topluluğa dönerse onu öldürürler. Çalışmayan, tembel birinin orada yer işgal etmesine asla izin vermezler. Temsîlden hakîkate geçen şâir,

⁷⁹ Başlık: “Onuncu maqâle kâhil ü tenbel olmağ ef’âl-i bağğalîn ü a’ mâl-i dâllîn olup ma’ rifet ü şan’ at mezellet-i kılltetden evc-i ganîmete cenâh-ı necâh olduğunu beyân u ‘ayân eyler” (Sarıçiçek, 2014: 141).

insan olan için bu hâlin bir ibret olduğunu düşünür. Akan suda çer çöpün barınamayacağını söyleyerek insanları çalışmaya teşvik eder. Birçok mananın görünmesine engel olan isyankâr insanların dindarlara zarar verdiğini düşünür ve bunların bir arada bulunmalarını uygun bulmaz.

Yahyâ Bey'in hikâyeleri, Tanzimat'tan sonraki edebiyatımızda Ahmet Mithat Efendi ile gün yüzüne çıkan kıssadan hisse alma şeklindeki edebî faaliyetin örnekleriyle benzerdir.

Yahyâ'nın bu hikâyesinde tam bir hikâye kurgusunun olmadığını görürüz. Şâir, hayattan seçtiği bir temsille, vermek istediği mesajı somut hâle getirmeye çalışır. Bu tarz anlatım, mesnevîye Kur'anî üslûbun bir yansıması şeklinde değerlendirilebilir. Halk tabakasının nazarı dar olduğundan, Kur'an getirdiği temsillerle hakikatı akla yaklaştırmaya çalışır. Makalelerin ardından anlattığı hikâyeler, Yahyâ'nın, Kur'anî üslûptan etkilendiğini gösterir. Özellikle bu hikâyenin tam bir kurguya sahip olmaması, hayattaki gözlemlerin neticesi olması şâirin kıssadan hisse çıkarma mantığını ortaya koyar.

2.1.5.19. On Birinci Makale (Uzlet)⁸⁰

Uzlet hakkındaki bu makale, 1170. beyitle başlayıp 1203. beyte kadar devam eder. Şâir makaleye uzletin tanımını yaparak başlar. Uzleti, halktan alakayı kesmek, gizli olmak, nerede olursa olsun yalnız kalmak, sadece Allâh'ı zikretmek ve ahireti düşünmek, kıskançlık, kin ve ayrılığı terk etmek, gönlü Allâh'ın dışındaki her şeyden temizlemek gibi manaları içinde barındıran bir kavram olarak tanımlar.

Dünyaya yalnız gelen insan, buradan yalnız gidecektir. Bu yüzden insan, uzleti ganimet görmelidir. Allâh'ı seven insanın, Allâh'ı zikretmesine engel olan kimselerden uzak durması gerekir. Ölüm, insanı alakadar olduğu her şeyden koparacağı için, insanın kendi rızasıyla Allâh'ın dışındaki her şeyden alakasını kesmesi, yapacağı en mantıklı iştir. İnsanı belâlardan muhafaza eden uzlet, onun kurtulmasına vesile olur. Pazara gidenlerin paralarını harcamaları ve müsrif insanlarda mal bulunmaması gibi, Allâh'la mükâlemesini halka açan insanlar da kendi maneviyâtlarına zarar verir. Bu tarz insanlar, kendilerini buldukları manevî makamdan aşağıya düşürür.

⁸⁰ Başlık: “On birinci makâle es’selâmetü fi’l-vaḥdeti ve’s-sa’âdetü fi’l-‘uzleti mefhûmınca ḥaşlet-i ‘uzlet ḥazret-i Ḥaḳdan sâlik-i târikü’l-ma‘şiyete ‘izzet-i tām ü raḥmet-i tamâm olduğunu tafşil-i cemîlidür” (Sarıççek, 2014: 145).

Hikâye

Bir gün Tûr Dağı'nda Hz. Mûsâ Allâh'a yalvarır. Allâh'a yakın olan uzlet ehli bir kulun yanına gidip duasını almak, öğütlerini dinlemek, ibâdetleriyle gayrete gelmek ve ona hizmet etmek ister. Allâh ona bir vadi ismi söyler. Hz. Mûsâ kendisine bildirilen vadiye vardığında aradığı kişinin namaz kıldığını görür. Zâhid selâm verdikten sonra Hz. Mûsâ, ona hizmet etmek istediğini, ne isterse yapabileceğini söyler. Zâhid ondan kendisine su getirmesini ister. Su getirmeye giden Hz. Mûsâ, döndüğünde zâhidin vefat etmiş olduğunu görür. Bunun üzerine ona kefen almaya gider. Döndüğünde cenazenin yerinde olmadığını görür. Bu işteki hikmeti anlayamayan Hz. Mûsâ, Allâh'tan kendisine bu işin sırrını bildirmesini ister. Allâh da şimdiye kadar onun bütün ihtiyaçlarının kendi katından karşılandığını, şimdi ise bir başkasının araya girmesinin böyle bir velînin manevî mertebesine yakışmadığını bildirir. Allâh, onu kendi yanına almayı daha uygun bulmuş, onun suyunu Kevser ve Tesnîm, kefenini ise cennet elbisesi yapmıştır.

Hz. Mûsâ döneminde yaşanan hikâye, Mûsâ peygamberin, Tûr Dağı'na çıkarak Allâh'a yalvarmasıyla başlar. Düz bir seyir izleyen olay akışı, zâhidin hâlinin sahnelemesiyle bir süreliğine yavaşlar.

Mekân, Yahyâ için kahramanların ayaklarının yere basması için gerekli bir araçtan öteye geçmez. Olay anlatımına önem veren Yahyâ, olayların yaşandığı asıl mekânın ismini belirtme ihtiyacı bile hissetmez. Mûsâ peygamberin gittiği yeri filan vadi diyerek geçiştirir.

Mûsâ peygamberin, vadiye ne kadar sürede ulaştığı bilinmediği gibi su ve kefen almak için gidip gelmesi gereken uzaklık ve harcadığı zaman da belirtilmemiştir. Olaylar birkaç saat içinde yaşanmış izlenimi uyandırır.

2.1.5.20. On İkinci Makale (Rızık)⁸¹

1243. beyitle başlayıp 1265. beyte kadar devam eden makalenin konusu, Allâh'ın rızık kefilî olduğudur. Gönlü zengin olmayan insana bütün dünya da verilse onun doymayacağını iddia eden şâir, hırs ve tamah ile kötü huylu olup insanları kendine düşman etmemek gerektiğini düşünür. Gece gündüz kişinin tek endişesinin bol rızık olmaması gerektiğine inanır. Rızık için başkalarıyla kavga etmemeyi öğütlediği bu makalede, insanın nasi-

⁸¹ Başlık: “On ikinci maqâle Hâllâk-ı bî-mişâl ü Rezzâk-ı zü’l-Celâl insân u hayvâna naĥnû kaşemnâ ‘âleminde ħalîl ü keşîr ħısmet ü taĥdîr eyledüĝi rızķuñ vuşûlîni taĥrîr eyler” (Sarıççek, 2014: 151).

binden fazlasını elde edemeyeceğine, bu yüzden kendi kısmetine rıza göstermesinin gerektiğine değinir.

Kanaatkâr insan Rezzâk ismine mazhar olurken hırs gösteren kanaatsiz kişi başkalarının ağzına bakar. Fakir, bir dilim ekmekle geçinmesine rağmen zengin, dünyayı yer fakat doymaz. İnsanın rızık için dert çekmemesi gerektiğini düşünen Yahyâ, insana rızık verenin Allâh olduğunu ifade eder. İnsan yaratılmadan evvel rızık tayin edilmiştir. İnsanın vazifesi sabredip tevekkül etmektir. Şâir, rızık için endişelenmeyi ahmaklık olarak değerlendirir.

Hikâye

Bir zaman bir memlekette kıtlık olur. İnsanlar bu hâl karşısında çaresizliğe düşer. Bu memlekette yaşayan seçkin bir şeyh, açlık ve susuzluğa dayanamadığı için etrafındakilerle beraber memleketini terk eder. Birçok menzil geçip bir değirmenin yanına yerleşir. Vecde düşmüş bir mürid gibi şevkle dönen değirmen çıkardığı seslerle Allâh'ın isimlerini zikreder. Konuşmaya başlayan değirmen şeyhe kendisini fâni bir insanın yaptığını fakat onu tanesiz bırakmadığını söyler. Şeyhi yapanın ise Allâh olduğunu, onu yoktan var eden Allâh'ın onu rıziksız bırakarak başkalarına muhtaç etmeyeceğini belirtir. Rızık verenin Allâh olduğunu, insanın ahiret için çalışması gerektiğini söyler. Şeyhin rızık için nefesine uyararak uzaklara gitmesini anlamsız bulur. Şeyhe, bulunduğu hâle sabredip tevekkül etmesini tavsiye eder. Bu sözler üzerine kendinden geçen şeyh, gözyaşlarına hâkim olamaz. Dövünerek feryat eder. Memleketinden ayrıldığı için pişmanlık duyar ve bu sırrı çevresindekilerle paylaşarak geldiği yere tekrar döner.

Hikâyenin yapısını, kıtlık nedeniyle şeyh ve beraberindekilerin memleketlerini terk etmeleri, yolda karşılaştıkları bir değirmenle şeyh arasında geçen konuşma ve hep beraber tekrar memleketlerine dönmeleri oluşturur.

Yahyâ hikâyelerinde sadece insanları değil, cansız varlıkları da birer şahıs olarak kullanır. Değirmenin, hikâyenin birinci şahsı olan şeyhi tamamlayıcı bir fonksiyonu vardır. Konuşmalarıyla şeyhi yönlendirmiştir. Canlı birer kişilik olarak ortaya çıkmayan şeyhin yakınları, dekor düzeyinde kalmış, hikâyenin sosyal atmosferinin oluşmasına hizmet etmişlerdir.

Neresi olduğu açıkça belirtilmeyen bir mekânda yaşanan hikâyenin zamanı da belirtilmemiştir. Mekânla ilgili bilinen tek ayrıntı, şeyh ve yakınlarının bir değirmen kenarına gitmiş olmalarıdır.

Yahyâ'nın bu hikâyeyi yazmaktaki maksadı kanaat etmenin ve sıkıntılara sabretmenin gerekliliğini vurgulamaktır.

2.1.5.21. On Üçüncü Makale (Kanaat ve Hırs)⁸²

Bu makale, mesnevînin 1300-1327. beyitleri arasında yer alır. Kanaat Allâh vergisi olup israf ise bahtsızlıktır. İsrâf, israf edene zarar verir. Makale, gafletteki insana seslenerek başlar. Böyle bir insan, bir gün bile eceli düşünmemiş, yeme içmeyi bırakıp dert çekmemiştir. Câhil insan, marifet zarfı olarak yaratılan vücûdunu yemekle doldurarak onu yemek zarfı hâline getirir. İç âlemi Allâh dışındaki varlıklarla dolu bu insan, ilim ve hikmetlerden mahrum kalır.

Harap bir hâlde olan bu kişi, köpek gibi başkalarından rızık bekler. Şâir, Hz. Muhammed'e ümmet olana bir lokma ve bir hırkanın kâfi geleceğine inanır. İnsanın hırs göstererek kendisini Allâh'ın huzurundan uzaklaştırdığını söyler. Tamahkâr kimsenin utanmaz olduğundan ve bu kişinin Allâh'ın nimetlerine layık olmadığından söz eder. Böyle bir insan, dünya dolusu nimet bulsa da kanaat etmez.

Hüma kuşu gibi olan kanaatkâr insan, hırs göstererek kendisini hakir hâle getirmez. Gece gündüz kanaat göğünde olan bu insan, selâmette olur. Meleklerle ait fiillere sahip kimseye gökyüzü mesken olur. Şâir, hilalin riyâzet sebebiyle göklere erdiğini ve günden güne güzelliğini arttırdığını söyleyerek tezini güçlendirir. Tavuk gibi gördüğü ten düşkünlüğünün, Hüma gibi uçamayacaklarına inanır.

Hikâye

Mısır'da çirkin ve fakir bir Hintli, aç bir hâldeyken, yanında bir parça ekmek ve şeker bulunan bir çocuğa rastlar. Çocuktan yalvararak şeker ister. Kendisine bir parça şeker verirse ölünceye dek kölesi olacağını söyler. Çocuk da ona eşek olması şartıyla şeker verebileceğini söyler. Adam bu teklifi kabul eder. Adam dört ayaklı bir hâl alarak eşek gibi

⁸² Başlık: “On üçüncü makâle haşlet-i kanâ' at hażret-i 'İzzetden olup keşret-i 'ayş u 'işret müriş-i neket u mazarrat olduğunu takrîr ider” (Sarıççek, 2014: 156).

anırır. Çocuk adamın sırtına çıkar ve sakalını yular yapar. İşi bittikten sonra “Eşeğe şeker layık olmaz” diyerek ona şeker vermez. Hintli, şeker yiyemediği için üzülür. Bu kıssadan çıkarılması gereken ders, halkın minneti altına girerek zillet çekmemek, hırs göstermeyip kanaat etmek gerektiğidir.

Çoğu zaman, insan olayları şekillendirmesine rağmen, bazen olaylar insanları izah edip şekillendirebilmektedir (Uç: 2005a, 422). Birçok hikâyede kişileri tanıtmaya ihtiyacı hisseden şâir, bazen onların davranışlarını sergileyerek de portrelerini çizme yoluna gider. Şâir bu hikâyesinde gerek Hintli adamı gerekse çocuğu davranışlarını ortaya koyarak tanıtmıştır. Kıvrak zekâlı ve yaman olan bu çocuk, mesnevînin tek çocuk kahramanıdır. Tamahkâr Hintli’ye gereken dersi vermiştir.

Mısır sahilinde yaşanan hikâyenin zamanı belirtilmemiştir. En fazla birkaç saat sürdüğü düşünülen hikâyenin zamanı, yapılan bir geriye dönüşle genişletilmiştir. Kişilere pek fazla yorum yaptırmayan Yahyâ, araya kendi yorumlarını sıkıştırmadan edemez.

Birçok hikâyede olduğu gibi burada da tabiat, zaman, mekân ve sosyal çevre üzerinde ayrıntıya girilmemiştir.

2.1.5.22. On Dördüncü Makale (Sabır)⁸³

1353. beyitten 1377. beyte kadar devam eden makale, sabrın belâların define vesile ve saadet anahtarı oluşuna dairdir. Sabırlı olmanın yüksek bir hâl olduğunun anlatıldığı bu bölümde kuru helva hâline gelmesi onun sabrına bağlanır. İnsanın, peygamber hasleti olan ve belâları uzaklaştıran sabırla arkadaş olması gerekir. Hz. Ya’kûb, Hz. Yûsuf’u sabrı neticesinde görmüş, Hz. Eyyûb sabrederek şifa bulmuştur.

İnsan, kararlı bir şekilde ibâdetlerine devam ederek velâyet mertebesine çıkabilir. Aceleyle hareket eden kişinin yolda kalmasına karşın, topal eşek yavaş yavaş giderek menziline ulaşır. Sıkıntılara sabreden insan da sonunda rahata erer. İnsanın öfkelenerek şanına zarar vermesi yerine sabrederek düşmanına galip gelmesi gerekir. Sabır meleklerle yakışır bir haslet olup sabırlı insanın kalbi, evliyâ gönlü gibidir. Düşmanın kötü söz söylemesi hâlinde bile, kişinin sabretmesi ve ona mukabelede bulunmaması gerekir.

⁸³ Başlık: “On dördüncü makâle eş-şabru miftâhu’l-ferec delîlince şabr u sükün dâfi’u’l-belâ vü mâni’ü’l-ħaḫâ olup müstelzim-i sa’âdet ü mü’eddî-i selâmet olduğunu rivâyet ider” (Sarıççek, 2014: 160).

Hikâye

Gezintiden dönen Hz. Alî bir gün yumuşak bir ses tonuyla kölesini on defa çağırır. Köle onu işittiği hâlde cevap vermez. Bu duruma çok şaşırır Hz. Alî, alçak gönüllülükle kölesinin yanına gider. Ona, kendisine neden darıldığını sorar. Bilmeden kendisine yanlış bir davranışta bulunduysa hakkını helal etmesini ister. Kölesiyle güzel bir şekilde konuşan Hz. Alî, ona karşı çok sabırlı davranır. Köle, onun sabrını tecrübe etmek için böyle davrandığını ve onun çok yüksek makamda olduğuna kanaat getirdiğini söyler. Yahyâ Bey, okura, “Eğer sen onun yerinde olsaydın, haksız yere onu öldürürdün” der. Allâh’tan sabrın nûruna layık bir kul olabilmeyi talep eder.

Ham maddesi saadet asrından alınan hikâyenin çatısını, Hz. Alî ile kölesi arasındaki konuşmalar oluşturur. Hikâyenin birinci kişisi Hz. Alî’dir. Tamamlayıcı kişi fonksiyonundaki köle, birinci şahıs vasıtasıyla iletilmek istenen mesajın anlaşılmasında önemli bir işlev ve sahiptir. Hz. Alî’nin arkadaşları fon görevindedir.

Mekân olarak dağ, ova ve evden söz edilir. Olayların merkezileştiği yer Hz. Alî’nin evidir. Düz ve sade bir kurguya sahip olan hikâye sabah vakti yaşanır.

2.1.5.23. On Beşinci Makale (Fakirlik)⁸⁴

1405-1433. beyitler arasında yer alan makale, dünya fakirlerinin ahiretin sultânları olacaklarını ve onların yırtık elbiselerinin onları tamahkârlıktan muhafaza ettiğini anlatır. Kişinin, fakirlik elbisesini giymesi, gurur elbisesine meyletmemesi gerekir. Fakirlik insanın dinini korur. Ecel geldiğinde elbiselerin hepsini bir bir çıkaracak, süslü ipekli kumaşlar insanı ecele karşı koruyamayacaktır. Cübbe ve sarığa tapan câhiller, ancak kendilerini gururla sarhoş eder.

Fakir oldukları için küçük görülen nice kişilerin fakirlikleri, aslında saadet mülkünün iksiridir. Dünyanın geçiciliğini anlayıp buna göre hayatını yaşayanları örnek alanlar, dünyanın süsüne aldanmayacaklardır. Zâhidin gözlerinin nemli, elbisesinin ise yüz parça olması gerekir. Bu kimse amellerine dikkat edecek ve kendisini rahmete layık hâle getirecektir. Altın elbiseleri giyen kişi ise kendi canını ateşe atacaktır.

⁸⁴ Başlık: “On beşinci maqâle fuqarâ’-i dünyâ ümerâ’-ı ‘uqbâ olup libâs-ı pelâslarını ‘ayn-ı tama’ hicâb u niğâb itdüklerin beyân u ‘ayân ider” (Sarıçiçek, 2014: 164).

Şâir, kimseye minnet etmeden kendi ekmeğini yiyen fakire rahmet okur. Allâh'ın, fakirliği seveni sevdiğini belirtir. Birçok manaya nüfuz edemediği için maddî anlamda zengin olan kimseyi, manevî sahada fakir görür.

Hikâye

Hiz. Ebû Bekir, Allâh'ı zikretmek ve tevhdî anlamak için fakir bir hayatı tercih eder. Tek bir elbisesi olan Hiz. Ebû Bekir elbisesi yırtılınca başka bir kıyafet bulamaz. Mescide bir hasır delip üzerine geçirerek gitmek zorunda kalır. Onu bu hâlde gören sahabeler, ağlamaya başlar. Cebrâ'îl oraya gelerek Hiz. Muhammed'e, sema ehlinin Hiz. Ebû Bekir'e özenerek hasır giydiklerini söyler. Şâir, hasır giymeyi altın elbise giymeye yeğler. Allâh'ın, sevdiği kullarına sonunda daha güzel nimetler vermek için onlara dünyada birçok sıkıntı yaşattığını düşünür. Bir kına iki kılıç sığamayacağını ve bir vilayette iki yönetici olamayacağını örnek gösteren şâir, mü'minin kalbinde dünya ve ahiretin bir arada bulunamayacağını belirtir. Dünya arzularını, insanın ahireti kaybetmesine sebep görür.

Sade bir kurguya sahip olan hikâyede olaylar, Hiz. Ebû Bekir'in üzerine bir hasır giyerek mescide gitmesiyle başlar. Hikâyenin asıl kişisi Hiz. Ebû Bekir'dir. Hiz. Muhammed ve Cebrâ'îl tamamlayıcı şahıstır. Cebrâ'îl, mesajın aktarılma ve anlaşılmasında önemli bir fonksiyon üstlenmiştir. Hiz. Ebû Bekir'e üzülen sahabeler ve gökteki melekler hikâyenin dekorunu oluşturur.

Olaylar mescidde yaşanmıştır. Gökyüzü de meleklerin konumlandığı yer olarak hikâyenin mekânı arasına girmiştir.

2.1.5.24. On Altıncı Makale (Hayâ)⁸⁵

1458. beyitten 1483. beyte kadar devam eden makale, "Hayâ imandandır" hadîsinin gereğiyle amel eden kâmil insanın büyüklüğünü anlatır. Edep, yumuşak başlılık ve hayâ insanın imanını daha parlak hâle getirir. İnsanın, ayıplarını başkalarına izhar etmemesi gerektiğini düşünen şâir, çoğu kendini bilmez insanın kusurlarını başkalarına anlatmayı marifet addettiklerini söyler. Meyve yüklü her ağaç dalının, edebinden dolayı önüne bakması gibi insan da bilgili oldukça harama değil de, kendi önüne bakar. Kendi kusurunun farkında olan, başkalarının eksikliklerine nazar etmeyen insan, takdire şayandır. Söyledik-

⁸⁵ Başlık: "On altıncı makâle edebü'l-mer'î hayrun men-zehebihi ve'l-hayâ mine'l-îmân bürhânıyla 'âmil olan insân-ı kâmil vacibü't-ta'zîm ve lâzimu't-tekrîm olduğunu bildürür" (Sarıççek, 2014: 168).

leriyle insanlara zarar veren kişidense eşek, manda, sığır gibi hayvanlar daha iyidir. En azından onlar edepsiz sözler söylemez. Yumuşak başlılık ve hayâ sahibi olmak kişinin akıbetini güzelleştirir. Peygamber sıfatı olan yumuşak başlılık ve hayâ, insanı cehennem ateşine karşı koruyan birer perdedir. Yumuşak başlılık ve hayâ mü'minin özelliği kin ve öfke isyankâr insanların özellikleridir.

Hikâye

Eski zamanlarda budala bir adam, sırlar âleminin kendisine açılmasıyla kerâmet göstermeye başlar. Kimin için dua etse, Allâh o kişinin bütün isteklerini yerine getirir. Bu adam, elbise giymez ve sarık bağlamaz. Bir gün bir rind, onun yanına gelerek halkın onu ayıpladığını söyler ve ona neden böyle çıplak dolaştığını sorar. Halkın eleştirilerine maruz kalmanın ona yakışmadığını, elbise giymesinin daha uygun olacağını söyler.

Bu kişi, adamın sözlerini dinledikten sonra, ona mana yüzüne bakmasını tavsiye eder. İnsanlardan kimilerinin manevî simalarının domuz, kimilerinin köpek, kimilerinin maymun, kimilerinin karga, kimilerinin at, kimilerinin eşek, kimilerinin de manda şeklinde olduğunu belirtir. Haram mal yiyenlerin domuz, insanlara zarar verenlerin köpek, nifak çıkarıcıların maymun, heveslerine uyanların at, şehvetine yenik düşenlerin eşek, haram eğlencelere dalanların manda sûretinde göründüklerini; insan sûretindeki şerefli kişilerince ibâdet ettiklerini ve güzel ahlâk sahibi olduklarını söyler. Şerefli kimseler, utanma duygusu taşıdıkları için aybına bakmayacaklardır. Diğerleri ise insan olmadıklarından aybına bakarsalar da zarar veremez. Allâh o adama, keşif âlemini bu sûrette göstermiştir. Şâir, okurun “Söyleyene değil, söze bak” kabilinden ders çıkarmasını ister.

Budala adam ve rind arasındaki konuşmalara dayanan hikâye, budala adamın tanıtımıyla başlar. İkinci şahıs görevindeki rind, budala adamı tamamlar.

Yahyâ'nın hikâyelerinde rind tipi aynen zâhid tipinde olduğu gibi, olumlu bir kişiliğin temsilcisidir. Yahyâ, birçok hikâyede zıt unsurları bir araya getirerek mesajın etkililiğini arttırmaya çalışır. Anlayışsız, câhil, ahmak insanların karşısına zekâsı, anlayışlılığı ve tecrübesiyle rind tipini çıkarır. Düz ve sade bir kurguya sahip olan hikâyenin mekânı belirtilmemiştir.

2.1.5.25. On Yedinci Makale (Gönül Kırma)⁸⁶

1522. beyitle başlayıp 1547. beyitle sonlanan makale, dost ve tanıdıkların hatırlarını kırmama ile ilgilidir. Şâir, insanın dostları ile münakaşalarını aşırı derecede değil, uzlaşmaya imkân bırakacak düzeyde sürdürmesinin gerekliliğine değinerek konuya girer. Karşıdaki kişinin kalbini kötü sözlerle incitmemek gerektiğinin anlatıldığı bu makalede şâir, kırılmış camın tekrar eski hâline getirilememesi gerçeğine dikkat çeker. İnsanın, dostunu kendisine düşman hâle getirmesini büyük bir kabahat olarak değerlendirir. Asıl hüner, düşmanını kendine dost edinmektir.

İnsan, gönlünü kibir, kin ve öfkeyle doldurmamalıdır. Kin tutan insan, susuz bir kuyuya benzer. Şerî'ata muhalif iş işleyen bu kimseye, gelen giden taş atar. Öfke ile gönlü yaralanan bu kimsede imandan eser kalmaz. Cehaletinden dolayı insanlara kin besleyen bu kişi, yerini cehennem ateşi yapar. Câhillere uyararak onlarla kavga etmemeyi, dostlara kibirli davranmamayı öğütleyen şâir, hünerin, insanın kendi nefesine cevap verebilmesi olduğuna inanır. Dostu ile kavga eden kişinin sonunda kendi adını kötüye çıkaracağını, onu gördüğünde utanıp kendi kendine kızacağını belirtir. Âlim düşmanı, câhil dostu yeğ tutan Yahyâ Bey, iki kişinin birbiriyle kavga hâlindeyken ecelin mutlaka bir gün onları aralayacağı gerçeğine dikkat çeker.

Hikâye

Kötü ahlâklı iki eşkıya birbirlerine düşman olur. Sürekli öfkeli bir şekilde birbirleriyle dövüşür. Eğer fırsat bulsa biri diğerini diri bırakmak istemez. Onlardan biri ansızın vefat eder. Diğeri bunu duyunca çok sevinir. Ölüyü mezarından çıkarıp yakmak için onun kabrine gider. Mezarı açarak ölüyü seyretmeye başlar. Düşmanının hareketsiz, güçsüz ve kuvvetsiz bir şekilde kaldığını, göğsünün toprakla bir olup ağzının karınca ve yılanlara yuva olduğunu görür. Onu yakmayı planlarken Allâh'ın, kalbini yumuşatmasıyla ölen kişiden ibret alır. Dünyanın bu kişiye kalmadığını gören adam, kendisine de kalmayacağını düşünerek ona hakkını helal eder.

Gerçekten de Yahyâ'nın bahsettiği gibi birbirine düşman iki kişi var mıydı yoksa bunlar şâirin hayal ürünü müydü bunları bilmiyoruz ama tasarlanan bu kurguyla şâirin de-

⁸⁶ Başlık: “On yedinci maqâle ahibbâ vü aşinânun hâtır u ‘âtırlarını ğaflet ü cehâletle münkesir itmek ħamlıq u bed-nâmlıq olup mübâhese vü muqâbeleda ihtiyâţ u ihtirâz üzre olmağı inşâ’ u inhâ eyler” (Sarıççek, 2014: 173).

rin bir hakîkate dikkat çekmek istediğini anlıyoruz. Şâir, dostluk gibi temel bir duygunun kavranması için evrensel bir hakîkati, ölüm hakîkatini, kullanıyor. Ölüm üzerine düşündürerek düşmanlık gibi esassız hislerin peşinden koşmamayı telkin ediyor.

İki kişi arasındaki çatışmaya dayanan hikâyeye, anlatma ağırlıklı ilerlerken taraflardan birinin ölmesiyle, tam da olayın yoğunluk kazandığı noktada, sahne devreye girer. Şâir, üzerinde durmak, düşündürmek istediği bu yeri, ölünün mezarda duran cansız bedenini adeta okuyucunun gözü önünde canlandırır. Bu sahneyle olay anlatımı yavaşlar.

Ne zaman yaşandığı belirtilmeyen hikâyede, anlatıcının yaptığı geriye dönüşten adamın mezara giderken ölen kişinin cesedini yakmayı planladığını öğreniriz. Olayların odak noktası, ölen adamın mezarının yanında yaşanlardır. Ölüyü gömenler, birer kişilik olarak karşımıza çıkmaz. Bu kişiler hikâyenin dekoru mahiyetindedir.

2.1.5.26. On Sekizinci Makale (Mal ve Makam Düşkünlüğü)⁸⁷

1577-1610. beyitler arasında yer alan bu makale, mal ve makam düşkünlüğü, zayıf idrakli kişileri anlatır ve bu kişilerin evliyâ ve enbiya tarafından, nefret edilen kimseler olduklarını bildirir. Bu makaleye gönle seslenerek başlayan şâir, ona dünyaya meylederek ahiret saadetini kaybetmemeyi öğütler. Dünya makamlarının peşinden koşmayı, boş işlerle uğraşmak olarak değerlendirir. Fâni olan ve insanın başına bin türlü belâ getiren bir makam, istenmeye değmez.

İnsan hayatından geriye kalan, yaptığı iyilikler ya da fenâlıklardır. İnsan, ölünce kabrinde yalnız kalacağından, onun dünyada insanları başına toplaması çok da anlamlı değildir. İnsanın, elden çıkacak dünyevî bir makama sevinmemesi gerekir. Kişi, Allâh'ın rızasını talep etmeli, geçici şeylerden vazgeçmelidir. Hz. Süleymân, İskender gibi nice yıllar dünyaya hükmeden padişahlar bile, sonunda toprak olmuşlardır.

İnsanın çok mal talebinde bulunmaması gerektiğine inanan şâir, malını çoğaltanların vârislerini sevindirdiklerini düşünür. Dünya malına azıcık bile tamah eden insanın çok zarar edeceğini, dünya alakalarının insanın manevî alıcılarını körelttiğini söyler. Bekâsız olan bu dünyaya bağlanmamak gerektiğine dikkat çeker. Heveslerinin kölesi olan insanları, şeytânın kukllarına benzetir. Gözleri gaflet ile perdelenmiş bu insanlar, keyifli bir şekilde

⁸⁷ Başlık: “On sekizinci makâle ehl-i menfûr-ı evliyâ vü enbiyâ olup ta‘alluğ-ı mâl u menâl ü câh u celâl ü emlâk jeng-i âyine-i idrâk olduğunu bildürür” (Sarıçiçek, 2014: 177).

oyunlarını oynarken bir gün ecel onlara korkunç şeklini gösterecektir fakat onlar bunun farkında değildir.

Hikâye

Eski zamanda hüner, fazîlet ve kerem sahibi, temiz kalpli, riyadan uzak, duası alınacak bir şeyh yaşar. Bu zât, hangi mürîdi ile konuşsa, onların yanlış düşüncelerden vazgeçmelerini sağlar. Gönlünde yalnız dünya sevgisi olan biri, şeyhin yanına giderek ondan ömrünün ve malının ziyadeleşmesi için kendisine dua etmesini ister. Şeyh, adamı dinledikten sonra, ona dua etmenin iyilikten ziyade kötülük olacağını ve kendisine zarar vereceğini söyler. Adama, sonu hayırlı olmayan şeyleri talep etmemesi gerektiğini ifade eder. Ona, kendisi için daha hayırlı olan fakirlik yolunu seçmeyi, âyet ve hadîslere göre, ibâdetle geçireceği bir hayat yaşamayı tavsiye eder.

Hikâye, Yahyâ'nın klasik kişi tasvirleriyle başlar. Yahyâ, başlangıçtaki bu tasvirle ideal bir şeyh portresi çizer. Şeyhin yanına giden adam, toplumda örneği çok olan alelade bir tiptir.

Şeyh ve adam arasındaki konuşmalar üzerine bina edilen hikâyede, zaman ve mekân üzerinde durulmaz. Olayın ne zaman ve nerede yaşandığı belirsizdir. Şahıs kadrosu zayıf, fonu kısır, zaman ve mekânına özen gösterilmeyen düz ve sade bir hikâyedir.

2.1.5.27. On Dokuzuncu Makale (Mal Çokluğu)⁸⁸

1632. beyitten başlayarak 1658. beyte kadar devam eden makalenin konusu, mal çokluğunun câhil insanları ızdıraba soktuğu ve onlara korku sebebi olduğudur. Makaleye, gururlu insanlara seslenerek başlayan şâir, insanın kalp gözünü kapayan, Allâh'ı zikretmesine mani olan şeylerin giderilmesi gerektiğine dikkat çeker. İnsana ağır bir yük gördüğü mal arzusunun altında ezilmemeyi, tuzak olarak değerlendirdiği parayı arzulamamayı tavsiye eder.

Dünyaya değer vermek, insanın manevî terakkisine engel olduğu gibi çok mal arzusu da kişiyi sonunda pişman eder. Mal biriktirme arzusundaki insanın kalbi taşlaşır. Tamahkâr insan, başkasının malını kıskandığından sürekli acı çeker. Köpeğin leşi talep etmesinde

⁸⁸ Başlık: “On toközuncu maķâle māl u menāl insān-ı nā-dānı mużtaribü'l-ĥāl idüp ħorķudan ĥālî vü ħayğudan emīn itmedüĝini tebeyyün ü taķrīr eyler” (Sarıççek, 2014: 181).

şasıllacak bir şey olmaması gibi, azap ehlinin mala meyletmesi de insanı şaşırtmaz. Mal çokluğu, ibâdetlerin azalmasına sebep olur. Altın, gümüş gibi maddî değeri olan eşyalarla yolculuk yapmak insana korku verir. Bunları kaybedeceği ya da çaldıracağı endişesiyle insanın uykusu kaçır. İnsan neyi çok isterse onu mabut telakki eder, bundan dolayı insanın mala tapıp ona kul olmaması gerekir.

Hikâye

Fakir iki kişi Kâbe'ye gitmek için yola çıkar. Huzur içinde yollarına devam ederken onlardan biri altın ve gümüş dolu bir kese bulur. Arkadaşına söylemeden keseyi saklar. Harâmî korkusundan adamın gözüne uyku girmez. Korkudan benzi sararan bu adam, yeme içmeden kesilir. Bülbül sesini duysa, ıslık sesi sanır. Uçan kuşun gölgesini, ağır bir gürz telakki eder. Bir vadiyi görse yavaş yavaş yürümeye başlar.

Ondaki bu değişiklik arkadaşının dikkatini çeker. Önceden yol korkusu yaşamadığını, şimdi ise sabaha kadar uyuyamadığını ona hatırlatır. Bundan dolayı onu ayıplayan arkadaşısı, ona bu kadar sıkıntılı olmasının sebebini sorar. Bu sözlerden farklı bir anlam çıkaran adam, arkadaşının durumu anladığını ve mal için kendisini öldüreceğini düşünür. Ağlayarak keseyi ona verir ve ondan kendisini öldürmemesini ister. Arkadaşı meseleyi anlar. Keseyi alarak sahraya atar. Mutlu bir şekilde yollarına devam ederler.

Hikâye, Kâbe'ye gitmek için yola koyulan iki fakir arkadaşın yol boyunca karşılaştıkları olaylar karşısındaki tepkileri üzerine kurulmuştur. Korku, ihtiras, dostluk gibi insanın temel duygularını gerçekçi bir biçimde işleyen şâir, hikâyesini gerçek hayata yaklaştırmıştır.

Keseyle altın bulan arkadaşın davranışlarındaki değişim, hikâyede gerilim oluşturur. Arkadaşındaki davranış değişikliğini fark eden diğer arkadaşın, onda daha önce böyle bir hâl olmadığını geriye dönerek hatırlatması ve ondan bunun nedenini sorması merak unsurunu artırır.

Altın bulan arkadaşın korkudan sırrını açıklaması üzerine arkadaşının nasıl davranacağı sorusu merak unsurunu zirveye ulaştırmış, olaydan haberdar olan arkadaşın, keseyi alarak atmasıyla olaylar durulmuş ve tekrar eski düzenlerine dönerek yollarına devam etmişlerdir. Olaylar, birkaç günlük bir zaman dilimi üzerine kurulmuştur.

2.1.5.28. Yirminci Makale (Kahramanların Tarifi)⁸⁹

Mesnevînin 1689-1712. beyitleri arasında yer alan bu makaleye şâir, Allâh yolunda savaşıarak kahramanlık gösterenlere saadet temennisinde bulunarak başlar. Bu kahraman yüksek sesle bağıarak düşmanın başına yağmur yağdırır. Hz. Mûsâ'nın asası gibi olan mızrağı, düşmanın gözüne ejderha gibi görünür. Oklarıyla düşmanları öldürür, kılıcında düşmanları, ölümü görür. Sahabeleri örnek alan bu kahraman, savaşta kartal gibi kanat açar. Başını gürz gibi ortaya koyarak savaş meydanında yiğitçe savaşır. İnsanın, bu kahramanları örnek alarak Allâh için savaşması, dosta siper olması, düşmanın da canını alması gerekir.

Hikâye

Geçmiş zamanda savaşta usta olan bir adam vardır. Kendisini kimseyle bir görmeyen bu adam, şaka kaldırmaz. Bir savaşta korkusuzca savaşan bu adam, düşmanın birçoğunu helâk ederek halkın takdirini kazanır. Bir ârif yanına gelerek ona, yaptıklarının hüner olmadığını, asıl hünerin aşâğılık biri kendine gelip sövdüğünde, kendinin öfkelenmeyip bu hâle sabır göstermesi olduğunu söyler. Kahramanın insanlara kötü davranmaması, yumuşak başlı ve vakarlı olması gerektiğini düşünen ârif; öfkeli insanın nakıs olduğundan, hidet ve öfkenin korkaklık alameti olduğundan söz eder.

Cesur adamın tanıtımıyla başlayan hikâyenin çatısını, ârifin bu adama verdiği tavsiyeler oluşturur.

Yahyâ olayları istediği hedefe doğru götürürken hayatı ve çevreyi görmez. Birçok hikâyesinde ne çevreye ne de zamana dikkat eden Yahyâ, bu hikâyesinde de aynı tarzı devam ettirir. Hikâyede zaman da mekân da belirtilmemiştir. Düşman askerleri hikâyenin sosyal atmosferini oluşturur. Tekdüze ve sade olan bu hikâye basit bir kurguya sahiptir.

⁸⁹ Başlık: “Yirminci makâle erlik meydânının dilberi vü dilâverlik neyistânının şîri olan pehlevânların tarîf-i laîf ü tavşîf-i şerîflerini beyân u ‘ayân eyler” (Sarıçiçek, 2014: 186).

2.1.5.29. Yirmi Birinci Makale (Kötü İnsanlardan Uzak Durmak)⁹⁰

1741. beyitten başlayarak 1764. beyte kadar devam eden makalede şâir, nefesine uyarak yaşayan insanların, dinî emirlere uyan kişilere zarar verebileceğini, bu yüzden dindar insanların onlardan uzak durmalarının daha uygun olacağını anlatır. İsyankâr tavırlar insanın helâketine sebep olacağından, kişinin bu tarz hallerden uzak durması gerekir. İsyankârların bulunduğu şehir, Allâh'ın merhametini celb etmez. İbadet eden insanlar da bu durumdan zarar görür. Beyaz tülbendin dumandan sararması misali asilerle sohbet de masumları lekeler. Bundan dolayı, kişi günâhkâr insanlarla dostluk kurmamalı, onlarla aynı mekânda bulunmamalıdır.

Bu tarz isyankâr insanları azarlayarak onlara haddini bildirmek gerekir. Kişi bunu Allâh'ın buyruğu olduğunu düşünerek yapmalıdır. Köpekleri asilerden daha üstün gören şâir, onlara kalben düşmanlık beslemeyi sevap olarak değerlendirir. Bunlarla arkadaşlık kurmayı günâh olarak yorumlar. Okuyucuya, bu kişilerden uzak durmayı tavsiye eder.

Hikâye

Allâh, Hz. Mûsâ zamanında uğursuz bir taifeyi helâk eder. Bu taifeyle birlikte Allâh'a ibâdet eden birçok kişi de helâk olur. Bu hadiseden ibret alan halk, zikir ve ibâdete başlar. İsyankârlarla beraber masum insanların da helâk edilmesini yorumlayamayan ve Allâh'ın kullarına zulmetmeyeceğinden emin olan Hz. Mûsâ, Tûr Dağı'na çıkarak Allâh'a yalvarır. Allâh'ın bu taifeyi helâk etmesindeki hikmeti sorar. Sorusuna cevap gelmez. Allâh'ın hikmetiyle orada uykuya dalar. Hz. Mûsâ uyurken binlerce karınca onun ayağını öpebilmek için ayağına çıkar. Karıncalardan biri yanlışlıkla Hz. Mûsâ'nın ayağını ısırır. O sırada uyanan ve karıncaları fark etmeyen Hz. Mûsâ, sert bir şekilde ayağını kaşıyarak birçok karıncanın ölmesine sebep olur. Bu durumdan çok müteessir olan Hz. Mûsâ, sualine de cevap almış olur. Sorduğu sorudan dolayı da utanır.

Allâh'ın yaptığı her işte mutlaka bir hikmet vardır. İnsanın, Allâh'ın yarattıklarındaki esrarı anlamaya çalışması gerekir. Kâinat baştan başa harap olsa da, Allâh'a zerre kadar zarar gelmez. İnsanın sevapları Allâh'a fayda vermediği gibi, günâhları da zarar vermez. İnsanın görevi, kusurlu olduğunun farkına varmaktır.

⁹⁰ Başlık: “Yigirmi birinci maqâle vücûd-ı şulehâya cünûd-ı ehl-i hevânun mazarrat u nekbeti ‘âyid ü râci’ olduğu ecelden mehmâ-emken şâlih tâlihden firâr itmek sezâvâr olduğunu iş‘âr eyler” (Sarıçiçek, 2014: 190).

Hikâyenin birinci dereceden kişisi Hz. Mûsâ'dır. Mûsâ peygamber hayat üzerine düşünen, derinliği olan bir hikâye kişisidir. Yaşanan hadiseleri yorumlamaya çalışır. Helâk olan taife fon görevinde kullanılmıştır.

Hikâye iç içe geçmiş birkaç vakadan oluşur. İsyankâr kavmin helâk edilmesi, Hz. Mûsâ'nın bunun hikmetini anlamak için Tûr Dağın'a çıkması, Allâh'a dua ettikten sonra burada uykuya dalması ve gördüğü rüya ile sorusuna cevap alması hikâyenin vakalarıdır.

Olaylar Hz. Mûsâ döneminde yaşanmıştır. Bunun dışında zamana dair ayrıntı yoktur. Hikâyenin mekânı Tûr Dağı'dır. Olayların yaşandığı yer belirtilmesine rağmen mekânın ayrıntısına girilmemiştir.

2.1.5.30. Yirmi İkinci Makale (Takva)⁹¹

Bu makale mesnevînin 1796. beytiyle başlayıp 1826. beytiyle sonlanır. Şâir, takva sahiplerinin günâh işlemekten sakınmalarının, onların yüksek makamlarına işaret ettiğini ifade eder. Takva sahiplerindeki bu hâl, yüksek mevkileri beraberinde getiren sonsuz bir mutluluğa vesile olur. Kötü amellerle yüzü kararmış günâhkâr insan, ne peygamberden utanır ne de azaptan korkar. Dünya alakaları ve süsleri, insanın ibâdetine engel olur.

Şâir bu makalede Allâh'ın, insana isyanına göre muamele etmesi durumunda insanın hâlinin nasıl olacağını sorgular. Baharın, çiçeklerin, bulutların olmamasına; yağmurun yağmayıp bitkilerin yaratılmamasına; feleklerin dönmemesine, güneşin doğmamasına, mevsimler ve günlerin olmamasına; yeryüzünün insanı taşımamasına, suların tuz olmasına, toprağın isyankârları kabul etmemesine, dünyanın harap olmasına karşı insanın hiçbir tasarrufta bulunamayacağını göstermeye çalışır. İnsanın sahip olduğunu sandığı şeylerin aslında kendisine ait olmadığına dikkat çeker. Şayet insanın gözü görmese, kalbi kararsa, insan konuşmasa, işitemese, yürüyemese, acayip bir cilt hastalığına yakalansa ve insanlar ondan tiksense, bütün bu olanlar karşısında insanın elinden hiçbir şey gelmeyecektir.

Allâh, insana günâhlarına göre davranmaz, şayet öyle olsa insan buna engel olamaz. İnsanın Allâh'ı yâd etmesi, salihler için rahmet temennisinde bulunması ve isyankârların cezalandırılmasını istemesi gerekir. İnsan, Allâh'tan korkmalı, Allâh'a şükredip her şeyden

⁹¹ Başlık: “Yigirmi ikinci makâle ehl-i takvâya fi’ş-şubhî ve’l-mesâ havf u haşyet-i Mevlâ ma’şiyet ü günâh u delîl-i ‘izzet ü câh olup, mürîş-i rif’at-ı ebedî vü bâ’iş-i devlet-i sermedî olduğunu bildürür” (Sarıçiçek, 2014: 194).

ibret almalı ve takvadan ayrılmamalıdır. Aynı zamanda insan, her şeyin fenâ bulacağına idrakinde olup uyanık bir hayat yaşamalıdır.

Hikâye

Bir gün bir köle efendisine su götürürken birinin testiye dokunmasıyla testi kırılır. Efendisinin kendisine kızmasından korkan köle, ona açıklama yapacak yüzünün olmadığını söyleyerek ağlar. Kölenin hâlini gören isyankâr biri, onun bu hâlinden ibret alır. Kendi kusurlarının farkına vararak ağlamaya başlar. Kölenin sadece bir testi kırdığı için bu kadar acı çektiğini, kendisinin ise her gün binlerce günâh işlediğini ve hiçbiri için pişmanlık duyup tövbe etmediğini, ibâdetlerden mahrum bir hayat yaşadığını düşünür. Kalbine Allâh korkusu giren bu adam, tövbe ederek Allâh'ın razı olduğu bir hayat yaşamaya başlar.

Hikâyenin birinci dereceden kişileri köle ve onun davranışından ibret alarak değişen adamdır. Kölenin testisini kıran kişi ise fon görevindedir. Hikâyede kölenin hâlinden ibret alan adam, birdenbire yüz seksen derece değişmiştir. Yahyâ'nın hikâye kişileri genel olarak anlık değişim yaşar. İbretli bir hadise, bir nasihat ya da doğrudan bir hidâyet, kişilerin değişim yaşaması için yeterlidir. Onların değişim sonrası ayrıntıları da yoktur. Genel değerlendirildiğinde hikâyelerin birçoğu değişim anıyla birlikte sonlandırılır.

Hikâyelerde değişimlerin büyük çoğunluğunun anlık olması, şâirin eğitim anlayışıyla yakından ilgilidir. Şâir, bu davranışıyla iyi yöndeki bir seyrin, uzun zaman istemediğini, bunun için bir anın bile yeterli olduğunu göstermeye çalışır. Ayrıca önemsiz gibi görünen hadiselerde ibret ve örnek alınması gereken derin anlamlar bulunabileceğini sezdirir. Düz ve sade bir kurguya sahip olan hikâyede, zaman ve mekân üzerine dikkat yoktur.

2.1.5.31. Yirmi Üçüncü Makale (Adalet)⁹²

1848. beyitten 1875. beyte kadar devam eden makalede şâir, ahiret korkusu olan yüksek himmetli kimselerin, belâdan uzak olacaklarını, Allâh'ın emrettiği gibi bir hayat yaşayacaklarını, herkese adaletle muamele edip hiç kimseye zulmetmeyeceklerini anlatır. Feleklerin adaletle döndüğünü, zeminin adaletle ayakta durduğunu, gül bahçesinin bahar şeklini adaletle aldığını, bütün nehirlerin adaletle parlak hâle geldiğini belirten şâir, kâinatın düzenini sağlayan adaletin, Allâh'ın kullarına bir ihsânı olduğuna inanır.

⁹² Başlık: “Yigirmi üçüncü makâle men-‘adele meleke ve men-zaleme heleke pendinden behremend olan ercümend-i bülend-himmet belâdan dür kazadan maşûr olduğunu i‘lâm ider” (Sarıçiçek, 2014: 198).

Şerî'atın nûru olan adalet, padişahların tahtlarını süsleyip vezirlerin kutluluğunu artırır. Bütün varlıklar adaletle ayakta durur. Adaletle hareket eden kimseler, bütün belâlardan kurtulur. Yöneticilerin küçücük bir zulmü bile, onlara dağlar kadar belâ getirir. Adaletli yöneticinin dilinde şükür, yüzünde gülümseme eksik olmaz. Böyle bir yönetici, alçak gönüllü olduğu gibi zulme uğrayanlara karşı da ilgilidir. Halkı güzel ahlâkı ile kendisine bağlayarak onlara birçok ihsânda bulunan bu yönetici, aynı zamanda câhile de hak ettiği cezayı verir.

Hikâye

Adaletle halifelik yapan Hz. Alî, yanlışlıkla bir karıncaya basarak onu incitir. Kuvvetten düşen karınca yoluna devam edemez. Karıncanın bu hâline çok üzülen Hz. Alî, karıncanın bu hâle gelmesine sebep olduğu için vicdanen rahatsız olur. Karıncayı yerden alarak koynuna koyar. İyi oluncaya kadar onu tedavi eder.

Hz. Alî, o gece rüyasında Hz. Muhammed'i görür. Hz. Muhammed ona, yolda gafletli bir şekilde yürümemesini tavsiye eder. Dikkatsizliğinden dolayı Allâh'ı zikreden bir varlığı, öldürme sınırına geldiğini söyler. Ona, karınca mahşerde kendisinden hakkını isterse ne yapacağını sorar. Hz. Alî, bu duruma çok üzülür. Hz. Muhammed daha sonra onu sevindirecek sözler söyler. Karıncanın Hz. Alî'yi savunduğunu, kendisine yanlışlıkla bastığı için Allâh'ın Hz. Alî'den hesap sormamasını istediğini belirtir.

Hikâyenin kuruluş sebebi, Hz. Alî'nin hassasiyetini göstererek okuyucuda olumlu yönde bir değişim oluşturmaktır. Hikâyenin asıl kişisi Hz. Alî'dir. Yardımcı şahıs görevindeki Hz. Muhammed, hikâyenin mesajını tamamlamıştır. Aynı zamanda küçük bir karınca, kişi hüviyeti kazanarak hikâyeye dâhil olmuştur.

Olay zamanı Hz. Alî'nin halifelik yaptığı yıllara rastlar. Gün içinde başlayan olaylar, geceleyin Hz. Alî'nin rüyada Hz. Muhammed'i görmesiyle neticelenir. Hz. Alî'nin, karınca iyileşinceye kadar onu koynunda tedavi etmesi üzerine, yorum yapmaya başlayan şâir, olay akışını kesintiye uğratar. Geceleyin Hz. Muhammed, Hz. Alî'nin rüyasına gelerek Hz. Alî'nin karıncayı incitme macerasını ona hatırlatmıştır. Bu kesit, zamanda genişleme olduğunu gösterir. Hz. Muhammed, karıncanın Hz. Alî ile ilgili söylediklerini nakletmiş, dar anlamda yapılan bu geriye dönüşlerle olay zamanı genişlemiştir.

Yolda başlayan olayların nerede sona erdiği belirtilmemiştir. İkinci olay halkasında Hz. Alî'nin uyuduğu anlatıldığına göre olayın onun evinde geçmiş olması muhtemeldir.

2.1.5.32. Yirmi Dördüncü Makale (Zulüm)⁹³

1906-1932. beyitler arasında yer alan makale, günâhkâr zalimin dünyada nefrete, ahirette de Allâh'ın kahrına ve cehennem azabına layık olduğunu bildirir. Makale, dünyada insanları rencide edenlerin, son nefeste kendilerinin rencide olacaklarını ifade eden hadîs-i şerîf ile başlar. Mahşer kurulduğunda insanlar günâhları nispetinde ceza çekeceklerdir. Zalim insanların ahiretteki cezası cehennem ateşi olacaktır. İnsanlara zulmederek böyle bir azabı tercih etmek anlamsızdır.

Zalim insanlar, hem dünyada hem de ahirette bütün mahlûklar tarafından nefret görecektir. Kötülük yapmak kolaydır. Asıl marifet ihsânda bulunmak ve güzel ameller işlemektir. Aynı şekilde gönül kırmanın da kolay olduğuna değinen şâir, gönlü tamir etmek için yılların yetersiz kalabileceğine dikkat çeker. Kötülük yapan insan iyilik bulamayacak, akıbeti de hayırlı olmayacaktır. Deve dikeninden hurma beklenemeyeceği gibi zalim kişiden de hayır umulmaz. Belâ dikenine benzeyen zalimden herkes korkar ve uzak durmaya çalışır. Bulduğu her yerde insanları inciten zalimle sohbet etmek gönlü daraltır.

Hikâye

Zalimin biri, bir gün insanların ortasında bir âlimi çok kötü bir şekilde döverek elbiselerini parçalar. Âlim, Allâh'a tevekkül ederek onun zulmüne sabreder. O zalimi gören bir velî, zalime nasihat eder. Ona öfkelenmemesini, öfkenin insanı cehenneme götüreceğini söyler. Âlimlerin, Allâh'ın gül bahçesinin gülleri olduklarını ve onlara zarar verenlerin helâk olacaklarını belirtir. Bir hafta dolmadan Allâh o zalimi helâk eder. Hikâyenin hakîkatinde de değinen şâir, zulmeden kimsenin en büyük zararı kendisine verdiğini söyler.

Yahyâ hikâyelerinde olumsuz kişilerin karşısına, antitez oluşturacak olumlu kişileri, olumluların karşısına da olumsuzları yerleştirir. Buradaki âlim zalim çatışmasına üçüncü kişi olarak velî zât da eklenir. Âlim ve velî birbirlerini tamamlayan iki kişi olarak zalimin karşısında yer alır. Şâir, ideal bir âlim portresi çizmiştir. Âlim, zulüm karşısında sabretmiş,

⁹³ Başlık: “Yigirmi dördüncü makâle zâlim-i âşim dünyâda menfûr u ‘uqbâda maḫhûr olup ‘azâb-ı caḫîme vü ‘itâb-ı elîme lâyıḫ u erzânî olduğunû beyânıdır” (Sarıççek, 2014: 203).

Allâh'la bağıını koparmamıştır. Velî de ideal olarak tasarlanmıştır. Zalime nasihat etmiş fakat zalim değişmeden kendisi olarak kalmıştır.

Hikâyenin olay örgüsü üç epizottan oluşur: Birinci epizot zalimin âlimi dövmesi, ikincisi zalimin zulmüne şahit olan velînin ona nasihat etmesi, üçüncüsü de zalimin bir hafta içinde vefat etmesidir.

Olay anlatımı ile başlayan hikâye yolda ve ne zaman olduğu bilinmeyen bir zamanda yaşanır. Zalimin âlimi dövmesinin ardından, zalimin ölümüne kadar geçen bir haftaya yakın süre atlanmıştır:

2.1.5.33. Yirmi Beşinci Makale (Şehitlerin Hâlleri)⁹⁴

Bu makale, mesnevînin 1965. beytinden başlayarak 1994. beytine kadar devam eder. Makale, Hz. Hüseyin'in şehadetinin, ona sonsuz bir makam müjdeleyip sınırsız cenneti kazandırdığını ve Allâh'ın rahmetine kavuşmasına vesile olduğunu bildirir. Şehit olan kimse, dünyanın sultânı olduğu gibi sonsuz bir saltanata da sahiptir. Her yerde onun hükmü geçer. Böyle birinin aklına ölüm korkusu gelmez. Fakirliğini zenginlikle değiştiren bu kimseye, Allâh'tan lütuflar gelir. Onun sultânlığı herkesçe kabul görür. Allâh ona cennet kapılarını açar. Cennete herkesten önce şehitler girer. Onlar hesap verme ya da sırattan geçme endişesi taşımazlar. Bütün şehitler öldükten sonra gözlerini açtıkları gibi, kendilerini cennette bulur.

Bir gün Hz. Muhammed, huzurundaki sahabelerine şehadet mertebesini anlatır. Dinleyenlerin hepsi Allâh'a secde ederek son nefeste şehadet talep eder. Allâh onların dualarını kabul eder. Hz. Muhammed, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer vefat ettikten sonra sahabeler arasında ihtilaf olur. Kötü niyetli kimselerin rezillikleriyle Hz. Osmân şehit düşer. Sahabeler arasındaki içtihat yanlışından dolayı, aralarına düşmanlık girer. Birçok kişi Ebû Süf-yân'ın oğluna uyararak Müslümanların kanını döker. Bazı kimseler onların yoldan saptığını düşünür. Bunun doğrusunu ancak Allâh bilir. Kimileri sadece saltanat için Hüseyin'in katline fetva vererek ailenin en hayırlısının başını keser. Bu kimseler gafletlerinden dolayı saltanat çatısını kurup ahiretlerini yıkar.

⁹⁴ Başlık: “Yigirmi beşinci makâle sa‘âdet-i şehâdet hidâyet-i İlähî vü beşâret-i devlet-i nâ-mütenâhî olup bî-hisâb u ‘itâb mücib-i cennet ü sebab-i rahmet olduğunu bildürür” (Sarıçiçek, 2014: 208).

Hz. Hüseyin'in Şehadeti

Hz. Hüseyin bir gece uyurken Hz. Muhammed'i rüyasında görür. Hz. Muhammed, ona ulvî âleme göçme zamanının geldiğini söyler. Âşığın kıyafetine hayatın leke olduğunu, onu şehadet suyuyla yıkaması gerektiğini belirtir. Şehadet haberini alan Hz. Hüseyin uyan-
dığında, ailesine gördüklerini anlatınca hepsini ayrılık acısı kaplar. Yezîd'in yardımcılı-
la savaş yapacakları gün, bahar mevsimindeki hüznü hâl, ona bu hadisenin zamanının
geldiğini hissettirir. Dostlarına kendisini Hz. Muhammed'e kavuşma hasretinin sardığını
söyler. Başa yazılanın geleceğini belirterek başkalarını gönülden çıkarmayı ve Hak yolu-
nun kurbanı olmayı tavsiye eder. Bu esnada düşman askeri, Kerbelâ çevresinde hücuma
başlar. Hz. Hüseyin bu savaşta, yetmiş sahabe ile şehit düşer.

Hikâye bir gece vakti başlar. Rüyada Hz. Muhammed'in Hz. Hüseyin'i yanlarına da-
vet etmesi ileri kırılmadır. Bu çağrı hikâyenin nasıl sonuçlanacağını, yani Hz. Hüseyin'in
şehit olacağını habercisidir.

Hikâyede Hz. Hüseyin'den sonra en iyi işlenen kişi Hz. Muhammed'dir. Dört Halife,
Hz. Hüseyin'in ailesi, sahabeler ve düşman askerleri fon görevinde kullanılmış olup
hikâyenin doğal bir görünüm kazanmasına yardım etmişlerdir.

Olayların yaşandığı gün, Yezîd'in taraftarlarıyla savaş yapıldığı gündür ve bahar
mevsimidir. Araya sıkıştırılan uzun tasvirler olay anlatımını durdurmuştur. Şehit olacağı
rüyasında kendisine bildirilen Hz. Hüseyin'in, bunu ailesi ile paylaşması dar anlamda geri-
ye dönüş örnektir. Birkaç saat önce gördüğü rüyayı, geriye dönerek ailesine anlatmıştır.

Hikâyesini hâkim bakış açısıyla kaleme alan Yahyâ, okuyucuya seslenmekten kendi-
sini alamaz. Yorum mahiyetindeki bu bölüm, olay anlatımını durdurmuştur.

2.1.5.34. Yirmi Altıncı Makale (Ehl-i Beytin Tarifi)⁹⁵

2073. beyitle başlayıp 2098. beyitle sonlanan makalede, âl-i nebî (Hz. Muhammed'in
akrabası) kavramı tarif edilir. Âl-i nebî olmak, dinî yönden olup soy cihetinden değildir.
Bunun gereği olarak âlin tarifi dinî emirlere uyan ve sâdık âl için uygun olup bu tabir ya-
lancı ve günâhkârlara layık değildir. Hz. Muhammed'in soyundan gelen insanların hayırlı

⁹⁵ Başlık: “Yigirmi altıncı makâle ilâ-min-cihetü'd-dîniyyeti lâ-min-cihetü't-ıyniyyeti mücibince ta'rif-i
Âl-i şâlih ü şâdıkâ şâdık olup âl-i tâlih ü kâzibe lâ-yık u muvâfık olmaduğunu bildürür” (Sarıççek,
2014: 216).

olması gerekir. Onlar nefislerine uyup kötü fiiller işlememeli, isyankâr olmamalıdır. Onların, ömürlerini sürekli ibâdetle geçirmeleri ve sünnete uymak gerekir. Kendilerinden güzel-likler çıkan bu insanlara salâvat getirilmelidir. Aslı ve nesli temiz bu kimseler günâhlarla hâllerini harap etmemelidir.

İçki içip eğlence yapanlara, peygamberin akrabası denilmez. Hz. Muhammed'in, heveslerine uyan akraba ve taallukatını kabul edeceği zannına kapılmak hatadır. Günâhkâr birçok kimsenin kendi atalarını zikrederek insanlar arasında bir mevki gözettiğini belirten şâir, bu hâli açıklamak için, yeşil yapraklı her ağacın gül bahçesine layık olamayacağı örneğini verir. Peygamberin soyundan olmakla gurura kapılan riyakârlara hürmet etmemek gerekir.

Hikâye

Bağdat'ta zenci bir mecnun vardır. Saçı sakalı birbirine karışan bu adam, insan görünümü bir gulyabani gibidir. Zaman zaman nükteli sözler de söylediği olur. Bir gün esasını eline alarak Halife Memûn ile konuşmak üzere yola koyulur. Halifenin huzuruna vardığında, kendisini Allâh'ın rahmetine mazhar olan Hz. Mûsâ olarak tanıtır. Halife, Hz. Mûsâ'nın gönderilme sebebinin Fir'avn'ın tanrılık dava etmesi, isyan edip fesat çıkarması olduğunu oysa kendisinin ne zalim ne de isyankâr olduğunu, hatta kendisinin adaletli bir halife olduğunu söyler. Aynı zamanda, adamın konuşmasından ibret alan halifenin gözleri dolar. Adam, onun Hz. Muhammed'in sünnetini unuttuğunu, Fir'avn'ın huyunu alışkanlık hâline getirerek kibir ve gurura kapıldığını, ona Mûsâlık etmesinin abes olmayacağını söyleyerek geldiği yere tekrar döner.

Yahyâ'nın alıştığımız kişi tasvirlerinden biri ile başlayan hikâye Bağdat'ta yaşanır. Mecnun ile Halife Memûn arasındaki konuşmalara dayanan hikâyenin zamanıyla ilgili Halife Memûn devrinde yaşanmasından başka ayrıntı yoktur. Hikâyenin kurgusu düz ve sadedir.

2.1.5.35. Yirmi Yedinci Makale (Râfızînin Ehl-i Sünnet Düşmanlığı)⁹⁶

2131. beyitten 2167. beyte kadar devam eden bu makale, Râfızîlerin ehl-i sünnetle düşmanlığının, ahmaklıklarından ve sonsuz cehaletlerinden kaynaklandığını konu edinir. Şâir, Râfızîlerin idraksiz, câhil ve değersiz olduklarını düşünür. Onlar nefislerine uyarak dinsiz bir hayat yaşar. Alışkanlıklarını bırakmayıp dinsizliklerinden dönmeyen bu kişiler, Sünnîlerle dostluk kurup onlara tabi olmazlar. Bunlar akla uygun sûrette ikna edilemedikleri gibi Râfızîliklerini yerenlere ölünceye kadar düşmanlık gösterirler. Kötü ahlâklı bu insanlar, dinî emirlere uyan kişileri sevmez ve dürüslere düşmanlık beslerler. Onlarda fikir, anlayış, din ve diyanet olmaz. Doğru sözü işittiklerinde kaçan bu insanların ömürleri, zulüm ve inatla geçer.

Sünnîlerin her sözü Kur'an'a uyarken Râfızîlerinki şeytâna uyar. Şeytâna ümmet olan bu kişiler, Hz. Muhammed'in sahabelerine lanet ederler. Onların bu laneti rahmeti bulmalarına engel olur. Bu kimseler, Hz. Muhammed'in akraba ve taallukatını sever gibi görünerek sahabeleri eleştirmekten geri kalmazlar. Bunlar nasihatle dizginlenemezler. Bu kibirli kişilere ibâdet yerleri hapis gibi gelir. Kendilerini ebediyen talihsizliğe mahkûm eden bu kimselerin işleri akla uygun değildir.

Hikâye

Şirvân'da büyük bir hocaya ihanet eden hizmetçisi, onun bir kese altınını alarak ortadan kaybolur. Bu duruma üzülen hoca, pazara giderek hizmetçiyi bulan kişiye çalınan altınları vereceğini söyler. Hizmetçiyi bulup altınlarla birlikte hocaya teslim ederler. Hoca altınları ateşte tek tek kızdırarak hizmetçinin bütün vücûdunu dağlar. Hizmetçinin elbiselelerini soyarak onu sokağa bırakır. Adam bu yanıklarla dışarıda gezerken yolda vücûdunu kendisinininki gibi dağlanmış birkaç hizmetçiye rastlar. Onlardan birine anlamsız bir şekilde, hocalarına ihanet ettikleri için vücûdlarının böyle yanık içinde olduğunu söyler. Hocasına ihanet eden uşakla, Allâh'a karşı ibâdet vazifesini yerine getirmeyen kul arasında bağ kurana şâir, Râfızîleri yılın on iki ayı on iki imâmı anan, dinle ilgisi olmayan ahmaklar olarak değerlendirir.

⁹⁶ Başlık: “Yigirmi yedinci makâle Râfızî mü'ezzinün gâyet-i hamağat ü nihâyet-i cehâletinden ehl-i sünnet cemâ'at ile 'adâveti olduğunu rivâyet ider” (Sarıçiçek, 2014: 221).

Hikâyenin ana kahramanları hoca ve hocanın hain hizmetçisidir. Hocaya ihanet eden hizmetçiyi bularak hocaya getirenler ve hizmetçinin dışarıda karşılaştığı diğer hizmetçiler, hikâyenin doğal bir sahne görünümünü kazanmasına yardım ederler.

Hikâyenin mekânı Şirvân'dır. Ayrıca Pazar yeri ve yol hikâyede zikredilen diğer mekânlardır. Hikâyenin zamanıyla ilgili bilgi verilmemiştir. Sade bir kurguya sahip olan hikâye, düz bir çizgiye oturtulmuştur.

2.1.5.36. Yirmi Sekizinci Makale (Günâhın Yüze Yansıması)⁹⁷

Bu makale mesnevînin 2197- 2228. beyitleri arasında yer alır. “Suçlular simalarından tanınır” hükmü gereğince âriflerin bu kişileri tanınması ve asilerin herkes tarafından yerilmesi konu edilir. Şâir, makaleye günâhlardan uzak durmayı tavsiye ederek başlar. İki dünya saadetine vesile olan doğruluk, herkesi izzet sahibi yapar. Kişi, sadakat göstererek güvenilir insan olmayı alışkanlık hâline getirmelidir. İstikamet üzere olan kimse için bu hâl, ona sığınak olur ve onu birçok belâdan muhafaza eder. İnsan, ihanet etmekten, hilekâr olmaktan uzak durmalı, başkaları tarafından yanlışlarıyla tanınan biri olmamalıdır. Dürüstlerin, kötü insanlardan uzak durmaları gerekir. Yanlış davranışlarda bulunan insanlar, kendi kalplerine zarar verirler; yüzünün ak, alnının açık olmasını isteyen insan, sâdık olmalıdır. Hile yapmak, ihanet etmek asi insanlara belâ üstüne belâ getirir.

Hainler korkak olurlar, onların görüntüleri kendilerini ele verir. Mesela, bir hırsızın şeklinin değişmesi, renginin sararması, belinin bükülmesi onun eksikliğine delildir. Böyle bir kimsenin insanların içine çıkmaya yüzü olmaz. Kişinin, sözünde duran insanlarla arkadaş olması, hilekâr nefsinin terbiye edilmesi gerekir. Bu şekilde ıslah olan nefis kemâl bulacaktır. İnsan, amellerindeki eksiklikleri giderme hususunda mücadele etmelidir.

Hikâye

Gece gündüz halka hile yapan yaşlı bir kadın vardır. Evi koyun ve inekle dolu olan bu kadın, onların sütünü satarak yaşar. Süte su katmadan sütü satmaz. Bir gün ansızın şiddetli bir yağmurun yağmasıyla evi suyla dolar. Sahip olduğu her şeyi selin alıp götürmesiyle zenginken fakir konuma düşer. Gece gündüz ağlayan bu kadın, düştüğü güç duruma daha fazla sabredemeyerek Hasan Basrî Hazretleri'nin yanına gider. Ona, bütün bunların

⁹⁷ Başlık: “Yigirmi sekizinci makâle yu'rafü'l-mücrimüne bi-sîmâhüm muqtezâsınca nişân-ı 'işyân-ı insân 'ayn-ı 'arife 'ayân olup 'âşî-yi bed-nâm mezmûm-ı hâşş u 'âm olduğunu i'lâm ider” (Sarıçiçek, 2014: 226).

başına gelmesine sebep olacak nasıl bir günâh işlemiş olabileceğini sorar. O da, kadına süte kattığı suların toplanarak sel olduğunu, sele dönüşen bu suların bütün malını götürdüğünü söyler.

Şahıs kadrosunun ağırlığının erkekler üzerine yoğunlaştığı mesnevînin tek kadın kahramanı hile yapan bu ihtiyar kadındır. Hikâyenin başı yaşlı kadının tanıtımına ayrılmıştır.

Olaylar, bir gün ansızın şiddetli bir yağmurun yağmasıyla başlar. Evini sel basmasının ardından Hasan Basrî'ye gidinceye kadar ihtiyar kadının yaşadıkları özet geçilmiştir. Olayların birinci halkası, ihtiyar kadının sel altında kalan evinde yaşanmıştır. İkincisi ise, belirtilmemiş de olsa, Hasan Basrî'nin tekkesi olmalıdır.

2.1.5.37. Yirmi Dokuzuncu Makale (Rüşvet)⁹⁸

2255. beyitle başlayıp 2280. beyte kadar devam eden yirmi dokuzuncu makalede şâir, rüşvet yiyenlerin makamlarını kaybedeceklerini, bu kimselerin sonunda utanılacak bir hâle düşüp yaptıklarından pişmanlık duyacaklarını dile getirir.

Rüşvetli mal, kişiye haram kılınmıştır. Rüşvet alan insan, ahirete ateşini dünyadan götürür. Böyle bir fiille ayıplanmak insana yakışmaz. Tamah ve hırs ile şeytâna uyarak Allâh'ın emirlerini terk etmemek gerekir. Böyle bir insanın gönlü, diğer insanların onu kınamalarından daralır. Bu kişinin başına güzel şeyler gelmediği gibi, Allâh onun malına bereket de vermez. Rüşvet teklif eden kişilere aldanmamak, rüşvetten korkmak gerekir. Rüşvet kişinin Allâh'a ulaşmasına engel olur. İnsan için bir talihsizlik olan rüşvet utanılacak bir hâldir. İsfraf eden bir insan, müsrifliğini ancak rüşvet alarak sürdürebilir.

Kanaatkâr insan istikametli olur. İstikamette olmak imanı ziyadeleştirir. İmanın artması da, hem dünya hem de ahiret hayatına fayda verir. Hain insanlar gündüzlerini siyaset korkusuyla, gecelerini de dert ve kasvetle geçirdiklerinden hiçbir zaman rahat edemezler. İnsan, korkulu olan bu rüşvet yoluna girmemeli ve kendini başkalarına karşı mağlup etmemelidir. Rüşvet, kibir, öfke gibi özellikler memuriyet hayatının kaybına da sebep olur.

⁹⁸ Başlık: “Yigirmi dokuzuncu makâle müdâvem-i rüşvet ‘alâmet-i zevâl-i devlet olup nihâyeti fazâhat u kabâhat ü ‘âkıbeti nedâmet ü melâmet olduğum iş‘âr u izhâr ider” (Sarıççek, 2014: 231).

Hikâye

Konya’da tamahkârlığıyla bilinen uğursuz bir kadı vardır. Bu kadı, insanlardan aldığı rüşvete göre onlara muamele eder. Bir testiye toprak doldurup üzerini bal ile kapayan Nasreddîn Hoca, işini hallettirmek üzere kadıya gider. Rüşveti gören kadı, hocayı çok iyi karşılar. Kadı, hoca için gerekli senedi hazırlayıp onu gönderdikten sonra testiye açarak balı yemeye başlar. Testinin toprakla dolu olduğunu fark edince çok sinirlenerek testiye kırar. Senedi hocadan hile ile almaya karar verir. Ertesi gün hocaya, senette bir yanlışlık olduğunu, yenisini yazması için eskisini kendisine getirmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine hoca, latîfeyle karışık bir şekilde, senette yanlışlık olmadığını, asıl yanlışlığın testide olduğunu belirtir. Kadıya rüşvet almamasını, sonunda testi gibi toprak olacak vücûdunu haramla beslememesini öğütler.

Kişileri tek yönlü tasvir etme âdeti olan Yahyâ, burada da bu alışkanlığını sürdürür. Yahyâ’nın hedefinde fert değil, toplum olduğu için kadı, bir kişiyi değil, toplumda onlarca belki de yüzlerce örneği olan rüşvet alan memurları temsil eder. Şâir, kadıyı fert olarak takdim etmenin yanı sıra, onu bir ana fikri dile getirmede araç olarak kullanır.

Nasreddîn Hoca döneminde gerçekleşen olaylar Konya’da yaşanır. Hikâyede olaylar iki günlük bir süreci kapsar. Rüşvetçi kadı, kendisine hile yapıldığını anlayınca hemen ertesi gün Nasreddîn Hoca’ya gider. Bu şekilde bir günlük süre, atlanmış, böylece olay anlamı hız kazanmıştır:

Çoğu zaman olayın içine yorumlarını da katan şâirin bu özelliğini burada da devam ettirdiğini görürüz. “*Kişinin senedi yanlış olunca, kendi davasına biçim veremez*” anlamındaki beyit, şâirin yorumcu tavrını sürdürdüğünü gösterir:

Yañlış olınca kişide hüccet

Kendü da’ vâsına virmez şüret

(GR: 2298)

2.1.5.38. Otuzuncu Makale (Ev Yapmak)⁹⁹

2313-2350. beyitler arasında yer alan makale, “Ahmaklar olmasaydı, dünya harap olurdu” mefhumunu idrak eden kimselerin akıllıca davranarak mahvolacak dünya evini güzelleştirmeye çalışmayacaklarını anlatır. Makaleye dünyaya rağbet eden insana seslene-

⁹⁹ Başlık: “*Otuzuncu makâle ve levle’l-ħumkâ le-ħarabeti’t-dîn mefhûmınca ma’lûm idenler ‘âkılane deprenüp virâne olacak ħaneyi ta’ mîr itmedüklerini tefsîr ü takrîr ider*” (Sarıççek, 2014: 235).

rek başlayan şâir, ölümlü insanın, yüksek evler yapmasının anlamsızlığına dikkat çeker. Bu dünya kimseye kalmayacağına göre akıllı olanın taş üzerine taş bırakmaması gerekir. Büyük köşkler, insanların hakîkati görmelerine perdedir. Böyle bir hâl, insanın maksadına ulaşmasına engel olmamalıdır. İnsan, ancak her türlü zevke karşı koyup kendini ibâdete verdiğiğinde bu gaflet perdesini yırtabilir.

Bütün mülkün Allâh'ın olduğuna dikkat çeken şâir, Allâh'ın, mülkünde başkalarının bina yapmasından hoşnut olmayacağını düşünür. Kısa bir süre içinde o ev örümcek ağı gibi virane hâle gelecektir. Dünyaca ünlü padişahların saraylarının sonunda yerle bir olmalarına dikkat çeken şâir, insanın dünyasını mamûr hâle getirmeye çalışırken ahiretini yıktığını söyler. Sonunda insanın ikamet edeceği yer, iki adımlık mesafesi olan mezardır.

Hikâye

Ebâ Derdâ adında dünyanın süsüne bakmayan, fakirliği alışkanlık hâline getiren, dert ve belâlarla övünen bir sahabe vardır. Kendisine, kapısından girebilmek için iki büklüm olmayı gerektiren küçük bir ev yapar. Hz. Muhammed'in mağaraya izzetle girmesi gibi, o da evine rahat bir şekilde girer. Hz. Yûsuf'un kuyusu gibi olan bu dar mekân, onun için cennetin gül bahçesi şeklini alır. Bu kulübe, uykuya daldığında ayağı dışarıda kalacak kadar küçüktür. Az ile yaşayan, gününü mihnetler altında geçiren sahabe, yıllarca bu evde yaşar. Sahabeler onun yanına toplanıp evini bir miktar büyötmek için çok ısrar ederler. Ebâ Derdâ onlara ısrar etmemelerini, ölecek bir can için bu kadarının bile fazla olduğunu söyler.

Ebâ Derdâ ve sahabe dostları arasında geçen hikâye, anlatıcının yorumuyla başlar. Yahyâ, Ebâ Derdâ'nın dünyanın süsüne bakmadığını söyleyerek rûhunun şad olması için dua eder.

İçinde yaşadığı ev ile Ebâ Derdâ'nın şahsiyeti arasında önemli bir bağ vardır. Bu hâl hikâyenin mesajını destekleyen en önemli unsurdur. Kısa hikâyelerde mekân tasvirini çok önemsemeyen Yahyâ, bu evi bizlere tasvir eder. Hikâyenin mesajı evin tasvirinde odaklaşır. Hikâyede mekân, psikolojik bir hüviyete bürünür. Bu dar mekân adeta cennetin gül bahçesi kadar genişler:

Yapdı bir hâne kalilü'l-mikdâr

Tar idi niteki qalb-i bîmâr

Çapısından giremezdi aşlâ
Olmasa dâl-ı dü-tâ gibi dü-tâ

Aña eylerdi şalâh ile dühûl
Nitekim ‘izzet ile gâre Resûl

Çâh-ı Yûsuf gibi ol teng-i mekân

Olmış idi aña gülzâr-ı cinân

(GR: 2353-2356)

Şâir, hikâyeyle dünyanın geçiciliğini ve anlamsızlığını vurgulamak ister. Allâh’a giden yolun kalpten dünyayı çıkarmakta ve sıkıntıları tercih edebilmekte gizli olduğunun farkında olan Yahyâ, darlıktaki genişliğe dikkat çeker.

2.1.5.39. Otuz Birinci Makale (Cömertlik)¹⁰⁰

2373. beyitten 2416. beyte kadar devam eden makalede cömertliğin dindarlık alame-ti, cimriliğin ise günâhkârların sıfatı olduğu anlatılır. Cömertlik insanı şerefli kılar ve yü-celtir. Hâtem-i Tâî gibi olan her cömert insan, tam ikram ile şeref kazanır. Cömertlik, kah-ramanlığın işaretidir. Parasına ve malına kıyabilen insan, canını da feda edebilir. Cömert insanlar herkese mutluluk verir. Cömert kimsenin malının bereketini, Allâh verdiğiinden malının ardı arkası kesilmez. Cömert insanlar, cömertlikleriyle âleme rahmet vesilesi olur. Malı boş yere harcamak ve ihtiyacı olmayan câhil insanlara vermek, cömertlik değil aksine sefihliktir. Bahşış; fakire, yemek de aç olana verilmelidir. İnsan, malını ve parasını sonun-da kendisine faydası olmayacak şekilde israf etmemelidir.

Şahsiyetli insanlar, cimrilerden haz etmedikleri gibi, onlardan uzak durur. Şâir, cim-rileri üç kısma ayırır: Birinci kısım cimriler, maldan başka bir şey düşünmez. Çok bencil olan, sadece kendi kazandıklarını düşünen bu tarz insanlar, mallarını başkalarıyla paylaş-maz. İkinci kısım cimriler, sahip olduğu ilmi başkalarıyla paylaşmayan, sürekli iltifat bek-leyen, kendini beğenmiş kimselerdir. Bu tarz insanlara hürmet göstermemek, onları kalben tasdik etmemek gerekir. Hüner sahibi olan üçüncü kısım cimriler ise kıskançtır. Bunlar, sanatlarını hiç kimseye öğretmez. Bu kimseler biri vefat ettiğinde ona dua bile etmez. Bu tarz insanlardan uzak durmak gerekir.

¹⁰⁰ Başlık: “**Otuzbirinci makâle sa’âdet-i şehâvet ‘alâmet-i şulehâ şâhib-i habâset hisset-şifat eşkıyâ ol-duğın hikâyet ider**” (Sarıççek, 2014: 240).

Hikâye

Kimseye su bile vermeyen çok cimri bir adam vardır. Gündüzleri kimseye görünmeyen bu adam, geceleri eve misafir gelir diye lamba bile yakmaz. Evine hiç misafir gelmez. Bir gece iki adamı, misafir etmek zorunda kalır. Üzüntülü bir şekilde ah u vah ederek misafirlerine bir kaşık bal getirir. Sofrada ev sahibi ile birlikte balı yerken adamlardan biri durumu anlar. Arkadaşına balın kendisini yaktığını söyler. Arkadaşı gülererek balın onu değil, evine misafir alıp balını ziyan ettiği için ev sahibini yaktığını söyler. Bu şekilde ev sahibinin aybını yüzüne vurur.

Şâir, hikâyeden hakîkate geçerek okuru, yerilen bu hareketten uzak durmaya davet eder. Bu hâlin kişiyi başkalarının diline düşüreceğine inanır. Ayrıca bu özellikteki insanların davetine iştirak etmemeyi tavsiye eder. Cimri insanlarla değil, dünya endişelerinden sıyrılmış insanlarla arkadaşlık kurmayı öğütler. Allâh'tan, evliyâ hasleti olan cömertliği talep ederek bu bölümü sonlandırır.

Hikâye cimri adamın tanıtımıyla başlar. Yahyâ hikâyelerinde değineceği konuya muhtabık şahıslar seçer ve kişilerin konuyla ilgili özelliği üzerinde yoğunlaşarak onları okuyucuyla tanıştırır. Tek yönlü bu tanıtım, hikâyenin nasıl ilerleyeceğini ifşa ettiğinden, bu durum merak unsurunu olumsuz etkiler. Okuyucu, kişiliklerini tanıdığı bu şahısların nasıl davranışlar sergileyecekleri konusunda az da olsa fikir sahibi olur. Başlangıçta uç derecede bir cimri tasviri yapıldığından, cimri adamın davranışları okuyucuyu şaşırtmaz.

Cimri adam ve iki misafir arasında geçen olaylar bir gece yarısı yaşanır. Hikâyenin mekânı cimri adamın evidir.

Muhaverelerini nesrin geniş imkânları ile değil, nazmın sınırlı olanakları ile gerçekleştiren Yahyâ, az sözle çok şey anlatması gerektiğinin farkındadır. Şâir, yüksek bir hakîkati birkaç beyte sıkıştırarak etkili bir şekilde anlatır. Arkadaşlardan birinin diğerine balın kendisini yaktığını söylemesi üzerine adamın verdiği cevap, hikâyenin mesajını aktarmaya kâfidir:

Didi yoldaşına bir nefret ile
Yağdı bu bal beni gâyet ile
Bu söze güldi o dağı fi'l-hâl
Didi hâşâ seni yakmış ola bal

Bal anı yağı ki aldı mihmân
Bir kaşuğ balı anuñ oldı ziyân

(GR: 2426)

2.1.5.40. Otuz İkinci Makale (İçki İçmek)¹⁰¹

Bu makale, 2439-2485. beyitler arasında yer alır. Şâir “İçki içenler lanetlenmiştir” hükmü gereğince, içki içenlerin rahmetten uzak olacaklarını, onların hidâyete ermelerine ve saadete kavuşmalarına içtikleri şarabın engel olacağını anlatır. Doğru yoldan çıkmayı ve haram eğlencelere dalmayı, utanç verici bir hâl olarak değerlendiren Yahyâ, bu hâlin mahşerde insanın yüzünü kızartacağını düşünür. İçki içerek sarhoş olmak, doğru yolu bırakıp günâhlara girmek, yapılan ibâdetleri mahveder. Bütün kötülüklerin başı olan içkiden uzak durmak gerekir.

Kişiyi arsızlaştıran içki, insanlara cehennemden gelen bir ateştir. Şarap insana hem fiziksel hem de düşünsel anlamda zarar verir. İnsan, aklıyla birçok sırrı anlayabilecekken, içki içerek anlayışını sınırlandırır. İnsan haram olan içkili-eğlenceli meclislerde bulunmaması, Allâh’ın zikrine engel olan mûsikîye meyletmemeli, kişiyi gittikçe dinsizliğe sürükleyen meyhaneye gitmemelidir. İnsanın sürekli içerek kendisini kâfirlere benzetmemesi gerekir.

Sakalla ilgili yorumlar da yapan şâir, sakalı tıraş etmeyi günâhkârlık olarak görür. Ağacın yaprağıyla yeşermesi gibi, insana da sakalın güzellik verdiğini düşünür. Günâhkâr insanların sürekli sakallarını tıraş ettiklerinden söz eder.

Şâir, esrar ve afyon kullanan isyankâr insanları da günâhkâr görür. Tiryaki olan bu insanların dertleri çok fazladır. Zararlı maddelerle mum gibi eriyen, dert çekmekten belleri bükülen bu kişiler, zafiyetten tanınmaz hâle gelirler. Halk ile kavga hâlinde olan bu insanların zehirleri, yılan gibi kendi ağızlarındadır. İnsanın, vücûd için zehir olan ve onu ölüme götüren afyona köle olmaması gerekir.

¹⁰¹ Başlık: “Otuz ikinci makâle şâribü’l-hamri mel’ünün muhtezâsınca mey-ğor u maħmûr rahmetden dūr olup şarâbı niğâb-ı şahid-i hidâyet ü hicâb-ı cenâb-ı sa’âdet olduğunu bildürür” (Sarıççek, 2014: 245).

Hikâye

İçki ve afyon kullanan bir adam, sarhoş bir vaziyette çamurlara bata çıka evine giderken yolda Şeyh Vefâ ile karşılaşır. Şeyhi gördüğünde onun ayaklarına kapanan adam, ondan böyle bir hayattan kurtulması için kendisine dua etmesini ister. Şeyh onun çamura düşmüş bir cevher olduğunu düşünerek kıyafetlerini temizler. Allâh'a el açarak dua eden şeyh, kendisinin onun dışını temizlediğini belirterek Allâh'tan onun içini temizlemesini, onu isyankârlıktan kurtarmasını ister. Adam sonunda zühd sahibi biri hâline gelir.

Hikâyenin kişileri Şeyh Vefâ ve sarhoş adamdır. Burada değişim yaşayan diğer hikâye kişilerinden farklı bir durumla karşılaşılır. Diğer hikâyelerde değişimler kişiyi etkileyen bazı hâllerle gerçekleşirken burada bütün sebeplerden bağımsız kişinin kendi talebi söz konusudur. Sarhoş adam şeyhi görür görmez iyi bir hâl almak için kendisine dua etmesini ister.

Olaylar mescide giden yol üzerinde yaşanır. Düz bir seyir izleyen hikâye Şeyh Vefâ zamanında yaşanmıştır. Bunun dışında zamanla ilgili herhangi bir ayrıntıya rastlanmaz.

2.1.5.41. Otuz Üçüncü Makale (Mecâzî Aşk)¹⁰²

2509. beyitle başlayıp 2561. beyte kadar devam eden makale, mecâzî aşkla kendinden geçen câhillerin, günâhlarından dolayı ahirette harap olacaklarını konu edinir. Şâir, mecâzî aşk sahiplerini üç kısma ayırır: Öncelikle, bir erkeğin başka bir erkeğin yüzüne ilgisini içeren ve soyut yüz güzelliğiyle sınırlı olan aşktan söz eder. Bu tarz muhabbet besleyen bir âşğın, bir güzeli sevdiğinde sergilediği davranışları anlatır. Âşık, sevgilinin derdi ile inlemekten yeni ay gibi incelik, onu doğrulukla kardeşi gibi sever, ona hizmet etmeyi canına minnet bilir, kabalığı terk ederek sevgiliden uzak durur, ona sadece bayramdan bayrama selâm verir. Allâh dışındaki varlıklara muhabbet (platonik de olsa), günâhtır. Allâh, kendisinden başkasına muhabbet besleyeni, değersiz kılar.

İkinci kısımda ise iki erkek arasındaki platonik olmayan, lanetlenme sınırına varılmamış bedensel bir ilgiden söz edilir. Bu tarz muhabbet sahibi, dünyada ansızın bir güzelle arkadaş olur, onu kucaklayıp öper, onun hizmetini görür, ona esir olur, kulağına eği-

¹⁰² Başlık: “Otuz üçüncü makale ‘ışk-ı mecâzî ile hayrân u sergerdân olan nâ-dânlar ahiret u ‘âkıbetlerin cürm ü cinâyetle harâb u yebâb itdüklerini bildürür” (Sarıçiçek, 2014: 251).

lerek sırlarını onunla paylaşır, ilişkisini bundan öteye götürmeyen âşık bunu lanetlenmiş bir ilgi olan Lûtîlik noktasına kadar ilerletmez. Âşıklar arasındaki bu garip hâl de hatadır.

Üçüncü tarz muhabbetten Allâh'a sığınarak konuya giren şâir, bu tarz muhabbet sahiplerinin Kaf Dağı kadar büyük günâh işlediklerini düşünür. Böyle kimseler bir güzeli tavladıklarında, ona yalvararak ağlayıp inler, sevgiliyi sıkıntıya sokup onun eteğine karga gibi yapışır, her şeyleriyle ona kavuşmak için çabalar, sevgiliyle bedensel ilişkiye girerek büyük günâh işler, böylece yerlerini yakıcı ateş yaparlar.

Şâir, okura bu şekilde davranarak ibâdetlerini mahvetmemesini, isyankâr olmamasını tavsiye eder. Kendisinin her sözünün kişiye ders olduğunu söyleyerek ondan Lût kavminin hikâyesini dinlemesini ister.

Hikâye

Lût kavmi, livata ile zina işleyip peygamberlerinin uyarılarını dinlemedikleri için Allâh onları helâk eder. Allâh onlara öyle bir belâ gönderir ki şehrin sahrası, dağı, gül bahçesi, bağı, her neyi varsa, melekler vasıtasıyla göğe kaldırılır ve sonra yerin dibine geçirilir. Bu kavim mensupları iki dünyada da kötü anılır.

Konusu peygamberler tarihinden alınan hikâyenin şahısları, canlı birer kişilik olarak görülmez. İsyân ettikleri için Allâh bu kavmi helâk etmiştir. Melekler de birer kişilik olarak hikâyedeki yerlerini almışlardır. Lût kavmi döneminde yaşanan hikâyenin mekânı kavmin yaşadığı şehirdir. Hâkim bakış açısıyla anlatılan hikâyede, anlatıcı kahramanların ölümden sonraki hâllerinden de haberdardır.

2.1.5.42. Otuz Dördüncü Makale (Hikmetli Konuşma)¹⁰³

Bu makale, mesnevînin 2562-2610. beyitleri arasında yer alır. Diline hâkim olan insanların huzurda olduklarının anlatıldığı makalede şâir, insana sırlarla yüklü hâle gelmesini, itikadı sağlam kimselerle arkadaşlık kurmasını, dostlarıyla yumuşak bir dille konuşmasını, düşmanlarına ise dost gibi görünerek selâm vermesini öğütler. Dil insanın başına çok işler açabileceği için insan dikkatli konuşmalıdır. Câhil kişilerle beraberlik, kavga ve gü-rültüye sebep olabileceğinden onlardan uzak durmak gerekir. İncinmek istemeyen insan, söylenilen her şeye itiraz eden, söze sözle karşılık veren boş kişilerle kavga etmemelidir.

¹⁰³ Başlık: “Otuz dördüncü makâle men-şamete necâ deliliyle dilinden ihtiraz iden ehl-i niyâz ceres-mişâl dil ucından başını gavğâyâ virmeyi âsûde-ğâl olduğunu bildürür” (Sarıçiçek, 2014: 255).

Ayrıca karşı tarafı üzen konuşmalar da yapmamak gerekir. Çok konuşmak da insana zarar verir.

Doğru sözler câhillere ağır gelir. Kişinin özünde letafet olmayınca yüksek nasihatlerin onu etkilemeyeceğini belirten şâir, câhil insanlara nasihat etmemek gerektiğini düşünür. Hz. Muhammed'in nasihatlerinden hiçbir şey almayan Ebû Cehil ve Ebû Leheb'in hâllerini bu duruma örnek gösterir. Nasihatten ancak akıllı insanlar istifade edebilir. Mesela, dindar olmasına rağmen günâh işleyen kimselere nasihat fayda verebilir fakat arzularının esiri olan insanlara nasihat etmek hatadır. Gereksiz işlerini güzel sanan bu tarz insanlar, kıyamet geldiğinde kendilerinden utanacaklardır.

Hikâye

Câhil bir taşralı, şehri seyretmek için eşğine biner ve pazara gelir. Aktar dükkânına giren bu adam misk kokusundan bayılıp yere düşer. İnsanlar başına toplanıp adama ne olduğunu anlamaya çalışırlar. Aktar, onun misk kokusundan etkilendiğini söyler. Bu sözün üzerine orada bulunan bir rind, tezek yakar. Tezeğin dumanını soluyunca adam kendine gelip ayağa kalkar. Rinde, “Hızır gibi yetişip tütsü yakmasaydın, yaramaz bir koku beni öldürmek üzereydi” der.

Mayası bozuk olanlara öldürücü zehir, panzehir gibi gelir. Kimilerine karanlık gece gündüz gibi kimilerine de diken gül gibi görünür. Bu sebeple ehil olmayanlara nasihat etmek hatadır.

Hikâyenin asıl kişisi taşralı adamdır. Yardımcı şahıs görevinde olan rind, taşralı adamın rolünü tamamlar. Aktar ve dükkândaki diğer kişiler, hikâyenin sosyal atmosferinin oluşmasına hizmet ederler.

Olayların aktar dükkânında yaşandığı hikâyede mekânın genişten dara doğru bir seyir izlediği görülür. Taşralı öncelikle şehre inmiş, oradan pazar yerine gitmiş ve aktar dükkânına girmiştir. Hikâyenin zamanı belirtilmemiştir.

2.1.5.43. Otuz Beşinci Makale (Mecâzî ve Hakîkî Şâirlerin Farkı)¹⁰⁴

Güzel söz söyleyen şâirlerin izzetle anıldığı, menfaat peşinde koşanlarınsa yerildiği otuz beşinci makale, 2637. beyitle başlayıp 2675. beyitle sonlanır. Makalede, şâirin şiir ve şâir hakkındaki düşünceleri yer alır. İnsana Allâh vergisi olan şiir yazma yeteneği çalışarak elde edilemez. Şiir söylemenin sırrını ancak âşıklar keşfedebilir. Manası gizli bu sözler; okumak ile bilinmeyeceği gibi, gizli olan bu hazine de aramakla bulunamaz.

Şiirin, Allâh'ı ve peygamberi anlatması gerektiğini düşünen Yahyâ Bey, gerçek şâir olarak Sa'dî, Attâr, Hâfız, Nizâmî, Hüsrev, Câmî, Nevâyî gibi isimleri gösterir. Her biri velî derecesindeki bu şâirler, mana yüzüne perde olduğu için dünya süslerine iltifat etmez. Fakirlik yolunda giden bu şâirler sabır, zühd ve kanaat sahibidir. Bu kişiler padişahların önünde bile eğilmez.

Mecâzî şiir söyleyenler ise talihsizdirler. Bu kişiler câhillere yakındır. Kasîdeyle başkalarını kendilerine çeken bu tarz şâirlere iltifat etmemek gerekir. Dünya ehlerinden lütuf uman bu kişiler, onların kapısında köpek gibi makam tutarlar. Bunlar birkaç altın ve gümüş için kalitesiz insanları övüp göklere çıkarır. Ahirette mahşer meydanı kurulduğu zaman söyledikleri o kasîdeler onların karşısına birer ejderha olarak çıkacaktır.

Hikâye

Yüzünde tüy olmayan, rezil ve kötü huylu bir adam vardır. Başlangıçta uşaklık yapan bu adam, gittikçe zengin hâle gelir. Parasının haddi hesabı yoktur fakat varyemezlerdendir. Şâir Enverî, ondan para koparabilmek için bir kasîdeyle adamın yanına varır. Manasız beyitlerden oluşan şiirini adama okur. Kasîdeyi dinleyen adam Enverî'ye bir yağ mumu hediye eder. Enverî, kendisine verilen mumu sarığına sararak sevinçle döner. Adam onu basit bir mumla başından göndermiş olur.

Bu kadar basit şeylere bile tenezzül eden bu tarz şâirleri yeren Yahyâ Bey, ölümü bu hâli yaşamaya yeğ tutar. İnsanlardan para koparmaya çalışan şâirlerin yerilmesi gerektiğini düşünür. Onları yerle bir edecek, nazım bağımlı dikenlerden temizleyecek bir kahraman arar.

¹⁰⁴ Başlık: "Otuz beşinci makâle fuşâhâ'i'l-kibârî 'izzetle tefsîr ü şu'arâ'i'l-cerrârî zilletle taḥrîr eyler" (Sarıççek, 2014: 261).

Yahyâ, hikâyeye başlangıçta uşakken zamanla zengin olan adamı tasvir ederek başlar. Şâir Enverî'nin portresini de davranışlarını sergileyerek çizer. Yahyâ, kişilerini farklı perspektiflerin odağına yerleştirmede başarısızdır. Hikâyelerde kişiler hep tek yönlü karşımıza çıkar. Gerek uşaklıktan zengin olan adamın gerekse şâir Enverî'nin hep kötü yönleri anlatılmıştır. Hedefinde olayları anlatmak olan şâir, mekân ve zaman üzerinde durmamıştır.

Yahyâ, yorum hakkını hikâye kişilerinin elinden aldığı gibi okurun elinden de alır. Olayları sahnelemekle yetinmeyen şâir, yorum ve telkinleriyle okuyucuyu yönlendirir. Bu hemen hemen bütün hikâyeler için geçerlidir. Olay anlatımı bittikten sonra sözü alan şâir, konuyla ilgili yorumlarını sıralar. Yahyâ, ölümü Enverî'nin düştüğü duruma yeğ tutar. İnsanlardan para koparmak için şiir yazan şâirlerin eleştirilmesi gerektiğine inanır.

2.1.5.44. Otuz Altıncı Makale (Kâbe'ye Gitmenin Önemi)¹⁰⁵

2698. beyitten 2722. beyte kadar devam eden makale, Allâh'ın şerefli kıldığı Kâbe'nin günâhkârlar için sığınak olduğunu ve orayı ziyaretin ümmetin rahmetine vesile olduğunu bildirir. Kâbe'nin Hz. Muhammed'in şehri, sahabelerin meskeni olduğunu söyleyen şâir, orayı arzu ve maksatlara ulaşılan yer, Müslümanların kiblesi olarak tarif eder. Kâbe'yi bütün dünyanın ayağına geldiği siyahlarla örtülü bir şeyhe benzetir. Perde ardında oturan mürşide benzettiği Kâbe'nin, iman edenleri mıknaş gibi kendisine çektiğini söyler. Allâh'ın rahmet vesilesi kıldığı bu yeri ziyaret etmenin farz olduğuna dikkat çeker. Hakîkî saadeti, gidip onu görmek ve eşiğine yüz sürmek olarak değerlendirir.

Kâbe'ye gidilme sebebi sıkıntı çekmektir. Kâbe yolunda çekilen şiddetli sıkıntılar rahmete vesile olur. Kişi çektiği zahmetlere göre sevap kazanır. Güzellikler zahmet çekilmeden elde edilemez. Bu vazifeyi yerine getirmek için ne kadar sıkıntılar çekilmiş de olsa, sonunda vazifeyi ifa etmek insana hoş gelir. Başkalarıyla alakadar olmaktan dolayı bu seyirden mahrum kalan insana yazık olur. Gücü olmayan insanın Kâbe için uzaklara gitmesine gerek yoktur. Allâh'ın nûruna mazhar olan mü'minin kalbi, Kâbe hükmündedir. Mazlum kimselerin kalbini kırıp onun kalbini kederlendirmemek gerekir. Hayır düşünerek bir kalp kazanmak insana Kâbe inşa etmiş kadar sevap kazandırır.

¹⁰⁵ Başlık: "Otuz altıncı makale Ka' betu'llâhu şerrefehu'llâhu her gâh penâh-ı ehl-i günâh olup ziyâreti beşâret-i rahmet-i ümmet olduğunu bildürür" (Sarıçiçek, 2014: 266).

Hikâye

İsyân içinde olan bir adam, Şeyh Şibli'ye gidip eskiden gecelerini namazla gündüzlerini de oruçla geçirdiğini, bütün günâhlardan uzak durduğunu fakat hacca gidip geldikten sonra şeytânın kendisini azdırarak isyankâr hâle getirdiğini, artık meyhaneden çıkmaz olduğunu söyler. Allâh'a daha yakın olmayı düşünürken tam aksinin gerçekleştiğini belirten adam, ondan bu hâlin hikmetini sorar. Şeyh ona, Kâbe'nin herkes için ölçü olduğunu, oraya giden herkesin kalbindekine göre muamele gördüğünü söyler. Kâbe kalbi temiz insanların ibâdet ve takvalarını arttırırken, kalbi temiz olmayanların manevî hastalıklarını izhar etmektedir. Adama, kendisinde günâh arzusu olduğu için kalbinin bu kadar zarar gördüğünü söyler. "Kâbe'yi görmekle bir şeyler değişseydi, Ebû Cehil'e faydası olurdu" der. Adama tövbe etmesini, kalbini riyadan temizleyerek tekrar hacca gitmesini tavsiye eder.

Şâirin üzerinde durduğu ana fikir, ibâdetlerin riya ve tasannu gibi kötü duygulardan arınmış bir vaziyette yapılması gerektiğidir. Şâir, şeyh ile isyankâr adam arasındaki konuşmalardan yola çıkarak bunu göstermeye çalışır. Olay anlatımına ağırlık veren, hedefinde mesajı aktarmak olan Yahyâ'nın çoğu zaman mekân ve sosyal çevre üzerine düşünmediğini belirtmiştik. Burada mekân ve sosyal çevrenin yanı sıra kişiler üzerinde de yoğunlaşmayan şâir, isyankâr adamın ismini belirtme ihtiyacı bile duymaz. "*Bir filankes oğlu filankes oğlu filan isyan derdine çare arardı*" anlamındaki beyitte bunu görmek mümkündür:

Bir filân ibn-i filân ibn-i filân

Derd-i 'isyâna arardı dermân

(GR: 2723)

İsyankâr adamın, Kâbe'ye gitmeden önceki hayatının 2725-2731. beyitler arasında geriye dönülerek anlatılması olay zamanının genişlemesine neden olur.

2.1.5.45. Otuz Yedinci Makale (Affetmek)¹⁰⁶

2746-2775. beyitler arasında yer alan makalede insaniyetin gereği olan gönül alma ve affetme sıfatına sahip kimselerin seçilmiş oldukları anlatılır. Affetmeyi, peygamber hasleti olarak değerlendiren şâir, affedici olmak gerektiğine inanır. Affi, îmân dalının meyvesi, Allâh'ın nûrunun ışığı olarak görür. Kin ve öfkeyi düşük mertebedeki insanlara özgü birer davranış olarak görürken, güzel bir haslet olan affetmeyi büyüklerin işi olarak değer-

¹⁰⁶ Başlık: "Otuz yedinci makâle muktezâ-yı mürüvvetle kâr-sâz u dil-nüvâz olan şıfat-ı 'afvla mevşûf ü ma' rûf olup cümleden mümtâz olduğunu i' lâm ider" (Sarıçiçek, 2014: 270).

lendirir. Affetmenin, padişahın adaletinin göstergesi olduğuna inanan şâir, aynı zamanda affediciliği saltanatın süsü görür. Allâh'ın affedenleri sevdiğine, bundan dolayı insanın yumuşak başlı ve affedici olması gerektiğine değinir.

Allâh'ın inşa ettiği bir bina olan insan bedenini yok yere yıkan ahmaktır. Allâh, insanı herkesten daha şerefli yaratmıştır. Her şeyi yarattığı gibi, yok edecek olan da Allâh'tır. Dinsiz bir zalim bir bahaneyle gelip insanın evini yıksa bile, kişi öfkeye kapılarak ona kötülük yapmamalıdır. İnsan başkalarına zarar verdiği takdirde Allâh, mutlaka kendisine hak ettiği cezayı verecektir. İnsanların kötülüklerine değil de iyiliklerine bakmak, kusurlarını da affederek kapamaya çalışmak gerekir. İnsan yaptığının aynısıyla mukabele görecektir. İnsan, birinden kötülük görse de ona iyilikle karşılık vermelidir. Allâh'ın affediciliğine mazhar olmak için insanın da affedici olması gerekir.

Hikâye

Bir fedai, insanları küçük nedenlerden dolayı katletmeyi huy edinmiş bir padişahı öldürmek için keskin kılıcıyla padişahın yanına kadar gider. Padişahı öldüreceği sırada yakalanır. Padişah kendi canı söz konusu olduğundan can acısını anlar. İçine Allâh korkusu düşen padişah, tövbe ederek insanları katletmeyi terk eder. Allâh da adaletle hüküm süren padişahın bütün günâhlarını affeder.

Hikâyenin asıl kişileri fedai ve padişaktır. Fedaiyi yakalayan askerler, fon şahıs vazifesinde kullanılmışlardır. Hikâyenin sosyal çevresini oluşturan bu askerler, olayların gerçeğe yakınlığını, dolayısıyla inandırıcılığını arttırmışlardır. Aydınlanma anının anlatıldığı hikâyedeki değişim anlıktır. Yahyâ'nın hikâyelerindeki değişimlerin birçoğu anlık olup uzun sürede gerçekleşen değişimlere pek rastlanmaz.

Olaylar geçmiş zamanda yaşanmıştır. Yapılan bir özetlemeyle olay zamanı hızlandırılmış böylece anlatının süresi olayların süresinden daha kısa tutulmuştur. Padişahın tövbe ettikten sonra bütün saltanat yıllarını adaletle geçirdiğini söyleyen anlatıcı, hikâyenin buraya kadar olan kısmını sahneleme tekniğiyle anlatırken bu bölümü özet olarak anlatmıştır.

Yahyâ tarafsız bir gözlemci değildir. Olayların sıcaklığını kendi rûhunda hissettiği gibi okuyucusuna da hissettirir. Padişahdaki değişime taraftarlık gösteren şâir, onun bu davranışından duyduğu memnuniyeti okuyucuyla da paylaşır. “*O cemîl padişaha aferin kötü davranışını değiştirdi*” diyerek padişaha olan takdirini ortaya koyar:

Āferīn ola ki ol şāh-ı cemīl

Eyledi fi‘l-i kabīhin tebdīl

(GR: 2794)

2.1.5.46. Otuz Sekizinci Makale (Ölümün Kaçınılmazlığı)¹⁰⁷

2798. beyitle başlayan bu makale, 2841. beyte kadar devam eder. Makalenin konusu ölümün; hayat sahiplerinin üzerinden geçtiği, iyiler için cennetin en üst derecelerine çıkmaya, kötüler için de cehennemin en alt tabakalarına inmeye vasıta olan bir geçit olduğudur. Allâh’ın takdirinin yerine gelmesi olan ölüm, tatlı can için bir belâ şeklini almıştır. Vücûdumuzdaki ağaran her kıl, insana ölümü haber verir.

Ölüm, kimileri için cennete gitmeye bir vasıtayken kimileri için de azap sebebidir. Ölüm, dinî emirlere uyan insanların rûhlarını Allâh’a ulaştıran bir vesiledir. Nice sultânları toprak eden ölümden zengin ya da fakir kimse kurtulamayacak, fenâ bulmaya mahkûm olan bu dünya kimseye kalmayacaktır. Zaman, değirmen misali insanın ömrünü öğütmede, dünyaya gelen insan buradan gitmek sûretiyle mîadını doldurmaktadır. Dünyada yaşanan üzüntü ya da sevinç gibi hiçbir duygunun bekâsı yoktur. Ölümle birlikte ten kafesinden ayrılan rûh, Allâh’a kavuşacaktır. Ne zaman olduğu bilinmeyen bir vakitte ecel gelip insan hayatına son verecek, peygamberler gibi nice insan ölmeden önce ölerek kurtuluşa erecektir. Su üzerindeki kabarcığın çabucak harap olması gibi, bir damla sudan vücûd bulan insanın da kısa ömrü ile gururlanmaması gerekir.

Hikâye

Allâh’ın uzun bir ömür verdiği Hz. Nûh ölmek üzereyken yanına birçok fazîletli insan toplanır. Ona îmân sahiplerinin önderi olduğunu, sıhhatli olarak uzun bir hayat yaşadığını söyleyerek dünyada bir gün olsun mutlu olup olmadığını sorar. Hz. Nûh, onların sözlerini dinledikten sonra bu dünyanın iki kapılı bir ev olduğunu, bir kapısından hayat sahiplerinin girip diğerinden ölenlerin çıktığını söyler. Hayatın kendisine çok kısa geldiğini ve bunca yıl yaşadığı bu hayattan zerre kadar haz almadığını ifade eder.

Hikâyenin kurgusu, Nûh peygamber ve yanına toplanan insanlar arasındaki konuşmalarla şekillenir. Şâirin amacı, okuyucuya hayatın geçiciliğini hatırlatarak onu dünya bağ-

¹⁰⁷ Başlık: “Otuz sekizinci maqâle şîrât-ı memât güzergâh-ı ehl-i hayât olup şâlihe vâşıta-yı derecât-ı cennâtü’n-na‘îm ü talihe râbıta-i derekât-ı tabakâtü’l-cahîm olduğunu tefhîm ider” (Sarıççek, 2014: 274).

lığından kurtarmaktır. Hikâyenin asıl kişisi olan Nûh peygamber, şâirin tezini kuvvetlendirmede araç olarak kullanılmıştır.

Sade ve düz bir kurguya sahip olan hikâyenin zamanıyla ilgili bilinen tek şey olayın Nûh peygamber döneminde yaşandığıdır. Hikâyenin mekânı belirtilmemiştir.

2.1.5.47. Otuz Dokuzuncu Makale (Kâfirlerin Cehennemlik Oluşları)¹⁰⁸

2861- 2903. beyitler arasında yer alan makalede, kâfirlerin ebediyen cehennemde kalacakları, mü'minlerin asi kısmının da cehenneme gidecekleri ve orada azapla karşılaşacakları anlatılır. Kâfirler cehennem ateşine atılıp daima orada kalacaklardır. Onların derileri yanıp kül olsa da, deri üstüne bir deri daha yaratılmak sûretiyle azapları devam edecektir. Mü'min, günâh işleyip tövbe etmeye fırsat bulmadan can verirse, ona da bin türlü azap edilecektir. Ayrılık ve özlemle ah çeken bu kişinin yolunu günâh seli kaplayacak, akrabalarından ayrı düşecek, dost ve tanıdıkları ona yardım edemeyecektir.

Mahşerde, herkes dünyada yaptıklarının karşılığını alacaktır. Dünyadaki birçok ak yüzlü insan, orada kara yüzlü olacak, nice padişahlar köle pozisyonuna düşecektir. Onların yüzlerine öfke ile bakılıp sözlerine itibar edilmeyecek, naz ile beslenen bu insanlar, cehennemi mesken edinip orada birbirlerini unutacaktır. Cennetekileri seyredip oraya girmek isteyen bu kişiler, hışım ve gazapla yollarından döndürülecek, feryat edip yardım istemelerine karşın kimse onlara cevap vermeyecektir.

Hikâye

Karamanlılara vaaz veren Mevlânâ, bir mü'min günâh işleyip dünyadan tövbe etmeden giderse cehenneme gideceğini, günâhlarının gerektirdiği kadar yandıktan sonra Allâh'ın onu cehennemden çıkarıp cennete sokacağını söyler. Mevlânâ bunları anlatırken bir Oğuz eri konuşmaya dâhil olur. Ondandır, beşer olan kulun yaptığı hataları Allâh'ın rahmetiyle affetmesi, mü'minlerin cehenneme gitmeden cennete girmesi için Allâh'a dua etmesini ister.

Hikâyenin kişileri Mevlânâ ve Oğuz eridir. Olayların Mevlânâ'nın vaaz verdiği sırada gerçekleşmesi, belirtilmemiş de olsa, etrafında bir topluluğun olduğunu hissettirir.

¹⁰⁸ Başlık: "Otuz dokuzuncu makâle küffâr muhalledün-fi'n-nâr oldıktan şoıra ba'zı 'usâtı'l- mü'minîn mekân-ı siccinde miskîn olup 'itâba giriftâr u 'azaba sezâvâr oldukların bildürür" (Sarıççek, 2014: 279).

Hikâyenin mekânı belirtilmemiştir. Zamanla ilgili bilinen tek şey, Mevlânâ'nın vaaz verdiği bir gün oluşudur. Hikâye, Yahyâ'nın tekdüze ve sade hikâyelerinden biridir.

2.1.5.48. Kırkıncı Makale (Mü'minlerin Cennetlik Oluşları)¹⁰⁹

2919. beyitle başlayıp 2965. beyitle sonlanan bu makale, îmân edenlerin cennet gül bahçesini mekân edinin Allâh'ın sonsuz ihsânlarına mazhar olduklarını bildirir. Cennetin içi dışı lal ve incidir. Tertemiz cennet ırmakları çağıldayarak her yana akar. İnsan orada hep genç kalır. Cennette ölüm olmadığı için insan ölüm korkusu yaşamaz. Orada gece ve gündüz kavramı olmadığından insan gözü uyku yüzü görmez. Yasemin oranın gündüzü, menekşe ise gecesidir. Allâh'ın rahmetiyle toprağı hep misk ve amber kokar. Oranın içi ve dışı nûrla doludur. Güneş ve ay orada dolaşmaz.

Cennette gümüşten, kızıl altından, zebercetten, nûrdan, inciden, yakuttan, cevherden yapılmış yedi duvar bulunur. Hz. Muhammed, cennetin iki duvarı arasında bin yıl yürünse de birinden diğerine ulaşamayacağını söylemiştir. “Adn cenneti” olarak adlandırılan makam şehitlere aittir. Cennette etrafını seyreden herkes, inciden kurulu birçok çadır görür ve cennet hûrîleriyle sohbet ederek eğlenir.

Cennet şarabının adı mey-i tesnîm'dir. Şarap ırmağı bütün cennet bağına dolaşır. Hûrîler saki olup inciden kadehlerde Kevser sunar. Cennetin amberden, inciden, cevherden, altından, yakuttan, lalden yapılmış kubbeleri vardır. Orada güzelliğine kusur bulunamayan gilmân ve hûrîler, insana dost olur. Cennet insanın kalbinde keder bırakmaz. İnsanın dünyada çektiği zahmetler rahmete döner. İnsanlar dünyada yaptıkları hizmetlerin neticesi olarak cennette yüksek bir mevki alır. Orada kulluğun zorlukları bulunmadığı gibi başkaları o kişinin hizmetini görür. Allâh en kusurlu kuluna bile cennette çok yüksek makamlar verir.

Hikâye

Behlûl-i Dâna, yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar dibini kendisine mekân edinir. Duvara bakıp kendi ölümünü düşünerek ağlar. Zamanla duvar yıkılır. Duvarın yıkıldığını gören Behlûl insanlara, dünyada kim neye meylederse o tarafa doğru yıkılacağını söyler.

¹⁰⁹ Başlık: “Kırkıncı makale ehl-i îmân olan gülistân-ı cinânı mekân idüp Hüdâ-yı müste‘ânuñ ihsân-ı bî-pâyânına mazhar olduklarını i‘lâm ider” (Sarıçiçek, 2014: 284).

Yahyâ dünyanın yıkılmaya mahkûm bir yer olduğunu göstermek ve cennete gitme iş-tiyakı uyandırmak için hikâyesini kaleme almıştır. Hikâyenin tek kişisi Behlûl'dür.

Yahyâ'nın hikâyelerinde mekân ve eşya üzerine dikkat yoktur. Şâir, olay anlatımına ağırlık verdiği için çevre üzerinde yoğunlaşmaz. Burada da şâirin bu dikkatsizliği kendisini gösterir. Behlûl'ün ibret aldığı duvar, doğrudan doğruya hikâyeye konu olmasına rağmen şâir onu sadece üç beyitle tasvir eder. Kişi tasvirlerinde olduğu gibi burada da derinlik yoktur. Şâirin hedefinde sadece duvarın yıkılma meselesi olduğundan duvarın yıkılmak üzere oluşunu tasvir etmekle yetinir. Tek yönlü olan bu tasvir duygusal derinlikten yoksundur:

Bir yıkılmalu ħarâb eski cidâr
Yolnuñ üsti idi leyl ü nehâr
Kılmağa cânib-i aşlma rücû
Pîr-i fâni gibi itmişdi rükû'
Düşmege turur idi ol dîvâr
Nitekim 'âşık-ı bîmâr-ı nigâr

(GR: 2968-2970)

Kendi Kendine Dertleşme Üzerine Bir Başka Hikâye

Bir gün İran şâirlerinden Molla Câmî vefat eder. Bir aziz onu rüyasında Allâh'ın rahmetine gark olmuş bir şekilde, cennet saraylarında, hûrîler arasında görür. Aziz ona bu dereceye nasıl ulaştığını sorar. Câmî ona, şiirle uğraşırken Hz. Muhammed için güzel bir beyit söylediğini, Allâh'ın sadece o beyit için kendisine bin tane güzel cennet köşkü verdiğini belirtir. Şâir yazdığı bin beyte bedel kendisine cennette hiç olmazsa bir köşk verilmesi için Allâh'a dua eder.

Hikâye bir azizin rüyasında, İranlı şâir Molla Câmî'yi görmesi ve rüya esnasında aralarında geçen konuşmalar üzerine kurulmuştur. Yahyâ'nın burada Câmî'nin cennetteki hâline dikkat ettiği görülür. Bu kısım hikâyenin mesajıyla doğrudan alakalı olduğundan şâir, onun içinde bulunduğu çevreyi de tasvir eder.

Hikâyenin mekânı İran, zamanı da Molla Câmî'nin vefatından hemen sonrası olmalıdır. Câmî'nin geriye dönerek Hz. Muhammed'e yazdığı şiirden ve bu şiir sayesinde kazandığı cennet saraylarından söz etmesi, olaylara geçmiş zamanın da katılmasına sebep olmuş, böylece olay zamanı genişlemiştir.

2.1.5.49. Kitabın Sonu¹¹⁰

3004-3053. beyitler arasında yer alan bu bölüme şâir, mesnevîsi sona erdiği için Allâh'a teşekkür ederek başlar. Eseriyle övünen şâir, kitabındaki güzel kelimelerin karanlık içindeki ölü gönüllere hayat suyu olduğunu söyler. Eserinin tercüme olmadığını belirtir. Mesnevîsini bir ay içinde tamamlayan şâir, eserin yazım tarihi olarak 947 (1540-1541) senesini verir. Eserini itina göstererek yazan kâtibe rahmet okurken, gereken özeni göstermeyen kâtibe beddua eder. Eserini, belâlardan koruması için Allâh'a yalvarır. Onu seven kimselere uzun ömür temennisinde bulunurken tahkir eden, ayıplayan kimselerin hakir olmasını ister.

Yahyâ, mesnevîsinin halk arasında mübarek bir fal kitabı olmasını Allâh'tan diler. Şâir, tamah ve hırs sahibi hırsız şâirlerin ona el uzatmaları hâlinde, hepsinin helâk olmasını temenni eder. Kitabını hayır dua almak için kaleme aldığını belirten Yahyâ, kendisine dua edenlere rahmet talebinde bulunur.

Bölümün Genel Değerlendirmesi

Çalışmanın bu bölümünde *Gencîne-i Râz* üzerinde durulmuştur. Öncelikle eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları ele alınmıştır. Şekil incelemesinde eser tanıtılmış, mesnevînin bölümleri hakkında genel bilgi verilmiş; eser, vezin ve kâfiye açısından değerlendirilmiştir. Muhteva incelemesinde eserde öne çıkan konular belirlenmiştir. Bunlar din, tasavvuf, tarih, efsane, mûsikî, rüya tabiri, astronomi ve müstensihle ilgili değerlendirmedir. Dil ve üslûp incelemesinde mesnevînin giriş kısmında ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde tercih edilen dil özellikleri, kullanılan tamlamalar, Eski Anadolu Türkçesine ait ek ve kelimeler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ibareler, edebî sanatlar, tasvirler, dua ve beddualar gibi şâirin üslûbunu belirleyen temel özellikler üzerinde durulmuştur. Sonra mesnevî özetlenmiş ve hikâyelerin tahkiye yapısı ortaya çıkarılmıştır. Mesnevî özetlenirken temaya uygun başlıklar tarafımızdan verilmiştir. Başlıkların orijinaleri de dipnotta yazılmıştır.

Gencîne-i Râz'ın gerek yurt içi gerekse yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshalarının çokluğu eserin yazıldığı dönem ve sonrasında oldukça fazla okunduğunu, yazıldığını ve dinlendiğini gösterir. Eser, klasik mesnevî geleneğine bağlı kalınarak yazılmıştır. Özellikle mesnevînin giriş bölümleri ve sonucu ve şâirin bu bölümlerdeki konuları ele alış şekli

¹¹⁰ Başlık: “**Hâtimetü'l-Kitâb**” (Sarıççek, 2014: 291).

gelenekle bire bir örtüşür. Yahyâ'nın mesnevîyi yazma sebebi, ismini kıyamete kadar yaşatacak ve kendisini hayır dua ile hatırlatacak güzel bir eser yazmak istemesi, bu düşünceyle uykuya daldığında rüyasında Hz. Muhammed'i görmesidir. Yahyâ, bir azize giderek rüyasını tabir ettirir. Aziz, Yahyâ'ya Kur'an'dan tefe'ül açar. Falda “*Yâ Yahyâ huzi'l-kitâbe bi'-kuvvetin ve âteynâhu'l-hukme sabiyyâ*” âyeti çıkar. Şâir, bunun üzerine evine giderek kitabını yazmaya başlar.

Gencîne-i Râz şekil açısından sağlam bir mesnevîdir. Veznin özelliği gereği tefileler arası değişimin mümkün olması, şâire büyük bir kolaylık sağlamıştır. Yahyâ, veznin kendisine sunduğu bu imkândan gerekli gördüğü yerlerde faydalanmıştır. Mesnevîde her türden kâfiye örneğinin yer aldığı, mücerred kâfiye örneklerine rastlanmakla birlikte mürekkep kâfiyeye daha fazla yer verildiği, bunların da büyük çoğunluğunu mürdef kâfiyelerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Mesnevîdeki redifler hem kelime hem ek hem de ek ve kelimenin birleşmesinden oluşmaktadır.

Eserin muhtevasını oluşturan konular da geleneksel mesnevîciliğin sınırları dâhilindedir. Bunlar içinde en öne çıkanı dinî konulardır. Mesnevînin en ilgi çekici yönü, Yahyâ'nın şiir, şâir ve müstensihle ilgili yaptığı değerlendirmedir.

Eğitici yönüyle öne çıkan bu mesnevîde şâir sade ve anlaşılır bir dil kullanmış, bunu yaparken eserin sanatsal yönünü de ihmal etmemiştir. Seçilen edebî sanatlar, kullanılan sıfatlar ve yapılan tasvirler mesnevînin mesajına destek verecek niteliktedir.

Her makaleden sonra anlatılan hikâye, makalede anlatılan konuyu daha somut hâle getirir ve verilmek istenen mesajı pekiştirir. Bu durum Yahyâ'nın tanıdığımız şâir ve asker kimliğinin yanına, eğitimci ve ahlâkçı boyutunun da ilave edilmesi gerektiğini gösterir.

Hikâyelerin birçoğu kişi tasviriyle başlar. Şâir, kahramanların kişiliklerini tanıtmaya çalışsa da bu tasvirlerde kişiler daha çok fiziksel özellikleriyle öne çıkar. Tek yönlü yapılan bu tasvirler şahısların psikolojik derinliklerini yansıtmaktan uzaktır. Seçilen şahıslar insanlardan ibaret değildir. Cansız varlıklar ve hayvanlar da birer kişi olarak hikâyelere dâhil olur.

Hikâyelerin büyük çoğunluğu tek bir temel vakadan oluşur. Yan vakalarla zenginleştirilen hikâyelerde de yan vaka temel vakaya düzenli ve gerçekçi bir biçimde bağlanır.

Hikâyelerde olay anlatımına ağırlık verilmiş, zaman, mekân, tabiat, sosyal çevre gibi ayrıntılara dikkat edilmemiştir. Mekân üzerine yoğunlaşmayan şâir, daha çok tabiat tasvirlerine yer verir. Hayal ve gerçek iç içe geçecek şekilde yapılan bu tasvirler, yaşanması yakın olaylara işaret eder. Hikâyelerde çoğunlukla bir gün ya da daha kısa bir zamanı kapsayan kısa zaman dilimleri kullanılmıştır. Küçük zaman dilimlerinin ayrıntıyı güçlendirmesi beklenirken şâir, ayrıntıya girme yanlısı olmamıştır.

Hikâyeler hâkim bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Hikâyelerin kurgulanmasında İslâm tarihindeki önemli kişi ve olayların yanısıra şâirin gözlemleri etkili olmuştur.

Gencîne-i Râz, gerek şekil gerek muhteva gerekse dil ve üslûp açısından incelenmiş, mesnevîde bulunan hikâyelerin tahkiye yapısı ortaya çıkarılmıştır. Bütün bu incelemeler neticesinde mesnevînin ideolojik bir gayeyle ele alındığı kanaatine varılmıştır. Dinî ve ahlâkî konuların öne çıktığı mesnevînin baştan sona didaktik mesajlarla yüklü olduğu anlaşılmıştır.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Yûsuf ve Zelihâ

3.1.1. Yûsuf ve Zelihâ'nın Yazma Nüshaları*

Yûsuf ve Zelihâ'nın yurt içinde on üç, yurt dışında da on yazma nüshası tespit edilmiştir. Mesnevînin yurt içi yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 112/7
2. Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 2583 (*Yûsuf u Züleyhâ* olarak kayıtlı)
3. İstanbul Millet Kütüphanesi (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) 986/1 (*Yûsuf ve Züleyhâ* ismiyle kayıtlı), 986/2, 986/3, 986/4
4. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi (Bağdatlı Vehbi Efendi) 1830; (Hafız Mehmed Murad Efendi) 84
5. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. T.5682
6. İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Türkçe Tarih-Coğrafya Yazmaları (Yer numarası belli değil)
7. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi 43 Va 1900 (*Yûsuf ve Zelihâ* ismiyle kayıtlı)
8. Mevlana Müzesi Türkçe Yazmaları 4802
9. Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 43 Ze 706 (*Yûsuf ve Zelihâ* ismiyle kayıtlı)

Mesnevî yurt dışında kayıtlı bulunan bütün nüshalara *Yûsuf u Züleyhâ* şekliyle geçmiştir. Yurt dışı kütüphanelerinde tespit edilen on nüshanın dokuzu Bosna Hersek'tedir. Mesnevînin yurt dışı yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Bosna Hersek The Ghazi Husrav Bey Library 214, 1042, 1632, 2076, 2528, 2660, 2912, 2920, 2950
2. İngiltere British Museum Or. 1147/2

Mehmet Çavuşoğlu tarafından çeviri yazılı metni hazırlanan mesnevî, kitap olarak basılmıştır. Çavuşoğlu çalışmasını, Ali Emirî Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi) 986/3 numaralı nüshayı esas alarak hazırlamıştır (Yoldaş, 1993: 25).

* Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları Türkiye yazmaları web sitesinden ve İstanbul Üniversitesi Hamseler Kataloğu'ndan tespit edilmiştir.

Mesnevî üzerine 2005 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Melek Öztürk tarafından *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ve Zelîhâ İsimli Mesnevîsindeki Eğitim Unsurları* adıyla yüksek lisans çalışması hazırlanmıştır. Çalışmada öncelikle mesnevîdeki olaylar, kişiler ve fikirler tespit edilmiştir. Mesnevîdeki fikirlerin, olaylar ve kişilerle ilgisi belirlendikten sonra bu fikirlerin ne tür temalarla yoğrulduğu, okuyucuya ne tür mesajlar verdiği üzerinde durulmuştur.

Mesnevi üzerine 2008 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Emine Dinçtürk tarafından *Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevîlerinde Allah Korkusu Motifleri (Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Yahyâ Bey Örnekleri)* adıyla yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Çalışmada sözü edilen mesnevîlerdeki Allâh korkusu motifleri tespit edilmiştir.

3.1.2. Yûsuf ve Zelîhâ'nın Şekil İncelemesi

Temeli Kur'an'a dayanan, Türk ve İran edebiyatında sıkça işlenen Yûsuf ve Zelîhâ kıssası, Yahyâ Bey tarafından da işlenmiştir. Asrın en iyi *Yûsuf ve Zelîhâ*'sı Yahyâ Bey'e aittir. *Yûsuf ve Zelîhâ*, Yahyâ'nın diğer mesnevîleri gibi Kanûnî Sultân Süleymân'a ithaf edilmiştir.

Beş bin yüz yetmiş dokuz beyitten oluşan eserin girişini münâcât, Allâh'ın kuvvet ve kudretine övgü, na't, mi'râc, Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, eserin yazılış sebebi bölümleri ve aşkın fazîletinin anlatıldığı bölüm oluşturur.

Münâcâta sanatkârane bir giriş yapan Yahyâ, *Yûsuf ve Zelîhâ* hikâyesinin mekân ve kişileri üzerinden birtakım benzetmeler yapar. Geçici güzelliklere bağlanmak istemeyen şâir, Ya'kûb gibi âşıkların pîri olmak ister. Muhabbeti Yûsuf'a, gönlünü, Hz. Ya'kûb'un evi olan Külbe-i ahzân'a benzetir. Gönülde îmân nûrunun açığa çıkmasını, gönül zindanının Yûsuf'la şeref bulmasını arzulayan şâir, Yûsuf vasıtasıyla aydınlanan Zelîhâ'nın aşk hikâyesini anlatmak ister. Günâhlarının çokluğundan, ibâdetlerinin azlığından şikâyet eden Yahyâ, Allâh'ın rahmetine sığınır. gafletten kurtulmak, dinî emirlere bağlı olmak, Allâh'ı tanıma mertebelerinde ilerlemek için Allâh'a dua eder. Burada Allâh'ın affediciliğine karşı büyük bir ümitvarlık vardır. Günâhlarının affedilmesi için Hz. Muhammed'i şefaâtçi yapan şâir, bütün ümmet için hayır talep eder.

Allâh'ın kuvvet ve kudretinin övüldüğü bölümde, Allâh'ın kâinatı yoktan var etmesi, varlıkların onun güzelliğini gösteren şeffaf birer perde olmaları, insan aklının Allâh'ı tam manasıyla bilemeyeceği gibi konular üzerinde durulur. Kâinattaki mükemmel yaradılışa dikkat çekilir. Kâinattan yola çıkarak Allâh'ı tanıtmaya çalışan şâir, insanın yaradılışındaki harikalara da dikkat çeker.

Na'tta Hz. Muhammed'in en mükemmel insan olması, diğer peygamberlere üstünlüğü, âlemin yaradılış sebebi olması, her şeyin kendisinin nûrundan yaratılması, Kur'an'ın manalarıyla insanlığı aydınlatması, kimsesizleri ve çaresizleri esirgemesi, kulluğu, şefaati, içtimâî hayata getirdiği yenilikler, küfrü ortadan kaldırması ve mucizeleri övgüyle anılır.

Mi'râcda, aşkın kişiyi Allâh'a ulaştırmasıyla ilgili yorumlara yer verilir. Mi'râc Gecesi'nin tasviriyle devam eden bu bölümde, Cebrâ'il'in Burâk ile Hz. Muhammed'in yanına gelmesi, Hz. Muhammed'in Burâk'a binerek gök menzillerine yükselmesi, Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksâ'da peygamberlere imâm olması, gökyüzü sakinlerinin heyecanı, Hz. Muhammed'in Sidre'yi geçerek Allâh'a kavuşması, alçak gönüllülük göstererek tekrar yere inmesi ve sahabelerine mi'râcı anlatarak onları sevindirmesi üzerinde durulur.

Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü bölümünde, padişahın kahramanlığı, cömertliği, gayreti, adaleti, dine bağlılığı, Allâh'a teslimiyeti, geniş gönüllülüğü, güzel ahlâkı gibi konulara değinilir. Bir seferden diğerine koşan Kanûnî'nin her zaman galip gelmesi övülür. Padişahın güç ve otoritesini temsil eden bayraklarının ifade ettiği manalar üzerinde durulur.

Yahyâ mesnevîsini yazma sebebini açıkladığı bölümde, genç yaşta âşık olarak perişan hâle geldiğini, teselli bulma ümidiyle memleketini terk ederek Şâm'a, oradan da Ken'ân'a gittiğini söyler. Bir yıl Külbe-i ahzân'da kalır. Kendisini zaman zaman Ya'kûb peygamberin yerine koyan Yahyâ, Yûsuf'un özlemine dayanamayarak Mısır'a gider. Yûsuf'u hatırlatan bu güzel şehir, mesnevîyi yazmasına vesile olur.

Aşk ve muhabbetin fazîletinin anlatıldığı bölümde, her şeyin aşkla ayakta durduğu, varlıkları Allâh'a kavuşma aşkının kuşattığı üzerinde durulur. Sadece kendi varlığından geçenler Allâh'a giden yolları görebilecektir. Allâh'la dost olabilmek için de aşkın incelikleri üzerine düşünmek gerekir. İnsanı manen aydınlatan, gizliden gizliye etkisi altına alarak yüce âlemlere ulaştıran aşktır. Ham kişiyi olgunlaştıran bu aşk, onu dünya endişelerinden kurtarır.

Asıl hikâyede şâir, Âdem peygamberden Halîl İbrâhîm peygambere kadar olan peygamberler tarihini özetler. Halîl İbrâhîm peygamberin, oğulları İsmâ‘îl ve İshâk‘ın, İshâk peygamberin oğulları Ya‘kûb ve ‘Îs‘in, Ya‘kûb peygamberin oğlu Yûsuf ve Yûsuf‘a onu görmeden âşık olan Zelîhâ‘nın hikâyelerini ve onlarla ilgili başka kişilerin hikâyelerini çeşitli başlıklar altında sıralar.

Hâtîmede, şâir bu mesnevînin ömrünün son zamanlarının mahsulü olduğunu söyler. Eserinin câhiller tarafından anlaşılamayacağını, ancak basiret sahiplerinin ondan istifade edebileceklerini düşünür. Şâirin kendi hayal ürünü olan bu kitap, başkasından tercüme edilmemiştir. Şiiri doğru okuyup yazamayan hattâtın yakının Yahyâ, eserini düzgün yazan hattâta dua eder. Mesnevîsini ilkbaharda yazmaya başlayan şâir, sonbaharda tamamlamıştır.

Yûsuf ve Zelîhâ, aruzun mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevîde çoğunlukla sadece revînin tekrarından meydana gelen mücerred kâfiye¹¹¹ ve revîden önce ridf (â, û, î) harfi bulunan mürdef kâfiyelere¹¹² yer verilmiştir. Geriye kalan diğer kâfiye örneklerini mukayyed¹¹³ ve mü‘esses¹¹⁴ kâfiyeler oluşturur. Mesnevîdeki redifler hem ek¹¹⁵ hem kelime¹¹⁶ hem de ek ve kelimenin birleşmesinden¹¹⁷ oluşmaktadır. Nadiren revî harfinin farklı kullanılmasından kaynaklı kâfiye kusurlarına da rastlanır.¹¹⁸ Örneğin 1152. beytin ilk mısraının sonundaki “pâk” kelimesinin son harfi “kef” iken ikinci mısraın sonundaki Dahhâk‘ın son harfi “ka”dır. 3017. beytin ilk mısraı “meveddet” kelimesiyle biterken ikinci mısra “hep” ile biter.

3.1.3. Yûsuf ve Zelîhâ‘nın Muhteva İncelemesi

Yûsuf ve Zelîhâ, mecâzdan hakîkate geçişi konu alan çift kahramanlı bir aşk mesnevîsidir. Aşkın yanı sıra sosyal hayat, din, tasavvuf, tarih, efsane gibi konular da mesnevîde önemli bir yer tutar. Mûsikî ve şâirin müstensihle ilgili değerlendirmeleri de eserde öne çıkan diğer konulardır.

¹¹¹ Ne deñlü var ise seyr ü temâşâ/Der-i dildârda oldu müheyyâ (2203)

¹¹² Huzûrına irişmez oldu insân/Meger şavt u şadâ-yı âh u efgân (1423)

¹¹³ Gelürdi il dilinden bir büyük derd/Döyemez anı tafşîl itmege merd (YZ: 4385)

¹¹⁴ Sözüden kırda irişdi hacâlet/Gözi yaş ile töldi geldi hâlet (YZ: 1017)

¹¹⁵ Vücûdi ‘ayn-ı ihsân u keremdür/Muhibb-i ‘adldür haşm-ı sitemdür (YZ: 242)

¹¹⁶ O dem Yûsuf ‘azîz-i ‘âlem oldu/Sevindi güldi ‘âlem hürrem oldu (YZ: 4353)

¹¹⁷ Zelîhâyâ büyük ihsânı oldu/Ki anuñ ‘âşık-ı hayrânı oldu (YZ: 1611)

¹¹⁸ Yaşîdur âb-ı rüy-ı ‘âşık-ı pâk/Mişâl-i gevher-i şemşîr-i Dahhâk (YZ: 1152)

3.1.3.1. Aşk

Burada, şâirin mesnevîde dağınık hâlde bulunan aşkla ilgili değerlendirmeleri bir araya getirilerek şâirin aşka bakış açısı ortaya konmuştur.

Yahyâ, mesnevînin ilk beytinde Allâh'tan aşk talebinde bulunur. *“Ey Allâh'im, aşk gözümü aydınlatarak arzuumun Yûsuf'una pencere yap. Aşkının hazinesiyle bu fakiri zenginleştir. Şiddetli arzunun müjdesi beni sevindirsin”* anlamındaki beyitlerde Yahyâ aşk talebiyle Allâh'a yakarır:

İlâhî ʿ ayn-ı ʿ ışkum rûşen eyle
Murâdum Yûsufuna revzen eyle
Ġani kıl genc-i ʿ ışkuñla fakîri
Sevindürsün beni şevkuñ beşîri (YZ: 1-2)¹¹⁹

Yahyâ, mesnevînin başında yaptığı duada, geçici güzellere iltifat etmediğini belirterek hedefinde mecâzî bir aşk hikâyesi anlatmak olmadığını ortaya koymuştur:

Gözümde ol cemâli eyle peydâ
Ki ola hüsni Yûsufdan müberrâ
Gerekmez baña ol yârûñ vişâli
Şiʿâr-ı müsteʿâr ise cemâli (YZ: 8-9)

Yahyâ, mesnevî kişileri ve mekânları etrafında çeşitli benzetmeler yaparak hikâyenin içeriğiyle ilgili ipuçları verir. Hatta bu giriş kısmı hikâyenin özü mahiyetindedir. Ya'kûb gibi âşıkların önderi olmak isteyen Yahyâ'nın, Zelihâ'nın aşk macerasını anlatma sebebi, onda ilâhî aşkın nasıl yeşerdiğini göstermektir. Aşksız hüznün evine ve zindana benzeyen gönül, Yûsuf'un getirdiği îmân nûruyla aydınlanır:

Beni Yaʿkûbveş kıl pîr-i ʿ uşşâk
ʿ Aşâdan kavsi cisme bir kiriş tağ (YZ: 11)
Hemîşe külbe-i ahzân-ı cânı
Münevver itsün ol şemʿ üñ çerâğı
Demidür dil dilinden ola peydâ
Rumûz-ı kışsa-i ʿ ışk-ı Zelihâ

¹¹⁹ *Yûsuf ve Zelihâ* ile ilgili örnek beyitler Mehmet Çavuşoğlu'nun hazırladığı *Yûsuf ve Zelihâ* isimli yayımlanmış doktora tezinden alınmıştır (bk. Kaynakça). Eser isminin kısaltması ve beyit numaraları beyitlerden sonra parantez içinde gösterilmiştir.

Ẓuhūr itsün gönülde nūr-ı imān
Şeref bulsun bu Yūsuf-la bu zindān (YZ: 16-18)

Yahyâ, mecâzî bile olsa aşkın terk edilmemesi gerektiğini, bir gün mecâzın yerini hakîkate bırakabileceğini düşünür. Mesnevînin ızdırap dolu âşığı Zelîhâ, aşkta sebat gösterdiği için ilâhî aşka liyakat kazanmıştır:

Mecâz ise dağlı terk itme ‘ışkı
Olur âyîne pülâd-ı Dımışkî
Hâkîkîye mecâzîden yakın ol
Günüñ şavkına eyle zerreden yol (YZ: 1449-1450)

Gönülde ‘ışk-ı Yūsuf zâ’il oldu
Hemân aşl-ı uşûle mâ’il oldu
Hâkîkî oldu bu ‘ışk-ı mecâzî
Hudâdan gayrıdan gitdi niyâzı (YZ: 2377-2378)

Yahyâ, hakîkî lezzetin aşk derdinde bulunduğu, âşıkların, aşkları uğruna dert çekmekten lezzet aldıklarına inanır. “*Aşk güneşi kimi şiddetli arzıyla doldurursa ağlayıp inlemek ona zevk verir. Dünyada aşk şarabıyla kendinden geçmeyen kimse ağzının tadını bilmez*” der:

Şarâb-ı ‘ışk ile ol kim yıkılmaz
Cihânda ağzınıñ dadımı bilmez (YZ: 1444)
Kimi hürşîd-i ‘ışk iderse pür-şevk
Fiğân u nâle olur aña bir zevk (YZ: 1438)

Âşıklar, aşkları uğruna her şeyi göze alırlar. Utanma, korku gibi hisler onlara yanasamaz. Hatta kınamalar onların aşklarını daha eğlenceli kılar:

Esîr-i ‘ışka kâr itmez naşîhat
Görür gözi olur cām-ı maḥabbet
Bu cāmı nüş idende olmaz ašlâ
Hicâb-ı âşinâ vü ḥavf-i a’ dâ (YZ: 1729-1730)
Melâmetdür ‘arūs-ı ‘ışka zînet
Olur faḥri yiri cāy-ı mezellet (YZ: 3901)

Câhil halk tabakası, âşıkların davranışlarını yorumlayamaz. Bu cahil kişiler, âşıkların akıllı olmadıklarını düşünerek kendi akılsızlıklarını ortaya koyarlar:

Ser-i ‘âşıkdadur ‘aqluñ tamāmı
Ne var dīvāne şansa ‘ayn-ı ‘āmī (YZ: 1748)

Aşkın verdiği zevkle kişi kıyamete kadar hayrette kalır. Bu sır akılla anlaşılmaz. Bu ihsâna ancak âşıklar mazhar olur:

Bu cām-ı vuşlatı her kim ider nūş
Olur tā haşr olunca mest ü bî-hūş
O bālāya irişmez dest-i idrāk
Anuñ kem pāyesidür fevķ-ı eflāk
Bu rāyı ‘ayn-ı ‘aql itmez nazargāh
Hemān abdāl-ı ‘ışķuñdur bu dergāh (YZ: 2392-2394)

Yahyâ, hakîkî aşka ulaşan âşığın dünyaya değer vermediğini, sevgilisi için her şeyden vazgeçebildiğini düşünür:

Çağan kim ‘ışķa mağlûb ola insân
Ėam u şādî olur yanında yeksân (YZ: 4233)

Ki ‘âşık ‘aynına almaz cihānı
Virür ma‘şūk için baş ile cāmı (YZ: 597)

Allâh’a yakınlık ancak meşakkat çekerek mümkün olabilmektedir. Kişinin sevgiliye kavuşması için beli bükülecek kadar acı çekmesi gerekir. Âşık bu uğurda sıkıntılara katlandıktan sonra elemden lezzet almaya başlar:

‘Ayāndur rāyegānî vuşlat olmaz
Mağabbet rahmeti bî-zağmet olmaz
Şu kim nār-ı firāk ile yakılmaz
Vişālūñ zerrece ķadrini bilmez (YZ: 1768-1769)

Belini bükdi anuñ bār-ı fūrķat
Belî böyle olur kār-ı mağabbet (YZ: 4141)

Olur bu resme ‘ışķuñ intihāsı
Cefāsınuñ somıñdadur vefāsı (YZ: 4237)

Kaçan kim ‘ ışk-ı pāk irse kemāle

Elem bir ‘ ālem olur ehl-i hāle

(YZ: 4406)

Aşkın insana Allāh’ın bir ihsānı olduğunu belirten Yahyâ, böyle bir nimetin herkese nasip olmayacağını düşünür. Aşka dost olmak gerekir çünkü aşk kalbin sevinci, ruhun gıdası ve gözün nurudur:

Enīs ü hem-dem ol ‘ ışk-ı müfide

Sürür-ı sinedür hem nūr-ı dide

Maḥabbet ehl-i hāle dād-ı Ḥaḫdur

Ġidā-yı rūḫdur gözdür kulaḫdur

Tecellī ‘ āleminde rüz-ı kısmet

Naşibi olana irdi bu devlet

Her ādemde maḥabbet zāhir olmaz

Velāyet her kişide şādır olmaz

(YZ: 1430-1433)

Yahyâ, âşık kişinin kendi isteklerinden geçip sevgilinin rızasını öne çıkardığını söyler. “*Âşık adını kazanan kişi kendisine sevgilisinin isteklerini istek edinir. Kendi taleplerinden vazgeçerek iradesini sevgilisinin rızasına göre kullanır*” der:

O kim kesb eyledi ‘ âşıklık adın

Murād idindi ma‘ şūḫuñ murādın

Rızā-yı yārına virdi irādet

İdüp kendü rızāsından ferāgat

(YZ: 3298-3299)

Aşk, kişinin Allāh’a ulaşmasına engel olan bütün gaflet perdelerini parçalayarak onu bütün dünyevî endişelerden kurtarır:

Kemāl-i ‘ ışk odur kim ‘ âşık-ı pāk

Ḥicābı perdesini eyleye çāk

Gide cümle ḫicābınuñ seḫābı

Hüveydā ola ‘ ışk āftābı

(YZ: 2944-2945)

Kişiye cām-ı ‘ ışk-ı cāvidānī

Ferāmūş itdürür ḫayd-ı cihānı

(YZ: 4229)

Şâir, “*Muhabbet âşıklara mürşid olur. Can kuşuna manevî kanattır. Dünyada usûl budur. Âşıklar sevgilinin mîknatısı olur*” diyerek kişiyi sevgiliye ulaştıracak mürşidin aşk olduğuna dikkat çeker:

Maḥabbet mürşid olur ‘âşıkāna
Cenāh-ı ma‘nevîdir murğ-ı cāna (YZ: 1425)

Cihān içre budur āyîn ü üslüb
Olur ‘ışk ehli mîknāḫis-i maḥbüb (YZ: 2860)

Ehadiyet ve vahidiyet mertebelerine ulaşan âşığın hâlimden söz eden şâir, onun için aşk, âşık ve sevgilinin aynı olduğunu ifade eder:

Geçince kendüsinden merd-i şādık
Bir olur ‘ışk ile ma‘şûk u ‘âşık (YZ: 1746)

Kemāle irişince ‘ışk-ı dildār
Olur ma‘şûk ‘ayn-ı ‘âşık-ı zār (YZ: 3245)

Yahyâ, “*Muhabbet ateşi âşığa nûrdur. Yürü vücûdunun Tûr Dağı’nı ateşe sok*” diyerek aşk derdini, âşığı manen aydınlatan bir nûra benzetir:

Olur nār-ı maḥabbet ‘âşıka nûr
Yürü Tûr-ı vücûdı âteşe ur (YZ: 2255)

Âşığın aşkında noksanlık olduğunda, aşkının kemâl bulabilmesi için sevgilinin istiğna göstermesi gerekir. Sevgili istiğna gösterdikçe âşığın aşkı artar:

Kişinüñ ‘ışkı nâķış olsa dā’im
Olur ma‘şûkuñ istiğnāsı lâzım (YZ: 3487)

Şabāya beñzer istiğnā-yı dildār
Ki artar nār-ı ‘ışk anuñla her bār (YZ: 3131)

Başkalarının sevgiliye rağbet etmesi de âşığın aşkını arttırır. Yahyâ bu konuda, “*Başkaları sevgiliye kavuşmak istediğinde âşıkların arzusu daha da şiddetlenir*” der:

Vişāl-i yāra olsa ğayrı ḫālib
İder ‘ışk ehlinüñ şevķını ğālib (YZ: 3984)

Âşık terakki ettikçe, sevgili de şefkatini göstermeye başlar. “*Gönül açıcı aşkta terakki olsa, sevgiliye çok tesir eder. Muhabbet ateşi daima yansa sevgilinin gönlü yumuşar*” anlamındaki beyitlerde bunu görmek mümkündür:

Teraqqî olsa ‘ışk-ı dil-güşâda
Olur cânâna te’şîri ziyâde
Maḥabbet âteşi germ olsa dâ’im
Dil-i ma’şûḳ olur nerm ü mülâyim (YZ: 1864-1865)

Sevgiliden ayrı kalmak, âşığa canının çıkması gibi azap verir. “*Sevgilinin âşığını bırakıp gitmesi, hastanın canının çıkması gibidir*” anlamındaki beyit bunun göstergesidir:

Ḳoyup gitse kaçan kim ‘âşığın yâr
Çıḳup gitmek gibidür cân-ı bimâr (YZ: 2453)

Yahyâ, âşıkların, aşklarını gizleyemediklerini, onların hâllerinin hemen anlaşıldığını düşünür. Güneşin balçıkla sıvanamaması gibi âşıklar da kendi iradeleriyle aşklarını gizleyemezler. Aşk şarabı, onları bülbül gibi yapar. Sürekli aşk üzerine konuşurlar. Âşıkların sesi ancak ölürken kesilir:

İdemez cism-i âdem ‘ışkı pinhân
Şıvanmaz balçığ ile mihr-i Yezdân (YZ: 1627)
Mey-i ‘ışk ehl-i derdi bülbül eyler
Kitâb-ı ‘ışkı oḳur ṭuramaz ezber (YZ: 3550)
Bilür ḥâl ehli ḥâl-i ‘âşıkânı
Ölürken ṭutilur ancak zebânı (YZ: 3552)

3.1.3.2. Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar

Mesnevîde sosyal hayatla ilgili birçok ayrıntıya rastlanır. Hikâyeyi sosyal yönden zengin kılan asıl faktör, mesnevînin girişindeki Mısır tasviri, Zelîhâ’nın düğünü ve düğün öncesi yapılan hazırlıklardır. Burada günlük yaşam, oyunlar, inanışlar, haberleşme, düğün, eğlence, yemek ve spor üzerinde durulacaktır.

Mesnevînin başlangındaki Mısır tasvirinden, okuyucu şehrin içinde gezip dolaştığı hissine kapılır. Şâir, Mısır’da yaşanan herhangi bir günü adeta kelimelerle resmeder. Sayısız deve sakaları, yağmur bulutu gibi gezip yürür. Ezgi ve temcit sesleri halkı uyutmayıp şevkini yeniler. Yolda inleme sesi işiten herkes, inleyeni rahatsız etmemek için usulca yü-

rür. Her köşesinde güzel hikâyeler anlatan sohbet arkadaşları bulunduğu insanlar suratlarını asmaz. Kahraman ve ay yüzlü yiğitler at seyrine giderek at koştururlar. Rüzgârın gül yapraklarını alıp alıp götürmesi gibi her bir servi boylu atıyla bu gruba katılır. At üzerindeki her bir gümüş yüzlü sevgili, adeta dağların arkasından doğan güneşe benzer. Ay yüzlü güzeller, oyunda mızrak attığında gökten yere yıldız düştüğü sanılır. Gönül açıcı yüzü sanki güneş, elindeki mızrak da güneşin ışımıdır. Gün olur, dost düşman herkes, her sokaktan Nîl Nehri'ne çalırıp gibi akarlar. Genç delikanlıların soyunarak suya girmesiyle gizli hazineler güneş gibi açılır. Ay yüzlü güzeller ipek peştemallerine sarınca sanki parlak güneşin yarısı tutulur. Orada herkes sevgiliyi her yönüyle seyrederek. Âşıkların başı nilüfer gibi sürekli suyun içerisinde. Ay yüzlü güzeller, aydınlık gün ile karanlık gece gibi siyah kölelerle yürürler. Dostlardan ve güzellerden müteşekkil olan bu topluluk çok güzeldir. İnsanlar denizin dalgaları gibi akın akın gelirler:

Deve saqqâları bî-hadd ü pâyân
Gezer yürür mişâl-i ebr-i bārân

Şadâ-yı nağme vü âvâz-ı temcîd
Uyutmaz halkı eyler şevkı tecdîd

İşitse yolda bir şavt u enîni
Uşûl ile yürür her nâzenîni

Nedîminden degil her güşe hâlî
‘Abûsü’l-vech olup tûrmaz ricâlî

Gider at seyrine dil-ber yigitler
Cılasunlar kamer-peyker yigitler

Çoşar atını her bir serv-i âzâd
Alup alup gider gül yaprağın bād

At üstinde nigâr-ı sîm-sîmâ
Güneşdür şanki taş üstinde peydâ

Cıda atsa oyunda her kamer-fer
Atılır yire gökden şanki ahter

Güneşdür şanki rûy-ı dil-güşâsı
Şu‘â‘ı fi’l-meşel elde cıdâsı

Gün olur her şoşakdan yâr u ağıyâr
Akarlar baħr-ı Nîle hâr u hâsvâr

Şoyunur şuya girer nev-cüvânlar
 Açılır gün gibi genc-i nihânlar
 Kuşanur gök futâsın mâh-rûlar
 Tutilur şanki nişf-ı mihr-i enver (YZ: 309-320)

Orada sevdüğün a' lâ vü ednâ
 İderler zâhir ü bâtın temâşâ
 Ser-i 'uşşâk nîlüfer mişâli
 Ol âb içinde olmaz hiç hâlî
 Kara kullarla yürür mâh-rûlar
 Şeb ile nitekim rûz-ı münevver
 Zihî cem' iyyet-i yârân u hûbân
 Şanasın mevc urur deryâ-yı insân (YZ: 325-328)

Mesnevîde, insan rûhunda büyük tesirler uyandıran büyü ve nazar gibi inanışlardan da söz edilir. Zelîhâ'nın, Yûsuf'u rüyasında görmesinin ardından yaşadığı değişimi anlamlandıramayan dadı, ona büyü yapıldığını düşünür. Onu kötü gözlerden sakınmak için sabaha kadar üzerlik tohumu yakar:

Dirîgâ n'eyleyem ben bu sitâre
 Ne sihre uğramış bu mâh-pâre (YZ: 1847)
 Ya teşhîr eyledi bir ehl-i teşhîr
 Ki hûsn ü behcetüñe irdi tağyîr (YZ: 1739)
 Şeher vâqtine dek yakdı sipendi
 Gide ya' nî yavuz gözler gezendi (YZ: 1742)

Kızının yaşadığı rûhsal krizlerden haberdar olan Mağrip sultânı, tedavi olması için onu zincire vurdurur. Bu durum, rûh hastalarının zincire vurularak tedavi edildiğini gösterir:

Tağıldı boynına zencîr-i zerîn
 Bu ğamdan olmadı ebrûları çîn (YZ: 1849)

Mısır azizinin, Zelîhâ'ya evlenme talebinde bulunduğu mektubu bir güvercinle göndermesi, haberleşmede güvercinin yararlanıldığını gösterir:

Temennā-yı vişāle yazdı nāme

Diyār-ı mağribe şaldı hamāme

(YZ: 2036)

Yûsuf'un, deve üzerindeki mahfeye binmesi, ulaşımda kullanılan eşyalarla ilgili önemli bir göstergedir:

Var idi hevdecinüñ sāyebānı

Bulut gibi nihān eylerdi anı

(YZ: 1361)

Kölelik ve câriyelik devrin sosyal yapısını yansıtan hususlardan biri olarak öne çıkar. Yûsuf'un köle olarak satılması ve Zelîhâ'nın çok sayıdaki câriyelerinden söz edilmesi buna örnek verilebilir:

Żarūrî lâzım oldı derd-i hicrān

Қulumuzdur diyü şatdılar iĥvān

(YZ: 1220)

Yanınca câriye bî-ĥadd ü pāyān

Leĥāfetde mişāl-i āb-ı ĥayvān

(YZ: 1514)

Mesnevîde sözü edilen dadılar da dönemdeki sosyal yapıyla ilgili önemli başka bir husustur:

Gelince Mısra böyle idi 'ādet

İderdi dāyelerle 'ayş u 'işret

(YZ: 2119)

Zelîhâ, Mısır'a gelin gitmeden önce babasının onun için yaptırdığı hazırlıklar dönemin seçkin kişilerinin çeyiz ve hediye anlayışını yansıtır. Babası öncelikle bir düğün yemeği verir. Bunun yanı sıra onun için birçok hediye hazırlar. Bu hediyeler arasında eşsiz güzellikteki iki yüz cariye, binlerce yük kumaş ve cevher, yüz takım bilezik, bin taze inci, çok sayıda altın sini ve yüz sürü Arap atı yer alır:

Nişān esbābı cümle ĥāzır oldı

Cihān āvāze-i 'urs ile ŧoldı

Virilmişdi iki yüz câriye ĥüb

Bir içim şu gibi her biri mergüb

Niçe biñ yük kumaş ile cevāhir

Zelîhâ için oldı cümle ĥāzır

Niçe altun siniler oldı iĥzār

Bahāsı 'ālî ĥurşid ü kamervār

Meh-i nev gibi yüz takım sivāre
Virildi ol meh-i zībā-‘izāra

Dağı hem gökde aq yıldız mişāli
Niçe biñ lūlū-yı ter kadrī ‘ālī

Dağı hem yüz tavīle esb-i tāzī
Kimi Şāmī kimi dağı Hicāzī

(YZ: 2064-2070)

Zelîhâ, tahtirevanında şaşaalı bir hâlde birçok beyle beraber Mısır’a doğru yol alır:

Derildi niçe begler bu nişāna
Bilād-ı ğarba oldılar revāne

Bulutlar gibi üstürler kaṭarı
Pür itdi lālezār u kühsārī

Cemel ebr ü ceresler ra‘d-i āfāk
Şu‘ā‘-ı tīg-i zerrīn berq-ı berrāk

(YZ: 2075-2077)

Zelîhâ bindi bir taht-ı revāna
Müşābih zīneti kaşr-ı cināna

(YZ: 2095)

Zelîhâ’nın düğünü için hazırlanan kaftanlarda kullanılan kumaşlar, kaftanların renkleri ve düğmeleriyle ilgili yorumlar dönemin seçkin kişilerinin giyim kuşamını yansıtır. Çeşitli renklerde (pembe, açık mavi, turuncu, kırmızı, sarı, siyah, beyaz) bin tane altınlu kaftan hazırlanır. Hepsinin görüntüsü şeffaf ve berraktır. Gümüş düğmeli mavi ipekli kumaş, sonsuz denizin kabarcığını andırır. Kırmızı ipekli kumaştaki sarı düğme, şafak sökerkenki Mirrîh yıldızına benzer. Frenk miski kokan çok sayıdaki ipekli kumaş sevgilinin saç tazeliğindedir. Sarı ipekli kumaşlar ise güzellikte güneş ışığını aratmaz:

Hezār altunlu kaftān oldı hāzır
Çiçekler gibi elvānı muğāyir

Kimi gülgūnī kimi āsumānī
Kimi nārencī kimi ergāvānī

Kimi şarı kimi kara kimi aq
Nazarda her biri şeffāf u berrāk

Gök atlasda gümüşden tügme ḳonmuş
Hābāb-ı baḫr-i bī-pāyāna dönmiş

Kıızıl atlasda olan tügme-i zer
 Şafağda kevkeb-i Mirrîhe beñzer
 Tarāvetde mişāl-i zülf-i cānān
 Firengî miskî atlaslar firāvān
 Sarı atlas ziyāde bî-nihāyet
 Şu‘ ā‘-ı şemse beñzer pür-leţāfet (YZ: 2081-2087)

Düğün için Mısır’a doğru yola koyulan Zelîhâ, yol boyunca saz çalıp gazel okuyan güzellerle eğlenir. Aşağıdaki beyitlerde şâir, bu tabloyu şöyle sergiler:

Güzel sāzendeler alup ele sâz
 Virürdi her maķāma gelse āvâz
 Olurlar hevdec içinde gazel-ĥān
 Yuvadan bülbül eyler şanki efgān (YZ: 2114-2115)

Zelîhâ’yla birlikte Mısır’a çuvallar dolusu misk, kafur ve amber taşınır. Ayrıca, Zelîhâ’nın yemeği ud ağacının odunlarıyla pişirilir:

Çekilürdi niçe yük misk-i ezfer
 Daĥi hem niçe yük kâfūr u ‘ anber (YZ: 2117)
 Bişerdi ‘ ud ağacıyle ta‘ āmı
 Mu‘ aţtar eyler idi her maķāmı (YZ: 2116)

Zelîhâ’nın, düğün manzarasını resmeden şâir, onun duvak altındaki görünümüne dikkat çeker. “*O temiz zât, duvak altında, şafak söktüğünde dünyayı aydınlatan güneşe benzer*” anlamındaki beyitten o zaman da gelinlerin düğünde duvak giydikleri anlaşılır:

Tuvağ altında ol zāt-ı muţahhar
 Şafağda mihr-i ‘ ālem-tāba beñzer (YZ: 2154)

Mağripten Mısır’a düğün için çeyiz ve insan taşıyan deve sürüleri, düğünlerin toplum hayatındaki önemini yansıtır:

Kaţār-ı üştür aķdı seyl gibi
 Sürindi Mışra geldi Nîl gibi (YZ: 2157)

Azizin yeni ve bol elbiselerle çizilmiş resmi, devrin giyinme kültürüyle ilgili önemli ipuçları verir:

Yeñi bol cāme ile fāriġu'l-bāl

Ṭurur çāderde gūyā Rüstem-i Zāl

(YZ: 2184)

Zelîhâ'nın düġünü için kurulan rengârenk çadırlar çiçekler gibi durur:

Pür oldı ħaymelerle şahn-ı şahrâ

Şüküfeyle bezendi şanki dünyâ

(YZ: 2205)

Zelîhâ'nın düġünündeki yiyecek ve içecekler devrin yemek kültürüyle ilgili bilgi edinmemizi sağlar. Düġünde sıcak ekmek, pilav, börek, şeker ve şerbetlerin yanı sıra zerde, senbuse, yoġurtlu erişte tatlısı, baklava ve helva gibi tatlılar ikram edilir:

Ḳodılar anda tâze ıssı nānı

Virürdi mihr ile mehden nişānı

Kesildi nān bedr iken bozuldı

Bir aydan niçe māh-ı nev düzüldi

Pilāvun ħaymesini ḳurdı erbāb

Ḳaşuqlar yer yer oldı aña iṭnāb

Ṭabaḳda zerdeyi itseñ temāşā

Ayuñ on dördine beñzerdi gūyā

Görüp senbüseden luṭf-ı zebānı

Uzatdı ḳalkā çiniler dehānı

Börek ṭutmacdan ḳazz itdi erkān

Olurdi iştihā tîrine ḳalkān

Ḳodı ortaya başın teng-i şeker

Mişāl-i 'āşık-ı şeydā-yı dilber

Niḳābı ḳabı anda baklavānuñ

Gözini dörd iderdi iştihānuñ

Güler yüzi gibi aġyārun ol dem

Çekildi niçe dürlü türşiler hem

Yinür maḳbūba dönmiş idi ḳalvā

Ḳopardı iştihāsına taḳāzā

Bu ni' met anda bir seyl oldı aḳdı

Şeker şerbetleri Nîl oldı aḳdı

(YZ: 2210-2220)

Aziz, Zeliâhâ'nın yolunda gül suları döker. “Şâm'a ait gül sularını su gibi akıttı. Mısır'ın toprağı tamamen sulandı” anlamındaki beyit bunun göstergesidir:

Akıttı şu gibi şâmî gülâbı
Sulandı cümleten Mışruñ türâbı (YZ: 2142)

Düğünde herkes güzel kıyafetleriyle süslenmiş hâlde durur. Zeliâhâ'nın yolunun her iki tarafı insan seline döner. “Yiğitler rengârenk ipekli kumaşlar giydiler. Herkes çiçekler gibi süslendi. O an yolun iki tarafında duran insanlar çiçekler gibidirler” anlamındaki beyitler bu tabloyu yansıtır:

Yiğitler geydi gün-a-gün aţlas
Şükûfe gibi tezyîn oldı herkes (YZ: 2145)
İki yanında yolun halk-ı ' âlem
Çiçekler gibi zeyn oldılar ol dem (YZ: 2150)

Zeliâhâ'nın düğününde saçılan cevherlerden, düğünlerdeki saçî âdetiyle ilgili de bilgi ediniriz. Halk arasında buğday ve parayla sınırlı olan bu gelenek, üst düzeyde bulunan kişilerde altın ve mücevhere döner. Yahyâ, “Askerler ihsân elini güneş gibi açarak halka lal kâsedan altın saçardı. Eller mücevher saçmaktan yoruldu. Görülmeyen orada görüldü” diyerek bu manzarayı sahneler:

Açup ihsân elin gül gibi leşker
Saçardı halka la' lîn kâsedan zer
Cevâhir saçmadan eller yoruldu
Görülmüş olmayan anda görüldi (YZ: 2167-2168)

“Ey övünen kişi, güreşçilere dikkat et, zaman olur ki üstündekini altına alır” anlamındaki beyitte spor olarak güreş zikredilir.:

Güreşçi kısmını gör ey tebâhî
Alur üstündekin altına gâhî (YZ: 4844)

3.1.3.3. Dinî Unsurlar

Burada mesnevîdeki peygamberler, dört halife, sahabeler, melekler, mübarek geceler, kıyamet sonrasında yaşanacak haller üzerinde durulmuştur. Ayrıca îmân, sünnet, ibâdet, günâh, sevap ve tövbe kavramlarına da değinilmiştir.

Mesnevîde üzerinde en fazla durulan peygamber Hz. Muhammed'dir. O peygamberlere önder olması, ilmiyle insanlığı aydınlatması, mucizeleri vb. özellikleriyle mesnevîye konu olmuştur:

Şufûf-ı enbiyānuñ muḳtedāsı	
Şunûf-ı evliyānuñ pîşvāsı	(YZ: 124)
Eger olmasa mihr-i 'ilmi raḥşān	
Ḳalurdı zulmet-i cehl ile insān	(YZ: 140)
Aḳıtdı çeşmeler barmaḳlarından	
Nitekim şa'şā'ayla şems-i rûşen	(YZ: 160)

Hz. Âdem, yaratılan ilk insan olmasıyla anılır. Hz. Muhammed'in üstünlüğünü anlatmak için diğer peygamberleri mukayese unsuru olarak kullanan Yahyâ ilkin Âdem peygambere yer verir:

Daḫı anılmamışdı Âdem adı	
Ol idi cümleñüñ ḫayrū'l-'ibādı	(YZ: 129)

Mûsâ peygamber, mucizeler gösterdiği asasıyla ve Tûr Dağı'nda ilâhî tecellîye mazhar olmasıyla da anılır:

Zihî sulṫān ki Mûsâ ibn-i 'İmrān	
'Aşāsıyla der-i fazlında derbān	(YZ: 130)
Kimini yaḳdı envār-ı tecellā	
Sücûda vardı şankim Ṭûr-ı Mûsâ	(YZ: 3973)

Hz. İsâ, birçok açıdan mesnevîye konu olur. Hz. Meryem'in oğlu olması, yüksek manevî makamı, göğe yükseltilmesi gibi özellikleri bunlar arasındadır:

Gerekse ol Mesîḫa ibn-i Meryem	
'Anāşır çār-miḫinden gelür ğam	(YZ: 5084)
Mesîḫūñ rif'atine bā' iş oldur	
Cihānuñ devletine vâriş oldur	(YZ: 131)

Süleymân peygambere, insan ve insan dışındaki varlıklara hükmetmesini sağlayan yüzüğü, padişahlığı ve karıncayla olan macerası dolayısıyla telmîh vardır:

Dehānidur meger möhr-i Süleymān	
Anuñ ağızına baqar ins ile cān	(YZ: 1559)
Ṭotalum kim ola taht-ı Süleymān	
İder bād-ı fenā soñ ucı vīrān	(YZ: 2685)
İder efkārı ‘ayn-ı ‘aqlı bī-nūr	
Süleymānuñ ne bilsün hālını mūr	(YZ: 3448)

Hz. Nûh da mesnevîde ismi geçen peygamberler arasındadır. Nûh peygamber, peygamberlik macerası ve îmân etmediği için helâk edilen oğlu dolayısıyla anılır:

Bi-ħaqqı rif at-i İdrīs ü ‘İsā	
Bi-ħaqqı mâcerā-yı Nûh u Mūsā	(YZ: 230)
Dönersiz cümleñüz ferzend-i Nûha	
Amān virmek sefâhatdur bu rûha	(YZ: 797)

Eyyûb peygamber, “*Ya kûb’un gözü onun işaretini görünce mecburen Eyyûb’un sabrını örnek alır*” anlamındaki beyitte sabrı dolayısıyla anılır:

Nişânını görince ‘ayn-ı Ya‘kûb	
Żarûri olur eyler şabr-ı Eyyûb	(YZ: 1050)

Yûnus peygamberin balık tarafından yutulmasına, “*Balığın karnındaki Yûnus gibi celâl sahibi Allâh onu kurtardı*” anlamındaki beyitte telmîh vardır:

Balık karnındağı Yûnus mişâli	
Ḥalās itdi Ḥudā-yı Zü’l-celâli	(YZ: 4331)

Halîl İbrâhîm peygamber, ateşe atılması dolayısıyla mesnevîye konu olur. Ayrıca iki oğlu İsmâ‘îl ve İshâk’a da yer verilir. Oğlu İsmâ‘îl’i kurban etme teşebbüsü üzerinde de durulur:

Maħabbet ‘aşığı itmez müşevveş	
Gülistān olur İbrâhîme âteş	(YZ: 1439)
‘İnāyet itdi İbrâhîme Ḥallāk	
Vücūda geldi İsmā‘îl ü İshâk	(YZ: 370)
Buyurdı ceddüm İbrâhîme sübhān	
Didi kıl oğluñ İsmā‘îli kurbān	(YZ: 2872)

İshâk peygamberin oğulları ‘Îs ve Ya‘kûb, birer hikâye kişisi olarak mesnevîye dahil olurlar:

Zuhûra geldi bir günde iki hûb
Öñürdi ‘Îş toğdı soñra Ya‘ kûb (YZ: 383)

Mesnevînin merkezindeki iki kişiden biri Ya‘kûb peygamberin oğlu Yûsuf’tur. Yûsuf, Ya‘kûb’un on ikinci çocuğu olarak tanıtılır:

On ikincinüñ adı idi Yûsuf
Atası ile oldı bî-tekellûf (YZ: 444)

Dört halife de mesnevîde anılan dinî kişiler arasındadır. Şâir, onlara mi‘râc hadisesi-
ne sevinmeleri dolayısıyla yer verir:

Beyân olunca mi‘râc-ı berîni
Şafâlar sürdi aşhâb-ı güzîni
Elifveş Aḥmedüñ yâr-ı kadîmi
Ser-i a‘ yân u aşhâbuñ ‘azîmi
Açıldı güldi bu zevk u şafâdan
Gül-i tâze gibi şems-i duḥâdan
Görince rif‘atinden bu nişânı
Resûle yâr-ı şânî oldı şânî
Zemîne indi çünkim şems-i Sübhân
Teraḳḳî itdi nûr-ı ‘ayn-ı ‘Oşmân
‘Aliye keşf-i esrâr-ı ‘aliyye
Resû’lullâhdan oldı hediye (YZ: 227-228)

Meşhur sahabe Ebâ Derdâ, “*Sahabe kendisine koruyucu ve yardımcıdır. Ebâ Derdâ onun fazîletli kapısında kapıcıdır*” anlamındaki beyitte mesnevîye konu olur:

Şahâbe kendüye enşâr u a‘ vân
Ebâ Derdâ der-i fazlında derbân (YZ: 173)

Cebrâ’îl ve Azrâ’îl gibi büyük melekler de hikâye kişisi olarak mesnevîye dâhil olurlar. “*Gökyüzünde Cebrâ’îl, Azrâ’îl’e ulaştı. Bu gizli sırrı etraflı olarak bildirdi*” anlamındaki beyit buna örnektir:

İrişdi gökde ‘Azrā’ ile Cibril
Bu esrār-ı nihānı kıldı tafşil (YZ: 1165)

Hızır, Muhammed’in, Mi‘râc Gecesi’nde gök tabakalarına yükselmesine vasıta olan Burâk’a da mesnevîde yer verilir:

O gece berq-ı hâtif gibi ta‘cîl
Burâk ile Resûle geldi Cibril (YZ: 188)

Zor durumda kalanların yardımına koştuğuna inanılan Hızır’dan da söz edilir:

Ġariķ olduķda deryā-yı melāle
İder bir Hızır-ı devrānı havāle (YZ: 1172)

İslâmiyet’te kutsal kabul edilen Mi‘râc ve Kadir gecelerine, “*Mi‘râc Gecesi âşıkların övünç kaynağıdır. Mertebesinin yüceliğinden bir işarettir. Siyahlığı Kadir Gecesi’nin işaretidir, yücelik Hüması’nın açık gölgesidir*” anlamındaki beyitlerde yer verilir:

Şeb-i mi‘râcî fahr-i ‘âşıkāndur
‘Uluvv-i rif‘atinden bir nişāndur (YZ: 174)

Sevādî leyletü’l-Ġadrüñ nişānı
Hümā-yı rif‘atüñ zıll-i ‘ayānı (YZ: 1530)

Yahyâ, “*Gönülde îmân nûru açığa çıksın. Bu zindan bu Yûsuf’la şeref bulsun*” diyerek Allâh’a îmân hakikatinden de söz eder:

Zuhûr itsün gönülde nûr-ı îmân
Şeref bulsun bu Yûsuf’la bu zindân (YZ: 18)

Mesnevîde sünnete uymanın gerekliliği üzerinde de durulur. “*Resulün sünnetini yerine getiren helalini evinde saklar*” anlamındaki beyit buna örnektir:

Resülün sünnetin iden icrâ
Ġalâlin kıldı beytinde mu‘ammâ (YZ: 2446)

Şâir, “*İbadet etmede elif harfi gibi istikametli ol. Salihlik makamında sabit kal*” diyerek ibâdet ve dinî emirlere bağlılığın önemine işaret eder:

‘İbâdetde elifveş müstakîm it
Şalâhiyyet maķâmında muķîm it (YZ: 44)

Mesnevîde namaz ibâdetinden de söz edilir. Ya‘kûb, namaz kılarken uykuya dalmıştı:

Nâmaz üstinde iken geldi hâbı
‘İbâdet ‘aynınıñ oldı niğâbı (YZ: 1123)

Eserde, İslâmiyet’te büyük bir öneme sahip olan günâh ve sevap kavramlarıyla da karşılaşılır. Günâh işlemekte ileri, dinî emirleri uygulamada geri olduğunu söyleyen şâir, kendisine azap edenin sevaba gireceğini iddia eder:

Günâh itmekle oldum cüst ü çâlâk
Şalaḥ emrinde ammâ süst ü ğamnâk
Şu deñlü müstaḥiḳḳ oldum ‘azâba
‘Azâb iden baña girer şevâba (YZ: 39-40)

Mesnevîde tövbe etmek, sıratın geçiş, mahşer gibi konular üzerinde de durulmuştur:

Baña kıl tevbe vü tevfiḳi yoldaş
Ki derbend-i ecelden kırtaram baş
Şırât üzre ḳamu ümmet geçerken
Ümidim bu ki anda hoş geçem ben (YZ: 60)

Şu dem kim ḳurula mahşerde mizân
Bi-ḥaḳḳ-ı ḥüsni-ü Yüsuf eyle iḥsân (YZ: 20)

Güzel amel işleyenlerin ölümden sonra gideceklerine inanılan cennetten, “*Cennet bahçelerini seyre giderek dünya halkını kimsesiz gariplere çevirdi*” anlamındaki beyitte söz edilir:

Cinānuñ bāğına seyrāna gitdi
Cihān ḥalḳın ğarīb-i bī-kes itdi (YZ: 5043)

Cennetteki hûrî ve ğilmânlar, ayrıca çeşme ve sular da mesnevîye konu olur:

Görinmez gözime ol ḥür u ğilmân
Olursa şehper-i ğayr ile perrân (YZ: 10)
Lebi zıkr olsa ol zât-ı cemilüñ
Aḳardı ağızı şuyı Selsebilüñ (YZ: 1486)

Ḥabîbi olduğı iqlîme vardı
Fezâ-yı Kevşer ü Tensîme vardı (YZ: 5071)

Mesnevîde Sidre ve Tûbâ ağacına da değinilir:

Mişâl-i Sidre vü mânend-i Tûbâ
Yüce yirden gibi aşluñ nigârâ (YZ: 1801)

Ceza yeri olarak bilinen cehenneme, “*Hasedin dalına kalbinizi meylettirmeyin çünkü o cehennem tarafına çeken bir çengel olur*” anlamındaki beyitte yer verilir:

Ḥased dâline kılmañ kalbi meyyâl
Cehennem cânibine oldı çengâl (YZ: 4953)

3.1.3.4. Tasavvufî Unsurlar

Burada mesnevîdeki vahdet-i vücûd anlayışı, bekâ ıstılahı, amâ olarak nitelendirilen zât mertebesi, aşkın önemi, ev ednâ makamı, insan kalbinin önemi, âlem-i kebîr ve âlem-i sagîr ıstılahları, velîlerin mazhar oldukları farklı hâller ve verdikleri mücadeleler ve bazı ünlü mutasavvıflar üzerinde durulacaktır.

Allâh’ın cömertliğiyle vücûd arasında bağ kuran şâir, onun bütün varlıkları cömertliğiyle vücûda getirdiğini ifade eder:

Vücûdı mâ-hüve’l-mağşûd u ma’bûd
Ki cüdiyle vücûda geldi mevcûd (YZ: 94)

Allâh’ın hem zâhir hem de bâtın olduğuna îmân eden Yahyâ, madde ve mana birliğine dikkat çeker. “*İki dünyayı iki şahit bilen kimsenin onun birliğine şüphesi olmaz*” anlamındaki beyit, bütün varlık âleminin tek bir Allâh’a işaret ettiğini gösterir:

Anuñ birliğine olmaz gümânı
İki şahid bilen iki cihânı (YZ: 79)

Yaratılanların tek bir varlığın muhtelif tecellileri olduğuna inanan Yahyâ, bir sayısının asıl, diğerlerinin ise izafî olduğuna dikkat çeker. Kişiyi önce biri, yani aslını tanımaya davet eder:

Yüri Allâhı bilmekde ol üstâd
Bilinür vâhid evvel soñra a’ dâd

Cihān-dārı bilen bilür cihānı

Bu ‘ilmüñ hayli müşkildür beyānı

(YZ: 75-76)

Yahyâ, sadece Allâh’ın zâtının bâkî olduğunu, diğer varlıkların fâni olduğunu belirterek tasavvuftaki bekâ ıstılahına dikkat çeker:

Cihān fâni beḳā zātındadır pes

Zihî Bâḳî ta‘ālā ve taḳaddes

(YZ: 91)

Allâh’ı, kendisinden başka kimsenin hakkıyla tanıyamayacağını ifade eden amâ mertebesine, “*Hayvanlar, insanlar ve cinler Allâh’ı tanımakta hayran ve şaşkındır. Sonradan yaratılanlar, ezeli olanı nasıl bilsinler? O bahçeye aklın rüzgârı varamaz*” anlamındaki beyitlerde değinilir:

Eger hayvân eger insân eger cân

Ḥaḳı bilmekde ser-gerdân u hayrân

Ne bilsün ḥâdiş olanlar ḳadîmi

O bâḡa varamaz ‘aḳluñ nesîmi

(YZ: 73-74)

Şâir, kişinin ancak aşkla Allâh’a ulaşabileceğine dikkat çeker. “*Aşkın fenlerine rağbet etmeyen kimse, yüce Allâh ile beraber olamaz*” anlamındaki beyitte Yahyâ, bu düşüncesini dile getirir:

Şu kim olmaz fûnûn-ı ‘ışḳa râḡıḳ

Cenâb-ı Ḥaḳḳ ile düşmez muşâḳıḳ

(YZ: 340)

Hız. Muhammed’in Mi‘râc Gecesi’nde Allâh’la perdesiz görüşmesine vesile olan aşktır:

Resûle ‘ışḳı olmuştur vesîle

İletdi seyr-i dîdâr-ı cemîle

(YZ: 182)

Hız. Muhammed’in Mi‘râc Gecesi’nde ev ednâ makamına yükselişinden söz eden şâir, terk-i mâsivâ ıstılahına da işaret eder. Hız. Muhammed, Allâh dışındaki varlıkları terk ettiği için gizli bir hazine olan ve bilinmeyi isteyen Allâh’a ulaşmıştır:

Cenâb-ı Ḥazret-i Ḥaḳ oldı meftûḳ

Meger geldüḡi yire gitdi o rûḳ

Hüveydâ oldı dilde na‘ra-i Hû
 Yürüdi mâ-hüve’l-mağşûda toğru
 Kõdi hep ‘arş u ferş ü mâ-sivâyı
 Fenâyı terk idüp buldı beğâyı
 Muğaşşal geçmeyince mâ-sivâdan
 Görinmez nesne dîdâr-ı Hûdâdan (YZ: 213-216)

Tasavvufun konusu, ilâhî isim ve sıfatların en mükemmel şekilde tecellî ettiği yer olan gönlün temizliğidir (Uludağ, 2005: 205). Mevlânâ’nın, mesnevîsindeki bir hikâyede, Çin halkıyla Rum halkının ressamlık konusunda bahse tutuşmalarına şahit olan padişah, onları imtihan etmeye karar verir. Kapıları karşı karşıya olan iki odadan birini Çinli resamlara diğerini de Rum diyarının ressamlarına verirler. Çinli ressamlar padişahı yüz çeşit boya isterler. Rum diyarının ressamları ise resim ve boyadansa pas gidermenin daha önemli olduğunu düşünürler. Kapıyı kapatıp duvarı cilalarlar. Duvarı gökyüzü kadar berrak hâle getirirler. Çinliler resimlerini bitirdikten sonra padişah gelerek resimlerini görür. Çizdikleri resimler çok harikadır. Sonra Rum ressamlarının odasına gider. Rum ressamlarından biri karşı odayı görmeye engel olan perdelerden birini kaldırır. Çinli ressamların yaptıkları resimler bu odanın cilalı duvarına yansır ve resimler bu odada çok daha parlak ve güzel görünür. Rum ressamları, gönülleri dünyevî arzu ve ihtiraslardan arınmış sûfîleri temsil etmektedir (Konuk, 2005: 429-431). Yahyâ da ilâhî tecellî mahalli olan kalbin, saf ve parlak olması gerektiğini düşünür. “*Gönül aynası parlak olursa, orada sevgilinin güneşi açığa çıkar. Göz penceresinden güneş gibi girerek can sarayını tamamen aydınlatır*” anlamındaki beyitler, şâirin gönülle ilgili bu düşüncesini yansıtır:

Gönül âyînesi olsa mücellâ
 Olur bu mihr-i cânân anda peydâ
 Sarây-ı cânı eyler cümle rüşen
 Gider gün gibi dîde revzeninden (YZ: 342-343)

Yahyâ, “*Gönül aynası denize benzer. Dünyanın nakışları onda tasvir edilmiş hâlde durur*” anlamındaki beyitte insan kalbinin ehemmiyeti üzerinde durur:

Gönül âyînesi deryâya beñzer
 Turur nağş-ı cihân anda muşavver (YZ: 115)

Şâir, sûfîlerin çokça zikrettiği kişinin kendisini tanımasıyla Rabb'ini de tanıyabileceği manasını haiz olan, “*men ‘arefe nefsehü fekad ‘arafe Rabbehü*” hadîsinden ilham alarak “*Sözün kısası, Allâh'ı görmek istersen uzağa gitme, önce kendine gel*” der:

Hudâyı görmek isterseñ muhaşşal

Irağa gitme evvel kendine gel

(YZ: 180)

Mesnevîde âlem-i kebîr ve âlem-i sagîr kavramlarının ihtiva ettiği mana üzerinde de durulur. Mutasavvıflara göre cisim açısından kâinat büyük âlem, insan ise küçük âlem kabul edilir. Kâinat insanın büyük nüshası, insan da kâinatın küçük nüshasıdır. Bu bağlamda insan iç âleminin genişliği yönüyle büyük âlem, kâinat da küçük âlemdir (Uludağ, 2005: 35). “*Bu nasıl bir sırdır ki basit bir toprağa marifetler denizini kuşattırır. Bir damladan büyük bir deniz çıkar. Bir zerrede parlak güneş yerleşir. İnsanoğlu hiç boş değildir. Onda bütün eşyanın örneği var. İnsan bedeninin tılsımı çok acayıptır. Onda binlerce gizli hazine var. Özellikle esmâ sırlarının gizli ilmi insan vücûdundan açığa çıkar*” anlamındaki beyitlerde, insanın küçültülmüş bir kâinat olduğuna değinilir:

Ne sırdur bu ki bir hâk-i basîti

Ma‘ârif baħrinuñ eyler muħîti

Çıkar bir kıatradan deryâ-yı ‘ummân

Ṭurur bir zerrede ħurşid-i raħşân

(YZ: 96-97)

Benî Âdem degüldür hiç ħâlî

Ḳamu eşyânuñ anda var mişâli

‘Acebdür bu tılsım-ı cism-i insân

Ki var anda hezârân genc-i pinhân

Ĥuşuşâ genc-i ‘ilm-i sırr-ı esmâ

Olur âdem vücûdından hüveydâ

(YZ: 109-111)

Şâir, sûfîlerin velâyet mertebelerinde terakki ettiklerinde yaşadıkları hâllerden de söz eder. Bu kişiler, gökyüzündeki sesleri duyarlar. Bütün eşyayı görürler. İsterlerse düşmanlarını mahveder, dostlarını da velâyet mertebelerinin zirvelerine çıkarırlar. Günâh işlemekten kör ve sağır hâle gelmiş kimselerse bu hâllerden mahrum kalırlar:

Şu kim ħâl ide rây-ı mâverâyı

Ṭuyar âvâz-ı tölâb-ı semâyı

Günāh ile şular kim kūr u kerdūr
Ne görür ne işidür bî-ḥaberdür (YZ: 81-82)

Cihānı kendüde eyler temāşā
Gözine zāhir olur cümle eşyā
Döner endāmi şemşir-i celāle
Şalar a‘ dāsını çāh-ı zevāle
Eḥibbāsına açsa dest-i himmet
İder ānide sulṭān-ı vilāyet
Kaçan insān-ı kāmil olsa insān
Olur eşkāl-i müşkil cümle āsān (YZ: 116-119)

Sûfîlerin manen terakki edebilmeleri için nefisleriyle ciddi mücadele etmeleri gerekir. Şişenin sert bir cisimle kırılması gibi, velîler de nefislerinin arzularından vazgeçerek, nefse çile çektirerek hakîkati bulurlar:

Ṭaşa ṭoḳınmayınca şişe şınmaz
Erenler nefsinüñ atına binmez (YZ: 3212)

Sûfîlerin Allâh’ı bulma yolunda verdikleri temel mücadelelerden olan riyâzet de, “*Rûhunu gıdalandırmayı gözet, tenini besleme, can kulağından vücûd pamuğunu çıkar. Riyâzetin riyasız bir şekilde ve muhabbetle yapılması gerekir*” anlamındaki beyitlerde mesnevîye konu olur:

Ġidā-yı rûhı gözle besleme ten
Çıkar ten penbesin cān kulağından
Riyâzet bî-riyā olmak gerekdür
Maḥabbet pişvā olmak gerekdür (YZ: 1458-1459)

Şeyh Kerhî (öl. 815), Mevlânâ (öl. 1273) ve Şeyh Safî (öl. 1334) gibi mutasavvıflar da mesnevîde anılır:

Kemāl-i zühd ile meşhūr u mevşûf
Şalāhı Şeyḫ-i Kerhî gibi ma‘ rûf (YZ: 279)
Varup bir kişi Mevlânâ-yı Rūma
Dimiş ey şeyḫ olan şehri ‘ulūma
Beni kııl Meşnevî ‘ilminden āgāh
Kerem eyle baña ol mürşid-i rāh (YZ: 1453-1454)

Meh-i Ken‘ân mişâl-i Şeyh Şâfi

Ƙodı hâlinde künc-i i‘tikâfi

(YZ: 4329)

3.1.3.5. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar

Burada tarihteki bazı önemli kişiler ve birtakım efsanevî unsurlar üzerinde durulacaktır.

Şâir, “*Her zaman başarı ve üstünlük kazanan padişah Sultân Süleymân, savaş meydanlarının cesur emiri*” diyerek devrin hükümdarı Kanûnî Sultân Süleymân’ı övgüyle anar:

Şeh-i şâhib-Ƙırân Sultân Süleymân

Emîr-i Ƙarb u hârb u merd-i meydân

(YZ: 236)

Şâir, Kanûnî’nin beyaz, alaca, kızıl ve yeşil sancaklarıyla ilgili yorum yapar. Onun beyaz sancağı, yerden göğe kadar nur ve aydınlık olan sabah güneşi gibidir. Gökyüzüne ulaşan alaca sancağının görüntüsü, âşıkların başkanını andırır. Kızıl sancağı konuşma diline benzer. Savaşta Fetih suresini ezberden okur. Gönül açıcı serviye benzeyen yeşil sancağı, Hz. Muhammed’in ailesinin sancağı gibidir:

Anuñ aƘ sancağı şems-i duhâdur

Ki yirden göke dek nûr u ziyâdur

Alaca sancağ irmiş âsumâna

Müşâbih resmi mîr-i ‘âşîkâna

Ƙızıl sancağ lisân-ı Ƙâle beñzer

Ġazâda Süre-i Feth oğur ezber

Yeşil sancağı serv-i dil-güşâdur

Livâ-yı sebz-i âl-i Muştafâdur

(YZ: 259-262)

Ya‘kûb peygamberin annesi, Yûsuf peygamberin annesi ve kardeşleri birer hikâye kişisi olarak mesnevîye dâhil olurlar:

İşitdi Hâzret-i Ya‘kûb anası

Didi Ya‘kûba gel ey pîr olası

(YZ: 394)

Anası Yûsufuñ oldı za‘ife

Ecel irişdi ol zât-ı şerife

(YZ: 470)

Meger kim Yūsufuñ ihvānı gāhī

Şabā gibi tolaşurlardı çāhı

(YZ: 1214)

Yūsuf peygamberin eşi Zelîhâ, mesnevînin başkahramanlarından biri olarak mesnevîdeki yerini alır. “*Soyca yüksek ve üstün, asillikte benzersiz, adı Zelîhâ*” anlamındaki beyit Zelîhâ’nın tanıtımına ayrılmıştır:

Nesebde gün gibi a’ lā vü evlā

Ḥasebde bî-naẓîr adı Zelîhâ

(YZ: 1476)

Mesnevîdeki Bâzıga isimli güzel dolayısıyla ‘Âd kavminin hükümdarı Şeddâd bin ‘Âd’dan da söz edilir. “*‘Âd oğlu Şeddâd onun atası idi. O peri çocuğu, güzeller padişahıydı*” anlamındaki beyit bunun göstergesidir:

Anuñ ceddı idi Şeddâd bin ‘Âd

Güzeller şāhı idi ol perî-zād

(YZ: 2315)

Yahyâ, “*Ne hikmet ki bütün ilim ve hikmet, insanlara Ebû’l Kâsım’dan (Hz. Muhammed) kısmet oldu*” diyerek Hz. Muhammed’in oğlu Kâsım’ın ismini zikreder.

Ne hikmetdür ki cümle ‘ilm ü hikmet

Ebû’l-Ķâsımdan oldu ḥalkā kısmet

(YZ: 141)

Küfrü temsil etmesi yönüyle Ebû Leheb de mesnevîye dâhil olmuştur. “*Nûrunun güneşinin ışığından, Ebû Leheb’in ateşi tamamen söniüp gitti*” anlamındaki beyitte Ebû Leheb’in mağlubiyetine değinilir:

Ẓiyâ-yı şems-i nûrımdan müretteb

Söyüdü gitti nâr-ı Bû-Leheb hep

(YZ: 148)

Hz. Hüseyin’in şehit düştüğü Kerbelâ Hadisesi’ne, “*Sonbahar mevsiminin susamı, Kerbelâ’nın matem bayrağına benzer*” anlamındaki beyitte telmîh vardır:

Livâ-yı mâtemine Kerbelānuñ

Müşābih süseni faşl-ı ḥazānuñ

(YZ: 5017)

Lokmân Hekîm, “*İnsanların çoğu derdine Lokmân olur. Maksatlarına ulaşmak ona kolay gelir*” anlamındaki beyitte hastalıklara şifa bulmasıyla anılır:

Olur halkuñ çoğı derdine Loqmân

Gelür taşşil-i maqşud aña âsân

(YZ: 4455)

Kârûn, malının çokluğu dolayısıyla anılır. “*Parlak inci gibi arttırmaya çıksam Kârûn’un malı pahama yetişmezdi*” anlamındaki beyitte Yûsuf’un güzelliğinin pahası karşısında Kârûn’un hazineleri yetersiz gösterilmiştir:

Mezâd olsam mişâl-i dürr-i meknûn

Yetişmezdi bahâma mâl-ı Kârûn

(YZ: 869)

Eserde cömertliğiyle meşhur Hâtem-i Tâî’nin de ismi geçer. “*Babadan ve dededen padişahdır, cömertlikte Hâtem-i Tâî’den üstündür*” anlamındaki beyitte bunu görmek mümkündür:

Sehâda Hâtem-i Taydan ziyâde

Eban ‘an ced emîr ü şâh-zâde

(YZ: 1469)

İskender-i Zülkarneyn, ölümsüzlük suyunu aramasıyla mesnevîye konu olur:

Hemân İskender olur kâ’inâta

Açar gönli anuñ âb-ı hayâta

(YZ: 3051)

İskender’in, Yecüc ve Mecüc kavmine karşı yaptığı setten, “*Bu dünya Yecüc’ün fitnesine benzer. Aşk ona İskender’in Seddi olur*” anlamındaki beyitte söz edilir:

Bu dünyâ fitne-i Yecüca beñzer

Olur ‘ışk aña bir sedd-i Sikender

(YZ: 4230)

Çift kahramanlı aşk hikâyelerinin kişileri de mesnevîye konu olur. Bu kişilerden Mecnûn ve Ferhâd, âşık olmaları dolayısıyla anılırlar:

Ki ‘âşıklar bu fûrkat ‘âleminde

İder Mecnûn gibi adını zinde

Gider dâru’l-bekâya hem-çü Ferhâd

Şoñında ‘ışk ile zor bir eyü ad

(YZ: 1451-1452)

Mecnûn’un, uğruna büyük sıkıntıları göze aldığı kadın Leylâ da mesnevîde anılan kişiler arasındadır:

Bu Mecnûn kâsesine beñzer ancak
Ki olmuş dest-i Leylâdan iki şak (YZ: 2166)

Kaf Dağı'nda yaşadığına inanılan efsanevî kuş Anka'ya da yer verilir. Yahyâ, “*Akıllı kimse Anka gibi kurbiyet kafında yalnız başına oturur*” diyerek gerek Kaf Dağı'ndan gerekse Anka'dan söz eder:

‘Anuñ kim ‘aqlı vardır hem-çü ‘Ankâ
Oturur kâf-ı kurbiyyetde tenhâ (YZ: 2688)

İran'ın mitolojik kahramanlarından zalim hükümdar Dahhâk, “*Dahhâk'ın kılıcının cevheri gibi saf âşığıñ yüzünün suyunun yaşıdır*” anlamındaki beyitte mesnevîye konu olur:

Yaşıdur âb-ı rüy-ı ‘âşık-ı pāk
Mişâl-i gevher-i şemşir-i Dahhâk (YZ: 1152)

İran'ın meşhur efsanevî kahramanı Rüstem ve Rüstem dolayısıyla babası Zâl, “*Yeni bol elbiseyle gönlü rahat bir şekilde, adeta çadırdaki Zâl oğlu Rüstem gibi durur*” anlamındaki beyitte anılır:

Yeñi bol câme ile fâriğu'l-bâl
Turur çâderde güyâ Rüstem-i Zâl (YZ: 2184)

İran hükümdarlarından Erdişir, kahramanlığı dolayısıyla Kanûnî'ye karşı mukayese unsuru olarak kullanılmıştır. Erdişir gibi bir kahraman, onun bir bakışı karşısında toprağa düşecek kadar zayıf gösterilmiştir:

Eger şîrâne baksa Erdişîre
Düşürür sâyeveş hâk-i hâkîre (YZ: 239)

3.1.3.6. Mûsikî

Yahyâ, mesnevîde mûsikî aletleriyle ilgili bazı değerlendirmeler ve onlardan yola çıkarak birtakım benzetmeler yapmıştır. Burada tespit edilen bu unsurlar üzerinde durulacaktır.

Şâir; ney, çeng ve kanunla ilgili bazı yorumlar yapar. “*Neyin inlemeleri apaçık olmasaydı, başkaları onu ele almazdı. Çeng çalan, bir an aşk damarını kimildatsa, çeng onun elinden inler. Kanunun aşkı üstün geldiğinde çalgıcının parmağı yüzüne yapışır*” anlamındaki beyitlerde şairin bu değerlendirmelerini görmek mümkündür:

Hüveydâ olmasa nāyuñ fiğānı
 Ele almazlar idi iller anı
 Kııldatsa reg-i ‘ ışkıını bir ān
 Kılur çengī elinden çengi efgān
 Kaçan kânūnuñ olsa şevkı gālib
 Yüzine yapışur engüş-t-i muṭrib

(YZ: 1632-1634)

Zelîhâ'nın düğününde çalınan mûsikî aletleri üzerinden çeşitli benzetmeler yapan şâir, devrin müzik kültürüyle ilgili önemli bilgiler verir. Düğünde ney, davul, kös, çeng, santur, tambur, savaş davulu gibi mûsikî aletlerinin çalındığından söz eder:

Nihâyetsüz iderdi neyler efgān
 Tabıllar şîr-i gurrān-ı neyistān
 Ezel bedr-i tamām imiş naķāre
 Hilāl-i mu‘ ciz itmiş anı iki pāre
 Cihānı tutdı çengiler şadāsı
 Göke irdi muğannîler nevāsı
 Girîbānını çāk itmekde şantür
 İnîlder yatur il içinde şanbūr
 Gürülder ra‘ d gibi kūs-ı harbî
 Getürür cūşa hāl ehlini dārbı

(YZ: 2223-2227)

Zelîhâ'nın düğünündeki çeng ve santur sesleri şarkı seslerine karışır. “*Birçok yerde çeng ve şantür çalınır. Herkes sevinçlidir. Kiminin okuyup kiminin makam tutmasından dünyaya acayip bir velvele düşer*” anlamındaki beyitler bunun göstergesidir:

Niçe yirden çalınur çeng ü şantür
 Cihān hāndān u ‘ ālem cümle mesrūr
 ‘ Acā’ib velvele düşdi cihāna
 Kimi oğur kimi ırlar terāne

(YZ: 2151-2152)

Zelîhâ'nın dert çekmekten sararan benzini, saza benzeten Yahyâ, “*Bu yuvanın söyleyicisi oldu. Benzi sararıp saza döndü*” der:

Olup gūyāsı işbu āşiyānuñ
 Şarardı sāza döndi beñzi anuñ

(YZ: 4403)

3.1.3.7. Müstensihle İlgili Değerlendirme

Yahyâ, diğer mesnevîlerinde olduğu gibi burada da kâtiplerle ilgili birtakım değerlendirmeler yapar. Yorumlarına kötü kâtipten yakınarak başlar. Harfleri doğru yazamayan, yazıyı harap hâle getiren, hatası doğrusundan çok olan, yazarken başka şeyler düşündüğünden yanlış yazan, düzgün yazı yazmayı bilmediği hâlde yazmaktan da hiç vazgeçmeyen bu kâtipten dert yanar:

Şikâyet eylerin nâ-dân elinden

Bu gülşen pâymâl olur dilinden

Oğursa ağzı yakışmaz kelâma

Yazarsa bâ' iş olur inhidâma

Elif egri elinden toğrı çıkmaz

Haţâsı yañlışı çok sıhhati az

Perişân haţ yazar destinde hâme

Döner zağ izlerine destinde nâme

Şahîh ü sâlim itmez üç hurûfi

Ne nesh olur anuñ haţtı ne kûfi

Gözi yazıda vü gönli yabanda

Vücûdı yirde fikri âsumânda

Yazıdan eylemez bunlar ferâgat

Meger Allâhdan ola 'inâyet

(YZ: 5152-5158)

Kötü kâtibi eleştiren şâir, eserini özenerek yazan kâtibe dua eder. Onun güzel yazısı etrafında birtakım benzetmeler yapar:

Eli var olsun ol merdûñ ' Alivâr

Ki destinde anuñ haţtı-ı celî var

Her iki mısra'ı yazar berâber

Olur şehbâz-ı nazma iki şehper

Bu resme yazduğı yazı müretteb

Cinânuñ sebzezârına döner hep

Elinüñ gölgesi gibi nigârüñ

'Ulüvv-i kadri var ol sebzezârüñ

Olur mîmi mişâl-i kâkül-i yâr

Görinen cîmi güyâ zülf-i dildâr

Döner her medd-i memdūd ebr-i āha
 onulmuş noktalar hāl-i siyāha
 Elif yazsa olur bir serv-i bālā
 Hilāle beñzer anuñ çekdügi rā
 Döner çeşm-i habībe ‘ ayn-ı şādı
 Laıf olur beyāzı vü sevādı
 Olur şahn-ı kelāma yazduğı lām
 Mişāl-i sünbül-i yār-ı dil-ārām
 Suūr-ı nazmı gūyā resm-i şemşir
 Elif nūnuñ mişāli avs ile tır

(YZ: 5159-5168)

3.1.4. Yūsuf ve Zelfhā’nın Dil ve Üslūp İncelemesi

Burada mesnevînin başlıklarında, girişinde ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde tercih edilen dil özellikleri, kullanılan tamlamalar, Eski Anadolu Türkçesine ait kelime ve ekler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ibareler, edebî sanatlar, dua ve beddualar, konuşma diline yakın içten ifadeler, gözlemler ve tasvirler üzerinde durulacaktır.

Asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm sade ve açık bir dille kaleme alınmıştır. Şâir eserinde samîmî bir üslūp kullanmıştır. Şâirin konuşma diline yakın içten ifadelere yer vermesi, düşüncelerini tabiatan edindiği gözlemlerle desteklemesi, atasözü ve deyimlerden faydalanması mesnevîye mahallî bir renk katmıştır. Giriş de sade bir dille kaleme alınmıştır fakat asıl hikâyenin anlatıldığı bölüme oranla girişte kısmen daha ağır bir dil kullanılmıştır. Başlıklarda da sade ve açık bir dil kullanılmıştır. Mesnevîde ikili Farsça tamlamalara sıkça yer verilmiştir.

Yahyâ, *Yūsuf ve Zelfhā*’yı kaleme alırken hiçbir şekilde başka bir eseri tercüme etmemiştir. Şâir, doğu edebiyatlarında kullanılan ortak bir malzemeyi -Yūsuf ve Zelfhā kıssasını- kendi hayal süzgecinden geçirerek yeniden kurmaca âleme taşımıştır:

Bu te’lif-i laıf ü dürr-i ma‘ nā
 Hıyāl-i hāşum oldu ekşeriyyā
 Yaışmaz terceme bu dāstāna
 Öli hālvāsını almam dehāna
 Ma‘ ānı mevc ururken bar-i dilden
 Metā‘ -ı ğayra dellāl olmadum ben

(YZ: 5169-5171)

Mesnevîde Eski Anadolu Türkçesine ait çok sayıda kelimeye rastlanır. Örneğin; önce, ilk önce, daha önce, ileri anlamlarına gelen “*önürdi*” (Dilçin, 1983: 169) kelimesine, “*İlk önce şerefli aşka sahip ol. Güzelleşen, güzele ulaşır*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Önürdi mâlik ol ‘ışık-ı şerîfe
Leţâfet kesb iden irdi laţîfe (YZ: 176)

Nerede, nereye anlamlarına gelen “*ķanda*” (Dilçin, 1983: 124) kelimesine, “*‘Ey Ken‘ân’ın ihtiyarı, neredesin, gel’ dedi. Ayrılık derdi çok müşkilleşti*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Didi gel ķandasın ey pîr-i Ken‘ân
Ziyâde müşkil oldu derd-i hicrân (YZ: 822)

Mesnevîde Eski Anadolu Türkçesinin ekleri kullanılarak oluşturulmuş kelimelere de rastlamak mümkündür. Örneğin gelecek zaman anlamını veren -iser ekine (Gülsevin, 1997: 100), “*İşin sonunda neler olacağını bilseydin, perde arkasında neler olduğunu görseydin*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Bileydüñ ne olısar âhîr-i kâr
Göreydüñ perde ardında neler var (YZ: 694)

İkinci tekil şahıs emir ekine (-gıl, -gil) (Gülsevin, 1997: 105), “*Ey dinî emirlere uyan oğlum, uyanık ol Allâh seni cennete davet ediyor*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Didi ey şâlih oğlum olgıl âgâh
Seni Firdevse da‘vet eyler Allâh (YZ: 2877)

Mesnevîde dil yönünden öne çıkan özelliklerden biri de şâirin kullandığı atasözü ve deyimlerdir. Örneğin, “*Son pişmanlık fayda vermez*” atasözüne, “*Son pişmanlık fayda etmez. Acısı ölünceye kadar yürekten gitmez atasözüdür*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Meşeldür şoñ peşimân aşşı itmez
Yürekden acısı ölince gitmez (YZ: 782)

“*Eden, bulur*” atasözüne, “*Sakin zulüm ve eziyete meyletme. ‘Eden bulur’ atasözüdür. Gafil olma*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Şağın zulm ü cefāya mā'ıl olma
İden bulur meşeldür gāfil olma (YZ: 1083)

“*Saçını süpürge etmek*” deyimine, “*O gül yüzlü güzel salınarak gelse yolunda saçını süpürge ederdi*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Şalmup gelse ol gül yüzlü maḥbūb
Yolında saçını eylerdi cārüb (YZ: 2517)

“*Ağzının tadını bilmek*” deyimine, “*Aşk şarabıyla yıkılmayan kişi, dünyada ağzının tadını bilmez*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Şarāb-ı ‘ışk ile ol kim yıkılmaz
Cihānda ağzınıñ dadını bilmez (YZ: 1444)

Atasözü ve deyimlerin yanı sıra âyet ve hadîs iktibasları ile Arapça ibareler de şâirin üslûbunu belirlemeye yardımcı olur.

Kâf sûresinin otuzuncu âyetinden kısmî aktarılan, “*Dervişi eğilmiş bir dal yapar. Onu ‘Daha var mı’ hazinesine yöneltir*” (Kur’an 30/50) anlamındaki beyit aşağıdadır:

İder dervîşi bir dāl-i ḥāmīde
Yöneldür devlet-i hel min mezīde (YZ: 1448)

“*Hayırlı işlerde acele ediniz*” hadîsine, “*İhsan et, hayırlı işi erteleme. Yıkılmış gön- lümü tamir et*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Kerem kııl eyleme ḥayr işi te’ḥīr
Yıkılmış ḥāṭırumuz eyle ta’ mīr (YZ: 3406)

Şâir, zaman zaman beyit içinde Arapça ibarelere de yer verebilmektedir. “*Yeyip içip eğlenmeyi anmak, yapmanın yarısıdır*” anlamındaki beyit bunlardan biridir:

Vişālūñ kışşasından vir ḥaberler
Ki *zıkrü’l-‘ayş nişfü’l-‘ayş* dirler (YZ: 3482)

Mesnevî her ne kadar aşk konusu etrafında şekillense de, şâirin hedefinde okuru eğitme düşüncesi vardır. Bu sebeple mesnevîsinde anlaşılabilirliği öne çıkaran Yahyâ, kendisi-

ne bu konuda yardımcı olacak edebî sanatlara başvurur. Mesnevîde en sık kullanılan edebî sanatlar; teşbîh, telmîh, isti'âre, tezâd ve teşhîstir.

Mesnevîsinde çok sayıda teşbîhe yer veren şâirin, en dikkat çekici teşbîh örneklerini kendi şiiriyle ilgili yaptığı benzetmeler oluşturur. Hakîkî îmânı elde etmek isteyen Yahyâ, îmân nûrunu mesnevî kişisi Yûsuf'a, gönlü de Yûsuf'un atıldığı zindana benzetir:

Zuhûr itsün gönülde nûr-ı îmân
Şeref bulsun bu Yûsuf'a bu zindân (YZ: 18)

Eserinin Yûsuf peygamber kadar güzel olduğunu düşünen şâir, onu güzelliğini herkese göstermeyen peçeli bir güzele teşbîh eder:

Bu dâ' inûn kitâb-ı müsteşâbı
Şu dilberdür ki var yüzde nişâbı
Açılmaz söylemez nâdâna aşlâ
'Avâma eylemez meyl ü mahâbâ
Başiretten şu göz kim ola hâlî
Göremez dilber-i Yûsuf-cemâli (YZ: 5126-5128)

Mısır'ın güzelliklerinden söz eden şâir, şehrin düzenini o kadar beğenir ki evlerin düzenli dizilişini, kenarına Nîl Nehri'nin cetvel çektiği güzel bir dîvâna benzetir:

Büyütu biri biri üzre gūyâ
Niçe beyt ile bir divân-ı ra' nâ
Zihî dîvân-ı zîbâ vü mükemmel
Kenârına çeküpdür Nîl cedvel (YZ: 304-305)

Mesnevîsinin genelini teşbîhlerle ören anlatıcı, telmîh örneklerine de sıkça yer verir. Rüyasında Yûsuf'u gören Zelîhâ, ona nerede olduğunu sorar. Onun mekânını, gök tabakalarına yükseltelen Hz. Îsâ'nın makamı gibi yüksek bulur:

Felek midür senüñ sırça sarâyuñ
Ora mıdur Mesîhâ gibi câyüñ (YZ: 1979)

Zelîhâ'nın Yûsuf'u elde edebilmek için yaptığı hileye şaşırmayan anlatıcı, Şeyh San'an'ın sevdiği kadın için din değiştirerek domuz çobanlığı yapmasını hatırlatır:

‘ Aceb olmaz bu deñlü rāy-ı tezvîr

İder ‘ ışk ‘ âdemi çobân-ı hınzîr

(YZ: 2718)

Şâir, mesnevîde açık ist‘iâre örneklerine de çokça yer verir. “*O kuyunun suyuna doğru aktılar. O ay yüzlüyü azarlayarak çağırdılar*” anlamındaki beyitte kendisine benzetilen ay, benzeyen de Yûsuf olmasına rağmen sadece kendisine benzetilen unsura yer verilerek açık ist‘iâre yapılmıştır:

Revâne oldılar ol sūy-ı çāha

Çağırdılar ‘ itāb ile o māha

(YZ: 1215)

Yûsuf’u Hüma’ya benzeten şâir, Yûsuf’un adını zikretmeyerek açık ist‘iâre yapar:

Zeliḥā vaşl-ı yāra kıldı iḳdām

Bu ḥāne ol hümāya olmadı dām

(YZ: 3705)

“*Yedi gam dargeçidinden kurtuldu. Elemden kurtularak hidâyet buldu*” anlamındaki beyitte şâir, yedi evi yedi dargeçide benzettiği hâlde benzeyen unsur olan evlerden hiç söz etmeyerek açık ist‘iâre yapmıştır:

Ḥalāş oldu yedi derbend-i ğamdan

Hidâyet buldı ḳurtuldı elemden

(YZ: 3827)

Tezâd da mesnevîde sık rastlanan edebî sanatlar arasındadır. “*Celâl içinde cemâli seyret. Ayrılık aynasında kavuşmayı gör. Cefâdan hatırına gam gelmese, insan kavuşmanın lezzetini duymazdı*” anlamındaki beyitlerde Ya‘kûb’un Yûsuf’tan ayrılmasındaki hikmetlerden söz eden anlatıcı, görünüşteki sıkıntılı bu hâlin derinliğindeki güzelliklere dikkat çeker:

Celâl içinde seyr eyle cemâli

Firāk âyinesinde gör vişâli

Cefâdan ḥâtırına irmese ğam

Vefānuñ lezzetin ḩuymazdı âdem

(YZ: 1104-1105)

Mesnevîde yer yer insan dışındaki varlıklara kişilik verme olarak bilinen teşhîs örneklerine de rastlanır. Yahyâ, “*Feleklerin bu dertten başı dönerdi. Yeni ay bu elemden iki büklüm oldu. Sular ağlar, dağ ve vadiler inler. Hepsinin isteği kavuşma eğlencesidir*” diyerek tabiattaki birtakım varlıklara insanî özellikler verir:

Başı çegzinür eflākūñ bu ğamdan
 Dü-tā oldı meh-i nev bu elemden
 Şular ağlar iñilder kūh u vādī
 Kamunuñ ‘ālem-i vuşlat murādı (YZ: 348-349)

Mesnevîde hem kişilerin hem de şâirin yaptığı dualara rastlamak mümkündür. Örneğin şâir, mi‘râc hadisesini anlattıktan sonra Allâh’a kavuşabilmek için dua eder:

Bi-ħaqq-ı mazhar-ı Tâ- Hâ vü Yâ-Sîn
 Bi-ħaqq-ı ‘izzet-i ħatmü’n-nebiyyîn
 Bu Yahyâ bendeñi ey Hayy u Kayyüm
 Vişâlūñ ‘āleminden kıлма maħrüm (YZ: 231-232)

Zelîhâ, hak dini kabul ettikten sonra Allâh’a dua eder. “*Ey herkesin isteklerini yerine getiren ve kendisine secde edilen Rabb’im, senden başka kimse mabud olamaz. Bu körün gözünü nûrlandır. Onu sevgiliye kavuşturarak sevindir*” anlamındaki beyitlerde, bu duanın bir bölümünü görmek mümkündür:

Didi ey Kâdiye’l ħâcât u mescüd
 Degüldür kimse sende ğayrı ma‘būd
 Bu a‘ mâ ‘aynını pür-nür eyle
 Sevindür vaşl ile mesrūr eyle (YZ: 4485-4486)

Mesnevîde hikâye kişilerinin yaptıkları beddualar da dikkat çeker. Örneğin kervandaki adam tarafından şiddet gören Yûsuf, ona beddua eder. “*Bu fakiri aşâğılık kimselerin ayakları altında bırakma. Bana zulmedenden hakkımı al*” anlamındaki beyit Yûsuf’un bu bedduasını ortaya koyar:

Faķiri kıлма her evbâşa pāmāl
 Baña zulm eyleyenden ħaqqımı al (YZ: 1285)

Kişilerin yanı sıra anlatıcının kendisi de beddua edebilmektedir. Kardeşlerin Yûsuf’a zulmetmeleri üzerine olaya dâhil olan şâir anlatıcı, onlara beddua eder:

Çınâr-āsâ kırusun dest-i zâlim
 Ki rencide ider mazlümü dâyim (YZ: 758)

Yahyâ hayranlık ve şaşkınlıkla karışık duygularını dile getirirken zaman zaman *Allâh Allâh* ifadesini kullanır. “*Allâh Allâh, bu hâl nasıl bir hâldir? Sevgi ve muhabbet yol göster-*

rici mürşid olur. Allâh Allâh, bu kudret nasıl bir kudrettir ki yok olan dünyayı ansızın var eder” anlamındaki beyitler şâirin bu tercihinin yansımasıdır:

Ne hâletdür bu hâlet Allâh Allâh
Olur mihr ü maḥabbet mürşid-i râh (YZ: 1753)

Ne kudretdür bu kudret Allâh Allâh
Yoğ iken var ide dünyâyı nâgâh (YZ: 62)

Mesnevîde samîmî bir üslûp kullanan Yahyâ, zaman zaman bu samîmîyeti o kadar artırır ki şâirin hemen karşımızda olduğu sanılır. Günâhlarından dolayı pişmanlık duyan şâirin bu hâlini Allâh’a arzettiği, “*Gönül haylaz, ömür ise kısa. Günâhum çoktur ah estağfiru’llâh*” anlamındaki beyit bu samîmîyeti ortaya koyar:

Gönül ehl-i hevâ ‘ömr ise kütâh
Günâhum çokdur âh estağfiru’llâh (YZ: 56)

Yûsuf köle olarak satışa çıkarıldığında, onu satın almak isteyen ihtiyar kadınla konuşmaların üslûbu konuşma diline o kadar yakındır ki okuyucu kendisinin de pazarda onlar içinde olduğu hissine kapılır:

Sözini dinlediler acıdılar
Yazuḳ saña bunamışsın didiler
Be-hey gâfil sentûn ne kudretûn var
Olursın Yûsufa ya‘nî ḥarîdâr (YZ: 2295-2296)

Sabah rüzgârından yardım dileyen Zelîhâ’nın yakarışlarında da bu samîmîyeti görürüz. “*Bu derdi Kaf Dağı’nın tepesi çekemezdi. Artık ölçüyü aştı, yeter insaf insaf*” anlamındaki beyit, Zelîhâ’nın içten bir şekilde yakarışını ortaya koyar:

Çekemezdi bu derdi ḳulle-i Ḳâf
Oran oldu yiter inşâf inşâf (YZ: 1903)

Yûsuf’a kavuşamamanın acısıyla kendi kendine kızan Zelîhâ’nın konuşmalarında hüznü dolu bir içtenlik vardır. “*Kendine ve dünya halkına belâsın. İnsafa gel, uslan, utan*” anlamındaki beyitte bu samîmîyeti hissederiz:

Belâsın kendüñe ḥalk-ı cihâna
Gel e inşâfa uşlan a utan a (YZ: 3092)

Mesnevîde şâirin zaman zaman araya girerek yaptığı hüzün dolu yorumlar, eseri duygusal bir atmosfere bürür. Örneğin Mâlik'in, Yûsuf'u azize satması üzerine araya giren anlaticı, sevgili ve malın hiçbir zaman bir tutulamayacağı yorumunu yapar:

Ocağa batsun ol mâl-ı firāvân
Cemâdât ile cân olur mı yeksân (YZ: 2458)

Ya'kûb'un öldüğüne inandırılan Yûsuf'un elemli konuşmalarının arasına giren anlaticı, dünyada mutluluk olmadığı yorumunu yapar:

Harâb-âbâd-ı dehrûn şenligi yok
Gamı hâdden ziyâde guşşası çok (YZ: 2740)

Mesnevînin dil yönünden ayırıcı en önemli noktalarından biri de şâirin, fikirlerini tabiattan edindiği gözlemlerle desteklemesidir. Örneğin Yûsuf'u köle olarak satan kardeşler Yûsuf'un konuşmaları üzerine gözlerinden bulutlar gibi yaş dökerler:

Bulutlar gibi gözden dökdiler yaş
Fiğân ile aşâğa şaldılar baş (YZ: 1244)

Hizmetçi kızları îmâna davet eden Yûsuf, heveslerine uyan kişilerin, saman çöpü gibi belâ çukuruna düşeceklerini söyler:

Şaman çûbı gibi uyan hevâya
Düşer bir hufre-i derd ü belâya (YZ: 3468)

Mumla dertleşen Zelîhâ, mumun ateşini, ölüm yatağındaki hastanın başındaki yüksek ateşe benzetir. Ayrıca onu nefesi kesilmiş âşık gibi görür:

Yanar başuñ ölümlü hasta gibi
Türürsün 'âşık-ı dem-beste gibi (YZ: 3504)

Zelîhâ'nın, Yûsuf'u seyretmek için sarayının eyvanına çıkması duman gibi yükselmeye, döktüğü gözyaşları da ırmağa benzetilmiştir:

Ol eyvâna çıkardı dūd gibi
Ağardı gözi yaşı rūd gibi (YZ: 4204)

Mesnevîdeki tasvirler de şâirin üslûbuyla ilgili önemli ipuçları verir. Gerek mesnevînin mekânı gerekse zamanı tahlil edilirken tasvir konusu üzerinde ayrıntılı durulacak-

tır. Özet olarak belirtmek gerekirse, kişi tasvirleri çoğunlukla kahramanların idealize edilmesi sûretiyle yapılır, dolayısıyla onları gerçekçi bir şekilde yansıtmaktan uzaktır. Tasvirlerin büyük çoğunluğunu tabiat tasvirleri oluşturur. Tabiat ve mekân tasvirleri anlatılacak olaya uygun zemin hazırlama düşüncesiyle yapılabildiği gibi, kişilerin psikolojik hâllerini yansıtmaya gayesiyle de yapılabilmektedir. Şâir, mekânı çoğu zaman kişilerin rûh hâlleriyle aynı yönde çizer. Tabiat ve mekân tasvirlerindeki değişimler, içinde olayların nasıl ilerleyeceğiyle ilgili işaretleri barındırır.

3.1.5. Yûsuf ve Zelîhâ'nın Bölümleri ve Özetleri

Yûsuf ve Zelîhâ, genel hatlarıyla mukaddime, asıl hikâye ve hâtimedden oluşur. Eserin girişi münâcât, Allâh'ın kuvvet ve kudretine övgü, na't, mi'râc, Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, eserin yazılış sebebi bölümleri ve aşkın fazîletinin anlatıldığı bölümden oluşur.

Büyük oranda Zelîhâ'nın ızdırap dolu aşk macerasını konu edinen asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm, çeşitli başlıklar altında sıralanır. Eser, elli yedi beyitlik hâtimeyle sonlanır.

3.1.5.1. Münâcât¹²⁰

Yûsuf ve Zelîhâ'nın ilk altmış bir beyti, münâcâta ayrılmıştır. Eserine Allâh'a yalvararak başlayan Yahyâ, Allâh'tan aşk talebinde bulunur. O, geçici güzelliklere bağlanmak istemez. Muhabbeti Yûsuf'a, gönlünü Hz. Ya'kûb'un Külbe-i ahzân'ına benzeten şâir, gönlünün muhabbetle aydınlanması için dua eder. Zelîhâ'nın aşk hikâyesini ve sırlarını yazmanın zamanı gelmiştir. Gönle îmânın nûru dolmalı, gönül zindanı Yûsuf'la şereflemelidir.

Yahyâ mahşerde Yûsuf'un güzelliğinin kendisine şefaatçi olması için dua eder. Allâh'tan şiirinin Yûsuf gibi güzel olmasını, gönül kuyusundan söz Yûsuf'unu çıkarmasını, her beytinin, Beyt-i ahzân olmasını ister. Bu beyitleri okuyanların ağlayıp inlemelerini, nazmının irfân sahiplerini düşündürmesini, her vakasının hayır ile tabir edilmesini arzular. Eserini bir büyüğe sunmanın şerefiyle müşerref olmayı umut eder.

Günâh işlemekte ileri, ibâdet etmede geri olduğunu söyleyen Yahyâ, Allâh'ın affediciliğine sığınır. Kendisini doğru yola iletmesi, dine bağlı kılması, gaflette bırakmaması,

¹²⁰ Bu başlık tarafımızdan buraya ilave edilmiştir. Eserin başlangıcında yer alan başlık şudur: “Hâzâ kitâb-ı Yûsuf u Zelîhâ te'lif-i merhûm şâ'ir Yahyâ” (Çavuşoğlu, 1977: 1).

şüphelerden kurtarması, marifet mertebesinin en yükseğine çıkarması için Allâh'a dua eder.

3.1.5.2. Allâh'ın Kuvvet ve Kudretine Övgü¹²¹

122. beyte kadar devam eden bu manzumede, şâir Allâh'ın dünyayı yoktan var edişi karşısındaki hayranlığını dile getirir. Dünya ve ahireti, Allâh'ın güzelliğini gösteren şeffaf birer perde görür. Bütün yaratılanlar Allâh'ı bilme konusunda şaşkındır. Sonradan yaratılan varlıklar, ezeli ve ebedî olan Allâh'ı hakkıyla bilemez. Şâir, buna rağmen insanı Allâh'ı tanımaya davet eder.

Yahyâ, basit topraktan yaratılan insanın marifetle donatılması karşısında yaşadığı şaşkınlığı dile getirir. İnsan vücûdunun mükemmel bir şekilde yaratıldığını ifade ederek insanın vücûdundaki azaların kıymetine değinir. İnsan cismi acayip bir tılsım gibidir. Kâinattaki her şey insanda da bulunur. Binlerce gizli hazinenin mevcut olduğu insan vücûdunda, özellikle ilâhî isimlerin sırları da barınır. Kuluna bunca vasfı veren Allâh'ın kudreti karşısında hayranlığını dile getiren şâir, kendini onu vasfetmekten aciz görür.

3.1.5.3. Na't¹²²

Mesnevînin 123-174. beyitleri arasında na't bölümüne yer verilir. Hz. Muhammed Allâh'a ulaşma yolundakilerin yol göstericisi, insan neslinin en mükemmeli, âlemin yaratılışının özüdür. O, diğer peygamberlere üstünlüğü, Kur'an'ın manalarıyla insanlığı aydınlatması, zayıf ve çaresizlere yardım etmesi, dertli ve garipleri esirgemesi, kimsesiz ve talihsizlere arkadaş olması, kanaatkârlık ve Allâh'a ibâdetinde en ileri olması vb. yönleriyle ön plana çıkar. Herkes onun lütfunun esiridir, güneş ve ay onun nûruna muhtaçtır. Mahşer günü ümmetini altında toplayacağı bayrak, ümmetine kurtuluş vesilesi olacaktır. O, Allâh'ın sevgilisi, âlemlerin göz bebeğidir.

Hz. Muhammed'in mucizelerine de değinen şâir, onun savaşta bir avuç toprak atmasıyla düşmanın gözünü kör etmesi, parmağıyla ayı ikiye bölmesi, parmaklarından çeşmeler gibi su akıtması, taşların avucunda zikretmesi gibi mucizelerini sıralar.

¹²¹ Başlık: "Kudret ü 'azamet ü celâl ü 'izzet ü hikmet-i Hudâ-yı zü'l-celâlden deñizden katre güneşden zerre beyân ve 'ayân olunur celle celâlüh ve 'amme nevâlüh" (Çavuşoğlu, 1977: 3).

¹²² Başlık: "Na't-i seyyidü's-sâdât ve senedü'l-mevcûdât 'aleyhi efđali's-şalavât" (Çavuşoğlu, 1977: 5).

3.1.5.4. Mi‘râc¹²³

175. beyitle mi‘râc bölümüne başlayan şâir, bu bölümü 235. beyitle sonlandırır. Yahyâ, bölümün başında aşkla ilgili yorumlar yapar. Hz. Muhammed’in, Allâh’ın yüzünü seyretmesine Allâh’a olan aşkı vesile olmuştur.

Karanlık bir gecede Cebrâ’îl, Burâk’ı alarak aceleyle Hz. Muhammed’in yanına gelir. Hz. Muhammed’in Burâk’a binmesiyle, Burâk göğün menzillerine yükselmeye başlar. Hz. Muhammed nereyi düşünürse Burâk, onu anında oraya ulaştırır. Hemen Mescid-i Aksâ’ya varan Hz. Muhammed; peygamberler, velîler ve asfiyâ ordusuna imâm olur.

Gökteki tüm varlıklar mutluluk içinde, Hz. Muhammed’in gelişini bekler. Semada açık bir şekilde “Gelişin hayırlı olsun” sesleri yükselir.

Madde âlemini geride bırakarak yedi kat gökyüzüne çıkan Hz. Muhammed, gökyüzünün kubbelerini süsler. Dokuz kat gök perdelerini bir bir açar. O kadar yükseğe çıkar ki dünya ile ilişkisi tamamen kesilir. Arşı bile geride bırakır. Atılmış ok gibi Sidre ağacının başını da aşan Hz. Muhammed, Allâh’a kavuşur. Allâh’ın zâtı onda tecellî eder. Murâdına eren Hz. Muhammed, alçak gönüllülük göstererek yeryüzüne iner. Sahabelerine mi‘râcı anlatarak onları sevindirir.

3.1.5.5. Kanûnî Sultân Süleymân’a Övgü¹²⁴

Mesnevînin 236-281. beyitleri arasında devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân övülür. Her zaman başarılı ve üstün olan Kanûnî, harp meydanlarının önderidir. Cömertlikte de çok ileri olan padişah; adaletin dostu, zulmün düşmanıdır. Adaletli olmasından dolayı onun devrinde zulmün adı bile unutulup gitmiştir. Zamanın rahmeti ve her diyarın saadeti olan padişahın ecdâdı, fazîletli ve takva sahibi kişilerdir. Onun her hükmü hikmetli, her emri ibretlidir.

Padişahın bayrakları, onun güç ve otoritesini gösterir. Her bayrağının bir anlamı vardır. Her fende üstün olan padişahın dili hikmet sırlarının tercümanı, ağzı ise vahdet sırlarının mahzenidir. Geniş gönüllü, güzel huylu ve konuşkandır. Her yönüyle Allâh’a teslim olmuştur.

¹²³ Başlık: “Mi‘râc-ı efđalü’l-mağlûkât ve ekmelü’l-mevcûdâtur ‘aleyhi’s-selâmü ve’l-ikrâm ilâ yevmi’l-kıyâm” (Çavuşoğlu, 1977: 7).

¹²⁴ Başlık: “Ĥalîfetü’z-zamân sultân Süleymân Ĥân ĥazretlerinüñ vaşfidur hullide ĥilâfetühu ve übbide devletühu ilâ yevmi’d-dîn âmîn yâ mu‘în” (Çavuşoğlu, 1977: 9).

3.1.5.6. Eserin Yazılış Sebebi¹²⁵

282. beyitle başlayan bu bölüm, 331. beyte kadar devam eder. Genç yaşta âşık olan şâir aşk derdiyle perişan bir hâle gelir. Memleketini terk ederek Şâm'a gider. Şâm'da güzellere çok olmasına rağmen şâir, orada da teselli bulamaz. Bu kez de Ken'ân'a giderek bir yıl Külbe-i ahzân'da kalır. Zaman zaman kendisini Ya'kûb'un yerine koyarak dertli dertli Yûsuf'u arar. Ayrılık acısına dayanamayan Yahyâ, feryat ve figân ile Mısır'a varır.

Mısır'ı çok güzel bulan şâir, buradan itibaren Mısır'ı anlatmaya başlar: Evleri birbirinin üzerinde duruyor gibi kat kat olan şehir, kenarına Nîl Nehri'nin cetvel çektiği evleriyle süslü ve mükemmel bir dîvâna benzer. Büyük bir şehir olan Mısır'ın temeli felekler gibi sağlamdır. Her binasının eşsizliği herkesçe kabul edilir.

Sayılsız deve sakası şehrin içinde yağmur bulutu gibi dolaşır. Temcit (sabah namazı vaktinden evvel minarelerde belli makamlarda söylenen Arapça niyaz ilâhîsi) sesleri halkın uyumasına meydan vermeyip onların şevkini her daim taze tutar. Güler yüzlü insanlarla dolu olan bu şehrin her köşesinde güzel hikâyeler anlatan sohbet arkadaşları bulunur. Güzel yüzlü yiğitler, at seyrine gider, at koştururlar.

Her sokaktan, dost düşman herkes, Nîl Nehri'ne akar. Şâir, gençlerin soyunarak suya girmelerini de çeşitli benzetmelerden faydalanarak anlatır. Orada sevgili, herkes tarafından seyredilir. Âşıklar nilüfer gibi sürekli suyun içindedir. Ay yüzlü güzellerin siyah kölelerle yürüdüklerine değinen şâir, dostlardan ve güzellerden meydana gelen bu topluluğu çok kalabalık bulur. Yûsuf'u hatırlatan bu şehir, kendisinin aşk ızdırabını dile getirmesine sebep olur. *Yûsuf ve Zelihâ*'nın bütün bölümleri hakkında bilgi verdiğini, bu hikâyenin bir dertleşme olduğunu, deli gönlünün bundan hisse aldığını belirtir.

3.1.5.7. Aşkın Fazîleti¹²⁶

Bu bölüm, mesnevînin 332-362. beyitleri arasında yer alır. İnsan gönlünü bir aynaya benzeten şâir, bu aynanın temiz ve parlak olması durumunda oraya Allâh aşkının yansıyacağını, bu aşkın dışı yansıyarak beden sarayını tamamen aydınlatacağını düşünür. Muhabbet ham kişiyi olgunlaştırır, ama câhil insanın gözleri bunu göremez. Bu gamdan feleklerin başı dönmüş, yeni ay bu dertten iki büküm olmuştur. Herkesin isteğinin kavuşma olduğunu belirten şâir, suların bu dertle ağladığını, dağ ve vadilerin bu dertle inlediğini ifade eder.

¹²⁵ Başlık: "Sebeb-i te'lif" (Çavuşoğlu, 1977: 11).

¹²⁶ Başlık: "Fazîlet-i hâlet-i 'ışk-ı maḥabbet-şi'âr u miḥnet-dişârdur" (Çavuşoğlu, 1977: 12).

Aşk insanı gizliden gizliye etkisi altına alınca can güneşini yavaş yavaş çekerek kişiyi yüce âlemlere ulaştırır ve buna hiçbir şey engel olamaz. Aşkın tesiri altına giren kimseye varlık ve yokluk, büyüklük ve küçüklük bir görünür.

3.1.5.8. Hikâyenin Başlangıcı¹²⁷

Yahyâ, 363. beyitle asıl konuya giriş yapar. Hz. Âdem insan olarak yaratılmakla şereflenir. Onun evladından gelen peygamberler, Allâh'ın emirlerini insanlığa bildirirler. Günlerin geçmesiyle peygamberlik nûru, Hz. Halîl İbrâhîm'e intikal eder. İbrâhîm peygamberin İsmâ'îl ve İshâk isminde iki oğlu dünyaya gelir. Hz. İbrâhîm'in vefat etmesiyle peygamberlik bu iki oğluna geçer. Hz. İsmâ'îl kardeşinden ayrılarak Kâbe'ye taşınır.

İshâk peygamber de Şâm'a gider. Orada ikiz çocuğu olur. Önce 'Îs sonra Ya'kûb doğar. Çok fazla ağlamaktan gözleri kör olan İshâk peygamber, vefat etmeye yakın oğlu 'Îs'i yanına çağırır. Ondan kendisine avlanmış ceylan kebabı getirmesini ister. Ona, yerine peygamber olabilmesi için ecdâdının duasını edeceğini, bu hâlden Ya'kûb'u haberdar etmemesini söyler. Ya'kûb'u 'Îs'ten daha fazla seven anne, konuşmaları duyar. Olanları hemen Ya'kûb'a anlatır. Acele bir şekilde gidip kebabı kendisinin getirmesini söyler. Ya'kûb'un getirdiği kebabı yiyen İshâk peygamber, ellerini kaldırarak bu oğlunu peygamber yapması için Allâh'a dua eder. Allâh'ın İshâk peygamberin duasını kabul etmesiyle peygamberlik Ya'kûb'a geçer.

Kısa bir süre sonra gelen 'Îs, Ya'kûb'un peygamber olduğunu görünce hayrete düşer. Durumu anlayan İshâk onun da kebabını yer ve onun neslini yüceltmesi için Allâh'a dua eder. Allâh bu duayı da hemen kabul eder. Kahramanlığıyla dünyayı yöneten Osmanlı sülalesi onun neslinden gelir.

3.1.5.9. Ya'kûb'un 'Îs'ten Zarar Görmemek İçin Şâm'a Gitmesi¹²⁸

Bu bölüm, 418. beyitle başlayıp 431. beyitle sonlanır. Peygamberliğin Ya'kûb'a geçmesinden rahatsızlık duyan 'Îs, Ya'kûb'a düşmanlık besler. İshâk, Ya'kûb'un zarar görmemesi için ona, Şâm'da bulunan halasının yanına gitmesini vasiyet eder. Ya'kûb babasının sözünü dinleyerek Şâm'a gider. Ya'kûb'un gelmesiyle halası büyük bir sevinç yaşar. Onu dinî üstat kabul eden halası, kızını ona vererek onu damat edinir.

¹²⁷ Başlık: "Maṭla'-ı dāstāndur" (Çavuşoğlu, 1977: 13).

¹²⁸ Başlık: "Ḥazret-i Ya'kûb 'aleyhi's-selāmu ve'l-ikrām ḥiddet-i 'İşden zarar olmaḡdan ḥazer eyleyüp maḡām-ı Şāma sefer itdügüdür" (Çavuşoğlu, 1977: 15).

3.1.5.10. Ya‘kûb’un Kesretten Uzaklaşmak Niyetiyle Ken‘ân’a Göçmesi¹²⁹

Bu bölüm, mesnevînin 432- 456. beyitleri arasında yer alır. Ya‘kûb, kesretten nefret ettiğinden uzlet niyetiyle Ken‘ân’a göçmeye karar verir. Sahra dolusu koyunlarını da yanına alarak Ken‘ân’a göçer. Ya‘kûb’un on iki tane oğlu vardır. On ikincisinin adı Yûsuf’tur. Onda peygamberlik alameti görülür. Doğduktan sonra bir ay içinde dolunay gibi parlamaya başlayan bu çocuğun yüzü o kadar güzeldir ki insanlar durup ona bakmak isterler. Allâh’ın ihsân etmesiyle Yûsuf’a esmâ ilmi açılır.

3.1.5.11. Yûsuf’un Annesinin Vefatı¹³⁰

Bu bölüm 457. beyitle başlar. Vefat etmeye yakın annesi, Yûsuf’un amcası İnâs’ı çağırarak oğlunu ona emanet eder. Annesi vefat ettiğinde Yûsuf iki yaşındadır. Yûsuf küçük olduğundan annesinin öldüğünü anlamaz. Annesini yanında bulamayınca ağlayarak her yerde onu arar. Gülüp oynamayı bırakır. Oğlunu okşayan bir anne gördüğünde ağlamaya başlar. Annesiyle geçirdiği vakitleri hatırlayarak feryat eder. Her fırsatta annesinin kıyafetlerine sarılarak ağlar. Herkes Yûsuf’un bu hâline üzülür.

Yûsuf’a çok değer veren İnâs, onu hiç yalnız bırakmaz. Onun hizmetini her şeyin üstünde tutar. Yûsuf büyüdükçe Allâh onu daha güzelleştirir. Yedi yaşına geldiğinde ayın on dördüne döner. Onu sevenler ve ona rağbet edenler çoğalır. Yûsuf, başını kaldırmadan hocalardan ilim ve hikmet öğrenir.

3.1.5.12. Ya‘kûb’un, Yûsuf’u İnâs’tan İstemesi Üzerine İnâs’ın Hileyle Yûsuf’u Köle Olarak Alması¹³¹

532. beyitle İnâs’ın hilesini konu edinen bir bölüm başlar. İnâs’ın, Yûsuf’u ne kadar çok sevdiğini ve ona ne kadar çok alaka gösterdiğini bilen Ya‘kûb, oğlunun onun sayesinde rahat olduğunun farkındadır fakat onun ayrılığına tahammül edememeye başlamıştır. Yûsuf’u kendi yanına almak istediğini İnâs’a söyler. Bunun üzerine büyük bir üzüntü yaşayan İnâs, hemen bir hile düşünür. Ya‘kûb’un teklifini kabul ettiğini belirtir. Yûsuf’u teslim etmek üzere hazırlarken peygamberlerden kendisine miras kalan kemeri gizlice Yûsuf’un beline bağlar. Yûsuf’u Ya‘kûb’a teslim ederken “Kemer kayboldu” diye feryat

¹²⁹ Başlık: “**Hâzret-i Ya‘kûb miñnet-i kesretten nefret eyleyüp vahdet ü ‘uzlet niyetiyle devlet ü sa‘âdetle Ken‘ân-ı hasrete rihlet itdüğidür**” (Çavuşoğlu, 1977: 16).

¹³⁰ Başlık: “**Hâzret-i Yûsufun anası mekân-ı fenâdan cinân-ı beķaya revâne olduğudur ve Yûsuf ‘aleyhi’s-selâmî ‘ammisi İnâsa ta‘zîm ve tekrîm ile teslim itdüğidür**” (Çavuşoğlu, 1977: 17).

¹³¹ Başlık: “**Ya‘kûb ‘aleyhi’s-selâm ‘ışk-ı Yûsufa döyemeyüp İnâsdan Yûsufı almağa iltimâs itdükte İnâs daħı kemer-i mekr ile dâm-ı tezvîr eyleyüp tedbîr ile Yûsufı esîr itdüğini tahrîr eyler**” (Çavuşoğlu, 1977: 20).

eder. Herkesi sırayla aramaya başlarlar. Sıra Yûsuf'a geldiğinde kemer onun üzerinde bulunur. O zamanın hükmüne göre eşyası çalınan kişi, hırsızlık yapan kişiyi köle alabildiği için İnâs, bu hileyle Yûsuf'u tekrar alır.

Ayrılığa tahammülü kalmayan Ya'kûb peygamber, Yûsuf'a kavuşabilmek için ellerini kaldırarak Allâh'a yalvarır. Duanın ardından hastalanıp yatağa düşen İnâs, vefat eder. Oğluna kavuşan Ya'kûb'un hasret ateşi söner.

3.1.5.13. Kardeşlerin Yûsuf'u Kır Gezisine Çağırması¹³²

Kardeşlerin Yûsuf'a zarar verme planlarını konu alan bu bölüm, 608. beyitle başlar. Yûsuf on iki yaşına geldiğinde tasavvuf sırları ona açılır. Basiret sahiplerinin rüyalarını olduğu gibi tabir eder. Ya'kûb onu irşâd eder; onunla vahdet, kelam ve hikmet üzerine konuşur. Kardeşleri, Allâh'ın hikmetiyle ilgili bu konuşmaları anlamamalarına rağmen, Yûsuf bunları anlar. Baba ve oğul ilâhî sırlar üzerine söyleştiklerinde kardeşleri ona uzaktan bakar.

Yûsuf, bir gece rüyasında güneş ve ayla birlikte on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görür. Aynı rüyada bütün rûhların kendisine “Selâm ve dua senin üzerine olsun” dediklerini işitir. Bu rüyadan çok korkan Yûsuf, rüyasını babasına anlatarak ondan rüyasını tabir etmesini ister. Babası, onun peygamber olacağı, kardeşlerinin onun emrinde olacağını, Allâh'ın ona dünya ve ahirette huzur vereceği şeklinde yorumlar. Bu rüyadan kardeşlerine bahsetmemesi gerektiğini söyleyerek onu bu konuda sıkı sıkı tembihler. Duyarlarsa ona zarar vereceklerini, bu hareketin kendisine ayrılık, Yûsuf'a da zahmet getireceğini söyler.

Yûsuf, Ya'kûb'un uyarılarını unutarak rüyayı kardeşlerine anlatır. Kardeşleri, Yûsuf'a düşmanlık yapmaya başlarlar. Onu öldürme ya da çok uzak bir memlekete bırakma planları kurarlar. Planlarını uygulayabilmeleri için onu evden çıkarmaları gerektiğini bilen kardeşler, bu hususta babalarını ikna etmeye çalışırlar. Baharın gelmesiyle her tarafın güzelleşmesini bahane ederek babalarından, Yûsuf'u kendileriyle koyunların olduğu mera-ya göndermesini isterler. Ya'kûb, Yûsuf'u onlarla göndermek istemez.

¹³² Başlık: “Hâzret-i Yûsufa keşret-i iltifât-ı Ya'kûb mürîş-i fitne vü âşüb olup ezdâd-ı evlâdı hâzret-i Yûsufî maşlahât idüp seyrâna da' vet itdükleridür” (Çavuşoğlu, 1977: 22).

Kardeşler babalarını ikna edemeyince Yûsuf'un yanına giderler. Ona baharın güzelliklerini anlatarak Ya'kûb'dan izin alması için onu ikna ederler. Yûsuf, babasına çok ısrar edince babası istemeyerek de olsa, ona izin verir. Ya'kûb, Yûsuf'u giydirip saçlarını tarar. Olumsuz bir şeyler yaşanacağını hisseden Ya'kûb, kadere engel olunamayacağını düşünür. Ayrılık günlerinin geldiğini hisseder. Yûsuf'a bir belâyla karşılaşması hâlinde Allâh'ın zikriyle meşgul olmasını, yaşadığı her şeyi tevekkülle karşılaşmasını öğütler. Yûsuf'la vedalaşan Ya'kûb, Yûsuf'un gitmesiyle üzüntü içinde kalır, ağlayıp inler.

3.1.5.14. Kardeşlerin Yûsuf'u Kuyuya Atması¹³³

831. beyitten itibaren Yûsuf'un kuyuya atılması üzerinde durulur. Babalarından ayrıldıktan sonra, kardeşlerin Yûsuf'a olan tutumları tamamıyla değişir. Kimisi Yûsuf'u tokatlar, kimisi kulağını çeker, kimisi saçlarını yolar. Ayağındaki yarıklardan yerler kanla dolar. Ona ağır hakaretler ederler. Babalarının kendilerini unutup hep ona iltifat ettiğini söylerler. Gördüğü rüyayı yüzüne vururlar. Ansızın içlerinden birinin ağzı tutulup gözleri kapanır. Kardeşler bu mucizeyi görünce yaptıklarına pişman olurlar. Yûsuf'u bir yerde yalnız başına bırakırlar.

Orada hem ağlayan hem de Allâh'ın zikriyle meşgul olan Yûsuf, babasını anar. Kardeşler, Yûsuf'a kimseye bir şey söylemeyeceğine dair yemin ettirmeye karar verirler. Onu tekrar babalarına teslim etmeyi kararlaştırmışken şeytân gelip fesat çıkarır. Şeytânın aldatmalarına kanan kardeşler, oradan geçen bir kervanın onu alıp uzaklara götüreceği ihtimalini göz önünde bulundurarak onu büyük yoldaki kuyuya atmaya karar verirler. Yûsuf onların planlarını anlayınca bu yaptıklarından, Allâh'ın razı olmayacağını söyler. Bu davranışın peygamber nesline yakışmayacağını, Allâh'ın kıyamette bunu cezasız koymayacağını ifade eder.

Kuyunun önüne geldiklerinde Yûsuf, kuyuya girmemek için mücadele eder. Onlara kendisini oraya atmamaları için adeta yalvarır. Bütün çabasına rağmen kardeşleri onu kuyuya atarlar. Allâh Cembrâ'il'e onu yere düşürmemesi için emir verir. Cembrâ'il, kuyuyu onun için gül bahçesine çevirir. Kuyunun etrafını Yûsuf'un havasız kalmaması için büyütür. İnsan görünümündeki bir melek, ona kandil yakar. Onunla dost olup ona hizmet eder.

¹³³ Başlık: "Mâh-ı Ken'ânî ihvân-ı bed-ğâh çâha atduklarıdır" (Çavuşoğlu, 1977: 30).

Bu sırada anlatıcı, Yûsuf'un yaşadığı bu felâketin sebebini anlatır. Yûsuf bir gün çimenliğe çıkıp etrafı seyrederek. Bu esnada eline bir ayna alıp güzelliğine bakar. Aynada kendisini görünce güzelliğine hayran kalan Yûsuf, güzelliğinin bir benzerinin yaratılmadığını ve açık arttırmayla satılması durumunda Kârûn'un malının bile kendisini satın almaya yetmeyeceğini düşünür. Anlatıcıya göre bütün bu olumsuzlukların sebebi Yûsuf'un bu tavrıdır.

3.1.5.15. Kardeşlerin, Yûsuf'u Kurda Kaptırma İddiasıyla Kanlı Gömleğini Ya'kûb'a Getirmeleri¹³⁴

876. beyitle kardeşlerin pişmanlığını konu alan bir bölüm başlar. Yaptıklarından pişmanlık duyan kardeşler, ağlayıp inler. Ne kadar taş yürekli olsalar da kardeşlerinden ayrılmak onları da yakar. Babalarına nasıl bir cevap vereceklerini düşünürler. Yûsuf'un gömleğine kan sürüp onu bir kurdun parçaladığını söylemeye karar verirler. Ken'ân'a yaklaştıklarında ağlayıp inlemeye başlarlar. Ellerine aldıkları taşlarla dövünerek eve doğru gelirler.

Akşam olmasına rağmen Yûsuf'un gelmeyişiinden tedirgin olan Ya'kûb, bir dağ başına çıkarak onu beklemeye devam eder. Ellerindeki kanlı gömlekle Yûsuf'suz gelen oğullarını gören Ya'kûb'un aklı başından gider. Kendisini dağdan aşağı atar. Kendinden geçmiş hâlde günlerce yatar. Bilinci yerine gelince oğlunu yanında görememenin acısıyla yanıp tutuşur. Ken'ân'da bu durumdan haberdar olan herkes, onun ziyaretine gelir.

Oğulları Ya'kûb'a Yûsuf'u kurdun parçaladığı yalanını söyler. Onlara inanmayan Ya'kûb onları mantıklı delillerle susturur. Oğulları bu kez de onu harâmînin öldürdüğünü söylerler. Ya'kûb bu yalana da inanmayınca tekrar ilk yalanlarına sığınır. Onu bir kurdun yediğini, babalarını inandırabilmek için harâmî sözünü uydurduklarını söylerler. Ayrılık derdiyle meczuplaşan Ya'kûb, Yûsuf'un hayaliyle sesli konuşur. Ağlamaktan gözleri kör olur. Yemeyip içmeyip düşkün bir hâlde yürür. Herkesten Yûsuf'u sorar.

3.1.5.16. Ya'kûb'un, Dağa Çıkarak Kurtlardan Yûsuf'u Sorması¹³⁵

998-1046. beyitler arasındaki bölüm, Ya'kûb'un kurtlarla konuşmasına ayrılmıştır. Kurdu sorguya çekmek için dağa çıkan Ya'kûb, Ken'ân'daki kurtlara bir yere toplanmaları

¹³⁴ Başlık: "Ebnâ-yı Ya'kûb mâcerâ-yı âşûbdan perîşân u peşimân olup ol ma'şûm-ı pâki gürk-i seffâke aldurduğ diyü kanlu pîrâhen ile pîr-i münîre tezvîr itdükleridür" (Çavuşoğlu, 1977: 31).

¹³⁵ Başlık: "Hâzret-i Yakûb kurdları da'vet etmek için melâl ile cibâle gitdügidür ve Yûsuf 'aleyhi's-selâmuñ ahpvâlini celâl ile anlardan su'âl itdügidür" (Çavuşoğlu, 1977: 35).

için seslenir. Kurtların temsilciliğini yapmak için gelen bir kurtla konuşur. Kurda onlardan incindiğini, oğlunu neden yediklerini sorar. Böyle bir şeyi yapmadıklarını belirten temsilci kurt, haklılıklarını ispatlamak için ertesi gün bütün yırtıcı hayvanların toplanarak Ya'kûb'un evine geleceklerini söyler. Dağın tepesine çıkıp yırtıcı hayvanların tamamını oraya toplar. Peygamberin oğlunun kaybolduğunu, ona oğlunun kurt tarafından yendiğinin söylendiğini oradaki kurtlara bildirir. Onlardan yüzlerini temize çıkarmalarını ister. Ya'kûb'un evine gelerek böyle bir suç işlemediklerini söyleyen hayvanlar, ondan kendilerine beddua etmemesini isterler.

3.1.5.17. Kardeşlerin Ya'kûb Önünde Mahcup Düşerek Yeni Hileler Aramaları¹³⁶

1047. beyitle kardeşlerin yeni hileler aramalarını konu edinen bir bölüm başlar. Kardeşler bir araya gelerek babalarının bu yalana inanmadığını, Yûsuf'u kuyunun içinde öldürüp azasının birini getirirlerse o zaman babalarının onlara inanabileceğini konuşurlar. İçlerinden biri bu duruma itiraz eder. Böyle bir yanlış yapmalarına izin vermez.

Şâir, Ya'kûb'un Yûsuf'tan ayrılmasını iki sebebe bağlar. Birinci sebep şudur: Yûsuf doğduğunda Ya'kûb, onu emzirmesi için ona bir dadı bulur. O kadını kendi bebeğinden ayırarak ağlatır. Kadın da aynı acıyı yaşamaması için Ya'kûb'a beddua eder.

Diğer sebep ise Ya'kûb, Yûsuf'un saçını tarayıp koklarken gaybî bir sesin ona, gönlünden mâsivâ sevgisini çıkarmasını, bir gönle iki sevginin sığmayacağını, Yûsuf'un ilâhî aşka perde olduğunu söylemesidir. Bunun üzerine Ya'kûb tir tir titreyerek ağlar. Allâh'ın bu işaretini alan Ya'kûb, günün birinde Yûsuf'tan ayrılacağını anlar.

3.1.5.18. Ya'kûb'un Uzlete Çekilmesi¹³⁷

1110. beyitle Ya'kûb'un uzlete çekilmesi üzerinde durulur. Yûsuf'tan ayrıldığı için çaresizleşen Ya'kûb, kendine sabrı derman edinir. Bütün dünyevî endişelerden sıyrılıp ibâdetle meşgul olur. Yûsuf'un adı geçtikçe derdi arttığından onun adını anmayacağına dair kendine söz verir. Tüm çabalarına rağmen içindeki ayrılık acısı bir türlü dinmez.

¹³⁶ Başlık: “İhvân-ı Yûsuf Ya'kûb önünde mahcûb düşüp tekrâr âşüb-ı âhara meşgûl olduğudur” (Çavuşoğlu, 1977: 37).

¹³⁷ Başlık: “Hazret-i Ya'kûb şabr u sükûmı reh-nümün eyleyüp hişâr-ı 'uzleti ihtiyâr itdügidür” (Çavuşoğlu, 1977: 39).

Ya‘kûb, bir gün Cebrâ‘îl’den Azrâ‘îl’e Yûsuf’un rûhunu alıp almadığını sormasını ister. Azrâ‘îl’den, Allâh tarafından kendisine böyle bir emrin gelmediği haberini alan Cebrâ‘îl, bunu Ya‘kûb’a bildirir. Bu haberle Ya‘kûb’un ayrılık ateşine bir nebze de olsa su serpilir. Oğlunu görme ümidi artar.

3.1.5.19. Yûsuf’un Bazı Tüccarlar Tarafından Kuyudan Çıkarılması ve Kardeşlerinden Satın Alınması¹³⁸

Bu bölüm, 1171. beyitle başlar. Ken‘ân civarlarında bazı tüccarlar deve sürüleriyle giderken, daha konaklamak için hayli zaman olmasına rağmen, develer çöker. Hızla giden atlar, bir adım daha atmadan kıvrılıp yere yatar. Mâlik isimli yaşlı bir tüccar, bu topluluğa misafir olmuştur. Bu tüccar, rüyasında, parlak dolunayın koynuna girerek altın kesesine dönüştüğünü görmüştür. Daha önce de böyle güzel rüyalar gören Mâlik, rüyasının gerçekleşmesini beklemektedir.

Kervanın konakladığı yolun yakınında etrafı yemyeşil çayırlarla çevrili bir kuyu vardır. Birçok kuş, kuyuyu tavaf eder gibi kuyunun etrafında uçuşur. Mâlik yanına su kovası olarak kuyuya gider. Kovayı kuyuya indirdiğinde kova, adeta kayadan bile ağır olur. Kova için bir tedbir düşünürken kuyunun içinde Yûsuf’u görür. Mâlik ona seslenip korkmadan ipe sarılmasını, oradan çıkıp kervana katılmasını söyler. Yûsuf’u kuyudan çıkarır. Onun çıplak olduğunu görünce ona şahane bir kaftan giydirir. Onu bir gölgeliğe oturtur. Rüyasının gerçekleştiğini anlayan Mâlik, Allâh’a şükreder.

Kardeşleri perişan ve pişman bir vaziyette dolaştıktan sonra kuyunun başına gelirler. Yûsuf’u kuyuda göremeyince oradan çıktığını anlarlar. Kervanı arayan kardeşler, Yûsuf’u orada bulurlar. Onun birkaç gün önce kaçan köleleri olduğunu iddia ederler. Bu yerlerden götürmesi şartıyla onu Mâlik’e satarlar. Onu sattıklarına dair bir belge düzenleyerek bu belgeyi Mâlik’e verirler. Yûsuf’un hile yaparak kaçabileceğini, bu nedenle dikkatli olması gerektiğini söylerler. Yûsuf satıldığını anlayınca kardeşleriyle vedalaşmak ister. Onlara, hükmün Allâh’tan geldiğini, yaşananlara şeytânın sebep olduğunu söyler. Onlara hakkını helal eden Yûsuf, yaptıklarından dolayı tövbe etmelerini tavsiye eder. Kardeşleri onun bu tavrı karşısında büyük bir pişmanlık ve eziklik yaşar. Ağlayıp feryat ederler. Yûsuf gözyaşları içinde kervanla beraber Ken‘ân’dan ayrılır.

¹³⁸ Başlık: “**Hâzret-i Yûsuf zulmet-i çâh-ı zilletde iken ba‘zı ehl-i ticâret çâha varup delv ile Yûsufı çıkarup ihvân-ı Yûsufdan şatun alduklarıdır**” (Çavuşoğlu, 1977: 41).

3.1.5.20. Yolda Annesinin Kabrini Ziyaret Etmesi Üzerine Yûsuf'un Tüccarın Hizmetçilerinden Zarar Görmesi¹³⁹

Bu bölüm, mesnevînin 1262-1327. beyitleri arasında yer alır. Yolda giderken annesinin kabrinin yanından geçen Yûsuf, devesinden inerek kabre gider. Yaşadıklarını annesine ağlayarak anlatır. Kervandakiler onun kaçtığını zannederler. Yûsuf'u kabristanda bulurlar. Oradakilerden biri, ona tokat atarak onu öfkeyle önünde sürükler. Kanlı gözyaşları akıtan Yûsuf, göğe bakarak Allâh'a seslenir. Belâya tahammül edemez hâle geldiğini söyleyerek Allâh'ın kendisine zulmeden kişiden hakkını almasını diler. Duası anında kabul olur. Zalimin eli hemen oracıkta kurur.

Gökyüzünün kararması, rüzgârın esmesi, yağmurun yağmasıyla kervandakiler korkmaya başlarlar. Gökteki yıldızlar söner. Ağaçlar fırtınadan iki büklüm olur. Develer dağlara dağılır. Herkes tövbe etmekle meşgulken Yûsuf'a zarar veren adam, kervandakilere yaşadıklarını anlatır. Onun bedduasıyla bu hâle geldiğini söyler. Şimdi de o incindiği için bu hâlde olduklarını iddia eder. Yûsuf'un, Allâh'la gizli bir konuşması olduğunu, bu belâdan ancak onun yardımıyla kurtulabileceklerini söyler. Akli başında birkaç kişi bir araya gelerek Yûsuf'tan kendisine zulmeden kişiyi bağışlamasını, dua ederek kendilerini bu hâlden kurtarmasını ister. Yûsuf'un dua etmesiyle her şey düzelir.

3.1.5.21. Yûsuf'un Mısır'a Gelmesi¹⁴⁰

1328-1423. beyitler arasında Yûsuf'un Mısır'a gelmesi üzerinde durulur. Tekrar yola koyulan kervan, Mısır'a ulaşır. Nîl Nehri'nin kenarına geldiklerinde Yûsuf soyunarak suya girer. Nîl'de yıkandıktan sonra Yûsuf'un güzelliği daha bir açığa çıkar. Temiz ve şeffaf görünen Yûsuf, sarı elbise giyer. Deveye binerek şehre gider. İnsanlar deve üzerindeki bu ihtişamlı güzeli görünce ona âşık olup feryat ederler. İhtişamlı bir saraya gelen Yûsuf, insanları kendisine mıknatıs gibi çeker. Halkı kendisine hayran bırakır. İnsanlar onun aşkından delirir. Şimşek gibi olan yüzünün nûruna âşıkların gözleri bakamaz. Bakan kişiler aklını kaybeder. Yûsuf'un şöhret bulduğunu gören Mâlik, Yûsuf'u gizler. Kimseyi onun huzuruna almaz.

¹³⁹ Başlık: "Yûsuf-ı Ken'ân kârbân ile Mışra revân olurken anası kabrine nûr gibi irüp tüccârûñ hidmetkârları Yûsufî firâr itdi şanup taḥkîr ü ta'zîr ile Mâlike iletdükleridür" (Çavuşoğlu, 1977: 45).

¹⁴⁰ Başlık: "Ḥâzret-i Yûsuf 'izzetle Mışra irdügidür ve devlet ü sa'âdetle Nîle girdügidür ve ricâl-i Mışr istiḫbâle çıḡup bir mekân-ı bülend-eyvâna mekân olduğıdur" (Çavuşoğlu, 1977: 47).

3.1.5.22. Kemâl Derecesindeki Muhabbetten Bir Parça¹⁴¹

Bu bölüm mesnevînin 1424-1463. beyitleri arasında yer alır. Zelîhâ'nın aşk hikâyesine başlamadan önce aşkın sırları üzerinde duran şâir, aşkın âşığa yol gösterdiğine değinir.

Rûhun yükselmesi aşkla olur. Âşığı hayrette kalmaktan çıkararak da aşktır. Aşk, hiçbir şekilde âşığı yarı yolda bırakmaz. Âşığın gözü uzak yakın her şeyi görür. Aşk, rûhun ve diğer bütün uzuvların gıdası olup insana Allâh'ın ihsânıdır. Aşk her insanda görünmez, velâyet her insanda açığa çıkmaz, bu nimetten ancak nasibi olanlar faydalanır. Velîlerin vücûdu, aşk hazinesinin tılsımıdır.

3.1.5.23. Zelîhâ'nın Hikâyesinin Başlaması¹⁴²

Şâir, 1464. beyitle Zelîhâ'nın hikâyesini anlatmaya başlar. Cömertliği ve adaleti ile ünlü, her diyara hükmü geçen, soylu bir padişahın güzelliğiyle dillere destan Zelîhâ adında bir kızı vardır. Saf ve temiz tabiatlı Zelîhâ, okunan âşıkane bir beyit karşısında yürekten ah çeker. Daha önce hiç âşık olmamıştır. Günleri, câriyeleriyle gül bahçelerinde ve sahrada söyleşerek geçer.

3.1.5.24. Zelîhâ'nın, Rüyasında Yûsuf'u Görmesi¹⁴³

1527. beyitle başlayan bu bölümde, Zelîhâ'nın, rüyasında Yûsuf'u görmesi üzerine yaşadığı değişim anlatılır. Zelîhâ bir gece rüyasında Yûsuf'u görür. Yûsuf'un güzelliğine hayran kalarak ona âşık olur. Uyandığında, rüyasında gördüğünü yanında bulamayan Zelîhâ, bütün servetini kaybetmiş gibi acı çeker. Uyuduğunda onu tekrar görme ihtimalini düşünerek akşam olmasını sabırsızlıkla bekler. Geceleri derdi daha da artar. Bu aşk onu bir türlü uyutmaz. Gece gündüz ayrılık acısı çeker. Aşk ızdırabından bitap düşen Zelîhâ, tekrar toparlanmaya çalışır. Tek başına kalıp sürekli ağlar. Rüyasında, hayır ya da şer, ne görürse gerçekleşen Zelîhâ, bu rüyasının da gerçekleşeceği, sevdiği kişiye kavuşabileceği ümidini taşır. Onun kimliğini ve nerede olduğunu merak eder.

Zelîhâ'yı perişan hâlde gören dadıları, derdine çare düşünürler. Zelîhâ sonunda dayanamayıp sırrını dadılardan biriyle paylaşır. Dadı onunla konuşup ona nasihat eder, biraz sabretmesini tavsiye eder. Zelîhâ'nın babasının böyle bir şeyi duyması durumunda

¹⁴¹ Başlık: “Kemâl-i maḥabbetüñ celâl ü ‘azametinden güneşden zerre denizden kaçre hikâyet ve rivâyet olunur” (Çavuşoğlu, 1977: 50).

¹⁴² Başlık: “Maḥla‘-ı dâstân-ı Zelîhâ” (Çavuşoğlu, 1977: 51).

¹⁴³ Başlık: “Zelîhaya ḥicâb-ı ḥ‘âb şüret-i zâhirine niḳâb olup dâde-i rûḥı meftûh bulunup şevḳ-ı ‘ışḳ ile ‘âlem-i ma‘nâda def‘a-i ‘ülâda cemâl-i dil-güşâ-yı Yûsufî temâşâ itdügüdür” (Çavuşoğlu, 1977: 54).

Zelîhâ'nın, babasının gözünden düşeceğini, sırrını açığa vurduğunda diğer insanlar tarafından kınanacağını söyleyerek ona bu ahvalini kimseye paylaşmamasını tavsiye eder. Zelîhâ'nın kendisine rahat bir şekilde açılabilmesi için güvenli bir ortam oluşturan dadı, Zelîhâ'dan âşık olduğu kişinin kimliğini kendisiyle paylaşmasını ister.

Derdinin çaresiz olduğunu söyleyen Zelîhâ, dadısına gördüğü rüyayı anlatır. Dadısı, Zelîhâ'ya rüyasında gördüklerine itibar etmemesini, var olmayan şeylere gönül vermemesini öğütler. Dadı, ona sihir yapıldığını düşünür. Bu duruma çözüm bulmaya çalışan dadı, adeta kendini paralar. Onu kötü gözlerden korumak için sabaha kadar üzerlik tohumu yakar fakat bu da çözüm olmaz.

3.1.5.25. Zelîhâ'nın Rüyasında Yûsuf'u İkinci Defa Görmesi¹⁴⁴

1749. beyitle başlayan bu bölümde Zelîhâ'nın derdi gittikçe artar. Aşk derdiyle düşünleşen Zelîhâ, bir gece kendini iyice kaybeder. Taşlarla dövünür, kapı ve duvarlarla konuşur. Ayrılığa katlanamaz hâle gelen Zelîhâ, sevgiliden kendisine ihsânda bulunmasını ister. Bu düşüncelerle uykuya dalan Zelîhâ, rüyasında tekrar Yûsuf'u görür. Onunla konuşmaya devam eder. Ona çektiği sıkıntıları anlatır. Yûsuf'a nerede olduğunu sorar. Zelîhâ'ya şefkat eden Yûsuf, kendisinin ondan ayrı olmadığını, kendisini dışarıda aramasını söyleyerek ona sabırlı olmayı, aşkta sebat göstermeyi, Allâh dışında her şeyden geçmeyi tavsiye eder. Uyandığında gördüklerini düşünen Zelîhâ, kendinden geçer. Haykırıp elbisesini paramparça eder. Önüne bakmadan yürüyüp kendini duvarlara vurur, yerlere atar. İhtiyarını tamamen kaybeder. Yanına gelen dadılarının da kıyafetlerini parçalar.

Kızının hâlinden haberdar olan baba, derdine çözüm bulmaya çalışır. Kızına sihir yapıldığını düşünür. Zelîhâ'nın yaşadıkları kendisine anlatılan baba, çözümü onu zincire vurmakta görür.

3.1.5.26. Zelîhâ'nın Sabah Rüzgârı¹⁴⁵, Ay¹⁴⁶ ve Güneşle¹⁴⁷ Konuşması

1862. beyitten 1904. beyte kadar Zelîhâ'nın sabah rüzgârıyla; 1905. beyitten 1920. beyte kadar ay ile; 1921. beyitten 1948. beyte kadar güneşle konuşmasına yer verilir. Zin-

¹⁴⁴ Başlık: "Hâzret-i Zelîha 'âlem-i ma' nâda Yûsufuñ cemâl-i pür-kemâlin def' â-i şânide temâşa idüp süz u güdâz ile niyâz itdügüdür" (Çavuşoğlu, 1977: 61).

¹⁴⁵ Başlık: "Zelîha 'ışık ile muẓtaribü'l-hâl ve münkesirü'l-bâl olup bād-ı şâbâya nidâ itdügüdür ve derd-i derûnunu 'âlem-i birûna izhâr u iş'âr itdügüdür" (Çavuşoğlu, 1977: 65).

¹⁴⁶ Başlık: "Zelîhaya şâbâdan devâ olmayup cünün ile mâh-ı gerdüna hitâb itdügüdür" (Çavuşoğlu, 1977: 66).

¹⁴⁷ Başlık: "Mâh-ı 'âlem-tâbdan dahı cevâb gelmeyüp iztırâb ile âftâba hitâb itdügüdür" (Çavuşoğlu, 1977: 67).

cire vurulan Zelîhâ, hâlini sabah rüzgârına anlatır. Ondan, içinde bulunduğu durumu sevgilisine bildirmesini ister. Rüzgârdan kendisine derman olmayınca Zelîhâ bu kez de hâlini aya anlatır. Aşkını idrak edemeyenlerin, onu deli sanarak zincire vurmalarından dem vurur. Ölmeden evvel sevgilisini görmek ister. Ayla sabaha kadar süren konuşmasından da bir cevap alamayan Zelîhâ, bu kez de güneşe yönelir. Akşama kadar güneşle konuşur. Bu konuşmadan da bir netice alamaz.

3.1.5.27. Zelîhâ'nın, Allâh'tan Yardım Dilemesi ve Yûsuf'u Üçüncü Defa Rüyasında Görmesi¹⁴⁸

1949. beyitten itibaren Zelîhâ'nın Allâh'a dua etmesi ve rüyasında Yûsuf'u üçüncü defa görmesi anlatılır. Rüzgârdan, aydan ve güneşten deva bulamayan Zelîhâ, kendi dinine göre namaza niyet edip Allâh'a yalvarır. Sevgilisine kavuşamadığı için çektiği ızdırabı ve onu görme iştihakını Allâh'a anlatır. Namazın üzerindeyken uykuya dalar. Rüyasında Yûsuf'u gören Zelîhâ, ona adının ne olduğunu, kim olduğunu, nerede bulunduğunu sorar. Yûsuf ona Ken'ân'da doğup Mısır'a geldiğini, Mısır'ın azizi olduğunu, kendisini istiyorsa, Mısır'a gelmesini, zaman ile Zelîhâ'nın kendisinin helali olacağını, kavuşma sevincinin yıllarca çektiği dert ve ızdırabı ona unutturacağını söyler. Rüyanın ardından Zelîhâ kendine gelir. Kızının iyileştiğini düşünen babası, zincirleri çözdürür.

3.1.5.28. Her Memlekette Şehzâdelerin Zelîhâ'yla Evlenmek İstemeleri¹⁴⁹

2013-2048. beyitler arasında Zelîhâ'nın aldığı evlilik teklifleri üzerinde durulur. Sevgilisine kavuşma ümidiyle mesrur olan Zelîhâ, kendini ibâdete ve hayır yapmaya verir. Dertlilerin acısını derinden hissettiği için onların dertleriyle yakından ilgilenir. Kapısına gelen kimseyi boş çevirmez. Güzelliği ve iyiliği dünyanın her tarafına yayılır. Doğu padişahı, Horasan padişahı, Hindistan şahı, Rum sultânı hepsi Zelîhâ'ya talip olur. Zelîhâ babasının ısrarlarına rağmen hiçbirini kabul etmez. Bu hâlden haberdar olan Mısır azizi de Zelîhâ'nın babasına bir mektup yazarak meramını bildirir. Zelîhâ'nın rıza göstermesiyle babası bu teklifi kabul eder.

¹⁴⁸ Başlık: “Zelîhâ hitâb-ı âftâbdan ictinâb idüp ‘âlimü sırrı ve'l-ḥafıyyâta münâcât itdügüdür ve def' a-i şâliğde ḥazret-i Yûsufî düşünde gördügüdür” (Çavuşoğlu, 1977: 68).

¹⁴⁹ Başlık: “Zelîhâ ḥulq-ı ‘azîm ve ḳalb-i selîm ile meşhûr olmağın her iḳlîmden Zelîhâyî şâhzâdeler şâh-ı mağribden ḫalâlîḡa ṭaleb itdükleridür” (Çavuşoğlu, 1977: 70).

3.1.5.29. Zelîhâ'nın İhtîşamla Mısır'a Gelmesi¹⁵⁰

2079. beyitten itibaren Zelîhâ'nın düğün hazırlıklarına başlanır. Düğün hediyesi olarak binlerce yük kumaş ve cevher hazırlanır. İki yüz güzel câriye Zelîhâ'nın hizmetine verilir. Yüz hızlı koşan at ve deve kervanıyla Mısır'a doğru yola çıkılır. Kervanlara, düğün için hazırlanan çok sayıda bey de katılır.

Mısır'da, bir kişi ev yaptığında evinin kapısına resmini kazıtır ve tarih düşürür. Zelîhâ, azizin sarayına geldiğinde kapının üzerinde onun tasvirini görür. Bunun, rüyasında gördüğü kişi olmadığını anladığında feryat etmeye başlar. Hançerini çıkarıp kendisine doğrulturken etrafındakilerden biri buna engel olur. Gayptan gelen bir ses ona bu tasvirin kavuşma kapısının kilidi olduğunu söyler. Onu sabra ve tevekküle teşvik eder.

Zelîhâ için ihtîşamlı bir düğün töreni yapılır. Düğünün ardından Zelîhâ ile buluşan aziz onunla birlikte olmak ister. Zelîhâ buna izin vermez. Bu şekilde aylar geçer. Aziz bir gece ısrarla birlikteliği zorlamasına rağmen muvaffak olamaz. Sonunda aziz bu arzusundan vazgeçer. Azizin Zelîhâ'ya muhabbeti gün geçtikçe artar. Onu görmeden rahat edemez. Onun her isteğini büyük bir memnuniyetle yerine getirir. Yûsuf'un aşkını içinde saklayan Zelîhâ, azize karşı hep naz makamındadır. Sürekli Yûsuf'un geleceği günü bekler.

3.1.5.30. Mâlik'in Yûsuf'u Satışa Çıkarması¹⁵¹

2254. beyitten itibaren Yûsuf'un köle olarak ikinci defa satılması üzerinde durulur. Mısırlılar Mâlik'in yanına gelerek Yûsuf'u kendilerinden gizlememesini isterler. Ona Yûsuf'un ağırlığınca altın vermeyi teklif ederler. Sokaklarda feryat seslerinden durulmaz. Mâlik, sarayından Yûsuf'un yüzünü halka gösterdiğinde tüm halk derin bir ah çeker. İnsanlar ona kavuşma derdiyle tutuşur. Yûsuf'un şöhret bulması, Mâlik için problem olmaya başlar, bu yüzden Mâlik onu satmaya karar verir. Ağırlığınca altın veren, onun on mislini hatta ondan da fazlasını verenler olmasına rağmen Mâlik, bunları yeterli görmez.

Yûsuf, satışa çıkarıldığında herkesin satın almak için sıraya girdiği ve sıraya girenler arasında yaşlı bir kadının da olduğu rivayet edilir. Kadın elindeki bir iki bağ iplikle Yûsuf'u satın alabilme umuduyla bekler. Etraftakiler bu tavrından dolayı ona acır. Onun bunadığını düşünür. Kadın Yûsuf'u sevenler arasına karıştığı için kendini şanslı görür.

¹⁵⁰ Başlık: “Zelîhâ hayl u haşem ve tabl u ‘alem ile cânib-i Mışra şitâb ile revâne olduğıdur” (Çavuşoğlu, 1977: 72).

¹⁵¹ Başlık: “Mâlik-i bî-çâre vü âvâre Yûsufî bâzâra getürüp mezâd itdüğüdür” (Çavuşoğlu, 1977: 78).

Amacının, adının âşıklar defterine yazılması olduğunu, bu şekilde şöhret kazanmak istediğini belirten kadın, elde edemese de, bu uğurda elinden geleni yapmak istediğini söyler.

Rivayetler arasında, Şeddâd bin ‘Âd neslinden cömertliği ve güzelliğiyle gönüllerde yer eden Bâzığa adlı bir güzel de vardır. Yûsuf’un vasıflarını duyan Bâzığa, işittiklerinden ona âşık olur. Bir gün kibirlenerek Yûsuf’u kendisine rakip görmeye başlar. Yûsuf’a kendi güzelliğini göstererek ona haddini bildirmek ve onu kendine çekmek amacıyla pazara gitmeye karar verir. Görenlerin, kendi güzelliğini takdir edeceklerini düşünür.

Anlatılanlardan Yûsuf’a âşık olan Bâzığa, Yûsuf’u kendisine bağlamak ve onu satın almak niyetiyle pazara gider. Bâzığa, Yûsuf’un güzelliğini gördüğünde kibrinin yersiz olduğunu anlar. Yûsuf’un güzelliğine hayran kalır. Etraftakiler Yûsuf’un üzerine yoğunlaştıklarından Bâzığa’nın geldiğini bile fark etmezler. Yûsuf ile sohbet eden Bâzığa ona, güzelliğinin sırrının ne olduğunu, bu güzelliği ona kimin verdiğini sorar. Yûsuf, ona Allâh’ın varlığından bahseder. Ona güzelliğini verenin Allâh olduğunu, yaratılan her şeyin güzelliğinin Allâh’tan geldiğini söyler. Yûsuf’un anlattıklarından ibret alan Bâzığa, ona duyduğu yanlış sevgiden vazgeçer. Gönlünden Yûsuf’un aşkını çıkararak Allâh’a yönelir. Dünya endişelerinden sıyrılan Bâzığa, velî makamına yükselir. Bütün malını Allâh yolunda dağıtır. Virane bir yerde bir hücre yaparak kendini ibâdete verir.

3.1.5.31. Zelîhâ’nın Yûsuf’u Satın Alması¹⁵² ve Mâlik’in Şehirden Ayrılması¹⁵³

2386-2446. beyitler arası, Zelîhâ’nın Yûsuf’u satın almasına; 2447-2491. beyitler arası da Mâlik’in şehirden ayrılmasına ayrılmıştır. Zelîhâ’nın sohbetinde bulunanlar, şehre misafir gelen bir güzelin varlığından söz ederler. Güzelliğinin herkesi kendisine meftun ettiğini söylerler. Zelîhâ anlatılanlardan onun, rüyasında gördüğü kişi olduğunu anlar. Büyük bir heyecan yaşayan Zelîhâ, azize giderek onu kendisine oğul olarak almasını ister. Aziz, Mâlik’i yanına çağırır. Ona çok para verip Yûsuf’u ondan satın alır.

Yûsuf’tan ayrılan Mâlik bu acıya katlanamaz. Yûsuf’un hizmetini görememenin, onun sohbetinde bulunamamanın ızdırabı Mâlik’i yakar. Seller gibi gözyaşı döker. Bir gün azizin yanına giderek Yûsuf’u kendisine göstermesi için ricada bulunur. Yûsuf’la sarayın dışında görüşür. Hizmetinde noksanlık gösterdiği için ondan helallik ister. Ona, mahşer

¹⁵² Başlık: “Zelîhânuñ ma’ nî-i maħabbeti mir’ât-ı devletinde şüret bulup ħazret-i Yûsufuñ vuşlatına irüp ol kâmet-i mevzûnı hezâr ağırı mâl ile şatun aldudıdur” (Çavuşoğlu, 1977: 83).

¹⁵³ Başlık: “Mâlik-i miskîn ü ħamğîn Yûsuf ‘aleyhi’s-selâmı ibrâm u iqdâm ile şatup perîşân u peşimân ‘azize varup Yûsufı bir daħı görüp dūd-ı âh-ı siyâhı gibi şehirden çıçup gittügidür” (Çavuşoğlu, 1977: 85).

gününde kendisini unutmamasını söyler. Yûsuf Mâlik'e, kardeşleri kendisini köle olarak sattıklarında ona verdikleri belgeyi kendisine vermesini rica eder. Onu gizlice getirerek Yûsuf'a veren Mâlik, Şâm'a göç eder ve ayrılık acısıyla bir ay içinde vefat eder.

3.1.5.32. Yûsuf'un Ken'ânlı İhtiyardan Ya'kûb'u Sorması¹⁵⁴

2528-2638. beyitler arası Yûsuf'un Ken'ânlı ihtiyarla karşılaşmasına yer verilmiştir. Yûsuf'u bulmanın sevincini yaşayan Zelhâ, ona yakın olmak ister. Zamanını sürekli onunla geçirir. Yûsuf, Zelhâ'nın kendisine çok fazla iltifat etmesinden rahatsız olur. Yûsuf bir gün sahraya dolaşmaya çıktığında, karşıdan Hz. İbrâhîm'e inen sahifeleri deve üzerinde ezbere okuyarak gelen yaşlı bir adam görür. Adamın sesini duyanlar ona yönelir. Yûsuf, görünüşü Ken'ân ilinden gelmişe benzeyen bu adamı yanına çağırır.

Konuşmaya başlayan Arap; Ken'ânlı olduğunu, buraya tacir oğlunu ziyaret için geldiğini, onunla görüştüktan sonra tekrar Ken'ân'a döneceğini söyler. Kimliğini belli etmeyen Yûsuf ona geldiği yerlerin ve peygamberleri Ya'kûb'un durumunu sorar. İhtiyardan Ya'kûb'un yaşadığı sıkıntıları haber alan Yûsuf, kendini kaybederek yere düşer. Dostları onu hemen yerden kaldırır. Yûsuf iki gözü iki çeşme ağlar. Bu hâlden korkan yaşlı adam, Mısır'a kaçar. Oğlunun yanında belirli bir süre kalan ihtiyar tekrar Ken'ân'a döner. Yaşlı adam Külbe-i ahzân'a gidip Mısır'da yaşadıklarını Ya'kûb'a anlatır. Güzelliği anlatılamayacak derecede olan zarîf ve kemâl sahibi bir gencin kendisine Ya'kûb'u ve oğullarını bir bir sorduğunu, Ken'ân'ın dağından sahrasına kadar her şeyini bildiğini, onun Yûsuf olabileceğini söyler.

Ya'kûb bu konuşma üzerine çok sevinir. Zaten daha önce rüyasında Nîl Nehri'nin, kendi kapısının önünden aktığını ve sümbül saçlı birinin gelerek kendisine bir gül verdiğini görmüştür. Bundan önce de Külbe-i ahzân'a toplanan çocuklardan biri, oğlu Yûsuf'un Mısır'a bey olduğunu söylemiştir. Ya'kûb çocuğa bunu nereden duyduğunu sorduğunda, çocuk bu haberin kendisine Allâh'ın ilhamı olduğu cevabını vermiştir. Ya'kûb rüyasını, çocuğun ve ihtiyarın söylediklerini birleştirerek Yûsuf'un yaşadığına kanaat getirir. Yûsuf'u arayıp bulmaya karar verir fakat Allâh'tan kendisine izin gelmediği için teşebbüste bulunmadan oğluna kavuşacağı günü sabırla beklemeye devam eder.

¹⁵⁴ Başlık: "Mâh-ı Ken'ân şehir ucında seyrân iderken bir pîr-i rûşen-zamîri Ken'ândan geldiğini iz'ân idüp hâzret-i Ya'kûbî istifsâr eyleyüp diyârından haberdâr olduğudur" (Çavuşoğlu, 1977: 88).

3.1.5.33. Zelîhâ'nın Yûsuf'u Teselli Etmesi¹⁵⁵

2639. beyitten itibaren Zelîhâ'nın Yûsuf'u teselli etme çabası üzerinde durulur. Yûsuf gözü yaşlı bir şekilde saraya döner. Yûsuf'u bu hâlde gören Zelîhâ, neden bu hâlde olduğunu anlatması için ona çok ısrar eder. Yûsuf, kendisinin peygamber çocuğu olduğunu belirterek başından geçenleri Zelîhâ'ya anlatır. Zelîhâ onu dinledikten sonra, meramının gerçekleşmesi için ondan kendisine dua etmesini ister. Zelîhâ'nın niyetini sezen Yûsuf, ona dua etmez.

Zelîhâ, Yûsuf'a, babasından dolayı üzülmemesini, Ya'kûb'a bir mektup yazarak onu buraya çağırabileceğini söyler. Yûsuf'tan bu sırrı kimselere söylememesi, sırdaş olarak sadece kendisini görmesi için ricada bulunur. Ya'kûb'a gitmek üzere birini görevlendiren Zelîhâ, hile ile o kişiyi tekrar geri döndürür. Zelîhâ dadısıyla konuştuğundan sonra, Yûsuf'a Ya'kûb'un öldüğünü söylemeye karar verir. Böylece Yûsuf'un alakasının başka şeylerden kesileceğini ve sadece kendisiyle ilgileneceğini düşünür. Bu fikirle dadı, bir deveyi toza bulayarak üzerine bir adam bindirir. Ken'ân'a giden kişinin geldiği haberi duyulur. Onu Yûsuf'un önüne götürdüklerinde adam ağlamaya başlar. Ah çekerek Ya'kûb'un öldüğünü söyler. Bunun üzerine Yûsuf çok üzülür.

Babasının öldüğüne inanan Yûsuf, matem tutar. Bu zamanlarda Zelîhâ onu yalnız bırakmaz. Zelîhâ, bu durumu ona yakın olmak için bir fırsat görür. Bir defasında Zelîhâ onun elini öper, başını kendi dizine çekerek yüzünü yüzüne sürer. Ona kavuşma iştihayı artar. Bunu hisseden Yûsuf, öfkeli bir şekilde kendisini geriye çeker ancak bu hâli Zelîhâ'nın yüzüne vurmaz. Anlamamış gibi davranır. Bu şekilde davranmak zorunda kalmaktan utanır ve ondan uzak durmaya çalışır. Zelîhâ, bir süreliğine Yûsuf'tan ümidini keser.

3.1.5.34. Zelîhâ'nın Yûsuf'u Elde Edebilmek İçin İçki Meclisi Kurdurması¹⁵⁶

2760. beyitten itibaren Zelîhâ'nın Yûsuf'u elde etmek için kurduğu içki meclisi üzerinde durulur ve bu mecliste anlatılan çerçeve hikâyelere yer verilir. Yûsuf, Allâh'a îmânından dolayı harama bakmaz. Günâh işlemekten uzak durur. Yûsuf'un heveslerine uymadığını, kimseye baş eğmediğini gören Zelîhâ, onu sarhoş ederek ona kavuşabileceğini

¹⁵⁵ Başlık: "Yûsuf 'aleyhi's-selâma hazret-i Ya'kûbuñ aḥvâli i' lām olup melâlet ü ḳasâvetle sa' âdet-ḥânesine revâne olduğıdur ve Zelîḥâ Yûsufi tesellî itdüğüdür" (Çavuşoğlu, 1977: 92).

¹⁵⁶ Başlık: "Zelîḥâ Yûsuf 'aleyhi's-selâmu dâm-ı ḥalka-i şoḥbet-i cām ile rām itmek için 'ayş-ı müdām itdüğüdür" (Çavuşoğlu, 1977: 96).

düşünür. Bu niyetle büyük bir meclis kurdurur. Zelîhâ, Yûsuf'a şarabı övdükten sonra içirmeye çalışır. Yûsuf ona şarabın insan idrakini yok ettiğini, insanı hayvan derecesine düşürdüğünü, her fitne ve kavganın sebebi olduğunu söyleyerek şarabı yerer. Zelîhâ bu sözlerin üzerine meclisi dağıtarak ilâhî bir meclis kurar. Dostlarına dünya hâlınden konuşmayı, geçmişten hikâyeler anlatmayı teklif eder. Yûsuf'un kendisine şefkat etmesine vesile olacağı umuduyla şöyle bir hikâye anlatır:

Birinci Çerçeve Hikâye

Aden şehrinde inci dişli güzel bir kız vardır. Bu kızın güzelliği, onu gören işiten herkesi kendisine hayran eder. Babası bu hâlden rahatsızlık duyduğundan gemiyle Hindistan'a göçmeye karar verir. Aden'de, kızın babasından gizli görüştüğü bir sevgilisi vardır. Kızın gideceği haberini alan genç, bir gemiye binerek onun ardından gider. Yolculuk esnasında fırtına çıkar. Geminin biri batıya, biri de Çin'e sürüklenir. Yıllarca Çin'de kalan âşık nakkaşlığı öğrenerek usta bir nakkaş olur.

Sevgilisinin özlemine dayanamadığından bütün dünyayı dolaşıp sevgilisini aramaya karar verir. Gittiği her yerde kapı ve duvarlara kendisinininkiyle beraber sevgilisinin tasvirini çizer, altına da adını yazar. Bu resmin sahibinin, resmi görmesi hâlinde, resmi gördüğüne dair resme bir işaret bırakmasını da not düşer. Dolaştığı yerleri tekrar dolaşarak sevgilisinden bir işaret bekler.

Batıdaki ünlü bir kabileye mensup olan kız, seyir yerlerinde dolaşırken kendisiyle sevgilisinin resmini görür. Notu okuyunca okuduğuna dair resme bir işaret bırakır. Dadılarından birini orada bırakarak işareti gördüğünde feryat eden misafiri kendisine getirmesini söyler. Âşık oraya gelip sevgilisinin bıraktığı işareti görünce ah çekip kendinden geçer. Günlerce kendisine gelemmez. Ayrılık yıllarında kızın babası vefat etmiş; âşığın sevgilisine kavuşmasına engel olacak kimse kalmamıştır. İki sevgili nikâhlarını kıydırıp birbirlerine kavuşurlar.

Zelîhâ'nın sözü bitince sıra Yûsuf'a geçer. Yûsuf ağlayarak üzgün bir şekilde hikâyesini anlatmaya başlar:

İkinci Çerçeve Hikâye

Kâbe'de oğlu İsmâ'il'i kurban etmesi için Allâh'tan Hz. İbrâhîm'e emir gelir. Hz. İbrâhîm oğlunu yıkayıp ellerine kına yakar. Saçlarına gül suyu döker. Oğlu için ağlayan İbrâhîm, ziyafet verip misafir ağırlar. Oğluna, Allâh'ın onu cennete davet ettiğini söyler.

Cenneti kaybetmemesi için hayatını Allâh yolunda feda etmesi gerektiğini ifade eder. Şeytân İsmâ‘îl’e gelerek gafil olmamasını, babasının onu öldüreceğini, annesinin ve kardeşlerinin hüsranda kalacağını söyler. Vahdet sarhoşu İsmâ‘îl, şeytâna öfkelenerek onun kendisinden uzak durmasını ister. Ona, peygamberin yanlış bir şey yapmayacağını söyler. İsmâ‘îl attığı taşla şeytânın gözünü kör eder.

Şeytân bu kez de annesinin yanına gider. Ona İbrâhîm’in, oğlunu öldüreceğinden söz eder. Ona, buna müsaade etmemesini, oğlundan ayrılması durumunda çok acı çekeceğini söyler. Bu sözlerden sonra adeta akli başından giden anne, oğlunun ardından koşar. Bunun, Allâh’ın emri olduğunu belirten İbrâhîm, karısından gafil olmamasını ister. Böyle davranarak kendisini Allâh’tan uzaklaştırdığını söyler. Fâni mülkün Allâh’ın güzelliğine perde olduğunu ve ancak bu geçici şeyleri terk edenlerin Allâh’ı görebileceklerini belirtir. Oğluna da dünyaya meyletmemesini, düğüne gider gibi Allâh yolunda canını feda etmesini tavsiye eder. İbrâhîm o an ailesinden ayrılarak eve gider. İzdırıp içinde yanan İbrâhîm, gözü yaşlı şekilde Allâh’tan kendisine sabır vermesini ister.

İsmâ‘îl, kurban edileceği sırada babasından, üzerinde Allâh’a kavuşmasına engel olacak hiçbir şey bırakmamasını rica eder. Kendisine acıma ihtimaline binaen yüzünü örtmesini, pişman olma ihtimalini de göz önünde bulundurarak onu kestikten hemen sonra bedenini ortadan kaldırmasını ister. Babasına, o an kendisine şefkat ederek peygamberlik şerefini yerle bir etmemesini söyler. Allâh’ın emrini ihmal ederse sonunun iyi olmayacağını ona özellikle hatırlatır. Bu sözler üzerine korkuya kapılan İbrâhîm peygamber hemen oğlunu bağlayıp yüzünü örter. Bıçağını İsmâ‘îl’e çalar fakat bıçak İsmâ‘îl’i kesmez. Aynı bıçağı bir taşa çaldığında taş ikiye ayrılır. Bunun üzerine Allâh’ın emriyle gökyüzünden inen bir koçu onun yerine kurban eder. Anne ve babası İsmâ‘îl’in kurtulmasına çok sevinir.

Yûsuf, sıkıntı gibi görünen şeylerde Allâh’ın rahmetinin olduğunu, Allâh’ın rızasını gözetenlerin kendi varlıklarından geçeceklerini, şeytânın onları kandırma çabalarına aldanmayıp Allâh’a itikatlarını arttıracaklarını söyleyerek hikâyeyi sonlandırır. Zelifâ, hikâyeden çok etkilenir.

3.1.5.35. Zelîhâ'nın, Aşk Acısını Bir Resim ile Göstermesi¹⁵⁷

2944-3003. beyitler arasında, Zelîhâ'nın Yûsuf'a resim sunması üzerinde durulur. Zelîhâ Yûsuf'un yanına gelerek ona birini şikâyet eder. Bu şehirdeki güneş yüzlü birinin halkı sıkıntıya soktuğunu söyler. Söylediğine göre herkes, onun güzelliğini seyretmekten işinden gücünden olur. Bu kişi, nasihat dinlemeyen vefâsız bir sevgilidir. Yûsuf'un daha önce bu kişiyi görmediğini belirten Zelîhâ, bu kişiye nasihat etmesi için onu Yûsuf'un huzuruna getirmek ister. Aklından birçok ihtimal geçen Yûsuf, istemeyerek de olsa, buna izin verir. Bunun üzerine derin bir ah çeken Zelîhâ, Yûsuf'un tasvirini çıkararak ona sunar. Ona öfkelenen Yûsuf, arzularına uymanın kişiyi alçalttığından, nefsin kişiyi zehirleyen bir yılan olduğundan bahseder. Ona insanlar tarafından kınanmadan bu aşktan vazgeçmesini tavsiye eder.

3.1.5.36. Yûsuf'un Zelîhâ'dan Uzaklaşmak İçin Koyunlara Çobanlık Yapması¹⁵⁸

3004. beyitten itibaren Yûsuf'un koyunlara çobanlık yapması üzerinde durulur. Yûsuf, istiğna göstermeye devam eder. Zelîhâ, ondan suçunu bağışlamasını ister. Bundan sonra onun rızasını gözeteyeceğini söyler. Yûsuf ona yedi ceddinin peygamber olduğunu ve çobanlık yaptıklarını söyleyerek çobanlık yapmak için kendisine birkaç gün izin vermesini ister. Zelîhâ, onun bu isteğini kabul eder. Yûsuf bu şekilde Zelîhâ'dan uzaklaşarak biraz rahatlar.

Zelîhâ, Yûsuf'un ilgisizliği karşısında çok acı çeker. Kölesi karşısında kendisinin köle olduğunu düşünür. Kendisine hâkim olamayan Zelîhâ, kendine kendinden utanmayı telkin eder. Benzi solar, gamdan saçlarını yolar, kanlı gözyaşları döker. Bu şekilde aylarca ızdırap çeker. Zelîhâ'nın durumunu fark eden dadısı ona, Yûsuf'u kul edindiğinden, onunla engelsiz bir şekilde görüşebileceğinden söz eder. Yûsuf'un, Zelîhâ'nın tavırlarından hoşnut olmadığını, dikkat etmezse onu elinden kaçırabileceğini belirten dadı, ondan Yûsuf'a bu kadar kavuşmayı yeterli görmesini ister. Vuslatın Zelîhâ'nın dikkatli davranmasıyla gerçekleşebileceğini, hırsın mahrumiyet sebebi olduğunu da konuşmasına ilave eder.

¹⁵⁷ Başlık: “Zelîhâ Yûsufa âşinâ ve ‘ışkına mübtelâ olup esrâr-ı miñnet-i maħabbeti bir şüret ile izhâr itdügüdür” (Çavuşoğlu, 1977: 102).

¹⁵⁸ Başlık: “Yûsuf ‘aleyhi’s-selâm ü ve’l-ikrâm ibrâm-ı Zelîhâdan ârâm itmek için râ‘ilik ħidmetine sâ‘î olup pişe-i ecdâdını murâd itdügüdür” (Çavuşoğlu, 1977: 104).

Zelîhâ, artık nasihatini kendisini etkilemediğini, kendisini günden güne tüketen böylesi bir vuslatı arzulamadığını söyler. Dadısından, Yûsuf'a nasihat ederek onu bu konuda ikna etmesini ister.

3.1.5.37. Dadının Yûsuf'la Konuşması¹⁵⁹

3094. beyitten itibaren dadının Yûsuf'u ikna etme çabası üzerinde durulur. Dadı, Yûsuf'la konuşmaya gittiğinde Yûsuf, sinirlenerek ondan yüz çevirir. Dadıya bu konuda üstüne gelmemelerini tavsiye eder. Heveslerine uymanın insanı uçuruma sürüklediğini, günâhkârlığın alçaklık olduğunu söyler. Zelîhâ'nın gönül ehli yüksek bir kimse olduğunu, böyle bir talebin ona yakışmadığını belirten Yûsuf, himmetini yüksek tutup dine ve dünyasına noksan getiren bu basit isteği gönlünden çıkarmasını tavsiye eder. Peygamber soyundan gelen hanedanına ihanet edemeyeceğini, günâh işlemenin kendisine yakışmayacağını belirterek bu uğraştan vazgeçmelerini ister. Yûsuf'u dinleyen dadı, ona Zelîhâ'nın bu dertten aklını kaybetme noktasına geldiğini, sararıp solduğunu söyler.

3.1.5.38. Zelîhâ'nın Yûsuf'u İkna Etme Çabası¹⁶⁰

3155. beyitle Zelîhâ'nın Yûsuf'u ikna etme uğraşı başlar. Dadının Yûsuf'la konuşmasının bir netice vermediğini gören Zelîhâ, işin başa düştüğünü düşünerek Yûsuf'la konuşmaya gider. Söyleyecek çok sözü olan Zelîhâ, Yûsuf'un yanına vardığında söyleyeceklerinin tümünü unuttur. Vücûdu gözyaşlarına gark olan Zelîhâ yere düşer. Yûsuf onu bu hâlde görünce yerden kaldırır. Zelîhâ'dan daha fazla gözyaşı döker. Zelîhâ onu uzaktan seyretmek zorunda olmanın, mukabele görememenin acısını dile getirir. Yûsuf, ona kendisini sevenlerin ölünceye kadar kederden kurtulamadıklarından, bu durumun kendisini çok üzdüğünden söz eder. Yûsuf'a ilk İnâs muhabbet etmiş ve bu acıyla ölmüştür. Ya'kûb, ondan ayrıldıktan sonra döktüğü gözyaşlarından kör olmuş, Bâzığa onun aşkıyla sultânlığı bırakıp derviş olmuştur.

¹⁵⁹ Başlık: "Dāye-i Zelîhâ recā-yı vuşlat ve temennâ-yı maḥabbet için ḥazret-i Yûsufa varup yalvarup tazarru' u niyâz eyledügidür" (Çavuşoğlu, 1977: 110).

¹⁶⁰ Başlık: "Zelîhâ yâr-ı cefâ-kârına tekrâr izhâr-ı maḥabbet ve iş'âr-ı meveddet idüp giryân u nâlân olduğıdur" (Çavuşoğlu, 1977: 113).

3.1.5.39. Zelîhâ'nın Yûsuf'la Zaman Geçirebilmek İçin Yûsuf'tan Kendisine Suhuf-ı İbrâhîm'i Öğretmesini İstemesi¹⁶¹

3256. beyitten 3304. beyte kadar süren bu bölüm, Zelîhâ'nın suhuf-ı İbrâhîm'i öğrenme çabasına ayrılmıştır. Sabahlara kadar ibâdet etmeyi alışkanlık hâline getiren Yûsuf, her zaman olduğu gibi yüksek sesle Hz. İbrâhîm'e inen sahifeleri okur. Zelîhâ Yûsuf'a ne okuduğunu, okuduklarının ne manaya geldiğini sorar. Ondandır, okuduklarını kendisine de öğretmesini istemesi üzerine Yûsuf ona ders verir. Zelîhâ Yûsuf'u seyretmekten, onun konuşmasını dinlemekten zevk alır. Yûsuf o gün Zelîhâ'yı îmâna davet eder. Putlarını bırakıp Allâh'a yönelmesinin gerekliliğinden bahseder. Kendinden geçen Zelîhâ, Yûsuf'a kendisinden başka kimseyi sevemeyeceği cevabını verir. Onun güzelliğini gördüğünden beri sûretperest olduğunu söyler. Zelîhâ ile sohbetten hoşlanmayan Yûsuf ondan uzak durmak ister.

3.1.5.40. Yûsuf'un Bahçıvan Olması¹⁶²

3305. beyitten itibaren Yûsuf'un bahçıvanlık girişimi ve câriyelerle macerası üzerinde durulur. Yûsuf, Zelîhâ'dan uzaklaşmak için bahçe işleriyle uğraşmayı çözüm görür. Zelîhâ'ya, âşık olan kişinin kendi isteğinden geçip maşukunun rızasını gözetmesi gerektiğini söyler. Kendisinin de bahçıvanlık yapmak istediğini ifade eder. Zelîhâ onun bu isteğini kabul eder.

Yûsuf'un gelmesiyle gül bahçesi aşk bahçesine döner. Bahçenin ortasında eşit büyüklükte iki havuz ve bu iki havuz arasında da güzel bir saray vardır. Zelîhâ, Yûsuf'u bu saraya davet eder. Yüz güzel, el sürülmemiş hizmetçiyi soyundurur. Yûsuf'a bunlarla eğlenmesini, kendisine meyletmediğini, hiç olmazsa bu kızlarla birlikte olmasını söyler. Zelîhâ kızlara Yûsuf'un her emrini yerine getirmelerini, onun meylini arttırmaya çalışmalarını, içlerinden birini arzularsa kendisine haber vermelerini söyler. Bu şekilde Yûsuf'un meylettiği kişiyle yer değiştirerek Yûsuf'la birlikte olabileceğini düşünür. Zelîhâ, Yûsuf'u güzellerle birlikte orada bırakıp gider.

Güzeller, Yûsuf'u türlü türlü hareketler ve konuşmalarla tahrik etmeye çalışırlar. Yûsuf hiçbirine iltifat etmez. Onları îmâna davet eder. Güzeller, Yûsuf'un anlattıklarıyla

¹⁶¹ Başlık: "Hâzret-i Yûsuf ile bâ'îş-i muşâhabet ve sebeb-i ülfet olsun diyü Zelîhâ şuhf-ı İbrâhîmi baña öğret diyü varup yalvarduğudur" (Çavuşoğlu, 1977: 114).

¹⁶² Başlık: "Zelîhâ muktezâ-yı Yûsufa rızâ virüp bağbanlık hizmetini himmet eyleyüp kemâl-i şehâsından hâzret-i Yûsufa yüz 'aded hüsn ü cemâl ıssı câriyeler ihsân itdügüdür" (Çavuşoğlu, 1977: 116).

îmâna gelirler. Dinin kurallarını öğrenirler. Ayrılığa dayanamayan Zelhâ, seher vakti bağa gelir. Yûsuf'un hizmetçilerle macerasını öğrenen Zelhâ, ümitsiz bir şekilde bağı terk eder.

3.1.5.41. Zelhâ'nın Sarayda Yalnız Kalması¹⁶³

3491. beyitten itibaren Zelhâ'nın, sarayında yalnız kaldığı gece, yaşadıkları anlatılır. Bir gece Zelhâ sarayında yalnız kalır. Çıldırma noktasına gelen Zelhâ, sabaha kadar ağlayarak mumla dertleşir. Bu vaziyetteyken oraya gelen bir pervanenin kendisini mumun alevlerine atarak döne döne can verdiğini görür. Pervaneyle konuşan Zelhâ, ona dünya alakalarından kurtulduğunu, cenneti mekân edindiğini söyleyerek kendi hâminden şikâyet eder. Dünya gamından kurtulup sonsuzluk âlemine yol bulamadığı için hayıflanır.

3.1.5.42. Yûsuf'u Elde Edebilmek için Zelhâ'nın Yedi Ev İnşa Ettirmesi¹⁶⁴

3553- 3582. beyitler arasında Zelhâ'nın inşa ettirdiği yedi ev üzerinde durulur. Ayrı-lık açısından iki büklüm olan ve Yûsuf'tan ümidini kesen Zelhâ, yere düşer. Onu bu hâlde gören dadısı ona acır. Ona üzülmemesini söyleyen dadı, Yûsuf'a hile yaparak onu aldatabileceklerini ifade eder. İç içe yedi ev yaptırmasını, kendisini ve Yûsuf'u evin her yerinde kavuşma hâlinde tasvir etmesini teklif eder. Bu hâlin Yûsuf'u etkileyebileceğini ve bu şekilde Zelhâ'ya meyledebileceğini düşünür. Dadının fikrini uygulamaya geçen Zelhâ, zamanın usta mimarlarından birini bu iş için görevlendirir. Dadının teklif ettiği yedi ev de inşa edilir. Evler ayna gibi yansıtma özelliğine sahiptir.

3.1.5.43. Zelhâ'nın Yûsuf'u Yaptırdığı Yedi Eve Davet Etmesi¹⁶⁵

3583. beyitten itibaren yedi evde yaşanan maceralar üzerinde durulur. Zelhâ, güzel giysiler ve cevherlerle süslenerek Yûsuf'u yaptırdığı saraya davet eder. Yûsuf'un elini tutarak ona birlikte olmayı teklif eden Zelhâ, onu birinci evin içine alarak oraya kilitler. Evin her tarafına ikisinin sûreti yansır. Yûsuf normalde Zelhâ'nın yüzüne bakmaz fakat burada her yerden Zelhâ görülür. Allâh'a dua etmek için başını kaldırdığında yukarıda da onu görür. Yûsuf bu hâlden Allâh'a sığınır. Zelhâ birlikte olmak için ona ısrar eder. Yûsuf bu teklifi kabul etmez. Ona, günâhkâr kişilerin hesap gününde yüzlerinin kara olacağını söyler.

¹⁶³ Başlık: “Zelhâ mecnûn u şeydâ olup şeb-i hicrânda şem'-i şebistâna kelimât itdügidür” (Çavuşoğlu, 1977: 122).

¹⁶⁴ Başlık: “Zelhâ Yûsufuñ beyt-i vücûdına gün gibi duhûl ü hulûl idüp vişâline vâşta ve râbîta olmağ için mænend-i sipihr-i bülend yedi hâne binâ itdügidür” (Çavuşoğlu, 1977: 124).

¹⁶⁵ Başlık: “Zelhâ hâzret-i Yûsufi 'imâret itdügi hânelere da'vet idüp ümmîd-i vaşl ile kendüyi zînet itdügidür” (Çavuşoğlu, 1977: 126).

Zelîhâ çaresiz bir şekilde ikinci kapıyı açar. Bu derde düşmesine kendisinin sebep olduğunu belirten Zelîhâ, Allâh'ın ayıpları örttüğünü ve tövbeyle günâhları bağışladığını söyler. Hedefine ulaşmak için evin kapısını kilitler. Yûsuf bu evin içinde de ikisinin sûretini görür. Bu şekilde üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı kapıları zorlayan Zelîhâ, hiçbirinde Yûsuf'la birlikte olmayı başaramaz. Yûsuf bütün evlerde ona, nefsin heveslerine uymama, haramın esassız ve bekâsız olması, sabrın nefsi öldürüp insanı vahdete götürmesi gibi manalardan bahseder. Maksudına ulaşması için kendisine değil, Allâh'a yalvarması gerektiğini söyler.

Yedinci eve girdiklerinde Zelîhâ, bu kez de kendisini reddederse intihar edeceğini söyler. Zelîhâ'nın deliliği artar. Kendisini öldürmek için hançerini çıkarır. Yûsuf hançeri elinden alarak onu kurtarır. Kavuşmanın gerçekleşeceğine inanan Zelîhâ, evin köşesinde duran mücevherden yapılma birkaç putun üzerini örter. Yûsuf, Zelîhâ'ya bunun hikmetini sorduğunda taptığı putların önünde günâh işlemekten utandığı cevabını alır. Yûsuf kendisinin nasıl âlemlerin Rabb'i olan Allâh'tan utanmayacağını söyleyerek hızlı bir şekilde kucağından çekilir. Burada Ya'kûb'un Yûsuf'a öfkeyle görüldüğü de rivayet edilmektedir. Kilitli kapılar Yûsuf'a açılır. Yûsuf oradan kaçarak uzaklaşır.

3.1.5.44. Yûsuf'un Azizle Karşılaşması¹⁶⁶

3829. beyittten itibaren Zelîhâ'dan kaçan Yûsuf'un azizle karşılaşmasına ve bunun ardından yaşadığı olaylara yer verilir. Yûsuf kapılardan geçip kaçarken azizle karşılaşır. Yûsuf'un terler içinde kaldığını gören aziz, ona bu hâlinin nedenini sorar. Yûsuf onu bir şekilde başından savar. Aziz, olanlardan hiçbir şey anlamaz. Yûsuf'un her şeyi anlattığını düşünen Zelîhâ, arkadan koşup gelerek ortalığı karıştırır. Uyurken, Yûsuf'un kendisini öpmeye çalıştığını, onu engellemeye çalışırken elbisesini yırttığını söyler. Ağlayıp feryat eder. Suçunu kavga ile bastıran Zelîhâ'nın söyledikleri herkes tarafından duyulur. Olayı işitenler Yûsuf'un asla böyle bir şey yapmayacağını söyler. Bu büyük yalan Yûsuf'u utandırır.

Aziz Yûsuf'un katli için cellât çağırır. Bu sırada, elinde masum bir bebekle bir kadın gelir. Bebek orada dile gelerek azize Yûsuf'un böyle bir şeyi yapmadığını, Yûsuf'un Zelîhâ tarafından kovalandığını ve elbisesini Zelîhâ'nın yırttığını söyler. Yırtığın arkada

¹⁶⁶ Başlık: "Yûsuf 'aleyhi's-selâm derûndan bîrûna firâr ile mürûr u 'ubûr idüp 'azîze rast geldügidür" (Çavuşoğlu, 1977: 134).

olmasını söylediklerinin doğruluğuna delil gösterir. Yûsuf'un doğru söylediğine ikna olan aziz, Zelîhâ'nın hile ve yeminleriyle tekrar fikir değiştirir.

Yûsuf, azizin hanedanına ihanet etmediğini, Zelîhâ'nın kendisine âşık olduğunu, garip tavırlarının ve sözlerinin buna şahit olduğunu, bebeğin de buna şahadet ettiğini söyleyerek ondan Zelîhâ gibi zalim olmamasını ister. Yûsuf'un söylediklerini mantıklı bulan aziz, Yûsuf'u hizmetçilerinden sorar. Onlar da Yûsuf'un doğruluğunu tasdik ederler. Zelîhâ'nın, ne yaptığını bilmediğini, mizacının bozulduğunu ve tedaviye ihtiyacı olduğunu söylerler. Arkadaşları içinde gülünç duruma düşen aziz, çaresiz bir şekilde bu aybı kapatır.

3.1.5.45. Zelîhâ'nın Mısırlı Kadınlarla İş Birliği Yapması¹⁶⁷

3901. beyitten itibaren Zelîhâ'nın, Mısırlı kadınlarla yaptığı iş birliği üzerinde durulur. Zelîhâ'nın macerası Mısırlı kadınlar içinde dedikodu mevzuu olur. Bu durumdan haberdar olan Zelîhâ, bir meclis kurdurup Mısırlı kadınları oraya davet eder. Ortaya bir yığın portakal bırakıp kadınların her birinin eline bir bıçak verir. Onlara: “Şayet sevdiğim kişiyi görseydiniz, hakkımda gıybet etmezsiniz” der. Kadınlar bunun üzerine ısrarla Yûsuf'u görmek ister. Zelîhâ hile ile onu oraya getirtir. Zelîhâ'ya kırgın ve öfkeli olan Yûsuf, yere bakar. Yûsuf'u gören kadınların akılları başlarından gider. Şaşkınlıktan her biri portakal yerine ellerini keser. Kimisi Yûsuf'tan ayrıldığı dakikada ah çeker. Kimisi elini kesip bir kenara düşürür. Kimisi ruhunu teslim eder. Kimisi dünya alakalarından sıyrılarak abdal olup dağa düşer. Söylediklerinden dolayı Zelîhâ'dan özür dilerler.

Yûsuf'a âşık olanların sayısı artınca Zelîhâ'nın derdi de artar. Bu hâl onun ağlayıp inlemesine bahane olur. Zelîhâ, Mısırlı kadınlarla anlaşarak Yûsuf'u elde etmeye karar verir. Yûsuf'un önünde ağlamayı, bu olmazsa ona nasihat etmeyi, nasihat da fayda vermezse onu hapis ile korkutmayı planlar. Aşk, Zelîhâ'yı o kadar etkilemiştir ki, yaptığı hiçbir şeyin farkında değildir. Zelîhâ, Yûsuf'a gidip onu ikna etmeye çalışır. Onu zindanla tehdit eder. Yûsuf, Allâh'a dua eder. Kadınların kendisini günâha çekmek istediklerini, bu hâldense zindanda olup günâhtan uzak olmayı yeğlediğini söyler. Allâh, Yûsuf'un duasını kabul eder.

¹⁶⁷ Başlık: “Zelîhâ'yı Mısır 'avretleri gıybet ü mezemmet itdükleri için şöhbete da'vet idüp zînet-i cemâl-i Yûsufdan anları hayret alup nârenc keserlerken ellerin kesüp pes düşdükleridür” (Çavuşoğlu, 1977: 137).

3.1.5.46. Yûsuf'un Zindana Atılması¹⁶⁸

4034. beyitten itibaren Yûsuf'un zindana atılması üzerinde durulur. Zelîhâ, azize giderek Yûsuf yüzünden herkese rezil olduğunu, insanların kendisi hakkında olumsuz şeyler konuştuklarını söyler. Kendisinin Yûsuf'u sevmediğini belirtir. İddiasına, seven kişinin sevdiğini rezil rûsva etmeyeceği anlayışını delil gösterir. Yûsuf'un şehir içinde tellallar tarafından gezdirilmesini, onun efendisine isyan ettiğinin ilan edilmesini, sonra da zindana atılmasını ister. Böylece kınamalardan kurtulacağını düşünür. Aziz bu fikri beğenir.

Yûsuf zincire vurularak bir eşeğe bindirilir. Yanındaki tellal, yavaş bir sesle efendisine ihanet eden kişinin hâlinin böyle olacağını, insanların bundan ibret alması gerektiğini söyler. Gayptan gelen yüksek bir ses bu söze inanmamalarını, Yûsuf'un doğru olduğunu ilan eder. Görenler Yûsuf'u överken aziz ve Zelîhâ'ya da söverler. Yerde insanlar, gökte melekler Yûsuf için feryat edip ağlar.

Zindana atılan Yûsuf, orada bulunmaktan memnundur. Yûsuf buradaki günlerini ibâdetle geçirir. Zindandakiler ona bağlanarak îmâna gelir. Zelîhâ Yûsuf'tan ayrılınca büyük bir pişmanlık duyar. Dert ve ızdırabı dayanılmaz bir hâl alır. Yûsuf'un geçtiği yerlerden geçer. Yûsuf'un elbiselerini bağrına basar. Bağ ve sahralar ona zindan gibi gelir. Her şey ona Yûsuf'u hatırlatır.

3.1.5.47. Zelîhâ'nın Yûsuf'u Görmek için Zindana Gitmesi¹⁶⁹

4164- 4202. beyitler arası, Zelîhâ'nın zindana Yûsuf'u görmeye gitmesine ayrılmıştır. Ayrılığa katlanamayan Zelîhâ, bir gece siyah bir ata binerek zindana gider. Zindancıya çok fazla para vererek zindanın kapısını açtırır. Karanlık bir köşeye gidip oradan, ibâdet etmekle meşgul olan Yûsuf'u seyrederek. Onu seyretmekte teselli bulan Zelîhâ, bu sırrı kimseye duyurmadan sarayına döner.

3.1.5.48. Zelîhâ'nın Zindanı Seyretmesi¹⁷⁰

4203- 4238. beyitler arasında, Zelîhâ'nın Yûsuf'un bulunduğu zindanı seyretmesi anlatılır. Zelîhâ evinin yanındaki yüksek bir yere çıkarak zindanın çatısını seyrederek. Hizmetçilerinden birini kendisine sırdaş edinen Zelîhâ, onu sürekli zindana gönderir. Sevgilisi için

¹⁶⁸ Başlık: "Mâh-ı Ken'ânî taḥkîr ü ta'zîr ile esîr-i zindân itdüklerinün beyânıdır" (Çavuşoğlu, 1977: 142).

¹⁶⁹ Başlık: "Zelîhâ leyl-i zulmânîde zindâna nihânî varup mâh-ı Ken'ânî cemâlin ırâḡdan seyrân itdügîdür" (Çavuşoğlu, 1977: 146).

¹⁷⁰ Başlık: "Zelîhâ seyr-i cemâl-i Yûsufa kâdir olmayup çâr u nâçâr bir yüce eyvândan saḡf-ı zindâna nâzîr olup eḡgânî şadır olduğudur" (Çavuşoğlu, 1977: 148).

zindandakilere ziyafet verir. Oradan gelen hizmetçisiyle günlerce konuşur. Sorduğu soruları tekrar sorar. Gözleri Yûsuf'u gördüğü için, kölesinin gözlerini öper. Onun makamına gittiği için yüzünü ayaklarına sürer. Gönlünden, Yûsuf dışındaki her şeyi çıkarır. Gözü gönlü sadece Yûsuf'un aşkıyla dolar. Gami öğrenen, derdi arkadaş edinen Zelîhâ'nın gönlü dert çekmekle şad olur. Sevgilinin, vücûdunda tecellî etmesiyle kendisi için ayrılık kolaylaşır. Deliliği terk edip gönlündeki sevgiliyi seyrederek.

3.1.5.49. Yûsuf'un Mahkumların Rüyalarını Tabir Etmesi¹⁷¹

4239- 4270. beyitler arasında Yûsuf'un rüya tabirlerine yer verilir. Yûsuf, zindandakilerin rüyalarını tabir eder. Zindanda padişahın iki kölesi vardır. Yûsuf onların rüyalarını yorumlar. Birinin kurtulacağını, diğerininse idam edileceğini söyler. Tabir aynen gerçekleşir. Rüyası hayırlı olan kişiden, padişahın huzuruna çıktığında kendi hâlini ona anlatmasını ister. Adam, dışarı çıkınca Yûsuf'un söylediklerini unuttur. Yûsuf yıllarca zindanda kalmaya devam eder. Şâir bu durumu, onun Allâh dışındakilerden medet beklemesine bağlar. Allâh onun devasını, araya başkalarını sokmadan gönderecektir.

3.1.5.50. Reyyân'ın Rüyası¹⁷²

4271. beyitten itibaren Mısır padişahının rüyası üzerinde durulur. O sıralarda Mısır padişahı Reyyân bir rüya görür. Rüyasında yedi zayıf ineğin acele ile gelip yedi tane semiz ineği yediğini, yedi tane kuru başağın yedi tane taze başağı yok ettiğini görür. Reyyân titreyerek uyanır. Sıkıntıya kapılan ve endişelenen Reyyân, rüyayı tabir ettirmek ister. Zindandan çıkan genç, bu haberi duyunca, Yûsuf'u hatırlar. Reyyân'a gidip Yûsuf'tan bahseder.

Zindana giden genç, padişahın selâmını Yûsuf'a ilettikten sonra rüyayı anlatır. Yûsuf, yedi sığırın yıllara işaret ettiğini, yedi tane taze başağın yedi yıl sürecek ucuzluğa, yedi kuru başağın da bolluk yıllarının ardından yedi yıl kıtlıkla darda kalmaya delalet ettiğini söyler. Reyyân, tedbir aldığı takdirde bu zorluğun üstesinden gelebileceğini belirtir. Yûsuf'un tabirini beğenen Reyyân, ona ihsânlarda bulunur.

Reyyân, ellerini kesen kadınlardan Yûsuf'u uzun uzadıya araştırır. Kadınlar onun masumiyetine şahadet eder. Zelîhâ da suçunu itiraf eder. Yûsuf'un doğruluğu, yüksek ahlâkı, mucizeleri herkesçe anlaşılır. Devlet erkânı zindana kadar giderek onu oradan çıkar-

¹⁷¹ Başlık: "Yûsuf 'aleyhi's-selâmuñ ihsân-ı firâvânından ehl-i zindân şükrân gösterüp bile mahbûs olan iki gulâm-ı sultânunñ düşüni ta'bir ü takrîr itdügüdür" (Çavuşoğlu, 1977: 149).

¹⁷² Başlık: "Reyyân-ı Mısr kırhulu düş görüp Yûsufa ta'bir ve takrîr itdürüp Yûsuf 'aleyhi's-selâmuñ bî-günâh olduğunñ istifsâr itdügüdür" (Çavuşoğlu, 1977: 150).

rır. Reyyân, onu dost edinir. Bir an bile ondan ayrılmaz. Reyyân, onu kıtlığa karşı tedbir almakla görevlendirir. Yûsuf, halkın yeterli miktarda tahılı tüketip artanı biriktirmesi durumunda sıkıntı yaşanmayacağını söyler.

3.1.5.51. Yûsuf'un Mısır Azizi Olması¹⁷³

4344. beyitten itibaren Yûsuf'un Mısır azizi olması üzerinde durulur. Yaptıklarından dolayı beddua alan aziz ölür. Yûsuf azizin yerine Mısır azizi olur. Aziz'in ölmesi üzerine kimsesiz kalan Zelîhâ'nın güzel yüzü kırışır. Saçları ağaran Zelîhâ, dert çekmekten ihtiyarlar. Bütün mal varlığını Yûsuf'tan haber alabilme ümidiyle harcar. Her şeyini Yûsuf'tan haber getirenlere dağıtır. Fakir konuma düşünce kimse yüzüne bakmaz. Etrafındaki herkes tarafından terk edilen Zelîhâ unutulur. Yûsuf'un özleminden ağlayıp inlemeye mecali kalmaz. Onu görenler Yûsuf'a yaptıklarından dolayı onu kınar.

3.1.5.52. Zelîhâ'nın Putları Kırarak İman Etmesi¹⁷⁴

4449. beyitten itibaren Zelîhâ'nın îmân etmesi üzerinde durulur. Zelîhâ, Nîl Nehri'nin kenarına, Yûsuf'un gelip geçtiği yol üzerinde ağlamak için kamıştan bir ev inşa eder. Dünya endişelerinden sıyrılan Zelîhâ, canından usanır. Yûsuf ve beraberindekiler atlarıyla geçerken Zelîhâ gözlerini yola dikerek bakar. Yûsuf geçtikten sonra tekrar evine girer. Zelîhâ'nın hisleri o kadar inkişâf eder ki Yûsuf'u kokusundan bile tanır. Zelîhâ'ya, Yûsuf'un topluluğun içinde bulunup bulunmadığı söylense bunun doğru ya da yanlış olduğunu tasdik edebilir. Aşk habercisinin kendisini bilgilendirdiğini söyler.

İnsanlar onu teskin etmek için Yûsuf'un ona selâm yollayıp hâlini sorduğunu, yakında birbirlerine kavuşacaklarını haber verdiğini söyler. Söylenenlerin gerçek olma ihtimalini düşünen Zelîhâ, Yûsuf'a kavuşabilmeyi umut eder. Günlerce sabretmesine rağmen kavuşmaya dair bir belirti olmayınca deliliği artar. Dert ve gam içinde kalan Zelîhâ, ağlamaktan kör olur.

Zelîhâ bir gece putlara kendisine yardım etmeleri için sabaha kadar yalvarır. Sabah vakti Yûsuf'un askerlerinin ve atlarının sesleri ortalığı mahşer yeri gibi inletir. İnsanlar bu hâli seyretmek için yol kenarında dururlar. Zelîhâ da Yûsuf'a yaklaşıp ona niyaz etmek

¹⁷³ Başlık: “Azîz-i Mısrûn seyl-i sitemi ve zulm ü elemi yolına gelüp zulmeti ref ve şikleti def olduğu-
dur ve Yûsuf ‘aleyhi’s-selâm maķâm-ı ‘azîze maķal görölüp ni’ me’l-bedel kılmıduğıdur” (Çavuşoğlu,
1977: 153).

¹⁷⁴ Başlık: “Zelîhâ aşnâmına yalvarup rāh-ı Yûsufa varup aşlā ve kaķ’ ā Yûsufdan meyl ü mehābā olma-
duğı ecilden aşnāmını şıyup imāna gelüp kaķdi’l-hācāta münācāt itdüğü sebeb-i muşāḥabet ve mücib-i
mülāyemet olduğıdur” (Çavuşoğlu, 1977: 156).

ister fakat aşırı kalabalık yüzünden amacına ulaşamaz. Tekrar evine dönen Zelhâ, putlarına kızar. Şimdiye kadar onlara inandığını artık işe yaramaz olduklarını anladığını söyleyerek onları kırar.

Hak dinine geçen Zelhâ, ellerini kaldırıp Allâh'a dua eder. Allâh'tan, gözlerini açmasını ve kendisini Yûsuf'a kavuşturmasını ister. Allâh, Zelhâ'nın duasını kabul eder. Yûsuf saraya döner. Zelhâ gidip yolunda durur. Ağlayıp feryat ederek Yûsuf'a dua eder. Yûsuf bu yaşlı kadını merak eder. Ona ihsânda bulunmak için sarayına getirtir. Zelhâ'yı güçlkle tanıyan Yûsuf, ona acır. Zelhâ'ya, zamanın onun güzelliğini yok ettiğini, bunca yıldır aşk derdi çektiğini söyleyerek isteklerini kendisine bildirmesini ister. Yûsuf'un konuşmasıyla kendinden geçen Zelhâ, bir süre sonra kendine gelir. Zelhâ, putları kırarak îmâna geldiğini söyler. Ondandır, aşk derdiyle kaybettiği güzelliğinin kendisine tekrar verilmesi ve tekrar eskisi gibi zengin olması için dua etmesini ister. Yûsuf'un dua etmesiyle Zelhâ eskisinden daha güzel olur. Yûsuf'tan isteklerini tamamlamasını isteyen Zelhâ, ömrünün onun hizmetinde geçmesini diler. Yûsuf onun isteğini anlar. Tekrar Allâh'a yönelir. Yûsuf'a nikâhlarının gökte kıyıldığı bildirilir. O günden itibaren Zelhâ, Yûsuf'un helali olur.

Yûsuf, Mısır'ın ileri gelenlerinin hepsini düğününe davet eder. Zindandaki herkesi serbest bırakır. Zelhâ'nın yolunda Kârûn'un serveti kadar mal dağıtıp Zelhâ'yı sevince boğar. Zelhâ, ibâdetinde çok terakki eder. Nefsin basit isteklerinden kurtulur. Sürekli ibâdet eder. Bu hâli gören Yûsuf, ibâdet etmesi için ona yedi ev yaptırır. İlâhî aşkla dolan Zelhâ, Yûsuf için ağlayıp inlemeyi bırakır.

3.1.5.53. Ya'kûb'un Hikâyesinin Başlangıcı ve Kardeşlerin İlk Defa Mısır'a Gelmeleri¹⁷⁵

Bu bölüm mesnevînin 4623-4684. beyitleri arasında yer alır. Yedi yıl bolluk döneminden sonra yedi yıl sürecek kıtlık süreci başlar. İnsanlar aç kalır. Yûsuf önceden tedbir aldığından kapısına gelen herkese yardım eder. Mısırlılar sinirlenip Yûsuf'tan buğdayları parayla satmasını ister. İnsanlar birbirlerine girer. Bütün paralarını buğdaya verir. Parası kalmayanlar çaresizlikten çocuklarını satar. Hatta bazıları buğday alabilmek için kendilerini satar. Bu şekilde Arap halkını kendisine köle alan Yûsuf, sonunda hepsini azat eder. Yûsuf, acıkan insanlara kendi yüzünü göstererek de onları doyurur.

¹⁷⁵ Başlık: “Ya'kûb-ı Ken'ân 'aleyhi's-şalâtü'r-rahmānuñ maṭla'-ı dāstāndur ve ihvān-ı Yûsufuñ def'a-i evvelde Mıṣra geldüklerini beyān u 'ayān eyler” (Çavuşoğlu, 1977: 163).

Bir gün büyük bir kervan Ken‘ân’a gelir. Kervandaki büyük küçük herkes büyük bir tevazu ile Ya‘kûb’u ziyaret eder. Ken‘ân da kıtlık içindedir. Kervandakiler Ya‘kûb’a Mısır şahının adaletinden bahseder. Oğullarını yanına çağırır Ya‘kûb, onlara mallarını toplayarak buğday almak için Mısır’a gitmelerini söyler. Onlar ise buğday almaya yetecek kadar paralarının olmadığını söyler. Ya‘kûb, sultâna kendinden ve atalarından bahsettikleri takdirde hayır sahibi sultânın, az paraya mukabil çok buğday verebileceğini söyler.

Ken‘ân’dan Mısır’a gelen kardeşler dîvânda örtüyle oturan Yûsuf’un huzuruna çıkarlar. Ona durumlarını arz ederler. Babalarından ve atalarından bahsederler. Onları tanıyan Yûsuf, örtünün altından ağlar. Yûsuf onlara, eşkiyaya benzediklerini, dürüst kimseler olduklarına inanmadığını, onları hapse attıracağını söyler. Onlar on bir kardeş olduklarını ve dine bağlı kimseler olduklarını belirtirler. Babalarının, bir oğlunu kurt yediği için kör olduğundan, kendilerinin düştüğü durumu öğrenirse bunu kaldıramayıp öleceğinden söz ederler. Yûsuf onlara babalarını neden yalnız bıraktıklarını sorduğunda onlar, kardeşlerinden birini onun yanında bıraktıklarını, hizmetinde kusur etmediklerini söylerler. Babasıyla evde kalan kardeş, Yûsuf’un öz kardeşidir. Bu kardeş, Yûsuf’a kötülük yapanlardan değildir.

Yûsuf, fesat için gelmedilerse içlerinden birinin burada rehin kalacağını, diğerlerinin bir miktar buğday alarak eve dönebileceklerini, evdeki kardeşlerini alıp gelmeden onların söylediklerinin doğru olduğuna inanmayacağını söyler. Kardeşler az parayla çok buğday alır. Onlar gitmeden önce Yûsuf’un adamlarından biri buğdayın parasını çuvalın dibinde gizler. Kardeşler götürdükleri buğdayla Ken‘ân’ı buğdaya gark eder. Ya‘kûb bu hâle çok sevinir. Çuvalları boşaltırken paralarının çuvalın dibinden çıkması üzerine Yûsuf’a dua ederler. Babalarına kardeşlerinden birinin orada rehin kaldığını, evde kalan kardeşlerini oraya götürdükleri takdirde dürüst olduklarını ispatlayabileceklerini söylerler.

3.1.5.54. Kardeşlerin İkinci Defa Mısır’a Gelmeleri¹⁷⁶

4685-4748. beyitler arası kardeşlerin ikinci defa Mısır’a gelmelerine ayrılmıştır. On kardeş kervanla yola çıkıp tekrar Mısır’a gelir. Yûsuf daha önceki gelişlerinde yanlarında olmayan öz kardeşiyle sıcak bir iletişime geçer. Yûsuf’un kaftanında “Yûsuf” isminin yazılı olduğunu gören kardeşi ona, kurdun yediği kardeşinin isminin de Yûsuf olduğunu söyler. Bu söz bir ateş olup Yûsuf’u yakar. Gözlerinden yaşlar dökülür. Ona kardeşini kurdun ne zaman yediğini bilip bilmediğini sorar. Kardeşi olay anında orada bulunmadığını, hadiseyi

¹⁷⁶ Başlık: “İhvan-ı Yûsuf def‘ a-i şânide Mışra geldükleridür” (Çavuşoğlu, 1977: 165).

diğer kardeşlerinin bildiğini söyler. Tellal, kardeşleri iki kardeş bir sofraya oturacak şekilde ayarlanan yemeğe çağırır. Sonra gelen kardeş yalnız kalır. Yûsuf ona beraber yemeyi teklif eder. On iki kardeş altı yerde türlü türlü nimetler yer. Kardeşi, Yûsuf'un eline dikkat eder. Elinin, kardeşi Yûsuf'un eline benzediğini söyler. Yûsuf, bunun üzerine yüzündeki örtünün ucunu açarak ona yüzünü gösterir. Kardeşi sevincinden ağlar. Yûsuf ondan bu sırrı saklamasını ister.

Yûsuf'un adamları, kardeşlerinin götüreceği buğdayların içine çok değerli gümüş bir tas bırakır. Bu durumdan haberdar olmayan kardeşler seher vakti buğdayları yükletip yola koyulur. Yûsuf'un adamlarından biri bağırarak tasın kaybolduğunu söyler. Bütün aramalara rağmen tas bulunamayınca onlara yetiştir kervanı ararlar. Tas bir çuvalın içinden çıkar. Yûsuf onlara hırsıza benzediklerini söylediğini ve söylediklerinin doğru çıktığını hatırlatır. Şerî kurallara göre küçük kardeşini kendisine köle alır. Kardeşler ölen kardeşlerinin de hırsız olduğunu, tası çalan hırsızın da ölen kardeşlerinin öz kardeşi olduğunu söyler. Bunun üzerine Yûsuf'un hizmetkârları gümüş tası ortaya bırakır. Birinin tase dokunmasıyla tas konuşmaya başlar. Bunların sözlerine inanmamalarını, hepsinin yalancı olduğunu, kardeşlerini kuyuya atıp sonra da köle olarak sattıklarını ve babalarına onu kurdun yediğini söylediklerini söyler. Kardeşler orada rezil olur. Görevliler, Mâlik'in verdiği belgeyi onlara gösterir. Yaptıklarından utanç duyan kardeşler, Yûsuf'tan bu ayıplarını örtmesini ister.

3.1.5.55. Yûsuf'un, Öz Kardeşini Hileyle Alıkoyması¹⁷⁷

4749-4783. beyitler arası Yûsuf'un, öz kardeşini hileyle alıkoymasına ayrılmıştır. Kardeşler, Ken'ân'a, Külbe-i ahzân'a gelir. Ağlayarak babalarına, kardeşlerinin hırsızlık yaptığını Mısır sultânının da onu köle edindiğini söyler. Babalarının eskiden beri kendilerine güvenmediğini, emin olmak istiyorsa dostlarından birini göndererek gerçeği öğrenebileceğini belirtirler. Ya'kûb bunu öğrenince kendinden geçer. Oğluna iftira ettiklerini düşünür. Kısa bir zamanda çocuklarına kavuşmak için Allâh'a dua eder. İkinci bir ayrılığa tahammülünün kalmadığını söyler. Ellerini yüzüne sürer sürmez Allâh'tan haber gelir. Kavuşma zamanının geldiği bildirilir. Ya'kûb, secdeye kapanarak Allâh'a şükreder.

¹⁷⁷ Başlık: "Yûsuf 'aleyhi's-selâm ana bir çardaşın hîle-i şer'iyeye ile kul idüp sâ'ir ihvân pîr-i Ken'âna varup ahvâli beyân eyleyüp pîr-i Ken'ân dahı Hüdâ-yı müste'ândan derd-i hicrâna dermân istediğidür" (Çavuşoğlu, 1977: 167).

3.1.5.56. Kardeşlerin Üçüncü Defa Mısır'a Gelmeleri¹⁷⁸

4784-4849. beyitler arası kardeşlerin üçüncü defa Mısır'a gelmelerine ayrılmıştır. Oğlunun başına gelenlerden dolayı acı çeken Ya'kûb, Mısır azizine mektup yazar. Evladının üzüntüsünden, çok kötü bir hâle düştüğünü belirterek ondan oğlununu salıvermesini ister. Ona, peygamber neslinden hırsız çıkmayacağını söyler. Ona, ahından sakınmasını tavsiye eden Ya'kûb, ahıyla sarayının harap olacağını belirtir. Mektubu çocuklarıyla birlikte azize gönderir.

Mektubu okuyan Yûsuf'un ahının rüzgârından yüzündeki örtü açılır. Yüzünü görüp vecde gelen on bir kardeş ona secde eder. Böylece yıllar önce gördüğü rüyasının gerçek olduğu anlaşılır. Yûsuf, kardeşlerini tek tek kucaklar. On iki kardeşin hepsi bir araya gelecek sabahtan akşama kadar ağlar. Kardeşler işledikleri günâhı hatırlayınca yüzlerini yere sürer. Yûsuf'tan işledikleri bu günâhı başkalarına anlatmamasını ister. Yûsuf kardeşlerine ziyafetler verir. Onlara yıldızlı elbiseler hediye eder. Dünyada sahip olduğu her şeyi kardeşleriyle paylaşır.

3.1.5.57. Yûsuf'un, Gömleğini Ya'kûb'a Göndermesi¹⁷⁹

4850-4916. beyitler arası Yûsuf'un gömleğini babasına göndermesine ayrılmıştır. Yûsuf, gömleğini çıkararak kardeşlerinden birine verir. Onlardan gömleğini babalarına götürmelerini ister. Yûsuf'un gömleği yola çıktığında kokusu babasına ulaşır. Ya'kûb'un sevinçten ayağı yere basmaz. Gömleği bağrına basar. Gözüne sürdüğünde gözleri açılır. Ona sultânın kendi oğlu olduğunu, onu tahtına davet ettiğini, oraya rahat gidebilmesi için çok fazla mal gönderdiğini söyleyen kardeşler, yaptıkları hatanın bağışlanması için babalarından Allâh'a dua etmesini ister. Büyük bir sevinç yaşayan Ya'kûb, Külbe-i ahzân'ından çıkararak Mısır'a doğru yola koyulur. Kabilesi mürşidsiz kaldığından kabiledaki herkesin gözü kanlı yaşlarla dolar. Dostlarının feryatları gökyüzüne erişir. Birçoğu evini dağıtarak onun peşi sıra Mısır'a gider.

Ya'kûb'un Mısır'a yaklaştığı haberini alan Yûsuf, atına binerek onu karşılamaya gider. Dostları ve müridleriyle birlikte Ya'kûb'un geldiğini görür. Yolun etrafı insanlarla kaplıdır. Develer adeta ırmak gibi akar. Etraf tekbir sesleriyle dolar. Ya'kûb ve Yûsuf atlarından inip birbirlerine sarılır. Ayrılık zamanındaki hâllerini konuşur. İki taraf da mutluluk

¹⁷⁸ Başlık: "Def' a-i şâlişde hazret-i Ya'kûbuñ mektûb-ı maḥabbet-üslûbı ile ihvân-ı Yûsuf Mışra gelüp Yûsuf daḥı qarındaşlık esrârını fâş itdügidür" (Çavuşoğlu, 1977: 168).

¹⁷⁹ Başlık: "Yûsuf 'aleyhi's-selâm pîr-i Ken'âna pîrâhenini gönderüp nûr-ı 'aynın güşâde ve sürür-i sînesin ziyâde itdügidür" (Çavuşoğlu, 1977: 171).

yaşları akıtır. Her tarafı ağlama sesleri kaplar. Orada yapılan dualar kabul olur. Birçok kimse murâdına erer.

3.1.5.58. Ya‘kûb ve Yûsuf’un Kavuşmaları¹⁸⁰

4917- 4931. beyitler arası Ya‘kûb ve Yûsuf’un kavuşmalarına ayrılmıştır. Yûsuf, Ya‘kûb’a ziyafetler verip ona ziyadesiyle alaka gösterir. İlm-i ledün, Allâh’ın büyüklüğü, dünyanın geçiciliği gibi konular üzerine konuşurlar. Sahrada gezmeye çıkarlar. Birbirlerine arkadaş ve sırdaş olurlar. Beraber namaza dururlar. Ayrılık zamanlarını düşünüp kavuştukları için Allâh’a şükrederler. Izdıraplı günleri unuturlar. Günlerini saadet içinde geçirirler. Yıllarca bu hâl içinde yaşarlar.

3.1.5.59. Ya‘kûb’un Vefatı¹⁸¹

4932-4969. beyitler arası Ya‘kûb’un vefatına ayrılmıştır. Bir gece Ya‘kûb vefat edeceğini anlar. Vasiyette bulunmak için oğullarını yanına çağırır. Onlara, Allâh rızası daire-sinde yaşamayı, dünyaya meyletmemeyi, ibâdet etmeyi, nefse uymamayı, kimseyi incitmemeyi, günâh işlememeyi, düşmanlık beslememeyi, riyadan kaçınmayı, alçak insanlarla sohbet etmemeyi, kıskanç ve tamahkâr olmamayı, kalbi boş şeylerden temizlemeyi, kibirlenmemeyi, insanlara muhabbet etmeyi, insanların ayıplarını örtmeyi, söze sözle karşılık vermemeyi öğütler ve vefat eder.

3.1.5.60. Yûsuf ve Zelîhâ’nın Vefatı¹⁸²

5003-5074. beyitler arası Yûsuf ve Zelîhâ’nın vefatına ayrılmıştır. Babasının matemini tutan Yûsuf, onunla geçirdiği zamanları anar. Yûsuf bir gece rüyasında anne ve babasını görür. Yûsuf’a insanlara ettiği nasihatlerin yeterli olduğunu, sonsuzluk âlemine göçme zamanının geldiğini söylerler. Gülerek uyanan Yûsuf, Zelîhâ’yı yanına çağırarak rüyasını ona anlatır. Üzülmesini engellemek için olacakları tam anlatmaz. Zelîhâ, Yûsuf’tan ayrılma zamanının geldiğini anlar. Allâh’tan Yûsuf’un vefat etmesi durumunda, kendi canını da almasını ister. Gözleri nemli, gönlü gamlı bir vaziyette ibâdethanesine gider.

Kâinatı seyretmesi için Yûsuf’a güzel bir at getirilir. Yûsuf, sol ayağını üzengiye atacağı zaman Cebra’îl gelir. Ona ata binmeden önce can vereceğini söyler. Cennetten getir-

¹⁸⁰ Başlık: “Vişâl-i hazret-i Ya‘kûb ile Yûsuf ‘aleyhi’s-selâmuñ hâtır-ı şerîfi ve ‘unşur-ı lâfîfi âsüde olduğıdur” (Çavuşoğlu, 1977: 173).

¹⁸¹ Başlık: “Ya‘kûb hazreti âhîrete rihlet idüp Yûsufa hasret ü fûrkat eşer itdüğüdür” (Çavuşoğlu, 1977: 174).

¹⁸² Başlık: “Hazret-i Yûsuf âhîrete intikâl ü irtihâl eyleyüp Zelîhâ dahı ‘aķabince âşüfte-hâl ķalup kendüyi semend-i ecele pâyemâl itdüğüdür” (Çavuşoğlu, 1977: 176).

diği bir elmayı Yûsuf'a verir. Yûsuf, elmayı eline alıp kokladıktan sonra bu süflî âlemi terk eder. Rûhu yüce âlemlere yükselir.

Yûsuf'un ölümü üzerine Mısırlılar, üzüntüden perişan olur. Ağlama seslerinden kıyametin koptuğu sanılır. Sesleri duyan Zelîhâ, ibâdethanesinden çıkar. Dışarıda gördüğü birine neden ağladıklarını sorar. O da Yûsuf'un sonsuzluk âlemine gittiğini söyler. Zelîhâ, oracıkta yere düşer. Kendinden geçmiş bir vaziyette üç gün yatar. Dördüncü gün kendine gelen Zelîhâ, yakasını yırtıp derin bir ah çeker. Etrafına bakınarak Yûsuf'u arar. Onun orada olmadığını, dünyayı bırakıp sonsuzluk âlemine gittiğini anlar. Eliyle yüzünü parçalar. Sinesine taşla vurarak dövünür. Aklı başından gitmiş bir hâlde Yûsuf'un mezarına gider. Kendini kabrin üzerine atarak orada ruhunu teslim eder.

3.1.5.61. Nasihat¹⁸³

5075-5122. beyitler arası nasihat bölümüne ayrılmıştır. Kabri dar bir geçide benzeten Yahyâ, oraya gidenlerin tekrar gelmeyeceklerini belirtir. Dünya bir harabeye benzer. İnsan orada bir an bile mesut olamaz. Dünyanın kötülüğünü anlayan dünyayı sevemez. Dünyanın verdiği mutluluk, yaşattığı gama değmez. Mal ve para ne kadar çok da olsa insan, sonunda onu bırakıp gidecek, kişiye ancak amelleri yoldaş olacaktır. Dünyanın ayrılığında zahmet çekmemek için lezzetlerinden geçmek gerekir.

İnsan, heveslerine uyan insanlarla oturup kalkmamalı, şerefi ibâdet ve kanaatte aramalı, kendisini batıl şeylere davet eden kişilere hürmet etmemeli, dünyadaki makamlarıyla sevinmemeli, güzelliği verenin Allâh olduğunu bilerek fânî güzelliklerle övünmemelidir. Bilgili olmayı hayat, câhilliğiye ölüm olarak değerlendiren şâir, acıya sabretmek, tarîkate girmek, kendini beğenmemek, mal ve parayla övünmemek, yumuşak dilli olmak, iki yüzlü dünya ile meşgul olmamak gibi konularda öğütler verir.

3.1.5.62. Kitabın Sonu¹⁸⁴

5123. beyitle hâtîme bölümüne başlayan Yahyâ, 5179. beyitle bu bölümü sonlandırır. Bu mesnevî, şâirin ömrünün son zamanlarının mahsulüdür. Yahyâ, kitabını tamamladığında beyaz saçlı bir ihtiyar olmuştur. Yüzü örtülü bir güzele benzeyen bu kitap, câhillere sırrını açmaz. Bu sırrı görebilmek için basiret sahibi olmak gerekir.

¹⁸³ Başlık: "Mev'ize" (Çavuşoğlu, 1977: 179).

¹⁸⁴ Başlık: "Hâtimetü'l-kitâb" (Çavuşoğlu, 1977: 180).

Eserini çocuğu gibi gören şâir, onu elinde büyütmiş, onun vücûda gelebilmesi için sabaha kadar elini ona beşik yapmıştır. Bu mesnevînin yazılmasıyla binlerce sır açığa çıkmıştır. Fazîletli kimselerin eserlerinin onlara vekil olduğunu belirten Yahyâ, kitabını dikkatlice okuyan kimsenin, kendisiyle sohbet edeceğini düşünür. Kitabını okuyarak gaflet derdine çare bulanlar, büyük insanların topluluğu ile arkadaş olacaklardır. İrfân sahipleri onda kusur bulamazlar, ancak noksan alıcılar, ona kusur atfedilebilirler. Şiiri güzel okuyamayan ve doğru yazamayan câhil kâtipten şikâyet eden şâir, eserini düzgün yazan kâtiplere de dua eder.

Yûsuf ve Zelîhâ şâirin hayal ürünüdür. Tercüme olmayan bu eserin manaları şâirin gönlünden çıkmış; şâir, başkasının malına tellallık yapmamıştır. Eserini ilkbaharda yazmaya başlamış, sonbaharda tamamlamıştır. Allâh'ın yardımıyla bu kitap sayesinde adını ölümsüzleştiren şâirin bu kitabı yazmasındaki maksat, ihsân almak, okuyan ve dinleyenlerce hayır dua ile yad edilmektir.

3.1.6. Yûsuf ve Zelîhâ'da Tahkiye Unsurları

Burada asıl hikâye ve içindeki çerçeve hikâyeler; şahıs kadrosu, olay örgüsü, mekân, zaman, bakış açısı ve anlatıcı olarak beş bölümde incelenecek böylece mesnevînin tahkiye yapısı ortaya çıkarılacaktır.

3.1.6.1. Asıl Hikâyenin Tahkiye Unsurları

Burada asıl hikâyedeki tahkiye unsurları üzerinde durulacaktır. Bunlar; şahıs kadrosu, olay örgüsü, mekân, zaman ve bakış açısıdır.

3.1.6.1.1. Şahıs Kadrosu

Şâir, mesnevîsini tarihî bir sürece yerleştirmek için açılış bölümünde Hz. Âdem'den Halîl İbrâhîm peygambere kadar peygamberler tarihini özet geçer. İbrâhîm peygamberin oğullarından İsmâ'il'i Kâbe'ye, İshâk'ı Şâm'a yerleştirdikten sonra Ya'kûb ve 'Îs arasındaki mücadeleye yer verir. İshâk vasıtasıyla Ya'kûb'u, Şâm'da bulunan halasının yanına gönderir. Başlangıç bölümünde özet olarak verilen bu kişilere şahısların tasnifinde yer verilmemiş, şahısların analizi Ya'kûb ile başlatılmıştır. Şahıs kadrosu; birinci dereceden kişiler, ikinci dereceden kişiler, karşı kişiler ve dekoratif durumdaki kişiler olarak dört başlık altında incelenecektir.

3.1.6.1.1.1. Birinci Dereceden Kişiler

Yûsuf ve Zelîhâ'da asıl kahramanlar, mesnevînin adından da anlaşılacağı gibi Yûsuf ve Zelîhâ'dır. Şâir, diğer hikâye kahramanlarını sınırlı bir şekilde tanıtırken onların gerek fiziksel gerekse psikolojik ve sosyal tanıtlarına oldukça önem verir. Olay örgüsü bu iki kişi ekseninde şekillenir.

3.1.6.1.1.1.1. Yûsuf

Yûsuf daha doğumundan itibaren zekâsı ve güzelliğiyle ön plana çıkar. Kahraman, hem kendi konuşmaları hem de anlatıcı ve diğer hikâye kahramanları aracılığıyla ayrıntılı tanıtılır. Ya'kûb'un on ikinci çocuğu Yûsuf'ta peygamberlik işareti vardır. Herkes tarafından sevilen bu akıllı bebek, doğumundan sonraki bir ay içinde dolunay gibi parlak hâle gelir. Küçük yaşta Allâh'ın isimlerindeki sırlara vâkıf olur. Daha önce söylenmeyen ilâhî sırlardan söz eder. O, cennetteki hûrîleri bile etkileyecek kadar güzeldir. İffetli yüzünden dökülen terler, onun yüzünü inci gibi güzelleştirir. Yüzü, siyah saçlarının arasında karanlık gecede Hz. Mûsâ'nın ateşi gibi durur. İnsanı, durup kendisine baktıracak kadar güzel bir yüzü vardır.

Yûsuf, büyüdükçe Allâh onun güzelliğini daha da arttırır. Henüz yedi yaşındayken güzelliğiyle bütün insanları kendisine hayran eder. Aynı zamanda ilim tahsiline de başlar. Yûsuf'un büyüme aşamalarını adım adım takip eden anlatıcı, on iki yaşına geldiğinde onun manevî gelişiminden de söz eder. Yûsuf, tasavvuf ilminde ilerlemiş, tevhîd sırlarında derinleşmiştir. Ayrıca rüyaları doğru bir şekilde yorumlama kabiliyetine de sahiptir.

O, inandığı değerlerden hiçbir şekilde taviz vermeyen yüksek ahlâklı ve dürüst bir karakterdir. Ken'ân hayatında Yûsuf'un daha çok ilmî yönü üzerinde yoğunlaşan anlatıcı, Mısır'la birlikte güzelliğini ön plana çıkarır. Onun öğretilerinin etkililiğini arttıran, inandığı değerleri yaşayarak da gösteriyor olmasıdır. Yûsuf mesnevînin birçok yerinde yazarın sözcülüğünü de yapar.

3.1.6.1.1.1.2. Zelîhâ

Zelîhâ da aynen Yûsuf gibi gerek fiziksel gerekse kişisel özellikleriyle ayrıntılı tanıtılır. Mağrip sultânının kızı olarak hikâyeye dâhil olan Zelîhâ, eşsiz güzelliğiyle öne çıkar. Yüksek soylu bu güzel, büyüdükçe daha da güzelleşir. Vücûdu baştan başa nûrdur. Yüzü beyaz, kaşları ve gözleri siyahtır. Teni billur, boyu da cennet ağacı gibidir. Hayat suyunun dalgalarını andıran kaşları alnını süsler.

Zelîhâ, idealize edilmiş bir kahraman olmakla birlikte şâir, onu çok yönlü ve gerçekçi bir kişi olarak çizmeye çalışır. “*Ağzı marifet güneşinin doğduğu yer, dili Allâh’ın ihsân hazinelerinin kaynağıdır*” anlamındaki beyitte Zelîhâ’nın sıradan bir insan olmadığı, ilmî bir birikime sahip olduğu görülür:

Dehâni maṭla‘ -ı şemsü’l-ma‘ ârif
Zebâni menba‘ -ı kenzü’l-leṭâ’if (YZ: 1493)

Henüz hiç âşık olmamış bir güzel olan Zelîhâ’nın günleri, câriyeleriyle birlikte gül bahçelerinde eğlenmekle geçer. Şâirin anlattıklarından, onun edebiyata ilgisinin olduğu anlaşılır. Onun, şiiri zevk içinde dinlediği, telaffuz edilen manaları iç âleminin derinliklerinde yaşadığı görülür:

Eger bir beyt okınsa ‘âşıkâne
Gönülden âh iderdi şâdikâne
Olurdu zevk u şevk ile tarabnâk
Kılurdu sînesin maṭla‘ gibi çâk (YZ: 1520-1521)

Sarayında yalnız başına ızdırıp içinde bir gece geçiren Zelîhâ’nın bu hâlde *Şem u Pervâne*’yi okuması da onun şiire karşı ilgisini gözler önüne serer:

Biraz şerh itdi derd-i ıztırâbın
Okudı Şem‘ u Pervâne kitâbın (YZ: 3546)

Zelîhâ’nın bir peygamber eşi olacağını en baştan bilen şâir, onun Yûsuf’a karşı sergilediği davranışlarından dolayı, bayağı bir şahsiyet olarak yorumlanmasını istemez. Bu sebeple onu başlangıçta doğru tanıtmaya ihtiyacı hisseder. Zelîhâ’nın gönlünün temiz olduğunu, Yûsuf’tan önce hiç kimseyi sevmediğini söyler:

Maḥabbetden vücûdı levḫi sâde
Daḫı meyl itmemiş zevk-i murâda
Dili âyînesi şâfi vü ‘ârî
Daḫı nakş olmamış taṣvîr-i yârı
Aḫibbâ semtine kılmaz nezâre
Gözi şâhbâzi meyl itmez şikâra (YZ: 1522-1524)

Güzel ahlâklı ve marifet sahibi Zelîhâ, Yûsuf’u rüyasında görerek ona âşık olur. Rüyanın ardından bütün yaşam enerjisini kaybeder. Bakışları mahzun bir hâl alır. Heybetli

konuşan kız, hazin bir ses tonuyla konuşmaya başlar. Naz ve işveyi bırakıp garibane bir vaziyet alır. Çıldırma noktasına gelen Zelîhâ, kıyafetlerini parçalamaya, kapı ve duvarlarla konuşmaya başlar. Kendisini yerlere atar.

Zelîhâ, Yûsuf'un tekrar rüyasına girip onu teskin etmesiyle toparlanır. Bu rüyanın ardından kendine gelen Zelîhâ, kendini insanlara yardım etmeye ve hayır yapmaya adar. Evlendikten sonra, evlendiği kişinin Yûsuf olmadığını anlayınca tekrar kendini kaybeder. Yûsuf'u köle olarak satın aldıktan sonra derdi eskisinden daha fazla olur. Yûsuf'tan muka-bele göremedikçe deliliği daha da artar. Mısır'da Yûsuf'a olan hislerini kontrol altında tutamarak sergilediği davranışlar, ahlâk sınırlarını aşar. Zelîhâ'nın hislerini bütün ayrıntılarıyla yansıtmaya çalışan anlatıcı, bu davranışlarının onun şahsiyetini zedelemesini istemez. Hikâyenin diğer kahramanlarına sözcülük yaptırarak bu konudaki düşüncelerini aktarır. Örneğin Zelîhâ'nın en uç davranışlarına maruz kalan ve bu hâlden büyük bir rahatsızlık duyan Yûsuf, dadıya Zelîhâ'nın yüksek değerde gönül ehli biri olduğunu, alçak nazarın ona yakışmadığını söyler. Onun, gönlünden basit istekleri çıkarması ve himmetini yüksek tutması gerektiğine inanır. Onu davranışlarına göre yorumlamaz. Bu kısım, eserin sonunun nasıl olacağını haber verir. Zelîhâ'nın geçeceği eğitim sürecinin ardından özünün açığa çıkacağını hissettirir:

Zelîhâ kıadri 'âlî ehl-i dildür

Aña alçaq nazar câ'iz degüldür

Bülend itsün sipîhr-i himmetini

Çıqarsun dilden alçaq niyetini

(YZ: 3197-3198)

Yûsuf'u cezalandırmayı planlayan aziz, onu sorguya çeker. Yûsuf'un savunmasından etkilenerek durumu etrafındaki hizmetçilere de sorar. Onlar da Yûsuf'un masumiyetine şahadet ederler. Suçlunun Zelîhâ olduğunu belirtmekle birlikte, onun bunu delilikten yaptığını ve tedaviye ihtiyacı olduğunu söylerler:

'Azîze bu mazanna kâr kıldı

Cevârisinden istifsâr kıldı

Yemîn idüp didiler mâh-ı Ken'ân

Senüñ bâbuñda itmez hiç noqşân

Elif kıaddı gibi toğrıdur ol yâr

Bi-ħaqq-ı Kâdir u Qayyüm u Qahhâr

Şafâvetde mişâl-i mihr-i eflâk
 İçi taşî gibidür pâkden pâk
 Zelîhânuñ cünûnundan eşer var
 Degüldür kendü kârından haberdâr
 Cibillidür anuñ sevdâ-yı hâmi
 Perîşân itme ol bedr-i tamâmı
 Hüsüsâ kim bozulmuşdur mizâcı
 Ziyâde lâzım olmuşdur ‘ilâcı

(YZ: 3892-3898)

Zelîhâ'nın davranışları, onun hakîkî şahsiyetini yansıtmaz. Onun derinliklerindeki değerlerinin açığa çıkması için bir tecrübe sürecinden geçmesi gerekir. Şâir, peygamber eşi olabilecek bir potansiyele sahip olan Zelîhâ'nın, bunu açığa çıkarabilmesi için uğraşır. Zaman, onun bu potansiyeli açığa çıkarabilmesi için akar. Zelîhâ da bunun farkındadır. Bir gece pervaneyle konuşurken bunu itiraf eder:

Meger nokşân-ı ‘ışkum oldı mâni‘
 Ki toğmaz üstüme hürşîd-i tâli‘
 Kemâle irmedi mi ‘ışk-ı dildâr
 Degüldür tâli‘-i sa‘düm baña yâr

(YZ: 3541-3542)

Yûsuf'un zindana atılmasıyla Zelîhâ'nın derdi günden güne daha da artar. “*Ayrıca Zelîhâ'nın ayrılık derdi günden güne arttı*” anlamındaki beyit bu zor süreci özetler:

Huşûşâ derd-i hicrân-ı Zelîhâ
 Teraqqî eyledi yevmen-fe-yevmâ

(YZ: 4173)

Yûsuf zindana atıldıktan sonra büyük bir pişmanlık duyan Zelîhâ, azizin ölmesiyle yalnız kalır. Bütün mal varlığını, Yûsuf'tan haber getirenlere dağıtır. Artık oyalanabileceği maddî bir varlığı da kalmaz. Günden güne derdi çoğalan Zelîhâ'nın, gam çekmekten yüzü sararır. Her geçen gün yeni bir dertle karşılaşır:

Yaşadukça o serv-i bâğ-ı cennet
 Çoğaldı fırka-i etfâl-i miñnet
 Ruğ-ı rengînin itdi nâr-ı ğam zerd
 Zühür eylerdi her gün bir yeñi derd

(YZ: 4382-4383)

Yıllarca gece gündüz ağlamaktan yaşlanan Zelîhâ, çektiği bu sıkıntılarla olgunlaşır. Kendisine Yûsuf'un geçtiği yol üzerinde kamıştan bir ev inşa eder. Bir gece kamıştan evinde sabaha kadar acı içinde putlarından yardım diler fakat sabahleyin Yûsuf'u görmeye muvaffak olamaz. Bunun üzerine putlarını kırarak hak dine geçer. Yûsuf'a kavuşabilmeyi ancak Allâh'tan diledikten sonra bu arzusuna ulaşır. Yıllarca ızdırıp içinde geçen bir hayattan maksat, Zelîhâ'yı bu noktaya getirebilmektir. Yıllar önce Yûsuf'un hak dine davetini kabul etmeyen Zelîhâ, Allâh'a ihtiyacını iliklerine kadar hissederek kendisi adım atar. Bu inancın, maddî manevî her şeyini kaybettikten sonra gerçekleşmesi anlamlıdır. Bütün servetini kaybeden Zelîhâ'yı etrafındaki herkes terk etmiş, medet beklediği putlarından da bir yardım görememiştir. Yûsuf için çektiği acılardan dolayı yaşlanmış, ağlamaktan gözleri kör olmuştur. Zelîhâ, bütün bu kayıpların neticesinde kendisini bu hâlden kurtarabilecek olanın sadece Allâh olduğunu anlar. Putlarını kırarak Allâh'a dua eden Zelîhâ'nın bütün istekleri gerçekleşir.

Anlatıya hikâye özelliği kazandıran, sadece zorluklarla elde edilen bir kavuşma olması değil, Zelîhâ'da meydana gelen değişimdir aslında. Yıllar sonra Zelîhâ'nın çok değiştiğini öğrendiğimizde, değişim sadece yüzündeki kırışıklıklar, saçındaki beyazlar, yaşadığı yerin değişiminden ibaret değildir. En önemlisi, duygusal bağlamda belirli bir düzeye gelmiş olmasıdır. Zelîhâ rüyayla aniden değişmekle birlikte, hikâyenin devamında onda aşama aşama meydana gelen değişimi izlemek mümkündür. Yaşadığı değişimler, içinde bulunduğu psikolojik durumu tam sergiler, damdan düşme tesiri uyandırmaz. Okur, kahramanda meydana gelen her türlü değişime aşama aşama hazırlanır.

İman ettikten sonra bütün isteklerine kavuşan Zelîhâ, ibâdetle terakki eder. Dünya muhabbetinden kurtulur. Nefsin basit isteklerinden vazgeçen Zelîhâ'nın içi, îmân nûruyla dolar. Sürekli ibadet eder. Yaşadığı zorlukların ardından asıl kimliğini bulur:

Terâkķî itdi tâ' at-ı Zelîhâ
 Gözinden çıkdı yaşı gibi dünyâ
 Kesildi lezzet-i nefis-i denîden
 Çekildi 'âlem-i mâ u menîden
 Felekveş mihr-i Yezdân ile töldü
 'İbâdetden başın kılduramaz oldı

(YZ: 4570-4572)

Zelîhâ, okuru iyiye götüren, ona iyi olma yolunda adım attıran bir mesnevî kişisidir. Onun hayatındaki bütün olumlu gelişmeler, manevî terakkisi üzerine gerçekleşmiştir. Bütün kapalı kapılar, iyi olmaya karar verdiğinde ona açılmıştır. Zincirleri çözüldükten sonra kendisini insanlara iyilik yapmaya vermiş, Allâh da ona Mısır'ın kapısını açmıştır. Uğruna her şeyi kaybetmeyi göze aldığı Yûsuf'a, îmân edip Allâh'a dua ettikten sonra kavuşmuştur. Allâh ona kaybettiği gençliğini, güzelliğini, servetini, hepsinden önemlisi çok sevdiği Yûsuf'u kendisine yöneldikten sonra vermiştir.

3.1.6.1.1.2. İkinci Dereceden Kişiler

Yûsuf ve Zelîhâ'da Ya'kûb, Yûsuf'un amcası İnnâs, Mâlik, Zelîhâ'nın babası, Zelîhâ'nın dadısı, bebek, Mısır padişahı ve Cebrâ'îl ikinci dereceden kişilerdir.

3.1.6.1.1.2.1. Ya'kûb

İshâk peygamberin iki oğlundan biri olarak tanıtılan Ya'kûb, annesinin yönlendirmesiyle kardeşinin yerine peygamber olur. Babası onu, kardeşi 'Îs'ten zarar görmemesi için Şâm'daki kız kardeşinin yanına gönderir. Ya'kûb, Şâm'dan Ken'ân'a göçtüğünden sonra, olay örgüsü içindeki asıl fonksiyonunu icra etmeye başlar. Oğlu Yûsuf'tan ayrı düşen Ya'kûb, yıllarca ayrılık acısı çeker. Çektiği acılardan şikâyet etmemesi, bir an bile Allâh'ın huzurundan ayrılmamasıyla o, sabır ve tevekkül timsalidir. Şâirin düşüncelerine sözcülük de yapmaktadır.

3.1.6.1.1.2.2. Yûsuf'un Amcası İnnâs

Yûsuf'un annesi vefat edeceğini anladığında Yûsuf'u, amcası İnnâs'a emanet eder. Yûsuf'u canı gibi seven İnnâs, annenin vefatının ardından uzun süre Yûsuf'a bakar. Yûsuf, onun hayatını güzelleştirir. Ya'kûb, oğlunu almak istediğinde onu vermemek için hile yapacak kadar Yûsuf'a bağlıdır.

3.1.6.1.1.2.3. Mâlik

Olay örgüsünde önemli bir işleve sahip olan Mâlik, güzel rüyalar gören ve bu rüyaları gerçekleştiren bir tüccar olarak tanıtılır:

Meger bir adı Mâlik pîr-i tâcir
Bu cumhûr ile olmışdı müsâfir
Görür seyrinde bir gün bedr-i enver
Girer koyunına olur kîse-i zer

Bunun gibi eyü düşler görürdi

Düşine muntazır olur yürürdi

(YZ: 1187-1189)

Yûsuf'un Mısır'a götürülmesine vesile olan kişi Mâlik'tir. Kardeşler, Yûsuf'u köle gibi göstererek Mâlik'e satarlar. Yûsuf'u köle olarak alan Mâlik, onu azize satarak Zelihâ ile karşılaşmasına vesile olur. Mâlik, Yûsuf'u sattığı için çok büyük bir pişmanlık yaşar. Sarayı Yûsufsuz kalan Mâlik, Yûsuf'u görememekten, onun hizmetinde bulunamamaktan dolayı sıkıntılar içinde kalır ve memleketini terk ederek Şâm'a gider. Bir ay içinde orada vefat eden Mâlik, bu şekilde olay örgüsünün dışında kalır.

3.1.6.1.1.2.4. Zelihâ'nın Babası

1465. beyitle hikâyeye dâhil olan Zelihâ'nın babası, Mağrip sultânıdır. O, her diyara hükmü geçen adaletli ve cömert bir padişahdır:

Cihân âsüde 'adli sâyesinde

Güneş bir zerre kıdri pâyesinde

(YZ: 1466)

Diyâr-ı mağribûn sultânı idi

Cihânuñ maşrıq-ı ihsânı idi

Muhiţ olmışdı emri her diyarı

Şu gibi her diyâra hükmi cârî

(YZ: 1470-1471)

Kızıyla yakından alakadar olan padişah, iyileşmesi için onu zincire vurdurmak zorunda kalır. Dadının anlattıklarından onun haysiyetine son derece düşkün bir kişi olduğu anlaşılır. Zelihâ için kendisine iletilen evlilik tekliflerini kızının tercihine bırakması, onun anlayışlı biri olduğunu gösterir. Mısır azizine, Zelihâ ile evlenmesi hususunda olumlu cevap yazdıktan sonra 2063. beyitle olay örgüsünden çekilir. Hikâyedeki fonksiyonu, anlatılanlarla sınırlıdır.

3.1.6.1.1.2.5. Dadı

Dadı, birçok yerde olayları tamamlayıcı bir fonksiyon üstlenir. Zelihâ'yı çok seven dadı, ona psikolojik yönden destek olma, fikirleriyle onu yönlendirme, Yûsuf ile arasında köprü oluşturma gibi fonksiyonlar üstlenir. Zelihâ ile konuşmalarında güvenli bir ortam oluşturmaya çalışan dadı, ona muhabbetini hissettirir ve onu anlamaya çalışır.

Dadı, Zelihâ'nın yaşadığı krizleri babasının duymasından ve Zelihâ'nın babasının gözünden düşmesinden çekinir. Bundan kaynaklanan endişelerini Zelihâ'yla paylaşır. Ay-

rica Zelîhâ'nın yaşadıklarının diğer insanlar tarafından duyulması ve Zelîhâ'nın kınanmasından da korkar. Zelîhâ'yı bebekken aylarca emzirdiğine, çocukken bağrına bastığına, onu her zaman koruduğuna, onun üzerine titrediğine dikkat çekerek ona sevgisini hissettirmeye çalışır. Gerekli güven ortamını oluşturduktan sonra Zelîhâ'ya yaşadığı krizlerin nedenini sorar. Meselenin ne olduğunu sormadan önce, Zelîhâ'yı anlayıp kollaması, onun kendisini rahat ifade edebilmesi için uygun ortamı oluşturmaya çalışması, dadının yalın kat bir hikâye kahramanı olmadığını gösterir. Bu özellikler onun, insan psikolojisinden anladığını, hadiseleri karşı tarafı tanıyarak yorumladığını ve çözümlerini bu doğrultuda ürettiğini gösterir.

Sürekli Zelîhâ'nın yanında bulunan dadı, onun problemlerine çözüm üretmeye çalışır. Hikâye boyunca Zelîhâ'nın tarafında yer alır. Eserin muhtelif yerlerinde, Zelîhâ'ya nasihatlerde bulunan dadı, şâirin düşüncelerine de sözcülük yapar. Mesnevînin sonunda dadının akıbeti belirtilmez. Zelîhâ, bütün servetini kaybedince etrafındaki herkes dağılır. Bunlar arasında dadının da olduğunu düşünmek akla uygun değildir fakat öldüğüne dair bilgi verilmemesi, Zelîhâ'yı terk edenler arasında onun da olabileceğini düşündürür.

3.1.6.1.1.2.6. Bebek

Zelîhâ'nın iftirası üzerine aziz tarafından sorguya çekilen Yûsuf'u, içine düştüğü bu zor durumdan kurtarmaya yardım eden bebek de yardımcı kişiler arasındadır. Anne kucağındaki bu bebek açık bir şekilde konuşarak Yûsuf'un doğru söylediğine şahitlik yapmıştır. Zelîhâ'nın elbisesindeki yırtığın arkada olmasını Yûsuf'un doğruluğuna delil göstermiştir.

3.1.6.1.1.2.7. Reyyân

Mısır padişahı Reyyân, sorumluluk sahibi bir yöneticidir. Reyyân, gördüğü rüyayla olay örgüsü içindeki yerini alır. Rüyasında yedi zayıf ineğin, acele ile gelip yedi tane semiz ineği yediğini, yedi tane kuru başağın, yedi tane taze başağı yok ettiğini gören Reyyân, korkuyla uyanır:

Ol eşnâlarda bir düş gördi Reyyân

İrişdi göñline havf u hirāsân

(YZ: 4279)

Gördüğü rüyadan etkilenen Reyyân, rüyayı tabir ettirmek ister. Yûsuf'un zindanda tanıştığı genç, bu haberi duyunca Yûsuf'u hatırlar ve padişaha ondan söz eder. Yûsuf'un tabirini beğenen padişah, onun masumluğunu ispatlayarak zindandan çıkmasını sağlar. Yûsuf'u kendisine dost edinen Reyyân, bir an bile ondan ayrılmaz:

Muṣāhib itdi anı Şāh Reyṡān

Meh-i Ken'andan ayrılmazdı bir ān

(YZ: 4335)

Reyyān, kıtlık yılları için tedbir alma vazifesini Yūsuf'a devreder. Aziz'in vefatından Yūsuf, azizin yerine Mısır azizi olur.

3.1.6.1.1.2.8. Cebrā'îl

Mesnevîde yer alan meleklerden Cebrā'îl de ikinci dereceden kişiler arasındadır. Mesnevîde olaylara dâhil olup aradan çekilmesiyle anlık fonksiyonu olan bir şahıstır fakat bu geliş gidişlerin çok fazla tekrarlanması onu ikinci dereceden şahıslar arasında değerlendirmeyi zorunlu kılar. Cebrā'îl, Allāh'tan aldığı emirleri peygamberlere iletmekle sorumludur. Mesnevîde ilişki içinde olduğu şahıslar Ya'kûb, Yūsuf ve Azrā'îl'dir. Cebrā'îl aynı zamanda şâirin sözcülüğünü de yapar.

3.1.6.1.1.3. Karşı Kişiler

Yūsuf ve Zelihâ'da zaman zaman hikâye kişilerinin karşısında yer alan, gerilim oluşturan, onlara çeşitli engeller çıkaran kişilerle de karşılaşılır. Karşı güç olarak değerlendirilen bu kişiler Yūsuf'un kardeşleri, aziz ve Mısırlı kadınlardır.

3.1.6.1.1.3.1. Yūsuf'un Kardeşleri

Yūsuf'un kardeşleri olay örgüsünün gelişmesinde önemli bir fonksiyona sahiptirler. Başlangıçta Yūsuf'un tanıtımından onların on bir kişi olduğu anlaşılır:

On iki gevhere dürc olmuş idi

On iki encüme burc olmuş idi

On ikincinüñ adı idi Yūsuf

Atası ile oldı bî-tekellüf

(YZ: 443-444)

Kardeşlerin Yūsuf'a duydukları kıskançlıkları, Yūsuf'un Mısır'a giderek peygamberlik vazifesi yapmasına vesile olmuştur. Eserin sonlarında kardeşlerden birinin Yūsuf'un öz kardeşi olduğuna ve onun Yūsuf'a zarar veren kardeşler arasında bulunmadığına değinilmiştir. Bu kardeş, karşı kişiden ziyade yardımcı kişidir. İçlerinde en ayrıntılı tanıtılan kişi, bu kardeştir. Birçok ilme kabiliyeti olan bu çocuk, son derece zekidir. Diğer kardeşlerin, şahsi ayırıcı nitelikleri belirtilmeyip bir bütün olarak sunulmuşlardır. Babalarının Yūsuf'a olan sevgisini kıskanan kardeşlerin en belirgin özellikleri kıskanç olmalarıdır. Ayrıca bunlar kardeşlerini kuyuya atabilecek kadar acımasızdırlar. Hatta Yūsuf'u köle gibi göstererek

satmaları ve babalarına kardeşlerinin öldüğü yönünde türlü yalanlar söylemeleri onların rahat bir şekilde yalan söyleyebildiklerini de gösterir. Bütün bunlara rağmen kardeşler yaptıklarından dolayı vicdan azabı duyarlar. Kendilerini haklı görmelerine rağmen yoğun bir iç çatışma içindedirler. Bütün yaşananlara rağmen Yûsuf, onları suçlamaz. Kardeşleri tarafından köle olarak satılan Yûsuf'un onlardan ayrılırken yaptığı konuşma bunun delilidir. Onlara, yaşananları unutmayı teklif eder. Bütün bunları Allâh'ın takdiri olarak değerlendirir. Yûsuf'un onları karşı kişi olarak değerlendirmedeği görülür:

Meh-i Ken'ân şatılduğın bilince

Didi ihvânıma 'ibrî dilince

Gelûñ şimden girü kıoyuñ nizâ'ı

Sizüñle idelüm âhîr vedâ'ı

Bu geçmiş mâcerâ oldı bahâne

Diyâr-ı ğurbete oldum revâne

Degül taqđîr-i Hâğdan kimse âğâh

Ne kim Hâğdan gelür el-ğükmü li 'llâh

(YZ: 1230-1233)

3.1.6.1.1.3.2. Aziz

Aziz, psikolojik derinliği olan bir hikâye kahramanı değildir. Zelîhâ'nın babasına mektup yazarak Zelîhâ ile evlenme talebinde bulunan aziz, Zelîhâ'nın Mısır'a gelmesine yardım eder.

Mısır'a gelin gelen Zelîhâ, azizin kapı üzerindeki resmini görünce hayal kırıklığı yaşar. Gül umarken dikenle karşılaştığı yorumunu yapar. Evlendikten sonra Zelîhâ'dan mukabele göremeyen aziz, eşini bu şekilde kabullenir. Zelîhâ'yı, onun muhabbetli bir sözüne köle olacak kadar çok sever. Onun her arzusunu yerine getirir. Ayrıca aziz, Yûsuf'u köle olarak satın alıp Zelîhâ'nın Yûsuf'la karşılaşmasını sağlar. Bu açıdan bakıldığında karşı güçten ziyade yardımcı kişiye yaklaşır. Zelîhâ, Yûsuf'a iftira attığında bütün deliller, Yûsuf'un lehinde olmasına rağmen aziz, Zelîhâ'nın yalanlarına aldanıp Yûsuf'u hapse attırarak kadar akılsızdır.

3.1.6.1.1.3.3. Mısırlı Kadınlar

Yûsuf'un güzelliği karşısında hayranlıklarından ellerini kesen Mısırlı kadınlar, Yûsuf'u günâh işlemeye zorlar. Yûsuf, kadınların kendisinin ismetine zarar vermeye çalıştıklarını, onlara uymadığı için kendisine kin beslediklerini Allâh'a şikâyet eder. Zelîhâ'nın

onu hapisle tehdit etmesinin üzerine Yûsuf, Zelîhâ'nın ve diğer kadınların şerlerinden muhafaza olmak amacıyla zindana atılmak için dua eder. Bu kadınların yanı sıra Zelîhâ ve ona yardım eden dadı da Yûsuf için karşı güç olarak değerlendirilebilir.

3.1.6.1.1.4. Dekoratif Durumdaki Kişiler

Yûsuf ve Zelîhâ'da olay örgüsünün oluşumunda doğrudan doğruya fonksiyonu olmayan, hikâyeye için sosyal atmosfer oluşturan ve olayların daha gerçekçi bir görünüm kazanmasına hizmet eden çok sayıda fon şahıstan faydalanılmıştır.

Zelîhâ gelin olarak Mısır'a geldiğinde karşılama merasiminde bulunanların kimlikleri üzerinde ayrıntılara inilmez. Her taraf beyler ve ağalarla dolmuştur. Yiğitler rengârenk ipekli kumaşlar giyinmiş, herkes süslenmiştir. Mısır'dan çok sayıda insan, düğün için sokaklara çıkmıştır fakat bu beylerin, ağaların ve yiğitlerin kimler oldukları belli değildir. Şâir, onların kimlikleri üzerinde durmaz sadece dekoratif birer unsur olarak okuyucuya sunar:

Ṭonanup gîtdiler begler ağalar

Pür oldı cümle şahrâlar ovalar

Yiğitler geydi gûn-â-gûn aṭlas

Şükûfe gibi tezyîn oldı herkes

Mışırdan çıqđdı deryâ gibi âdem

Sürür-ı sūr ile ḥandân u ḥurrem

(YZ: 2144-2146)

Yûsuf, satış için pazara götürüldüğünde onu satın almaya gelen ihtiyar kadın, hikâyede yönlendirici bir fonksiyona sahip değildir. Yûsuf'un güzelliğine hayran olanlar arasına karışmıştır:

Şoḡuldı bir ḡarı ortaya nâ-gâh

‘ Aşâsına ṭayanup eyledi âh

(YZ: 2284)

Sahrada dolaşmaya çıkan Yûsuf'un etrafında, yüzlerce köle bulunur. “*Binlerce köle ile yüz bin hizmetçiyle; kıymetli taşlarla bezenmiş taç ile altın kemerle*” anlamındaki beyitte, Yûsuf'un etrafındaki bu kişilere yer verilir:

Hezârân ḡul ile yüz biñ nökerle

Muraşşâ‘ tâc ile zerrîn kemerle

(YZ: 2536)

Zelîhâ'nın, iç içe yedi ev yapmakla görevlendirdiği mimar, çok maharetli biri olarak tanıtılır:

Benî ' Āmirde bir mi' mār-ı kāmîl
Fünûn-ı dehr içinde ƣopdı fāzîl (YZ: 3566)

Yûsuf'un sadakatine şahitlik yapan bebeğin annesi de dekoratif unsur mahiyetindedir:

Elinde tıfl-ı ma' şûm ile nā-gāh
Oraya geldi bir zen ƣikmetu'llāh (YZ: 3858)

Yûsuf'un zindandan saraya getirilmesi sahnesinde de şahısların kimlikleriyle ilgili bilgi verilmez. Onu getirenler arasında devlet erkânı, dîvân erbabı, ârifler ve âşıklar bulunur. Herkes, Yûsuf'un zindandan çıkmasına şükretmektedir. Devlet erkânı arasındakilerin, âriflerin, âşıkların kimler olduğu belirtilmez:

Varup zindāna dek erkân-ı devlet
Alup geldiler itdiler ziyāfet
Sarāy-ı şāhdan tā ƣadd-i zindān
İki şaf tırdılar erbāb-ı dîvān
Gürûh-ı ' ārifān ƣidmetde sâ' î
Şükûh-ı ' āşıkān her yaña dâ' î
Dir idi her kişi el-ƣamdü li'llāh
ƣalāş oldu tıtılmış iken ol māh (YZ: 4325-4328)

Yûsuf, Mısır azizi olduktan sonra sarayına yüzlerce köle ve hizmetçiyle gider. Önünde yüz binden fazla atlı ve yaya bulunur fakat bu toplulukta yer alanlar, olay örgüsüne müdahalede bulunacak kadar varlıklarını gösteremezler, bir nevi sahnede süs gibi kalırlar:

Yürürdi önce yüz biñden ziyāde
Kimi atlı kimi daƣı piyāde (YZ: 4419)

Yûsuf yoldan geçerken onu görebilmek için bekleyen insanlar vardır. Yûsuf'un geçmesini seyreden halk ve Yûsuf'un yanındaki askerler de dekoratif birer unsur olarak esere yansır:

Temāşā ehli ile yolda tırdı
Yaƣına varmağa sa' y idegördi

Şadā-yı ħayl ü serhengān-ı şāhī

Mekān-ı maḥşere döndürdi rāhī

(YZ: 4470-4471)

Mesnevîdeki diğerk fon şahıslar şöyle özetlenebilir:

Yûsuf'un annesi (YZ: 470), annesi vefat ettikten sonra Yûsuf'un hâline üzülenler (YZ: 503), İnâs'ın kemerini arayanlar (YZ: 567), İnâs'ın vefatını Ya'kûb'a haber verenler (YZ: 602), şeytân (YZ: 790).

Yûsuf'a, kuyuda arkadaşlık yapan melek (YZ: 860), Ya'kûb'un ziyaretine gelenler (YZ: 909-911), Ya'kûb'a üzülenler (YZ: 933), Ya'kûb'un, Yûsuf'u emzirmesi için satın aldığı dadı, geride kalan ağlamaklı bebeği ve kadını Ya'kûb'a satan tüccar (YZ: 1071), Azrâ'îl (YZ: 1165).

Kervandaki tüccarlar (YZ: 1179), kervandaki deveçiler (YZ: 1185), fırtınanın durması için Yûsuf'la konuşanlar (YZ: 1309), Yûsuf'a itikadı artanlar (YZ: 1325), Yûsuf'u görme mücadelesi verenler (YZ: 1400-1422).

Zelîhâ'nın câriyeleri (YZ: 1514-1516), Zelîhâ'nın dostları (YZ: 1589), Zelîhâ'nın dadıları (YZ: 1836), Zelîhâ'nın rahatsızlığını babasına haber verenler (YZ: 1848), Zelîhâ'nın hayır yaptığı insanlar (YZ: 2007), Zelîhâ ile evlenmek isteyenler (YZ: 2030-2032).

Zelîhâ Mısır'a gelin olarak giderken yanında giden hizmetçiler, câriyeler, dadılar, beyler, onları uğurlayanlar (YZ: 2074-2075, 2088-2091, 2099-2102, 2106-2115, 2119), azize, Zelîhâ'nın geldiğini haber getiren kişi (YZ: 2135), Zelîhâ'ya hayran kalanlar (YZ: 2140), Zelîhâ'nın düğününe Mısır'dan katılanlar ve Zelîhâ ile birlikte gelenler (YZ: 2144, 2147, 2149-2150, 2152, 2167), Zelîhâ, kendini öldürecekken ona engel olan hizmetçi (YZ: 2195), düğüne katılanlar (YZ: 2206-2209).

Yûsuf'u görmek isteyenler (YZ: 2261-2272), Yûsuf'u satın almak isteyenler (YZ: 2275-2281), Yûsuf'u satın almak isteyen ihtiyar kadını eleştirenler (YZ: 2295-2296), Yûsuf'un güzelliğiyle ilgili yorum yapanlar (YZ: 2323).

Yûsuf'un gezintiye çıktığı kişiler (YZ: 2531-2533), Ken'ânlı ihtiyarın okuduklarına ilgi duyanlar (YZ: 2544), devenin, Yûsuf'un eteğini öptüğü sahneyi görenler (YZ: 2554),

Yûsuf'u yerden kaldıranlar (YZ: 2589), Külbe-i ahzân'a toplanan çocuklar (YZ: 2625), Yûsuf'tan haber veren çocuk (YZ: 2626).

Ya'kûb'dan haber getirmesi için yola çıkarılan adam (YZ: 2700), Ken'ân'a giden adamın geldiği haberini verenler (YZ: 2720-2721), meclistikiler (YZ: 2775), saz çalanlar (YZ: 2781), câriyeler (YZ: 3356), îmân eden hizmetçiler (YZ: 3360).

Zelîhâ'nın, Yûsuf'a isnad ettiği suçu işittiklerinde buna inanmayan insanlar (YZ: 3849), Yûsuf'u savunan hizmetçiler (YZ: 3892), Mısırlı kadınlar (YZ: 3907), Yûsuf'u şehirde gezdiren tellal (YZ: 4058), Yûsuf'a üzülenler (YZ: 4064-4066), Yûsuf'un masumiyetini ilan eden melekler (YZ: 4066).

Mahkûmlar (YZ: 4069, 4077), Zelîhâ'nın zindana gönderdiği hizmetçi (YZ: 4215), Yûsuf'tan haber getirenler (YZ: 4369), Zelîhâ'yı terk edenler (YZ: 4371), Yûsuf'un yanındaki askerler (YZ: 4424), Zelîhâ'yı teselli edenler (YZ: 4436), dîvân ehli (YZ: 4467).

Yûsuf'un düğününe katılanlar (YZ: 4541), serbest bırakılan mahkûmlar (YZ: 4542), buğdayı olan insanlar (YZ: 4609), her memleketten Mısır'a buğday almak için gelen kervanlar (YZ: 4613), buğdayın parayla satılmasını isteyen Mısırlılar (YZ: 4616), buğday için birbirine girenler (YZ: 4617), buğday almak için çocuğunu hatta kendisini köle olarak satanlar (YZ: 4618-4620), Yûsuf'un güzelliğini görerek doyanlar (YZ: 4622).

Mısır'dan Ken'ân'a gelen kervan (YZ: 4628-4629), paralarını çuvalın dibine koyan kişi (YZ: 4676), kardeşleri sofraya çağırın tellal (YZ: 4703), tasın konuşmalarını dinleyenler (YZ: 4733), Yûsuf'un kardeşlerine kimliğini açıklaması sahnesine şahit olanlar (YZ: 4830-4831), Ya'kûb'u Ken'ân'dan uğurlayanlar (YZ: 4877, 4880-4890), Ya'kûb'la beraber Mısır'a gidenler (YZ: 4891-4893, 4900-4907), Yûsuf'un atını hazırlayanlar (YZ: 5024), Yûsuf için yas tutanlar (YZ: 5037-5046), Zelîhâ'ya Yûsuf'un ölümünü haber veren kişi (YZ: 5049).

3.1.6.1.2. Olay Örgüsü

Yûsuf ve Zelîhâ, olay anlatımı ile başlar. Peygamberlik nûrunun Halîl İbrâhîm peygambere intikal etmesine, İbrâhîm peygamberin İsmâ'îl ve İshâk isminde iki oğlunun olmasına, İsmâ'îl'in Kâbe'ye, İshâk'ın Şâm'a göçmesine, İshâk peygamberin 'İs ve Ya'kûb adında iki çocuğunun olmasına kadar inen olay halkası, genelden özele doğru daralır.

İshâk peygamberin, ölümüne yakın peygamberlik duası yapmak için oğlu 'Îs'i yanına çağırması üzerine olaylar hareketlilik kazanır. Ya'kûb'un bu hadiseden annesi vasıtasıyla haberdar olması ve bir çeşit aldatmayla peygamberlik duasını alması üzerine evdeki dengeler bozulur. 'Îs'e yapılan hile dönüşüm noktasıdır. Hikâye artık başka bir mecraya doğru akacaktır. Buradan itibaren merak unsuru artmaya başlar. İshâk peygamberin, Ya'kûb'u 'Îs'ten zarar görmemesi için kız kardeşinin yanına göndermesiyle kurulu düzen bozulur. Ya'kûb'un halasına gitmesi ve onun kızıyla evlenmesiyle oluşan yeni düzen, Ken'ân'a göçle tekrar değişir.

Vefat öncesi annesi Yûsuf'u, amcası İnâs'a emanet eder. Eşinin ölmesi ve Yûsuf'tan ayrılmasıyla Ya'kûb'un hayatındaki dengeler bozulur. Ya'kûb'un, çocuğunu yanına almak istemesi üzerine İnâs'ın hileyle Yûsuf'u kendisine köle alması, yeni bir değişimi haber verir. Yûsuf'un ayrılığına katlanamayan Ya'kûb'un duası üzerine, İnâs vefat eder. İnâs'ın vefatıyla birlikte babasına dönen Yûsuf yedi yaş civarında olmalıdır. On iki yaşında babasının yanında olduğunu ve ona tasavvuf ilminin açıldığını öğreniriz. Bu sıralarda kardeşleri tarafından yoğun bir şekilde kışkırtılan Yûsuf'un gördüğü rüya, onun kardeşleri tarafından kuyuya atılmasına sebep olur. Hikâyedeki üçüncü hile olan bu vaka, olayların dönüm noktasını oluşturur. Mesnevîdeki rüyalar da büyük değişimlerin başlangıcıdır. Yûsuf'un rüyası Ya'kûb ve Yûsuf için acı dolu yıllara işaret eder. Dönüştürücü öge durumundaki kardeşlerin onu kuyuya atmaları ve kervana köle olarak satmaları üzerine dengeler tekrar bozulmuştur. Ya'kûb acılar içinde çalkantılı bir dönem geçirir. Ya'kûb için, Külbe-i ahzân'da uzun yıllar devam edecek bir süreç başlamıştır.

Mâlik'le beraber Mısır'a giden Yûsuf, bir süreliğine Mâlik'in sarayında kalır. Buradan itibaren Zelhâ'nın hikâyesi başlar. Zelhâ'nın, kendisi için dönüştürücü öge durumunda olan Yûsuf'u rüyasında görmesiyle birlikte dengeler bozulur. Sarayında mutlu bir hayat süren Zelhâ için acıyla dolu bir aşk süreci ve bu süreci izleyen olaylar dizisi başlar. Babasının isteğiyle bir iki yıl zincire bağlı kalan Zelhâ sabah rüzgârı, ay ve güneşten yardım ister. Hiçbirinden cevap alamayınca, kendi dinine göre namaza durup Allâh'a dua eder.

Namaz anı, Zelhâ için dönüşüm noktasıdır. Namaz üzerindeyken uykuya dalan Zelhâ, rüyasında Yûsuf'u görür. Yûsuf, ona Mısır azizi olduğunu, zamanı geldiğinde evleneceklerini ve Zelhâ'nın yıllarca yaşadığı sıkıntıları unutacağını söyler. Rüyanın ardından Zelhâ kendisine gelir. Babası, kızının iyileştiğini düşünerek zincirleri çözdürür. Zelhâ için çok da uzun sürmeyecek olan huzurlu bir süreç başlar. Bozulan düzen tekrar kurul-

muştur. Kısa süreliğine bir dengelenme yaşanmıştır. Zelîhâ, kendisini hayır yapmaya, dertlilerin derdini dinlemeye verir. Onun bu hâli dünyanın her tarafında duyulur. Dünyanın dört bir yanından padişahlar onunla evlenmek için haber yollar. Zelîhâ, hiçbirini kabul etmez. Mısır azizi de evlenme talebinde bulununca onun teklifine olumlu cevap verir.

Mısır'a gelin giden Zelîhâ, azizin rüyasında gördüğü kişi olmadığını anladığında kendini kaybeder. Zelîhâ için çok zor bir süreç başlar. Dengeler tekrar bozulmuştur. Dünyadaki hadiselerden haber alarak kendisini oyalamaya çalışan Zelîhâ, sürekli Yûsuf'un geleceği zamanı bekler.

Bir gün sohbette şehre misafir gelen güzel bir gencin varlığını haber alır. Anlatılanlardan onun, rüyasında gördüğü kişi olduğunu anlar. Azizden onu kendisine oğul olarak almasını ister. Aziz, Yûsuf'u Mâlik'ten satın alır. Mâlik, Yûsuf'u sattıktan sonra nasıl bir yanlış yaptığını anlar. Satış onun için dönüşüm noktası olur, kurulu düzeni bozulur. Yûsuf'u sattıktan sonra Şâm'a giden Mâlik, bir ay içinde vefat eder.

Yûsuf'un, saraya gelmesiyle Zelîhâ için yeni bir süreç başlar. Zelîhâ, sürekli Yûsuf'la zaman geçirmek ister. Ona kavuştuğu için çok mutlu olan Zelîhâ, hislerini ona belli etmez.

Bir gün sahrada gezintiye çıkan Yûsuf, Ken'ân diyarından gelen bir ihtiyardan babasının durumunu haber alır. Yûsuf, kendini kaybeder. Saraya döndüğünde onun iyi olmadığını anlayan Zelîhâ, ondan bunun sebebini sorar. Yûsuf, ona geçmişini anlatır. Zelîhâ, ona üzülmemesini, babasını çok rahat yanına getirebileceğini söyler. Bu niyetle Ken'ân'a bir adam gönderen Zelîhâ, hileyle onu tekrar döndürür. Ken'ân'a giden kişinin döndüğü haberi etrafa yayılır. Adam, Ya'kûb'un öldüğü yönünde haber getirir. Yûsuf'un ilgisini sadece kendisinde tutmak isteyen Zelîhâ, onu bu yalana inandırır. Yûsuf matem tutarken onu yalnız bırakmayan Zelîhâ, duygularını Yûsuf'a belli eder. Bunu hisseden Yûsuf, ondan uzak durmaya çalışır.

Zelîhâ'nın yaptığı hilenin ardından dengeler tekrar bozulur. Buradan itibaren Yûsuf kaçan, Zelîhâ da onu kovalayan pozisyonuna girer. Zelîhâ, Yûsuf'u elde edebilmek için farklı formüller geliştirir. Zelîhâ'nın bu konuda teşebbüste bulunduğu yerlerde aksiyon hız kazanır fakat teşebbüslerin ardından gelen başarısızlık aksiyonun hızını düşürür. Yûsuf'u sarhoş ederek Yûsuf'a sahip olabileceğini düşünen Zelîhâ, buna muvaffak olamaz. Zelîhâ, kendisine acındırmayı dener, hatta Yûsuf'a onun kendi resmini gösterir. Yûsuf'u ikna etmesi için dadısına ricada bulunur. Zelîhâ kendisi gidip bizzat Yûsuf'la konuşur fakat hiçbi-

rinde amacına ulaşamaz. Zelîhâ'nın deliliği iyice artmıştır. Artık kendisine hâkim olamaya başlamıştır. Yûsuf'un suhuf-ı İbrâhîm'i okuduğunu duyan Zelîhâ, bunu kendisine de öğretmesini ister. Bu vesileyle Yûsuf'la zaman geçirmeyi başarır. Yûsuf, Zelîhâ'yı îmâna çağırır fakat Zelîhâ bunu kabul etmez.

Zelîhâ'dan uzak durmaya çalışan Yûsuf, bahçıvanlık yapmak için Zelîhâ'dan izin ister. Zelîhâ, Yûsuf'un bulunduğu bahçedeki saraya, yüz tane güzel ve bakire hizmetçi getirir. Yûsuf'u saraya davet eden Zelîhâ, kızları soyundurarak Yûsuf'u onlarla yalnız bırakır. Yûsuf, onlardan birine meylettği takdirde Zelîhâ, onun yerine geçerek Yûsuf'la birlikte olmayı planlar fakat ertesi sabah kızların îmân ettiğini görünce ümitsizliğe düşer.

Zelîhâ'nın hâline üzülen dadı, iç içe geçmiş yedi ev yaptırarak Yûsuf'u hile ile elde etme teklifinde bulunur. Yansıma özelliği olan bu ev tamamlandıktan sonra mücevherlerle süslenen Zelîhâ, Yûsuf'u yaptırdığı evlere davet eder. Bu yeni hile, dengelerin yakında değişeceğinin habercisidir. Yûsuf'la birlikte olmayı planlayan Zelîhâ, ona yedi evde de sahip olamaz. Yedinci evden dışarıya kaçan Yûsuf, azizle karşılaşır. Zelîhâ'nın, Yûsuf'un yaşananları anlattığını düşünerek telaşa kapılması ve Yûsuf'a iftira atmasıyla yeni bir süreç başlar. Yûsuf, kendisini aklamak ister. Ne olacağı konusunda merak unsuru devreye girer. Aziz, Yûsuf'u idam ettirmeyi düşünürken annesinin kucığında gelen bir bebeğin, Yûsuf'un masumluğuna şahadet etmesi ve hizmetçilerin Yûsuf'la ilgili olumlu kanaatleri, azizin meseleyi kapatmasına ve olayların farklı bir mecraya doğru akmasına sebep olur.

Mısırlı kadınların dedikodularından rahatsızlık duyan Zelîhâ, bir meclis kurdurarak kadınları davet eder. Yûsuf'un güzelliğine hayran olan kadınların hepsi, önlerine konulan meyve yerine, şaşkınlıklarından ellerini keserler. Kadınlarla iş birliği yapan Zelîhâ, ağlayarak, nasihat ederek, zindanla tehdit ederek Yûsuf'u elde etmek ister. Amacına ulaşamayınca azizden onu zindana attırmasını rica eder. Yûsuf, tellallarla dolaştırıldıktan sonra zindana atılır. Yûsuf'tan ayrı kalan Zelîhâ'nın derdi daha da artar. Yûsuf için günâhlardan uzak, yıllarca devam edecek güvenli bir süreç başlar.

Reyyân'ın gördüğü rüya üzerine, zindandan çıkan gencin, Yûsuf'a gelerek rüyayı tabir ettirmesi, Yûsuf için dönüşüm noktasıdır. Mesnevîde görülen yeni bir rüya, yeni gelişmeler yaşanacağını habercisidir. Dengeler tekrar bozulacak ve yeni bir düzen başlayacaktır. Rüya yorumunun ardından Reyyân, Mısırlı kadınlar ve Zelîhâ'nın tasdiğiyle Yûsuf'un masumiyetini ispatlar. Onu kıtlık yıllarında tedbir almakla görevlendirir.

Yûsuf, azizin vefatıyla Mısır azizi olur. Azizin vefatının ardından Zelîhâ'nın kurulu düzeni bozulur. Varını yoğunu Yûsuf'tan haber alabilmek için dağıtan Zelîhâ, yapayalnız kalır. Yûsuf'un gelip geçtiği yol üzerinde yaptığı kamıştan bir evde yaşama mücadelesi verir. Zelîhâ'nın kurduğu yeni düzen, Yûsuf'un devlet erkânıyla gelip geçmesi esnasında onu görmeye çalışmaktır. Yûsuf'a yaklaşabilmek için gece boyu putlarına yalvaran Zelîhâ'nın duası kabul olmaz. İnancının esassızlığını anlayan Zelîhâ, hak dine geçiş yapar. Zelîhâ'nın hayatındaki en büyük değişim budur. Dua anı, onun için dönüşüm noktasıdır. Zelîhâ, Yûsuf'un ona ibâdet etmesi için yaptırdığı yedi evde yeni bir düzen kurar ve hayatı dengelenir.

Yedi yıl süren bolluk döneminin ardından yedi yıl devam eden kıtlık dönemi başlar. Büyük bir kervanın Ken'ân'a gelmesiyle Mısır padişahının adaletinden haber alan Ya'kûb, oğullarını buğday almaları için Mısır'a gönderir. Yûsuf, kardeşlerine hile yaparak küçük kardeşinin Mısır'a gelmesine vesile olur. Kardeşlerin ikinci kez Mısır'a gelişlerinde Yûsuf'un hile yaparak gümüş tası konuşturması, yeni bir değişimin başlangıcıdır. Ya'kûb'un Mısır'a gelmesiyle yıllarca mutlu yaşarlar fakat onun ölümüyle Yûsuf'un düzeni bozulur. Daha sonra gördüğü rüya üzerine kendisi de vefat eder. Yûsuf'un ardından Zelîhâ'nın da vefat etmesiyle dengesizlik giderilir.

Yûsuf ve Zelîhâ, bazen kronolojik bazen de geriye dönüşlerle ilerler. Genel olarak mesnevîlerde, konular arası geçişlerin bağlayıcı cümlelerle değil de konu başlıklarıyla sağlanması, metnin akıcılığını olumsuz etkiler. Bir olay anlatırken birden yeni bir başlıkla başka bir konuya geçilmesi, olayların akışını ister istemez kesintiye uğratar. Ayrıca olayların yoğunluk kazandığı yerlerde, araya hadiselerin sebeplerini anlatan ya da daha doğru bir ifadeyle sebepler üzerinde tahmin barındıran bölümlere yer verilmesi de akıcılığı olumsuz etkiler. Bu bölümler ve şâirin araya girerek yaptığı yorumlar dışında olaylar normal akışında devam eder.

Yûsuf ve Zelîhâ'da okur, kahramanların geçmişlerini öğrendikten sonra kurulu düzenin bozulmasıyla karşı karşıya kalır. Olayların başlangıcı ve sebepleri bilindiğinden yaşananları anlamlandıramama gibi bir problemle karşılaşmaz. Olay örgüsünde önce âşık olmayla bozulan bir düzen, bozulan düzeni destekleyen ve merak unsurunu canlı tutan hadiseler, hemen ardından da tecrübeyle şekillenen yeni bir düzenin kurulması gelir. Gittikçe artan gerilim ve merak, sonunda yerini yeni kurulan sağlıklı ilişkilere bırakır.

3.1.6.1.3. Mekân

Yûsuf ve Zelîhâ'da şâir, hikâyeye başlamadan önce hikâyenin geçeceği mekân olan Mısır'ı tasvir eder. Başlangıçtaki bu tasvir, mesnevînin girişi olarak değerlendirilebilir. Olayların yaşanacağı mekânın kısa bir tanıtımı havasına sahip olan bu tasvir, eserin nasıl bir zemin üzerinde ilerleyeceğini haber verir. Ayrıca şâir bu girişle, hikâyesini tarihî ve sosyal gerçekliği olan bir zemine oturtur. Mesnevînin başında özet geçilen İsmâ'îl peygamberin Kâbe'ye göçme hadisesi dışında olayların yaşandığı mekânlar Şâm, Ken'ân, Mısır ve Mağrip diyarıdır.

Mekân konusu; açık ve kapalı mekânlar, itibarî mekânlar, metafizik mekânlar ve tasvir ağırlıklı mekânlar olmak üzere dört başlık hâlinde incelenecektir.

3.1.6.1.3.1. Açık ve Kapalı Mekânlar

Yûsuf ve Zelîhâ'da mesnevî kişilerinin konumlanmaları için gerek açık gerekse kapalı çok sayıda mekândan faydalanılmıştır. Mesnevîde yer alan açık mekânlar kabaca şu şekilde takip edilebilir:

Kâbe diyarı (YZ: 375), Şâm (YZ: 381, 419, 2484), Ken'ân (YZ: 436), koyunların olduğu sahra (YZ: 658, 746), Ya'kûb'un Yûsuf'un gelmesini beklediği dağ (YZ: 891), Ya'kûb'un kurtlarla konuşmak için çıktığı dağ (YZ: 1021), yırtıcı hayvanların toplandığı vadi (YZ: 1023, 1032) Yûsuf'un annesinin kabri (YZ: 1262), Mısır yolu (YZ: 1288-1296), Nîl Nehri (YZ: 1328-1358), Mağrip diyarı (YZ: 1470), Mısır sokakları (YZ: 2269), Yûsuf'un satışa çıkarıldığı pazar (YZ: 2344), azizin sarayının çevresi (YZ: 2475), Yûsuf'un dolaştığı sahra (YZ: 2531), Yûsuf'un çobanlık yaptığı sahra (YZ: 3036-3038), gül bahçesi (YZ: 3313), Zelîhâ'nın, sarayının yanındaki eyvan (YZ: 4203), Ya'kûb ve Yûsuf'un dolaştığı sahra (YZ: 4924), Yûsuf'un kabri (YZ: 5066).

Yûsuf, kuyuya atılıncaya kadar kapalı bir mekâna yer verilmez. Kahramanların mutlaka bir yerde konumlanıyor olmaları gerekir fakat buraya kadar kahramanların yaşadıkları kapalı mekânlar net belirtilmez.

Mesnevîdeki kapalı mekânlar kabaca şu şekilde takip edilebilir:

Yûsuf'un atıldığı kuyu (YZ: 849), Ya'kûb'un evi (YZ: 1034), Ya'kûb'un Beyt-i ahzân'ı (YZ: 1113, 2582, 2597), Yûsuf'un Mısır'a geldiğinde bindiği tahtirevan (kadınlar için deve üzerinde yapılan mahfe) (YZ: 1360), Mâlik'in sarayı (YZ: 1401), Mağrip

sultânının sarayı (YZ: 1771), Zelîhâ'nın yatak odası (YZ: 1535, 2230), azizin sarayı (YZ: 2181), Zelîhâ'nın gül bahçesindeki özel sarayı (YZ: 3354), Zelîhâ'nın Yûsuf'u elde edebilmek için yaptırdığı yedi ev (YZ: 3575), Zelîhâ'nın kamıştan evi (YZ: 4395-4397), Yûsuf'un sarayı (YZ: 4494), Yûsuf'un, Zelîhâ için yaptırdığı yedi ev (YZ: 4575).

Mesnevîde mekânla ilgili mantık hatasına da rastlanır. Ya'kûb'un, kardeşi 'Îs'ten korunmak için Şâm'a gittiğinin söylenmesi mekânda bir tutarsızlık olduğunu gösterir. İshâk peygamberin Şâm'a göçtüğünü belirten anlatıcı, İshâk'ın yeniden yer değiştirdiğinden söz etmez fakat Ya'kûb'u Şâm'a gönderir.

3.1.6.1.3.2. İtibarî Mekânlar

Mesnevîde mekânın yer yer itibarî bir boyut kazandığı, hikâye kişilerinin rûh hâllerini derinlemesine yansıttığı görülür. Mekân, kişilerin içinde buldukları psikolojik hâllere göre bazen genişleyip bazen de darlaşabilir.

3.1.6.1.3.2.1. Genişleyen Mekânlar

Mesnevîde mekân yer yer kişilerin rûh hâllerine göre şekillenir. Örneğin mekânda fiziksel bir değişim olmamasına rağmen, kişiler içinde buldukları psikolojik duruma bağlı olarak mekânı geniş algılayabilmektedirler.

Yûsuf ve Zelîhâ'da maddeten kapalı ve dar bir mekân olan zindan, Yûsuf için geniş bir mekâna dönüşür. Zindan, Yûsuf için kadınların şerlerinden korunduğu güvenli bir mekândır. Yûsuf'un hapse atılmasının ardından büyük bir pişmanlık duyan Zelîhâ, Yûsuf'un özlemine dayanamayarak zindana onu görmeye gider. Sarayında Yûsuf'suz nefes alamayan Zelîhâ, Yûsuf'u görünce teselli bulur. Yûsuf'un bulunduğu zindan, Zelîhâ için de geniş bir mekâna dönüşür. Zelîhâ, burada safalar sürer:

İdüp bir künc-i zulmânîde mesken
 Temâşâ-yı cemâl itdi irâqdan
 Mişâl-i medd-i bismi'llâh o şâhı
 İletmiş kurb-ı zâtu'llâha râhı
 Gül-i zanbağ gibi dest-i niyâzın
 Güşâde eylemiş kılmış namâzın
 Dilinde vird idinmiş nâm-ı Hüyü
 Teveccüh eylemiş mihrâba rüyü

Şeref virmiş aña faqr u fenâsı
 Mezîd olmuş ‘ulüvv-i kibriyâsı
 Vücûdın eylemiş dâl-ı hamîde
 ‘İbâdet eyler Allâhü'l-Mecîde
 Olup envâr-ı Ğaffâr ile hemvâr
 Huzûr-ı kalbi var hoş ‘âlemi var
 Ferâgat ‘âleminde ‘uzlet itmiş
 Ta‘alluķ lâminuñ kullâbı gitmiş
 Selâmet hânesi olmuş o mesken
 İrişmez aña dest-i pây-ı düşmen
 Zenân-ı Mışruñ irişmez ziyânı
 Mekân idinmiş o dârü'l-emânı
 Şafâlar sürdi seyrinden Zelîhâ
 Dil-i şeydâsına geldi tesellâ

(YZ: 4190-4200)

Zindanı, geniş algılayan kişiler sadece Yûsuf ve Zelîhâ değildir. Yûsuf zindana geldikten sonra, burası mahkûmlar için adeta gül bahçesine döner. Yûsuf'un irşâdıyla sıkıntılarından kurtulan mahkûmlar, manevî bir aydınlık yaşarlar. Karanlık zindan, onlar için aydınlık bir mekâna inkılap eder:

Vişâl-i Yûsuf ile şahn-ı zindân
 Münevver oldu mânend-i gülistân
 İdüp zindân esîrün ğamdan âzâd
 Çeküp her merd-i hâmi kıldı irşâd

(YZ: 4247-4248)

Mısır'a büyük ümitlerle gelip hayal kırıklığı yaşayan Zelîhâ için mekân harabe tesiri uyandırır. Bu gelişi büyük bir sevinçle yaşayan aziz için durum çok farklıdır. “*Bir gün aydınlık baharın gelmesiyle, dünya açılıp gülerek gül bahçesine döndü. Mübarek vakitte ve uğurlu zamanda, İrem bahçesi gibi bir hoş mekânda*” anlamındaki beyitlerde azizin zamanı bahar, mekânı ise gül bahçesi gibi algıladığı görülür:

Meger bir gün gelüp nevrüz-ı rüşen
 Açıldı güldi ‘âlem oldu gülşen
 Mübarek demde vü kutlu zamânda
 İrem Bağı gibi bir hoş mekânda

(YZ: 2126)

(YZ: 2134)

3.1.6.1.3.2.2. Darlaşan Mekânlar

Yûsuf ve Zelîhâ'nın bazı yerlerinde kişiler, içinde buldukları rûh hâline bağlı olarak mekânı dar algılar.

Kardeşlerin, *Yûsuf*'u sahraya götürme tekliflerine karşı Ya'kûb'un oğullarına söyledikleri, mekânın darlaşmasıyla ilgilidir. Ya'kûb, *Yûsuf*'u görmezse dünya sarayının kendisine zindan gibi geleceğini söyler. *Yûsuf* olmazsa mekân gerçekten daralmayacaktır, bu darlaşma tamamen Ya'kûb'un mekânı algılamasıyla ilgilidir:

Gözüm görmezse ol şems-i duhâyı
Baña zindân olur dünyâ sarâyı (YZ: 668)

Yûsuf'u rüyada gördükten sonra ona kavuşamayan *Zelîhâ*, babasının sarayını zindan gibi algılar. Aşk acısıyla harap hâle gelen *Zelîhâ*'da mekân harabe tesiri uyandırır:

Belâ-yı 'ışka mu' tād oldı cānum
Harâb-âbâd-ı hasretdür mekânım (YZ: 1726)

Rüyasında *Yûsuf*'la konuşan *Zelîhâ*, sarayın kendisine *Külbe-i ahzân* gibi geldiğini, vücûdunun viran olmuş bir eve döndüğünü söyler:

Sarâyum Külbe-i ahzâna döndi
Vücûdum hâne-i virâna döndi (YZ: 1789)

Babasının sarayından Mısır'a gelen *Zelîhâ*, hayal kırıklığı yaşar. *Zelîhâ*, azizin sarayına geldiğinde evlendiği adamın rüyasında gördüğü kişi olmadığını anlar. Sarayı dert çekme yeri olarak algılar:

'Azîzün geldi devlet-hânesine
Ne devlet-hâne miḥnet-hânesine (YZ: 2175)

Yûsuf'u bağdaki sarayda hizmetçi kızlarla baş başa bırakıp sarayına dönen *Zelîhâ*, bulunduğu mekânı cehennem gibi algılar. *Yûsuf*'un bulunduğu yer ise cennet gibidir. Onu gül bahçesinde peri gibi güzellerle bırakmış, kendisi ise onun olmadığı ve kendisinde külhan tesiri uyandıran sarayına dönmüştür:

Perîlerle ḳodı gülşende anı
Fırâkı külhânına atdı cānı

O hürîlerle cennetde şafâda
Bu hicrânı cahîminde belâda

(YZ: 3391-3392)

Yûsuf, Zelîhâ'nın kendisini elde etmek için yaptırdığı yedi evden kaçarken her kapı, ona selâmete kavuşma vesilesi olur. Dünyaca çok ihtişamlı olan bu yedi ev onda cehennem tesiri uyandırır. Gam dargeçitinden kaçan Yûsuf, elemden kurtulur:

Her evden çıktı ol mihr-i cihân-tâb
Girîbân-ı selâmet oldı her bâb
Hıyânetden kaçup ol kıddi şimşâd
Yidi şamudan oldı cânı âzâd
Halâş oldı yidi derbend-i gamdan
Hidâyet buldı kırtıldı elemden

(YZ: 3825-3827)

Zelîhâ'nın ve Mısırlı kadınların Yûsuf'a olan ilgileri, sarayı Yûsuf için dar bir mekân şekline dönüştürür. Daha geniş algıladığı zindana gitmek için dua eden Yûsuf, kadınların bulunduğu yeri, erkekler için gam tuzağı olarak değerlendirir:

Didi yâ Rabbi yegdür bend ü zindân
Bu derd ü guşşadan her rûz u her ân
Gürûh-ı nâkışâtü'l-‘aqlı ve ‘d-dîn
Muţî‘ olmaduğum için ider kîn
Sa‘ âdet var cihânda ol kişide
Ne yüzün göre ne sözün işide
Bu egriden yaradılmış erâzil
Olurlar ‘ismetüm ‘aynına hâ’il
Ricâle halka-i bezm-i elemdür
Hümâ-yı ‘aql u dîne dâm-ı gamdur
Yaşınlarda beni dūr it ilâhî
Yolumu urmasun ehl-i menâhî

(YZ: 4023-4028)

Zindan Yûsuf'u günâhlardan koruyan güvenli bir mekân olmasının yanı sıra, onun özgürlük alanını sınırladığı için bir yönüyle de dardır. Yûsuf zindandan çıktıktan sonra kendisi için daha geniş ve daha güvenli olan Reyân'ın sarayına gider. Anlatıcı, onun zindandan çıkmasıyla bu belâ dargeçitinden sıyrılıp selâmet bahçesine gittiğini söyler:

Geçüp gitdi bu derbend-i belâyı

Selâmet sebzezârı oldı cāyı

(YZ: 4334)

Yûsuf zindana girdikten sonra geniş bir mekân olan saray, Zelîhâ'ya dar gelir. Burası onun ruhunda zindan tesiri uyandırır. Hatta sadece sarayı değil, bütün dünyayı öyle algı- lar. Yûsuf'la zaman geçirmeye alışan Zelîhâ'nın ruhunu kasvet basar. Yûsuf'u düşündük- çe kederinden dudağını dişleyerek kanatır. Gamdan iki büklüm olur. Göz yaşları seller gibi akar. Ona yaptıklarından pişmanlık duyar:

Cihân şahrâsı oldı bâşına dar

Ki dârında görünmez oldı dildâr

Güzeller şâhı Yûsuf kaldı maḥbûs

Vişâli zevḫine olmışdı me'nûs

Evini yıkdı miskîn evdüğinden

Tehî oldı sarâyı sevdüğinden

Bu nûr-ı dîdesüz kaldı çerâğı

Sürûr-ı sînesüz oldı turağı

Belâ bundan ziyâde olmaz aşlâ

Gide dildâr kıla dârı tenhâ

Ne hazz olur o gülşende ki nâ-gâh

Geçe gül idesin ḥârından iḳrâh

Ṭolaşdı dâmenine ḥâr-ı fûrḳat

Yaḳasın çâk idüp geldi nedâmet

Lebin dişlerdi añup fûrḳatini

Şıdı dürr ile la'li kıymetini

Çeküp ten câmesün yırtardı gâhî

Ḳaşâvet çıkmağa açardı râhı

Yoğ idi ḥüsn-i tedbîri ezelden

Çıkdı ḥâtem-i vaşlını elden

Bu tağlarca ğamı boynına aldı

Bu bâr-ı miḥnet ile ḳat kaldı

Añardı mâcerâ-yı bezm-i yârı

Ṭolardı yaş ile 'aynı bîñarı

Vişâline ḫicâb oldı firâkı

Hemân dilde ḫayâli kaldı bâḳî

Metâ‘ -ı vuşlata irişdi hicrân
 Müyesser olmaz oldu seyr-i cânân
 Sarâyın Külbe-i aHzân idindi
 Mekânın cânına zindân idindi (YZ: 4099-4113)

Evinin yanındaki eyvandan zindanı seyreden Zelîhâ, dünya saraylarının kendisine zindan gibi geldiğini söyler:

Baňa dünyâ sarâyı oldu zindân
 Vücüdüm kapladı târik-i hicrân (YZ: 4213)

Yûsuf zindandayken Zelîhâ’ya sadece sarayı değil geniş olan bahçe ve ovalar da zindan gibi görünür:

İderdi gezdüğü yirlerde efġân
 Gelürdi bâġ u şahrâ aña zindân (YZ: 4151)

3.1.6.1.3.3. Metafizik Mekânlar

Yûsuf ve Zelîhâ’da kaynağını dinden alarak oluşturulmuş, yaşadığımız dünyanın dışında kalan metafizik mekânlarla da karşılaşılır.

Ya‘kûb, namaz üzerindeyken uykuya dalar. Deġersiz dünyayı geride bırakan Ya‘kûb’un rûhu, yüce âlemlere çıkar:

Yüceldi ‘ âlem-i bâlâya cânı
 Yirinde ġodı bu süflî mekânı (YZ: 1125)

Yûsuf’u azize satarak Şâm’a giden Mâlik, ayrılıġa dayanamayarak bir ay içinde vefat eder. “*Bir aydan sonra ölüm günü geldi. Şâm diyarından ahirete gitti. Bu ayrılık Mâlik’e bahane oldu. Yol levazımatını cennet bahçelerine göçürdü*” anlamındaki beyitler Mâlik’in cennete göçüşünü özetler:

Bir aydan sonra rûz-ı mevti yetdi
 Diyâr-ı Şâmdan ‘ uġbâya gitdi
 Bu fûrġât Mâlike oldu bahâne
 Göçürdi raġtını bâġ-ı cinâna (YZ: 2484-2485)

Vefat eden Ya'kûb, bu karanlık dünyayı bırakarak nûrlar âlemi olan cennete gider:

Yöneldi 'âlem-i envâra cânı
 Kıodı hâlinde zûlmânî mekânı (YZ: 4963)

Vefat etmeden önce anne ve babasını rüyasında gören Yûsuf, cenneti seyrederek:

Kıodı ten 'âlemin rûh-ı revânı
 Temâşâ eyledi iklîm-i cânı
 Göke Cibrîl-i 'aqlı itdi pervâz
 Açıldı nergisine gülşen-i râz
 Meger levh-i mişâle bağıdı 'aynı
 Görindi geldi aña vâlideyni (YZ: 4971-4973)

Yûsuf, vefat ettikten sonra cennet bahçelerini seyretmeye gider:

Cinânun bâğına seyrâna gitdi
 Cihân halkın ğarîb-i bî-kes itdi (YZ: 5043)

Dünya dargeçitinden kurtulan Yûsuf, sonsuzluk sahralarını mekân edinir:

Kıodı gitdi bu derbend-i belâyı
 Mekân idindi şahrâ-yı beğâyı (YZ: 5054)

Yûsuf'un vefatının ardından Zelîhâ da onun gittiği âleme yani cennete gider:

Hâbîbi oldığı iklîme vardı
 Fezâ-yı kevşer ü tesnîme vardı (YZ: 5071)

3.1.6.1.3.4. Tasvir Ağırıklı Mekânlar

Yahyâ Bey, mesnevîsinde hem kapalı hem de açık mekân tasvirlerine yer verir. Mekân tasvirlerinin büyük çoğunluğu tabiat ve çevre tasvirlerine aittir. Mekânı tasvir ederken klasik şiir geleneğine bağlı kalan şâir, tasvirlerini mekânı olduğu gibi yansıtmaktan ziyade kendisine yansıdığı şekliyle ya da daha doğru bir ifadeyle tasvir etmek istediği biçimde yapar. Gerçeği olduğu gibi yansıtmayan, şâirin hayal süzgecinden geçerek yeniden şekillenen bu tasvirler, çoğunlukla psikolojik bir mahiyete sahiptir.

Kardeşlerin Yûsuf'u attıkları kuyunun tasviri, kahramanın içinde bulunduğu zor durumu yansıtır. Câhilin gönlü gibi dar ve karanlık olan bu kuyu, içine hayalin bile ulaşama-

yacağı kadar derindir. Aynı zamanda burası, ecel dargeçidi gibi korkunçtur. Tamahkâr insanlar gibi ağzını açmış olup yere geçmiş bir ejderhaya benzer:

Dil-i nâ-dâna beñzer teng ü târik

İrişmez қа' rına idrâk-i bârik

Ecel derbendi gibi pür-mehâbet

Virür ehl-i hayâta havf ü haşyet

Tama' ehli gibi ağzını açmış

Şanasın ejdehâdur yire geçmiş

(YZ: 844- 846)

Kervandakiler Mısır'a doğru yola koyulmuşken, Yûsuf, onlardan habersiz annesinin mezarına gider. Onu aramaya koyulnlardan biri, Yûsuf'u tokatlayıp yerde sürüyerek kervana getirir. Üst üste yaşadığı olumsuzluklara tahammül edemeyen Yûsuf, ona beddua eder. Bunun üzerine her tarafı karanlık kaplar. Karanlığın ardından şiddetli fırtına ve yağmur başlar. Gök gürültüleri kervandakileri dehşete düşürür. Yanlış yapan kişi hatasını anladığında ve Yûsuf, bu hâlin düzelmesi için Allâh'a dua ettiğinde her şey yoluna girer. Şâir, bütün bu olumsuz tabloyu, Yûsuf'un içinde bulunduğu rûh hâliyle doğru orantılı olarak sergiler:

Büridi rüy-ı dehri zulmet-i gam

Қарardı қalb-i ' âsî gibi ' âlem

Demür âyineye dönmişdi eflâk

Şanasın mevc urur baħr-i haţarnâk

Naţar idince ana zengî-i şeb

Қарardı ' aks-i rüyından müretteb

Eser yeller yağar bârân-ı miħnet

Ziyâde oldu dilde havf ü haşyet

Толуп sevdâ ile dehrûñ dimâğı

Söyüñdi gökde yıldızlar çerâğı

Büküldi pîr-i fâni gibi eşcâr

Rücû' itdi hemân aşlına nâ-çâr

Şeb-i târik içinde berķ-i râħşân

Felek fîline güyâ oldu dendân

Şabâ-yı miħnet ile ' âlem-i ħâk

Biri birine girdi hem-çü eflâk

(YZ: 1288-1295)

Kişilerin rûh hâlleriyle mekânlar arasında tam bir uyum gözlenir. Zelîhâ'da bedensel zevklerin ağır bastığı zamanlardaki evin tasviriyle, onun manevî yönü inkişâf ettiği zamanlardaki evin tasviri birbirinden çok farklıdır. Zelîhâ'nın, Yûsuf'u elde etmek maksadıyla yaptırdığı yedi ev, Zelîhâ'nın içinde bulunduğu rûh hâline bağlı olarak şehvet uyandırır. Yûsuf ve Zelîhâ gönül açıcı ve güzel olan bu sırça saraya girdiklerinde Yûsuf'un kırmızı yanağının aksiyle, yansıtma özelliği olan evin kapı ve duvarları lal ve mercana döner. Kapı ve duvarlara Zelîhâ'nın aksinin yanılmasıyla âşık ve sevgili beraber görünür:

Duğul itdiler ol sırça sarāya
 Maķām-ı hūba cāy-ı dil-güşāya
 Ruḥı 'aksi ile bu verd-i ḥandān
 Der ü dīvārı kıldı la' l ü mercān
 Yanında Yûsufuñ şekli muşavver
 Tırrur ma' şük ile 'âşık berāber
 Der ü dīvārı şāfi vü mücellā
 Görindi 'aks-i taşvîr-i Zelîḥā
 Derûn-ı ḥāne oldu hem-çü mir'at
 Hüveydā oldu anda bu iki zāt

(YZ: 3618-3622)

Zelîhâ îmân ettikten sonra Yûsuf'un, onun ibâdet etmesi için yaptırdığı yedi ev, Zelîhâ'nın rûh hâlindeki değişimin etkisiyle tamamıyla maneviyât yüklüdür. Evin yüce kubbeleri hâl ehli sûfîlerin başlarındaki taca benzer. Evin her tarafı manevî gözü açık insanların gözlerine benzeyen kadehlerle süslüdür. Ev, baştan başa ilâhî sırları görenlerin gönlü gibi parlak ve temizdir. Kemerleri de Allâh'a ibâdet edenlerin rûkûa varmış hâline benzer. Her köşesinde kıyamdaymış gibi dik duran direklerle bu ev, cennete benzer. Çeşmeleri de sahabelerin virdlerini okumaları gibi hızlı bir şekilde akar. Cezbe hâlindeki sûfîlerin korkusuzca göğüslerini parçalamaları gibi evin kapıları da açık bir şekilde durur. Bir âşık içten bir ah çektiği zaman evlerin hepsinden inilteler kopar:

Zelîḥāya yedi ev itdi bünyād
 'İbâdet kıлмаğ için ol perî-zād
 Kıbābı cümlesinüñ pür-mehābet
 Çü tāk-ı şüfiyān-ı ehl-i ḥālet
 Konuldu cāmlar evlerde yer yer
 Gözi açuqlaruñ 'aynına beñzer

Mükeşif göñli gibi tâ ser ü pâ
 İçi taşu mücellâ vü muşaffâ
 Kemerler nitekim ehl-i ‘ibâdet
 Rükû‘ a varmış eyler Hâkka tâ‘at
 Dönüp her güşe bir Dârü’s-selâma
 Direkler şaf tutup varmış kıyâma
 Şitâb ile aklar her çeşmeden âb
 Oğur evrâdını güyâ ki aşhâb
 Kapular sînesini eylemiş çâk
 Turur meczûb gibi bî-bâk
 Eger âh itse bir ‘âşık cigerden
 İñildiler kıopardı hânelerden

(YZ: 4575-4583)

Zelîhâ’nın kederden kendini kaybettiği geceyi tasvir eden anlatıcı, geceyi Zelîhâ’nın rûh hâliyle paralel çizer. Geceyi siyah altınlı bir padişah çadırına benzettir. Matem elbisesine bürünmüş karanlık bir gecenin gelmesiyle yıldızların gözü ağlamaktan kızarır. Gökyüzündeki her bir yıldız, duman içindeki kıvılcım gibi görünür. Allâh, geceyi bu şekilde düzenleyerek siyah altınlı bir sultân çadırı kurmuştur:

Libâs-ı mâtem ile irdi bir şeb
 Kıvardı ağlamağdan ‘ayn-ı kevkeb
 Görinürdi semâda her sitâre
 Duğân içinde mânend-i şerâre
 Hüveydâ eyledi sultân-ı gerdün
 Siyâh altınlı bir çetr-i hümâyün

(YZ: 1655-1657)

Yûsuf’tan ayrı düşen ve dünyada sahip olduğu her şeyi kaybeden Zelîhâ, kendisine içinde ağlamak için kamıştan bir ev yapar. Azıcık bir rüzgâr estiğinde bile ev, inlemeye başlar. Kamıştan evdeki bu inilti, Yûsuf’la ilgili küçük bir habere bile mukavemet gücü kalmayan Zelîhâ’nın ağlayıp inlemelerine işaret eder. Ayrıca kamıştan inşa edilen bu ev, Zelîhâ’nın herkesle irtibatını kestiğini, bütün dünya ilişkilerinden sıyrıldığını gösterir:

Çamışdan eyledi bir hâne bünyâd
 İçinde kıılmağa ney gibi feryâd
 Çekerdi yaprağı a‘dâya hançer
 Yanında her biri bir tîre beñzer

Vücūd-ı zāt-ı pāki nitekim nāy
 Fiğān u nāle oldı tā ser ü pāy
 Belürse her kaçan yelden nişāne
 O neyden hāne başlardı fiğāna

(YZ: 4397-4400)

Mesnevîde yer alan mekân tasvirleri, böyle bir yerde neler yapılabileceğini ya da yaşanabileceğini göstermesi açısından da önemlidir. Bu yönüyle dekor tasvirleri, yaşanması yakın olaylara işaret eden belirtileri içinde barındırır. Dekor tasvirlerindeki değişimler, olayların nasıl ilerleyeceğinin habercisidir.

Ya‘kûb, kendisini Allâh’la birliktelikten alıkoyan etkenlerden uzaklaşmak için Ken‘ân’a göçer. Ya‘kûb, Ken‘ân’a göç için seher vaktini tercih eder. Akşamın karanlığı sona ermiş, her taraf aydınlanmıştır. Bu tablo, aynı zamanda Ken‘ân’da başlayıp Beyt-i ahzân’da olgunlaşacak bir sürecin habercisidir. Ya‘kûb asıl aydınlanmayı Ken‘ân’da yaşayacaktır:

Seher şāmuñ kara şālını aldı
 Zemīn egnine bir aq cāme şaldı
 ‘Ayān oldı hemān hūrşid-i raşşān
 Karañudan nitekim āb-ı Hāyvān
 Felek āyinesini kıldı rüşen
 Cihān kırtuldu şāmuñ zulmetinden

(YZ: 432-434)

Yûsuf’un annesinin vefatındaki tasvirler, Yûsuf’un hadiseden nasıl etkileneceğinin, onda meydana gelecek değişimin habercisidir. Bir gece güneşin batmasıyla dünyayı gam karanlığı kaplar. Gökyüzü mavi elbisesini çıkarıp yerine siyah elbisesini giyer. Ansızın dünyayı karanlık kaplamasıyla ayın, kayıgını karaya attığı sanılır. Kötü taliqli gök kubbenin karalar giyinmesiyle bir gün daha zevale gider:

Meger bir şeb tölündi mihr-i âlem
 Cihān yüzini tütüdü zulmet-i gām
 Çıkarıdı gök yüzi mā’î libāsın
 Yirine geydi ‘abbāsî ‘abāsın
 Karañuluq cihānı başdı nā-gāh
 Karaya atdı güyā zevrāqın māh

Zevâlin bir günüñ idüp muqarrer

Kara püş oldu bu çarh-ı bed-ahter

(YZ: 466-469)

Zelîhâ'nın, Yûsuf'u rüyasında ilk kez gördüğü gecede gökyüzünün tasviri, Zelîhâ'nın ebedî hayatının değişeceğini haber verir. Geceler içinde Kadir Gecesi ne kadar kıymetliyse Zelîhâ'nın, Yûsuf'u rüyasında gördüğü gece de aynı şekilde değerlidir. Karanlığın içinde gizli bir hakikat saklıdır. Bu karanlık gece, karanlık görünümlü hadiselerin ardından Zelîhâ'daki manevî aydınlanmaya işaret eder:

Meger bir gice dūd-ı āh-ı 'uşşāk

Cihāna tōldı tārık oldı āfāk

Ne zulmet çihre-i hikmet niķābı

Cemāl-i şāhid-i ğaybuñ hicābı

Bu zulmet 'ayn-ı 'anberdür cihāna

Sa' ādetdür meşām-ı 'āşıkāna

Sevādı leyletü'l-Ķadrūñ nişānı

Hümā-yı rif' atūñ zıll-ı 'ayānı

(YZ: 1527-1530)

Yûsuf'un vefatına yakın zaman ve dekor yeniden değişir. Bu tablo, yakın bir zamanda ayrılık yaşanacağını haber verir. Hasret dolu bir zamanın erişmesiyle mihnetle karışık dünya, kederle dolar. Sonbaharın gelmesiyle rüzgâr soğuk esmeye, taze gül yaprakları da dökülmeye başlar:

İrişdi bir zamān-ı ğasret-engēz

Ķam ile tōldı dehr-i miñnet-āmiz

Ķazān irdi şovuk deprendi şarşar

Bırağdı kendüyi berg-i gül-i ter

(YZ: 5003-5004)

Anlatıcı olaylara uygun zemin hazırlamak için de mekânı tasvir etme yoluna gider. Örneğin Yûsuf'u evden çıkarma planları yapan kardeşler, baharın güzelliğini bahane ederek Ya'kûb'tan izin almaya çalışırlar. Babalarını ikna etmek için baharı bütün ihtişamıyla tasvir ederler.

3.1.6.1.4. Zaman

Yûsuf ve Zelîhâ hikâyesini zamanla savaşında galip getirerek bugün hâlen güncel yapan kaynağı Kur'an-ı Kerîm ve kitab-ı mukaddes olan bir hadisenin, mesnevî şeklinde detaylandırılmasıdır. Elbette ki hikâyeyi güncel kılan tek mesnevînin Yahyâ'ya ait olduğu

söylenemez fakat bu konuda onun edebiyata olan katkısı da yadsınamaz. Yûsuf ve Zelîhâ hikâyesinin asırlar sonrasına kadar gelmesinde ilâhî kaynaklı olması, peygamber kıssası olması, hem doğu hem de batı edebiyatlarında işlenen ortak bir konu olması gibi etkenlerin yanı sıra insanın temel duygularını içinde barındırıyor olması da büyük rol oynar. Klasik şiirde mesnevîler aracılığıyla tekrar tekrar işlenen bu konu, her defasında yeniden şekillen- dirilmiş hırs, nefret, şiddet, şefkat, şiddetli tutku gibi insanın temel duyguları etrafında de- taylandırılmıştır.

Çavuşoğlu *Yûsuf ve Zelîhâ*'nın, hamsenin üçüncü mesnevîsi olduğunu söyler (Çavu- şoğlu,1986: 346). Yahyâ Bey, *Yûsuf ve Zelîhâ*'nın hâtîme bölümünde, eserini ilkbaharda yazmaya başlayıp sonbaharda tamamladığını ifade eder:

Gülüñ eyyâmı kim oldı hüveydâ
Zebânum bülbülünü kıldı gūyâ
Hızân irince gitdi sîneden cüş
Lisânum 'andelîbi kaldı hāmüş (YZ: 5174-5175)

Şâir, mesnevîsini tamamladığında ömrünün sonlarında olduğunu, saçlarının tamamen beyazladığını söyler:

Bu nazm-ı gevher ü silk-i cevâhir
Olupdur âhîr-i 'ömrümde âhîr
Bahâr-ı 'ömrüñ irmişdi şitâsı
Sefîd olmuşdi saçumuñ karası
Depem ağarmış idi nitekim küh
Felek yağdurmış idi berf-i endüh (YZ: 5123-5125)

Bazı geriye dönüşler dışında genel olarak kronolojik bir sıra takip eden *Yûsuf ve Zelîhâ*'da, yaşanan olayların ne kadarlık bir süreyi kapsadığını belirlemek neredeyse imkânsızdır. Eserdeki ipuçları bunu belirlemeye yetmez. İshâk peygamber, oğulları Ya'kûb ve 'Îs üçlüsü arasında başlayan olaylar, Zelîhâ'nın vefatıyla son bulur. İshâk peygamber vefat edeceği zaman Ya'kûb, muhtemelen delikanlılık çağındadır. Hikâyede Ya'kûb'un vefatının ardından uzun bir zaman geçmeden Yûsuf, hemen ardından da Zelîhâ vefat eder. Ya'kûb'un, vefatına yakın ileri bir yaşta olduğu göz önünde bulundurulduğunda hikâyede- ki olay zamanının, uzun bir insan ömrünü içine alacak genişlikte olduğu söylenebilir.

Mesnevîdeki zaman konusu, anlatı zamanının ritmini etkileyen teknikler ve zaman bildiren ifadeler olarak iki başlık altında değerlendirilecektir.

3.1.6.1.4.1. Anlatı Zamanının Ritmini Etkileyen Teknikler

Şâir, mesnevîsini yazarken farklı anlatma tekniklerinden faydalanır. Bu tekniklerin uygulanması, anlatının ritmini etkiler. İlk mesnevîde sözü edilen hızlandırma, yavaşlatma, duraklatma ve genişletme teknikleri bu mesnevîde de uygulanmıştır.

3.1.6.1.4.1.1. Hızlandırma Teknikleri

Burada anlatının hızlı ilerlemesini sağlayan özetleme ve eksilti tekniklerine yer verilecektir.

3.1.6.1.4.1.1.1. Özetleme

Yahyâ, zaman zaman olayların tamamını anlatmak yerine dikkate değer gördüğü noktaları anlatmayı tercih eder. Bu şekilde olay anlatımını hızlandırır.

Mesnevînin başlangıcında şâir, olayları tarihsel bir döneme yerleştirmek için özetleme tekniğinden faydalanır. Hz. Âdem'den Hz. Ya'kûb'a kadar gelen peygamberler tarihini özetleyerek geçer (YZ: 363-383).

Ya'kûb'un, kardeşi 'Îs'ten korunmak için Şâm'da bulunan halasının yanına gitmesi, halasının kızıyla evlenmesi, on iki çocuk babası olması, Ken'ân'a göçmesi 426-456. beyitler arasında özetlenir.

Mısır'a oğlunu görmeye giden Ken'ânlı ihtiyarın, oğlunu ziyareti, "*İhtiyarın her arzusu gerçekleştiikten sonra tekrar Ken'ân diyarına ulaştı*" anlamındaki beyitte özetlenir:

Çü pîrûn oldu her maşşûdı hâşıl

Girü Ken'an iline oldu vâşıl

(YZ: 2595)

Ken'ânlı ihtiyarın, Ya'kûb'la ilgili konuşmalarını dinleyen Yûsuf, üzüntüden kendini kaybeder. Saraya döndüğünde onun iyi olmadığını fark eden Zelîhâ, Yûsuf'a ne yaşadığını anlatması için ısrar eder. Bunun üzerine Yûsuf, geriye dönerek hayatında önemli gördüğü bütün noktaları, 2657-2679. beyitler arasında yirmi iki beyitle özetler.

Zelîhâ'dan uzak kalmak için çobanlık yapmak isteyen Yûsuf, bu günlerde huzur bulur. "*Günlerce koyunlarla huzur buldu. Zelîhâ tarafından zorlanınca o da günlerce koyunlarla eğlendi*" anlamındaki beyitle bu süre özet geçilir:

Niçe gün itdi aġnām ile ārām

Zeliġā cānibinden oldu ibrām

(YZ: 3038)

Baġda Yūsuf ve hizmetçi kızları yalnız bırakarak sarayına giden Zeliġā, döndüğünde kendisi yokken yaşanan her şeyi öğrenir. Yūsuf, kızların bütün uğraşlarına rağmen onlara hiç iltifat etmemiş, hatta onların Allāh'a îmân etmelerine vesile olmuştur. Zeliġā'nın öğrendiği bu bilgiler ayrıntılı anlatılmaz. Sadece Zeliġā'nın, hizmetçi kızların hikâyesini öğrendiği söylenir:

Zeliġā döndi gitdi zār u maġrūm

Cevārī kışşasın idindi ma' lūm

(YZ: 3489)

4910. beyitle Ya'kûb ve Yūsuf'u kavuşturan anlatıcı, onların mutlulukla geçen yıllarını 4931. beyitle sonlandırır. Yıllarca özlemi duyulan kavuşma süreci, sadece yirmi bir beyitlik bir yer kaplar. Buradan itibaren Ya'kûb'un ölmeden önce çocuklarına verdiği nasihatlere yer verilir. Ya'kûb, 4969. beyitle olay örgüsünden ayrılır.

3.1.6.1.4.1.1.2. Eksilti

Zamanda yapılan atlamalar da anlatının ritmi üzerinde etkilidir. Şâir yaptığı bu atlamalarla olay anlatımını hızlandırır. Mesnevîde hem açık hem örtük hem de varsayımsal eksilti örneklerine rastlanmıştır.

3.1.6.1.4.1.1.2.1. Açık Eksilti

Yūsuf ve Zeliġā'da atlanan sürenin açık belirtildiği eksilti örnekleri, atlanan sürenin muğlak bırakıldığı eksilti örneklerinden daha azdır.

Yūsuf'un doğumundan büyümesine kadar bütün aşamaları kronolojik vermeyen anlatıcı, kahramanın tanınması için gerekli gördüğü evreleri seçerek anlatır. Yūsuf'un, doğduktan sonra geçirdiği bir aylık süreyi atlayarak verir:

Çü toġdı anadan o tıfl-ı ' ākıl

Bir ay içinde oldu bedr-i kāmīl

(YZ: 448)

Yūsuf iki yaşına geldiğinde annesinin öldüğü söylenir. Buraya kadar geçen iki yıllık zaman dilimi, bir seçme ve ayıklamadan geçirilmiştir:

İki yaşında fevt oldu anası

Anasuz kaldı o devlet hümāsı

(YZ: 456)

Yûsuf, yedi yaşına geldiğinde ayın on dördüne döner. “*O gönül süsleyen ay yüzlü, yedi yaşında dolunaya döndü*” anlamındaki beyitle iki yaşından yedi yedi yaşına kadar geçen süreç atlanmıştır:

Yedi yaşında ol mâh-ı dil-ârâ
Ayuñ on dördüne döndi hemânâ (YZ: 528)

Yûsuf, on iki yaşına bastığında ona tasavvuf sırları açılır. “*Yûsuf on iki yaşına geldiğinde ona tasavvuf sırları açıldı*” anlamındaki beyitle yedi yaşından on iki yaşına gelinceye kadarki bu süreç atlanmıştır:

On iki yaşına irdükde Yûsuf
Aña keşf oldı esrâr-ı taşavvuf (YZ: 616)

Yûsuf’u ilk defa rüyada gördükten sonra kendini kaybeden Zelîhâ’nın, bu hâlde ne kadar zaman geçirdiği belirtilmez. Dadıları, onu sakinleştirmek için yanına geldiklerinde dadının geriye dönerek Zelîhâ’ya bir ay içinde hilal gibi incelendiğini söylemesinden rüyanın üzerinden bir ay geçtiği anlaşılır:

Cemâlûñ mihri irişmiş zevâle
Bir ay içinde dönmüşsin hilâle (YZ: 1664)

Şifa bulması için babasının kararıyla zincire vurulan Zelîhâ, bu şekilde bir iki yıl geçirir. Zincire bağlı bulunduğu süre zarfındaki hadiseleri bir seçme ve ayıklamaya tabi tutan anlatıcı, gerekli gördüğü yerleri anlatıp gereksiz bulduğu ayrıntıları atlar:

Olup kayd-ı cihândan fâriğü’l-bâl
Bu minvâl üzre geçdi bir iki sâl (YZ: 1861)

Sabah rüzgârından Yûsuf’u soran Zelîhâ, bu şekilde onunla geceye kadar konuşmayı sürdürür. “*Ayrılık günü gitti. Gam gecesi geldi. Gökte parlak ay doğdu*” anlamındaki beyitle sabahtan geceye kadar geçen süreç atlanmıştır:

Şeb-i gam geldi gitdi rüz-ı hicrân
Tulû‘ itdi felekde mâh-ı tâbân (YZ: 1905)

Geceleyin ayla konuşmaya başlayan Zelîhâ, sabaleyin güneşi görünceye kadar ayla konuşmaya devam eder. “*Geceden ta güneşi görünceye kadar bu şekilde ayla konuştu*” anlamındaki beyitle geceden sabaha kadarki süreç atlanır:

Giceden tā görince āftābı

Bu resme eyledi māha hıfābı

(YZ: 1920)

Mâlik, Yûsuf'u azize sattıktan sonra ne kadar büyük bir hata yaptığını anlar. Şâm'a giden Mâlik, orada bir ay içinde vefat eder. *“Bir aydan sonra ölüm günü geldi. Şâm diyarından ahirete gitti”* anlamındaki beyitte bir aylık bu süre atlanır:

Bir aydan sonra rûz-ı mevte yetdi

Diyâr-ı Şâmdan ‘uqbâya gitdi

(YZ: 2484)

Mısır'dan dönen Ken'ânlı ihtiyar, yolda yaşadıklarını anlatmak için Ya'kûb'un evine gider. Allâh'a ibâdetle meşgul olan Ya'kûb, ona sabahleyin gelmesini söyler. Ya'kûb'un sözünü tutan ihtiyar, sabahleyin Ya'kûb'un yanına tekrar gelir. Aradaki bir gün, *“Lütfedip sabahleyin gel. Burada hüznü gönümü ferahlat. Sözünü yerine getirerek işine gitti. Sabahleyin tekrar gelip çağırıldı”* anlamındaki beyitlerde atlanır:

Kerem eyle şabâhın gel burada

Dil-i maḥzûnumı eyle güşâde

Sözünü tutdı eşgâline gitdi

Şabâhın geldi giri da' vet itdi

(YZ: 2604-2605)

Reyyân'ın rüyasından sonra gelen ve yedi yıl süren bolluk yılları, atlanarak anlatılır. *“Yedi yıl çok ucuzluk oldu. Sınırsız mahsul alındı”* anlamındaki beyit yedi yıllık bu sürecin atlandığını gösterir:

Yedi yıllar ucuzluk oldu gâyet

Nebâtât ökdî bî-ḥadd ü nihâyet

(YZ: 4598)

Bolluk yıllarının ardından gelen ve yedi yıl devam eden kıtlık yılları da eksiltile verilir. Anlatıcı, bolluk ve kıtlık yıllarını tasvir etmenin yanında, ne kadar sürdüklerini de belirterek olaylar arasında kopukluk yaşanmasının önüne geçer:

Pes andan sonra irişdi yedi yıl

Ẓuhûra gelmedi bir yirde ḥaşıl

(YZ: 4603)

Yûsuf'un ölüm haberini alan Zelîhâ, kendisini kaybederek üç gün baygın hâlde kalır. Dördüncü gün kendisine geldiğinde çok ızdırıp çeker. Zelîhâ'yı üç gün yerde bırakan anla-

tıcı, üç günlük dilimi atlayarak dördüncü günden itibaren hikâyesini anlatmaya devam eder:

Bırakdı sāyeveş kendüyi nā-gāh
 ‘Aķılsuz yatdı yirde üç gün ol māh
 Çü dördünci gün oldı tırdı yirden
 Yaķasın yırtup āh itdi cigerden (YZ: 5059-5060)

3.1.6.1.4.1.1.2.2. Örtük Eksilti

Önemli olanın alınıp önemsizlerin atlanarak anlatıldığı *Yûsuf ve Zelîhâ*, örtük eksilti-ler yardımıyla ilerler. Olay halkaları arasındaki bağlantıların sağlanmasında örtük eksilti-ler önemli bir fonksiyon üstlenir. Atlanan zamanın belirsizlik bildiren ifadelerle anlatılması, olay zamanını tahmin etmeyi neredeyse imkânsız kılar.

Bir gece Yûsuf’un annesi vefat eder. “*Bir gece güneş battı. Dünya yüzünü keder ka-ranlığı kapladı*” anlamındaki beyitte annenin vefat ettiği güne kadar devam eden zaman aralıkları atlanmıştır:

Meger bir şeb tılandı mihr-i ‘ālem
 Cihān yüzini tıtdı zılmet-i ğam (YZ: 466)

Ya‘kûb’un, Yûsuf’a kavuşabilmek için dua etmesi üzerine, İnâs vefat eder. “*Ecelin doğan kuşu bir gün yetişip gelerek onun da can kuşunu alıp gitti*” anlamındaki beyitte, duanın ardından İnâs’ın vefat gününe kadar geçen süre atlanmıştır:

Ecel şebbâzı bir gün geldi yetdi
 Anuñ da murğ-ı cānın aldı gitdi (YZ: 595)

Zelîhâ’nın, Yûsuf’u ilk olarak rüyasında gördüğü geceye, *bir gece* şeklinde yer veri-lir. Buraya kadar anlatılan olaylardan önemsiz gördüğü noktaları atlayan şâir, kayda değer gördüğü bu noktayı detaylandırır:

Meger bir gice dūd-ı āh-ı ‘uşşāk
 Cihāna tıldı tārık oldı āfāk (YZ: 1527)

Zelîhâ, Yûsuf’u rüyada gördükten sonra günlerce bitkin bir şekilde yatar. Bu sürecin, tam olarak kaç gün sürdüğü belirsizdir:

Niçe gün yatdı ol zıll-i ilâhî

İrişdi göklere âh-ı siyâhî

(YZ: 1582)

Yûsuf'u rüyada gördükten sonra büyük acılar yaşayan Zelîhâ, bir gece kendisini kaybeder. Dadıların Zelîhâ'ya çözüm üretmeye çalıştıkları bu geceye kadarki olaylardan önemsiz gördüğü noktaları atlayan Yahyâ, önemli bulduğu bu gece üzerinde yoğunlaşır:

Libâs-ı mâtem ile irdi bir şeb

Kızardı ağlamağdan ' ayn-ı kevkeb

(YZ: 1655)

Zelîhâ, bir gece Yûsuf'u ikinci defa rüyasında görür. *“Zelîhâ aşkının düşkünü oldu. Bir gece deliliği arttı”* anlamındaki beyitte Zelîhâ'nın Yûsuf'u ilk defa rüyasında görmesinden ikincisine kadar geçen zaman aralığı atlanmıştır:

Zelîhâ ' ışınıñ oldu zebûnı

Terâkķi itdi bir gice cününı

(YZ: 1757)

Zelîhâ'nın Mağrip'ten Mısır'a gelinceye kadar geçirdiği sürenin bütün ayrıntılarına girilmemiş, ne kadar devam ettiği açık olarak belirtilmeyen bu süreç atlanarak geçilmiştir:

Meger bir gün gelüp nevrüz-ı rüşen

Açıldı güldi ' âlem oldu gülşen

(YZ: 2126)

Azizin, düğünden sonra Zelîhâ ile birlikte olma teşebbüsünde bulunduğu geceye kadar aylar geçmiştir. *“Bu hâl üstüne nice günler geçti. Bir gece kavuşmaya zorladı”* anlamındaki beyit, bu sürenin atlandığını gösterir:

Bu hâl üstüne geçdi niçe eyyâm

Vişâle eyledi bir gice ibrâm

(YZ: 2232)

Yûsuf'un, Zelîhâ'nın sarayına geldikten sonra gezintiye çıktığı güne kadar geçen süreye örtük atlanmıştır:

Meger günlerde bir gün mâh-ı Ken'ân

Nikâbın geydi itdi ' azm-i seyrân

(YZ: 2528)

Yûsuf'un resmini çizen Zelîhâ, Yûsuf'u elde edebilmek için resmi ona gösterir. Zelîhâ, Yûsuf'tan mukabele göremediği gibi üstüne onun tarafından eleştirilir. Bu hadisenin üzerinden bir müddet geçer. *“Bu şekilde nice zaman geçti. Birbirlerine elem verirlerdi”* anlamındaki beyit, bu sürenin atlandığını gösterir:

Bu hâl üstine geçdi niçe demler

Biri birine virürdi elemeler

(YZ: 3003)

Yûsuf, çobanlık yaptığı dönemde bir müddet Zelîhâ'dan uzak kalır. “*Bu şekilde ne kavuşmanın ne de ayrılığın belli olduğu nice zaman geçti*” anlamındaki beyitte, ne kadar devam ettiği net belirtilmeyen bu süre atlanmıştır:

Bu tertîb ile geçdi niçe müddet

Ne bellü vuşlat u ne belli fûrkat

(YZ: 3042)

Hizmetçi kızların îmân etmelerinden sonra ızdırabı artan Zelîhâ, bir gece yalnız başına mumla dertleşir. “*Bir gün gökyüzünün yüzü değişti. Güneşin batması üzerine ayrılık gecesi geldi*” anlamındaki beyitte kızların îmân etmesinden Zelîhâ'nın yalnız başına kaldığı geceye kadar geçen süre örtük atlanmıştır:

Meger bir gün sipihrüñ yüzü döndi

Şeb-i hicrân irişdi gün tölndi

(YZ: 3491)

Yûsuf çobanlığa başladıktan sonra ondan uzak kalan Zelîhâ, bu şekilde aylar geçirir. “*O ay yüzlü bu şekilde nice ay, kendi kendisiyle konuştu*” anlamındaki beyit, bu sürecin atlandığını gösterir:

Bu resme niçe ay ol mâh-ruhsâr

İderdi kendi kendi ile güftâr

(YZ: 3093)

Zelîhâ'nın, zindana attırdığı Yûsuf'u görmeye gitmesine kadar uzun bir zaman geçer. “*Durmadan ağlayıp inlerdi. Bu şekilde nice günler geçti*” anlamındaki beyit, bu sürecin atlanarak geçildiğini gösterir:

Bu tertîb ile geçdi niçe eyyâm

Fiğân u nâleden itmezdi ârâm

(YZ: 4163)

Zelîhâ'nın, Yûsuf'un geçtiği yol üzerindeki maceralarından söz eden şâir, önemsiz gördüğü noktaları atlayarak onun putlarına dua ettiği geceye geçer:

Zelîhâ bir gice âşnâmın aldı

Münâcât itmege tenhâya geldi

(YZ: 4456)

Zelîhâ, îmân ettikten sonra uzun süre ibâdetle meşgul olur. “*Vücûdu ibâdetin ta kendisi oldu. Bu hâl üzere çok zaman geçti*” anlamındaki beyitte, zamandaki bu atlamayı görmek mümkündür:

Vücûdında açıldı ‘ayn-ı tã’ at
Bu hâl üstine geçdi niçe müddet (YZ: 4595)

Kıtlık yılları üzerinde duran şâir, önemsiz gördüğü noktaları atlayarak kardeşlerin, Mısır’a buğday alabilmek için geldikleri güne geçer:

Meger bir gün şafâ-bağş oldu âfâk
Açıldı gonca-i maşşûd-ı ‘uşşâk (YZ: 4627)

Ya‘kûb ve Yûsuf kavuştuktan sonra bir arada mutluluk dolu yıllar geçirirler. “*Bu şekilde nice yıl, nice zaman ikisi bir yerde sohbet etti*” anlamındaki beyitte, uzun yılları içine alan bu sürecin atlandığını görürüz:

Bu hâl ile niçe yıl niçe müddet
İkisi kıldılar bir yirde şöhet (YZ: 4931)

Ya‘kûb ve Yûsuf’un kavuşmalarından sonraki mutluluk dolu yılları özet geçen şâir, kendisine anlatma noktası olarak Ya‘kûb’un ölüm gecesini seçer:

Meger bir gice emr-i hikmetu’llâh
Ecelden eyledi Ya‘kûbî ağâh (YZ: 4938)

Ya‘kûb’un vefatının ardından Yûsuf’un vefat zamanının bildirilmesine kadar geçen süre örtük atlanır:

Meger bir gice Yûsuf h’âba vardı
Gözi uyğuda vü gönlün uyardı (YZ: 4970)

Yûsuf’a vefat zamanının yaklaştığının bildirilmesinin ardından vefat edeceği güne kadar geçen süre de atlanmıştır. Zamandaki bu atlama, “*Hasret dolu bir zaman erişti. Kederle karışık dünya, dert ile doldu*” anlamındaki beyitle sağlanmıştır:

İrişdi bir zamân-ı hasret-engîz
Çam ile töldi dehr-i miñnet-âmiz (YZ: 5003)

3.1.6.1.4.1.1.2.3. Varsayımsal Eksilti

Anlatıda bir atlamanın yapılıp yapılmadığının net görülmediği ancak daha sonra yapılan geriye dönüşle bir atlamanın yapıldığının anlaşıldığı varsayımsal eksilti türü de *Yûsuf ve Zelîhâ*'da uygulanmıştır.

Kardeşlerin, Yûsuf'un kurt tarafından yenildiği yalanını söylemeleri üzerine Ya'kûb, onlara inanmaz ve Yûsuf'u bulmak için teşebbüslerde bulunur. Yûsuf'la ilgili hiçbir haber alamayan Ya'kûb, dış dünyayla alakasını keserek uzlete çekilir. Ya'kûb, bir gün rüyasında Yûsuf'u görünce ona, aylardır onu aradığını fakat haber alamadığını söyler. Ya'kûb'un bu konuşmayı yapmasına kadar geçen sürecin ne kadar olduğuna dair yorum yapmak pek de mümkün olmaz. “*Ey ay yüzlü nice gün, nice ay oldu ki aradım fakat hâlinden haberdar olmadım*” anlamındaki beyitten zamanda ayları içine alan bir atlamanın yapıldığı anlaşılır:

Niçe gün niçe ay oldu ki ey mâh
Aradum olmadum hâlünden âgâh (YZ: 1134)

Yûsuf'un, zindana atıldıktan sonra orada ne kadar zaman geçirdiği belli değildir ancak anlatıcının Yûsuf'un, yıllarca zindanda kaldığı yorumunu yapmasıyla bu sürecin ne kadar geniş olduğu anlaşılır. “*Yûsuf nice yıl unutuldu. Kurtuluşu her yönden güçleşti*” anlamındaki beyitle yılları içine alan bu süreç atlanmıştır:

Ferâmûş oldu Yûsuf bir niçe yıl
Hâlâşî oldu her vech ile müşkil (YZ: 4263)

3.1.6.1.4.1.2. Yavaşlatma Teknikleri

Olay anlatımının yavaşlatılması sûretiyle oluşan yavaşlatma teknikleri sahneleme ve analizdir. Mesnevîde her iki tekniğe de yer verilmiştir.

3.1.6.1.4.1.2.1. Sahneleme

Sahneleme, mesnevîde aktif kullanılan yavaşlatma tekniklerindedir. Anlatıcı, okuyucunun dikkatini çekmek istediğinde, olayların yoğunluk kazandığı yerlerde, kişilerin duygularını sergilediğinde sahnelemeden faydalanır. O, sahne oluştururken bütün hadiseleri, kişilerin konuşmalarını ve hareketlerini ayrıntılı bir şekilde resmeder. Bu şekilde anlatma süresini daha geniş bir zaman aralığına yayar.

Vurgulamak istediği yerleri, sahneler oluşturarak okura yakınlaştırmaya çalışan şâir, yaptığı sahnelemelerle olay zamanını yavaşlatır. Kişileri konuşturarak ya da dil vasıtasıyla

okuyucunun gözü önünde canlandırarak sahneler oluşturan Yahyâ, olayları bütün sıcaklığı ve çarpıcılığıyla yansıtır. Örneğin Yûsuf'un, kardeşleriyle birlikte evden çıkmasının ardından, kardeşlerin ona yaptığı zulümler çok inandırıcı bir şekilde sergilenir. Yûsuf'u kırdan dolaştırma bahanesiyle evden çıkararak kardeşleri, onunla alay etmeye başlar. Onu taşıyıp yerde sürürler. Yüzü gözü toz toprak içinde kalır. Tokat yemekten güzel yüzü morarır. Kulağını çekip saçını yolarlar. Elbiselerini çıkararak döverler. Bu darbelerden bedeni kıpkırmızı olur. Yûsuf, birinin zulmünden diğerine kaçar. Ondan da merhamet görmediği gibi hakaret ve zulme uğrar:

Alup gitdiler anı çâr u nâ-çâr
Nitekim âftâbı çarḥ-ı ğaddâr
Perî gibi tûrur ol şâh-ı hûbân
Derilmiş yanına dîvân-ı ihvân
Vücûdî Ka' besine her qarındaş
Atardı dest-i istihzâ ile taş
İhânet idüp ol ma' şüm-ı pâke
Sürerlerdi yüzün gün gibi hâke
Yüzi mâhî bulaşdı gerd-i râha
Sürüldi sünbüli hâk-i siyâha
Olup dest-i 'adûnuñ pâyemâli
Qarardı silleden bedr-i cemâli
Çenârâsâ kûrusun dest-i zâlim
Ki rencîde ider mazlûmı dâ'im
O birkaç lâleveş gönli qaralar
Bu gül yüzliye kıldılar ezâlar
' Acebdür tañrı yaqduğı çerâğı
Söyündürmek diler bir niçe yağı
Birinüñ zulmüni görse firâvân
Qaçardı birine ol zıll-i Yezdân
O daḥı merḥamet itmezdi kaç' a
İderdi ibtizâline tekâzâ
Qızıl itdi kimisi aq gülüni
Qulağın burdı yoldı sünbülini

Hızân faşlı gibi irdi şitâbân
 Çıkardı câmesi evrâkın ol ân
 Tenini kıldılar hadd ile gülgün
 Cefâ vü cevri hâdden oldu birün

(YZ: 752-765)

Croce'nin sözünden esinlenen Moran, bir duygunun dile getirilmesi için, o duygunun adını vermenin yeterli olmadığını söyler (2012 C II: 141). Yahyâ, mesnevîsinde duyguların isimlerini vermekle yetinmez. Oluşturduğu sahnelerle kahramanların duygularını çok yönlü yansıtır. Bu şekilde okura, kahramanların rûh dünyalarının inceliklerine nüfuz edebilmesi için kapı aralar.

Yûsuf'un zindana atılmasının ardından ondan ayrı kalan Zelîhâ'nın çektiği acılar, yaşadığı rûhsal çıkmazlar, okuru o duygunun içine çekecek ayrıntılarla sergilenir. Zelîhâ'nın yaşadığı çaresizliğe, kamera tarafsızlığıyla yaklaşan anlatıcı, yaptığı sahnelemelerle mesnevînin mesajına destek verir. Yûsuf'tan ayrılan Zelîhâ, onun altın işlemeli elbisesini alarak yas tutar. Canına yakıcı bir ateş düşer. Elbiseden sevgilinin kokusunu alınca onu bağına basarak ağlar. Yûsuf'un gezdiği yerlerde dolaşıp feryat eder. Bahçe ve sahra ona zindan gibi gelir:

Bulurdu Yûsufuñ zerrîn libâsın
 Çekerdi kaşı gibi kara yasın
 Olurdu cânına bir nâr-ı süzân
 İderdi nâle vü feryâd u efğân
 Alurdu câmesinden bûy-ı yârı
 Başardı bağına eylerdi zârı
 Olurdu tâcınıñ üstinde mebhût
 Dizerdi kanlu yaş la' l ü yâ' kût
 İderdi gezdügi yirlerde efğân
 Gelürdi bâğ u şahrâ aña zindân

(YZ: 4147-4151)

Olayların yoğunluk kazandığı yerlerde sahneleme tekniğini kullanan anlatıcı, anlatma süresini daha geniş bir zaman aralığına yayar. Zelîhâ'nın, Yûsuf'u elde etmek için yaptırdığı yedi evde gerçekleşen elde etme uğraşı, bütün canlılığıyla sergilenir. Gözyaşlarına boğulan Zelîhâ, Yûsuf'a sarılarak ayaklarına kapanır. Onu elde etmek için çok dil döker. Hıçkırıklardan konuşamaz hâle gelir. Zelîhâ, kendini kaybederek yere düşer. Yûsuf'u ikna

etmek için sarfettiği sözler işe yaramayınca boynunu büker. Zelîhâ'nın, bu perişan hâline acıyan Yûsuf, onu teselli eder:

Yapışdı ƣaldı ol ƣurşide nâ-gâh
Sipihruñ dâmenine nitekim mâh

Öperdi pâyını ƣadd-i dü-tâsı
Olurdu ƣalka-i bâb-ı recâsı

Yaşın ol bedr-i enver ülker itdi
Yıƣıldı kendüsinden geçdi gitdi

Zebânı bülbüli tütüldü ƣaldı
Başını dâmen-i teşvîşe şaldı

Güneş gibi teni ditrerdi dir dir
Aƣardı yaşmuñ bārâni sîr sîr

Aña söylenmedük söz ƣalmadı hiç
Benefşe gibi ƣıldı başını piç

Bu resme resm-i Yûsufıa Zelîhâ
Mücellâ ƣâne içre oldu peydâ

Muşavver 'âşıkuñ rüy-ı niyâzı
Gözi yaşı ile süz u güdâzı

Teselli itdi vâfir mâh-ı Ken'ân

Taşavvur itdi kim cân virdi ol ân

(YZ: 3769-3777)

Anlatıcı, okuyucunun dikkatini çekmek istediği yerleri, sahneleyerek aktarmayı tercih eder ve sahneleme tekniğini aktif kullandığı yerlerde, kahramanların bütün hareketlerini ve konuşmalarını neredeyse hiç atlamadan verir. Zelîhâ'nın kendini öldürme teşebbüsünde bulunduğu kesiti ayrıntılı sahneleyen anlatıcının görüntülediklerini, bütün sıcaklığıyla seyretmek mümkündür. Deliliği artan Zelîhâ, o an keskin hançerini çıkararak hayatına son vermek ister. Yûsuf, hemen onun elindeki hançeri alarak dışarıya atar:

Zelîhânuñ cününü oldu muhkem
Çıƣardı hançer-i bürrânın ol dem

Dilerdi ƣâk ide cismi ƣabâsın
Yıƣa ƣaşr-ı ƣayâtınuñ binâsın

O süsen ƣılmadan cismini gülgün
Elinden aldı anı yâr-ı mevzün

Şaķındı ol nigār-ı nāzenîni

Sivārı gibi tutdı şā' idini

Yabana atdı def' itdi melāli

Ṭolındı ḥançerüñ ol dem hilāli

(YZ: 3800-3804)

Şâir, kahramanların duygularını sahnelerken onların davranışlarının alt yapısını, eyleme geçme nedenlerini, bu sürece gelinceye kadar geçirdikleri aşamaları gerçekçi bir biçimde gösterir. Kahramanların davranışları sergilenirken olay örgüsü için önem taşıyan ayrıntılar, ön plana çıkarılır. Bu şekilde metnin tematik hedefleri vurgulanır. Anlatıcı, Zelîhâ'nın davranışlarını sahnelemeye devam eder. Yûsuf'la birlikte olabilmek için onu yedinci eve kilitleyen Zelîhâ'yı kavuşma arzusu sarar ve ona kavuşmaya kesin gözüyle bakar. Evin köşesindeki putların üzerini örter. Bu hâli gören Yûsuf, ona bunun sebebini sorar. Zelîhâ, tapıldığı putlardan utandığını ve onların önünde günâh işlemekten çekindiğini söyler. Cansız putu mabud sanarak ondan utanan Zelîhâ'nın sözlerini işiten Yûsuf, asıl utanılması gerekenin, her şeyi gören ve bilen Allâh olduğunu düşünerek oradan hızla uzaklaşır:

Zelîhâ açdı bāl-i iştihāyı

Muķarrer bildi vaşl-ı dil-rübāyı

Evüñ bir gūşesinde anda yer yer

Ṭururdu birkaç aşnām-ı mücevher

Ḳamusın kıldı bir zar ile mestür

Görinmez oldu bu aşnām-ı mezkür

Bu gizlü ḥālını çün gördi Yûsuf

Zelîhâdan bu rāzi şordı Yûsuf

Didi sulṭān-ı ḥübāna orada

Şanemlerden hicāb itdüm ziyāde

Ki ma' bûdum gözine karşı nā-gāh

Günāh itmekden ikrāh itdüm ey şāh

Bu sözi nā-gehān gūş itdi Yûsuf

Añup Ḥaķ cānibin cūş itdi Yûsuf

Didi cānsuz şanemden utanursın

Yazuķlar saña ma' bûdum şanursın

Baña ma' bûd iken Perverdigārum

Ne içün olmaya şerm ile 'ārum

Ꞑucağından çekildi cüst ü çālāk

Ufuğdan nitekim ħurşid-i eflāk

O mihrüñ oldu tebdir-i ħurücü

Girü kaç' itdi geldügi bürücü

(YZ: 3808-3818)

Mesnevîde, olay halkalarının değişmesine bağlı sahneler de değişir. Yûsuf ve Zelîhâ evlendikten sonra bir gün aralarında şakalaşırlar. Zelîhâ, Yûsuf'tan kaçarken Yûsuf, hızla onun ardından koşar. Arkadan Zelîhâ'yı tutmaya çalışan Yûsuf, onun elbisesini yırtar. Zelîhâ'ya nazlı bir şekilde, insanoğlunun ne yaparsa onu bulacağını söyler:

İderken Yûsuf ile destbâzi

Ꞑaçup itdi Zelîhâ iĥtirâzi

Segirdüp mâh-ı Ken'ân cüst ü çālāk

Ꞑutup ardından itdi dâmenin çāk

Didi nâz ile cānânına ol dem

Bulurmuş itdügin evlād-ı âdem

(YZ: 4567-4569)

Sahnelemelerin oldukça büyük bir yer tuttuğu mesnevîde, sahneleme örneklerinin sayısı tek tek ele alınamayacak kadar çoktur. Seçilen örneklerle sahnelemelerin genel olarak ne doğrultuda yapıldığı ve anlatının ritmi üzerindeki etkisi gösterilmeye çalışılmıştır.

3.1.6.1.4.1.2.2. Analiz

Mesnevînin olay zamanında yavaşlamaya sebep olan tekniklerden biri de analizdir. Anlatıcının araya girip kahramanın iç dünyasını sergilemesiyle olayların akışında bir yavaşlama olur.

Yûsuf'u bulduğunda benliği Yûsuf'un nûruyla dolan Mâlik, kendisini bütün dünyaya sahip olmuş gibi hisseder. Mâlik'in duygularını okura aktaran kendisi değil, anlatıcıdır:

Yüzi nûryla gözi gönli ÷oldı

Bütün dünyāya gūyā Mâlik oldu

(YZ: 1208)

Zelîhâ, Yûsuf'u rüyasında gördükten sonra bütün arzusu onu tekrar görebilmek olur. Onu rüyasında görmek, ona soru sorabilmek için sürekli akşam olmasını bekler. Zelîhâ'nın bu düşüncesini anlatıcı dile getirir:

Ꞑaçan ola diyü aĥşam zamāni

İverdi cāni artardı fięāni

Umardı anı ol hüsni ili şâhı
 Göre bu dağı ol zıll-ı ilâhı
 İrişe ‘îd-i vaşl-ı yâra tekrâr
 Müyesser ola istifsâr-ı dildâr
 Maḥabbet ide yârına sirâyet
 Naşib ola bu devlet bu sa‘âdet

(YZ: 1590-1593)

Gördüğü rüyalar, bire bir gerçekleşen Zelihâ, Yûsuf’a gerçekten kavuşacağına inanır. Zelihâ’nın düşüncesini dile getiren ses, anlatıcının sesidir. “*Zihninde galip olan düşünce sevdiğine arkadaş olmaktı. Ağzı gibi gizli olan sevgili, kendini bir şekilde gösterebilir*” anlamındaki beyitlerde, Zelihâ’nın bu düşüncesini anlatıcıdan öğreniriz:

Bu idi hâtırında zann-ı gâlib
 Ki ola sevdiği yâra muşâhib
 Dehâni gibi nâ-peydâ olan yâr
 İde kendüyü bir vech ile izhâr

(YZ: 1605-1606)

Mısır’a gelin gelen Zelihâ, azizin sarayının kapısında onun resmini görünce evlendiği adamın, rüyasında gördüğü kişi olmadığını anlar ve feryat ederek ağlamaya başlar. Zelihâ’nın düşüncelerini anlatıcının kendisi nakleder:

Zelihâ gördi ol taşvîri nâ-gâh
 ‘Azîzüñ kışşasından oldı âgâh
 Düşünde gördüğü meh-rû degil bu
 Fiğân u nâle ile şaldı şağı

(YZ: 2187-2188)

Yûsuf’u, bağdaki sarayda hizmetçi kızlarla yalnız bırakan Zelihâ, ayrılığa dayanamayarak tekrar bağı gelir. Yûsuf’u kolay bir şekilde elde edebileceğini düşünen hizmetçi kızların îmân ettiklerini öğrenince ümitsizliğe düşer. Zelihâ, bu düşüncelerini ihsas edici bir konuşma yapmaz. Zelihâ’nın iç âlemindeki bu ümitsizliği, anlatıcıdan öğreniriz:

Zelihâ döndi gitdi zâr u mahrûm
 Cevârî kışşasın idindi ma‘lûm
 Bu müşkil şanur idi ola âsân
 Ümîdi hânesini kıldı vîrân

(YZ: 3489-3490)

3.1.6.1.4.1.3. Duraklatma Teknikleri

Anlatı sırasında, anlatıcının araya girerek yaptığı yorum ya da tasvirlerle olay anlatımı durur. Mesnevîde hem tasvir hem de yorum kaynaklı duraklama örneklerine rastlanır.

3.1.6.1.4.1.3.1. Tasvir

Tasvir ve tahlillerin büyük yer tuttuğu mesnevîde en sık rastlanan tasvirler kişi, tabiat ve mekân tasvirleridir. Bu tasvirlerle olay zamanında bir duraklama olur.

Anlatıcı, şahısları çok yönlü tasvir etmeye çalışır. Onların rûh hâllerini sergilemeye, fiziksel görünümelerini tanıtmaya, kişiliklerini yansıtmaya özen gösterir fakat mesnevîdeki şahısların birçoğu idealize edildiğinden kişi tasvirleri, devri yansıtmaktan uzaktır. Mesnevîde yer alan kişi tasviri kaynaklı duraklama örnekleri, aşağıda sıralanmıştır:

791-795. beyitler arası şeytânın tasvirine ayrılmıştır. Kardeşler, Yûsuf'u babalarına teslim etmeyi planlarken araya giren şeytân, onları fikirlerinden caydırır. Şeytânı beş beyitle tasvir eden anlatıcı, olayları kısa bir süreliğine durdurur.

1474-1526. beyitler arasında Zelîhâ'nın tasvirine yer verilir. Olağanüstü güzellik unsurlarıyla donatılan Zelîhâ, idealize edilmiş bir güzel olarak karşımıza çıkar. O, günlük hayatta görmeye alıştığımız güzellere benzemez. Elli dört beyit boyunca olay örgüsünde bir ilerleme olmaması, zamanın durduğunu gösterir.

2183-2186. beyitlerde azizin tasvirine yer verilir. Mısır'a gelin gelen Zelîhâ, azizin sarayına geldiğinde kapının üzerinde onun resmini görür. Birkaç beyitle olaylar durdurulur.

Olay halkalarının başlarında yer alan tasvirler, olayların başlama sürecini geciktirme işlevine sahiptir. Yûsuf'u satın almak isteyen ihtiyar kadına ayrılan bölümün başında, 2184- 2192. beyitler arasında ihtiyar kadın tasvir edilir. Bu tasvirle olay akışı kısa bir süre durur.

2313-2323. beyitler arasında Bâzığa isimli güzeli tasvir eden anlatıcı, olay anlatımını bir süreliğine geciktirir.

1366-1394. beyitler arasında Yûsuf'un tahtirevan üzerinde şehri gezerkenki görünümü tasvir edilir. Herkesi kendisine hayran bırakan Yûsuf'un tasviriyle, olay akışında yirmi sekiz beyitlik bir duraklama olur.

Zelîhâ'nın, rüyada Yûsuf'u görmesi üzerine 1541-1561. beyitler arasında Yûsuf'un tasvirine yer verilir. Anlatıcı, her ne kadar tasvir ortasında araya girip yorum yapıyor olsa da bu durum, yirmi bir beyitten oluşan bu bölümün tasvir olma özelliğini ortadan kaldırmaz. Yûsuf'un tasvirine ayrılan bu bölüm, olay akışını durdurur. Yûsuf, 1703-1717. beyitler arasında Zelîhâ'nın dilinden tasvir edilir. Zelîhâ'nın, Yûsuf'u üçüncü defa rüyasında görmesi üzerine 1967-1973. beyitler arasında yine Yûsuf'un tasvirine yer verilir.

2538-2539. beyitler Ken'ânlı ihtiyarın tasvirine ayrılmış, olay akışında kısa süreli bir duraklama olmuştur. 4411-4417. beyitlerde, Yûsuf'un atı tasvir edilir. Atın tasviriyle olay akışında bir duraklama olur.

Tasvir tekniği, kahramanların içinde buldukları rûh hâlini yansıtmaya gayesiyle de kullanılır. Özellikle tabiat ve mekân tasvirleri -Mekân konusunda değinildiği gibi- kahramanların psikolojilerini yansıtmaya yönelik şekilde yapılır. Mekân konusunda yer alan tasvir ağırlıklı mekânlar, dikkatli incelendiğinde tasvirlerin büyük çoğunluğunun kahramanların rûh hâlleriyle yakından ilgili olduğu ve bu tasvirlerin olay akışını geciktirdiği görülür.

Ya'kûb ve Yûsuf'un ayrılık anları sahnelenirken 705-711. beyitler arasında Ken'ân'da bulunan ağacın tasvirine yer verilerek olaylar bir süreliğine durdurulur.

3.1.6.1.4.1.3.2. Yorum

Yûsuf ve Zelîhâ'da şâirin yaptığı yorumlar, olay zamanını durdurur. Şâirin yorumları olay halkalarının başlarına, ortalarına ve sonlarına yayılmıştır.

Mesnevînin asıl hikâye kısmı, yüz üç başlıktan oluşur. Bu bölümlerin yirmi yedisine yorumla giriş yapılmıştır. Aynı şekilde yirmi yedi bölüm de yorumla sonlandırılmıştır. Konunun sonunda yapılan yorumlar, oyalama fonksiyonu yanında ilerleyen bölümlerde yaşanacak hadiselerle ilgili belirtileri de içinde barındırır.

Mesnevîde asıl hikâye başladıktan sonra anlatıcının araya girerek yaptığı yorumların sayısı o kadar fazladır ki bunların tamamını tespit etmek, çalışmanın amacını gerçekleştirilmesine hizmet etmez. Anlaşılması gereken nokta, anlatıcının sık sık araya girerek yaptığı yorumlarla olay zamanının yavaşlamasına sebep olduğu, hatta bir süreliğine durdurduğudur.

Mâlik'in, Yûsuf'u satmasından sonra araya giren anlatıcı, Mâlik'i bu tavrından dolayı eleştirir. Aşırı malın değersizliğini dile getiren anlatıcı, hiçbir şekilde cansız maddelerin hayatla bir tutulamayacağı yorumunu yapar:

Ocağa batsun ol mâl-ı firāvân
Cemâdât ile cân olur mı yeksân (YZ: 2458)

Yûsuf'u güzel kızlarla baş başa bırakarak onda ilgi uyandırmaya çalışan, bu şekilde onu elde edebileceğine inanan Zelîhâ, Yûsuf'u bağda hizmetçi kızlarla beraber bırakır. Zelîhâ, Yûsuf'a olan özlemine dayanamayıp tekrar bağa geldiğinde Yûsuf ona ilgisiz davranır. Araya giren anlatıcı, konuyla ilgili şu yorumu yapar:

Kişinûn ' ışkı nâkış olsa dâyim
Olur ma' şûkuñ istignâsı lâzım
Kemâl-i ' ışk ider ' uşşâkı şâkir
Olamaz dil-ber istignâya kâdir (YZ: 3487-3488)

Hayattaki tek endişesi Yûsuf'a kavuşabilmek olan Zelîhâ, Yûsuf zindana atıldıktan sonra dünya endişelerinden tamamen sıyrılır, gamla arkadaş olur. Âşığın, maşuğunu kendi canından bir parçaymış gibi telakki etmesini ve maşuğunda yok olmasını takdir eden anlatıcı, konuyla ilgili yorumlar yapar:

O derd-i ' ışka yüz taḥsîn ü şâbâş
Ki ola cân-ı ' âşıkla kârındaş
Kişiyе cām-ı ' ışk-ı cāvidānī
Ferāmüş itdürür kayd-ı cihānı
Bu dünyā fitne-i Ye 'cūca beñzer
Olur ' ışk aña bir sedd-i Sikender
Olagör sâlik-i rāh-ı ilāhī
Keser kayd-ı cihānı tîğ-ı āhı
Gözüm nûridur ol ' ışk āftābı
Çeker ' ayn-ı ' adüya bir ḥicābı
Kaçan kim ' ışka mağlûb ola insân
Ġam u şādī olur yanında yeksân (YZ: 4228-4233)

3.1.6.1.4.1.4. Genişletme Teknikleri

Yûsuf ve Zelîhâ'da olaylar, kronolojik bir sıra takip etmesine rağmen zaman zaman yapılan geriye dönüşler ve ileri kırılmalar bu kronolojiyi bozmuş ve anlatı zamanının genişlemesine sebep olmuştur. Olay zamanını genişleten bu teknikler geriye dönüş ve ileri kırılmadır.

3.1.6.1.4.1.4.1. Geriye Dönüş

Yûsuf ve Zelîhâ'daki geriye dönüşler, olay zamanının genişlemesine sebep olur. Bu teknik dar anlamda geriye dönüş ve yapıcı geriye dönüş olarak iki şekilde uygulanmıştır.

3.1.6.1.4.1.4.1.1. Dar Anlamda Geriye Dönüş

Yûsuf ve Zelîhâ'da dar anlamda geriye dönüşün uygulanmasıyla birkaç saat ya da birkaç gün öncesine dönülerek yaşanmakta olan bir olay desteklenir. *Înâs*'ın, ağlayarak *Yûsuf*'u babasına teslim ettiğine değinen anlatıcı, hemen birkaç dakika öncesine dönerek *Înâs*'ın yaptığı hileyi anlatır. *Înâs*, *Yûsuf*'u köle olarak alabilmek için atalarından kalan yüksek değerdeki kemeri, *Yûsuf*'u giydirirken gizlice onun beline bağlamıştır:

İdüp ol rûḥ-ı pāke ḥaylî ta' zîm

Fiġān u nāle ile itdi teslîm

(YZ: 559)

Getürdi Yûsufî yanına *Înâs*

Fiġānlar eyledi çekdi birâz yas

Libâsın geydürür iken nihānî

Ḳuşatdı cāmesi altında anı

(YZ: 563-564)

Yûsuf, kardeşleri tarafından *Mâlik*'e köle olarak satıldıktan sonra kervan *Mısır*'a doğru yola koyulur. Bu sırada *Yûsuf*, kervandan ayrılarak annesinin mezarını ziyaret eder. Kervandakiler onu aramaya koyulurlar. Onu bulanlardan biri, *Yûsuf*'a tokat atarak onu yerde sürükler. Bunun üzerine adamın eli kurur ve hemen ardından fırtına çıkar. Yağmur şiddetle yağar, ağaçlar eğilir, develer dağlara dağılır. Kervandakiler tövbe etmekle meşgulken *Yûsuf*'un beddua ettiği adam gelerek yaşananları kervandakilere anlatır. Bu dönüş, en fazla birkaç saatlik bir süreci kapsar:

Olurken cümle istiġfāra meşġûl

Biri didi ki *Mâlik* alduġı ḳul

Deveden indi ḳaldı kârbāndan

İrişdüm aña oḳ gibi kemāndan

Tabancayla girişdüm anı dögdüm
Dil uzatdum aña gāyetde sögdüm

Felek āyīnesine oldu nāzır
Elin kaldurdu düşünām itdi vāfir

Dehānından çıkınca beddu‘ āsı
İrişdi beddu‘ āsınuñ belāsı

Elini dest-i miḥnet baña şundi
Kolum güyā ki şınmış şāḥa döndi

Kurıdı ellerüm şındı kanadum

Yoluma geldi seylāb-ı fesādum

(YZ: 1297-1303)

Yûsuf’u rüyasında gördükten sonra büyük bir değişim yaşayan Zelîhâ, dadının dikka-
tini çeker. Dadı, Zelîhâ’ya bu hâlinin sebebini sorar. Zelîhâ, birkaç gün öncesine dönerek
1703- 1720. beyitler arasında rüyasında gördüğü güzeli ve onun kendisi üzerinde bıraktığı
tesiri anlatır.

2672-2679. beyitler arasında Zelîhâ’ya geçmişinden söz eden Yûsuf, aynı beyitler
içinde birkaç saat önce karşılaştığı Ken‘ânlı ihtiyarla arasında geçen macerayı anlatır.

Yûsuf, Zelîhâ’nın onu elde etmek için yaptırdığı evlerden kaçtıktan sonra şâir, hemen
az öncesine dönerek yaşanılanları hatırlatır. Zelîhâ, bir süre önce Yûsuf’a sarılmıştır:

Zelîhâ şevk ile bundan muḳaddem

Ṭolaşup şarmaşup ṭururdu muḥkem

(YZ: 3821)

Zelîhâ’nın, Yûsuf’a iftira atması üzerine aziz, Yûsuf’u öldürtme kararı alır. Bunun
üzerine ana kucağındaki bir bebek konuşarak Yûsuf’un masum olduğunu, Zelîhâ’nın onu
kovaladığını ifade eder:

‘Azizüñ gūşına irdi bu ifsād

Çağırdı Yûsufuñ katline cellād

Elinde tıfl-ı ma‘şüm ile nā-gāh

Oraya geldi bir zen ḥikmetu’llāh

(YZ: 3857-3858)

Ḥudā ḥaḳḳı için ta‘yîn ü taḥḳîk

Bu işi itmedi ol yār-ı şiddîk

Kaçarken anı kovmuşdur Zelîhâ

O mâhuñ dâmenin çâk itdi zîrâ

Anuñ ardında çâk-i dâmeni var

Dehân olup ider şıdkına güftâr

Eger öñinde olsa çâk-i dâmân

Yanuñda Yûsuf olur ehl-i ‘işyân

(YZ: 3862-3865)

Kardeşler Ken‘ân’a doğru yola çıkmadan önce götürecekleri buğday çuvallarının içine Yûsuf’un adamları tarafından gümüş bir tas bırakılır. En fazla birkaç saat ya da bir gün öncesinde gerçekleşen bu olay, kervan yola çıktıktan sonra dile getirilir:

Uğurlayınca şâ‘ımı gılâlûñ

Komişlardı içine bir çuvaluñ

Gümiş bir tās idi o şâ‘-ı ra‘nâ

Bahâ vü kıymeti a‘lâdan a‘lâ

(YZ: 4719-4720)

Anlatıcının geriye dönüş tekniğiyle ilgili tasarrufları, verilen örneklerle sınırlı değildir. Zaman zaman bir konunun bitişinde, gelecek bölümde ayrıntılı anlatacağı hadiseye kısaca değinebilir. Dolayısıyla bir sonraki bölümde, bir önceki konuya tekrar dönmüş olur. Anlatıcının bu tercihi, geriye dönüşten ziyade konular arası geçişlerde kullandığı bir teknik olarak da değerlendirilebilir. Örneğin, Ya‘kûb’un Ken‘ân’a göçmesinin anlatıldığı bölümün son beytinde, Yûsuf’un annesinin öldüğünü belirten şâir, annenin ölümünü anlatan yeni bir başlık atar (YZ: 456). Bu bölümde geriye dönen anlatıcı, annenin son dönemlerdeki ahvalini ve onun ölümü üzerine Yûsuf’un yaşadığı sıkıntıları anlatır (YZ: 471-494).

Azizin, Yûsuf’u Mâlik’ten satın almasının anlatıldığı bölümün sonunda, Mâlik’in öldüğünden bahseden şâir, bir sonraki bölümü Mâlik’in ölümüne ayırır (YZ: 2440). Geriye dönen anlatıcı, Yûsuf’tan ayrıldıktan sonra Mâlik’in yaşadığı pişmanlığı, Yûsuf’la görüşmesini ve Şâm’a giderek vefat etmesini anlatır (YZ: 2447-2486).

Ken‘anlı ihtiyardan babasının durumunu haber alan Yûsuf, büyük bir üzüntü yaşar. Yûsuf’un geçmişini öğrenen Zelîhâ, ona babasını onun yanına getirebileceği yalanını söyler. Ya‘kûb’dan haber alması için gönderdiği adamı hileyle tekrar döndürür (YZ: 2702). Ya‘kûb’un öldüğü yalanının anlatıldığı bir sonraki bölümde geriye dönen anlatıcı, Zelîhâ ve dadının planlarını nasıl uygulamaya koyduklarını anlatır (YZ: 2709-2730).

Ken‘ân‘dan Mısır‘a oğlunu ziyarete giden ihtiyar, yolda Yûsuf‘la karşılaşır. Gördüğü kişiyi Yûsuf‘a benzetse de onun Yûsuf olduğunu anlayamaz. Oğluyla görüştüktan sonra tekrar Ken‘ân‘a dönen ihtiyarın ilk işi, yolda yaşadıklarını Ya‘kûb‘a anlatmak olur:

Cemâli olamaz tafşîl ü icmâl
 Beyânında lisân-ı nâtiqa lâl
 Kemâl ehli zarîf ü nükte-perdâz
 Dağı tâze yigit her fende mümtâz
 Bu Ken‘ân ilini söyleşdi vâfir
 Seni oğullarunı şordı bir bir
 Bu vâdilerdeki âb-ı zülâli
 Bu şehri içinde şıbyân u ricâli
 Ser-â-ser cümle istifsâr kıldı
 Bu yirün haylî aḥvâlini bildi
 Senün aḥvâlünî benden işitdi
 Gözi yaş ile taldı ‘aḳlı gitdi
 Hemân ol laḫzâda cân virdi şandum
 Görenlerden ḫicâb itdüm utandum
 Melâḫatde bulunmaz aña şânî
 Baḳınca Yûsufa beñzetedüm anı (YZ: 2608-2615)

Yûsuf, kardeşlerine hile yaparak öz kardeşini kendisine köle alır. Gümüş tası kardeşlerinin çaldığını düşünen diğer kardeşler, Ken‘ân‘a ulaşır ulaşmaz bu durumu babalarına anlatırlar:

Bize ol soñra koşduḡun birâder
 Uḡurluḡ itdi aḫvâli mükedder
 Uḡurluḡı ‘ayân oldu bilindi
 Mısır sultânı anı ḳul idindi (YZ: 4760-4761)

3.1.6.1.4.1.4.1.2. Yapıcı Geriye Dönüş

Anlatıcının bir olay veya kişiyle ilgili saklı tuttuḡu bazı şeyleri, eserin ilerleyen bölümlerinde ifşa etmesi olarak bilinen bu tekniḡe mesnevîde sıkça yer verilmiştir.

Mesnevîde Yûsuf‘u babasına teslim etmek için hazırlayan İnâs, hemen bir hile düzenler. İnâs, Yûsuf‘u babasına teslim etmek için hazırlarken anlatıcı, o ana kadar bilinme-

yen bir konuda okuyucuyu aydınlatır. İnâs'a, yüksek değerde bir kemer peygamberlerden miras kalmıştır:

Var idi bir kemer zî-ğadr ü kıymet
 Bahâsına bulunmazdı nihâyet
 Niçe haşıyyeti var idi her-bâr
 Ki anuñla şifâ bulurdı bîmâr
 Gelüp İnâsa bir bir enbiyâdan
 Kemer olmuşdı mîrâs-ı mu' ayyen (YZ: 560-562)

Anlatıcının verdiği bilgilere göre Ken'ân'da duraklayan kervanda Mâlik isminde biri bulunur. Güzel rüyalar gören bu adam, çok özel bir rüyasının gerçekleşmesini bekler:

Meger bir adı Mâlik pîr-i tâcir
 Bu cumhûr ile olmuşdı müsâfir
 Görür seyrinde bir gün bedr-i enver
 Girer çoynına olur kîse-i zer
 Bunuñ gibi eyü düşler görürdi
 Düşine muntazır olur yürürdi (YZ: 1187-1189)

Zelîhâ, rüyasında Yûsuf'u gördükten sonra büyük bir değişim yaşar. Ona yardım etmek isteyen dadı, Zelîhâ'nın yaşadığı sıkıntıların sebebini anlamaya çalışır. Güvenli bir ortam tesis etme endişesi taşıyan dadı, geçmişe dönerek Zelîhâ'yı bebekken aylarca emzirdiğini, çocukken bağrına bastığını, onu her zaman koruduğunu, onun üzerine titrediğini Zelîhâ'ya hatırlatır. Bu şekilde Zelîhâ'nın problemini daha rahat anlatabileceğini düşünür. Dadının anlattıklarından, dadı ve Zelîhâ arasındaki ilişkinin çok derin temellere dayandığı anlaşılır:

Çü toğduñ anadan ey bedr-i kâmil
 Benüm âğuşum oldu saña menzil
 Niçe ay emzirüp oldum emekdâr
 Ğidâ-yı cânumı eylerdüm iftâr
 Seni ma' süm iken mânend-i mir'ât
 Başardum bağruma *fî-küllî evkât*
 Kaçan kim serv-i kıddüñ itdi reftâr
 Olurdum sāyeveş saña kaşadâr

Güneş gibi idüp mihrüñi pîşe
Senüñ üstüñe ditredüm hemîşe

Revā mı ola benden gizlü rāzuñ

De kimdür baña yār-ı dil-nevāzuñ

(YZ:1686-1691)

863-870. beyitler arasında Yûsuf'un kuyuya atılma sebebi anlatılır. Yûsuf, bir gün çimenliğe çıkıp etrafı seyrederken eline bir ayna alıp kendisine bakar. Aynada kendi yüzünü gören Yûsuf, güzelliğine hayran kalır. Güzelliğinin, benzersiz olduğunu ve açık arttırmayla satılsa Kârûn'un malının kendisini satın almaya yetmeyeceğini düşünür. Yûsuf'un felâketine sebep olan şey, onun bu tavrıdır. Yûsuf, kuyuya atılmaya kadar böyle bir hadiseden söz etmeyen anlatıcı, kuyuya atıldıktan sonra geriye dönerek Yûsuf'un bu davranışını anlatır. Böylece kahramanın bilinmeyen bir davranışına ışık tutar.

1069-1078. beyitler arasında Ya'kûb'un, Yûsuf'tan ayrılma sebebi anlatılır. Ya'kûb, Yûsuf'a dadı olarak bebek emziren bir kadın bulmuştur. Yûsuf için kendi bebeğinden ayrı düşen kadın ağlamış, aynı acıyı yaşaması için Ya'kûb'a beddua etmiştir. Ya'kûb'un yıllar sonra acılar içinde kalmasının sebebi budur. Yûsuf'un doğma, büyüme evrelerini eserin başlangıcında 444. beyitten itibaren anlatmaya başlayan şâir, onu bir dadının emzirdiğine dair bilgi vermez. Yûsuf'a, bebeğinden ayrılmak zorunda bırakılan bir kadının sütannelik yaptığını, aradan yıllar geçtikten sonra açıklar. Yûsuf, kardeşleri tarafından kuyuya atıldıktan sonra, Ya'kûb'un Yûsuf'tan ayrılma sebebine değinme ihtiyacı hisseden Yahyâ, geriye dönerek bu durumu anlatır.

1085-1094. beyitler arasında, Ya'kûb'un, Yûsuf'tan ayrılmasına sebep gösterilen diğer bir hadise anlatılır. Ya'kûb, Yûsuf'un saçını tarayıp koklarken gaybî bir ses, ona gönlünden mâsivâ sevgisini çıkarmasını, bir gönle iki sevginin sığmayacağını ve Yûsuf'un ona perde olduğunu söyler. Bunun üzerine Ya'kûb titreyerek ağlar. Allâh'ın bu işaretini alan Ya'kûb, Yûsuf'tan ayrılmayı bekler. Ne zaman yaşandığı belirtilmeyen bu hadise, muhtemelen birkaç yıl öncesinde yaşanmış olmalıdır. Yûsuf'un, kuyuya atılmasından önce böyle bir hadisenin varlığından söz etmeyen şâir, bunu anlatmak için Yûsuf'un kuyuya atılmasını bekler. Şâirin verdiği bu bilgiler sayesinde kahramanların geçmişleriyle ilgili daha geniş malumata sahip oluruz. Geriye dönüşlerde, olayları mantıksal bir zemine oturtma gayesinin ön planda olduğu dikkat çeker.

Geriye dönüş tekniği her zaman bilinmeyen şeyleri anlatmak için kullanılmaz. Bazen bilinen hadiseler de tekrar edilebilir. 2571-2586. beyitler arasında Yûsuf'un hikâyesini ve Yûsuf'tan ayrıldıktan sonra Ya'kûb'un yaşadıklarını, Ken'ânlı ihtiyarın dilinden tekrar dinleriz. Yûsuf gezintiye çıktığı bir gün, Ken'ânlı bir ihtiyarla karşılaşır, ondan babasının hâlini haber alır. Ya'kûb'un güzel ahlâklı, çok güzel bir oğlu vardır. İlmiyle meşhur bu masum çocuğun, kardeşleri tarafından öldürüldüğü düşünülür. Kardeşleri, babalarına onu bir kurda kaptırdıklarını söylemiş ve çocuğun kana bulanmış gömleğiyle babalarına gelmişlerdir. Bu tabloyu gören Ya'kûb, yüksek bir dağdan kendini atmış, günlerce hasta vaziyette yatmıştır. Oğullarının yalanlarına inanmayıp onları mantıklı delillerle ilzam etmiştir. Yûsuf'tan ayrılığa dayanamayan Ya'kûb, çok fazla ağlamaktan kör olmuş ve ağlamak için kendisine Beyt-i ahzân adında bir ev yaparak oraya çekilmiştir.

Ken'ânlı ihtiyarın devesi, Yûsuf'u görünce onun önünde diz çökerek yüzünü yere sürer. Yerinden kalkan deve, Yûsuf'un eteğini öper. Devenin böyle davranma sebebi, Yûsuf'u Ken'ân'dayken tanınması ve yolu düştükçe Yûsuf'u görüyor olmasıdır. Yûsuf'un Ken'ân günlerinde böyle bir durumun varlığından söz etmeyen şâir, Yûsuf Mısır'a geldikten sonra geriye dönerek bu hadiseyi zikreder:

Meger bu üştürüñ düştükçe râhı

Görürmiş Yûsufı Ken' ânda gâhî

(YZ: 2555)

Ken'ânlı ihtiyar Mısır'dan döndükten hemen sonra Ya'kûb'a gelerek yolda yaşadıklarını anlatır. Ya'kûb'a, gördüğü kişinin Yûsuf olabileceğini söyler. Bunun üzerine büyük bir sevinç yaşayan Ya'kûb, ihtiyara öncesinde gördüğü bir rüyayı ve yaşadığı bir hadiseyi anlatır:

Görür bir gice ol dinüñ çerâğı

Çapusunda açar Nîlüñ ayağı

Biner bir şandala bir şacı sünbül

Gelür Ya' kûba virür bir kızıl gül

(YZ: 2622-2623)

Bir gün Beyt-i ahzân'a bir grup çocuk gelir. Küçük bir oğlan çocuğu Ya'kûb'a, Yûsuf'un Mısır'a bey olduğunu, yakın bir zamanda kavuşacaklarını söyler. Ya'kûb, çocuğa bunu nereden öğrendiğini sorduğunda, çocuk bu durumu Allâh'ın kendisine ilham ettiği cevabını verir. Ya'kûb, önceden yaşadığı bu hadiseyi geriye dönerek Ken'ânlı ihtiyara an-

latır. Bu şekilde uzun süredir ne hâlde olduğu unutulmuş Ya'kûb'un, şimdiye kadar neler yaşadığı anlatılır:

Dağı bundan öñürdi oldı bir hâl

Derildi Külbe-i aḫzāna eḫfāl

Bir oḡlancuḫ didi ey ḫazret-i pîr

Yesîr itdi ' asîrûñ emr-i taḫdîr

İşitdüm Yûsufuñ Mıṣra beg olmış

Güzellükde ezelkiden yeg olmış

Ba' id olmaya bu sözler ki bizzât

Yaḫınlarda saña ola mülâḫât

Yaḫın geldi yirinden ḫopdı Ya' ḫûb

O tıflı gözlerinden öpdî Ya' ḫûb

Didi olsun saña Ḥaḫḫuñ selâmı

Buyur kimden işitdûñ bu kelâmı

Eyitdi kimseden işitmedüm hiç

Hicâbından başını eyledi pîç

Bu sözler baña Ḥaḫdan oldı ilhâm

Żarûrî oldum itdüm saña i' lâm

(YZ: 2625-2632)

Zelîhâ'dan uzak kalmak isteyen Yûsuf, atalarının koyun çobanlığı yaptığını bahane ederek ondan çobanlık yapmak için izin ister. Bunun isteğine mantıksal dayanak olarak atalarının koyun çobanlığı yapmalarını gösterir. Hikâyenin başlangıcında Ya'kûb'a gelinceye kadarki peygamberleri özet geçen anlatıcı, bu dönüşle onların uğraşlarına ışık tutar:

Eyâ maḫdûme-i sultân-ı a' zâm

Diyâr-ı Şâmda bundan muḫaddem

Yedi ceddüm gürûh-ı enbiyâ hep

Ḳoyun çobanlığın itdi müretteb

Nebîler oldı ümmet râ' iyânı

Bu sırruñ ḫikmeti vardur nihânî

(YZ: 3022-3024)

Yûsuf'u, Zelîhâ ile birlikteliğe ikna etmeye çalışan dadı, Zelîhâ'nın içinde bulunduğu zor durumu Yûsuf'a anlatmaya çalışır. Dadı geriye dönerek Zelîhâ'nın, Yûsuf'a rüyada âşık olduğunu, ona kavuşmak için her şeyini bırakarak Mısır'a geldiğini söyler:

Düşinde ‘âşık oldu saña muhkem
 Şebîhün itdi anı leşker-i ğam
 Kõdı misk-i Huten gibi diyârın
 Aradı geldi buldı şehriyârın

(YZ: 3178-3179)

Ken‘ânlı ihtiyarın anlattıklarını dinleyen Yûsuf, kendisini kaybeder. Saraya döndüğünde, onun ağlamaklı bir hâlde olduğunu gören Zelîhâ, ona bunun sebebini sorar. Zelîhâ’nın ısrarı üzerine Yûsuf, geriye dönerek başlangıçtan o ana kadar yaşadıklarını anlatır. Bu bölüm mesnevînin 2656-2669. beyitleri arasında yer alır. Yûsuf, peygamber soyundan olup ataları Halîl İbrâhîm peygambere dayanır. Babası Ya‘kûb, Yûsuf’ta ileri derecede bir kabiliyet gördüğü için ona çok değer verir. Kardeşleri onu kıskandıkları için kuyuya atarlar. Allâh’ın korumasıyla Cebrâ’îl, onu yere düşmekten kurtarır. Kuyuda bir melekle arkadaşlık yapan Yûsuf, kuyunun yakınından geçen yolcular tarafından oradan çıkarılır. Yûsuf’un kurtulduğunu anlayan kardeşler, onu oradakilere köle olarak satarlar. Yûsuf, şimdiye kadar iki ayrı kişiye satılmıştır.

Zelîhâ’yı uyarma gereksinimi duyan Yûsuf, geriye dönerek şimdiye kadar kendisine muhabbet gösterenlerin çok acılar çektiklerini söyler. Yûsuf’u seven İnâs, dertten ölmüştür. Ya‘kûb, ayrılık acısıyla kör olmuş, Bâzığa, sultânlığı bırakarak dervişlik yoluna girmiştir:

Baňa evvel maħabbet itdi İnâs
 Ğam u derdümlle öldi gitdi İnâs
 Firâķum eyledi maħzûn u şeydâ
 Bükâdan ‘ayn-ı Ya‘ķûb oldu a‘mâ
 Olinca Bâzığa ‘ışkumla dil-rîş
 Kõdı sultânlığımı öldi dervîş

(YZ: 3251-3253)

Yûsuf bahçivanlık yapmak için bağa gittiğinde orada iki havuz arasında muhteşem bir sarayın kendisi için inşa edildiğini, Zelîhâ’nın hizmetçileriyle beraber buraya geldiğini ve sıkıntılarını atmak için havuzlardan birini şarap ile diğerini de süt ile doldurduğunu öğrenir:

Yapıldıķda o bāğ-ı cennet-âbâd
 Miyânında iki ħavz itmiş üstâd

(YZ: 3348)

Ol iki havz arasında mu' ayyen
 Binā olmuş idi bir kaşr-ı rüşen
 O cāy-ı dil-güşā ol kaşr-ı mezkūr
 Meh-i Ken' ān için olmuşdı ma' mūr
 Zeliḥā gelse cem' olsa cevārī
 Aqıtmazdı o havza mā'-i cārī
 Birini tıldururdu bāde ile
 Birini daḥı şīr-i sāde ile
 Ferāmūş eyleyüp dünyā ğamını
 Bu resme eyler idi ' ālemini (YZ: 3354-3358)

Azizin ölmesine sebep Yûsuf'a yaptığı haksızlığı gören şâir, geriye dönerek “Aziz'in zulüm ve haksızlığı, günâhsız sevgiliyi hapsetti. Görenler işitenler ona buğz ve kin besleyerek ondan nefret etti” der:

' Azizüñ zulum ile cevr ü tebāhı
 Çü maḥbûs itdi yār-ı bî-günāhı
 Görenler işidenler itdi nefrîn
 Żarūrī lâzım oldu buğz ile kîn (YZ: 4349-4350)

Zeliḥâ, îmân ettikten sonra Yûsuf'la görüşebilmek için onun eşigine gelir. Zeliḥâ'yı güçlkle tanıyan Yûsuf, ona eski günlerdeki güzelliğinden bahseder:

Zeliḥâyı güc ile bildi Yûsuf
 Esîrine şefâ' at kıldı Yûsuf
 Didi kanı o günler ey Zeliḥâ
 Yüzüñ mihr idi alnuñ mäh-ı ğarrā (YZ: 4502-4503)

Mısır azizine doğruluklarını ispat etmek isteyen kardeşler, bunun için babalarından bahsetmeyi uygun bulurlar. Babalarının yıllar önce kaybettiği oğlundan dolayı üzüntü içinde olduğunu söyleyen kardeşler, yıllar önce söyledikleri yalanı o kadar özümsemişlerdir ki bunu, kardeşleri olduğundan habersiz oldukları Mısır azizine yani Yûsuf'a da anlatma ihtiyacı duyarlar:

Bir oğlu vardı kırd aldı anı
 Güzellikde yoğ idi aña şānī

Ziyāde ağlamağdan oldu a‘ mā
 Bizüm aḥvālimüz işitse farzā
 ‘Ayāndur bu ki ḥasretle virür cān
 Kerem kıl eyleme nā-ḥāḳ yire ḳan (YZ: 4660-4662)

Yemek esnasında Yûsuf’la konuşan masum kardeşi, Yûsuf’un kabasının üzerinde “Yûsuf” isminin yazılı olduğunu görür. Yûsuf’un, kendi kardeşi olduğunu bilmeden ona, kurdun kaptığı kardeşinin hikâyesini anlatır:

Didi bir ḳardaşumı ittifākī
 Yidürdi ḳurda bu iḥvān-ı bākī
 Dile gelmezdi ḥüsn ü ḥulḳı anuñ
 Görür gözi idi ḥalḳ-ı cihānuñ (YZ: 4690-4691)

Eserin sonlarına doğru Yûsuf kuyuya atıldığında orada bulunmayan bir kardeşinin varlığından söz edilir. Bu kardeş, o gün Ya‘kûb’un yanında kalmıştır. Yûsuf’un öz kardeşidir. “*Babasıyla kalan maharetli çocuk, öz kardeşiydi. O taze gül kuyuya atıldığında o kardeş gelmemiştir*” anlamındaki beyitlerde şâir, geriye dönerek böyle bir kardeşin varlığını haber verir:

Babasıyla ḳalan ferzend-i māhir
 Ḳarındaşı idi ana ata bir
 Atıldığında çāha ol gül-i ter
 Bile gelmiş degüldi ol birāder (YZ: 4668-4669)

Kardeşler buğdayları yükleyerek Ken‘ân’a doğru yola koyulduklarında, 4732-4738. beyitler arasında gümüş tas, geriye dönerek kardeşlerin Yûsuf’u kuyuya atmalarını anlatır.

3.1.6.1.4.1.4.2. İleri Kırılma

Yûsuf ve Zelîhâ’daki ileri kırılma örnekleri olay zamanını genişletir. Şahısların gördükleri rüyalar, kendi aralarında yaptıkları konuşmalar, anlatıcının olay ve kişiler hakkında yaptığı tasvir ve yorumlar, hikâyenin nasıl gelişeceğiyle ilgili belirtileri içinde barındırır. Rüyalar, konuşmalar ve yorumlarla yaşanacak olaylar sezdirilir.

Bir gece, rüyasında güneş ve ayla birlikte on bir yıldızın kendisine secde ettiğini gören Yûsuf, aynı rüya içinde bütün rûhların kendisine dua ettiklerini işitir. “*Bu gece rüyamda on bir yıldız, güneş ve ay bana secde etti. Bütün insanların rûhlarının ‘Selâm ve dua*

senin üzerine olsun' dediklerini işittim' anlamındaki beyitler, hikâyenin sonuyla ilgili önemli mesajlar ihtiva eder:

Bu gice on bir encüm mihr ile mäh
 Sücüd itdi baña seyrimde nā-gāh
 İştüdüm cümle ervāh-ı enāmı
 Çağırdı es-salātu ve's-selāmı (YZ: 625-626)

Bu rüyadan çok korkan Yûsuf, rüyasını babasına anlatarak ondan rüyanın tabirini ister. Rüyayı tabir eden Ya'kûb, gelecekte yaşanacakları anlar. Yûsuf'un yüksek bir mevkiye çıkacağını, kardeşlerinin ona hizmet edeceklerini söyler. Bu rüyadan kardeşlerine söz etmemesi için Yûsuf'u tembihler:

Eyitdi sen olursın enbiyâdan
 Saña el vire devlet her yañadan
 Saña me'mûr olup kardeşlaruñ hem
 Elüñ altında ola hem-çü hâtem
 Vire Hâk zātuña iki sürürü
 Biri dünyâ biri 'uqbâ huzûrî
 Olursın cümle 'illiyyîne serdâr
 Düşüñden kıлма ihvânı haberdâr (YZ: 629-632)

Yûsuf'u rüyasını kardeşlerine anlatmaması hususunda sıkıca tembihleyen Ya'kûb, *"Dikkat et, bu hafifliğin sana çok ağırlığı var. Bana ayrılık, sana da çok zahmeti var"* anlamındaki beyitte, kardeşlerin bu sırrı öğrenmelerinin, kendisi için ayrılık, Yûsuf içinse zahmet getireceğini söyler:

Şâkın bu hıffetüñ bir şıķleti var
 Baña fûrķat saña çok zahmeti var (YZ: 635)

Aradan uzun yıllar geçtikten sonra Ya'kûb'un söyledikleri, aynen gerçekleşir. Ya'kûb, yıllarca oğlundan ayrı kalır. Kıtık yıllarında buğday almak için Mısır'a giden kardeşler, Yûsuf'un yüzündeki örtü açılınca Mısır azizinin, kendi kardeşleri olduğunu anlarlar. On bir kardeşin hepsi Yûsuf'un karşısında secde ederek yıllar önce görülen rüyanın gerçek olduğunu ispat ederler:

Yüzün görüp gelürler anda vecde
 İder on bir qarındaş aña secde
 Düşü gerçekliğini itdi işbât
 Meh-i Ken'âna geldi hayli hâlât (YZ: 4826-4827)

Ya'kûb, Yûsuf'u sahrada dolaştırma bahanesiyle evden çıkarmak isteyen kardeşlere izin vermez. Onlara, kırdan dolaşırken karşılarına yırtıcı bir kurt çıkabileceğini söyler. Zira Ya'kûb, rüyasında birkaç kurdun Yûsuf'a hücum ettiğini görmüştür:

Gezerken şâyed ol serv-i kabâ-püş
 Amansuz yırtıcı kırdan ola tuş
 Bu idi kırdan anduğına hikmet
 Düşün görmüşdi ol kân-ı başiret (YZ: 673-674)

Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Ya'kûb'un rüyası aynen gerçekleşirse de kardeşler, babalarına Yûsuf'un bir kurt tarafından yenildiği yalanını söylerler (YZ: 925).

Mâlik, bir gün rüyasında parlak dolunayın, kendi koynuna girip altın kesesine dönüştüğünü görmüştür. Yıllar sonra güzeller güzeli Yûsuf'u, kardeşlerinden köle olarak satın almış, sonrasında onu çok yüksek bir fiyata azize satmıştır. Bu şekilde rüyasının doğruluğu açığa çıkmıştır. “*Bir gün rüyasında parlak ay görür. Koynuna girip altın kesesi olur*” anlamındaki beyitte, Mâlik'in bu rüyasına yer verilmiştir:

Görür seyrende bir gün bedr-i enver
 Girer koynuna olur kîse-i zer (YZ: 1188)

Rüyasında Yûsuf'u görerek ona âşık olan Zelîhâ, mesnevînin ilerleyen bölümlerinde onunla karşılaşır. Olayların büyük çoğunluğu ikisi ekseninde gelişir. “*Rüyasında acayip bir sevdaya kapıldı. Muhabbet ateşiyle tutuştu. Misal âlemini gezerken gözü bir güzeli gördü*” anlamındaki beyitlerde şâir, Zelîhâ'nın rüyasından söz eder:

Düşinde bir 'aceb sevdâya düşdi
 Maḥabbet âteşi ile tutuşdı (YZ: 1538)
 Gezerken 'âlem-i mülk-i mişâli
 Ne gördi gözi bir zîbâ cemâli (YZ: 1540)

Zelîhâ, Yûsuf'u ikinci defa rüyasında gördüğünde Yûsuf ona, kavuşmaları için zaman gerektiğini söyler. Gerçekten de uzun yıllar ayrılık yaşadından sonra kavuşma gerçek-

leşir. “*Güzellik bahçenin bahçıvanı benim. Tahammül et ki daha zamanı var*” anlamındaki beyit, Zelîhâ'nın uzun yıllar süren kavuşma mücadelesinin habercisidir:

Benem bâğ-ı cemâlûn bâğbânı

Ṭahammül eyle kim vardur zamânı

(YZ: 1813)

Yûsuf'u, rüyasında üçüncü defa gören Zelîhâ, Yûsuf tarafından gelecekte yaşayacakları ile ilgili bilgilendirilir. Yûsuf, ona Mısır azizi olduğunu, kendisine kavuşmak istiyorsa Mısır'a gelmesi gerektiğini söyler. Zelîhâ'nın yaşayacağı sıkıntıları haber veren Yûsuf, ona sabırlı olmayı tavsiye eder. Yaşadığı bütün sıkıntıların sonu hayırla neticelenecektir. Zelîhâ, zamanı geldiğinde Yûsuf'la evlenecek ve yıllarca çektiği gam ve keder, yaşadığı mutluluğun yanında çok küçük kalacaktır. Mesnevînin ilerleyen bölümlerinde Zelîhâ'nın rüyası tamamıyla gerçekleşir:

Benem maḥrûsa-i Mıṣruñ 'azîzi

Şerîfi a'lemi ehl-i temîzi

Beni ister dilersen ey perî-rû

Zamân ile gelesin Mıṣra ṭoğru

Ṭaralma hircine incinme cefâdan

Uşanma şonı ḥayr olan belâdan

Zamân ile ḥelâlüm olırsarsın

Enîsüm ehl-i ḥâlüm olırsarsın

Niçe yıl çekdüğüñ derd ü gam u âh

Saña bir günce gelmez *ya 'lem ü 'llâh*

Belâ-yı fûrkat u nâr-ı 'azâbı

Ferâmüş itdürür vuşlat şarâbı

(YZ: 1984-1989)

Ya'kûb'un, Ken'ânlı ihtiyara anlattıklarından rüyasında Yûsuf'u gördüğü ve ona kavuşacağını hissettiği anlaşılır. “*O dinin mumu, bir gece Nîl'in kapısında aktığını görür. Sümbül saçlı biri, bir sandala biner. Ya'kûb'a gelerek kırmızı bir gül verir*” anlamındaki beyitlerde, Ya'kûb'un bu rüyasına yer verilir:

Görür bir gice ol dinüñ çerâğı

Ḳapusında aḳar Nîlün ayağı

Biner bir şandala bir saçı sünbül

Gelür Ya'ḳûba virür bir kızıl gül

(YZ: 2623-2624)

Yûsuf'un, rüya tabirinde uzman olması, mesnevînin rüyalarla kuvvetli bağıını gösterir. Zindandakilerin rüyalarını yorumlayan Yûsuf, zindana düşen padişahın yakınındaki iki adamın rüyalarını da tabir eder. Birinin rüyası onun öleceğini, diğerrinkini ise kurtulacağını haber verir. Olaylar, rüyaların tabirine uygun şekilde gelişir. “*İkisi gördükleri rüyayı anlattı. (Yûsuf) anlatılanları dinleyerek rüyaları yorumladı. Birinin rüyası selâmet eseri, diğerrinkini kahr ve ayıplanma sebebi*” anlamındaki beyitler, sözü edilen rüyaların tabirine ayrılmıştır:

İkisi düş görüp taqrîr itdi

İşitdi düşlerin ta'bir itdi

Birinüñ düşi âşâr-ı selâmet

Birinüñ ba'îş-i kahr u melâmet

(YZ: 4253-4254)

Mısır padişahı Reyyân'ın rüyası da olayların nasıl gelişeceğini gösterir. Reyyân rüyada, yedi şişman ineğin, yedi tane zayıf ineği; yedi kuru başağın da yedi taze başağı yediğini görür:

Uyurken 'âlem-i ma'nâda ol şâh

Yedi gāv-ı semîni gördi nâ-gâh

Ol arada yedi baş gāv-ı lâğar

Şitâb ile gelüp kıaldurdılar ser

Belerdüp gözini açdı femini

Yidi cümle gāv-ı semîni

Başarken lu'bet-i zâl-i cihâna

Anuñ ardınca bu devr-i zamâne

Yedi kıt'a kırı hüşe bitürdi

Yedi ter hüşeyi bir bir yitürdi

(YZ: 4280-4284)

Mısır padişahının rüyasını yorumlayan Yûsuf, yedişer yıl sürecek bolluk ve kıtlık yıllarını haber verir:

Didi ol server-i devr-i zemâne

Yedi gāv oldı yıllardan nişâne

Yedi ter hüşedür ucuzluğa dâl

Ucuzluk ola gâyetde yedi sâl

Yedi yıl ola kıtlıklar ziyāde
 K alalar k illet   derd   belāda
 Ne g k giry n ola ne ebr b r n
 K rara yir y zi olmaya  and n
 Cev   gend m nitekim    mr-i  dem
 Cih n i re ola g nden g ne kem
 Bu i lim n  ub b t-ı g l li
 Celil 'l-kadr ola l l  mi  li
 Bunu  r yın eger eylerse Reyy n
 Olur i k l m  kil c mle  s n (YZ: 4297-4303)

Hik yenin ilerleyen b l mlerindeki olaylar, Y suf'un tabiriyle aynı do rultuda ger ekle ir:

Yedi yıllar ucuzluk oldu g ayet
 Neb tat  kd  b - add   nih yet (YZ: 4598)
 G l le bir  i  r  k ld  anb r
 Yıg ld  anda    ıldan ne kim var
 Demedlerden olup efl ke p ye
 Derildi c mle    il bir araya
 Pes andan so ra iri di yedi yıl
 Z h ra gelmedi bir yirde    il (YZ: 4601-4603)

Y suf'un,  l m ne yakın anne ve babasını r yasında g rmesi, onların Y suf'u yanlarına davet etmeleri, Y suf'un yakın bir zamanda  leceğinin habercisidir:

Meger lev -i mi  le ba dı   aynı
 G rindi geldi a a v lideyni
 Didiler a a ey ferzend-i  li 
 Yiter oldu    av m 'n-n sa n  i 
 Yeti  gel  em -i cem -i enbiy  ol
  l   ol kayd-ı    lemden  af  bul (YZ: 4973-4975)

K lbe-i ahz n'a toplanan  ocuklardan biri, Ya'k b'un yanına gelerek ona Y suf'un Mısır'a bey olduğunu s yler. Ger ekten de ilerleyen b l mlerde Y suf, Mısır azizi olur.

“Yûsuf’unun Mısır’a bey olduğunu, güzelliğinin eskisinden de fazla olduğunu duydum” anlamındaki beyit, Yûsuf’un Mısır azizi olacağını habercisidir:

İşitdüm Yûsufuñ Mışra beg olmuş
Güzellükde ezekiden yeg olmuş (YZ: 2627)

Yûsuf, Zelîhâ’nın kendisini elde etmek için yaptırdığı ikinci evde ona, sabrederek nefis ejderhasını öldürürmesi gerektiğini, vahdet makamına bu yoldan ulaşıldığını söyler. Bu sözler, kavuşmanın henüz gerçekleşmeyeceğini ve Zelîhâ’nın Yûsuf’a kavuşmak için sabretmesi gerektiğini haber verir. Ayrıca Zelîhâ’nın, nefisini öldürerek Allâh’a kavuşacağını da müjdecisidir. Mesnevînin sonunda bütün olaylar, Yûsuf’un söylediklerine uygun şekilde gelişir. Yûsuf’un bu konuşmalarını “*Sabır o nefis ejderhasını öldürür. Bu yol vahdet makamına varır*” anlamındaki beyit özetler:

Şabûr ol ejdehâ-yı nefsi öldür
Maķâm-ı vahdete varan bu yoldur (YZ: 3670)

Üçüncü eve girdiklerinde Yûsuf, Zelîhâ’nın hırsından dolayı ayrılık yaşayacaklarını ve acele hareket edenlerin maksatlarına ulaşamayacaklarını ifade eder. Bütün gelişmeler, Yûsuf’un ifade ettiği şekilde yaşanır. Yûsuf’un zindana atılmasıyla Zelîhâ, onu uzaktan seyretme şansını da yitirir. Bütün bunlara Zelîhâ’nın aceleciliği sebep olur. “*Bu hırsın seni mahrum bırakacağından, ayrılık yaşanacağından korkuyorum. Acele hareket edenler maksatlarına ulaşamazlar*” anlamındaki beyitler, hikâyenin devamında yaşanacak ayrılığın habercisidir:

Budur ķorķum ki fūrķat ola zâhir
Seni maķrûm ide bu hırşuñ âhir (YZ: 3725)

İdenler ‘ayn-ı ta‘cilin güşâde
İrişmez maķşad-ı rây-ı murâda (YZ: 3726)

Beşinci evde Zelîhâ’ya engel olmaya çalışan Yûsuf, ona kavuşmayı kendisinden değil de Allâh’tan istemesi gerektiğini söyler. Bu konuşma, kavuşmanın ancak Allâh’tan istendiği takdirde gerçekleşeceğini haber verir. Nitekim öyle de olur. Zelîhâ îmân edip Allâh’a dua ettikten sonra Yûsuf’a kavuşabilir. “*Maksadına ulaşmak istersen bana değil Allâh’a yalvar*” anlamındaki beyit, kavuşmanın ancak Allâh’a dua etmekle mümkün olduğunu haber verir:

İrişem dir iseñ maqşûda gel var
Baña yalvarma var Allaha yalvar

(YZ: 3762)

Altıncı evde de Zelîhâ'ya nasihat etmeye devam eden Yûsuf, bu derde sabrın deva olacağını söyler. Yûsuf'a kavuşamayan Zelîhâ, acılar içinde geçen yıllar neticesinde sabretmeye alışır. Sabırla dost olmayı öğrendikten sonra kavuşma gerçekleşir. Yahyâ, “*Aşk belâsı seni düşkün hâle getirdi. Bu derdin devası sabırdır*” diyerek Zelîhâ'nın sabretmeyi öğrenerek maksadına ulaşacağını haber verir:

Zebûn itdi seni ‘ışkuñ belâsı
Bu derdüñ şabr ile olur devâsı

(YZ: 3784)

Oğullarıyla konuşan Ya‘kûb, onlardan yazdığı mektubu Mısır azizine götürmelerini ister. Onlara, Yûsuf’la ilgili gelişmeler olacağını hissettiğini ifade eder. Bu şekilde yakın bir zamanda oğluna kavuşacağını haber verir:

‘Acebdür kim ider göñlüm şehâdet
Belüre Yûsufumdan bir alâmet

(YZ: 4802)

Ya‘kûb, Yûsuf’u kardeşleriyle birlikte gitmesi için hazırlarken konuşmaya başlayan kader, onun kısa bir zaman sonra Yûsuf’tan ayrılacağını haber verir:

Kažâ eydürdi ey şâh-ı nübüvvet
Olur bayram için her zîb ü zînet
Gider tezyîni rûz-ı mâtem oldu
Senüñ şenliklerüñ derd ü ğam oldu
Bileydüñ ne olısar âhîr-i kâr
Göreydüñ perde ardında neler var
Sürürüñ hep melâle oldu tebdîl
İrişdi ayrılık eyyâmı ta‘cîl
Şeb-i hicrân ile rûz-ı muşîbet
Seni beytû’l-ğazende koydı ğasret
Tolındı âftâb-ı şâdmânî
Yaşuñ yılduzları tıtdı cihânı
Elüñden gitdi ol şebbâz-ı cânüñ
Dehâna geldi feryâd u fiğânuñ

(YZ: 692-698)

Anlatıcının yaptığı tasvir ve yorumların hikâyenin geleceğiyle ilgili işaretler barındırdığına, çalışmanın başka yerlerinde değinilmiştir. Bu hususta mekân konusundaki tasvir örneklerine ve bakış açısı ile ilgili örneklere bakılabilir. Konunun daha iyi anlaşılması açısından aşağıdaki örnek de açıklayıcı olacaktır. İshâk, ‘Îs’e dua ettikten sonra araya giren anlatıcı, olay zamanı olarak İshâk peygamber döneminde olmasına rağmen mesnevîsini yazdığı döneme yani on altıncı yüzyıl Osmanlısına sığrayarak Allâh’ın, İshâk’ın duasını kabul ettiğini, onun neslinden Osmanlı sülalesini gönderdiğini söyler:

‘Înâyet eyledi ol Rabb ü Mevlâ

Ûabûl itdi du‘âsını hemânâ

Anuñ neslinden oldı Āl-i ‘Oşmân

Cihânunñ hâkimü’l-vaqtidür el-ân

Cihânda ġâzî oġlı ġâzî oldı

Şecâ‘atde cihân şehbâzı oldı

Olur anlar yed-i kudret toġanı

Neye şalınsa âhîr alur anı

(YZ: 413-416)

3.1.6.1.4.2. Zaman Bildiren İfadeler

Hikâye, özetlemeler ve zamandaki atlamalarla ilerler. Mesnevîde hikâye zamanı, her ne kadar belirsizlik bildiren ifadelerle ilerlese de zaman bildiren ifadelere sıklıkla yer verilmesi, zamanın takibini kolaylaştırır. Mesnevîde, olay örgüsünün oluşumuna yardım eden zaman ifadeleri kabaca şu şekilde takip edilebilir:

Seherden (YZ: 436), bir ay içinde (YZ: 448), iki yaşında (YZ: 456), bir gün (YZ: 624, 2854, 3491), bahâr oldı şitâ eyyâmı geçdi (YZ: 648), günlerde bir gün (YZ: 863, 2331, 2528, 3297), aħşam oldı (YZ: 890), niçe gün (YZ: 905, 2856, 3038, 4310), sükûna vardı tâ kim oldı aħşam (YZ: 971), geçende (YZ: 1008), bu günden (YZ: 1019), niçe gün niçe ay oldı (YZ: 1134), mübârek sâ‘at idi vaqt-i mergûb (YZ: 1157), ıraġ iken daħı konna maġ zamânı (YZ: 1180).

Meger bir gice (YZ: 1527), bir ay içinde (YZ: 1664), bir gice (YZ: 1757, 4457, 4938, 4970), bu minvâl üzre geçdi bir iki sâl (YZ: 1861), ‘ayân oldı zamân-ı şubh-ı şâdik (YZ: 1921), namâz üstinde eylerken niyâzı (YZ: 1965), meger bir gün gelip nevrüz-ı rüşen (YZ: 2126), mübarek demde vü kütlu zamânda (YZ: 2134), düġünü günü (YZ: 2178), bu hâl üstine geçdi niçe eyyâm (YZ: 2232), o gün (YZ: 2400, 2468, 3029, 3610), bu gün (YZ:

2416), şehirden (YZ: 2468, 4466), bir aydan sonra (YZ: 2484), şabâhın geldi (YZ: 2605), bir niçe gün (YZ: 2700), aḥşam oldu (YZ: 2773), o gice (YZ: 2776), zamân ile (YZ: 2815), her-bâr (YZ: 2821), niçe yıl (YZ: 2831, 4343), ezelde (YZ: 2871).

Bu hâl üstine geçdi niçe demler (YZ: 3003), yarın-bir iki gün (YZ: 3025), ol hîn (YZ: 3443, 3525), ol ân (YZ: 3470, 3777, 4631), bād-ı şehir (YZ: 3477), o demde (YZ: 3736, 4913), hemânâ (YZ: 3917), Yûsufdan ayrıldığı sâ'at (YZ: 3968), bu tertîb ile geçdi niçe eyyâm (YZ: 4163), kârânu gice içre (YZ: 4188), bir niçe yıl (YZ: 4263).

Ol eşnâlarda (YZ: 4279), bunca yıldur (YZ: 4506), ol sâ'at ol nefes ol laḥza ol ân (YZ: 4523), o gündend (YZ: 4526), bu hâl üstine geçdi niçe müddet (YZ: 4595), yedi yıl (YZ: 4598), pes andan sonra irişdi yedi yıl (YZ: 4603), bahâr (YZ: 4917), bu hâl ile niçe yıl niçe mühlet (YZ: 4931), bu eşnâda (YZ: 4702), irişdi bir zamân-ı ḥasret-engîz (YZ: 5003), ḥazân irdi (YZ: 5004), üç gün (YZ: 5059), dördüncü gün (YZ: 5060).

Mesnevîde zamanın, yer yer itibarî bir nitelik kazandığı görülür. Örneğin Yûsuf'tan ayrı düşen Ya'kûb, oğlu için ağlayıp inlerken akşam olur. Şâir, akşam oluşunu Yûsuf'un ayrılığına bağlar:

Sükûna vardı tâ kim oldu aḥşam

Firâk-ı Yûsuf itdi rûzını şâm

(YZ: 971)

Mısır'a gelin gelen Zelfhâ, Yûsuf'a kavuşma ümidiyle yolda büyük bir heyecan yaşar. Konuyla ilgili yorum yapan şâir, Zelfhâ'nın gelecekte habersiz olduğunu ve yıllarca gündüzünün geceye döneceğini söyler:

Ne bilsün bu mürûr-ı devr-i eyyâm

İdiser niçe yıllar rûzını şâm

(YZ: 2125)

Zelfhâ'nın düğün günü, onun rûh hâlinin etkisiyle ona matem günü gibi gelir:

Sürürü bâ'îş-i derd ü ğam oldu

Düğünü günü rûz-ı mâtem oldu

(YZ: 2178)

Eserde zamanla ilgili yapılan mantık hatalarına da rastlanır. Babası tarafından zincire vurdurulan Zelfhâ rüzgârdan, aydan ve güneşten yardım diler. Onlardan cevap alamayınca Allâh'a dua eder. Putperest bir kadının henüz Allâh'a îmân etmeden ona dua etmesi, man-

tık hatasıdır. Zelîhâ, mesnevînin sonlarına doğru Allâh'a îmân eder. Şâir, zamanla ilgili bu ayrıntıyı gözden kaçırmış olmalıdır:

Görür ğayrıdan olmaz derde dermân
Didi ey derde dermân ıssı Sübhân (YZ: 1949)

Zelîhâ'nın babası da kızını iyileştikten sonra putlarına değil de Allâh'a dua eder. Bu kısım da şâirin dikkatini çekmemiş olmalıdır:

Eyü olmuş ciger-güşem mizâcı
Hakîm-i Lâ-yezâl itmiş 'ilâcı (YZ: 2006)

Ken'ânlı ihtiyarın anlattıklarına göre Yûsuf'tan ayrılan Ya'kûb, kendisine ağlamak için Beyt-i ahzân adında bir ev yapmıştır:

Bir ev yaptı ki anda ola giryân
Kodî adını anuñ Beyt-i ahzân (YZ: 2582)

Yûsuf'u kuyuya atan kardeşler, daha babalarına hiçbir şey söylememişken, kendi aralarında Yûsuf'un gömleğine kan sürerek gömleği Beyt-i ahzân'a götürmeyi tasarlarlar. Bu şekilde babalarını Yûsuf'un öldüğüne inandırmayı düşünürler. Ya'kûb'un, Yûsuf'un ölüm haberini almadan yas tutması düşünülemez. Bu haberin ardından, bu ev inşa edilmesine rağmen zamanı karıştıran anlatıcı, ev inşa olmadan varmış gibi davranır. Bu durum doğu edebiyatında ortak bir malzemenin sürekli işlenmesinden kaynaklı bir dikkatsizlik olmalıdır. “*Gömleğinin yarısına kan sürelim. Hüzün evinde ağlayalım*” anlamındaki beyitte -Ken'ânlı ihtiyarın haberinden çok daha önce- kardeşlerin dilinden böyle bir evin varlığından haberdar oluruz:

Sürelüm gönleginüñ nişfına kan
İdelüm Beyt-i ahzânında efgân (YZ: 883)

Ken'ânlı ihtiyardan Ya'kûb'un haberini alan Yûsuf, kendinden geçmiş bir hâlde saraya döner. Onun bu hâlini gören Zelîhâ, yaşadıklarını anlatması için ona ısrar eder. Zelîhâ, putperest olduğu hâlde Allâh'ın hakkını ortaya koyarak Yûsuf'a ricada bulunur. “*Allâh hakkı için, yedi gök, yüce arş hakkı için*” anlamındaki beyit, bu çelişkiyi ortaya koyar:

Eyitdi Hâk Ta'âlâ hâkķı için
Yedi gök 'arş-ı a'lâ hâkķı için (YZ: 2651)

Zelîhâ'nın ısrarı üzerine hayat öyküsünü anlatan Yûsuf'un, Mısır'a sultân olmaksansa Ken'ân diyarının dervişi olmayı yeğlemesi de zaman açısından bir tutarsızlık olduğunu gösterir. Yûsuf henüz Mısır azizi olmadığı hatta Zelîhâ'nın kölesi olduğu hâlde, böyle bir yorum yapar. “*Bugün Mısır'a sultân olmaksansa Ken'ân diyarının dervişi olmam daha iyiydi*” anlamındaki beyitte bu tutarsızlığı görmek mümkündür:

Bu gün olmağdan ise Mısra sultân
Yeg idi kim olam dervîş-i Ken'ân (YZ: 2678)

Geceleyn sarayında mumla konuşan Zelîhâ, henüz îmân etmemesine rağmen Allâh'tan kendisini öldürüp yok etmesini ister:

Murâdumdur fenâ-yı muṭlak olmak
Kâbül itse du'âmı Hâzret-i Hâk (YZ: 3540)

3.1.6.1.5. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Yûsuf ve Zelîhâ hâkim bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Mesnevîdeki her şeyi gören ve bilen konumundaki anlatıcı, kişilerin geçmiş ve geleceklerine hâkimdir.

Ya'kûb'un, Yûsuf'u kardeşleriyle göndermesinin ardından yorum yapmaya başlayan anlatıcı, eserin nasıl ilerleyeceğinin, hatta nasıl sonlanacağını farkındadır. Anlatıcının verdiği bilgiye göre Yûsuf, babasından irşâd dolayısıyla ayrılmıştır. Yani ilerleyen bölümlerde Yûsuf, irşâd vazifesiyle okurun karşısına çıkacaktır ki öyle de olur. “*Ya 'kûb'a dert ve Yûsuf'a gam gelir. Allâh bilir ya maksat irşâddır*” anlamındaki beyit, böyle bir vazifenin habercisidir:

Gelür Ya'kûba derd ü Yûsufa gam
Ġaraż irşâddur Allâhu a'lem (YZ: 739)

Okurla konuşmaya başlayan anlatıcı, Yûsuf'un babasından ayrılmasıyla ilgili yorumlarına devam eder. Bütün bu sıkıntılar, Yûsuf için imtihandır:

Bu sözi bilmeyen bilsün muḥakḳak
Kulını imtiḥân itmekdedür Hâk (YZ: 741)

Zelîhâ'nın Mısır'a doğru yola koyuluşunu anlatan şâir anlatıcı, yaptığı yorumlarda büyük ümitlerle yola koyulan Zelîhâ'nın, beklediğinden çok farklı hâllerle karşılaşacağını önceden haber verir:

Müfid olmaz talebkāruñ şitābı
 İñen bāzāra şıǵmaz ev hisābı
 Olur taǵdır olan insāna ta‘yın
 Yemez umduǵını mihmān-ı miskīn (YZ: 2122-2123)

Yûsuf’u katlettirmeyi düşünen aziz, ana kucağındaki bebeğin konuşarak Yûsuf’u savunması ve hizmetçilerin, Yûsuf’un doğruluğuna şehadet etmeleri üzerine düşüncesinden vazgeçer. Araya girerek yorum yapan anlatıcı, bu ifadelerin Yûsuf’u koruduğunu, belâyı erteleyerek onun üzerinden uzaklaştırdığını söyler. Yûsuf’un yaşayacağı sıkıntıların olduğunu önceden bildirerek okuru yönlendirir:

Qazāya hüsni ta‘bır oldı kalkan
 Belā-yı şerri te’hîr itdi ol ān (YZ: 3899)

Anlatıcı kimi zaman, hikâyeyi yazanın kendisi olduğunu belirtmekten çekinmeyecek kadar pervasız davranır. “*Kalem gibi parmaklarının vasfını nasıl yazayım? Kalem onu vasfetmekte aciz kalır*” anlamındaki beyitte anlatıcı, kimliğini açıkça ortaya koyar:

Qalem barmaǵı vaşfin nice yazam
 Qalem ‘āciz anuñ vaşfinda her dem (YZ: 1389)

Anlatıcı o kadar terakki etmiş konumdadır ki meselelerin bütün sebep ve sonuçlarını, hadiseyi bizzat yaşayan kahramanların bilmediklerini bile bilir. Yûsuf’un kendisinin, zindanda bu kadar uzun süre kalmasının sebebini bilip bilmediği meçhuldür fakat anlatıcı, son derece emin bir vaziyette bunun sebebini onun başkalarından medet beklemesi olduğunu söyler. Padişaha yakın bulunan genç, zindandan çıkarken Yûsuf, ondan içinde bulunduğu durumu padişaha anlatmasını istemiştir. İhtiyacını bizzat Allâh’a değil de başkalarına bildirmesi, onun uzun süre zindanda kalmasına sebep olmuştur:

Anuñcün Yūsufa geldi bu acı
 Ki oldı ğayra ‘arz-ı ihtiyācı (YZ: 4264)

Anlatıcı, sadece okurla konuşmakla kalmaz. İstediginde hikâye kahramanlarına da seslenir. Ya‘kûb’un, Yûsuf’tan ayrılmasının hakikî sebebini Allâh’ın takdiri olduğunu, kardeşlerin arada bahane olduğunu düşünen anlatıcı, Ya‘kûb’a seslenerek tasarruf sahibinin Allâh olduğunu, burada tedbirlerin işe yaramayacağını söyler:

Bahâne oldu bu hicrâna ihvân
 ‘Ayân olmağ için taqdîr-i Yezdân
 Taşarruf Hazret-i Haqqûndur ey pîr
 Burada aşşı itmez rây u tedbîr

(YZ: 735-736)

Yûsuf’tan ayrıldıktan sonra Ya‘kûb’un çektiği sıkıntılardan söz eden anlatıcı, Allâh’a yakınlığın ancak meşakkat çekmekle mümkün olacağına inanır. “*Tarîkat yolunun yolcusu olursan sana bu nasihat yeter*” anlamındaki beyitte, Allâh’a ulaşma yolunda mücadele edene nasihat olarak, anlattıklarının yeterli olduğunu ifade eder:

Olursañ sâlik-i râh-ı tarîkat
 Yeter saña bu pend ü bu naşîhat

(YZ: 1156)

Bir süreliğine ortadan çekilen anlatıcı; Zelîhâ’nın, rüyasında ikinci defa Yûsuf’u görmesi üzerine yorum yapmaya başlayarak varlığını tekrar hissettirir. “*Yürü, bütün kâinatı gözden çıkar. Gözünü kapat ki sevgilinin yüzünü görebilesin*” anlamındaki beyitte anlatıcı, sevgiliye ulaşmak isteyen âşığa seslenir:

Yürü gözden bırak kevn ü mekânı
 Gözüñ yum tâ göresin rüy-ı cânı

(YZ: 1774)

Anlatıcı, Yûsuf’u gördükten sonra îmân eden Bâzığa’yı, Allâh’ın yarattıklarını bırakıp Allâh’ı sevdiği için takdir eder:

Zihî zen kim olup merdâne kârı
 Kodı mahlûkı sevdi Kirdigârı

(YZ: 2383)

Anlatıcı zaman zaman kimliğini o kadar belli eder ki neredeyse hikâyeye kahramanlarından biri olduğu zannedilir. Oğullarının ellerinde kanlı gömlekle, dövünerek geldiklerini gören Ya‘kûb’un aklı başından gider. O anda Ken‘ân’ın bütün taşlık alanları delinir. Şâir anlatıcı bizzat orayı gördüğünü, dağ ve taşların gözyaşından aşınmış hâlde olduğunu söyler. “*Rivayet edilir ki o an bu dertle Ken‘ân diyarının bütün alanları delindi. Gidip orayı açık bir şekilde gördüm. Dağ ve taşlar gözyaşından aşınmış*” anlamındaki beyitler, anlatıcının hikâyeye olan dahlinin derecesini ortaya koyar:

Rivâyetdür ki bu derd ile ol ân
 Delindi cümle sengistân-ı Ken‘ân

Varup gördüm orayı zâhir ü fâş
Aşınmış gözyaşından tağ ile taş

(YZ: 913-914)

3.1.6.2. Çerçeve Hikâyelerdeki Tahkiye Unsurları

Bu bölümde, mesnevîdeki çerçeve hikâyelerin tahkiye yapısı incelenecektir.

3.1.6.2.1. Birinci Çerçeve Hikâyedeki Tahkiye Unsurları

Birinci çerçeve hikâyede, güzel kız ve kızın âşığı hikâyenin birinci dereceden kişileridir. Olaylar, onların aşk maceraları etrafında şekillenmiştir. Güzel kız, güzelliğiyle öne çıkar. İkinci ayırıcı özelliği ise âşığına sâdik kalarak yıllarca onu beklemesidir. “*Bir zaman inci dişli bir kız, Aden şehrini süslendirdi. Kemâldeki güzelliği herkes tarafından kabul gördü. Güzelliğinin mükemmelliğiyle benimsendi, bütün âlem onu ölümüne sevdi*” anlamındaki beyitler, bu kızın tanıtımına ayrılmıştır:

Zamân ile bir incü dişlü duhter
‘Aden şehrine virdi zîb ü zîver
Kemâl-i hüsn ile oldı müselleme
Ölümlüsü dirildi cümle ‘âlem

(YZ: 2815-2816)

Kızın âşığını ayrıca tanıtmayan anlatıcı, onun nasıl biri olduğunu davranışlarıyla çizer. Onun öne çıkan özellikleri; sahip olduğu vefâ duygusu, kararlılığı ve sabırdır. Âşık, yıllarca dünyanın dört bir tarafını dolaşmış fakat sevgilisini aramaktan asla vazgeçmemiştir. “*Hindistan’ı, Sind’i, Anadolu ve Şâm’i gezerek şöretli sevgilisini aradı fakat bulamadı. Dünyayı dokuz dolaştı. Sıkıntı denizi taşıp başından aştı*” anlamındaki beyitlerde, âşığın kararlı tavrıyla karşı karşıya kalırız:

Gezerdi Hindi Sindi Rûmı Şâmı
Aradı bulmadı yâr-ı be-nâmı
Yedi ilkimi ol toğuz tolaşdı
Melâlet bahri taşdı başdan aşdı

(YZ: 2841-2842)

Hikâyede birinci şahıslar dışında en fazla fonksiyon üstlenen kişiler, kızın babası ve dadısıdır. Kızın babası, kurgudaki işlevi itibariyle yardımcı şahsa yaklaşıp. Dadının fonksiyonu ise dekordan öteye geçmez. Kızın babasıyla ilgili bildiklerimiz, bey olduğudur. Kızına olan teveccühlerden rahatsızlık duyan baba, kızını alıp başka memlekete göçer. Bu yönüyle âşıkla sevgilinin kavuşmasına engel olan karşı kişi pozisyonundadır.

Kızın dadısı canlı bir kişi olarak tanıtılmaz. Kızın kendisine verdiği talimatı harfiyen yerine getiren bir kişi olarak karşımıza çıkar. Onu çok yönlü tanıma şansımız olmaz. Hikâyenin başında kıza âşık olanlar da hikâyeye dekor tesis ederler. Hikâyedeki mekânlar Aden şehri, Mağrip diyarı ve Çin'dir.

Geçmiş zaman içinde yaşandığını öğrendiğimiz hikâyede, anlatı zamanının ritmini etkileyen farklı tekniklerden faydalanılmıştır. Bunların başında özetlemeler gelir. Âşığın, sevgiliyi aramaya koyuluncaya kadarki Çin'de geçen hayatı, özet geçilir. Kısacası âşık, burada nakkaşlık konusunda uzmanlaşmış, sonra da sevgilisini bulmak için burayı terk etmiştir:

Muḥaşşal san' atında oldu mâhir
Diyâr-ı Çini ḳodı gitdi âḫir (YZ: 2834)

Âşığın, sevgiliye kavuşması özet olarak anlatılır. “*Sözün kısası, maksadı her yönden gerçekleşince sevgilisine kavuştu. Sonunda birbiriyle nikâhlandılar. Âşığın arzusu yerine geldi*” anlamındaki beyitlerde kavuşma özetlenir:

Olup her vech ile maḳşûdı ḫâşıl
Muḥaşşal oldu cânânına vâşıl (YZ: 2857)
Nikâh itdiler âḫir bir birine
İrişdi âşıḳuñ cânı yirine (YZ: 2859)

Zamandaki atlamalar, anlatının hızını artırır. Âşık, sevgilisini aramaya koyuluncaya kadar yıllarca Çin'de nakkaşlık yapar:

İdüp naḳḳâşlık 'ilmini ḫâşıl
Oturdu Çinüñ içinde niçe yıl (YZ: 2831)

Güzel kızın dadısı, kızın sevgilisinin gelmesini beklerken bir gün, beklenen âşık oraya gelir. “*Bir gün o dadı beklerken o tasvir sahibi gelip gölge saldı*” anlamındaki beyitte, dadının nöbete başlamasından âşığın oraya gelmesine kadar geçen süre örtük olarak atlanmıştır:

Ṭururken muntazır bir gün o dâye
O taşvîr işşı geldi şaldı sāye (YZ: 2854)

Âşık, sevgilisinin işaretini aldıktan sonra kendisini kaybeder ve günlerce baygın hâlde kalır. “*Nice gün gölge gibi yatıp kaldı. Vücûdu güçsüzleşip hayrete düştü*” anlamındaki beyitte, günlerce devam eden bu süreç atlanmıştır:

Niçe gün sâye gibi yatdı ƣaldı
Teni bî-taƣat oldu ƣayret aldı (YZ: 2856)

Âşığın, sevgilisini aramasıyla ilgili yorum yapan anlatıcı, olay zamanını kısa süreliğine durdurur. “*İnsan sevgilisi olmadan gurbette duramaz. Sevgilinin bulunmadığı cennet ona cehennem gibi gelir*” anlamındaki beyitte, zamandaki bu duraklamayı görmek mümkündür:

Ƣuramaz yârsız gurbette âdem
Olur dildârsız cennet cehennem (YZ: 2835)

Güzel kız ve babası yolculuğa çıktıktan sonra anlatıcı, geriye dönerek kızın sevgiliyle olan birlikteliğini dile getirir:

İdüp bir ‘âşığı maƣbûl-i ƣazret
İderlerdi uğurlayınca şoƣbet (YZ: 2820)

Anlatıcının hikâye sonunda yaptığı bir geriye dönüşten kızın babasının, vefat ettiğini öğreniriz:

Atası fevt olup ƣalmış o dildâr
Visâli gülşeninde ƣalmamış ƣâr (YZ: 2858)

Hikâyede anlatıcı Zelîhâ gibi görünse de, Zelîhâ’nın ardındaki ses şâire aittir dolayısıyla hikâyeyi anlatan şâirin kendisidir.

3.1.6.2.2. İkinci Çerçeve Hikâyedeki Tahkiye Unsurları

İkinci çerçeve hikâyenin birinci dereceden kişileri, İbrâhîm peygamber ve oğlu İsmâ’îl’dir. Anlatıcı, onları doğrudan tanıtmaz. Onları hadiseler karşısında sergiledikleri yüksek tavırlarla tanıma imkânı buluruz. Gerek İbrâhîm peygamber gerekse oğlu İsmâ’îl, Allâh’tan gelen emirleri tam bir teslimiyet içinde kabul edip yaşarlar. Aynı zamanda onlar, anlatıcının düşüncelerine sözcülük de yaparlar.

İsmâ‘îl’in annesinin, olay akışını etkileyecek bir işlevi yoktur. Şeytân, İbrâhîm peygamber ve ailesi için karşı kişidir. Şeytânın konuşmalarından, İbrâhîm peygamber’in tek çocuğunun İsmâ‘îl olmadığını, onun dışında da çocuklarının olduğunu öğreniriz.

İbrâhîm peygamber döneminde yaşanan olayların mekânı Kâbe’dir:

Hiţâb-ı ‘izzet irişdi ezelde

Diyâr-ı Ka‘bede bir hoş maħalde

(YZ: 2871)

Doğrudan olay anlatımıyla başlayan bu hikâye, bir öncekinde olduğu gibi şâir anlatıcı bakış açısıyla kaleme alınmıştır.

Bölümün Genel Değerlendirmesi

Çalışmanın bu bölümünde *Yûsuf ve Zelihâ* üzerinde durulmuştur. Öncelikle eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları ele alınmıştır. Şekil incelemesinde *Yûsuf ve Zelihâ* tanıtılmış, mesnevînin bölümleri hakkında genel bilgi verilmiş; mesnevî, vezin ve kâfiye açısından incelenmiştir. Muhteva incelemesinde mesnevînin asıl konusu aşk olduğu için öncelikle bu konu üzerinde durulmuş, ardından sosyal hayat, din, tasavvuf, tarih, efsane ve mûsikî konuları incelenmiş, ayrıca şâirin müstensihle ilgili değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Dil ve üslûp incelemesinde mesnevînin başlıklarında, girişinde ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde tercih edilen dil özellikleri, kullanılan tamlamalar, Eski Anadolu Türkçesine ait kelime ve ekler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ibareler, edebî sanatlar, gözlemler, tasvirler, dua ve beddualar üzerinde durulmuştur. Sonra mesnevî özetlenmiş, asıl hikâyenin ve içindeki çerçeve hikâyelerin tahkiye yapısı ortaya çıkarılmıştır. Mesnevî özetlenirken temaya uygun başlıklar tarafımızdan verilmiştir. Başlıkların orijinalleri de dipnotta yazılmıştır.

Yûsuf ve Zelihâ geleneğe bağlı kalınarak yazılmış orijinal bir mesnevîdir. Yahyâ, mesnevîsini yazma sebebini açıklarken genç yaşta âşık olduğunu, ızdırabını dindirmek ümidiyle memleketini terk ederek Şâm’a, oradan da Ken‘ân’a gittiğini söyler. Bir yıl Külbe-i ahzân’da kaldığını ifade eden şâir, kendisini zaman zaman Ya‘kûb peygamberin yerine koyar. Yûsuf’un özlemine dayanamayarak Mısır’a gider. Yûsuf’u hatırlatan bu güzel şehir, şâirin mesnevîyi yazmasına vesile olur.

Mesnevî sağlam bir vezinle kaleme alınmıştır. Mesnevîde bütün kâfiye çeşitleri bulunur, bunların büyük çoğunluğunu mücerred ve mürdef kâfiyeler oluşturur. Mesnevîdeki

redifler hem kelime hem ek hem de ek ve kelimenin birleşmesinden oluşur. Nadiren de olsa, revî harfinin farklı kullanılmasından kaynaklanan kâfiye kusurlarına rastlanır.

Muhteva incelemesinde mesnevînin asıl konusunun aşk olduğu, ilk aşamada beşerî olarak başlayan bu aşkın, kişileri ilâhî aşka götürecektir bir mecraya doğru aktığı görülmüştür. Mesnevîdeki diğer konular da klasik mesnevî geleneği sınırları dâhilinde ele alınmıştır.

Eserin sade ve samîmî bir dille kaleme alındığı, Türkçe söyleyişin mesnevîye hâkim olduğu görülmüştür. Atasözü ve deyimlerle zenginleştirilen mesnevîde, halk söyleyişleri çokça yer tutar. Edebî sanat ve tasvirler mesnevînin mesajına destek verecek niteliktedir. Şâir, okura iletmek istediği düşünceleri, gözlemleriyle destekleyerek akla yaklaştırır.

Şahıs kadrosu incelendikten sonra mesnevînin birinci dereceden kişilerinin Yûsuf ve Zelîhâ olduğu kanaatine varılmıştır. Bütün yan vakalar onlarda odaklaşır. Çoğu zaman anlatıcın düşüncelerine sözcülük yaparlar. Hikâye boyunca merak unsurunu canlı tutan, Zelîhâ'nın Yûsuf'a kavuşma uğraşdır. Mesnevînin temel vakasını tamamlayan şahıslarla birinci dereceden kişiler arasında yeterli düzeyde ilişki kurulmuştur. Eser, dekor düzeyindeki şahıslar yönüyle zengindir.

Olay halkaları, tam bir nedensellik ilgisi içinde birbirlerine sağlam bir şekilde bağlanmıştır. Eserde dengelerin sürekli değiştiği, kahramanların yeni düzene uyum sağlamak zorunda kaldıkları görülür. Aksiyon kimi yerde yükselmiş, kimi yerde düşmüş, zaman zaman da düz bir seyir izlemiştir.

Olayların temel mekânı Mısır'dır. Mısır dışındaki olaylar Şâm, Ken'ân ve Mağrip diyarında yaşanmıştır. Gerek açık gerekse kapalı birçok mekânın yer aldığı mesnevîde, açık mekânların sayısı kapalı mekânlara oranla daha fazladır. Devre ait en fazla ipucu barındıran yer, mesnevînin başlangıcında Mısır'ın anlatıldığı bölümdür. Mekânın zaman zaman itibarî bir boyut kazandığı, hikâye kişilerinin rûh hâllerini derinlemesine yansıttığı görülmüştür. Mekân, kişilerin rûhsal durumlarına göre bazen genişleyip bazen de darlaşabilir. Mesnevîde kaynağını dinden alarak oluşturulmuş metafizik mekânlara da rastlanmıştır. Mekân unsuru, kişilerin temsil ettikleri değerlerle uyumlu olacak şekilde kullanılmıştır.

Mekân tasvirleri, anlatılacak olaya uygun zemin hazırlama düşüncesiyle ya da mesnevî kişilerinin rûh hâllerini yansıtmaya gayesiyle yapılır. Bu nedenle kişilerin rûh hâllerindeki değişime paralel olarak dekor tasvirleri de değişir. Mekânla ilgili tasvirlerin büyük çoğunluğunu tabiat tasvirleri oluşturur. Gerçeği olduğu gibi yansıtmayan, anlatıcının hayal

dünyasında şekillenerek okura yansıyan bu tasvirler, yaşanması yakın olaylara işaret eden belirtilerle kaplıdır.

Mesnevînin zamanı uzun bir insan ömrünü içine alacak genişliktedir. Mesnevîde hikâye zamanını etkileyen birçok anlatım tekniğine yer verilmiştir. Olay zamanının uzun olduğu yerler özet geçilmiş, önemsiz görülen bazı zaman aralıkları atlanmış, böylece olay zamanı hız kazanmıştır. Atlanan sürenin açık belirtildiği yerler, belirsiz bırakılanlara oranla daha azdır.

Şâir, olayların yoğunluk kazandığı yerleri, kişilerin duygularını, vurgulamak ve dikkat çekmek istediği yerleri, sahneler oluşturarak okura yakınlaştırır. Bu şekilde anlatma süresini daha geniş bir zaman aralığına yayarak olay zamanının yavaşlamasına sebep olur. Analiz tekniğinden faydalanılan yerlerde de olay zamanı yavaşlar. Tasvir ve yorumlar ise olay zamanını durdurur. Yorum örneklerinin çoğu anlatıcıya ait olup hikâye kişilerinin yaptıkları yorumlar sınırlıdır. Anlatıcının okura da yorum yapma hakkı tanımadığı, gerek olay öncesi gerek olay anında gerekse olaylar neticelendikten sonra yorum yaparak olaylarla ilgili okuru yönlendirdiği görülür.

Yapılan geriye dönüşler ve ileri kırılmalar, olay zamanını genişletmiştir. Birkaç saat ve gün gibi kısa bir süre öncesine dönük olan dar anlamda geriye dönüş örnekleri, uzun zaman dilimlerini içine alan yapıcı geriye dönüş örneklerine oranla daha azdır. İleri kırılma örnekleri; kişilerin rüyaları, kendi aralarındaki konuşmaları, anlatıcının olay ve kişiler hakkında yaptığı tasvir ve yorumlarla sınırlıdır. Rüya, konuşma ve yorumlar aracılığıyla gelecekte yaşanacak olaylar sezdirilmiş, böylece olay zamanı geniş bir zaman aralığına yayılmıştır.

Olayları geçmişten başlatarak şimdiye kadar getiren anlatıcı, özet ve eksiltilere başvurarak zaman bildiren ifadelerden sıkça faydalanmış, böylece eserini belli bir zaman çizgisine oturtmayı başarmıştır. Zamanı, çoğu yerde belirsizlik bildiren ifadelerle anlatmasına rağmen, zaman bildiren ifadelere sıklıkla yer vermesi, zamanın takibini kolaylaştırır.

Mesnevî, hâkim bakış açısıyla kaleme alınmıştır fakat hikâyeyi anlatan şâirin kendisi olduğundan anlatıcı, tamamıyla olayların dışında kalmamıştır. Şâir anlatıcı Yahyâ, zaman zaman aradan tamamen çekilmesine rağmen çoğu zaman varlığını yoğun bir şekilde okuyucuya hissettirir hatta neredeyse hikâyeye kişisi olma mesafesine yaklaşır.

Mesnevîdeki çerçeve hikâyelerin yapısı, şâirin kısa hikâyelerden oluşan mesnevîlerinde yer yer rastlanan uzun hikâyeye örneklerine benzer. Olay anlatımının ağırlıkta olduğu bu iki hikâyede, şâir şahıs, mekân, zaman gibi unsurlara dikkat etmez.

Yûsuf ve Zelihâ hem hacim hem de muhteva bakımından zengin bir mesnevîdir. Bu eser, doğu edebiyatlarında kullanılan ortak bir malzemenin, Yahyâ'nın kaleminde yeni bir görüntüye bürünmüş hâlidir. Çift kahramanlı bir aşk macerası üzerine bina edilen hikâyeye, karşılıksız bir aşk uğruna verilen acı dolu bir mücadele olarak da yorumlanabilir. Aşk konusunun ağırlıkta olduğu bu eserin, şâirin tasavvufî cephesini yansıttığı sonucuna varılmıştır.

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. Kitâb-ı Usûl

4.1.1. Kitâb-ı Usûl'ün Yazma Nüshaları*

Mesnevînin yurt içi kütüphanelerinde on sekiz yazma nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan dördü hem Kitâb-ı usûl, hem de Usûlnâme ismiyle kaydedilmiştir. Biri hem Usûl, hem de Usûlnâme şeklinde, diğeri de Usûlnâme olarak kayda geçmiştir.

Kitâb-ı Usûl'ün yurt içi yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Ankara Milli Kütüphane 60 Hk 1/1
2. Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi 22 Sel 2210 (Usûlnâme)
3. İstanbul Bayezıt Umumi Kütüphanesi 3470
4. İstanbul Millet Kütüphanesi (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) 986/2, 986/3, 986/4 (Usûl/ Usûlnâme), 994 (Kitâb-ı Usûl/Usûlnâme), 994/1 (Kitâb-ı Usûl/Usûlnâme), 1001/2 (Kitâb-ı Usûl/Usûlnâme), Mükerrer 904
5. İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi 4165, 34 Nk 4165
6. İstanbul Köprülü Kütüphanesi 34 Ma 719/6 (Kitâb-ı Usûl/Usûlnâme), No. 719
7. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi (Lala İsmail Efendi) 568/2; (Laleli) 1667
8. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. T.1967/2, No. T. 1667

Mesnevînin yurt dışı kütüphanelerinde üç yazma nüshası tespit edilmiştir. Eserin yurt dışı yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Bosna Hersek The Ghazi Husrav Bey Library 214
2. Fransa Bibliotheque Nationale de France Regius
3. İngiltere British Museum Or. 1147/4

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu'nda mesnevînin Türkçe yazmalar sitesine geçmeyen iki nüshası tespit edilmiştir: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1800/2, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1967/3 (1961: 58-59).

Mesnevî üzerine 1996 yılında Mehmet Akif Alkaya tarafından İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans tezi yapılmıştır. Alkaya, İstanbul Üniversitesi

* Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları Türkiye yazmaları web sitesinden ve İstanbul Üniversitesi Hamseler Kataloğu'ndan tespit edilmiştir.

Kütüphanesi T 1967/3, Millet Kütüphanesi Ali Emirî Efendi Kitaplığı 986/4, Beyazıt Umumi Kütüphanesi 3470, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Kitaplığı 1667 numaralı nüshaları kullanarak metnin çeviri yazısını hazırlamıştır.

4.1.2. Kitâb-ı Usûl'ün Şekil İncelemesi

Kitâb-ı Usûl, hamsenin dördüncü mesnevîsidir (Çavuşoğlu, 1986: 345). Üç bin iki yüz otuz yedi beyitten oluşan mesnevînin girişinde; kaleme hitâb, münâcât, tevhid, na't, mi'râc, Kanûnî Sultân Süleymân'a e eserin yazılış sebebi bölümleri yer alır.

Kaleme hitâbda, kalemle konuşan Yahyâ, kalemi birçok açıdan över. Kalem adı altında insan-ı kâmilî kasteden şâir, onun hâliyle ve diliyle Allâh'ı perdesiz bir şekilde gösterdiğini düşünür. Mana âlemini, vücûd âlemine çıkararak kalem, insanların mana yüzünü görmelerini sağlar. Kalem, ilâhî sırların mahzeni olan gönle tercüman olur. Yazdıklarıyla gönlü aydınlatan kalem, yolunu şaşırانları nasihatle yola getirir. Hak söz söyleyen kalemin anlattıklarını ancak manevî yönü güçlü olanlar anlar.

Münâcâta, yaptığı ibâdetleri yetersiz bulan, kendisini günâhlarla kirlenmiş gören şâir, hesap gününde Allâh'ın kendisine yardım etmesini ister. Allâh'a ulaşmak için kendi varlığından kurtulmak isteyen Yahyâ, bu konuda da Allâh'tan yardım bekler. İmanla ölebilmek, heveslerine uymamak, günâhlardan uzak durabilmek, dünya endişelerinden kurtulmak için Allâh'a dua eder.

Tevhidde, Allâh'ın ilminin sınırsızlığı, ezeli ve ebedî oluşu, insan aklının Allâh'ı hakîkatiyle tanıyamayacağı, yoktan var edilen dünyanın sürekli Allâh'ın varlığını haber vermesi, kâinatın intizamla yaratılması, Allâh'ın insanı yaratmasındaki sırlar üzerinde durulur.

Na'tta, Hz. Muhammed, Allâh'ın zât ve sıfat sırlarına ve kâinatın hikmetlerine vâkîf olması, Allâh'ı hem görmesi hem de göstermesi, bütün gizli ilimlerin kendisiyle anlaşılması, ilâhî manaları insanlığa bildirmesi, diğer peygamberlere üstünlüğü, son peygamber olması gibi özellikleriyle övülür.

Mi'râc, sâdik âşığın Allâh'ın cazibesine kapılarak onun cemâlini seyretme mutluluğuna ereceği yorumuyla başlar. Hz. Muhammed'in Mi'râc Gecesi'nde yaşadığı hâller ve uğradığı mekânlar üzerinde durulur. Onun Allâh'ı perdesiz bir şekilde görmesi ve ümmeti için şefaât talebinde bulunması anlatılır.

Kanûnî Sultân Süleymân'a övgüde, onun savaş ve fetihteki ustalığı, zaferle neticeleşen birçok sefere katılması, adaleti, cömertliği, yardımseverliği, dine bağlılığı, sosyal hayatı düzenleyici kurallar getirmesi, ilmî yönü ve şiirdeki ustalığı üzerinde durulur.

Mesnevîye, kaleme hitâbla başlayan şâir, eserin yazılma sebebinde kalemi konuşur. Kâmil insanlara değer verilmediği, kahramanların görmezden gelindiği, namuslu kimselerden yüz çevrildiği, âlimlerin değerinin anlaşılmadığı, doğruluğun insana bir getirisinin olmadığı bir zamandır. Kemâl sahiplerinin kimsesiz kalmalarından yakınan kalem, cevherini ortaya koyamamanın insanı üzdüğünü belirtir. Câhillerin kemâl sahiplerine hürmet göstermemelerinde şaşılacak bir şey olmadığını düşünür. Onlara, irfân sahiplerinin itibar göstermesini yeterli bulur. Zoru başarmanın, daha önce kimsenin yazmadığı bir kitap yazmanın gerekliliğine dikkat çeker. Bu konuşmayı dinleyen şâir, ismini ölümsüzleştirmek için bu mesnevîyi yazmaya karar verir.

On iki makam ve yedi şu'beden oluşan mesnevînin makamlarında; adalet, zulüm, uzlet, velîlerin vasıfları, dürüstlük, sükut, hikmetli söz, kahramanlık, aşk, evlilik, gayretsizlik ve kötülük; şu'belerinde ise çalgıcılar, Râfızîlik, gemi yolculuğu, köle ve hizmetkar alımı, insan cinsleri, ahmaklık ve ölüm konuları işlenir. Şâir, mesnevîsini makam ve şu'belerin ardından anlattığı yüzün üzerinde hikâye, latife ve temsille zenginleştirir. Bunların birçoğu şâirin kendi hayat tecrübelerine dayanır.

Yahyâ, sonuç bölümünde, kalemiyle sözü güzelleştiren, eserini tamamladıktan sonra gereken düzeltmeleri yapan, yazıyı açık bir şekilde yazan kâtibe dua ederken doğruyu yanlış birbirinden ayıramayan kâtipten yakınıdır.

Mesnevîye, Bursalı Cinânî Mustafâ'nın "Cilâu'l-Kulûb" adlı bir naziresi vardır. *Kitâb-ı Usûl*'le aynı vezinde yazılan bu eser "ıkd" başlığı altında yirmi bölümden oluşur. Bu bölümler de *Kitâb-ı Usûl*'dekine benzer manzum hikâyelerle zenginleştirilmiştir. Esere bir başka nazirenin de Hulvî Cemâleddin Mahmûd tarafından yazıldığı söylenmekteyse de bu nazire elde mevcut değildir (Alkaya, 1999: 19).

Mesnevî, aruzun mütekârib bahri vezinlerinden fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül vezniyle yazılmıştır. Şâir, mesnevînin 1306. beytinde bunu açıkça belirtir:

Emîrû'l-keâm olanuñ kulu ol

Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül

(KU: 1306)

Mesnevîde en çok rastlanan kâfiye örnekleri, sadece revî harfinin tekrarından kaynaklanan mücerred kâfiyeler¹⁸⁵ ve revîden önce ridf (â, û, î) harfi bulunan mürdef kâfiyelerdir.¹⁸⁶ Zaman zaman revî ve kayddan meydana gelen mukayyed kâfiye örnekleriyle¹⁸⁷ ve revîden önce dâhil ondan önce de te'sîs bulunan mü'esses kâfiye örnekleriyle de karşılaşmak mümkündür.¹⁸⁸ Mesnevîdeki redifler hem kelime¹⁸⁹ hem ek¹⁹⁰ hem de ek ve kelimelerin birleşmesinden¹⁹¹ oluşmaktadır.

4.1.3. Kitâb-ı Usûl'ün Muhteva İncelemesi

Her bir makam ve şu'besi ayrı bir muhteva üzerine kurulan *Kitâb-ı Usûl*'ün makamlarında adalet, zulüm, uzlet, velîlerin vasıfları, dürüstlük, sükut, hikmetli söz, kahramanlık, aşk, evlilik, gayretsizlik ve kötülük; şu'belerinde ise çalgıcılar, Râfîzîlik, gemi yolculuğu, köle ve hizmetkar alımı, insan cinsleri, ahmaklık ve ölüm konuları anlatılır. Sosyal meselelerin öne çıktığı mesnevîde savaş ve askerlikle ilgili konular da önemli bir yer tutar. Tarih, mûsikî, din, tasavvuf, aşk konularının yanı sıra rüya tabiri ve kâtiple ilgili değerlendirme de mesnevîdeki diğer konulardır.

4.1.3.1. Sosyal Hayatla ilgili Unsurlar

Anlatı metinleri kaleme alındıkları devrin tarihî ve sosyal birçok özelliğini yansıtır. Edebiyat tarihleri kadar olmasa da devre ait hadiselerin izlerini bu metinlerde görmek mümkündür. Hikâyeler devre ait sosyal ayrıntıları barındırabileceği gibi hikâyelerde yer alan kahramanların hayat tarzları da hikâyenin kaleme alındığı zamandaki insanların duygularını, düşünce, yaşayış tarzı vb. yönlerini ortaya koyar.

Şâirin, farklı çevrelerden ve muhtelif meslek gruplarından seçtiği kişileri kurmaca âleme taşıması, devrin sosyal atmosferiyle ilgili önemli ipuçları verir. Yahyâ; sûfî, ağa, sahte şeyh, hırsız, fahişe, akıl hastası gibi toplumun farklı kesimlerinden insanlara yer verildiği gibi padişah, vezir ve kadı başta olmak üzere hoca, şâir, sipâhî, imâm, müderris, cambaz, deveci, ayakkabıcı, müfettiş, hizmetçi, câriye gibi birçok meslek grubuna da yer verir.

¹⁸⁵ Şovuk söz ile hem-çü bād-ı seher/Virür şayruya şağa hayli keder (KU: 2996)

¹⁸⁶ Hâkîkatde merd-i şerî' at-şinâs/Bunuñ gibi sözlerde bulmaz esâs (KU: 1399)

¹⁸⁷ Ma'ânîsidür şayd-ı bāğ-ı behişt/Kitâbet aña kayd-ı ' anber-sirişt (KU: 3199)

¹⁸⁸ Qanı ' ömrümün hâşılı kâmilüm/Qanı gönüm eglencesi fâzılum (KU: 3115)

¹⁸⁹ Delünün sözün istimâ' eyledi/Cidâl itdi hayli nizâ' eyledi (KU: 3025)

¹⁹⁰ Salâh ile var ise bir ' âlemün/Düğün bayram olur dem-i mâtemün (KU: 3048)

¹⁹¹ Ne insâni var hem ne hayvânı var/Ne bir lâle-zâr u gülistânı var (KU: 2749)

Mesnevîde üzerinde en çok durulan noktalardan biri, insanları aldatarak para kazanmaya çalışan sahte şeyhlerdir. Şâirin bunlardan yakınması, bu tarz kişilerin o dönemde oldukça aktif olduklarını düşündürür. Kendisine şeyh görüntüsü vermeye çalışan adamın, seferden dönen sipâhînin kapısına giderek ona adanmış adağı olduğunu söylemesi, dini kendi çıkarları için kullanarak insanları aldatan sahte şeyhlerin varlığını ortaya koyar. Ayrıca bu durum sefere giden askerlerin, evlerine sağ salim dönebilmek için adak adadıklarını gösterir:

Gelür ğarîbüñ biri kâpusına
 Dikilür ‘aşâ gibi karşıusına
 ‘Asâsı elinde gözi sürmeli
 Siyâset idüp şehrden sürmeli
 Şağal sînesinde edepsüz hûmâr
 Şanasın boğazında kıl torba var
 Yeşil tâcı var kellesinde ‘ayân
 Tehî nişf-ı bittîlha beñzer hemân
 Bu ğurbet sipâhîye eyler du‘â
 Adanmış adağunı vir dir aña
 Erenler beni saña gönderdiler
 Çıkar nezrûñi şaqlama kıl hâzer

(KU: 905-910)¹⁹²

Yahyâ'nın, Şâm'da sipâhî olarak görev yaptığı dönemde gördüğünü söylediği şarlatanın Anadolu'ya gelerek kendisini insanlara şeyh olarak tanıtmaması da dinin maddî çıkarlar için istismar edildiğini; şarlatanın insanlar arasında şöhret bulmasını sağlayan iki yüzlü adam da bu tarz işlerin koordine olarak yürütülecek kadar yaygın hâle geldiğini gösterir:

O hengâme-ğîr olan ehl-i hevâ
 Gelüp Rûma şeyh olmuş eyler du‘â
 Uyup bir mürâî aña sâyevar
 Virür o kıra günlîye iştiâr
 Velîdür diyü tûrmaz anı şatar
 Velâyetden olmuş velî bî-ğaber

(KU: 938)

(KU: 945-946)

¹⁹² *Kitâb-ı Usûl* ile ilgili örnek beyitler Mehmet Akif Alkaya'nın hazırladığı *Taşlıcalı Yahyâ Kitâb-ı Usûl* isimli basılmamış Yüksek Lisans Tezinden alınmıştır (bk. Kaynakça). Eser isminin kısaltması ve beyit numaraları beyitlerden sonra parantez içinde gösterilmiştir.

Hileci adamın yüksek rütbeli kişiyi aldatmak maksadıyla ona dua ettirmeyi ve fal baktırmayı teklif ettiği hikâye, büyü ve muska yazdırma gibi inanışların da halk arasında yaygın olduğunu gösterir. Dolandırıcı adam, yüksek rütbeliden para koparmak için ona fal açtırmış, muska gibi gösterdiği bir çizelgeyi yalan hikâyelerle onun eline tutuşturmuştur:

Varalum kitâb açdıralum saña
Ya dil bağı yazsun ya itsün du‘â (KU: 958)

Virür aña cedvellü bir kâğıdı
Hikâyet ider kışşa-i zâ‘idi (KU: 969)

Şâirin, insanlar arasında cin yatağı olarak şöhret bulan bir hamamdan söz etmesi, hamam kültürünü göstermenin yanı sıra, cin ve peri gibi varlıkların insanların âleminde önemli bir yer tuttuğunu ve bu tarz konuların kişiler arasında sıkça konuşulduğunu düşündürür:

O ħammâm dillerde mezkûr idi
İçi cin yatağıyla meşhûr idi (KU: 1608)

Fırtınalı bir gece yarısı gençlerin yüksek bir dağa işaret bırakmak için aralarında iddiaya girmeleri, başka bir hikâyede adamın gece yarısı korkulu bir mağaraya giderek cesaret gösterisinde bulunması, toplumdaki kişilerin eğlence tercihlerine örnektir:

Bu eşnâda bir kaç cılasın civân
Yiyüp ićer iken meger nâ-gehân
Ara yirde baćs-i Őecâ‘at kopard
Biri biri ićinde nisbet kopard
Tırup ićlerinde birisi ‘ayân
Bir ulu taća vardı dikdi niŐân (KU: 1591-1593)

Meger var idi bir maćara be-nâm
‘Aceb korpulu cây idi ol maćâm (KU: 1621)

Giceyle biri kıldı da‘vâ-yı merd
Kopardı ara yirde baćs-i neberd (KU: 1624)

Yahyâ, mesnevîsinin muhtelif yerlerinde fahiŐe kadınlardan ve onlarla zaman gećiren düşük ahlâklı erkeklerden de söz eder. “*Nice fahiŐe kadınla nice erkek, bir yere gelip yiyip ićerek eğlenir*” anlamındaki beyit buna örnektir:

Niçe ahpe zenlerle bir niçe er
Gelür bir yire ‘ayş u ‘işret ider

(KU: 2274)

Fuhuştan rahatsızlık duyan şâir, zamandan şikâyet eder. şâir bu konuda o kadar dertlidir ki hacı geçinen birçok kişinin gizlice yasak ilişki yaşadığını, evinin güzellerle dolup taştığını söyler:

Kime hâcı dirseñ ‘acebdür bu dem
Çıkar oltuğında anuñ bir şanem
Ki ya‘ nî nihânîce dil-ber sever
Olur hânesi burc-ı sems ü amer

(KU: 2351-2352)

Zina yapan hocanın hazin sonunu konu alan hikâye, fuhşun zararlarını ortaya koyar. “Zina yapan bir hoca fakir konuma düşerek metresinin yanında itibarını kaybeder” anlamındaki beyit bu adamın acı dolu sonunu yansıtır:

Zinâ ehli bir h‘âce alur faır
Tırur oynasınıñ yanında haır

(KU: 2236)

Fuhuş toplumda o kadar yaygınlaşmıştır ki hikâyelerin bir kısmında, fuhuş teşebbüsünde bulunan adamların bazıları, karşılarında fahişe olarak kendi eşlerini bulurlar. “O sonra gelen çirkin suratlı fahişe, bunun eşi çıktı. (Kendisini aldattığı için) kocasına sövüp saydı” anlamındaki beyit buna örnektir:

O řoñra gelen ahpe-i bed-likâ
Bunuñ ‘avratı ıkdı aldı řaña

(KU: 2279)

şâir, anlattığı hikâyelerden birinde, uzun sakallı bir adamın gece yarısı yasak ilişki yaşadığı sevgilisine giderken yolda yaşadıklarını konu edinir. Bu adamın iki yüzlülüğüne dikkat çekmek isteyen şâir, onun uzun sakallı olduğunu belirtme ihtiyacı hisseder:

şaalı uzun bir mürâi meger
Çıkar oynası hânesine gider

(KU: 2291)

Uzun sakallı ve iki yüzlü adamın gece yarısı aseslere ve subaşıya yakalanması, o dönemin güvenlik teşkilatıyla ilgili önemli bir göstergedir. “Aseslerle subaşıya rastlayınca bu işe şaşıp kalır” anlamındaki beyit, o devir için gece güvenliğinden sorumlu memurların ases ve subaşı olduğunu gösterir:

‘Aseslerle şubaşıya şeş gelür

Şaşar ‘aklı bu işe hayrân kalur

(KU: 2292)

Subaşının, iki yüzlü adamın sözüne inanarak fuhşa teşebbüs etmesi, hem de bunu görev saatleri içinde yapması, güvenlik memurlarıyla ilgili önemli bir eleştiridir. “*Subaşı yüz akçe müjdelik verir. Sakalını öpüp onu avutur*” anlamındaki beyit, subaşının böyle çirkin bir iş için yaşadığı heyecanı yansıtır:

Şubaşı yüz akça beşâret virür

Şakalın öper istimâlet virür

(KU: 2297)

Mesnevîde görevini kötüye kullanan memurların sayısı yukarıdaki örnekle sınırlı değildir. Şâir, tiryaki kadıdan, hazine bekçiliğine getirilen kör muhafızdan ve onu sorguya çeken sağır kadıdan ve devlet malını yiyen vergi tahsiliyle görevli memurlardan dert yazar:

Zamân ile tiryâkilerden biri

Olur kâdı-ı tahtgâh-ı heri

(KU: 2934)

Bir a‘mâ kişi nâzır-ı mâl olur

İşi mâl-ı şâhîde ihmâl olur

Çoşarlar aña kaçınıuñ birini

Ki tefiş ide zulm ü taşşırini

Bu kağı dağı añlamaz hayr u şer

İki kulağı sağır imiş meger

(KU: 640-642)

Görüñ ‘âmil olanlaruñ hâlini

Bu âlile yir pādşâh mâlini

(KU: 684)

Toplum o kadar bozulmuştur ki kişiler, sadece kendi vazifelerini kötüye kullanmakla kalmaz. Şâir, dürüst insanlarla yaşama hakkı tanımayan bir düzenden yakınır. Dürüst bir genç, kendi hakkıyla yüksek bir mertebeye çıkar. Görevine sadık olduğu için devlet erkânı ona düşman olur. Devlet malını çalan hırsızların geçim kaynaklarını keser. Büyüklere hediyeler vermez. Devletin parasını gereksiz yerlerde çarçur etmez. Gencin dürüstlüğü sıkıntı yaşamasına sebep olur. Kötü kişilere iftira ettirerek onun makamını elinden alırlar:

Meger bir Müselmân u toğrı şabi

Alur sa‘y ile bir büyük manşıbı

Şadâkat ider istikâmet ider

Aña ehl-i dīvân ‘adâvet ider

Mu‘în eyledi istiḳāmet elin
 Ḥarāb itdi ḥırsızlaruñ me’kelin
 Ekābir hedāyāsını virmedi
 Nuḳūduñ uşūlini ḳaldırmadı
 Telef itmedi pādşāh mālını
 Gör imdi niçe oldı aḥvālını (KU: 1044-1048)

Eşirrāya itdirdiler iftirā
 Bu toḡrnlıḳ oldı ‘aşā-yı cefā
 Anuñ mañşıb-ı cāhın aldirdılar
 Ezā itdiler anı kaldirdılar (KU: 1050-1051)

Yahyâ da vakıf gelirlerini dürüst bir şekilde kullandığı için hırsız kimselerin iftiralarına hedef olmuş, böylece görevinden alınmıştır:

‘İmāret ḥarāmīsine geldi güç
 Bu toḡrnlıḡum oldı ma‘ nāda suç (KU: 1028)

Birçok hikâyede soygun ve hırsızlık gibi konulara yer verilmesi hırsızlığın da önemli bir toplumsal problem olduğunu gösterir. Bunlar at, altın ve gümüş, hatta kefen hırsızlığı bile olabilmektedir. Hırsızlar evleri soyduğu gibi kervanları da soyarlar:

Zamānıla at uğrusınuñ biri
 Uḡurlamaḡ isterdi bir esteri (KU: 1108)

Bir alay kişi arasında meger
 Uḡurlandı ḥaylice sīm ile zer (KU: 1747)

Gelür Bursa şehrine bir nekbeti
 Kefen şoymaḡ olur anuñ ‘ādeti (KU: 626)

Ḥarāmī evini delerken nihān
 İşidür ḳulaḡı anı nā-gehān (KU: 1548)

Meger kūh-ı Balḳānı bir kārbān
 Geçerken bulutlar gibi nā-gehān
 İki kimse ol kārbāndan ḳalur
 Ḳazā ile biş ḥırsıza şeş gelür (KU: 1563-1564)

Kervandan geri kalan hacının harâmîlerle karşılaşması, hırsızlığın yanı sıra, hac yolculuğunun sıkıntılarını göstermesi açısından da önemlidir:

Birin hâcımüñ yolda ğaflet alur
Gider kâfile yatur uyur alur (KU: 1511)

Didi geldi biş kimse üstür-süvâr
Gözi ‘ayn-ı âteş sözi pür-şerâr
Ecel gibi baña aın şaldılar
Yayan oldılar şoymağa geldiler (KU: 1513-1514)

Birçok hikâyede hemcinsine karşı duyulan ilgiden söz edilmesi, aynı cinsten kişiler arasında yaşanan duygusal ve cinsel ilişkilere yer verilmesi, sık sık oğlancıların şiire konu olması o dönem için eş cinselliğin de en az fuhuş kadar önemli bir problem olduğunu gösterir:

Ne murdâr olur oğlanuñ amaı
İl içinde aldar yürür her şaı
Bulutdan şu gül yüzlü kim nem apar
Ĝulâm-pâreye apusını yapar (KU: 2391-2392)

Tuhaf bir görüntüsü olan adamın, cuma günü güzel elbiselerini giyerek dışarı çıkması, toplumca bugüne verilen değeri gösterir:

Giyüp Cum‘a günü libâsı laif
Gezerken evi yollarında arîf (KU: 2251)

Çirkin kadının sürme çekmesi, kadınların makyaj malzemesi olarak sürme kullandıklarını gösterir. Aynı kadının sokağa çıktığında altınlı kaftanlar giymesi, her ne kadar yüzü kapalı da olsa süslü olduğunu hissettirmesi, kadınların giyimiyle ilgili önemli bir noktadır:

urur sürmesi rastıı âşkâr
Kömürle ararmış şanasın cidâr
Temâşâ budur kim giyer bu arı
Yola ıksa altunlu aftanları
Düzünür oşunur gelincik gibi
Ezilür aña âlibi vü râĝıbı (KU: 2024-2026)

Akşehir’de siyah tenli bir kadınla evlenen gencin babasının, gelinin yüzünden peçeyi kaldırmadığını söylemesinden kadınların dışarıda peçe giydikleri anlaşılır:

Yüzünden peçesini kaldırmadı
Maḥabbet idüp gönülüne girmede (KU: 2058)

Çizme ustası Murâd’ı aldatan adamın, abdest alma bahanesiyle kaftanını tutması için Murâd’a vermesi, erkeklerin dış kıyafet olarak kaftan giydiklerini gösterir:

Virür çuķasını Murâda laṭîf
Gider âb-ı dest almağ için ḥarîf (KU: 2510)

Mesnevîde usta bir cambaza yer verilmesi, dönemin eğlence kültürüyle ilgili önemli bir bilgidir. Bu cambaz, on adam boyu yüksekliğinde ip kurar. İp üzerinde göğsünü gererek oturur. İsterse tek ayağı üzerinde durur. İsterse kalkarak ip üzerinde yürür:

Bu yirde hüner ehli cān-bāz olur
Kemālinde fenninde mümtāz olur
On ādem boyı yirde bir ip kırar
Oturup ip üstinde göğsin gerer
Dilerse bir ayağı üzre kırur
İp üstinde kıalğar segirdür yürür (KU: 458-460)

Cambazın ipten düşerek ölmesi, ipin altına günümüzdeki gibi ağ gerilmediğini gösterir. “*Açık bir şekilde ip üzerinde dolaşırken, yere düşerek öldü (boynunun kopup dağılmasıyla)*” anlamındaki beyitte cambazın ölümüne yer verilmiştir:

İp üstinde cevelān iderken ‘ayān
Yire düşdi boynı üzüldi hemān (KU: 468)

Şâirin, mesnevînin dördüncü şu‘besini köle ve hizmetkâr alımında dikkat edilmesi gereken noktalara ayırması, dönemin sosyal yapısıyla ilgili önemli bilgiler verir. Şâirin anlattıklarından hizmetçilerin farklı ırklardan seçildiği anlaşılır. Şâir, okuyucuya köle alırken Arnavut asıllıları almayı tavsiye eder. Onların cesur olduğunu söyler. Kişi, ucuza Arnavut bulamayınca Bosnalı da alabilir. Çerkezlerin yiğit fakat çoğunun deli olduğunu söyleyen şâir, bunlar dışındakileri necis cinsler olarak değerlendirir. Bunların içi şeytânlıkla doludur. Siyahlardan asla hayır gelmez. Onlardan uzak durmak gerekir:

Şehâ Arnavud aşlı olur cerî
 Kûl alursan ol cinse ol müşteri (KU: 2767)

İle girmese Arnavud râygân
 Yaramaz degül Bosna cinsi olan (KU: 2782)

Bahâdır olur cins-i Çerkes velî
 N'olaydı çoğı olmayaydı deli (KU: 2784)

Dağı ğayrı ecnâsu'l-encâs olur
 İçi tolu vesvâs-ı ħannâs olur
 Ħayır gelmez aşlâ şaşın karadan
 İki gözüñ ise çıkar aradan

O kûl kim kapuñda ola bed-şifât
 Hemân anı baqar göresine şat (KU: 2785-2787)

Köle ve câriyeler, birçok hikâyede birer hikâye kişisi olarak da karşımıza çıkarlar. “Zarar veren, kötü huylu, fena yaradılışlı ve inatçı bir köle vardı. Senin câriyenle işin varmış. Evimde başkaları sana yarmış” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Meger var idi bir kûl ehl-i 'inâd
 Ziyânkâr u bed-ĥaşlet ü bed-nihâd (KU: 2810)

Senüñ câriyenle işüñ var imiş
 Evümde saña özgeler yâr imiş (KU: 2047)

Bir beyin, hizmetçisiyle beraber tımarhaneye gitmelerinin anlatıldığı hikâye, efendi hizmetkâr ilişkisini göstermenin yanı sıra, akıl hastalarının zincire vurularak tedavi edildiklerinin de açık göstergesidir:

Güzelce kûlî ile bir beg meger
 Varur seyr-i bîmâr-ĥâne ider
 Delüler turur şîr-i ğarrân-mişâl
 Başı kayd-ı zencîr ile pür-melâl (KU: 3019-3020)

Eşi tarafından aldatıldığını anlayan adama, eşinin kadı huzurunda boşanmayı teklif etmesi, boşanmaların kadı vasıtasıyla gerçekleştiğini gösterir:

Baña kâdı yanında gel vir talâk
 Bu kavl ü karâra olur ittifâk (KU: 2337)

Kocasının kitap okumasından rahatsızlık duyan kadının, kitabı kuma olarak değerlendirmesi kuma mevhumunun o dönem de var olduğunu delilidir:

Ꞑumadur muḥaṣṣal kitābuñ baña

Beni ꞑor baꞑarsın hemīşe aña

(KU: 2072)

Hikâyelerde yer alan ev örneklerindeki bazı ipuçları evlerin avlulu olduğunu düşündürür. “*Heveslerine uyan sefih bir adam evindeki kuyuya bakar. Birkaç eşek gibi adam toplanarak onu kaldırırlar. (Adam) kapı duvarını gölge gibi aşır geçer*” anlamındaki beyitlerde bunu görmek mümkündür:

Hevā ehlinüñ bir sefih meger

Evinde olan bir ꞑuyuya baꞑar

(KU: 2309)

Üşer ꞑaldırur anı bir ꞑaç ḫımār

Aşar ꞑapu dīvārını sāyevār

(KU: 2301)

Şâirin anlattıklarından, kalenderîliğin de o dönemde etkili olduğunu öğreniriz. Devrin ünlü şâiri Hayâlî ile anlaşamayan Yahyâ, Hayâlî Bey’in de bir dönem kalenderîler arasına katıldığını göz önünde bulundurarak onu da yerer:

Ꞑalender olur tâ ki olmaya fâş

Ꞑaşın kirpigin cümle eyler tirâş

Giyer yâsemin gibi başına tâc

Yaꞑar ḫāngāhuñ içinde sirâc

Ꞑaꞑar boynına ḫalka-i la‘ netin

Yider ol ꞑılād ile nefsi atın

Elinden fiğānlar ider zilleri

Ꞑolaşmış miyānın selāsilleri

Uyup bir niçe rāfizi cāhile

Ḫayālî Beg ile şoyunmuş bile

(KU: 2683-2687)

Çizme ustası Murâd ve beraberindekilerin Eyyûb Sultân kabrini ziyaret etmeleri, türbe ziyaretlerinin geleneksel bir hâl aldığını gösterir. Murâd’ı aldatan adamın, fırına pişmesi için bir kuzu vermesinden dönemin yemek zevki ve umûmî fırınların fonksiyonelliği açığa çıkar:

Gider seyr-i Eyyüb-ı Enşâriye
 Kişi şükr ider Hâzret-i Bâriye
 Açılır harîfûñ saĥâsı yüzi
 Furuna virür bişmege bir kıuzı

(KU: 2502-2503)

Şâirin, doğancıya giderek çaylakla ilgili soru sorması, şahin yetiştiriciliğinin bir meslek olarak icra edildiğini gösterir:

Varup bir toğancıya itdüm suâl
 Didüm ey tarîkıında bulmış kemâl

(KU: 2789)

Genci aldatan oğlancının, gece güvenliğinden sorumlu memurların, onu mahalle imâmından sorduklarını söylemesi, mahalle imâmının sosyal statüsü hakkında fikir verir:

Seni on yasaqçı arayup yürür
 Maĥalle imâmına buldur sorar

(KU: 2451)

Gemi yolculuğunun tehlikeleri üzerinde durulan üçüncü şu'bede şâir, gemi ve gemici ile ilgili bazı değerlendirmeler yapar. Şâirin yorumlarından bu dönemde gemilerin güvenle binilecek vasıtalar olmadığı anlaşılır. Gemi, hilal kadar güzel görünse bile, ona dönüp bakmamak gerekir. Gemiye binen kişi, balığın karnında kalan Yunus Peygamber kadar sıkıntı çeker. Deniz korkusundan yüzü sararır. Gemiye vuran her dalga ona top atılması gibi korku verir. Rüzgârın esmesiyle gemi iplerinin birbirine çarparak ses vermesi, mutribin çenginin çıkardığı ses gibi korkunçtur:

Deñizde hilâl ise keşti eger
 Aña toğrılıp bir gün itme nazâr
 Gemide olursın perişân ĥâl
 Balık ĥarnı içinde Yûnus-mişâl
 Deñiz ĥorĥusından yüzüñ zerd olur
 Saña her talaz ĥulle-i derd olur
 Gemi iplerin bād ider pür-şadâ
 Olur mutrib-i târ-ı çeng-i belâ

(KU: 2721-2724)

Gemiye eleştirmeye devam eden Yahyâ, gemiciyle ilgili, “*Dünyada eğri olan iki en eksik şeyden biri gemi, diğeri de gemicidir. Gemiciler gemide kendilerini bey gibi zannederek insanlara köpek gibi saldırırlar*” der:

İki egridür ‘ âlemüñ eñ kemi
 Birisi gemici birisi gemi (KU: 2735)
 Deñizde gemici olur beg gibi
 Talar gördügi âdemi seg gibi (KU: 2739)

Yahyâ, yabancı gemilerin Osmanlı sınırlarına girmesi üzerine alınan ayakbastı ücretinden de söz eder:

Kayıklar ki cüş u hurüşa gelür
 Kadem ücreti biñ firengi alur (KU: 282)

Şâir, Kanûnî devrinde içki yasağının yanı sıra, müzik aletlerinin kullanımına ve eğlence hayatına getirilen sınırlandırmalara da değinir. Padişahın yasağıyla birlikte çalgıcıların sazları ve şarkıcıların sesleri kesilir. Kadehler ve şarap şişeleri boş kalır. Vaktini meyhanede geçirenlerin hâli harap olur. Fesat ehlinin derneği dağılınca dinî emirlere bağlı olanların sözü üstün gelir:

Yasağı ki gün gibi oldı ‘ ayân
 Tutuşdı neyistân-ı sâzendegân
 Fenâ buldı sâzende ıklıklar
 Muğannilerüñ diñdi ıslıklar
 Kemançe yayın yaşdı kaldı zebün
 Kadehler felekler gibi ser-nigün
 Şürâhîñüñ ağızına üşdi zübâb
 Harâbâtîler hâli gâyet harâb
 Tağıtdı fesâd ehlinüñ dernegin
 Şalâh ehlinüñ oldı sözi yegin (KU: 304-308)

4.1.3.2. Askerlik ve Savaş

Şâir oluşunun yanı sıra aynı zamanda asker kimliğiyle de öne çıkan Yahyâ, mesnevînin önemli bir bölümünü askerlik ve savaşla ilgili konulara ayırır. Kahramanlarda bulunması gereken özellikleri anlattığı sekizinci makamda, ideal bir askerde bulunması gereken özellikleri sıralar: Kahramanlığıyla insanların gönlünde yer tutan bu kişiler, yanlarından kendileri gibi cesur kimseleri ayırmaz. Bir kimsenin yiğitliğini sınımadan, onu savaşta usta görmemek gerekir. Anlayışsız kişiler, özellikle de karnı gebe kadınlar gibi olan şişmanlar, savaşa gönderilmemelidir. Böyle kimseler, savaşta yeme içmeleriyle savaşanlara

yük olur. Gelincik gibi süslü püslü olan kadın tabiatlılarla da arkadaşlık kurmamak gerekir. Ayrıca at koşturma kabiliyeti olmayanlar, savaşıma asla girişmemelidir. Savaşacak kişi akıllı ve kahraman olmalıdır. Akıllı olmayanlar bu işi neticelendiremez. Seferde tecrübeli kişilerle arkadaşlık edilmelidir. Yeni olan komutana yaklaşmamak gerekir. Aklını kullanmayan şaşkın ile saldırıya geçilmemeli, kendi işini yapmaktan aciz kimseler savaşa gönderilmemelidir:

Dil-âverlik ile tutan ‘ âlemi
Yanından gidermez kılıç âdemi

Bahâdurlığı olmasa imtiḥân
Anı eyleme ḥâkim-i ğaziyân

Kılıç itmegin virme her merkebe
Ki ‘ avrat gibi ola ḳarnı gebe

Kime laḥm u şaḥm olsa bâr-ı girân
Seferde boğaz ağrığıdur hemân

Refîḳ itme her merd-i zen-meşrebi

Düzüne ḳoşuna gelincik gibi

Atın ḳoşmağa olmayan ḳudreti
Aradan götürsün hemân şıḳleti

‘ Aḳıllu bahâdır gerekdür kişi

İneñ başa varmaz delünün işi

(KU: 1432-1438)

Begüm ehl-i idrâk ü ‘ âḳil kişi

Muşâḥib ider çok belâ çekmiş

(KU: 1441)

Öñürdi geçenlerden alan ḥaber

Bu der-bend dünyâyı âsân geçer

Ol âdem gerekdür seferde refîḳ

Ki çekmiş ola niçe ḥavf-ı tarîḳ

Uyup tâze serdâra olma yaḳîn

Aḳın itme bir şaşkın ile şaşkın

(KU: 1444-1446)

Şu kim kendü emrinde ‘ âciz ola

Nizâ‘ u cidâl ile sürme yola

(KU: 1448)

Savaşa büyük bir ehemmiyet veren Yahyâ, bu konuda bazı tavsiyelerde bulunur. Şâir bu konuda, “*Savaş ham kişiyi olgunlaştırır. ‘Çok gören çok bilir’ bir atasözüdür. Sefer zahmetinden kaçarsan tarih oku. Ömrünü boş yere heba etme*” der:

Sefer ham olan merdi puhte kıılır
 Meşeldür bu kim çok gören çok bilür
 Sefer zahmetinden idersen ibâ
 Tevârih okı kıılma ‘ömrüñ hebâ (KU: 1439-1440)

Şâir, “*Savaştaki korkak kimseler, ayak bağıdır. Onlar her mekânı tehlikeli bir yer algılar*” anlamındaki beyitte korkak askerleri eleştirir:

Ayak bağıdır cenk içinde leke
 Şanur her yiri menzil-i mühlike (KU: 1480)

Kanûnî Sultân Süleymân’ın Macaristan seferlerinden birinin anlatıldığı hikâyede Yahyâ, korkak bir Müslüman askerinin durumunu alaycı bir şekilde yerer. Bu büyük savaş o kadar uzun sürer ki savaş yaşanırken ölen birçok kişinin kemikleri bile çürür. Gökyüzünde kanatlarını açarak uçan kuşun gölgesini gören korkak bir asker, hava topuna hedef olduğunu düşünerek kaçır. Kahraman askerlerden birisi onu azarlar. Ona korkacak bir şey olmadığını, kaçır gitmek gibi bir akılsızlık yapmamasını söyler. Korkak asker perişan, üzgün, titrek ve ağlamaklı bir hâlde kaçarak “*Aşağılık düşman hava topu attı. Kaçmazsam beni öldürür*” der:

Niçeler düşüp oldı ‘azm-i remîm
 Orada olurken bu ceng-i ‘azîm
 Uçar gökde bir kuş açar bâl ü per
 Görür sāyesin bir muhannes meger
 Hevâyi topa oldı şandı nişân
 Yüzün tersine döndi kaçdı hemân
 Bahâdırlaruñ biri kııldı ‘itâb
 ‘İtâb ile cânma itdi ‘azâb
 Didi ey yoğ olası mühmel ne var
 Muhannesligi eyleme ihtiyâr
 Kaçup itme sehv ile dîvânelik
 Yirüñ mezbele gibi itme delik

İdüp zen gibi havf u fikr-i daķık
 Yıkılma mişāl-i binā-yı ʿatīķ
 Eyitdi melül ü perīşān olup
 Girizān u lertzān u giryān olup
 Hevāyī ʿatdı ʿadū-yı denī
 Eger kaçmazsam öldürürdi beni (KU: 1471-1479)

Savaştan kaçan tembel kişileri uğursuz olarak değerlendiren şâir, onları eşeğe benzetir. Bu tarz korkakları tecrübe eden şâir, onların akılsız oldukları kanaatine varmıştır:

Seferden kaçan kāhil ü nekbeti
 Eşek gibidür şüreti sîreti (KU: 1502)
 Muħanneşleri eyledüm imtiħān
 Seri rāy-ı idrāke olmaz mekān (KU: 1744)

Yahyâ, mantıklı hareket eden komutanı över. Akıllıca hareket edenler, düşmanla başa çıkmasını bilir. Bazen kişi az askerle de çok düşmanı mağlup eder. Kişinin akıl gözüyle bakması, cesur ve sabırlı olması gerekir:

ʿAmel eyleyen rāy-ı idrākle
 Çıkışur ʿadū-yı ğazabnākle (KU: 1738)
 Çoĝ olur geh az leşker ile kişi
 Kırar keşret-i nāsı oñar işi (KU: 1741)
 Kişi ʿayn-ı ʿaql ile nāzır gerek
 Bahādır gerek derde şābir gerek (KU: 1746)

Şâir, savaşılacak tarafta kalite arar. Örneğin, eserlerinde her fırsatta eleştirdiği Râfızîlerle savaşmayı, savaşmak olarak görmez. Şâir, Râfızîlerle savaşmayı domuz avına benzetir. Ne derileri giyilen ne de etleri yenilen bu kişilerin ölüsü de dirisi de uğursuzdur. Kâfirle savaşmaksa geyik avlamak kadar güzeldir. Onların esirleri de dahil bütün varı yoĝu helaldir:

Görüp râfızî cengini ğāziyān
 ʿToñuz avına beñzedirler hemān
 Giyilmez derisi vü yinmez eti
 Ölüsü dirisi olur nekbetī

Ƙara kâfirũn cengi ra‘nâ olur

Geyik avı gibi temâşâ olur

Esiri vü mâl ü menâli helâl

Kişi zevk u şevk ile eyler cidâl

(KU: 2678-2681)

İslâmî bir rûhla yazan ve savaşıyan şâir, maddî şartlara ve asker sayısına önem vermez. Yavuz’u Mısır Seferi’nde galip getiren sayıca çokluk değil, Allâh’ın yardımı’dır. Ayrıca Almanlarla yapılan savaşın işlendiği hikâyede, kâfir askerinin karşısında savaşması gereken Müslüman asker aç, yorgun ve yaralıdır. Ona verdikleri at, hasta ve topal; kılıç ve kalkanı eskidir. Allâh onu yalnız bırakmaz. Hz. Muhammed vasıtasıyla onun galip geleceğini bildirir:

Ƙaçan kim ide ‘ayn-ı ‘avnî nazar

Hezârân çoğı aza mağlûb ider

(KU: 1720)

Ümid anuñ içinde ‘ayne’l-yağîn

Görünmiş gözine Resûl-i güzîn

Dimiş kendüye ey za‘îf ümmetüm

Senüñle biledür benüm himmetüm

(KU: 1682-1683)

Yahyâ, Kanûnî Sultân Süleymân’nın Macaristan üzerine düzenlediği seferlerden birini kurmaca âleme taşıyarak hikâyeleştirir. “*Osmanlı ailesinin padişahı, her zaman başarı ve üstünlük kazanan hükümdar, zamanın Süleymân’ı, dünyanın kahramanı Macaristan ile savaştığında celâl kılıcı güneş gibi parladı*” anlamındaki beyitler bu hikâyeden alınmıştır:

Şeh-i Âl-i ‘Osmân u şâhib-ğırân

Süleymân-zamân cihân-pehlevân

Ƙaçan Engürüs ile kıldı kıtâl

Güneş gibi berğ urdı tîğ-ı celâl

(KU: 1452-1453)

Kanûnî Sultân Süleymân’nın Alman Seferi’ni de hikâyeleştiren Yahyâ, anlattıklarının yaşanmış olduğunu, latîfe sanılarak basite alınmaması gerektiğini söyler:

Bu olmuş hikâyetdür ey ehl-i hâl

Laţîfe şanup kıлма dün ihtimâl

Alaman diyârına oldı sefer

Ağın şaldı şâhen-şeh-i bağr ü berr

(KU: 1630-1631)

Yahyâ, Yavuz Sultân Selim'in Mısır Seferi'ni de hikâyelerine taşır. “*Bir zaman Yavuz Sultân Selim Mısır fethine çıkar*” anlamındaki beyit bunun göstergesidir:

Selim Hân-ı Gâzî meger bir zamân
Mısır fethine olmuş idi revân (KU: 1690)

Savaşta binek olarak at; savaş aleti olarak da gürz, kalkan, hançer, balta, kılıç, ok, yay, mızrak ve top kullanıldığı anlaşılır:

Segirdürdi *at* ile ehl-i cidâl
Yıl ile yalınlanmış âteş-mişâl (KU: 1457)

İşin başa iletirdi *gürz-i girân*
Kulağın çekirdi görince *kemân* (KU: 1455)

Zırhlar giyüp şaklamış cânını
Yapınmış celâl ile *kalķânını* (KU: 1655)

Nacaķ döğdisinden irince şudâ'
‘Adüya hayât eyleridi vedâ (KU: 1459)

Teberden düşerdi dirâht-ı vücüd
Kemend âteş-i *tîğa* olmuşdı düd (KU: 1463)

İdüp gâziler gibi sa‘y-i keşîr
Çalışur girişürdi *şemşîr* ü *tîr* (KU: 1465)

Ney-i *nîze* yıl gibi irse hemân
Söyünürdi kandîl-i rûh-ı revân (KU: 1466)

Hevâyî topa oldı şandı nişân
Yüzün tersine döndi kaçdı hemân (KU: 1473)

4.1.3.3. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar

Bu bölümde Osmanlı tarihindeki bazı padişahlar ve önemli isimler, Osmanlı'nın katıldığı birtakım savaşlar, Kanûnî'nin bazı uygulamaları, tarihte iz bırakan bazı önemli kişiler, birtakım efsanevî kişi ve unsurlar üzerinde durulacaktır.

Osmanlı padişahlarından Gâzî Murâd (öl. 1389), Yavuz Sultân Selim (öl. 1520) ve Kanûnî Sultân Süleymân mesnevînin tarihî kişileri arasındadır:

Şeh-i ğaziyân ya‘ni Ğâzî Murâd	
Gülistâna varmağa kıldı murâd	(KU: 403)
Selîm Hân-ı Ğâzî meger bir zamân	
Mısır fetihine olmuş idi revân	(KU: 1690)
Şeh-i Âl-i ‘Osmân u şâhib-kırân	
Süleymân-zamân cihân-pehlevân	(KU: 1452)

Akıncı beylerinden Koca Balı Bey (öl. 1548), “*Koca Balı Bey tedbirli biriydi. Yardım etmekte ok ve kılıç gibi hızlıydı*” anlamındaki beyitte Yavuz’un Mısır Seferi’nde üstlendiği komutanlık vazifesiyle öne çıkar:

Çoca Balı Beg ehl-i tedbîr idi	
Yed-i nuşrete tîr ü şemşîr idi	(KU: 1693)

Yahyâ, Kanûnî Sultân Süleymân’ın Macaristan üzerine düzenlediği seferlerden birini ve Alman Seferi’ni hikâyelerine taşır. “*Macaristan ile savaştığında celâl kılıcı güneş gibi parlardı. Almanya’ya savaş düzenlendi. Deniz ve karanın padişahı oraya hücum etti*” anlamındaki beyitlerde bu savaşlara değinilmiştir:

Çaçan Engürüs ile kıldı kıtâl	
Güneş gibi berç urdı tîğ-ı celâl	(KU: 1453)
Alaman diyârına oldu sefer	
Akın şaldı şâhen-şeh-i bahr ü berr	(KU: 1631)

Şâir, Kanûnî’nin katıldığı savaşların tamamını ismen belirtmese de, onun deniz seferlerinden, düşmandan aldığı çok sayıdaki kaleden, Tuna Nehri üzerinden çıktığı seferlerden söz eder:

Gemiler şalar bahre mânend-i Kâf	
Büker kıaddini kâfirûn hem-çü kâf	(KU: 281)
Niçe kıal’alar dâm-ı küffâr idi	
Elinden alup kıal’asını şıdı	(KU: 283)
Ğazâyı çoğ eyler o şâhib-kırân	
Çunadan akıtdı niçe kere kıan	(KU: 285)

Kendisi de asker olan şâirin birçok hikâyesinin savaşıla ilgili olması, hikâye kişileri arasında askerlerin bulunması, on altıncı yüzyılda yapılan fetihlerin onun şiirine yansıdığı-
nın net göstergesidir.

Kanûnî'nin oğlu Şehzâde Sultân Mehmed de mesnevînin tarihî kişileri arasındadır:

Şeh-i baħr ü berr oğlı ferħunde-fâl
Muħammed-cemâl ü Muħammed-ħıřâl (KU: 3069)

Yahyâ Bey, anlattığı hikâyelerde hikâye kahramanı olarak kendisine de yer verir. Kendisine vakıf işlerine bakma görevi verilmesinden söz ettiği hikâyeye buna örnektir. Yahyâ, “*Dünya padişahının iltifat etmesiyle, sipâhîyken bana vakıf işlerine bakma vazifesi verildi*” diyerek böyle bir vazifeye getirildiğini okuyucuyla paylaşmış olur:

Baňa oldu řâh-ı cihândan nazâr
Sipâhî iken tevliyet virdiler (KU: 1021)

Dünyadan istiğna gösterme konusunda gereken hassasiyeti göstermeyen şâir, manevî incelikleri anlamaz. Bu dönemlerde güzel bir beyit bile yazamaz. Bu durumun kendisine zarar verdiğinin farkına varan Yahyâ, haramları terk ederek dürüst bir hayat yaşamaya baş-
lar:

‘ Ayân olsa ‘ ayn-ı ta‘ âmdan nişân
Kapanurdu ma‘ nâ şapusı hemân
Açılmazdı esrâr-ı Ėaķķdan maķâl
Ėicâb olur idi bu bâtıl Ėayâl
Olurdum nazargâh-ı ‘ ayn-ı ‘ uyüb
Zuhûr itmez olurdu bir beyt-i Ėûb
Çü gördüm źarardur bu gerd-i keder
Zarûri Ėabâřetden itdüm Ėazer
Ėarâma řaķın eyleme iltifat
Ki Ėalka olur mâni‘ -i vâridât
Baňa tođruluk oldu âĖir zâĖir
Sadâķat serîrinde oldum emîr (KU: 1022-1027)

Yahyâ'nın dürüst idaresi karşısında, gelir kaynakları kesilen bazı çevreler, ona düşman olurlar. Yüksek rütbeli bu adamlardan biri, Yahyâ ile uğraşmaya başlar. Bu dönemde birçok iftiralara maruz kalan şâirin huzuru kaçır:

İmâret harâmisine geldi güç
 Bu toğrlıgum oldı ma' nâda suç
 Meger sâbıkan haqq-ı vaqf-ı cemîl
 Ekâbir evine olurmuş sebîl
 Büyük başlınuñ biri oldı ' adüv
 Şikâyetçi itdürdi baña gultüv
 Hazân yaprağın şanki bād-ı şabâ
 Eşirräyî taħrîk ider dâ'imâ
 Geçerdi bu dervîşi pâşâlara
 Mesâvîmi eylerdi ağalara
 Huzûrum hümâsın uçurdu benüm
 Düşürmek murâd eyledi düşmenüm
 Bu toğrlıgum şanki şem' -i münîr
 Yirümi benüm kıldı nâr-ı sa' ir
 Yanar şem' -i rüşen gibi niçeler
 Görür toğrlığı ucından zarar

(KU: 1028-1035)

Müfettişler tarafından ciddi teftişler geçiren şâir, müfettişlerin sorularından hesap gününün geldiği izlenimine kapılır. Bütün teftişlerden haklı çıkmasına rağmen, bu zor süreç, onun siyah saçlarının beyazlamasına sebep olur:

Müfettiş olan kimseler dâ'imâ
 Kıyâmet su'âlin iderdi baña
 Şanurdum ki olurdu rüz-ı hisâb
 Hezârân su'âle virürdüm cevâb
 Baña kâr iderdi bu derd-i şedîd
 Kara iken ağardı müy-ı sefid
 Şanasın ki haţţâţ elinden şarîh
 Elif gibi toğrı çıkardum şahîh

(KU: 1036-1039)

Bu dönemde şâirin, devrin sadrazamı Rüstem Paşa ile aralarının açık olduğu kaynaklarda belirtilir. Şâir, kendisine bu sıkıntıları yaşatanı ismen zikretmese de, tezkirelerde verilen bilgilerden bu kişinin Rüstem Paşa olduğu anlaşılmaktadır.

On altıncı yüzyıl şâirlerinden Figânî, Sadrazam İbrâhîm Paşa'yı eleştirdiği şiiri dolayısıyla mesnevîye konu olmuştur:

Figânî kemâline itdi gurûr
Vezîrûñ birin eyledi bî-ñuzûr (KU: 1342)

Adaletiyle öne çıkan Nûşirevân'a, hikâye kişisi olarak yer verilmiştir:

Şeh-i kâmrân ya'ni Nûşirevân
Ki 'adlile âsûde idi cihân (KU: 415)

Veysel Karânî (öl. 657), Yezîd (öl. 683), İmâm-ı A'zam (öl. 767) ve Behlûl-i Dâna (öl. 805) gibi İslâm tarihindeki önemli kişiler de birer hikâye kişisi olarak mesnevîye konu olmuşlardır:

Üveysü'l-Karan hâzreti sâbıkâ
Görür yolda şeytânı eyler ezâ (KU: 1385)

Yezîdûñ zamânında her şubh u şâm
'Alî Hâzretine sögerdi 'avâm (KU: 2698)

İmâm A'zam ol nev-civânı görür
Tavâf eyler iken yanınca yürür (KU: 2155)

'Arab şâhı Behlûl-i dîvâneysi
Getürdi aña virdi bir hâneysi (KU: 2099)

Hızır, zorda kalanların imdadına yetişmesi dolayısıyla anılır. Aldatıcı adamın, kendisini içinde bulunduğu zor durumdan kurtaracağını sanan zengin adam, ona zamanın Hızır'ı diye seslenir:

O miskîn işidür bu sözi hemân
Aña eydür ey Hızır-ı devr-i zamân (KU: 963)

Mesnevînin “*Deccâl'i işlerine karıştırma. Yağmacı malına akın etmesin*” anlamındaki beytinde Deccâl'den de söz edilir:

Çarışdurma deccâlı eşğâlüne

Çaracı aqın şalmasun mâlüne

(KU: 973)

Zalimliğiyle tanınan ve bu özelliğiyle tesmiye olunan Haccâc-ı Zalim'e, hikâye kişisi olarak yer verilmiştir:

Zamânında Haccâc-ı Zâlim meger

Eline bir âyine alır baçar

(KU: 686)

Hikâyelerde Avrupa ülkesi olarak Almanya ve Macaristan'dan söz eden şâir, gemicilikte kat ettikleri mesafe dolayısıyla olsa gerek, geminin zararlarını göstermeye çalıştığı hikâyede Portekizlilere yer verir:

Meger Portuçalun gemisi şaşar

Çazâ ile mezkûr adaya düşer

(KU: 2758)

Ünlü bilgin Aristo'ya hikâye kişisi olarak yer verilmiştir:

Aristoya varmış 'azizün biri

Dimiş ey fûnûn-ı cihân mâhiri

(KU: 2163)

Çift kahramanlı aşk mesnevîlerinin kişilerinden Mecnûn, hikâye kişisi olarak mesnevîdeki yerini alır:

Biri tağda Mecnûna şormuş meger

Vuhûş u tûyûr ile seyrân ider

(KU: 2371)

Mesnevîde, *Şehnâme*'de isimleri geçen İran'ın birçok efsanevî kahramanına yer verilmiştir. Bunlar Zâl, Rüstem, Dahhâk, Ferîdun, Cem, Cemşîd ve Nerîman'dır:

Ecel tîğı halkı ider ser-nigün

Niçe Zâli âl ile itdi zebûn

Niçe Rüsteme kıldı cevr ü sitem

Niçe şeh-süvârı idüpdür 'adem

Ecel niçe Dahhâkı giryân ider

Ferîdunları hâke yeksân ider

Bu 'âlem ki vardur şoñında elem

Hezârân Cemûñ çaddini kıldı ham

(KU: 3061-3064)

Ya Cemşîd-i ‘âlem misin Cem misin
Nerîmân mısın Zâl-i Rüstem misin (KU: 554)

Efsanevî bir kuş olan Anka’dan da söz edilir. “*Yürü az ya da çok Anka gibi ismi olan ama kendisi olmayan o kitaba çalış*” anlamındaki beyit buna örnektir:

Yürü ol kitâba dürüş az u çok
Ki ‘anķā gibi adı var kendü yok (KU: 342)

4.1.3.4. Mûsikî

Hamsedeki mesnevîler içinde en fazla mûsikî unsuru barındıran, *Kitâb-ı Usûl*’dür. On iki makam ve yedi şu‘be hâlinde düzenlenen mesnevînin birinci şu‘besi çalıp söyleyenler grubunun eleştirisine ayrılmıştır. Çalıp söyleyenlerden haz etmeyen Yahyâ, bunu açıkça belirtir:

Bu sâzende kısmuna gelsün zevâl
Yiri oldı her yirde şaff-ı ni‘âl (KU: 2534)

Hemen hemen her türlü mûsikî aletiyle ve onu çalan kişiyle ilgili olumsuz bir yorumu sahip olan Yahyâ, eleştirilerine çeng ile başlar. Altına çengini alarak oturan kişiyi, semer üzerine binen eşeğe benzetir. Er olana kadın işinin gerekmediğini söyleyen şâir, çeng çalanın, kılıç kullanamayacağını düşünür. Çeng sesiyle hayran olup şaşkın hâle gelenlere hayıflanır:

Alur altına çengini ol baķar
Semer üzre binmiş hımâra döner (KU: 2535)

Gerekmez er olana şuĝl-ı zenân
Kılıç çalabilür mi çengi çalan (KU: 2551)

Hayıf aña hayrân olup çengle
Ol âhengle bengle dengle (KU: 2552)

Yahyâ, çengin yanı sıra telli tamburu da yerer. Çeng ve telli tambur çalan utanmazların hâlini görenlerin, onlara sırtlarını döndüğünü söyler. Tambur, insanlar içinde uzanıp yatmakta, onu gören salah sahipleri ona tekme atmaktadır:

Göreñ çeng ü şeş-tâlaruñ derdini
Utanmaz çalana döner ardını (KU: 2536)

İl içinde şanbur uzanur yatar
Şalâh ehli anı görince kaçır

(KU: 2546)

Kopuz da eleştirilen mûsikî aletleri arasındadır. Yahyâ, “*Kopuz sesini işiten kişi, yanılarak kazan üzerine damla damlıyor zanneder*” diyerek kopuzu eleştirir:

Şkopuzı işiden kişi aldanur
Şkazan üstine şamlâ şamlar şanur

(KU:2537)

Yahyâ'nın mûsikî konusundaki eleştirileri o kadar serttir ki, kemençe çalan kişiyi Müslüman olarak bile görmez. Puta benzettiği kemençeye Müslümanın iltifat etmeyeceğini söyler:

Şanemler gibidür kemençe hemân
Aña mâ'il olmaz Müselmân olan

(KU: 2538)

Şâir, “*Kemençe şeytânların, insanları işyan okuna nişan ettikleri yaya benzer*” diyerek kemençeyle ilgili olumsuz benzetmeler yapmaya devam eder:

Kemençe şeyâfîne olur kemân
İder halkı ' işyân okına nişân

(KU: 2543)

Yahyâ kemençe çalanlarla ilgili ağır eleştiriler yapar. Kemençe çalan orta malı, boş insanların hâlini, özellikle de ahenksiz çalanların durumunu, hayvanın boğazına defalarca bıçağını vurup kesmeyen, hayvanı bağırıp duran çingenelere benzetir:

Kemençe çalan mühmel ü mübtezel
Şu Çingeneler gibidür fi'l-meşel

Niçe kere kesmez bıçağın urur

Boğazladığını çağırır şurur

(KU: 2541-2542)

Yahyâ, tefi ve tef çalanları da ağır bir dille eleştirir. “*Ey eğri bakışlı çalgıcı, kıyamette boynuna lanet halkası olarak geçirmek için tefin yeterlidir. Dilenci çanağına benzeyen tefin üzerinden, parası hiçbir zaman eksik olmaz*” anlamındaki beyitlerde şâirin bu eleştirilerine yer verilmiştir:

Şkıyâmetde ey mutrib-i kec-naşar
Defûñ boynuña şavķ-ı la'net yiter

Defûñ pulı eksük degül her zamân

Dilenci çanağına beñzer hemân

(KU:2544-2545)

Çalgıcılara hakaret etmeye devam eden Yahyâ'nın, zurnacılara da söyleyecekleri vardır. Şâir, zurna çalan kişiyle ilgili “*Zurna çalarken avurdu şişen zurnacının hâli, eşeğin erkeklik organına benzer*” der:

O zurnacınıñ kim avurdu şaşar

Olur haşşiyetinle bir kîr-i ħar

(KU: 2547)

Santur ve kanun çalanlar da bu eleştirilerden nasiplerini alırlar. “*Eline santur alan ve örtüyle eğilip kanun çalan kişilerin hâlleri, düşürdüğünü eliyle arayan körlerin durumu gibidir*” anlamındaki beyitler, bu kişilerin eleştirisine ayrılmıştır:

Eline şafâ ile şantur alan

Egilüp ħicâb ile kânûn çalan

Şu körler gibidür ki başın eger

Düşürdüğünü eller ile arar

(KU: 2548-2549)

Davulcuları da yeren Yahyâ, “*Çalgııcıyı davul çalarken görün. Dışkısına basmış ayı gibi homurdanır*” der:

Naķâre çalarken görüñ muṭribi

Gümürdür boķın başmış ayı gibi

(KU: 2550)

Mûsikî aletlerini kullananları yeren Yahyâ, okuyucuda onlara karşı tepki oluşturmaya çalışır. Bu konuda dinî açıklamalar getirmeye çalışan şâir, bu aletlerin haram olduğunu, Allâh'ın bu aletlerle iştilal edenlerden hoşlanmadığını, bu kişilerin gaflet içinde olduklarını söyler:

Ĥarâm itdi bu kısımı Rabbü'l-enâm

Eyü olsa olmazdı bunlar ħarâm

(KU: 2553)

Bu ħâinlere oldu Tañrı ‘adü

Ki şeyṭân müezzınleridür ħamu

(KU: 2605)

Uyar aña her nekbeti la‘ neti

Olur çalduğı âlet-i ħafleti

(KU: 2606)

Çalgıcıları eleştirmekle yetinmeyen şâir, okurdan bu konuda icraat bekler. Onların çalgı aletlerini alıp başlarına çalmak gerektiğini, onların işlerinin maskaralıktan başka bir şey olmadığını söyler:

Hemân bunların sazını alasin
Şevâba girüp başına çalasin (KU: 2554)

Bunuñ gibiler cümle suhriyyedür
Hâkîkatde ta' zîr-i üzniyyedür (KU: 2555)

Hele bir görelüm behey yâdgâr
Tın tın terânuñ ne ma' nâsı var (KU: 2607)

Yahyâ, kâmil insanların meşguliyetlerinin güzelliğine dikkat çekerek çalgıcıların uğraşlarının basitliğini göstermek ister. Şâir, “*Kemâl sahibi kimseler, tahsil ettikleri ilimle saadet bulurlar. Onlar bu tarz mûsikî aletlerinin çıkardığı sesle kulaklarına rahatsızlık vermezler. Kâmil insanlar okudukları kitaptan ibret alırlar. Onların kitaplarının satırlarındaki çizgiler, ahenk dolu rengârenk sesler verir*” diyerek kâmil insanlarla ilgili düşüncelerini yansıtır:

Kemâl ehli ' ilm ile mesrûr olur
Bu ta' zîr-i üzniyyeden dür olur (KU: 2556)

Kitâbı olur aña ' ibret-nümâ
Virür satrı evtârı rengîn-şadâ (KU: 2557)

Yahyâ, çalıp söyleyenlerle hiçbir şekilde irtibat kurulmaması, onlardan uzak durulması gerektiğini düşünür. Çalgıcıların nasihat dinlemediklerini, âşıkların makamını hiç anlamadıklarını söyler. Kişi, bu boş insanlarla yakınlık kurarak kendini gülünç duruma düşürmemelidir:

Ceres gibi her-dem olup ser-nigün
Başuña bu gâvgâyı alma şatun (KU: 2558)

O sâzende kim pendüni diñlemez
Maķâmât-ı ' uşşâkı hiç añlamaz

Şaķın aña baş egme mânend-i çeng
Hâţadur bu kısm ile baħş ile ceng (KU: 2559-2560)

Şağın hem-dem olma bu mühmellere

Gülünç eyleme kendüni illere

(KU: 2584)

4.1.3.5. Dinî Unsurlar

Burada peygamberler, dört halife, sahabeler, Kur'an-ı Kerîm, hadîs, namaz, oruç, ahiret inancı, cennet ve cehennem konuları üzerinde durulacaktır.

Mesnevîde üzerinde en fazla durulan peygamber Hz. Muhammed'dir. Özellikle na't ve mi'râc bölümlerinde Hz. Muhammed birçok açıdan övülmüştür. Her şeyin kendisinin nûrundan yaratılması, son peygamber oluşu, Kur'an manalarını insanlığa bildirmesi, ilâhî sırları çözmesi, küfrü ortadan kaldırması ve insanlara rehberlik yapması bunlar arasında gösterilebilir:

Zihî evvel-i mevc-i deryâ-yı râz

Zihî pîşvâ-yı cünüd-ı niyâz

(KU: 156)

Velî soñra geldi Nebiyyü'l-kerîm

Kelâm-ı qadîm ile oldu kelîm

(KU: 160)

Zihî kâşif-i sırr-ı zât u şîfât

Zihî vâkıf-ı hikmet-i kâ'inât

(KU: 171)

İdüp zulmet-i ehl-i küfri zelîl

Hadîşi bize oldu rüşen delîl

(KU: 197)

Mûsâ peygamber, mucizeler gösterdiği asası ve Tûr Dağı'nda ilâhî tecellîye mazhar olmasıyla mesnevîye konu olur:

Kelîmüñ 'aşâsı gibi kıl zuhûr

Olur saña her yazı bir Tûr-ı Nûr

(KU: 6)

Bebek yaşta konuşması mucizesiyle anılan İsâ peygamberin makamının yüksekliği, Hz. Muhammed'e bağlanır:

Qalem elde mehd içre 'İsâ-mişâl

Dağı tıfl iken halka söyler maqâl

(KU: 33)

Mesîh oldu devrinde 'âlî-cenâb

Yire inmege belki itdi hicâb

(KU: 168)

Hz. Âdem ve Hz. Şît, Hz. Muhammed'in üstünlüğünü anlatmada mukayese unsuru olarak kullanılır. Hz. Muhammed'in değeri ve büyüklüğü o kadar fazladır ki bunu ne Âdem ne de Şît peygamber görüp işitmiştir:

Bu ta'zîm ü tekrîmi Âdem gibi
Ne gördi ne işitdi Şît nebî (KU: 164)

Dağı bilmedin Âdem adın cihân
Anuñ adı olmuşdı vird-i lisân (KU: 163)

Nûh peygamber, Hz. Muhammed'in yüzü suyuna vücûda gelmiştir. Yahyâ, "*Nûh fenâ denizine mübtela olmuşken onun yüzü suyu hürmetine kurtuldu*" der:

Fenâ baħrine mübtelâ oldu Nûh
Anuñ yüzi şuyına buldı fütüh (KU: 165)

Halîl İbrâhîm peygamber, Hz. Muhammed'in atası olması dolayısıyla mesnevîye konu olur:

Gül-i gülşen-i ħandân-ı Ħalîl
Cemâl-i celâli cemîl ü celîl (KU: 166)

Hz. Yûsuf da Hz. Muhammed'in üstünlüğünü anlatmak için karşılaştırma unsuru olarak kullanılır. Rüya tabir etmeyle şöhret kazanan Yûsuf peygamber, Hz. Muhammed'in mi'râcda çıktığı mertebeyi rüyasında bile görmemiştir:

Bu mi'râca Yûsuf atın sürmedi
Bu seyri düşünde dağı görmedi (KU: 170)

Mesnevîye hikâye kişisi olarak dahil olan Süleymân peygamber, hayvanlarla konuşmasıyla anılmıştır:

Süleymâna bir gün 'aleyhi's-selâm
Eşekler gelüp söylemiş çok kelâm (KU: 1481)

Süleymân peygamberin veziri, Hz. Süleymân'a şikâyet için gelen eşeklere çözüm bulmasıyla mesnevîye dâhil olmuştur:

Cevâbın virüp Âşaf-ı ber-ħayâ
Dimiş ey ħımâr-ı muķassî-şadâ (KU: 1486)

Şâir, Kanûnî Sultân Süleymân'ı överken onunla dört halife arasında benzerlik kurar. O güler yüzlü oluşuyla Hz. Ebû Bekir'e, güzel düşünceleriyle Hz. Ömer'e, adaletli oluşu ve merhametiyle Hz. Osmân'a, mertebesinin yüksekliğiyle Hz. Ali'ye benzer:

Güler yüzlüdür ol gül-i bâğ-ı cân
Ebû Bekr-i Şiddîka beñzer hemân (KU: 271)

Haķikatde ol ħüsrev-i baħr ü ber
Olur rây-ı ħayr ile 'ayn-ı 'Ömer (KU: 272)

İşi ma' delet 'âdeti merħamet
Odur Āl-i 'Oşmânda 'Oşmân-şifat (KU: 273)

Anuñ ħadri 'ālî mişâl-i 'Alî
Velîdür velî 'âlemüñ ekmeli (KU: 274)

Râfızîlerle ilgili hikâyede Hz. Hasan ve Hüseyin'den de söz edilir. Râfızî halk, düşüncelerinin padişah tarafından anlaşılmasında için Hz. Hasan ve Hüseyin'e olan muhabbetlerini gizler:

Su'âl itse ol pādşāh-ı güzîn
İderlerdi inkār Ħasan Ħüseyin (KU: 2662)

Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe, hikâye kişisi olarak mesnevîye dâhil olur:

Baħup 'Āiše Ħazreti'nden yaña
Didi luħf ile Server-i Enbiyâ (KU: 2210)

İslâmiyet'in kutsal kitabı Kur'an-ı Kerîm'den de söz edilir. Kötü bir kadınla evlenen imâmın anlatıldığı latîfede, kadının adamdan rahatsız olduğu nokta onun çok Kur'an okumasıdır:

Salâh ehli idi o miskîn imâm
Eve gelse Kurân oħurdı müdâm (KU: 2077)

Mesnevîde hadîslerden de söz edilir. *“Alametlerini anlayarak konuşmaya başladı. Resulün (Hz. Muhammed) hadîsiyle cevap verdi”* anlamındaki beyit buna örnektir:

Ħadîş-i Resûl ile virdi cevâb
'Alâmetlerüñ bildi ħıldı ħiħâb (KU: 857)

Şehzâde Sultân Mehmed'in vefatını anlatan şâirin, onun cenaze namazından, namazın ardından yapılan duadan söz etmesi, İslâmî bir ibâdet olan cenaze namazı ve duayı; manzarayı kıyamet meydanına benzetmesi ise ahiret inancını hatıra getirir:

Namâzın kılup niçe yüz biñ enâm
Du'âsı tamâm oldu hâşıl-kelâm (KU: 3121)

Fiğânlar iderdi şağîr ü kebîr
Kıyâmet günün anda gördüm fağîr (KU: 3122)

Hz. Ömer'in, sokak sokak dolaşarak deveciyi aradığı hikâyede, sahabelerin konuşmalarından, onun oruçlu olduğu anlaşılır:

Şıyâm ile olduñ mişâl-i hilâl
Vücûduñ za'îf ü tenüñ bî-mecâl (KU: 390)

İslâmiyet'te ölümden sonra gidileceğine inanılan cennet ve cehennemden de söz edilir. Yahyâ, eserinin başında cennete gitmek ve cehennemden kurtulmak için Allâh'a dua eder:

Mekân-ı cehennemde kıлма mekîn
İkâl u selâsilden eyle emîn
Bu mecnûna cennetde eyle turağ
Yiter kevşer ırmağı zencîr u bağ (KU: 50-51)

4.1.3.6. Tasavvufî Unsurlar

Mesnevîde üzerinde en çok durulan tasavvufî konu vahdet-i vücûd anlayışıdır. Bunun yanı sıra varlıkların Allâh katındaki ilmi sûretleri olarak bilinen a'yân-ı sâbite hakîkâ-tinden de söz edilir. Hz. Muhammed'in Mi'râc Gecesi mazhar olduğu ev ednâ makamı, amâ mertebesi, Allâh'a ulaşmada aşkın fonksiyonu ve nefis mücadelesi mesnevîde ele alınan diğer tasavvufî konulardır.

Vahdet-i vücûd inancına göre yalnızca Allâh'ın vücûdu vardır. Var olduğu sanılan diğer varlıkların müstakil ve bizatihi vücûdları yoktur. Allâh'ın vücûdunun yokluk aynasında tecellî etmesiyle farklı şeyler ortaya çıkmıştır fakat bu farklılık şekilde ve görünüştedir. Hakîkatte bu tecellîler de, tecellî eden de Hakk'ın varlığından ibarettir. Yaratılan her şey Hakk'ın varlığının zuhûr ve tecellî mahalleridir (Uludağ, 2005: 54). İnsanların benzersiz yaratılması, gece ve gündüz gibi zıt kavramların uyumlu hareket etmesi, evrendeki tüm

canlı ve cansız varlıkların Allâh'tan kendilerine hayat rüzgârı erişince kımıldamaya başlaması gibi birçok özellik Allâh'ın varlığına delildir. Allâh bütün kâinatı yoktan var etmiştir:

Yaradur beşer kısmını bî- kıyâs
Biri birine beñzemez cümle nâs (KU: 104)

Muḥâlif biri birine rûz u şâm
Muvâfiḳdur emrine ammâ tamâm (KU: 106)

‘ Acebdür ki yokdan var olan cihân
Anuñ varlığından virür hep nişân (KU: 110)

‘ Adem zulmetinde ḳalurdı cihân
Delil ü zahîr olmasa şem‘ -i cân
Ḥudâdan irince nesîm-i ḥayât
Ḳımıldanmağa başladı kâ’inât (KU: 132- 133)

Ḥaḳîḳatde eşyâ-yı ‘ ibret-nümâ
Delil-i Ḥudâdur delil-i Ḥudâ (KU: 147)

Yahyâ, Hz. Muhammed'in Mi'râc Gecesi Allâh'la görüşmesini, muhabbet makamına ulaşma olarak değerlendirir:

Ḳodı çâder-i şeş cihâti Resûl
Maḥabbet maḳâmına buldı vuşûl (KU: 228)

Allâh'ı, Allâh'ın kendisinden başka hiç kimsenin tam bilemeyeceğini ifade eden amâ mertebesine dikkat çeken Yahyâ, “*İnsan akli onu ihata edemediği için, dünyadakiler onu tanımada hayran ve şaşkındır*” der:

Cihân ḥalkı bî-hüş u ḥayrân aña
Muḥîṭ olamaz ‘ aḳl-i insân aña (KU: 96)

Yahyâ, “*Saf aşk kime Burâk olursa, sevgilinin şehri ona uzak olmaz. Saf aşk kavuşmaya vesile olur. Dertli âşık devasını bulur*” diyerek Allâh'a ulaşabilmek için aşkın gerekliliğine dikkat çeker:

Kime kim ola ‘ ışḳ-ı pâki Burâḳ
Aña şehri-i cânânı olmaz ırâḳ (KU: 229)

Vişâle vesîle olur ‘ışk-ı pāk
Devâsın bulur ‘âşık-ı derdnāk

(KU: 1790)

Mesnevîde, velîlerin Allâh’a ulaşabilmek için verdikleri mücadelelerden de söz edilir. Bunlar sabır, riyâzet, kanaat, uzlet, Allâh korkusu ve mâsivâyı terk gibi hâllerdir:

Velîler ider nefis-i dünın zebûn
Ziyâde olur anda şabr u sükûn
Toyurmaz kaçan kim ola karnı aç
Mizâcına eyler kanâ’at ‘ilâc
Kaçar gizlenür şanki âb-ı hayât
Cihân halkına eylemez iltifât
Anuñ havf-ı Hâkık ile âhı ‘ayân
Olur kadri eyvânına nerdbân
Dimâğında derd-i cününü gider
Keser mâ-sivâ kaydını terk ider

(KU: 887-891)

Ünlü mutasavvıf Mevlânâ’ya, hikâye kişisi olarak yer verilmiştir:

Kaçan girse hammâma Mollâ-i Rûm
Şafâlar sürerdi o kân-ı ‘ulûm

(KU: 768)

4.1.3.7. Aşk

Mesnevînin muhtevasını oluşturan konulardan biri de aşktır. Dokuzuncu makamı aşka ayıran şâir, aşkla ilgili düşüncelerini burada açıklar. Yahyâ, ilâhî aşkın kişiyi olgunlaştıran bir ateş olduğuna inanır:

‘Aceb nâr imiş ‘ışk-ı Rabbü’l-enâm
Ki anuñla puhte olur merd-i hām

(KU: 1789)

Âşğın dertlerinin devası, sevgiliye ulaşmasının vesilesi aşktır:

Vişâle vesîle olur ‘ışk-ı pāk
Devâsın bulur ‘âşık-ı derdnāk

(KU: 1790)

Hikâyelerinde mecâzdan hakîkate geçiş mesajı veren şâir, kemâle ulaşan mecâzî aşkın hakîkiye inkılap edeceğine inanır. Hakîkî aşka sahip olan bir âşık, maddî endişelerden sıyrılarak kerâmet göstermeye başlar:

O kim ders-i ‘ışkını tekmil ider
 Mecâzı haqîkiye tebdil ider
 Açık buldılar ‘âşkuñ ‘aynını
 Görür şarkla ğarb mâ-beynini
 Kişi ‘ışkla hayli hâlet bulur
 Varur ‘âlem-i keşfe mâlik olur

(KU: 1804-1806)

Yahyâ, kendi başından geçen bir aşk macerasını anlattığı hikâyede, beşerî aşktan dolayı perişan bir hâl alır. Izdırabından dağlara düşen şâir, Allâh’ın isimleriyle meşgul olur. Burada ilâhî sırları keşfetmeye başlar. Sevgilinin kendi içinde olduğunu fark eden Yahyâ, mecâzdan tamamen sıyrılır:

Zihî ‘âlem-i vuşlat-ı ‘âşıkân
 Bu ‘âlem deger on sekiz biñ cihân
 ‘Acebden ‘acebdür ‘acebden ‘aceb
 Cihân cümle taşvîr-i yâr oldı hep
 Yabanda arardum iderdüm figân
 Meger bende imiş o şâh-ı cihân
 Cihândârı buldum cihânı çodum
 Cününü giderdüm yabanı çodum

(KU: 1868-1871)

Âşıklar kendi isteklerini değil, sevgilinin razı olduğu şeyleri yaparlar. Kendi tercihlerinden tamamen sıyrılırlar:

Şu mecnûn ki ‘ışkuñ rumûzın tıyar
 Teninden irâdet libâsın şoyar
 Rızâsın ceybine teslim ider
 Geçer cümleden kendüligden gider
 Kaçan ‘ışkla mağlûb ola bir gedâ
 Taşarruf iden ‘ışk olur dâimâ

(KU: 1992-1993)

(KU: 1905)

4.1.3.8. Rüya Tabiri

Mesnevînin dikkat çeken yönlerinden biri de şâirin rüya tabirleriyle ilgili verdiği bilgilerdir. Hikmetli sözün anlatıldığı yedinci makamda şâir, rüya tabirleri üzerinde de durur. Yahyâ, rüyaların gizli işaretlerle yüklü olduğunu düşünür:

Saňa vâkı' uñ ' ayn-ı ta' lîmdür

Rumûz-ı nihân ile tefhîmdür

(KU: 1374)

Güzel âyine oldı rüyâ saňa

İder hây ile şerri peydâ saňa

(KU: 1382)

Yahyâ, rüyada görülen bazı hâlleri tabir eder. Kişi, rüyada duman görürse yaptığı zulme işaret eder. Şiddetli rüzgârlar eserse, Allâh'ın ona gazap edeceğini, bu yüzden dik-katli olması gerektiğini bildirir. Kendini çıplak görürse, yakın bir zamanda öleceğinin habercisidir. Kişinin vücûdundan bir şey çıkarsa, kesinlikle başına bir belâ gelir. Çirkin bir şey görmek rüyayı görenin aybına, bu aybın onu utandıracağına; ferahlık veren şeyler de salah ve saadete işaret eder:

Düşünde eger görünürse duhân

Senüñ itdügüñ zulmi eyler beyân

Yavuz yiller esse eger bî-şümâr

Şağın Teñrinüñ saňa bir hışmı var

Düşinde kaçan kişi ' üryân ola

Dimişler ecel yaklaşupdur aña

Tenüñden ki bir nesne çıksa ' ayân

Žarürî gelür başuña bir ziyân

Ne kim cins-i mekrûh ola âşkâr

Yüzüñ kâresidür ider şermsâr

Müferrih olan nesneler bî-gümân

Şalâh u sa' âdetden olur nişân

(KU: 1376-1381)

4.1.3.9. Müstensihle İlgili Değerlendirme

Yahyâ, ilk üç mesnevîde olduğu gibi burada da müstensihle ilgili bazı yorumlar yapar. Şâir, değerlendirmelerine eser üzerinde gereken hassasiyeti gösteren kâtiplerle başlar. Güzel bir hatla yazan, yazıyı tamamlar tamamlamaz yanlışlarını düzelten, yazısı anlaşılır olan bu kâtipten övgüyle söz ederek onun Allâh'ın rahmetine mazhar olmasını ister:

Hudâ rahmetine sezâvâr ola

O kim yazduğı yazı hemvâr ola

Yaza rüy-ı evrâka hattı-ı cemîl

Çeker her elif ' ayn-ı a' dâya mîl

Anuñ hāmesi şānesiyle müdām
 Muṭarrā ola zūlf-i lām-ı kelām
 Ola bu gülistāna gevher-nişār
 ʤarāvet vire şanki ebr-i bahār
 Tamām itdügi gibi taşhîh ide
 ‘Ayānça yaza ḥaṭṭı taşriḥ ide
 İder kâtibüñ ḥūbı sa‘y-i belîg
 Elinden gelen luṭfi itmez dirîg

(KU: 3214-3219)

Şâir, eserine itina göstermeyen kâtiplerle ilgili ağır eleştiriler yapar. Basiretsizliğiyle şiiri anlamlandıramayan bu kişi, sadece şekline bakar. Kalemıyla yazıyı bozar. Yahyâ, onun bahçe beller gibi şiire azap verdiğini, sopa ile koyun güder gibi metni birbirine karıştırdığını iddia eder. Harfleri değiştirerek anlamlarını bozduğunu, yazıyı anlaşılmasız hâle getirdiğini söyler. Kaliteli kâğıt kullanmayan bu kâtipi eleştirir. Sarhoş kâtiplere de beddua eder. Onun, yazarken uyukladığını, bu şekilde yanlış şeyler yazdığını söyler:

Meded āh elinden ol etrāküñ āh
 Nedür bilmez iken sefid ü siyāh
 Başiret göziyle idemez nazar
 Bu çıkmaz diyü kâlibına başār
 Virür hāmesi nazmına ıztırāb
 Çeker bağçe biller gibi ‘azāb
 Yazar ḥaṭṭı ammā perişān ider
 ‘Aşā ile güyā ki koyun güder
 Eli ‘ayn-ı eş‘arı ma‘lül ider
 Sefāhatle maḳbūli maḳtül ider
 O kem yazıyı kim çıkarabile
 Meger kendü ḥaṭṭıyla varabile
 Anuñ kâgadı kim degül yahşı rakḳ
 Kılasın kalem gibi başını şakḳ
 Şu tiryāki kâtiblerüñ dā’imā
 Vücüdını ef‘ālar itsün gıdā
 Kalem elde iken uyur nā-gehān
 Gülistān-ı nazma yazar bir yalan

(KU: 3220-3228)

4.1.4. Kitâb-ı Usûl'ün Dil ve Üslûp İncelemesi

Burada mesnevînin giriş, metin ve sonuç bölümlerinde tercih edilen dil özellikleri, mesnevîde geçen Eski Anadolu Türkçesine ait kelime ve ekler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ibareler, küfürlü ve ayıp sözler, gözlemler, sahneleme ve tasvirler üzerinde durulacaktır.

Kitâb-ı Usûl, okuru eğitme gibi bir anlayışla kaleme alındığından olsa gerek, mesnevîde sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Eserde anlaşılabilirliği öne çıkaran şâir, gereksiz zorlamalardan sakınmış, elden geldiğince açık ifadeler kullanmaya çalışmıştır. Bu tercih, eserin edebî sanat yönünden zayıf kalmasına sebep olmuştur. Alkaya, şâirin mesnevîde sade ve külfetsiz bir dil kullanmasını, onun asker ve mutasavvıf kimliğine bağlar (1996: 2). Asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde anlaşılır bir dil kullanılmasına rağmen girişte dilin kısmen ağırlaştığı, özellikle başlıklarda Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların sayıca arttığı görülür.

Yahyâ, “*Başkasının sözünü tercüme etmedim. Ona yabancıların sözünü katmadım. Dilim acemin tercümanı olmadı. Acem büyüklerinin yemeklerini yemem*” diyerek mesnevîsinin tercüme olmadığına dikkat çeker:

İlüñ sözini tercüme itmedüm	
Yabanuñ avurdın aña çatmadum	(KU: 3203)
Dilüm olmadı tercümân-ı ‘acem	
‘Acem ulusunuñ ta‘âmın yimem	(KU: 3204)

İkinci tekil şahıs emir ekine (-gıl, -gil) (Gülsevin, 1997: 105), “*Gel ey kalemin kamışı feryat et. Kitâb-ı Usûl’ü beyan et*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Gel ey nây-ı hâme figân eylegil	
Kitâb-ı Uşûli beyân eylegil	(KU: 1)

Mesnevîde eserin yazıldığı dönemde kullanılan fakat bugün kullanılmayan çok sayıda Türkçe kelimeye yer verilmiştir.¹⁹³ Örneğin sahip, malik anlamlarına gelen “*issi*” (Dilçin, 1983: 117) kelimesine, “*Bütün hazine ve mal sahipleri matemdedir. Gemisi yok olmuş gibi gam içindedir*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

¹⁹³ Mesnevîde geçen günümüzde kullanılmayan Türkçe kelimelerin tamamını görmek için bk. Alkaya, 1996: 5-51

Ꞑamu genc ü māl issi mātemdedür

Gemisi yoğ olmış gibi ğamdadur

(KU: 849)

Başka, başka türlü, farklı anlamlarına gelen “ayruꞑsı” (Dilçin, 1983: 20) kelimesine, “Ayrılığından farklı bir hâl erişti. Seni bir daha görmek imkânsız oldu” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Firākuñdan irişdi ayruꞑsı hâl

Seni bir dağı görmek oldu muhâl

(KU: 3094)

Şâirin üslûbunu belirleyici etkenlerden biri de mesnevîde geçen atasözü ve deyimlerdir.¹⁹⁴ İçerisinde atasözü ve deyim geçen beyit örnekleri aşağıdadır:

“Misafir umduğunu değil bulduğunu yer” atasözüne, “Misafirin umduğunu yemediği atasözüdür. İnsan görünmez kazayı bilemez” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Meşeldür konuğ umduğını yimez

Görinmez kaçâyı kişi tıyamaz

(KU: 2140)

“Sürüden ayrılanı kurt kapar” atasözüne, “Koyun eğer sürüsünden ayrılırsa, kurt izinden yerini bularak onu yer” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Sürisinden ayrılısa koyun eğer

İzinden bulur anı yir ęurdı yir

(KU: 796)

“Bir taşla iki kuş vurmak” deyimine, “Bu kalleşle arkadaş olurlar. Bir taşla iki kuş vurur” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Müşâhib düşerler bu ęallaşla

İki kuş urur anda bir taşla

(KU: 2433)

“Yoluna gelmek” deyimine, “Ona insanların gözyaşı erişti. Yoluna gelerek belâ seli oldu” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Gözi yaşı ğalkuñ irişdi añā

Yolına gelüp oldu seyl-i belā

(KU: 2443)

¹⁹⁴ Mesnevîde geçen atasözü ve deyimlerin tamamını görmek için bk. Alkaya, 1996: 51-59

Mesnevîde geçen âyet ve hadîs iktibasları ile Arapça ibareler de şâirin üslûbunu belirlemede yardımcı olur.¹⁹⁵ İçerisinde âyet, hadîs ve Arapça ibarelerin geçtiği beyit örnekleri aşağıdadır:

Bakara sûresinin iki yüz on altıncı âyetinden kısmî aktarılan, “*Sana hafiflik sebebi olan yerlere gitme ‘bir şey sizin için kötüyken onu seversiniz’ (Kur’an 216/2) ile amel et*” anlamındaki beyit aşağıdadır:

Saňa hiffet olan yire varma gel
‘Asa en tuhibbū ile kıl ‘amel (KU: 336)

“Sizden biri, kendisi için sevip istediği şeyi, kardeşi için de sevip istemedikçe kâmil manada îmân etmiş olmaz” anlamındaki hadîs-i şerîfe, “*Allâh’ın elçisi (Hz. Muhammed) kim sana işini danışursa kendin için ne istersen ona da o şekilde cevap ver*” anlamındaki beyitlerde yer verilmiştir:

Eyitdi buyurdı Resûl-i Hudâ
Kişi kim işini danışsa saňa
Senüñ cânuña ne sañursañ müdâm
O mefhûm ile eyle fetḥ-i kelâm (KU: 702-703)

Yahyâ’nın bir kısmını Arapça ifade ettiği, “*(Allâh’ın) sözünü dinle, kulluğuna özen göster. Padişahların sözü, sözlerin padişahıdır*” anlamındaki beyit aşağıdadır:

Sözin esle kıl kullığın ihtimâm
Kelâmu’l-mülûk mülûku’l-kelâm (KU: 507)

Yahyâ, toplumsal eleştirilerin yoğunlukta olduğu bu eserinde, küfürlü ve ayıp sözlerle yer verir. Haz etmediği kişi ve çevreleri ağır bir dille eleştiren şâir, onlara hakaret eder. Aşağıdaki beyitler eserdeki galiz tabirlere örnek verilebilir:

Seferden kaçan kâhil ü nekbeti
Eşek gibidür şüreti sireti (KU: 1502)
Şadâ-i bülend ile eydür aña
Hey insâfî yok қаһpe la‘ net saña (KU: 2229)

¹⁹⁵ Mesnevîde geçen âyet ve hadîs iktibasları ile Arapça ibarelerin tamamını görmek için bk. Alkaya, 1996: 59-62

Naķare çalarken greñ muŗribi
Gmrdr boķın baŗmıŗ ayı gibi

(KU: 2550)

Mesnevînin Ŗslûbunu dil yönünden ayırıcı en büyük özelliklerden biri Ŗâirin, tezini güçlendirmek için ileri sürdüğü fikirleri tabiattan edindiği gözlemlerle desteklemesidir. Örneğin hızlanmaya baŗlayan devenin hâli, “*ŗiddetli rüzgârın esmesi gibi sabırsızlıkla, bulutun dağın tepesinde görünmesi misali bir dağa gitti*” anlamındaki beyitte dile getirilmiŗtir:

ŗatı yil gibi virmez oldu amân
Bulut gibi bir şağa gitti hemân

(KU: 152)

Dŗman askerlerin Müslüman askerlere saldırmaları, karakargaların hücumuna benzetilir:

Bu Ŗâihinlere şavm-i küffâr-ı Ŗm
ŗara şargâlar gibi eyler hcm

(KU: 1634)

Fırtınalı havadaki deniz dalgaları, kızgınlıktan ağzı köpüren deveye benzetilir:

ŗalazlansa deryâ görinür ‘acb
Kprmiŗ deve gibi olur mehb

(KU: 2727)

Savaŗtaki korkak askerlerin korkudan yüzlerinin sararması, sonbahar mevsiminde sararan yapraklara benzetilir:

Muŗanneslerñ udı beñzinde şan
ŗarmıŗdı mânend-i berg-i şazân

(KU: 1470)

Ayrıca mesnevîyi özel kılan etkenlerden biri de olayların canlı bir Ŗekilde sahnelenmesidir. Bu konuda en az bir ressam kadar titizlik gösteren Yahyâ, olayları okurun gözü önünde yaŗanıyormuŗ gibi kelimelerle resmeder. Hemen hemen her bir hikâye ve latife canlı birer sahneleme örneğidir.

ŗâirin yaptığı tasvirler de onun Ŗslûbuyla ilgili önemli bilgiler verir. *Kitâb-ı Usl*, Yahyâ’nın diğer mesnevîlerinde olduğu gibi, olay anlatımı ağırlıkta olan bir mesnevîdir. Eserde yer yer geniŗ tasvirlerle yer verilmiŗ olmakla birlikte bunların sayısı birkaç örnekle sınırlıdır. Ŗâir, genel olarak tasvirlerini anlatacağı olaya uygun atmosfer oluŗturma gaye-

siyle yapar. Örneğin Gâzî Murâd'ın gül bahçesine tefekkür için gittiği vakit, bahar mevsimidir:

Bahâr ile bir dem bu rûy-ı zemîn
 Açıldı nitekim dil-i mü'minîn
 Dıraht-ı cihân tûr-ı 'irfân idi
 Şükûfe aña nûr-ı Yezdân idi
 Olup nûr-ı dîdâra âyinedâr
 Çiçekler niķâbını açdı bahâr
 Kâlemdân-ı eşcârdan her nihâl
 Hürûc eyledi resm-i hâme-mişâl
 Çerâğın yakup pertev-i âldan
 Yeşil giydi hep şâhidân-ı çemen (KU: 397-401)

Fırtınalı bir gecede aralarında iddiaya giren gençlerin anlatıldığı hikâyenin başında yer alan tasvirler de, anlatılacak olaylara uygun zemin hazırlama işlevine sahiptir:

Meger bir gice atlas-ı âsmân
 Siyâha boyanur şanasın hemân
 Gök âyinesi ol dem olur sevâd
 Tezelzül virür halka bād-ı fesâd
 Tolar şavt-ı ra' d ile çarh-ı berîn
 Yağar yağmur ağlar semâ vü zemîn
 Çepellik iderdi bozan rûzgâr
 İdemezdi balçıkdan âdem güzâr
 Şikârın kovan ejderhâ gibi seyl
 Yuvalardı eşcârı bir niçe meyl
 Belâ zağınuñ şanki halk-ı cihân
 Kanadınuñ altında oldu nihân (KU: 1585-1590)

Mesnevîdeki kişi tasvirleri tek yönlü olup kişileri derinlemesine tanıtmaktan uzaktır. Kişileri çok yönlü tanıtmayan şâir, göstermek istediği özellik üzerinde yoğunlaşır. Örneğin Anadolu'ya gelerek kendisini şeyh gibi gösteren şarlatanı tasvir ederken onu tamamen kötü sıfatlarla tavsif eder:

O hengâme-gîr olan ehl-i hevâ
 Gelüp Rûma şeyh olmuş eyler du' â

Soyunmuş odun gibi ol hilekâr
 Oturur başında kara şemle var
 Kara taylasân pây-ı zengî-mişâl
 Anı sâyeveş eylemiş pây-mâl
 Çeker hırkaya başın ol mashâra
 Şu kaplubaga gibi kim kuş göre
 Oğur ya' ni tûrmaz kımıldar lebi
 Def içinde olan celâcil gibi
 Yüzinde şakal başda misvâklar
 Keçi gibi eşhâsa turur baçar

‘Aşâsı elinde ider kıl ü kâl

Qazığa urulmuş harâmî-mişâl

(KU: 938-944)

Mesnevîdeki güzel tasvirleri, gerçeği olduğu gibi yansıtmaz. Bu tasvirleri yaparken klasik geleneğe bağlı kalan şâir, onu idealize ederek anlatır:

Geçenlerde bir dil-ber-i nâzenîn
 Güneş gibi od şaldı halka hemîn
 Anuñ ‘ışkı yayıldı ilden ile
 Cihân mülkine oldu bir zelzele
 Görüp anı mânend-i çarh-ı berîn
 Biri birine girdi ehl-i zemîn
 Yüzi ayuñ on dördü idi meger
 Nazargâh idinmişdi nev‘-i beşer
 Ne dirsem ol andan biñ artuğ idi
 Dehâni gibi beñzeri yoğ idi
 Getürmiş degül hâşılı rûzgâr
 O serv-i revân gibi toğrı yâr

(KU: 1815-1820)

4.1.5. Kitâb-ı Usûl’ün Bölümleri ve Özetleri

Kitâb-ı Usûl, genel hatlarıyla mukaddime, asıl hikâye ve hâtimedden oluşur. Eserin girişi, kaleme hitâb, münâcât, tevhîd, na‘t, mi‘râc, Kanûnî Sultân Süleymân’a övgü, eserin yazılış sebebi olmak üzere yedi bölümden oluşur. Asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm, on iki makam ve yedi şu‘beden meydana gelir. Şâir, makam ve şu‘belerin ardından anlattığı

hikâye, latîfe ve temsîllerle mesnevîsini zenginleştirir. Eser, kırk beş beyitlik hâtimeyle sona erer.

4.1.5.1. Kaleme Hitâb¹⁹⁶

Kitâb-ı Usûl, kaleme hitâbeden kırk iki beyitlik bir bölümle başlar. Yahyâ Bey, kaleme seslenerek ondan *Kitâb-ı Usûl*'ü beyan etmesini ister. Böylece daha birinci beyitte eserin adını da belirtir. Yahyâ, kalemin el üstünde tutulmasını ve ihsâna mazhar olmasını, doğruluğuna bağlar. Kaleminden çıkan sözler, Allâh'ın ilhamıdır ve ilim denizinin dilidir. Mana âlemini vücûd âlemine çıkararak kalem, insanların ilâhî manaları görmelerini sağlar.

Hak söz söyleyen kalemin anlattıklarını ancak itikadî sağlam olanlar anlar. Bir mürşid-i kâmil gibi tasavvur edilen kalemin elinde satırlar, tesbîh taneleri gibi dizilidir. Kalem, yazdıklarıyla gönlü aydınlatır, yolunu şaşırانları nasihatle yola getirir. Gönül, ilâhî sırların mahzeni, kalem ise onun sırlarının tercümanıdır. Tûbâ ağacı gibi baş aşağı olan kalemin anlattıkları karşısında bütün âlem boyun eğmiştir.

Kalem adı altında insan-ı kâmilî kasteden şâir, onun hâliyle ve diliyle Allâh'ı perdesiz bir şekilde gösterdiğini söyler. Kesret âleminin dilinden anlayan kemâl sahibi insan, kalem gibi doğru bir şekilde yüksek şahsiyetli kimselerin peşinden gider.

4.1.5.2. Münâcât¹⁹⁷

43-83. beyitler arası münâcâta ayrılmıştır. Şairin aklı dağılmış, bedeni günâhlarla kirlenmiştir. Günâhtan kaçınma konusunda geri, fesat çıkarmada ise ileri olduğunu belirten Yahyâ isyanının yolunu kararttığını söyler. Yaptığı ibâdetleri yetersiz bulur. Kendisini Allâh'ın huzurundan başka gidecek yeri olmayan çaresiz bir günâhkâr görür. Eksikliklerini ihsânıyla gidermesi, kendisine rahmetiyle muamele etmesi ve kendisini cehennemden koruyup cennete alması hususlarında Allâh'a niyaz eder.

Kendi varlığının Allâh'a ulaşmaya engel olduğunun idrakinde olan şâir, kendisini vücûd endişesi taşımaktan kurtarması için Allâh'a dua eder. Allâh'tan kendisine dua edebilme, ibâdet yapabilme isteği vermesini talep eder. Kendisini heveslerine uymaktan, günâhkâr olmaktan alıkoymasını, dünya kaygılarından kurtarması için Allâh'a yalvarır. Hz.

¹⁹⁶ Bu başlık esere ait olmayıp tarafımızdan buraya ilave edilmiştir.

¹⁹⁷ Başlık: "Münâcât" (Alkaya, 1996: 247).

Muhammed'i duasına şefaati yapıarak Allâh'ın, günâhları affeden ve örten isimlerine sığınır.

4.1.5.3. Tevhîd¹⁹⁸

84-150. beyitler arası tevhîde ayrılmıştır. Bu bölümde şu hususlara dikkat çekilir: Allâh varlık âleminde olan ve olmayan bütün ilimleri bilir, zâtı her şeyden evvel vardır, sonradan yaratılan insan onun zâtının hakikatini hayal bile edemez. Allâh'ın yüceliğinin farkında olan kişinin tek düşüncesi ona kavuşmaktır, vahdete ulaşan kimse kesret âlemini terk eder, beşer onu görmeden ona âşık olur, onun yaptığı her şeyde bir hikmet vardır.

Şâir, yoktan var edilen dünyanın, sürekli onun varlığını haber vermesini şaşırıcı bulur. Allâh'ın, âlemi açık bir şekilde düzene koymasından bahseder: İnsanların hepsini birbirinden farklı yaratması, ayı gökyüzünde durdurması, dağları yerinde sapsağlam bırakması, nehirleri akıtması, yıldızların parlaması, feleklerin dönmesi, rüzgârların esmesi, birbirine zıt yaratılan gece ve gündüzün onun emirlerine tam uymaları gibi hususlara dikkat çeker.

Yahyâ, insanın yaratılışındaki mucizeler üzerinde de durur. Allâh insan bedenini can ile hayatta tutar, ona rûh hazinesini emanet ederek idrak nûru verir. Allâh, mü'minin kalbini kendisine mekân edinmiştir. İnsana, ziyade ilim ve hikmet verip basiret gözünü açmış, yolunu kaybetmiş bir kimseye hidâyet vererek onda her cihetten tecellî etmiştir. Allâh'ın insanları kulluk için yarattığına değinen şâir, insana kendi vazifesi dışında kalan şeylere yönelmemesini tavsiye eder.

4.1.5.4. Na't¹⁹⁹

151. beyitten 203. beyte kadar devam eden na'tta Hz. Muhammed övülür. Hz. Muhammed, kalem gibi sırların taşıyıcısıdır. Bütün varlıklar kendisinin nûrundan yaratılmış, Allâh'tan gelen manaları insanlığa bildirmiştir. O, ilâhî sırlarının kâşifi, kâinatın hikmetlerinin vâkîfidir. İslâmiyet'i dünyanın her yanına yaymış, dünyanın câmilerle dolmasına vesile olmuştur. Bütün olgun vasıflar onda toplanmıştır.

¹⁹⁸ Başlık: "Tevhîd ü temcîd rabbü't-te'âl celle celâlühü ve 'amme nevâlühü" (Alkaya, 1996: 249).

¹⁹⁹ Başlık: "Na't-ı seyyidüs's-sâdât u senedü'l-mevcûdât 'aleyhi's-şalavât" (Alkaya, 1996: 252).

Hız. Muhammed, hadîsleriyle küfür karanlığını dağıtarak insanlığı aydınlatmıştır. Dünya padişahı olmasına rağmen giyecek düzgün bir elbisesi bile yoktur. Yahyâ onun parmağının işaretleriyle ayı ikiye bölmesi ve mi'râc mucizelerine işaret eder.

4.1.5.5. Mi'râc²⁰⁰

204. beyitten 264. beyte kadar devam eden mi'râc bölümüne şâir, aşka sadakat gösteren kimseye maşukunun âşık olacağı yorumuyla başlar.

Bir gece Hız. Muhammed ibâdetle meşgulken Cebrâ'îl, Burâk ile onun yanına gelir. Hız. Muhammed'e Allâh'ın selâmını ileterek onu Allâh'ın huzuruna davet eder. Ona nûrdan bir Burâk getirmiştir. Mutlu bir şekilde Burâk'a binen Hız. Muhammed, gökyüzüne yükselerek gök tabakalarını nûrlandırır, yıldızlar yoluna akçe saçır. Yedi gökyüzünü ve sekiz cenneti geçerek peygamberlerin rûhları ile sohbet eder. Allâh'ın görünmesine perde olan dünyadan uzaklaştıkça Allâh'a yaklaşır. Cebrâ'îl'i geride bırakan Hız. Muhammed'in gözünde kâinatın bütün süsleri kaybolur. Allâh'a ulaşan Hız. Muhammed, mi'râcın ardından geldiği yere döner. İsyankârlara affedilme müjdesi getirerek onları sevindirir.

4.1.5.6. Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü²⁰¹

265. beyitle devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân'ı övmeye başlayan şâir, övgüsünü 315. beyitle sonlandırır. Şâir, onu Sultân Selim'in oğlu, Osmanlı'nın sultânı olarak takdim eder. Onun savaş ve fetihteki ustalığı, adaleti, cömertliği, dine bağlılığı vb. yönlerine dikkat çeker. Kanûnî ile dört halife arasında benzerlik kurar. Âlemin en olgun insanı olarak gördüğü padişahı, velî olarak değerlendirir. Onun âlim ve şâir cephesine de dikkat çeker. Bir soruya binlerce cevap verebilecek kadar bilgili olan padişahın her sözü, manaca bir kitap değerinde olup şiirleri marifet cevherleriyle kaplıdır.

4.1.5.7. Eserin Yazılış Sebebi²⁰²

Bu bölüm, 316. beyitten 350. beyte kadar devam eder. Bir gün tan yeri ağarmaya yakın kalem inlemeye başlar. Konuşmaya başlayan kalem kemâl sahiplerinin kimsesiz kaldıklarından yakınır. Büyüklerin huzurunda cesaret gösterenlerin adları deliye çıkmıştır, kahramanların görmezden gelindiği, namuslu kimselerden yüz çevrildiği bir zamandır. Her

²⁰⁰ Başlık: "Mi'râc-ı fahrü'l-enâm 'aleyhi's-selâm ve'l-ikrâm" (Alkaya, 1996: 254).

²⁰¹ Başlık: "Ta'rîf ü tavşîf-i pâdişâhi'l-islâm naşşarahu'llâhi'l-melikü'l-'allâm" (Alkaya, 1996: 257).

²⁰² Başlık: "Sebeb-i te'lîf" (Alkaya, 1996: 259).

fende mahir olanların değeri anlaşılmaz, doğruluğun insana bir getirisi olmaz. İnsan yüz cilt kitap da yazsa insana değer verilmez, etrafta kitap sahaftan alınmış gibi konuşulur.

Kalem, kâmil insanlara değer verilmesinin, onların sayısını arttıracığına inanır. Yüksek değerdeki kimselerin hâlerinden, yüksek değerlilerin anlayacağını belirten kalem, câhillerin kemâl sahiplerine hürmet göstermemelerinde şaşılacak bir şey olmadığını ifade eder. Onlara, irfân sahiplerinin itibar göstermesini yeterli bulur.

Cevherini ortaya koyamamanın insanı üzdüğünü belirten kalem, zoru başarmanın, daha önce kimsenin yazmadığı bir kitap yazmanın gerekliliğine dikkat çeker. Şâire böyle bir kitap yazmasını, irfân sahiplerinin o zaman kendisini takdir edeceklerini ifade eder. Maneviyâtı güçlü kimseler, bu kitabı her zaman koyunlarında taşıyacak, padişah kitabı gördüğünde şâire yardımında bulunacaktır. Kalemin söylediklerini dinleyen Yahyâ, ismini ölümsüzleştirmek için mesnevîsini yazmaya başlar.

Buradan itibaren asıl konuya geçen Yahyâ, bu bölümü on iki makam ve yedi şu'be olarak tertip eder.

4.1.5.8. Birinci Makam (Adaletli Yönetici)²⁰³

351-376. beyitler arasında yer alan birinci makam, Keykubat'ın oğullarına adaletle ilgili vasiyetini içerir: Padişapta öncelikle feraset olması gerekir. Aynı zamanda her işte adil olmalı, batılı bırakıp Hakk'a yönelmeli, özellikle âlim ve fazîletli kimselerin sözlerini dinlemeli, insanın maneviyâtını körelten kibirden uzak durmalıdır. Masumlara zulmederek onların ahını almamak gerekir, zira mazlumun ahı, zalimin ömrünü kısaltır.

İnsan, sonunda sıkıntı olan sevince itibar etmemeli, kendisine gaflet sebebi olan hâllerden sıyrılmalıdır. Bir gün kendisinin de muhtaç konuma düşebileceğini düşünerek kölelere zarar vermekten kaçınmalıdır. Kişi, insanlara karşı ne çok yumuşak yüzlü ne de çok sert olmalı, orta yolu tutarak halka güzel ahlâkla muamele etmelidir. Kötü niyetli insanların sözlerini dinlememeli, iki yüzlülük yapmamalı, kötü ahlâklı kimselerle tartışmaktan kaçınmalı, ayrıca cömert olmalıdır.

²⁰³ Başlık: "Evvelki makâm Keykubâd evlâdına vaşiyet-i 'adl ü dâd eyleyüp tarîk-ı sa'âdete bu resme irşâd itdügüdür" (Alkaya, 1996: 260).

Hikâye

Ağustos ayının ilk haftalarında, güneşin ortalığı yakıp kavurduğu günlerden biridir. İnsanlar aşırı sıcaktan ağaç gölgelerine sığınır. Medine civarında bir deveci, devesinden eski bir semeri düşürür. Yolda bu semeri gören Hz. Ömer, onu sırtına alır. Yüksek sesle sokaklarda bağırarak semerin sahibini arar. Bu hâle çok üzülen sahabeler, ona oruçlu olduğunu, bedeninin mecalsiz kaldığını söyler. Ondan semeri kendilerine vermesini ister. Sember sahibini kendilerinin bulacaklarını ifade eder. Hz. Ömer onlara, bu hâlin kıyamet günü kendisinden sorulacağını söyler. Yaşadığı her türlü sıkıntının, kendisine rahmet olduğunu belirtir. Onu ikna etmeyi başaramayan sahabeler dağa çıkar. Deve sahibini bulup Hz. Ömer'in yanına getirerek semeri sahibine teslim eder.

Adaletle yönetilen halkın rahat edeceği mesajını veren hikâye, sıcak geçen bir ağustos ayının tasviriyle başlar. Sıcaklık hikâyenin mesajıyla yakından ilgili olduğu için şâir, onu bütün şiddetiyle tasvir etme ihtiyacı hisseder. Bu şekilde anlatacağı olaylar için uygun bir dekor tesis eder. Yahyâ, sığağı tasvir etmenin yanı sıra orucun etkisiyle Hz. Ömer'in vücûdunun zayıf düştüğünü belirterek hikâyenin mesajına destek verir. Hz. Ömer şiddetli sıcakta oruç tuttuğu ve oruçtan dolayı takatsiz kaldığı hâlde, hassasiyetinden sırtında semerle sokak sokak dolaşarak deve sahibini arar.

Hikâyenin asıl kişisi Hz. Ömer'dir. Hz. Ömer'e yardım eden sahabeler yardımcı şahıs gibi görünseler de, hikâyede icra ettikleri rol itibariyle dekor düzeyindedirler. Deve sahibi de dekoratif unsur konumundadır.

Olaylar sıcak bir ağustos günü yaşanmıştır. Hz. Ömer'in oruç tutması Ramazan ayını hatıra getirse de bu konuda net bir şey söylenemez. Hikâyenin mekânı, Medine'dir. Olaylar sokakta ve dağda yaşanmıştır.

Hikâye

Bahar mevsiminde Sultân Murâd, gül bahçesine gitmeye karar verir. Baharın güzelliklerine bakıp Allâh'ın kudretini tefekkür ederken kölelerinden biri, kırmızı bir gül koparak ona uzatır. Murâd Hân, gülü kopararak onun Allâh'ı zikretmesine engel olduğu için köleye çok kızar. Zamanında zulüm ve fesat olmayan Murâd Hân, bu tavrıyla bitkileri bile gözetecek kadar adaletli olduğunu gösterir.

Hikâye, adaletle hüküm süren yardımsever yöneticinin döneminin, bahar mevsimi gibi olacağı, her tarafı mutluluk kaplayacağı mesajını verir. Anlatacakları için uygun bir zemin oluşturmaya çalışan Yahyâ, ikinci hikâyeye de dekor tasviriyle giriş yapmıştır. Bütün bu tasvirler, böyle bir mekânda neler yapılabileceğiyle ilgili belirtileri içinde barındırır. Zaten hemen akabinde Sultân Murâd, Allâh'ın kudretini tefekkür etmek için gül bahçesine gider.

Hikâyenin asıl kişileri, Sultân Murâd ve gülü koparan köledir. Şâirin ifadelerinden sultânın yanındaki kölelerin tek kişiyle sınırlı olmadığı anlaşılır fakat bunlar canlı birer kişilik olarak kendilerini göstermez. Hikâyenin zamanı bahar mevsimi, mekânı da gül bahçesidir.

Hikâye

Nûşirevân, seferden gelirken bir misafirin, yolunda durup kendisine dualar ettiğini görür. Onun güzel sözlerini işitince ona, geldiği yerleri nasıl bulduğunu sorar. Misafir her tarafta padişahın adaletinin hükmettiğini, şehrin ve yolların güvenli olduğunu belirtir. Padişahı övmek için ona yolda başından geçen bir macerayı anlatır. Gelirken yolu bir dağa düşen adam, orada yalnız gezen çok güzel ve işveli bir kadınla karşılaşır. Adam kadına giderek gönlünün ona tutulduğunu söyler. Kadına burada yalnız başına ve korkusuzca nasıl dolaşabildiğini sorar. Kadın, adama padişahın adaleti sayesinde bu kadar rahat olduğu cevabını verir. Padişahın kahrının, yaramaz insanları mahvedeceğini söyleyerek adamdan yolundan çekilmesini ister. Bunları duyan padişah, öfkesinden adamın dilini kesip gözünü çıkarır. Harama baktığı ve kadına uygunsuz sözler söylediği için cezalandırılan adam kendi kendisini ele vermiştir.

Şâir, Allâh'ın bir kimseyi kendi silahını kendisine çevirterek cezalandırabileceğini belirtir. Böylece zalim kendini, kendi ele verir. Şâir, “Demirden yapılmış kılıç, adalet yolunda zalimin zulmüne set çeker” diyerek adaletli yöneticinin önemine dikkat çeker.

Hikâye, misafir adamın padişahla karşılaşması, geriye dönerek yaşadıklarını padişaha anlatması ve padişah tarafından cezalandırılması olmak üzere üç epizottan oluşur. Her ne kadar hikâyenin birinci kişisi Nûşirevân ise de hikâyedeki fonksiyonu itibariyle misafir adam daha aktif bir rol üstlenir. Adamın muhatap olduğu kadın, dekor düzeyinde kalmakla birlikte mesajın anlaşılmasında büyük bir fonksiyona sahiptir.

Asıl olaylar Nûşirevân'ın seferden döndüğü yol üzerinde yaşanırken, bir kısmı da misafir adamın gelirken üzerinden geçtiği dağda gerçekleşir.

Misafir adamın geriye dönerek padişaha dağda karşılaştığı kadınla yaşadıklarını anlatması olay zamanını genişletirken, kadını tasvir etmesi olay zamanını durdurur.

Hikâye

Arap şahı, halkının şikâyetlerini dinlerken orada uyuyakalan bir afyon sarhoşu yellenerek uyanır. Utancından yüzü kızarır. Adamın hatasından hoşnut olmayan şah, yine de olgun davranarak ona, kulağı çok işitmediği için ne dediğini duymadığını söyler ve ondan şikâyetini biraz daha yakına gelerek anlatmasını ister. Bu davranışıyla affetmenin ve ayıpları örtmenin güzel bir örneğini gösterir.

İnsanların ayıplarını örtenler saadete layık olacaklardır. İnsanların güzel taraflarını tutarak onları yanlışlardan kurtarmak gerekir. Bu hâli görenler, bu tavırdan istifade edeceklerdir. Büyük insanlar her zaman affedici olmalıdır.

Arap şahı ve şahın huzurunda edepsizlikte bulunan adam arasında geçen hikâye, olay anlatımıyla başlar. Kişileri tasvir etme ihtiyacı duymayan şâir, onları davranışları aracılığıyla bize tanıtmaya çalışır. Şaha karşı kusur işleyen adam, tiryakidir. Dolayısıyla bu hâldeki bir insanın mantıklı bir davranış sergilemesi beklenemez. Adam'ın hatasını anlamazlığa vurarak örten şah, bu şekilde davranarak olgunluğunu gösterir. Hikâyenin mekân ve zamanı belirtilmemiştir. Şâir, adamın edepsizliğinin ardından yaptığı yorumla olay anlatımını durdurur.

Hikâyesini kıssadan hisse mantığıyla kaleme alan Yahyâ, şahın sergilediği ideal tavırla hikâyeyi sonlandırır. Şah'ın davranışı üzerine tiryaki adamın nasıl tepki verdiğine, ne hissettiğine ya da etraftakilerin ne tür değerlendirmeler yaptığını yer vermez. İdeal davranış sergilenmiş, okuyucu alması gereken mesajı almıştır. Hikâyeyle verilmek istenen mesaj da zaten budur.

Hikâye

Acem'den Anadolu'ya dünyanın bütün ilimleriyle donanmış benzersiz biri gelir. Padişah ile tanışan bilgin, padişahın sevgisini kazanır. Padişah, uygun bir zamanda bu adama, on adam boyu yüksekliğindeki ipin üzerinde göğsünü gererek oturan, istediğinde tek ayak

üzerinde duran, istediğinde ip üzerinde yürüyen bir cambazın varlığından söz ederek bu meselenin hikmetini sorar. Bilgin kişi, böyle bir durumun akla uygun olmadığını, bu işte gizli bir hikmet bulunduğunu, meseleyi kavrayabilmesi için bu hâli gözüyle görmesi gerektiğini belirtir. Cambazı alıp getirirler. Adam ipe çıkıp gösteriye başlayınca bilgin kişi, işin sırrını çözer. Padişaha, kimse cambazı seyretmeden cambazın gösterisine devam etmesi hâlinde meselenin sırrının açığa çıkacağını söyler. Oradakilere seslenerek cambaza bakılmasını yasaklar. Orada bulunanların gitmesiyle ip üzerinde oynayan cambaz, yere düşerek ölür. Bu hâli görenler üzülür. Cambazın ip üzerinde durabilmesini, orada bulunanların alkış ve dualarına bağlayan bilgin kişi, onların çekilmesiyle cambazın dengesini kaybettiğini ifade eder.

Bütün günâhkârların durumu cambazın hâline benzer. Kalpler, zalim kişiden nefret eder, dostları ona öfkeyle bakar, beddualar onu bularak yüksek mevkisinden aşağıya düşürür. Manevî yönü güçlü kişiler, günâhkârlara dua edip onları gözetmediklerinden, bu kişilerin ayakları cambaz gibi kayar ve yüksek mevkilerinden düşerler. Yöneticileri sıkıntıdan kurtaran adalettir. Onların adalete sımsıkı sarılmalarını öğütleyen şâir, böyle yapmazlarsa buldukları mevkiden düşeceklerini söyler.

Yöneticilere adaletli olmayı telkin eden hikâyenin birinci kişisi, bilgin adamdır. İpten düşerek ölen cambaz ve padişah yardımcı şahıs fonksiyonundadır. Cambazı seyredenler ve görevliler hikâyenin sosyal atmosferini oluşturur.

Olaylar Anadolu'da yaşanmıştır. Hikâyenin zamanıyla ilgili bilgi verilmemiştir. Şâirin yaptığı kısa tasvirler olay zamanını kısa süreliğine durdurmuştur.

Bir tek beyte koca bir hikâyeyi sığdırma kudretine sahip olan Yahyâ, durup göstermek istediği ya da üzerine düşünülmesi gerektiğine inandığı anlar için uzun sahneler oluşturur. Şâir tek mısradan anlatabileceği cambazın ölümünü beş beyte yayarak ifade eder.

4.1.5.9. İkinci Makam (Zalim Yönetici)²⁰⁴

486. beyitten 513. beyte kadar devam eden bu makamda, zalimin zulmünün felâket ve alçalma sebebi olduğu, bu zulmün sonunda pişmanlık ve keder bulunduğu anlatılır.

Bir zalim, bir şehrin yöneticisi olduğunda onun uğursuz talihi, halkı fakirleştirir. Bu zalim, kıyamet vaktinde yüzü kara diriltir, aldığı beddualar onu bulur. Onun ardından bazı gençler ansızın yönetici olur. Bu gençlerden bazıları yumuşak huylu, akıllı ve adil olur, böylece halkın sevgisini kazanır. Bazıları da gururlu ve zalim çıkar. Bu tip kimselerin özellikleri şöyledir: Zorbalıkla evler yıkarlar. Hayatlarında ne fakirlik görmüş ne de sıkıntı ve zahmet çekmişlerdir. Savaşa gitmemiş, kılıçlarını kınlarından bile çıkarmamışlardır. İlim ve kemâlden yoksun olup lütufla konuşmaktan, güzel söz söylemekten anlamazlar. Tedbir almayı bilmezler. Vergileri arttırarak halkı perişan ederler. Devlet hizmetini parayla satışa çıkararak en fazla parayı verene satarlar. Makamlar rüşvetle alındığından yiğitler umutsuz bir hâlde kalır. Bu tarz zalim kişiler, halkın isteklerini düşünmez. Memlekete faydalı olabilecek insanlara iyi davranmaz. Alçak insanlar onlara yaltaklanır. Basit insanlarla düşüp kalktıklarından memleketin kâmil insanlarıyla birlikte olmaz, böylece ham kalırlar.

Şâir, okura böyle bir yöneticiye karşı ne kadar sıkıntı yaşatsa da sabretmeyi, yanlış söylese de sözüne karşı inat etmemeyi tavsiye eder. Çaresizlerin işinin şükretmek olduğunu, bu şükürle onun selâmet bulacağını ifade eder. Kişinin bu belâyı kendi isteğiyle başından atamayacağını belirterek “Büyükten gelen her şey güzeldir” kaidesine göre davranmayı tavsiye eder çünkü böyle bir yönetici, kendi sözüne muhalif hareket edenlere zarar verir, onları isyankâr olarak tanıtip şerefini yerle bir eder.

Hikâye

Bir grup sivrisinek, Hz. Süleymân'ın huzuruna gelerek rüzgârın kendilerini nerede bulsa tarumar ettiğini, onun kendileri için görünmez bir belâ olduğunu söyleyerek rüzgârdan şikâyetçi olur. Süleymân peygamber, içlerinden birinin, davalı rüzgârı yanına alarak gelmesini ister. Dinî hükümlere göre meselenin ancak bu şekilde çözülebileceğini söyler. Sinekler rüzgârla buraya gelebilmelerinin imkânsız olduğunu, kendilerini burada daha zor bir duruma sokabileceğini söyleyerek davalarından vazgeçer.

²⁰⁴ Başlık: “İkinci makam zulmet-i zâlim işm sebab-i zillet ü mücib-i neket olup ‘âkıbeti nedâmet ü melâmet olduğunu rivâyet ider” (Alkaya, 1996: 266).

Hikâye, kişinin içinde bulunduğu şartlara uygun davranması gerektiği mesajını verir. Rüzgarla sivrisineğin bir araya gelememeleri gibi, zalimle mazlum da bir arada bulunamaz. Zalim ve mazlum eşit koşullarda muhakeme edilemedikleri için mazlumun yapacağı tek şey, zalime beddua etmektir. Allâh, bu şekilde zalimin cezasını verecektir.

Olay anlatımıyla başlayan hikâyede, cansız bir varlık olan rüzgârın ve birer hayvan olan sivrisineklerin insanî özelliklere bürünerek hikâye oldukları görülür. Hikâyenin birinci dereceden kişileri sivrisineklerdir. Süleymân peygamber yardımcı şahıstır. Rüzgâr, dekoratif unsur konumundadır.

Mekân seçimine özen göstermeyen Yahyâ, hikâyeyi *bir yer* olarak belirttiği belirsiz bir mekânda kurgular. Zamanla ilgili olayın Süleymân peygamber zamanında yaşanması dışında bilgi vermez.

Hikâye

Ağanın biri, suçsuz bir gence yüz değnek vurulmasını emreder. Genç, oradakilerden birine bakarak “Bu adam, ya hayatında hiç dövülmemiş ya da yüzün kaç olduğunu bilmiyor” der.

Hikâyede, bazen insanın akılsızlığıyla çirkin şeyleri bir hüner zannederek yaptığı, bu hâliyle insanların diline düştüğü vurgulanır.

Hikâyenin birinci kişisi suçsuz gençtir. Ağa tamamlayıcı şahıs olmakla birlikte fonksiyonu dekordan öteye geçmez. Gencin konuştuğu kişi, fon şahıstır. Mekân ve zamanı belirtilmeyen hikâye, düz ve sade bir kurguya sahiptir.

Hikâye

Şâir, bir şeyhin riyakâr bir ağaya nasihat ettiğini işitir. Şeyh, insanın kendisini başkalarından daha üstün gördüğünü; bunun insanı olduğundan büyük gösteren aynalar dünyasının bir aldatması olduğunu ifade eder. Bu şekilde insanın gurur sarhoşu hâline geldiğini, başkalarına gazap ettiğini fakat bir gün her şey tersine döndüğünde düşmanları tarafından kendisinin zarar göreceğini; insanları incitmeyen kişininse aldığı dualar sayesinde selâmette olacağını söyler.

Düz bir kurguya sahip olan hikâye, Yahyâ'nın bizzat duyduğu bir olayın nakli olup bir şeyhin, zalim bir ağaya nasihatlerini içerir. Hikâyenin zaman ve mekânıyla ilgili bilgi verilmez.

Hikâye

Bir kurbağa, böbürlenerek bir tavşana saldırır. Ona bağırp çağırır. Onu gören tavşan, bir mağaraya girer. Kurbağa, arkadaşlarına tavşanı kaçırdığını söyleyerek gururlanır. Bunu duyan tavşan “Şayet yukarıda tavşancıl olmasaydı, senin hayatına son verirdim” der.

Zalim ağalar ve kurbağa arasında benzerlik kuran şâir, korkudan değil, padişaha saygıdan dolayı zalim ağalara itaat edildiğini, hakîkatte iltifatın ağaya değil, padişaha olduğunu söyler.

Hikâyede kurgu, kurbağanın tavşana saldırması ve ikisi arasındaki kavgaya dayanan diyalogla sağlanır. Hikâyenin nerede geçtiği net belirtilmez. Hikâyede açıkça belirtilen mekân, tavşanın girdiği mağaradır. Olayların yaşandığı zaman da belirsizdir.

Hikâye

Kalp gözü açık biri, şâire bir hikâye anlatır. Gökyüzünün, tepesinde bir gözü vardır. Öfkeli olduğu bir zamanda elini yere uzatan gökyüzü, ansızın bir eşeğe dokunur. Onu kaldırıp başının üzerinde çevirir. Sonra yaptığının hata olduğunu düşünür ve bundan pişmanlık duyar. İzdırıp içinde zarar verdiği varlığı seyrederken, insan sûretinde bir eşekle karşı karşıya olduğunu fark eder. Pişmanlıktan vazgeçen gökyüzü, zalim adamın kuyruğunu tutup onu yere çalar. Bu şekilde hayli zaman, insan görünümü zalimlere aynı muameleyi yapar. Adaletli kimselere ise hürmet gösterir.

Şâirin kalp gözü açık birinden dinlediklerini naklettiği hikâyenin birinci kişisi gökyüzüdür. İnsan görünümü eşek, birinci şahıs aracılığıyla verilmek istenen mesajı tamamlar. Melekler hikâyenin dekoruna destek verirler. Yer ile gök arasında cereyan eden olayların zamanı belirtilmemiştir. Gökyüzünün, insan görünümü eşeği yerinden kaldırarak atmasının ardından diğerini atmasına kadar geçen süre atlanmıştır.

Hikâye

Düzenli giyimli bir adam, sebze bahçesinde koltuklarını kabartarak gururlu bir edayla dolaşır. Orada bulunan kibar biri, adama nükteli bir şekilde koltuğundaki karpuzla dikkat

etmesini söyler. Karpuzun düşüp ziyan olması durumunda alçak dünyanın, onun makamını alarak onu başkalarıyla aynı seviyeye düşüreceğini söyler.

Şâir, bu derece câhil olan gururlu kimselerin, irfân sahipleri yanında gülünç bir hâle düştükleri kanaatindedir. Böyle kimselerin kâmiller tarafından ayıplandıklarını, kimse tarafından adam yerine konmadıklarını düşünür.

Yahyâ'nın hikâyede kinâyeli olarak vurgulamak istediği nokta, câhilliklerinden dolayı gurura kapılan insanların kendilerini ne kadar alçalttıklarıdır. Hikâyedeki câhil ve gururlu adam bizde hayranlık duygusu değil, alay ve küçümseme duygusu uyandırır.

Kibar kişi, gururlu adam vasıtasıyla verilmek istenen mesajın anlaşılmasında büyük bir misyona sahiptir. Sebze bahçesinde yaşanan olayın zamanı belirtilmemiştir.

Hikâye

Köpeğin biri, bir ayna dükkânının önünden geçerken aynaların her birinde kendi timsalini görür. Gördüğü şekillerin başka bir köpek olduğunu zanneden bu köpek, havlayarak aynalara saldırmaya başlar. Kendi kendisiyle kavga ederek komik duruma düşer.

İşi kavga ve gürültü çıkarmak olan zalim kişilerin hâli köpeğe benzer. Mazlum zulme uğrayarak sevap kazanırken zalim de zulmüyle azaba hak kazanır. Zalimin bu şekilde davranması sadece ahiretine değil, aynı zamanda dünyasına da zarar verir. Ondan şikâyetçi olanlar, başına toplanarak ona gereken cezayı verir.

Ayna dükkânı önünde yaşanan hikâyenin tek kişisi aynalara saldıran köpektir. Şâir, köpeğin davranışlarıyla hikâyenin mesajını aktarmaya çalışır. Sade bir kurguya sahip olan hikâyenin zamanı belirtilmemiştir.

Temsil

Zalimlerin bir kısmı, bazı günâhlardan kaçınırken bazılarını da çok rahat işleyebilir. Mesela şarap içmeyen, müzik ve eğlenceden hoşlanmayan bir zalim, çok rahat haram mal yiyebilir. Bu hâl, köpeklerin idrarlarını yaparken arka ayaklarını kaldırıp kendilerini pislikten korumaya çalışmalarına benzer. Zaten köpeğin vücûdu baştan ayağa necistir.

Hikâye

Bursa'ya bir kefen hırsızı gelir. İnsanlar adamın hırsızlığı karşısında çaresiz kalır. Bir gün basiretli birkaç genç, bir araya gelerek adamın evini basar. Adamı orada asarak öldürür. Bunun ardından şehre gelen başka bir kefen soyucu, kefenleri soymakla kalmaz aynı zamanda arkadaşının intikamını almak için ölülerin karınlarını yararak ödlerini de alır. Bunun üzerine herkes, evvelki kefen soyucuya dua eder.

Kendilerine yapılan küçük bir zulüm karşısında susmayan akılsız bir kavmin hâli, hikâyeye mutabık düşer. Yöneticileri öldüğünde yerine gelen yeni yönetici, eskisinden daha zalim çıkararak evlerini yıktığında eskisinin değerini daha iyi anlarlar.

Hikâye, bir kefen hırsızının Bursa'ya gelmesiyle başlar. Hırsızın gelmesiyle birlikte şehirdeki kurulu düzen bozulur. Hırsızın öldürülmesinden sonra şehirde tekrar dengelerin kurulup kurulmadığına dair bilgi verilmeden, eskisinden daha beter bir kefen hırsızının şehre geldiğine değinilir. Bu hırsız, kefenleri soymakla kalmaz. Ölülerin ödlerini de çıkarır. Bu kez insanlar ondan kurtulmak için Allâh'a dua eder. Hikâyeye, bozulan düzenle sona erer. Hikâyenin zamanı belirtilmez.

Hikâye

Hazine bekçiliğine kör bir adam getirilir. Gözleri görmediği için malları gereği gibi koruyamaz. Durumu bildirmek için insanlar kadıya müracaat eder. İki kulağı da sağır olan kadı, kör muhafıza eğri eğri bakar. Biri kör, diğeri de sağır olduğu için aralarında bir türlü anlaşma sağlanamaz. Etraftakiler onların tartışmalarından rahatsız olur. İleri görüşlü biri, kadıya yüksek sesle tartışmalarını, ittifak etmelerini tavsiye eder. Sağır kadının, kör muhafıza yakıştığını, onları bu makama getirenin asıl suçlu olduğunu söyler.

Belânın kişinin kendi eksikliğinden kaynaklandığı, bedduanın dönüp dolaşıp sahibini bulacağı mesajını veren hikâyeye, devlet memuriyetlerine ehil olmayan kişilerin getirilişinin anlamlı bir eleştirisidir. Geleneksel hayatımızın aksayan taraflarını hikâyelerine konu eden Yahyâ, kör hazine bekçisi ve sağır kadı arasında yaşananları, alaylı bir üslûpla dile getirir.

Hikâyenin birinci dereceden kişileri kör hazine bekçisi ve sağır kadıdır. İleri görüşlü kişi, tamamlayıcı şahıs fonksiyonundadır. Kadıya şikâyette bulunanlar, hikâyenin sosyal atmosferinin oluşmasına katkı sunar. Hikâyenin mekânı ve zamanı belirtilmemiştir.

Hikâye

Bir zaman, Mûsâ peygamber deniz kenarında otururken birbirini kovalayan balıklardan biri yanına gelir. Ona büyük balıkların kendisini yemeye çalıştıklarını, bu yüzden kenarda yaşam mücadelesi verdiğini söyler. Bu sırada Allâh, ihsânıyla Mûsâ peygambere seslenir. Şikâyet eden balığın, gece gündüz kendisinden küçük balıklarla beslendiğini, başkalarına zulmettiği için kendisinin de şüphesiz aynı muameleyi göreceğini söyler.

Mûsâ peygamber ve küçük balık arasındaki diyaloga dayanan hikâyenin mesajı, Allâh'ın Mûsâ peygambere bildirdikleriyle anlaşılır hâle gelir. Hedefinde okuyucuyu düşündürmek olan şâir, hikâyeyi bu konuşmayla sonlandırır. Ne kişilerin tepkilerine ne bir konuşmaya ne de yeni bir olaya yer verir. Mûsâ peygamber döneminde yaşanan hikâyenin mekânı deniz kenarıdır.

Hikâye

Bir zaman vergi tahsiliyle görevli bir memurun yanına, biri gelir. Ona, devlet gelirlerini toplama işini üzerine almakla hata ettiğini söyler. Devlet malına zarar gelirse bu işin başına belâ açacağını ifade eder. Bu sırada acayip şekerler yiyen adam, karşıdakine bir hikâye anlatır. Bu şekilde sorusuna cevap verir: Geçmiş zamanda hünerli biri, padişahın huzuruna çıkarak kendisine üç yıl süre ve elli bin akçe verdiği takdirde bir eşeğe usûlüne göre düdük çalmayı öğretebileceğini söyler. Parayı alıp evine giden adam, gece gündüz eğlenir. Yanına gelen bir neyzen, eşeğin düdük çalamayacağını, üç yıl sonra yalanının ortaya çıkacağını, yalanından dolayı onu öldüreceklerini söyler. Ona, böyle bir işe neden kalkıştığını sorar. Adam neyzene üç yılın uzun bir zaman olduğunu, bu süre zarfında eşeğin, kendisinin ya da padişahın ölebileceğini söyleyerek latîf bir cevap verir.

Hileyle devlet malını kendi çıkarları için kullanmaya dair bu hikâye, hikâye içinde hikâye anlatma yöntemiyle kaleme alınmıştır. Vergi tahsiliyle görevli memur ve ona soru soran adam arasında gerçekleşen hikâyenin ne zamanı ne de mekânı bellidir. İç hikâyenin birinci kişisi hünerli adamdır. Adamın yanına gelen neyzen, tamamlayıcı şahıstır. Padişah fon şahıs fonksiyonundadır. Geçmiş zaman içinde yaşanan olayların nerede geçtiği bilinmez. İsmi belirtilen tek mekân, hünerli adamın evidir.

Hikâye

Haccâc-ı Zalim, dostlarıyla otururken eline bir ayna alarak yüzüne bakar. Orada bulunanlara, diğer insan sûretleriyle karşılaştığında kendi yüzünü çirkin bulduğunu söyler. Oradakilerden biri kalkarak yüzünü bir defa görünce kendisini sıkıntı bastığını, o yüzü her gün gören kimselerin ne yapması gerektiğini sorar. Haccâc, adama öfkelenerek onu huzurundan kovar.

Haccâc'ın evinde bâb-ı hayat (hayat kapısı) ve bâb-ı memât (ölüm kapısı) isimlerinde iki kapı vardır. Öfkelendiği kişileri ölüm kapısından dışarıya çıkarır. Adam gitmeden önce hangi kapıdan çıkması gerektiğini sorar. Haccâc, ona hayat kapısından çıkmasını söyler. Adam giderken gülümseyerek Haccâc'a kurtulmasına sebep olan şeyin ne olduğunu sorar. Haccâc, Hz. Muhammed'in, "Biri sana bir şey danıştığında kendi nefsin için istediğini, onun için de arzularak cevap ver" şeklinde buyurduğunu, kendisinin bu anlayışla onu bağışladığını söyler.

Haccâc-ı Zalim ve zarîf kişi arasında geçen bu hikâye, şâirin hadîs-i şerîflere verdiği değeri göstermesi bakımından anlamlıdır. Haccâc gibi zalim bir adamın, peygambere saygısından dolayı, hadîsle amel ederek karşı tarafı affetmesi düşündürücüdür. Haccâc'ın sohbetinde bulunanlar, sahnenin doğal bir görünüm kazanmasını sağlar.

Haccâc-ı Zalim döneminde yaşanan olayların mekânı, Haccâc'ın evidir. Evi tanıtan şâir, olay akışını kısa süreliğine durdurmuştur.

4.1.5.10. Üçüncü Makam (Uzlet)²⁰⁵

707. beyitten 738. beyte kadar devam eden üçüncü makam, uzlet hakkındadır. Uzlet, insanı ibâdetlere engel olan şeylerle uğraşmaktan alıkoyar, aynı zamanda onun manevî kurtuluşuna vesile olur. Uzlete çekilen kişilerin gönülleri saf olur. Böyle insanlar dünyaya tamah etmez. Allâh için ağlayan gözleri, nûrlu bir hâl almıştır. Allâh'ın affedici ismini zikrederek bir köşede huzur bulduklarından nûrlanmışlardır. Boş işlerle uğraşan insanlarsa nokta gibi küçülerek değersizleşir.

²⁰⁵ Başlık: "Üçüncü makâm fezâ-yı 'uzlet dâfi'-i belâ-yı keşret ü mâni'-i haṭâ-yı ṭâ'at olup mürîşü's-şalâh u bâ' işü'l-felâh olduğun rivâyet eyler" (Alkaya, 1996: 278).

Güzel işlere engel olanlarla konuşmayı hata olarak değerlendiren şâir, heveslerine düşkün insanlardan uzak durmayı tavsiye eder. Avamı örnek alanlar, olgunlaşamaz. Hatta itikadı sağlam kimseler bile rezillerle oturup kalkmaları hâlinde mevki sevdasıyla çirkin hayaller kurmaya başlar. Dünyaca yüksek mevkilerdeki kimselerle sohbet de insana zarar verir, bu yüzden onlardan uzak durmak gerekir. İnsan, dünya endişelerinden sıyrılmalı, Allâh dışındaki varlıklardan uzaklaşmalıdır. Manevî selâmet bulmak için görünmezliği ve bilinmezliği tercih etmelidir.

Hikâye

Diğer kuşlar, Hüma kuşuna hemcinslerinden ayrı yaşamasının ve yuvasının bulutlarda bulunmasının nedenini sorar. Hüma, bulutlara çıkarak yüksek sesle onlara cevap verir. Dünya ehlinde uzak olanların, daima yüksek yerde duracaklarını ifade eder. Onların yerlerini süprütülük olarak değerlendirir. Onlara mezbele ile beslendiklerini, câhilliklerinden aşağı şeylere meylettiklerini, riyakâr sûfiler gibi başkalarının tanesiyle beslendiklerini söyler.

Diğer kuşların Hüma kuşuna sordukları soruyla başlayan hikâye Hüma'nın onlara verdiği cevapla neticelenir. Hikâyeyle verilmek istenen mesaj, Hüma'nın konuşmalarında saklıdır. Hikâyenin mekân ve zamanı belirtilmez. Olay zamanı, Hüma'nın yorumuyla kısa bir duraklama devresi geçirir.

Hikâye

Kâbe, Müslümanlar için selâmet yeridir. Orada yağmur yağmaz. Oranın yağmuru ümmetin gözyaşları, şimşeği gariplerin ahları, yağmur bulutu ise ibâdet edenlerin gözleridir. Ne akarsuyu ne de sebze bahçesi vardır. Orada servi de çınar da yetişmez. Orada ne bağ ne de çiçek olur, sadece nûr vardır. Oranın servi ağacı haremdeki kandillerdir. Bülbülleri de müezzinlerdir. Orada bir ot bitse hemen sararır. Zehirli böcekler yaşayamaz. Oraya gitmek için kırk elli gün süren mesafenin tamamı çölden geçer.

Hikâye, insanın ancak her şeyin fâniliğini anlayarak Allâh'ı bulabileceği mesajını verir. İnsanın zevk ve eğlenceden uzak durması, süslü şeylere iltifat etmemesi gerekir. Bu tarz şeyler insanı Allâh'tan uzaklaştırır. İbadet edilen uzlet köşeleri, kişiyi vahdete ulaştırır. İnsanın nefse zor gelen şeylere talip olması gerekir. Zorlukların ardında güzelliklerin olduğunu ancak Allâh yolunda gidenler anlar. Bu nûru, avamın gözü göremez.

Şâir bu hikâyesinde Müslümanlar için kutsal kabul edilen Kâbe'yi, tabiat-insan arası bir ilişkiyle ortaya koymaya çalışır. Yahyâ, anlatısına hikâye başlığını bırakmakla birlikte anlatılanlar tahkiyeden ziyade tasviri andırır. Hususi duygulanımlarını teşbîh yoluyla anlatan şâir, Kâbe'yi tabiatta tezahür eden insan davranışlarıyla özdeşleştirmiştir.

Hikâye

Mevlânâ, hamama her girdiğinde orada uzun süre kalır, böylece dünyanın geçiciliğini ve ölümü tefekkür eder. Bir gün yine böyle Allâh'a münâcât eder. Dostları, ona bu durumun hikmetini sorar.

Mevlânâ, insanın hamamda hayatın geçiciliğini anladığını ifade eder. Bütün tanıdıklarını dışarıda bırakan insan, burada taç ve kaftan giyemez. İnsan burada bütün kıyafetlerini çıkararak bir peştamal ve bir bakır tasla kalır, zaten onlar da başkasına aittir. Vücûdu etkisi altına alan sıcaklık, insanın dünya endişesi taşımasına engel olur. Hamamda padişah ve köle eşittir. İnsanı her türlü bağdan kurtaran böyle bir ibâdet yeri bulunamaz.

Bu hâlden ibret almayı, erenler gibi her an ölüme hazırlıklı olmayı öğütleyen şâir, Allâh'ın uzlete çekilenlere iltifat ettiğini söyler. İnsanın, Allâh'ın tecellîsini gördüğü yere yaklaşmasının gerekliliğine dikkat çeker. Hamama giren insanın üzerindeki kirlere temizlenmesi gibi, şeyhe yakın olanlar da manen temizlenecektir.

Hikâye, Mevlânâ'nın hamama girmesinin ardından, dostlarının ona sordukları soru ve Mevlânâ'nın onlara verdiği cevaptan oluşur. Mevlânâ, şâirin sözcülüğünü yapar. Soru soran kişiler, yardımcı şahıstır. Olay, Mevlânâ'nın evinde yaşanmıştır.

Hikâye

Bir zaman yaşlı bir adam, her şeyi bırakıp uzlete çekilir. Sadece Allâh'a ibâdetle meşgul olur. Bir aziz yanına gelerek adama nasihat eder. Ona eskiden insanlarla mutluluk içinde yaşadığını hatırlatır. Onun aç ve başkalarına muhtaç hâlde olmasını anlamlandıramaz. Adamın ibâdetlerini fazla bulan aziz, ibâdetle orta yolun bulunması gerektiğini söyler. Hâlerinden memnun olan ihtiyar bulunduğu duruma şükreder. Güzel meyvelerin, insan elinin karışmasıyla şekere bulanarak kirlendiğini, bunları dindar ya da günâhkâr kim yerse, kötü koku verdiğini ifade eder. Ona, ömrün sonunda bile insanın doğru yoldan çıkma ihtimali olduğunu hatırlatır. Bu yüzden insanların arasına karışmamak en mantıklısıdır.

Vahdet âlemini tefekkür eden, insanlarla irtibatı keser. Bu temsîli göz önünde bulundurarak büyük küçük bütün arzulardan vazgeçmek gerekir.

Hikâyenin kurgusu, uzlete çekilen ihtiyar adamla aziz arasındaki konuşmalara dayanır. Yahyâ, bu hikâyesinde dinin özüne nüfuz edemeyen insanlarla samîmî dindarlar arasındaki farkı ortaya koyar. Klasik şiirdeki zâhid tipine mukabil, burada aziz kullanılmıştır. İbadetlerde orta yolu bulmak gerektiğini düşünen, akılcı gidişiyle öne çıkan aziz, dünya zevklerinden tam olarak vazgeçmemiştir. Klasik şiirdeki rind tipinin karşılığı olarak karşımıza çıkan ihtiyar, Allâh'a muhabbetinden dolayı, bütün dünyevî lezzetlere karşı koyarak uzlet köşesinde Allâh'la birlikteliği tercih etmiştir.

Hikâyenin mekânıyla ilgili bilgi verilmez. Aziz'in geriye dönerek ihtiyar adamın uzlete çekilmeden önceki yaşantısından bahsetmesi, olay zamanını genişletmiş; yaptığı yorum da olay zamanını durdurmuştur.

Hikâye

İtikadı sağlam bir grup arkadaş bir mekâna gidip oturur. Yanlarına zarîf bir adamın gelmesi üzerine gruptan bir genç kalkıp gider. İçlerinden biri, giden kişiye, böyle bir dosttan çekinmemesini, aksine onunla dostluk kurmasını tavsiye eder. Genç, ona insanın dostlarını çoğaltabileceğini fakat istediğinde azaltma şansının zor olduğunu söyler. Gelen yeni dostun, ya iyi ya da kötü olacağına dikkat çeker. Kötüyse ondan kurtulana kadar büyük sıkıntılar çekecektir; iyi olduğu takdirde de onunla görüşmek zorunda kalacak, böylece kendini vahdetten uzaklaştıracaktır. Bu yüzden insanı başkalarının şerrinden koruyan uzlet köşesi en iyi yerdir.

İki arkadaş arasındaki konuşma üzerine inşa edilen hikâyenin birinci kişisi, manevî yönü güçlü gençtir. Hikâyedeki diğer kişiler gencin arkadaşları ve gruba sonradan katılan kişidir. Varlıklarını bildiğimiz fakat haklarında pek de bir şey bilmediğimiz bu kişilerin hikâyede belirli bir fonksiyonları vardır ancak derinlikleri yoktur. Özellikle sonradan gelen kişi, mesajın aktarılmasında önemli bir rol üstlenmesine rağmen, olay örgüsünde ağırlıklı bir fonksiyona sahip değildir. Şâirin ifadelerinden, en fazla birkaç gün öncesinde yaşandığını öğrendiğimiz hikâyenin mekânı üzerine özen gösterilmemiştir. “*Geçenlerde birçok maneviyâtı güçlü kişi bir mekâna giderek orada oturur. Yanlarına zarîf birinin geldiğini gören bir genç oradan kalkıp gider*” anlamındaki beyitlerden kişiler, mekân ve zaman hakkında bilgi edinmek mümkündür:

Geçenlerde bir niçe ehl-i yakîn
 Varup oldılar bir mekâna mekîn
 Gelür anlara bir zarîf-i cihân
 Görür anı kâlfâr gider bir cüvân

(KU: 803-804)

Hikâye

Sûfîlerden biri, uzlete çekilip sadece Allâh'a ibâdetle meşgul olur. Ne oturacak eski bir hasır ne de üzerine giyebileceği bir elbise bulamayacak kadar fakirdir. Yaptığı ibâdetlerden aldığı lezzet gittikçe artar. Dostlarıyla hiç görüşmeyecek kadar kendini ibâdete verir. Allâh'ın ihsânıyla velî mertebesine yükselir. İnsanlar onun manevî mertebesini anlayınca, akın akın onun ziyaretine gelirler. Adamın evi onların getirdikleri hediyelerle dolup taşar.

Yanına gelen fakir ve sünepe bir adam, ona fakirlikten huzurunun kalmadığını söyleyerek bu hâlden nasıl kurtulabileceğini sorar. Dünyayı sevgiliye benzeten sûfî, dünyanın peşinden koştukça onun kişiden kaçtığını fakat ondan yüz çevirince kendisinin insanın peşinden koştuğunu söyler. Adam onun sözünü tutarak inzivaya çekilir. Bir yıl kadar insanlarla görüşmez. Her türlü zevke karşı koyarak ibâdet eder. Bir süre sonra halk arasında şöhret bulur. İnsanlar, onun velî olduğunu, kimseyle dünyaya dair konuşmadığını, yıllardır oruç tuttuğunu konuşurlar. Evi altın ve gümüşle dolup taşan adam, başlangıçta bunları arzulamazken artık onların sefasını sürmeye başlar.

Zenginliğin başa belâ olduğu, mal ve para arttıkça sıkıntıların artacağı, zenginliğin arzulanan bir hâl olmadığı, fakirliğinse kişi için zevk ve sürur sebebi olduğu gibi ifadelerle hikâye sonuca bağlanır.

Hikâye, üç olay halkasından oluşur. Birincisi uzlete çekilen sûfînin velî mertebesine çıkmasıdır. İkincisi, fakir adamın sûfînin yanına gelerek ondan fikir alması, üçüncüsü ise fakir adamın insanlar arasında ün salarak zengin hâle gelmesidir.

Olaylar velî mertebesine yükselen sûfînin ve onun tavsiyesiyle uzlete çekilen fakir adamın evinde yaşanır. Hikâyenin zamanı belirsizdir. Fakir adamın uzlete çekilmesinden sonra geçen bir yıllık süre atlanmıştır.

Hikâye

Bir aziz, başka bir azizin yanına giderek ahirette iyi ve kötü kimselerin birbirinden ayrılacağını bilindiğini ifade eder. Ona, bu kişileri dünyada ayırt edebilecek bir işaretin bulunup bulunmadığını sorar. Aziz, ona Hz. Muhammed'in hadîsiyle cevap verir:

Günâhkâr kimseler ayıpları yüzlerine söylendiğinde huzursuz olurlar. Doğru bir söz işittiklerinde kavgaya tutuşurlar. Kusurları söylendiğinde söyleyen kişiyi öldürmeye kastederler. Arkadaşlık kurdukları kimseler de kendileri gibi heveslerine düşkündür. Allâh katında makbul olan insanların kalplerinde ise ahiret korkusu olur. Kendilerine nasihat edildiğinde bunu dikkate alırlar. Yanlış yapmalarına engel olduğunda buna sevinirler. İşledikleri günâhlardan pişmanlık duyan bu kimseler, iyilerle dostluk kurar.

İki aziz arasındaki konuşmaya dayanan hikâye, düz bir kurguya sahiptir. Hikâyenin mekânı, zamanı ve sosyal çevresi üzerine düşünülmemiştir.

4.1.5.11. Dördüncü Makam (Velîlerin Vasıfları)²⁰⁶

875-887. beyitler arasında yer alan bu makamda velî kimselerde bulunan vasıflar anlatılır. Onların özellikleri genel olarak şöyle sıralanır:

- 1- Alçak gönüllülüklerinden boyları iki büklümdür.
- 2- İnadıkları meselelerde sebat gösterirler.
- 3- Dünya bağları onlara elem verir.
- 4- Başkalarının ayağına gitmekten utanırlar.
- 5- Haram mal yemedikleri gibi ondan nefret eder, aynı zamanda şüpheli maldan da kaçınırlar.
- 6- Dünya malına değer vermezler.
- 7- Velî olduklarını insanlara belli etmezler.
- 8- İbadet konusunda çok ileridirler.
- 9- Kendilerine zarar verenlere iyilikle karşılık verirler.
- 10- Sûfi gibi görünmekten kaçınıp başlarına taç takmazlar.
- 11- Dünya ehlinin eline bakmazlar. Onları sevip onlarla irtibat kurmazlar.
- 12- Nefisleriyle çok ciddi mücadele ederler.

²⁰⁶ Başlık: “Dördüncü makam ‘alâmet-i velâyet-i insân ‘ayn-ı ‘avâmîden nihân olup küh-ı girân gibi kademin dâmân-ı ‘uzlete iletükleridür” (Alkaya, 1996: 286).

13- Sabırlıdırlar.

14- Acıktıklarında karınlarını doyurmazlar. Kanaatkârdırlar.

15- İnsanlardan uzak dururlar.

16- Allâh'tan çok korkarlar.

17- Dünyayla ilgileri olmaz.

18- Yüksek rütbeli insanlarla birlikteliği, ilâhî manaları anlamaya engel gördüklerinden onlarla zaman geçirmezler.

Hikâye

Bir sipâhî parasız pulsuz, üstü başı perişan bir hâlde seferden gelir. Bu hâlden büyük sıkıntı duyan adamın öfkesi dışına yansır. Başında yeşil tacı, elinde asası ile sakalı göğsüne kadar gelen, gözleri sürmeli bir adam sipâhînin kapısına gelir. Sipâhîye dualar eden adam, kendisini erenlerin gönderdiğini söyler. Sipâhîye adağı olduğunu, bunu kendisine vermesi gerektiğini ifade eder. Bu sözlerin üzerine öfkelenen sipâhî, adamı dövüp söver. Ona yalancı olduğunu söyleyerek hakaret eder. Adağı olduğunu bildiğini fakat parasının olmadığını neden bilmediğini sorar.

Şerî'at gözüyle bakanlar, böylelerine hak ettiği cezayı verir. Velîler ayağa düşerek yalan yollarla para kazanmaz.

Hikâye seferden dönen sipâhînin tanıtımıyla başlar. Sipâhîyi tek yönlü tasvir eden Yahyâ, onun fakirliği üzerine yoğunlaşır. Sipâhînin içinde bulunduğu zor durumu sergileyen şâir, onun öfkesinden söz ederek bu durumda bir insanın neler yapabileceğini okuyucuya hissettirir; böylece yaşanacakları önceden sezdirir.

Sipâhînin kapısında yaşanan olayın zamanı belirtilmemiştir. Kendisine velî görüntüsü veren hileci kişinin tasviri olay anlatımını durdurur.

Hikâye

Bir adam gayptan haber verdiğini söyleyerek insanları aldatır. Gelen insanların görünümüne bakarak onlar hakkında tahminler yürütür. Bu şekilde her sınıf insandan altın ve gümüş toplar. Sakalsız bir köse, onun güvenilirliğini ölçmek için onun yanına gider. Köseyle biraz konuşan adam, yanılarak onu saray ağası zanneder. Ona yakında vezir olacağı müjdesini verir. Köse ona kendisinin ağa olmadığını ve ağa olmadan vezir olunamayacağını söyleyerek onun yalanını ortaya çıkarır.

Bu hikâyeyle âriflerin aldatıcı insanların hilelerini fark edecekleri mesajı verilir. Gayptan haber veren hileci adam ve sakalsız köse arasındaki konuşmalara dayanan hikâyeye, hileci adamın tasviriyle başlar. Düz ve sade bir kurguya sahip olan hikâyede tabiat, mekân, zaman gibi ayrıntılar üzerine dikkat yoktur.

Hikâye

Şâir, sipâhîyken uzunca bir zaman Şâm'da kalır. Bu şehirde düğün ve eğlencelerde saklabanlık yaparak insanları eğlendiren bir Arap bulunur. Şâir, vatan özlemiyle tekrar Anadolu'ya döndüğünde o adamın burada şeyhlik yaparak insanları aldattığına şahit olur. Yüzünde sakalı, sırtında hırkası, elinde asası ile kendisine velî görünümü veren adam, sürekli bir şeyler okur gibi dudaklarını kıvıldatarak insanlara bakıp durur. Halka onu velî gibi tanıtan iki yüzlü bir adam da ona yardım eder. İnsanların getirdiği hediyeleri alarak onları aldatırlar. Şâir, onların yalanını ortaya çıkararak onları şehri terk etmeye mecbur bırakır.

Hikâyede yeni bir bakış açısıyla karşı karşıya kalırız. Yahyâ, burada dışarıdan bir izleyici olarak hikâyeyi anlatmaz, kendisi de hikâyeye kahramanlarından biri olarak hikâyeye dâhil olur. Kahraman anlatıcı bakış açısıyla kaleme alınan hikâyede, Yahyâ kendi başından geçen bir macerayı dile getirir.

Hikâye geriye dönüş tekniğiyle kaleme alınmıştır. Olayların bir kısmı Yahyâ'nın Şâm'da sipâhî olarak görev yaptığı yıllarda, diğer kısmı da Anadolu'da yaşanmıştır.

Hikâye ayrıntılı bir riyakârlık levhasıdır. Kendisine velî görünümü veren bu adamın, şâirde bıraktığı izlenim kılık kıyafet ve davranışlarıyla aldatıcı bir kişi olmasıdır. Hileci adamın Şâm ve Anadolu'daki tasvirleri olay zamanını durdurmuştur.

Hikâye

İkiyüzlü insanların bazıları aynı zamanda çok hileci olur. Dünyaca yüksek mevkide birinin bir sıkıntısı olduğunda, ona dost görünerek onu aldatmaya çalışır. Ona problemini çözebilecek çok mübarek bir azizin olduğundan, gidip ona kitap açtırmanın, dil bağı yazdırmanın, dua ettirmenin faydalı olacağından söz eder. Bunun için yüz altın gerektiğini söylemekten de geri kalmaz. Zulmederek kazandığı paraları veren adam, sıkıntısından kurtulmak için gizli hâlini onunla paylaşır. Hilekâr adam, üzerinde çizelgeler olan bir kâğıdı makam sahibine vererek ona gereksiz hikâyeler anlatır. Adam bu şekilde sıkıntılarında

kurtulabileceğini umarken derdi daha da çoğalır. Hilekâr adam, bu şekilde makam sahibi bu kişiyi sömürebildiği kadar sömürür. Aldatacak yeni birini bulduğunda da onu terk eder.

Yazarın hikâyeyi anlatmaktan maksadı kendi çıkarları için başkalarını aldatan iki yüzlü insanların mahiyetlerini ortaya koymak, zulmeden insanların başka bir musibetle de olsa cezalarını çekeceklerini göstermektir. Yahyâ Bey, bu hikâyesinde kurmaca bir metin oluşturmaktan ziyade, genel bir problemi alegorik bir yaklaşımla ortaya koyar. Tespit edebildiğimiz kadarıyla şâir, anlatıyı tahkiye etme zorunluluğunu hissetmez.

Yahyâ'nın birçok hikâyede kendisine velî görüntüsü vererek para kazanmaya çalışan riyakâr kişilerden yakınması, özellikle bu hikâyede bunu genel bir problem olarak yansıtmaması bu durumun o devirde büyük bir sosyal problem olduğunu düşündürür.

4.1.5.12. Beşinci Makam (Dürüstlük)²⁰⁷

974. beyitten 1003. beyte kadar devam eden bu makamda, dürüstlüğü alışkanlık hâline getirmenin istirahatata ve güvene vesile olduğu anlatılır.

Dürüstlük insanı her türlü belâdan, din düşmanlarından muhafaza eden güvenli bir kaledir. Doğruluk iki dünyada da işe yarar. Okura doğruyu bırakıp batıla meyletmemeyi, rüşvet alıp dile düşmemeyi tavsiye eden şâir, rüşvetin belâların başı olduğuna dikkat çeker. Rüşvetle gelen şerefi ateşe benzeterek ateşin gizlenememesi gibi rüşvet alan kimsenin de bu özelliğinin bir şekilde açığa çıkacağını belirtir. İnsan gafil olmamalı, haramdan ve yanlış davranışlardan kaçınmalıdır. İnsan dosdoğru olmalı, her zaman insanlığa doğru yolu gösteren velîleri örnek almalıdır. Doğruluk insanın süsüdür. Doğruluk mutluluğa; zıttı da sıkıntıya sebep olur.

Hikâye

Ahmak bir adam, vezirin birine giderek kendini över. Kendini dürüst ve şerefli bulan bu adam, kendisine ne tür bir hizmet verilirse verilsin vazifesini tam yerine getireceğini, devletin parasından bir kuruş bile yemeyeceğini söyler. Büyük küçük herkesin kendisinin doğruluğuna şahit olduğunu ifade eder. Adamın hâlini anlayan vezir, latîfeyle “Ey kendini

²⁰⁷ Başlık: “**Beşinci maḳām ‘âdet-i istikâmet sebab-i istirahat ü mûcib-i emânet olduğın rivâyet idüp bildirür**” (Alkaya, 1996: 291).

beğenen zavallı ahmak, senin dürüstlüğün boynuna bir torba altın asıldığında yemeyen, kendisinden aldıklarında da hiçbir şey demeyen bir eşek gibidir” der.

İnsanın, devlet malını yemediği gibi yedirmemesi de gerekir. Bu kişi, soysuzların hâlinde anlayabilmeli, dolandırıcıların oyunlarını, esnafın ihanetlerini kavrayabilmeli, tamahkâr ve müsrif kimselerin devlet malını yemelerine engel olabilmelidir. Aynı zamanda devlet malını iyi kullanmalı ve halkla iyi geçinmelidir.

Hikâye, vezir ve ahmak adam arasındaki konuşmalar üzerine kurulmuştur. Birçok hikâyede olduğu gibi, burada da hikâyenin sosyal atmosferine özen gösterilmemiştir. Olayların yaşandığı mekân belirsizdir. Hikâye zamanı sabah vaktidir.

Hikâye

Şâir, sipâhîyken kendisine vakıf işlerine bakma vazifesi verilir. Harama helale çok dikkat etmeyen şâir, devlet malını gereği gibi koruyamaz. Yaptığı yanlışlar, onun ilâhî sırları anlamasına engel olur. O dönemlerde güzel bir beyit bile yazamaz. Bu hâlin kendisine zarar verdiğini gören şâir, dürüst bir hayat yaşamaya karar verir. Onun yaşadığı bu değişim, bu mallardan istifade eden bazı kesimleri rahatsız eder. Yüksek mevkide bulunan biri, ona düşman olur. Onu, görevinden uzaklaştırmak için elinden geleni yapar. Görevini kötüye kullandığı yönünde iftiralara uğrayan Yahyâ, müfettişler tarafından çok ağır soruşturmalardan geçirilir. Bu şiddetli sıkıntılar, siyah saçlarını ağartacak kadar onu etkiler. Geçirdiği soruşturmaların hepsinde de kendisinin doğruluğu açığa çıkar.

Dürüst kimsenin doğruluğu onu temize çıkaracak, zalime de ancak kara yüzü kalacaktır. İnsan nasihatleri dinlemeli, asla ihanet etmemeli, doğruluktan ayrılmayarak her an Allâh’la beraber olmalıdır.

Şâirin hayat tecrübesine dayanan bu hikâye, kahraman anlatıcı bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Hikâye, yazıldığı yılların sosyal problemlerini tespit etmesiyle önemlidir. Hikâyenin odağındaki şahıs, şâirin kendisidir. Diğer şahıslar onun etrafında yer alır.

Olayların yaşandığı mekân üzerine dikkat yoktur. Hikâyenin zamanı, şâirin sipâhîlik yaptığı yıllardır. Şâirin aralarda yaptığı yorumlar olay zamanında kısa süreli duraklamalara neden olmuştur.

Hikâye

Dürüst bir hayat yaşayan Müslüman bir genç, çalışarak büyük bir memuriyete yükselir. İşini dürüst bir şekilde icra eden genç, hırsızların geçim kaynaklarını keser. Büyüklere hediyeler vermez. Devletin parasını gerekli yerlerde kullanır. Devlet malını telef etmez. Çıkarları zarar gören bazı insanlar toplanarak ona iftira atar. Gencin memuriyetini elinden alır. Bu durumdan çok müteessir olan genç, şehri terk eder. Büyük bir dağa yolu düşer. Burada birçok zalim kimsenin ok ve direk yapmak için düz ağaçları kestiklerini, eğri ağaçlara ise hiç dokunmadıklarını görür. Belâ ve sıkıntıların hep dürüst olanlara geldiğini düşünerek bu hâlden teselli bulur.

Dürüst kimselerin üzerinden belâların eksik olmayacağını belirten şâir, akıllı kimselerin bu nasihatteki kazancı düşünerek ferahlamaları gerektiğini söyler.

Hikâyenin perspektifine giren olaylar, mekânlar, kişiler ve diğer unsurlar hayatın gerçeğine paralel bir mantıkla seçilmiştir. Olay örgüsü de hayatın tabii akışına paralellik gösterir. Haksızlıklara dayanamayan, müdahale eden, engellemeye çalışan genç, dürüst tabiatlıdır. Genç doğruluğu, dünya görüşü ve yaşadıklarıyla Yahyâ'ya benzer. Şâir, onu hayata karşı yenik düşürür. Hikâyenin diğer kişileri, canlı birer kişilik olarak kendilerini göstermez. Yüksek rütbeli memurlar ve şâire iftira atanlar, hikâyede belli bir fonksiyonu icra etseler de fon düzeyindedirler. Ağaçları kesen kişiler de hikâyenin dekorunu oluşturur.

Hikâyenin zamanı belirsiz bırakılmıştır. Gencin çıktığı dağ dışında mekâna dair herhangi bir ayrıntıya rastlanmaz.

Hikâye

Kötü ahlâklı biri Horasan'a emir olur. Sarayının yanında kanlar içinde bir gencin cesedi bulunur. Emir, masum birine iftira ederek adamı onun öldürdüğünü söyler. Adama çok büyük işkenceler yaparak onu sorguya çeker. Bu durumdan kurtulmanın mümkün olmadığını anlayan adam, suçu kabullenir.

Emir, adama suç ortaklarının kimler olduğunu sorar. Adam da suç ortağı olarak kadı, filan şeyh, filan sûfi gibi salahiyet cihetinde meşhur birçok kişiyi sayar. Orada bulunanlar ona yalan söylememesini, şerî'at yolunda giden kimselerin haksız yere kan dökmeyeceğini söyler. Adam, açık olan bu zulme yardım ettiklerinden, hakîkati bilmelerine rağmen doğruyu söylemediklerinden dolayı onların hakîkatte katil olduklarını ifade eder. Böyle bir

emirle iyi ilişkiler kurdukları, onun hediyelerini kabul ettikleri için onların günâhkâr olduklarını düşünür. Hırka ve tacı giyerek baş kesmeyi hüner sandıklarını, masumu suçlu çıkarıp zalimi bıraktıklarını belirtir. Dindar kişiden utanan emir, adamı öldürtmeyerek suçlunun kendisi olduğunu itiraf eder. Masum adamı serbest bırakır. Emiri de bağlayıp suya atarak cezalandırırlar.

Dürüst insanların yaşadıkları sıkıntılar, onlara sevap kazandırır ve kemâl vesilesi olur. Dürüst birinin başına nasıl bir belâ gelirse gelsin, Allâh bir şekilde onu kurtarır.

Hikâye, okuyucu ile sohbet eden, onu hesaba katan bir teknikle kaleme alınmıştır. İftiraya uğrayan dürüst bir gencin hikâyesini anlatmaya başlayan anlatıcı, başta yaptığı yorumla okuru anlatacaklarına hazırlar. Okur, dürüst ve salih bir kişinin acı dolu macerasıyla karşı karşıya kalacaktır. Yahyâ, ilk beyitte “*Bu inleyişleri dinle ki dinî emirlere riayet eden dürüst bir kişi neler çekti*” diyerek olayların nasıl gelişeceğini haber verir:

İşit bu enîn ile bu nâlişi

Neler çekdi bir toğrı şâlih kişi

(KU: 1063)

Olaylar her ne kadar emir ve masum adam ekseninde yoğunlaşsa da şâirin eleştirdiği durum, emirin zulmünden ziyade yüksek düzeydeki devlet memurlarının görevlerini kötüye kullanmalarındır. Emir de bunlardan biridir ve yaptıklarının bedelini ödemiştir.

Olaylar Horasan’da yaşanır. Geçmiş zaman içinde yaşandığı söylenen hikâyenin zamanı belirsizdir. Aralara serpiştirilen tasvirler, olay zamanını durdururken yapılan özetlemeler hızlandırır.

Hikâye

Bir zaman bir at hırsız, maddî değeri çok yüksek olan güzel bir atı çalmak ister. Hırsızlığının anlaşılmaması için atın yerine hasta, yaşlı ve sakat bir katırı bağlayarak ahırı yakar. Ahırın yanmasına şahit olan at sahibi, atı zannettiği katırın kömüre dönmüş cesedini gömer. Aradan bir süre geçtikten sonra at hırsız, çaldığı ata binerek katırı yaktığı yere gelir. Atın kendisinin olduğunu anlamayan sahibi, onu kendi atına benzeterek ağlar. İhtimaller üzerine düşünse onun kendi atı olduğunu anlayacaktır.

Hikâyenin ana fikri, akılsızları aldatmanın kolay olduğudur. Hikâyelerine konu olarak çoğunlukla sosyal problemleri seçen şâir, burada at hırsızlığı üzerinde durur. Düz bir

mantıkla çizilen hikâyenin kişileri at hırsızı ve atın sahibidir. Arada yapılan at ve katır tasvirleri olay zamanını durdurmuştur.

Mekân, kişilerin konumlanmaları için gerekli bir yer düzeyinde kalmıştır. At hırsızının atı çaldıktan sonra hırsızlık yaptığı yere gitmesine kadar geçen süre atlanmıştır.

4.1.5.13. Altıncı Makam (Dilini Tutmak)²⁰⁸

1126. beyitten 1156. beyte kadar devam eden bu makam, diline sahip olanların devamlı selâmette olacaklarını, kaza ve belâlardan korunacaklarını bildirir.

Bazı kimseler ağızlarına ne gelirse söyler, hiçbir zaman konuşmaktan bıkmaz. Ahlâksız ve akılsız olduklarından sözü uzatır, böylelerinin dilleri ecel gelmeden susmaz. Bu özellikleri, başlarına sürekli belâ açar. Durmadan söz israfında bulunan bu kişiler, insanlar içinde can sıkıcı olarak tanınır. Mübarek insanların dilleriyse gül yaprağı gibi latiftir, bu kişiler söyledikleriyle insanlara teselli verir.

İnsanlara olumsuz şeyler söyleyerek onlara sıkıntı yaşatmamak gerektiğini belirten şâir, kadınların da çok konuştuklarına dikkat çeker. Bazı insanların da akılsızlıklarından dolayı dedikodu yaparak kendilerini kötü isimli yaptıklarını söyler. Câhillerin sözlerinden incinmemek gerektiğine dikkat çeken şâir, onların söyledikleri sözlerin manasını anlamadıklarını belirtir. Akıllı bir Müslüman câhilleri dinlemez. Onların kötü sözlerine sözle karşılık vermez. Ayrıca insanları yanlışlarından dolayı ayıplayıp onları utandırmamak, biri hata işlediğinde onu azarlayarak ona aynı şekilde karşılık vermemek de gerekir.

Kâmil insanların şerefi, sözlerinden kaynaklanır. Onların konuşmaları hayat suyu gibidir. İnsan bu sözlerden ders alıp kendisini dizginlemeli, ayrıca öğrendiği bu şeyleri bulunduğu yerdeki diğer insanlarla da paylaşmalıdır. Yahyâ; insana dilini hayırlı şeyler söylemeye alıştırmayı, söylediği her şeyi gizli remizlerle beyan etmeyi tavsiye eder. Buna, yaşlı birine ölümünün yakın olduğunu söylemenin o kişiyi inciteceği temsîlini örnek gösterir.

²⁰⁸ Başlık: “Altıncı makam selâmetü'l-insân fi-ıfzı'l-lisân ile ‘âmil olan insân-ı kâmil dâ'im sâlim olup belâ vü kazâdan mahşûn olduğun bildürür” (Alkaya, 1996: 299).

Hikâye

Bir genç, yolda giderken zayıf, saçları ağarmış, beli bükülmüş, elinde asası olan bir ihtiyar görür. İhtiyara kibar bir dille belinin neden eğri olduğunu, bu hâle gelinceye kadar ne kadar çaba harcadığını sorar. Ayrıca bu hâlin ona çok yakıştığını da söyler. İhtiyar, bu hâlin kendisine çok pahalıya mal olduğunu, neyi varsa hepsini buraya harcadığını, uzun yıllar yaşayarak bu hâle geldiğini belirtir. Allâh'ın kendisine bu hâli vermesiyle dualarının göklere ulaştığını, korkulu olan ecel yolunu bu eğrilikle geçmenin daha rahat olduğunu söyler. Kıyamet gününde Allâh'ın yaşlıları cezalandırmaya hicap ettiğine dair âyet olduğunu da belirtir.

Hikâyede anlatılmak istenen, gönlü temiz kimsenin iç güzelliğinin dışına da yansıtacağı, gerek görüntüsü gerekse anlattıklarıyla etrafındakilere lütuf ve ihsân saçacağıdır.

Hikâye, genç ile ihtiyar arasındaki konuşmalardan oluşur. İhtiyar adam ihtiyarlığıyla tek yönlü tasvir edilmiş fakat genç hakkında bilgi verilmemiştir. Yolda yaşanan bu hikâyenin zamanı belirsizdir. İhtiyar adamın tasviri ve hemen ardından şâirin hayatla ilgili yorumları olay anlatımını geciktirir.

Hikâye

Bir sûfî, padişahın birini sakalını tıraş ederken görür. Sûfî, ona yanağın sakalsız güzel olmayacağını, insanın sakalını tıraş etmekle yüzüne zulmettiğini söyler. Nükteli bir şekilde sûfîye cevap veren padişah, keçilerin sakallı olanlarının çok olduğunu fakat başlarında zerre kadar akıl bulunmadığını belirtir. Ona, insanların sakallarından dolayı şerefli hâle gelmediklerini söyler. “Şayet böyle olsaydı, tekeler şeyhlerin başı olurdu” der. Sakallı olan iki yüzlülerde nifak bulunduğunu, ısrırgan kökünün ona yeğ tutulacağını ifade eder. Yine de sûfîyi güzel tabirinden dolayı altın ve gümüşle ödüllendiren padişah, onun sözünü tutarak sakal bırakır.

Hikâye, yerinde yapılan latîfenin güzel olduğu, hakîkate açık kişinin, onu bir kıldan da alabileceği mesajlarını verir.

Hikâye, sakalını tıraş eden padişah ve sûfî arasında geçen konuşmalara dayanır. Olayların yaşandığı mekân da zaman da belirtilmemiştir. Şâirin araya girerek yaptığı yorum olay zamanını durdurur. Düz bir mantıkla kaleme alınan hikâye, sade ve basit bir kurguya sahiptir.

Hikâye

Görmüş geçirmiş bir ihtiyar, Çin padişahına vezir olur. Bir sohbet, ortama uygun olduğunu düşünerek bir hikâye anlatır. Hikâye, Kâbe’de gördüğü deve kuşu ile ilgilidir. Demir mengene gibi ağzını açarak sahradaki bitkileri bir bir biçen bu acayip kuşun benzeri yoktur. Dünyaca meşhur olan yumurtası çok beyazdır. Cismi, karlı dağ gibi azametlidir. Vücûdu beyaz bir kaleye benzer. Kanatlarını açarak uçtuğunda yelkenli gemi geçti, sanılır. Çok büyük ve çok beyaz olan bu kuşun şekli, çiçekli ağaca benzer. Oturduğunda deve, uçtuğunda Anka olur. Zaman zaman ateşle beslenmesine rağmen ne ağzı yanar ne de vücûdunda ürperti hisseder.

Vezir sözünü tamamlayınca orada bulunanlar, böyle bir şeyin mümkün olmayacağını söyleyerek tartışmaya başlar. Padişah hiçbir şekilde ona inanmaz. Sipâhîler aralarında gü-lüşür. Yemin etmesine, fikrinin doğruluğunda ısrar etmesine rağmen ona inanmazlar. Vezir yalancı konumuna düştüğü için utanır. Doğruluğunu ispatlayabilmek için, beş on tane adamı yanına alarak binbir güçlkle Mısır’a kadar gider. İki tane deve kuşu alarak padişahın yanına gelen vezir, bu iş için beş yıl harcar. Vezirin sözünün doğru olduğu anlaşılır. Padişah, vezire anlattıklarıyla kendilerini sıkıntıya soktuğunu, durduk yere aralarında ayrılık çıkardığını söyler. Beş yılda ispat edilebilen bir gerçektense mantıklı görünen bir yalan söylemenin daha uygun olacağını ifade eder.

Bu hikâyeden, insanın konuştuklarına dikkat etmesi gerektiği anlaşılır. Kişinin ağzına gelen her şeyi anlatması durumunda, bu tarz sıkıntılar yaşaması kaçınılmazdır.

Matematikselsel bir düzenle ortaya konulan bu hikâyenin yapısını vezir, padişah, sipâhîler ve vezirle birlikte deve kuşunu bulmak için Mısır’a giden kişiler oluşturur. Vezir hikâyede birinci dereceden rol üstlenmiştir. Padişah, birinci kişinin yanında yer alan, onun vasıtasıyla iletilmek istenen mesajı tamamlayan yardımcı bir kişiliktir. Konuşan, düşünen padişah kısa hikâyenin imkânları içinde canlı bir kişilik sergiler. Diğer kişiler, hikâyenin sosyal atmosferini oluşturur.

Olayların yaşandığı asıl mekân Çin’dir. Kâbe ve Mısır da hikâyede ismi geçen diğer mekânlardır. Zamanla ilgili bilgi verilmemiştir. Hikâyenin başlangıcında geriye dönerek Kâbe’de gördüğü deve kuşunu tasvir eden vezir, olay anlatımını geciktirir. Vezir ve beraberindekilerin padişaha deve kuşunu getirmek için Mısır’a doğru yola koyulmalarının ardından geçen beş yıl atlanmıştır.

Hikâye

Bir sabah, büyük bir padişah, sarayına doğru giderken sarhoşun biri, sebepsiz yere ona laf atar. Bu hâle çok öfkelenen padişah, ertesi gün onu öldürtmek için huzuruna getirir. Zincirle bağlanmış bir hâlde padişahın huzurunda duran adam, üzgün ve ağlamaktadır. Adam, padişaha çok fazla susadığını belirterek ondan su ister. Adam, suyu içip şükrettikten sonra, padişaha dönerek suyunu içerek evine misafir olduğunu, Hz. Muhammed'in zayıflara ikram edilmesini buyurduğunu söyler. Günâha sebep olanın şarap olduğunu belirten adam, padişahın kendisini öldürmemesini, şarabı ortadan kaldırmasını ister. Adamın hatasını sarhoşluğuna vererek onu bağışlayan padişah, şarabı yasaklar.

Padişah ve sarhoş arasındaki ilişkiler üzerine inşa edilen hikâye, iki ayrı epizottan oluşur. Birinci epizot sarhoşun, sarayına doğru giden padişaha dil uzatması, ikincisi ise cezalandırılmak üzere olan sarhoşun, kıvrak zekasıyla cezadan kurtulmasıdır.

Olaylar saraya giden yol üzerinde ve sarayda yaşanmıştır. Olayların birinci bölümü sabah vakti gerçekleşmiştir. İkinci olay halkası birinciden bir gün sonra yaşanmıştır. Bu süre atlanarak verilmiştir.

Hikâye

Bir zaman Sultân Mehmed, etrafındaki askerlerle birlikte şaşaalı bir şekilde gezintiye çıkar. Yolda giderken bir sûfinin, hırkasının altında kendilerinden bir şeyler saklamaya çalıştığını görür. Sûfiyi yanına getirdiklerinde, koltuğunun altında sakladığı şeyin şarap dolu bir sürahi olduğunu fark eder. Padişah, sûfiye bunun ne olduğunu sorduğunda sûfi boza olduğu cevabını verir. Padişah, bozanın renginin boz olacağını, bunun açık bir yalan olduğunu söyler. Sûfi, renginin boz olduğunu fakat padişahı görünce utancından kızardığını söyleyerek kendini kurtarır.

Hikâyenin verdiği mesaj, insanı utanılacak hâle düşüren şaraptan uzak durmanın, ayrıca yerine ve zamanına uygun konuşabilmenin gerekliliğidir.

Sultân Mehmed ve sûfi arasındaki konuşmalar üzerine kurulan hikâye, basit bir kurguya sahiptir. Elinde şarap bulunan sûfinin, padişahla karşılaşması üzerine yaşadığı korku, hikâyenin birinci mesajına destek verirken kıvrak zekâsıyla cezadan kurtulması, ikinci mesajı destekler. Sûfi, içkiye olan bağlılığından dolayı zor anlar yaşamış, verdiği ince cevapla cezadan kurtulmayı başarmıştır.

Padişahın etrafındaki askerler, hikâyeye sosyal bir arka plan oluşturmuşlardır. Olayların yaşandığı yol, üzerinden geçilen bir yer düzeyindedir.

Hikâye

Çok zengin bir adam, öleceğini anladığında oğlunu yanına çağırır. Ona yüz bin altın bıraktığını, iktisatlı kullandığı takdirde bu paranın kendisine ömür boyu yeteceğini söyler. Babasının vefatının ardından bütün mirası yiyip bitiren oğul, dilencilğe başlar. Adamın, babasından kalan parayı telef ettiğinin ve şimdi insanların eline baktığının farkında olan padişah, onu yanına çağırarak onca parayı ne yaptığını sorar. Adam, babası vefat ederken kendisini Allâh'a değil de malına ısmarladığını, asıl günâh sahibinin babası olduğunu söyleyerek cezadan kurtulur.

Hikâyeye babanın ölümünü tasvir ederek başlayan şâir, geriye dönerek ölümden önce baba ve oğul arasında geçenleri anlatır. Bu şekilde hikâyeye farklı bir giriş yapar. Olay örgüsünün üç ayrı bölümden oluştuğu hikâyenin birinci bölümü babanın oğluna olan nasihatlerini ve ölümünü içerir. İkincide, oğlun kendisine miras kalan malı çarçur ederek dilencilğe başlaması anlatılır. Üçüncüde ise kendisine miras kalan adam ile padişah arasındaki konuşmalardan oluşur.

Hikâyenin zamanı ve mekânı üzerine dikkat yoktur. Şâirin yaptığı yorumlar, olay anlatımını geciktirir.

Hikâye

Şirvân şehrine fakir bir genç gelir. Memleketinden ayrıldığı için üzgündür. Yeri yurdu olmayan bu genç, başkalarına muhtaç olup dilencilik yapmak istemez. En ağır işlerde çalışır. Bağ bellemekten elleri kabarır. İki akçe kazansa birini yer, birini de saklar. Malı çoğaldığında ticarete merak salar. Aşırı derecede zengin hâle gelir. Aradan yirmi otuz yıl geçip memleketine dönmeyi arzuladığı bir zamanda, Şirvân padişahı onu yanına çağırır. Padişah, buraya geldiğinde çok fakir olduğunu, bu kadar malı burada kazandığını kendisine hatırlatır. Kazandıklarını kendilerine vermeden buradan gidemeyeceğini, şayet vermezse, ölüncüye kadar bu yerlerde kalacağını söyler. Padişaha, gençliğin bir hazine olduğunu ve onu bu yerlerde çürüttüğünü ifade eden adam, gençliğini kendisine geri getirmesi durumunda kazandıklarını ona verebileceğini söyler. Bu sözlerden etkilenen padişah, adamın gitmesine izin verir.

Hikâyede çalışma konusu üzerine yoğunlaşılmasına rağmen anlatıcının telkin etmek istediği düşünce, kişinin kendisini etkili bir şekilde anlatmasının gerekliliğidir.

Yahyâ burada, memleketinden ayrılarak Şîrvân şehrine çalışmaya gelen fakir bir gencin hayat mücadelesini anlatır. Hikâyeye, gencin tasviriyle başlar. Gencin hikâyeye boyunca sergilediği davranışlar, onun kişiliğini ortaya koyar. Gencin, hayat karşısında aldığı tavır aktiftir. Karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmek için sürekli mücadele eder. Üstelik geleceği düşünecek kadar tedbirli, kendini zevk ve eğlenceye kaptırmayacak kadar mukavemetlidir.

Olayların yaşandığı zaman, belirsizdir. Gencin Şîrvân'a gelmesinin üzerinden geçen yirmi otuz yıllık süre, açık eksiltiyle verilmiştir.

Hikâyeye

Rüşvet alan kadılardan biri, kendisine hakaret eden yaşlı bir kâfiri, hem döver hem de ona küfreder. İnsanların arasında adamı aşağılar. Adamı yersiz davranışlarda bulunması hususunda uyarır. Kâfir ona, her türlü pisliği tavukların yediğini, tavuk çorbasını da en çok kadınların tükettiğini söyler. Orada bulunanların hepsi bu hâle güler. Kâfir de kaçıp evine gider.

Kuyuya söylenen her kötü sözün tekrar kişiye dönmesi gibi, aşağı kimselerle muhatap olmak da aynı sonucu doğurur. Bu yüzden alçak kimselerden uzak durulmalıdır.

Şâirlik yönünü daha çok uzun soluklu mesnevîlerde ortaya koyan Yahyâ, kısa hikâyelerde şâirlikten ziyade bir düşünür, bir ahlâkçı olarak okuyucunun karşısına çıkar. Şâir, kadının maruz kaldığı muameleyi, alaylı bir şekilde anlatarak okuyucuyu bazı sosyal meseleler üzerine düşündürmeye çalışır. Kadı, düştüğü gülünç pozisyonla idarî sahadaki bozukluklardan birinin gün yüzüne çıkmasında önemli bir misyon üstlenmiştir.

Kadı ve kâfir arasındaki konuşmalara dayanan hikâyede, etrafta bulunan insanlar hikâyenin doğal bir görünüm kazanmasına yardım eder. Düz bir kurguya sahip olan hikâyenin zaman ve mekânı üzerinde durulmamıştır.

Hikâye

Emirin biri, Sultân Mahmûd'un has veziri Ayaz'ın yanına gelerek her geçen gün olgunluğunun, değer ve rütbesinin arttığını, padişahın onu çok sevdiğini söyler. Ona bu dereceye nasıl geldiğini sorar. Ayaz, her gün sabah olmadan kalktığını, güneş doğduğunda padişahın kapısında olduğunu, bu yüzden Allâh'ın daima rızkını arttırdığını ve kendisini belâlardan sakladığını söyler. Bir gün, yine tan yeri ağarmadan yola koyulur. Yolda giderken hırsızın biri sarığını çalar. Ona, seher vaktinde kalkan kimseye zarar gelmeyeceği yönündeki sözleri hatırlatıldığında, hırsızın kendisinden daha erken kalktığını, bu yüzden nasibinin ona daha erken ulaştığını söyler.

Bu hikâyeyele, akıllı kimselerin sorulan bütün sorulara mantıklı cevap verebilecekleri, mantıklarını kullanarak hiçbir sorunun altında kalmayacakları gösterilir.

Emir ve Ayaz arasındaki konuşmayla başlayan hikâyeye, Yahyâ'nın diğer bütün hikâyeleri gibi matematiksel bir düzenle kaleme alınmıştır. Ayaz'la yapılan konuşmadan hemen sonra konuşulanlarla ilgili bir hadise yaşanır. Hırsızlık hadisesini rastgele tasarlamayan şâir, bu olayla hikâyenin mesajına destek verir.

Olayların yaşandığı yer belirtilmemiştir. Hikâyenin ikinci epizodu sabah vaktinde yaşanmıştır. Emirle Ayaz arasındaki konuşmanın ardından Ayaz'ın, sarığını çaldırmasına kadar geçen süre atlanmıştır.

Hikâye

Bir şeyi iki tane gören şaşı bir emir vardır. Önünde kazara uçan bir kuşu, iki kuş görür. Yanındakilerden uçan kuşlara bakmalarını ister. Kuşların beraber ne kadar güzel uçtuklarını söyler. Orada bulunanlardan bazıları gülerken bazıları da ikinci kuşu araştırır. İçlerinden biri diğerine şakayla, uçan kuşların iki değil de dört olduğunu söyler. Yanındaki adam, ona inanmayınca adam gülerken, emirin biri iki yaptığını, kendisinin de ikiyi dört yapmasında bir sakınca olmadığını ifade eder. Konuşulanları duyan emir öfkelenerek adamı öldürür. Azizinin biri, emire gelerek birçok kimsenin latîfe yaparak ihsân aldığını hatırlatır. Ona, adamın iyi olduğunu düşünerek latîfe yaptığını, kendisininse onu öldürerek bir Müslüman'a zarar verdiğini söyler. Niyetinin hayır ve lütuf olduğunu belirten emir, ona azap vererek hesap vermeden cennete gitmesine vesile olduğunu, kendisininse ağır bir yük altında kaldığını ifade eder.

Şâir; bu hikâyeyle insanların, kendi hatalarını kabul etmediklerini, üstelik yanlışlarının sorumluluğunu başkalarına yüklemeye çalıştıklarını göstermek ister.

Şâirin başka bir kaynaktan işittiği olaylar üzerine kurduğu hikâyenin birinci kişisi bir şeyi iki tane gören şaşı emirdir. Emirle alay eden adam ve aziz, tamamlayıcı şahıstır. Etrafta bulunan kişiler, hikâyenin sosyal atmosferini oluşturur. Düz bir mantıkla yazılan hikâyenin zaman ve mekânı belirtilmemiştir.

Hikâye

Kemâliyle gururlanan Figânî, vezirin birini hicvederek onun huzurunu kaçıır. Vezire şöyle bir beyit yazar:

Dü İbrâhim âmed be-deyr-i cihân
Yeki büt-şiken şüd diğeri büt-nişân

(Dünyaya iki İbrâhîm geldi; biri put kırıcı, diğeri ise put dikici oldu)

Bunun üzerine Figânî'nin evini basarak onu asarlar. Figânî'nin rûhu yükseklere çıkar.

İnsanın Mansûr gibi fânîden sonsuzu gözlemesi gerekir. Dünya ayrılma yeri, ahiretse ebedî kalınacak yerdir. Figânî de vezir de ölmüştür. El üstünde tutulanlar da, aşağı mevki-de olanlar da ecele mağlup olup toprağın altını mekân edinir. Zaman, ikisini de yutmuş, şu beyit insanların diline yerleşmiştir:

Ne fazl ile olsun zebânuñ tavîl
Ne fazl ehlini eyle ħor u zelîl

(Ne fazîletinle övün ne de fazîletli kişileri küçük düşür)

Şâir, bu hikâyeyle tarihî bir hadiseyi, kurgusal zemine taşımıştır. Tarihî kaynaklara göre Sadrazam İbrâhîm Paşa'nın Budin'den getirterek At Meydanı'ndaki sarayı önüne dik-tirdiği bazı heykeller hakkında Figânî'nin söylediği iddia edilen yukarıdaki beyit, onun idamına sebep olmuştur (Şentürk ve Kartal 2005: 290). Hikâyenin asıl kişisi Figânî'dir. Vezir canlı bir kişilik değildir. Figânî'nin evini basarak onu asanlar, hikâyenin fonunu oluşturur.

Şâirin, kendi devrindeki başka bir şâirin yaşadıklarını konu aldığı hikâyenin ayrıntılarına dikkat yoktur. Olay, Figânî'nin evinde yaşanmıştır.

Hikâye

Adamın biri, başıboş bir şekilde dolaşırken arkadaşını görür. Onu yanına çağırarak dünyaca büyük rütbeli kimseler gibi zaman geçirmeyi, gidip güvercin eti yemeyi teklif eder. Uzaktan konuşmaları duyan zarîf biri, söylenenleri saçma bulur. Onlara büyüklere yakışanın kaz eti olduğunu, onun da sonunda kişiyi sıkıntıya soktuğunu söyler.

Bu hikâyeden çıkarılması gereken ders, büyüklüğün yeme içmeyle olmayacağı, kişinin kendisini olduğu gibi kabullenmesi gerektiğidir. Bir diğeri de konuşulanların bir şekilde duyulabileceği ve kişinin başına dert açabileceği ihtimalinden dolayı şaka yollu da olsa büyüklerle ilgili yorumlarda bulunulmamasıdır.

Düz bir mantıkla kaleme alınan hikâyenin şahısları hakkında tanıtıcı bilgi yok denecek kadar azdır. Kişilere sıradan bir dikkat bile yoktur. Zaman ve mekânına itina gösterilmeyen hikâyenin vakası basittir. Boş bir şekilde dolaşan adamın, arkadaşıyla karşılaşmasıyla başlayan hikâye, onların konuşmalarını duyan bir zarîfin onlara nasihat etmesiyle son bulur.

4.1.5.14. Yedinci Makam (Hikmetli Söz)²⁰⁹

Yedinci makam, mesnevînin 1363-1384. beyitleri arasında yer alır. Hikmetli ve ibret verici güzel sözlerin anlatıldığı bu bölümde, imtihan yeri olan dünyada insanın ne ekerse onu biçeceği üzerinde durulur.

İnsanın önünde batıl ve hakikat olmak üzere iki yol vardır, küfür yolunda giden insan elim azaplar çekerken Kur'an yolunda giden kişiye büyük hayırlar bulur. İnsanların bazıları şeytânın hilelerine kanarken bazıları da Kur'an'ın emirlerine itaat eder. Bazıları kendilerini gülünç duruma düşüren şeytânla dost olurken yüksek rûhlu kimselerse şeytânı mat eder. Şeytânın insana galip gelmesi, yani insanın hatayla günâh işlemesi hâlinde, insanın yapması gereken şey, oradaki ince sırları anlamaya çalışmaktır. Allâh, kullarının şeytâna mağlup olmalarını istemez.

²⁰⁹ Başlık: “Yedinci maḳām hikmet-âmiş ü'ibret-engîz kelimât-ı ṭayyibātuñ beyânındadır” (Alkaya, 1996: 312).

Birkaç örnek üzerinden rüya yorumuyla ilgili bilgilere de yer verilir: Mesela insanın rüyasında duman görmesi, yaptığı zulümlere işaret eder. Vücûdundan bir şey çıkması, başına bir belâ geleceğini gösterir. Ferahlık veren şeyler salah ve saadete işaret eder. Rüya, hayır ve şerri açığa çıkarmasıyla insan için güzel bir ayna vazifesi görür.

Hikâye

Veysel Karânî, yolda şeytânı görür. Ona Allâh yolunda sürekli eğri olmasının hikmetini sorar. Bu kötü yaratık, sevgilinin itibarının kaşıyla artması gibi kendisine de eğriliğiyle itibar edildiğini, yılan gibi eğri olmasa vücûdunun bu yolda gidemeyeceğini söyler.

Allâh, yarattığı her şeyi hikmet dairesinde vücûda getirmiştir. İnsan aklı, bunların hepsini ihata edemese de insanın, yaratılan her şeyin bir hikmeti olduğunu düşünmesi, yaratılan hiçbir şeyle ilgili, olur olmaz şeyler söylememesi gerekir. Dünya bir sınav yeri olduğundan eşyadaki sır, açık bir şekilde görünmez ve her şey zıttıyla bilinir. Hakîkati bilen biri şeytânın sözlerinin esassızlığını da bilir. Onun hikmetli yaratılışı, onun şeytân olduğu gerçeğini değiştirmedeği gibi insanın ona uymasını da gerektirmez. İnsan şerî'at kalesine girmeli, şeytânın vesveselerine itibar etmemelidir.

Hikâye, Veysel Karânî ve şeytân arasında geçen konuşma üzerine kurulmuştur. Şeytânın konuşmaları, hikâyenin mesajına destek verse de mesajı anlaşılır kılmaya yetmez. Ancak şâirin yaptığı yorumlarla iletilmek istenen düşünce anlaşılır hâle gelir. Olay, yolda yaşanır. Veysel Karânî döneminde yaşanması dışında zamanla ilgili bir ayrıntıya rastlanmaz.

Hikâye

Yahyâ Bey, hocasına birçok peygambere kırk yaşından önce peygamberlik verilmesinin sebebini sorar. Hocası, yaratılan diğer unsurlar gibi insan bedeninin de bazı kayıtlar altında olduğunu söyler. Rüzgârın aşağı yukarı esmesini, ateşin gurur ve sürurla yanmasını, suyun hayat verici bir şekilde akmasını buna örnek gösterir. Ateşin yakarak, suyun sel olup akarak, rüzgârın eserek örtülü şeyleri açığa çıkardığını, toprağın vasfınınsa sükûn olduğunu söyler. Kişinin yaşı ilerledikçe toprağın vasfı olan sükûnun onun vücûdunda artacağını, heveslerinin tahakkümünden kurtulacağını, ayıplarından sıyrılacağını, daha sakin bir hâl alıp gururdan uzaklaşacağını ileri sürer.

Toprağın şaşılacak derecede hikmetleri vardır, en garip hikmetlerinden biri örtücü olmasıdır. Nefsine uyan kişilerin, insana yaklaşmaması için kişinin toprak gibi alçak gönüllü olması gerekir.

Bazen hikâyelerindeki şahıs kadrosunun bir üyesi olarak olayların içinde yer alan Yahyâ, bu hikâyede de böyle bir rolle karşımıza çıkar. Yahyâ, hocasının vefatından önce ikisi arasında geçen bir konuşmayı, geriye dönüş tekniğinden faydalanarak kurmaca metin hâline getirmiştir. Mekânı belirtilmeyen hikâye, basit bir kurguya sahiptir.

Hikâye

Yahyâ Bey, âlim birine, bütün vahşi hayvanlar ve kuşların, yılan, karınca ve dört ayaklıların yüzebildiklerini, denize atılsalar bile anında oradan çıkabildiklerini fakat insanın yüzme bilmediği takdirde boğulduğunu söyleyerek ondan bunun hikmetini sorar.

Âlim zât, insan aklının sınırı olmadığından insanın ölme ihtimaline vücûd verdiğini, insandaki korkuyla suyun cisme yol bulup girebildiğini söyler. Hayvanlarınsa akılları olmadığından suya düştüklerinde çer çöp gibi olduklarını belirtir. Ölümden çok korkan insanların, hastaların yakınına varmalarının zararlı olması gibi, insandaki korkunun da onun havasını çektiğini ve ona cismin ağırlığının kaldığını iddia eder.

Hikmeti açık bir şekilde görülme de her şeyin bir hakîkati vardır. Bunu anlatmaktan maksat, kişiye hikmetleri öğretmektir, hatta öğretmek de değil bu hikmetleri yüceltmek, tazim etmektir.

Hikâyelerinin bir kısmını hatıralarına dayanarak anlatan Yahyâ, burada âlim biriyle arasında geçen bir konuşmayı nakleder. Anlatılanlar şâirin anılarına dayanmasına rağmen zaman üzerine ayrıntılı bir dikkatin olmadığı görülür. Aynı durum mekân ve çevre için de geçerlidir. Hikâye basit bir kurguya sahiptir.

4.1.5.15. Sekizinci Makam (Kahramanlık)²¹⁰

Mesnevînin 1432. beytiyle başlayıp 1451. beytine kadar devam eden bu makamda Yahyâ, kamışlıktaki aslanlar ile kahramanlar arasında ilgi kurar. Aslanların rahatını müca-delelerine bağlayan şâir, kahramanların da savaşarak himmete müstahak ve yardıma layık olduklarını bildirir. Kahramanlarda bulunması gereken vasıfları şu şekilde sıralar:

- 1- Kahraman, yanında kendisi gibi cesur kimseleri bulundurur. Kişinin yiğitliğini sınamadan, onu savaşta usta görmemek gerekir.
- 2- Karnı, gebe kadınlar gibi olan şişmanlar, savaşa gönderilmemelidir. Böyle kim-seler savaşta insanlara yük olurlar.
- 3- Gelincik gibi süslü püslü olan kadın tabiatlılarla arkadaşlık kurulmamalıdır.
- 4- At koşturma kabiliyeti olmayanlar, savaşmamalıdır. Savaşacak kişi akıllı ve kahraman olmalıdır. Akıllı olmayanlar, bu işi neticelendiremez.
- 5- Akıllı kişi, çok belâ çeken kişileri arkadaş edinir. Seferde daha önce yol korku-sunu yaşamış, tecrübeli kişilerle arkadaşlık etmek gerekir.
- 6- Kendi işini yapmaktan aciz kimseleri zorla savaşa göndermemek gerekir.

Çok görenin çok bildiği, atasözünü delil gösteren Yahyâ, savaşın ham kişileri olgun-laştırdığını söyler. Savaş zahmetinden kaçanlara tarih okumalarını önerir. Onlara ömürleri-ni boş yere harcamamalarını tavsiye eder. Câhil halk tabakası, ıslah olmaz. Onlar ne oku-yup ne de dinler, böylece ham kalırlar. Gizli aybını bilmeyen kişiye nasihat gerekmez, böy-leleri nasihat edene düşmanlık besler, ahlâksızlık yaparak nasihat eden kişinin huzurunu kaçırrır.

Hikâye

Kanûnî Sultân Süleymân'ın Macaristan seferlerinden birinin anlatıldığı bu hikâyede, savaş bütün ihtişamı ile tasvir edilir. Müslüman ordularının, düşmanları yerle bir ettiği bu muhteşem savaşta, korkak bir Müslüman askerinin durumu anlatılır. Korkak asker, gökte uçan bir kuşu görerek kaçmaya başlar. Kahraman bir asker, ona korkup kaçmamasını söy-leyerek onu azarlar. Havadaki kuşu, düşman topu sanan korkak asker, korkudan tir tir titre-

²¹⁰ Başlık: “Sekizinci maḳām dilîrân-ı cihân şîrân-ı ney-sitân ɗarb u ħarb olup müsteħaḳḳ-ı himmet ü lâyıḳ-ı ’inâyet olduğın bildürür” (Alkaya, 1996: 316).

yerek ağlamaklı bir vaziyette, alçak düşmanın kendisine top attığını ve kaçmazsa kendisini öldüreceğini söyler.

Savaşta korkak askerleri ayak bağı gören şâir, onların her mekânı tehlikeli bir yer olarak algıladıklarını düşünür.

Şâirin savaş gözlemlerinden oluşan hikâye, ayrıntılı şekilde resmedilen bir savaş fonu üzerine kurulmuştur. Hikâye, savaşın gerçeklerini klasik şiirin imkânları içinde yansıtan ayrıntılı bir levha olarak değerlendirilebilir. Deniz gibi akan kanların içerisinde, kesik başlar elma gibi yüzer. Ağır gürzler düşmanların kafasına inip canlarını alır. Kılıçlardan kıvılcımlar yükselir. Müslüman askerler, rüzgârla alevlenen ateş gibi atla hücum ederler. Kalkanlara kan bulaşır. Düşmanlar hançer, balta, mızrak ve kılıç darbeleriyle can verir. Kâfir kılıçtan kurtulsa bile oktan kurtulamaz. Kılıç ve oklar da savaşçılar gibi iç içe girerek yoğun bir şekilde düşmanla çarpışır.

Kahraman askerle korkak asker arasında yaşanan olay, küçük gibi görünmekle birlikte hikâyenin verdiği mesaj büyüktür. Hikâyeyi özel kılan, iki asker arasında yaşananlardan ziyade, tarihî bir savaşın kelimelerle resmedilmiş olmasıdır.

Hikâye

Bir gün eşekler, Hz. Süleymân'a gelerek insanların kendilerine zulmettiklerini, hürmet etmediklerini, kendilerini küçümsediklerini, odun ve su taşımak gibi ağır işlerde çalıştırdıklarını söyler. Eşeklerin sürekli cefâ çekerken atların sefa sürmelerinin uygun olmadığını ifade eder. Onlara Süleymân peygamberin veziri cevap verir. Konuşmaları can sıkıcı bulan vezir, onlara insanlardan hürmet görmek istiyorlarsa kendilerinin de atlar gibi savaşa gitmelerini, savaşın onlara boş bir efsane gibi gelmemesi gerektiğini söyler.

Vezirin nasihatinden etkilenen eşekler, sefere çıkar. Sefer sırasında aniden savaşın başlamasıyla, atların demir baltalarla ve oklarla yaralandıklarını, toplardan perişan hâle gelen atların baş ve ayaklarının birbirine dolandığını, bağırsaklarının karınlarından dışarı çıktığını gören eşekler, giriştikleri işe pişman olur. Süleymân peygambere giderek seferin kendilerine gerekmediğini, bunun sonunda ölüm olduğunu söyler. Odun taşımayı şeker kamışı gibi görmeye başlayan eşekler, bunun kendi hayatlarının gerçeği olduğunu kabullenir. Eski zahmetlere razı olduklarını belirterek eve gitmek ister. Gitmelerine izin verildiğinde hepsi mutlu bir şekilde uçarcasına evlerine döner.

Hikâye herkesin kendisine ait bir işi ve her işin bir zorluğu olduğu mesajını verir. Yahyâ, eşeklerin savaşta gördükleri olaylara karşı aldıkları tavrı latîf bir üslûpla dile getirir. Hikâyenin birinci dereceden kişileri eşeklerdir. Süleymân peygamber ve veziri, yardımcı şahıs gibi görünmelerine rağmen dekor düzeyindedirler. Atlar da hikâyenin dekoruna katkı sunar.

Mekân üzerine ayrıntılı bir dikkatin olmadığı hikâyenin küçük bir kesitinde mekân itibarî bir hüviyet kazanır. “*Seferde ansızın savaş başlar. Bu dünya, eşeğin başına dar gelir*” anlamındaki beyitte eşeklerin savaşta korku verici manzaralarla karşılaşmalarının, mekânı dar algılamalarına yol açtığı görülür:

Seferde meger cenk olur nâ-gehân

Eşek başına teng olur bu cihân

(KU: 1490)

Süleymân peygamber döneminde yaşanan hikâyenin zamanına itina gösterilmemiştir. Atların savaştaki hâllerinin tasviri, olay zamanını durdurur.

Hikâye

Şâir bu hikâyede bizzat işittiği bir olayı anlatır. Ayıplarıyla gururlanan bir adam, bir şaklabana, kendisine kahramanların adını anmamasını söyler. Kahramanlardan biri savaşta öldüğünde ona şehit dendiğinden söz eden adam, şehit olmaktansa savaştan kaçarken insanların “Kaçıyor” diye kendisini ayıplamasını yeğ tutar. Başının sağ olmasının kendisine yeteceğini söyler.

İffetsiz kişilerin sözlerinin onların kişiliklerini yansıttığı mesajını veren hikâye, şâirin bizzat şahit olduğu hadiselerden birini anlatır. Olay ayıplarıyla gururlanan adamın konuşmalarından oluşur. İffetsiz olan bu adam, olayların merkezindedir. Adamın konuşmaları, bu tarz insanların genel tavrını yansıtır. Zaman, mekân ve sosyal çevre üzerine dikkat yoktur.

Hikâye

Hacının biri, yolda uyuyup kalır. Uyandığında kafilenin gitmiş olduğunu görür. Beş tane develi harâmî, develerinden inerek onu soymaya çalışır. Cesaretiyle ün salan adam, onlarla çarpışarak beşini de öldürür. Onların develerinden birine binerek hacıların kervanına yetişmeye çalışır. Yolda giderken deve yolunu değiştirerek bir dağa gider. Adam, bir

türlü deveyi yolundan çeviremez. Devenin, kendisini harâmîlerin bulunduğu yere götürdüğünü anlar. Kendisini zengin zannetmesinler diye üzerindeki kıyafetlerden değerli olanlarını çıkarır. Deve, onu harâmî Arapların olduğu yere kadar götürür. Deveyi görünce tanıyan Araplar, hemen sahibinin nerede olduğunu sorar. Adama hücum edip onu öldürmeye çalışır. Arapça bilen adam, deve sahibinin onlara selâmının olduğunu söyler. Geceleyin beş Arap'ın soyguna geldiğini, hacıların başının onları yakalayarak yola devam ettiğini, beşi için bin altın istediğini, kendisini bu yüzden buraya gönderdiklerini ifade eder. Soyguncuların, kendisine devenin yolu bildiğini söylediklerini, onlara güvenerek bu korkulu yerlere zahmetle geldiğini söyler. Onun sözüne inanan harâmîler, bin altını verip iki Arap'la birlikte onu gönderir. İki günde hacılara yetişen adam, yüzünü yere sürerek Allâh'a hamd eder. Yanındaki iki Arap'ın mallarını hileyle alarak onlara da gereken dersi verir.

Aldığı tedbir sayesinde canını kurtaran bu adamı tebrik etmek gerekir fakat kafileden ayrı düşerek korku ve sıkıntı içinde kalmaya, harâmîlerin yüzünü görmeye de gerek yoktur.

Kafileden geri kalan hacının dilinden anlatılan hikâyeye, kahraman anlatıcı bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Olaylar, geriye dönüş tekniğinden faydalanılarak anlatılmıştır.

Hikâyenin asıl kişisi, uyuyarak kafileden geri kalan hacıdır. Soyguna gelen beş harâmî, harâmîlerin Arap arkadaşları, hacıyla birlikte harâmî arkadaşlarını kurtarmaya gelen iki Arap, hacı kafilesi, hikâyeye sosyal bir atmosfer oluşturarak olayların gerçekçi bir görünüm kazanmasına hizmet etmişlerdir.

Olaylar hac yolunda yaşanır. Hikâyenin zamanı üzerine dikkat yoktur. Zamanla ilgili verilen tek ayrıntı, iki Arap'la yola çıkan hacının, iki gün içinde arkadaşlarına yetişmesidir. Bu iki günlük süre atlanarak verilmiştir.

Hikâye

Herkes tarafından sevilen kahraman ve zengin bir adam, ansızın hırsızların, evini deldiğini işitir. Eline ok ve kılıç alarak delinen yerde bekler. Hırsız delikten eve girdiğinde hiç kimse duymadan onun başını keser. Cesedi içeri çekerken eve biri daha girer. Başını keserek onu da öldürür. Arkadaşları, dışarıda merakla onların çıkmasını beklemektedir. Adam, ölüleri doğrayarak her birini bir çuvala doldurur. İki çuvalı delikten dışarı çıkarır. Adamlar, çuvalların ganimet olduğunu zannederek sırtlarına yükler. Ev sahibi, onları gidecekleri yere kadar izler. Yük altındaki hırsızlara yetişerek onları da öldürür.

İnsanın başına böyle bir hâl gelirse, tedbirli davranması gerektiği mesajını veren hikâye, kahraman adamın tanıtımıyla başlar. Adamın cesur, saygın ve zengin olduğunu belirten Yahyâ, hemen olay anlatımına geçer. Cesur adamı tanıtmaya ihtiyacı hisseden Yahyâ, hırsızlara karşı aynı hassasiyeti göstermez. Hırsızlar hikâyede belirli bir fonksiyon icra etmekle birlikte canlı birer kişilik olarak görülmez. Şâirin dikkat çekmek istediği nokta cesur adamın tavrı olduğundan hırsızlar, olayların anlatılabilmesi için gerekli bir araç düzeyinde kalır.

Olaylar, gece yarısı kahraman adamın evinde yaşanır. Hırsızın ölümünün ardından yapılan yorum, olay zamanını durdurur. Anlatıcının geriye dönerek dışarıdaki hırsızlardan söz etmesi, olay zamanını genişletir.

Hikâye

Bir kervan, Balkan Dağı'nı geçerken kervanın gerisinde kalan iki kişi, yollarını kaybeder. Gece yolculuğunun zor olduğunu düşünerek dağda konaklar. Bir vadiye inerek korkuyla akarsu kenarına oturur. Sahip oldukları her şeyi ortalarına alıp etraflarına bakınır. Beş harâmînin etrafta dolaşarak fırsat kolladıklarını fark eder. Bunlara karşı güzel bir tedbir alır. İki yere iki sopa dikerek üzerlerine siyah elbiseler giydirirler. Ardından alçak bir yere giderek hırsızların gelmesini bekler. Uyku zamanında ortaya çıkan hırsızlar, saldırıya hazırlanırken adamlar pusudan çıkarak onları öldürür.

Hikâye, kişinin düşmanlara galip gelebilmesi için uyanık olması gerektiği mesajını verir. Kervanın gerisinde kalan iki kişinin maceralarını anlatan bu hikâye, olay anlatımıyla başlar. Vaka giriş, gelişme ve sonuç olmak üzere üç safhada ortaya konur.

Hikâyenin mekânı Balkan Dağı'dır. Olaylar, dağın içinde bulunan bir vadide yaşanır. Buranın akarsu kenarı oluşu, mekâna renk katar. Yahyâ'nın mekâna olduğu gibi zaman üzerine de dikkatinin olduğu görülür. Zamanın gece yarısı olduğunu atlamayan şâir, hikâyenin muhtelif yerlerinde bunu yineler.

Hikâye

Gökyüzünün siyaha boyandığı, her tarafın şimşek sesleriyle dolduğu, yağmurun yağdığı, insanların çamurdan yürüyemez hâle geldiği, selin ağaçları yerinden kopardığı fırtınalı bir gecede, birkaç genç yiyip içerken iddiaya girer. İçlerinden biri, böyle bir havada yolunun üzerinde mezarlık bulunan büyük bir dağa çıkarak oraya bir işaret dikebileceğini

söyler. Söylediğini yapan genç, dönüşte mezarlıktaki kabirlerin birinden inilti duyar. Karanlıktan önünü bile göremeyerek sesin geldiği yere gider. Mezarın ortasına gelip baktığında sesin bir delikten çıktığını görür. Sesin geldiği yere yaklaşarak elini kabrin içine sokar. Kılıllı ve sıcak bir nesneye elinin değdiğini fark ederek elini çeker. Câhilliğinden tekrar elini sokarak onu oradan çıkarıp arkadaşlarının sohbet ettiği eve getirir. Otlarken delinmiş bir mezara düşen keçi yavrusunu orada kebab yaparlar. Arkadaşlarının gösterdiği cesareten utanırlar.

İnsanın, aptallığından dolayı akılsızlığı cesaret zannedebileceği mesajını veren hikâye korkulu bir gece tasviriyle başlar. Şâir bu tasvirle anlatacaklarına uygun bir zemin hazırlar. Yahyâ, gerektiğinde anlatacakları için uygun mekânlar kurgulamayı bilir. Gece yarısı yaşanan olaylar için gençlerin toplandığı ev, dağ, mezarlık, yol gibi muhtelif mekânlar seçilmiştir.

Gruptakilerin kendi aralarında bahse tutuşmaları, fırtınalı gecede dağa çıkıp işaret diken gencin yolunun mezarlığa düşmesi, mezardan keçi yavrusunu çıkarması ve arkadaşlarının yanına dönmesi, tekrar sohbete devam etmeleri, aksiyonu sağlayan temel niteliklerdir.

Gencin dağdaki macerasını ressam titizliğiyle resmeden Yahyâ, merak unsurunu canlı tutmayı başarmıştır. Gencin mezarda elini sürdüğü şeyin ne olduğunu belirtmeyen şâir, ancak genç onu alarak eve götürdükten sonra onun ne olduğunu açıklamıştır.

Hikâye

Bir adam, kendi cesaretini ölçmek için cin yatağı adıyla meşhur bir hamama yatsıdan sonra mumsuz gider. Kurnasını açıp yıkanırken bir taraftan bir ses duyar. Ayağının altındaki zemin titremeye başlar. Sesin geldiği taraftan ona doğru bir karartı gelir. Korkudan ne konuşmaya ne de kaçmaya mecali kalır. Aklına birçok ihtimal gelen adam, kurnanın dibinde öylece durur. Gürültüyü çıkaran, adamın başına tas ile su döker. Adam gözlerini kapatarak sabaha kadar bu azabı çeker. Sabah olduğunda hamama gelen bir dostu, onu bu hâlde görünce ona ne olduğunu sorar. Adam gözünü açtığında önünde torbalı bir eşeğin durduğunu görür. Biri, soğuktan hastalanan eşeği iyileşmesi için hamama bırakmıştır. Eşek, hareketten susayarak başını suya götürünce torbası da onunla suya gitmiş, başını kaldırdığında suyla dolan torbadaki sular adamın üzerine akmış, bu hâl sabaha kadar böylece devam etmiştir.

Hikâyenin ana fikri, akılsız insanların başına çok belâ geleceği ve onların buna layık olduklarıdır. Yatsıdan sabaha kadar süren bu hikâye, olay anlatımıyla başlar. Olaylar, cin yatağı olarak bilinen bir hamamda yaşanır. Son birkaç hikâyede, şâirin zaman ve mekân üzerine dikkatinin arttığı görülür. Anlatıcının araya girerek hamam hakkında bilgi vermesi, olay zamanını kısa bir süre durdurur.

Şâir bir önceki hikâyede olduğu gibi burada da merak unsurunu canlı tutar. Adamın hamamda yıkanırken karşılaştığı karartının ne olduğunu belirtmeyen anlatıcı, adamın sabaha kadar yaşadığı bütün ızdırabı tasvir ettikten sonra geriye dönerek meseleye açıklık getirir. Bu şekilde olay zamanını genişletir.

Hikâye

İnsanlar arasında meşhur olan korkulu bir mağara vardır. Burası, yerin içine girmiş gibi derindir. Ayrıca içi çok karanlık ve dardır. Cesaret gösterisinde bulunan bir adam, geceleyin oraya giderek bir işaret bırakmaya karar verir. Tanıdıkları onun mağaraya gitmesine çok üzülür. Korku içindeki adam, işaret olarak kazık çakmaya çalışırken yanlışlıkla eteğini de kazıkla birlikte yere çakar. Eteğini çekmesine rağmen kazıktan kurtulamaz. Orada korkudan can verir.

Hikâyeden çıkarılması gereken ders, sonunda ölüm olan anlamsız davalardan uzak durmak gerektiğidir. Mağara tasviriyle başlayan hikâye, geceleyin yaşanır. Hikâyenin merkezinde cesaret gösterisinde bulunan adam vardır. Adam için endişelenenler hikâyenin dekorunu oluşturur. Mekân, zaman ve konu uyumuna özen gösterilen hikâye, düz bir kurguya sahiptir.

Hikâye

Şâir hikâyenin başında, anlatacağı olayın yaşanmış olduğunu, latîfe sanılarak basite alınmaması gerektiğini belirtir.

Osmanlı, Almanya'ya sefer düzenler. Beş on tane asker, alaydan uzaklaşarak bir yana gider. Bunun üzerine birçok din düşmanı, pusudan çıkarak onlara hücum eder. Hepsini bağlayarak kıyafetlerine kadar her şeylerini alır. Esir düşen Müslümanlar, at önünde yayan olarak aç ve susuz bir vaziyette krala götürülür.

Kralın askerleri, bunlara çok fazla hakaret eder. İçlerinden uzun boylu bir asker, ölçüyü kaçıır. Onlara hakaretle bakan düşman askeri, kralına onları korkak gördüğünü, böylelerini rahatlıkla alt edebileceğini söyler. Söylenenleri esir askerlere tercüme ettiklerinde içlerinden biri çok sinirlenir. Bunun gibi bir kâfiri her Müslüman'ın alt edebileceğini, inanmazsa bunu tecrübe edebileceğini söyler. Bu sözleri krala bildirerek ikisinin dövüşmelerine karar verirler. Hep birlikte, dövüşülecek yere giderler.

Kâfir asker belinde kılıcı, elinde mızrağı ile zırhlar giyinmiş, kalkan kuşanmış bir vaziyette meydana çıkar. Kendisine dil uzatan Müslüman'ın nerede olduğunu sorar. Kılıcıyla onun göğsünü yaracağını, kanını toprağa bulayacağını söyler. Kral da öfkelenerek Müslüman askeri yanına çağırır. Eğer onu mağlup edebilirse, onlara her türlü ihsânda bulunacağını, onları serbest bırakacağını söyler. Müslüman asker, arkadaşlarıyla dua etmek için kraldan izin ister. Bir köşeye çekilen askerler, kıbleye dönüp yüzlerini yere sürerek kendilerini bu hâlden kurtarması, kendilerini kâfirlerin yanında mahcup etmemesi için Allâh'a dua eder.

Yol zahmetinden zayıf düşen askerin, kılıç sallamaya mecali yoktur. Arkadaşlarıyla helalleşir. Onu öfkeyle çağırarak ona, savaşması için eski bir kılıç ve kalkanla birlikte yaşlı, hasta ve total bir at verirler. Bu hâliyle onu düşman askerine doğru alıp götürürler. İki asker orta yerde atlarını birbirine doğru salar. O anda hasta at, sanki kanatlanır. Kılıcı Zülfikâr, kendi de Hz. Alî gibi olan asker, kılıcıyla elini uzattığı her şeye yetişir. Bir tarafta kâfirler, kendi askerleri için bağırıp çağırırken diğer tarafta Müslümanlar, arkadaşları için dua eder. O sırada Hz. Muhammed, ona görünerek korkmamasını, düşmana kılıcını sallamasını, himmetinin onunla olduğunu söyler. Bunun üzerine, nara atarak kâfire karşı yürüyen Müslüman asker, kâfiri öldürür. Bu hâle çok üzülen kral, bütün tutsakları serbest bırakır.

Bu hikâyenin anlatılmasındaki maksat, Allâh'ın bir konuda kuluna yardım etmesi hâlinde, onun için zor şeylerin kolaylaşacağı fikrini kuvvetlendirmektir. Elli dokuz beyitten oluşan bu hikâye, mesnevînin en hacimli hikâyelerinden biri olup hâkim bakış açısıyla kaleme alınmıştır.

Olayların odağındaki kişi, düşman askeriyle savaşan Müslüman askerdir. Diğer Müslüman askerlerle, düşman askerlerle ve kralla muhatap olan, Hz. Muhammed'i keşfen gören odur. Hikâye bizde askerlere karşı acıma hissi uyandırır. Kısa sürede acıma hissi, yerini

Müslüman askerlere karşı takdir ve saygıya bırakır. Şâir, kişileri kahramanca hareketlere sevk eden ulvî değerlere dikkat çeker.

Yahyâ, Almanya'ya savaş düzenlendiğini belirtmekle birlikte, savaşın yaşandığı yer üzerinde durmaz. Olayların yaşandığı zaman da belirtilmemiştir. Şâirin hikâye arasında yaptığı yorum ve tasvir olay zamanını durdurur. Şâirin, askerlerin dualarının bir kısmını aynen nakletmesi olay zamanında yavaşlamaya sebep olurken hemen ardından yaptığı bir özetleme olayları eski hızına çevirir.

Hikâye

Bir zaman, Yavuz Sultân Selîm, beş on bin kişilik askerle Mısır fethine çıkar. Düşman tarafı çok güçlüdür. Uç beylerinin hepsi, aralarında anlaşarak orada toplanmışlardır. bir ay kadar savaş devam etmesine rağmen sonuç alınamamıştır. Tedbirli bir komutan olan Koca Balı Bey, beş on bin kişilik orduyu bine düşürür. Savaşmak için ölüm korkusu olmayanların, evini barkını düşünmeyenlerin, ölmek için can atanların gelmesini, diğerlerinin gitmesini söyler. Bu konuşmanın ardından orduda bin kişi kalır.

Askerler akrabalarıyla helalleşip halkın dualarını alır. Naralar atarak düşman tarafına doğru yol alır. İkinci vaktinde attan inen askerler, Tuna'da abdest alıp namaz kılarak Allâh'a yalvarır. Seslerinden dağlar, vadiler inler. Geceyi orada geçirerek elli bin kişilik düşman ordusunu tan yeri ağarmadan gelip basar. Düşman ordusunu Tuna Nehri'ne döküp yirmi otuz beyini de öldürür. Öldürülmeyen beş bin kişidir. Bunların da çoğu kral oğlu veya bey soyundandır. Bin gazinin beş yüzü, şehit olarak cennete gitmiştir.

Allâh'ın yardımı olursa azın çoğa galip geleceğini söyleyen şâir, galibiyet için insanların itikadının tam olması gerektiğini belirtir.

Yavuz Sultân Selîm'in Mısır Seferi'ni konu edinen hikâyenin birinci dereceden kişisi Koca Balı Bey'dir. Gerek Yavuz Sultân Selîm gerekse askerler hikâyede belli bir işleve sahip olmakla birlikte dekor düzeyinde kalmaktan kurtulamaz. Düşman ordusu ve Müslüman askerlerin akrabaları da hikâyenin fonunu zenginleştirir. Mekân olarak Havale Hisarı ve Tuna Nehri kenarından söz edilir. Hikâyede zamanla ilgili ayrıntılara değinilmesi dikkat çeker. Askerler savaş meydanına geldiklerinde ikinci vakti olduğu anlaşılır. Sabaha yakın bir vakitte savaş başlar. Fethin başlangıcından itibaren geçen bir ay atlanmıştır.

Hikâye

Mısır sultânına düşman olan Arap beyleri, kendi aralarında birleşerek Mısır'a saldırır. Sultân, kaleye sığınmak zorunda kalır. Yüz bin Arap, on defa oraya hücum eder. Sultân, hileyle onlara itaat etmiş gibi görünür. Bir elçi göndererek beylerin en büyüğünün kim olduğunu kendisine bildirmelerini ister. Beylerden en büyüğünün, Mısır tahtına gelip oturmasına razı olduğu haberini gönderir. Hatta gelip onun elini öpeceğini, ona köle olacağını söyler. Diğer beylere de derecelerine göre hediye vermek istediğini bildiren padişah, onlardan derecelerine göre sıralanmalarını ister.

Bu haber üzerine, beyler arasında ihtilaf çıkar. En küçüğü de dâhil hepsi sultân olmayı, diğerlerinin de kendisine bağlı olmasını ister. Bu şekilde hepsi birbirine girer. Mısır sultânı, onlara hücum ederek hepsini dağıtır. Mantıklı düşüncesi ve güzel tedbiri sayesinde düşmanı tuzağa düşüren sultân, çok kolay bir şekilde düşmanı alt eder.

Şâir, insanın hile ile aslanı bile tutabileceğini belirtir. İyi tedbirler alındığı takdirde, az askerle de muzaffer olunabileceğini savunur. Kahramanca savaşan askerin, yaşayabildiğince yaşamasını temenni eder. Tembel kimselerin de öldürülmesini tavsiye eder. Korkakları sınamış ve onların akıllarının mantıklı düşünceden mahrum olduğunu görmüştür. Savaşma yeteneğine sahip cesur kimselerin yüksek idrakli olduğunu düşünen şâir, okura meselelere akılcı bakmayı, cesur olmayı ve sıkıntılara sabretmeyi tavsiye eder.

Mısır sultânı ve Arap beyleri arasındaki mücadeleye dayanan hikâye matematiksel bir düzenle kaleme alınmıştır. Tedbir alabilmenin önemine dikkat çeken bu hikâyenin kişileri, Mısır sultânı, sultânın elçisi ve Arap beyleridir.

Olaylar ismi belirtilmeyen bir kalede ve kalenin etrafında yaşanır. Zaman konusunda bilgi verilmemiştir.

Hikâye

Bir grup insan arasında, altın ve gümüş hırsızlığı olur. Mal sahipleri, ne kadar arasalar da kaybettiklerini bulamaz. Bir kadı, çok orijinal bir çözüm üretir. Bir eşeği, karanlık bir yere bırakarak üzerini kömürle siyaha boyar. Yatsıdan sonra gruptakileri, eşeğin bulunduğu yere getirir. Onlardan karanlık yere yürümelerini ve ellerini eşeğin sırtına sürmelerini ister. Uzaktan bir dua okudukları takdirde, hırsızın eşeğe malum olacağını söyler. Her biri, bu karanlık yere girerek sırayla eşeğe yapışır. Kadı, bu şahısları kenara çekerek mumla

ellerine bakar. Herkesin eli siyahken içlerinden birinin eşeğe dokunmadığından elinin beyaz olduğunu görür. Kendi eliyle yüzünün karasını ortaya çıkaran adam, feryat ederek ağlar. İnsanlar onun elinden rahatsızken kendi elinden kendisine zarar gelir.

Zerre kadar akli olan insanın hırsızlık yapmayacağını düşünen şâir, eşeği bile bu tarz insanlardan daha şerefli bulur. Akıllı insan, kendi kendisini ele vermeyecektir.

Hırsızlıkla ilgili bu hikâyenin birinci dereceden kişisi orijinal fikirli kadıdır. Hırsızlık yapan adam ve gruptaki diğer kişiler fon şahıstır. Olayın çarpıcı kısmı yatsıdan sonra karanlık bir mekânda yaşanır.

Hikâyeyle hırsızlığın akıllıca bir iş olmadığını göstermek isteyen Yahyâ, hırsızı tespit etmede duvar ya da tahta gibi bir cisimden faydalanmaz. Mesajın etkililiğini arttırmak isteyen şâir, bu iş için eşeği daha uygun bulur.

Hikâye

Tuhaf boyunlu bir yaratık, bir şehre zarar verir. Ayağı mağara gibi olan bu yaratık ağzını açtığında davul gibi ses çıkarır. Boyu, derin deniz gibi uzundur. Dişleri sabır taşı gibidir. Bir öğünde on beş koyun, on sığır yiyecek kapasitededir. Çıplak dolaşan bu yaratık, her yıl üzüm mevsimi geldiğinde, bağa girerek halkın bağlarını yer ve yıkar. İnsanlar bu yaratığa karşı iyi bir tedbir almak ya da buldukları diyarı terk etmek gerektiğini düşünür. İleri görüşlü bir yaşlı, bu tuhaf yaratığın yanına giderek onun gibi ihtişamlı birine çıplak dolaşmanın yakışmadığını söyler. Yaratık, giysiye verecek parasının olmadığını ifade eder. Oradakiler gelecek mahsul döneminde parasını ödemesi koşuluyla ona kıyafet bulabileceklerini söyler. Yaratık, onların bu teklifini kabul edince çok sevinerek ona beş yüz arşınlık bir elbise diktirirler. Elbisesini giyip sevinen yaratık, borcunu ödeyemeyeceğini bildiğinden bir daha o diyara uğramaz.

Tedbirli insanlar, belâyı uzaklaştırmayı bildikleri için rezil kimseler onlara zarar veremez.

Yahyâ'nın bu hikâyesinde bambaşka bir şahısla karşılaşırız. Şâir bir insan, hayvan ya da eşyayı değil, acayip bir yaratığı hikâye kahramanı olarak seçer. Şehrin bağlarını talan eden bu tuhaf yaratık her ne kadar zararlı olsa da utanma duygusu taşır. İhtiyar adam, acayip yaratık vasıtasıyla iletilmek istenen mesajı tamamlayıcı bir fonksiyon üstlenmiştir. Şe-

hir halkı hikâyenin fonu durumundadır. Başlangıçta yaratığın tasvir edilmesi olay anlatımını geciktirir. Yaratığa elbise dikildikten sonra gelecek kışa kadar geçen süre atlamıştır.

Üzüm zamanının yaz mevsimi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, yaratığın şehre gelme zamanının kış olarak sunulması zamanın kurgulanmasında bir tutarsızlık olduğunu gösterir.

4.1.5.16. Dokuzuncu Makam (Aşkın Fazîleti)²¹¹

1788. beyitten 1813. beyte kadar devam eden bu makam, muhabbet derdinin âşıkları terbiye ettiğini ve onları yücelttiğini anlatır.

Allâh aşkı, ham insanları olgunlaştıran bir ateşe benzer. Muhabbet, mürîdin hayrette kalan gönlüne mürşid-i kâmilidir. İnsanın yüce âlemlere yükselmesi için bir Burâk'tır. Muhabbetsiz insan, birçok dünyevî bağla bağlıdır. Aşk, insanı bu bağlardan kurtarır. Aşk, âşığın gönlünü coşturarak ona, hayal olan dünyanın işe yaramazlığını gösterir. Böyle bir insan için şan ve şöhret bağ olamaz, gözünde şeref ve bayağılık, en yüksek ve en aşağı mevki bir olur. Âşık, başka şeylerden tamamen sıyrıldığında Allâh'ın nûru ona erişecek, kulağına altı cihetten ses gelecek ve Allâh'ın nûru akıl gözünü açacaktır. Âşığın gözü açık olup doğu ve batının arasını görür, aşkla çok hâller geçiren âşık, keşif âlemine malik olur. Bu keşif, kerâmet ve vecd hâli sözcüklerle anlatılamaz. Bu, Allâh'ın sırlarına ait manevî bir bilgidir.

Hikâye

Yahyâ Bey, başından geçen bir aşk hikâyesini anlatır. Nazenin bir sevgilinin aşkı, ilden ile yayılır. Onun aşkından insanlar birbirine girer. Dünyaya onun gibi bir güzel gelmemiştir. Onu görür görmez kan ağlayan şâir, ona gönülden bağlanır. Sevgilinin bakışlarına esir olur. Şiddetli aşktan gölgesini bile ağır hissedecek kadar güçsüz hâle gelir. Gönlünde aşk derdi ve gözlerinde yaş vardır. Ne sevgiliye kavuşabilen ne de onu görebilen Yahyâ, ayrılık ile garip hâlde kalır. Sevgilisi, selâm verip geçse kendisinde onun selâmını alacak gücü bulamaz. Sevgilinin güzelliğini gördüğünde şaşkınlık yaşar. Uzaktan ona benzeyen bir güzel gördüğünde feryat eder. Âşığına vefâ gösteren bir sevgili görse, ayrılık acısı daha da artar.

²¹¹ Başlık: “**Doğuzuncı makâm meşhûr afâk-ı makâm-ı ‘uşâkdur ki miñnet-i maħabbet âlet-i terbiyyet-i ‘aşıkân-ı cihân olduğın beyân u ‘ayân eyler**” (Alkaya, 1996: 334).

Âşığına soğuk davranan vefâsız sevgili, tavrını değiştirerek bir gece Yahyâ'yı ziyaret eder. Yahyâ, gözünü açıp ona bakınca feryat eder. Sevgili, onun konuşmaya mecali olmadığını anlayınca salınarak gider. Yahyâ'nın derdi tekrar tazelenir. Sabrı tükenen Yahyâ'ya dünya dar gelir. Gece gündüz ağlayarak dağlara düşen Yahyâ, ıssız kırlara derdini anlatır. Oralarda sevgilinin sarayının görüldüğü bir tepe vardır. Oraya çıkan Yahyâ, ağlayarak sabah rüzgârıyla konuşur. Ona ayrılıktan dert yanar. Ondan sevgilinin ne hâlde olduğunu sorar. Sabah rüzgârından sevgiliye selâm götürmesini ister.

Sevgilinin kendisine dost olması için gidip esmâ-i hüsnâ ile meşgul olur. Esmânın tecessüsü ile dünyadaki ilâhî sırları keşfeder. Gizli her şey, ona açılır. Mecâzdan hakîkate geçen şâir, baktığı her şeyde sevgiliyi görür. Sevgilinin kendi içinde olduğunu fark eder. Onu bunca zaman dışarıda aradığı için hayıflanır. Dünyanın sahibini bulunca dünyayı terk eder.

Bu hikâye, Yahyâ'nın uzun soluklu mesnevîlerinden alınmış tip ve temaların özeti mahiyetindedir. Yahyâ'nın başından geçen bir aşk macerasını anlatan hikâyenin şahısları Yahyâ ve sevgilisidir. Anlatıyı özel kılan temel etkenlerden biri, insan psikolojisinin inceliklerine vakıf olan şâirin mekân ve insan arasında kurduğu derin bağıdır. Yahyâ, “*Evde ateş olup yanardım. Bedenim orada fakat gönlüm sevgilinin mahallesindeydi*” der:

Yanardum pür-âteş olup hânede

Tenüm bunda cân küy-ı cânânede

(KU: 1848)

Ne sevgiliye kavuşmaya ne de ayrılığa sabretmeye gücü kalan âşığın başına dünya dar gelir. “*Ne sevgiliye kavuşmak ne sabır ne de kararlılık var. Dünya başıma dar gelir*” anlamındaki beyitte mekân itibarî bir hüviyet kazanır:

Ne vaşl-ı nigâr u ne şabr u qarâr

Çazâ-yı cihân başuma oldu dar

(KU: 1846)

Yahyâ'nın dağa düşmesine kadar geçen olayların yaşandığı mekânlar belirtilmemiştir. Hadiseler dağda yaşanmış, ayrıca sevgilinin sarayının varlığından da söz edilmiştir:

Uzun bir süreci içine alan hikâye zamanıyla ilgili bilinenler, hadiselerin yakın bir zamanda yaşandığı, sevgilinin Yahyâ'yı gece vakti ziyaret ettiği ve Yahyâ'nın sabah vakitlerinde uyanık kaldığıdır. Arada yapılan tasvir ve yorumlar olay zamanını durdurur.

Hikâye, muayyen olayların bir ana vaka etrafında dizilmesine dayanan bir anlayışla kaleme alınmıştır.

Hikâye

Cefâkâr ve şefkatsiz bir gence tutulan dertli bir âşık vardır. Âşık, sürekli gencin evinin civarına gidip uzaktan ona bakar. Âşığın akranlarından biri, uzaktan kendisine bakan âşığı gence gösterir. Onun kendisine âşık olduğunu söyler. Ne zaman gencin adı geçse âşık feryat etmektedir, bu yüzden gencin adı dillerde dolaşmaktadır. Bunları duyan genç, öfkeye kapılarak âşığın yanına gider. Ondan yolundan çekilmesini ister. Kendisini insanlar içinde utanılacak hâle sokarak kendisini sıkıntıya soktuğunu söyler.

Genç, daha sözlerini bitirmeden konuşmaya başlayan âşık, bıçağın kemiğe dayandığını, bu yasağı tutacak gücünün olmadığını, kendisini bin parçaya ayırsa da bu hâlden vazgeçemeyeceğini söyler. Bu konuşmaların üzerine öfkeye kapılan genç, bıçağını çıkararak âşığını bıçaklar. Kanlar içinde kalan âşık yere yığılır. Ölümün eşiğine gelen âşığı alarak evine götürürler. Genç, bu davranışından dolayı hapse atılır. Âşık, kendine geldiğinde kendisini vuranın o olmadığını söyleyerek onun hapisten çıkarılmasını ister.

Aradan aylar geçtikten sonra genç, âşığın kapısını çalar. Kapıyı başka biri açar. Genç, onun ne hâlde olduğunu sorar. İyi olduğunu öğrendiğinde çok sevinir. Onu görmek istediğini belirtir. Adam koşarak âşığın yanına gider. Sevgilinin kapıda kendisini görmek için beklediğini âşığa haber verir. Sevgiliyi gördüğünde hayatını kaybedeceğini bilen âşık, onu görmeye gücünün olmadığını söyler. Adamdan, ziyaretiyle kendisini teselli ettiğini sevgilisine söylemesini ister. Aradan yıllar geçtikten sonra âşık, şifa bulur. Hem âşık hem de sevgili arada yaşananları unutup kardeşane bir dostluk kurar.

Hikâye bir önceki hikâyenin kurgusuna benzer. Önceki hikâye Yahyâ'nın başından geçen aşk macerasını anlatırken burada da dertli bir âşığın macerası konu edilmiştir. Her iki hikâye de karşılıksız aşkla başlamış ve mecâzî aşktan kurtuluşla sonuçlanmıştır. Başlangıçta güzelin tasvir edilmesi, olay anlatımını geciktirmiştir.

Âşık ve genç hikâyenin birinci dereceden kişileridir. Âşığı gence şikâyet eden kişi, gencin âşığı bıçaklamasının ardından âşığı taşıyanlar, âşığın konuştuğu kişiler ve gence kapıyı açan kişi hikâyenin dekorunu oluşturur.

Olaylar gencin evinin etrafında ve âşığın evinde yaşanır. Gencin düştüğü hapisane canlı bir mekân olarak karşımıza çıkmaz. Zaman üzerinde de teferruata inilmemiştir. Zamanla ilgili bilinen en net ayrıntı gencin bir seher vakti âşığı ziyaret ettiğiidir.

Sevgilisi tarafından bıçaklanan âşık, aylarca ondan uzak kalır. Aylar geçtikten sonra bir gün sevgili, âşığını ziyaret eder. Gencin ziyaretinin ardından âşığın şifa bulmasına kadar geçen süre de atlanmıştır.

Şâirin yaptığı yorumlar, olay zamanını durdurur. Şahısların konuşmalarından olayların nasıl gelişeceğiyle ilgili tahmin yürütülebilir. Sevgili tarafından reddedilen, uzak durması istenilen âşık, sevgilisine bunun uyulabilecek bir yasak olmadığını, bıçağın kemiğe dayandığını söyler. Âşık konuşmalarıyla, bıçakla ilgili birtakım olaylar yaşanacağını hissettirir. Âşığın sözleri üzerine öfkeye kapılan sevgili, bıçağını çıkararak onu bıçaklar. “*Ne çare bıçak kemiğe dayandı. Bu yasağın uygulanması mümkün değil*” anlamındaki beyit, bunun habercisidir:

Ne çare sünûge irüpdür bıçak

Țutulmağâ kâbil degül bu yasağ

(KU: 1902)

Hikâye

Şâm’a giden siyah tenli bir adam, şehri seyrederken ay yüzlü bir güzele tutulur. Arkadaşları şehirden ayrılmasına rağmen, kendisi orayı terk edemez. Zelfil ve fakir bir hâlde gurbette kalır. Yıllarca tek başına aşk derdi çeker. Derdinden bir deri bir kemik kalır. Akarsu kenarındaki büyük yolda dertli bir hâlde dururken sevgili, ona rastlar. Ona, aşkının herkesçe bilindiğini söyleyen sevgili, onun hâtırını sorar. Âşık sevgiliye cevap vermez. Abdest almak üzere olan sevgili, kaftanını tutması için âşığa verir. Kaftanı tutan âşık, onu yüzüne gözüne sürerek orada can verir.

Âşık için hakîkî lezzetin, sevgili uğrunda can verebilmek olduğu mesajını veren bu hikâye de bir önceki hikâyeye benzer özellikler gösterir. Baştan sona kadar aşk ve ızdırap teminin hâkim olduğu hikâyede iradesiz ve tek yönlü bir aşk anlatılır. Konunun yanı sıra olayları ortaya koymak için seçilen şahıslar ve bu şahısların sergilediği tavırlar da birbirine yakındır. Asıl olaylar Şâm’da akarsu kenarında yaşanır.

Yahyâ, âşığın yaşadığı ızdırap dolu aşkı uzun uzadıya tasvir etmez. “*Kısacası onun aşkının güneşiyle sanki gecenin mumu yanar*” der:

Anuñ mihr-i 'ışkıyla hâşıl kelâm

Yanar şanki şem'-i şebistân-ı şâm

(KU: 1946)

Zamanda yapılan atlamayla âşığın sevgiliyle karşılaşmasına kadar geçen yıllar geride bırakılmış, böylece olay zamanı hızlanmıştır.

Hikâye

Bir gün, parlak yüzlü bir güzel Bursa'ya misafir gelir. Kemâl sahibi biri, ona âşık olur. Güzelin, onun aşkına mukabelede bulunmasıyla yıllarca birbirleriyle arkadaş ve sır ortağı olurlar. Sevgili, bir gün âşığa kabul edilemeyecek bir isteğinin olduğunu, bu yüzden bunu ifade etmeye cesaret edemediğini söyler. Âşık, sevgilinin istediği her şeyi memnuniyetle kabul edeceğini ifade eder. Vatanını çok özleyen sevgili, akrabalarından bir mektup aldığını, onların yanına gitmek istediğini belirtir. Bu haber üzerine âşık, büyük bir üzüntü duyar. Sevgili gidince de delirerek dağlara çıkar.

Aşkın, ya sevgiliden gelen her şeye rıza gösterecek kadar şiddetli olması ya da hiç olmaması gerektiği mesajını veren hikâyenin konusu, Yahyâ'nın alışıldık aşk maceralarından biridir. Olay örgüsü, Bursa'ya gelen güzel ve kâmil kişinin aşkı etrafında oluşmuştur. Sevgilinin âşığa gitme haberini vermesine kadar geçen süre atlanmıştır. Sevgilinin geriye dönerek kısa süre önce akrabalarından aldığı mektuptan söz etmesi, olay zamanını genişletmiştir.

4.1.5.17. Onuncu Makam (Evlilik)²¹²

1995. beyitten 2020. beyte kadar devam eden bu makam, evlenmenin dinen önem verilen ve insanın zorunlu olarak yapması gereken eylemlerden biri olduğuna dairdir.

Şâir, insanın çocuk sahibi olarak âlemde iyi bir ad bırakması için evlenmesinin gerekli olduğunu düşünür. Evliliğin insanı bir kişiyken beş on kişi yaptığını söyleyen şâir, çok çocuğa sahip olmaktan kaçmamak gerektiği kanaatindedir. Evlenecek erkeğin, evleneceği kadında bazı özellikler araması gerekir. Bu özellikler şunlardır:

Evlenilecek kadın, genç ve güzel olmalıdır. Nesli, temiz olmalıdır. Evlenecek kişiye denk olmalıdır. Denklik üzerine yoğunlaşan şâir, yüksek rütbeli kimselerden alınan kızın

²¹² Başlık: “Onuncu maḳâm te'ehhül-i insân mühimmât-ı dîniyye vü vâcibât-ı insâniyyeden olduğunu iş'âr u izhâr eyler” (Alkaya, 1996: 344).

dilinin uzun olabileceğine, böylece erkeğin üzerinde baskı unsuru olabileceğine dikkat çeker. Hatta yüksek rütbeli kimselerin kişiyi aldatarak ona, çok çirkin ve yaşlı bir kadın da verebileceklerini ve bu şekilde kişinin gam içinde ölmesine sebep olabileceklerini söyler. Evlenilecek kadının kara kuru olması, erkeğe dert sebebi olacaktır. Evlenmek için bu tarz kadınları tercih etmemek gerekir. Şâir, erkeklerin yaşlandıkça daha nûrânî hâle geldiklerini, kadınlarınsa yaşlandıkça çirkinleştiklerini, hatta süslendikçe daha sıkıntı verici bir hâl aldıklarını düşünür.

Latîfe

Bir zaman sert mizaçlı bir adamı, çirkin bir kadınla evlendirirler. Kadının iki ayağı, iki sopa gibi görünür. Oyuk oyuk teni, belâ çukuru gibidir. Yüzü, kış rüzgârı gibi soğuktur. Sözleri, cefâ ateşi gibi acıdır. Sürmesinin rastığı, kömürle kararmış bir duvara benzer. Dışarı çıktığında altınla kaftanlar giyer. Yüzünü gözünü süslerle kapatıp sürekli salına salına gezer. Onu bu hâlde görenler, çok genç ve güzel olduğunu zanneder. Bu şekilde erkekleri kendisine hayran bırakır.

Bir gün kadın, kocasıyla dışarıda yürürken bir genç, ona sarkıntılık eder. Kocasını, bunu fark edince kadının yüzünü oracıkta açar. Kadının yüzünü gören adam, onu aşağılayarak ona doğru defalarca tükürür. Kadının kocası, gence karısının sadece dışının onu bu kadar yaktığını, kendisini ise kadının içinin kara küle döndürdüğünü söyler.

Olay anlatımıyla başlayan latîfe çirkin kadının tasviriyle devam eder. Latîfenin üç şahsı vardır. Bunlar; sert mizaçlı adam, adamın çirkin karısı ve yolda kadına sarkıntılık eden diğer adamdır. Olayın birinci şahsı çirkin kadını gibi görünse de rol ağırlıklı olarak iki adam arasında paylaşılmıştır. Yolda yaşanan latîfenin zamanı üzerine dikkat yoktur.

Latîfe

Bir asker savaşa giderken yolda arkadaşını görür. Dikkatlice baktığında onun gözlelerinden birinin görmeme sınırına yaklaştığını fark eder. Arkadaşına bu durumun nedenini sorar. Bu sözün üzerine arkadaşı, kapalı gözünü açıp gülümseyerek hikmetini anlatır:

Adamın bir câriyesi vardır. Ne zaman onu arzulasa kendisine yemek getirdiği vakit, gözlelerinden birini kapatır. Bu hâl, ikisi arasında işaret olur. Bu şekilde rahatça birlikte olabilirler fakat bir gün yemek esnasında karısı, adamın bir gözünün kaydığını fark eder. Adama bağırıp çağırır. Onu öldürme sınırına gelir. Adam, karısından korktuğu için câriye-

siyle arasında hiçbir şey olmadığını, bir gözünün eskiden beri kapalı olduğunu söyler. Beş on gün pratik yaparak gözünün birini kapalı göstermeyi başarır. Bu hâl onda alışkanlık olur.

Latîfe, yüksek rütbelilerden birinin kızıyla evlenen kişinin, devamlı korku içinde olacağı mesajını verir. Geriye dönüş tekniğiyle kaleme alınan latîfenin birinci kişisi, kendisini şaşkıymış gibi gösteren adamdır. Adamın geriye dönerek başından geçen macerayı arkadaşına anlatması olay zamanını genişletmiştir. Olaylar yolda ve kendisini şaşkıymış gibi gösteren adamın evinde yaşanmıştır.

Hikâye

Akşehir'e yerleşen bir genç, kapkara bir kadınla evlenir. Adamın babası, oğlunu ziyaret ettiğinde gelinin çirkinliğini görüp onu beğenmez. Oğluna, karısının neden peçesini kaldırıp kendisiyle muhabbet etmediğini sorar. Oğlu, babasına başkalarının aybına bakmanın marifet olmadığını söyler. Eşiyle yedi yıl yaşamalarına rağmen birbirlerine kötü tek bir kelime bile kullanmamışlardır. Eşinin peçesinden dolayı hafife alınmasından rahatsızlık duyan genç, babasına eşinden razı olduğunu söyler.

Baba ve oğul arasındaki diyaloga dayanan hikâye Akşehir'de yaşanır. Siyah tenli bir kadının anlatıldığı hikâyeye mekân olarak Akşehir'in seçilmesi tesadüf değildir. Şâir zıtlıklardan faydalanarak anlattıklarının etkililiğini arttırmak istemiş olmalıdır.

Hikâyenin zamanıyla ilgili bilgi verilmez. Zamanla ilgili bilinen tek şey, siyah kadın ve eşinin yedi yıldır evli olduklarıdır.

Latîfe

Müderresin biri, câhil bir kadınla evlenir. Her zaman öncelikle karısının isteklerini yerine getiren adam, sonrasında kitap okur. Onun bütün isteklerine cevap vermesine rağmen, ertesi gün kadın, memnuniyetsizliğinden söylenmeye başlar. Yine böyle bir vakit kadın, kocasına bu evde ya kendisinin ya da kitapların durmasını istediğini, her kitabın kendisine bir kuma gibi geldiğini, onun kendisini bırakıp kitaba baktığını söyler. Ondandır, yanında kitap okumamasını ister.

Müderres ve eşi arasındaki ilişkilere dayanan latîfe, câhil bir kadınla evlenmenin kişiyi düşüreceği zor duruma dikkat çeker. Okuru güldürerek düşündürmek isteyen Yahyâ,

zaman ve mekân gibi ayrıntılar üzerinde durmaz. Düz bir mantıkla kaleme alınan bu latîfe, sade bir kurguya sahiptir.

Latîfe

Yolunu şaşırان imâmın biri, vahşi bir Türk'ün kızıyla evlenerek huzurunu kaçıır. Dinî emirlere bağlı olan imâm, eve her geldiğinde Kur'an okur. Adamın Kur'an okumasına müsaade etmeyen kadın, onu çok fazla döverek sakallarını tel tel yolar. Sonra da söylenecek ailesinin evine gider. Giderken arkasına dönüp adama bağırır. Ona, aşırı derecede Kur'an okuduğunu, bu yüzden onun yanında duramayacağını söyler.

Şâir, kötü kadınların insan sûretinde şeytân olduklarını düşünür. Onları dünyanın başına belâ, insanın canına da felâket görür.

Kötü ahlâklı kadınların eleştirisi olarak değerlendirebileceğimiz bu latîfenin kişileri imâm ve eşidir. Şâir, erkekleri kötü huylu ve câhil kadınlardan uzak tutmak için iyi bir yöntem seçer. Olayı anlatırken okuyucuya, bu tarz kadınlardan uzak durun, demez. Sadece böyle bir kadınla evlenildiğinde evlenen kişinin neler yaşayabileceğini trajikomik bir şekilde sahneler. Zaten bu sahneyi gören kişi böyle bir teşebbüste bulunmaya cesaret edemeyecektir. Olaylar imâmın evinde yaşanır. Ne zaman yaşandığı belirtilmeyen latîfe, basit bir kurguya sahiptir.

Latîfe

Hısım akrabası çok olan bir adam, hassas bir kadınla evlenir. Kadın, kocasına zarîf bir şekilde onun yakınlarının çok olduğunu hatırlatır. Ona kendisinin kime görünüp kime görünmemesini istediğini sorar. Adam, kadına konuşarak başını ağrıtmamasını, çekinmeden istediğine görünebileceğini, sadece kendisine görünmemesinin yeterli olduğunu söyler.

Kadın ve kocası arasındaki konuşmadan müteşekkil olan latîfe, aile hayatının aksayan yönlerinin komik bir eleştirisidir. Düz bir kurguya sahip olan latîfede zaman, mekân ve tabiat gibi ayrıntılara dikkat yoktur.

Latîfe

Bir kız, kapı deliğinden karısını kucaklayan bir adamı görür. Büyük bir iştıyakla onları seyreder. Ertesi gün komşusunu bulan kız, utanmayarak kocasının ona yedirdiği ekşi yiyeceğin ne olduğunu sorar. Kadın, ona kocasının ekşi bir şey yedirmediğini, ekşi dediği

şeyin çok tatlı olduğunu, kadın erkek herkesin murâdı olduğunu söyler. Kız kadının sözüne inanmadığını, eğer ekşi olmasaydı, istemsiz olarak kendisinin ağzının suyunun akmayacağını belirtir.

Bunun gibilerin büyüğü de küçüğü de bir olur. Oduncunun gözünün sürekli kütükte olması gibi böylelerin akli da devamlı böyle şeylerdedir.

Kapı deliğinden komşusunu gözetleyen kız ve komşu kadın arasındaki konuşmaya dayanan latîfe geriye dönüş tekniğinden faydalanılarak kaleme alınmıştır. Kızın, komşu kadını gözetlemesinin ardından komşusuyla konuşmasına kadar geçen bir günlük süre atlanarak verilmiştir.

Latîfe

Arap şahı, Behlûl-i Dâna'yı bir kızla evlendirerek onu bir eve yerleştirir. Bir an kızın karnını dinleyen Behlûl, dışarı kaçarak kızı boşar. İnsanlar onun adının kötüye çıktığını, alışılmışın dışındaki bu davranışından dolayı herkesin kendisine güldüğünü söyler. Behlûl, kızın karnına kulağını dayadığını, içeriden çocuklarının kavga seslerini işittiğini söyler. Kadının çocuklarının insanlığa büyük bir belâ olduğunu anlayan Behlûl, şimdi görünmeyen fakat gelecekte ortaya çıkacak belâdan kaçmıştır.

Maneviyâtı güçlü kimseler, maddî endişelerden sıyrıldıklarından geleceği hayal gözüyle görebilirler. İnsanlar, kemâle ermiş bu tarz kâmil kimselerin davranışlarını, delilik olarak yorumlayıp işin hakikatini anlayamazlar.

Latîfenin birinci dereceden kişisi Behlûl-i Dâna'dır. Arap şahı, Behlûl'ün evlendiği kız ve Behlûl'le konuşanlar latîfenin doğal bir görünüm kazanmasına hizmet eden dekor düzeyindeki şahıslardır.

Latîfede ileri kırılma tekniğinden faydalanılmıştır. Behlûl'ün, kızın karnına kulağını dayayarak kızın gelecekte doğuracağı çocukların kavga seslerini duyması, olay zamanını genişletir.

Latîfe

Uzun boylu, beyaz tenli, çehresi arzu uyandıran, saçları uzun güzel bir kız, açık artırmayla satışa sunulur. Dişi dökülmüş zampara bir ihtiyar, kıza müşteri olur. Kız, bu ihti-

yara sürünerek yürüdüğünü, ayağa kalkmaya mecalinin olmadığını, ona yaşlı bir kadının layık olacağını; kendisine ise hürmet edecek, geldiğinde kalkıp izzet gösterecek birinin yakışacağını söyler. Yaşlı adam, kemerli binanın çok sağlam olmasına dikkat çekerek ondan, belinin iki büküm olmasını ayıplamamasını ister. Kıza, kendisini gençleştiren göm-gök bir ot nazarıyla bakan adam, kızıdan cefâ ederek kendisini üzmemesini ister. Kız, onun ancak kendisine baba olabileceğini, bu doğru sözden incinmemesi gerektiğini söyler.

Güzel kız hakîkate insana hayat veren bir can otudur, ihtiyar adamın otuysa insanı öldüren sıçanotudur.

İnce bir zekâ ve ifade gücüne sahip olan Yahyâ, sosyal hayatta karşılaşılması muhtemel bazı durumları ince bir şekilde eleştirir. Güzel kız ve ihtiyar adam arasındaki konuşmalar üzerine inşa edilen bu latîfede, mekân ve zaman üzerinde durulmamıştır. Başlangıçta kızın tasvir edilmesi olay anlatımını geciktirmiştir.

Latîfe

Bir kadına çok miktarda miras kalır. Evlenmeyi düşünen kadın, kendisini her isteyen adamı beğenmez. Bu kadından haberdar olan hilekâr bir adam, câriyesine bazı şeyler öğütleyerek onu kadının yanına gönderir. Cârîye, kadından kendisini satın almasını ister. Efendisinin günde on defa kendisiyle ilişkiye girdiğini, cinsel organının çok keskin olduğunu söyleyerek kendisini kurtarması için ağlar. Bunları duyan kadın, adamla birlikte olmayı arzular. Cârîye, bu şekilde kadının evine beş on gün gelip gider. Adamla evlenmeye karar veren kadın, başkalarının uyarılarını dikkate almaz. Cemâat toplanarak nikâhlarını kıyar. O gece adamla birlikte olan kadın, adamın cinsel organının hiç de anlatıldığı gibi olmadığını görür. Hayal kırıklığına uğrayan kadın, vereme yakalanarak ölür. Adam kadının mirasına konarak zengin olur.

Kadınların hilekâr olduğu fakat yeri geldiğinde erkeklerin de kadınlardan aşağı kalmadığı mesajını veren latîfenin kişileri, kendisine miras kalan kadın, kadını aldatan adam ve adamın câriyesidir. Kadın ve adamın nikâhında bulunan topluluk, latîfeye sosyal atmosfer oluşturur. Mekân, üzerinde konumlanmak için gerekli bir yer düzeyinde kullanılmıştır.

Cârîyenin, kadının evine girip çıktığı günlerin hepsi ayrıntılı anlatılmamış, “(Cârîye kadının evine) bu şekilde beş on gün girip çıkar. Kadının ağzının suyu akarak adama arzu duyar” anlamındaki beyitte özetlenmiştir:

Biş on gün bu hâl ile girer çıkar

Şafâ kesb ider ağzı şuyı açar

(KU: 2135)

Kadının hayal kırıklığına uğramasının ardından yapılan yorum, olay zamanını durdurur.

Latîfe

Kadının biri hasta olur. Öleceğini düşünen kadın, etrafındakileri yanına çağırır. Onlardan şayet murâdına kavuşmadan ölürse, kendisine izzetle bakmalarını, erenlerin bastığı bir hasır getirerek cesedini ona sarmalarını, kendisini yakıp küllerini sünnet olan çocukların yaralarına sürmelerini, böylece rûhunu şad etmelerini ister.

Kadınları şeytâna benzeten şâir, bu kadının hâline bakarak şeytânın kavminin hâlinin anlaşılmasını ister.

Latîfenin birinci kişisi hasta kadındır. Kadının konuştuğu kişiler fon görevindedir. Basit bir kurguya sahip olan latîfede konuşan tek kişi kadındır. Mekân ve zaman üzerine dikkat yoktur.

Latîfe

Bir genç, annesini sırtına alarak Kâbe'ye gider. Kâbe'yi tavaf ederken İmâm-ı A'zam onun yanında yürür. Annesini gencin sırtında görünce ona, sevap işlemek istiyorsa annesini evlendirmesi gerektiğini söyler. Genç, annesinin çok yaşlı olduğunu, vücûdunun her yerinin buruştuğunu, evlenmenin ona uygun olmadığını, zaten annesinin de böyle bir şey istemediğini ifade eder. Annesi, oğluna kavgayı bırakıp imâmın sözünü dinlemesini, onun nasihatini kulağına küpe yapmasını söyler.

Bu latîfeden çıkarılması gereken sonuç, iki dişi kalacak kadar yaşlanmış da olsa kadınlara inanmamak gerektiğidir. Kâbe'de yaşanan latîfenin şahısları İmâm-ı A'zam, genç ve ihtiyar annedir. Latîfe İmâm-ı A'zam ile genç, genç ile annesi arasındaki konuşmalar üzerine kurulmuştur. Yahyâ, ihtiyar kadını konuşturarak kendi düşüncelerine sözcülük yaptırmıştır. Zamana dair ayrıntılara dikkat edilmemiştir.

Hikâye

Azizin biri, Aristo'ya giderek dünyada kadınların mı yoksa erkeklerin mi çok olduğunu sorar. Aristo, dünyada erkeğin yüz katı kadar kadın bulunduğu cevabını verir. Dünyada kadın sözüne uyanların hakîkatte kadın gibi olduklarını, kadın sözüne uyana erkek denilemeyeceğini söyler. Kadınların akıllarının noksan olduğunu, onlara uyan erkeklerin de onlar gibi olduklarını düşünür. Ona, adam gibi adamlarla dostluk kurmayı, kadın tabiatlı kişilerden uzak durmayı öğütler.

Aziz ve Aristo arasındaki konuşmaya dayanan hikâye basit bir kurguya sahiptir. Aristo, şâirin düşüncelerinin sözcüsüdür. Hikâyenin mekân ve zamanına itina gösterilmemiştir.

4.1.5.18. On Birinci Makam (Gayretsizlik)²¹³

2172-2201. beyitler arasında yer alan bu makamda, gayretsiz ve haysiyetsiz bazı câhillerin, eşlerini gezintiye çıkarıp nâmahremlere göstermeleri yerilir.

Şâir, karısına boyun eğerek sıkıntı çeken erkeği, aşağılık olarak nitelendirir. Böyle bir adam, karısını ata bindirir. Zina yapan kimseler, yolda karısına laf atarlar. Çocuğunu da beraberinde götüren adam, adını yerle bir eder. Şâir, bu kadında ne din ne Allâh korkusu ne de utanma olduğunu düşünür. Peçesini açıp suratını başkalarına gösteren bu kadın, kocasına köle gibi davranır. Her zaman beş on tane câriyeyle güvercin alayı gibi gezinir. Usûlüne uygun yürüyerek başkalarına işve ve naz eder. Sebepsiz yere komşudan komşuya gezerek gece gündüz nâmahremin yüzünü görür. Kadını yolda gören uğursuz kimseler “Bu filan kişinin karısıdır” diye aralarında konuşurlar.

Fahişe olarak nitelendirilen bu tarz kadınlar, birçok kısma ayrılır, “Bu kavmim, bu kölem, bu komşum” diyerek herkesi evine sokar. Şâir, evine girenden çıkandan haberi olmayan erkeğe beddua eder. Kadının bu işin içindeyken inkâr ettiğini, adamın murdar bir kadın tarafından yönetildiğini, karısının sözlerine karşı sürekli tasdik makamında olduğunu söyler. Gözü dışarıda olan kadına, güneş bile olsa bakmamayı tavsiye eder.

²¹³ Başlık: “On birinci maḳām ba’zı bî-ğayret ü bî-ḥamiyyet olan nâ-dânlar ezvâcını seyrâna iḥrâc eyleyüp nâ-maḥremlere gösterüp manzûr-ı ulu’l-ebşâr u menfûr-ı rûzgâr oldıkları bildürür” (Alkaya, 1996: 354).

Başı hareminden dışarı çıkan kadına, heveslerine düşkün kimseler yoldan geçerken bakar. Yahyâ, kumaşını pazara götüren kişinin işinin, müşterisini gözetmek olacağını söyleyerek iddiasını güçlendirir. Halk arasında dolaşan kadın, insanları zinaya çeker, bunlara uyan kişilerin de akıllarında fesat vardır. Şahsiyetli insanlar bunlardan nefret eder. Zina yasaklandığı takdirde veba ortadan kalkacaktır.

Hikâye

Hikâyede sahîh bir hadîs-i şerîf anlatılır. Gözleri tamamıyla kör olan ve asası yardımıyla yürüyebilen bir adam, Hz. Muhammed'in yanına soru sormak için gelir. Sorusunun cevabını alan adam, tekrar geldiği yere döner. Orada bulunan Hz. Ayşe, onlar arasında geçen konuşmaları dinler. Hz. Muhammed, ona adam geldiğinde gitmemesinin, çekinmeden konuşulanları dinlemesinin sebebini sorar. Hz. Ayşe, adam kör olduğu için oradan çekilme ihtiyacı hissetmediğini söyler. Hz. Muhammed, ona adam kendisini görmese de kendisinin onu gördüğünü, nâmahremi ne görmenin ne de ona görünmenin uygun olmadığını söyleyerek mahrem olmayanlara bakmamasını ister.

Hikâye; kadınların evlerinde değerli oldukları, dışarıda ise harama düşme tehlikesi olduğundan evlerinden çıkmamaları gerektiği mesajını verir.

Sahîh bir hadîs-i şerîfin anlatıldığı hikâyenin kişileri Hz. Muhammed, Hz. Ayşe ve kör adamdır. Başlangıçta kör adamın tasvir edilmesi, olay anlatımını geciktirir. Zaman ve mekânı üzerine özen gösterilmeyen hikâye, basit bir kurguya sahiptir.

Temsil

Bu temsilde, domuz etinin haram olmasının hikmeti anlatılır. Domuz, kendi dışısı başka bir domuzla ilişkiye girdiğinde onu kıskanmaz. Bu hâl, diğer hayvanlarda görülmez. Böyle bir durumda diğer hayvanlar, hemcinsleriyle kavgaya tutuşur.

Eşlerini başkalarından sakınmayan insanları domuza benzeten şâir, onların bu gibi sözlerden ders almamalarından yakınır. Memleketin domuzlarla dolduğunu söyleyerek bunları helâk edecek bir kahramanın bulunmamasından dert yanar.

Latîfe

Karısının davranışlarından çaresizliğe düşen bir adam, kadının kulağını sökerek ona bağırıp çağırır. Karısını insafsız bir kahpe olarak nitelendiren adam, eve girip çıkanın sayısının belli olmadığını, bu yüzden başkalarının kendilerine düşman olduğunu söyler. Kadının yüzüne tükürerek karşısından yıkılmasını ister. Kadın kocasına, ne derse desin bu alışkanlığından vazgeçmeyeceğini söyler. İşlek kuyunun suyunun tatlı olduğunu belirten bu kadın, gelip gidenlerden zarar gelmeyeceğini iddia eder. Kocasına da söylenilenlere kulak asmamasını tavsiye eder.

Latîfe, bu hâlden ibret alıp kadınların sözüne aldanmamak gerektiği mesajını verir. Yahyâ hikâyelerinde sadece iyi olayları, iyi tip ve kişilikleri anlatmaz. Tek yönlü bir gözleme sahip olmayan şâir, hayattaki iyi kötü dengesini korur. Yahyâ, hikâyelerde böyle bir denge gözetmesine rağmen, latîfelerde çoğunlukla olumsuz tiplere yer verir. Bu latîfedeki kadın da bunlardan biridir. Kadın ve kocası arasındaki konuşmalara dayanan latîfenin, onların içinde buldukları çirkef durumu sergilemesi dışında çok da esprisi yoktur.

Latîfe

Zina yapan bir hoca, metresinin hileleriyle fakir duruma düşer. Bütün malını mülkünü bu kadına kaptırır. Utancından memleketini terk etmeye karar verir. Kadın, onu ağlar-ken görür. Ona neden ağladığını sorar. Adam onun gibi bir kadına gönül bağladığı için kendi hâline ağladığını söyler. Kadın onun bu düşüncelerini öğrenmeden önce, her şeyini soymadığı için hayıflanır.

Zamparalık yapanların ömürlerine, dinlerine ve mallarına kıydıkları mesajını veren bu latîfede zevk değil acı, birliktelik değil aldatılmışlık söz konusudur. Benzerlerinden farklı olarak adam kadına, fiziksel bir bağdan ziyade gönül bağıyla bağlanmıştır. Kadın ise adama değil, onun mal varlığına değer verir. Olay anlatımına ağırlık verilen latîfede zaman ve mekân üzerine dikkat yoktur.

Latîfe

Masmavi gözlü, sapsarı sakallı, teni gümüş gibi beyaz, ağzında dişleri seçkin birer inci gibi duran aptal bir adam vardır. Bu adam, bu acayip şekliyle yollarda fesat çıkarır. Hoca olan babasının bütün mirasını kendisi bitirir. Cuma günü güzel bir kıyafet giyerek evinin yolunda gezinirken bir grup kadın gören bu adam, onlara yaltaklanır. Onlardan gö-

nül çekici ve iyi konuşan bir kadın, ona laf atar. Diğer kadınlara, adamın babasının buna çok lütufta bulunduğunu, herkes onun değerini bilsin diye iki gözünü firuzeden, dişlerini Aden incisinden, tenini saf gümüşten yaptığını, sakalı yerine sırma teller takarak süslediğini, yüzünü sarılar taifesine çevirdiğini söyler. Bunun üzerine oradaki kadınların hepsi, ona gülüşür. Bu aşağılamaları işiten adam, babasının zengin olduğunu, talihli babasının sonunda fakir olarak öldüğünü fakat kendisine demirden bir cinsel organ yaptığını, şayet aralarında onu arzulayan varsa isteyenlerden onu esirgemeyeceğini belirtir.

İnsan ne zampara olup namusunu ayakaltına aldırmalı ne de kadınlara maskara olmalıdır.

Yahyâ, farklı çevrelerden farklı kişileri, hikâye ve latîfelerine kahraman olarak seçmiştir. Buradaki acayip adam da bunlardan biridir. Toplumda fizikî yönden benzerine rastlamanın neredeyse imkânsız olduğu bu adam, ahlâkî olarak benzerlerinin temsilciliğini yapar. Başlangıçta adamın tasvir edilmesi, olay anlatımını geciktirir. Latîfenin zamanı cuma günü, mekânı da adamın evinin üzerindeki yoldur.

Latîfe

Fahişe bir kadını gören adam, cinsel organını eline alarak ona, bu ejderhanın onu sokmasını isteyip istemediğini sorar. Kadın, elbisesini kaldırarak asıl ejderhanın bu olduğunu ondaki gibi yüz ejderhayı yutabileceğini söyler.

Hikâyenin mesajı, fahişe kadınların ahlâksızlıkları ve latîfeyle ahmakları mağlup etmeleridir. Şâir, bu fahişelere müşteri olanların, ahmak olduklarını düşünür.

Sosyal bir gerçek olan ahlâksızlığın ortaya koyulduğu latîfenin kişileri fahişe kadın ve ahlâksız adamdır. Zaman, mekân ve sosyal çevre üzerine kafa yorulmayan latîfede sadece tensel zevklere değer veren bir yaşayış tarzının, insanları ne kadar basit bir konuma düşürdüğü sergilenmiştir.

Latîfe

Birçok adam ve fahişe kadın, bir yere gelerek eğlenirler. Adamlardan her biri, bir kadını alır. İçlerinden biri boşa kalır. Fahişenin biri ona acır. Hemen gidip ona da murdar bir kadın getirir. Gelen bu kadın adamın kendi karısı çıkar. Kadın, kocasına bağırarak hücum

eder. Fahişelerle eğlenerek kendisine ihanet ettiğini söyler. Kocasına sövüp sayan kadın, onu döverek alıp evine gider. Hile ve kavgayla kendi suçunu bastırır.

Şâir, fahişe kadının hile ile kocasını sersemleterek ona eşeğin burnunu yedireceğini iddia eder. Aptallaşan adamın düşüncesiz hâle geleceğini, kusur işleyerek halka rezil olacağını söyler.

Latîfedeki kişiler, rûhlarıyla değil bedenleriye yaşayan insan modelleridir. Birçok yüksek değerden mahrum olan bu kimselerin âlemlerinde aldatmak, aldanmak gibi mevhumlar bile tam olarak yerini bulamamıştır. Aynı zevk, aynı eğlence hayatı bu insanları birbirinin aynı gibi kılar. Hiçbiri şahsiyet olarak karşımıza çıkmaz. Toplumda mevcut olan benzerlerinin temsilciliğini yaparlar.

Basit bir kurguya sahip olan latîfede mekân, kişilerin konumlanmaları için gerekli bir yer düzeyinde ele alınmıştır. Olayların yaşandığı zaman belirtilmediği gibi, zamanı tahmin etmeye yarayacak ayrıntılara da yer verilmemiştir.

Latîfe

Bir gece yarısı, iki yüzlü ve uzun sakallı bir adam, metresinin evine gitmek için yola çıkar. Yolda giderken gece devriyesi gezen güvenlik memurlarına yakalanır. Ne yapacağını şaşırın adam, memura doğru koşar. Ona buralarda zengin bir hocanın, kadının birini tavladığını, eğer kendisine müjdelik verirlerse, kendilerini oraya götürebileceğini söyler. Adama yüz akçe veren güvenlik memuru, onun sakalını öperek gönlünü alır.

Memurlara önderlik yaparak onları bir kapının önüne getiren adam, sessizce konuşarak bunu kimseye söylememeleri hususunda onları tembihler. Onlardan, duvardan aşağıya inmesi için kendisini kaldırmalarını ister. İndiğinde içeriden onlara kapıyı açacağını söyler. Adam, duvardan iç tarafa geçince kapıyı sıkıca kapar. Geldikleri ev, adamın kendi evidir. İçeriden onlara seslenen adam safa geldiklerini fakat yatacak zaman olduğunu söyleyerek rahatsızlık vermekten vazgeçmelerini ister. Güvenlik memuru, adama “sakallı teke” diye seslenerek ona kendilerini hileyle küçük duruma düşürdüğünü, üstelik yüz akçelerini de aldığını söyler.

Zaruret zamanlarında iyi bir fikir geliştirmek fayda verir. İnsan ne zampara olup sürülmeli ne de yordakçılara görünmelidir.

İkiyüzlü adam ve güvenlik memurları arasında geçen latîfe gece vakti yaşanır. Başlangıçta gökyüzünün tasvirine yer verilmesi olay anlatımını geciktirir. Gerek olaylar gerekse kişilerin konuşmaları, okuyucunun gözü önünde yaşanıyormuşçasına gerçekçi bir şekilde sahnelenir. İkiyüzlü adamın içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için takındığı tavırlar, merak unsurunu canlı tutar. Olaylar sokakta ve adamın evinin önünde yaşanır.

Latîfe

Heveslerine düşkün bir adam, bir gün evindeki kuyunun içine bakar. Suyun içinde kendi şeklini gören adam, karısına seslenerek kuyunun içinde bir adam olduğunu söyler. Karısından gelip bakmasını ister. Kuyuya bakan kadın, orada kendi aksini görür. Kuyunun içine tüküren kadın, sadece adamın değil, kahpesinin de orada olduğunu söyler.

Latîfe bütünüyle heveslerinin peşinden koşan, hayat üzerine düşünmeyen insanların eleştirisi fikrini taşır. Eleştiri, fertlerle sınırlı görünmekle beraber arka planı toplumsaldır.

Şâir şahısları, onların değer yargılarını ve dünya görüşlerini onları konuşturarak ortaya koyar. Gerek adam gerekse kadın, yalın kat bir kişiliğe sahiptir. Her ikisi de toplumda yüzlerce örneği olan bahtsız kişilerdendir.

Latîfe

Zina yapan bir adam, kadının birini kandırarak evine kapatır. Kapıyı kadının üzerine kilitleyerek yiyip içecek bir şeyler almak için dışarı çıkar. Yolda giderken borçlu olduğu bir tüccar, onu durdurur. Kadının huzurunda borcunu kabul eden adam, hapse atılır. Yolda giderken bir dostunu görür. Ona, başından geçenleri anlatır. Anahtarı arkadaşına vererek ondan kadını evden çıkarmasını ister.

Adam, arkadaşının söylediği üzere gidip evin kapısını açar. Karşısında kendi karısını gören adamın aklı başından gider. Bu durumdan büyük bir üzüntü duyduğunu belirten kadın, kocasına yalvarmaya başlar. Yaptığı şeyin ona bir zararı olmadığını söyleyerek kadına gidip boşanmayı teklif eder. Adamın bu teklifi kabul etmesi üzerine boşanmalarını resmîyete dökmek için kadına giderler. Önceden aralarında anlaşmışları için adam, karısının yaptıklarını kadına anlatmaz. Doğrudan boşanmak istediklerini söyleyerek konuya girer. Adamın konuşmalarını dinleyen kadı, kadına bunun gerçek olup olmadığını sorar. Kadın, adamın söylediklerini yalanlar. Bu sırada adamın dörtten fazla evlilik yaptığı anlaşılır. Hapse atılan adam, zindandaki arkadaşının yanına götürülür.

Bu anlatılanların yarım saat içinde gerçekleştiğini belirten şâir, zamparalığın sonunun sıkıntı olduğunu söyler. Hapse düşen adam, kadın, kadının kocası ve kadı latîfenin şahıslarıdır. Yahyâ latîfesinde bize kişileri tanıtmakla kalmaz onlar vasıtasıyla nefret, aşağılama ve şaşkınlık hisleri uyandırır.

Latîfenin birinci dereceden kişileri kadın ve kocasıdır. Kadını eve kapayan adam, yeterince işlenmemiş yüzeysel bir tamamlayıcı kişilik olmasının yanı sıra, önemli bir fonksiyona sahiptir. Olayların gelişmesinde onun tavrı belirleyici olmuştur. Kadı belirli bir işlevi yerine getirmekle birlikte dekor düzeyinde kalmaktan kurtulamaz.

İç içe geçmiş birkaç vakadan oluşan latîfede, şahıs ve vaka ilgilerinin kompleks bir yapısının olmadığı görülür. Olaylar büyük çoğunlukla iki şahıs arasında ve tek boyutlu ifade edilir. Olaylara üçüncü ve dördüncü şahıslar dâhil olduğunda bile konuşmalar iki kişi arasında geçer.

4.1.5.19. On İkinci Makam (Zamparalık)²¹⁴

2351. beyitten 2370. beyte kadar devam eden bu makam, şeytân gibi olan birçok günâhkâr kimsenin, asılsız yalanlarla güzel delikanlıları tuzağa düşürmesi hakkındadır.

Şâir, hacı denilen kimselerin gizlice güzel sevdiklerini, evlerinin güzellerle dolup taşıttığını, müderrislerin kitaplarını satarak ahlâksızlık yolunda gittiklerini söyleyerek zamandan şikâyet eder. Kadıların bazıları çok şaşkındır. Bu kadılar görev için büyük bir şehre gittiklerinde orada veba salgını başlar.

Birçok insanın sûfî görünümü olup şeytânî sıfatlar taşıdığını, velî sanılan bu kimselerin münafık çıktığını belirten şâir, kimseye güven kalmadığından yakınır. Bunların heveslerine göre hareket ederek yanlış ilişkiye girdiklerinden, azıcık para için bin yalan söylediklerinden söz eder. Her şeyi sebatsız ve nûrsuz bulur. Kötü kimseler, yalanlarla oğlanları kandırır. Etraf, ibâdet etmeyen bu tarz insanlarla dolmuştur. Bu ömür boyu devam eden bir hastalık olup insan yaşlandıkça bu işi artırır. Altın ve gümüşle aldanmış delikanlı, utançından yere bakar.

Şâir, kemâl sahiplerinin dürüst olduklarını, evlerinin temiz ahlâklı gençlerle olduğunu, onların sevgililerine kötü nazarla bakmadıklarını ifade eder.

²¹⁴ Başlık: “On ikinci maḳām niçe ehl-i günâh u rind ü rû-siyâhlar mânend-i iblis dâm-ı telbis ḳurup dūrüg-ı bî-fürüg ile perî-ruḫşâr dildârları şikâr itdüklerini iş’âr eyler” (Alkaya, 1996: 364).

Hikâye

Mecnûn, dağda vahşi hayvanlar ve kuşlarla zaman geçirirken biri ona, vahşi yaratıkların neden onun yanına geldiklerini sorar. O da onların derisini giymediğini ve etini yemediğini, hayvanların da bu sebepten kendisine güvendiğini söyler.

Hikâyenin mesajı, insanlardan menfaat sağlamaya çalışmayan kişilere herkesin güven duyacağıdır. Klasik bir yapıda düzenlenen hikâyenin kurgusu diyaloga dayanır. Hikâyenin kişileri Mecnûn ve Mecnûn'a soru soran adamdır. Olay dağda yaşanır.

Latîfe

Bir adam, insanlara kendisini velî olarak tanıtır. Adamın biri ona, eğer atını iki ayaklı yaparsa onun velâyetine inanabileceğini söyler. Velî olduğunu iddia eden kişi, ona gülerek atın dört ayaklıyken iki ayaklı olmasının gereksiz olduğunu, iki ayağı gittiğinde eksik olacağını ama isterse kendisini dört ayaklı yapabileceğini söyler.

Namussuz insanların başkalarını utandırdıklarını düşünen şâir, onlardan uzak durmayı tavsiye eder.

Kendisini velî gibi gösteren adam ve diğer bir adam arasında geçen konuşma üzerine kurulan latîfe, düz bir mantıkla kaleme alınmıştır. Düşük ahlâklı kişilerden uzak durulması gerektiğinin anlatıldığı latîfede mesaj, velî görünümlü adamın davranışıyla anlaşılır hâle gelmiştir. Fonu zayıf olan latîfenin, zaman ve mekânı üzerine dikkat yoktur.

Hikâye

Buhara'da bir adam, parlak yüzlü bir genci tuzağa düşürür. Ona ağlayıp yalvaran adam, bir altın vererek onu evine kapatır. Onunla birlikte olduktan sonra, hazin bir sesle verdiği altını ondan ister. Altını vermezse kendisini kalpazan diye yakalatacağını söyler. Korkudan yüzü sararan genç, altını adamın üstüne atar.

Oğlanın ahmağı çok murdar olur. Bu oğlan akılsızlığıyla oğlancılık yapar. Yumuşak başlılığından dolayı kendisini koruyamayan bu ahmağa birçok kişi musallat olur.

Adam ve genç arasındaki ilişkiye dayanan hikâye sade ve basit bir kurguya sahiptir. Olaylar Buhara'da genci tuzağa düşüren adamın evinde yaşanır. Zaman belirsiz bırakılmıştır.

Hikâye

Güneş yüzlü, kamer alınlı iki genç, birbirlerine âşık olurlar. Sevgileri birbirlerine köle olacak kadar büyük olmasına rağmen bir türlü kavuşamazlar. Bu durumun farkında olan oğlancılardan biri, onlara bir hile yapar. Bu kişi, sevgilileri çeşitli yalanlarla kandırıp bir araya getirdikten sonra kendi kötü emellerine alet eder.

Böyle yalanlara aldanan gencin, güneş kadar güzel de olsa insanlar tarafından kınanacağına dikkat çeken şâir, onun güzelliğinin, bu eleştiriler yanında pek de bir şey ifade etmeyeceğini, eleştirilerin onun güzelliğini gölgeleyeceğini düşünür.

Mesnevînin genelini kısa hikâye ve latifelerle süsleyen şâir, zaman zaman uzun hikâyelere de yer verebilmektedir. Burada Yahyâ'nın bu uzun hikâyelerinden biriyle karşı karşıya kalırız. İki genç ve oğlancı arasında yaşanan olaylar üzerine kurulan hikâyenin mekânı oğlancının evidir. Olayların yaşandığı zamanla ilgili bilgi verilmemiştir.

Şâirin araya girerek yaptığı konuşma ve yorumlar olay anlatımında kısa süreli duraklamalara sebep olur. Aldatıcı adamın kullandığı özet ifadeler hikâye zamanını hızlandırır.

Hikâye

Cesareti, kahramanlığı ve güzelliğiyle ön plana çıkan parlak yüzlü bir genç vardır. Katillerle arkadaşlık kuran bu gencin arkadaşlarından biri, bir gece yakalanır. Genç arkadaşının bu hâlini görünce kendi adını vereceği korkusuna kapılır. Bu sırada oğlancılardan biri onu görür. Ona, yakalanan adamın kendisinin adını verdiğini, on yasakçının onu aradığını, onu mahalle imâmından sorduklarını söyleyerek buradan kaçıp gitmesini tavsiye eder. Genci az ilerideki çıkmaz sokakta bulunan evine doğru gönderir. Genç, adamdan bir geceliğine kendisini saklamasını rica eder. Genci kendisine inandırdığına emin olan adam, yalanını daha inandırıcı kılmak için nazlanmaya başlar. Onu sakladığı anlaşılırsa başına belâ gelebileceğini söyler. Ona, bu gece kalmasına müsaade edebileceğini, hapse giden kişinin durumuna göre ne yapacaklarına karar vereceğini ifade eder.

Genç, evin bir köşesinde üzgün bir hâlde durur. Oğlancının arkadaşı sürekli eve gelerek dışarıda birçok gelişmeler olduğunu, yakalanan kişiyi kazığa vurduklarını, onun arkadaşlarından birinin de evini bastıklarını anlatır. Başka bir adam, bir ay boyunca gelerek yakalanan adamın her gün bir arkadaşının asıldığı yönünde yalanlar söyler. Aslında bu

anlatılanların hepsi yalandır. Oğlancı bu şekilde para harcamadan bir oğlanı evinde alıkoymuş olur.

İnsan kötülerle başa çıkamaz, aslanın hile ile başka bir aslanı tuzağa düşürmesi gibi kötünün de daha kötüsü bulunur, böyle kişilerden zarar görmemek için onlardan uzak durmak gerekir.

Yahyâ'nın uzun soluklu bu hikâyesi katillerle arkadaşlık kuran gencin tasviriyle başlar. Hikâyenin birinci dereceden kişileri katillerle arkadaşlık kuran genç ve oğlancıdır. Diğer kişiler fon görevinde kullanılmıştır. Bunlar gencin yakalanan arkadaşı, gencin arkadaşını yakalayarak güvenlik memuruna götürülenler, güvenlik memuru ve oğlancının arkadaşıdır. Şâir seçtiği kişilerle hikâye için canlı bir sosyal çevre oluşturmuş, böylece anlattıklarını gerçekçi bir zemine oturtmuştur.

Gece vakti başlayan hikâye zamanı, bir ay gibi uzun bir süreyi kapsar. Şâir, yaptığı yorumla olay anlatımını durdurur. Sokakta başlayan hikâye oğlancının evinde devam eder. Oğlancının evinin çıkmaz sokakta olması anlamlıdır. Bu durum şâirin mekân üzerine dikkatinin olduğunu gösterir.

Hikâye

Çizme dikme konusunda uzman olan Murâd adında biri vardır. Adamın iki tane güzel ve temiz kalpli çırağı bulunur. Sağda oturan çırak, o kadar güzeldir ki birçok insan sadece onu görebilmek için pazardan geçer. Ustası onu yanından hiç ayırmaz.

Adamın biri, bu gence âşık olur. Onu görebilmek için sürekli Murâd'dan alışveriş yapar. Oradan otuza aldığı ayakkabıyı götürüp dokuza satar. Murâd'la samîmî olan adam, ona evinde ziyafet verir. Ona, ertesi gün Eyyûp Sultân'ı gezmeyi teklif eder. Adam, gezintiye başlamadan önce pişirilmesi için fırına bir kuzu verir. Türbeye yaklaştıklarında kuzunun pişmiş olabileceğini söyleyerek çırağı kuzuyu almaya gönderir.

Adam türbeye girmeden abdest alma bahanesiyle kaftanını tutması için Murâd'a verir. Hiç zaman kaybetmeden çırağın arkasından gider. Öncesinden gözüne soğan süren adam, gencin yanına vardığında ağlama numarası yapar. Ustasının eski bir düşmanıya karşılaştığını, onunla kavga ederek onu bıçaklayıp öldürdüğünü, kendisinin atına binerek kaçtığını, giderken de kendisini Edirne'de bulabileceklerini söylediğini belirtir. Genç, karşısında ağlayıp inleyen adamın yalanlarına aldanır. Adam, gitmek üzere orada hazır olan

atına biner. Genç, ondan kendisini orada bırakmamasını ister. Bunun üzerine genci yanına alarak oradan uzaklaşır. Bu şekilde murâdına erer. Murâd da elinde kaftanla hâlâ adamın dışarı çıkmasını bekler.

Şâir, bu hikâyeyi anlatmasındaki maksadın kıssadan hisse çıkarmak olduğunu söyler. Şeytânın yardım ettiği işlerde zorlukların kolay halledilebildiğini düşünen şâir, rahat bir şekilde günâh işleyenlerin, Allâh'a ibâdet etme hususunda çok gevşek davrandıklarını ifade eder. Günâhkârlarla dostluk kurmanın sonunda kişiye zarar verdiğini, bu yüzden heveslerine düşkün insanlardan uzak durmak gerektiğini söyler.

Tiplerini belirli bir toplumsal katmanla sınırlamayan, hayatın çeşitliliğine paralel tutan Yahyâ'nın bu hikâyesi, çizme ustası Murâd'ın tasviriyle başlar. Kısaltılmış bir romanı andıran hikâyenin diğer kişileri, Murâd'ın çırakları ve çıraklardan birine âşık olan adamdır. Hikâyenin mekânı çizme dükkânı, adamın evi ve Eyyûp Sultân türbesinin civarındadır.

Şâirin aralarda yaptığı yorumlar, olay zamanını durdurur. Bu yorumlar aynı zamanda yaşanması yakın olaylarla ilgili belirtileri içinde barındırır. Kişilerin geçmişine, şimdisine ve geleceğine hâkim olan şâir, gelişme bölümüne geçmeden önce can düşmanı ile arkadaşlık kuranları keskin kılıçla kesmek gerektiği, kişiye zararın güvendiği insanlardan geldiği yorumunu yapar. Olaylar bu yoruma muvafık şekilde gelişir.

Adamın Murâd'a ziyafet vermesinin ardından türbeye gidinceye kadar geçen bir günlük süre atlanmıştır. Şâir hikâyesine orijinal bir son tasarlamıştır. Hikâye, Murâd'ın elinde kaftanla adamın abdest almasını bekleme sahnesiyle biter. Yahyâ son beyitte, "*Bayağı adam bu hile ile murâdına erdi. Murâd ise türbede kaftan tutmaya devam eder*" der:

Harif oldı bu âl ile ber-murâd

Dağı türbede çuça tutar Murâd

(KU: 2524)

4.1.5.20. Birinci Şu‘be (Çalgıcıların Eleştirisi)²¹⁵

2534-2561. beyitler arasında yer alan birinci şu‘be, çalıp söyleyenler grubunun eleştirisini içerir.

Şâir, bu bölüme çalgıcıların yok olmasını isteyerek başlar. Onların yeri, her zaman meclisin en aşağısıdır. Çalgıcıların altlarına çenglerini alarak oturmaları, semer üzerine binmiş bir eşeğin hâline benzer. Çeng ve telli tambur çalan utanmazların çalgı aletlerinin sakıncasını anlayan kişi, onlara sırtını döner.

Kopuz sesini işiten, yanılarak kazan üzerine damla damlıyor zanneder. Kemeçeyi puta benzeten şâir, müslümanın ona meyletmeyeceğini düşünür. Onlara ilgi gösterenlerin tavrını, boğazı ipli bir hayvanla baş başa verme olarak değerlendirir. Kemeçe çalan orta malı, boş insanların hâlini özellikle de ahenksiz çalanlarını hayvanın boğazına defalarca bıçağını vurup kesmeyen, hayvanı bağırıp duran Çingenele benzeter. Kemeçeyi şeytânların, insanları isyan okuna nişan ettikleri yay olarak görür.

Çalgıcıya, boynuna lanet halkası olarak geçirmesi için tefi yeterlidir. Dilenci çanağına benzeyen tefin üzerinden parası hiçbir zaman eksik olmaz. Tambur, insanlar içinde uzanıp yatar, onu gören salah sahibi kimseler ona tekme atar. Zurna çalarken avurdu şişen zurnacının hâli, eşeğin erkeklik organına benzer. Eline santur alan, örtüyle eğilip kanun çalan kişilerin hâlleri, düşürdüğünü eliyle arayan körlerin durumu gibidir. Çalgıcı davul çalarken dışkısına basmış ayı gibi homurdanır. Çeng çalanın kılıç kullanamayacağını düşünen şâir, er olana kadın işinin gerekmediğini söyler.

Allâh yukarıda sıralanan çalgı aletlerini haram kılmıştır. Çalgıcıların sazlarını alıp başlarına çalmak sevaptır. Çalgıcıların hepsi maskaradır. Kemâl sahibi kimseler, bunlardan uzak durur, onlar ilim ile mutlu olur, kitapları ibret aldıkları yerdir, kitaplarının her bir satırı ahenk dolu güzel seda verir. Çalgıcılar nasihat dinlemez, âşıkların makamını hiç anlamaz. Bunlarla konuşmak da dövüşmek de hatadır.

²¹⁵ Başlık: “Evvelki şu‘be sâzende vü güyendeler bâ’ iş-i hengâme-i ehl-i ‘işyân u sebab-i ma’reke-i zümre-i bahtalân olup mezmûm-ı erbâb-ı şerî‘ at ü meş’ûm-ı aşhâb-ı tarîkat oldıkların iş‘âr eyler” (Alkaya, 1996: 373).

Latîfe

Şehre gelen bir Oğuz eri, davul çalan birini görür. Adamın yanına giderek bu aletten bu garip sesin çıkmasına sebep olan şeyin ne olduğunu sorar. Adam, latîfeyle davulun ayının derisiyle kaplı olduğunu, bu nedenle böyle yüksek ses çıkardığını söyler. Oğuz eri de gülerek adama halkı rahatsız etmemesini tavsiye eder.

Oğuz eri ve davulcu arasındaki konuşmaya dayanan latîfe basit bir kurguya sahiptir. Olay, ismi belirtilmeyen bir şehirde yaşanır. Latîfenin zamanıyla ilgili bilgi verilmez.

Latîfe

Topal Mansûr, sohbet ederken bir Acem gelerek yanında ahenksiz bir şekilde çeng çalar. Adamı sohbetten çıkararak Mansûr, onun büyük bir suç işlediğini söyler. Çengdeki tellerin adamın burnuna takılmasını ve bu şekilde onun her yerde gezdirilmesini ister. Adam burnuna tel geçirilince kemeçe gibi inlemeye başlar.

Kendini beğenen bir adam, çalgıcının yanına giderek kişinin ettiğini bulduğunu, kendisinin şimdiye kadar bu zulmü çenge yaptığını, Mansûr'un da şimdi aynı kendisine yaptığını söyler. Çalgıcı, asıl kötülüğü, kendisinin Mansûr'a yaptığını ifade eder. Çengi ahengine uygun çalamadığını, elinden ancak bu kadarının geldiğini söyleyen bu çalgıcı, cezalandırılacağını anladığında ayağının uyduğu bahanesiyle bir süre aksak yürüdüğünü, Mansûr'un kendisinin aybını başkalarına gösterdiği gibi, kendisinin de Mansûr'un aybını bu şekilde halka gösterdiğini söyler. Mansûr farkında olmadan ayak takımından birine bulaşmıştır.

Eğlence düşkününü insanlar, kendilerine zulmedenlerden intikamlarını alarak onları gülünç duruma düşürürler. İnsan, bu gibi boş kimselerle yakın olup kendisini başkalarına güldürmemelidir.

Olay anlatımıyla başlayan latîfenin kişileri Topal Mansûr, çeng çalan adam ve kendini beğenmiş adamdır. Çeng çalan adamın cezalandırılması için Mansûr'un emir verdiği kişiler fon olarak kullanılmışlardır. Latîfenin ne mekânı ne de zamanı üzerinde ayrıntılı bir dikkat vardır.

Latîfe

Birkaç zavallı arkadaş, memleketlerini bırakarak Acem taraflarına gider. Orada mûsikî şeyhini bularak gazel söylemede ün salarlar. Bazen Isfahan'a, bazen de Irak'a giderek mesleklerini icra ederler. Tekrar kendi memleketlerine dönen arkadaşlar, kopuz ve kemençelerini ellerine alarak çalıp söylemeye başlar. Ayrılık tesiri altında garip sesler çıkarıp kendilerini gülünç duruma düşürürler.

Onları duyan bir kadın, çok yüksek sesle feryat etmeye başlar. Sonra da yüzü üzerine düşer. Adamlardan biri diğerine, çaldıklarının tesiriyle kadının bu hâli almış olabileceğini söyler. Kadının yanına giderek ona bu kadar çok ağlamasının sebebini sorarlar. Kadın, ölen oğlunun bir köpeği olduğunu, ne zaman köpeğin yanında oğlu için ağlasa köpeğin ulumaya başladığını, onların sesini o köpeğinkine benzettiğini söyler.

Eğlence düşkünleri gülünç hâle düşseler yanılarak bunu minnet bilirler, şeytânın işi ile övünürler. İsyankârlarla oturan bu tarz kimseleri Allâh sevmez. Bunların hepsi şeytânın müezzinleridir. Manasız sesler çıkaran aletleri onlara gaflet verir.

Düz bir mantıkla tasarlanan hikâyeye, olay anlatımıyla başlar. Mûsikîyle uğraşan arkadaşların İran, Isfahan ve Irak gezintilerini özet geçen şâir, Anadolu'daki maceralarını sahneler. Mûsikîyle meşgul olan bu kişileri benzerlerinden ayıracak belirgin bir özellikleri yoktur. İhtiyar kadının geriye dönerek vefat eden oğlunun köpeğinden söz etmesi, olay zamanını genişletir.

Dalalet Ehliyle Sohbet

Yahyâ Bey, birkaç gün önce uğursuz bir adam görmüştür. Adam, kendisine cennetin gerekmediğini söyler. Bütün çalgıcıların, şarkı söyleyenlerin, namaz kılmayanların, günâhkâr ve hokkabazların cehennemde olduğunu, cehennem gibi bir eğlence yerinin bulunmadığını ifade eder. Dostlarla yaşanan belânın, insana bal gibi geleceğini söyleyen adam, kendisine cennetin Kevser'inden söz edilmemesini ister.

Şâir, latîfeyle saçma sapan sözler söyleyen, hem gülen hem de güldüren bu tarz insanların kâfir olduklarını düşünür. İsyankâr insanların isyanları, cehennem azabını gerektirir. Heveslerine uyararak yaşayan insanlara düşmanlık göstermek, saadet; insanın arkadaşlarının rezillerden oluşması da felaket alametidir.

Hikâye

Nûşirevân'ın padişahlığı döneminde veziri vefat eder. Padişah, onun yerine vezir olabilecek dinine bağlı, geçmişi temiz, adaletli bir kişi araştırır. Bu makam için eğlence düşkününü bir grup çalgıcı gelir. Padişaha, deli olan bir komşularının varlığından söz eden çalgıcılar, onu padişaha şikâyet ederler. Onun kendilerine düşmanlık beslediğini, kendileriyle konuşmadığını, hatta kendilerine selâm bile vermediğini belirtirler. Bu tarz zevksiz insanların gereksizliğine dikkat çekerler. Böylelerinden uzak olmanın çok daha iyi olduğunu söylerler.

Onların nasıl insanlar olduğunu anlayan padişah, hakaret ederek onları kovar. Onlara, iyi kimselerin kendilerine iltifat etmeyeceğini, şeytânla meleğin dost olamayacağını, kendilerine heveslerine uyan birinin gerektiğini söyler. Adamdan şikâyetçi olmaları, onun iyiliğine delildir. Onun kendilerinin davranışlarını tasvip etmemesinin, onun vezir olmaya layık olduğunu gösterdiğini belirtir. Padişah, adamı çağırarak vezir yapar. Diğerleri de dağılır.

İyi bir yöneticinin ferasetli olması gerektiği mesajını veren hikâyenin kişileri Nûşirevân, eğlence düşkününü çalgıcılar ve çalgıcıların vezirlik makamına yükseltilecek komşularıdır. Adaletiyle tanınan Nûşirevân, burada hikmetli davranışıyla öne çıkar. Çalgıcılar tek yönlü düz bir kişiliğe sahiptir. Toplumda çok sayıda bulunan benzerlerinin temsilciliğini yaparlar. Çalgıcıların eleştirdikleri komşuları toplumda örneği nadir bulunan olumlu bir kişiliktir. Padişahın vefat eden veziri dekor düzeyinde kalır.

Olaylar Nûşirevân'ın sarayında yaşanır. Zamana dair ayrıntılara girilmeyen hikâyede, şâirin arada yaptığı tasvirler, olay zamanında kısa süreli duraklamalara yol açar.

4.1.5.21. İkinci Şu'be (Râfızîlik)²¹⁶

2645. beyitten 2658. beyte kadar devam eden ikinci şu'be, Râfızîlik ve dinsizlikle anılan, isyan ve noksan sıfatıyla tavsif edilen fesat ehli kimseleri bildirir.

Şâir, Râfızîlikle adı kötüye çıkanların aklî delillerle susturulabileceğini düşünür. Hz. Muhammed'e insanların iyi ya da kötü oldukları bildirildiğinden, o yaramaz kimselerin kızlarını almaz ve kendi kızlarını öyle kimselere vermez. Hz. Muhammed dört halifeden kiminin kızını alırken kimine de kızını vermiştir.

²¹⁶ Başlık: "İkinci şu'be rafz u ilhād ile mu'teber olan ehl-i fesād u şifāt-ı 'işyānla mevşūf u cihet-i nokşān ile ma'rūf olanları bildürür" (Alkaya, 1996: 379).

Şâir, Yezîdî ve Râfızîleri köpek olarak görür. Mü'minlere düşmanlık besleyen bu insanlar münafıktır. Şâir bunları, Allâh'ın düşmanları olarak görür. Onlardan ne bahsetmek ne de onlara iltifat etmek gerektiğini söyleyen Yahyâ, onlarla çekişmeyi gereksiz bulur.

Hikâye

Râfızîlerden oluşan bir şehir vardır. Bu şehrin padişahı, Râfızîliğin günâh olduğunu bilir. Râfızîler üzerine korku saçar. Padişah, onlara ne zaman soru sorsa, padişahlarının düşüncelerini bildiklerinden gerçek düşüncelerini söylemezler. Padişah, bir gün hileyle onları imtihan eder.

Bu topluluk, dört halifeyi kabullenmediklerinden çocuklarına onların isimlerini vermez. Padişah, aralarından Ömer isimli birinin suç işlediğini, onu bulup getirmelerini, bulamazlarsa genel bir katliam yapacağını söyler. Padişahın öfkesini gören halk, bütün şehri baştan aşağı arar. Padişaha gelip Ömer adlı birini bulduklarını, adamın bir aydır bu şehirde misafir olduğunu, tek gözlü ve yetim olan bu adamın, suç işleyecek gücünün olmadığını, buraya yayan gelecek enerjisi olmadığından gelmediğini söylerler.

Padişah, bu adamı huzuruna getirtip ona hediyeler verir. Vereceği cezadan korkulmasını isteyen padişah, Ömer adında başka birinin bulunup bulunmadığını sorar. Onlar da bu kişiden başka kimsenin olmadığını, zaten onun da misafir olduğunu, Ömer isminde birinin bu şehirde barınamayacağını söylerler. Padişah, bu şekilde Râfızîliklerini ve inatlarını ortaya koyan adamların kimini kılıçtan geçirir, kimini de okla öldürtür.

Padişah ve Râfızî halk arasında geçen hikâye, ismi belirtilmeyen bir memlekette yaşanır. Yahyâ hikâyelerin genelinde, meşhur kişiler dışındaki şahıslara isim vermez. Buradaki Ömer adlı şahıs, mesnevîde ismi zikredilen nadir kişilerdendir. Olayların yaşandığı zaman belirsizdir. Zamanla ilgili bilinen tek şey, Ömer isimli birinin bir aydır şehirde olduğudur.

Temsil

Gaziler, Râfızîlerle savaşmayı domuz avlamaya benzettiklerinden onlarla savaşmak istemezler. Domuzun ne derisi giyildiğinden ne de eti yenildiğinden, onun ölüsünün de dirisinin de işe yaramadığını düşünürler. Kâfirlerle savaşmayı ise güzel bulurlar. Kâfirlerle savaşmayı geyik avlamaya benzetirler. Onlardan aldıkları esirler, mal ve paralar helal olduğundan zevkle savaşır.

Hikâye

Kâfirin biri cinayet işler. Yakalanma korkusuyla memleketini bırakıp kaçar. Tanınmamak için kalenderîlere karışır. Kaşını kirpiğini keser. Başına taç giyip boynuna halka takar. Elinde zilleriyle bir grup Râfizîye uyup gezen kâfir, bu şekilde otuz yıl geçirir. Memleketinden bir adam, onu görünce tanır. Ona, bunca yıl kâfirliğini belli etmeden Râfizîlerle nasıl kaldığını sorar. Kâfir, İslâm'a uygun yaşamadıkları için kendi hayat tarzında bir değişiklik yapma ihtiyacı duymadığını, onlarla otuz yıl boyunca çok mutlu yaşadığını ifade eder.

Bu hikâyeyle kalenderîlerin İslâm'dan ne kadar uzak oldukları gösterilir. Kendilerinde bir nûr olmadığından başkalarını da aydınlatamayan bu taifenin uğursuz yüzlerini görmemek yapılacak en mantıklı şeydir.

Olay anlatımıyla başlayan hikâyenin kişileri cinayet işleyen kâfir, kâfirin tanıdığı kişi ve kalenderîlerdir. Olayların merkezinde kâfir adam bulunur. Kâfiri tanıyan adam, fonksiyonu itibariyle tamamlayıcı şahıs gibi görünmekle birlikte fon düzeyinde kalmaktan kurtulamaz. Kalenderîler de mesajın anlaşılmasında büyük bir işleve sahip olmalarına rağmen fon şahıs olmanın ötesine geçmezler. Olayların yaşandığı mekânlar belirsizdir.

Hikâye, kâfirin cinayet işlemesi üzerine geçen otuz yıllık bir zamanı kapsar. Kâfirin memleketini terk etmesinin ardından geçen bu süreç atlanmıştır.

İyi Tedbir Almanın Hikâyesi

Yezîd zamanında halk, sürekli Hz. Alî'ye söver. Bu hâl ile hayli zaman geçtikten sonra Yezîd'in torunu başa geçer. İnsanları bu hareketlerinden vazgeçirmek için çözüm üretmeye çalışır. Çareyi bir Yahûdî'yi şehre getirmede bulur. Yahûdî'ye önceden ne yapacağını güzelce anlatır.

Padişahın yanına giden Yahûdî, insanların içinde ondan kızını kendisine vermesini ister. Yahûdî, daha sözünü tamamlamadan insanlar onun üzerine öfkeyle hücum eder. Adama hakaretler edip onu dövdükten sonra, ona neden böyle bir söz söylediğini sorar. Adam da Hz. Muhammed'in, kızını Hz. Alî'ye verdiği dikkat çeker. Oradakilere, bu padişahın Hz. Muhammed'den daha mı faziletli olduğunu sorar. Bu hâlden çok tesir alan insanlar, birbirlerine bakarak ağlaşırlar. Yanlış alışkanlıklarını terk ederek Hz. Alî'ye muhabbet gösterirler.

Hikâyede birinci derecede aktif rol alan kişi Yahûdî'dir. Yezîd'in torununun huzurunda bulunanlar da önemli bir işleve sahiptir. Yezîd, Yezîd'in torunu ve Yahûdî'ye yapması gerekenleri anlatanlar, canlı birer kişilik olarak görülmez.

Hikâye, Yezîd'den torununa kadar gelen uzun bir süreci kapsar. Yezîd'in döneminden torununun yönetime geçmesine kadar geçen bu süre atlanmıştır.

Hikâye

Bir hokkabaz, etrafındaki insanlara hüner gösterisinde bulunur. Minarenin tepesinden saman çöpleri atacağını, attığı çöplerin sürekli kılıcının üzerinde duracağını söyler. Bu iddiasından sonra minarenin tepesine çıkan adam, saman çöpünü bükerek atar. Söylediği gibi çöpü kılıcının üzerinde durdurur. İnsanlara, bedeninin rûhla ayakta olması gibi marifetin, çöp altındaki kılıçta olduğunu söyler.

Hikâyenin mesajı, zaruret vakitlerinde güzel fikir geliştirmenin zor işleri kolaylaştıracağıdır. Hokkabaz ve etrafta bulunan kişiler arasında yaşanan hikâyede vaka hareketsiz ve basittir. Olay minarenin tepesinde ve etrafında yaşanır. Kurgunun sanatlı bir tarafı yoktur.

4.1.5.22. Üçüncü Şu'be (Gemi Yolculuğu)²¹⁷

2721. beyitten 2740. beyte kadar devam eden üçüncü şu'bede, denizin ve geminin sıkıntıları anlatılır.

Hiçbir şekilde gemiye binmemek gerekir. Gemiye binen kişi, balığın karnına düşen Yûnus peygamber gibi perişan olur. Deniz korkusundan yüzü sararır. Rüzgârın esmesiyle gemi ipleri korkulu sesler çıkarır. Dalgalandan deniz, kızgınlıktan ağzı köpüren deve gibi korkunç görünür. Ejderha gibi taşan dalgalar, insanın üzerine gelir. Bir avuç topraktan yaratılan insan vücûdu, rüzgâr ve suya karşı dayanamaz. İnsanın taş gibi cansız bir cisme itimat edip binmesi basiretsizliktir. Gemiye, ecel teknesi olarak değerlendiren Yahyâ, ona binenin ahmak olduğunu düşünür. Heveslerine uyan insanlarla gemiler arasında bağ kurarak ikisinin de harap olacağını söyler. Dünyadaki en noksan varlıklar, gemi ve gemicidir.

²¹⁷ Başlık: "Üçüncü şu'be deryâ eleminden ve gemi gamından deñizden kaçre vü güneşden zerre ifşâ vü inhâ eyler" (Alkaya, 1996: 383).

Hikâye

Bir grup insan, ticaret için deniz yolculuğuna çıkar. Rüzgâr, gemiyi altı ay gece gündüz sürükleyerek insanların hiç ayak basmadığı bir adaya götürür. Yıllarca orayı mekân edinen insanlar, ota beslenir. Kıyafetleri eskidiğinde çıplak kalır. Vücûdları aslan ve kaplanlar gibi kıllanır. Kırk elli yıl boyunca bu sıkıntıyı çekerler. Bir gün Portekizlilerin gemisi şaşırarak bu adaya gelir. Bu adamları gemilerine alarak memleketlerine bırakır. Çocukları onları inkâr eder. Yakınları yanlarına yaklaşmaz. Akrabaları onlardan utanır. Şehirdeki insanlar, bu kişilerin yıllar önce kaybettikleri kişiler olmadıklarını iddia ederek onları şehirden kovar. Şâir, bu kişilerden birini Kâbe’de gördüğünü, yüzünün kıllı bir aslan gibi olduğunu söyler.

Yabancı yerlere gidenlerin başlarına belâ gelir. Gemiye helâk olma yeri gören Yahyâ, insanın gemiye binerek kendisine zulmetmemesi gerektiğini düşünür.

Olay örgüsünün yapısı, deniz yolculuğu ve onun olumsuz getirileri üzerine kurulan hikâyede, bir grup insanın ticaret için gemiyle yolculuk yapmaları, fırtınanın çıkmasıyla geminin altı ay boyunca sürüklenmesi, bu kişilerin bilinmeyen bir adada kırk elli yıl boyunca yaşam mücadelesi vermeleri, Portekizlilerin yardımıyla memlekete dönmeleri, akrabaları tarafından kabul görmemeleri ve şehirden kovulmaları vakanın halkalarıdır.

Olaylar gemide, adada, gemi yolculuğuna çıkan kişilerin memleketlerinde ve Kâbe’de yaşanır.

Şâirin sıkça başvurduğu eksilteler, olay zamanını hızlandırır. Geminin altı ay boyunca sürüklenmesi atlanarak verilir. İleriye dönük bir merak duygusunun oluşturulduğu hikâyede kahramanlar bilinmeyen bir adaya sürüklenir. Buradan itibaren onların zor koşullarda verdikleri yaşam mücadelesini izlemek mümkündür. Kırk elli yıl devam eden bu süreç atlanır. Şâirin yaptığı yorumlar, olay zamanını durdurur.

4.1.5.23. Dördüncü Şu‘be (Hizmetçinin Vasıfları)²¹⁸

2767-2788. beyitler arasında yer alan bu şu‘be, köle ve hizmetkâr almak isteyenleri bilgilendirme gayesiyle yazılmıştır. Bu bölümde, köle ve hizmetkârların hangi milletlerden alınıp hangisinden alınamayacağı üzerinde durulmuştur.

²¹⁸ Başlık: “Dördüncü şu‘be kıl ve hizmetkâr murâd idene ma‘kûl u sezâvâr olan tâ’ife-i maqbûli intihâb eyleyüp ecnâs-ı encâsdan ictinâb eylemek lâzım idüğünü i‘lâm eyler” (Alkaya, 1996: 386).

Şâir, Arnavut asıllı insanların cesur ve dürüst oldukları, dolayısıyla hizmetçi alırken Arnavutlardan seçmek gerektiği kanaatindedir. Onların hizmette kusur göstermediklerini, gayretli olduklarını düşünür. Eğitim aldıkları takdirde, her biri kadı bile olabilir. Bu sâdik hizmetkârlar asla ihanet etmezler. Savaşta da diğer soydaşlarına göre en başarısızının bile karşısındakine oranla misli yoktur. Kendilerine düşmanlık besleyenlere dokunmadan geçen bu insanlar, alçaklarla birlikte olmaz. Ev sahibine karşı da yanlış bir davranışta bulunmaz. Şâir, kendisinin de Arnavut olduğuna değinerek onları över.

Arnavut ele geçmezse Bosnalılar da alınabilir, çoğu sâdik ve kahramandır. Çerkezler de cesur olur fakat birçoğu delidir. Bunlar dışındaki ırklar özel cinsler olarak değerlendirilebilir. Onların içleri şeytânlıkla doludur. Özellikle de siyahlardan hayır gelmez. Kötü ahlâklı köleyi, ilk müşterisine satmak gerektir.

Hikâye

Şâir, işinde uzmanlaşmış bir doğancıya giderek ona, çaylağın da atmaca ve şahin kadar av avlamaya gücü varken ve cinsi sayıca diğerlerinden daha fazlayken insanların çaylağa değer vermemelerinin ve onu eğitmemelerinin nedenini sorar. Adam, kendilerinden önceki ustaların çaylak için tedbirler ürettiklerini, doğan gibi ona da av avlattıklarını fakat çaylağın karnı doyunca sahibini bırakıp kaçtığını söyler.

Asılsız köleyi çaylağa benzeten şâir, onun da bir evde karnı doyunca oraya ihanet etmekten çekinmeyeceğini ifade eder. Bu yüzden onların başından topuzlu değnek eksik olmamalıdır. Efendisinin sözüne karşılık veren köleyi, göz açtırmadan vurup yere düşürmek gerekir. İşi fesat çıkarmak olan köleye iyi davranmanın çözüm olmayacağını belirten şâir, bu tarz kölelerden uzak durmak gerektiğini söyler. Güzel işler yapan köle, efendisini kendisine köle yapar.

Hikâyeyi kıssadan hisse mantığıyla kaleme alan Yahyâ, doğancıyla arasında geçen bir konuşmayı nakleder. İleri sürdüğü tezi desteklemek ve iddialarını daha somut bir şekilde dile getirmek isteyen şâir, bu ikili diyalogu hikâyeleştirme yoluna gider. Hedefinde sadece metni yazmak olmayan, ayrıca onun geniş kitleler tarafından okunmasını hedefleyen Yahyâ, efendi-köle arasındaki ilişkiye alegorik bir yaklaşımla bakar.

Hikâye

Kötü ahlâklı ve inatçı bir köle vardır. Sürekli efendisinin isteklerinin tersini yaparak ona zarar vermeye çalışır. Efendisi, irfân sahibidir. Bir gün kölesinin elinde iki çinî tabak gören adam, ondan elindeki tabakları yere atmasını ister. Köle, efendisinin sözüne itiraz etmeyerek tabakları yere atıp kırar. Kölesinin bu tavrı karşısında şaşkınlık yaşayan adam, şaşkınlığını kölesiyle paylaşır. Köle de ömründe bir defa onun sözünü tuttuysa bunda şaşılacak bir şey olmadığını söyler.

Özrü kabahatinden büyük böyle bir kölenin, yok olmasını isteyen şâir, bunun gibi boş insanları dövmenin sevap, öldürmeninse gaza hükmüne geçeceğini iddia eder.

Hikâyenin temeli köle ve efendi arasında yaşanan bir hadiseye dayanır. İnatçı kölenin tasviriyle başlayan hikâye, efendinin tanıtılmasıyla devam eder. Her iki şahsı da başta tanıtıcı, şahısların gerçeklik izlenimlerini kuvvetlendirmek için onları olay içinde, olay karşısındaki tavırları ile de verir.

Kısa hikâyelerin büyük çoğunluğunda olduğu gibi burada da şahısları, çevresi içinde tespit ve tahlil etme anlayışının olmadığı görülür. Temel vakayı anlatma endişesinin hâkim olduğu hikâyenin sosyal sahnesi yoktur.

Yahyâ sosyal çevre tesis etme konusunda yetersiz bir hikâyeci olmakla birlikte onun en başarılı olduğu noktalardan biri, birinci dereceden şahıslarla tamamlayıcı kişilere yeterli düzeyde münasebet kurdurmasıdır. Burada da şâir asıl kişi ve yardımcı kişi arasında yeterli düzeyde irtibat kurdurur.

Hikâye

Yolu Bursa'ya düşen bir adam, kendisine bir gözü şaş, dili dönmeyen, ahmak ve ahlâksız bir Çerkez'i köle olarak alır. Adamın gizli mallarından haberdar olan köle, başka bir adamla iş birliği yaparak efendisinin mallarını çalıp kaçar.

Gün olur devran döner, köle Mısır'a sultân olur. Mısır'a uğrayan kölenin sahibi, uzaktan sultâna bakar. Her ikisi de birbirlerini tanır. Adam, sultânı tanıymıyormuş gibi davranır. Ağlayarak sultânın dîvânına çıkar. Arap hırsızının, bin altınlık malını çaldığını söyleyen adam, padişahın yardım ister. Padişah, adama kendisini daha önce görüp görmedi-

ğini sorar. Adam da onu daha önce hiç görmediğini, şayet bir kez daha görürse ikinci kez görmüş olacağını söyler. Akıllıca davranarak helal parasını tekrar almış olur.

İnsan mantıklı düşünerek zararı menfaate çevirebilir. Kötü kimselerden zarar görmemek için onların gocundukları konulara değinmemek gerekir.

Köle ve efendisi arasındaki ilişkiye dayanan hikâye, Bursa’da başlayıp Mısır’da neticelenir. Olayların yaşandığı zamanla ilgili bilgi verilmemiştir. Kölenin tasviri olay anlatımını durdurur. Kölenin efendisinin evine gelmesi, onun parasını alarak kaçması, Mısır’a sultân olması özet geçilir.

4.1.5.24. Beşinci Şu‘be (Yedi Grup İnsan)²¹⁹

Bu şu‘be, mesnevînin 2842. beytinden 2902. beytine kadar devam eder. İnsanların yedi gruba ayrıldığı ve hepsinin farklarına değinildiği bu bölüm, yedi kısımdan oluşur.

4.1.5.24.1. Birinci Kısım İnsanlar²²⁰

Birinci gruptaki insanların gayesi, Allâh’ın rızasını kazanmaktır. Bunlar, bütün insanların iyiliğini ister. Sabah akşam abdestli dolaşan bu kişilerin boyu, ibâdetten iki büküm olur. Bunların rûhlarının rahat ettiği vakitler, ibâdet anlarıdır. Nefislerine hükmederler. Nûrlu kandiller gibi olan yüzleri, cana şevk ve sürur verir. Dünyadaki ilimlerin hepsine hâkimdirler. Sorulan soruları her zaman bilirler. Günâhlarını düşünerek ağlarlar. Bu gruptakiler peygamberler ve velîlerin özelliklerine sahiptir.

4.1.5.24.2. İkinci Kısım İnsanlar²²¹

İkinci grupta yer alan insanlar, zarar verici davranışlarıyla kendi adlarını kötüye çıkarır. İçi baştan başa inatla dolu bu kimseler, insanların en lüzumsuzlarıdır. Dik başlılıklarından, anneleri zorla başlarını eğmeden babalarının ellerini bile öpmezler. Sürekli başkalarıyla kavga ederler. Kıskanç olan bu kişiler, insanlara düşmanlık beslerler. Ömürlerini sıkıntı içinde geçirirler.

²¹⁹ Başlık: “**Bişinci şu‘be aksam-ı enâmı i‘lâm ider**” (Alkaya, 1996: 390).

²²⁰ Başlık: “**Ve lehü I**” (Alkaya, 1996: 390).

²²¹ Başlık: “**Ve lehü II**” (Alkaya, 1996: 391).

4.1.5.24.3. Üçüncü Kısım İnsanlar²²²

Üçüncü kısım insanlar her şeyden habersiz bir hayat yaşarlar. Ne dinini ne de îmânını bilen bu tarz insanların öğrenmek, bilmek gibi bir merakları yoktur. Böyleleri heveslerine uyan câhillerle zaman geçirirler. Hayatlarını boşu boşuna israf ederler. Özellikle bazıları sipâhî geçinip sefer zamanında seferden kaçır. Bu tarz insanların, kişiye faydadan çok zararı olur. Bunlar insanlar arasında hor görülür.

5.1.4.24.4. Dördüncü Kısım İnsanlar²²³

Dördüncü gruptakiler, iki yüzlüdür. İnsanların yüzüne gülerek onların mallarını yerler. Onlar için yalan söylemek sıradan bir şeydir. Akılları fikirleri parada olup bu uğurda harama girmekten çekinmezler. Dünya rahatına önem verirler. Sürekli dünya köşklerinde oturabilmek için çabalarlar. Gaflet sarhoşluğuyla sersem hâlde olduklarından hatalarını görmezler. Böylelerine nasihat fayda vermez.

1.1.1.2.5. Beşinci Kısım İnsanlar²²⁴

Beşinci kısımdakiler, dünya işlerinde uzmanlaşmış ama ahiretle ilgili meselelerden uzak yaşayan, ibâdetlerini yerine getirmeyen insanlardır. Sürekli işlerini düşünürler. Ömürleri bir netice vermez. Ölülerini, insanlara ağır bir yük olur. Mahşerde hesap verecek yüzleri olmaz.

1.1.1.2.6. Altıncı Kısım İnsanlar²²⁵

Altıncı gruptakiler, yüksek rütbeli kimselerin gölgesi altında yaşayan, kendisinden yüksek olmayanları beğenmeyen kişilerdir. Gururlarından insanlara selâm bile vermezler. Herkesin gönlünü kırarlar. Kendisine değerli hediyeler veremeyen insanları, o insan çok dürüst de olsa, aşağılarlar. Gelen kişilerden para almadan onları efendilerinin huzuruna çıkarmazlar. Efendileri aniden öldüğünde insanlar tarafından dövülüp sövülen bu adamlar, aşağı bir dereceye düşerler. Geçmişte yaşadıkları rahatlık, çektikleri sıkıntıya değmez.

1.1.1.2.7. Yedinci Kısım İnsanlar²²⁶

Yedinci gruptakiler, din düşmanı olan utanmaz müşriklerdir. Büyük ve küçük hepsi şaşkın hâlde olan Hristiyanlar, Kur'an'ın getirdiği delille lanetlenmişlerdir. Tamahkâr, gay-

²²² Başlık: “Ve lehü III” (Alkaya, 1996: 391).

²²³ Başlık: “Ve lehü IV” (Alkaya, 1996: 392).

²²⁴ Başlık: “Ve lehü V” (Alkaya, 1996: 392).

²²⁵ Başlık: “Ve lehü VI” (Alkaya, 1996: 393).

²²⁶ Başlık: “Ve lehü VII” (Alkaya, 1996: 393).

retsiz ve hilekâr olan Yahûdîlerin boş tavırları vardır. Her yerde ihtilal çıkarırlar. Frenklere güvenmemek gerekir. Onların kadını da erkeği de fesat kaynağıdır. Onların kölelerini de almamak gerekir. Ellerine fırsat geçtiğinde her türlü kötülüğü yaparlar. Allâh'a düşman olanlarla dostluk kurulmamalıdır.

4.1.5.25. Altıncı Şu'be (Sefahet Ehli)²²⁷

2903. beyitten 2933. beyte kadar devam eden bu şu'be, ahmak ve eğlence düşkünü ahlâksız insanların gereksizliğine ve büyük küçük herkes tarafından nefret edilmelerine dairdir.

Şâir, bu tarz insanları bölümlere ayırır. Bunlardan bazıları çok akılsızdır. Altın elbise giyen bu adamlar, çok zengin oldukları hâlde, basit bir atla sefer yapar. Kahramanlarsa, yüksek idrakli olduğundan aba giyiniş gösterişli ata biner. Hz. Alî'nin, Düldül'ünden bilinmesi gibi kahramanlar da atlarından tanınır.

Bu tarz insanların başka bir türüne geçen şâir, onun evini altınla donattığını, karısına pahalı elbiseler alırken kendisinin eski giysiler giydiğini, büyük sarık sararak başını Kaf Dağı'na benzettiğini, nasihat edenlerin sözünü duymamak için kulağına pamuk tıkadığını ifade eder. Bu adamın savaşta işe yaramayacağını, kahramanlar gibi at koşturamayacağını, onunla sefer arkadaşlığı yapılamayacağını iddia eder.

Ayrıca şâir; çok konuşanları, çok kiloluları, afyon kullananları, sürekli borç alanları, bey elbisesi giyen sipâhîleri, kendi kusurunu görmeyenleri, kazancından çok gideri olanları, akıllı geçinenleri, zamansız konuşanları ve israf edenleri de akılsız görür.

Latîfe

Bir zaman afyon düşkünlerinden biri, Herat'a kadı olur. Sürekli hâlsiz bir şekilde uyuklar. Yanına gelen davacı ona, şikâyet ettiği kişinin kendisine zarar verdiğini, kendisini döverek bir koyununu aldığını söyler. Ondan parasını da koyununu da alamadığını söyleyerek kadıdan kendisine yardım etmesini ister. Kadı, davalıya adamın devesini vermesini söyler. Bu sözün üzerine oradakiler gülüşür. Bu söz, deve kadar büyük bir hadise olur.

²²⁷ Başlık: "Altıncı şu'be eblehân-ı 'âlem ü esfehât-ı benî âdem zevâ'id-i rüzgâr u merdûd-ı sigâr u kibâr olduğunı iğbâr u iş'âr eyler" (Alkaya, 1996: 394).

Bütün afyon kullananların hâli böyledir, insanlar onların akılsızlıklarını konuşur. Kendi nefsinin zapt etmede başarısız olanlar, başkalarını zapt edemez. Bunun gibi kadıya kadılık verenin başından bela eksik olmaz.

Latîfenin kişileri afyon düşkününü kadı, iki davacı ve etrafta bulunan insanlardır. Eleştirisi yapılan kişi, her ne kadar kadı gibi görünse de aslında sosyal bir eleştiri söz konusudur. Kadı, görevini gereği gibi yapmayan üst düzey devlet memurlarının durumunu göstermek için vasıta olarak kullanılmıştır. Şâir, ele aldığı bu sosyal problemi daha etkili ifade etmek için meseleyi ferdileştirmiştir. Latîfede büyük bir sosyal sınıfı değil, onların temsilciliğini yapan afyon düşkününü kadıyı görürüz.

Herat'ta yaşanan olayların zamanı belirtilmemiştir.

Latîfe

Zulmetmeye alışkın alçak bir adam, Bağdat hâkimi olur. Şikâyetçilere kapı açmayan bu adam, dostlarını kendisine düşman eder. Yiğitlere ilgi göstermez. Devlet hizmetlerini rezillere verir. Yanına gelen birçok aşağılık kimseyle, gece gündüz içki sohbeti yapar. Rezil arkadaşlarını, büyük bir nehrin üzerinde yaptırdığı yüksek makamında ağırlar. Arkadaşlarıyla birlikte şehrin topraklarını, sürekli buradan nehre atar. Afyon sarhoşluğuyla, çıkan sesler ve alevlerden zevk alırlar. Onlar gaflet içerisindeyken düşman gelip şehri ele geçirir. Onun yüceliğini yerle bir eder. Onun hevesleri onu göğe savurmuş, adam haram eğlencelerle mülkünü elinden aldırılmıştır.

Şâir bu latîfede, olayları hikâyeleştirmekten ziyade betimlemevari bir anlatım yolunu seçer. Devir eleştirisi mahiyetindeki bu latîfe, trajikomik bir özellik gösterir.

Latîfe

Aşağılık bir adam, bir memlekete emir olur. Gözü içkiden başka bir şey görmeyen bu adamdan, bu özelliğinden dolayı dostları nefret eder. Sürekli heveslerine tabi bir hayat yaşar. Dîvân günlerinde bile sarhoş bir hâlde yatar. Mazlumların şikâyetleriyle ilgilenmez. Adamın bu davranışından dolayı ah u vah eden davacılar, çaresizlik içinde tekrar geldikleri yere döner. Kendisine edilen nasihatleri, kabul etmez. Şeyhlerin, kendisiyle konuşmasına müsaade etmez.

Bir kuşluk vaktinde sarayında sarhoş hâlde yatarken müezzinin biri ezan okur. Vakitsiz okunan ezana öfkelenen emir, müezzine bunun sebebini sorar. Müezzine ona, kendisinin vakitsiz şarap içtiğini, bu yüzden şikâyetçilerin hâlinin harap olduğunu hatırlatır. Onun vakitsiz okunan bu ezana kızdığını, oysa ezanın ibâdet olduğunu, onun vakitsiz olan günâhının onu halk içinde rezil ettiğini söyler.

Latîfenin mesajı bir kalbe sefahat girdiğinde o kişinin kendi sefih hâlimden rahatsızlık duymayacağıdır. Emir ve müezzine arasındaki konuşmaya dayanan latîfede, konuşan müezzindir ama onu öyle konuşturan şâirin kendisidir. Şâir hikâye ve latîfelerin genelinde olduğu gibi burada da okuyucuya iletmek istediği düşüncelerini, kahramanları vasıtasıyla, onların düşünceleriymiş gibi aktarır. Olaylar kuşluk vakti emirin sarayında yaşanır.

Latîfe

Rezil bir adam, bir vezirin yanına giderek ona dua edip yalvarır. Vezir, ona acıyarak dokuz altın verir. Altınları alan adam, ağlamaya devam eder. Vezire çok kötü bir karısının olduğunu, dokuz altınla yanına giderse kendisine inanmayıp dövüp söveceğini, altınların on tane olduğunu düşünüp, onuncunun nerede olduğunun hesabını kendisinden soracağını söyler.

Bayağı insanlar üzerinde eşleri hükmeder, onların bütün çabaları boşa gider. Dışarıda iş bitiren nice evli erkeğin, evde hincından sakalını yolması şaşırıktır. İnsan hilekâr kadınlara aldanmamalıdır.

Olay anlatımıyla başlayan latîfenin kişileri vezir ve rezil adamdır. Olayların nerede ve ne zaman yaşandığı belirsizdir. Dokuz altınla eve gittiğinde başına gelecekleri hayal eden adam, evini dar algılar. “*Evimde dünya başıma dar gelir. Onun azabından yerim cehennem ateşi olur*” der:

Evümde cihân başıma dar olur

‘Azâbından anuñ yirüm nâr olur

(KU: 2980)

Latîfe

Bir adamın gözü kör olur. Akılsızın biri, gözünü siyah bir bezle bağlayan bu adamı görür. Ona iyileşmesi için gözünü çıkarmasını tavsiye eder. Geçenlerde kendisinin de dişinin ağrıdığını, dişini yerinden çıkarınca rahatladığını söyler.

Akılsız insanların varlığı zarardır, onlar sözleriyle sadece insanları güldürmek, gönüllerindeki gamı dağıtmak gibi bir işe yarar.

Latîfede konuşan tek kişi akılsız adamdır. Şâir, adamın câhilce olan bu konuşmaları ile onun akılsızlığını ve düştüğü komik durumu ortaya koyar. Komik için “sahici bir anlam ve içerik iddiasında bulunan dışsallığın ardında gizlenmiş bir içsel boşluk ve kofluk” tanımını yapan Çernişevski'nin yorumu (Pospelov, 1995: 155) hikâyedeki akılsız adamın davranışıyla çok uyumludur. Boş bir düşünceye sahip olan bu adam, karşıya önemli ve anlamlı bir çözüm sunduğunu sanır. Ayrıca düştüğü komik durumun, hiç mi hiç farkında değildir. Basit bir kurguya sahip olan latîfede zaman, mekân, tabiat ve sosyal çevre üzerine dikkat yoktur.

Latîfe

Bir genç, hastalanarak yatağa düşer. Çok zayıf ve hâlsiz düşen gencin bütün vücûdu, baştan ayağa kadar ateş gibi yanar. Vücûdündaki bu şiddetli ateşten dolayı, gözleri sürekli sudadır. Gencin hâlini sormaya giden akılsız bir adam, yanlışlıkla onu üzen sözler söyler. Gencin akrabasına, gencin babası ve kardeşi vefat ettiğinde kendisine haber vermediklerini, şayet genç ölürse kendisine mutlaka haber vermelerini, cenazesine gelmek istediğini söyler. Oradakiler tarafından azarlanan adam utanç içinde kalır.

Hikâyeden çıkarılacak ders, konuşmalarıyla huzursuzluk ve acı veren kişilerle sohbet edilmemesi gerektiğidir.

Latîfenin birinci dereceden kişisi hasta ziyaretine giden akılsız adamdır. Adam ziyaretiyle hastayı ferahlatmaktan ziyade, onun sıkıntısını daha da arttırmıştır. Latîfenin tamamlayıcı kişisi, genç gibi görünmekle birlikte bu görevi gencin akrabaları icra eder. Onların varlığı latîfenin mesajını anlaşılır kılar.

Zaman ve mekânı belirtilmeyen latîfede, geriye dönüş tekniğinden faydalanılmıştır. Adamın konuşmalarından öncesinde gencin babasının ve kardeşinin vefat ettiği fakat adama haber verilmediği için onların cenazelerinde bulunamadığı anlaşılır.

Latîfe

Bir gün, biri ahmak, diğeri akıllı iki genç, Sava Nehri yakınlarında hasat zamanı gelmiş tarlaları görür. Ahmak olanı, bu tarlaların makasla biçildiğini iddia eder. Ona sinir-

lenen arkadaşı, saçma sapan konuşmamasını, ekinin orakla biçildiğini söyler. İki arasında tartışma büyür. Akıllı arkadaş, ahmak olanı ansızın suya atar. İnsanlar o tarafa doğru koşarak onu boğulmaktan kurtarır. Onu kurtaran kişiler gence, suyun içindeyken elini başının üzerine uzatıp iki parmağını geyik boynuzu gibi yapmasının hikmetini sorar. Genç, sözünden dönmektense ölmeyi tercih edeceğini, iki parmağını o şekilde hareket ettirme nedeninin, ekinin makasla biçildiğini göstermek olduğunu söyler.

Akılsızca davrananlar günâha girer, çok fazla inat ederek başlarını verir, bakmayı bilene ibret olarak akılsızların davranışları yeter.

Latîfenin vaka örgüsü ahmak gencin aptallığına dayanır. Sava Nehri kenarında yaşanan olayların zamanı belirsizdir. Ekinlerin biçilme zamanının gelmesinden olayların yaz mevsiminde yaşandığı anlaşılır. Yahyâ'nın hareketlilik ihtiva eden latîfelerinden biridir.

Latîfe

Bir bey, güzel kölesini yanına alarak tımarhaneyi gezmeye gider. Başları zincirle bağlı olan deliler, homurdanan aslanlar gibi üzgün bir hâlde durur. Delilerden biri adama, “Bu güzel genç, senin kölen mi? Onun gül yanağını öpüyor musun? Sümbül kâkülünü kokuyor musun? Yanına geldiğinde ona sarılıyor musun? Şarap kadehi gibi dudak dudağa verip o nazenini kucaklıyor musun” gibi sorular sorar. Bu sözleri işiten adam, kavga çıkarır. Deliye, kölesine kötü bir nazarla bakmadığını söyler. Bu sözü duyan deli, diğerlerine dönerek latîfe yapar. Bu kişinin deli olduğunu, akıllı olanın böyle davranmayacağını, kendisinin yerine onu zincire vurmaları gerektiğini belirtir.

İnsanın yanlış işlere bulaşmaması gerektiğini vurgulayan şâir, müslümanın, eğriyi doğru yapmayacağını, dünyaya akıl gözüyle bakan insanın, her delinin sözünü ciddiye alıp ona göre hareket etmeyeceğini söyler.

Latîfenin birinci dereceden kişileri, kölesiyle tımarhaneye giden bey ve onunla muhatap olan delidir. Köle ve etraftaki diğer deliler fon görevinde kullanılmıştır. Tımarhanede yaşanan olayların zamanı belirtilmemiştir.

Hikmet

Yüksek rütbeli insanların çocukları arasında akılsızlar çok olur. Yüksek mevkideki bu kimseler, çok fazla cinsel ilişkiye girerek mecalsiz kalır, böylece akıllarını yitirir. On-

lardan doğan çocuklar da akıllı olmaz, konuşmaları esassız olur. Sarhoşken cinsel ilişkiye girmemek gerekir. Cinsel ilişkiye girerken insanın aklı başında olmalıdır.

4.1.5.26. Yedinci Şu'be (Ölüm)²²⁸

3045-3068. beyitler arasında yer alan yedinci şu'be, avam ve havas herkesin fânî âlemden bâkî âleme geçmeyi beklediklerini beyan eder.

İnsanın mezarını, heybetli ve acayip bir şekilde açılmış bir ağza benzeten şâir, mezarının kişiyi günde on defa oraya çağırıldığını belirtir. Hz. Muhammed'in, eceli dinî emirlere uyan Müslümanlar için rahmet daveti olarak nitelendirdiğini bildirir. Hayatı, dinî emirlere uyarak yaşayan insana, ölüm anı düğün ve bayram gibi gelecektir. Toprakta yaratılan insan bedeni ölümle tekrar toprağa karışacak, insan vücûdu akarsu gibi asıl denizine kavuşacaktır.

Bahar, bitkilerin hayat bulduğu, sonbahar ise öldüğü vakittir. Karıncanın bal kâsesine düştüğünde lezzet aldığını fakat ayağından tutularak orada ölüp kaldığını belirten şâir, dünya lezzetlerini bala, insanı da karıncaya benzetir. İnsan o lezzetlerin içindeyken ecel gelecektir.

Bu dünya, acımadan insanı yiyip yutan yedi başlı bir ejderhayı andırır. Dünyadan gidenler tekrar dönmez, hayat kervanı durmadan geçer. İnsanın fenâdaki saadeti anlaması selâmet, Allâh'ın rızasını kazanması ise saadettir. Allâh, Hz. Yûsuf'u şah yapmış fakat kazandığı şeref ve makam, kuyuda çektiği sıkıntıya değmemiştir. İnsanları baş aşağı çeviren ecel kılıcı, nice padişahları yerle bir etmiştir. "Bütün gelecekler yakındır" hükmünce, eceli uzak görmemek gerekir. Hayat, kavga gürültü çıkarmaya değmeyecek kadar kısadır.

Şehzâde Sultân Mehmed'in Vefatının Anlatıldığı Hikâye

Şâir, Şehzâde Sultân Mehmed'in cömertliğini, ilmîni, maneviyâtını över. Gafletten uzak olmasına, dine bağlılığına, çok şükreden bir kul olmasına, sabahlara kadar okuyup yazmakla meşgul olmasına, barışta ve savaşta babasının yanında bulunmasına değinir. Şehzâde, marifet sahibi bir kimseyi duyduğunda ona ihsânda bulunur. O, kemâl sahiplerinin yardımcısıdır. Vefatından sonra kemâl sahipleri fakir kalır.

²²⁸ Başlık: "Yedinci şu'be fenâdan beğâyâ edânî vü ekâbir muntazır-ı intiğâl u mütefekkir-i irtihâl olup hayâl-i hâl ü gam-ı istiğbâle münkesirü'l-bâl mutazaccırü'l-ahvâl oldukların bir bir icmâl eyler zıkr olunur ed-du'â" (Alkaya, 1996: 402).

Şâir, şehzâdenin son anlarını tasvir etmeye çalışır: Şehzâde hastalığından dolayı sancağına kapanarak ah çekmeye başlar, inlemeleri bütün dünyayı kaplar, hararetler içinde kalan şehzâdenin, yüzünün kırmızılığı artar, vücûd dengesi bozulur, yüzü parlaklığını kaybederek sararır, gözlerini kapatarak rûhunu teslim eder.

Şehzâdenin vefatıyla “Şehzâdemiz can verdi” diye ağlama sesleri yükselir, askerler kara sarıklarla yetişir, ahlar gökyüzüne erişir, kapıda hazır bekleyen lalası, onun için ağıt yakar ve yüce dergâha haber yollar, haber götürenin hızı, onu gören işiten herkesi hayran bırakır. Bu kara haberin her tarafa yayılmasıyla herkes üzüntü içinde kalır, insanlar işlerini güçlerini bırakır. Oğlu için üzülen Kanûnî, onun ardından yas tutar. Herkes, padişahlarının sağ olmasını temenni eder.

Şâirin kendisi de şehzâdenin cenaze namazında bulunmuş, yüz binlerce insan, onun cenaze namazını kılarak ona dua etmiştir. Bu tabloyu kıyamet gününe benzeten şâir, şehzâdenin mezarında zarîf ve latîf bir câmi yapıldığından söz eder. Allâh’tan onun rûhuna rahmet etmesini, mezarını cennete açılan bir perde yapmasını ister. Şehzâde yerde yattıkça babası Kanûnî’nin sağ olması temennisinde bulunarak hikâyeyi sonlandırır.

Şehzâde Sultân Mehmed’in vefatının kurmaca âleme taşındığı bu hikâye, hâkim bakış açısıyla yazılmış gibi görünse de anlatının sonunda şâirin kendisinin de hikâyeye dâhil olmasıyla kahraman anlatıcı bakış açısına yaklaşır.

Şehzâdenin tasviriyle başlayan hikâyede sosyal çevrenin renkliliği ve zenginliği dikkat çeker. Bu durum hikâyenin gerçeklik izlenimini güçlendirir. Şehzâdenin öldüğünü duyanlar, askerler, lala, etraftakiler, ulak, halk, cenazeye katılanlar hikâyeye zengin bir sosyal atmosfer oluşturur.

Olayların yaşandığı ana mekân şehzâdenin sarayıdır. Kanûnî’nin sarayı ve şehzâdenin cenaze namazının kılındığı yer açıkça belirtilmese de varlıklarını hissettirir. Şehzâdenin mezarı da hikâyede ismi geçen bir diğer mekândır. Şehzâdenin sarayı, fiziksel mekân oluşunun yanı sıra şehzâdenin vefatıyla itibarî bir hüviyet kazanmıştır. Lalanın ağıt cümlelerinden anladığımız kadarıyla geniş ve ferah bir mekân olan saray, hüznün evi tesiri uyandırır.

Zaman konusunda, şâirin farklı tasarruflarda bulunduğu görülür. Şehzâdenin ölüm anını uzun uzadıya sahneleyen şâir, olay zamanının yavaşlamasına sebep olur. Şehzâde

tanıtılırken onun geçmişteki hâllerine değinilmesi ve padişahın geriye dönerek gördüğü rüyalardan söz etmesi, olay zamanını genişletir. Ayrıca şâirin yaptığı yorumlar, olay zamanını durdurur.

Hikâye

Bir zamanlar yaşlı bir adam, Kocaeli'ne yerleşir. Birçok oğlu olmasına rağmen, biri hariç hepsi vefat eder. Eşi de kendisi de çocuğun üzerine titrer. Çocukları onlar için övünç kaynağı olur. Çok bilgin biri olan bu adam, oğlunu okutmaz. Baba ve oğul birlikte dururken bir genç, çocuğa babası âlimken kendisinin câhil olduğunu söyler. Bu sözden etkilenen oğul, okumak için memleketini terk eder.

Oğullarından ayrıldıkları için anne de baba da perişan olur. Kısa sürede okuma yazma öğrenen çocuk, ciddi çalışmaları neticesinde kemâl kazanır. Yıllar sonra Kocaeli'ne kadı olarak atanır. Anne ve babasının, güçlkle yürüyecek kadar ihtiyarladığını görür. Onlara kendi kimliğini açıklamadan selâm verir. Kadıyla konuşurlarken konuşmaya uygun düşen bir yerde kendi oğullarından söz açarlar. İhtiyar baba, kadıya yirmi oğlundan hiçbirinin kalmadığını, oğlunun birinin de kaybaldığını, ondan ayrı olduğundan beri keder içinde olduğunu söyler. Ah çekip sinesini taşıyan, ağarmış saçlarını yolmaya başlayan babanın hâli, oğlunun yüreğini dağlar.

Bu tablo karşısında büyük bir üzüntü yaşayan kadı, oğullarının kendisi olduğunu onlara itiraf eder. Buna delil olarak da gözünün ucundaki beni gösterir. Annesi bu sözü işitince feryat etmeye başlar. Oğlunun üzerine düşerek can verir. Bu hâli gören ihtiyar baba da orada vefat eder. Kadı, kendisinin de canını alarak ailesine kavuşturması için Allâh'a dua eder. Duası kabul olan kadı, anne ve babasının yanında rûhunu teslim eder. Bu hâle şaşırıp kalan insanlar, bu üç ölüyü aynı yere gömerler.

Rûhun bir gün bedenden ayrılacağına dikkat çeken şâir, insanın vücûd endişesinden kurtulması gerektiğini söyler. Allâh'a kavuşma yolundaki kimse, fırsatı kaçırmayarak ölmeyi istemelidir. Bu dünyada vücûd arzulamak insana zarar verir, erenler yoklukta varlık bulmuş, bu şekilde Allâh'ın yüzünü görmeye layık olmuşlardır.

Kısaltılmış bir romanı andıran hikâyenin asıl kişileri ihtiyar adam, ihtiyarın karısı ve kadı olan oğludur. İhtiyarın oğluyla konuşarak onun memleketi terk etmesine sebep olan genç ve aileyi gömen insanlar, fon görevindedir. Hikâyenin mekânı Kocaeli'dir. Babanın

kocadıktan sonra bu şehre yerleşmesi tesadüf değildir. Oğlanın okumak için gittiği memleketin, neresi olduğu belirtilmemiştir.

Eğitim almak için ailesini terk eden çocuğun, okuyup memleketine kadı olarak atanması özet geçilir. Şâirin araya serpiştirdiği çok sayıdaki yorum, olay anlatımını durdurur. Yapılan bir geriye dönüşten, ihtiyar adamın ölen çocuklarıyla birlikte yirmi oğlunun olduğunu ve okumak için memleketini terk eden oğlunu, babasının yakın bir zamanda rüyasında gördüğünü öğreniriz. Ayrıca memleketten ayrılan oğlunun gözünün ucunda bir beni olduğu da babanın konuşmalarından anlaşılır.

4.1.5.27. Kitabın Sonu²²⁹

3193. beyitten 3237. beyte kadar devam eden hâtime bölümünde şâir, özenle çalışarak *Kitâb-ı Usûl*'ü tamamladığı için Allâh'a şükreder. Kitabının satırları, câhil halk tabakasının gözünü perdelemiş, satırlarla manaların güzelliğine örtü çekmiştir ancak bu örtüyü kaldıracı olan kişiler manaların güzelliğini görebilir. Manaları ilâhî lütfun yağmurları gibi gören şâir, satırları siyah yağmur bulutuna benzetir. Kitabı marifetli, güzel giyimli ve işveli bir sevgili gibidir. Şâir, ömür hazinesini tüketerek gerekli sözleri kitabında toplamış, başkalarının sözlerini tercüme etmemiştir.

Şâir, kalemiyle sözü güzelleştiren, eserini tamamladıktan sonra gereken düzeltmeleri yapan, yazıyı açık bir şekilde yazan kâtibin Allâh'ın rahmetine layık olmasını ister. Doğruyu yanlış biribirinden ayıramayan kâtibin elinden feryat eder.

Arnavut asıllı birinin, yani kendisinin böyle bir eser yazarak peygamberin ümmetine doğruluk yolunu açmasını, Hz. Muhammed'in mucizesi olarak değerlendirir. *Kitâb-ı Usûl*'ü yazmakla ismini ölümsüzleştirdiğini, kitabını yazmaktan maksadının hayır dua ile anılmak olduğunu belirtir.

Bölümün Genel Değerlendirmesi

Çalışmanın bu bölümünde *Kitâb-ı Usûl* üzerinde durulmuştur. Öncelikle eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları ele alınmıştır. Şekil incelemesinde *Kitâb-ı Usûl* tanıtılmış, mesnevînin bölümleri hakkında genel bilgi verilmiş; eser, vezin ve kâfiye açısından değerlendirilmiştir. Muhteva incelemesi yapılırken eserde öne çıkan konular be-

²²⁹ Başlık: “**Hâtimetü'l-kitâb**” (Alkaya, 1996: 409).

lirlenmiştir. Bunlar sosyal hayat, savaş, askerlik, tarih, efsane, mûsikî, din, tasavvuf, aşk, rüya tabiri ve müstensihle ilgili değerlendirmedir. Dil ve üslûp incelemesinde mesnevînin girişinde ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde tercih edilen dil özellikleri, Eski Anadolu Türkçesine ait ek ve kelimeler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ibareler, tasvirler üzerinde durulmuştur. Sonra mesnevî özetlenmiş, hikâye ve latîfelerin tahkiye yapısı ortaya çıkarılmıştır. Mesnevî özetlenirken temaya uygun başlıklar tarafımızdan verilmiştir. Başlıkların orijinaleri de dipnotta yazılmıştır.

Kitâb-ı Usûl, geleneksel mesnevîciliğin sınırları dâhilinde kaleme alınmıştır. Yahyâ, kalemin kendisinden, daha önce kimsenin yazmadığı bir kitap yazmasını istemesi üzerine eserini yazmaya başlamıştır.

Mesnevîde neredeyse kusursuz bir vezin kullanılmıştır. Her türden kâfiye örneğinin yer aldığı mesnevîde çoğunlukla mücerred ve mürdef kâfiyelere yer verilmiştir. Mesnevîdeki redifler hem kelime hem ek hem de ek ve kelimenin birleşmesinden oluşmaktadır.

Mesnevînin konu seçiminde geniş bir perspektifin hâkim olduğu, konuların bireysellikten çok toplumsal olduğu görülür. Şâirin asker olmasından dolayı askerlik ve savaş konusu üzerinde sıkça durduğu, birtakım savaş aletlerinden söz ettiği de dikkat çeker.

Mesnevîde asker ve ahlâkçı kimliğiyle öne çıkan Yahyâ, sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Günümüzde kullanılmayan birçok Türkçe kelimenin yanı sıra, atasözü ve deyimlere de sıkça yer veren şâir, mesnevîsini mahallî bir renge boyamıştır. Ayrıca eserini, kullandığı âyet ve hadîs iktibaslarıyla ve Arapça ibarelerle de zenginleştirmiştir. Şâirin üslûbunun en dikkat çeken taraflarından biri, iddialarını tabiattan edindiği gözlemlerle destekleyerek somutlaştırmasıdır. Bu durum, onun hem çevreye olan dikkatini göstermekte hem de anlattığı meselelerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Hikâyelerde sahnelenen olaylar son derece canlı ve gerçekçidir. Sanat yönü zayıf olan mesnevînin, tasvir yönünün de zayıf olduğu, kişi tasvirlerinin tek yönlü yapıldığı, özellikle güzellerin idealize edilerek tanıtıldığı görülmüştür. Ayrıca yapılan tasvirler anlatılacaklara uygun zemin hazırlama işlevine de sahiptir.

Makam ve şûbelerin ardından anlatılan hikâye, latîfe ve temsiller verilmek istenen mesajı daha anlaşılır hâle getirip akla yakınlaştırır.

Sosyal eleştirî niteliğine sahip olan mesnevîde, toplumsal konuların ön plana çıktığı, buna bağlı olarak şahıs seçiminde çok geniş bir yelpazenin hâkim olduğu görülür. Kocalarına ihanet eden ahlâksız kadınlar, şahsiyetsiz kocalar, zalim yöneticiler, görevini kötüye kullanan devlet memurları, sahte şeyhler, korkak askerler, anlayışsız kadın ve erkekler mesnevînin genelini şekillendiren kişilerdir. Seçilen şahısların her biri, hangi dönemden alınmış olursa olsunlar döneme farklı noktalardan tutulan ayna mahiyetindedir. Ayrıca hikâye kişileri insanlarla sınırlı değildir, cansız varlıklar, hayvanlar, hatta yeryüzünde benzeri görülmeeyen acayip yaratıklar da birer kişi olarak hikâyelere dâhil edilmiştir.

Hikâyeler sağlam bir kurguya sahiptir, olaylar sebep sonuç ilişkisi içinde tutarlı bir biçimde birbirlerine bağlanmıştır. Hikâyelerin genelinde, bütün ögeler arasında tam bir uyum gözetildiği, kişilerin tanıtımlarına uygun davranışlar sergiledikleri görülür.

Hikâyelerin genelinde çok keskin bir gözlemin hâkim olduğu, bu gözlemlerin büyük çoğunluğunun da birtakım sosyal problemleri yansıtan insan konuşmalarına hasredildiği görülmüştür. Anlatılanların doğru olup olmadığı tartışılabilir da şâirin, devrindeki birçok insandan, hadiseden etkilendiği ve devrin birçok tarihî hadisesini üstü açık ya da kapalı yansıttığı bir gerçektir. Şâirin gözlemlerinin, onun iç dünyasının müdahalelerinden uzak olmadığı ayrı bir diğer tespittir.

Yahyâ'nın çoğunlukla tek kulvarlı olaylar kurguladığı ve bu olayları sınırlı sayıda şahısla yoğurduğu dikkat çeker. Derli toplu bir yapıya sahip olan bu hikâyelerin mesajı bellidir. Bütün dikkatini olay ve mesaja yoğunlaştıran şâirin, zaman, mekân ve sosyal çevre üzerine dikkati yoktur.

Hikâyelerin genelinde hâkim bakış açısı tercih edilmiş, zaman zaman kahraman anlatıcı bakış açısına da başvurulmuştur.

Yorumlarıyla sık sık mesnevîye dâhil olan Yahyâ, bu yorumlarla okuyucu ve dinleyiciyi yönlendirici ve ikaz edici bir fonksiyon üstlenir. Şâir bunları yaparken şâir ve asker olmanın ötesinde, bir ahlâkçı kimliğine bürünür.

Kitâb-ı Usûl'de sosyal konuların öne çıktığı, mesnevînin toplumsal eleştirî mahiyetinde olduğu kanaatine varılmıştır. Yahyâ, toplumsal farkındalık oluşturma düşüncesiyle toplumdaki aksaklıkları sergileyip okurda bunlara karşı nefret hissi uyandırmaya çalışmıştır. Bu şekilde sosyal düzenin sağlanmasına katkı sunmayı hedeflemiştir.

5. BEŞİNCİ BÖLÜM

5.1. Gülşen-i Envâr

5.1.1. Gülşen-i Envâr'ın Yazma Nüshaları*

Gülşen-i Envâr'ın yirmi yedisi yurt içinde, sekizi yurt dışında olmak üzere kırk nüshası tespit edilmiştir. Mesnevînin yurt içi yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 3515, 06 Mil Yz A 8933, 60 Hk 1/1
2. Erzurum İl Halk Kütüphanesi 25 Hk 2224
3. İstanbul Bayezıt Umumi Kütüphanesi No. 5621
4. İstanbul Millet Kütüphanesi (Ali Emirî Efendi Manzum Eseler) 986/2, 986/3, 986/4, 991, 992, 993, 1001/3
5. İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi 4165, 34 Nk 4165
6. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi (Esad Efendi) 1636; (Hacı Mahmud Efendi) No. 57; (Lala İsmail Efendi) 193/3, 568/1
7. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. T. 1667, No. T. 1800/1, No. T. 1967/2, No. T. 2959/2, No. T. 6384, No. T. 3047, No. T. 3818
8. Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi 1124
9. Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5152/1

Mesnevînin yurt dışı yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Bosna Hersek The Ghazi Husrav Bey Library 214, 1281
2. Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu pt. 186/Seetzen: Nr. 7
3. Fransa Bibliotheque Nationale de France (Regius)
4. İngiltere British Museum Or. 1147/1, Or. 19446, Sloane 7936/2
5. Mısır Dârü'l-Kütübü'l-Kavmiyye (Edebi Türkî Talat) 15

Gülşen-i Envâr'ın karşılaştırmalı metni 1991 yılında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Bekir Kayabaşı tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

* Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları Türkiye yazmaları web sitesinden ve İstanbul Üniversitesi Hamseler Kataloğu'ndan tespit edilmiştir.

Kayabaşı, Ali Emirî Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi) 993, Ali Emirî Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi) 986/2, Esad Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi) 1636 numaralı nüshaları kullanarak eserin çeviri yazılı metnini hazırlamıştır.

Mesnevî üzerine 1992 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İbrahim Doğanıyigit tarafından da bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Doğanıyigit çalışmasında mesnevînin Kayseri Raşid Efendi 1124 numaralı nüshasını kullanmıştır. Ayrıca mesnevî üzerinde, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde de bir lisans bitirme tezi hazırlanmıştır.

5.1.2. Gülşen-i Envâr'ın Şekil İncelemesi

Hamsenin son mesnevîsi *Gülşen-i Envâr*, tasavvufu anlatma gayesiyle yazılmıştır. Hamsenin diğer mesnevîleri gibi *Gülşen-i Envâr* da Kanûnî Sultân Süleymân'a sunulmuştur. Mesnevî; konusu, vezni ve ana bölümlerden sonra gelen kısa hikâyeleriyle Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ı tipindeki eserler arasında yer alsada da plan bakımından bunlardan farklıdır. Bu eserlerde görülen önce bir makale sonra anlatılan konu ile alakalı bir hikâye şeklindeki kompozisyon düzeni *Gülşen-i Envâr*'da görülmez. Yahyâ Bey'in bu mesnevîsi, plan ve muhteva bakımından aynı dönem şâirlerinden Bursalı Rahmî'nin (öl. 1567) *Gül-i Sadberg*'ine benzer (Şentürk ve Kartal 2005: 303).

İki bin dokuz yüz on dört beyitten oluşan mesnevînin girişi üç besmele, üç tevhîd, üç münâcât, biri mi'râciye şeklinde düzenlenmiş üç na't, Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, eserin yazılış sebebi, Muhammed Dede'ye (öl. 1582) övgü ve kitap sahibinin özrü bölümlerinden oluşur.

Asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm dört fasıl, evliyânın sınıflandırılması ve velâyet mertebeleri şeklinde düzenlenmiştir. Bu bölümler, hikâye, temsîl ve tenbîhlerle zenginleştirilmiştir.

Birinci besmelede, gerek bismelenin kendisiyle gerekse onu oluşturan harf ve hareketlerle ilgili birçok benzetme yapılmıştır. Örneğin besmele, içinde yüksek ilimleri barındırmasıyla âlimlerden oluşan bir kafiye, koruyucu özelliğiyle zırhlı bir askere, satırların başında yer almasıyla imâma benzetilir. 'Hâ'sı cömertlik kapısının halkası, 'râ'ları vecde varıp düşen birer sâlik, 'nûn'u Kevser ile dolu bir kadeh, noktası da Kâbe'de yüz sürülen Hacerü'l-esved gibidir.

Şâir, ikinci besmelede de besmelenin vasıflarını benzetmelerle anlatmaya çalışır. Örneğin onu Kur'an'ın gül bahçesinin servine ve yedi kat göğü aşan Sidre ağacına benzetir. Bu ağacın bütün dalları tevhîd manalarını meyve verir. Besmele, insan gönlünü konuşuran bir mucizedir. Erenlerin, yüce âlemlere yükselmelerine vasıtaadır. Şâir, burada da besmelenin harf ve hareketleriyle ilgili benzetmeler yapar. Örneğin noktalarını yıldızlara, 'ra'larını yeni aya ve 'mim'lerini amber kokulu miske benzetir.

Yahyâ, üçüncü bölümde de besmeleyle ilgili benzetmeler yapmaya devam eder. Örneğin besmeleyi Kur'an-ı Kerîm'in gül bahçesinin sümbülüne, iki yanından iki ırmak akan bir cennet bahçesine, etrafı bağlar ve bahçelerle süslendirilmiş büyük bir şehre, cennetin üzüm salkımına, Tûbâ ağacının gölgesine benzetir. İnsanlığın kalplerinin şifası olan besmele, bütün karanlıkları aydınlatan bir ışıktır. Şâir, besmelenin harf ve hareketleriyle ilgili de çeşitli benzetmeler yapar. Örneğin, 'ba'sını sonsuzluk âleminin en başta bulunanına, meddini haddini bilmeyenleri cezalandıran peygamber esasına, noktalarını kemâl denizinin cevherine, cezimlerini tesbîh tanelerine benzetir.

Birinci tevhîdde kâinatın ve insanın yoktan yaratılışı üzerinde yoğunlaşan Yahyâ, insanın yaratılışındaki gayeler, şeytânın Hz. Âdem'e secde etmemesi üzerine Allâh'ın huzurundan uzaklaştırılması, insanın marifet nûrlarıyla donatılması, kıyamet ve sonrası gibi konular üzerinde durur.

İkinci tevhîdde Allâh'ın kudreti, rahmeti, ihsânı ve hikmeti gibi vasıfları üzerinde duran şâir, onu birçok açıdan övmeye çalışır. Okuyucuda varlıklara karşı farkındalık oluşturmaya çalışır. Onu kâinat üzerine düşünmeye davet eder. Dört mevsim boyunca kâinatta meydana gelen değişimler tesadüf değildir. Hepsi Allâh'ın iradesiyle gerçekleşir. Şâire göre, ancak bunlar üzerinde dikkatlice düşünüldüğünde Allâh'ın isim ve sıfatlarının gerçek manası anlaşılabilir.

Yahyâ, üçüncü tevhîdde Allâh'ın celâl ve cemâli üzerinde yoğunlaşır. Mesnevîsini tasavvufu anlatma gayesiyle yazan şâir, ilâhî aşk üzerinde durur. Aşk, Allâh'a kavuşmaya çok büyük bir vesile görür. Allâh'ın insanı severek yaratması, kendisini isteyen kullarını istemesi, kullarını velâyet mertebesine çıkarması gibi konular üzerinde durur. Bu şekilde asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm için ön hazırlık yapar.

Birinci münâcâtta şâir kendisi ve diğer insanlar adına Allâh'tan yardım diler. Kendisini günâhkâr gören şâir, ibâdetlerini yetersiz bulur fakat Allâh'ın rahmetinden ümidini

kesmez. Allâh'tan kendisinin ve diğer insanların günâhlarını affetmesini isteyen Yahyâ, ahiret saadeti için Allâh'a yalvarır. Şâirin asıl isteği ise ilâhî aşkı yaşamak, böylece Allâh'ın cemâlini görebilmektir.

Yahyâ, Allâh'ın azamet ve kudretine değinerek ikinci münâcâta başlar. Bir önceki münâcâtta olduğu gibi burada da sadece kendisi için değil, bütün insanlar için dua eder. Yahyâ, Allâh için yaptığı ibâdetleri ve döktüğü gözyaşlarını yetersiz bulur. Günâhlarından dolayı büyük bir üzüntü yaşar. Bütün varlıkları yaratan Allâh'ın affediciliğine sığınır. Gönlünde Allâh aşkının yerleşmesini isteyen şâir, Allâh dışındaki her şeyin gönlünden çıkması için dua eder.

Şâir üçüncü münâcâta, rûhlar âlemindeki velîlerin Allâh'a nasıl dua ettiklerini anlatarak başlar. Dünyevî arzulardan sıyrılmanın önemine dikkat çeken Yahyâ, insanın ancak bu şekilde kendisini tanıyabileceğini düşünür. Bütün ümmetin, Hz. Muhammed'in şefaatiyle kurtulmasını, Allâh'ın iyi olanlara ihsânlarda bulunmasını, kötülere de azap etmesini ister. Şâir kendi kurtuluşu için de Allâh'a yalvarır.

Birinci na'tta Hz. Muhammed; Allâh aşkına vasıta olması, şefkat, cömertlik ve adalette en ileride bulunması, yeryüzündeki isyankârların zulmüne engel olması, getirdiği nûrla insanlığı aydınlatması, Hak sözünü yaşaması ve anlatması, ümmetine şefaati gibi özellikleriyle övülür. Hz. Muhammed'in kâinatın yaratılma sebebi olması, bütün varlıkların onun nûrundan yaratılması, şerefının dünyayla sınırlı kalmayıp bütün kâinatı kuşatması, peygamberlerin başlangıcı ve sonu olması, getirdiği Kur'an-ı Kerîm'in insanlığa kurtuluş yolunu göstermesi ve ismi anılmadan İslâm'a girilememesi gibi konular üzerinde durulur.

İkinci na'tta Hz. Muhammed'in insanlığa hak yolunu açması, savaşta ustalığı, putları ve Hristiyanlığın hükmünü ortadan kaldırması, düşmanı güçsüz hâle getirip susturması övülür. Ayrıca onun sıkıntılı bir hayatı tercih etmesi, ahlâkının güzelliği, şefkati ve şefaati üzerinde durulur. Parmağının işaretleriyle ayı ikiye bölmesi, gittiği her yerde bir bulutun ona gölgelik yapması ve gölgesinin yere düşmemesi mucizelerine değinilir.

Üçüncü na't (mi'râc) bölümünde Allâh'ın Cebrâ'îl vasıtasıyla Hz. Muhammed'i huzuruna davet edişi, Hz. Muhammed'in Burâk'a binerek gök tabakalarında yükselmesi, gökyüzü ahalisinin sevinci, Hz. Muhammed'in Allâh'la perdesiz bir şekilde görüşmesi,

ümmei için rahmet temennisinde bulunması, tekrar yeryüzüne döndüğünde gördüklerini sahabelerine anlatması ve sahabelerin sevinci üzerinde durulur.

Kanûnî Sultân Süleymân'a övgüde Kanûnî'nin dine bağıllığı, ince zekâsı, iyi tedbir alması, peygamber soyundan olması, velâyetinin yüksekliği, güzel ahlâkı, adaleti, cömertliği, geniş gönüllülüğü, herkes tarafından sevilmesi, ilim ve hünerde ileri olması, savaştaki ustalığı ve dünyaya hükmetmesi gibi konular üzerinde durulur.

Eserin yazılış sebebinin anlatıldığı bölümde Yahyâ, kendi soyu ve memleketiyle ilgili bilgi verir. Osmanlı Devleti'nin hizmetine nasıl girdiğini, savaştaki ustalığını, padişah tarafından vakıf işlerine bakmakla görevlendirilişini, kötü niyetli kişiler tarafından iftiraya uğrayarak makamını kaybedişini, büyük sıkıntıların ardından Allâh'ın ihsânıyla tarîkate girişini, manen terakki edişini, maneviyâtın tesiriyle düşmanlarının hayata veda edişini özet olarak anlatır. Tarîkate girmesinin, murâdına ermesine sebep olduğunu ifade eden Yahyâ, sülûk esnasında öğrendiklerini okuyucuyla paylaşmak ister. Bu şekilde okuyucuya tasavvuftaki mertebeleri, sûflerin yaşadıkları manevî hâlleri, gösterdikleri kerâmetleri öğretmeyi hedefler.

Muhammed Dede'ye övgüde şâir, Gülşenî şeyhi Muhammed Dede'yi tanıtır. Yahyâ, bu zâtle karşılaşmasını ve onun vesilesiyle gözlerinin maneviyâta nasıl açıldığını anlatır. Bu vesileyle tasavvufa üstatsız, şeyhsiz girilemeyeceğine vurgu yapar.

Kitap sahibinin özrüne ayrılan bölümde Yahyâ, hamseleriyle şöhret kazanan Nizâmî, Hüsrev, Câmî ve Nevâyî'den söz eder. Bu üstat şâirlerle kendisini mukayese eder ve onlardan üstün görür.

Birinci fasılda padişahların nasıl olması gerektiği anlatılır. Gafilleri terbiye etmek ve câhillere nasihat etmek maksadıyla yazılan ikinci fasılda konu genişler. Bu bölümde marifet ilminin ve ibâdetin önemi, haramdan sakınma ve hakîkî şeyhin nasıl olması gerektiği üzerinde durulur. Gayr-ı meşrû ilişkiler, kötü ahlâk ve sahte şeyhler eleştirilir.

Üçüncü fasılda geçici dünya zevk ve lezzetlerinin insanı aldatmaması gerektiği anlatılır. Dördüncü fasıl, kanaatin insanı îmânî yönden güçlendirdiğine dairdir. Bu fasılda konunun genişleyerek dağıldığı, konunun belli bir sistematik üzere gitmediği dikkat çeker. Dördüncü faslın içinde kanaat, riyâzet, meşakkat çekme, tefekkür, cemâatle ibâdetin öne-

mi, gönül saflığı ve rüya tabirine yer verilir. Şair, bu fasılları hikâye, temsîl ve tenbîhlerle zenginleştirmiştir.

Evliyânın sınıflandırıldığı başka bir bölüm, velîlerin kısımlarını anlatacak şekilde dört ayrı başlıktan oluşur. Sözü edilen evliyânın her bir grubunun dört halifeden birini takip ettiğini belirten şâir, hepsinin yolunun Hz. Muhammed'e çıktığını anlatır.

Velîleri yedi mertebe olarak sınıflandıran Yahyâ, bu mertebeleri hikâyelerle açıklar ve zenginleştirir.

Eserin hâtimesinde mesnevînin güzelliği ve orijinalliği üzerinde duran şâir, diğer mesnevîlerde yaptığı gibi iyi hattâtı överken câhil hattâtı acımasızca eleştirir.

Gülşen-i Envâr, müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün vezninde yazılmıştır. Kâfiye düzeni aa, bb, cc, ... şeklinde olan mesnevîde mürdef kâfiyelerin çokluğu dikkat çeker.²³⁰ Mücerred kâfiyelere de sıkça yer verilen²³¹ eserde mukayyed²³² ve mü'esses kâfiye²³³ örnekleri de vardır. Mesnevîdeki redifler hem kelime²³⁴ hem ek²³⁵ hem de ek ve kelimenin birleşmesinden²³⁶ oluşmaktadır.

5.1.3. Gülşen-i Envâr'ın Muhteva İncelemesi

Gülşen-i Envâr tasavvufu anlatma gayesiyle yazılmıştır. Bu nedenle mesnevînin muhtevasını oluşturan konuların başında tasavvuf gelir. Dinî unsurlara da sıkça yer veren Yahyâ, tarihî ve efsanevî kişiler üzerinde de durur. Rüya tabirlerinin de önemli bir yer tuttuğu eserde dağınık hâlde sosyal hayat, savaş ve mûsikîyle ilgili unsurlara da rastlanır. Şâir hamsesinde bulunan her mesnevînin sonunda yaptığı müstensihle ilgili değerlendirmeyi *Gülşen-i Envâr*'da da yapar.

5.1.3.1. Tasavvufî Unsurlar

Burada vahdet-i vücûd, a'yân-ı sâbite, hakikat-i Muhammediye, ilâhî aşk, ev ednâ makamı, âlem-i kebîr olan insan, tasavvuf adabı, mürşid-i kâmil, nefis mücadelesi, bazı

²³⁰ 'İlmi güneş gibi cihâna müfîd/Keşf-i ma'ânide vahîd u ferîd (GE: 1420)

²³¹ Âdeme bu 'âlem-i bî-merhamet/Oldı meger mezra'atü'l-âhîret (GE: 1379)

²³² Cezbe şalar halka o deryâ-yı şevk/Zâtı olur mihr-i mücellâ-yı şevk(GE: 2767)

²³³ Câm-ı cihân-bîne döner hâtırı/Dide olur bâtını vü zâhiri (GE: 2210)

²³⁴ Bir dereden şimdi güzer eyledüm/Dide-i keşf ile nazâr eyledüm (GE: 2156)

²³⁵ Dil mütehayyir bu 'aceb hikmete/Beñzedi çökmüş cemel-i kudrete (GE: 22)

²³⁶ Cenk olur iken hele yağmâyı ço/Gayreti elden kıma dünyâyı ço (GE: 1525)

tasavvufî terimler ve ünlü mutasavvıflar, velâyetin bölümleri, velîlerin dört halifeyle özdeşleştirilmesi ve velâyet mertebeleri üzerinde durulacaktır.

Mesnevîde öne çıkan tasavvufî unsur vahdet-i vücûd anlayışıdır. Hakîkatte bir tek varlığın bulunduğu, bunun da Allâh'ın varlığı olduğuna inanan Yahyâ, mevcudâtın, varlığın değişik yansımalarından ibaret olduğunu düşünür:

Birlüğünün iki cihân şahidi	
Dağı cihân yoğ iken ol şah idi	(GE: 203) ²³⁷
‘Âlemi yokdan var iden Hâk’dur ol	
Rahmeti çok vâhid-i muflakdur ol	(GE: 207)
Cümle cihân yoğ idi sen var idün	
Qadiridün fâ’ il-i muhtâr idün	(GE: 324)
Âyine-i kudretidür bî-gümân	
Nev’-i beşer şems ü kamer âsmân	(GE: 226)

Yahyâ, eşyanın vücûda gelmeden önce Allâh'ın ilminde sabit olan sûretlerinden (a’yân-ı sâbite) de söz eder. Yaratmayla ilgili bütün bilgilerin Allâh'ın ilminde mevcut olduğunun idrakinde olan şâir, Allâh'ın varlıkları yaratarak bu ilmi harici âleme yansıttığını düşünür. Ayrıca şâir, kâinatın ve varlıkların özellikle de insanın yaratılışı üzerinde durur. Levend’e göre Allâh'ın aşk-ı zâtî sebebiyle kendini görmek ve göstermek istemesi tekvîne sebep olmuştur (1984: 15). Aşağıda şâirin yaratılışla ilgili beyitlerinden örnekler verilmiştir:

Gelmemiş idi yüze mülk-i cihân
Olmamışdı baħr-ı ‘ademden ‘ayân
Qıldı celâl-i ‘azamet iqtizâ
‘Âlemi halk eyleye ma’bûd ola
‘Ayn-ı ‘ademden aqa âb-ı hayât
Zinde ola emri ile kâ’inât
Qudret eli âdemi mevcûd ide
Hikmet ile sâcid ü mescûd ide
Cism-i tılsımını ‘ayân eyleye
‘İlmin aña genc-i nihân eyleye

²³⁷ *Gülşen-i Envâr*’la ilgili örnek beyitler, tarafımızdan hazırlanan ve ekte sunulan karşılaştırmalı metinden alınmıştır. Eser isminin kısaltması ve beyit numaraları beyitlerden sonra parantez içinde gösterilmiştir.

Âdeme esmâsını ta' lîm ide
 'İlm ile tekrîm ide ta' zîm ide

Kullarını kendüye müştâk ide
 Kâpusını Ka' be-i 'uşşâk ide

Ḥavf u recâ ile kamu ' aşîkân
 Eyleyeler nâle vü âh u figân

Mürşid-i kâmilleri fâzılları

Vâşıl ide kendüye kâbilleri (GE: 136-144)

Sevdi yaratdı bizi Rabbü'l-vedūd

Varumuza varlığı virdi vücūd (GE: 262)

Kâinatın yaratılışından söz eden şâir, nûr-ı Muhammedî diğer bir söylemle hakîkat-i Muhammediye anlayışı üzerinde de durur. Bu ıstılaha göre Allâh'ın yarattığı ilk varlık Peygamber efendimizin nûru olup diğer varlıklar onun nûrundan yaratılmıştır (Cebecioğlu, 2009: 488). “*Hemen Hz. Muhammed'in nûru yaratıldı. O nûrdan dünya meydana çıkmaya başladı. Cömertlik denizinin açığa çıkmasıyla kâinat dalgalar gibi vücūd buldu*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Nûr-ı Muḥammed yaradıldı hemân

Zâhir olabaşladı andan cihân

Geldi zühür eyledi deryâ-yı cūd

Buldı talazlar gibi ' âlem vücūd (GE: 145-146)

Yahyâ, a'yân-ı sâbite hakîkatinden yani eşyanın vücûda gelmeden önce Allâh'ın ilminde sabit olan sûretlerinden de söz eder. Allâh'ın isim ve sıfatları yokluk aynasında tcellî edince farklı şeyler ortaya çıkmıştır. Varlıkların çokluğu ve başka başka görünmeleri bu sırdandır fakat bu çokluk ve farklılık şekilde ve görünüştedir. Hakîkatte bir tek Alah'ın vücûdu vardır (Levend, 1984: 19). Yahyâ, “*Nûr denizi coştı. Çok merhametli o ilâhî gölge nûr denizinin ilk dalgasıdır. Allâh birdir ama kulu sayısızdır. Deniz birdir ama dalgası yüz bindir. Gerçi onun dalgası çok olur. Biri yok olursa diğeri var olur*” der:

Cüş u ḥurüş eyledi deryâ-yı nûr

Evvel-i mevcidür o zıll-ı gâfûr

Tañrı bir ammâ ki kullı bî-şümâr

Baḥr bir ammâ talazı şad hezâr

Mevci anuñ gerçi ki bisyār olur

Biri yog olursa biri var olur

(GE: 445-447)

Kâinattaki bütün varlıklar Allâh aşkıyla ayaktadır. Allâh aşkı, ona kavuşmak için çok büyük bir vesiledir. Çünkü Allâh da kendisini isteyen istemektedir:

İsteyeni isteyen Allâh'dur

‘Işkı vişâlüne anuñ rāhdur

Yeller eser şular aqar sū-be-sū

Ṭurmayup Allâh'ı ider cüst ü cū

Yellerüñ āhı sularuñ yaşı var

Lāleye baq yüregiñ başı var

Şevki kaçan gelse gider ihtiyār

Dide olur mihrine āyinedār

Añladı zevki yirini ins ü cān

Ḥāk-i deri olmağ için virdi cān

Ehl-i dilüñ baqr-ı muşaffā-mişāl

Göñlin ider āyine-i zü'l-celāl

(GE: 248-253)

Yahyâ, mi'râc bölümünde Hz. Muhammed'in, Mi'râc Gecesi'nde ev ednâ makamına yükselişi üzerinde de durur:

Vaḥdet-i Ḥaḳ gülşenini gözledi

Gül gibi qopduğı yeri özledi

Refref ile ber-ṭaraf oldı Resül

Buldı hemān aql-ı uşüle vuşül

Başladı açılmağa esrār-ı Hū

Ya'ni serā-perde-i didār-ı Hū

Göñli gözi qarqa-i envār idi

Anda hemān Ḥazret-i Ḥaḳ var idi

Cānı ki müstağraq-ı cānān idi

‘Ālem-i envār ile yeksān idi

(GE: 578-582)

İnsan, hakikatinde âlem-i kübrâ olmasıyla da mesnevîye konu olur. Yahyâ, “*İnsana ilmini ihsân eder. Damlada denizleri gizler. Vücûdunu Allâh bina etti. Orada ilâhî sırları topladı*” diyerek insanın bu genişliğini ortaya koyar:

‘İlmini insāna ki iḥsān ider
 Kaṭrede deryāları nihān ider (GE: 166)
 Cismüñi Haḫ çünki binā eyledi
 Cāmi‘ -i esrār-ı Hudā eyledi (GE: 1009)

Şâir, mesnevînin muhtelif yerlerinde okuyucuyu tarîkâta girmeye teşvik eder. Yahyâ, “*Velîler hangi yola gittiyse sen de daima o yola git. Şeyhe anlayışlı bir mürid ol. Sen de emsalsiz bir şeyh ol*” diyerek okuyucuya yol gösterir:

Her ne yola gitdi ise evliyâ
 Aña sülük eyle yûri dâ’imâ (GE: 2456)
 Şeyhe ferâsetde mürid olagör
 Sen daḫı bir şeyh-i ferîd olagör (GE: 1374)

Yahyâ, tasavvuf yoluna mürşidsiz girilemeyeceğini düşünür. Kişinin iyi bir şeyhe mürid olabilmesi için yapması gereken şey ise manevî yönden güzel bir hâle bürünmektir. Bunu yaptığı takdirde Allâh ona mürşidini gönderecektir:

Bilmege bu ‘ilmi mu‘allim gerek
 Hîdmetine her kişi kâ’im gerek
 Kâre şürû‘ eyleme tebdîrsüz
 Bu yola kimse giremez pîrsüz
 Sende eger var ise sa‘y-i cemîl
 Gerçek erenler saña olur delîl (GE: 720-722)
 Lâyık-ı irşâd olagör evvelâ
 Mürşidini gönderür Allâh saña (GE: 2841)

Yahyâ, kişinin şeyh seçiminde ferasetli olması gerektiğini düşünür. Ona göre şeyhin âlim, seçkin ve ilmiyle etrafındakileri aydınlatan bir zat olması gerekir:

Mürşid-i ma‘kûla kul ol ara yol
 Eyleme altun aduñı kara pul
 Şeyh aña dirler ki ola zü-fünûn
 Görmeye mânendini gerdün-ı dūn
 ‘Ālem-i mahlûkuñ o şems-i cihān
 Gönli qarasını açar her zamān (GE: 1321-1323)

Tasavvuf yoluna giren kimselerin hiçbir şekilde dünyaya değer vermemeleri ve manevî tasarruflarda bulunmaları gerekir:

Ehl-i taşavvufda tevaşşuf gerek
 Cevher-i icād u taşarruf gerek
 Olma bu dünyā-yı denī ile yār
 Dīn evini eyleme tārīk u tār (GE: 1553-1554)

Tarīkate giren bir mürīdin yapması gereken nefis mücadelesi, sabır, kanaat, riyâzet, uzlet ve zikir gibi mücadele şekilleri de mesnevîye konu olur:

Şehr-i şerī' atde olan merd-i pāk
 Nefsi itini dağı eyler helāk (GE: 907)
 Öldürelüm nefsumüz emmāresin
 Arayalum derdümüzün çāresin (GE: 1249)
 Şabrı olur ādem olan ādemün
 Tatlı gelür acıları 'ālemün (GE: 1676)
 Uçmağ için cennete ehl-i şalāt
 'Aynı ile oldu kânā' at kânāt
 Faqrına rāzī olan ehl-i fenā
 Buldı riyāzetde riyāz-ı beğā (GE: 1564-1565)
 Cānib-i Hāq'dan baña oldu nażar
 Zāviye-i 'uzlete itdüm güzer (GE: 681)
 Oldı haqīkatde o tesbīh-i hūb
 Şūfi-i şāfīlere kūtū'l-kulūb (GE: 1783)

Mesnevîde tasavvufufla ilgili tekke, halvet, taç, hırka gibi terimlerle de karşılaşılır:

Şeyhine halvetde meger kim hemān
 Heftede bir bādem imiş kūt-ı cān (GE: 1608)
 Tāc ile teşhīr-i kulūb eylemiş
 Hırkayı settār-ı 'uyūb eylemiş (GE: 1302)

Mesnevîde Mevlânâ (öl. 1273), Sa'dī-i Şirāzī (öl. 1292), Şeyh Vefā (öl. 1491) ve Muhammed Dede (öl. 1582) gibi bazı ünlü tarikat şeyhlerine de yer verilir:

Mürşid-i Haq Hâzret-i Mollâ-yı Rûm
Şeyh-i cihân maqşad-ı aqşâ-yı Rûm (GE: 2056)

Sa' dî-i Şirâz'a hezâr âferîn
Bildi bu rû'yâları 'ayne'l-yaqîn (GE: 1889)

Adı Velî kendü deli bir pelîd
Şeyh Vefâ'ya gelür olur mürîd (GE: 1931)

Sâlik-i meczûblaruñ yoldaşı
Başı kaba yalıñ ayaqlar başı
Zâhiri vîrâne vü miñnet-zede
Bâtını ma' mür Muhammed Dede (GE: 698-699)

Şâir, velâyet mertebelerindeki velîleri dört kısma ayırır. Birinci kısım velîler, kendilerinin velî olduğunu bilirler fakat diğere insanlar bundan habersizdir:

Cümle velâyetde ne sîrdur bu sır
Kısm-ı velî dörde olur münhâşır
Biri bilür kendü velî olduğın
Anı velî bilmez ahibbâ-yı dîn (GE: 1943-1944)

İkinci kısım velîler ise kendilerinin velî olduğunu bilmezler fakat diğere insanlar onların velâyetlerinin farkındadır:

Biri olur kûlzüm-i tevhîde ğarķ
Eyleyemez kendü vücūdını fark
Kendüyi bilmez bilür anı ricâl
Ayağı toprağı olur ehl-i hâl (GE: 1955-1956)

Üçüncü kısım velîler ise kendilerinin velî olduklarının farkında oldukları gibi diğere insanlar da bunun farkındadır:

Biri velî olduğını bî-gümân
Kendü bilür hem dağı halk-ı cihân (GE: 1967)

Dördüncü kısım velîlerin velî oldukları ne kendileri ne de başkaları tarafından bilinir:

Biri dağı gökde mişâl-i sürüş
Tâ' at ile ğâyet ile vaqti hoş

Kendü velî olduğımı tñnlamaz

Kimse dağı anı velî añlamaz

(GE: 1978-1979)

Söz konusu sınıflandırma hakîkat ehlinece yapılmış olup Yahyâ tarafından da benim-
senmiştir. Şair ehl-i hakîkate karşı herkesin saygılı olması gerektiğini vurgular:

Ehl-i haqîkat bize taḥkîk ider

Cümlesini böylece tefrîk ider

Ƙılma bu ‘âlilere dñn iḥtimâl

Eyle ḥesâbını yñri ḥasb-i ḥâl

(GE: 1988-1989)

Yahyâ, dört gruba ayırdığı velîlerden her birinin kişilik özelliklerini hava, ateş, su ve toprak unsularından biriyle anlatmaya çalışır. Dört halifenin her birini de dört unsurdan biriyle özdeşleştiren Yahyâ, bu şekilde velîlerin hangi halifeyle imtizaç ettiğini ortaya ko-
yar. Birinci gruptaki velîlerin Hz. Ebû Bekir’in meşrebiyle uyumlu olduğunu iddia eder:

Birisi mânenend-i nesîm-i seḥer

Bâğ-ı dil ü câmı ider tâze ter

Yel gibidür ma‘nâda ol pehlevân

Ejder-i nefsinı kılur bî-nişân

(GE: 1991-1992)

Kim ki bu ta‘bîre muvâfiq olur

Meşrebi Şiddîk’a muḥâbîk olur

(GE: 1995)

İkinci kısım velîlerin kişilik özelliklerini ateş unsuruyla açıklayan Yahyâ, bunların tarzının Hz. Ömer’le uyumlu olduğunu ifade eder:

‘Unşur-ı nâra biri oldı mişâl

Ḥazret-i Mūsâ gibi ehl-i celâl

Nâr gibi kıymeti bâlâyadur

Nür gibi himmeti ‘alâyadur

(GE: 1996-1997)

Şevk ile kıl kıl gibi fikr-i raḥîk

Ḥazret-i Fârûk’a çıkar bu tarîk

(GE: 2001)

Üçüncü kısım velîlerin kişilik özelliklerini su unsuruyla açıklayan şâir, bunların yo-
lunu Hz. Osmân’la özdeşleştirir:

Âb gibi pāk idici pākdür

Kāşif-i âyîne-i idrākdür

(GE: 2004)

Her kime ki hâli muvâfiķ ola
Anlara ser-çeşmedür ebr-i hayâ (GE: 2007)

Dördüncü kısım velîler toprak unsurunu temsil eden Hz. Alî ile bütünleştirilir:

Biri daħı bāb-ı kitābü'l-^çulüm
Şāmı yüce gönli türābü'l-ķudüm (GE: 2008)

Meşrebi anuñ ki bu yola aķar
Silsilesi şîr-i Hudā'ya çıkar (GE: 2012)

Yahyâ, velîleri sınıflandırmakla kalmaz. Onların çıktıkları manevî mertebelerden de söz eder. Velâyet mertebelerinin sınırsız olduğunu düşünen şâir, bu mertebeleri büyük mu-tasavvıfların yediye ayırdıklarını ifade eder:

Haķķ'a irişince eyâ baħr-ı cūd
Mertebe-i sâlike olmaz ħudūd
Ķābil-i tafşil olanı ehl-i sır
Ķıldı yedi mertebeye münĥaşır (GE: 2027-2028)

Birinci mertebeye yükselen sâlikin makamı, arştan daha yüksektir. Bu makamdaki sâlik insanın içinden geçenleri bile anlar. Şâire göre kişi kendi çalışmasıyla böyle bir mer-tebeye ulaşamaz. Bu hâl Allâh'ın seçkin kullarına özel bir ikrâm ve ihsânıdır:

Söylemedin sözleri ma^çlüm olur
Ĥâtırınuñ levĥine merķüm olur (GE: 2034)
Ķulina bu ĥâleti Mevlâ virür
Ķudret ile ĥadr-i mu^ç allâ virtür
Ādemüñ olmaz bu ĥadar ĥudreti
^çĀriyetidür cihet-i ĥâleti (GE: 2037-2038)
Ĥâtırı cennet gibi ĥâyet vesî^ç
Mertebesi ^çarş-ı Hudā'dan refî^ç (GE: 2045)

Birinci mertebedeki sâlikin harama bakması, haram yemesi, dünyaya değer vermesi, sahip olduğu makamla övünmesi onu manevî makamından düşürür:

Gözleri nâ-maħreme baķsa eger
Göz göre cānı gözini kūr ider
Māl-ı ĥarāmı yise olur muzırr
^çAynı olur ^çayn-ı ^çavām ile bir

Eylese dünyası ile iftiḥār

Mertebesinden düşer İblisvār

(GE: 2052-2054)

İkinci mertebeye yükselen sâlik, kabir ehlinin hâlini görür. Gördüklerinden ibret alan mürîd, Allah'a yönelir:

Mertebe-i şâniye irse mürîd

Keşf-i ḳubûr ile olur müstefîd

(GE: 2106)

Çün bu temâşâyı görür evliyâ

Mâ'îl olur cânib-i Ḥaḳ'dan yaña

(GE: 2135)

Üçüncü mertebeye ulaşan sâlik, her şeyin hakîkatini görür. Çok uzak mesafelere bile nazar edebilir:

Câm-ı cihân-bîne döner ḥâtırı

Dîde olur bâḫmı vü zâhiri

(GE: 2210)

Şem' gibi Şâm'dan itse nazar

Rûm'ı görür Mışır'ı temâşâ ider

Dördüncü mertebeye yükselen sâlikin gönlü ilâhî aşkla dolar. Bu mürîdlerin parlak bir ayna gibi olan gönüllerinde sadece Allâh'ın cemâli yansır. Yahyâ, “*Mevki sahipleri dördüncü mertebeye ulaştıklarında gönül aynalarında güzellik sahibi Allâh görünür. Dünyanın güneşle dolması gibi onların kalbi ansızın aşk ile dolar*” diyerek dördüncü mertebeye ulaşan sâlikin manevî hâllerini bildirir:

Mertebe-i râbî' a irse ricâl

Âyine-i cânı olur zü'l-cemâl

Ḳâlıbı ' ışık ile tolar nâ-gehân

Mihr ile güyâ ki vücûd-ı cihân

(GE: 2278-2279)

Beşinci mertebeye ulaşan sâlikin gönlü sırlarla dolar. Allâh'a yakınlığından dolayı sürekli korku içindedir:

Mertebe-i ḥâmise irse mürîd

Ḥavfi olur ṭâ' atı deñli mezîd

Ḳurb-ı Ḥudâ'dur sebab-i ḥaşyeti

Vaşl ile artar cihet-i ḥayreti

(GE: 2457-2458)

Gönlü ٲolar gül gibi esrâr ile
Gün gibi hemvâr olur envâr ile

(GE: 2466)

Beşinci mertebede, mürîdi bekleyen çok büyük vartalar vardır. Sâlik bu mertebede Mehdî olduğu yönünde bir ses işitebilir. Bu sözün hikmetini anlayamayanlar çok büyük tehlikelere düşerler. Akıllı olanlarsa bu söze itibar etmezler:

Bir gün olur aña gelür bir şadâ
Eydür eyâ mu‘teber-i evliyâ
Saña bu gün mehdîlik oldu naşîb
Zümre-i insâna sen olduñ habîb

(GE: 2471-2472)

Ba‘zıları fehm idemez hikmetin
Zâhir ider gün gibi mâhiyyetin

(GE: 2477)

‘Âkıl olan meger tarîkın bilür
Diñlemez ol kavli ferâgat kıılır

(GE: 2474)

Allâh’ın ihsân ettiği manevî güzelliklerle övünerek yüksek mertebesinden düşen sâliklerin bir kısmı hatasını anlayarak tövbe eder. Bunlar ilk mertebeden tekrar başlayarak manevî terakki yoluna girerler. Eski mertebelerine ulaşınca kadar büyük zahmet ve sıkıntılar çekerler:

Ba‘zısınñ devleti iqbâl ider
Kalbini nâr-ı elemi kâl ider
Yüzi ağarur eres-i tevbeden
Nâdim olur başlar elifden beden
Sa‘y ider ol mertebe-i evvele
Hâtem-i maşşüdi girince ele
Gerçi yavı kılduğın arar bulur
Kaddi anuñ miñnet ile dâl olur

(GE: 2540-2543)

Altıncı mertebeye ulaşan mürîd, ilk olarak bitkilerin zikirlerini işitmeye başlar. Allâh ona o kadar güç verir ki isterse bir dağı bile parçalayabilir. Gönlü ilahî sırları yansıtan bir ayna haline gelir. Baştan başa cenneti seyreder:

Zıkr-i nebâtâtı işidür bilür
‘İbretinüñ ‘aynını bînâ kıılır

(GE: 2685)

‘Avn-i Hudā ile gelür iktidār
İstese bir tağı ider tār-mār (GE: 2641)

Tā ser ü pā cenneti seyrān ider
Göñlini āyīne-i cānān ider (GE: 2645)

Hallâc-ı Mansûr’un hayatına mal olan “Ene’l-hak” sözü altıncı mertebedeki mürîdi bekleyen büyük tehlikelerden biridir. Vecd hâlindeki mürîd, hatayla kendisinin Allâh olduğunu söyler. Bazıları hatasını çabuk fark ederek mahviyetkar bir tavır takınırken bazıları da bu sözlerinin cezasını hayatlarıyla öder:

Cezbesi ba‘ zısına eyler gulüvv
Çağırur eşhâşa ene’l-Ĥağ diyü
Vecd arasında dili söyler Ĥatā
Başını Ĥağ yolına eyler fedā
Salṭanatı kendüyi mağrūr ider
Mertebesinden düşürür dūr ider
Sehvini añlar kimi çālāk olur
Rāh-ı teveccühde yüzi Ĥāk olur (GE: 2650-2653)

Vecd hâlinin tesiriyle kendilerinin Allâh olduğunu iddia eden sâlikleri eleştiren Yahyâ, kişinin gerçekten güçsüz olduğunu, bütün güç ve kudretin Allâh’a ait olduğunu söyler:

Ne demir âteş ne beşer Ĥağğ olur
Ĥazret-i Ĥağ Ĥâdir-i muṭlağ olur
‘Āriyetī Ĥudretine aldanur
Bende iken kendüyi Mevlā şanur
Ĥudret anuñ Ĥikmet anuñ Ĥul anuñ
Zerre Ĥadar neñ var arada senüñ
Bilmez ene’l-Ĥağ sözünü Ĥağ bilür
Bir Ĥuru ġavġâyı hüveydā Ĥılır (GE: 2657-2660)

Velîlerin, yukarıda sözü edilen hataya hayret hâlindeyken düşüklerini belirten şâir, onların mazur oldukları kanaatindedir. Velîler, ancak hiç olduklarını anlayarak kendilerini bekleyen bu büyük tehlikeden korunabilirler:

Ḥalvete girer niçe ehl-i yakīn
Aç u şusuz anda çeker erba‘in (GE: 2661)

Ḥayret ile niteki āb-ı revān
Söyledügin bilmez o şāh-ı cihān
‘Işkına mağlūb olanuñ ‘özri var
Mest ider anı ‘adem-i ihtiyār (GE: 2663-2664)

Lā saña nefy-i Sivāu’llāhdur
‘Ālem-i tevḥīde iki rāhdur
Eyle bu yokluğ kapısından duḡul
Var yūri işbāt ile Mevlā’yı bul (GE: 2670-2671)

Yedinci mertebeye yükselen velīnin gönlü, Allāh’ın nūruyla dolar. O, yokluğunu tam anlayarak varlık bulur. Nefis ve şeytān onu kandıramaz. Allāh’ın sevmediği hiçbir davranış olmaz. Sadece Allāh’la irtibattan lezzet alır:

Kendüyi yoğ olmağ ile var ider
Vuşlat-ı Mevlā’ya sezāvār ider
Gönlü gözi vāhid-i muṭlaḡdadur
Nūr-ı Ḥudā’dur nazarı Ḥaḡ’dadur (GE: 2759-2760)

Lezzet alır şoḡbet-i Ḥaḡ’dan müdām
Cāhil ü nā-dān ile itmez kelām (GE: 2773)

Nefsine irḡā-yı ‘inān eylemez
Cānına bir derd-i nihān eylemez
Şeyn-i şeyāṫīn iremez kendüye
Zerrece iḡvā viremez kendüye (GE: 2764-2765)

5.1.3.2. Dinî Unsurlar

Burada Allāh inancı, peygamberler, dört halife, sahabeler, İslām tarihindeki bazı önemli isimler, melek, şeytān, kıyamet, mahşer, cennet, cehennem, Kur’an, sünnet, ibâdet, günâh, sevap ve tövbe gibi dinî kavramlar üzerinde durulmuştur.

Allāh’ı birçok açıdan öven Yahyâ, onun rahmet, lütuf ve ihsânının çokluğu üzerinde yoğunlaşır. O kâinatı yoktan var eden, rahmeti çok ve eşi benzeri olmayan Allāh’tır. İhsânının gülbahçesi dünyadan geniştir. Lütfü öfke ve gazabından daha fazla, cömertliği hadsizdir:

‘ Ālemi yokdan var iden Hâk’dur ol
 Raḥmeti çok vāhid-i muṭlaḳdur ol
 Gülşen-i iḥsānı cihāndan vesī‘
 Luṭfi celāl ü ğāzabından serī‘ (GE: 207-208)
 Luṭfi firāvān keremi bī-şümār
 Raḥmeti çok merḥameti şad-hezār (GE: 283)

Yahyâ, peygamberler içinde en fazla Hz. Muhammed’e yer verir. Onu birçok açıdan öven şâir, insanlara Allâh’ı anlatması, küfrü ortadan kaldırması, Kur’an’ı getirmesi, son peygamber oluşu ve mucizeleri üzerinde durur:

Hâk tarafın açdı o ‘ âli-cenāb
 Mülk-i cihānı nitekim āftāb (GE: 470)
 Oldı elif gibi o kân-ı saḫā
 Fātiḫa vü ḫātîme-i enbiyā (GE: 440)
 Yaḳmağa vü yıḳmağa oldı sebeb
 Şüret-i bī-ma‘ nā-yı aşnāmı hep (GE: 472)
 Gün gibi Ḳur’ân’ını ḳıldı ‘ ayān
 Kāfire encüm gibi oldı Ḳur’ân (GE: 479)
 Cümle melek aña olur dā’ire
 Gölgesini kimse düşürmez yire (GE: 488)

Yaratılan ilk insan olması, meleklerin Allâh’ın emriyle kendisine secde etmesi gibi özellikleriyle anılan Hz. Âdem, Mi‘râc’da Hz. Muhammed’i karşılamasıyla da mesnevîye konu olur:

Cümleye emreyledi rabbü’l-vedūd
 Dāl gibi Âdem’e ḳıldı sücūd (GE: 154)
 Oldı şafiyu’llāh anuñ ṭālibi
 Ḳarşuladı ṭāli‘ -i sa‘ dı gibi (GE: 562)

Halîl İbrâhîm peygamber; ateşe atılması ve Allâh’ın emriyle oğlu İsmâ‘îl’i kurban etme hadisesiyle anılır:

Hâḳḳ’a Ḥalil itdi bu yoldan ‘ ubūr
 Āteşe atıldı mişāl-i buḫūr (GE: 1663)

‘Ālem-i ma‘nāda Ḥalīl’e Ḥudā

Didi ki var oğluñı eyle fedā

(GE: 1892)

Nûh peygamber, tufan üzerine kavminin sular içinde kalmasıyla anılır:

Dīde gibi kaldı şu içinde Nûh

Rûhına irişdi şoñunda fütûh

(GE: 1662)

Hikâye kişisi olarak mesnevîye dahil olan Dâvud peygamber, Mi‘râc Gecesi’nde Hz. Muhammed’le karşılaşması dolayısıyla da anılır:

Eyledi Dâvud maqāmını maqām

Virdi Süleymân nebîye selām

(GE: 565)

Süleymân peygamber, insan ve insan dışındaki varlıklara hükmetmesi ve padişah olmasıyla anılır:

Cümleten olmuşdur anuñ leşkeri

Nev‘-i benī ādem ü dīv ü perī

Bir yire cem‘ olsa firāvān olur

Ḥâkim-i dīvān-ı Süleymân olur

(GE: 637-638)

Zelîhâ ile olan macerasından dolayı hikâye kişisi olarak yer verilen Yûsuf peygamber, kuyuya atılması dolayısıyla da anılır:

Çâh-ı ğamı Yûsuf’a zû‘l-celāl

Eyledi derbend-i fezā-yı vişāl

(GE: 1665)

Îsâ peygamber, Mi‘râc’da Hz. Muhammed ile görüşmesi ve göğe yükselmesiyle mesnevîye konu olur:

Geçdi Kelîmu’llâh ile şoḥbeti

Eyledi rûḥu’llâh ile ülfeti

(GE: 563)

Ḥâl-i şalâḥ ile iden irtiḥâl

Rif‘ ate irişdi Mesîḥâ-mişāl

(GE: 1384)

Hikâye kişisi olarak mesnevîye dâhil olan Mûsâ peygamber, ünlü asası ve Tûr Dağı’na ilâhî tecellîye mazhar olmasıyla anılır:

Hāme ‘aşāsıyla mişāl-i Kelīm	
Açdı anuñ baħrine rāh-ı ‘azīm	(GE: 2861)
Rif‘ ate irişdi Mesihā gibi	
Ṭür-ı temennādaki Mūsā gibi	(GE: 2724)

Yūnus peygamber balığın karnında yaşadığı sıkıntılar, Eyyūb peygamber hastalıkla imtihan edilmesi, Zekeriyyâ peygamber eziyetlere sabretmesi, Yahyâ peygamber de dindeki kararlılığıyla anılır:

Mihnet ile Yūnus’ı itdi zebūn	
Noқта gibi kıldı mekânını nūn	(GE: 1664)
Ġārda Şiddik ile zāt-ı Nebī	
Ṭurdı ten-i hūtda Yūnus gibi	(GE: 2238)
Derd ile Eyyūb’ı idüp imtiḥān	
Ḥikmet-i pinhānını kıldı ‘ayān	(GE: 1666)
Şabr ide çevre Zekeriyyâ gibi	
Dinde bākī ola Yahyâ gibi	(GE: 1804)

Mesnevînin “*Danyal peygamberin kitaplarının dağılması gibi celâlin helâk edici fırtınası açığa çıksın*” anlamındaki beytinde Danyal peygamberin ismi de geçer:

Zāhir ola şarşar-ı қаһr-ı celāl	
Ṭağıla şanki kütüb-i Dānyāl	(GE: 178)

Dört halife de mesnevîde yer alan dinî kişiler arasındadır. Yahyâ, Hz. Muhammed’in bu dört dostuna muhtelif hikâyelerde hikâye kişisi olarak yer vermiştir:

Didi Ebū Bekr’e Resūl-i gūzīn	
Ḥavfi gider gönlüni eyle emīn	(GE: 2248)
Ḳurb-ı meḳābirde ṭuruken ‘Ömer	
Ḳayşer-i Rūm elçisi geldi meger	(GE: 895)
Ḥazret-i ‘Osmān u imāmü’l-hümām	
Cum‘a günü kıldı namāzın tamām	(GE: 2783)
Ḳadri celī mürşid-i kāmil velī	
Bende-i Ḥaḳ şāh-ı velāyet ‘Alī	(GE: 2498)

Mesnevîde Hz. Bilâl ve Hz. Talha'ya da yer verilmiştir:

Mescidi yolında meger kim Bilâl
 Țaqlur idi aña sâye-miṣâl (GE: 489)
 Her biri bir cānibe Țaldı hemān
 Talḥa ile Țaldı o faḥr-i cihān (GE: 1503)

Yahyâ, “*İsyankârların Deccâl'in başına toplanmaları gibi halk tabakası onu seyretmek için toplandı. Bugün sana mehdilik nasip oldu. İnsanların sevgilisi oldun*” diyerek ahirzamanın korkuyla beklenen konuğu Deccâl'e ve insanlığı onun Şerrinden koruyacağına inanılan Mehdî'ye telmîhte bulunur:

ÜŞdi temāŐāsına anuñ 'avām
 Niteki deccāle 'usātü'l-enām (GE: 1067)
 Saña bu gün mehdilik oldu naŐıb
 Zümre-i insāna sen olduñ ḥabıb (GE: 2472)

Hızır'a zorda kalanların imdadına yetişme ve mekânı atlarcasına geçme özellikleriyle telmîh vardır:

Şehrümüze gelmiş idi sâbıkā
 Hızır gibi yolda Şataşdum aña (GE: 704)

Genel manada çok sayıda melekten söz edilen mesnevîde özel olarak ismi belirtilen melek Cebrâ'îl ve Rıdvân'dır:

Țudret-i Ḥaḥ nāmesidür ol cemîl
 OȚıdı ta' zîm ile peyk-i celîl (GE: 542)
 Ol kişiden kim ola rāzî Ḥudā
 Cennete Rıdvān gibi oldu sezā (GE: 1270)

Yahyâ, “*Hayrı bırakıp Şerri talep etme. CāhilliĖinle Őeytānı sevindirme*” diyerek okuyucuya Őeytāna uymamayı tavsiye eder:

Ḥayrı Țoyup Şerri murād eyleme
 Cehl ile Őeytānuñı Őād eyleme (GE: 758)

Mi‘râc Gecesi’nde Hz. Muhammed’in gök menzillerine yükselmesine vasıta olan manevî binek Burâk ve Refref’e de yer verilir:

Bindi Burâk üstine fetħa gibi
 Gün gibi bālâya çekildi nebî (GE: 545)
 Refref ile ber-ıaraf oldu Resûl
 Buldı hemân aşı-ı uşûle vuşûl (GE: 579)

Mesnevînin “*Mana yönüyle başı yedi kat göğü aşar. Sidre gibi sürekli yükselir*” anlamındaki beytinde Sidre’den de söz edilir:

Ma‘nâda başı yedi gökden aşar
 Sidreye beñzer yaşadıkça yaşar (GE: 54)

Yahyâ; kıyametin kopması, ölümden sonra insanların hesaba çekilmeleri, cennet ve cehennem gibi inanışlar üzerinde de durur:

Rûz-ı kıyâmet ğam-ı hicrân gibi
 ıurmaz uzanur kıadd-i cânân gibi (GE: 364)
 ‘Âkıbet olur ki gelür bir zamân
 Ğarķa-i baħr-ı ‘adem olur cihân (GE: 171)
 Olmadı mı daħı zamân-ı vişâl
 Gelmedi mi vaķt-i cevâb-ı su’âl (GE: 363)
 Dirile âdem derile bir yire
 Derd ü ğam ile sürüle maħşere (GE: 189)
 Ol demi yâd eyle ki rûz-ı ħisâb
 Öz başına viremez âdem cevâb (GE: 936)
 Kimi cinâna gire süre şafâ
 Kimi caħîme gire göre cefâ (GE: 194)

Cennette olduğuna inanılan Tûbâ ağacı, Kevser suyu, hûrî ve gilmânlar da mesnevîye konu olur:

Sâye-i ıübâ gibidür âşikâr
 Yir yir anuñ zulmeti var nûrı var (GE: 96)
 Dime ki ğilmân ile ħûr-ı ‘acîb
 Serħoş u bengiye ola mı naşîb (GE: 1268)

Kevşer ile şanki şulandı cihân
 Kaṭreleridür görinen aḥterân

(GE: 539)

Eserde, Kur'an ve sünnete uymanın önemine de değinilir. Yahyâ, Allah'ı seven kişinin Kur'an'a tabi olacağını, Kur'an'ın şerefiyle çok şeref kazanacağını düşünür. Allâh, Kur'an'ı insanlara yardımcı olarak göndermiştir. Hz. Muhammed'in hadîsleri de insanı manevî karanlıklardan kurtaran birer rehberdir:

Ḥaḳḳ'ı seven tâbi' -i Ḳur'ân olur
 'İzzet-i Kurân'a firāvân olur

(GE: 1115)

Eyledi Ḳur'ân'ı zâhîr u mu'în
 Kıldı sûtürin bize şemşîr-i dîn
 Oldı eḥâdiş-i Resûl-i cemîl
 Zûlmet-i ğamdan bize rûşen delîl

(GE: 239-240)

Mesnevîde, Kur'an-ı Kerîm'deki sûrelerden de söz edilir. “*Tebbet yedâ sûresi, fazilette hiç ihlâs sûresinden daha yüksek olabilir mi*” anlamındaki beyit buna örnektir:

Hiç ola mı sûre-i Tebbet yedâ
 Fazl ile bâlâter-i ihlâş ola

(GE: 2788)

Câmi, cemâat, ezan, namaz, cuma namazı, ramazan ayı ve oruç gibi kavramlara da beyitlerde yer verilmiştir:

Ḳılmağa bu derd-i günâha devâ
 Şâm'da bir câmi'e urdı binâ

(GE: 994)

Mekr-i şeyâṭin-i la'în ü denî
 Azduramaz çokluk içinde seni

Üznüñe toḳunsa şadâ-yı ezân
 Ṭâ'ate meşgûl ola gör ba'd ezân

(GE: 1758-1759)

Cümle niyâz ehli kılurlar namâz
 Vâsita-i vuşlat-ı Ḥaḳḳ'dur namâz

(GE: 1785)

'Âḳıl iseñ aña bu temşili bil
 Zîkr ü namâzı o cemâatla kıl

(GE: 1747)

Her yañadan aḳdı aña genc ü mâl
 Cum'a namâzına mişâl-i ricâl

(GE: 1852)

Mâh-ı şıyâm idi hem eyyâm-ı hârr
 Tûl-i nehâr u elem-i rûzgâr
 Zaḥmet-i şavm ile teni bî-mecâl
 Miḥnet-i devrân ile âşüfte hâl (GE: 2591-2592)

Bismi'llâhtaki “ba”nın noktasını Kâbe'deki Hacerü'l-esved'e benzeten şâir, bununla hac ibâdetine telmîhte bulunur:

Noḳtası beñzer ḥacerü'l-esvede
 Kim aña yüzler sürülür Ka'be'de (GE: 51)

Sevap, günâh, tövbe ve dua gibi birtakım dinî kavramlar da mesnevîye konu olur:

Niçeleri ehl-i necât eyledüñ
 Az 'amele çok ḥasenât eyledüñ (GE: 347)
 Olmuşuz İblîs gibi rûy-ı siyâh
 Alçağa çekdi bizi dest-i günâh (GE: 334)
 Tevbeye gel 'aḳluñ eger yâr ise
 'Aybuñi gözle hünerüñ var ise (GE: 187)
 Eyleyelüm aña du'â vü şenâ
 Âḫireti 'âḳıbeti ḥayr ola (GE: 648)

5.1.3.3. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar

Burada devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân, padişahın bayrakları, bazı ünlü şâirler ve eserleri, birtakım tarihî ve efsanevî kişiler üzerinde durulacaktır.

Mesnevîlerini sunduğu devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân'ı bu eserinin girişinde öven Yahyâ, “*Talihi kuvvetli, bahtı yar olan bu padişahın atası Süleymân peygambere kadar padişaktır. Dünyanın padişahı Süleymân Hân, Osmanlı ordusunun padişahıdır*” der:

Tâlî' i kuvvetli yüzi ḳutlu şâh
 Ceddi Süleymân'a degin pādşâh
 Şâh-ı cihân şâh-ı Süleymân Hân
 Pādşeh-i leşker-i 'Osmâniyân (GE: 603-604)

Şâir, padişahın beyaz, kızıl, yeşil ve sarı kızıl sancaklarıyla ilgili değerlendirmeler yapar. Tûr Dağı'ndaki ağaca benzeyen beyaz bayrağı, nurun ta kendisidir. Hâlden anlayanlar yeşil ağaçtan çıkan ateşi andıran kızıl bayrağını sever. Hızır Peygamber gibi yeşil örtünen yeşil bayrağı insanlara coşku verir. Köleleri sarı kızıl bayrağıyla laleyi andırır:

Aķ 'alemi 'aynı ile nürdur
 Şanki dıraht-ı cebel-i Tûr'dur
 Sevdî kızıl sancağını ehl-i hâl
 Şol şecerü'l-aḥdari nâren-mişâl
 Halka yeşil sancağı virür huruş
 Hızr nebî gibi olur sebze-puş (GE: 630-632)
 Sarı kızıl bayrağ ile her zamân
 Bendeleri lâleye beñzer hemân (GE: 635)

Ünlü mesnevî şâirleri de Yahyâ'nın şiirine konu olur. Bunlar Nizâmî, Hüsrev, Câmî ve Nevâyî'dir. Şâir, Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrin* mesnevîsi üzerinde de durur:

Şeyḫ Nizâmî güher-i baḫr-i dîn
 Halka-i cem' iyyete oldu niğîn (GE: 772)
 Sözde kavî Hind ilinüñ Hüsrevi
 Şeyḫ Nizâmînüñ odur pey-revi (GE: 775)
 Hâzret-i Câmîdür anuñ şâlişi
 Genc-i ma'ânîñüñ odur vârişi (GE: 778)
 Mîr Nevâyî gül-i bî-hârdur
 Hamsesi bir nâfe-i Tâtâr'dur (GE: 781)
 Hüsrev ü Şîrin'ine ne i'tibâr
 Fikr ü ḫayâl eyle ne ma'nâsı var (GE: 812)

Mevlânâ'nın ünlü mesnevîsi de esere konu olur. Mevlânâ, mesnevîsi düzenleyerek kitap hâline getirmiştir:

Meşnevisin yazdı kitâb eyledi
 ḫayra girüp kaşd-ı şevâb eyledi (GE: 2060)

Mensup olduğu millet ve soyuyla ilgili de bilgi veren Yahyâ, "*Köklü neslim Arnavut'un seçkin Dukakin beylerine dayanır*" der:

Arnavud'un hâşşları yegleri

Nesl-i kâdimüm Duḡakîn begleri

(GE: 649)

Kârûn, “*Mal mülk talebinde bulunan herkes maneviyâta Kârûn gibi durmadan aşıya ğiya iner*” anlamındaki beyitte zenginliğiyle anılır:

Ma‘ nâda her t̄alib-i māl u menāl

Ṭurmaz iner alçağa Ḳârûn-miṣāl

(GE: 839)

Adaletiyle şöhret kazanan hükümdar Nûşirevân’a, Allâh’ı bulmak için dünya padişahlığından vazgeçen İbrâhîm Edhem’e (öl. 779), Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd’e (öl. 809), Behlûl-i Dâna’ya ve Hz. Muhammed’e duyduğu şiddetli muhabbetle gönüllerde yer eden Veysel Karânî’ye hikâye kişisi olarak yer verilir:

Şîr gibi tağlara Nûşirevân

‘ Azm-i şikâr itmişdi bir zamân

(GE: 871)

Şâhlaruñ a‘ lemi vü a‘ zâmı

Ḳuṭublaruñ muḥteremi edhemi

(GE: 911)

Şâh-ı cihân eşref-i ‘ abbâsiyân

Ya‘ ni ki Hârûn-ı faşîḥü’l-lisân

(GE: 940)

İstedi Behlûl’e o şâh-ı ferîd

Anı murâd itdi ki ola mürîd

(GE: 953)

Cümleye Raḥmānuñ olur raḥmeti

Ya‘ ni Üveysü’l-Ḳarânî ḥazreti

(GE: 2371)

Nemrûd’a, “*Nemrûd’un elbisesini çıkarıp ateşe at. Bu gurur sermayesi gönle belâdır*” anlamındaki beyitte, gururu dolayısıyla telmîh vardır:

Câme-i Nemrûd’ı çıkar oda ur

Câna belâdur bu meta‘ -ı ğurûr

(GE: 1479)

Emevi halifesi Mervân, gururu dolayısıyla; Yezîd, Kerbelâ Hadisesi’yle; Ebû Cehil, Hz. Muhammed’in nasihatlerinden istifade edememesi dolayısıyla anılır:

Ya‘ ni ki Mervân emirü’l-a‘ vân

Ka‘ be’ye ‘ unvân ile oldı revân

(GE: 1062)

İşleme ol işi mişâl-i Yezîd
 Halka-i la' netdür o hâl-i pelîd (GE: 1214)
 Pend ile râm olsa eger her pelîd
 Yüzi Ebû Cehl'ün olurdu sefîd (GE: 1028)

Uhud Savaşı'nda Hz. Muhammed'in dişinin kırılması hadisesi, "*Kâbe'de büyük bir hadise oldu. O cömert elçi savaşırken alçak düşman cefâ taşıyla onun iki dişini şehit etti*" anlamındaki beyitte mesnevîye konu olur:

Ka'be'de bir hâdişe oldı 'azîm
 Ceng ider iken o Resûl-i kerîm
 Seng-i cefâ ile 'adû-yı pelîd
 İki dişin kıldı nebînün şehîd (GE: 2381-2382)

"*Zemin yüzünün noktası, Âdem, Havvâ, mekân ve mekânın sakinleri kayıptı*" anlamındaki beyitte, Hz. Havvâ'nın da ismi geçer:

Ğâ'ibidi nokta-i rûy-ı zemîn
 Âdem ü Havvâ vü mekân u mekîn (GE: 131)

Yûsuf peygambere duyduğu şiddetli aşkla tanınan Zelîhâ, yaşadığı aşk dolayısıyla anılır. Yahyâ, "*Aşk ateşiyle daima Zelîhâ gibi tutuşan bir yiğit nerede*" der:

Çanı Zelîha gibi bir pehlevân
 'Işk odı ile tutuşa her zamân (GE: 1806)

Büyük İskender'in İskenderiye şehrini kurduğu zaman orada bulunan bir kısım hâkimlerin yaptıklarına inanılan ayna da mesnevîye konu olur. Bu aynanın, İskenderiye şehrine gelen gemileri daha bir aylık mesafedeyken gösterdiğine inanılır (Pala, 2004: 48). Yahyâ, "*Sendeki İskender'in aynasını, güzelliğin şevkiyle çıkararak beri gel*" der:

Sendeki âyîne-i İskenderi
 Şevk-i cemâl ile çıkar gel beri (GE: 1824)

Aristo, "*Aristo'ya geçici hikmeti verdi. Koca kafasının hayreti bütün vücûdunu sardı*" anlamındaki beyitte, felsefeyle meşgul olmasıyla anılır:

Virdi Aristo'ya fenâ hikmeti
 Aldı vücûdın eres-i hayreti (GE: 217)

İran'ın efsanevî kahramanlarından Sâm, Zâl ve Nerîman mesnevîde ismi geçen kişiler arasındadırlar:

Atı önünce n'ola ol pehlevân	
Sâm-ı süvârî yürödürse yayan	(GE: 618)
Hişm ile zâl-i felegi çal yire	
Bâm-ı semâdan güneşi şal yire	(GE: 377)
Çanlı ide kendüyi hâkân gibi	
Şonı yaman ola Nerîmân gibi	(GE: 1142)

Yahyâ, Kaf Dağı'ndan söz eder. Heybetli bir görünümü olan Kaf Dağı, İhlâs sûresindeki harflerin büyüklüğüne erişemez:

Harfleri görünür eçrâfdan	
Her biri büyük cebel-i kâfdan	(GE: 2795)

Efsanevî kuş, Anka da mesnevîye konu olur. “*Her türlü zevke karşı koyarak Anka gibi yalnızlık köşesinde oturur. İnsanların çokluğunun eleminden emindir*” anlamındaki beyit buna örnektir:

Zühd ile ‘anķā gibi halvet-nişîn	
Keşret-i nâsuñ eleminden emîn	(GE: 2556)

5.1.3.4. Rüya Tabiri

Rüya tabirleri için ayrı bir bölüm ayıran Yahyâ, bu konudaki düşüncelerini okuyucuya aktarır. Ayrıca rüya üzerine kurguladığı hikâyelerdeki rüyaları yorumlar. Burada şâirin rüyayla ilgili yorumlarına ve birkaç rüya tabirine yer verilecektir.

Yahyâ, Allâh'a ulaşma yolundaki sûfîlerin gördükleri rüyaların, onları doğruya yönlendirdiğini düşünür. “*Allâh yolundaki sâlike Allâh lütfederse onun rüyaları, hâlini düzeltir. Rüya âlemi ile irşâd olur. Sıkıntılardan kurtulur*” der:

Sâlike Hâķ'dan ki ola bir nazar	
Düşleri aĥvâlini işlâh ider	
‘Âlem-i rü'yâ ile irşâd olur	
Hâdişe-i ğuşşadan âzâd olur	(GE: 1828-1829)

Dinî emirlere uygun bir hayat yaşayan kişilerin rüyaları da hayatları gibi anlamlıdır. Onlar rüyalarında adeta gökteki yıldızlarla seyahat ederler:

Şâlih olanlar eyü düşler görür
Gökdeki seyyâreler ile yürür (GE: 1831)

Kişilerin rüyaları, onların sahip oldukları ahlâkî özelliklere göre şekillenir. İyi insanlar güzel rüyalar, kötü insanlar kötü rüyalar görür. Yahyâ bu konuda, “*Güzel ahlâk sahibiy- sen bu, sana rüyanda gösterilir. Taş gibi katı olan isyankârdaki kötü özellikler rüyasında manasız ve boş şeyler olarak karşısına çıkar*” der:

Hulk-i hasen sende ki izhâr olur
Düşüne girer saña ezhâr olur
‘Âşî-yi kıâşide olan bed-şifât
‘Âlem-i ma‘nâda olur mühmelât (GE: 1836-1837)

Sûfîler, gördükleri rüyalardan aldıkları haberlere göre hayatlarını düzenler:

Şûfî ider düşlerini imtihân
Şehr-i vücûdına olur pâsbân (GE: 1840)

Rüya tabiriyle ilgili bazı örnekler veren Yahyâ, bu örnekleri hikâyeler şeklinde düzenler. İlk üç hikâyede hikâye kişisi olarak Sa‘dî-i Şirâzî’yi seçen şâir, kendisine gelenlerin rüyalarını tabir eder. Yaz mevsiminde Sa‘dî’ye gelen bir adam, ona geceleyin gördüğü rüyasını anlatır. Adam, rüyasında bir meyve ağacının, kendisine meyve verdiğini görmüştür. Adamı dinleyen Sa‘dî, onun yüksek bir devlet hizmetine getirileceğini müjdelir:

Şeyh buyurdu didi kim pâdşâh
Eyleyiserdür seni bir ehl-i câh
Manşib-ı ‘âlıden ola fâ’ide
Begler ağalar saña ta‘zîm ide (GE: 1849-1850)

Bu hikâyedeki adam, kısa bir sürede mîr livâ mertebesine yükselir. Rüya yorumlayan Yahyâ, ağacın padişaha, dallarının bey ve ağalara işaret ettiğini söyler. Meyveli ağacın eğilerek meyve vermesi yüksek yerden nasiplenmeye, rüyanın yaz mevsiminde görülmesi de arzusuna nail olacağına delalet eder:

Hey’et-i şâhân şecer-i müntehâ
Şâhları begler ağalar aña

Nî‘ met ile ol şecer-i mîvedâr

Çıldı tevâzu‘ tarafın âşikâr

Böyle dimekdür ki aña ‘an-çarîb

Manşıbı olur yüce yirden naşîb

Mîve zamâni anı iş‘âr ider

Kim viriser şâh-ı murâdı şemer

(GE: 1853-1856)

İkinci hikâyedeki rüya, sonbahar mevsiminde görülür. Bir kişi Sa‘dî’ye gelerek rüyasını anlatır. Rüyasında uzun bir ağacın kendisine meyve verdiğini görmüştür. Sa‘dî, adamın yakın bir zamanda hasta olacağını söyler. Adam, Sa‘dî’nin söylediği gibi kısa bir sürede hasta düşer ve günlerce hastalık acısı çeker:

Vâkı‘a issine didi şeyh o dem

Çaste olursın bu yakında dedem

Çaste olup oldu vücûdı za‘îf

Sâye gibi yatdı nice gün harîf

(GE: 1863-1864)

Rüyayı yorumlamaya başlayan şâir, sonbahar mevsiminin beden zayıflığına ve sıkıntıya, yaprakların sararıp solmasının da hastalığa işaret ettiğini söyler:

Faşl-ı hazân za‘f-ı bedenden nişân

Mîvesi derd ü elem-i bî-emân

Dalın uzatduğı dıraht-ı bülend

Dest-i hazân şaldı dimekdür kemend

Berg-i hazân hem şararur hem düşer

Çastelüğinden virür anuñ haber

(GE: 1869-1871)

Üçüncü hikâyedeki rüya kış mevsiminde görülür. Sa‘dî’ye gelen bir adam, rüyasında uzun bir ağacın kendisine dalını uzattığını, kendisinin de daldaki meyvelerden yediğini görmüştür. Sa‘dî, adamın hapse düşeceğini haber verir. Adam, kısa bir süre içinde sarhoş bir hâldeyken yakalanır. Çok fazla hırpalandıktan sonra hapse atılır:

Mey gibi tuta seni ba‘zî ‘avân

Bildiriser çaddüni çâdî olan

Bir gice mestâne tutuldu harîf

Çarb-ı ‘aşâdan teni oldu za‘îf

Ḥaylice ta' zîr-i belîğ itdiler

Zillet ile ḥapse alup gitdiler

(GE: 1882-1884)

Hikâyenin ardından rüyayı yorumlamaya başlayan şâir, kış mevsiminin kötü hadiselerle; ağacın iki dalının da adamın cezalandırılmasına işaret ettiğini söyler:

Faşl-ı şitâ ma' nâ yüzinde meger

Virdi bürüdet tarafından ḥaber

Bârid olur mîvesi her bâridüñ

Mazharıdur ḥâdişe-i fâsidüñ

Âlet-i ta' zîr ol iki budağ

Başına toğındı 'ale'l-ittifâğ

Şeyhe ki ḥalkuñ sözi taqrîr olur

Mertebesine göre ta' bir olur

(GE: 1885-1888)

Şâir anlattığı bir temsilde İbrâhîm peygamberin, rüyasında oğlu İsmâ'il'i kurban etme emri alması üzerine değerlendirme yapar. Yahyâ, bu sözde çok incelikler olduğunu düşünür. Bu söz, dünyayla bağları koparma isteğidir:

Oğluñı göz göre fedâ kııl dimek

Neydüginüñ remzini bilmek gerek

Belki bu söz böyle dimekdür aña

Olma şaşkın muhteliṭ-ı mâ-sivâ

(GE: 1896-1897))

Rüya tabiriyle ilgili kaleme alınan dördüncü hikâyenin merkezinde Yûsuf peygamber bulunur. O, zindandayken mahkûmların rüyalarını tabir eder. Bu sırada padişaha yakınlığıyla bilinen iki köle zindana düşer. Bu kölelerden biri rüyasında şarap sıktığını, her tarafının şarapla dolduğunu; diğeri de başına bıraktığı ekmeği kuşların yediğini görür. Onların gördüğü rüyayı yorumlayan Yûsuf peygamber, şarap sıkanın zindandan kurtularak yüksek bir mevkiye çıkacağını, diğerin de öleceğini söyler:

Ḥamr şıkana didi kim 'anḫarîb

Manşıb-ı 'âlî saña olur naşîb

Nânını kuşlar yiyene ol maḥal

Didi düşüñ oldı beşîr-i ecel

(GE: 1920-1921)

Konuyla ilgili beşinci hikâye, Şeyh Vefâ'nın mürdlerinden birinin gördüğü rüya üzerine kurulur. Mürd, rüyasında şeyhinin elini öptüğünü, şeyhin de kendisine dua ettiğini görür. Şeyh Vefâ, yukarıda sözü edilen mürdini gururdan kurtarmak için ona, kendisini rüyada görmesinin önemini olmadığını anlatmaya çalışır:

Şeyh didi bu baķar u bu ħimār
 Bizi görür bizi bilir āşikār
 Eylese yüz şeyh yüzine nazar
 Ādem olur Şanma ħimār u baķar
 Bu baķar ile bu ħimār-ı denī
 Görmedügi gördügi birdür beni (GE: 1937-1939)

5.1.3.5. Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar

Burada toplumsal birer problem olan hırsızlık, fuhuş ve sahte şeyhlerin eleştirisi; bunun yanı sıra giyim, yemek ve bazı adetler üzerinde durulacaktır.

Mesnevîde, toplumsal bir problem olan hırsızlıktan söz edilir. Arap hırsızlar yolda giden Şakîk-i Belhî'yi yakalayarak her şeyini alır:

Yolda ‘ Arab uğrılarını tıtdılar
 Anı ecel gibi gelüp Őoydılar
 Seyl-i belâ gibi aķın Şaldılar
 Tâ ser ü pâ mâ-melekûñ aldılar (GE: 1630-1631)

Fuhuşla ilgili değerlendirmeler yapan Yahyâ, “*Gel, zina edene zinada ortak olma. Kötü işi sakın iyi sanma. Fahişelerle birlikte olma. İnsan köpek kabından yemek yemez*” der:

Zâniye gel olma zinâda Őerîk
 Kâr-ı bedi Şanma Őaķın kâr-ı nîk (GE: 1229)
 Eyleme her fâĥiŐeye iltiyâm
 İt yalağından yimez âdem Şa‘âm (GE: 1223)

Yahyâ, kendisine şeyh görüntüsü vererek insanlardan para koparmaya çalışan riyakâr kimselerin tavırlarını eleştirir. Hile yaparak kendisini velî gibi gösteren bu kimseler, yalanları anlaşılmasın diye kâmil insanlardan uzak dururlar. Rezil insanlar bunları sürekli ziyaret eder. Bu kişiler devamlı virdle meşgul olarak cehaletini gizler. Sûflerin çoğu câhil oldu-

ğundan, bunlar bir yolunu bularak birilerini kandırırlar. Bu kişileri kullanarak şöhret kazanırlar. Beylerin paşaların yanına uğramayan bu tarz kişiler, insanların ihsân edeceği zamanı bildiklerinden ancak bu bey ve paşalar hasta olduklarında onları görmeye giderler. Vardıklarında hastanın baş ucunda oturup dualar ederler. Yataktaki hasta, şeyh görünümündeki bu kişilere can u gönülden ihsânlar ederek onları gönderir. Bu sahtekârlar, hasta vefat ettiğinde ölüsüne giderek mal toplarlar. Tabutun yanında yürüyerek ölünün kabrine kadar giderler. Bu şekilde hakikat gösterisinde bulunurlar. Yüksek rütbedekilerin ölüsü de dirisi de bunların geçinme yeridir:

Ĥile ile adı velîye çıkar

Aña edānî vü erāzil aķar

Kāmil olanlardan ider iĥtirāz

Söylemez itmez aña ifşā-yı rāz

Söylese zirā tıyulur ‘illeti

‘İleti tıyulsa gelür zilleti

Ĥınmaduđı cehlini eyler nihān

Virdine meşğül olur ol nā-gehān

Şūfilerinüñ çođı nā-dān olur

Bilmeyeni aldamaķ āsān olur

Neyler ise eyler ider bir fesād

Bir niçe nādāna virür i‘tikād

Başına ĥalk üşmek için her zamān

Ālet-i hengāme olur eblehān

Başına dīvāne gibi ĥalk üşer

Ĥalka temāşā olur ol bī-hüner

Beglere paşalara varmaz geçer

Ĥaste iken görmege vara meger

Başın oķur varsa du‘ālar kıılır

Ādemün ihsānı zamānın bilür

Şeyhi yatan ĥaste dil ü cān ile

Gönderür in‘ām ile ihsān ile

Eyler ise aķirete irtihāl

Meyyitine varur ider celb-i māl

abrine t b t  yanınca gider
 Ya' ni ki izh r-ı haıat ider
 Beglere paalara irer eli
  l si dirisi olur me'keli

(GE: 1330-1343)

C miye giden g n hk r kimseleri giydikleri kıyafetler dolayısıyla eletiren Yahy , d nemin giyim k lt r ne kısmen değinir. Sırmalı kumatan elbise ve kırmızı atlas kumatan yapılmı kaftan giyen bu kiilerden oyle s z eder:

Hep giyin r c me-i mir nesin
 D g ne bayrama gider anasın
 G n gibi altunlular ile y r r
 C me-i zer-beftini yire s r r
 Kibr-i nih nını ider aik r
 ahnur ol anki zen-i ive-k r
 Kimi giyer kırmızı atlas ab 
 H n-ı han zire batar g yiy 
  te olur sana Firengi um 
 Halka ider c rm ni maerde fa

(GE: 1472-1475)

(GE: 1480)

eyhe m r d olmak iin onun ziyaretine giden Ali'nin ona helva g t rmesinden, o d nemde ziyaretlere tatlıyla gidildiği anlaılır. Aynı zamanda tatlı olarak baklavadan da s z edilir:

eyh su'al eyledi tekr r aa
 Didi ki helv  m  getird n baa
 Balava buğr  ile mab l d r
 L tu esiri boğazı uludur

(GE: 1353)

(GE: 1616)

 l lerin ardından helva yaparak dağıtma  deti on altıncı y zyılda da icra edilir. S filerin doyumsuzluğunu eletiren Yahy , bu  zelliklerini  l  helvası dağıtıldığında da s rd rmelerini, “*O akılsız, bir  l  helvasına rastlasa doydugunu hissetmez*” diyerek yerer:

Bir  l  helv sına kim ola t 
 T yduğımı t ymaz o bi-' aql u h 

(GE: 1613)

5.1.3.6. Savaş

Mesnevîdeki savaş konulu hikâyelerden, İslâm tarihindeki savaşlarla ilgili birkaç unsur tespit edilmiştir. Bunlar saldırı, yağma, çarpışma ve savaşta kullanılan aletlerdir. Ayrıca ünlü bir komutan üzerinde de durulmuştur.

Uhud Savaşı'nın anlatıldığı hikâyede Yahyâ, “*Peygamberin askerleri, Uhud Savaşı'nda düşmana ok gibi saldırdılar*” diyerek Müslüman askerlerin düşmana nasıl saldırdıklarını yansıtır:

Uhud gâzâsında cünüd-ı nebî
Düşmene koyuldu bular ok gibi (GE: 1488)

Bu savaşta düşmanları dağıttığını düşünen Müslüman askerler, yağmaya başlar. Hile yaparak geri dönen düşmanlar büyük zayiata sebep olur:

Yağmaya tağılmış iken mü'minîn
Döndü hücum eyledi a' dâ-yı dîn
Hile vü âl ile kıtâl itdiler
Şiddet ile ceng ü cidâl itdiler (GE: 1496-1497)

Mesnevîde savaş aleti olarak hançer, mızrak, ok, demir siper ve zırh gibi aletlerden söz edilir:

Hançer ile nîze vü tîr-i sipâh
Çıkmağ için rûha açarlardı râh (GE: 1495)
Gâzîlerün şanki tutulmuş kamer
Var idi kholında demürden siper (GE: 1490)
Her kelime egnine şalmış girih
Merd-i mübâriz gibi giymiş zırh (GE: 13)

Hiz. Ömer'in komutanlarından Sâriye, “*Düşmana büyük bir ordu gönderdi. O ordunun kumandanı Sâriye idi*” anlamındaki beyitte, hikâyeye kişisi olarak mesnevîye dâhil olur:

Düşmene gönderdi bir ulu çeri
Sâriye idi o çerinün seri (GE: 2714)

5.1.3.7. Mûsikî

Mesnevîde birkaç mûsikî aletinden de söz edilir. Bunlar tef, telli tambur, ney, davul ve dümbelektir.

Yahyâ, mûsikî aletlerine karşı sergilediği olumsuz tutumu burada da devam ettirir. “Yürü tef gibi paraya atlama. Şiddete çok meyletme. Ardını dönerek telli tambur gibi çalınan o eşeğin ra gibi binicisi olma. Davul ve dümbeleğin karınlarının büyük olması, başlarına belâ oldu” der:

Pāraya atlama yūri def gibi	
Şiddete meyl itme muzā‘af gibi	(GE: 974)
Rā gibi olma o ḥaruñ rākibi	
Çalına ardın döne şeštā gibi	(GE: 1215)
Ṭabl u naqqāre ki qarın şaldılar	
Başına ğavġāyı şatun aldılar	(GE: 1579)

Yahyâ, diğer mûsikî aletlerine karşı sergilediği olumsuz tutumu neyden bahsederken sürdürmez. Yiyip içmeye düşkün kilolu kimseleri eleştiren Yahyâ, vücûdun yemekle değil marifetu’llâh manalarıyla dolması gerektiğini düşünür. Neyden güzel ses çıkmasını, neyin içinin boş olmasına bağlar:

İçi boş olmasa neyūñ dā‘imā	
Virmez idi illere dil-keş şadā	(GE: 1597)

5.1.3.8. Müstensihle İlgili Değerlendirme

Şâir mesnevî sonlarında müstensihle ilgili yaptığı değerlendirmeleri bu mesnevînin son bölümünde de yapar. Yahyâ, kâtibin iyisini hayırla anarken kötüsünden dert yanar. Ayrıca bu mesnevîyle hamsesini tamamladığını da belirtir.

Eserini güzelce yazan kâtibi övgüyle anan şâir, ona rahmet talebinde bulunur. Güzel yazısıyla şöhret kazanan kâtip insana coşku verir. İşini büyük bir özenle yapan bu kâtibin yazısı, sadece maneviyatı güçlü kişilerce anlaşılabilir. Câhil kimseler bu yazıdaki incelikleri anlayamazlar:

Rahmet o ḥattāta ki üstād ola	
Anuñ ile nazmumuz ābād ola	

Hüs-n-i hattından ola bu meşnevî
 Sünbül-i sūrî vü gül-i ma'nevî
 Hatt-ı şerîfi ola bî-iştibâh
 Şâhid-i ma'nâya niķâb-ı siyâh
 Zâtına vire ķalemi iştihâr
 Şîr-i Hudâ'ya nitekim Zülfeķâr
 Beytini luţf ile yaza dil-güşâ
 Şanki fenâdan açâ uça hümâ
 Çıkması âsân ola ehl-i dile
 Sebze gibi pertev-i hürşîd ile
 'Âlem-i envârda şankim sürüş
 Harflerinden gele insâna cüş
 Her elifini o şîfâtı cemâl
 Eyleye ķandîl-i kemâle fetîl
 Dâl-ı sa'îdi vire ķalbe sürür
 Rây-ı şerîfini ide 'ayn-ı nûr
 'Aynı tevâzu' da ola dâ'imâ
 Râh-ı Hudâ'da nitekim evliyâ
 Mîmi cemâl issi gibi her zamân
 'Âmme-i nâsa vire tâze cân

(GE: 2888-2898)

Yahyâ bilgisiz kâtipten şikâyet eder. Câhil kâtibin yazıları, harap olmuş bir bahçeyi andırır. Harfleri düzgün yazamaz. Yanlışları doğrusundan daha fazladır. Çirkin yazısıyla eseri bozan bu kişinin yazdıklarından bir şey anlaşılmaz:

Hey ne belâdur bu ki bir bed-liķâ
 Yazıya ölçümlene nâ-dân ola
 Yazmağa başladuğı gibi hemân
 Anuñ elinden ķalem ide fiġân
 Yazduğı hatt bāġ-ı harâba döne
 Noķtaları anda ġurâba döne
 Âdeme ġüyâ ki sevâd-ı ġünâh
 Yazıları ola belâ-yı siyâh
 Yazıda beytinde anuñ bir me'âl
 Çıkmağa medyün ile mücrim-mişâl

Şarşar-ı dest-i elemler bî-gümân

Beyte ola zelzele-i bî-emân

Her kelime niteki harçeng-i Nîl

Gör ne nâ-sâz u haķır ü zelîl

Yazduğı egri *elifi* fi'l-meşel

Lâma döne vire kelâma hâlel

Yañlışı çok câhil-i muţlak gibi

Hâleti yok zengî-i aħmak gibi

Cîmi ola cehl-i vücûdına dâl

Mîmi dağı âyine-i pür-melâl

Fethasını yaza velî nâ-sezâ

Her ser-i mazlûma ola bir aşâ

Kesreleri kolu kırılmış nihâl

Gülşen-i te'lîfe vire ihtilâl

(GE: 2899-2910)

Eserinin hamsenin beşinci mesnevîsi olduğunu belirten Yahyâ, bu mesnevîyi tamamladığında çok ihtiyar olduğunu ifade eder:

Ėadre irüp niteki mâh-ı şıyâm

Ėamsemi noķşân ile kıldum tamâm

Nażm olur iken bu kitâb-ı laţîf

Olmış idüm pîr-i za'îf u naħîf

(GE: 2846-2847)

Bu mesnevîde müstensihle ilgili değerlendirmelerin yanı sıra şâirin tasavvuf eğitimiyle ilgili yorumlarını da görmek mümkündür. Yahyâ, mesnevîsini insanları eğitme düşüncesiyle kaleme alır. Bu eğitimin tasavvuf yoluyla gerçekleşebileceğine inanır. Tarîkate girdikten sonra bunun çok faydalarını gören şâir, seyr ü sülûk esnasında gördüklerini diğer insanlarla paylaşmak ister:

Oldı murâdum ki sülûkum diyem

Gördüğümü bildüğümü söyleyem

Tâ ki bile her kişi 'ayne'l-yaķîn

Niçe imiş mertebe-i sâlikîn

Şûfîlerüñ vecd ile hâlâtını

Vaħdetini keşf u kerâmâtını

Añlamayan ‘aşıka tefhîm idem

Ahşen-i tedbîr ile ta‘lîm idem

(GE: 691-694)

Allâh’a ulaşmanın, sıkıntılara göğüs germekle mümkün olacağına idrakinde olan Yahyâ, okuyucuya zorlukları sevdirmek ister. Tasavvuf, bütün manevî güzelliklerinin yanı sıra bir yönüyle dert çekmeyi göze alabilmektir. Peygamberler, sıkıntılara katlanarak Allâh’a ulaşmışlardır. Allâh’a ulaşmaya vasıta olan hac ibâdetinin yerine getirilmesinde de birçok güçlükler vardır:

Derd ü belâ çekmek ile dâ’imâ

Açdı bize Hâk yolunı enbiyâ

(GE: 1671)

Ka‘besi yolında meşakkât kodi

Râh-ı şafâsında şu‘ûbet kodi

(GE: 1674)

Yahyâ; yazılan kitapta az ve öz söz söylenmesi, yazılanların da Allâh’ın rızasına uygun ve insanlığa faydalı olması gerektiğini ifade eder. O, bu ifadeleriyle sanat için değil, toplum için yazan bir şâir olduğunu gösterir:

Nazm-ı kitâb az gerek öz gerek

Hâk’a yarar halka yarar söz gerek

(GE: 2858)

Bütün bunlarla beraber Yahyâ, okuyucuda farkındalık oluşturmak ister. Şâir, okuyucuya hayat ve hadiseler üzerinde zihinsel egzersizler yapmaya teşvik eder. Yüce arşın ötesinde neler olduğu, insanın bu dünyaya neden geldiği, ölümle rûhun nereye gittiği sorularına yanıt arar:

Dâ’ire-i ‘arşdan öte ne var

Var olanı gel yûri var aña var

(GE: 1686)

Biz niye geldük bu cihâna ‘aceb

Gelmege dünyâyâ ne oldı sebeb

(GE: 1690)

‘Ömri bahârına irişse hâzân

Çanda gider bülbül-i ten-âşiyân

(GE: 1693)

Şâir, dolunayın hilale nasıl dönüştüğü, gecenin gelmesiyle günün coşkusunun kaybolmasındaki sırrın ne olduğu ve şiddetli rüzgârlara maruz kalan bulutlarda suyun nasıl barındığı gibi cevap bekleyen birçok soruyu okuyucuya yöneltir:

Döne döne bu felek-i pür-melâl	
Bedr-i tamâmı nice eyler hilâl	(GE: 1698)
Çanda gider târ-ı şeb şevk-i rûz	
Neyle bilinür bu rumûz-ı künûz	(GE: 1700)
Şiddet-i bād ile iderken şitâb	
Yağmuru nice tutabilür şehâb	(GE: 1704)
‘İbretümün ‘aynı ile gâh gâh	
Göklerüme eylemez idi nigâh	(GE: 1725)

5.1.4. Gülşen-i Envâr’ın Dil ve Üslûp İncelemesi

Burada mesnevînin başlıklarında, giriş ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümlerde tercih edilen dil özellikleri, kullanılan tamlamalar, Eski Anadolu Türkçesine ait ekler ve kelimeler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ve Farsça ibareler, edebî sanatlar ve örnekleme tekniği üzerinde durulacaktır.

Eserinin tercüme olmadığını söyleyen Yahyâ, dindar şâirlerin başkalarından mana çalmayacağını ifade eder. Şâir, hırsızların yolundan giderek başkasının eserini tercüme edenlere gücenir. Sonu gelen haramînin, müflis olanlardan mal topladığını düşünür. Kendisi bu haramîlere uymamış, kimsenin malını çalmamıştır. Dine bağlı şâirleri deniz gibi gören Yahyâ, onların kimsenin cevherine tamah etmeyeceklerini söyler:

Ter düşerin tercüme idenlere	
Uğrılaruñ yolına gidenlere	
Gelse harâmîye nişân-ı zevâl	
Müflis olanlardan ider celb-i mâl	
Ben bu harâmîlere hiç uymadum	
Cimrilerün eskilerin şoymadum	
Bahre döner şâ‘ir-i ehl-i vera‘	
Gevherine kimsenün itmez çama‘	(GE: 2880-2883)

Şâir, gerek başlıklarda gerek giriş kısmında gerekse asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde anlaşılır bir dil kullanmıştır. Giriş kısmında kullanılan dilin, asıl hikâyenin anlatıldığı bölüme oranla daha şâirane olduğu görülmektedir. Şâir, bu bölümde sıkça benzetmelere başvurmuş ve bolca teşbîh sanatı yapmıştır. Mesnevîsini tasavvufu anlatma gayesiyle kalem alan Yahyâ, sanat gösterisinde bulunmaktan ziyade anlaşılabilirliği öne çıkarmıştır. Bu

yüzden Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunlukta olduğu girift tamlamalara yer vermemiştir. Şâir, diğer dört mesnevîsinde olduğu gibi burada da ikili Farsça tamlamalardan sıkça faydalanmıştır. Yahyâ, anlaşılabilirliği öne çıkarmakla birlikte zaman zaman yer verdiği Arapça beyitlerle eserini zenginleştirmiştir.

Mesnevî, konuşma havasına yakın, samîmî bir üslûpla kaleme alınmıştır. “*Hey medet, Allâh medet kullarına yardımını dayanak yap. Yazık ona ki makamını bilmedi. Yüksek mevkiinin değerini anlamadı*” anlamındaki beyitler buna örnektir:

Hey meded Allâh meded hey meded
Kullaruña ‘avnuñi eyle sened (GE: 1055)

Vay aña kim ‘uzletini bilmedi
Devletinüñ kıymetini bilmedi (GE: 265)

Mesnevîde günümüzde kullanılmayan Türkçe kelimelere de yer verilmiştir. Süslenmek, giyinip kuşanmak anlamlarına gelen “*tonanmak*” (Dilçin, 1983: 210) kelimesine, “*Ey hakîkatte çıplak olan kişi beriye gel, böyle giyinip kuşanmak sana zarar verir*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Gel beri ey ma‘nâda ‘uryân olan
Böyle tonanmağ saña eyler ziyân (GE: 1478)

Karanlık anlamına gelen “*ķarañu*” (Dilçin, 1983: 127) kelimesine, “*Aşktan kaynaklı coşkusu olan yüksek nazarlı kişi, karanlık gönüllüleri aydınlatır*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Şevki olan merdüm-i ‘âlî nazar
Göñli ķarañuları pür-nür ider (GE: 1746)

Mesnevîde Eski Anadolu Türkçesi eklerinden -iser ekinin kullanılmasıyla oluşturulmuş kelimelere de yer verilmiştir. “*Muhafızlar seni yakalayacak ve kadı sana haddini bildirecek*” anlamındaki beyit bu ekin örneklerindedir:

Mey gibi tuta seni ba‘zî ‘avân
Bildiriser ģaddüñi ķađı olan (GE: 1882)

Diğer dört mesnevîde olduğu gibi şâir, burada da atasözü ve deyimlere yer vermiştir ancak diğerlerine oranla bu mesnevîde bu kullanımların oranı oldukça azdır. “*Son pişman-*

lık fayda vermez” atasözüne, “*Son pişmanlığın, hazan yaprağı gibi perişanlığın faydası olmaz*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Aşşısı yok sonra peşimānlığıñ
Berg-i hāzān gibi perīşānlığıñ (GE: 403)

“*Açık boğaz aç kalmaz*” atasözüne, “*Sabret, açık boğaz aç kalmaz. İhtiyaç elemi ni, başkalarına bildirme*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Şabr ideğör kalmaz açık boğaz aç
Eyleme ‘ arz-ı elem-i ihtiyāc (GE: 2166)

“*El üstünde tutmak*” deyimine, “*Hâlden anlayanlar amellere engel olan şeyleri el üstünde tutmazlar*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Māni‘ -i a‘ māl olanı ehl-i hāl
Tutmaz el üstüne ider pāymāl (GE: 903)

“*Kan ağlamak*” deyimine, “*Her zaman döke saça içerdi. Kadeh, onun elinden kan ağlardı*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Döke saça içer idi her zamān
Anuñ elinden kadeh ağlardı kan (GE: 991)

Mesnevîdeki âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ve Farsça ibareler şâirin üslûbunu belirleyen önemli dil unsurlarındandır. “*Hâlden anlayanlar yeşil ağaçtan çıkan ateş gibi olan kırmızı bayrağını sevdi*” (Kuran 80/36) anlamındaki beyitte Yâsin sûresine telmîh vardır:

Sevdi kızıl sancağını ehl-i hāl
Şol şecerü’l-ağdāri nāren-mişāl (GE: 631)

“*Uyku ölümün kardeşidir*” hadîs-i şerîfine, “*Peygamber uykuya ölümün kardeşidir demiştir. Ölümün kardeşini, çocuk gibi sevme*” anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Hû‘ābe aḥü’l-mevt dimişdür nebî
Sevme aḥü’l-mevti mişāl-i şabî (GE: 2436)

Mesnevîde yer yer Arapça beyitlere de rastlanır. Yahyâ’nın Arapça ifade ettiği, “*Rûh, onların çiçeklerini ganimet bilir. Gönül onların nûrlarından istifade eder*” anlamındaki beyit şöyledir:

Yağtenimü'r-rūhu bi-ezhārihim
Yentefi' u'l albu bi-envārihim (GE: 770)

Şâirin, mesnevîde özellikle giriş bölümünde çok sayıda teşbîh sanatı kullandığı görülmektedir. Bu benzetmelerle ilgili örnek beyitler aşağıdadır:

Zihni güşāde nitekim āftāb
Ma' rifetüñ kâni mişāl-i kitāb (GE: 598)

Kîse gibidür bu vücūd-ı ricāl
'İlm ü hüner 'aynı ile genc ü māl (GE: 1197)

Anda ki yok nad-i şalāh u 'amel
Oldı tehî kîse gibi mübtezel (GE: 1199)

Şevksüz ādem arañu hñanedür
Zāhiri vü bāını vîrānedür (GE: 1204)

Cām-ı tehî gibi ten-i tāgiyān
alīb-ı bî -rūh gibidür hemān (GE: 1205)

Telmîh şâirin sıkça kullandığı sanatlardandır. Telmîh örneklerinin büyük çoğunluğunu, ünlü kişilerin yaşadıkları olaylara yapılan göndermeler oluşturur. Örneğin, İmam Züfer ve İmam Ebû Yûsuf, hocaları İmam Ebû Hanîfe'yi ortalarına alarak yürürler. İmam Züfer, İmam Ebû Hanîfe'nin aralarında çok kısa kaldığını fark eder. “İmamımız aramızda lenâ'nın (لنا) *nunu gibidir*” anlamına gelen, “İmâmunâ beynenâ ke-nûni lenâ” sözünü söyler. İmam Ebû Hanîfe de onlara, “Ben aranızda olmasam siz de lâ (لا) *olurdunuz*” yani yok olup bir işe yaramazdınız anlamına gelen, “lev lem ekün beyneküm le-küntüm lâ” sözünü söyleyerek cevap verir (Çeçen, 2010: 96). Yahyâ, ‘Lenâ’ *nunu gibi insanlar arasındaki üstünlük farkını kaldırandır. ‘mâ’ ile ‘lâ’ harflerinin noktelerini iyi bilendir*” diyerek bu hadiseye telmîhte bulunur:

Nāşih-i tafđil ke-nûn-i lenā
Nükte-şinās-ı haber-i mā u lâ (GE: 731)

Yahyâ, eserinde aydınlık karanlık, baş son, acı tatlı gibi karşıtlıklara yer vermiş ve tezâd sanatını başarılı bir şekilde kullanmıştır:

'İşkı gönül hñanesinüñ şevkidür
Derdi devādür elemi zevkidür (GE: 260)

Evveli yok āhiri bî-intihā	
Evvel ü āhir o dūrür dā'imā	(GE: 215)
Ṭatlu şular bahre arışsa eger	
Acı olur zev u řafāsi gider	(GE: 891)

Yahyā, gözlem yeteneği olduka güçlü bir şairdir. Diğer dört mesnevīde olduğu gibi burada da tabiatı gözlemlemiş, edindiği gözlemleri eserine etkili bir şekilde yansıtmıştır:

Dişlerümi dökdi hevā-yı fenā	
Niteki bādem ıçegini řabā	(GE: 2856)
Göklere bir demde irişdi hemān	
Ṭađlara mānend-i řadā-yı ezān	(GE: 552)
Yel gibi eřhāřı yasavulları	
Berg-i ĥazān gibi sürerler geri	(GE: 1087)
Mü'min olan ĥuře-i ĥurma-miřāl	
Müttefi olmağ ile bulur kemāl	(GE: 1756)

5.1.5. Gülşen-i Envār'ın Bölümleri ve Özetleri

Gülřen-i Envār da diğer mesnevīler gibi genel hatlarıyla mukaddime, asıl hikāye ve hātimedden oluşur. Eserin girişinde sırayla üç besmele, üç tevhīd, üç münācāt, biri mi'rāciye şeklinde düzenlenmiş üç na't, Kanūnī Sultān Süleymān'a övgü, eserin yazılış sebebi, Muhammed Dede'ye övgü ve kitap sahibinin özrüne yer verilmiştir. Asıl hikāyenin anlatıldığı bölüm dört fasıl, evliyānın sınıflandırılması ve evliyānın mertebeleri şeklinde düzenlenmiştir. Bu bölümler hikāye, temsīl ve tenbīhlerle zenginleştirilmiştir. Eser seksen beyitlik hātimeyle tamamlanmıştır.

5.1.5.1. Birinci Besmele²³⁸

Yahyā Bey, *Gülşen-i Envār*'a besmelenin vasıflarını anlatarak başlar. İlk elli iki beyti birinci besmeleye ayırır. Besmele, marifetin kaynağı olup onun harfleri Allāh'ı bilen birer ālimdir. Bu harfler yüce ālemlerde ilāhī sırlara kulak verip ilāhī manalara tercüman olmuşlardır. Allāh'ı tanıyarak ona yakın olunacağını belirten Yahyā, besmeledeki harflerin bir-

²³⁸ Başlık: “**Vaşf-ı evvel u bi'smi'llāh**” (GE: s. 703)

likteliklerini, birçok Anadolu âliminin bir araya gelerek ilim üzerine konuşmalarına benzer.

Besmele, cin ve perileri ortadan kaldıran kahraman bir asker gibidir. Kişi maddî manevî onun koruması altındadır. Hz. Muhammed ümmete, besmele de satırlara imâmdir. Her şeye onunla başlamak gerekir. İnsan, besmeleyle Allâh'a bağlanır ve ona ihtiyacını bildirir.

Şâir, bismelenin harf ve hareketlerinden faydalanarak birtakım benzetmeler yapar. Mesela; bütün ilimler “bâ”da toplanmış, Allâh onu okyanusa akan nehirler gibi marifet kafilesine kılavuz yapmıştır. “Medd”i yol göstericisi Allâh olan güzel bir yol ve insanı aşkla Allâh'a çeken kemend gibidir. Bismelenin “mîm”i sonsuzluk dağına, “medd”i oradan akan akarsuya, “hâ”sı cömertlik kapısının halkasına, “râ”ları vecde varıp düşen birer sâlike, “nûn”u Kevser ile dolu bir kadehe, “nokta”sı Kâbe’de yüz sürülen Hacerü’l-esved’e benzer.

5.1.5.2. İkinci Besmele²³⁹

Bu bölüm mesnevînin 53-91. beyitleri arasındadır. Besmele, Kur’an’ın gül bahçesindeki servi gibidir. Sidre’ye benzeyen bismelenin başı, manada yedi kat göğü aşar, her budığında hu meyveleri biter, her tarafından hu nehirleri çıkar, ilim ve kemâl cevheri olan meyveleri itikadı sağlam kimselerin gönüllerini besler. Her yerde önce o görünür, içi manevî kokularla doludur. Besmele gönle tercüman olur, kendisine bağlanan kişiyi sıkı sıkı tutar ve ona saadet bahşeder. Kendisiyle Allâh'a bağlananları yüksek mertebelere çıkarır.

Şâir, bismelenin harf ve hareketlerinin güzelliğini anlatabilmek için çeşitli benzetmelerden faydalanır. Mesela “nokta”larını yıldızlara, “ra”larını yeni aya, “nun”unu nûra, “mim”lerini amber kokulu miske benzetir.

5.1.5.3. Üçüncü Besmele²⁴⁰

Eserin 92- 123. beyitleri arasında üçüncü bir besmele manzumesi yer alır. Bu bölüme de besmeleyle başlayan şâir, onu Kur’an-ı Kerîm’in gül bahçesinin sümbülüne benzetir. Besmele, iki yanından iki ırmak akan bir cennet bahçesidir. Aynı zamanda o, etrafı bağlar ve bahçelerle süslendirilmiş büyük bir şehir gibidir. Şâir, besmeleyi cennetin üzüm salkı-

²³⁹ Başlık: “**Vaşf-ı şâni**” (GE: s. 708)

²⁴⁰ Başlık: “**Vaşf-ı şâliş**” (GE: s. 712)

mına benzetir. Besmele, kalplerin şifasıdır. Tûbâ ağacının gölgesi gibi olan besmelede celâl ve cemâl tecellîleri görünür. O, bütün karanlıkları aydınlatan bir ışıktır, sancak gibi heybetlidir, insanın uçması için kol ve kanattır.

Şâir, bismelenin harf ve hareketleri üzerine çeşitli benzetmeler yapar. Mesela, “ba”sını sonsuzluk âleminin başına, “medd”ini haddini bilmeyenleri cezalandıran peygamber esasına, “nokta”larını kemâl denizinin cevherine, “cezm”lerini tesbîh tanelerine benzetir.

5.1.5.4. Birinci Tevhîd²⁴¹

Mesnevînin 124- 194. beyitleri arası, birinci tevhîde ayrılmıştır. Allâh, âlemi ve insanı yoktan yaratmıştır. Hiçbir şey yokken Allâh vardır. Allâh, insan bedenini tılsımlı bir şekilde yaratmıştır. İnsana ilâhî sırları keşfedecek kabiliyetler vermiştir. Allâh insanı, kendini tanıttırıp sevdirmek ve kendine ibadet ettirmek için yaratmıştır.

Her şeyden önce Hz. Muhammed’in nûru yaratılmıştır. Levh-i Mahfûz’da her şey kaydedilmiştir. Dokuz kat gök yıldızlarla süslenmiş, yeryüzü dağlarla doldurulmuş ve âlemler yaratılmıştır. Allâh’ın emriyle her şey, Hz. Âdem’e secde etmiş fakat şeytân etmemiştir. Bu yüzden Allâh’ın huzurundan kovulmuştur. Bu kâinatı yoktan var eden kudret sahibi Allâh, kıyametle onu tekrar yok etmeye muktedirdir.

İnsan ömrünün hızla tükendiğine dikkat çeken şâir, hayatı Allâh’ın rızası dairesinde yaşamayı telkin eder. Çünkü kıyametten sonra varlıklar tekrar yaratılacak, insanlar dünyadaki tercihlerine göre orada iyi ya da kötü karşılık bulacaklardır.

5.1.5.5. İkinci Tevhîd²⁴²

Mesnevînin 195- 237. beyitleri arasında ikinci tevhîde yer verilmiştir. Maneviyâtı güçlü insanlar, Allâh’ın kudretini düşündüklerinde kendilerini kaybederler. Allâh’ın cemâli, rahmetini; celâli de kudretini gösterir. Büyük küçük her şey onun haşmeti karşısında acizdir. Bütün varlıklar onun birliğine şahittir, dünya yokken de o vardır, onun birliği ve kudreti açıklanmaya ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır. Kullarının hepsine iyi kötü ayrımı yapmadan ihtiyaçları olan şeyleri verir, onun ihsânının zerresi bile güneş kadar büyüktür. Saltanatı daimi, adaleti benzersizdir, rahmeti ve ihsânı celâl ve gazabından daha fazladır.

²⁴¹ Başlık: “Tevhîd-i evvel” (GE: s. 715)

²⁴² Başlık: “Tevhîd-i şâni” (GE: s. 722)

Görünen her şey Allâh'a ibâdet eder. Allâh'ın verdiği akıl cevheri sayesinde insan yeri ve göğü bilebilir, ırmaklar onun sevgisinin deliliğiyle akar, o hayretle dağlar yerinde durur, gökyüzü, güneş, ay ve insanlar onun kudretini gösterir.

İnsanı bu manalarla kâinata bakmaya davet eden Yahyâ, Allâh'ın isim ve sıfatlarının ancak bu şekilde anlaşılabilceğini düşünür. Allâh'ın bağa ansızın bahar elbisesini giydirmesi, yağmurun yağması, ağaçların meyve vermesi, kışın gelmesiyle yeşilliklerin ortadan kaybolması, karın yağmasıyla bitkilerin beyaz kefeneye bürünmesi anlamsız değildir.

5.1.5.6. Üçüncü Tevhîd²⁴³

Mesnevînin 238- 284. beyitleri arası üçüncü tevhîde ayrılmıştır. Yahyâ bu bölümde kendi şahsında diğer insanların duygularına da tercüman olur. Bu tevhîde, Allâh'a hamd ederek başlar. Allâh Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'i insanlara yol gösterici olarak göndermiştir. Dünyada geçici bir süreliğine Allâh'tan ayrı düşen âşıklar, her şeyin ondan geldiğinin idrakindedirler. Allâh'ın aşkı, ona kavuşma vesilesidir. Allâh, kendisine âşık olanın âşığıdır, kendisini talep edeni talep eder.

Şâir, Allâh'ın insanı severek yarattığını, onu yoktan var ettiğini, yardımıyla bir kulunu velâyet şahı yapabileceğini söyler. Maneviyât kaynağı olan hakîkî insan gönlünün kerâmet mahzeni olduğunu düşünür. Uzletin saadetini bilmeyen kişiye hayıflanır. İnsan çok günâhkâr olmasına rağmen Allâh bütün kullarına çok şefkat eder. İnsanı gaflet karanlığından kurtaracak olan, kişinin kendisi değil, Allâh'ın ihsânıdır.

5.1.5.7. Birinci Münâcât²⁴⁴

285-322. beyitler arasını birinci münâcâta ayıran şâir, Allâh'a yalvarır. Allâh'a sığınarak kendisini ve diğer insanları azabından korumasını ister. Kendilerini avare, çaresiz, bahtsız ve günâhkâr gören şâir, bu hâlden kurtulmak için dua eder. Kendi nefislerine ait güzel bir amellerinin olmadığını, ihsâna layık bir hâlde bulunmadıklarını fakat gönüllerinde Allâh'ın kereminin ümidini sakladıklarını söyler.

Allâh'a ibâdet etmenin saadet ve selâmet olduğuna değinen Yahyâ, insanları denize akan nehirlere benzetir ve hep birlikte Allâh'ın huzuruna geldiklerinden söz eder. Küçük karınca ile kocaman gökyüzü Allâh'ın emirlerine riayet etmekte eşittir. Allâh, yer ve gök-

²⁴³ Başlık: “Tevhîd-i şâlis” (GE: s. 726)

²⁴⁴ Başlık: “Münâcât-ı evvel” (GE: s. 731)

lerin kendisine secde ettiği kerîm sultândır. Yerde ve gökte Allâh'a ümit bağlayanlar ona dua ellerini açar. Şâirin, dua etmekteki maksadı Allâh'tan yardım istemektir. Yahyâ, ölüm anını kendisi için zevkli kılması, korkulu yollarda kendisine yoldaş olması, yüzünü göstererek çektiği acıları unutturması için Allâh'a dua eder.

5.1.5.8. İkinci Münâcât²⁴⁵

323-354. beyitler arası ikinci münâcâta ayrılmıştır. Şâir, bütün dünya yokken Allâh'ın var olduğunu, onun dilediğini yapmakta serbest olan sonsuz kudret sahibi olduğunu söyler. Dindar ve günâhkâr herkese vücûd veren Allâh'tır. Yahyâ, yaptığı ibâdetleri, Allâh için döktüğü gözyaşlarını yetersiz bulur. Gece gündüz Allâh'a yönelerek ağlayıp inleyen şâir, bütün hayatının neticesinin yüz karası olduğunu söyler. Allâh'ın rahmetinin, kereminin, merhametinin, marifet ve himmetinin isyankârlar için olduğunu belirterek ondan şefkatiyle zulmetini ortadan kaldırmasını, meşrebini marifete kabiliyetli yapmasını ister. Gönlüne Allâh aşkının yerleşmesi, onun dışındaki her şeyin gönlünden çıkması için dua eder. Nefislerine uyararak yaşayan insanlardan uzak durmayı arzular. Allâh'ın affediciliğine sığınarak onun; kendisini cehenneme atmaması, tamahkârlıktan kurtarması, hesap gününde isyanını yüzüne vurmaması, peygamber dostlarından ayrı bırakmaması için dua eder.

5.1.5.9. Üçüncü Münâcât²⁴⁶

355-396. beyitler arasındaki üçüncü münâcâta şâir, itikadı sağlam kimselerin, keşif ve kerâmet sahibi müşidlerin hâllerini anlatır. Rûhlar âlemindeki velîler Allâh'a niyaz eder. Allâh'ın cemâline müştak olan velîler kabirlerinde Allâh'a kavuşmak için sabırsızlık gösterir.

Yahyâ, isyankârların çok yaşadıkça azdığını, onlar için ölümün daha hayırlı olduğunu düşünür. Dünyada ev yapmayı delilik olarak değerlendirir. Toz toprak içinde, perişan hâlde kalan insanların ne zamana kadar çocuklar gibi toprak ile oynayacakları merak konusudur. İnsanlar, mülkün hakîkî sahibini düşünüp dünyaya ait her şeyden geçerek kurtuluşa erebilir. Avam ve havas herkes ancak bu şekilde kendini bilecektir.

Bütün ümmetin, Hz. Muhammed'in şefaatiyle kurtulmalarını talep eden şâir, Allâh'ın iyi olanlara ihsânlarda bulunmasını, kötülere de azap etmesini ister. Herkesi gaflet

²⁴⁵ Başlık: "Münâcât-ı şânî" (GE: s. 734)

²⁴⁶ Başlık: "Münâcât-ı şâliş" (GE: s. 738)

uykusundan uyandırması, âşıklarına cenneti mekân yapması, hasrette olan herkesi kendisine kavuşturması için Allâh'a dua eder. Kendi şahsı için de dua eden şâir, Allâh'ın ihsânlarına kavuşmak, cehennem yüzü görmemek, aşağı bir hâle düşmemek, Allâh'ı perdesiz bir şekilde görebilmek ister.

Tenbîh

Nefis gaflet içinde insanı oyalarken insan bir gün mutlaka ölecektir. Bu insan, gafletle hayatını geçirdiği için çok pişman olacaktır ve gözyaşı dökenecektir. Son pişmanlığın fayda vermeyeceği kanaatinde olan şâir, insanın ecel gelmeden önce tedbir alması gerektiğini belirtir.

Hikâye

İmâm-ı Şâfi zamanında biri izinsiz komşusunun buğdayını alır. Yıl sonunda aldığı buğdayı iade eder ve onunla helalleşir.

Hikâyenin mesajı alışverişlerde ihmalkârlık yapılmaması gerektiğidir. Birinden bir şey alındığında ölçülerek alınmalı ve ölçülerek ona iade edilmelidir.

İmâm-ı Şâfi zamanında yaşanan hikâyenin temeli iki komşu arasındaki ilişkiye dayanır. Hikâye hasat zamanından bir sonraki hasat zamanına kadar geçen bir yıllık süreyi kapsar. Olaylar düz ve basit bir mantıkla kurgulanmıştır.

5.1.5.10. Birinci Na't²⁴⁷

425-466. beyitler arasındaki birinci na't, Hz. Muhammed'e övgüyle başlar. Hz. Muhammed peygamberlerin vârisi, ilim ve hikmet sırlarının kaynağıdır. O, Allâh aşkına vasıta olması, şefkat, cömertlik ve adalette en ileri bulunması, insanlığın eksiklerine ve isyanına vâkıf olması yönleriyle öne çıkar. Ümmeti, bütün ümmetlerin başıdır. Hz. Muhammed, insanların en güzeli olması, doğru yolu bulanlara önderlik yapması, yeryüzündeki isyankârların zulmüne engel olması, getirdiği nûrla insanlığı aydınlatması, Hak sözünü yaşaması ve anlatması, ümmete şefaet etmesi gibi özellikleriyle övülür.

Kâinat onun nûrundan yaratılmış, şerefi dünyayla sınırlı kalmayıp bütün kâinatı kuşatmıştır. Kâinatın yaradılış sebebi olan Hz. Muhammed, peygamberlerin başlangıcı ve sonudur. Ona indirilen kitap insanlığa kurtuluş yolunu gösterir. Onun ismi anılmadan

²⁴⁷ Başlık: "Na't-ı evvel-i resûl-i Kibriyâ" (GE: s. 745)

İslâm'a girilemez. Sözlere manevî cevher, vücûdu manevî eserdir. Onun okuma yazmasını olmaması, Levh-i Mahfûz'da yazılanların onun gönlünde de yazılı olmasından kaynaklanır. Manalar gönlünde yazılı olduğundan kâğıt ve kalemle yazılana iltifat etmez.

5.1.5.11. İkinci Na't²⁴⁸

Mesnevînin 467-521. beyitleri arası ikinci na'ta ayrılmıştır. Hz. Muhammed'in doğru yolu açması, çok iyi savaşması, putları yıkması, Hristiyanlığın hükmünü ortadan kaldırması, düşmanı güçsüz hâle getirip susturması, kâfirleri ortadan kaldırması övülür. Parmağının işaretleriyle ayı ikiye bölmesi, gittiği her yerde bulutun ona gölgelik yapması mucizelerine değinen şâir, onun hükmünün bütün âlemleri kuşattığını, cezbesiyle sahabeleri Allâh'a çektiğini, ihsânı sayesinde insanların cehaletten kurtulduklarını söyler.

Açlık acısından hoşlanan, hiçbir zaman tam doymayan, bağına taş bağlayarak yaşayan, kanaate meyilli Hz. Muhammed, itikâftan tat alır. Peygamberler, zâhiren onun ecdâdı gibi görünseler de aslında Hz. Muhammed onlardan önce yaratıldığı için onlar, manaca onun evladıdır. Hz. Muhammed, bütün ümmetin şefaatsidir. Güzel konuşarak insanlara lütufta bulunur. Merhametiyle yetimin derdine deva olur. Adaletiyle kimsesiz ve hastalara şifa dağıtır. Kendini hafife alanları görünce onları mutlaka ağırlar. Bir anlamda düşmanlarına ihsânda bulunmak için bahaneler arar. Kendisine gönderilen hediyeleri başkalarına dağıtır. Elinden gelse, ömrünü sahabelerine bağışlar. Ümmetini haşre kadar koruyacak, onların hazin kalplerine teselli verecek olan Hz. Muhammed'in yüksek değerini, İsrâ sûresindeki sır beyan eder.

5.1.5.12. Üçüncü Na't (Mi'râc)²⁴⁹

Mesnevînin 522-595. beyitleri arasındaki üçüncü na't, Hz. Muhammed'in mi'râcına ayrılmıştır. Allâh, Hz. Muhammed'e olan ihsânlarını arttırmak, onu daha da yüceltmek, ona sırlarını açmak, kendi yüzünü göstererek onu sevindirmek ister. Karanlık bir gece yarısı Hz. Muhammed evde yalnızken Cebrâ'îl, onu mi'râca çıkarmak için gelir. Cebrâ'îl, Hz. Muhammed'e onun hizmetiyle görevlendirildiğini, Allâh'ın onu huzuruna davet ettiğini bildirir. Burâk'a binen Hz. Muhammed, bir anda göklere yükselir.

Ağlayan gökyüzü, Hz. Muhammed'in gelmesiyle gülmeye başlar. Bütün yıldızlar gözlerini yola diker ve yedi kat gökyüzü onun için yüksek bir dîvân olur. Hz. Muhammed

²⁴⁸ Başlık: "Na't-ı gâni" (GE: s. 749)

²⁴⁹ Başlık: "Na't-ı şâliş mi'râc-ı fahr-i cihâni beyân ider" (GE: s. 754)

buradan cennetin güzelliklerini seyreder. Bütün peygamberlerin rûhlarını ziyaret eden Hz. Muhammed, dokuz kat gökyüzünü ok gibi geçer. Sidre'yi rüzgâr gibi aşar. Her şeyi geride bırakarak maddeden tamamen sıyrılır ve Refref'i de geride bırakarak Allâh'ın huzuruna çıkar. Orada bütün ilâhî sırlar ona açılır. Gönlü ve gözü ilâhî tecellilerle dolar. O an sadece Allâh'ı görür. Nûrlar âlemine eren Hz. Muhammed, Allâh'la hemhâl olur.

Hz. Muhammed'in dünyadan uzaklaştıkça Allâh'a yaklaşmasına dikkat çeken şâir, Allâh'ı görebilmek için dünyadan geçmek gerektiğini belirtir. Allâh, onun ümmetine karşı olan himmetini bildiğinden ümmetinin isyankâr olanlarını bile affeder. Hz. Muhammed yeryüzüne müjdelere döner.

5.1.5.13. Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü²⁵⁰

Mesnevînin 596- 648. beyitleri arasında methiye bölümüne yer veren Yahyâ, devrin padişahı Kanûnî'nin dinî yönünün güçlü oluşundan, şerî'ata uygun hareket etmesinden, fikrinin inceliklere nüfuz edebilmesinden ve doğru kararlar almasından övgüyle söz eder. Peygamber soyundan olmasını, velâyetteki makamını, savaşlarda mücahidlere yol göstermesini, güzel ahlâkını, gönlünün genişliğini, herkes tarafından sevilmesini, ilim ve hünerde ileri olmasını över. Padişahın adaletinden dolayı memleket güven içindedir, bu yüzden insanlar gönül rahatlığı içinde yaşar. Mazluma karşı duyarlı davranan padişahın cömertliğinin sınırı yoktur, ülkesinin her yerinde mutluluk hâkimdir.

Kılıcı ile dünyayı fetheden Kanûnî, hem deniz hem de kara seferlerinde başarılıdır. Çok sayıda kahraman askeri bulunan padişahın köleleri sayısız ve benzersizdir. Dünya onun hükmü altındadır. Adaletiyle Hz. Ömer'e benzeyen padişah, bütün mazlumların sığınağıdır. Yanlış yapanları mutlaka cezalandıran, doğru olanlara da hak ettikleri değeri veren padişah, hikmeti gereği yanlış yapması hâlinde oğluna bile kıymaktan çekinmez. Bu bölümde padişahın yeşil, beyaz, kızıl ve sarı kızıl sancaklarından da övgüyle söz edilir.

5.1.5.14. Eserin Yazılış Sebebi²⁵¹

Mesnevînin 649-697. beyitleri arası, eserin yazılış sebebine ayrılmıştır. Arnavut asıllı olduğunu ve soyunun Dukakin beylerine dayandığını söyleyen Yahyâ Bey, Arabistan'dan gelerek Taşlıca'ya yerleştiklerini ifade eder. Dukakin'in önde gelenleri Taşlıca'ya gelerek dağlara dağılır. Küfür karanlığının hakim olduğu bu coğrafyayı İslâm'ın nûruyla nûrlandı-

²⁵⁰ Başlık: "Evşâf-ı pādşâh-ı 'âlem-penâh" (GE: s. 762)

²⁵¹ Başlık: "Sebeb-i te'lif u hasb-i hâl-i şâhib-i taşnif" (GE: s. 767)

rırlar. Bu coğrafyanın çoğu Müslümanların mezarı hâline gelir. Yahyâ'nın kendisi de burada karar kılmışken gaziler gelerek onu oradan taştan eşsiz bir cevher çıkarır gibi çıkarır. Allâh, onu Osmanlı Devleti'nin hizmetine sevk eder. Kemâl talebinde olan Yahyâ, fazîletli ve bilginlerle arkadaşlık ve dostluk kurar.

Allâh'ın, kendisine kahramanlık, fazîlet ve kemâl gibi iki hüner verdiğini söyleyen Yahyâ, kahramanlığın kendisine miras olduğundan, fazîlet ve kemâlin de zekâvetinden kaynaklandığından söz eder. Padişah, onu süvarîler arasına alır. Şâir, kale savaşlarında kahramanlık gösterir. Savaşlarda birçok defa yaralanır. Herkes ondaki kabiliyeti fark eder. Padişah ona vakıf işlerine bakma vazifesini verir. Şâir, kendisine verilen vakıfları adaletli bir şekilde idare eder fakat birkaç kendini bilmezden kendisine musallat olmasıyla makamı elinden alınır. Başkalarına baş eğmemesinden dolayı büyük bir zulme uğrayan şâir, çok acı çeker.

Yahyâ, yaşadığı sıkıntıların ardından uzlete çekilir. Allâh ona hidâyet vererek kerâmet ihsân eder. Gözünden perdeler kalkan şâir, öfkeli olduğunda o kadar gazaplanır ki kendi bile kendisinden korkar. Kendisine zulmedenlere görünmesi bile onların topluluğunu dağıtmaya yeter, böylece onların hepsi ölür. Tarîkâta girmesinin, murâdına ermesini sağladığını belirten şâir, sülûk esnasında öğrendiklerini paylaşmak ister.

5.1.5.15. Muhammed Dede'ye Övgü²⁵²

Muhammed Dede'nin övüldüğü bu bölüm, mesnevînin 698-729. beyitleri arasında yer alır. Manzumenin başında şâir, Muhammed Dede'yi meczup sâliklerin yoldaşı olarak takdim eder. Başu açık, ayağı yalın bu zât, sürekli çıplak dolaşır. Böyle yaşamasının sebebi, dünya endişelerini terk etmesidir. Bu zâtın, dışı virane gibi görünse de içi aydınlıktır.

Rüyasında kendi kendine beş Arapça beyit söylediğini gören Yahyâ, uyandığında söylediği beyitleri hatırlayamaz. Bu duruma çok üzülür. İki gün sonra Muhammed Dede, şâirin yaşadığı şehre gelir. Şâir, onunla yolda karşılaşır. Muhammed Dede şâirin unuttuğu beyitleri bir bir kendisine okuyarak ona hatırlatır. Açık bir şekilde sağ elini onun göğsüne koyarak onu ihya eder. Bu şekilde davranarak şâiri sevindiren, ona yardım eden dede; hamsesini bitirmesi için bu mesnevîyi yazmasına izin verir.

²⁵² Başlık: “İzhâr-ı velâyet u iş'âr-ı kerâmet maħbûbu'l-ķulûb meczûb-ı zû'l-celâl ya'ni Muħammed abdâl raħmetillâhi el-melikü'l-müte'âl” (GE: s. 772)

Şâirin gözlerini maneviyâta açan şeyh, sürekli onun rüyalarına gelerek bilmediklerini bildirir. Muhammed Dede'yle karşılaşması şâirin izzetini artırır. Onun himmetiyle manen terakki eder. Kimsenin bu yola üstatsız giremeyeceğini, bu ilmi öğrenmek için bilen birinin gerektiğini belirten şâir, insan güzel şeyler yaptığı takdirde gerçek erenlerin ona kılavuzluk edeceğini söyler.

İmâm-ı A'zam'ın Hikâyesi

İmâm-ı A'zam öğrenimini tamamladığında on yedi yaşındadır. Hocasının hizmetinde kusur etmeyen İmâm-ı A'zam, anne ve babasından daha fazla hocasına hürmet gösterir. Onun, hocasına çok hürmet ettiğini gören biri ondan bunun hikmetini sorar. Ona kendisini anne ve babasının besleyerek bu hâle getirdiğini, başkalarına onlardan daha fazla hürmet göstermesinin doğru olmadığını söyler. İmâm-ı A'zam kendisinin ezelde yüce âlemlerde olduğunu, anne ve babasının vasıtasıyla süflî âleme geldiğini ifade ettikten sonra hocasının, kendisini yüce âlemlerin yoluna sevk ettiğini bu nedenle hocasına itibar etmesinin normal olduğunu belirtir.

İnsana seslenen şâir, ona himmetini yüksek tutmasını, değersiz dünyayı bırakıp yüce âlemleri arzulamasını tavsiye eder. İlim ve hünerin, insanın yükselmesinde kol ve kanat vazifesi gördüğü kanaatindedir. Huşu sahiplerinin irşâd ile geldiği taraflara döndüğüne dikkat çekerek üstattan marifet dersleri almayı öğütler. Müşkülleri halleden, himmeti yüksek mürşide köle olmak gerekir.

İmâm-ı A'zam ve ona soru soran kişi arasındaki konuşmaya dayanan hikâyeye İmâm-ı A'zam'ın tasviriyle başlar. Olay, İmâm-ı A'zam on yedi yaşına bastığında yaşanmıştır. Hikâyeye kişilerinin yaşlarını belirtme alışkanlığı olmayan Yahyâ, burada farklı bir metot takip etmiştir. Kısa hikâyeler içinde yaşı net belirtilen tek kişi İmâm-ı A'zam'dır. Kurgu düz ve sadedir. Hikâyede mekân belirtilmemiştir.

5.1.5.16. Kitap Sahibinin Özrü²⁵³

Kitap sahibinin özrüne ayrılan bu bölüm, mesnevînin 765-830. beyitleri arasında yer alır. Dört kişinin hamseleriyle şöhret kazandıklarını söyleyen Yahyâ, bu sahada söz sahibi Nizâmî, Hüsrev, Câmî ve Nevâyî'yi gösterir. Sözü edilen şâirler, mana âleminde en yüksek dereceli sözleri söylemiştir. Eserleri sırlarla yüklüdür. Yazdıklarıyla nûrlar âlemine yol

²⁵³ Başlık: “**Aḥbâr-ı aḥyâr-ı ulu'l-elbâb u izhâr-ı i' tizâr-ı sâhibü'l-kitâb**” (GE: s. 778)

açmış ve bu makul sözlerle dünyanın gaflet uykusuna su serpmişlerdir. Kendisinin de avamca o yola girdiğini söyleyen şâir, hamse yazan bu şâirlerin beşincisi olduğunu iddia eder. Kendini onlarla mukayese eden Yahyâ, tevazu göstererek kendini onlardan aşağı görür. Şiirini devamlılığı olmayan, karmakarışık söylenmiş sözler olarak değerlendirir.

Şâirin kabiliyetli bir oğlu vardır. Konuşmaya başlayan oğlu, babasının tevazuunu yersiz bulur. Babasını onlardan üstün gören oğul, onun birçok hüner ve kabiliyetinin olduğunu söyler. Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inin itibar edilecek bir eser olmadığını düşünür. Câmî'nin, babasının yanında acemi kaldığına inanan çocuk, onu iyi tedbir alan biri olarak değerlendirir. Nevâyî'nin, hamsesine gereken özeni göstermediği kanaatindedir. Söz sahasında usta birçok hamse sahibi şâirin ahirete intikal ettiğini belirterek onun da bu sahada söyleyecek sözlerinin olduğunu ifade eder. Onların, babasına yol açtıklarını kabullenen çocuk, babasının bu büyük üstatları geçtiğini düşünür. Oğlunun ağzından bu büyük üstatları eleştiren şâir, tevazu perdesi altında şâirlik yeteneğini ispatlamak ister.

5.1.5.17. Birinci Fasal (Padişahların Vasıfları)²⁵⁴

Padişahların nasıl olmaları gerektiğine dair olan birinci fasıl, mesnevînin 831-870. beyitleri arasında yer alır. Bu bölümde şâir, Allâh'ın emirlerine bağlılık gösteren padişahları överken isyankâr olanları ise eleştirir. Zalim padişahın emri altındakiler onu taklit eder, böylece onun zulmü, halkın geneline zarar verir. Dine bağlı insanlarla beraber olan, ibâdetlerini yerine getiren padişahın Allâh razı olur. Allâh'tan korkan bu padişah yoldan sabır ve sükûn içinde geçer. Memleket onun tatlı diliyle hayat bulur. Böyle bir padişahın amelleri onu rahmete kavuşturacak, eceli Allâh'a kavuşmasına vesile olacaktır.

Şâir; ömrünü israf eden, işini bırakıp ava giden padişahı eleştirir. İnsanlar uzak mesafelerden işlerini güçlerini bırakarak ona şikâyet için gelir, onu bulamayınca boyunlarını bükerek tekrar geldikleri yere döner. Şâir; insanlara karşı gururlanan, şarap içen, halkın mallarını zorla alan, zalimlerle dostluk kuran padişahı yerer. Amel defteri sol taraftan verilen bu gibi cehennemlik insanlara yakın olmamayı tavsiye eder. Bunların eleştiriye açık olmadıklarını, kendilerini sevmeyene kin beslediklerini düşünür. Heveslerine göre bir hayat yaşayan bu tarz kimselerin belâyâ uğrayacaklarına dikkat çekerek insana heveslerine tabi olmamayı tavsiye eder.

²⁵⁴ Başlık: “Faşl-ı evvel sülûk beyânında: ruviye ‘an şukâti şahâbeti lâ yeşluhu velâ yuflihu illâ bi erba‘atin: es-salţanatü bi ülfeti’l ‘ibâdeti, ve’r-ra‘iyyetü bikeşreti’l ma‘deleti, ve’l ma‘iddetü bi kıletü’l eţ‘imeti ve’l umerâ’u bi haşyeti’s-siyâseti” (GE: s. 784)

Hikâye

Nûşirevân av için dağlara çıkar. Etraf av köpekleri ve şahinlerle dolar. Birçok heves düşkününü ona arkadaşlık yapar. Etraf sağlıklı sollu meyve ağaçlarıyla kaplıdır. Beylerinden biri, orada bulunan bir meyve ağacının dalından kopararak dişlerini kurcalar. Tesadüfen bu durumu gören padişah öfkelenir. Adama zalim, utanmaz ve günâhkâr diye seslenerek ona bir meyve ağacına değer vermeyenin memlekete şefkati olamayacağını, başkalarına kendi yanında zarar verenlerin kendisinin görmediği yerde kim bilir neler yaptıklarını söyler. Adamı hırpalayan padişah, onun rütbesini elinden alarak cezalandırır. Biraz öteye gidip sağına soluna bakınırken birkaç gencin bir doğanın peşine takılarak bir tarlaya zarar verdiklerini görür. Tarlanın hâlini görünce şefkatinden ağlayan, ahlayıp vahlayan padişah, zulme sebep olanın kendisi olduğunu anlar. Bir daha av yapmamaya karar verir.

Gafillerin meşgaleleriyle meşgul olmak insanı câhillerle arkadaş eder. İnsan gereksiz işlerle uğraşmamalı, kötü insanlardan uzak durup iyilerle dostluk kurmalıdır.

Hikâyenin olay halkaları Nûşirevân ve beraberindeki beylerin av için dağa çıkmaları, beylerden birinin orada bulunan meyve ağaçlarından birinin dalından kopararak dişlerini kurcalaması, bu sahneyi gören padişahın ona sert tepki vermesi, etrafı seyrederek dolaşan padişahın biraz ilerledikten sonra tarlayı tepeleyen gençleri görmesi ve hatasını anlayarak sarayına dönmesidir.

Olayların merkezindeki kişi Nûşirevân'dır. Diğer kişiler hikâyenin fonunu oluşturur. Olaylar dağ tepelerindeki bahçe ve tarlalarda yaşanır. Nûşirevân döneminde yaşanan hikâyede zaman üzerine ayrıntılı bir dikkat yoktur.

Hikâye

Bir gün Rum padişahının elçisi Hz. Ömer'e birçok tazıyla beraber birkaç doğanı hediye getirir. Bu duruma çok öfkelenen Hz. Ömer, onları hemen salıverir. Elçiye kendilerinin gaflet sebebi olan alışkanlıkları sevmediklerini söyler. Bir kuşun insanın ibâdetlerine engel olarak onu yoldan çıkarmasını anlamlandıramaz. Peygamberlerin yapmadıkları şeyleri yapmanın zararlı olduğunu düşünür. Maneviyâtı güçlü kimselerin, ibâdetlerine engel olan şeyleri el üstünde tutmayacaklarını söyler.

Hikâye, Hz. Ömer'in Rum elçisinin getirdiği hediyelere karşı gösterdiği tepki üzerine kurulmuştur. Olay kabristana yakın bir yerde yaşanır. Seçilen mekân hikâyenin mesajına

destek verir. Hz. Ömer döneminde yaşanması dışında zamanla ilgili herhangi bir ayrıntıya rastlanmaz.

Hikâye

İbrâhîm Edhem, bir gece şöhretini arttırmak için büyük bir ziyafet düzenler. Beyleri dîvânda kendisini beklerken padişahın yüzünü bir eşek arısı sokar. Yüzü yağ tulumu gibi şişen, gözleri pörtleyen padişahın akli başından gider. Bu vaziyette dîvâna geldiğinde dîvânda bir gürültü kopar. Herkes padişaha ne olduğunu merak eder. Oradakiler padişaha, ne olduğunu sorar. Padişah onlara eşek arısına mağlup olanın dünyanın padişahı olamayacağı cevabını verir. Padişahlıktan vazgeçip bütün malını halka dağıtır. Fakirlik yolunu tercih eden padişah, kerâmet göstermeye başlar.

Tarîkat ehlinin her şeye mahiyetini tam anlayarak baktıklarını belirten Yahyâ, dünyaya değer verilmemesi gerektiğini düşünür. İnsan, hayatı kaba bir şekilde yaşamamalı, hesap gününün zorluğunu göz önünde bulundurarak meseleler üzerine ciddi kafa yormalıdır.

Hikâye İbrâhîm Edhem'in tasviriyle başlar. Olaylar yaşandığında vakit gecedir. Dîvânda padişahın gelmesini bekleyen beyler, hikâye için doğal bir fon oluşturarak anlatılanların gerçeğe yakınlığını arttırır.

İbrâhîm Edhem'in yüzünü arının sokması üzerine Edhem'in görüntüsünü tasvir etmeye ve yorum yapmaya başlayan şâir, bir süreliğine olayların akışını kesintiye uğratır.

Hikâye

Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd, heveslerine tabi bir hayat yaşar. Günâhkâr kimselerle dostluk kurar. Belli mevkilere hak etmeyen kimseleri getirir. Yanlış yapanları cezalandırmaz. İnsanlara zulmeder. Bir seher vakti hidâyet bulan padişah hatasını anlar. Saltanatından vazgeçip derviş olmaya karar verir. Bu niyetle Behlûl-i Dâna'nın viranesini aramaya koyulur. Birçok viraneyi gezdikten sonra gizli bir köşede dünya endişelerinden sıyrılmış bir hâlde cübbesiz ve destarsız yatan, Allâh'la perdesiz birlikteliği yaşamaktan dolayı gönüllü müferrah olan Behlûl'ü görür. Ona, saltanatın ibâdetlere engel olduğunu, kişiyi mühim işlerden alıkoyduğunu, bu yüzden tacını ve tahtını bırakmak istediğini söyler. Halvete girmeye ve her şeyini Allâh yolunda dağıtmaya karar verdiğini ifade eder. Behlûl onun bu kararını doğru bulmaz. Ona paraya değer vermemeyi ve insanlara zulmetmemeyi tavsiye

eder. Nimetlerin içindeyken onlardan yüz çevirmenin, rahattayken zahmeti talep etmenin, sultânken dervişliği tercih etmenin, kesretin içinde vahdeti yaşamanın asıl fazîlet olduğunu söyler. Fakir kişinin bunları yaşamak için özel bir çaba sarf etmesinin gerekmediğini düşünür.

Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd ve Behlûl-i Dâna arasındaki konuşmalara dayanan hikâye halifenin tasviriyle başlar. Hârûn Reşîd'in zulümlerini uzun uzadıya anlatan Yahyâ, onun zulmünün tamamını anlatmaya sayfaların yetersiz kalacağını düşünmüş olsa gerek sonunda özet olarak insan, yabancı hayvan ve kuşların yani onların şahsında bütün varlıkların Hârûn Reşîd'den zarar gördüklerini söyler:

Hâşılı insân u vuḥûş u ṭuyûr

Eylemez anuñ eleminden ḥuzûr

(GE: 949)

Hârûn Reşîd'in hidâyete ermesinin ardından içinden geçirdikleri analiz tekniğiyle aktarılmıştır. Bu bölüm olay akışının yavaşlamasına sebep olmuştur. Hidâyet bulan halife, viraneleri gezerek Behlûl'ü araması özet geçilir. Behlûl'ün tasviri, olay zamanının duraklamasına sebep olur.

Behlûl'ün bulunduğu virane psikolojik hüviyet kazanmıştır. Saltanattan vazgeçen halifeye Behlûl'ün viranesi sonsuzluk menzillerini andırır:

Kûşe-i vîrânesi dârü'l-beḳâ

‘Ayn-ı ‘adûsına ḡubâr-ı belâ

(GE: 965)

Hikâye

Hevesine tabi bir hayat yaşayan, işi gücü günâh işlemek olan içki içmekle meşhur bir padişah vardır. Gece gündüz kadehi elinden bırakmaz. Bu aybını kapatmak için Şâm'da muhteşem bir câmi yaptırır. Arap şeyhi padişahla beraber câminin açılışına katılır. Birlikte câmiyi dolaşırken şeyh padişaha câminin içine yer yer şarap küpleri koymayı teklif eder. Bu şekilde cumaya gelen şarap içicilerin coşacaklarını söyler. Şeyhin bu sözlerine çok sert tepki veren padişah, ona mescidin meyhane olmadığını hatırlatır. Şeyh de ona Allâh'ın insan bedenini ilâhî sırlarla dolu bir câmi olarak yarattığını, onunsa gafletle içine şarap koyduğunu söyler. Bu sözler üzerine padişah gafletten uyanır. Tövbe ederek içkiyi bırakır. Allâh onu velî mertebesine çıkarır.

İnsan, sonunda kendisine ve çevresine sıkıntılar getiren şaraba yaklaşmamalıdır. Şarap için günâhkâr kimseler, kendilerini insanlara rezil eder. Hz. Peygamber, onları lanetlemiştir. Şarap, insanın maddî vücûduna zarar verdiği gibi maneviyâtına da zarar verir.

Günâhkâr padişahın tasviriyle başlayan hikâye, padişah ve şeyh arasındaki konuşmaya dayanır. Olaylar câmide yaşanır. Câmîye toplanan insanlar hikâyenin sosyal atmosferini oluşturur. Câminin yapımından itibaren onu tasvir etmeye başlayan şâir, olay örgüsü daha tırmanışa geçmeden aksiyonu düşürerek olayları durdurur. Tasvirinde madde ve manayı birleştirmeye çalışır. Câminin ihtişamını, büyüklüğünü, güzelliğini ve genişliğini farklı benzetme unsurlarından faydalanarak anlatır.

Hikâye

Mısır'da bir padişah bir şeyhi ziyaret eder. Şeyhe ahiretten söz edildiğinde kendisini kasvet bastığını, bin yıl yaşasa da, içinden ahirete gitmek gibi bir istek gelmeyeceğini söyleyerek ondan bu hâlin hikmetini sorar. Şeyh dünyadaki gafletli hayatın ona zarar verdiğini, şöhret ve zenginliğin maneviyâtını fakirleştirdiğini söyler. Manevî bir hayatı tercih eden kişinin böyle şeyler yaşamayacağını, böyle birinin ölüme ferahla bakacağını ifade eder.

İnsan bütün dünyaya sahip de olsa ölümden kurtulamayacaktır. Gafletin, insanın hakikatleri görmesine engel olduğunu belirten şâir, insana dünyaya değer vermemeyi, geçici güzelliklerle gururlanmamayı, nefse uymamayı öğütler.

Hikâye kurgusu itibariyle ikili bir diyalogdur. Hikâyenin kişileri padişah ve şeyhtir. Olay Mısır'da yaşanır. Olayın zamanıyla ilgili bilgi verilmemiştir.

Hikâye

Emevi halifelerinden Mervân, günâhkâr ve zalim biridir. Halifelik rütbesiyle yanına bir grup Arap askeri alarak günâhlarının bağışlanması için Kâbe'ye gider. Tavaf yaparken onu gören herkes kenara çekilir. Hiç kimse yüzüne bakmaz. Herkes başını yere eğer. Mervân orta yerde, herkesin kendisine hürmet ettiğini, kimsenin kendisinin yakınından geçmediğini, yüzüne bakmadığını söyleyerek Mekkelileri takdir eder. Bir genç yanına gelerek insanların böyle davranmasındaki maksadın ona saygı göstermek olmadığına dikkat çeker. Onun çıkardığı fesatlarla necis hâle geldiğini, insanların bu yüzden ona yaklaşmayıp yüzüne bakmadıklarını söyler. Eşkîyanın görünüşünden belli olduğunu, velîlerin bu yüzden onun yanına yaklaşmadıklarını belirterek onu aşığılar.

Velî kişi, Allâh'tan korktuğu için zalim padişahtan korkmaz. Âlemi görüp gözeten Allâh, dinî emirlere bağlılık gösteren kulunu koruyacaktır. Nûşrevân ve Mervân'ın kıssaları, kıyamete kadar insanların dilinde olacak, işitenler birine söverken diğerinden övgüyle bahsedecektir.

Mervân ve genç arasındaki konuşmaya dayanan hikâye, Mervân'ın tasviriyle başlar. Mervân'ın yanındaki askerler ve onu gördüklerinde dağılan insanlar sahnenin doğal bir görünüm kazanmasına yardım eder. Olaylar Kâbe'de yaşanır. Hikâyenin zamanı Mervân'ın halifelik yaptığı yıllara rastlar.

Hikâye

İnsanlar tarafından seilmeyen, zalim ve gururlu bir vezir dolaşmaya çıkar. Üzerine altın işlemeli elbise giyer. Hizmetçilerinin ve kölelerinin sayısı hadsizdir. Yoldan geçerken yanındaki muhafızlar insanları yel gibi kenara sürer. Bir kişi vezir yoldan geçerken onun yolundan çekilmez. Bir genç onun yanına gelerek onu azarlar. Adamdan, vezirin yanına giderek güzel bir şekilde onu karşılamasını ister. Adam, gence veziri aslıyla tanıdığını, öncesinin bir damla pis su, sonrasının da bir parça pis toprak olduğunu söyler. İnsanların deli gibi onun başına üşüşmelerini anlamsız bulur. Öldüğünde kabrinde yalnız kalacağına, onun kendi başını kurtarmaya bile dermanının olmayacağına dikkat çeker.

Yöneticilerin halka karşı büyüklenmemeleri gerektiğinin anlatıldığı bu hikâyede insanlara büyüklük taslamanın azap sebebi olduğuna değinilir. Padişahların derviş tabiatlı olmadan arzularına kavuşamayacakları dile getirilir. Temiz gönüllü olmanın, miskinlik yolunu seçmenin önemi vurgulanır.

Hikâyenin merkezindeki kişi her ne kadar vezir de olsa olaylar vezirin yolundan çekilmeyen adam ve onu uyaran genç arasındaki konuşmalar üzerine kurulmuştur. Herkese dehşet veren vezir, onun yolundan çekilmeyen adam için öncesi ve sonrasıyla bir damla su ve bir avuç topraktan ibarettir. Vezirin etrafındaki korumalar sosyal çevrenin oluşumuna katkı sunar.

Anlatılanlardan olayların vezirin seyre gittiği yol üzerinde yaşandığı anlaşılır. Mekân kahramanların konumlanmaları için gerekli bir yer düzeyinde kalır. Zamanla ilgili bilgi verilmez. Başlangıçta vezirin tasvir edilmesi olay anlatımını geciktirmiştir.

5.1.5.18. İkinci Fasl (Gafillerin Terbiyesi)²⁵⁵

1109-1158. beyitler arası, gafilleri terbiye etmek ve câhillere nasihat etmek maksadıyla yazılan ikinci fasla ayrılmıştır. Bu fasıl, Hak sözüne uymayan, ibâdetin lezzetini hissetmeyen insana seslenerek başlar. Bu kişiler, günâh işlemekle mizaçlarını bozduklarından haramlar onlara güzel gelir, bu yüzden nasihatten hoşlanmazlar.

Bir padişah bir kuluna hükümlerini gönderdiğinde kölenin, padişahın hükümlerine edeple bakması gibi Allâh'ı seven kişi de Kur'an'a tabi olur. Şâir, padişahlar padişahu Allâh'ın hükümlerini yerine getirmemeyi anlamlandıramaz. Haram işleyen, nefis ve şeytâna uyan, dünyaya değer veren, rezillerle oturup kalkan, Allâh'ın emirlerini yerine getirmeyen, bir şeyhe yakın olmayan kişileri eleştirir. "Lâ-ilâhe illâ'llah"ın anlamını anlamayan, mezhebini bilme gayreti göstermeyen, Allâh'ın rızasını düşünmeyen, gönlü karar-mış, zulmeden, Hak sözü dinlemeyen, öfkeli, gururlu ve isyankâr olan bu insanlara Müslüman denilemeyeceğini düşünür. Bunların gençlikleri de ihtiyarlıkları da aynıdır. Gaflet içinde yaşlanan bu insanların elli ya da yüz yıl yaşamaları bir şeyi değiştirmez.

Böyle biri hastalanıp yatağa düştüğünde sarı başlı bir doktorun söylediklerine tamı tamına riayet eder fakat aynı adam Allâh'ın emirlerine karşı rahat bir şekilde ilgisiz kalabilir. Bu inatçı adam, gül bahçesini bırakıp külhanı talep eder. Balı bırakıp soğan yiyen bu adama nasihat tesir etmez. İsyankârların günâhları, cehennemlik olduklarının delilidir.

Temsîl

Allâh, Hz. Îsâ'yı yücelterek ona daha beşikteyken peygamberlik rütbesi verir. Hakîkatten habersiz, hayata nasıl bakması gerektiğini bilmeyen insana seslenen şâir, onun manasız sûretine kimsenin bakmayacağını söyler. Ondandır gözlerini açarak Hz. Îsâ'nın çocukluğundaki manayı görmesini ister. Böyle bir insanın ölüm gelmeden önce aradaki perdeleri kaldırması, marifet ilmini kazanması gerekir.

İbadet etmeyen insan, meyvesiz ağaca benzer. Böyleleri cehaletlerinden gençliklerini boşuna harcarlar. Bunlar serkeş bir hâldeyken ihtiyarlık gelip bellerini büker. Saçları bembeyaz olmasına rağmen gönülleri kapkaradır. Böyle insanlar, Allâh'ın huzurunda eğilmez-

²⁵⁵ Başlık: "Faşl-ı şâî terbiyetü'l- ğâfilîn ve mev'izetü'l câhilîn" (GE: s. 812)

ler. Nefsânî arzularının peşinde koşarak yaşlanırlar. İnsan ömrünün azlığına dikkat çeken şâir, insanı hakîkatlere dalmaya, mürşid-i kâmilleri örnek almaya davet eder.

İnsanın marifeti, iki dünyada da şeref kazanmasına vesile olur. Rûhlar ancak marifet ilmiyle huzur bulur. Bu yüzden insanın çalışması gerekir. İnsan, manalara bakıp kalmamalı, onların içine girmelidir.

Temsil

İnsan vücûdunu keseye benzeten şâir, ondaki ilim ve marifeti hazine olarak değerlendirir. Kesenin para ile değer kazanması gibi insan da maneviyâtıyla değer kazanır. Güzel amelden yoksun kişi, boş kese gibi değersizdir. Manalara zarf olan vücûd, kendisini övülmeye layık hâle getirir. İnsanlar Allâh'a ibâdet etmekle şeref kazanacaklardır.

Kötü İşlerle Uğraşanların Azabı Hak Etmeleri

Bu bölümde eş cinsellik günâhını işleyenlerin kesinlikle azap göreceklarını anlatan şâir, genç delikanlılara kötü niyetle bakmamayı öğütler. Bu tür kötü işlerin işlendiği yerlere gitmemeyi tavsiye eder. Her türlü gayr-ı meşrû ilişkiyi reddeder. Fahişelerle düşüp kalmamak gerektiğine dikkat çeker. Allâh, insanın her türlü hâlini görürken insanın bu tarz fiiller işlemesi edepsizliktir. İnsanın, böyle çirkin işleri güzel zannetmemesi gerekir.

Hikâye

Hiz. Ebû Bekir, insanın aklını alacak kadar güzel bir gencin geldiğini görür. Gence bakar bakmaz gözlerini kapayarak hızlı bir şekilde oradan kaçar. Bu hâli görenler ona, kendisinin Allâh'ın rahmetine mazhar, her amelinin güzel ve ihtiyar olmasına rağmen yeni yetişme bir gençten neden bu kadar çekindiğini sorarlar. Hiz. Ebû Bekir, yaşlılığın bu belâyâ engel olamadığını, bu azaptan ancak uzak durarak kurtulabileceğini söyler.

Kendisi ve diğer insanlar için dua eden şâir, Allâh'tan kendisine yüksek şahsiyetler gibi nefisle mücadele edebilme gücü vermesini ister.

Hikâye Yahyâ'nın alışılmış kişi tasvirleriyle başlar. Hiz. Ebû Bekir'in portresi tam da Yahyâ'nın anlatacağı olaya uygun bir tarzda çizilir. Onun şahsiyetinde vurgu yapılan noktalar dinî yönü ve ihtiyar oluşudur.

Hız. Ebû Bekir'i tanıttıktan sonra olay anlatımına başlayan şâir, gencin tasvirine de yer verir. Böylece olay anlatımını geçici bir süreliğine kesintiye uğratar. Hikâyenin asıl kişisi Hız. Ebû Bekir'dir. Genç adam mesajın aktarılmasında önemli bir role sahip olmasına rağmen fon düzeyinde kalmaktan kurtulamaz. Hız. Ebû Bekir'e soru soran insanlar da fon şahıs pozisyonundadır. Mekân üzerine dikkat yoktur. Zamanla ilgili bilinen tek şey, hikâyenin Hız. Ebû Bekir zamanında yaşandığıdır.

Temsil

Başkalarına zarar verenler zarar görecek, başkalarına eziyet edenler ebediyen cennete giremeyeceklerdir. Fil, domuz, köpek, eşek, akrep, yılan, aslan, kertenkele gibi hayvanların emsali olan kötü huylu insanlar, yükseğe çıkamayacaklardır. Cennete, rahmete layık olanlar erişebileceklerdir. İnsan, hâlini kötü huylularla karşılaştırmalı, bu şekilde kötülüklerden arınmalıdır.

Hikâye

Abdullah Ensârî, babasını ziyarete gider. Babası ona ikramlarda bulunur. Başını öne eğen oğlu, kendisine sunulan yiyeceklerin hiçbirine el sürmez. Bu duruma şaşırın babası ona bu hâlinin sebebini sorar. Konuşmaya başlayan Ensârî, söyleyeceklerinden babasının incinmemesini ister. Hasat vaktinde harmanını savuran bir yetimin saman çöpleri, rüzgârla babasının harmanına karışmıştır. Bu manzarayı gören Ensârî, yiyecekleri tüketmek istemez.

Şâir, haram malın insanın maneviyâtını körelttiğini, ibâdetlerini nûrsuz hâle getirdiğini belirterek haram mala iltifat etmemeyi tavsiye eder.

Abdullah Ensârî ve babası arasındaki diyaloga dayanan hikâyenin merkezinde Abdullah Ensârî bulunur. Harman savuran yetim adamın olay anlatımında aktif bir rolü yoktur. Hikâyenin mekân ve zamanı üzerine itina gösterilmemiştir. Ensârî'nin, babasını en son hasat zamanında, yani yaz mevsiminde, ziyaret ettiği anlaşılır fakat yeni ziyaretin zamanını tespit edebilecek düzeyde mevsimsel bir belirtiyeye yer verilmemiştir.

Abdullah Ensârî, babasının kendisine ikram ettiği yiyeceklerin hiçbirine dokunmamasının arka planını, geriye dönüş tekniğinden yararlanarak açıklar. Bu dönüş, olay zamanının genişlemesine sebep olur.

Hikâye

Anadolu halkını kendine bağlayan riyakâr bir şeyh vardır. Giydiği taç ve hırkayla insanları aldatan şeyh, bu şekilde iki yüzlülüğünü kapatır. Büyük küçük herkes ayağına su gibi akar. İnsanlar şeyhin elini öpebilmek için yarışır. Bir gün kadıların başı, kendisine mürid olmak için ziyaretine gider. Şeyhin zaman zaman kibleye tükürdüğünü gören kadı, adamın bir kararda durmadığına, zühdünün yanında birçok eksikliğinin olduğuna şahit olur. Gereksiz yere konuşan ve edepsiz davranışlar sergileyen adamın şeyh olmasına şaşırır. Şeyhe iltifat etmeyen kadı geldiği gibi geri döner.

Edepsizler, riyakârlıklarını ne kadar saklamaya çalışsalar da bir şekilde yalanları duyulacak, kötü davranışları sonunda onların alçalmalarına sebep olacaktır. Riyakâr kimse-lerde laf kalabalığı çok olduğundan bunlar ahmak insanları aldatır. İnsanın, bu tarz kişilere aldanmaması gerekir. İstikametli mürşide ise köle olmalı, onun sözünden dışarı çıkılmama-lıdır.

Riyakâr şeyhin tasviriyle başlayan hikâyede anlatıcı başlangıçta yaptığı bu tasvirle şeyhin mahiyetini ortaya koyar. Bununla şeyhin sonraki davranışlarının nasıl olacağı konusunda okuyucuyu şartlandırır. Böyle davranarak adeta kurguyu ifşa eden anlatıcı, hikâyenin sürekliliğini sağlayan esrarı ve merakı bitirir. Hatta olay anlatımına başlar başlamaz olayların nasıl neticeleneceğinden de haber verir. Müridi olmak niyetiyle şeyhi ziyaret eden kadının, ona iltifat etmediğini söyleyen şâir, bu şekilde olayların nasıl gelişeceğini bildirir:

Vardı mürîd olmağa ‘aynü’l-kuzât

Çıldı o şeyhe ‘adem-i iltifât

(GE: 1306)

Kadının gözlemlerine dayanan hikâyeye mekân Anadolu gibi geniş bir coğrafya seçilmiştir. Zaman konusunda bilgi verilmemiştir.

Tenbîh

Bu bölümde şeyhin nasıl olması gerektiği anlatılır. Hakîkî şeyh, âlim ve dünyada benzeri görülmemiş biri olmalıdır. Güneşin kâinatı aydınlatması gibi o da âlemdeki varlıkların gönlünü aydınlatmalıdır. İlmiyle âlemi ıslah etmeli, iyi işlere istekli olmalı, haramdan uzak durmalıdır. Dünyayı sevenleri sevmeyip Allâh’a düşmanlık besleyenlere düşman olmalı, hiçbir şekilde dünyevî şeylere değer vermemelidir.

Yüksek ilim sahibi olan ve bunu insanlara aktarmayı bilen bazı kimselerin, hile ile adlarını velîye çıkardıklarını belirten şâir, alçak ve rezillerin onlara rağbet ettiklerini düşünür. Velî görünümündeki bu adamlar, kâmil insanlardan uzak dururlar. Onlarla irtibat kurdukları takdirde riyakârlıkları açığa çıkacağından onlarla konuşmaktan kaçarlar. Bu tarz insanlar, zikirle meşgul olarak cehaletlerini gizlemektedir. Sûfilerin çoğunun câhil olduğuna ve bilmeyenleri aldatmanın kolay olduğuna dikkat çeken şâir, bu tarz hilekâr insanların ne yapıp edip bir grup câhilin güvenini kazandıklarını ve onları kullanarak başlarına insanları topladıklarını söyler. Normal zamanda beylere paşalara uğramadan geçen bazı şeyhler, insanların ihsân edecekleri zamanı bildiklerinden, yüksek mevkideki bu insanlar ne zaman hastalansalar, yanlarına gidip başlarında okurlar. Şayet ölürlerse ölünün başına okur, böylece hem dirilerinden hem de ölülerinden faydalanırlar. Böyle şeyh geçinenleri Deccâl olarak değerlendiren şâir, bir örnek üzerinden görüşlerini kanıtlamaya çalışmıştır.

Hikâye

Bursa'da bir şeyh insanları aldatarak mal sahibi olur. Alçak gönüllü görünerek başkalarını kendine itaat ettirir. Bir kişi onun yeni inşa ettirdiği eve gelir. Şeyhin ayağını öpüp onunla sohbet eder. Şeyh ona dülger olup olmadığını, binadan anlayıp anlamadığını sorar. Adam dülger olduğunu, şeyhin hizmetini görmeye geldiğini söyler. Şeyh ona, kendisine helva getirip getirmediğini sorar. Adam sakladığı helvayı çıkararak şeyhin önüne koyar. Şeyh adama ona Alî dediklerini söyler. Adam isminin Alî olduğu cevabını verir. Şeyhin söyledikleri karşısında hayrette kalan adam, şeyhe çok güven duyar. Ancak şeyh bu bilgileri velî bir kul olduğu için doğru söylememiştir. Bütün bunları adamla karşılaşmada vuku bulan şu emarelerden anlamıştır: Adamın içeriye binayı inceleyerek girmesinden, şeyh onun dülger olduğunu tahmin etmiştir. Adam içeriye sineklerle beraber girdiğinden yanında helva olduğunu anlamıştır. Adam geldiğinde tekkede Alî adlı biri şeyhe mürid olmuştur. Dışarıdan biri uzaktan onu çağırınca adam kendisine seslenildiğini sanıp etrafa bakmıştır. Şeyh bu esnada onun adının Alî olduğunu tahmin etmiştir. Bu kişi şeyhi dışarıda anlatmış ve insanlar onun gerçek bir velî olduğunu düşünerek onun başına üşüşmüşlerdir. Bu ahmak adam, akıllı şeyhe ömrünün sonuna kadar hizmet etmiştir.

İnsan, çok öven kişiler vasıtasıyla şöhret kazandığından, kişinin daima alçak gönüllük göstererek insanların gönlünü kazanması gerekir. Tarîkata girmeye karar veren kişiler, şeyh seçerken ferasetli olmalıdır.

Tarihî kişiler dışındaki kahramanlara isim verme alışkanlığı olmayan Yahyâ'nın, hikâye kişilerine isim verdiği nadir hikâyelerden biriyle karşı karşıyayız. Şâir, olayların akışından mecbur kaldığı için olsa gerek, kahramanına Alî ismini verir.

Hikâyenin mekânı genelde Bursa, özelde şeyhin evidir. Gerek olayları gerekse kişilerin konuşmalarını ustaca sahneleyen şâir, anlatılanların gerçeğe uygunluğunu arttırmıştır. Olaylar mantıksal bir düzen içinde sıralanmış, olayların sebepleri hemen açıklanmayıp olay örgüsü gizemli bir hâle büründürülmüştür. Böylece hikâyenin okunabilmesi için gerekli olan merak duygusu arttırılmıştır. Yapılan bir geriye dönüşle şeyhin kerâmet gibi görünen hâllerinin alt yapısının açıklanması, olay zamanını genişletmiştir.

Hikâyeyi güzel kılan; her şeyin ana fikre ve unsurların birbirine sınımsız bağlı oluşu, bütünlüğü, sade ve sağlam kuruluşu, gerçeklik duygusu ile şiir duygusunu birleştirmesi, böylece mesajı etkili bir şekilde okuyucuya iletebilmesidir.

5.1.5.19. Üçüncü Fasil (Dünyanın Geçiciliği)²⁵⁶

1375-1396. beyitler arasında yer alan üçüncü fasıl, dünyanın geçici zevk ve lezzetlerinin insanı aldatarak ahiret saadetini yıkması hakkındadır. Alçak dünya belâ denizine benzer. Bu denizin içine dalanların bir kısmı cevher bulurken bir kısmı da batıp boğulur. Allâh'ı tam manasıyla tanımayı talep eden kimseler maksatlarına ulaşırken, ömrünü israf eden fesat kimseler de fırsatı kaçırarak nasipsiz kalır.

Ölüm her insan için kaçınılmaz olduğundan, insanın dünya nimetlerine el uzatmaması gerekir. Dünya, kendini masum göstererek insanları aldatır. Dünya kiminin girip kiminin çıktığı bir hamama benzer. Hamamda çok durmak nasıl insanı sıkıntıya sokuyor, onu güçsüz düşürüyorsa uzun ömür de insanın günâhlarını çoğaltır. Dünya, manevî dikkati olan insanlara örümcek ağı gibi değersiz gelir. Gurur yeri olan dünya, gelene gidene huzur vermeyen dar ve sıkıntılı bir yerdir.

Hikâye

Beli bükülmüş, yüzü kırışmış, saçları beyazlamış çok ihtiyar bir kadın vardır. Biri onu inek pisliğinin üzerine bez koyarken görür. Temiz bezi pisliğin üzerine koyup kirletmesini eleştirir. Öfkelenen kadın adama hemen cevap verir. Yaptığının yanlış bir iş olma-

²⁵⁶ Başlık: “Faşl-ı şâliş maḥabbet-i dünyâ bâ' iş-i meşakkat-i ' uqbâ olduğum bildirür” (GE: s. 839)

dığını, bu şekilde bezi terbiye edip insana yakın olmaya layık hâle getirdiğini söyler. Ayrıca terbiyeden geçen kişinin baş üzerinde tutulduğunu, bütün âlemin ona muhtaç olduğunu ifade eder.

Dünyayı bir leş olarak değerlendiren şâir, insanın ibâdet ederek Allâh'a kavuşmaya layık bir hâl almak için buraya gönderildiği kanaatindedir. Dünyaya kemâl için gönderilen insan burada kirli bezin temizlendiği gibi temizlenecektir.

Hikâye ihtiyar kadın ile ona soru soran kişi arasındaki diyalog üzerine kurulmuştur. Zaman, mekân ve tabiat üzerinde durulmamıştır. Kısır bir fon üzerine oturtulan hikâye, sade bir kurguya sahiptir.

Hikâye

Dâvud peygamberin ümmetinden birinin, her hünerde mahareti vardır. Yüksek himmetli bu kişi, çok fazla talebeye sahiptir. Allâh, Hz. Dâvud'a bunca günâhı varken kemâl ve hüner sahibi olmasının o adama fayda vermeyeceğini söyler. Mü'minin üç güzel vasfının olması gerektiğini bildirir. Birincisi dünyayı sevmemek, onu sevenleri de sevmemektir. İkincisi dindarlarla dostluk kurup insanı doğru yoldan saptıran şeytân sıfatlı kişilerden uzak durmaktır. Üçüncüsü ise mü'mini incitmemektir. Mü'min kimse, bu hâllere sahipken, cehennem ehli bunların tam zıttını yapar.

Âlimin tasviriyle başlayan hikâye, Allâh'ın Dâvud peygambere bildirdiği emirleri içerir. Bir önceki hikâyede olduğu gibi burada da sosyal çevreye dikkat edilmediği görülür. Düz bir mantıkla kaleme alınan hikâye, sade bir kurguya sahiptir.

Hikâye

Hz. Dâvud mescide doğru giderken gördüğü herkese selâm verir. Selâm vermekten beli iki büklüm olan Dâvud peygamber, yanlışlıkla salınarak yürür. Sürur içinde yürürken Allâh ona kulun evine gitmediğini, edep ile yürümesi gerektiğini bildirir. Bu sözü duyar duymaz hemen kendini toparlar. Korkudan titreyen Dâvud peygamber, utancından başını eğerek yürümeye başlar. Bu sıkıntıyla ağlayıp hastalanır. Heves düşkünlerinin yaptıklarının benzerini birazcık bile yapmak onun bu kadar sıkıntı çekmesine sebep olur.

İnsanı, hâlini Hz. Dâvud ile karşılaştırmaya davet eden şâir; Müslüman geçinen birçok günâhkârın, mescide gitmelerini şüpheli bulur. Böyleleri mescide giderken kendilerini

baştan başa süsler, yöneticiler gibi giyinmelerinden düğüne bayrama gittikleri sanılır. Yürüyüş tarzlarıyla kibirlerini açığa vurur. İnsan dünyaya iltifat etmemeli, edepli olmalı, gururu bırakmalı, gafletle hareket etmemelidir.

Hikâye Hz. Dâvud'un tasviriyle başlar. Olay mescid yolunda yaşanır. Hikâyenin merkezî noktası, görüntüde önemsiz gibi görünen bir tavrın manevî sahadaki yansımasını göstermektir. Şâir, okuyucuda bu doğrultuda bir duyarlılık geliştirmeye çalışır. Hikâye, sade ve düz bir yapıya sahiptir.

Hikâye

Uhud Savaşı'nda Müslüman askerler düşman saflarını dağıtır. Hz. Muhammed'in sözünden çıkarak yağmaya çıkan Müslüman askerler, tekrar dönen düşman tarafından tuzağa düşürülerek hezimete uğratılır. Her bir Müslüman asker bir tarafta savaşır. Hz. Muhammed, Hz. Talha ile kalır. Hz. Talha, düşmanla savaşırken parmak uçları kesilerek parmağının biri yere düşer. Hz. Muhammed, acısının şiddetinden dolayı ah çeken Hz. Talha'nın sesini duyar. Ona, "Ah demek yerine Allâh deseydin Allâh seni Hz. Îsâ gibi yüce âlemlere yükseltirdi" der. Bunun üzerine Hz. Talha, nidâ ederek birçok düşman askerini öldürür. Hz. Muhammed bir tepeye çıkarak askerlerini orada toplar. Yağmadan el çeken Müslüman askerler besmeleyle hücum ederek putperestleri yok eder. Müslüman askerlerden biri Ebû Cehil'in yüzüne darbe indirir.

Dünyaya tamah etmek manevî bir zarardır. Ümmeti savaş gününde zor durumda bırakan şey dünyaya değer vermektir. Savaş zamanında alçak insanlara uyararak komutanın sözünden çıkmamak gerekir. Şâir, savaş sırasında yağma yapmayı tasvip etmez. Büyük savaşın nefsi öldürmek için mücadele etmek olduğunu söyler.

Olay anlatımıyla başlayan hikâye tarihte yaşanmış bir savaşın kurmaca âleme taşınmış hâlidir. Hikâyenin birinci dereceden kişileri Hz. Muhammed ve Hz. Talha'dır. Müslüman askerler mesajın aktarılmasında önemli bir işleve sahip olmalarının yanı sıra anlatının gerçekçi bir fon üzerine yerleşmesine de hizmet eder. Ebû Cehil ve onun yüzüne darbe indiren asker fon düzeyindedir.

Mekân ve tabiat üzerine düşünülmemiş, zamanın ayrıntılarına yer verilmemiştir. Hikâyenin büyük çoğunluğunun sahneleme yoluyla anlatılması, anlatının hızını düşürür.

Olayların yoğunluk kazandığı bir noktada, şâirin yaptığı yorum, olay anlatımını durdurur. İnsanın içinde ya da dışında dünyaya tamah etmesinin ona manen zarar verdiğini düşünen şâir anlatıcı, ümmetin savaşta karışıklığa düşmesinin sebebini, dünyaya meyletmelerine bağlar.

Hikâye

Mûsâ Kâzım mürdlerine, Hz. Muhammed'i örnek alarak karanlık yerlerde ibâdet etmelerini nasihat eder. Rûhların karanlık gecelerde zevk alacağını, gönlün Allâh dışındakilerden temizleneceğini, günâhkârlar uykudayken velîlerin niyazın zirvesinde olmaları gerektiğini söyler. Sürekli Allâh için gözyaşı döken sûfiler, gece uykusunu terk ederek kendilerini ibâdete verir.

Sûfilerden biri kasıtlı olarak pazar yerine gider. Dünyevî işlerin herkese manevî zarar verdiğini gören sûfi, hemen Allâh'a yönelir. Burayı kendisine ganimet bilir. Gafiller toplandıkları zamanlarda hemen aralarına girerek Allâh'ın zikriyle meşgul olur. Heveslerine düşkün bu insanlar, onun zikirlerini işitmez. Sûfi burada velî mertebesine çıkar.

Mûsâ Kâzım ona gaflet içindeyken nasıl bu mertebeye gelebildiğini sorar. Sûfi, Allâh'ı unutmuş karanlık gönüllü kimselerin bulunduğu sohbet yerlerinin, ibâdet yapmak isteyenler için karanlık bir mekân olduğunu söyler. Buralarda zikir ile meşgul olan sûfinin gönül gözü açılmıştır.

Tasavvuf yolunu seçenlerde şeyhine bağlılık ve yeni fikirler üretebilme yeteneği olması gerekir. Ayrıca kişi, bir çeşit sarhoşluk olan gaflete düşmemeli, kıymetsiz dünyaya değer vermemelidir.

Hikâye Mûsâ Kâzım'ın tasviriyle başlar. Anlatının birinci dereceden kişisi Mûsâ Kâzım gibi görünmekle birlikte pazar yerinde ibâdet eden mürd hikâyede ondan daha önemli bir fonksiyona sahiptir. Diğer mürdler ve pazar yerindeki insanlar mesajın aktarılmasına yardım etmenin yanında hikâyenin dekorunu oluşturur. Mekân ve zaman üzerine dikkat yoktur. Hikâyenin mesajıyla doğrudan ilgili olmasa belki de pazar yeri gibi bir mekândan bile söz edilmeyecektir. Mürdin geriye dönerek şeyhine gafil insanların arasında yaptıklarını anlatması olay zamanını genişletir.

5.1.5.20. Dördüncü Fasl (Kanaat)²⁵⁷

Kanaatin, insanı îmânî yönden güçlendirdiğinin anlatıldığı dördüncü fasıl 1563-1619. beyitler arasını kapsar. Burada, kanaatin tükenmez bir hazine olduğu, velîlerin öncelikle kanaat sahibi olmaları gerektiği üzerinde durulur. İnsanın, çok yemekten, çok gezmekten kaçması, manevî gözünü açlık ile açması gerekir. Allâh'a ulaşmak isteyen kişinin yapması gereken ilk iş, dünya bağlarından kurtulmaktır. Fakirliğine rıza gösteren, maddeye değer vermeyen insana sonsuz saadetin yolu açılacaktır.

İnsan, sürekli yemek endişesi taşımamalı, elindekine kanaat etmelidir. Ayrıca, gökteki melekler gibi sürekli Allâh'ı zikretmelidir. Çok yiyen insanları eleştiren şâir, aşırı kilolu insan ve hayvan bedenlerinin fazla yaşamadıklarına dikkat çeker. Aşırı kilolu kişiler uğursuz olur. Bunların kiloları yaşarken kendilerine büyük bir belâ olduğu gibi, ölüleri de dostlarına ağır bir yük olur. İnsan cisminin kuvvetli olması meziyet değil, aslında onu güzelleştiren maneviyâttir.

Çok yemek özellikle de çok et tüketmek uyku getirir, böylece cisim gafletle dolar. Çok yiyen insanların, karınları doymasına rağmen gözleri doymaz. Çok yağmurun evlere zarar vermesi gibi çok su içenler de güçsüz düşer. Mumun, yağlılığından dolayı eriyip bitmesi gibi insan da yağlı yemeklerle gönlünü bulandırır. İnsan bedeninin Allâh'ı bildiren manalar yerine yiyeceklerle dolması uygun değildir. İnsan, kanaat sahiplerinin sözüne uymalı, velîlerin sıfatıyla vasıflanmalıdır.

Hikâye

Hama şehrinde zühd ve riyâzette ileri bir mürîd vardır. Ayda bir dilim ekmeğe kanaat eden mürîd, çok yiyip içmenin Allâh'ı zikretmesine engel olacağını düşünür. Bir dilim ekmeği küçük parçalara ayıran mürîd, her gün o parçalardan birini yemekle yetinir. Şeyhi ise halvete girdiğinde haftada sadece bir badem yer. Şeyh, mürîdinin bu hâlimden rahatsız olur. Onu gayretsiz ve sabırsız bulur. Nefsi bu kadar zorlamayı yetersiz görür. Tok yatarak kerâmet gösterilemeyeceğini düşünür.

Sûfîler aç gözlü olur. Bunlar gökteki ayı bile ekme tahayyül ederek gözleriyle yiyebilirler. Ölü helvası dağıtıldığında doymak bilmezler. Yemek tenceresini başlarına geçire-

²⁵⁷ Başlık: "Faşl-ı râbî' haşlet-i kanâ'at cehd-i salâhiyyete kuvvet olduğun bildirür" (GE: s. 858)

cek kadar hırslıdırlar. İnsanın, kanaat etmesi, günâhlarından dolayı pişmanlık duyması gerekir.

Mürîdin tasviriyle başlayan hikâyenin mekânı Hama şehridir. Şeyhin mürîdine tepkisinden mesaj anlaşılır hâle gelir. Olay zamanı üzerine düşünme alışkanlığı olmayan Yahyâ, burada da bu özelliğini sürdürür. Şâirin halvet süresi üzerindeki dikkati, onun bu özelliğinin olay anlatımına önem vermekten kaynaklı olduğunun açık göstergesidir. Şâirin, aylık bir dilimi günlere bölmeye, ayrıca hafta üzerinde de durması istediğinde zaman üzerinde ayrıntılara girebileceğini gösterir.

Hikâye

Şakîk-i Belhî, bir gün seyahat için Şâm'a gitmeye karar verir. Aç susuz kabileye karşı. Bir kısım sadakatsiz insanlar ona değer vermez, onu yolda bırakıp gider. Tek başına akşama kalan Şakîk'i, Arap hırsızları yolda yakalayıp soyar. Sahip olduğu her şeyini kaybeden Şakîk, başı açık, ayağı yalın bir vaziyette ortada kalır. Onun bu hâliyle şehre yaklaştığını gören çocuklar deli olduğunu sanarak onu taşlamaya başlarlar. Her tarafı yara bere içinde kalır. Belâ üzerine belâ yaşayan Şakîk'e belâ taşları hoş gelir. Karnını doyurabilmek için ev ev dolaşır fakat Araplar ona ekmek vermez. Gönlü incinmiş, gözleri yaşlı bir vaziyette kalan Şakîk'in yolu yıkılıp harap olmuş bir mescide uğrar. Orada namazını kılarak Allâh'a dua eder. Allâh'a uzun uzun yalvardıktan sonra ona hemen mükemmel donatılmış bir sofraya ve güzel bir elbise verilir. Şakîk, açık bir şekilde kerâmet göstermiş olur.

İnsan, haysiyetini ayaklar altına almadan kemâl bulamaz. Gurbette yaşanan sıkıntılar, insanın manevî cevherini açığa çıkarır. Sıkıntılarla terbiye olarak olgunlaşan kişi, saadete layık bir hâl alır. Vefîlerin menkıbeleri, ders çıkarmasını bilenler için tarîkat yolunda iyi bir yol göstericidir.

İç içe geçmiş birkaç olaydan oluşan hikâyenin birinci dereceden kişisi Şakîk-i Belhî'dir. Belhî sıradan bir insan değildir fakat onu özel kılan maddî görüntüsü değil, sıkıntılara katlanması ve ümitvarlığıdır. Hikâyede kahramana karşı acıma hissi önemli bir yer tutmakla beraber şâirin bize telkin etmek istediği şey acımak değil, sıkıntılarının ardındaki güzellikleri göstermektir. Hikâye zengin bir fon üzerine oturtulmuştur. Şakîk'i bıraktıktan giden kabile, Arap hırsızlar, Şakîk'i taşıyan çocuklar ve ona yemek vermeyen Araplar anlatımın sosyal çevresini oluşturur.

Belh'te başlayan olaylar Şâm'da yıkık bir mescidde neticelenir. Zamanla ilgili ayrıntılar hikâye zamanını tespitte yetersiz kalır. Kahraman kabileyle yola çıktığında vakit gündüz olmalıdır. Şakîk'in tek başına yolda kaldığını öğrendiğimizde vakit akşamdır. Şâm'a yaklaştığında çocukların sokakta olması vaktin gündüz olduğunu gösterir fakat Şakîk'in, kaç gün içinde şehre ulaştığı belirtilmemiştir. Yıkık mescidin tasviri olay zamanında kısa süreli bir duraklamaya sebep olmuştur.

Temsîl

Allâh dostlarını örnek almanın tavsiye edildiği bu temsilde, hayatlarını Allâh yolunda geçiren bu insanların sıkıntılı bir hayatı tercih ettikleri, dert çekerek ve belâlarla boğuşarak mürîde Allâh'a kavuşmanın nasıl olacağını öğrettikleri üzerinde durulur. Hz. Âdem dünya gamını çektikten sonra tekrar ezeli lezzete kavuşmuş, Hz. Nûh su içinde kaldıktan sonra tekrar feraha ermiştir. Hz. Halîl ateşe atılarak Allâh'a kavuşmuş, Hz. Yûnus dar bir mekânda sıkıntı çekerek genişlik bulmuş, Hz. Yûsuf'a atıldığı kuyu kavuşma vesilesi olmuştur. Eyyûb peygamber sıkıntılar vesilesiyle ilâhî sırları öğrenmiş, herkesten yüksek olan Hz. Muhammed aşağılık insanların eziyetleriyle sıkıntı çekmiştir. Bilâl-i Habeşî belâ taşlarına kucak açmış, Hz. Muhammed'in ailesi Kerbelâ Hadisesi'ni yaşayarak sonsuz bir hayata ulaşmıştır.

İnsan, rahmete zahmet çekerek kavuşacaktır. Peygamberler, sıkıntılar çekerek insanlara Allâh'a giden yolları açmış, erenler belâlara katlanarak âşıklara rahmet yolunu göstermişlerdir. Allâh'a kavuşmanın yolu, dert çekmekte gizlenmiştir. Bu sebeple Kâbe yolu bu kadar meşakkatlidir.

Tenbîh

Bu tenbîhle insanı, uyanık olmaya davet eden şâir, ondan kemâli talep etmesini ister. İnsan, dokuz kat gökyüzünün her birinin, Allâh'ın cemâl ve celâl tecellîleriyle dolu olduğunu görmeli, onlara bakarak ibret almalıdır. Oradaki yüz binlerce nakışlı sûretten yola çıkarak Allâh'a yol bulmalıdır. İnsanın, Allâh'ın her şeye gücünün yetmesinin ne demek olduğunu, tabaka hâlindeki gökyüzünün ne ifade ettiğini, Allâh'ın nûrunun siyah mı yoksa beyaz mı olduğunu, arşın ötesinde ne olduğunu, kısacası yaratılan her şeyi anlamlandırması gerekir. İnsan, bütün bunlardan yola çıkarak Allâh'a intisap etmelidir. Meleklerin, insana neden secde ettiklerini, insana neden bu kadar değer verildiğini, insanda nasıl bir sır oldu-

ğunu, insanın bu dünyaya gönderilmesindeki gayenin ne olduğunu, ölüm geldiğinde rûhun nereye gittiğini insanın sorgulaması gerekir.

Şâir, insanı gecenin karanlığını dağıtan ateşe ibretle bakmaya davet eder. Yıldızların niye parladıklarını ve neden kaydıklarını, dünya sürekli hareket hâlindeyken zeminin sükûnet içinde olmasının hikmetini, hilalin nasıl dolunay hâline geldiğini, akşam olduğunda günün şevkinin kaybolmasındaki sırrın ne olduğunu, rüzgârın hazan yapraklarını düşürmesine karşın bulutları düşürmemesindeki sırrı, rüzgâr şiddetle hareket hâlindeyken bulutların yağmuru yere düşürmemesindeki hikmeti, melekler insana hizmet ederken menzillerinin gökyüzü olmasındaki gayeyi sorgulatmaya çalışır. Sahte velflerin insanları doğru yolda gitmekten alıkoymasındaki sebebi araştırır.

Mahiyetini idrak eden kişi, insan olmanın yüceliğini takdir eder. Allâh'ı isim ve sıfatlarıyla tanımanın değerini anlar. Bilmeyenlere de yardım ederek onların şüphelerini ortadan kaldırır, bu şekilde onları karanlıkta kalmaktan kurtarır.

Hikâye

Hız. Mûsâ'nın ümmetinden herhangi biri otuz yıl boyunca ibâdetlerini kararlılık göstererek yaparsa velî mertebesine çıkar. Ümmetinden biri otuz yıl itikâfa girmesine rağmen kalp gözü açılmaz, keşif ve kerâmet gösteremez. Hız. Mûsâ onun hâlini görünce velî olamamasını anlayamaz. Bu durumun hikmetini Allâh'tan sorar. Allâh, Hız. Mûsâ'ya, görünüşte ibâdet yapan bu kişinin hakîkatte gaflette olduğunu, gökyüzüne ibretle bakmadığını, kendisinin celâlini düşünmediğini, gönlünün kendisinin aynası olmadığını bildirir. Hız. Mûsâ kendisine bildirilenleri adama anlatıp ona nasihat eder. Adam, peygamberin sözlerini kabul ederek otuz yıl daha halvete girer. Otuz yıl ağlayarak Allâh'a yalvaran adam, âleme ibret nazarıyla bakar. Otuz yılın sonunda velî mertebesine çıkar. Gönlü ilâhî sırların mahzeni olur. Rûhu Allâh'tan gelen manalarla dolar.

Ariflerin menkıbeleri, insanların yükselmeleri için merdiven vazifesi görür. Marifeti talep edenler, sonunda Allâh'ın sevgisini kazanacaklardır.

Hikâyenin olay halkaları; Mûsâ peygamberin ümmetinden birinin otuz yıl itikâfa girmesine rağmen kerâmet gösterememesi, Mûsâ peygamberin bunun hikmetini Allâh'tan sorması, Allâh'tan gelen emri itikâfa giren adamla paylaşması, adamın kendisine çekidüzen vererek yeniden itikâfa girmesi ve kerâmet göstermesidir. Olayların yaşandığı mekân

üzerine düşünülmemiştir. Mûsâ peygamberin konuşmasının ardından yeniden itikâfa giren adamın bu şekilde geçirdiği otuz yıl eksiltile verilmiştir.

Ehl-i Sünnet ve Cemâatle İlgili Temsîl

Ehl-i sünnet ve cemâate dair olan bu bölümde şâir, mü'minin diğer mü'minlere ayna olduğunu ifade eder. Mü'minler bir yere toplandıklarında birine diğerinden kerâmet nûrları yansıyacak, onun hâlinden diğerleri de istifade edecektir. İlâhî manaları yansıtan bir mü'minin şevki, ortamda bulunan diğer kişileri de dopdolu hâle getirecek, ondaki nûr diğerlerini de aydınlatacak, bu şekilde karanlık gönüller nûrlanacaktır. Akıllı kişinin bu temsilden hisse alması, namazı cemâatle kılması gerekir. Şeytân, çokluk içinde insanı mağlup edemeyeceğinden ve cemâat ile yapılan dualar kabule daha yakın olduğundan namaz, cemâatle kılınmalıdır.

İnsanın, ezan sesini işitir işitmez mescide gitmesi gerekir. Allâh kullarını orada rahmet ve nimetine mazhar eder. Oraya eğilerek huşu içinde girmek gerekir. Orada edep içinde, sessizce durulmalıdır. İnsan, namaz anında manen Allâh'ın nazarı altında olduğundan namaz kılarken gözünü secdeden ayırmamalı, ibâdeti dışındaki düşünceleri aklından çıkarmalıdır. Tesbîh çekmenin önemine de değinen şâir, tesbîhi sûfîlerin kalplerinin gıdası olarak değerlendirir.

Allâh'a kavuşmak isteyen îmânlı birinde birtakım özellikler bulunması gerekir. Mü'min haset etmemeli, gösterişten kaçınmalı, dünyayı isteyen nefsiyle ciddi mücadele etmeli, Allâh için gözyaşı dökmelidir. Aynı zamanda bu kişinin dinî emirleri sebatla yerine getirmesi, acılara şikâyet etmeden sabretmesi, vücûdunun fakir, gönlününse zengin olması, köle ve yöneticinin onun nazarında bir olması gerekir.

Temsîl

Şâir, sürekli aşk ateşi ile tutuşan, her şeyini sevgilisi uğrunda sarf eden Zelîhâ gibi bir kahraman bir âşık bulamamaktan yakınır. Zelîhâ'nın satın aldığı kölesine esir olmasını, aşkıdan dolayı büyük sıkıntılar çekmesini, can u gönülden ona hizmet etmesini, her şeyini onun yolunda feda etmesini över.

Dünyaya itibar etmeyen Yûsuf, Zelîhâ'ya da değer vermez. Zelîhâ, bütün çabalarına rağmen sevgilisine ulaşamaz. Sonunda, Yûsuf'u mutlu edecek en iyi hediye ayna olduğunu düşünerek ona bir ayna hediye eder. Aynaya bakan Yûsuf'u, kendi güzelliğinin çoş-

kusu sarar. Zelîhâ, bu şekilde davranarak, hâlini Yûsuf'a anlatır. İnsanın, ilâhî tecellîlere layık olması için gönlünün ayna gibi saf olması gerekir. Allâh'ın nûru, insanda açık bir şekilde görünmelidir. İnsan güzellik, celâl ve saltanat sahibi Allâh'a böyle saf bir ayna sunmalıdır.

Rüya

Burada, sadık rüyaların Allâh yolunda gidenler için kerâmet başlangıcı olduğu anlatılır. Allâh, kendi yolunda mücadele eden kimseye iltifat ederse gördüğü rüyalar onun davranışlarını düzene sokar. Rüya âleminde irşâd olan sûfî, hadiselerin sıkıntısından kurtulur. Maneviyâta açılan gözü, nûrlarla dolar. Dinî emirlere uyan kimselerin hepsi, rüyalarında gökteki gezegenlerle beraber yürür. Çözemedikleri problemleri rûhlara sorar, bu şekilde gizli sıklardan haberdar olurlar. Hangi velîye itikat ederlerse rûhları onun rûhu ile bütünleşir.

Güzel ahlâklı kişiler, rüyalarında güzel şeyler görürken, isyankâr kimselerdeki kötü vasıflar, rüyalarında manasız şeyler olarak karşılımlarına çıkar. Yücenin yolculuğu yüceye olurken alçağın yolculuğu da aşağı olur. Sûfî gördüğü rüyalarla kendisine çekidüzen verir. Nûrânî yönü inkişâf eden sûfnin, ibâdetlerinden aldığı zevk artar.

Hikâye

Cesur bir adam yaz mevsiminde Şirâz'a gider. Orada Sa'dî-i Şirâzî'yi ziyaret eden adam ona gördüğü rüyayı anlatır. Tûr Dağı büyüklüğünde, her bir meyvesi nûr gibi değerli bir meyve ağacı, meyvelerini yere dökerek kendisine dağıtır. Rüyayı dinleyen şeyh, padişahın ona yüksek bir rütbe vereceğini, beylerin ve ağaların ona hürmet edeceğini söyler. Padişah o günlerde adamı mîr livâ yapar. Adama her taraftan mal ve para gelir.

Rüya Tabiri

Ağaç padişaha, dalları da etrafındaki bey ve paşalara işaret eder, bu hâl Allâh'ın ona yüksek mevki ihsân edeceğinin göstergesidir. Bu rüyayı yaz mevsiminde görmesi de, murâdının gerçekleşeceğinin habercisidir.

Cesur adam ve Sa'dî-i Şirâzî arasındaki diyaloga dayanan hikâye, yaz mevsiminde Şirâz'da yaşanır. Adamın bir gece öncesine dönerek gördüğü rüyayı şeyhe anlatması olay zamanını genişletir.

Görülen bu rüya, aynı zamanda olayların nasıl ilerleyeceğini bildiren işaretlerle yük- lüdür. Şeyhin rüyayı tabir etmesi ve tabirin hemen akabinde yaşanan hadiseler bu rüyanın geriye dönüşün yanı sıra ileri kırılmaya da örnek olduğunu gösterir.

Hikâye

Güz mevsiminde bir kişi şeyhe gelerek rüyasını anlatır. Rüyasında güzel meyveleri olan yüksek bir ağacın kendisine dalını uzatarak meyve verdiğini görür. Şeyh rüyanın, adamın yakında hasta olacağına işaret ettiğini söyler. Kısa bir süre içinde sararıp solan adam, hastalanarak yatağa düşer. Hayli zaman baston kullanmak zorunda kalır.

Rüya Tabiri

Sonbahar mevsimi beden zafiyetine, meyvesi de dert ve sıkıntıya işaret eder. Yüksek ağacın ona dalını uzatması, sonbaharın ona kement atması şeklinde yorumlanır. Sonbaharda yapraklarının sararıp düşmesi de hastalığa delalet eder.

Sonbahar tasviriyle başlayan hikâyenin kişileri rüya gören adam ve Sa'dî-i Şîrâzî'dir. Olaylar sonbahar mevsiminde yaşanır. Hikâyenin mekânı Şîrâz'dır. Şeyhin yanına gelen adamın ona rüyasını anlatması olay zamanını genişletmiştir.

Bir önceki hikâyede olduğu gibi burada da adamın rüyası, olay zamanını genişletme- nin yanında içinde hikâyenin geleceğiyle ilgili işaretleri de barındırır.

Hikâye

Soğuk kış günlerinin birinde sürekli şarap içen bir adam şeyhe gelerek yakın zaman- da gördüğü bir rüyayı anlatır. Yüksek bir meyve ağacının yakınına gelip oturan adam, ağa- cın budağının ansızın kendisinin alnına dokunduğuna şahit olur. Adam, fırsatı kaçırmadan ağacın meyvesini koparıp yer. Şeyh, yakın bir zamanda adamın yakalanarak kadı tarafın- dan cezalandırılacağını söyler. Bir gece sarhoşken yakalanan adamın bedeni, sopa darbele- rinden zayıf düşer. Birçok hakarete uğrayan adam hapse atılır.

Rüya Tabiri

Şâir, kış mevsiminin, soğuğun habercisi olduğunu söyler. Bu rüyanın kötü hadisele- rin yaşanacağına işaret ettiğini ifade eder. Sıkıntı sebebi olan iki budağın adamın başına

dokunmasını zahmet işareti olarak yorumlar. Sa‘dî-i Şîrâzî’yi rüyaları olduğu gibi yorumlamasından dolayı tebrik eder.

Hikâye soğuk bir kış tasviriyle başlar. Hikâyenin asıl kişileri şarap içen adam ve Sa‘dî-i Şîrâzî’dir. Adamı yakalayarak hapse götüren görevliler hikâyenin dekorunu oluşturur.

İçkicinin birkaç gün öncesine dönerek rüyasını şeyhe anlatması olay zamanını genişletir. Şeyhle geçen konuşmadan sonra adamın yakalanmasına kadar geçen süre, örtük atlanmıştır. Bu hikâyede de görülen rüya, yaşanacak olaylara işaret eder.

Temsil

Rüyada Allâh; Hz. Halîl İbrâhim’den oğlunu kendisi için feda etmesini istemiş, o da sadakat göstererek Allâh’ın emrine tabi olmuştur. Allâh, Hz. Halîl’e bu teklifi onun sadakatinin derecesini göstermek için yapmıştır. Remizli bir ifade olan, “Oğlunu feda kıl” sözü, mâsivâdan yüz çevirmek anlamına gelir.

İnsanın, Allâh’a yaklaşmasına engel olan şeylerle meşgul olmaması gerekir. İnsanın, aile, çocuk, dost, akraba ve diğer insanlarla iştiğal etmesini dünyevî bir bağ olarak değerlendiren şâir, bir kalbe iki muhabbetin giremeyeceği kanaatindedir. Allâh dışındakilerin sevgisini kalbe almamak gerektiğini düşünür. Sonsuzluk âleminin kişiye açılması için insanın, evladına olan bağlılığından kurtulması gerekir. Hatta bazen insanın kendisi bile kendisine perde olabilir. İnsan, her şeyde Allâh’ın rızasını gözeterek dünya alakalarından sıyrılmalıdır.

Hikâye

Yûsuf peygamber, Allâh’ın hikmetiyle yıllarca gurbette kalır. Ya‘kûb’a olan özlemiyle dert çeker. Zelfîhâ’nın zulmüyle zindana atılır. Burada insanları irşâd eder. Hz. Yûsuf zindandayken padişahın hizmetkârlarından hüner sahibi iki adam da hapse atılır. Bu iki adam, Hz. Yûsuf’a gördükleri rüyaları anlatır. Onlardan biri rüyasında şarap sıkıldığını, sağının ve solunun şarapla dolduğunu görürken diğeri de birinin gelerek başının üzerine ekmek bıraktığını, ekmeğini ansızın kuşların yediğini görür. Hz. Yûsuf rüyasında şarap sıkana yüksek bir mevkiye çıkacağını, diğeri de rüyasının ecelini haber verdiğini söyler.

Rüya Tabiri

İnsanın, sahip olduğu makam ile sarhoşa dönerek sıkıntılarını unutması gibi şarabın da sarhoş edici özelliğiyle insanın başını döndürdüğünü söyleyen şâir, kişinin etrafının şarapla dolmasını yüksek rütbeye kavuşma olarak yorumlar. Diğerinin rızkının yüksek yerin müdahalesiyle kesilmesini, ölüme delil olarak görür. Rüyaların, kişinin hâlini olduğu gibi bildirdiğini ifade eder.

Şâir bu hikâyede diğer üç hikâyeden farklı bir metot takip eder. Kişilerin akıbetlerini anlatmayan anlatıcı, Yûsuf'un, mahpusların rüyalarını yorumlamasıyla hikâyeyi sonlandırır. Kişilerin hayatlarında Yûsuf'un tabirine uygun gelişmeler olduğunu hikâyenin ardından yapılan rüya yorumuyla öğreniriz.

Şâir, Yûsuf'un büyük bir kitap olabilecek hayat hikâyesini birkaç beyitle özetler. Hikâyenin asıl kişileri Yûsuf ve padişahın hapse düşen iki hizmetçisidir. Şâir; Ya'kûb, Zelfihâ ve mahkumlardan söz etse de bunlar fon düzeyindedir. Hz. Yûsuf döneminde yaşanan olayların mekânı, zindandır.

Hikâye

İsmi Velî kendisi deli alçak bir adam Şeyh Vefâ'ya mürid olur. Rüyasında kendisinin şeyhin elini öptüğünü, şeyhin de kendisine dua ettiğini görür. Bu hâle çok sevinen adam gururlanır. Şeyhe giderek rüyasını anlatır. Şeyhin kapısının önünde bir sığır ile bir eşek vardır. Şeyh adama kapı önündeki sığır ve eşiği göstererek onların kendisini görüp görmemesinin bir olduğunu, onların yüzüne yüz şeyh de baksa insan olmayacaklarını söyler. Şeyhin bunları söylemesindeki maksat müridi gururdan kurtarmaktır.

İslah eden kişinin gayesi, karşıdaki insanı iyileştirmektir. Kişi, marifeti ancak bu şekilde kazanacaktır.

Şeyh ve mürid arasındaki konuşmalar üzerine inşa edilen hikâye düz bir kurguya sahiptir. Olaylar şeyhin evinde yaşanır. Zamanla ilgili bilgi verilmez. Gece rüyasında şeyhi gören müridin sabah şeyhi ziyaret etmiş olma olasılığı yüksektir. Şâirin arada yaptığı yorumlar olay anlatımını durdurur.

5.1.5.21. Evliyânın Sınıflandırılması²⁵⁸

Bu bölümde velîler, dört kısma ayrılarak sınıflandırılmış, her bir velî ayrıntılı olarak tanıtılmıştır.

5.1.5.21.1. Birinci Kısım Evliyâ²⁵⁹

Birinci kısımdaki evliyâ, velî olduklarını insanlara belli etmediklerinden insanlar, onların velî olduklarını bilmez. Bunlar, bilgin kişilerin yanında kendilerini ahmak gibi gösterir. Böylece başlarına insanların toplamasına engel olur. Manasız işlerle uğraşmayan bu kimseler, Allâh'a kavuşmalarına engel olan her şeyden uzak durur. Yüksek rütbeli kimse-lerden kaçan, câhillerin minnetlerini almayan, insanlara büyüklenmeyen bu velîler, zaruret olmadıkça yardım kabul etmezler.

5.1.5.21.2. İkinci Kısım Evliyâ²⁶⁰

İkinci gruptakiler tevhîd manalarına dalmalarına rağmen kendilerinin velî oldukları- nın farkında değillerdir. İnsanlar onların velî olduklarını fark eder ve başlarına toplanarak onlara huzur vermez. Zâtı gaybî nûrlara mazhar olan bu kişiler, ilâhî sırlara dair konuşur. Akarsu gibi konuşmalarına rağmen ne söylediklerinin farkında olmazlar. İbadete dalıp ka- lırlar. İbadetteki lezzeti tam alırlar. Şöhrete değer vermezler. Dışları virane fakat içleri mamûrdur. Sonunda gurura düşerlerse adları kötüye çıkar.

5.1.5.21.3. Üçüncü Kısım Evliyâ²⁶¹

Üçüncü kısım velîlerin, velî olduklarını hem kendileri hem de diğer insanlar bilir. Diğer velîler onların etrafında toplanır. Vaaz verirlerken aşk ile Allâh derlerse dünyanın dağları bu ses ile dolar. Her zaman kanlı gözyaşları döker. Mürdlerinin ahı yürek oynatır. Onlarla beraber coşar. Güçleri yetse dünyayı baştan başa Müslüman yapacak gayretleri vardır. Güneş gibi olan zâtları, bütün varlıklara fayda verir. Tekkeleri insanların coşkusunu tazelandirir. İnsanların ve cinlerin kendilerine muhtaç olduğu bu zâtlar, yüksek bir himme- te sahiptir. İtikâf, onların zevk aldığı yerdir.

²⁵⁸ Bu başlık şâirin kendi ifadesi olmayıp tarafımızdan buraya ilave edilmiştir. Şâir, velîleri dörde ayırdığı bu bölümde genel bir başlığa yer vermez. “**Aksâm-ı evliyâdan kısım-ı evvel**” başlığı altında velîlerin dörde ayrıldığını söyleyerek birinci kısım velîlerin tarifini yapar.

²⁵⁹ Başlık: “**Aksâm-ı evliyâdan kısım-ı evvel**” (GE: s. 897)

²⁶⁰ Başlık: “**İkinci kısım-ı evliyâ**” (GE: s. 898)

²⁶¹ Başlık: “**Üçüncü kısım-ı evliyâ**” (GE: s. 899)

5.1.5.21.4. Dördüncü Kısım Evliyâ²⁶²

Dördüncü kısımdaki velîler, gökteki melekler gibi vakitlerini ibâdetle geçirir. Ne kendileri ne de başkaları onların velî olduğunu anlar. Seyyar yıldızlar gibi mekânsızdırlar. Baştan başa nûrdurlar. Zihinlerinde günâh düşüncelere yer vermezler. İçlerinde zerre kadar kötülük barındırmazlar. Şeytânı mağlup etmiş, nefislerini ayaklarının altına almışlardır. Gönüllerindeki coşku, onları ilâhî cemâle ulaştırmıştır. İzzet sahibi bu zâtların varlığı bereket sebebidir. Bu mertebeye ulaşan velîler âlemin sultanıdır.

Hakîkat ehlinin araştırarak farklarını ortaya koyduğu bu yüksek şahsiyetleri küçümsemek gerektiğini söyleyen Yahyâ, dört gruba ayırdığı velîlerden her birinin kişilik özelliklerini hava, ateş, su ve toprak unsularından biriyle anlatmaya çalışır. Dört halifenin her birini de dört unsurdan biriyle özdeşleştiren Yahyâ, bu şekilde velîlerin hangi halifeyle imtizaç ettiğini ortaya koyar.

Yahyâ, öncelikle Hz. Ebû Bekir'in meşrebine yer verir. Onun meşrebinden olan velîler rüzgâr gibidir. Bu velîler, rüzgârın başa taze hayat bahşetmesi gibi gönlü tazeler. Nefisleriyle kahramancasına mücadele eden bu zâtlar, yel gibi eserek nefis ejderhasını yok eder. Sûfler onları dinledikten sonra şevklerinden hazan yapraklarının rüzgârda uçuşması gibi sema eder. Rüzgâr gibi mekânı hızla geçerler.

Şâir, ikinci olarak Hz. Ömer'e yer verir. Onu takip edenlerde ateş unsuruna ait özellikler gözlenir. Bu meşrepteki velîlerin gayreti ateş gibi yukarıyadır. İrşat şerefîyle müşerref olan bu zâtlar, âşığı yüce âlemlere çeker. Onların varlıkları cemiyeti ışıklandırır. Ham tabiatlı sûfleri ve tarîkat pirlelerini olgunlaştırır.

Üçüncü olarak Hz. Osmân'ın meşrebi gelir. Onun meşrebi dört unsurdan suyla özdeşleşir. Onun takipçileri su unsurunun özelliklerini taşır. Bu mertebedeki velîler, su gibi temizleyici özelliğe sahiptir. İnsan idrakinin derinliklerinin keşfine vesile olurlar. Akarsu gibi saf olan sûfleri, ilâhî aşkın denizine karışmak ister. Bu kişiler yüksek bir edebe sahiptir. Sahip oldukları özellikler, yükseklerle çıkmalarına vesile olur.

Dördüncüsü Hz. Alî'nin meşrebidir. Bu meşrep dört unsurdan toprak ile özdeşleşir. Bu mertebedeki velîler, yüksek bir makama sahip olmalarına rağmen toprak gibi tevazu gösterir. Toprak gibi ayıpları örter.

²⁶² Başlık: "Kısm-ı râbî" (GE: s. 900)

Her biri birer yola benzetilen dört halife, dört taraftan Hz. Muhammed'e varırlar. Hz. Muhammed'in zâtı, bu dört ırmağa deniz olmuştur. Dünyanın övünç kaynağı olan Hz. Muhammed, Allâh'ın irşâd ettiği kişidir. Âlemi şevkle terbiye eder. Allâh'ın gönderdiği bir tabip olan Hz. Muhammed, insanlara dertlerine göre deva sunar.

5.1.5.22. Velâyet Mertebeleri²⁶³

Bu bölümde, velîlerin mertebeleri anlatılır. Velîlerin mertebelerinin sınırsız olduğunu belirten şâir, açıklanabilen mertebelerin, sır ehlinece yediye ayrıldığından söz eder.

5.1.5.22.1. Velâyette Birinci Mertebe²⁶⁴

İlk tabaka, asfiyâ tabakasıdır. Mürîdler, velî mertebesine çıktıklarında öncelikle kerâmet gösterir. Bu kişiler, karşıdaki kişinin düşündüklerini daha o söylemeden bilir. Görünen şeylerin arkasındaki gizli hakikatleri fark eder. Allâh, onlara yüksek bir değer verdiğinden onlara bu hâli ihsân etmiştir.

Onların Allâh'ı tanımaya olan şiddetli iştiaqları, gönüllerini güneş gibi aydınlatır. Hâl dilinden anlayan, gizli birçok hünere sahip olan, vesveseye düşmeyen, gönül gözü açık olan bu kimseler insanların en zekisidir. Şiddetli sıkıntılar başlamadan önce alametlerini hissederler. Mertebeleri, arştan yüksektir. Onların manalarla dolu gönülleri o kadar geniştir ki, bir nehrin okyanusa karışmasının belli olmaması gibi gönüllerine yeni bir mana geldiğinde gelen yeni mana fark edilmez. Açıklama yaparken bülbül gibi olan bu kimseler, gönül diline tercüman olur. Harama bakarlarsa manen körelirler. Haram mal yerlerse gözleri avamın gözüyle bir olur. Dünyalarıyla övünürlerse mertebelerinden düşerler.

Hikâye

Mevlânâ, mesnevîsini yazdığı günlerde onu diğer insanlardan saklar. Mürîdlerinden biri şeyhinin yanına gelir. İçeriye girdiğinde onun Kur'an okuduğunu görür. Mesnevînin cazibesi mürîdi çeker. Kitabı çalmayı düşünürken Mevlânâ kalben bunu hisseder. Mürîdin elini kitaptan çekerek el ile hırsızlığı bırakıp gönül ile hırsızlık yapmasını, çalışarak gönül ehlinin dilini öğrenmesini tavsiye eder. Niyeti kitap hırsız olmaksızın onun manalarının kendisinde olduğunu, zevk sahibinin zarfa değil mazrûfa bakacağını söyler.

²⁶³ Bu başlık şâire ait olmayıp tarafımızdan buraya ilave edilmiştir.

²⁶⁴ Başlık: "Mertebe-i evvel-i evliyâ" (GE: s. 905)

Gönül gözü açık olan, âlemdeki sırları bilen velîler yüksek bir makama çıkmışlardır. Velîler, velâyet nûruyla doğru ve yanlış birbirinden ayırır.

Hikâye Mevlânâ tasviriyle başlar. Olaylar matematiksel bir düzenle kurgulanmıştır. Mekân ve zaman üzerinde durulmamıştır. Olayın, Mevlânâ'nın mesnevîyi yazmasının ardından yaşanması eserin zamanıyla ilgili önemli bir ipucudur fakat bu da zamanı net tespit etmekte yetersiz kalır.

Hikâye

Sahabelerden biri şeytânı açık bir şekilde görür. Şeytâna, onun marifet kaynağı olduğunu, cinlerin ve şeytânların canı olduğunu söyleyen sahabe, onunla konuşacak gizli meselelerinin olduğunu ifade eder. İsteddiği zaman onu nasıl bulabileceğini sorar. Şeytân ona, kendisiyle buluşmak istediği gece, karnını çok doyurmasını ve seher vaktinde de uyumasını söyler. Böyle yaptığı takdirde onun yanına geleceğini ifade eder. Şeytâna hile yaparak yapmaması gerekenleri anlayan sahabe, ona kendisinin peygamberin âdetini terk edemeyeceğini, az yatıp az uyuyacağını ve az yemek yiyeceğini söyler. Neye uğradığına şaşırان şeytân feryat eder.

Kısa hikâyelere tasvir veya olay anlatımıyla başlama eğiliminde olan anlatıcı burada farklı bir yol izler. Kendisini akıllı sanan birçok kimsenin aldatmak isterken alandığını ve itikadı sağlam kimselerin şeytâna yenik düşmeyeceklerinin anlatıldığı bu hikâye, hakîkî kerâmet sahibi velîlerin cin ve şeytânları açık bir şekilde gördüğü yorumuyla başlar:

Keşf-i hakîkisi olan evliyâ

Cin ü şeyâfîni görür zâhirâ

(GE: 2077)

Hikâyenin ana fikrini birinci beyitle ortaya koyan şâir, daha sonra bu fikri anlattığı olayla destekler. Olay sahabeler döneminde yaşanır. Mekân üzerine dikkat yoktur.

Şeytânı tasvir ederek olayı durduran şâir yaptığı bir özetlemeyle de olay anlatımını hızlandırır. Şeytânı aldatmak için ona iltifat eden sahabe konuşmasını uzatmak istemez. Önceden onun yüksek bir kimse olduğunu, inadından dolayı başına çok belâ geldiğini, mahlûkat içinde onun gibisinin bulunmadığını belirttikten sonra özetle onun marifet kaynağı olduğunu, cinlerin ve şeytânların canı olduğunu söyler.

5.1.5.22.2. Velâyetle İkinci Mertebe²⁶⁵

İkinci mertebeye ulaşan velî, kabristana gittiğinde kabirdekilerin nasıl bir vaziyette olduklarını görür. Kimilerinin kabirleri nûrla doludur. Kabirlerine cennetten yol açılır. Orada huzur içinde bulunan bu kimselere melekler arkadaşlık yapar.

Kimileri de kabirlerinde azap çeker. Cehaletlerinden kendilerine sorulan sorulara cevap veremezler. Dünyada sahip oldukları her şey onlara belâ olur. Yalnız ve ağlar hâlde kalan bu kişilerin bedenleri karınca ve yılanlarla arkadaş olur. Gözleri sürekli zebanileri görür. Kabir karanlığı onlara matem elbisesi olur. Kabir azabı ile acınacak hâle düşen bu insanlar, kendilerine yardım edecek birini arar fakat kimseyi bulamaz. Ağlamaları dertlerine derman olmaz. Merhamet beklediklerinden fayda göremezler. Cehennem ateşinden feriyat ederler. Kendilerine ateşten kamçılar vurulduğunda her tarafları yarılr. Günâhlarının karanlığından yüzleri insan yüzüne benzemez.

Bu hâli gören velî, Allâh'a yönelir. Kötü ahlâklı insanlardan uzak durur. Allâh'ı düşünüp ibâdetle meşgul olur. Dünya endişelerinden, faydasız işlerle meşgul olmaktan kurtulur.

Hikâye

Keşif ve kerâmette ileri, vaazı tesirli, çok mürîdi olan büyük bir şeyh vardır. Daima ibâdet ve zikirle meşguldür. İbadetlerini gizli yapar. Fakir olmasının yanı sıra kanaatkârdır. Sürekli riyâzet yaptığı için güçsüzdür. Yiyecek bulamayan şeyh, ot toplamak için mürîdleriyle beraber dağa çıkar. Orada karşılaştığı bir ermiş ona az önce bir dereden geçtiğini, keşfen toprağın altında iki büyük gümüş tepsî gördüğünü söyler. Şeyhe gidip tepsileri çıkararak satmayı teklif eder. Şeyh ona bu yanlış isteğinden vazgeçmesini, az tamahın bile insana çok zarar verdiğini söyler.

Şeyh onu yanına alarak bir süre ilerler. Bir yere ulaşınca şeyh adamı çağırarak toprağın altında keşfen gördüğü altın siniyi kendisine gösterir. Ona dünya malına değer vermenin, açlığa sabretmenin, zaruretten de olsa başkalarından bir şey beklememenin gerekliliğini anlatır. Velâyeti kazanmanın güç, kaybetmeninse kolay olduğunu söyler. Bunun üzerine altın siniyi bırakarak giderler. Açlık acısına sabrederler. Kendilerine gayptan benzersiz lezzette yemekler gönderilir.

²⁶⁵ Başlık: "Mertebe-i şânî-i evliyâ" (GE: s. 913)

Hikâyenin mesajı, fakirlikle imtihan edilenlerin sonunun mutluluk olacağıdır. Anlatıcının, anlatıya yorum yaparak başladığı nadir hikâyelerden biri de budur. Hikâye, kabirde yatanların ne hâlde olduklarını gören kişilerin, gizli hazineleri bile açığa çıkarabilecekleri yorumu ile başlar:

Keşf-i kûbûr ile olan şâdmân

Genc-i nihâni dağî eyler ‘ayân

(GE: 2142)

Başlangıçtaki bu yorumu uzun bir tasvir takip eder. Şeyh dokuz beyitle tasvir edildikten sonra olay anlatımı başlar. Olaylar dağda yaşanır. Zamanla ilgili bilgi verilmemiştir.

Şeyhin dağda karşılaştığı kişinin, şeyhe az önce bir dereden geçtiğini, keşfen toprağın altında iki gümüş tepsi gördüğünü söylemesi olay zamanını genişletmiştir. Şeyhin, adama nasihat ederken yaptığı yorumlar olay anlatımını durdurmuştur.

Hikâye

Bir gün Cebrâ’îl, Hz. Muhammed’in evine gelir. Hz. Muhammed’e fakirliğin ona ızdırıp verdiğini, isterse Allâh’ın bir dağı onun için altın yapabileceğini söyler. Dağı, Allâh’ı görmeye engel olarak gören Hz. Muhammed, bu tekliften rahatsızlık duyar. Sıkıntı çekmeyi tercih eder.

Dünyayı leş olarak gören Yahyâ, dünyayı talep ederek peygamberin sevgisini kaybetmemeyi öğütler.

Hz. Muhammed ve Cebrâ’îl arasındaki konuşmaya dayanan hikâye olay anlatımıyla başlar. Olay, Hz. Muhammed’in evinde yaşanır. Hikâye düz ve sade bir kurguya sahiptir.

5.1.5.22.3. Velâyette Üçüncü Mertebe²⁶⁶

Üçüncü mertebeye ulaşan velînin her işi, Allâh’ın izniyle gerçekleşir. Allâh kendisini bir şeye sevk etmeden hareket etmez. Salihlik hâlinin kendisine ilham olduğu bu kimse, daima ibâdetle meşguldür. Öfkeli biri gelip kendisini dövse, onun elini öpüp ona hakkını helal eder. Dünya malına önem vermeyen, fakirliğiyle övünen bu zât, gönül gözüyle yüce âlemleri seyrederek. Kendisini günâhlardan muhafaza eder. Allâh’a en yakın kabul edilen meleklerin bulunduğu âlemi görür. Zalimlerle birlikteliğin, kerâmetini kaybetmesine sebep

²⁶⁶ Başlık: “**Mertebe-i şâliş-i evliyâu’llâh**” (GE: s. 923)

olacağını bildiğinden kötü kimselerle dostluk kurmaz. Zamanın köşklerine girmeyen, nefsânî lezzetlere değer vermeyen bu velî, gece gündüz mescidedir. Onun, zamanı atarcasına geçme, kendini can gibi gizleme kabiliyeti vardır.

Bütün insan topluluklarını gören bu velî, onların manevî sûretlerini bilir. Kimilerini sultân, kimilerini şeytâna zebun olmuş bir vaziyette görürken kimilerini maymun, fil, sığır, eşek sûretinde görür. Bundan ibret alarak haramlardan uzak durur. Bütün lezzetlere karşı koyarak ibâdete devam eder. İsyankâr insanlarla beraber olmaz. Zaman zaman hayrette kalsa da Allâh, onu korur. Vaktini gaflette harcamayarak Allâh'ın sevgisini kazanmaya çalışır.

Hikâye

Hiz. Muhammed'in İslâmiyet'i getirmesinden rahatsızlık duyan müşrikler Müslümanlara cephe alır. Hiz. Muhammed ve Hiz. Ebû Bekir müşriklerden korunmak için mağaraya saklanır. Basiretleri bağlanan müşrikler her tarafı aramalarına rağmen onları bulamaz. Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Muhammed'e müşriklerden korktuğunu söyler. Ona kendilerini burada bulurlarsa hâllerinin nasıl olacağını sorar. Hiz. Muhammed, ona arkalarında bulunan büyük bir deniz ve denizin kenarına zincir atmış, içi Müslüman askerleriyle dolu olan büyük bir gemiyi gösterir. Ona korkmamasını söyleyerek onu teselli eder.

Yahyâ, peygamberlerin böyle olağanüstü hâllere mazhar olduklarını, velîler istedikleri takdirde onların da bunu başarabileceklerini söyler. İnsanın çalışarak kendisinde gizli olan bu potansiyeli açığa çıkarması gerekir.

Hikâye, Hiz. Muhammed ve Hiz. Ebû Bekir'in müşriklerden korunmak amacıyla mağaraya sığınma hadiselerinin kurmaca metne dönüştürülmüş şeklidir. Hikâyenin merkezindeki kişiler Hiz. Muhammed ve Hiz. Ebû Bekir'dir. Müşrikler ve Müslüman askerler anlatının sosyal atmosferini oluşturur. Olaylar mağara ve çevresinde yaşanır. Hiz. Muhammed döneminde yaşanması dışında zamanla ilgili herhangi bir ayrıntıya rastlanmaz.

Hikâye

Bir mürîd; gayretinin ve ibâdetten aldığı zevkin artması, kerâmet göstermesi, sülûkunda terakki etmesi için şeyhinden kendisine dua etmesini ister. Şeyh ona gözünü kapamasını söyler. Adam gözünü kapayınca gönül gözü açılır. Ansızın bir memlekete vardığını gören mürîd, şeyhiyle beraber bir yere yerleşir. Burada evlenen mürîdin çok sayıda

çocuğu olur. Malı ve ve parası çoğalan mürîd, günlerini mutluluk içinde geçirir. Bu şekilde gaflet içinde yaşlanır. Öldüğünde sahip olduğu şeyler ortada kalır. Kabirde azap gören bu adam, Allâh'tan bağışlanmayı bekler. Şeyhin adama gözünü kapattırıp açtırması arasında rüya gibi geçen bu maceranın ardından mürîdin şeyhe olan itikadı artar. Mürîdin ibâdetten aldığı zevk ziyadeleşir.

İnsan sırlarla yüklü bir tılsımdır. İnsanın gaflet perdesini yırtması, ne kadar yüksek yaratıldığını görmesi gerekir. İnsan, gözünü ibâdetle açmalıdır. Allâh'ın insanı dünyaya göndermesindeki gaye, insanın ibâdet etmesidir. İbadetler, insanın bağışlanma vesilesidir.

Şeyh ve mürîd arasındaki kısa süreli bir birlikteliğe dayanan hikâyenin zamanı, şeyhin mürîdi gelecekte dolaştırmasıyla genişlemiştir. İleri kırılma sırasında mürîdin hayatının özet geçilmesi olay zamanını hızlandırmıştır. Mürîdin şeyhi ziyaret ettiği mekân belirsizdir. Şeyhin mürîdi hayalen götürdüğü mekânın neresi olduğu da net değildir. Yahyâ'nın İslâmî alt yapısının genişliği kurguyu dikkat çekici hâle getirmiştir.

5.1.5.22.4. Velâyette Dördüncü Mertebe²⁶⁷

Dördüncü mertebeye gelen velî, Allâh'ın cemâl sıfatına aynadır. Dünyanın güneşle aydınlanması gibi onun da kalbi ilâhî aşk ile dolar. Zerrece varlığını Allâh'ın varlığında eritir. Allâh kendisinin yolunda giden bu mürîdi, aşkı ile mesrur eder. Onun gönlünü nûrlandırır. Günâhlardan uzak duran bu velî, dünya endişelerinden sıyrılarak nûrânî bir hâl alır. İlâhî aşk derdiyle dertlenmekten boyu iki büklüm olur. Gözüyle gördüğü güzellikler gönlünü aşkla doldurur. Akli şaşan, hayreti başından aşan âşıkta melamet hâli açığa çıkar. Rûhu bu şekilde rahat bulur. Aşkı kerâmet göstermesine vesile olur. İnsanlardan uzak durur, ibâdetlerini gizli yapmaya çalışır. Allâh'la arasına başka şeylerin girmesini istemediğinden deliliğe sığınır. Allâh ona bilmediklerini bildirir. Yüce arşa giden yol ona açılır. Aşkı her tarafı aydınlatır. İlâhî cemâli gördükten sonra yaşadığı coşku, kelimelerle tarif edilemeyecek kadar büyüktür. Aşkla coşan velînin cezbeye tutulmasıyla vücûdu sarsıntı geçirir. Bu delilik hâli, onun yüksek idrakli oluşunun alametidir. Bu şevk hâliyle nazımlı söz söylemeye başlar.

Sâlikin, bu makamda kalabilmesi için sürekli kendisini yenilemesi gerekir. Bu hâle gelen âşık, ancak hususi tedbir alarak tehlikelerden kurtulabilir. Bu tedbir de zikirdir. Sâlik,

²⁶⁷ Başlık: "Mertebe-i râbî' -i evliyâ" (GE: s. 930)

zikirle kendinden geçer. Zikirdeki sırlara ulaşarak Allâh'ı tanıma mertebelerinde terakki eder.

Hikâye

Gönüllerin sultanı Hz. Muhammed, sohbetlerinde herkesi etkiler. Onu çok seven bir sahabe, gözünü ondan hiç ayıramaz. Hz. Muhammed'in yanında olmadığı zamanlarda üzgün bir hâlde gözlerini kapatır. Ona bakan gözlerin başkalarına bakmasını uygun bulmaz. Başkalarıyla konuşmaz. Her zaman onu düşünür. Bir gün üzgün bir hâlde Hz. Muhammed'e gider. Ona, öldüğünde Allâh kendisini cehennemlik ederse onu göremeyeceğini söyler. Cennete gitse bile Hz. Muhammed'in yüksek makamına çıkamayacağından onu yine göremeyecektir. Bu yüzden cennet düşüncesi de ona cehennem gibi gelir. Hz. Muhammed, ona kendisini bu kadar çok sevdiğinden bu muhabbetin onu kendisinden ayırmayacağını söyler.

Hocada ders okuyan çocuğun rüyasında dersini sayıklaması gibi günâhkâr insanlar da nefislerine esir olurlar. Onların can çekme anında söyledikleri her şey tenlerine yöneliktir. Şâir, insanı son nefeste Allâh'ın zikriyle rûhunu teslim etmeye teşvik eder. Bunun gerçekleşebilmesi kişinin Allâh için güzel ameller işlemesine ve peygamber aşkıyla dolup taşmasına bağlıdır.

Hikâyenin kurgusu Hz. Muhammed ve onu gönülden seven kişi arasındaki konuşmaya dayanır. Hikâye kısır bir fon üzerine oturtulmuş, ne mekân ne de tabiat üzerinde durulmuştur.

Hikâye

Veysel Karânî, gaflete düşmemek için insanlarla birliktelikten uzak durur. Hz. Muhammed mana âleminde sürekli onu irşâd eder. Aşkıyla asıl maksadına ulaşan Karânî, bir gün virdini okumakla meşgulken biri ona kara bir haber getirir. Kâbe'de büyük bir hadise olmuş, Hz. Muhammed'in iki dişi savaşırken kırılmıştır. Haber getiren adam, Hz. Muhammed acı çekerken Veysel Karânî'nin rahat olmasını âşıklığa yakıştırmaz. Bu haberi duyan Veysel Karânî'nin ahları gökyüzünü karartır. Eline aldığı bir taşla dişlerinin hepsini kırar.

Aşkın insanı böyle yapacağı, aşkın ispatının ancak böyle olacağı mesajını veren hikâyenin birinci dereceden kişisi Veysel Karânî'dir. Başlangıçta onu uzun uzadıya tasvir

eden şâir, bütün dikkati onun üzerine yoğunlaştırır ve devamında yaşanan olayda onu hikâyenin merkezine yerleştirir. Hedefinde okuyucuyu eğitime düşüncesi olan şâirin, Karânî'nin haber karşısındaki tavrını sergilemesindeki maksat onu yüceltmek değil aşkın tesirini ortaya koyabilmektir.

Asıl olayın yaşandığı mekân ve zaman belirtilmemiştir. Hz. Muhammed'in dışının kırılması hadisesinden yola çıkarak hikâye zamanının Uhud Savaşı sonrası olduğu söylenebilir. Ka'be de hikâye mekânlarından. Haber getiren adamın geriye dönerek Ka'be'de yaşananları nakletmesi olay zamanını genişletir.

Hikâye

Herkesi kendine bağlayan, güzelliği ile âşıkların deliliğini arttıran cefâkâr bir güzel vardır. Onun varlığı, dünyanın ayakta durma sebebidir. Allâh'ın kudreti onun güzelliğine yansımıştır. Ona köle olmak gönle huzur verir. Onunla sohbet insanı dünya endişelerinden kurtarır. Kemâl sahibi biri bu güzele âşık olur. Sevgilinin cefâları âşığın ızdırabını artırır. Gözyaşları içinde on beş yıl geçiren âşık, bir türlü sevgilisine kavuşamaz. Bir gün sevgili, âşığına ihsânda bulunmak için onun evine gelir. Kaç gündür uykusuz olan âşığını uyumuş hâlde bulur. Âşığına, ansızın saadet ayağına geldiğinde bunu görememesinin ona yakışmadığını yazarak yanına bırakır.

Hikâye güzelin tasviriyle başlar. Güzele âşık olan kemâl sahibi kişi Yahyâ'nın mesnevîlerinde çokça görülen çaresiz âşık tiplerinden biridir. Şâir, bu kişiyi de ayrılığa mahkum etmiştir. Sevgili ona ihsânda bulunmak için evini ziyaret ettiğinde onu uyur vaziyette bulmuştur. Olayların odak noktası âşığın evinde yaşananlardır.

Âşığın ızdırapla geçen yıllarının beş on yıl devam eden bir süreç olduğunun belirtilmesi dışında zamanla ilgili bilgi verilmez. Âşığın, sevgiliden vefâ göremeden geçirdiği acı dolu beş on yıl açık eksiltiyle verilmiştir.

Tenbîh

Uykuyla mücadele edenlerin sevgiliyi göreceğini düşünen şâir, sâdik âşıkların uykularını gözyaşlarıyla açtıklarını söyler. Hak âşığı, yatıp uyumaz, hayırlı saatleri bekler. Hz. Muhammed'in ölümün kardeşi olarak tarif ettiği uykuyu, küçük çocuk gibi sevmemek gerekir. Gözünü kapatarak onu öldüren uykudan, insanın ne umduğu merak konusudur. Mana kapısını örten uyku güzel bir alışkanlık değildir. İnsanların çoğu günâhkâr olduğundan yüz

bini uyurken ancak biri uyanıktır. İnsanın, yüz binde bir olan kişilerden olmak için çalışması gerekir. Uyku iyi bir huy değildir. Sabaha kadar rahat uyumak insanı rahmetten uzaklaştırır. İnsanın hayatı uykuyla tüketmemesi gerekir. İnsan, uykuyla mücadele etmelidir. Birçok kimsenin mescide gittiğinde bile uyuması düşündürücüdür.

Gözün insanın şevk kapısı olduğuna değinen şâir, uykuyla o kapıyı kapamamak gerektiğini belirtir. İnsan, sürekli şevkini yenilemeli, uyanıklığı ile diğer insanlara da fayda vermelidir. Gözünü uyku bürüyenin, gönül evi daima karanlık olur.

İnsanın, uyku getiren hâllere fırsat vermemesi gerekir. Mesela bel bükülünce düzeltilmelidir. İnsan, en azından seher vakitlerinde uyanık kalmalıdır. Bu vakitte uyumak gafletten kaynaklanır. Beden kalınlaştığında rûh inceleşir. İnsanın bedenî rahatı tercih etmemesi, ibâdetle dost olup gönlünü uyandırması gerekir. İnsan, evliyânın yolunu takip etmelidir.

5.1.5.22.5. Velâyette Beşinci Mertebe²⁶⁸

Beşinci mertebeye ulaşan velînin korkusu had safhaya çıkar. Korkusunun sebebi Allâh'a yakın olmasıdır. Allâh'a yaklaştıkça hayreti artar. Padişaha yakın olanların korku yaşamaması gibi bu mertebeye ulaşan velî de sürekli korku altındadır. Bulunduğu makamdan dolayı saadet içinde olmasına rağmen kimin huzurunda olduğunu bilmekten sürekli kaybetme korkusu yaşar. Bu mertebede ancak sırrını başkalarına açmayan kimseler zarar görmez. Sessizliği tercih eden velî, takvasının kuvvetiyle kuvvetlenir. Halledemediği meseleler ona, ilhamen bildirilir. Gönlü sırlar ve nûrlarla dolar. Peygamberlerin rûhlarıyla dostluk kurar. İbadetleri onu manen besler. Yaptığı ibâdetlerle basireti artar.

Gönlü sürekli Allâh'ın yanında olan bu zât, daima Allâh'ı tesbîh eder. Bu hâldeyken Allâh'la konuşmaya başlar. Bir gün bir ses ona mehdîlik müjdesi verir. İçini ve dışını tam idrak eden akıllı velî bu sese kulak vermez. Bazıları da bu sözdeki hikmeti anlamayarak manasız bir davaya girişir. İnsanlar onun başına üşüşür. Bu davranışından dolayı başı şerî'at kılıcıyla kesilir. Şerî'atın hükümlerine ters hareket edenler, başlarını o yolda vermek zorunda kalır. Uçurumdan düşenlerin hayatta kalamamaları gibi yüksek manevî makamlardan düşenler de diri kalamaz.

²⁶⁸ Başlık: "Mertebe-i hâmise-i evliyâu'llâh" (GE: s. 947)

Allâh'tan gelen bir emir, hakîkatte yüz mana taşıyabilir. Allâh'a ulaşma yolunda olanların bazıları hedeflerine ulaşırken bazılarının da ayakları sürçer. Sadece manevî ince-likleri anlayan yüksek şahsiyetli kimseler kemâle erer. Ayağı sürçenlerden olmamak için dua eden şâir, kişinin irşâd edilmeye layık hâl alması gerektiğini düşünür. İnsanı ferasetli olmaya davet eder.

Hikâye

Hz. Alî, Medayin'e sefer düzenler. Aslanlar kükreyerek yollarını keser. Kuyrukları uzun, parlak dişli, sarı renkli aslanlar oradakilere dehşet verir. Orduya saldıran aslanlar Hz. Alî'yi görünce kaçarak dağlara dağılır. Ordudakiler Hz. Alî'ye bunun hikmetini sorar. Hz. Alî, onlara Allâh korkusu olan kişiden zalimlerin korkarak kaçacaklarını, bu kişinin bütün mevzilerde galip geleceğini söyler.

Velîlerin mertebelerinin nasıl olduğunu görüp bunlardan ibret almak gerektiği mesajını veren hikâye, Yahyâ'nın alışıldık kişi tasvirleriyle başlar. Başlangıçta Hz. Alî'yi tasvir eden şâir, tam olay anlatımına başlamışken bu kez de yoldaki aslanları tasvir etmeye başlar. Bu şekilde olay anlatımını geciktirir. Medayin yolunda yaşanan olayların zamanıyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmez. Kurgu düz ve basittir.

Mekr-i Evliyâ

Velîlerin bazıları, etraflarına cezbe salar. Büyük küçük herkes onlara alaka gösterir. Ortalığı velveleye vererek insanları etrafında toplayan bu kimseler, anlatılmaması gereken sırları câhillerle paylaşarak hataya düşerler. Günâhkârlarla iyi geçinerek kulluk hazinesini israf ederler. Şerî'at gözüyle bakıldığında bu kişilerin davranışlarının yanlış olduğu açıkça görülür fakat kendileri gösteriş ve şatafata doyamadıklarından hatalarını anlayamazlar. Gururları, onları Allâh'la irtibattan alıkoyar. Allâh'a edilecek ihtirama kendilerini layık görmeye başlarlar. Etrafları, onları seven insanlarla dolar. Onlara yüksek bir değer veren bu insanlar, onları kendilerine şeyh edinir.

Bu yanlışın üzerine tokat yiyen velîler, kerâmet gösterememeye başlar. Kalpleri karan bu kişiler, vecd gibi mühim hâllerden mahrum kalır. Kişinin velâyetin kendisine emanet verildiğini bilmesi, emanete ihanet ettiği takdirde sahibinin kendisine ceza vereceğinin idrakinde olması gerekir. İnsan şeytâna uyarak Allâh'ın hazinesini israf etmemelidir. Birçok derviş taifesi emanet malla gururlanır. Hz. Ebû Bekir'in yanlış şeyler konuşmamak

için ağzına taş bırakmasını hatırlatan Yahyâ onlardan, Hz. Ebû Bekir'i örnek almalarını, saklanması gereken sözleri başkalarıyla paylaşmamalarını ister.

Bazıları hatalarını anlayarak pişman olur. Pişmanlık derdi onları yakar. Tövbe edip gözyaşı dökmekten yüzleri ağarır. Her şeye baştan başlayan bu kişiler, amaçlarına ulaşmaya kadar çalışırlar. Kaybettiklerini tekrar buluncaya kadar belleri mihnet çekmekten iki büklüm olur. Tarîkatın hakîkatini anlamayan, yaptıkları yanlışların farkında olmayan kişiler, yaptıklarının karşılığını alır. Böyle kimseler, şerî' atın hükümlerine göre cezalandırılır.

Hikâye

Marifet mertebelerinde yükselmiş, ak sakallı, ihtiyar bir velî vardır. Her türlü zevke karşı koyarak kendini ibâdete veren bu zât, insanlarla irtibat kurmaz. Tekkesinde sürekli ibâdetle meşgul olur. Bir gün devrin padişahı onun ziyaretine gelir. Padişahın gelmesiyle velînin huzuru kaçır. Velî zât, padişahı tekkeden uzaklaştırmaya çalışır. Padişahla konuşan velî ona, kendisinin ya rahmânî ya da şeytânî bir kişi olduğunu söyler. Velî, rahmânî biriyse velînin kendisine yazık olur, çünkü herkesin rağbet ettiği padişahın gelerek kendisine hürmet etmesi gurura düşmesine, bu şekilde velâyetinin zarar görmesine sebep olur. Kişiyi itibar edilmesi, kerâmeti kaybetmesine sebeptir. Şayet velî, şeytânî ise bu defa da padişaha yazık olur çünkü Allâh'ın düşmanından dua ummayı, ona itibar etmeyi Allâh hoş karşılamaz.

Îlâhî sırlara eren marifet sahibi insanlar, dünyayı talep edenlerle irtibat kurmaz. Bu kimseler yanlarına gelinip gidilmesinden hoşlanmaz. Birilerinin yanlarına gelmesindense ecelin gelmesini yeğ tutarlar. Şâir, böyle zâtların yanı sıra, yanına padişah ve beylerin uğradığı birçok velî görünümlü riyakârdan yakıdır. Yoksulun parasıyla zengine iltifat eden bu tarz işe yaramaz kişiler, kendilerini alçaltırlar. Basiret sahibi olanlar bunları fark eder.

Velî zâtın tasviriyle başlayan hikâyenin asıl kişisi velînin kendisidir. Padişah hikâyenin temel vakasını tamamlayan şahıstır. Olaylar velînin tekkesinde yaşanır. Zaman konusunda bilgi verilmez. Hikâye basit bir kurguya sahiptir.

Hikâye

Ca'fer-i Sâdık şehrin yakınındaki bir köye gitmek için mürîdleriyle birlikte yola çıkar. Ramazan ayı ve yılın en sıcak günleridir. Oruçlu oldukları için güçsüz düşerler. Sûfilerin hepsi susuzdur. Yüzleri güneşten yanmıştır. Yolda bu hâlde yürürken büyük, korkutucu

ve acayip biriyle karşılaşılır. Karşılaştıkları bu varlığın onlara, “Ben sizin Rabb’inizim. İstirahat ediniz. Yiyiniz, içiniz, şükrediniz” dediğini duyarlar. Ca’fer-i Sâdık, karşısındaki ne konuşmamasını ve yolundan çekilmesini söyler. Ona lanet getirerek, burada kimsenin ona uymadığını ifade eder. Şeytân, Ca’fer-i Sâdık’ın karşısına dikilerek ona kendisinin şeytân olduğunu nasıl bildiğini sorar. Ca’fer-i Sâdık, yüksek ilmiyle bu sözlerin şeytândan geldiğini anlamıştır.

Şeytânın vesveselerinden zarar görmek istemeyen kişinin, ilimlerle donanması gerekir. Birçok kimse, şeytâna aldanarak gördüklerini tecellî nûru sanır. Bunlar, şeytânın vesvesesiyle Allâh’ı gördüklerini düşünerek sevinir. Kalpleri şeytâna mahkûm olan bu kimse-ler, gaflet ve cehaletlerinden dinsiz hâle gelir.

Ca’fer-i Sâdık ve şeytân arasındaki konuşmaya dayanan hikâye, ismi belirtilmeyen bir şehir ve köy arasındaki yolda yaşanır. Olay yaşandığında vakit ramazan ayı ve yılın en sıcak günleridir. Ca’fer-i Sâdık’ın müridleri hikâyenin fonunu oluşturur. Şeytânın tasviri olay anlatımını durdurmuştur.

Temsil

Yahyâ Bey, bazı Müslümanların azarak on akçe karşılığında oruçlarını bozduklarını, kâfir olanlarınsa oruç tuttuklarında önlerine en mükemmel yemek de bırakılsa yemediklerini iddia eder. Kâfirin ne olduğu belli olduğundan şeytânın onunla uğraşmadığını, şeytânın savaşının Müslüman’la olduğunu söyler. Bu düşüncesini ispatlamak için biri eşsiz cevherlerle, diğeri insanların nefret ettiği pis şeylerle dolu iki ev örnek veren şâir, hırsızın cevher olan eve geleceğini, diğere zerre kadar bakmayacağını belirtir. Şeytânı görmeye heveslenenlerin, isyankâr insanlarla oturup kalkması gerekir. Ahmak insanların onlarla zaman geçirmeleri, onların sözlerini dinlemeleri günâha girmelerine sebep olur. İnsan ancak mantıklı hareket ettiği takdirde selâmette kalabilir. Allâh’ın ilimleriyle donanan kişiler, her türlü zevke karşı koyup ibâdet ederek şeytânı mağlup eder.

5.1.5.22.6. Velâyette Altıncı Mertebe²⁶⁹

Altıncı mertebeye ulaşan velînin eli, güneş gibi her tarafa ulaşır. Kâbe’den Şâm’a seslense Şâm’dakiler onu duyar. İçi mana cevherleriyle dolu olan bu velî, bütün dünya endişelerinden sıyrılmıştır. Manevî güzelliği sûretine de yansır. Yüz bin dil ile Allâh’ı zik-

²⁶⁹ Başlık: “**Mertebe-i sâdise-i evliyâu’llâh**” (GE: s. 965)

reder. Mekânı atlarcasına geçer. Baştan başa cenneti seyreder. Gönlünü Allâh'ın aynası yapan bu zâtın sözlerinin çoğu ilâhî sırlara dairedir. Allâh'ın yardım etmesiyle isterse bir dağı yerle bir edebilir. Allâh'a kul olan kişinin istediği her şeyin kabul olacağını belirten Yahyâ, ona altı cihetten ses geldiğini, bu sesin sülûkunda yol gösterici olduğunu ifade eder. Bu mertebeye ulaşanlardan bazıları, cezbe hâliyle hadlerini aşabilir. İnsanlara “Ene'l-hak” diye seslenerek bunu hayatlarıyla ödeme riskiyle karşı karşıya kalabilir. Bazılarıysa hatalarını çabuk anlayarak tövbe edip Allâh'a sığınır. Mecâzla hakîkati birbirine karıştırmamak gerektiğini düşünen şâir, böyle bir davada bulunan kişinin geçici süreliğine kendisine verilen gücü sahiplenerek boş bir kavgaya tuttuğu kanaatindedir. Her şey Allâh'ın olup insanın kendisine ait hiçbir şeyi yoktur. Birçok velî, riyâzete girerek aç susuz bir hâlde Allâh'ı zikreder. Rûhları arşa yükselirken kendinden geçen akılları süflî âlemde kalır. Hayret hâlinde kendilerine ihsân edilen sırları saklayamazlar. Şâir, aşkına mağlup olanların mazur olduklarını, kendilerinden istemsiz geçtiklerini söyleyerek onların ayıplarını görmezden gelmeyi, güzel bir üslûpla bile yüzlerine vurmamayı tavsiye eder.

Allâh'a ulaşmak için varlık ve yokluk olmak üzere iki yol olduğunu söyleyen şâir, yokluğu anlayarak Allâh'ı bulmayı tavsiye eder. Varlık iddiasında olanlar, Allâh'ı bulamayacaklardır. Yokluk makamının Allâh'a kavuşmaya vasıta olduğunu, insana yüksek bir şeref kazandırdığını düşünen şâir, sûflilerin çok ihtiyatlı davranmaları gerektiği kanaatindedir. Onların tedbir almaları şartıyla büyük bir okyanusu bile geçebileceklerini iddia eder. Bunun için sessiz kalmayı, ilâhî sırları başkalarına açmamayı önerir.

Altıncı Mertebeye Ulaşan Evliyânın Eşyanın Zikrini İşıtmesi

Altıncı mertebeye ulaşan velî bütün varlık âleminin ibâdetini anlar, bitkilerin zikirlerini işiterek onlardan ibret alır. Bitkilerin seher rüzgârıyla başlarını sûfî gibi salladıklarını, seher kuşunun kendi dersini, goncanın da gül bahçesinin sayfalarını okuduğunu, her ağaç yaprağının birer dil olup Allâh'ın zikriyle şereflendiğini görür. Bitkilerin başlarının yüce âlemlere dönük olduğuna şahit olur. Allâh'a bağlı bir şeyhe benzeyen lalenin gözü ve gönlü gizli zikirle ferahlar. Huzur sahibi bir ihtiyara benzeyen yaseminin ibâdetleri, onu nûrdan bir kandile çevirmiştir. Latîf menekşe, sürekli ibâdet etmekten talimli bir zâhid gibi zayıftır. Bülbülün dili tefsirde, servi ve çınarın eli yazıdadır. Sümbül ve gül ibâdet etmekten mürşid-i kâmil gibi olmuşlardır. Şebboylar geceyi canlı tutmakta, ırmaklar zikirlerini ezberden okumaktadır.

Denizdeki balıkların zikre dalarak denize zikredici birer lisan olduklarını, yıldızların gözlerini secde yerinden ayırmadıklarını, gökyüzünün rükûda, yeryüzünün huşu içinde secdede olduğunu, bağdaki kuşların Allâh'ın birliğini itiraf ettiklerini, birçoğunun yuvasında itikâfta olduğunu gören mürîd, bu hâlden ibret alarak gayretini arttırır. İbadetleri daha da güzelleşir. Allâh'ın razı olmadığı davranışlarda bulunmayan bu zâtların ibâdetleri belâların önüne geçer. Kendi benliklerinden geçen bu ermiş zâtlar, nûr âlemini bulur.

Hikâye

Hz. Ömer, düşmana Sâriye komutasında büyük bir ordu gönderir. Bir iki aydır seferde olan askerlerden haber alınamaz. Büyük küçük herkes şaşkınlık içerisinde hayırlı haber bekler. Bir cuma günü Hz. Ömer câmiye gider. Minbere çıkan Hz. Ömer, hutbe okurken ansızın savaştakilerin durumunu görür. Düşman askerlerinin bir dağda pusu kurduğuna şahit olur. Minberden Sâriye'ye seslenen Hz. Ömer, ona dağdaki düşman askerlerini haber verir. Hz. Ömer'in sesini duyan Sâriye, komutasındaki askerlerle hızlıca dağdan yana gider. Pusuda olanların kimini öldürüp kimini de esir alır.

Velâyet nûrunun nasip olduğu kimselere uzak mesafeler yakın olur. Melek değerinde olan bu kimseler gökyüzünü makam edinirler. Oradan baktıklarında yerdeki her şeyi görürler. Süflî âlemdeki cehennemlik kimseler ise bu hâli rüyalarında bile göremez.

Şâir, hikâyenin konusunu akâid şerhinden aldığı belirterek hikâyeye başlar. Bu bilginin ardından Hz. Ömer'i tasvir eder. Hikâyenin birinci dereceden kişisi Hz. Ömer'dir. Câmi cemâati, Sâriye ve komutası altındaki ordu ve düşman askerleri hikâyenin sosyal atmosferini oluşturur. Olay cuma namazı öncesi câmide yaşanır. Hz. Ömer'in kerâmet göstermesiyle ordunun bulunduğu dağ da mekân olarak anlatıya dâhil olur. Anlatılanlardan askerlerin bir iki aydır seferde olduğu anlaşılır.

5.1.5.22.7. Velâyette Yedinci Mertebe²⁷⁰

Yedinci mertebeye gelen velî, her şeyini Allâh yolunda feda ederek maksatlarının zirvesine ulaşır. Dünyaya değer vermeyen bu kişinin mertebesi eşsizdir. Işık ve karanlığın bir arada bulunamaması gibi ona da kötü ve anlayışsız insanlar yaklaşamazlar. Gönlü nûr ile dolu bu zât, dünyaya ait hiçbir şeyle meşgul olmaz. Sürekli Allâh'la irtibat hâlinindedir.

²⁷⁰ Başlık: "Mertebe-i sābi' -i evliyâu'llâh" (GE: s. 976)

Allâh'ı zikretmekle hayat bulan velî, bir yönden baktığında bütün dünyayı temaşa eder, gönlü Allâh'ın tecellî nûrlarına mazhar saf bir aynadır. Kendisini yok ederek varlık bulmuş, bu şekilde kendisini Allâh'a kavuşmaya layık etmiştir. Onda, riya ve kötü hasletler görülmez. Dünya endişelerinden sıyrılmıştır.

Nefsine uymayan, şeytânın hilelerine kanmayan bu zâtın tek endişesi Allâh'la irtibatır. Akıcı sözlerinden kâinat faydalanır. Konuşmalarıyla insanların maneviyatlarını arttırır. Hakikatlerin sırlarına vâkıf olan bu velînin aşkı, mürîdi yücelere çeker. Yolunu kaybetmiş birçok insanı tarîkat yoluyla hakîkate ulaştıran bu kimse, ümitsizlik verici tarzda konuşmaz. İnsanların yüzüne riyakârca gülmez. Mana yüzüne perde olan isyankâr insanlarla dostluk kurmaz.

Hikâye

Hz. Osmân cuma namazını kıldıktan sonra ellerini kaldırarak dua eder. Bu sırada edepsiz bir Arap yanına gelerek acayip bir söz söyler. İhlâs sûresini Tebbet sûresinden daha fazîletli bulan adam, Kur'an-ı Kerîm'de İhlâs'ın Tebbet'ten daha aşağı yazılmasını akla uygun bulmaz. Arap, düşüncesinde ısrar eder. Adamı yanına çağırır Hz. Osmân, adamın gözlerini silerek ona Levh-i Mahfûz'u gösterir. Levh-i Mahfûz'u açık bir şekilde gören adam, Kur'an'ın her bir harfinin Kaf Dağı'ndan daha büyük yazıldığına ve sûrelerinin yerli yerinde bulunduğu şahit olur. Allâh'ın, Kur'an-ı Kerîm'i Levh-i Mahfûz'da dünyadaki gibi yazdığını görür. Cevabını bu şekilde alan Arap, her türlü zevke karşı koyarak kendisini ibâdete verir.

Alt-üst ayrımının dünyayı talep eden işe yaramaz kişiler için geçerli olduğunu söyleyen şâir, maneviyâtı güçlü kimselerin yüksekte ya da alçakta oturmak gibi problemlerinin olmadığını düşünür. Zühâl yıldızı, güneşin üzerinde olmasına rağmen güneşin nûrunda eksilme olmaz. Velîler üzüm salkımı gibi birbirlerine kenetlidir. Tesbîh halkası gibi birbirlerinden ayrılmayan, birbirlerinin fikirlerinde birleşen bu kişiler kendi fikirlerini kimseye dayatmaz. İnsan, sözleri makul olan bu kişileri örnek almalı, ömrünü boş yere harcayarak iki dünya saadetini kaybetmemelidir.

Hikâye Yahyâ'nın alışıldık kişi tasvirlerinden biriyle başlar. Hz. Osmân'ın tasvirinin ardından olay anlatımına başlayan şâir, arada yaptığı yorumlarla olay anlatımını durdurur. Olay cuma namazından sonra câmide yaşanır.

Hikâye

Medayin’de hakîkati anlayan, ilim ve hüner sahibi bir rahip yaşar. Kendisini insanlardan tecrit eden rahip, sadece haftada bir defa insanlar arasına girer. Câhil insanlarla oturup kalkmaz. Her sözü hikmetlidir. Hz. Alî, onu İslâm’a çağırarak için yanına gider. Bir süre din üzerine konuşurlar. Rahip eline bir kıl alarak onu demir örsten çivi gibi geçirir. Hz. Alî’ye bu vaktin yılda bir geldiğini, bir yıldır bu anı beklediğini, süre dolunca kılın örsten geçmeyeceğini söyler. Vakit tamamlandıktan sonra tekrar kılı örsten geçirmeyi denediğinde kıl demirden geçmez. Bunun üzerine kılı eline alan Hz. Alî, onu hemen demirden geçirir. Gönül gözü aydınlanan rahip, İslâm’a girer.

Şâir, Allâh’ın rahmet ışığının kıl kadarının bile dağ gibi karanlıkları ortadan kaldıracığına inanır. Rahip kadar bile gayreti olmayan, gaflete dalan kişinin kendisine yazık ettiğini düşünür. İnsan, irşâd edilmeye layık bir hâl aldığı anda Allâh ona uygun mürşidi gönderecektir.

Hz. Alî döneminde yaşanan hikâye, rahibin tasviriyle başlar. Olaylar Medayin’de rahibin evinde yaşanır. Şâirin olaylar başlar başlamaz yaptığı yorum, olay anlatımını durdurur. Bu yorum, yaşanacak olaylarla ilgili belirtileri de içinde barındırır. Rahibi, dinle ilgili konuşmalarından dolayı takdir eden şâir, bu şekilde yaşanacakları haber verir. Yahyâ, “*Rahibe binlerce aferin, onunla biraz dine dair konuştu*” der:

Râhibe taḥsîn u hezâr âferîn

Anuñ ile kıldı biraz baḥş-ı dîn

(GE: 2824)

5.1.5.23. Kitabın Sonu²⁷¹

Allâh’a şükrederek hâtîme bölümüne başlayan Yahyâ, bu mesnevîyle hamsesini tamamlamıştır. Yazdığı hikmetli sözlerin gönlünden geldiğini söyleyen şâir, bu kitabı yazarken nefsânî bütün arzularından sıyrılmış zayıf ve nahif bir ihtiyardır. Yahyâ, ömrünün sonuna gelmişken Allâh onu ölmeyecek bir oğlun babası yapmıştır.

Mana cevherleriyle dolu bu eser, kısa ve muteberdir. Kitabının isminin *Gülşen-i Envâr* olduğunu söyleyen şâir, mesnevîsinin her yerini cennetin gül bahçesine benzetir. Yahyâ, eserinin tercüme olmadığına dikkat çeker. Şâir işinde usta olan, yazısıyla nazmı güzelleştiren hattâta rahmet okurken câhil hattâtan yakındır.

²⁷¹ Başlık: “**Hâtîmetü’l-Kitâb**” (GE: s. 986)

Şâir, eserini okuyan kişinin olgunlaşacağını iddia eder. Kitabında anlatılanların doğru yolu gösterdiğini, anlattıklarıyla zâhirî ve bâtinî birçok sırdan bahsettiğini söyler. Okuyanlar tarafından hayır dua ile anılmak isteyen Yahyâ, rûhuna Fatiha okuyan kişiye Allâh'tan rahmet talebinde bulunur.

Bölümün Genel Değerlendirmesi

Çalışmanın bu bölümünde *Gülşen-i Envâr* üzerinde durulmuştur. Öncelikle mesnevinin çeviri yazılı metni tarafımızdan hazırlanmıştır. Bu metin tezin sonuna ilave edilmiştir. Mesnevi incelenirken ilk olarak eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları ele alınmıştır. Şekil incelemesinde *Gülşen-i Envâr* tanıtılmış, mesnevînin bölümleri hakkında genel bilgi verilmiş; eser, vezin ve kâfiye açısından değerlendirilmiştir. Muhteva incelemesi yapılırken eserde öne çıkan konular belirlenmiştir. Bunlar tasavvuf, din, tarih, efsane, rüya tabiri, sosyal hayat, savaş, mûsikî ve şâirin müstensihle ilgili değerlendirmeleridir. Dil ve üslûp incelemesinde mesnevînin giriş kısmında ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde tercih edilen dil özellikleri, kullanılan tamlamalar, Eski Anadolu Türkçesine ait ek ve kelimeler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ve Farsça ibareler, edebî sanatlar, gözlemler üzerinde durulmuştur. Sonra mesnevî özetlenmiş ve hikâyelerin tahkiye yapısı ortaya çıkarılmıştır. Mesnevî özetlenirken temaya uygun başlıklar tarafımızdan verilmiştir. Başlıkların orijinaleri de dipnotta yazılmıştır.

Gülşen-i Envâr klasik mesnevî geleneğine bağlı kalınarak yazılmıştır. Şâir, eserini tasavvufu anlatma düşüncesiyle kaleme almıştır. Tasavvuf yoluna giren şâir, seyr ü sülûk maceralarını okuyucuyla paylaşmak istemiştir.

Gülşen-i Envâr, şekil açısından sağlam bir mesnevîdir. Eserde en önemli ahenk unsurları vezin ve kâfiyedir. Mesnevînin başından sonuna kadar aynı aruz vezni kullanılmış ve ahenkte vezin açısından herhangi bir değişme olmamıştır. Her türden kâfiye örneğinin yer aldığı mesnevîde, çoğunlukla mürdef ve mücerred kâfiyelere yer verilmiştir. Mesnevîdeki redifler hem kelime hem ek hem de ek ve kelimenin birleşmesinden oluşmaktadır.

Tasavvuf, eserin muhtevasını oluşturan temel konudur. Yahyâ, Halvetiye tarîkatinin Gülşeniye koluna mensup Uryânî Muhammed Dede'ye intisap etmiştir. Şâir tasavvuftaki aşırılıkları reddeden bir anlayışa sahiptir. *Gülşen-i Envâr*'da vâcibü'l-vücûd, a'yân-ı sâbite ve aşk-ı hakîkî gibi tasavvufun temel konuları üzerinde durulmaktadır. Şâirin ehl-i sünnet

ve'l-cemâatin inanç esaslarına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Şâir tasavvuf anlayışını *Gencîne-i Râz* mesnevîsinde açıkça ortaya koymuştur. *Gülşen-i Envâr*'da tasavvuf adabına yer verilmiş, tasavvufa girmenin ve şeyh seçiminin önemi vurgulanmıştır. Yahyâ şeyhinden aldığı feyz ve ilhamla velîlerin manevî terakkilerini yedi mertebede ele almıştır.

Mesnevîde sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Şâirin sanat anlayışı tamamıyla mesnevînin mesajına destek verecek niteliktedir. Yahyâ, eserinde anlaşılması zor çoklu tamlamalar kullanmaz. Şâir, diğer dört mesnevîde olduğu gibi burada da gözlem yoluyla öğrendiklerini, şiir tekniğini mükemmel kullanarak şâirane bir üslûpla anlatır.

Şâir, anlattığı konuyu somutlaştırmak ve verdiği mesajı pekiştirmek için diğer mesnevîlerde olduğu gibi bu eserinde de hikâye anlatma tekniğini başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Hikâyelerdeki şahısların büyük çoğunluğunu tarihteki önemli kişiler oluşturur. Şahıs kadrosu kurgulanırken şâirin gözlemleri etkili olmuştur. Şâirin hikâye kişilerinin büyük çoğunluğu, tek yönlü kişilik özelliklerine sahiptir. Yani kişiler ya iyi ya da kötüdür. Hikâye kişilerinin davranışlarını belirleyen şâirdir. Hikâyeler, hayatla bağ kuran fon şahıslar bakımından oldukça zayıftır.

Eserlerinin genelinde olduğu gibi bu mesnevîde de şâir olay anlatımına ağırlık vermiştir. Şâirin zaman, mekân, tabiat, sosyal çevre gibi konularda ayrıntıya girmediği görülür. Hikâyelerin büyük çoğunluğu tek bir temel vakadan oluşur. Yan vakalarla zenginleştirilen hikâyelerde de yan vaka temel vakaya düzenli ve gerçekçi bir biçimde bağlanır. Olay ve şahıs tespiti sağlam olan hikâyelerin ayrıntı ve derinlikleri zayıftır. Hikâyeler hâkim bakış açısıyla kaleme alınmıştır.

İncelememiz neticesinde *Gülşen-i Envâr*'ın temelde tasavvuf üzerine bina edilen bir mesnevî olduğu sonucuna varılmıştır. Okuyucuyu tasavvuf konusunda bilgilendirmek ve eğitmek isteyen Yahyâ, didaktik bir üslûpla kaleme aldığı bu mesnevîsinde mutasavvıf kişiliğiyle öne çıkmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Taşlıcalı Yahyâ Bey ve hamsesi incelenmiştir. Öncelikle Yahyâ Bey'in hayatı, edebî kişiliği ve eserleri biyografik ve bibliyografik kaynaklara başvurularak yazılmıştır. Şâirin hayatıyla ilgili bilgi veren kaynaklarda rastlanmayan bazı bilgilere mesnevîlerinde rastlanmıştır. Aslen Arnavut olan Yahyâ'nın sülalesi, yaşadığı mekân, Osmanlı tarafından devşirme alınması, askerlik mesleğinde yükselmesi, ilme ve sanata merakı, devrin önemli bilgin ve sanat adamlarıyla tanışması, devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân ile birçok sefere katılması, kahramanca savaşan şâirin savaşlarda yaralanması, vakıf işlerine bakmakla görevlendirilmesi, iftiralarla görevinin elinden alınması, Gülşenî şeyhi Uryânî Muhammed Dede'yle tanışması üzerine hayatında meydana gelen köklü değişim gibi birçok konuya mesnevîlerinde rastlamak mümkündür. Şâirin, seyahatleri ve savaşları sırasında yaptığı gözlemler ilmî ve edebî kişiliğini doğrudan etkilemiştir. Yahyâ, farklı coğrafyalarda yaptığı bu gözlemlerini eserlerine başarıyla yansıtmıştır.

Hamseyi oluşturan mesnevîler şekil, muhteva, dil, üslûp ve tahkiye unsurları açısından incelenmiş ve inceleme neticesinde şu bulgulara ulaşılmıştır:

Mesnevîler vezin ve kâfiye bakımından oldukça sağlamdır. Diğer mesnevîlerde olduğu gibi Yahyâ Bey'in mesnevîlerinde de kısa aruz kalıpları tercih edilir. Şâir aruz ilminde oldukça maharetlidir, çünkü beyitlerinde aruz kusurları yok denecek kadar azdır.

Şâir, muhtevayı oluştururken konu seçiminde klasik mesnevî geleneğine bağlı kalmıştır. Bu gelenekte işlenen din, tasavvuf, tarih, efsane, aşk, sosyal hayat, savaş ve mûsikî gibi konular Yahyâ'nın eserlerinde de işlenmiştir. *Şâh u Gedâ* ile *Yûsuf ve Zelîhâ*'da mecâzî ve hakîkî aşk, *Gencîne-i Râz*'da dinî ve ahlâkî konular, *Kitâb-ı Usûl*'de sosyal hayat, *Gülşen-i Envâr*'da ise tasavvuf konusu hakimdir. Bütün mesnevîlerde dikkat çeken en önemli hususlardan biri, mesnevîlerin hâtime bölümlerinde yer alan müstensihle ilgili değerlendirilmedir.

Mesnevîlerin tamamı, okuyucuyu eğitme gayesiyle kaleme alınmıştır. Her mesnevîde şâir, aynı zamanda vâiz ve nasihatçi konumunda olup okuyucuya mesajlar verir. Dinî unsurların ön planda olduğu *Gencîne-i Râz*'da şâir, ahlâkçı kimliğini gizleme ihtiyacı duymadan okuyucuya nasihatlerde bulunur. *Şâh u Gedâ*'da, ilk aşamada, beşerî gibi görünen aşk aslında ilâhî bir karaktere sahip olup şâirin tasavvufî cephesini yansıtır. Şâir, bu eseriyle okuyucuyu mecâzî sevgilerden kurtarıp gerçek sevgiliye yani Allâh'a ulaştırmak ister. Ay-

ni durum *Yûsuf ve Zelihâ* için de geçerlidir. Sosyal konularla öne çıkan *Kitâb-ı Usûl*, toplumsal eleştiri mahiyetindedir. Yahyâ toplumun aksayan yönlerini eleştirel bir perspektifle şiirlerine yansıtmıştır. Sosyal problemlerin kaynağına inmeye çalışan şâir, bu problemlere karşı okuyucuda farkındalık oluşturmak ister. Böylece sosyal düzenin sağlanmasına da katkı sunar. Tamamen tasavvufî gayeyle yazılan *Gülşen-i Envâr*, aynı zamanda şâirin tasavvufî ideolojisini de ortaya koyar. Yahyâ, bu eseriyle okuyucuyu açık bir şekilde ve tekrarlarla tasavvuf ve tarîkat yoluyla hakîkati bulmaya davet eder.

Şâir, kısa hikâyelerden oluşan *Gencîne-i Râz*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr*'ın makam, fasıl, makale ve şu'be gibi bölümlerinin ardından anlattığı temsîlî hikâyelerle konuyu somutlaştırmakta ve verdiği mesajı pekiştirmektedir. Böylece iyi bir şâir ve asker olarak bilinen Yahyâ'nın, aynı zamanda iyi bir eğitimci ve ahlâkçı olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Yahyâ'nın şiirleri dil ve üslûp açısından incelenmiş, tercih ettiği dil ve anlatımın dünya görüşünü yansıttığı ortaya çıkmıştır. Mesnevîlerini eğitime gayesiyle kaleme aldığı, sanatsallıktan ziyade anlaşılabilirliği öne çıkardığı görülmüştür. Bütün mesnevîlerde Türkçe söyleyiş hâkimdir. Şâir, anlaşılması zor uzun terkipler kullanmaktan kaçınmıştır. Mesnevîlerinin genelinde çok sayıda atasözü ve deyim yer vermiştir. Okuyucuya nasihat etmek isteyen Yahyâ, atasözlerinin yanı sıra mesnevîlerini âyet ve hadîs iktibaslarıyla zenginleştirmiştir. Tercih edilen edebî sanatlar mesnevîlerin mesajına destek verecek niteliktedir. Mesnevîlerde çoğunlukla teşbîh, telmîh, tezâd, teşhîs gibi edebî sanatlara yer verilmiştir. Şâirin, iddialarını tabiattan edindiği gözlemlerle destekleyerek akla yaklaştırması da onun üslûbunu belirlemeye yardım eder. Yapılan tavsif ve tasvirler de mesnevîlerin mesajına destek verecek niteliktedir.

Mesnevîler şahıs kadrosu bakımından oldukça zengindir. Hikâye kişileri şâirin içinde bulunduğu çağdan, yakın ve uzak geçmişten ve hemen hemen toplumun her kesiminden alınmış şahıslardır. Hatta hayvanlar, doğaya ait varlıklar, melekler, şeytân, acayip varlıklar hikâye kahramanları arasındadır. Şâirin kendisi de zaman zaman hikâye kişisi olarak mesnevîlerde yer alır.

Yahyâ Bey'in hikâye kahramanlarının önemli bir bölümünü doğu edebiyatının ortak karakterleri oluşturur. Bunlar; Hz. Muhammed, Hz. Mûsâ, Hz. Dâvud, Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir, Hz. Alî, Hz. Osmân, Mevlânâ, Sa'dî-i Şirâzî, Veysel Karânî, Nûşirevân, Nasreddîn Hoca, İskender, Sokrat gibi dinî ve tarihî şahsiyetlerdir.

Yahyâ Bey'in hikâye kişilerinin ikinci grubunu âşık, maşuk, şeyh, padişah, cârîye, hırsız, harâmî, fahişe ve devletin ileri gelenleri gibi kahramanlar oluşturur.

Hikâyelerdeki şahıs kadrosu genellikle, bir ana kahraman ve onun etrafında bulunan yardımcı kişilerden oluşur. Başkahramanlar genellikle şâirin bildirmek istediği fikirlerin temsilciliğini yapar. Olayların merkezinde bulunan bu kişiler, hikâyenin mesajının tam olarak anlaşılmasında ve okura aktarılmasında birinci derecede rol üstlenir. Şâir, düşüncelerini çoğunlukla bu kahramanlar vasıtasıyla anlatır ve bu kahramanların tanıtımını diğerlerine nispetle daha ayrıntılı yapar.

İkinci dereceden kişiler, verilmek istenen mesajın eksiksiz iletilmesinde önemli rol oynar. Birinci dereceden kahramanlarla olan ilişkilerine göre değer kazanan bu kişiler, asıl kahramanlar gibi bütün yönleriyle tanıtılmaz.

Birçok hikâyede karşı kişiler vasıtasıyla gerilim oluşturan şâir, bu şekilde hikâyelerini tekdüzelikten kurtarır. Bu güçler arasındaki mücadelelerle olaylar hareketlilik kazanır, böylece okurun hikâye üzerine yoğunlaşması kolaylaşır.

Yahyâ Bey, özellikle uzun soluklu mesnevîleri olan *Şâh u Gedâ* ile *Yûsuf ve Zelîhâ*'da dekoratif unsur durumundaki kahramanlardan da en iyi şekilde faydalanır. Onlarca kişiyi hikâyesine çok doğal bir şekilde yerleştiren şâir, hikâye için gerekli doğal ortamı oluşturmuş olur. Şâir, aynı başarıyı kısa hikâyelerden oluşan mesnevîlerinde gösteremez.

Şâh u Gedâ dışında, mesnevîlerdeki bütün hikâyelerin tam bir sebep- sonuç ilişkisi içinde sağlam bir şekilde kurgulandığı görülür. Özellikle kısa hikâyelerden oluşan mesnevîlerde olaylar gereksiz ayrıntı ve uzatmalardan arındırılmıştır. Neye ne kadar yer vereceğinin bilincinde olan anlatıcı, konu bütünlüğünü sağlamıştır. Hikâyeler kişi, tabiat ve mekân tasvirleriyle başlayabildiği gibi doğrudan olay anlatımıyla da başlayabilir. Hikâyelerin kuruluşunu ve kişilerin seçimini, şâirin dünya görüşü belirlemiştir. Bu yüzden hikâyelerdeki olay örgüsünü düzenleyici ilke belli bir tezin kanıtlanmasıdır.

Uzun soluklu mesnevîlerde konular arası geçişlerin bölümün kısa bir özeti mahiyetindeki başlıklarla sağlanması, merak ögesini olumsuz etkiler. Ayrıca olayların yoğunluk kazandığı yerlerde hadiselerin sebeplerini açıklayan bölümlere yer verilmesi de olay akışını kesintiye uğratar.

Mesnevîlerde gerek açık gerek kapalı çok çeşitli ve renkli bir mekânlar dünyasına yer verilir. Seçilen mekânlar, geniş bir coğrafyayı içine alır. Şâir, oluşturduğu kurmaca dünyayı, çoğunlukla gerçek mekânlar üzerine oturtmuştur. Tarihî kişilerle ilgili hikâyelerine mekân olarak çoğunlukla onların anıldıkları yerleri seçmiştir. Şâir, mesajı etkili bir şekilde iletebilmek için de mekân unsurundan faydalanmış, mesnevîlerinde vermek istediği mesaja uygun mekânlar seçmiştir. Örneğin dinî ve tasavvufî unsurlarla öne çıkan *Gülşen-i Envâr* ve *Gencîne-i Râz* mesnevîlerinde dinî mekânların sayısı artar. Şâir, mekâna birinci dereceden önem vermediği için mekânın ayrıntılarına pek fazla girmemiştir. Mekânların büyük bir çoğunluğu anlam derinliği olmayan, olayların yaşanması için sahne görevinde kullanılan yerlerdir.

Seçilen mekânların birçoğunun, kişilerin temsil ettikleri değerlerle uyumlu olduğu görülür. Mesnevîlerde, dönemin sosyal hayatını yansıtan mekânlara da rastlanır. Kısa hikâyelerde birkaç örnek dışında sosyal ortamı yansıtan mekânlara pek fazla yer verilmez. Mesnevîlerde zaman zaman mekânın itibarî boyut kazandığı örneklere de rastlanır. Bu tarz örneklerde fiziksel bir değişime uğramayan mekân, kişilerin rûh hâllerine göre şekillenir, onlarda meydana gelen rûhsal değişimleri yansıtır.

Mesnevîlerde metafizik mekân olarak ahiret, cennet, cehennem, Sidre ve arş gibi mekânlardan söz edilir. Şâir açık ve kapalı mekânlarda olduğu gibi burada da mekânın ayrıntıları üzerinde de pek durmaz. Mekân, olayları anlatmada bir vasıta düzeyinde kalır.

Şâir, uzun soluklu mesnevîlerde, özellikle yeni bir olaya başlarken tasvire başvurur. Bu tasvirler daha çok dış mekân üzerinedir. Diğer mesnevîlerdeki mekân tasvirlerinin çoğu da dış mekân tasvirlerinden oluşur.

Şâir, sanat gösterisinden ziyade ihtiyaç durumuna göre mekân tasvirlerine yer verir. Mekânın ayrıntılarını da yine bu ihtiyaca göre arttırır ya da azaltır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için tasvir tekniğinden faydalanmayı gerekli buluyorsa ayrıntıya girer şayet böyle bir ihtiyaç hissetmiyorsa olay anlatımına devam eder. Mesnevîlerde yer alan mekân tasvirleri genel olarak kahramanların içinde buldukları rûh hâllerini yansıtmaya, anlatılacak olaylara uygun zemin hazırlama, hikâyelerin ilerleyen bölümlerinde yaşanacak olaylara işaret etme işlevlerinde kullanılmıştır.

Gerek uzun soluklu mesnevîlerde gerekse kısa hikâyelerden oluşan mesnevîlerde olay zamanını net belirlemek oldukça güçtür. Olayların ne kadarlık bir sürede gerçekleşti-

ğinin net olarak belirtildiği hikâyeler birkaç örnekle sınırlıdır. Kısa hikâyelerde olayların zamanı, birkaç dakikadan birkaç saate, birkaç günden birkaç haftaya, birkaç aya hatta elli altmış seneyi kapsayabilecek uzun yıllara kadar çıkar.

Şâir, hem uzun soluklu mesnevîlerde hem de kısa hikâyelerden oluşan mesnevîlerde anlatının zamanını etkileyen birçok teknikten faydalanmıştır. Mesnevîlerde, kurgu için gerekli gördüğü yerleri sahneleyen Yahyâ, üzerine yoğunlaşmanın gereksiz olduğuna inandığı yerleri özet geçer. Hatta bazı zaman dilimleri üzerinde durma ihtiyacı hissetmeden, bunları atlar. Bu durum anlık fonksiyona sahip olan kısa hikâyeler için de geçerlidir. Anlatıcı, üzerinde durup düşünmek gerektiğine inandığı duygu, düşünce ve davranışları sergilemek için anlatım zamanını genişleterek ayrıntılara girer. Sahnelemenin yanı sıra zaman zaman kişilerin iç dünyalarını yansıtarak da anlatının hızını yavaşlatır. Dipnot düşer gibi her fırsatta olayların yorumunu yapmaya çalışan Yahyâ, yaptığı bu yorumlarla olay zamanında duraklamaya neden olur. Bununla beraber kişiler, tabiat ve mekân hakkında bilgi verme gayesiyle zaman zaman tasvir tekniğinden faydalanır. Bu şekilde olay zamanını durdurup olay anlatımını geciktirir. Duraklama örneklerinin tasvir ve yorumlarla sınırlı olmadığı, aynı zamanda *Şâh u Gedâ*'da örneklerine rastlanan, araya serpiştirilen gazellerin de olay zamanını bir süreliğine durdurduğu görülür. Anlatıcı, anlık olayları desteklemek, olay akışında mantıksal bir bütünlük oluşturmak için dar anlamda geriye dönüş tekniğini uygular. Bu şekilde olay zamanını genişletir. Bunun yanı sıra bölüm sonlarında değindiği bir olaya yeni bölümde tekrar dönerek olayı daha ayrıntılı anlatma şeklinde de bu tekniği kullanır. Zamanın genişlemesine neden olan yapıcı geriye dönüşler ise geçmişte yaşanıp şimdi bilinmeyen bir olaya ışık tutma ya da bilinen bir hadiseyi tekrar hatırlama şeklinde uygulanır. Zamanı genişletme tekniklerinden biri olarak bilinen ileri kırılma, mesnevîlere farklı şekillerde uygulanmıştır. Rüyalar, konuşmalar, hayaller, tasvir ve yorumlarla içinde bulunan zamandan çıkılarak gelecekte yaşanacak olaylar sezdirilmiştir.

Uzun soluklu mesnevîlerde zaman bildiren ifadelere sıkça yer verilmesi, zaman takibini kolaylaştırır. Bu ifadelerin çoğu belirsiz de olsa, zamana yönelik çıkarım yapma olanağı sağlar.

Yahyâ, mesnevîlerini çoğunlukla hâkim bakış açısıyla kaleme alır. Şâir, eserlerinin muhtelif yerlerinde kimliğini dereceli olarak belli eder. Mesnevîlerin giriş ve sonuç bölümlerinde şâirin kimliğini açıkça belirtmesi, olayları anlatanın kendisi olduğunu düşündürür. Olay anlatımı sırasında zaman zaman araya girerek okura seslenen, yorumlar yapan anlatı-

cı, okurla şahıslar arasında üçüncü kişi olarak varlığını hissettirir. Şâirin, kahraman anlatıcı bakış açısını kullandığı hikâyelerle de karşılaşılır.

Yahyâ, kaleme aldığı bu beş mesnevîyle XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun duygu, düşünce ve hayal dünyasının gelişmesine katkı sunmuştur. Öğretilerini edebî bir dille kurmaca dünyalar oluşturarak okuyucuya aktarmaya çalışan şâir, kötüyü tenkit, iyiye teşvik anlayışıyla toplumun dinî, ahlâkî, içtimâî değerlerinin inkişâfına vesile olmuştur. Yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde eserlerinin birçok yazma nüshasına rastlanması, onun devrinde çok rağbet edilen bir şâir olduğunun net göstergesidir. İmparatorluğun iyi insan yetiştirme anlayışına hizmet eden Yahyâ, anlaşılabilirliği öne çıkarmakla birlikte sanatsallığı da göz ardı etmemiştir. Beş mesnevîsinde de eserinin tercüme olmadığını belirtmesi ondaki orijinallik arayışını gösterir. Asırlardır işlenegelen ortak bir malzemeden yeni ve orijinal sentezler oluşturan şâir, iddialarını yazdıklarıyla da teyit eder. Vezin ve kâfiye kullanma konusunda mükemmelliğe yaklaşmış, konu seçiminde klasik çizgiyi korumuştur. Dilin bütün imkanlarından sonuna kadar faydalanan Yahyâ, kullandığı çok sayıdaki atasözü, deyim, âyet ve hadîs iktibaslarıyla zengin bir edebî dil oluşturmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

Aça, M., Gökalp, H., Kocakaplan, İ. (2009). Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi. İstanbul: Kriter Yayınları.

Akalın, Ş. H. vd. (2012). Yazım Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akgündüz, A. (1990). Taşra Teşkilatı. Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (C I, 219-21). İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Aksungur, A. (2010). Atasözleri ve Atasözü Nitelikli Deyimler. Ankara: Alka Matbaası.

Aktaş, Ş. (2013). Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.

Alan, S. (2005). Samiha Ayverdi'nin Eserlerinde Üç Temel Mekân: Konak, Köşk ve Yalı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Alkaya, M. A. (1996). Taşlıcalı Yahyâ Kitâb-ı Usûl İnceleme-Metin. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

And, M. (2009). 16. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Yaşam. Osmanlı Uygarlığı I (C I, 420-441). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Andaç, F. (1999). Öykücünün Kitabı. İstanbul: Varlık Yayınları.

Arıkoğlu, Ü. (2004). Yaşar Kemâl'in Romanlarında Şahıslar Kadrosu. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Armağan, Y. (2003). Melih Cevdet Anday Şiirinde Zaman. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

Arslan, M. (2007). Türk Edebiyatında Hamse. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Eski Türk Edebiyatı Tarihi I, (5)9, 305-322.

Arslan, F. (2009). Öykünün Sesini Kısmak Kısa Öykü Tekniği-Tematik Uygulama Denemesi. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.

Aslan, C. (2007). Sait Faik Abasıyanık'ın Öykülerinde Kurgu ve Anlatım Teknikleri. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Aydemir, Y. (2010). Klasik Şiirimizde Aşk ve Sadâkat. *Turkish Studies*, (5)3, 48-62.
- Aytür, Ü. (2009). *Henry James ve Roman Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Banarlı, N. S. (2001). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Belli, H. (2011). Yahyâ Bey'in Yûsuf ve Zelfihâ Mesnevisindeki Sembol Kullanımı. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C II, I, 219-234.
- Bildirici, E. (2010). *Ayşe Kulin'in Romanlarında Şahıs Kadrosu*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Bilkan, A. F. (2007). Orta Klasik Dönem Mesneviler. *Türk Edebiyatı Tarihi (C II, 293-308)*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Birici, S. (2007). *Şâh u Gedâ (Şâh u Dervîş) Mesnevileri ve Bursalı Rahmî'nin Şâh u Gedâ'sı*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Bolat, H. (2006). *Yaşar Kemâl'in Romanlarında Sosyal İlişkiler Açısından Şahıs Kadrosu*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Boynukara H. (1997a). *Romanda Bakış Açısı ve Anlatılış*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Boynukara, H. (1997b). *Modern Eleştiri Terimleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Bursalı Mehmet Tahir (2000). *Osmanlı Müellifleri I, II, III*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Canım, R. (2000). *Latîfî Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsıratü'n-nuzamâ (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Çavuşoğlu, A. (2011). *Kültür ve Zihniyet*. Kayseri: Laçın Yayınları.
- Çağlayan, B. (1989). *Yahyâ Bey Dîvânı'nda Maddî Kültür Unsurları*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Çavuşoğlu, M. (1977). *Yahyâ Bey Dîvân*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Çavuşoğlu, M. (1986). Yahyâ Bey. İslam Ansiklopedisi (C XIII, 343-347). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Çavuşoğlu, M. (1979). Yûsuf ve Zelfhâ. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Çeçen, H. (2010). Ali bin Hüseyin el-Amâsî Metin-Sözlük. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Çetin, N. (2012). Roman Çözümleme Yöntemi. Ankara: Öncü Kitap.

Çetişli, İ. (2004). Metin Tahlillerine Giriş II Hikâye-Roman-Tiyatro. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çınar, B. (2013). Taşlıcalı Yahyâ'nın Gencîne-i Râz Mesnevisinde Şiir, Şâir ve Kâtiple İlgili Değerlendirmeler. Turkish Studies, (8)13, 297-308.

Çınar, B. (2007). Taşlıcalı Yahyâ'nın Gencîne-i Râz Mesnevisinde Bir Nasrettin Hoca Fıkрасı. Turkish Studies, (2)4, 283-292.

Çınar, B. (2014). Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencîne-i Râz. İstanbul: Kesit Yayınları.

Çiçekler, M. (2004). Mesnevi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C XXIX, 320-322). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Çoban, Ö. (2002). Dîvân Şiirinde Rint ve Zahid Portesi. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

Demir, A. (2009). Türk Hikâyesinde Mekân (1870-1922 Dönemi). Yayınlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Demir, Y. (1986). Taşlıcalı Yahyâ Bey Dîvânı'nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fiziki Unsurlar, Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Demirel, Ş. (2001). Heft-Peyker Mesnevisinin Tematik Açıdan İncelenmesi. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 9, 187-217.

Derleme Sözlüğü I-XII (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Devellioğlu, F. (2004). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Dilçin, C. (1991). Süheyl ü Nev-Bahar İnceleme-Metin-Sözlük. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Dilçin, C. (1983). Yeni Tarama Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dinçtürk, E. (2008). Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevilerinde Allah Korkusu Motifleri (Erzurumlu Darîr, Hamdullah Hamdî, Yahyâ Bey Örnekleri). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Dino, G. (2008). Türk Romanının Doğuşu. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Doğanyigit, İ. (1992). Yahyâ Bey (Taşlıcalı) Gülşen-i Envâr İnceleme-Metin. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Ergin, M. (1986). Türk Dilbilgisi. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Eronat, K. (2010). Adalet Ağaoğlu İnsan ve Eser. Ankara: Maya Akademi Yayınları.

Eyduran Sungurhan, A. (2008). Beyânî Tezkiretü'ş-şu'arâ. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Faik Reşat (701). Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye C I. İstanbul: Zarafet Matbaası.

Fırdolaş, D. (2010). Murat Gülsoy Romanlarında “Zaman” Kavramının Psikolojik Verilerle Açıklanması. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Gönel, H. (2010). Divan Şiirinde Sevgiliye Dair. Turkish Studies, (5)3, 208-222.

Gülen, K. (1977). Taşlıcalı Yahyâ Beğ Gülşen-i Envâr. Yayımlanmamış lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Gülsevin, G. (1997). Eski Anadolu Türkçesinde Ekler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gündüz, O. (2003). Düş ile Gerçek Arasında Oktay Akbal'ın Öykücülüğü. Ankara: Akçağ Yayınları.

İçli, A. (2008). Yûsuf u Züleyha Mesnevisinde Mekân. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (13)2, 339-351.

İçli, A. (2009). Hamdullah Hamdi'nin Yûsuf u Züleyha Mesnevisinin Kavram ve Sembol Boyutu. Ekev Akademi Dergisi, (13)39, 189-200.

İçli, A. (2012). Fuzûlî'nin Rind ü Zahid Eserinde Mekân: Meyhane ve Mescit. Turkish Studies (7)1, 1305-1317.

İnan, M. U. (2006). Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

İpekten, H. (2003). Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz. Ankara: Dergâh Yayınları.

İpekten, H., İsen M., Karabey T., Akkuş M. (2004). XVI. Yüzyıl Divan Nazmı. Büyük Türk Klasikleri (C III, 210-430). İstanbul: Söğüt Yayıncılık.

İsen, M. (1990). Latîfî Tezkiresi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İsen, M. (1994). Kühü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

İsen M. ve Horata O. (2009). Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, (ed.: M. İsen) Ankara: Grafiker Yayınları.

İstanbul Üniversitesi Türkçe Hamseler Kataloğu (1961). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kabaklı, A. (2004). Türk Edebiyatı II. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Kaplan, M. (2010). Hikâye Tahlilleri. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karabey, T. (1999). Ahmet Paşa Hayatı Sanatı Eserleri. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karataş, T. (2011). Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Sütun Yayınları.

Kartal, A. (2007). Eski Türk Edebiyatında Mesnevi. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Eski Türk Edebiyatı Tarihi II, (5)10, 353-432.

Kâtip Çelebi (1971). Keşfü'z-zünûn. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kaya, B. A. (2011). Taşlıcalı Yahyâ. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C XL, 156-157). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

- Kaya, İ. G. (2006). Divan Edebiyatı ve Toplum. İstanbul: Donkişot Yayınları.
- Kayabaşı, B. (1997). Kâf-Zâde Fâizî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı. Yayımlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Keleş, F. (2009). Nazan Bekiroğlu'nun Roman ve Öykülerinin Şahıs Kadrosu ve Tema Bakımından İncelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Kıa, M. (2013). Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat. (Özgül Özol, çev.). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Kılıç, F. (2010). Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ (inceleme-metin). İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Kılınçaslan, H. (2012). Naşide Gökbudak'ın İlk On Romanındaki Şahıs Kadrosu Üzerine Bir İnceleme. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Kılıç Gündoğdu, A. (2009). Mai ve Siyah Romanında Tasvirler ve Yüklendiği Fonksiyonlar, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Kolcu, A. İ. (2006). Öykü Sanatı. Erzurum: Salkımsöğüt Yayıncılık.
- Konuk, A. A. (2005). Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî Mesnevî-i Şerîf Şerhi. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Konur, H. (2000). İbrahim Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarîkatı. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Korkmaz, R. (2002). Romanda Mekânın Poetiği. (derleyenler: S. Eker ve Ayşenur Külahlıoğlu). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kortantamer, T. (1997). Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Koşar, E. (2009). Yeni Türk Şiirinde Zaman Anlayışı (1923-1990). Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Köksal, M. F. (2005). Tahkiyeli Bir Eser Olarak Taşlıcalı Yahya'nın Şâh u Gedâ Mesnevisi. Klasik Türk Şiiri Araştırmaları, 29-68.

- Köroğlu, E. (1996). Gidenle Gelmeyenin Eşiginde A. H. Tanpınar'ın Romanlarında Zaman Kavramı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Kudret, C. (2004). Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Kulamshaeva, B. (2009). Ç. Aytmatov'un Atadan Kalgan Tuyak Hikâyesinde Eşit Olmayan Zaman dilimleri ilişkileri. *Turkish Studies* (4)3, 1481-1499.
- Kurnaz, C. (2004). Eski Türk Edebiyatı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kurnaz C. ve Yazıcı T. (1997). Hamse. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C XV, 499-500). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutluk, İ. (1989). Kınalı-zâde Hasan Çelebi Tezkiretü's-suarâ. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Külekcî, N. (2003). Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Levent, A. S. (1984). Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Levent, A. S. (2008). Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Macit, M. (2007). İlk Klasik Dönem Mesneviler. Türk Edebiyatı Tarihi (C II, 55-72). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Mehmet Süreyya (1996). Sicill-i Osmanî (C V, 1668), (eski yazıdan aktaran: S. A. Kahraman). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mengi, M. (2006). Eski Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mermer, A. (1985). Taşlıcalı Yahya Bey Divanı'nda Nebatlar, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Moran, B. (2012). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I. II. III. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2009). Edebiyat Kuramları ve Eleştiri. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Muallim Naci (1308). Esami. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.

- Müstakim-zâde Sadettin Efendi (2000). Mecelletü'n-nisâb. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Narlı, M. (2002). Romanda Zaman ve Mekân Kavramları. Sosyal Bilimler Dergisi, (5)7, 91- 106.
- Narlı, M. (2002). Orhan Kemâl'in Romanları Üzerine Bir İnceleme. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Onay, A. T. (2004). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Özdemir, G. (2010). Servet-i Fünun Romanında Zamanın İşlevi. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Özdemir, Y. (2006). Sait Faik Abasıyanık'ın Eserlerinde Mekân Olarak İstanbul. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Öztürk, M. (2005). Taşlıcalı Yahya'nın Yûsuf ve Zelîhâ İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Pakalın, M. Z. (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (C I, II, III). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pala, İ. (2004). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Parla, J. (2012). Don Kişot'tan Bugüne Roman. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pospelov, G. N. (1995). Edebiyat Bilimi. (Yılmaz Onay, çev.). İstanbul: Evrensel Yayınları.
- Redhouse, Sir James W. (1992). Turkish and English Lexicon. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Riyâzî. Riyâzü'ş-şu'arâ. Nuruosmaniye Kütüphanesi. No: 3724, İstanbul. (148 varak)
- Sağlık, Ş. (2002). Kurmaca Âlemin Kurmaca Sözcülerinden Romanda Zaman-Mekân-Tasvir. Hece Aylık Edebiyat Dergisi, (6)4, 124-158.
- Saraç, Y. (2011). Klasik Edebiyat Bilgileri Biçim-Ölçü-Kafiye. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

- Sarıççek, R. (2014). Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencîne-i Râz (İnceleme-Metin-Dizin). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Saybaşılı, S. (2008). Zaman Algısı ve Romana Yansıması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Edirneli Sehi (1325). Tezkire-i Sehi. Amed Gazetesi Matbaası.
- Sel Turhan, F. (2013). Eski Düzen Adına Osmanlı Bosna'sında İsyân. İstanbul: Küre Yayınları.
- Sinan, S. (2005). Taşlıcalı Yahya Bey Divanı'ndaki Soyut Kavramlar (Kasîdeler-Musammatlar-Şehrengizler-Gazeller-Mukattalar). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Solmaz, S. (2009). Ahdî Gülşen-i Şuarâ. E-kitap. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. Kasım 2014
- Soydan Koç, G. (2006). Attila İlhan'ın Şiirlerinde Mekân. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Steingass, F. (1930). Persian-English Dictionary. London.
- Sungur, N. (2006). Tâcî-zâde Cafer Çelebi Heves-nâme (İnceleme-Tenkitli Metin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Stevick, P. (2004). Roman Teorisi. (S. Kantarcıoğlu, çev.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şahin, E. (2008). Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Şahıs Kadrosu. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Şemseddin Sami (1996). Kâmûsu'l a'lâm (C I-IV). Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Şemseddin Sami (2005). Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şengül, M. B. (2010). Romanda Mekân Kavramı. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, (3)11, 528-538.
- Şentürk, A. A. (2009). Osmanlı Şiiri Antolojisi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şentürk, A. A. ve Kartal A. (2005). Eski Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Tanpınar, A. H. (2005). Edebiyat Üzerine Makaleler. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde. Gencîne-i Râz. (Bağdatlı Vehbi Efendi) Süleymaniye Kütüphanesi. No: 1700, İstanbul. (95 varak)
- Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde. Gülşen-i Envâr. Râşid Efendi Kütüphanesi. No: 1124, Kayseri. (78 varak)
- Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde. Hamse-i Yahyâ. Milli Kütüphane No: 60 Hk 1/1, Ankara (1b-81a)
- Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde. Kitâb-ı Usûl. (Laleli) Süleymaniye Kütüphanesi. No: 1667 (105 varak)
- Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde. Şâh u Gedâ. Atıf Efendi Kütüphanesi. No: 2138, İstanbul. (70 varak)
- Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde. Şâh u Gedâ. (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) Millet Kütüphanesi. No: 986/3, İstanbul. (51 varak)
- Taşlıcalı Yahyâ Dukâkîn-zâde. Gülşen-i Envâr. (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) Millet Kütüphanesi. No: 993, İstanbul (133 varak)
- Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde. Gülşen-i Envâr. (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) Millet Kütüphanesi. No: 993, İstanbul (133 varak)
- Tekin, M. (2001). Roman Sanatı I (Romanın Unsurları). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tok, Ö. (2012). Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı, (Ed.: Tufan Gündüz) Ankara: Grafiker Yayınları.
- Topal, İ. (1986). Taşlıcalı Yahya Bey Divanı'nda Din ve Tasavvuf. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tuğluk, A. (2012). Servet-i Fünun Romanında Mekân. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Tural, A. (2006). Elif Şafak'ın Romanlarında Şahıs Kadrosu. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Türkdoğan, M. (2011). Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma. Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Türkdoğan, M. G. (2011). Aşk Mesnevileri ve Gazellerdeki Sevgili İmajına Dair Bir Karşılaştırma. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 111-124.
- Uç, H. (2000). Mehmet Celal'in Hikâye ve Romanları. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Uç, H. (2005a). Hikâye ve Romancı Yakup Kadri Karaosmanoğlu. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Uç, H. (2005b). Şiirimize Estetik ve Felsefi Bakışlar. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Uç, H. (2006a). Romancı ve Romanlar. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Uç, H. (2006b). Roman Eleştiri Terimleri. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Uç, H. (2007). Mehmet Akif ve Hikâye Sanatı. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Uç, H. (2007). Şâir ve Romancı Nabizade Nazım. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Uçan, H. (2006). Yazınsal Eleştiri ve Göstergebilim. Ankara: Hece Yayınları.
- Uçan, H. (2003). Edebiyat Bilimi ve Eleştiri. Ankara: Hece Yayınları.
- Uludağ, S. (2004). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ünver, İ. (1996a). Gencîne-i Râz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C XIV, 20). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ünver, İ. (1996b). Gülşen-i Envâr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C XIV, 252-253). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ünver, İ. (2008). Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler. *Turkish Studies* (3)6, 1-46.
- Ünver, İ. (2011). Divan Şiiri Mesnevi Maddesi. *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı*, C LII, 430-563
- Wellek R. ve Warren A. (2001). Edebiyat Teorisi. (Ö. F. Huyugüzel, çev.). İzmir: Akademi Kitabevi.

Yakar, H. İ. (1996). Taşlıcalı Yahya Bey'in Eserlerinde İstanbul. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Yeniterzi, E. (2007). Anadolu Türk Edebiyatında Ahlaki Mesneviler. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Eski Türk Edebiyatı Tarihi II, (5)10, 433-468.

Yılmaz, A. (2005). Kemâl Tahir'in Romanlarında Şahıslar Kadrosu. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Yılmaz, B. (2007). Elif Şafak'ın Romanlarında Mekân Ögesinin Zaman-Kişi ve Olay Bağlamında İncelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Yoldaş, K. (1993). Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ İnceleme-Metin. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

<http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/03/dukakin.html> ET: Aralık 2013

<https://www.yazmalar.gov.tr/> ET: Haziran 2014

EK (Gülşen-i Envâr'ın Karşılaştırmalı Metni)

Vaşf-ı evvel u bi'smi'llâh²⁷² (AE, M, R 1b)*

Müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün

Bi'smi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

Ḳāfile-i 'ilm-i 'alîm ü ḥakîm

Ḥarfleri ma'rifetüñ kânıdur

Her biri bir 'alîm-i rabbânîdür

'İlm ile Allâh'a yaḳîn oldılar

Genc-i nihânına emîn oldılar

'Âlem-i bâlâda mişâl-i sürüş

Açdılar esrâr-ı ilâhîye güş

5 Oldı kemâl ile bu nūrâniyân

Baḥr-ı ma'ânî diline tercemân

Bir yire gelmiş niçe mollâ-yı Rûm

Şanki ider cümlesi baḥş-i 'ulûm

Geldi bu manşûr u muzaffer çeri

Şındı hemân leşker-i dîv u perî²⁷³

Ḳıldı bu yazıda bu leşker mekân

Şaldı vilâyetlere emn ü emân

Ḳāfile-i ma'rifet-i zü'l-celâl

Vâsiṭa-i mağfîret-i lâ-yezâl

10 Ḥall idegör bu ulu cem' iyyeti

Râbiṭa-i vaḥdet olur keşreti

²⁷² Başlık: AE 1b, - M, - R

* Karşılaştırmalı metin hazırlanırken mesnevînin şu nüshaları kullanılmıştır:

1- Millet Kütüphanesi (Ali Emîrî Efendi Manzûm Eserler) 993

2- Milli Kütüphane 60 Hk 1/1 (1b-81a)

3- Râşid Efendi Kütüphanesi 1124

²⁷³ u: - R

Bulmağ için rāy-ı şerī^c at zuhūr
Anuñ ile kırdı ālāylar suṭūr (AE 2a)

Anlara anlar ki aḥibbā geçer
Mülk-i vücūdında velāyet açar

Her kelime egnine şalmış girih
Merd-i mübāriz gibi giymiş zırır²⁷⁴

Tā ser ü pā giymiş o kıavm-i kıavī
Cevşen-i şūrī zırır-ı ma^c nevī

15 Besmeledür şanki suṭūra imām
Ümmete güyā ki Resül-i enām (M 2a)

Ka^c be^cde cumhūr ile ehl-i ḥicāz
‘Işık ile güyā ki kıılurlar namāz²⁷⁵ (R 2a)

Ehl-i kıyām ehl-i rükū^c u sücūd
Kıavm-i şaḥābe gibi ḥayrū^cl-cünūd²⁷⁶

Şevk ile güyā ki uçarlar ‘ayān
‘Arş-ı mu^c allādaki kerrübiyān²⁷⁷

Sālik-i pür-ḥayrete ḥablü^cl-metīn
Merd-i şalāḥiyyete şemşir-i dīn

20 Vird-i nebīdür o kelām-ı çehār
Birlüğe bitmiş nitekim çār-yār
Ḥüccet-i Mevlā^cya bir imzādur ol
Ḥikmetinüñ ḥükmüne tuğrādur ol
Dil müteḥayyir bu ‘aceb ḥikmete
Beñzedi çökmüş cemel-i kıudrete
Dil evini açmağa miftāḥ olur
Şāliḥ ider tāliḥi işlāḥ olur²⁷⁸

²⁷⁴ egnine: altına M, R

²⁷⁵ 16. Beyit: - AE

²⁷⁶ ehl-i: - AE

²⁷⁷ ‘arş-ı mu^c allādaki: ‘ālem-i ma^c nādaki AE

²⁷⁸ evini: dilini AE, M

Nağş-ı hürûf anda ki meşûrdur

Şanki niğâbıyla tûrur hûrdur

Āyine-i rûy-ı cemâl-i kemâl

Maşrıq-ı nûr-ı başâr-ı ehl-i hâl²⁷⁹ (AE 2b)

25 Hatt-ı siyâhı şeref-i şeyh ü şâb

Silsile-i turre-i ümmü'l-kitâb

Şâhid-i râza hatı müşgîn kabâ

‘Ayn-ı başîre *besi* nûr u ziyâ²⁸⁰

Cümle ‘ulûm itdi o *bâda* qarâr

Bağr-ı muhîte varan enhârvâr

Eyledi *bâsım* Hudâ-yı cemîl

Qâfile-i ma‘rifetine delîl

Sînî sülûk ehline tâc-ı sürûr

Bâl u per-i rif‘at-i ‘abd-i şekûr²⁸¹

30 ‘Aynı ile *sînî*-i sa‘âdet-nişân

Küngüre-i kürsî-i Haq‘dan beyân²⁸²

Besmele meddi ne güzel râh olur

Çünkü delîli anuñ Allâh olur²⁸³

Tiğ-ı yedu’llâh o medd-i be-nâm

Satır-ı siyâhî aña miskî niyâm

‘Işkı kemendi gibi meddi ‘ayân

Ādemi Allâh’a çeker her zamân (M 2b)

Tûr gibi ma‘nâ yüzinde o *mîm*

Mertebesi ‘âlî vü qadri ‘azîm²⁸⁴ (R 2b)

²⁷⁹ āyine-i rûy-ı cemâl-i kemâl: rûy u cemâl u kemâl R

²⁸⁰ müşgîn: miskîn AE, R

²⁸¹ sülûk: sürûr R; rif‘at-i: rif‘ate R

²⁸² beyân: ‘ayân R

²⁸³ güzel: gözün AE; râh olur: râhdur AE, M; Allâh olur: Allâhdur AE, M

²⁸⁴ ‘âlâ vü qadri ‘azîm: ‘âlem vü qadri ‘azm AE

- 35 *Mîmi* virür *ķāf*-ı beķādan nişān
Meddi oradan aķan āb-ı revān²⁸⁵
- Her *elifi* ‘ālem-i bālāya rāh
Ya‘ ni *ķarīķ*-ı derecāt-ı ilāh²⁸⁶
- Andaki Allāh *elifi* der-zebān
Tañrı bir olduķını eyler beyān²⁸⁷ (AE 3a)
- Bir *elifüñ* şerhine yoķ iķtidār
Şüreti bir ma‘ nāsı ammā hezār²⁸⁸
- Ĥaķķ-ı celāle ki mu‘ ammādur ol
Zıll-ı yed-i ķudret-i Mevlā’dur ol²⁸⁹
- 40 *Lāmları* lām-ı selām-ı ‘aleyk
Bā‘ iş-i ikrām-ı selām-ı ‘aleyk
- Hāsı* anuñ ĥalka-i bāb-ı kerem
Penceredür ‘ālem-i envāra hem
- Rāları*dur zīnet-i rū-yı cemāl
Ĝurre-i ĝarrā-yı sipihr-i celāl²⁹⁰
- Vecde varup *rāları* düşmiş meger
Ķoltuđına girmiş anuñ *lāmlar*
- Ĥazret-i raķmāndan olup iltifāt
Ĥikmet ile *ĥāları* bulmuş ĥayāt²⁹¹
- 45 *Mîmler* ki cezbese ĝālib gibi
Kim görünür merd-i murāķıb gibi²⁹²
- Nūmı* bize tañrıdan in‘ āmdur
Kevşer ile toptolu bir cāmdur

²⁸⁵ *ķāf*-ı beķādan: *ķaf* tağından M

²⁸⁶ *bālāya*: *ārāya* AE, *bālāda* R

²⁸⁷ andaki Allāh: kendü *dehān*-ı R

²⁸⁸ *bir*: - AE

²⁸⁹ *mu‘ ammādur*: *mu‘ allādur* AE, R

²⁹⁰ *cemāl*: *celāl* AE

²⁹¹ *ĥāları*: *māları* R

²⁹² *mîmler ki*: *nūnlaruñ* AE, R

Cāmı kişinüñ kaçan ol *nūm* ola
Sırr-ı velāyet gele zü'n-nūn ola

*Yā*²-i raḥīm ile çekilür müdām
İn' ame-i raḥmet-i Rabbü'l-enām²⁹³

Fethaları kesreleri var ' ayān
Şanki gezer Aḳdeñiz'i māhiyān

50 Cezmi mişāl-i dehen-i ḥürdur
Ḥūra yāḥūd āyine-i nürdur²⁹⁴ (AE 3b)

Noḳtası beñzer ḥacerü'l-esvede
Kim aña yüzler sürilür Ka' be'de²⁹⁵

Vālih olur merd-i ma' ārif-şinās
Eyleyemez vaşf-ı cemīlin kıyās²⁹⁶ (M 3a)

Vaşf-ı şāni²⁹⁷ (R 3a)

Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm
Serv-i gülistān-ı kelām-ı ḳadīm²⁹⁸

Ma' nāda başı yedi gökden aşar
Sidreye beñzer yaşaduḳça yaşar

55 Her budāğından biter eşmār-ı hū
Her ṫarafından çıkar envār-ı hū²⁹⁹

Mīveleri cevher-i ' ilm ü kemāl
Ḳuvvet-i cān ḳuvvet-i dil ehl-i ḥāl³⁰⁰

Serv gibi ' ayn-ı cihāna ' ayān
Cümleden evvel o göründi hemān³⁰¹

²⁹³ *yā*³-i: pāye-i AE

²⁹⁴ cezmi: cezm R

²⁹⁵ sürilür: süriyü R

²⁹⁶ ma' ārif: şerī' at AE

²⁹⁷ Başlık: AE 3b, M 3a, R 3a

²⁹⁸ 53. Beytin ikinci mısraı: - R

²⁹⁹ envār: enhār R

³⁰⁰ 56. Beyit: - AE

³⁰¹ göründi: görünür: R; 57. Beyit: -AE

Ṭoldı anuñ bāṭımı nāfe-miṣāl
Rāyiḥa-i ṭayyibe-i lā-yezāl

Deprenür anuñla zebān u dehān
Bād ile gūyā varaq-ı erguvān³⁰²

60 Söylemez iken dili gūyā ider
Mu‘ cize-i Aḥmedi peydā ider³⁰³

Ma‘ nāları kāşif-i esrār-ı dīn
Şem‘ -i şebistān-ı ḥaṭ-ı ‘ anberīn

Cümleden üstün yed-i ḳudretdür ol
Ellere ya seyf-i hidāyetdür ol³⁰⁴

Her kelime keşti-i deryā-yı nūr
Sāye-i Ḥaḳ zıll-ı Ḥudā-yı ğafūr

Bā‘i bülendi ser-i sidre-miṣāl
‘ Arz ider evc-i ‘ aẓametden celāl (AE 4a)

65 Cān ile başın şanasın s̄m̄ ü bā
Eyledi Allāh yolında fedā

Besmelenüñ meddi miṣāl-i Fırāt
M̄mi anuñ māhī-i ‘ aynü’l-ḥayāt

Medd-i medīd anda ḥıred muẓmaḥill
Beñzer o medde ki ola muttaşıl³⁰⁵

M̄m̄leri nāfe-i ‘ anber-şemīm
Her biri Ḥaḳ’dan bize luṭf-ı ‘ amīm

Lām-ı mu‘ allāları rūḥu’l-keḷām
Zīnet-i islām hümāmü’l-enām³⁰⁶

70 Oldı şaḥīḥ ol elif-i aşfiyā
‘ Ālem-i bālāya teveccüh-nümā³⁰⁷ (M 3b)

³⁰² zebān u: zebāndur R

³⁰³ ider: olur AE; ider: olur AE

³⁰⁴ hidāyet: ser-āmed M, sa‘ ādet R

³⁰⁵ medīd anda: medīdinde M

³⁰⁶ rūḥu’l-keḷām: ra‘ nā müdām R

³⁰⁷ nümā: ‘ abā R

Gerçek erenler gibi kıl gayreti
Sür *elifi* şem^c iyile zulmeti³⁰⁸ (R 3b)

Ol iki *lāmı* meşelā sağ u şol
Şevk ile tekbire varan iki *qol*³⁰⁹

Gözi açıklardan olan *hā* gibi
‘Işk ile Allāh’uñ olur *qālibi*³¹⁰

Ḥātır-ı dervīşe gelür *rā-yı rāz*
Oğusa buraları kılsa niyāz³¹¹

75 Demler olur *rā-yı* taḥayyür gider
Cān gözi raḥmān çemenin seyr ider³¹²

Sürḥ ile yazılsa olur *bī-bedel*
Pençe-i mercāna döner *fi’l-meşel*

*Mīm*leri gül gibi tezyīn olur
Yār dehānı gibi rengin olur³¹³ (AE 4b)

*Ḥāl*arı Raḥmān çemeninde sa^c id
Şanki ser-i cism-i Ḥüseyn-i şehīd³¹⁴

Besmelenūñ meddi olur pür-sürür
Niteki enhār-ı şerāben ṭahūr

80 Yazsalar altun ile ra^c nā olur
Şa^c şa^c a-i mihr-i mücellā olur

Ḥarfleri aḥsen olur ḥürdan
Her biri qandīle döner nürdan

Encüm olur noqṭası ey nüktedān
*Rāl*arı virür meh-i nevden nişān

³⁰⁸ elifi: elif R

³⁰⁹ varan: vire R

³¹⁰ ‘ışk: şevk AE

³¹¹ oğusa: oğuya R

³¹² rā-yı: rāh-ı R

³¹³ olur: ider R; olur: ider R

³¹⁴ ser-i cism-i: ser-çeşm-i R

Her *elif* ü *lām* ‘aleyhi’ s-selām
 Āl-i Muḥammed gibi pür-iḥtişām³¹⁵

Ol iki *rāḥām*-i esrārdur
 Her birinüñ iki yüzi vardur

85 Şehr-i şerī‘ atde belādan emīn
 Kaşr-ı tarīkatde każādan ḥaşīn³¹⁶

*Mīm*leri oldı çü pür-iḥtişām
 Hem-ser-i maḫşūd u murād u merām³¹⁷

Nūn-ı güzīni tıbḳ-ı nūrdur
 Cān u dil ol nūr ile mesrūrdur

Yāsı sürūr-ı dil-i mīr ü faḳīr
 ‘Ayn-ı ma‘āniye sirācü’l-münīr³¹⁸

Fetḫaları ‘ālem-i bālāya yol
 Kesreleri sırrına irmez ‘uḳūl (M 4a)

90 Noḳtalarından görünür ḫayli ḫāl
 Aḳdeñiz içinde cezā’ir-mişāl (AE 5a, R 4a)

Söylese yüz biñ dil ile ins ü cān
 Vaşf-ı cemīlin idemezler beyān

Vaşf-ı şāliş³¹⁹

Bi’smi’llāhi’r-raḫmāni’r-raḫīm
 Sünbül-i güلزār-ı kelām-ı ḳadīm³²⁰

Ravza-i Rıḳvān gibi bu sebzēār
 İki yanında iki ırmağı var³²¹

Şām gibidür bu sevād-ı ‘azīm
 Her ḫarafı cennet u bāğ-ı na‘īm

³¹⁵ ü: - R; R’de mısralar yer değıştirmiştir.

³¹⁶ każā: fezā R

³¹⁷ oldı çü: evcler gibi AE, M

³¹⁸ ‘ayn-ı: mīm-i R

³¹⁹ Başlık: AE 5a, M 4a, R 4a

³²⁰ kelām-ı ḳadīm: kitāb-ı kerīm AE, M

³²¹ bu: - R

- 95 ‘Āmme-i nāsa şifā-i ulūb
 Hūşe-i engūr-ı cinān gibi hūb
 Sāye-i Tūbā gibidūr āşikār
 Yir yir anuñ zulmeti var nūrı var
 Hey nice zulmet şeb-i tār-ı vişāl
 Göz arası gibi ‘adīmū’l-mişāl
 Heybeti var şanki livā’ü’l-uzāt
 Uçma için ādeme bir ol anat³²²
- Fikri ile tıldı gōñüller evi
 Sūnbül-i şūrī vü gül-i ma‘nevi³²³
- 100 Rādde-i defter-i ümmū’l-kitāb
 Pīş-rev-i rāh-ı cenāb-ı şavāb³²⁴
 Kāse-i ‘anber gibidūr her hūrūf
 Kim leben-i cennete olmuş zurūf
 Bāşı beā ‘ālemi ser-defteri
 Sīni selāmet ilinūñ serveri (AE 5b)
 Sīni ser-i sidrede bālā-nişin
 ‘Aynı ile şehper-i rūhu’l-emīn³²⁵
 Meddi anuñ oldu ‘aşā-yı nebī
 Haddini bilmezlere bir hadd gibi³²⁶
- 105 Meddidūr Allāh’a varan torı yol
 Var yūri Allāh’ıla Allāh’ı bul
 Mīmi mūnācāt u temennādudur
 Gōñli gōzi cānib-i Mevlā’dadur³²⁷

³²² uçma: uçma AE, M

³²³ şūrī: sūrī AE, R

³²⁴ ümmū’l-kitāb: ‘ilmū’l-kitāb AE, R

³²⁵ sidrede: sidre R

³²⁶ oldu: şanki AE, M

³²⁷ u: - AE, R

Māmi ser-i mülhıde mismārdur
 ʿAyn-ı ʿadūya elifi hārdur

Oldı *elif* hāme-i kudret-miṣāl
 Yazılır anuñla dil-i pür-melāl (M, R 4b)

Zıkr-i celāliyle göñül yārdur
 Yazıda bir gülşen-i envārdur

110 Zāhiridür sünbül-i bāğ-ı celāl
 Bāṭımdur ğonce-i zanbağ-miṣāl³²⁸

Hağ bu ki müstecmiʿ-i eṣmādur ol
 Qalbde bir lāle-i hamrādur ol

Lām-ı tecellādur o *lām*-ı laṭıf
 ʿAyn-ı maʿārifdür o *rā*-yı şerīf

İki *elif lām* iki eldür hemān
 Muntazırān-ı niʿam-ı müsteʿān³²⁹

Rāları kurbıyyete dāl-ı qādım
 Rābıta-i raḥmet-i Rabbü'r-raḥīm

115 Qanı anuñ *hāsı* gibi ehl-i ḥāl
 Nūr ile ṭolmuş dil-i Aḥmed-miṣāl (AE 6a)

*Hā*larıdur maḫhar-ı ḫayyü'l-ʿalīm
 Maḫkeme-i ḫikmete olmuş muḫīm³³⁰

*Yā*ʿ-ı muʿallāsı iñen yücedür
 ʿArşdan aʿlā yüceden yücedür³³¹

Noḫtaları gevher-i baḫr-ı kemāl
 Encüm-i hādī gibi ferḫunde-fāl

Cezmleri dāne-i tesbīhdür
 Halka-i ebvāb-ı mefātīhdür

³²⁸ celāl: cemāl AE

³²⁹ Tercümesi: (İki el) Herkesin kendisinden yardım istediği Allah'ın nimetlerini beklemektedirler.

³³⁰ ʿalīm: ḫalīm AE, M

³³¹ *yā*ʿ-ı muʿallā: pāye-i muʿallā AE, *yā*-yı mücellā R

120 ‘Ārif olana yeter ey ehl-i hāl
Cezmleri aqçesi māl ü menāl³³²

Ādemüñ ol aqçe yüzün aq ider
Genc-i ‘ulüm ile beqāya gider

Fethaları tuhfe-i iqlīm-i hāl
Kesreleri kāse-i cünd-i dālāl³³³

Vaşf-ı bedī‘ine irişmez ‘uqūl
‘Ālem-i tevḥīde yūri sālīk ol

Tevḥīd-i evvel³³⁴

Daḥı yoğ iken bu zemīn u zamān
Ḥāzret-i Ḥāq var idi ancaq hemān

125 Görmez idi kimseler encüm yüzün
Açmamış idi daḥı ‘ālem gözün

Yoğ idi hem nūn-ı nigūn-ı cihān
Ya‘ni toquz dā’ire-i āsmān (M, R 5a)

Şābit u seyyāreye mihr-i vedūd
Zerre gibi virmemiş idi vücūd³³⁵ (AE 6b)

Secde-i şükr itmemiş idi cibāl
Levḥe qālem yazmamış idi mişāl

Bitmemiş idi gicenüñ sūnbūli
Hem qāmerüñ lālesi mihrüñ güli³³⁶

130 Cevher-i cāna beden-i ins ü cān
Olmamış idi daḥı bār-ı girān

Ġā’ibidi noqta-i rūy-ı zemīn
Ādem ü Ḥavvā vü mekān u mekīn³³⁷

³³² ü: - AE

³³³ dālāl: zalāl R

³³⁴ Başlık: AE 6a, M 4b, R 4b

³³⁵ u: - M, R

³³⁶ qāmerüñ : - AE

³³⁷ ü: - M; vü: - AE

‘Āşık u ma‘ şük ile ‘ışk-ı vedūd
‘Aynı ile bulmamış idi vücūd³³⁸

Olmaz idi ğamze-i cānān ğamı
Dil ne bilürdi elem-i ‘ālemi

Nev‘-i beşer hem melek-i muhterem
Şeyn-i şeyāfīn ile çekmezdi ğam

135 İtmez idi Allāh’a ehl-i dālāl
Fikre varup rā gibi egri hayāl

Gelmemiş idi yüze mülk-i cihān
Olmamışdı baħr-ı ‘ademden ‘ayān³³⁹

Çıldı celāl-i ‘azamet iktizā
‘Ālemi ħalk eyleye ma‘būd ola

‘Ayn-ı ‘ademden aħa āb-ı hayāt
Zinde ola emri ile kā’ināt

Çudret eli ādemi mevcūd ide
Çikmet ile sācid ü mescūd ide³⁴⁰

140 Cism-i tılısmını ‘ayān eyleye
‘İlmin aña genc-i nihān eyleye³⁴¹ (AE 7a)

Ādeme esmāsını ta‘līm ide
‘İlm ile tekrīm ide ta‘zīm ide³⁴²

Çullarını kendüye müştāk ide
Çapusını Ka‘be-i ‘uşşāk ide

Çavf u recā ile ħamu ‘āşıkān
Eyleyeler nāle vü āh u fiġān

Mürşid-i kāmilleri fāzılları
Vāşıl ide kendüye ħābilleri

³³⁸ u: - R; vedūd: vücūd R; ‘aynı ile: zerre gibi AE

³³⁹ ‘ademden ‘ayān: ‘ademden nihān AE, ‘ademde nihān M

³⁴⁰ ādemi: ‘ālemi R; ü: - AE

³⁴¹ cism-i: cismi AE

³⁴² Ādeme: ‘āleme R

- 145 Nūr-ı Muḥammed yaradıldı hemān
 Zāhir olabaşladı andan cihān (M, R 5b)
 Geldi zūhūr eyledi deryā-yı cūd
 Buldı ʔalazlar gibi ʕ ālem vücūd
 Levḩe ʔalem yazdı ḩaṭṭ-ı müşgbār
 Zūlmet u nūr oldu maʕ an āşikār
 Encüm ile virdi göge zīb ü fer
 ʔıldı bu ʔoʔuz ʔabaʔı pür-güher
 ʔadre irişdi felek-i bī-esās
 Giydi nücüm ile mücevher libās
- 150 ʔaglar ile ʔoldı fezā-yı cihān
 Şanki ʔaṭār-ı cemel-i kārban
 Arz u semā cümle bu fānī maʔām
 Āb-ı ḩayāt ile şulandı tamām
 ʔudret eli yazdı bilüp ḩikmetin
 Ādemüñ evvel elif-i ʔāmetin
 Çekdi anuñ ʔadd-i bülendi ʕ alem
 Geldi melekler nazarına o dem
 Cümleye emreyledi Rabbü'l-vedūd
 Dāl gibi Ādem'e ʔıldı sücūd
- 155 ḩayli ʕ inād itdi o ʕ ulvī mizāc
 Göñlüne geldi ʕ adem-i iḩtiyāc (AE 7b)
 Sürdi melekler anı dergāhdan
 Kendüyi dūr eyledi Allāh'dan
 Eyledi cumhūra muḩālif işi
 Añlamadı ol zarar-ı fāḩişi
 Virdi kerāmet nazarın Ādem'e
 Geldi şeref Ādem ile ʕ āleme

- Hâlet-i esmâ ile ol şâh-ı cûd
Bildi nedür sırr-ı sarây-ı vücûd³⁴³
- 160 Âdem olur mazhar-ı ‘ilm ü kemâl
Niteki enhâra vücûd-ı cibâl
Toldı benî Âdem ile her taraf
Rûy-ı cihân buldı bu yüzden şeref
Kıldı mişâl-i şecer-i mîvedâr
Eyledi a‘ zâsın aña şâhsâr³⁴⁴
Yel gibi virdi hareket cân aña
Cânlara güyâ ki hayât-ı Hudâ
Zâhir olup ol şecer-i ma‘ nevî
Virdi cihâna şemer-i ma‘ nevî (M, R 6a)
- 165 Kâlib-ı insâni idüp terbiyet
Eyledi derbend-i reh-i ma‘ rifet³⁴⁵
‘İlmini insâna ki ihsân ider
Katrede deryâları nihân ider³⁴⁶
‘Arş-ı mu‘allağ eşer-i kudreti
Ferş-i muṭabbak şemer-i hikmeti
Hâzretidür sâķi-i âb-ı hayât
Muḫteri‘ u müctemi‘ -i kâ’inât³⁴⁷
Ya var ola ya yoğ ola bu cihân
Kendüye ne fâ’ide var ne ziyân (AE 8a)
- 170 ‘Aql-ı selîm añlayamaz hikmetin
Şerḫ idemez zerre kadar kudretin³⁴⁸
‘Âķibet olur ki gelür bir zamân
Ėarķa-i baḫr-ı ‘adem olur cihân³⁴⁹

³⁴³ vücûd: vedûd R

³⁴⁴ a‘ zâsın: a‘ zâ-i R

³⁴⁵ 165. Beyit: - AE

³⁴⁶ ‘ilmini: kâlib AE; katrede: katreye AE, R

³⁴⁷ muḫteri‘ u müctemi‘ -i: muḫteri‘ -i mübtedi‘ -i M, muḫteri‘ -i müctemi‘ -i R

³⁴⁸ şerḫ idemez zerre kadar kudretin: zerre kadar şerḫ idemez kudretin R, zerre kadar şerḫ idemez kudreti AE

Cümle-i ‘ âlem yoğ iken kıldı var
Varumuzu girü yoğ itse ne var³⁵⁰

Yeller ese rüz-ı kıyâmet gele
Sağf-ı semāvâtı yıka zelzele

Zelzelete’s-sâ‘ ati şey’ün ‘ azîm
Kim ola kim çekmeye gâyetde bîm³⁵¹

175 Oynaya halkuñ yüregi nâ-gehân
Bağr-ı revānda nitekim mâhiyân

Tağıda gülzāruñ olan cem‘ ini
Mürde ide lâle vü gül şem‘ ini³⁵²

Biri birine gire cümle şehâb
Niteki evrâğ-ı vücūd-ı kitâb

Zâhir ola şarşar-ı қаğr-ı celâl
Tağıla şanki kütüb-i Dānyâl³⁵³

Olmış iken zîr-i zemînde mekân
Çala zemîni yire nûn-ı zemîn

180 Dürile çerhüñ bu yedi defteri
Berg-i hazân gibi düşe aḡteri

Тоқуша тағ таға ola hep hebâ
Zîr ü zeber ola zemîn ü semâ

‘ Âlem içinde elem imiş vücūd
Ma‘ nâda ‘ ayn-ı ‘ adem imiş vücūd (AE 8b)

‘ Ömr ise bir şems-i seri‘ ü’z-zevâl
Cân ise bir řā’ir-i vahşî-mişâl³⁵⁴ (M, R 6b)

³⁴⁹ olur ki gelür: âlâm gelür AE, M

³⁵⁰ kıldı: itdi R

³⁵¹ ola kim: o kim M; “Kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir” (Kuran 1/ 22).

³⁵² şem‘ ini: sem‘ ini AE

³⁵³ celâl: melâl AE

³⁵⁴ şems-i: şem‘ -i R

Mevt ise insāna görünmez belā
Dehr ise bir maḥkeme-i bī-beḳā

185 Ādem iseñ gözle dem-i āḥiri
Şāf idegör bāḥını vü zāhiri

Ḥarmen-i ʿömri tağıdur rüzgār
ʿĀḳıbet-i kārınadır iʿ tibār³⁵⁵

Tevbeye gel ʿaḳluñ eger yār ise
ʿAybuñı gözle hünerüñ var ise

Soñra yağa yirlere āb-ı ḥayāt
Zinde ola ḫāʿife-i mümkināt

Dirile ādem derile bir yire
Derd ü ğam ile sürüle maḥşere³⁵⁶

190 Sürü gibi cemʿ ola iller yayāḳ
Bir ayak üstine gele biñ ayak³⁵⁷

Bir kereme germ ola mihr-i münīr
Şuşaya şu bulmaya bay u faḳīr³⁵⁸

Ḥalḳa büyüklendi şu kim hem-çü ḳāf
Ḳāf gibi ola dehānı şikāf

Yüzi ḳarası ile ehl-i günāh
Çağrışalar niteki zāğ-ı siyāh³⁵⁹

Kimi cināna gire süre şafā
Kimi caḫīme gire göre cefā³⁶⁰

Tevḫīd-i şānī³⁶¹ (AE 9a)

195 Aḫmedu ḥamden bi-ḥulūsiʿl-fuād
Liʿl-melikiʿl-vāḫidi Rabbiʿl-ʿibād³⁶²

³⁵⁵ kārınadır: kārındur M

³⁵⁶ sürüle: süreler AE, R

³⁵⁷ gele: ola AE

³⁵⁸ kereme: kerīme R; mihr-i: ḳahr-ı AE; şu: - AE

³⁵⁹ zāğ-ı: dāğ-ı R

³⁶⁰ Kimi gire cennete süre şafā/Kimi cehenneme gire göre cefā R

³⁶¹ Başlık: AE 8b, M 6b, R 6b

Muḳtedirun leyse bihi müṣtebih
Muḳteri' ü'l-^c âlemi âmentü bih³⁶³

Ya' lemu'r-rûhu ke-şemsi'd-ḍuḥâ
Yüdrikuḥu ṭâ'ifetü'l-evliyâ³⁶⁴

Ḳudretini eylese fikr ü ḥayâl
Baḥre düşen mûra döner ehl-i ḥâl

Baḥr-ı celâlinde erenler ḥamûş
Ġarḳ olur enhâr gibi ' aḳl u hûş

- 200 Şerḥ-i cemâli ḥaber-i ḳudreti
Medḥ-i celâli eşer-i raḥmeti³⁶⁵
- Her ne ki var ḥaşyeti ile zebûn
Bâr-ı ḥicâbından anuñ ser-nigûn³⁶⁶ (M, R 7a)
- Zîr-i yed-i salṭanatında ḥaḳîr
Esfel ü a' lâ vü şaġîr ü kebîr³⁶⁷
- Birlüginüñ iki cihân şâhidi
Daḥı cihân yoġ iken ol şâh idi³⁶⁸
- Birlügi ḳâdirlügi günden ' ayân
Ânki ' ayânest çi ḥâcet beyân³⁶⁹
- 205 Düşmişe iḥsânı olur destġîr
Şanki nem-i şeb-neme mihr-i münîr³⁷⁰
- Salṭanatı lem-yezel ü lâ-yezâl
Ma' deleti bî-bedel ü bî-mişâl

³⁶² aḥmedu ḥamden: ḥamden ḥamden R; Tercümesi: Tüm kulların rabbi olan bir melike gönül samîmîyetiyle bir hamd ederim.

³⁶³ Tercümesi: (O Rab ki) her şeye gücü yetendir, ona benzeyen hiçbirşey yoktur, âlemi icad edendir, ona inandım.

³⁶⁴ Tercümesi: Sabah güneşi gibi rûh (Cebrâ'îl) onu bilir. Evliyâ taifesi onu anlar.

³⁶⁵ cemâl: celâl R

³⁶⁶ ḥicâbından: ḥicâbında AE

³⁶⁷ ü: - R

³⁶⁸ yoġiken: yoġidi AE, R

³⁶⁹ Tercümesi: O apaçık görünendir. Onun hakkında beyana ne ihtiyaç var?

³⁷⁰ düşmişe: düşmene R; şeb-neme: şeb-nemi AE, R

‘ Ālemi yokdan var iden Hāḡ’dur ol
Raḡmeti çok vāḡid-i muḡlaḡdur ol (AE 9b)

Gülşen-i iḡsānı cihāndan vesī‘
Luḡfi celāl ü ḡāzabından serī‘

Her görinen ḡā‘ at-ı Mevlā’dadur
Ḥūr-ı münācāt-ı temennādudur

210 Dāl gibi secdededür ḡaḡları
Zıkr ü tilāvetdedür ırmaḡları³⁷¹

Arz-ı vesī‘ ile sipihr-i refī‘
Emrine münḡād u sözine muḡī‘³⁷²

Buyruḡına rāzı nehār u leyāl
Ḥayder-i Kerrār ile Ḥanber-miḡāl

Çāker-i miskīni nesīm-i seḡer
Bende-i üftādesi ḡems ü ḡamer³⁷³

Levh ü ḡalem nüḡḡa-i esrārıdur
Bāḡ-ı cinān gülşen-i envārıdur³⁷⁴

215 Evveli yok āḡiri bī-intihā
Evvel ü āḡir o durur dā’imā³⁷⁵

Ḥudretinüñ ḡaḡresi baḡr-ı revān
Ḥikmetinüñ zerresi ḡems-i cihān³⁷⁶

Virdi Aristō’ya fenā ḡikmeti
Aldı vücūdın eres-i ḡayreti

Ḥazret-i sulḡān-ı serīr-i beḡā
İrmez āña bār-ı ḡubār-ı fenā³⁷⁷

³⁷¹ secdededür: secdedür M, R; ḡaḡları: ḡaḡlar AE; ırmaḡları: ırmaḡlar AE

³⁷² vesī‘ ile sipihr-i refī‘ : refī‘ ile sipihr-i vesī‘ R

³⁷³ çāker-i miskīni: çākeri miskīn R

³⁷⁴ cinān: cihān R

³⁷⁵ ü: hem AE; odurur: hem odurur M

³⁷⁶ ḡems-i: ḡems u AE

³⁷⁷ bār-ı: bād-ı M, R

- Dil diline gevher-i hikmet kodi
Genc-i hayātını emānet kodi
- 220 Çenber-i çerh-i felegüñ hey'eti
Halka-i bāb-ı harem-i 'izzeti (AE 10a, M, R 7b)
- 'İzzeti yanında bu kūy-ı zemīn
Ma' nası yok şıfr gibidür hemīn
- Ekrem olan kimselerüñ ekremi
A' lemi vü erhamı vü a' zāmı
- Cevher-i ' akl olmasa bahşāyişi
Yiri gögi bilmez idi bir kişi
- Mihri ile aña ki şaldı cünün
Çerh gibi kendüye gelmez sükün
- 225 Hayreti ile aqar ırmaqlar
Turduğı yirlerde turur taqlar³⁷⁸
- Āyine-i kudretidür bī-gümān
Nev' -i beşer şems ü kamer āsmān
- Gel şalavāt ile bu mir'āte baq
'Ayn-ı ma' ānī ile ol zāta baq
- Cūd ile cömerdi iden ' ayn-ı māl
Aqduğı yire aqar āb-ı zülāl³⁷⁹
- Āteşe eyler taş içinde mekān
Māl-ı hasīsān gibi olur nihān
- 230 Şahn-ı çemen cümle dıraht-ı bülend
Faşl-ı bahār ile olur behremend
- Bāgda eşcārı ider şādmān
Hil' at-i nevrüzı virür nā-gehān

³⁷⁸ turur: qalur AE, R

³⁷⁹ iden: ider AE

Emri ile yir yüzi gülzâr olur
 Tûr-ı şecer ğarğa-i envâr olur³⁸⁰

Nâzil ider nuţfe-i emţârını
 Hâşıl ider mîve-i eşcârını³⁸¹ (AE 10b)

‘Āleme zehrini döker zemherîr
 Emri ile sebze olur ğara yir

235 Yağsa kaçan berf-i belâ vü mihen
 Şarılur emvât-ı nebâta kefen³⁸²

Faşl-ı bahârı kereminden nişân
 Vaqt-i şitâsı eleminden beyân³⁸³

Vaşfını itmekde lisân-ı ricâl
 Berg-i gül ü lâle gibi oldı lâl

Tevhîd-i şâlis³⁸⁴ (M 8a)

Şükr ü sipâs aña ki ol müste‘ân
 Virdi bize şükr idici bir lisân (R 8a)

Eyledi Qur‘ân’ı zahîr u mu‘în
 Qıldı sûtürin bize şemşîr-i dîn³⁸⁵

240 Oldı eĥâdiş-i Resûl-i cemîl
 Zûlmet-i ğamdan bize rûşen delîl³⁸⁶

Fazlı kitâbında ‘ulûm-ı cihân
 Noĥtadaki noĥtaca yoĥdur hemân³⁸⁷

Her ne ğadar fazluñ olursa bülend
 Pâye-i ednâdasın ey derdmend

³⁸⁰ gülzâr: ma‘mûr AE

³⁸¹ emţâr: ebkâr M; hâşıl: hâmil AE, M; mîve-i: mîvenüñ M

³⁸² berf-i: berĥ-ı AE

³⁸³ vaqt-i: vaqt ü AE

³⁸⁴ Başlık: AE 10b, M 7b, R 7b

³⁸⁵ 239. Beyit: - AE

³⁸⁶ 240. Beyit: - AE

³⁸⁷ fazlı: fazl-ı R

Eyleyen efkār-ı celāl-i Ḥudā
 ‘Ālem-i ḥayretde gezer dā’imā³⁸⁸

Kūh-ı celāliyle cihān toptolu
 Her tarafından gelür āvāz-ı hū

245 Ney gibi fūrkatde olan ‘āşīkān
 Tā ser ü pā göz kulağ olur hemān

Oı ki tārīkatde burayı bulur
 Ḥızr gibi vaqtine ḥāzır olur³⁸⁹

‘Āşīkınuñ āşīkıdur zū’l-celāl
 Tālībīnuñ tālībīdür lā-yezāl
 İsteyeni isteyen Allāh’dur
 ‘İşkı vişālüne anuñ rāhdur (AE 11a)

Yeller eser şular aqar sū-be-sū
 Tırmayup Allāh’ı ider cüst ü cū³⁹⁰

250 Yellerüñ āhı sularuñ yaşı var
 Lāleye baq yüregīnuñ başı var

Şevkı qaçan gelse gider ihtiyār
 Dīde olur mihrine āyīnedār

Añladı zevkı yirini ins ü cān
 Ḥāk-i deri olmağ içün virdi cān

Ehl-i dilüñ baqr-ı muşaffā-mişāl
 Göñlin ider āyine-i zū’l-celāl

Şevq-ı cemāli dil-i aḥbābda
 ‘Aks-i sitāre gibidür ābda

255 Virdi kemāl ehline bir imtiyāz
 Qıldı dehānın şādef-i dürr-i rāz³⁹¹

³⁸⁸ celāl-i: ricāl-i AE, R

³⁸⁹ 246. Beyit: - AE

³⁹⁰ ü: - AE

³⁹¹ dehānın şādef-i dürr-i rāz: dehānını dürr-i genc-i rāz AE, R

Şanki t̄bāk-ı felek-i bī-sütūn
 K̄at k̄at olur mūntehā-yı z̄ū-fūnūn (M 8b)

Ķāşif-i aḥbārı velīler anuñ
 Vākıf-ı esrārı nebīler anuñ³⁹² (R 8b)

Encūm-i tābende gibi dā'ımā
 Gözcileri oldu anuñ evliyā³⁹³

Hādī-i dīni şeref-i mürşidīn
 Ka'be-i 'ulyāsı dil-i 'ābidīn³⁹⁴ (AE 11b)

260 'Işkı gōñül ḥānesinūñ şevķidür
 Derdi devādür elemi zevķidür³⁹⁵

'Işkı anuñ cān gibi genc-i nihān
 Cām-ı mey-i şevķi k̄atar cāna cān

Sevdi yaradı bizi Rabbü'l-vedūd
 Varumuza varlığı virdi vücūd

'Ayn-ı 'ināyetle iderse nazar
 Bir k̄ulını şāh-ı velāyet ider

Ādem olan menba' -ı ḥālāt olur
 Gōñli güzergāh-ı kerāmāt olur³⁹⁶

265 Vay aña kim 'uzletini bilmedi
 Devletinūñ kıymetini bilmedi³⁹⁷

Zātı güneş şanki beşer sāyedür
 Sāyedür ammā aña hem-sāyedür

Sāye olanuñ ne vücūdı ola
 'Ayn-ı 'ademdür nazar itseñ aña

Şevķ ile tağdan yaña itseñ nidā
 'Aks-i nidā ile gelür bir şadā

³⁹² velīler: nebīler AE, M; nebīler: velīler AE, M

³⁹³ dā'ımā: cābecā AE

³⁹⁴ dīni şeref-i mürşidīn: dīn-i selef-i mürşidīn R, dīni selef-i mürşidīn AE

³⁹⁵ 'ışkı: 'ışkıdır AE

³⁹⁶ olan: olur AE

³⁹⁷ 'uzletini: 'izzetini AE, M

- 270 Ȧğ gibidür Şanki cemād-ı beden
 Bār-ı te‘ālādur anı sōyleden
 Her kimi sōyletdi ise sōyledi
 ‘İlm-i nihānını ‘ayān eyledi
 Sōyleyeni ęo yūri var ey mūrīd
 Sōyledeni gōrmegi eyle ūmīd³⁹⁸
 ‘Ādile iĥsānı olur reh-nümā
 Zālimi eyler eleme mūbtelā³⁹⁹
 Fāsıķa sık sık iriŐūr miĥneti
 Kāfiri fir fir ęevirūr neķbeti
 Ma‘deletū’n-nāsi sebīlū’Ő-Őavāb
 Ma‘Őiyetū’l-ĥalkı delīlū’l-‘azāb⁴⁰⁰ (AE 12a)
 275 Rāh-ı firāķında sa‘īd ū Őakī
 Gūęleri yetdūķęe ararlar Ħaķ’ı (M 9a)
 Yolcı firāvān yol ıraķdan ıraķ
 Her birinūñ himmeti Mevlā’ya ęaķ⁴⁰¹ (R 9a)
 Āh ki ‘iŐyānı ile Őermsār
 Her bir adım yolda biñ ūftāde var
 Tāze ęięekler gibi ehl-i du‘ā
 Gōge diker gōzini Őubĥ u mesā
 Merĥamet issidūr o Rabbū’l-‘ibād
 Bende-i muĥtācı ķomaz nā-murād
 280 Őuęlarına gōre olursa ‘azāb
 Ħāli benī Ādemūñ olur ĥarāb⁴⁰²

³⁹⁸ gōrmegi: gōrmege R

³⁹⁹ reh-nümā: cā-nümā M

⁴⁰⁰ Tercümesi: Adaleti sağlamak doğru yoldur. İnsanların günāĥkārlıęı azaba delildir.

⁴⁰¹ ıraķdan ıraķ: uzakdan uzak AE; ęaķ: ĥaķ R

⁴⁰² ‘azāb: ‘itāb AE, R

Olmasa ger merḥamet-i lā-yezāl
 Bir dilim etmek bulunmazdı ḥelāl
 Toğmasa mihr-i keremi her zamān
 Zulmet-i ğafletde ḳalurdı cihān
 Luṭfi firāvān keremi bī-ṣümār
 Raḥmeti çok merḥameti ṣad-hezār
 Tūr-ı münācāta var ey ehl-i rāz
 Süz u güdāz ile yüri ḳıl niyāz⁴⁰³

Münācāt-ı evvel⁴⁰⁴

- 285 Ey bizi yokdan var iden müste‘ān
 Nār-ı ‘azābından amān el-amān
 Bir bölük āvāre vü bī-çāreyüz
 Derd ile der-mānde yüzi ḳarayuz (AE 12b)
 Böyle ḳoma ṣol ḳara maġbūnları
 Tālī‘i yok yıldızı düşkünleri
 ‘Ālem-i ḥayretde perīṣānlaruz
 Nevbetine küyici ḳurbānlaruz
 ‘Aḳlı başında olan itmez günāh
 Nāme-i a‘ mālını ḳılmaz siyāh
- 290 Biz bu cünūn ile tebāhīlerüz
 Şormadan öldürmeli sāhīlerüz
 Şu gibi biz yalımı alçaḳlaruz
 Dilde ümīd-i keremūñ ṣaḳlaruz⁴⁰⁵
 Nefsümüzüñ aḥsen-i a‘ mālī yok
 Mūcib-i iḥsān olıcaḳ ḥālī yok
 ‘Aybumuzı örtici Allāh’sın
 Yaramaza eylük iden ṣāhsın⁴⁰⁶ (M 9b)

⁴⁰³ u: - R

⁴⁰⁴ Başlık: AE 12a, M 9a, R 9a

⁴⁰⁵ biz: bir AE, M

- Baħr-ı sa^ç âdet ıarafıdur ıapıñ
 Halka selâmet yaķasıdur ķapuñ⁴⁰⁷ (R 9b)
- 295 Baħr-ı muħıte varan enhârvâr
 Her biri senden yaña eyler firâr
 Kıлма bu düşkünleriñi pâymâl
 Yardan uçurma mişâl-i zülâl
 Yatlu düşürdi bizi nefis-i denî
 Düşmeyicek añlamaduķ düşmeni
 Oldı ħuzûruñda ri^ç âyetde bir
 Mür-ı şağır ile sipıhr-i kebîr
 Sensin o sultân-ı kerîmü'l-vücûd
 Yırlar ü gökler saña eyler sücûd (AE 13a)
- 300 Yırde vü gökde olan ehl-i recâ
 Dest-i du^ç âsını uzadur saña
 Dest-i du^ç âdan budur ancak murâd
 El sunar ihsânuña ya^ç nî ^ç ibâd
^ç Âşıkı çok yâr-ı vefâdârsın
 Kılları vâfir şeh-i ğaffârsın⁴⁰⁸
 Zâtuñı aħbâbuña eyle muħıb
 Kıлма muħıbbüñ olanı mużtarıb
 Hâlet-i nez^ç ümde şefiķ ol baña
 Kıorķulu yollarda refiķ ol baña⁴⁰⁹
- 305 Her kişinüñ şoñ demidür buñ demi
 Ol demi kııl zevķ ü şafâ ^ç âlemi
^ç Aynuma dîdâruñı eyle ^ç ayân
 Cânumuñ acısın unuttur hemân

⁴⁰⁶ örtici: örtecek R; yaramaza: varumuza AE

⁴⁰⁷ yaķasıdur: laķabıdur R

⁴⁰⁸ ^ç âşıkı: ^ç âşık AE

⁴⁰⁹ kıorķulu: kıorķulu M

‘Işık olur insāna beşīrū’l-vişāl
Eyle beni ‘āşık-ı şūrīde-ḥāl⁴¹⁰

Şevkuñı kıl baña mu‘in u zahīr
Zulmetümi eyle sirācū’l-münīr⁴¹¹

Şaçumı ağ eyle koma kara kıl
Zulmetini nūruña tebdīl kıl⁴¹²

310 Nūḥ nebī gibi benüm ‘ākıbet
Yaşumı eyle sebab-i merḥamet

Zıkrümi aındurmağa sensin sebab
Zıkrümi sen girü qabūl eyle hep

Emr senüñ kıl senüñ iḥsān senüñ
Derd-i firāvānla dermān senüñ (AE 13b, M10a)

Baña ṭabīb eyle girü sen seni
Bir dem ırağ eyleme senden beni (R 10a)

Ḥazretüñ oldı bana benden yaqīn
Kıl bu yaqīnde beni ehl-i yaqīn

315 Vay eger olmazsa ‘ināyet baña
Vay eger olmazsa hidāyet baña

‘Aynuma ‘isyānumı itdüñ ‘ayān
Girü ‘ayān itdüğüñi kıl nihān

Ben kuluñı itdüğüni buldı tüt
Cānına biñ dürlü ‘azāb oldı tüt

Girse cināna götürü ‘āşiyān
Saña ‘ayāndur ki ṭar olmaz cinān

Mücrim ü bī-çāre vü āvāreyin
Sen var iken ben kime yalvarayın

⁴¹⁰ insāna: enşāba R

⁴¹¹ zulmetimi: zulmetime R, zulmete AE

⁴¹² zulmetini: zulmetimi AE, R

320 Şādum aña kim baña oldı penāh
 Ƙulına ihsān idici pādşāh⁴¹³

Levh-i niyāzumda kelām-ı aḥīr
 Bende-i muḥtāc u faḳīr u ḥaḳīr⁴¹⁴

Ümmet-i peygamber ile raḥmet it
 Menzilümi meskenümi cennet it

Münācāt-ı şāni⁴¹⁵

Ey Eḥad u Vāḥid u Ferd u Vaḥīd
 ʿĀlim u ʿAllām u Ḥamīd u Mecīd⁴¹⁶

Cümle cihān yoğ idi sen var idüñ
 Ƙādiridüñ fāʿ il-i muḥtār idüñ⁴¹⁷ (AE 14a)

325 Şāliḥa vü tāliḥa virdüñ vüçüd
 Emr-i sücüd eyledüñ ey şāh-ı cüd

Tāʿ ati yüzine yöneldi biri
 Zülmeti deryāsına ḥaldı biri

ʿĀlem-i ḥayretde şağīr u kebīr
 Kimse degül ḥātimesinden ḥabīr

Cümle bu esrār ile ḥayrānlaruz
 Ḥavf u recā ile perişānlaruz

Gerçi bizüm tāʿ atümüz çok degül
 Ağlamamız şıqlamamız çok degül⁴¹⁸

330 Şevḳ ile envāʿ -ı şüküfe-mişāl
 Hep ḫaraf-ı mihrüñe māʿil ricāl (M 10b)

Ƙible-nümālar gibi leyl ü nehār
 Dil ḥaremüñden yaña giryān u zār⁴¹⁹ (R 10b)

⁴¹³ kim: - AE

⁴¹⁴ u: - M, R

⁴¹⁵ Başlık: AE 13b, M 10a, R 10a

⁴¹⁶ u: - AE, R; u: - R

⁴¹⁷ Ƙādiridüñ: fāʿ ilidüñ AE; fāʿ il-i: Ƙādir-i AE

⁴¹⁸ çok: yok AE, M

⁴¹⁹ giryān: lerzān AE, M

Cümle hayātumda nihān u ʿ ayān
Yüze gelen yüz ʿarasıdur hemān⁴²⁰

Ṭāʿ atüñe kıldı melekler şitāb
Olsa ne var her biri ʿ ālī-cenāb

Olmışuz İblīs gibi rū-siyāh
Alçağa çekdi bizi dest-i günāh

335 ʿ Işkuñ odı sīnede itsün mekān
Ġayr hayālātını yaqsun müdām⁴²¹

Cürmüme kııl perde-i ʿ ārı hicāb
Eyle murādum yüzini bī-niḳāb

Ḳıl dil-i dīvānemi ʿ ālī nazar
Kibr ü riyā ḳaydını andan gider⁴²² (AE 14b)

ʿ Āşī içündür kerem ü raḫmetüñ
Merḫametüñ maḡfıretüñ himmetüñ
Mihrüñ ile zülmetümi zāʿil it
Maʿ rifete meşrebümi ḳābil it

340 Sensün eyā ḫālīḳ-ı kevn ü mekān
ʿ Āleme sulṫān-ı selāṫın olan

Bende senüñ ʿ izzet ü raḫmet senüñ
Luṫfuñ irişürse ʿ ināyet senüñ

Yırde vü gökde ne ki var hep senüñ
Yir de senüñ ḳarḫ-ı müzehheb senüñ

Rāy-ı müzahrefle mukassī ḫayāl
Ḫāṫıruma gelmegi eyle muḫāl

Yaḳdı bu dünyāda bizi eşkıyā
Yanmayalum bir daḫı rüz-ı cezā⁴²³

⁴²⁰ ḫayātumda: şalātumda AE, M

⁴²¹ mekān: maḳām AE, M; ḡayr: ḡayrı M, R; yaqsun müdām: itsün nihān R

⁴²² dīvānemi: dīvāneme AE, M

⁴²³ bir: biz R

345 Ma^ç rifetüñ gevher-i baħr-ı vücūd
Mağfıretüñ mīve-i güلزār-ı cūd⁴²⁴

Dīde-i cān ʔālib-i nūr-ı cemāl
Bende vü āzāde esīr-i vişāl

Niçeleri ehl-i necāt eyledüñ
Az ^ç amele çok ħasenāt eyledüñ

Ĥātırımı ħayr işe meyyāl kıł
Ķalbümi ʔāla'llāħ ile ʔāl kıł⁴²⁵

Cān ħaṭ-ı şı^ç rüm gibi āşüfte-ħāl
Dil elem-i ħıcrüñ ile pāymāl (M 11a)

350 Gözle gönül bāğınuñ eşmārını
Eyle münevver anuñ envārını (AE 15a, R 11a)

Ķatı yel öñünce nitekim ğubār
Eyleyeyin ehl-i hevādan firār

Ķılma beni nār-ı cehennem-mişāl
Muntazır-ı vuşlat-ı ehl-i ʔalāl

Yaş ile yu yüzümi leyl ü nehār
Aç gözümü ħ^vāb-ı ʔama^ç dan uyar

Yüzleme ^ç işyānumı yevmü'l-va^ç id
Eyleme aşĥāb-ı nebīden ba^ç id

Münācāt-ı şāliş⁴²⁶

355 Keşf ü kerāmātı olan mürşidīn
Gördi bu ħāli didi ey ehl-i dīn⁴²⁷

^ç Ālem-i ervāħda ehl-i beḳā
Böyle niyāz eylerimiş dā'imā⁴²⁸

⁴²⁴ gevher-i: gevheri AE, R

⁴²⁵ ʔāla'llāħ: elʔāf R

⁴²⁶ Başlık: AE 15a, M 11a, R 11a

⁴²⁷ ü: - R; ey: - AE, R; ehl-i dīn: ehl-i yaḳīn AE

⁴²⁸ ervāħda ehl-i beḳā: ervāħdaki evliyā AE, R

Ey Ehad u lem-yezel u lā-yezāl
V'ey Şamed-i bī-bedel ü bī-mişāl⁴²⁹

Ente ilāhün melikün kâdirun
Müntakimün muḳtedirün kâhirun⁴³⁰

Sensin o sultân-ı seri' ü'l-ḫişâb
Mâlik u ḳahhâr u şedîdü'l-ḳıḳâb⁴³¹

360 Cân gibi var olsa yoğ olsa cihân
Kendüñe ne aşşı olur ne ziyân

Oḳ gibi toğruldı ḳubūra ricâl
Yirde yatur muntazırân-ı cemâl

Oldı eyâ ḫâlık-ı perverdgâr
Anlara ölmekden eşedd intizâr (AE 15b)

Olmadı mı daḫı zamân-ı vişâl
Gelmedi mi vaḳt-i cevâb-ı su'âl

Rûz-ı ḳıyâmet ḡam-ı ḫicrân gibi
Ṭurmaz uzanur ḳadd-i cânân gibi

365 Derd-i ḫabîbân gibi bu zelzele
Yegdür o kim bir gün öñürdi ola⁴³²

Niçeye dek ṭura 'uşātu'l-enâm
Niçeye dek olmaya rûz-ı ḳıyâm⁴³³

Çoḳ yaşaduḳça azar oldı 'uşât
Ḥoşdur o kim anlara ire memât (M 11b)

Niçeye dek sehv ile dîvâneler
İssi olan yirde yapa ḫâneler (R 11b)

Niçeye dek tâ'ife-i ḫâksâr
Ṭopraḡ ile oynaya etfâlvâr

⁴²⁹ u: - AE

⁴³⁰ Tercümesi: Sen bir ilahsın, meliksin, güçlüsün, intikam alıcısın, kuvvet sahibisin, kahirsin.

⁴³¹ u: - M, R

⁴³² ola: gele AE, M

⁴³³ olmaya: eyleye R

- 370 ahruñ ile yirleri yı yab yab
 Eyle bu vırān olacağı arāb⁴³⁴
- Eyle hemān nota-i āki tirāş
 ul li-meni'l-mülkü su 'ālını fāş⁴³⁵
- Oldı ıbāb-ı felek-i bī-sebāt
 'İzzet ile tāc-ı ser-i kā'ināt
- Tahtını tācını hebā eyle hep
 Muntazır-ı rāh-ı beā eyle hep
- ıl bu touz cāmı yire pāymāl
 Münkesir it ātır-ı cāhil-mişāl
- 375 Boz felegüñ ālet-i hengāmesin
 Şoy güneşüñ 'āriyeti cāmesin (AE 16a)
- oma ulu ecnihadan bir nişān
 Niçe bir ide felegi āşiyān
- ışm ile zāl-i felegi çal yire
 Bām-ı semādan güneşi şal yire
- Sāye-i üftāde gibi fi'l-meşel
 Saf-ı felekden yire düşsün zuhal⁴³⁶
- ıl amerüñ add-i bülendini pest
 Kāse-i Mecnūn gibi eyle şikest
- 380 āke yıılsun şütür-i müşteri
 Ya' ni sipihrüñ cesed-i ekberi
- ütı çıkar bar-ı felekden hemīn
 Nūnı daı eyleme zīr-i zemīn
- Eyle bu dünyā felegine āzab
 Oını at yayını yaş cümle hep

⁴³⁴ yirleri yı yab yab: gökleri yap yap AE

⁴³⁵ Tercümesi: “*Sen de ki mülkiyet kimindir*” (Kuran 40/16)

⁴³⁶ saf-ı: fi'l-i AE, R

Hâşılı hep gökde olan kevkebi
Hâke düşür kıatre-i şeb-nem gibi⁴³⁷

Cânları kıl bend-i bedenden hâlâş
Kendüyi bilsün bu ‘ avâm u havâş

385 Yoluña cânlar virici ‘ aşıkân
‘ Âlem-i fûrkatde turur nâ-tüvân⁴³⁸

Yüzlerin ağ eyle mişâl-i kefen
Bād-ı şabâ gibi götür hâkden (M 12a)

Serv-i harem ya‘ ni nebiyyü’l-enâm
Sidre gibi ravzadan itsün kıyâm⁴³⁹ (R 12a)

Ümmeti öñünce elif kâmeti
Ümmetüñ olsun sebab-i rahmeti⁴⁴⁰ (AE 16b)

Zulmetiyân ile bu nûrâniyân
Emrüñ ile ber-ţaraf olsun hemân

390 Kâbil-i ihsânları kıl intihâb
Sâ’irine eyle ‘ azâb u ‘ iķâb⁴⁴¹

H’âb-ı memâtından uyansun enâm
Cenneti ‘ uşşâķuña eyle maķâm⁴⁴²

Hasretine her kişi bulsun vuşül
‘ Âlem-i ķurbiiyetüñe eyle yol

Teşne-i ihsânlaruñ itsün zuhûr
Çağlasun enhâr-ı şerâben tahûr

Teşnedür ihsânuña Yaħyâ daħı
Gözine gösterme derd-i düzaħı⁴⁴³

⁴³⁷ kıatre-i şeb-nem: kıatre-i eşküm AE, noķta-i eşküm M

⁴³⁸ ‘ aşıkân: nâtüvân R

⁴³⁹ sidre gibi ravzadan itsün kıyâm: serv gibi sidreden itsün beyân M

⁴⁴⁰ ümmeti: ümmet AE

⁴⁴¹ sâ’irine eyle: her birine itme R

⁴⁴² ‘ uşşâķuña: ‘ uşşâķ ile AE

⁴⁴³ derd-i: reh-i M

395   Arz-ı cemāl eyle g t r perde ni
H r u ha k r eyleme perverde ni⁴⁴⁴

Lu fu na l yık budur ey l -yez l
Olmaya perverde-i Ha  p ym l⁴⁴⁵

Tenb h 'l-g fil n-i ra' n ⁴⁴⁶

Bir g n ey  mu teli -i nefsi-i g l
Ehl-i be a h ceti olur  ab l

 afil iken r z-ı kıy met  opar
 hu  ile d d-ı mel met  opar

Tevbe  apusu  apanur n -geh n
Ma rı ını ma rib ider  ems-i c n⁴⁴⁷

400 Cevr n ile e k-i rev n kim a ar
Seyle d n p beyt-i v c du n yı ar⁴⁴⁸ (AE 17a)

A  g z n itme  ama' -ı d nyev 
 al ider ins nı bu  avl-i  av 

Eyle bu tedb ri bel  gelmeden
C nu nı cell d-ı ecel almadan

A sısı yok so ra pe im nlu n
Berg-i haz n gibi peri  nlu n

H k yet-i tu fe-i z b ⁴⁴⁹ (M, R 12b)

 afi' i devrinde birin n meger
Bir  uyı bu dayına olur zarar

405  o n  evinden de il r m hmel t
M hmel olur m hmel ile  ayyib t

⁴⁴⁴ h r u: h k-i AE, M

⁴⁴⁵ p ym l: l -yez l R

⁴⁴⁶ Ba lık: AE 16b, M 12a, R 12a; Tenb h M, R

⁴⁴⁷  apanur: yapılır M

⁴⁴⁸ beyt-i: berg-i R

⁴⁴⁹ Ba lık: AE 17a, M 12a, R 12a; H k yet M, R

Şol yaramazlar gibi kim vuşlatı
 Ādemüñ olur sebab-i nekbeti⁴⁵⁰

Şer^c -i şerîf anı ider iktizâ
 Koñşusu ol buğdayı ölçe ala

Cümlesini hıfz u hırâset ide
 Zer^c zamânında zirâ^c at ide

Hâşılını hârmene ala gide
 Dökdüre anı şavura pāk ide

- 410 Alduğı miqdârını vara vire
 Borcın edâ ide şevâba gire
 Hâşılı pâyânına irince sâl
 İkişi haķlaşdı kesildi cidâl
 Topraķ anuñ gibileri pāk ider
 Ādem olan aşlını idrâk ider (AE 17b)
 Dâne gibi âdemi ikide bir
 Mür-ı ecel zîr-i zemîne taşır⁴⁵¹

Yirde yatan zer gibidür evliyâ
 Qadri bulur hâk ile neşv ü nemâ⁴⁵²

- 415 Gör bu müselmânluğı kim muttaşıl
 Toprağıñ altunda yatur bunca yıl
 Umaruz anı ki bu kavm-i za^c if
 Ola o buğday gibi pāk u laţif⁴⁵³
 Yatmağ ile cife-i cürmi gide
 Hâk-i siyâhı bedenin pāk ide
 Bahre duhûl eyleyen enhârvâr
 Pâklere qarışa encâm-ı kâr⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ nekbeti: rahmeti R

⁴⁵¹ âdemi: âdem AE

⁴⁵² evliyâ: aşfiyâ: M, R

⁴⁵³ ki: - AE; laţif: nazîf M, R

⁴⁵⁴ eyleyen: idici AE, M; encâm-ı kâr: encâmvar AE

- Cism-i nihālini nesīm-i şabā
Cānib-i Firdevs-i berīne şala⁴⁵⁵
- 420 Cān-ı şehīdān gibi maḳbūl ola
‘İşrete Rıḍvān gibi meşgūl ola⁴⁵⁶
- Gözin açā gül gibi ḥandān ola
Kendūzini cennet içinde bula
- Derdini viren vire dermānını
Göstere bu müşkilūñ āsānını (M 13a)
- Lāyık ola ‘ālem-i envāra ol
Āyine gibi ire dīdāra ol (R 13a)
- Zemzeme-i rūz-ı kıyāmet hemān
Ḳorḥulu düş gibi geçe nā-gehān⁴⁵⁷
- Na‘ t-ı evvel-i Resūl-i Kibriyā⁴⁵⁸ (AE 18a)**
- 425 Şalli ‘alā men hüve şemsü’ḍ-ḍuḥā
Şalli ‘alā seyyidinā’l-Muştafā⁴⁵⁹
- Bā‘ iş-i cem‘ iyyet-i ḥalk-ı cihān
Vāriş-i ḥāşiyet-i peygamberān
- Vāsīta-i ‘ışık-ı cemāl-i Celīl
Rābīta-i zevḳ-ı vişāl-i Cemīl
- Maḥzen-i esrār-ı ‘Alīm u Ḥakīm
Gülşen-i envār-ı Kerīm u Raḥīm
- Server-i aşḥāb-ı melek-ma‘ delet
Rehber-i aḥbāb-ı felek-menzilet
- 430 ‘Āleme sultān-ı kerīmü’l-ḥişāl
Ādeme bürhān-ı ‘adīmü’l-mişāl

⁴⁵⁵ cism-i: cismi AE, M; şabā: şafā M, R

⁴⁵⁶ ‘işrete Rıḍvān gibi meşgūl ola: ehl-i cinān gibi güle şād ola R

⁴⁵⁷ zemzeme-i: zelzele-i R

⁴⁵⁸ Başlık: AE 17b, M 13a, R 13a; Na‘ t-ı evvel M, R

⁴⁵⁹ şemsü’ḍ-ḍuḥā: şemsü’l-hedā R ; seyyidinā’l: seyyidinā AE, M; Tercümesi: Sabah güneşi olan kimseye salat getir. Efendimiz Mustafâ’ya salat getir.

Ümmeti cümle ümemüñ serveri
Himmeti ehl-i keremüñ şehperi

Keşret-i noķşānumuzuñ ‘ārifi
Zulmet-i ‘iṣyānumuzuñ vāķıfı

Şāni‘ -i tertīb-i ṣalāt-ı güzīn
Māni‘ -i āsīb-i ‘uṣāt-ı zemīn

Aḥsen-i ādem ḥāsen-i enbiyā
Seyyid-i ‘ālem sened-i aṣfiyā

- 435 Server-i eṣḥāb u ser-i rāṣidīn
Pīṣrev-i ķāfile-i ehl-i dīn⁴⁶⁰
- Bedr-i dücā nūr-ı çerāğ-ı vücūd
Dürr-i yetīm-i ṣādef-i baḥr-ı cūd
- Kendüye ‘āṣıķ olanuñ ‘āṣıķı
Ḥaķ sözinüñ ṣādıķı vü nātıķı (AE 18b)
- Ya‘ ni nebiyyü’l-‘ Arabu ve’l-‘ Acem
Aḥmed u Maḥmūd u ṣefi‘ ü’l-ümem⁴⁶¹

Nūr-ı nübüvvet gezüp enhārvār
Eyledi zātı deñizinde ķarār

- 440 Oldı elif gibi o kān-ı saḥā
Fātiḥa vü ḥātıme-i enbiyā⁴⁶² (M, R 13b)
- Ol elif-i cāna hezār āferīn
Evvele vü āḥire bālā-niṣīn
- Muṣḥafidur hādī-i rāh-ı necāt
Her varaķı ümmetine ķol ķanāt
- Merkez-i ‘ālem güher-i ḥilķati
Devr-i felek dā’ire-i ‘izzeti

⁴⁶⁰ u: - R

⁴⁶¹ u: - R

⁴⁶² ṣaḥā: kerem AE, ṣafā M

- Hâzretidür cevher-i cāna sebeb
 Cān degül esbāb-ı cihāna sebeb
- 445 Cūş u ħurūş eyledi deryā-yı nūr
 Evvel-i mevcidür o zıll-ı ğāfūr
- Tañrı bir ammā ki ħulı bī-şümār
 Baħr bir ammā ŧalazı şad hezār
 Mevci anuñ gerçi ki bisyār olur
 Biri yoğ olursa biri var olur
- Gördi çü dīdārını ‘ayne’l-yaķın
 Aña yaķın oldu hemān ‘āşıkın
 Nāķası gūyā cebel-i Ŧūr idi
 Kendi ser-i Ŧūr’da bir nūr idi
- 450 Arz-ı muķaddes ķademinden celīl
 Dāmen-i ķadrinde ğubār-ı ķalīl (AE 19a)
- Nām-ı şerīfini Ħudā-yı mu‘in
 Eyledi dil ķuflına miftāħ-ı dīn
 Sözleri esrār-ı vücūd u ‘adem
 Ħāķırı levĥ idi lisānı ķalem⁴⁶³
- Lafz-ı kelāmı güher-i ma‘nevī
 Baħr-ı vücūdı eşer-i ma‘nevī⁴⁶⁴
- Göñli kitābetden iderdi ibā
 Ķılmaz idi rūy-ı beyāzı ķara⁴⁶⁵
- 455 Şāhid-i ma‘nāya urup silsile
 Mültefit olmazdı ħaķ-ı müşķile
 Çekmez idi anuñ elinden elem
 Ħāme vū nāme ümem-i muĥterem

⁴⁶³ u: - AE, R

⁴⁶⁴ kelāmı: kelām R

⁴⁶⁵ iderdi: umardı M

Pîş-i huzûrında maḥall-i su 'âl
 Niçe kelîm oldı qalem gibi lâl
 Böyle degildür ki qalem zâhirâ
 Ma' rifeti qıflına miftâh ola
 Bir gice ol iki cihānuñ şehi
 Çaldı benân-ı elifiyle mehi (M, R 14a)

460 Rişte-i tesbîhi süvâr-ı şalâḥ
 Mûcib-i ' izzet sebab-i iftitâḥ⁴⁶⁶
 Rûḥına ol ḥûşe-i bâğ-ı şafâ
 Şubḥ u mesâ bir bir olurdu gîdâ
 İn hüve illâ senedü'l-ḥâmidîn
 Muḥteremü'l-' âbidi ve'z-zâhidîn⁴⁶⁷
 Ḥâl-i ruḥı dîn-i güzîni Bilâl
 ' Âşık-ı Ḥaḫ nâṭık-ı ḥayrû'l-maḳâl⁴⁶⁸ (AE 19b)
 Çâr-' anâşır gibidür çâr-yâr
 Her birinüñ bir şeref ü qadri var⁴⁶⁹

465 Oldı Resûl'e bu çehâr-güzîn
 Hem-dem ü hem-râz u zahîr u mu' in
 Dem-be-dem efzûn ola raḥmetleri
 ' İzzet ü devletleri ḥürmetleri⁴⁷⁰
 Na' t-ı şâni⁴⁷¹
 Kân-ı vefâ baḫr-ı muḥîṭ-i saḫâ
 Zıll-ı Ḥudâ şems-i hüdâ Muştafâ
 Leşker-i eşḫâb cüyüş-ı sürüş
 Müfteḫır-ı nâs u şeh-i ḫırqa-püş⁴⁷²

⁴⁶⁶ tesbîhi: tevḥîdi M, tesbîḥ R

⁴⁶⁷ muḥteremü'l: muḥtere' u R; Tercümesi: O ancak ve ancak hamd edenlerin senedir. Âbid ve zâhidlerin saygı duyduğudur.

⁴⁶⁸ ruḥı: ruḥ AE, M; ' âşık-ı Ḥaḫ nâṭık-ı: ' âşık u nâṭık-ı AE

⁴⁶⁹ ü: - R

⁴⁷⁰ devletleri ḥürmetleri: ḥürmetleri devletleri R, ḥürmetleri vü devletleri AE

⁴⁷¹ Başlık: AE 19b, M 14a, R 14a

- Çünkü zühür itdi o baħr-ı kemāl
Cūy gibi geldi aķışdı ricāl
- 470 Haķ ıarafın açdı o ‘ālī-cenāb
Mülk-i cihānı nitekim āftāb
Tiĝı uzanurdu zamān-ı kıtāl
Şa‘ şa‘ a-i mihr-i münevver-mişāl
Yaķmaĝa vü yıķmaĝa oldu sebeb
Şüret-i bī-ma‘ nā-yı aşnāmı hep
Seyfi ‘adū semtine sedd-i sükūt
Rāhib-i deyrüñ çañına tıķdı ot
Çarħı batup oldu ‘adū nā-tüvān
Yıldızı düşdi nitekim āsmān
- 475 Gün gibi uzatdı yed-i nuşretin
Bozdı petergāhlaruñ şüretin (AE 20a)
Düşmenine şem‘ gibi dā’imā
Kendü vücūdından irerdi belā⁴⁷³ (R 14b)
Müfside ifsādı olurdu müdām
Vāsıta vü rābıta-i inhizām⁴⁷⁴ (M 14b)
Gün gibi Qur’ān’ını kıldı ‘ayān
Kāfire encüm gibi oldu Qur’ān
Tiĝ-ı benānıyla o şāh-ı ricāl
Bedri çalup eyledi iki hilāl
- 480 Her nereye gitse o şāh-ı cihān
Gökde seħāb olur idi sāyebān⁴⁷⁵
Aña baş üzre yir iderdi Nebī
Süre-i Tāhā’da olan med gibi⁴⁷⁶

⁴⁷² cüyüş-ı: cüyüş u AE; u: - AE, R

⁴⁷³ düşmenine: düşmene AE

⁴⁷⁴ müfside: müfsid u AE, ma‘ nāda R; vü: - AE, M

⁴⁷⁵ şāh-ı: şems-i AE, M

Şāh-ı beķādur o Őerifü'l-ı ibād
Çetr-i hümāyünına olmaz ıimād

Cezbesi aŐĥābına oldu sebep
Ĥazret-i Ĥaķ cānibine çekdi hep

LuĤfi sebep olmasa idi müdām
Çāh-ı cehāletde ķalurdı enām

485 Şol Şeb-i yeldā gibi zıll-ı siyāh
Ĥılmadı nevrüz-ı vücūdın penāh⁴⁷⁷

Olmaz eyā zümre-i nūrāniyān
Nūr ile zūlmet bir uğurdan ıayān

Zātı anuñ maı nāda ıarŐı aşar
Yir yüzine sāyesi nice düşer

Cümle melek aña olur dāıire
Gölgesini kimse düşürmez yire⁴⁷⁸ (AE 20b)

Mescidi yolında meger kim Bilāl
Ĥaķılur idi aña sāye-miŐāl

490 Görmeyeni görse miŐāl-i bahār
Gözün açardı nitekim Őāĥsār

Himmeti bārānı ile muttaşıl
Başdan ayaĥa göz olur baĥr-ı dil⁴⁷⁹

ĤaŐre deĥin niteki Şems-i duĥā
Pertev-i irŐādı olur reh-nümā⁴⁸⁰

Nāme-i Ĥaķ'dur bize oldu zāĥir
Őāhid-i zāĥrındaki mühr-i münir⁴⁸¹

⁴⁷⁶ 481. Beyit: - R

⁴⁷⁷ penāh: tebāh R

⁴⁷⁸ aña olur: olur aña R

⁴⁷⁹ göz olur: gözi R

⁴⁸⁰ niteki: neyleye R

⁴⁸¹ zāĥir: naķir R

Mühreli bir genc-i ilāhīdür ol
İki cihānuñ ulu şāhıdur ol⁴⁸²

- 495 Gizledi destinde taşu bir ğabī
Taş didi āmentü bike yā nebī
Söyledi imān getürüp tağ u taş
Nıl gibi sen dağı cüş eyle taş⁴⁸³ (M, R 15a)

Açluğ acısını severdi nebī
Tatlu gelürdi aña şekker gibi⁴⁸⁴

Açluğ ile niteki kandīl-i nūr
Yüregi şalınsa gelürdi sürür

Bağrına taş bağlamasa her zamān
‘ Ālem-i bālāya uçardı hemān

- 500 Bir taşu ol hātımetü’l-mürselīn
Hātem-i cismine iderdi nigīn
Mā’il-i iqbāl-i kanā’ at çü Kāf
Kāf gibi zevkı yiri i’ tikāf⁴⁸⁵ (AE 21a)

Gerçi nebīler anuñ ecdādıdur
Ma’ nāda evlādınuñ evlādıdur

Ehl-i tavāfa harem-i muhterem
Mağşad-ı aqşā vü penāh-ı ümem

Cezbesi ‘ uşşākı çeker dā’imā
Halk varur hālını ağlar aña

- 505 Bī-kes u mazlūm u za’ if u nizār
Şefkat idenden yaña eyler firār
Pīr u civān ile Medīne tolar
Yollarını gözleri yaşu şular⁴⁸⁶

⁴⁸² ilāhīdür: nihānīdür AE

⁴⁸³ tağ u taş: taşça taş AE, M

⁴⁸⁴ tatlu: hoş AE

⁴⁸⁵ mā’il-i: kâbil-i AE, M

⁴⁸⁶ şular: siler R

Anı ḥabīb eyledi Rabbü'l-mucīb
Tañrı ḥabībine kim olmaz ḥabīb

Ḥüsn ise ancak olur ey 'āşıkān
'Āşık olur aña kulağdan cihān

Cümlemize oldu şefi' ü'l-verā
Cānını yolında kim itmez fedā

- 510 Luṭfi ziyāde keremi çok olur
Nīl gibi acı dili yok olur⁴⁸⁷

Ḥulqı güzel lafz-ı kelāmı cemīl
Zātı sa'ādetli şıfātı celīl⁴⁸⁸

Merḥameti derd-i yetīme devā
Ma' deleti merd-i ğarībe şifā (AE 21b)

Kendüyi taḥfif ideni dem-be-dem
Görse ağırlardı konuqlardı hem⁴⁸⁹

Düşmenini ol kerem issi meger
Luṭf ile iḥsān ile ta'zīr ider

- 515 Görse yaramazları leyl ü nehār
Eyler idi eylük ile şermsār⁴⁹⁰ (M, R 15b)

Zaḥmet-i a' dāya cefāya şabūr
Miḥnet-i dünyāya belāya şekūr

Kendüye şol dem ki hedāyā gele
Nefsine virmezdi virürdi ile

Bolsa idi ol şeh-i 'ālī-neseb
'Ömrini aşḥāba bağışlardı hep

Ümmetini ḥaşre degin kayırur
Ḳalb-i ḥazīnine tesellī virür

⁴⁸⁷ olur: idi AE, R; Nīl: baḥr AE; olur: idi AE, R

⁴⁸⁸ lafz-ı: luṭf-ı AE, R

⁴⁸⁹ ağırlardı konuqlardı: konuqlardı ağırlardı AE

⁴⁹⁰ eyler idi eylük ile: eylük ile eyler idi R

- 520 Hâşılı şermende-i ihsâniyuz
 Çâkeriyüz bende-i fermâniyuz
 Kıadr-i mu‘ allâsını eyler ‘ ayân
 Süre-i İsrâ’daki sırr-ı nihân⁴⁹¹
Na‘ t-ı şâliş mi‘ râc-ı fahr-i cihânı beyân ider⁴⁹²
 İstedi açılmağa esrâr-ı Hû
 Ya‘ ni hüveydâ ola dîdâr-ı Hû (AE 22a)
 Server-i eşhâb u ser-i ‘ aşîkîn
 Nûr-ı cemâlin göre ‘ ayne’l-yağîn⁴⁹³
 Göstere envâr-ı gülistânını
 Dağı ziyâde ide ihsânını
- 525 Rif‘ atini eyleye fevka’l-‘ ulâ
 ‘ Âlem-i bâlâya ola reh-nümâ
 Ka‘be-i maqşûda irişe Resûl
 Ola münâcât u du‘ âlar kabûl⁴⁹⁴
 ‘ Arz-ı cemâl ide anı hoş göre
 Mertebe-i ‘ âliyye irgüre
 Hem sevine sevdügi ihsân ile
 Görebile çeşm-i dil ü cân ile⁴⁹⁵
 ‘ İzzet ise ancağ olur nâ-gehân
 Şâhlaruñ şâhi Hüdâ-yı cihân⁴⁹⁶
- 530 Bir kûlını çağıra ta‘ zîm ile
 Söyleye ikrâm ile tekrîm ile⁴⁹⁷

⁴⁹¹ ‘ ayân: ‘ beyân AE, M

⁴⁹² Başlık: AE 21b, M 15b, R 15b; mi‘ râc-ı fahr-ı cihân beyân ider: fahr-ı cihânıñ mi‘ râcıdur AE, mi‘ râc-ı fahr-ı cihân beyânındadır ki zîkr olmur R

⁴⁹³ u: - R

⁴⁹⁴ ola: oldı R; kabûl: resûl AE

⁴⁹⁵ çeşm-i: çeşm ü R

⁴⁹⁶ şâhlaruñ: şâhuñ AE

⁴⁹⁷ 530. Beyit: - R

Bir gice dün yarısı idi meger
 Yār diyārından irişdi haber
 Nice haber rābıta-i urb-ı zāt
 Būy-ı cinān gibi mūmiddū'l-ayāt
 Rū-ı revān gibi abībū'l-ulūb
 Nūr-ı baŝiret gibi mergūb u ūb (AE 22b, M 16a)
 Lezzet-i vuşlat gibi cāndan aziz
 Her ne ki dirsem daı andan leziz⁴⁹⁸ (R 16a)

- 535 Ol gice yūz vech ile oldu ayān
 Miskī libāsıyla arūs-ı cihān
 Aynı idi anberūñ ol tār-ı ŝeb
 adr-i bülendi aceb-ender-aceb⁴⁹⁹
 Devr-i zamān niteki mektūb-ı yār
 aralanup olmiŝ idi cümle tār⁵⁰⁰
 Tār velī kākūl-i cānān gibi
 Cān gözine kuhl-ı ŝıfāhān gibi
 Kevşer ile şanki şulandı cihān
 atreleridür görinen aterān
- 540 Geldi bu tārīk ile ŝeve ricāl
 Dildeki sevdā-yı maabbet-miŝāl
 Far-ı cihān ānede tenhā idi
 Bir ol idi bir şeb-i isrā idi
 udret-i a nāmesidür ol cemil
 Oıdı ta zīm ile peyk-i celil
 Didi selām eyledi Rabbū'l-enām
 Da vet-i āŝŝ itdi velī luf-ı āmm

⁴⁹⁸ aziz: leziz AE, M

⁴⁹⁹ 536. Beyit: -AE

⁵⁰⁰ mektūb-ı: mergūb-ı R

Ĥidmete gönderdi beni gel buyur
Gökleri seyr eyle o Mevlā'yı gör⁵⁰¹

545 Bindi Burāķ üstine fetħa gibi
Gün gibi bālāya çekildi nebi⁵⁰² (AE 23a)

Ĥulluĝın ol řāhuñ idüp ol celil
Oldı çerāĝ-ı ĥasenāta delil⁵⁰³

Gün gibi mi' rācımı buldı Resül
Çekdi anı cezbe-i aşl-ı uşul

Ĥaķ yolunuñ mürşidi řeyħü'l-enām
Ĥādī-i islām u imāmü'l-hümām

Serv gibi toĝrılıp ol dem hemān
Eyledi 'azm-ı şaraf-ı lā-mekān

550 Geçdi hevā yüzini gitdi bülend
Terk-i hevā iden olur ercümend⁵⁰⁴

Niteki vaşl ile dil-i 'āřıķān
Kendüye açıldı der-i āsmān

Göklere bir demde irişdi hemān
Ĥaĝlara mānend-i řadā-yı ezān (M 16b)

Geldi aña ez-semek u tā simāk
Zemzeme-i na' ra-i rūĥi fedāk (R 16b)

Açdı bu kuhsār-ı semāvāta yol
Ĥayy-ı mekān itdi řabā gibi ol⁵⁰⁵

555 Devlet ile ol şeh-i 'ālī-himem
Başdı güneş gibi sipihre şadem

Aĝlar iken güldi açıldı semā
Yaradı aña şadem-i Muřtafā

⁵⁰¹ beni: - AE

⁵⁰² R'de mısralar yer deĝiřtirmiřtir.

⁵⁰³ ol celil: Cibril AE, M

⁵⁰⁴ gitdi: itdi R; iden: ider R

⁵⁰⁵ řabā: řadā M, R

‘İzzet ile oldu Burāk’ı izi
Çarḡ-ı berīnūñ şeref-i yıldızı⁵⁰⁶ (AE 23b)

Cümle nücūm-ı ṭabaḡāt-ı celāl
Gözini dikdi yola nergis-miṣāl⁵⁰⁷

Şems-i duḡā gibi yüceldi o māh
Oldı yedi gökler aña bārgāh

560 Oldı sa‘ ādetle o mihr-i cihān
Dürr-i yetīm-i şadef-i āsmān⁵⁰⁸

Seyr-i cinān oldu müyesser aña
Gitdi du‘ ā gibi Ḥudā’dan yaña

Oldı Şafīyu’llāh anuñ ṭālibi
Karşuladı ṭālī‘-i sa‘ dı gibi

Geçdi Kelīmu’llāh ile şöḡbeti
Eyledi Rūḡu’llāh ile ülfeti

Şaldı gülistān-ı Ḥalīl’e zülāl
Aldı ele gönlini ḡin-i vişāl

565 Eyledi Dāvūd maḡāmını maḡām
Virdi Süleymān nebīye selām

‘Işḡ-ı Ḥudā gibi o ‘ālī-neseb
Uḡradı ervāḡ-ı nebīyyīne hep⁵⁰⁹

Ḳıldı ḡibāb-ı felegi ṭoṭolu
Ḥālet-i Hū şöḡbet-i Hū zıkr-i Hū

Yirde iken yirde olandan şerīf
Gökde iken gökde olandan laṭīf (AE 24a)

Raḡmet-i Ḥaḡ gelmede bu gitmede
‘Işḡ-ı nihānını ‘ayān itmede⁵¹⁰

⁵⁰⁶ 557. Beyit: - AE

⁵⁰⁷ yola: yire M

⁵⁰⁸ mihr-i: faḡr-ı M

⁵⁰⁹ nebīyyīne: nebīye R

- 570 Ğonca gibi ğülmede açılmada
Kendüyi teslim-i Ğudā kılmada⁵¹¹
Oķ gibi geçdi bu toķuz ŐiŐeden
Cānı ĞalāŐ oldu bu endişeden (M 17a)
Ol yüceden ğörinür idi ğüneŐ
Āb-ı zer ile yazılan noķtaveŐ (R 17a)
AŞdı ser-i sidreyi mānend-i bād
Vardı efendisine Ğayrū'l-‘ibād
Ķaldı yedi ğökler ile Şeş cihāt
Döndi yaradılmamışa kā'ināt
- 575 Vaşl ile mānend-i ğam-ı ‘āŐıķān
Şanki yoĝ oldu var iken bu cihān
Ğaķķ'a yakān oldu cihāndan ıraq
‘Ālem-i ķurbıyyete irişdi çaķ
Mülk-i cihāndan geçegör evvelā
‘Arz-ı cemāl eyleye tā kim Ğudā
VaĞdet-i Ğaķ ğülŐenini ğözledi
Ğül gibi ķopduĝı yiri özledi
Refref ile ber-ķaraf oldu Resül
Buldı hemān aşl-ı uşüle vuşül (AE 24b)
- 580 BaŐladı açılmaĝa esrār-ı Hū
Ya‘ ni serā-perde-i dīdār-ı Hū⁵¹²
Ğöñli ğözi ğarķa-i envār idi
Anda hemān Ğazret-i Ğaķ var idi⁵¹³
Cānı ki müstaĝraq-ı cānān idi
‘Ālem-i envār ile yeksān idi⁵¹⁴

⁵¹⁰ gelmede bu gitmede: gitmede vü gelmede R

⁵¹¹ kılmada: itmede R

⁵¹² esrār-ı: ğülzār-ı AE, M

⁵¹³ envār: dīdār R

Açdı niķābını sa‘ ādet yüzi
Gördi cemāl issini cānı gözi⁵¹⁵

Zātına ‘ ālī naẓar itdi Hūdā
Söyledi bī-ḥarf ü şadā vü edā⁵¹⁶

585 Daḥı ‘ azīz eyledi bu i‘ tibār
Mertebesi bir iken oldı hezār
Bildı Hūdā ümmetine himmetin
Yarlıgadı ‘ āşī olan ümmetin

Gitdi velī geldi hedāyā ile
Devlet ile raḥmet-i Mevlā ile

Şevķ-ı tecellā ile gitdi Resūl
Zevķ-ı tesellā ile itdi nüzūl⁵¹⁷

‘ Ālem-i imkānı gezüp geldi ol
Şanki o dünyāya varup geldi ol⁵¹⁸

590 Söyledi aşḥāba temāşāsını
Sırr-ı sürūr-ı şeb-i isrāsını⁵¹⁹ (AE 25a, M 17b)

Sākī-i şevķ oldı muḥibbānına
Āline evlādına yārānına (R 17b)

Ümmeti ağlatdı kemāl-i sürūr
Gözlere nūrından anuñ geldi nūr⁵²⁰

Ey kerem issi Eḥad-ı zū’l-minen
Zerrece Yaḥyā’ya vir ol nūrdan

Pertev-i ḥūrşīd gibi dā’imā
Def^c ide tārīk-i vücūdını tā⁵²¹

⁵¹⁴ cānān: envār M; yeksān: hemvār M

⁵¹⁵ gördi cemāl issini cānı: gördi cemālını anuñ cān R

⁵¹⁶ ḥarf ü: ḥarf R

⁵¹⁷ zevķ-ı: zevķ u M

⁵¹⁸ gezüp: yarup AE, M

⁵¹⁹ isrāsını: esrārını AE

⁵²⁰ ağlatdı kemāl-i: eyledi cemāl-i AE; nūrından: gözinden R; anuñ geldi : geldi anuñ M, R

⁵²¹ def^c: ref^c M; tā: bā R

- 595 ‘Ākıbeti hayr ola ol nūr ile
Zākir ola hātır-ı mesrūr ile
Evşāf-ı pādşāh-ı ‘ālem-penāh⁵²²
Dīni kavī hākim-i şer‘-i kavīm
Fikri raķıķ añlayışı müstaķīm
Ġāzilerūñ serveri vü hem-seri
Merd-i Ĥudā mülk-i velāyet eri
Zihni güşāde nitekim āftāb
Ma‘ rifetūñ kāmı mişāl-i kitāb
‘Ādil ü deryā-dil ü ehl-i sükūn
Kāmil u şāhib-hüner ü zü-fünūn⁵²³
- 600 Göñli ġanī haşleti ġāyetde hūb
Sevgisi insāna habībü’l-ķulūb (AE 25b)
Aşlı vü nesli neseb-i enbiyā
Rüz-ı ġazā ġāzilere muķtedā⁵²⁴
Zātı sa‘ ādetli şıfātı şerīf
Her hüneri biri birinden laţīf
Tāli‘i ķuvvetli yüzi ķutlu şāh
Ceddi Süleymān’a deġin pādşāh
Şāh-ı cihān şāh-ı Süleymān Ĥān
Pādşeh-i leşker-i ‘Osmāniyān⁵²⁵
- 605 İcteme‘ a’n-nāsu ‘alā zātihi
Erşedehu’llāhu ‘ilā zātihi⁵²⁶
Oldı aña naşşıla Ĥaķ’dan naşīb
Naşrun mina’llāhi ve fethün ķarīb⁵²⁷

⁵²² Başlık: AE 25a, M 17b, R 17b

⁵²³ ü: - R; ü: - R

⁵²⁴ neseb-i: nesebi AE; muķtedā: reh-nümā AE

⁵²⁵ pādşeh-i: pādşāh-ı AE

⁵²⁶ Tercümesi: İnsanlar onun zātı üzere toplandılar. Allah onu kendi zātına irşād etti.

⁵²⁷ oldı aña naşşıla: bu naşşıla ki R; “Allah’tan bir yardım ve yakın bir fetih” (Kuran 13/61).

Memleketi cevr u cefādan haşīn
Emn ü emān ile gönüller emīn (R 18a)

Gün gibi t̄ac-ı zer ile bir qarı
Aḥşama ḳalınca gezer her yiri (M 18a)

Şīrler āhūya şikārın taşır
Arḳasını pençesi ile ḳaşır

- 610 Anuñ ile niteki faşl-ı bahār
Gülmede açılmadadur her diyār⁵²⁸

Ḥāmesi miftāḥ-ı kilīd-i saḥā
Nāmesi mazlūma çü şem^ç-i hüdā (AE 26a)

Gördi saḥā vü keremin bī-ḥisāb
Ġarḳ-ı^ç araḳ oldu ḥayādan seḥāb

Tīġi ile niteki şems-i cihān
Açdı cihān mülkin o şāḥib-ḳırān

Ḥalkı ġazāya sürer eyler fütūḥ
Mescide ġūyā beden-i nāsı rūḥ

- 615 Tūġlı tuġulġalı ḳulı bī-ḥisāb
Her biri bir şa^ç şa^ç alı āftāb⁵²⁹
Leşkerinüñ keşreti baḥr-ı fezā
Her cebeli bendesi mevc-i belā⁵³⁰

Şīr-i Ḥudā gibi şeci^ç u dilir
Olmaz anuñ gibi sipāḥī emīr

Atı öñünce n'ola ol pehlevān
Sām-ı süvārı yüridürse yayan

Ġāzīlerüñ mürşididür pīridür
Gün gibi sulṫān-ı cihān-ġīridür

⁵²⁸ açılmadadur: açılmada AE

⁵²⁹ şa^ç şa^ç alı: şa^ç şa^ç a-i R

⁵³⁰ fezā: ḳazā AE, M

- 620 Bendeleri bî-‘ aded ü bî-ķıyās
 Ƙullarınuñ Ƙullarıdur bāy-ı nāş
 Şems ü Ƙamer gibi anuñ her zamān
 Yumruğı altında bu ħalk-ı cihān
 Encüm-i seyyāre gibi şad hezār
 Üsküf ile yırtıcı şāhīni var (AE 26b)
 Alıcı şāhīnlerine her zamān
 Ƙulle-i a‘ dāyı ider āşiyān⁵³¹
 Üsküf ile Ƙulları var bî-nażīr
 Şoĥbetine oldu sirācü’l-münīr
- 625 Peykleri düşmene peykān olur
 Rūz-ı ħazā āfet-i devrān olur
 İki yaĥa issidür ol baĥr-ı cūd
 Rūd gibi ħükmi serī‘ ü’l-vürūd⁵³² (R 18b)
 Baĥre daĥı leşkeri Ƙılsa güzār
 Gökyüzi mir ‘ātı olur pūr-ġubār⁵³³ (M 18b)
 Şalsa ŧonanmasını deryāya ger
 Kāfiri hep müflis u ‘ uryān ider
 Ƙadre irer niĥe Ƙadırgaları
 ŧoyum ider ħalkı alur her biri⁵³⁴
- 630 Aĥ ‘alemi ‘aynı ile nūrdur
 Şanki dıraĥt-ı cebel-i ŧūr’dur⁵³⁵
 Sevdi Ƙızıl sancağını ehl-i ħāl
 Şol şecerü’l-aĥđari nāren-mişāl⁵³⁶
 ħalka yeşil sancağı virür ħurūş
 ħızr nebī gibi olur sebze-pūş

⁵³¹ Ƙulle-i: Ƙal‘ a-i AE, M

⁵³² rūd: dūd R

⁵³³ Ƙılsa: itse R

⁵³⁴ ider: olur M, R

⁵³⁵ dıraĥt-ı: mişāl-i AE

⁵³⁶ “Yemyeşil ağaçtan ateş yapmak” (Kuran 80/36)

Tūğları pīr-i mübārek-nażar
İlleri irşādı ile şād ider (AE 27a)

Şaldı anuñ tıǵı cihāna celāl
Şa^ç şa^ç a-i mihr-i mücellā-mişāl

635 Şarı kıızıl bayrağ ile her zamān
Bendeleri lāleye beñzer hemān

Şeşperinuñ sāyesi bī-iştibāh
Fetḥ u zafer yüzine ḥāl-i siyāh

Cümleten olmışdur anuñ leşkeri
Nev^ç -i benī ādem ü dīv ü perī⁵³⁷

Bir yire cem^ç olsa firāvān olur
Ḥākim-i dīvān-ı Süleymān olur⁵³⁸

Kāse-i ḥurşid ile çarḥ-ı dü-tā
Dārını dervāze ider bir gedā

640 Lāyıқа bir mertebe-i lā dimez
Kimseye zūlm olduğunu istemez

Söylese eyler edeb ile ḥiṭāb
Öñüne baқar nitekim āftāb

Hem-çü ‘Ömer ol şeh-i ‘ālem-penāh
Oǵlına daḥı kıyar itse günāh

Añlasa fi’l-cümle ḥaṭāsın eger
Rūḥı ise daḥı anı tarḥ ider

Rā gibi egriyi kenāra atar
Māh-ı nev ise daḥı itmez nażar (AE 27b)

645 Tıǵrıya yanında ider i^ç tibār
Cāmi^ç i yanında mişāl-i menār (R 19a)

⁵³⁷ nev^ç -i benī: Nūḥ gibi M

⁵³⁸ cem^ç olsa: gelse R

Cāmi' i bir ölmez oğuldur aña
Ka'be gibi bî-bedel ü dil-güşâ (M 19a)

Midhatımı itmez isem ihtîşâr
Söz uzanur niteki hicrân-ı yâr

Eyleyelüm aña du'â vü şenâ
Âhîreti 'âkıbeti hayr ola

Sebeb-i te'lif u hasb-i hâl-i şâhib-i taşnif⁵³⁹

Arnavud' uñ hâşşları yegleri
Nesl-i kadîmüm Duğakîn begleri

650 Mülk-i 'Arab'dan ki firâr itdiler
Taşlu vilâyetde karar itdiler
Geldi bu şîrân-ı dilîrân-ı ceng
Tağlara tağıldı mişâl-i peleng
Oldı çoğı mezra' atü'l-mü'minîn
Turmaz o yirden durur erbâb-ı dîn

Hâkleri cümle cevâhir-nişâr
Hikmet ile maţla' -ı nûr oldı târ⁵⁴⁰

Anda karar itmişidüm cân gibi
Hâredeki la'l-i Bedeşşân gibi⁵⁴¹ (AE 28a)

655 Aldı çıkardı beni ehl-i ğazâ
Şanki hacerden güher-i bî-bahâ⁵⁴²

Kıldı beni Hâlık-ı kevn ü mekân
Bende-i efgende-i 'Osmâniyân

Niteki taşdan çıkar âb-ı zülâl
Oldum o dem tâlib-i baħr-ı kemâl⁵⁴³

⁵³⁹ Başlık: AE 27b, M 19a, R 19a

⁵⁴⁰ târ: nâr AE, M

⁵⁴¹ cân: gün R

⁵⁴² beni: bizi AE

⁵⁴³ çıkar: çıkan AE, R

Hem-dem olup ʿālim ü dānālara
Uğradı yolum niçe deryālara

Kendümi fāzıllara kıldum celīs
Mürşid-i kāmıllere oldum enīs

660 İki hüner virdi baña zü'l-celāl
Biri şecāʿat biri faẓl u kemāl

Birisi mīrāş idi el-ḥak baña
Biri zekāvetden olan iktizā

Ƙıldı sipāhī beni şāh-ı güzīn
Eyledi aşḥāb-ı yemīne Ƙarīn

Ƙırmızı bayraƘla elümde sinān
Olur idi bir şecer-i erguvān (R 19b)

Ƙalʿa şavāşında olurdum dilīr
Tīğ gibi Ƙalışur idüm ḥaƘīr⁵⁴⁴ (M 19b)

665 Eyler idüm şevƘ ile şīrāne ceng
Ƙaş beresinden olur idüm peleng (AE 28b)

Niçe tüfenk finduğı rüz-ı Ƙıtāl
Geçdi benüm cānuma fūrƘat-mişāl

Bildiler ehliyyetümi ḥāş u ʿām
ʿİzzetüme eylediler ihtimām

Pādşeh-i devr-i zamān ʿāƘıbet
Virdi baña mertebe-yi tevliyet

Ḥayli menāşīb baña oldu naşīb
Almadum āsīb ile bir dāne sīb

670 ʿAdlüm ile niteki Nīl ü Fırāt
Uğraduğum yirlere virdüm ḥayāt

Kendüme evƘāfım olup kūh-ı Ƙāf
Bār-ı belādan bedenüm oldu kāf⁵⁴⁵

⁵⁴⁴ ḥaƘīr: faƘīr AE, M

Buğz-ı ‘azîm eyledi ba‘zı ‘avām
 Toğrulugum ‘aynına oldu nişān⁵⁴⁶

Bir iki tiryākî sefih ü ğabî
 Başuma kaçd eyledi sükker gibi⁵⁴⁷

Gerçi elüm yufka idi nāmeveş
 İllere baş egmez idüm hāmeveş

675 Beñzedi ecdāduma ser-keşlögüm
 Mucib-i ğam oldu müşevveşlögüm

Zulm-i ‘azîm eyledi a‘dā-yı dîn
 Manşibum aldurdılar oldum hāzîn (AE 29a)

Aldı ecel gibi biri dirlögüm
 Kaldı kemāl ile bahādırlögüm

Mey gibi geldi gözüme kanlı yaş
 Tāli‘-i naḥsumla iderdüm şavaş

Kim ki yolundan şapa mānend-i mest
 Kalb-i ‘adū gibi ço bulsun şikest

680 Zālīm ider gerçi ‘azāb-ı elīm
 Şabrı olur mucib-i ecr-i ‘azîm⁵⁴⁸

Cānib-i Haḫ‘dan baña oldu nazar
 Zāviye-i ‘uzlete itdüm güzer

Ṭoldı şınık göñlüme envār-ı Hū
 Yapdı bu vīrāneyi mi‘mār-ı Hū (R 20a)

Hāzret-i Haḫḫ itdi hidāyet baña
 Ādem idüp virdi kerāmet baña (M 20a)

Münkeşif oldu gözüme kā’ināt
 Zulmetümi sürdi benüm nūr-ı zāt

⁵⁴⁵ bār-ı: bād-ı AE

⁵⁴⁶ nişān: sinān M, R

⁵⁴⁷ tiryākî: tiryāk AE; sükker: şekker AE, R

⁵⁴⁸ ecr-i: emr-i AE

- 685 Gitdi güneş gibi gözümdeñ hicāb
 Rūy-ı murādumdan açıldı niķāb
 Olsa celālüm yüzi ħalkā ‘ayān
 Qorķar idüm ben daķı benden hemān⁵⁴⁹
 Düşmene endāmum olup Zülfeķār
 Eyledi cem‘iyyetini tārmār⁵⁵⁰ (AE 29b)
 Dāl gibi düşmenümüñ dā‘imā
 Kellesi cisminden olurdı cüdā
 Ĥātırumı yıķmağa iden ğulüvv
 Āķirete gitdi yıķıldı ķamu
- 690 Gerçi baña zulm-i ‘azīm itdiler
 ‘Āķıbetü’l-emr za‘īm itdiler
 Oldı murādum ki sülükum diyem
 Gördüğümü bildüğümü söyleyem
 Tā ki bile her ķişı ‘ayne’l-yaķın
 Niçe imiş mertebe-i sālīķın
 Şüfīlerüñ vecd ile ħālātını
 Vaķdetini keşf u kerāmātını
 Añlamayan ‘āşıķa tefhīm idem
 Aķsen-i tedbīr ile ta‘līm idem
- 695 Baķr-ı ma‘āniye mişāl-i ķalem
 Kendümi yüz vech ile ğavvāş idem
 Sırr-ı serīr-i dil-i nūrāniyān
 Olsa lisān-ı ķalemümden beyān
 Uydu bu tedbīre dil-i pür-ħuşū‘
 Eyledi te’līf-i laķīfe şürü‘ (AE 30a)

⁵⁴⁹ hemān: ‘ayān R

⁵⁵⁰ cem‘iyyetini: cem‘iyyetümi R

İzhār-ı velāyet ü iş‘ār-ı kerāmet-i maḥbūbu’l-ḫulūb meczūb-ı zū’l-celāl
ya‘nī Muḥammed abdāl raḥmetullāhi’l-meliki’l-müte‘āl⁵⁵¹

Sālik-i meczūblaruñ yoldaşı

Başı ḫaba yalıñ ayaqlar başı

Zāhiri vīrāne vü miḥnet-zede

Bāṭımı ma‘mūr Muḥammed Dede (R 20b)

700 Gün gibi ‘uryān yürür idi müdām

Tiğ-ı vücūdunda yoğ idi niyām (M 20b)

‘Āşık-ı dīvāneleri böyle bil

Ḳayd-ı cihān ile muḫayyed degil

Yırtar atar cāme vü pīrāheni

Ḥāke düşer berg-i dıraḫt-ı teni⁵⁵²

Açılur endāmı şükūfe-mişāl

Zāhir olur mīve-i bāğ-ı kemāl

Şehrümüze gelmiş idi sābıḫā

Ḥızr gibi yolda şataşdum aña

705 İki gün evvelce düşümde faḫīr

Beş ‘Arabī beyt didüm bī-naẓīr

Çünki uyandum nitekim şem‘-i dīn

Ḥāṭıruma gelmedi oldum ḫazīn⁵⁵³

Oḫudı bir bir baña ‘inde’l-vuşūl

Cümle unutduğımı añdurdı ol (AE 30b)

Sağ elini sīneme soḫdı ‘ayān

Mürde idüm şanki sağaldum hemān

Sīnemüñ üstünde o beş barmağı

Oldı baña zevḫ u şafā ırmağı

⁵⁵¹ Başlık: AE 30a, M 20a, R 20a ; raḥmetu’llāhi’l: ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l AE, ‘aleyhi raḥmetü’l R

⁵⁵² atar: atar atar AE

⁵⁵³ oldum: ḫaldum AE, R

- 710 Kıldı rumūz ile ‘ināyet baña
 H̄amse içün virdi icāzet baña
 H̄ikmetini eylemek olmaz su’āl
 Kāle gelür hāl degildür bu hāl
 Oldı baña Şanki bahār-ı cünün
 Cezb̄esi kıldı beni ğāyet zebūn
 Őevķumı arturdu o mihr-i cemāl
 Gōzlerūmi açdı Őükūfe-miŐāl
 Oldum o baħr-ı kereme āŐinā
 Őevķum odına benūm oldu ziyā⁵⁵⁴
- 715 VuŐlatı oldu sebep-i ‘izzetūm
 Himmeti arturdu Őalāhiyyetūm
 ‘Ālem-i ma‘ nāda gelüp dā’imā
 Bilmedūğum bildürür oldu baña
 Őu gibi daħl eyledūğunce mūdām
 GölŐen-i nazmuma virürdi nizām
 Sehv ile mestāne gibi fi’l-meşel
 ToĒrı yolumdan Őapa idūm sehel (AE 31a, R 21a)
 ‘Aybumı yüzlerdi benūm mey gibi
 Eller idi diller idi ney gibi (M 21a)
- 720 Bilmege bu ‘ilmi mu‘allim gerek
 H̄idmetine her kişi k̄ā’im gerek
 Kāre Őürū‘ eyleme tedb̄irsüz
 Bu yola kimse giremez p̄irsüz
 Sende eger var ise sa‘y-i cemāl
 Gerçek erenler saña olur delil
 Lāyık-ı irŐād olagör dā’imā
 MürŐidūñi gönderür Allāh saña

⁵⁵⁴ Őabā: ziyā M, hebā R

Baňa o dīvāneden oldı nazar
Sorar iseñ silsilem aña çıkar

725 Gel yediler zümresine dāhil ol
Kayd-ı cihāndan geçegör ‘ākıl ol⁵⁵⁵

Kaydı çoğ olan kişi dīvānedür
Zāhiri vü bātını vīrānedür

Lā-tetecennü bi-kuyüdi’l-vücüd
Meşgaletü’l-gayri hicābü’l-vedüd⁵⁵⁶

Zelzeletü’r-rūhi vifāku’l-enām
Mertebetü’l-cāhili bī’sel-merām⁵⁵⁷

Zāviyetü’l-vaḥdeti ḳurbu’l-viṣāl
Yehdikallāhu bi-nūri’l-cemāl⁵⁵⁸ (AE 31b)

Ḥikāyet-i Ḥazret-i İmām-ı A‘zam⁵⁵⁹

730 Cümlemize rahmet-i Ḥaḳḳu’l-mu‘in
Muḫterem-i tā’ife-i tābi‘in⁵⁶⁰

Nāṣih-i tafḍil ke-nūn-i lenā
Nükte-şinās-ı ḥaber-i mā u lā⁵⁶¹

Şeyḫ-i imāmeyn ü sirācü’l-ümem
Kān-ı kerem mürşid-i ‘ālī-himem

On yedi yaşına ki buldı vuşül
Oḳudı dersini tamām itdi ol

⁵⁵⁵ yediler: belā AE, M

⁵⁵⁶ tetecennenü: yetecennenü M; Tercümesi: Varlık kayıtlarıyla kalbinizi bağlamayın. Başkalarıyla meşgul olmak vedud olan Allah ile arada perdedir.

⁵⁵⁷ enām: ‘avām AE, M; bī’s: ye’s R; Tercümesi: Rûh depremi, cāhil halk tabakasına uygundur. Cāhilin mertebesi, merāmı ne kadar kötüdür.

⁵⁵⁸ Tercümesi: Yalnızlık zāviyesi vuslata yaklaşmaktır. Allah seni (kendi) cemālinin nuruyla hidāyete erdirsin.

⁵⁵⁹ Başlık: AE 31b, M 21a, R 21a; Ḥikāyet-i Ḥazret-i İmām-ı A‘zam Ḥazretleri AE, Ḥikāyet M

⁵⁶⁰ Ḥaḳḳu’l: Rabbü’l AE

⁵⁶¹ tafḍil: tafşil AE, M; Tercümesi: “lenā” nunu gibi insanlar arasındaki üstünlük farkını kaldırandır. “mā” ile “lā” harflerinin nüktelerini iyi bilendir.

Ḥ^vācesinüñ ḥidmetini ol hümām
Cānuna minnet bilür idi müdām

- 735 Ḥürmetini ‘izzetini zāhirā
Artuḡ iderdi atasından aña
- Gördi bu ta‘ zīmi bir ehl-i kemāl
Ḥikmetini eyledi andan su’āl (R 21b)
- Didi atañ ey şeref-i aşfiyā
Bir sebep-i zāhir olupdur saña (M 21b)

Besledi bu ḥāle getürdi seni
İller ile görme berāber anı

Belki anuñ ḥürmeti artuḡ gerek
Bildüḡüñ aḥvāli ne lāzım dimek (AE 32a)

- 740 Virdi cevābını didi ol maḥal
‘Ālem-i bālāda idüm ben ezel
- Atam anam ḡadrümi itdi denī
‘Ālem-i süflīye getürdi beni
- Mürşid olup ‘ilm ile ḥ^vācem baña
‘Ālem-i bālāya olur reh-nümā
- Ḥ^vāceme itsem yiridür i‘ tibār
Faẓl ile yirden göge dek farkı var
- Lāyıḡ odur kim aña ta‘ zīm idem
Ḥürmet ü ta‘ zīmīni ḡaḡdīm idem⁵⁶²

- 745 Ol ki göñül āyinesin pāk ider
Fā’ideli cānibi idrāk ider
- Bende-i ‘irfān olan āzādedür
İki cihānda yiri bālādudur
- Ḥābilüñ artar cihet-i ‘izzeti
İnce söz olur sebep-i raḡbeti⁵⁶³

⁵⁶² ḥürmet ü: ‘izzet u M, ‘izzet-i R

Cevheri var tığ-ı Dımışkî gibi

İller olur t̄alibi vü rāğıbı

Ey yüceden h̄ake düşen derdmend

Himmetüñi kendüñe eyle bülend

- 750 Eyle o ʿālî vaṭanı ārzū
Alçağa meyl eyleme dünyāyı ʰo⁵⁶⁴ (AE 32b)

Mihr u maḥabbet gibi ʿilm ü hüner

Rifʿ at-i insāna olur bāl u per

Eyleme cān Yūsufʿunı bî-niṣān

Ḳurtarıgör çāh-ı belādan hemān

Cān gibi irṣād ile ehl-i ḥuṣūʿ

Geldügi cāniblere eyler rücūʿ

Maʿrifet öğren yüri üstāda gel

Gitme yabana reh-i irṣāda gel

- 755 Kimde ki var zerrece şıdḳ u şafā
Mürşid olur ḥ^vāce-i ḥoş-ḥū añā⁵⁶⁵ (R 22a)

ʿĀlem-i bālāya çeker ādemi

Şems-i cihān şanki nem-i şeb-nemi (M 22a)

Añā ḳul ol kim ola müşkil-güşā

Ḳadri yüce himmeti ālî ola

Ḳayrı ḳoyup şerri murād eyleme

Cehl ile şeyṭānuñı şād eyleme⁵⁶⁶

Ḳazret-i Ḳaḳ cāhili itmez velî

Maḥrem-i esrār olamaz her deli⁵⁶⁷

⁵⁶³ artar: olur M

⁵⁶⁴ o ʿālî: ol ulu R

⁵⁶⁵ zerrece: ḳatrece AE, R

⁵⁶⁶ eyleme: itme AE; eyleme: itme AE

⁵⁶⁷ maḥrem-i: maḥzen-i M; olamaz: olunmaz R

- 760 Cāhil-i nā-ķābile eyle nazar
 Cehli cününına   alāmet yeter⁵⁶⁸
   Aķlı olan kimse olur ehl-i   ar
 Z lmet-i cehli idemez iķtiyār (AE 33a)
 Cāhil n  olur yiri  ah-ı elem
 M dġam olur cānuna hem hemm u ġam⁵⁶⁹
 Kıssa-i sābıķdan alursañ sebaķ
 Nāme-i a  māl n  olur yahşı raķķ
 Ma  rifet ile olag r kām-yāb
 Kend n  cem  eyle mişāl-i kitāb
Aķbār-ı aķyār-ı ulu'l-elbāb ve izhār-ı i  tizār-ı sāhib 'l-kitāb⁵⁷⁰
- 765  ar   anāşır gibi merd-i  ihār
  amse diy p buldı   az m iştihār
  amse diyen t 'ife-i rāşid n
  ıldılar izhār-ı m himmāt-ı d n
  amseleri muşliķ-i halk-ı cihān
 Beş kapulı cāmi  e beņzer hemān
  amseleri b -bedel   dil-g şā
 Pencered r bāġ-ı cināndan yaña
  amseleri iki cihān g lşeni
 Nice cihān g lşeni cān g lşeni
- 770 Yaġtenim 'r-r ġu bi-ezhārihim
 Yentefi  u'l  albu bi-envārihim⁵⁷¹
 Ma  rifet n kāfiyet n  ikmet n
 Mev  izet n şāfiyet n   ibret n⁵⁷² (AE 33b)

⁵⁶⁸ cāhil-i: cāhil u AE, M

⁵⁶⁹ u: - R

⁵⁷⁰ Başılık: AE 33a, M 22a, R 22a; i  tizār-ı sāhib 'l-kitāb AE, aķyār-ı aķbār-ı aķyār-ı ulu'l-elbāb u izhār-ı i  tizār-ı sāhib 'l-kitāb M

⁵⁷¹ Terc mesi: R h, onların  içeklerini ganimet bilir. G n l onların nurlarından istifade eder.

⁵⁷² Terc mesi: Yeterli bir marifettir, hikmettir. Şifa veren bir nasihattir, ibrettir.

Şeyh Nizāmī güher-i baħr-i dīn
 Halka-i cem' iyyete oldu nig'ın (R 22b)

Dāne-i tesbīhi gibi dā'imā
 Hep eli altında idi aşfiyā⁵⁷³

Hamsesi virdi yedi iklīme hāl
 Pençe-i ħurşid-i münevver-mişāl (M 22b)

775 Sözde kavī Hind ilinüñ Hüsrevi
 Şeyh Nizāmī'nüñ odur pey-revi

Sözleri kim ahsen-i aqvāldür
 Çehre-i nazma şanasın hāldür

Qıldı Nizāmī sözini reh-nümā
 Halk aña şānī vü o şānī aña

Hazret-i Cāmī'dür anuñ şālişi
 Genc-i ma' ānīnūñ odur vārişi

Hamsesidür bā' iş-i hengām-ı ' ışk
 Hams-ı mübārekde odur cām-ı ' ışk

780 Dil dili ile didügi meşnevī
 Halkı ider mest-i mey-i ma' nevī

Mir Nevāyī gül-i bī-hārdur
 Hamsesi bir nāfe-i Tātār'dur

Sözleridür ' ışk odınuñ şarşarı
 Her biri baħr-ı ğazelüñ gevheri⁵⁷⁴

Gerçi şakīl oldu dili zer gibi
 Qıymetinüñ keşreti gevher gibi⁵⁷⁵ (AE 34a)

Vaşf idemem zāt-ı ħiredmendini
 ' Ayn-ı ' acem görmedi mānendini

⁵⁷³ idi: - AE

⁵⁷⁴ sözleridür: hamsesidür M

⁵⁷⁵ 783. Beyit: - AE, R

- 785 Söylediler ol sözi kim rāz idi
 ‘ Ālem-i ma‘ nāda ser-efrāz idi
 Söz kılcım ‘ arşa aşup gitdiler
 Ma‘ nāyı şüretde nihān itdiler
 Kıldılar esrār-ı nihānı kitāb
 Bağladılar rüy-ı kemāle niķāb
 Seb‘ a-i seyyāre gibi geçdiler
 ‘ Ālem-i envāra tarīķ açdılar
 Rüy-ı cihānuñ bu maķūle maķal
 Ğafleti uyķusına oldu zülāl⁵⁷⁶
- 790 Ben de ‘ aşā-yı ķalemümle hemān
 Gitdüm o yola nitekim ‘ āmiyān
 Ya‘ ni benüm söz ilinüñ fārisi
 Ğamse diyen kimselerüñ Ğāmisi
 Ben didüğüm Ğamseye ehl-i şühūd
 Sāye-i pençe gibi virmez vücūd (R 23a)
 Niteki āvāze-i āb-ı revān
 Bir yaban avradına beñzer hemān (M 23a)
 Her varaķı çün siper-i ‘ ankebūt
 Ğalb-i ārāyişdür ki yoķ anda şübūt⁵⁷⁷ (AE 34b)
- 795 Hiç ola mı dāfi‘ -i tīr-i belā
 Cūyda olan zerre-i bī-beķā⁵⁷⁸
 Beñzedüm ol tıfla ki leyl ü nehār
 Düzdügi beytiyle ider iftiħār⁵⁷⁹
 Ğamse diyen bir niçe ‘ ālī-cenāb
 Gitdi țolundı nitekim āftāb

⁵⁷⁶ zülāl: Ğayāl R

⁵⁷⁷ ārāyişdür ki: ārāyişde R

⁵⁷⁸ cūyda: cūydan R

⁵⁷⁹ beytiyle: Ğānıyla R

Faqr ile boynumu burup yol gibi
Ardlarınca yürürin kul gibi

Halka 'ayāndur revîş-i sâlikân
Kâfile ardınca yürür nâ-tüvân

800 Öykünemez 'ūd ağacına pelīd
Zengī yüzünü yusa olmaz sefid

Döndüm ol eblehlere kim lālevār
Gün var iken şem' -i şebistân yaçar

Hırkası var kaplubānuñ velī
Keşf u kerāmāta irişmez eli⁵⁸⁰

Geçdi gülün 'ālemi kaldı diken
Şoñra açıldum nitekim yāsemen

Bülbülün āvāzı virürken hayāt
Şavt-ı gurāba kim ider iltifāt

805 Elleri altında haķirem faķir
Pençede mānend-i benān-ı şaĝir (AE 35a)

Rüy-ı tevāzu' la mişāl-i hilāl
Söyler iken halka bu yüzden maķāl⁵⁸¹

Bir veledüm var idi ķābil vücūd
Didi eyā gevher-i deryā-yı cūd

Kāmile irişse kemāl-i gurūr
Kesre gibi kendüyi alçaķda ķor

Her hūnerün baķrisin āyinevār
Eyle derūnuñdakini āşikār

810 Hāmseñe her vech ile olmaz mişāl
Kāĝıdı ardından oķur ehl-i hāl

⁵⁸⁰ u: - R

⁵⁸¹ A nüshasında bu beyitten önce tenbîh başlığına yer verilmiştir.

Şeyh Nizâmî n'ola olsa ferîd
 Kâbil olan şeyhini eyler mürîd (M, R 23b)

Ĥüsrev ü Şîrîn'ine ne i' tibâr
 Fikr ü ĥayâl eyle ne ma' nâsı var

Yâr ola bir kâfire bir kâfire
 Meyl ide bir fâcire bir fâcire

Râm ola bir zâniye bir zâniye
 Cân vire bir câniye bir câniye

815 Lâf u güzâfında velî bî-dirîĝ
 Heybeti yoĝ niteki dellâl-1 tîĝ
 Ĥaşmı kavî olsa kişinüñ eger
 'Aĝlı şaşar tîĝ-1 şihâbı düşer (AE 35b)

Tîĝ-1 zebânuñdaki rûy-1 celâl
 Eyledi ħâl ehlini ma' nâda lâl
 Ka'be-i ħadrüñde her aşĥâb-1 fil
 Ĥüsrev-i Hindî gibi ibnü's-sebîl⁵⁸²

Olmaya sen deñli müdebbir kişi
 Câmî yanuñda 'acemî bir kişi

820 Mîr Nevâyî'dür emîrû'l-keâm
 Ĥamsesine eylememiş ihtimâm
 Anda olan yüze gelür ħâl u ħîl
 Oldı meĥâsinleri gibi ħalîl⁵⁸³
 Bir süri üstâd-1 ferîd-i cihân
 Âĥirete oldı muĥaddem revân
 Ğuşşa yime râ' iyedür i' tibâr
 Sürinüñ ardınca ħalursa ne var

⁵⁸² 818. Beyit: - AE

⁵⁸³ meĥâsinleri: muĥâsibleri R

Fürs ilinüñ fâris-i meydânları
Açdı beķā illerine anları⁵⁸⁴

825 Yügrük atı olsa kişinüñ eger
İllerüñ ardınca şalar hep geçer⁵⁸⁵

Bir yola ‘azm eylese şâh-ı be-nâm
Önce yürürler yaşavullar hemân⁵⁸⁶

Saña ne var bir niçe zât-ı cemîl
Ka‘be-i maķşûduña olsa delîl

Sözlerini diñledüm itdüm şavaş
Egmedüm aħfeş keçisi gibi baş (AE 36a)

Ķâbil u naħsend u ħiredmend olan
Söyler imiş gerçege beñzer yalan

830 Ħâşılı ħiç eylemedüm iħtiyâr
Dâ’ireden çıķmağı pergârvâr (M, R 24a)

Faşl-ı evvel sülük beyânında: ruviye ‘an şuķâti şaħâbeti lâ yeşluħu velâ yufliħu illâ bi erba‘atin: es-salţanatü bi ülfeti’l ‘ibâdeti, ve’r-ra‘iyyetü bikişreti’l ma‘deleti, ve’l ma‘iddetü bi kıletü’l eţ‘imeti ve’l umerâ’u bi ħaşyeti’s-siyâseti⁵⁸⁷

İn şalaħa’l-ķalbü bi-nürü’l-ħudâ
Yetbe‘ uhu’l-cismü yezulu’l-hevâ⁵⁸⁸

El-umerâ’u ke-ķulübi’l-enâm
Tâ‘atühüm bâ‘işün zühde’l-‘avâm⁵⁸⁹

Şâliħ olan şâh gibi şâh olur

Nâzırı Ħaķ nâşırı Allâh olur

Anda ki eşğâl-i ilâhî olur

Mâni‘-i a‘mâl-i tebâhî olur

⁵⁸⁴ açdı: aşdı AE, R; anları: ileri AE, illeri R

⁵⁸⁵ şalar: ķalür M

⁵⁸⁶ be-nâm: cihân R; yaşavullar hemân: ķulavuzlar müdâm M

⁵⁸⁷ Başlık: AE 36a, M 24a, R 24a; sülük beyânında: sülük-i mülük beyânındadır AE, M; ruviye ‘an şuķâti şaħâbeti: ‘an şaħâbeti’l erba‘ati AE, ruviye ‘an şuķâti’ş- şaħâbeti el erba‘ati M; ve’l: şihhatü’l M; umerâu: merâtibi AE, M

⁵⁸⁸ Tercümesi: Eğer hidâyet nuruyla kalp düzelirse cisim ona uyar, heva zail olur.

⁵⁸⁹ Tercümesi: Amirler insanların kalpleri gibidirler. Onların Allah’a itaat etmesi, avamı zühde sevk eder.

- 835 ʿ Ālem-i ʿ ulvīnūñ olan ʿ tālibi
 Ehl-i şalāh oldı melekler gibi
 ʿ Āşī olan ādemi şeyṭān-şıfat
 ʿ Ālem-i süflīye çeker maʿ şiyet
 Dönme şaḫın şol ḫacer-i cāmide
 Alçağa ʿođrı yuvalana gide⁵⁹⁰ (AE 36b)
 Rifʿ ate meyl eyle mişāl-i hümā
 Ḥaḫḫʿa iriş hem-çü duʿ ā vü şenā
 Maʿ nāda her ʿ tālib-i māl u menāl
 ʿ Turmaz iner alçağa Ḳārūn-mişāl⁵⁹¹
- 840 Nūr-ı şalāḫ ādemi eyler ḫavī
 Olur aña bāl u per-i maʿ nevi⁵⁹²
 Serv gibi şāliḫ olan çok yaşar
 ʿ Āşī çürük şāḫ gibi tiz düşer
 ʿ Āşī-i şeyṭān-şıfat u bed-güher
 İki cihānda yirini od ider⁵⁹³
 Şāh ki zühd ile ola şöhreti
 Lāzım olur ḫula şalāḫiyyeti⁵⁹⁴
 Zālīm u bī-dīn olur ise eger
 Ḳulları daḫı aña taḫlīd ider⁵⁹⁵
- 845 Zālīm olan şāhuñ olur zulmeti
 ʿ Āmme-i nāsa deger nekbeti (M, R 24b)
 Hey ne güzeldür bu ki yā Rabbenā
 Şāliḫ olan şāh-ı velāyet ola

⁵⁹⁰ ʿođrı: ḫarşu AE

⁵⁹¹ ʿ turmaz: durmaz AE

⁵⁹² ādemi eyler: ider ādemi AE

⁵⁹³ u: - AE, R

⁵⁹⁴ şöhreti: keşreti M

⁵⁹⁵ u: - R

Ehl-i şalāḥ ile ide ittiḥād
Dīn evine kām̄eti ola ʿimād⁵⁹⁶

ʿAyn-ı ʿibādet ola görür gözi
Aña teveccüh ide devlet yüzi (AE 37a)

Şabr u sükūn ile geçe rāhdan
Ḥavf ide ḥalk andan o Allāh'dan⁵⁹⁷

850 Şān-ı şerīf̄inde nişān-ı şalāḥ
Rifʿatine ola cenāḥ-ı necāḥ

Memleketi niteki Nīl ü Fırāt
Ṭatlu dilinden bula anuñ ḥayāt

Rābıṭa ola ʿameli raḥmete
Vāsıṭa ola eceli vuşlata

Ḥāl-i şalāḥ ile ide irtihāl
Ḳāl-i Resūl ile ola ḳalbi ḳāl⁵⁹⁸

Eylügini söyleye her nīk ü bed
Seyl-i belāya ola iḥsānı sed⁵⁹⁹

855 Vay aña kim ʿömrini isrāf̄ ide
Maşlahatın ḳoya şikāra gide

Çoğı irāḳdan gele mānend-i Nīl
Ağlaya boynın bura ḳala zelīl⁶⁰⁰

Zulm ile anuñ ki ola ḳaddi dāl
Sīnesini taşlaya ḥātem-miṣāl

Eyleyeler evdeki evlādı yād
Geldüğü yire gideler nā-murād

İrse ḳaçan bād-ı ğurūrı aña
Şalına eşḫāşa temāşā ola (AE 37b)

⁵⁹⁶ şalāḥ: şalāt AE, M

⁵⁹⁷ o: ol M, R

⁵⁹⁸ ḥāl-i: ḥālī M

⁵⁹⁹ seyl-i: seyl ü AE

⁶⁰⁰ mānend-i Nīl: ḳala zelīl M; ḳala zelīl: mānend-i Nīl M

860 Bāde-i gülgün ide bağrını hūn
 Eyleye ahlāk-ı zemīme zebūn
 Halkuñ ala gözi yaşın bī-kıyās
 Kullarına ide mücevher libās⁶⁰¹
 Dost ola aña kaşık düşmeni
 Añlamaya meger zen-i reh-zeni
 Yüz vire kākül gibi her zālīme
 Hākīm ola hākīme bir hākīme
 Neyleriseñ eyle yūri kıl yemīn
 Olma bu aşhāb-ı şimāle qarīn (M, R 25a)

865 Nefret iderse saña nefrīn ider
 Kendüyi gamgīn idene kīn ider
 Berg-i hazān gibi hevāya uyan
 Cānı belāsına düşer her zamān
 Yelkeni tolmış gemi gibi hemīn
 Bād-ı hevā ile geçinme şaķın
 Bir gün olur ehl-i hevā tarmār
 Külīni göge şavurur rūzgār
 Esle beni aķluñ eger yār ise
 Hāle nazar kıl nazaruñ var ise

870 Bu iber-i mu teber u muhtaşar
 Ehl-i nazar kısmına eyler eşer (AE 38a)

Hikāyet-i tuhfe⁶⁰²

Şīr gibi tağlara Nüşirevān
 Azm-i şikār itmişidi bir zamān
 Niteki ebrū-yı cefākār-ı yār
 Toldı uçar şāhin ile lālezār

⁶⁰¹ gözi yaşın: göz yaşını AE

⁶⁰² Başlık: AE 38a, M 25a, R 25a; Hikāyet M, R

Bād gibi bir niçe ehl-i hevā
 ul ul olup oldu hevādar aña⁶⁰³

Dā'iresi oldı kilāb-ı ikār
 Keşret-i āgyār ile gūyā ki yār

875 Bağçeler içine uğrar idi yol
 Hep Şecer-i māve idi sağ u Şol

Beglerinūñ biri meger ol maęal
 Bir Őecerūñ ucını kesdi sehel⁶⁰⁴

Dişlerini urcaladı nā-gehān
 Gōrdi azā ile Şeh-i kāmran

Didi eyā zālim-i ehl-i 'azāb
 Mest-i mey-i ma' Şiyet u bī-icāb⁶⁰⁵

Bir Őecer-i mīveye yoę raębetūñ
 Memlekete nice ola Őefatūñ

880 İllere arşumda idenler ta' ab
 Görmedüğüm yirde ne eyler 'aceb (AE 38b)

Manşbını aldı 'itāb eyledi
 Dōędi arāb itdi 'azāb eyledi

Dağı öte gitdi birez pādşāh
 Őaęına Őolına iderken nięāh (M, R 25b)

Düşdi oğan ardına biraç civān
 ığnedi bir tarlaya itdi ziyān⁶⁰⁶

Tarlayı görince itdi āh u vāh
 Kendüm imiş bā' iş-i zulum ü günāh⁶⁰⁷

⁶⁰³ bād: bāz AE, M

⁶⁰⁴ sehel: meger R

⁶⁰⁵ zālim-i: zālim u M, R; mest-i: mest u AE

⁶⁰⁶ ığnedi: ığnedüp AE

⁶⁰⁷ itdi: didi M, R; u: - M, R

885 Ğāyet ile aĝladı acıdı hem
 Şefkat ile taşdı o Nîl-i kerem
 Tevbe idüp terk-i şikâr eyledi
 Gitdi sarâyına karar eyledi
 Merdi ider meşğale-i ğāfilîn
 Hem-dem-i nâ-dân u erâzil-nişîn⁶⁰⁸
 Şoĝbet-i nâ-cinsi murâd eyleme
 Terk-i fesâd eyle ‘inâd eyleme

Kâr-ı bed-i bâtılı ibtâl kııl
 Meşğale-i mühmele ihmâl kııl

890 Halka ulaşur marâz-ı zâlimîn
 Olsa kaçan hem-nefes u hem-nişîn⁶⁰⁹

Ŧatlu şular bahre qarışsa eger
 Acı olur zevk u şafâsı gider (AE 39a)

Olma toĝan gibi hevâyî mizâc
 Zaĝm hevâlanmadan eyle ilâc

Gezme yabanlarda deliler gibi
 Şavma‘ anı bekle velîler gibi

Al bu kitâbı ele şehbâzvâr
 Ma‘ rifetu’llâhı yûri kııl şikâr

Hikâyet-i ĝarrâ⁶¹⁰

895 Ŧurb-ı meĝâbirde tûrurken ‘Ömer
 Ŧayşer-i Rûm elçisi geldi meger
 Anda getürdi bir alay armaĝan
 Bir niçe tâzî ile birkaç toĝan
 Baĝdı ĝazab itdi ‘itâb eyledi
 ‘Irzların yıĝdı ĝarâb eyledi

⁶⁰⁸ meşğale-i: meşğaletü’l R; u: - AE

⁶⁰⁹ zâlimîn: müfsidîn AE

⁶¹⁰ Başlık: AE 39a, M 25b, R 25b; Hikâyet M, R

Dest-i celāl ile o şāh-ı cihān
Anları aldı şalıvirdi hemān

Didi ki biz sevmezüz ol ʿādeti
Kim ola hālkuñ sebeb-i ğafleti

900 Kuş nedür insān aña hāmmāl ola
Māniʿ -i aʿ māl ile idlāl ola (M, R 26a)

Hey ne revādur bu ki leyl ü nehār
Kuşlar uşe başuña Mecnūnvār⁶¹¹ (AE 39b)

Ol işi kim işlemedi enbiyā
Rāy-ı riyyā ʿ ayn-ı ʿ anādur saña

Māniʿ -i aʿ māl olanı ehl-i hāl
Tutmaz el üstine ider pāymāl

Ol ki anuñ ğayreti yok seg gibi
Seg gibi mekrūhuñ olur tālibi⁶¹²

905 Bizde ol olmaz ki kerāhet seve
Kelbi eve qoymağa cānı ive

Yüri melek ʿādetini ʿādet it
Girme it olduğı yire nefret it

Şehr-i şerīʿ atde olan merd-i pāk
Nefsi itini dağı eyler helāk

Haşlet-i Fārūq ile ol muhterem
İşini işle sözini esle hem⁶¹³

Ĥikāyet-i İbrahīm-i Edhem⁶¹⁴

İl gözine zāhiri vīrān olan
Bātını gencīne-i yezdān olan

⁶¹¹ ki: - AE; Mecnūnvār: leyl ü nehār R

⁶¹² ol ki: evvel R

⁶¹³ esle: diñle R

⁶¹⁴ Başlık: AE 39b, M 26a, R 26a; Ĥikāyet M, R

- 910 Mertebe-i salṭanatından geçen
 Gün gibi Şevk ile velāyet açan
 Őāhlaruñ a‘ lemi v a‘ zamu
 Őuṭblaruñ muḥteremi edhemi (AE 40a)
- Bir gice bir ‘ ālī ziyāfet ider
 Begleri dīvānına da‘ vet ider⁶¹⁵
- Cāme-i fāḥirlerini giydi hep
 Zīneti oldu ‘ aceb-ender-‘ aceb⁶¹⁶
- Ya‘ ni bu oldu ğarażı niyyeti
 Őāyi‘ ola Şöhret ile Őevketi⁶¹⁷
- 915 Zīnetini mcib-i ‘ unvān ide
 Halk aña ta‘ zīm-i firāvān ide
- Begleri dīvānda çeker intizār
 Tā ki gele pādŐeh-i tācdār
- Bir eşek arısı yüzini soğar
 Yüzi ŐiŐer ‘ ağlı Şaşar kp dŐer⁶¹⁸
- Yağ ṭulumı gibi kabarur yüzi
 Ayı dine döner iki gzi⁶¹⁹ (M, R 26b)
- ŐiŐmez idi böyle ğurr itmese
 Dā’ireden ŐaŐra mrr itmese
- 920 Yüzi havalandı miŐāl-i ḥabāb
 Ağladı āh eyledi itdi ḥicāb
- Ķılmasa dnyāsı ile iftiḥār
 Bozmazıdı Őratını rüzgār
- Ķande ki var kibr-i ḥafī gibi ‘ ayb
 ‘ Aybını yüzine urur dest-i ğayb (AE 40b)

⁶¹⁵ bir ‘ ālī ziyāfet: dīvānını zīnet AE; begleri dīvānına da‘ vet: beglerini kaşd-ı ziyāfet AE

⁶¹⁶ zīneti: Şöhreti AE

⁶¹⁷ ğarażı: ğaraż-ı AE, R

⁶¹⁸ kp: ks R

⁶¹⁹ ayı dine: ayva dibine AE, ayva zine M

Yüzine bu vech ile hicrân olur
Cânı perişân u peşimân olur⁶²⁰

Geldi çü dîvânına mânend-i dîv
Şâha ne oldı diyü kıpırdı⁶²¹

925 Eylediler aşlını anuñ su 'âl
Virdi cevâbını o ferhunde-fâl

Didi ki hiç ola mı şâh-ı cihân
Bir eşek arısına mağlûb olan⁶²²

Añmañuz ol pādşehüñ şevketin
Bir eşek arısı boza şüretin⁶²³

Mâ 'il olup faqr u fenâdan yaña
Şähluğından geçüp oldı gedâ

Mâmelekin eyledi hâlka 'atâ
Kıldı 'abâsını kabâ-yı beğâ⁶²⁴

930 Geldi aña keşf u kerâmât-ı Hû
İtdi heyülâsını mir 'ât-ı Hû⁶²⁵

Ehl-i tarîkat ki güzer itdiler
'Ayn-ı tetebbu' la nazâr itdiler

Bir elem-i 'âleme bulsa vuşûl
Anı bilür kim neden olmışdur ol⁶²⁶

Kendüyi añlar bilür idrâk ider
Ma' nâ yüzi hâ 'ilini çâk ider (AE 41a)

Şählaruñ salţanatı ey hümâm
Bir dişi ağırsına degmez müdâm

⁶²⁰ perişân vü peşimân: peşimân-ı perişân AE

⁶²¹ şâha ne oldı diyü: ' arz-ı cemâl eyledi AE

⁶²² olan: ola AE, R

⁶²³ şevketin: şevkin AE

⁶²⁴ beğâ: fenâ R

⁶²⁵ u: - R

⁶²⁶ bir: bu M; elem-i: elem u R

- 935 Muzlîme-i nâsı kabûl eyleme
Kendüñi şoñ demde melûl eyleme
Ol demi yâd eyle ki rûz-ı hisâb
Öz başına viremez âdem cevâb
Göñli içinde kişinüñ hâmevâr
İncelik olmak gerek ey şehryâr (M, R 27a)
Şol ki velîler ‘ağabince gider
Hakq’ı bilür bâtılu idrâk ider
Zer gibi derd ile yüzi zerd olur
Kadre irer himmet ile merd olur

Hikâyet-i tuhfe⁶²⁷

- 940 Şâh-ı cihân eşref-i ‘abbâsiyân
Ya‘ ni ki Hârûn-ı faşîhü’l-lisân
Gördi ki sultânluğı noğşân ider
Muhteliğ-ı enhas-ı insân ider⁶²⁸
Fâsık u fâcirler eyley hitâb
Hırsıza vü ‘âmile virür cevâb⁶²⁹
Sâruka teftiş ile güftâr ider
Bir niçe hırsız evini dâr ider (AE 41b)
Memlekete hâkim ider bir harı
Ağladur acı sözi merdümleri
945 Göñlüne eglence hevâ vü heves
Muzlîmeden hâlî degül bir nefes
Kân-ı kazâdur tîğî dem-i âdeme
‘Ayn-ı ‘anâ hışmı gözi ‘âleme
Halkı hağası dem olur güldürür
Toğruyı egri yirine öldürür⁶³⁰

⁶²⁷ Başlık: AE 41a, M 27a, R 27a; Hikâyet M, R

⁶²⁸ enhas-ı: ahsen-i R

⁶²⁹ virür: virmez AE

- Ava sürer keşret ile leşkerin
Rençberüñ çigner ekilmiş yirin
- Hâşılı insân u vuḥûş u tıyūr
Eylemez anuñ eleminden ḥuzūr
- 950 Dosta vü düşmene buğz-ı kemîn
Kîni mekân-ı bedeninde mekîn
- Şems-i hidâyet irişür bir seḥer
Cânı gözi ‘aybına eyler nazâr
- ‘Âlim olur ḥâlet-i ‘işyânına
Nâdim olur âfet-i noḳşânına
- İstedi Behlül’e o şâh-ı ferîd
Anı murâd itdi ki ola mürîd⁶³¹
- Salṭanatından geçe dervîş ola
Niçeye dek nüşı anuñ niş ola (AE 42a)
- 955 Zînet-i dünyâdan ola cânı dūr
Aldamaya anı metâ‘ u ‘l-gurūr (M 27b)
- Dîni libâsı lekeden pâk ola
Müḥlikeden ḳurtula çâlâk ola⁶³²
- Başına ḥalk ḳuşmeye zenbūrveş
Bir ḳarañu yire gire mūrveş (R 27b)
- Râḥat ola rûḥı ferâgat ide
‘Abd-i şekūr ola ‘ibâdet ide
- Bir niçe vîrâneyi gezdi yayan
Gözine tüş oldı o genc-i nihân⁶³³
- 960 Gördi yatur cübbe vü destârı yoḳ
Ṭâlib-i dünyâ ile bâzârı yoḳ

⁶³⁰ egri: uḡrı M; 947. Beyit: - R

⁶³¹ ferîd: mezîd R

⁶³² libâsı: libâs AE, R

⁶³³ tüş: duş AE

Kayd-ı cihān ile perişān degil
Erzel-i nāsa yūzi ḥandān degil

Vaḥdeti var zāt-ı mu‘ allāsınuñ
Ḥā’ili yoq cānib-i Mevlā’sınuñ

Āyine-i ḳalbi degil tīre-renk
Pister u bālīni tūrāb ile seng

Zevḳi nihāyetde şafāsı keşīr
‘ Ālem-i tecrīde şeh-i bī-naẓīr⁶³⁴

965 Kūşe-i vīrānesi dārū’l-beḳā
‘ Ayn-ı ‘ adūsına ḡubār-ı belā⁶³⁵ (AE 42b)

Didi eyā pādşeh-i bī-sipāh
Bende-i efgendeñe eyle nigāh

Salṭanatı māni‘ -i t̄ā‘ āt imiş
Maḡlaṭa-i emr-i mühimmat imiş

Şöyle murād eyledüm ey şāh-ı dīn
Ehl-i yaḳīn olana olam yaḳīn

Sañā uyam taḡt ile tācı ḳoyam
Rūy-ı bedenden bu ḡubārı yuyam⁶³⁶

970 Ālet-i hengāmeyi yoldan ıram
Varımı Ḥaḳ yolına varam virem

Vāz gelem menzilüme gitmeyem
Ḥalveti cānum gibi terk itmeyem⁶³⁷

Diñledi sözini o mecnūn-ı Ḥaḳ
Didi o dīvāne-i meczūb-ı Ḥaḳ⁶³⁸

⁶³⁴ naẓīr: vezīr AE, M

⁶³⁵ beḳā: fenā AE, M

⁶³⁶ taḡt ile tācı: tāc ile taḡtı AE

⁶³⁷ vaz: vav AE

⁶³⁸ mecnūn-ı: maḡbūb-ı AE, M

Ey hulefā kısmına hayrū'l-ḥalef
Ḥayret ile ʿömrini kıılma telef

Pāraya atlama yūri def gibi
Şiddete meyl itme muzāʿ af gibi (M 28a)

975 Yoḥsul olan giymeye fāḥir libās
Anı hüner şanma giyerse pelās⁶³⁹ (R 28a)

Faḫr odına şol kişi kim mūm olur
Atası ḥayrına mı mazlūm olur (AE 43a)

Terk-i hevā eylese müflis ne var
Ne ciheti var ne anuñ mālı var

Faẓl u hüner aña derim şimdi ben
Bir kişi derviş ola sulṭān iken⁶⁴⁰

Ḳādir ola kimiye raʿ nā libās
Bir görine aña libās u pelās⁶⁴¹

980 Niʿ mete müstağraḫ iken dāʿimā
Şāʿim ola ehl-i riyāzet ola

Pāk u mücerred ola ʿİsā-mişāl
Eyleye dünyā ṭarafın pāymāl⁶⁴²

Ḥayra delīl ola güneş gibi hem
Olmaya noḫşānı ile müttehem⁶⁴³

ʿĀlem-i keşretde ide vaḫdeti
Menzil-i rāḫatda çeke zaḫmeti

Āḫiretini yapa dünyā ile
Zevḫ-i nihānı ola Mevlā ile⁶⁴⁴

985 Ḥayra olunca kişinüñ niyyeti
Şubḫ gibi zāʿil olur zulmeti

⁶³⁹ giymeye: kimseye AE, kimse M

⁶⁴⁰ derim: derin AE, M

⁶⁴¹ raʿ nā: fāḥir R

⁶⁴² u: - AE

⁶⁴³ noḫşānı: ʿiṣyānı AE

⁶⁴⁴ yapa: yiye R; Mevlā: dünyā R

Hikāyet-i garrā⁶⁴⁵

Fısk ile meşhūr idi bir pādşāh
İşi güci zulm ü günāh u tebāh (AE 43b)

Sāgar-ı mey gibi gözinde şarāb
Dīn-i denī gibi hārāb u yebāb

Ma' nāda mey cānına nār-ı ' azāb
Bādede iki gözi şankim hābāb

Mey kabı endāmı meyūñ merkebi
Kolları bögründe gelindür gibi

990 Nefsi hevāsında idi ney gibi
Şūfiye kan yağı idi mey gibi⁶⁴⁶

Döke şaça içer idi her zamān
Anuñ elinden kadeh ağlardı kan⁶⁴⁷

Şerr-i şarāb ile şehīrū'l-enām
Kanlu gibi yüzi muḫassī müdām⁶⁴⁸ (M 28b)

Yumağa yüzi ḫarasın hem-çü Nīl
Haḫ yolına mālını itdi sebīl⁶⁴⁹ (R 28b)

Ḳılmağa bu derd-i günāha devā
Şām'da bir cāmi'e urdı binā

995 Himmət-i şāhān gibi ' ālī vü hūb
Sīret-i hūbān gibi ḫūtu'l-ḫulūb

Şevḫet ile ' ālim-i ' āmil gibi
Vüs'at ile ḫākim-i ' ādil gibi⁶⁵⁰

Dīde gibi penceresi cāmı yoḫ
Ḳalb-i meşāyiḫ gibi tārīki yoḫ⁶⁵¹

⁶⁴⁵ Başlık: AE 43a, M 28a, R 28a; Hikāyet M, R

⁶⁴⁶ 990. Beyit: - AE

⁶⁴⁷ döke şaça içer: nefsi hevāsında AE; kadeh: kalem R

⁶⁴⁸ yüzi: yüz AE

⁶⁴⁹ yüzi: yüz R; itdi: kıldı R

⁶⁵⁰ 996. Beyit: - AE

Ka'be gibi taşu bekā gülşeni

‘ Aynı ile içi du‘ā ħarmeni

Keştî-i baħr-ı kerem idi hemān

Ķubbeleri yir yir aña bādbān

1000 Cāmi‘ i bu resm ile oldu tamām

Cāmi‘ e cem‘ oldu ħavāşş u ‘ avām⁶⁵² (AE 44a)

Şeyħ-i ‘ Arab pīr-i mübārek-nazar

Şāh ile cem‘ iyyete geldi meger

Yapduğı ħayrāta olup şādmān

Seyr ider ol şeyħ ile şāh-ı cihān⁶⁵³

Şāh-ı cihāna didi şeyħ-i şerīf

Ķoşca yapılmış bu maķām-ı laţīf

Cāmi‘ üñ içinde bugün cā-be-cā

Küpler ile bāde kıoyalum şehā

1005 Tā ki gele cem‘ ola her bāde-nüş

Eyleyeler cum‘ ada cüş u ħurüş

Didi ne sözdür bu söz ey şeyħ-i pāk

Bu yaramaz söz beni itdi helāk

Saña düşer mi hele böyle dimek

Mescidi meyħāne mi itmek gerek

Şāha didi şeyħ-i faşīħü’l-maķāl

Sözlerümi diñle benüm ‘ ibret al⁶⁵⁴

Cismüñi Ķaķ çünki binā eyledi

Cāmi‘ -i esrār-ı Ķudā eyledi

1010 Ol evi kim tañrı idüpdür binā

Ķaflet ile bāde kıoyarsın aña⁶⁵⁵

⁶⁵¹ yok: çok M; 997. Beyit: - AE

⁶⁵² resm: vech AE

⁶⁵³ ider: ide M; şeyħ: pīr R

⁶⁵⁴ maķāl: cemāl R

Pes ne için cānuñ ider ıztırāb
 orlar ise kendi bināña arāb⁶⁵⁶ (AE 44b, M 29a)

āh-ı cihān sürdi sözinden afā
 Oldı alāhı arafından alā (R 29a)

Ta' nıla açıldı gözi h'ābdan
 Tevbe idüp geçdi mey-i nābdan

Anı velī eyledi Hā Hāzreti
 Rif' ate iridi meh-i devleti

1015 Cām-ı am encāmı getürse yaın
 an yalamı ite döner fāsiın⁶⁵⁷

unma o bāle ki vebāli ola
 Aña sevinme ki melāli ola

Fāsi olan bī-meze vü yādgār
 Kendin ider mahara-i rüzgār

Fāsia la' netler ider Mutafa
 ātelehu'llāhu bi-seyfi'l-belā⁶⁵⁸

Cām-ı abūhı üne ise daı
 Sāye gibi yirlere al ey aı

1020 Zelzeledür beyt-i vücūda arāb
 Beyt-i vücūdı yıar eyler arāb
 Sāgar u meydür erer-i ma' nevī
 Nekbet-i ūrī zarar-ı ma' nevī
 Sevme aın fi u fücūr ideni
 Bāde gibi gövdeni eyler denī (AE 45a)

Fıuñı terk eyle nihān u ' ayān
 'Ömrüñe vü mālına eyler ziyān⁶⁵⁹

⁶⁵⁵ aña: ehā M, R

⁶⁵⁶ ider: ide M

⁶⁵⁷ getürse: getürme R

⁶⁵⁸ Tercümesi: Allah musibet kılıcıyla onu kahretsin.

Görmedi ‘ömrinde bir ehl-i şühūd
Fāsık ola yüz yaşaya bir vücūd

- 1025 Ādeme bu tecrübe oldı delil
‘Ömri ĥarāmilerüñ olur ħalil
‘Āķılı şol nesne ki mecnūn ider
‘Āķıl iseñ ‘aynuña alma gider⁶⁶⁰

Göñli ħara pendı şanur yayķara
Bāde-i gülgūni ider bī-nevā⁶⁶¹

Pend ile rām olsa eger her pelid
Yüzi Ebū Cehl’üñ olurdı sefid⁶⁶²

Ĥikāyet-i ħarrā⁶⁶³

Mışr’da bir pādşeh-i baħr u berr
Eyledi bir şeyħi ziyāret meger (M 29b)

- 1030 Rūħı ħam u derd ile mecrūħ idi
Fetħ-i kelām eyledi şeyħe didi (R 29b)

Ĥātırım ey şeyħ nedendür ‘aceb
Āħirete gitmegi itmez ħaleb

Biñ yaşasam Ĥazret-i Ādem-miřāl
Göñlüme gelmez heves-i intiķāl (AE 45b)

Fānī iken göz göre bu āşiyān
Rāzı degil ölmege ‘anķā-yı cān

Āħiret añılsa ħasāvet başar
Ĥāb-ı ħam eyler gözümü bī-başar

- 1035 Ķor giderüz fānī cihānı velī
Şevķ ile berk berk yapışur ħırş eli⁶⁶⁴

⁶⁵⁹ nihān u ‘ayān: ‘ayān u nihān MR

⁶⁶⁰ ‘āķılı: ‘aşıķı M

⁶⁶¹ pendı: pend AE; yayķara: bayķara AE; gülgūni: gülgūn anı R

⁶⁶² olurdı: olaydı AE, R

⁶⁶³ Başlık: AE 45a, M 29a, R 29a; Ĥikāyet M, R

⁶⁶⁴ berk berk: pek pek AE, M

Didi aña şeyh-i mübârek-nazar
Ġaflet-i dünyâ saña itmiş zarar

Yapduğunu ol kaçır-ı sarây-ı tarab
Âhîretüñ evlerini yıkdı hep⁶⁶⁵

Cānuñ o vîrāneyi itmez murād
Aña çıkup gitmege eyler ‘inād

Bundağı eyvān-ı refi‘ u bülend
Anda yirüñ komadı ey derdmend

1040 Keşret-i ‘unvān u ğinā-yı keşir
Ma‘ nā yüzinde seni kıldı faķir

Âhîretinde kime olsa ‘azāb
Bunda iken cānı çeker ıztırāb⁶⁶⁶

Rūhı ile söyleşür olsa kişi
Olmaz idi hiç işinüñ yañlışı

Ĥā’ il olur çeşmüñe cism-i keşif
Mürşid olamaz saña cān-ı laķif⁶⁶⁷ (AE 46a)

Tārik-i dünyāya hezār āferin
Cān virür olsa eceline yaķin

1045 ‘İzzetine gönli şehādet ider
Cānı cihāndan feraķ ile gider

Cānını kılmaz eceli bî-ħuzūr
Seyre gider gibi gider pür-sürür

Faķr ile tecrid-i fenā vü ta‘ ab
Olur aña ĥūr-ı cināna sebep⁶⁶⁸

Oi ki ola māl u menāl ile bay
Fürķat-i dünyā aña olmaz ķolay (M 30a)

⁶⁶⁵ tarab: bülend AE, ta‘ ab R

⁶⁶⁶ āhîretinde kime: āhîretde kime ki AE

⁶⁶⁷ çeşmüñe: şanki AE, cānuña R; saña cān-ı: niteki cism-i R

⁶⁶⁸ 1047. Beyit: - R

Āyine-i ʿibrete baḡ her zamān
Saña yüzüñ aḡımı eyler beyān⁶⁶⁹

1050 Belki senüñ oldı ʿalākañ keşir
Āḡirete gitmegi itdi ʿasir⁶⁷⁰ (R 30a)

Sevme iki yüzli cihānı ḡatı
Müşkil olur sevgilinüñ fūrḡati

İt gibidür şol ki anuñ dā'imā
Zevḡi yiri cife-i dünyā ola

Vay aña kim ḡılmaya rāy-ı münir
Bunda ʿaziz ola orada faḡir⁶⁷¹

Mālik iseñ daḡı bütün ʿāleme
Kār-ı zarūrیدür ecel ādeme⁶⁷²

1055 Hey meded Allāh meded hey meded
ḡullaruña ʿavnuñı eyle sened
Eylemese ḡātıra dünyā ḡuḡūr
Aldamasa ḡalḡı metaʿ -ı ḡurūr (AE 46b)

Cürmi çoḡalduḡça kişi azmasa
Nefsi hevāsına uyup gezmese

Tevbe vü tevfiḡi refiḡ eylese
ʿĀlem-i taḡḡiḡe ḡariḡ eylese

Ḥikāyet-i tuḡfe⁶⁷³

Mürtekib-i maʿşiyet-i eşḡıyā
Müktesib-i zillet-i dārü'l-beḡā

1060 Mūcib-i fitne sebep-i iḡtilāl
Bāʿiḡ-i aḡvāl-i cidāl u ḡıtāl

⁶⁶⁹ her zamān: bī-gümān AE

⁶⁷⁰ senüñ oldı ʿalākañ: ʿalākañ senüñ oldı AE; itdi: itdün R

⁶⁷¹ 1053. Beyit: - AE

⁶⁷² iseñ: olan AE

⁶⁷³ Başlık: AE 46b, M 30a, R 30a; Ḥikāyet M, R

Ālet-i hengāme-i cürm ü günāh
Nev‘-i benī Ādem’e hışm-ı ilāh

Ya‘ ni ki Mervān emīrū’l-‘ avān
Ka‘ be’ye ‘ unvān ile oldı revān

Bir niçe A‘ rābı idinmiş çeri
Zāğ u zağanveř kara mağbūnları

Ağdı қаtār-ı cemel enhārvār
Eyledi řahrā yüzini kūhsār

1065 Rūh-ı revān ile bu oldı ümīd
Şüretinūñ ola sevādı sefid

Ka‘ be vü zemzemden ide fā’ide
İtdügi ‘ işyānı yuya arıda (AE 47a, M 30b)

Üşdi temāřāsına anuñ ‘ avām
Niteki deccāle ‘ usātü’l-enām

Şevket ile olsa řavāfa revān
Anı gören şavulur idi hemān⁶⁷⁴ (R 30b)

‘ Ār ile güyā şecer-i mīvedār
Öñine baқardı siğār u kibār⁶⁷⁵

1070 Yüzlerine didi o řāh-ı hāřın
Mekke’nūñ ādemlerine āferīn

Hürmet ider baña iraqdan geçer
Toğrı benüm yüzüme itmez naşar

Ṭurı gelüp niteki āb-ı revān
Didi aña bir yüzi şulu civān⁶⁷⁶

Yolda hicāb ile idüp iltiyām
Hürmet ider şanma saña hāřř u ‘ āmm⁶⁷⁷

⁶⁷⁴ olsa: oldı AE

⁶⁷⁵ ‘ ār ile: ‘ ādile R

⁶⁷⁶ didi aña: aña didi AE

⁶⁷⁷ saña hāřř u ‘ āmm: hāřř u ‘ āmm AE, havāřř u ‘ avām R

Sen bu fesād ile necis gibisin
Her kişi senden şaşınur dāmenin⁶⁷⁸

1075 Görse ırağdan geçer eyler hāzer
Kimse necis yüzine itmez nazār
Hār-ı reh-i tāk at olur eřkıyā
Uğramaz üstine anuñ evliyā
Bād-ı řitādan nitekim būsān
Bu söz ile büzüli dūđdi hemān (AE 47b)

Merd-i velī havf ider Allāh'dan
Korđuı yok zālīm olan řāhdan⁶⁷⁹

‘ Ālemi gören gözeden pādřāh
Şālīh olan şulına olur penāh

1080 Haşre degin dilde olur dāstān
Kıřřa-i Mervān ile Nūřirevān
Anı söğer bunu öğer işiden
Gör nice olur yaramaz iş iden⁶⁸⁰

Ben didüğüm esle yūri sen sen ol
Dūřmen-i Mevlā'ya hemān dūřmen ol

Hikāyet-i ra‘nā⁶⁸¹

Seyre çıkar bir mütekebbir vezīr
Merhāmeti az u ‘ itābı keřīr

Zulmi ziyāde elemi bī-řümār
Cevri nihāyetde ğamı şad-hezār (M 31a)

1085 Şirtına bir şırma serāser giyer
Āhīretī cāmelerini şoyar

⁶⁷⁸ senden: sened AE

⁶⁷⁹ korđu: korđu R

⁶⁸⁰ olur: olurmuş R

⁶⁸¹ Başlık: AE 47b, M 30b, R 30b; Hikāyet M, R

Çulları vāfir nökeri bî-kıyās
Zātı zebānı gibi menfūr-ı nās⁶⁸² (R 31a)

Yel gibi eşhāşı yasavulları
Berg-i hazān gibi sürerler⁶⁸³ geri (AE 48a)

Bir kişi yolından anuñ ol maħal
Turdı şavulmadı mişāl-i ecel

Şevketine çün felek-i bî-şebāt
Zerre kadar eylemedi iltifāt

1090 Geldi ‘itāb itdi aña bir civān

Didi eyā ebleh-i devr-i zamān

Var ise sen bu geleni bilmedüñ

Hürmetini ‘izzetini kılmaduñ

Çarşıla eyyām-ı sa‘ādet gibi

Yanına var sāye-i devlet gibi

Virdi cevābın didi ey bî-uşul

Aşlı ile bildüğüm ādemdür ol

Evveli bir kaçre-i āb-ı kerih

Āhiri bir pāre türāb-ı kerih

1095 Başına dīvāne gibi halk üşer

Çayd-ı cihān ile belāya düşer⁶⁸⁴

Zāhiridür ālet-i cürm ü günāh

Bātımdur mezbele vü cīfegāh⁶⁸⁵

Āhirete gitmeli olsa eger

Kendüyi hayl u haşemi çor gider⁶⁸⁶

Mübtezel ü zār u hazīn u melul

Çabri içinde yalnız çalur ol⁶⁸⁷ (AE 48b)

⁶⁸² vāfir: çok AE; bî-kıyās: var bî-kıyās AE

⁶⁸³ sürerler: sürerdi AE, R

⁶⁸⁴ cihān ile belāya: belā ile cihāna R

⁶⁸⁵ vü: - R

⁶⁸⁶ kendüyi: kendüni AE

⁶⁸⁷ mübtezel u zār u: mübtezel olur o R

Beşe ħalāşından açar bāl u per
Başına yüzine gözine konar⁶⁸⁸

1100 Başını kırtarmağa dermānı yok
Zevk u şafāsından anuñ derdi çok

Cāme-i zerrīn ile ol ħodpesend
Diñle nenüñ gibidür ey derdmend

Şanki bir alçaq yazıdur kālıbı
Altın ile yazmış anı şāhibi

Eyleme altınlı libāsı kabūl
Ma' nāda ' uryān ider insānı ol⁶⁸⁹ (M 31b)

Ĥalkuñ ulü'l-emri ululanmasa
Kendüyi illerden ulu şanmasa⁶⁹⁰

1105 Ĥalka ululanma ki olur ' azāb
Taşa tutarlar uluyınca kilāb⁶⁹¹ (R 31b)

Şāh ki dervīş-nihād olmadı
Göñli murādın ebedī bulmadı

İster iseñ niteki baħr-ı muħiṭ
Keffüñ içinde ola arz-ı basīṭ

Gevher-i iħlāş ile deryā-şifat
Şāf-dil ol meskeneti mesken it

Faşl-ı şānī terbiyetü'l- ġāfilīn ve mev' izetü'l cāhilīn⁶⁹²

Gel berü ey Ĥaḡ sözine uymayan
Tā' atinüñ lezzetini tuymayan⁶⁹³ (AE 49a)

1110 Ġāyet ile ħastesin ey nekbetī
Acı gelür saña şeker şerbeti

⁶⁸⁸ beşe: pīşe AE

⁶⁸⁹ 1103. Beyit: - AE

⁶⁹⁰ illerden ulu: maḡbūl-ı Ĥudā AE

⁶⁹¹ uluyınca: uluyıcaḡ R

⁶⁹² Başlık: AE 48b, M 31b, R 31b

⁶⁹³ tuymayan: duymayan AE

Derd-i hevā cānuña itmiş hūlūl

Bu ulu ni‘ metleri itmez abūl

aldı hevā ile ‘ ibādetlerūñ

Veh ki hevālandı cerāhatlaruñ

‘ Āṣiye sōylense naṣīhat sōzi

Dūzd ü arāmī gibi gūlmez yūzi

Cūrm ile bozulsa mizāc-ı ‘ uṣāt

Semm-i helāhil olur āb-ı ayāt

1115 a’ı seven tābi‘ -i ur’ān olur

‘ İzzet-i Kurān’a firāvān olur

Bir ulına ūkmīni gōnderse ṣāh

ūkmīne eyler edeb ile nigāh

ūkm-i ṣerīfine maabbet opar

Yūzine gōzine sūrer hem ōper⁶⁹⁴

ūkmīne ey vay ider ise ilāf

Kellesinūñ kāfin iderler ṣikāf

Ṣāhlaruñ ṣāhı udā-yı kerīm

ūkm-i hūmāyūnı kelām-ı adīm

1120 ūkmīni utma mīdur ol kim mūdām

ātırını emr-i arām ide rām⁶⁹⁵ (AE 49b)

Ya‘ ni ki maqlūb-ı ṣeyāṭīn ola

Taṅrı sōzin tutmaya bī-dīn ola (M 32a)

Bang-ı ezānı iṣide tınmaya

Dūṣmeyicek baṣı yire inmeye⁶⁹⁶

Girmeye gūṣına ṣadā-yı ṣalāh

Egmeye baṣını ṣabā-yı ṣalāh⁶⁹⁷ (R 32a)

⁶⁹⁴ yūzine: yūzine vū R; hem: hep AE, - R

⁶⁹⁵ utma mīdur: utmadurur R

⁶⁹⁶ ezānı: namāzın R

⁶⁹⁷ ṣadā-yı ṣalāh: ṣalā-yı ṣalāh AE, ṣalā-yı ṣabāh R

Hep zehbinde dün ü gün fikreti
Mezhebini bilmege yok himmeti

1125 Dīnini islāmını itseñ su ’āl
Yire baqar düzd ü ħarāmī-miṣāl⁶⁹⁸

Bilmeye islāmını ismen bile
Qābil olup uymaya bir qābile⁶⁹⁹

Ola belā gibi erāzil-niṣīn
Olmaya bir ehl-i yaqīne yaqīn

Rāğīb-ı dünyānuñ ola rāğībı
Nefsi hevāsına yile yil gibi⁷⁰⁰

Şoĥbet ide tālib-i dünyā ile
Dost ola düşmen-i Mevlā ile

1130 Nice müselmān diyem ol ādeme
Beñzeye zātı ħar-ı lā-yefheme⁷⁰¹ (AE 50a)

Āb-ı vuzū yüzine toqınmaya
Çıqmaya yüzi qarası yunmaya⁷⁰²

Qarlı keşiş tağı gibi kış u yaz
Aq şarına kılmaya ammā namāz⁷⁰³

Rište-i tesbīhe eli varmaya
Kāhil ola zikre dili varmaya

Cāhil ola küfrini fikr itmeye
Zikr ideni sevmeye zikr itmeye

1135 Añlamaya lā ile illā nedür
Gözlemeye maqşad-ı aqşā nedür

⁶⁹⁸ baqar: baqa M; ü: - R

⁶⁹⁹ islāmını ismen: islāmınıñ ismin AE, M

⁷⁰⁰ hevāsına: hevāsında M, R

⁷⁰¹ beñzeye: beñzedi R

⁷⁰² vuzū: vuzū’ı R; yüzine: yüze R

⁷⁰³ ammā: hergiz R

Kesmeye zünnārımı mıkrāzıla
Kendisi kendiye ola bir belā

Yok haberi lāyı şorarsañ eger
Rāyiḥa-i lādan ola bī-ḥaber

Şanı bülend olmaya şeytān gibi
Kara gönüllü ola zindān gibi⁷⁰⁴

Şubḥ u mesā ehl-i mesāvī ola
Bāṭını meymūna müsāvī ola

1140 Zālīm ola āmir-i cābir ola
Bir mütecebbir mütekebbir ola⁷⁰⁵ (M 32b)

Ḳatl-i enām ile ide iftiḥār
Tañrı bināsın yıḳa leyl ü nehār

Ḳanlı ide kendüyi ḥāḳān gibi
Şoñı yaman ola Nerīmān gibi (AE 50b, R 32b)

Acı gele diñlemeye Ḥaḳ sözün
Ḳāf gibi döndüre Ḥaḳ’dan yüzün

Egri baḳa illere nāyī gibi
Egri ola rāy-ı mürā’ī gibi

1145 Ḥadd-i nihāyetde ola ḥiddeti
Ḥışm ile ālūde ola ḥaşmeti
Şanki hilāl-i felek-i iḥtişām
Kūşe-i ebrū ile vire selām
Ḳoltuḡını ḳaldura ‘ unvān ile
Ḳulp ḫaḳa kendüye noḳşān ile⁷⁰⁶
Yüksek uḳa beñzeye hem laḳlaḳa
Burnı anuñ ḳāf ḫaḡına baḳa⁷⁰⁷

⁷⁰⁴ şanı: şān R; zindān: şeytān R

⁷⁰⁵ āmir-i: ‘ār-ı R; mütecebbir: müteḥayyir AE, R

⁷⁰⁶ noḳşān: ‘işyān AE

⁷⁰⁷ ḫaḡına: daḡına AE

Kîni ola halka görünmez belâ
İllere teklîfi şavulmaz kazâ⁷⁰⁸

1150 Yatsa marîz olsa eger ol ğarîb
Gelse aña bir şarı başlı şabîb⁷⁰⁹

Her neyi men^ç eylese anı yimez
Esler anuñ sözlerini lâ dimez

Tañrı sözün eylemez ammâ kabûl
Girmez anuñ gûşına şavl-i Resûl

Merd-i ğarâbâtî vü ehl-i ^ç inâd
Gülşeni qor külhanı eyler murâd (AE 51a)

Qor ^ç aseli yir başalı bî-mezâq
Uymaz eyü söze ^ç ale'l-ittifâq

1155 Yaramaza mev^ç iže itmez ğulûl
Eylük ile eylügen itmez kabûl

Şâlîme şulmi sebeb-i ibtizâl
Şân-ı perîşânı nişân-ı zevâl

^ç Āşileruñ ma^ç şiyet-i fâsidi
Oldı cehennemlügenüñ şâhidi⁷¹⁰

Okı bu baqr-ı ğazeli fikre var
Ara bu deryânuñ içinde zülâl⁷¹¹

Temşîl-i dünyâ⁷¹² (M 33a)

Ħazret-i ^ç İsâ'ya ^ç aleyhi's-selâm
Tañrıdan irişdi ^ç azîm iĦtirâm

1160 ToĒduĒı Ēunlerde o bedr-i tamâm
Viridi nübüvvet aña Rabbü'l-enâm (R 33a)

⁷⁰⁸ kazâ: belâ R

⁷⁰⁹ ol: o AE

⁷¹⁰ şâhidi: fâsidi AE

⁷¹¹ var: şal M, R; zülâl: lâl M

⁷¹² Başlık: AE 51a, M 32b, R 32b; Temşîl M, R

Eyledi irşād-ı tarīk-ı şavāb
Küntü nebiyyen diyü virdi cevāb⁷¹³

Ṭıfl-ı şağīr iken o şāh-ı kebīr
Zāviye-i ma' rifete oldı pīr

Ey baqar-ı bī-başar u bī-hüner
Ma' nāsı yok şūretiñe kim baqar⁷¹⁴ (AE 51b)

Aç göziñi Ḥazret-i ' İsa'yı gör
Ḥāl-i şabāvetdeki ma' nāyı gör

1165 Gün gibi şevk ile tülū' itmedüñ
Nūr-ı kemāl ile gelüp gitmedüñ

Ma' rifeti bārī burada qazan
Ḥā'ili çāk eyle gider aradan⁷¹⁵

Ey görinen zāhiri yüzi vecīh
Qocası nā-qābil u genci sefīh⁷¹⁶

Ṭā'ati yok ğayreti yok ' arı yok
Döndüñ ol eşcāra ki eşmārı yok

Şūret-i ādemde hezārān ḥimār
Sencileyin elli yaşar yüz yaşar

1170 Tāze iken ' ömri hebā eyledüñ
Cehlüñi kendüñe belā eyledüñ

Pīrlik ile bedenüñ oldı nūn
Ser-keş iken kıldı seni ser-nigūn

Sende ki yok ' ilm ü hünerden nişān
Döndi tehī kāseye cismüñ hemān⁷¹⁷

Başuñ ağardı nitekim qarlı tağ
Göñlüñ evi qapqara mānend-i zāğ

⁷¹³ şavāb: şevāb AE, R; Tercümesi: Peygamberdim.

⁷¹⁴ baqar-ı: baqar u R

⁷¹⁵ eyle: ider AE; gider: götür R

⁷¹⁶ qābil: bālig R; genci: piri: M, R

⁷¹⁷ 1172. Beyit: - R

Şanki pelīdūñ kurusıdur özüñ
İki budağ yirine beñzer gözūñ (AE 52a)

1175 Göz degil o ‘ayn-ı ‘ademdür eger
Kılmaz ise rüy-ı kemāle nazar

Ķāmetiñūñ şāhını egmiş hevā
Fā’idesizdür bu rükū‘ uñ saña⁷¹⁸

Ķaddūñi hayfā ki mişāl-i hilāl
İdemedūñ kıble-i maşşūda dāl⁷¹⁹ (M 33b)

Dest-i hevā cismūñi itmiş dü-tā
İndiriyürür seni yirden yaña

Şoyuben öldürmek için ey denī
Mevt kesicisi çökermiş seni

1180 Yumruğınūñ altına almış ecel
Āyineye bağ yürü insāfa gel (R 33b)

Tiğ-ı ecel andaki ‘uryān olur
Pir u civān kendüye yeksān olur

Māh-ı neve kıl nazar ey nev-civān
Tiz tölünür dīdeden olur nihān

Gül gibi alvara ola ‘ömrüñ az
Ķağğ’a niyāz eyle yürü kıl namāz⁷²⁰

‘İzzet-i irşāda degil himmetūñ
Belki mürīd olmağa yoğ niyyetūñ⁷²¹

1185 Mürşid-i kāmillere var ‘ibret al
Ķüt gibi kulzüm-i tağğıka tal (AE 52b)

Müsrif-i ‘ömr olma şağın kış u yaz
Kesb-i kemāl eyle yürü oğ u yaz

⁷¹⁸ fā’idesizdür bu rükū‘ uñ saña: indiri yürür seni Ķağğ’dan yaña AE

⁷¹⁹ hilāl: hevā R; dāl: āl R

⁷²⁰ namāz: niyāz M, R

⁷²¹ himmetūñ: niyyetūñ AE; niyyetūñ: himmetūñ AE

‘İlm ü hüner rāḥat-ı ervāḥdur
Feth-i kelām itmege miftāḥdur

Yazılı taṣvīr gibi fi’l-meṣel
Baḥş-i ma‘ānīde baḫup ḫalma gel⁷²²

Cehl olur ādeme derd-i nihān
Lāl ider insānı bu ‘aḫdū’l-lisān

1190 Zūlmet-i cehl oldı belā-yı ṣedīd
Urmasun aḫzuñ ḫapusına kilīd⁷²³

Nār-ı cehāletle münāfiḫ-miṣāl
Göñli ḫara ola ṣaḫā’iḫ-miṣāl

Lāle-i ḫamrā gibi düşmez saña
Rengüñ ola olmaya bŷy-ı ṣafā

ḫudretüñ olduḫça çalıṣ ādem ol
Mādde-i ‘ilm ile müstaḫkem ol

Merdüñ olur ma‘rifeti devleti
İki cihānda sebeb-i ‘izzeti

1195 Şuḫlma baṣ egmese gökde hilāl
ḫılmaz idi zerrece kesb-i kemāl

‘Āḫıl olan kāmile bu söz yiter
Baḫr-ı vŷcūdında cevāhir biter⁷²⁴ (AE 53a, M 34a)

Temṣīl-i diger⁷²⁵

Kīse gibidŷr bu vŷcūd-ı ricāl
‘İlm ü hüner ‘aynı ile genc ü māl

Şŷret-i bī-ma‘nāya olmaz nazār
Aḫça ile kīse olur mu‘teber (R 34a)

⁷²² baḫup: bilŷp AE

⁷²³ aḫzuñ: aḫzı AE

⁷²⁴ ‘āḫıl: kāmīl R; kāmīle: ‘āḫıla R

⁷²⁵ Baṣlıḫ: AE 53a, M 34a, R 33b; Temṣīl M, R

Anda ki yok naqd-i şalâh u ʿamel
Oldı tehî kîse gibi mübtezel

1200 Zarf-ı maʿânî ise cismüñ eger
Kendüyi taʿzîme sezâvâr ider⁷²⁶

Nür-ı şalâh oldı teng-i devleti
Şemʿ ile defʿ olur evüñ zulmeti

Şubh u mesâ şeş cihet ü nüh şadef
Gevher-i hürşîd ile bulur şeref⁷²⁷

Aç gözüñi ʿayn-ı ʿayânuñ uyar
Gevher-i aʿmâle olur iʿtibâr

Şevksüz âdem kârânu hânedür
Zâhiri vü bâtını vîrânedür

1205 Câm-ı tehî gibi ten-i fâğiyân
Kâlib-ı bî-rûh gibidür hemân
Hikmete gavvâş olıcağ merd-i hâm
Añlasa kendüye çıkarın tamâm⁷²⁸ (AE 53b)

Olmasa ʿişyân ile yüzi kâra
Eylemese kendözini maşğara⁷²⁹

**Muğlim u âşim-i bed-kâr u dil-figâr berg-i hazânvâr hevâlarına
tâbiʿ olup her bâr yirlerin nâr eyleyüp ʿitâba sezâvâr u ʿazâba giriftâr
olduklarını beyân u ʿayân eyler⁷³⁰**

Ey har-ı lâ-yefhem ü şahid-perest
ʿIşğ-ı humârî ile hayrân u mest

Egrilüg ile yürime mârveş
Halka tolaşmağı ço zünnârveş

⁷²⁶ taʿzîme: taʿzîm AE

⁷²⁷ ü: - R

⁷²⁸ tamâm: müdâm AE, R

⁷²⁹ ʿişyân: ʿuqbâ R

⁷³⁰ Başlık: AE 53b, M 34a, R 34a; bâr: zamân AE; yirlerin: yirlerini AE, R; ʿazâba giriftâr: ʿazâba tamâm mertebede giriftâr R; olduklarını beyân u ʿayân eyler: olduklarıdır AE, olduklarıdır ki beyân olunur R

- 1210 Kâğıdı ardından oğursın velî
Engerek inine şoğarsın eli
Hayye gibi şoğma ten-i dilberi
Girme vebāline anuñ gel beri⁷³¹ (M 34b)
Egme sehî kāmeti şarşar gibi
Çonma aña zāğ u kebüter gibi⁷³²
Varmağ ile emrede ey merd-i şüm
Rūzuñı şām eyleme mānend-i büm⁷³³
İşleme ol işi mişāl-i Yezîd
Halka-i la' netdür o hāl-i pelîd (R 34b)
- 1215 Rā gibi olma o haruñ rākibi
Çalina ardin döne şeştā gibi (AE 54a)
Eyleme ey bî-hüner ü bed-güher
Kāmeti bālālara alçağ nazār
Yel gibi ey şamrama vü gümreme
Çermeme iller etegin çermeme⁷³⁴
Üstüñe düşmez senüñ ey māh-rū
Üstüñe küp küp düşe her hūk-hū
Zāğ gibi yüzi çara hīlekār
Gül budağı üzre çona zammevār
- 1220 Olma sitemkāraruñ tālîbi
Girme her evbāş evine gün gibi
Çurı yire köpri yapan eblehān
Rāh-ı velāyetde olur nā-tüvān
Zānî-i cānî dağı bed-kārdur
Anda ne ay bunda ne gün vardur

⁷³¹ ten-i: şağın M; girme vebāline anuñ gel beri: çonma aña zāğ-ı kebüter gibi AE

⁷³² çonma aña zāğ u kebüter: girme vebāline anuñ gül AE

⁷³³ mānend-i büm: ey merd-i şüm AE

⁷³⁴ gümreme: çermeme M, R; iller: ' işyān AE

Eyleme her fāhişeye iltiyām
İt yalağından yimez ādem ta' ām

Sevme anuñ gibi zen-i reh-zeni
Nākışatü'l-^ç aql u denī güdeni⁷³⁵

- 1225 Muttaşif olma şıfat-ı ğül ile
Söyleşelüm gel beri ma' kıl ile
Bir gözi āhūyı şikār eyleseñ
Der-bağal u buse kenār eyleseñ (AE 54b)

Bağsa bir oğlancık eger nā-gehān
Andan utanursın idersin nihān
Her tarafuñdan görür iken Hudā
Andan utanmaz mısın ey bī-ḥayā

Zāniye gel olma zināda şerik
Kār-ı bedi şanma şağın kār-ı nīk⁷³⁶

- 1230 Hiç bunuñ gibiler olmaz velī
Niteki nā-maḥreme ire eli (M 35a)

Şikleti def^ç eyle gider ğafleti
Kıssa-i Şiddik'dan al ^ç ibreti

Hikāyet-i ğarrā⁷³⁷

Piş-rev-i ümmet-i faḥr-ı cihān
Şeyḥ-i tarikat sened-i ^ç aşıkān⁷³⁸ (R 35a)

Ādemüñ imānı gibi yār-ı ğār
Muhteşem ü muhterem ü ihtiyār

Evvel-i her tā'ife-i evliyā
Ya' ni ki Şiddik-ı Resül-i Hudā

⁷³⁵ u: - M, R

⁷³⁶ zāniye gel: zāniye AE, zāniyeye M

⁷³⁷ Başlık: AE 54b, M 35a, R 34b; Hikāyet M, R

⁷³⁸ 1232. Beyit: - AE

- 1235 Gördi celāl ile gelür nā-gehān
 Rūz-ı kıyāmet gibi bir nev-civān
 Her ciheti bī-bedel ü bī-naẓīr
 ‘İşķı gōñüllerde sirācū’l-münīr (AE 55a)
 Alnı ķamer ‘ārızı ŧems-i felek
 ŧüret-i insānda perī ya melek
 Sākī-i derd ü elemi ‘ālemüñ
 Bāde gibi ‘aķlın alur ādemüñ⁷³⁹
 Baķduđı laķza bu civāna hemīn
 Yumdı gözın ķaçdı o yār-ıgüzīn⁷⁴⁰
- 1240 İtdi cemālinde ‘araķlar zuhūr
 ŧanki ŧalazlandı o deryā-yı nūr
 Didiler ey yār-ı ŧıgār u kibār
 Yüzi mübārek sözi gevher-niŧār
 Raķmet-i Haķ ‘ālim-i taķrīrsin
 Hem ‘amelüñ ŧālīķ u hem pīrsin⁷⁴¹
 Saña neden geldi eyā kām-yāb
 Tāze civāndan bu ķadar ictināb
 Didi ki bu āteŧe doymaz beŧer
 Yaŧı ķuruyı bir uğurdan yaķar⁷⁴²
- 1245 Pīrlik olmaz bu belāya ħicāb
 Cāna virür tāb-ı teb-i ıztırāb⁷⁴³
 Nār-ı ‘azābından anuñ merd-i ħāŧŧ
 Cānını perhīz ile eyler ħalāŧ
 Ey ħasenāt issi ħudā-yı kerīm
 ‘İŧmetüñi eyle gōñülde muķīm (AE 55b)

⁷³⁹ ü: - R

⁷⁴⁰ yār-ı: ŧāh-ı M

⁷⁴¹ ‘ālim-i: ‘ālim ü R

⁷⁴² doymaz: düŧdi AE

⁷⁴³ teb-i: teni AE

Vir bize anlar gibi bir iktidār
Eyleyelüm nār-ı belādan firār (M 35b)

Öldürelüm nefsumüz emmāresin
Arayalum derdümüzüñ çāresin

Temşil-i laṭif⁷⁴⁴

1250 Diñle bu ilhām-ı Hudā'dan haber
Ādemi ma' ḳūl ile ilzām ider (R 35b)

Cümle ziyānkāra irişür ziyān
Cennete girmez ebedī müziyān

Fil u ḥanāzīr u kilāb u ḥimār
'Aḳreb u mār u esed u sūsmār

Bunlaruñ emşāli ḳabīḥü'l-vücūd
Mertebe-i rif' ate ḳılmaz şu' ūd⁷⁴⁵

Şüreti vü sīreti mekrūh olan
Gülşen-i firdevsde itmez mekān

1255 Başmaya derende der-i cennete
Lāyıḳ-ı rahmet irişür cennete⁷⁴⁶

Ḥālını bed-ḥüydan eyle ḳıyās
Ḳoma vücūd āyinesin şöyle pās

Ḥaşılı bed-ḥüy olan itler gibi
Ḥūr-ı cinānuñ olmaz şāḥibi (AE 56a)

İşleme merdūd-ı Hudā'nuñ işin
Ḳazı kitāb-ı 'amelüñ yañlışın

Fil gibi fi'l-meşel olma kerīh
Ḥalkā büyüklenmegi ḳo ey sefiḥ

⁷⁴⁴ Başlık: AE 55b, M 35b, R 35a; Temşil M, R

⁷⁴⁵ mertebe-i: mertebe u R

⁷⁴⁶ cennete: rahmete AE, M

- 1260 Nāra düşer t̄ā'ife-i h̄ük-h̄ü
 Cenneti semtinden açılmaz kapu
 Kelb gibi eyleme h̄ır h̄ır cidāl
 Ehl-i cehennem şıfatıdur bu h̄āl
 Ş̄ır gibi yırtıcı iseñ eger
 Boynuña aġlāl-ı selāsıl geçer
 H̄ar ki müzahreflügi itdi kabül
 İt gibi menfūr-ı ricāl oldu ol⁷⁴⁷
 Bāzveş ol kim uçurur murġ-ı cān
 H̄uld-ı berīni idemez āşiyān⁷⁴⁸
- 1265 Olma baġar vaşfi ile muttaşif
 Kılma sa' ādet kamerin münhasif⁷⁴⁹
 Cennete müzīlik olurmuş hicāb
 'Ayn-ı h̄aḫādur saña terk-i şavāb (M 36a)
 Cenneti sen şanma ki öñden şoña
 Bir niçe müzīlere iḫzār ola⁷⁵⁰
 Dime ki ġılmān ile h̄ūr-ı 'acīb
 Ser-ḫoş u bengiye ola mı naşib⁷⁵¹ (AE 56b)
 Var ise aḫlāq-ı zemīmeñ eger
 Ehl-i 'azāb olmaġa şāhid yiter (R 36a)
- 1270 Ol kişiden kim ola rāzī H̄udā
 Cennete Rıdvān gibi oldu sezā
 Anda kim ola melekiyyet müdām
 Cāy-ı mu' allāda bulur iḫtirām
 Bendeye kim h̄ulq-ı ḫasen kār olur
 'İzzet-i sultāna sezāvār olur

⁷⁴⁷ müzahreflügi: h̄ır h̄ır-ı felegi AE

⁷⁴⁸ uçurur: uçur AE

⁷⁴⁹ ile: gibi R

⁷⁵⁰ ki: kim AE

⁷⁵¹ mī: - AE

Raḥmet aña cürmin aña ağlaya
Añlaya ma^c ḳül sözi diñleye⁷⁵²

Tevbe ile müşkili āsān ola
Lāyıḳ-ı iḥsān-ı firāvān ola

Hikāyet-i ra^c nā⁷⁵³

- 1275 İki cihān serverinüñ çākeri
Pīr-i Herī çāker-i müstañşırı⁷⁵⁴
Vālidini görmege varur meger
Ḥayra girer ḳasd-ı ziyāret ider
Aldı ele ḥāṭırı şehbāzını
Açdı aña sūfilügi rāzını
Baḥr gibi gevherin itdi nişār
Eyledi göñlündekini āşikār
Vālidi ḳıldı aña ikrām-ı tām
Mā-ḥazarı çekdi öñine ṭa^c ām⁷⁵⁵ (AE 57a)

- 1280 Ni^c metinüñ cānibine dönmedi
Ṭatmadı hergiz aña el şunmadı⁷⁵⁶
Anda mişāl-i şecer-i mīvedār
Başını egdi öñine itdi ^cār
Ḥayrete vardı veledi vālidı
Aşlını bilmek diledi vālidı
Didi ṭa^c āmuñ yimezin aşlı var
Ġam yime incinme baña itme ^cār⁷⁵⁷

⁷⁵² ağlaya: iñleye AE, añlaya M

⁷⁵³ Başlık: AE 56b, M 36a, R 36a; Hikāyet M, R

⁷⁵⁴ çāker-i: nāşır-ı AE, M

⁷⁵⁵ 1279. Beyit: - AE

⁷⁵⁶ ṭatmadı: ṭınmadı AE, R; hergiz aña: aña hergiz AE

⁷⁵⁷ yimezin: yimezem R; baña: şaḳın AE

Vaqt-i haşāda ider iken mürür
 Hâtırım oldı bu işden bî-ḥuzūr⁷⁵⁸ (M 36b)

1285 Nāle vü āh ile yetīm-i fülān
 Ḥarmenini şavurur idi ‘ayān
 Ba‘zı şaman çöpini bād-ı şabā
 İrgürür idi ḥaremünden yana
 Ḥarmenüñe karuşur idi ḥarām
 Ğāyet ile şüphelidür bu ta‘ām (R 36b)

Māl-ı ḥarām ehl-i dili kūr ider
 Tā‘atinüñ ‘aynını bî-nūr ider⁷⁵⁹
 Bāde ḥabābı gibi ey merd-i ḥām
 Gözlerüñi açma ḥarāma müdām⁷⁶⁰

1290 Māl-ı ḥarām oldı muḥālif ğidā
 Artar anuñla maraž-ı eşkıyā
 Gel ne kadar zaḥmet ise ey mürīd
 Kıl sebab-i zaḥmetüñi nā-bedīd⁷⁶¹
 Ḥalkı bunuñ gibi ḥuḳūku’l-‘ibād
 Nūr-ı velāyetden ider nā-murād⁷⁶² (AE 57b)

La‘net o şahsa ki günāha gire
 Zeyd’üñ ala mālını ‘Amr’a vire
 İlleri māl issi ider ‘āşiyān
 Kendi vebāl üzre olur her zamān⁷⁶³

1295 Görmez ise māl-ı ḥarāmı gözi
 Cām-ı şarābı gibi gülmez yüzi
 Güc olur insāna şalāḥiyyeti
 Ma‘şiyet ammā ki kolaydur çatı

⁷⁵⁸ haşāda: haşād idi AE, M

⁷⁵⁹ ḥarām: ta‘ām R; 1288. Beyit: - AE

⁷⁶⁰ 1289. Beyit: - AE

⁷⁶¹ mürīd: faḳīr R; nā-bedīd: hem-keşir R

⁷⁶² ḥuḳūku’l-‘ibād: ḥuḳūḳ-ı ‘ibād AE

⁷⁶³ ‘āşiyān: eşkıyā AE; üzre: issi R; her zamān: dā’imā AE

Uğra bu derbend-i şalāhiyyete

Geç yüri şahrā-yı refāhiyyete

Hikāyet-i zibā⁷⁶⁴

Var idi bir ehl-i riyā şeyh-i şüm

‘ Āşık-ı şeydāsı mürīdān-ı Rūm⁷⁶⁵

Şanki söyünmüş haṭab-ı mişezār

Çara şarardı başına hīle-kār⁷⁶⁶

1300 Keşret-i cem‘ iyyet-i ḥayrū’l-enām

Aña aḫardı şu gibi ḥāşş u ‘ āmm⁷⁶⁷

Muntazır-ı himmeti şehir ü diyār

Nāzır-ı iḥsānı şigār u kibār

Tāc ile teşhīr-i kulüb eylemiş

Hırḫayı settār-ı ‘ uyüb eylemiş (AE 58a, M 37a)

Gönli çara bir çaracı ḥoḫkabāz

Çara başına olamaz çāresāz

İller üşerdi elini öpmege

Eli mi degerdi elini öpmege

1305 Aldamış eblehleri aḫmaḫları

Bī-hüner ü gül u ḥebennaḫları⁷⁶⁸ (R 37a)

Vardı mürīd olmağa ‘ aynū’l-ḫuzāt

Çıldı o şeyḫe ‘ adem-i iltifāt⁷⁶⁹

Şeyḫi meger gördi o merd-i ilāh

Çıbleye çarşı tükürür gāh gāh⁷⁷⁰

⁷⁶⁴ Başlık: AE 57b, M 36b, R 36b; Hikāyet M, R

⁷⁶⁵ mürīdān-ı: muḥibbān-ı R

⁷⁶⁶ hīle-kār: nā-bekār M, R

⁷⁶⁷ ḥayrū’l: baḫrū’l AE, R

⁷⁶⁸ hüner: ḫired AE, R; gül: gün R

⁷⁶⁹ şeyḫe: şaḫsa AE

⁷⁷⁰ şeyḫi meger gördi: gördi meger şeyḫi R

Māh gibi hāli degil ber-ķarār
Zühdi var ammā niçe noķşānı var

Hem daħı pür-güy u keşirü'l-kelām
Sevmedi isrāf-ı kelāmın tamām⁷⁷¹

1310 Didi bu hem müsrif u hem bī-edeb

Ĥalkā nice şeyḥ olabilür ‘aceb

Niteki seyyāre-i heft-āsmān

Geldügi cāniblere gitdi hemān

Bī-edebüñ kār-ı kerāheti

‘Āķıbet olur sebab-i zilleti

Her ne ķadar eyler ise iḥtirāz

Rāzını āḥir tıyurur ḥoķķabāz (AE 58b)

Ābid-i bī-ma‘ nā mişāl-i ğanem

Biri birisine uyar dem-be-dem

1315 Baḥr-ı muḥīte düşer ise biri

Cān atar ardınca düşer sâ’iri

Olma şaķın reh-zen-i ‘ayyāra yār

Aķluñı uğurlamasın zinhār

Ehl-i riyāda çoķ olur laķlaķa

Yükledür āverdī yükin aḥmaķa

Fitne-i idlālını gerçek şanur

Ādem-i mescūdī iken aldanur⁷⁷²

Her kim ola şeytanete pişvā

Aç gözüñi uyuma uyma aña

1320 Sözlerin işitme sözin esleme

Sündüs-i islāmı mülevveşleme⁷⁷³

⁷⁷¹ hem daħı: hem-demi R; u: - M

⁷⁷² fitne-i: ķışsa-i R; ādem-i mescūdī iken: ādem-i mescūd gibi AE, R

⁷⁷³ sözlerin: seslerin AE, R

Mürşid-i ma' kûla kul ol ara yol
Eyleme altun aduñı kara pul (M 37b)

Tenbîhü'l-gâfilîn⁷⁷⁴

Şeyh aña dirler ki ola zü-fünün
Görmeye mánendini gerdün-ı dñn⁷⁷⁵

‘ Ālem-i mahlûkuñ o şems-i cihân
Göñli kararını açar her zamân (AE 59a, R 37b)

‘ İlm ile mánend-i zamân-ı bahâr
Muşliḡ-i ‘ âlem ola leyl ü nehâr

1325 Dâfi‘ -i a‘ māl-i tebâhî ola
Mâni‘ -i eşğāl-i menâhî ola
Sevmeye dünyâyı seven güdeni
Düşmen-i ma‘ būduñ ola düşmeni
İstemeye cîfe-i dünyâyı ol
Kılmaya deryâ gibi anı kabûl
Niçesi ‘ ummân-ı zarâfet olur
Fâris-i meydân-ı ferâset olur
Hâme gibi yetmiş iki dil bilür
Nâme gibi ehline inşâ kıılır

1330 Hîle ile adı velîye çıkar
Aña edânî vü erâzil aḡar
Kâmil olanlardan ider iḡtirâz
Söylemez itmez aña ifşâ-yı râz
Söylese zîrâ tıyulur ‘ illeti
‘ İlleti tıyulsa gelür zilleti
Tınmaduḡı cehlını eyler nihân
Virdine meşğûl olur ol nâ-gehân⁷⁷⁶

⁷⁷⁴ Başlık: AE 58b, M 37b, R 37a: Tenbîh M, R

⁷⁷⁵ gerdün-ı: dünyâ-yı M

⁷⁷⁶ nihân: ‘ ayân AE

Şüfîlerüñ çoğı nā-dān olur
Bilmeyeni aldamağ āsān olur (AE 59b)

1335 Neyler ise eyler ider bir fesād
Bir niçe nā-dāna virür i' tikād

Başına halk üşmek için her zamān
Ālet-i hengāme olur eblehān⁷⁷⁷

Başına dīvāne gibi halk üşer
Halka temāşā olur ol bī-hüner⁷⁷⁸

Beglere paşalara varmaz geçer
Haste iken görmege vara meger

Başın oğur varsa du' ālar kıılır
Ādemüñ ihsānı zamānın bilür (M 38a)

1340 Şeyhi yatan haste dil ü cān ile
Gönderür in' ām ile ihsān ile

Eyler ise ahirete irtiḫāl
Meyyitine varur ider celb-i māl⁷⁷⁹

Ḳabrine tābūtı yanınca gider
Ya' ni ki izhār-ı ḫaḳīḳat ider (R 38a)

Beglere paşalara irer eli
Ölüsi dirisi olur me'keli

Añla bu deccāllerüñ ālini
Diñle birinden biñinüñ ḫālını⁷⁸⁰

Ḥikāyet-i tuḫfe⁷⁸¹ (AE 60a)

1345 Bursa'da bir şeyḫ-i 'adīmü'l-mişāl
Hud' a ile eyledi taḫşil-i māl

⁷⁷⁷ her zamān: nā-gehān R

⁷⁷⁸ hüner: ḫaber M

⁷⁷⁹ irtiḫāl: intiḫāl M, R

⁷⁸⁰ ālini: ḫālını M, R; birinden biñinüñ: biñinden birinüñ AE, M; ḫālını: ālini M

⁷⁸¹ Başlık: AE 59b, M 38a, R 38a; Ḥikāyet M, R

İlleri rām eyledi hoş-rā ile
Rūy-ı tevāzu‘ la müdārā ile⁷⁸²

Bir yeñice hāne binā eyledi
Āhîretin yıkdı hebā eyledi

Raḥmet aña ev yapa etfālvar
Yapduğı sâ‘ atde ide tärmār

Bir kişi mānend-i nesīm-i şabā
Hānesine girdi buluşdı aña

1350 Öpdi anuñ pāyini dāmen gibi
Açdı aña rāzını gülşen gibi

Şeyḥ o kişiye didi dülger misin
Hāl-i binādan bilür añlar mısın

Didi ne‘ am dülgerem ey muḥterem
Hîdmetüñi itmege geldüm bu dem

Şeyḥ su ‘āl eyledi tekrār aña
Didi ki helvā mı getürdüñ baña

Ṭurur idi kendüde helvā nihān
Çözdi öñine ḳodı anı hemān

1355 Didi girü aña bu şeyḥ-i velî
Belki senüñ adına dirler ‘ Alî⁷⁸³ (AE 60b)

Didi ‘ Alî’dür adum ey nāmdār
Düşmene endāmum olur Zülfeḳār

Şandı bu bî-‘ aḳl u ḳalîlü’l-hayā
Eyledi izhār-ı velāyet aña⁷⁸⁴ (M 38b)

Hayrete vardı bu ğarîbü’l-bilād
Şüfî olup itdi ‘ azîm i‘ tiḳād

⁷⁸² eyledi: eyler idi AE, R; hoş: - AE, - R

⁷⁸³ girü aña: aña girü R

⁷⁸⁴ u: - R

Ḥāne bināsına o kişi meger
Eyledi geldükde ser-ā-ser nazār

- 1360 Bildi ferāšetle ki dülgerdür ol
Ḥāne binā itmege aqderdür ol (R 38b)

Ḥāne-i şeyhe ider iken duḥūl
İçeriye girdi megeslerle ol

Bala yağa zarf olamaz dest-māl
Bildi ki ḥelvāsı var ol ehl-i ḥāl

Şavma‘ ada bir ‘ Alī adlu civān
Şeyhe mürīd olmuş idi ol zamān⁷⁸⁵

Taşrada birisi iraqdan añna
Adı ile çağırup itdi nidā

- 1365 Sendereyüp dülger olan bī-nevā
Baqdı ‘ ale ‘l-fevr o şadādan yaña⁷⁸⁶
Adı ‘ Alī olduğını bildi şeyh
Adını kendüye ‘ ayān kıldı şeyh (AE 61a)

Eyledi şeyhi bu kişi dāstān
Üşdi velīdür diyü ḥalk-ı cihān

Şeyh-i ḥıredmende bu dervīş-i gül
Āḥir ‘ ömrine degin oldı kul

Ādeme meddāḥı virür iştihār
Sīmle zer gibi olur nāmdār⁷⁸⁷

- 1370 Dāl gibi eyle tevāzu‘ müdām
Göñline gir ādemüñ ey merd-i ḥām
Cevher-i idrāküñ olan ma‘ deni
Kendisine dost ider düşmeni

⁷⁸⁵ ol zamān: nā-gehān AE

⁷⁸⁶ o şadādan: nidādan AE, M

⁷⁸⁷ meddāḥı: meddāh R

‘Aklı kemālinde olan böyledür
Yaramaza eylügini söyledür

‘Aklı az olanda çoğ olur haṭā
Dostımı düşmen ider dā’imā⁷⁸⁸

Şeyḥe ferāsetde mürīd olagör
Sen daḥı bir şeyḥ-i ferīd olagör

**Faṣl-ı ṣāliḥ maḥabbet-i dünyā bā’iṣ-i meṣakḳat-i ‘uḳbā olduğın bildi-
rür⁷⁸⁹ (M 39a)**

1375 Döndi belā baḥrine dünyā-yı dūn
Eyledi ğavvāşların ser-nigūn

Aña ṭalar niçesi gevher bulur
Niçesi battıḳça batar ğarḳ olur⁷⁹⁰ (AE 61b)

Ma’ rifetu’llāh’uñ olan ṭālibi
Gevher-i maḳşūduñ olur şāḥibi⁷⁹¹

‘Ömrini isrāf iden ehl-i fesād
Furşatı fevt eyler olur nā-murād⁷⁹² (R 39a)

Ādeme bu ‘ālem-i bī-merḥamet
Oldı meger mezra’ atü’l-āḥiret

1380 Tuḥm-ı ḍalālet eker iseñ eger
Saña belā ile ‘uḳūbet biter

Her kişi dünyā evini ḳor gider
Nārını bundan bile alur gider

Zühd olur insāna dıraḥt-ı bülend
Mīve-i raḥmetden ider behremend

Vay aña kim ḥā’il ola ḳulmeti
Göz göre ref’ eyleye bu rif’ ati

⁷⁸⁸ çoğ olur: olur çok R

⁷⁸⁹ Başlık: AE 61a, M 38b, R 38b

⁷⁹⁰ gevher: cevher R

⁷⁹¹ olan: olur AE; olur: ulu AE

⁷⁹² iden: ider R

Hāl-i şalāh ile iden irtihāl
Rif' ate irişdi Mesîhâ-mişāl

1385 Konuğımı öldüricidür felek
H^vânına el şunma mişāl-i melek

Lezzet-i dünyāya kişi ivmese
Katline kaşd eyleyeni sevmese⁷⁹³

Düşme anuñ dāmına' amî gibi
Halkı şoyar düzd-i harāmî gibi⁷⁹⁴ (AE 62a)

Virdüğini alıcı dünyâyı қо
Mültefit olma қuru gavğâyı қо

Aқçası mālî sebep-i iḥtilāl
Aқ şarınan merd-i münāfiқ mişāl

1390 Od yalıñı gibi zer-i mu' teber
Oldı Yahūdî gibi ' ayn-ı zarar
Beñzer o ḥammāma қıbāb-ı semā
Kimi girer kimi çıkar dā'imā

Çoқ turıcaқ zevқ u şafāsı gider
Ādemi bî-tāқat u bî-ḥūd ider

Ya' ni қаzā ile olur ey faқîr
' Ömr-i ṭavîl ile günāhuñ keşîr⁷⁹⁵ (M 39b)

Gözi açıқlar gözine her zamān
Şanki örümcek ağıdur āsmān

1395 Döndi o derbende bu dārü'l-gurūr
Eylemez āyende revende ḥuzūr⁷⁹⁶

Pādşeh-i ma' rifetüz uluyuz
Sözümüzi añlayanuñ қulıyuz

⁷⁹³ ivmese: uymasa AE

⁷⁹⁴ dāmına: dāmenine R

⁷⁹⁵ R'de mısralar yer değıştirmiştir.

⁷⁹⁶ o: bu R; bu: o R

Ḥikāyet-i ğarrā⁷⁹⁷ (R 39b)

Bir qarı var idi bu dünyā gibi
Arkası bükülmiş idi yā gibi (AE 62b)

Cevher-i 'ömri yavı kılmış meger
Yir yüzine toĝrı egilmiş arar

Mum yalıñı gibi ağarmış seri
Ağ saçı olmuş başınuñ çāderi⁷⁹⁸

1400 Yüzi buruşmış turur idi melül
İtmiş ecel başına yüz yirde yol⁷⁹⁹

Gitmiş idi gülmesi şankim şehāb
Aĝlaması kıalmış idi hem-çü āb⁸⁰⁰

Ol qarınuñ diñle temāşāsını
Qoydı şıĝır tersine kirbāsını⁸⁰¹

Bağdı aña bir kişi itdi su 'āl
Didi eyā ebleh u āşüfte-ħāl⁸⁰²

Bu ne kıabāħat ne fazāħat olur
Bu ne kerāhet ne sefāhet olur

1405 Yunmuş arınmış bizi itdün ħarāb
Belki şanursın bu ħaṭāyı şavāb

Qağıdı ol pīrezen-i kār-dān
Tersine döndürdi yüzini hemān

Virdi cevābını didi ey sefih
Şanma benüm kārımı kār-ı kerih

Dime ki kirbāsı kir pas olur
Qadre irer muħterem-i nās olur⁸⁰³ (AE 63a)

⁷⁹⁷ Başlık: AE 62a, M 39b, R 39a; Ḥikāyet M, R

⁷⁹⁸ yalıñı: iplügi R

⁷⁹⁹ ecel: idi AE, M

⁸⁰⁰ idi: - R

⁸⁰¹ kirbāsını: kirpāsını AE, R

⁸⁰² u: - R

⁸⁰³ kirbāsı: kirpāsı R

Ḥalk bizün ağına eyler nazār
Aqluğ ile zenler olur mu‘ teber

- 1410 Terbiyet eylerdi o kirbāsı tā
Lāyık-ı ḡurbiyyet-i insān ola⁸⁰⁴ (M 40a)

Terbiyet ile kişi ser-tāc olur
Ādem u ‘ālem aña muḡtāc olur

Cīfe-i dünyāya şalındı beşer
Ḥikmetini diñle nedür ey püser

Tā ki niyāz eyleye tā‘ at ide
Vuşlata taḡşıl-i liyāḡat ide

Açıla dünyā ile bāb-ı vişāl
Ağara kirbās-ı mülevveş-mişāl (R 40a)

- 1415 Mezbele-i ‘āleme insān olan
Kesb-i kemāl itmege geldi hemān

Ḥalkı ‘abeş yire yaratmaz Ḥudā
Ḥikmetinüñ baḡrine ol āşinā

Ḥikāyet-i ra‘nā⁸⁰⁵

Ümmet-i Dāvūd nebīnün biri
Olmış idi her hūnerün māhiri

Kāmil idi ‘ālim-i taḡrīr idi
Zāviye-i ma‘ rifete pīr idi (AE 63b)

‘İlm u kemāl oldı musaḡḡar aña
Niteki ḡurşide zemān u semā⁸⁰⁶

- 1420 ‘İlmi güneş gibi cihāna müfīd
Keşf-i ma‘ ānide vaḡīd u ferīd

⁸⁰⁴ ḡurbiyyet-i: terbiyet-i R

⁸⁰⁵ Başlık: AE 63a, M 40a, R 40a; Ḥikāyet M, R

⁸⁰⁶ oldı: ehli M

Himmeti 'ālī vü bülendi refi'
Bezî-i ma'ârifde saḥî vü şeci'⁸⁰⁷

Ḳâmeti şuḡl ile mişâl-i hilâl
Olmış idi ḥalkâ-i bâb-ı kemâl

Şavma'asında var idi bî-ḥisâb
Niçe deve yüki mücellid kitâb⁸⁰⁸

Çoḡ idi şâkirdi nitekim nücüm
Aḡzı idi maşrıḳ-ı şems-i 'ulüm

1425 Gün gibi ol pîr-i felek-menzilet

Ḥâmları eyler idi terbiyet⁸⁰⁹

Ḥâzret-i Dāvūd'a 'aleyhi's-selâm
Ol kişi için didi Rabbü'l-enâm⁸¹⁰

Bunca kitâb ile kemâl u hüner
Fâ'ide itmez aña illâ meger⁸¹¹

Mü'minüñ anda ola üç ḥaşleti
Ḳomaya elden o güzel 'âdeti (M 40b)

Birisi budur ki 'ibâdet ide
Sevmeye dünyâyı 'adâvet ide⁸¹²

1430 Sevmeye dünyâsını hem daḡı
Gözine görünmeye 'âlem daḡı⁸¹³ (AE 64a)

Biri daḡı şâlih ola hem-demi
Olmaya şeytânîlerüñ maḥremi

Kim ki yaramazluḡa idlâl ide
Baḡmaya ol mühmele ihmâl ide

⁸⁰⁷ bülendi: bülend ü AE, M; ma'ârifde: ma'ânide AE

⁸⁰⁸ 1423. Beyit: - AE, - R

⁸⁰⁹ pîr-i: tîr-i R

⁸¹⁰ kişi için didi: kişiye didi ki R

⁸¹¹ kitâb: günâh R; u: - M, - R

⁸¹² 'adâvet: 'ibâdet AE

⁸¹³ 'âlem: dünyâ R

Biri dağı mü 'mini incitmeye
Gönlünü ağırtmaya acıtmaya⁸¹⁴ (R 40b)

Mü 'min olan kimsede olur bu kār
Cümle hilāfını ider ehl-i nār

1435 Niçesi 'ālim geçinür āh vāh
Nāme-i 'amālını eyler siyāh

Cife-i dünyāya maḥabbet ider
Ṭālib-i dünyānuñ evine gider

Ṭapu kıılır zālime virür selām
Bār-ı günāh ile olur kıaddi lām

Kimi büyük çalma şarar her zamān
Yelken açan keştiye beñzer hemān

Başını olmaz ki selāma ege
Çalması kıorķar ki zemīne dege

1440 Mañşıbı sevdāları ile sefih
Cife-i dünyā ile olur kerih⁸¹⁵

Ceng-i taşaddurda ser-i ma' reke
Nefsi ğazāsında ziyāde leke (AE 64b)

Kibri derūnında olur yār-ı ğār
Yürise güyā ki uşūle uyar

Şalınur ol murğ-ı mülevven-mişāl
Kebg-i deri gibi güler ehl-i hāl

Kimi ider 'ayb-ı nihānını fāş
Mü 'min ile ḥaşm olur eyler şavaş⁸¹⁶

1445 Hem-demi hem fāsıķ-ı bī-dīn olur
Sevdüği aḥbāb-ı şeyātīn olur⁸¹⁷

⁸¹⁴ acıtmaya: incitmeye R

⁸¹⁵ sefih: kerih M

⁸¹⁶ 1444. Beyit: - R

⁸¹⁷ şeyātīn: selātīn R

İnce kumaşlardan idinür kabā
 Anı ʔonadur ʔurefā bir yaña
 Çalmasını gāh bozar geh şarar
 Vaqt-i namāzı geçer eyler zarar⁸¹⁸ (M 41a)
 Daħl olıcağ yirlerini şaқınur
 Nice zamān āyineye baқınur⁸¹⁹
 Güc ile kendüye virür imtiyāz
 Gör ne belālar çeker ehl-i niyāz⁸²⁰

Ĥikāyet-i bī-bedel⁸²¹

- 1450 Ĥazret-i Dāvūd'a Ĥudā-yı vedūd
 Cūdı ile gün gibi virdi vücūd
 'İşğ ile pür-şevğ idi ol şāh-ı dīn
 Mihr ile mānend-i sipihr-i berīn (AE 65a, R 41a)
 Anda hüveydā idi envār-ı Hū
 Ĥāṭırı āyīne-i dīdār-ı Hū⁸²²
 Қılmış idi zāt-ı şerīfin Ĥudā
 İki cihān salṭanatına sezā
 Şerḫ olunmazdı şeref-i şevketi
 Қuvveti vü қudreti vü devleti⁸²³
- 1455 Dost idüp kendüye ezdādını
 Nerm ider idi dil-i pūlādını
 Aḫsen-i şavtıyla oқurdı zebūr
 Diñlemege cem' olur idi tuyūr⁸²⁴
 Қaddı gibi himmeti bālā idi
 Zāhiri vü bāṭını a' lā idi

⁸¹⁸ namāzı: ĥumārī R

⁸¹⁹ āyineye: ayağına R

⁸²⁰ niyāz: mecāz AE, M

⁸²¹ Başlık: AE 64b, M 41a, R 40b; Ĥikāyet M, R

⁸²² R'de mısralar yer değıştirmiştir.

⁸²³ қuvveti vü қudreti: қudreti vü қuvveti R

⁸²⁴ aḫsen-i şavtıyla: ḫüsn-i şadā ile AE, R

Yolda meger bir gün idüp iltiyām
Her kimi görse virür idi selām⁸²⁵

Ƙaddi nihālını selām-ı Ƙudā
Eyledi rahmet yeli gibi dü-tā⁸²⁶

1460 Mescide Ƙođrı gider iken yayan
Sehv ile şalındı o serv-i revān

ZevƘ-ı sürür ile iderken mürür
Didi hemān-dem aña Rabbü'l-ğafür

Ƙuluñ evine mi gidersin 'aceb
El-edeb ve'l-edeb ve'l-edeb (AE 65b)

Olduğı gibi aña bu güş-māl
Kendüyi cem' itdi o baħr-ı kemāl⁸²⁷

Ƙāmetinüñ Ƙāfi olup ser-nigün
Bār-ı ģicāb eyledi anı zebün

1465 Ditredi ģavfından o şems-i cihān
Ĥaste olup düşdi 'aşāya hemān⁸²⁸ (M 41b)

Ağladı ammā ki nice ağladı
Ƥađ ile Ƥaşuñ yüregın Ƥađladı⁸²⁹

Zerrece dünyā beginüñ 'ādeti
Virdi aña Ƙađ bu Ƙadar zaħmeti⁸³⁰

Bir azacığ ehl-i hevānuñ işi
Ney gibi oldı sebep-i nālişi

Ĥālını ey merd-i dađāyık-şinās
Ĥazret-i Dāvūd'dan eyle kıyās

⁸²⁵ görse virür idi: gördi ise virdi AE, M

⁸²⁶ gibi: ile AE, M

⁸²⁷ baħr-ı kemāl: şāhib-cemāl R

⁸²⁸ ģavfından: şevķinden R

⁸²⁹ Ƥađladı: dağladı M

⁸³⁰ bu Ƙadar: bu der-i R

- 1470 Adı müselmân niçe ehl-i günâh
 Mescide varduğına var iştibâh (R 41b)
- Mescide varmalı olursa eger
 Tâ ser ü pâ kendüyi tezyîn ider
- Hep giyinür câme-i mîrânesin
 Dügüne bayrama gider şanasın
- Gün gibi altunlular ile yürür
 Câme-i zer-beftini yire sürür (AE 66a)
- Kibr-i nihânını ider âşikâr
 Şalınur ol şanki zen-i şîve-kâr
- 1475 Kimi giyer kırmızı atlas kabâ
 Hûn-ı hanâzîre batar güyyiâ
- Mâl-ı harâm ile namâza gider
 Ya' ni bu hâl ile ' ibâdet ider⁸³¹
- Göñline İblis girer azdırur
 Kâlib-ı fersüdesini gezdürür
- Gel beri ey ma' nâda ' uryân olan
 Böyle tonanmağ saña eyler ziyân
- Câme-i Nemrûd'ı çıkar oda ur
 Câna belâdur bu meta' -ı gurûr
- 1480 Âteş olur saña Firengî kumâş
 Halka ider cürmüni maşşerde faş⁸³²
- Gide gide key şağın ey duzağî
 Belki Firengî ola çalmañ dağî
- Tâ ser ü pâ giyme Firengî kabâ
 Küfrüne hükme eylesün aşfiyâ

⁸³¹ R'de mısralar yer değiştirmiştir.

⁸³² halka ider cürmiñi maşşerde: cürmiñi maşşerde ider halka AE

Pāreleme cāme-i imānuñı
 Uyduragör çalmaña kaftānuñı
 Meskenet ile yūri mānend-i āb
 Kendūñe kendūñden olur ıztırāb (AE 66b, M 42a)

1485 Serv gibi olma hevāya qarīn
 Bād-ı gurūr ile şalınma şaķın⁸³³
 Hā gibi kıll kendūñi ehl-i hayā
 Nūn gibi baķma cihāndan yaña

Ġaflet ile kendūñe güc eyleme
 Dā'ireden taşra' urūc eyleme

Hikāyet-i hikmet-āmiz⁸³⁴

Uħud ğazāsında cünūd-ı nebī
 Düşmene koyuldu bular oķ gibi⁸³⁵ (R 42a)

Ölmege cānlar virici' aşıķān
 Düşmene toğruldu nitekim sinān

1490 Ġāzīlerūñ şanki tutulmuş kamer
 Var idi ķolında demürden siper
 Rūz-ı ğazā kıldı bu ķavm-i ķavī
 Muşhafı haţtın zere-i ma' nevi⁸³⁶

Her biri encüm gibi şāhib-ķırān
 Kıvvet-i ķalb ile cihān-pehlevān

Şandı hemān tersine döndi' adū
 Yalımı alķaldı şu gibi ķamu⁸³⁷

Ķatı yel öñince mişāl-i ğubār
 Zulmetiyān oldu ķamu tārmār (AE 67a)

⁸³³ qarīn: yaķın AE

⁸³⁴ Başlık: AE 66b, M 42a, R 41b; Hikāyet M, R

⁸³⁵ uħud: hūd M; düşmene koyuldu bular oķ: kāfire koyuldılar oķlar AE, M

⁸³⁶ kıldı: oldu R; muşhafı haţtın: muşhaf-ı haţtı R

⁸³⁷ alķaldı: inceldi R

- 1495 Һанҗер иле нїзе вү тїр-и сїпāһ
 Ҙыҡмаҡ иҗүн рӯһа аҗарларды рāһ⁸³⁸
 Яғmaya җағылмыш икен мӯ ’minīn
 Дөнди һүсүм еyledi а’ дā-ы дīn
 Һїле вү āl иле ҡıtāl иtdiler
 Ҙıddet иле ceng ü cidāl иtdiler
 Мүнһезим oldı җaraf-ı ашыyā
 Һayrete vardı fıraқ-ı evliyā
 Ẓāhir ü bāṭın җama’ -ı дүnyevī
 Ādeme olur ҙarar-ı uḥrevī⁸³⁹
- 1500 Mā’il-ı дүnyā olanuñ miḥneti
 Ҙaldı bu teṣvīṣe o гүн ümmeti⁸⁴⁰
 Ba’ ҙısı ba’ ҙısına иtdi ҙarar
 Söz җıdıлар anuñ иҗүн җındılar
 Her biri bir cānibe җaldı hemān
 Talḥa иле ҡaldı o faḥr-ı cihān (M 42b)
 Göklere irdi iki leṣker tozı
 Tozlara ġarқ oldı cihānuñ yūzi
 Ҙavm-ı nebī biri birin bulmadı
 Biri birinden ḥaberi olmadı
- 1505 Ҙalḥa иле kāfir iderken ṣavaṣ
 Ҙıldı benān-ı elifini tıraṣ⁸⁴¹ (AE 67b)
 Barmaғınuñ biri nitelim hilāl
 İndi yire ġonce-i zanbaқ-miṣāl⁸⁴²
 Düşdi nihāl-ı ṣecer-ı hey’eti
 Oldı ziyāde elem ü zaḥmeti (R 42b)

⁸³⁸ җыҡмаҡ: җыҡмағ AE, M; рӯһа: Rūm’a M

⁸³⁹ uḥrevī: ma’ nevi: R

⁸⁴⁰ o: bu AE

⁸⁴¹ benān-ı: benāni M, R

⁸⁴² ġonce-i: niteki R

Çıldı eli acısı ile fiğān
 Āh didi cān u gōñüldeñ hemān

Faħr-ı cihān āhını gūş eyledi
 Baħr-ı dili cūş u ħurūş eyledi⁸⁴³

1510 Didi aña āhı koyayduñ eger
 ‘Işķ ile Allāh diyeyduñ eger

Ĥazret-i ‘Īsā gibi Rabbü’l-ğani
 ‘Ālem-i bālāya çekerdi seni

Na‘ra ile Ṭalħa nidā eyledi
 Niçesin öldürdi ġazā eyledi

Bir depenüñ üstine çıķdı nebī
 Māh gibi mihr-i münevver gibi⁸⁴⁴

Ẓāhir olup raħmet-i Mevlā gibi
 Kendüyi cem‘ itdi süreyyā gibi⁸⁴⁵

1515 Her yañadan geldiler aña hemān
 Ka‘be’ye toġrı nitekim ħācıyān

Yaġmadan el çekdi ol enşār-ı dīn
 Ya‘ni ki aşħāb-ı nebiyyü’l-emīn⁸⁴⁶ (AE 68a)

Besmele şemşiri ile girdiler
 Çırdılar ammā ki ‘aceb kırdılar⁸⁴⁷

Başdı Ebū Cehl’i nebī leşkeri
 Cenkte depredi yüzine biri⁸⁴⁸

Çünki hücum eyledi ehl-i şalāt
 Lā gibi yoġ oldu hemān ehl-i lāt⁸⁴⁹

⁸⁴³ u: - AE

⁸⁴⁴ māh gibi: māh-ı cihān R

⁸⁴⁵ itdi: eyledi AE

⁸⁴⁶ enşār-ı: emşār-ı AE, ebkār-ı M

⁸⁴⁷ ‘aceb: iñen R

⁸⁴⁸ depredi yüzine: yüzine depredi AE, M

⁸⁴⁹ lā gibi yoġ: laġ gibi R

1520 Miḥnete şabr eylemek imiş murād
 Raḥmet-i bī-zaḥmete irmez ‘ ibād
 Baḳma bu dünyā-yı denīden yaña
 Ğālib olur leşker-i şeytān saña (M 43a)
 Uyma muḥanneşlere rüz-ı meşāff
 Eyleme serdār sözine ḫilāf
 Sevme savaşdan kaçan erzelleri
 Mezbele gibi gedük olsun yiri
 Kaçsa yıkılsa n’ola her bī-esās
 Niteki idrāk-i mecānīn-i nās⁸⁵⁰

1525 Cenk olur iken hele yağmāyı қо
 Ğayreti elden қоma dünyāyı қо
 Ebr-i şitā gibi ne lāzım saña
 Leşkere yağmañdan irişe belā (R 43a)
 Ulu ğazā ister iseñ sözi kes
 Nefsüñi öldürmege eyle heves (AE 68b)

Ḥikāyet-i Tuḫfe⁸⁵¹

Baḫr-ı kerem āl-i Resūl ü ‘ Alī
 Vālī-i ‘ uşşāḳ velī bin velī⁸⁵²
 Maşrıḳ-ı envār-ı ‘ alıyyü’l-‘ aẓīm
 Mağrib-i esrār-ı Resūl-i kerīm

1530 Mūsā-i Kāzım ḳamer-i burc-ı dīn
 Şāh-ı şehīdān u ser-i mürşidīn⁸⁵³
 Va‘ z u naşīḫat ider idi mūdām
 Dir idi ey ümmet-i faḫrū’l-enām

⁸⁵⁰ mecānīn-i: mecānīde M

⁸⁵¹ Başlık: AE 68b, M 43a, R 43a; Ḥikāyet M, R

⁸⁵² ü: - M, R

⁸⁵³ mürşidīn: rāşidīn M

Ṭā' at-i peygamberi 'ādet idūñ
 Karañuluklarda 'ibādet idūñ⁸⁵⁴

Zevk ider ervāh şeb-i tārđan
 Hālī ider hāṭırı aġyārđan

Zulmet olur rūy-ı murād-ı niķāb
 Açılur anuñla cenāb-ı şavāb⁸⁵⁵

1535 H'āb-ı hużūrında iken eşkıyā
 Ṭūr-ı niyāzında gerek evliyā

Yüzi şulu şüfileri var idi
 Gözlerinüñ yaşları enhār idi⁸⁵⁶

Pendine irşādına rām oldılar
 Haķ yolınıñ lezzetini buldılar (AE 69a)

Gicede uyḡuyı ḡarām itdiler
 Kendilerin ṭā' ate öğrettiler

Şüfilerinüñ biri tedbīr ider
 Kaşđ ile bāzār yirine gider (M 43b)

1540 Anda görür maşlahat-ı dünyevī
 Cümleye olmış zarar-ı ma' nevī⁸⁵⁷

Şüfī hemān ḡalķa teveccüh kıılır
 Rūḡına burayı ġanīmet bilür

Kańda ki cem' iyyet ide ġāfilīn
 Aralarına girer idi hemīn

Olur idi zākir-i zıkr-i Hūdā
 Ṭuymaz idi zıkrini ehl-i hevā⁸⁵⁸

Rif' ate tesbīḡını eyler kemend
 Evc-i velāyetden olur behremend⁸⁵⁹ (R 43b)

⁸⁵⁴ karañuluklarda: karañuluk yirde R

⁸⁵⁵ rūy-ı: rūz-ı AE, M

⁸⁵⁶ gözlerinüñ: her birinüñ AE

⁸⁵⁷ ma' nevī: uḡrevī AE

⁸⁵⁸ ṭuymaz: duymaz R

⁸⁵⁹ velāyetden: velāyetde R

- 1545 Mūsā-i Kāzım aña kıldı su 'āl
 Didi neden geldi saña bu kemāl
 Z̄ulmet-i ğafletde iken hem-çü zāğ
 Nūr-ı velāyetde uyarduñ çerāğ⁸⁶⁰
 Didi baña virdi Hūdā imtiyāz
 Karañuluklarda kılırdum namāz⁸⁶¹
 Ya' ni ki her mecma' -ı ehl-i hevā
 Cāy-ı münācāt olur idi baña⁸⁶² (AE 69b)
 Göñli kara kimseleruñ keşreti
 Oldı şeb-i t̄ā' atümüñ z̄ulmeti⁸⁶³
- 1550 Kıldum o tārīkde kesb-i kemāl
 Hatt-ı siyāh içre ma' ānī-mişāl
 Hakk'ı unutmuşlar arası müdām
 Gözüme olurdu karañu maqam
 Z̄ikr ile açıldı göñül gülşeni
 Kattı veliler bölüğine beni⁸⁶⁴
 Ehl-i taşavvufda tevaqquf gerek
 Cevher-i icād u taşarruf gerek⁸⁶⁵
 Olma bu dünyā-yı denī ile yār
 Dīn evini eyleme tārīk u tār⁸⁶⁶
- 1555 Sende eger var ise mihr-i vedūd
 Sāye-i z̄ulmāniye virme vücūd⁸⁶⁷
 Olma şağın gün gibi dünyā perest
 Cām-ı mey-i ğaflet ider halkı mest

⁸⁶⁰ velāyetde: velāyetden M

⁸⁶¹ baña virdi Hūdā: Hūdā virdi baña R

⁸⁶² her: ser M

⁸⁶³ keşreti: şöbeti AE

⁸⁶⁴ göñül gülşeni: veliler gibi R

⁸⁶⁵ icād: icāda AE; u: - R

⁸⁶⁶ evini: adımı AE; dīn evini eyleme: dīni evin itmeye R

⁸⁶⁷ 1555. Beyit: - AE

Dilde cihān sevgisin itme mezīd
 Ādemi bu zūlmet ider nā-bedīd⁸⁶⁸

Gerçek erenler ki gelüp gitdiler
 Emr-i mühimmātı beyān itdiler (M 44a)

Kendüñe düşmen gibi itme ziyān
 Ğafleti ço sözlerin esle hemān

1560 Mūcib-i ğamdur feraḥ-ı kâ'ināt
 Ādem olan itmez aña iltifāt (AE 70a)

Kāne vücūdu'l-ferāhi ke'l-'adem
 Zevḳ-ı cihāndur saña miftāḥ-ı ğam⁸⁶⁹

Gülşen-i t̄ā' atdeki envārı gör
 Gerçek erenler yolına varıgör⁸⁷⁰

Faşl-ı rābi' ḥaşlet-i ḳanā' at cehd-i salāḥiyyete kuvvet olduĝın bildirür⁸⁷¹

Genc-i ḳanā' at ki yoĝ aña fenā
 Evvel aña mālīk olur evliyā⁸⁷² (R 44a)

Uçmaḳ için cennete ehl-i şalāt
 'Aynı ile oldı ḳanā' at ḳanāt⁸⁷³

1565 Faḳrına rāzī olan ehl-i fenā
 Buldı riyāzetde riyāz-ı beḳā⁸⁷⁴

Gör bu riyāzetde olan 'ālemi
 Ḳābil ider ince ider ādemi⁸⁷⁵

Çoḳ yimeden çoḳ yumadan ḳaçagör
 Gözlerüñi açluĝ ile açagör⁸⁷⁶

⁸⁶⁸ mezīd: ümīd AE, mürīd R

⁸⁶⁹ Tercümesi: Varlıĝının sevinci yokluk gibiydi.

⁸⁷⁰ t̄ā' atdeki: t̄ā' atde AE

⁸⁷¹ Başlık: AE 70a, M 44a, R 43b; bildirür: ḥikāyet u beyān ider AE

⁸⁷² 1563. Beyit: - R

⁸⁷³ uçmaḳ: uçmaĝ AE, M

⁸⁷⁴ fenā: ḥudā AE

⁸⁷⁵ ince: ejder AE

⁸⁷⁶ yimeden: yimedin AE, gezüben R; yumadan: yimeden AE, R

Varmağ ise Hakk'a murāduñ eger
Tüşe-i dünyāyı öñürdi gider⁸⁷⁷

Tüşe-i dünyāyı gidermek saña
Olur imiş tüşe-i rāh-ı beğā⁸⁷⁸

1570 Hāzret-i 'İsā'ya sebep oldı cū'
Devlet ile aşlına itdi rücū'

Qor kiresi boğazuña her zamān
Olma deve quşu gibi ey civān⁸⁷⁹ (AE 70b)

Dāneñi cem' eyleme ħarmen gibi
Qalma boğazuña degirmen gibi

Bārī Te'ālā bu ne sırdur 'aceb
Baħre aqan şuyı ğidā itdi hep⁸⁸⁰

Baħre nazār eyle ğubārı gider
Bunca boğaz ile qanā' at ider⁸⁸¹

1575 Aħşama dek şavm ile ağızuñı yum
Tā ki naşībūñ gele mānend-i büm (M 44b)

Çoq yimek ile kişi bed-kār olur
Ġafleti cānına ħarīdār olur

Çoq yiyenüñ qarnı olur her zamān
Keştī-i cismine tolı bādbān⁸⁸²

Bād-ı belādan irişür bir zevāl
Dengelür ol dīde-i aħvel-mişāl

Ṭabl u naqqāre ki qarın şaldılar
Başına ğavgāyı şatun aldılar⁸⁸³

⁸⁷⁷ varmağ: varmağ M

⁸⁷⁸ 1469. Beyit: - AE, - R

⁸⁷⁹ olma: uyma AE, M; ey civān: her zamān AE, sen hemān R

⁸⁸⁰ M nüshasında bu beyitten önce tenbīh başlığı yer alır.

⁸⁸¹ ğubārı: 'inādı AE, M

⁸⁸² tolı: olur R

⁸⁸³ u: - R

- 1580 Gökde melekler gibi şubḥ u mesā
 Zikrūñi tesbīḥūñi eyle ğidā
 Ādeme ḥayvāna nazar eylesen
 Çok yaşamaz katı semirse beden
 Gökdeki ten-perver ola bedr-i tām
 Zātına fi'l-cümle gele iḥtişām (AE 71a, R 44b)
 Yüz çevirür bu felek-i bī-ḳarār
 Ḳaddini lām eyler anuñ rüzgār
 Et yüki olan kişiler şüm olur
 Ölusi dirisi mezmūm olur
- 1585 Sağluğı cānına belā-yı cihān
 Meyyiti yārānına bār-ı girān
 Kişi gerek muḥteşem-i ma' nevī
 Böyle degil kim ola cismi ḳavī
 Mu' teber olaydı eger her cisim
 Ḳıymeti fīlūñ olur idi ' azīm⁸⁸⁴
 Çok yimegi ' ādet idinme gider
 Saña āḥū'l-mevt dem u laḥm ider⁸⁸⁵
 Ya' ni ki uyḥu ile bed-ḥū ider
 Ğaflet ile cismūñi memlū ider
- 1590 Şu şığırı gibi ' avāmü'l-hevāmm
 Ḳarnı ḥoyarsa gözi ḥoymaz müdām
 Suyı çok ićenler olur nā-tüvān
 Keşret-i bārān eve eyler ziyān⁸⁸⁶
 Keştī-i cismūñ seni ey merd-i pāk
 Çok şulanursa seni eyler helāk⁸⁸⁷ (AE 71b)

⁸⁸⁴ fīlūñ olur idi: ola idi fīlūñ R

⁸⁸⁵ Tercümesi: Ölümün kardeşi; āḥū'l-mevt: āḥū'l-mevta M; dem u laḥm ider: dem u laḥm olur AE, demi laḥm yiter R

⁸⁸⁶ çok: çoğ AE, M

⁸⁸⁷ merd-i: cān-ı M

Yağlıya iñende gönül bağlama

Āyine-i hātıruñı yağlama

Şem' e belā cümleden artuğ olur

Yağ yimek ile bedeni yoğ olur (M 45a)

1595 Hey ne revādur bu ki ide maḳām

Ma' rifetu'llāh yirini ṭa' ām

Ten ki olur bülbül-i cāna mekān

Cife ile ṭolmasun ol āşiyān

İçi boş olmasa neyüñ dā'imā

Virmez idi illere dil-keş şadā

Din-i Muḥammed'de bu yoḳdur saña

Eyleyesin fikr-i ğidāyı ğidā

Ehl-i ḳanā' at sözine ḳā'il ol

Eyle veliler şıfatını ḳabül

Hikāyet-i ğarrā⁸⁸⁸ (R 45a)

1600 Şehr-i Ḥamā'da var idi bir mürīd

Zühd ü riyāzetde vaḥīd u ferīd⁸⁸⁹

Baḫr-ı dilin āyine-gün eylemiş

Nefsi nehengini zebün eylemiş⁸⁹⁰

Ḳayd-ı ṭa' ām ikide birde aña

Olmaz idi māni' -i zıkr-i Ḥudā (AE 72a)

Āteş-i faḫrına semender gibi

Ṭoğrı yoluñ mürşidi mıştır gibi

Ḳāf-ı ḳanā' atda mekīn idi ol

Kāf gibi kūşe-nişin idi ol

⁸⁸⁸ Başlık: AE 71b, M 45a, R 44b; Hikāyet M, R

⁸⁸⁹ ü: - AE

⁸⁹⁰ nefsi nehengini: nefisini zen gibi M

- 1605 Ayda meh-i nev gibi dā'im aña
 Bir dilim etmek olur idi ğıdā⁸⁹¹
 İtmege sedd-i ramağ nefsi-i şüm
 Päreler idi anı şankim nücüm
 Günde birin yirdi tevekkül idüp
 Açluğ acısına taħammül idüp⁸⁹²
 Şeyhine ħalvetde meger kim hemān
 Heftede bir bādem imiş küt-ı cān⁸⁹³
 Şeyh mürīdine olur bī-ħuzūr
 İder aña vay bu çepel maṭal-ħūr
 1610 Ğayreti yoğ diğğati yoğ şabri yoğ
 Nefsinüñ emmāresine cebri yoğ
 Cānib-i Ğağğ'dan ma' a hāzā bu er
 Toğla yatur keşf u kerāmāt umar⁸⁹⁴
 Şūfiler olur ki iderse nazār
 Ğurş-ı meh u mihri gözi ile yir⁸⁹⁵ (M 45b)
 Bir ölü ħelvāsına kim ola tüş
 Toğduğımı tuymaz o bī-^c ağl u hüş⁸⁹⁶ (AE 72b)
 Şöyle ħarış olur ilüñ aşına
 Bulsa giyer aş ħazanın başına⁸⁹⁷
 1615 Ğalye pılav ħullesine kim bağar
 Mil^c ağası lağm ider anı yığar⁸⁹⁸
 Bağlava buğrā ile mağbūlūdūr
 Lūtuñ esiri boğazı ħulıdur

⁸⁹¹ dā'im aña: pes dā'imā R

⁸⁹² açluğ: açluğ AE, M

⁸⁹³ kim hemān: nā-gehān AE

⁸⁹⁴ yatur: yürür M; yatur keşf u kerāmāt umar: mehi mihri gözi ile yir R

⁸⁹⁵ 1612. Beyit: - R

⁸⁹⁶ tuymaz: duymaz R; o bī: idi AE

⁸⁹⁷ 1614. Beyit: - R

⁸⁹⁸ 1615. Beyit: - R

Çağ bu kadar nefesine mağlûb olan
Şûret-i âdemde baқardur hemân

Saňa getürdüm niçe dürli mişâl
Olma şaşın müsrif-i şûrîde-hâl⁸⁹⁹

Қût-ı қанâ' atla geçin şâ'im ol
İşledüğüñ ma' şiyete nâdim ol

Ҳикāyet-i ra' nā⁹⁰⁰

1620 Rāğıb-ı gencîne-i faқr u fenâ
Şāhib-i tevfiқ-ı таріқ-ı Ҳudā (R 45b)

Belh vilāyetlerinüñ serveri
' Āşıқ-ı şıddıқ Şaқıқ-ı naқı⁹⁰¹

Gün gibi bir gün sefer eyler meger
Şām'a gider қаsd-ı seyāhat ider

Gitdi ' Acem'den ' Arab'a ol faқır
Azığı az derd ü belāsı keşir⁹⁰² (AE 73a)

Menzil uzaқ cismi iñen pāymāl
Қudreti yoқ ac u şusuz bī-mecāl⁹⁰³

1625 Қāfileye қarışur ol nā-tüvān
Şanki aқar şulara berg-i ҳazān

Bir niçe dünyā gibi nā-pāydār
Küymediler қılmadılar i' tibār

Şanki nişān-ı pey-i esb-i revān
Yolda қoyup gitdiler anı hemān⁹⁰⁴

İlerüye gelmedi ol pāymāl
Arқası yoқ merdüm-i kāmил-mişāl⁹⁰⁵

⁸⁹⁹ müsrif-i: müflis-i R

⁹⁰⁰ Başlık: AE 72b, M 45b, R 45a; Ҳикāyet M, R

⁹⁰¹ serveri: revnaқı AE, M; Şaқıқ-ı: Şaқıқ u R

⁹⁰² derd ü: bār-ı AE

⁹⁰³ iñen: ise AE, R; u:- R

⁹⁰⁴ pey-i: bī AE

⁹⁰⁵ pāymāl: pür-melāl AE, R; kāmил: fāzıl AE

Ahşama kaldı meh-i nev gibi ol
Encüm-i eşk ile hâzîn u melûl

1630 Yolda ‘ Arab uğruları tıtdılar
Anı ecel gibi gelüp şoydılar⁹⁰⁶ (M 46a)

Seyl-i belâ gibi aqın şaldılar
Tâ ser ü pâ mâ-melekûñ aldılar

Oldı neye kâdir ise hep hebâ
Yalıñ ayak başı kaba bî-kabâ⁹⁰⁷

Kıldı bu hâl ile hemân irtihâl
Âhirete meyyit-i fânî-mişâl⁹⁰⁸

Şehre yaqîn geldi ol âzâde-cân
Anı deli şandı gören gûdekân⁹⁰⁹ (AE 73b)

1635 Taşlamağa başladılar cā-be-cā

Hoş gelür idi aña seng-i belâ

Üşdi o mürgân-ı belâ başına

Geldi kazâ üzre kazâ başına

Gül gibi yir yir başını yardılar

Başına güyâ ki kızıl şardılar

Sînesi üstündeki kara bere

Oldı benefşe gül-i hamrâlara

Hâlini eţfâl anuñ bildiler

Gözleri yaşı gibi dağıldılar⁹¹⁰ (R 46a)

1640 Evden eve gezdi mişâl-i şabâ

Virmedi dūnân-ı ‘ Arab nân aña

⁹⁰⁶ tıtdılar: tıydılar AE, M

⁹⁰⁷ yalıñ ayak başı kaba: başı kaba yalın ayak AE

⁹⁰⁸ meyyit-i fânî: fânî-i meyyit AE

⁹⁰⁹ cān: hâl R

⁹¹⁰ dağıldılar: tağıldılar M, R

Göñli şınık çeşm-i cihān-bīni yaş
Şem^c -i şebistān gibi bağrında baş

Uğradı bir mescide pür-iztirāb
Göñli evi gibi yıkılmış hārāb

Ṭamlar idi kûbbe-i keyvān gibi
Örtisi yoğ idi ğarībān gibi

Oldı o vīrānede genc-i nihān
Şanki ten-i ādeme rūḥ-ı revān⁹¹¹

1645 Çünki namāzımı edā eyledi
Ḥaḳḳ'a niyāz itdi du^c ā eyledi (AE 74a)

Yüz yire ḳodı didi yā Rābbena
Ḥāneñe geldüm ḳonuḳ oldum saña

Muğtenem eyle beni iḥsānuña
Raḥmetüñe luṭf-ı firāvānuña

Oldı ziyāde elem ü nālişüm
Zār u zebūnem saña ḳaldı işüm

Ṭül ü dırāz eyledi Ḥaḳḳ'a niyāz
Cümle ḳabül oldı namāz u niyāz⁹¹² (M 46b)

1650 İndi hemān mā'ide-i bī-ḳıyās
Ḥāzret-i Ḥıẓr aña getürdi libās⁹¹³

Geldi ṭulū^c eyledi ḥālet aña
Gün gibi keşf oldı kerāmet aña⁹¹⁴

Şişe-i ^c ırzın şımayınca ḳişi
Kesb-i kemāl idemez oñmaz işi

Ġurbet olur dāfi^c -i rāy-ı riyā
Ḳāl ider insānı bu nār-ı belā⁹¹⁵

⁹¹¹ ten-i: benī R

⁹¹² niyāz: sipās R; namāz u niyāz: niyāz u namāz M; cümle ḳabül oldı namāz u niyāz: ḥāzret aña getürdi libās R

⁹¹³ 1650. Beyit: - R

⁹¹⁴ kerāmet: velāyet M

⁹¹⁵ riyā: belā R

Ƙadrini bīmār bilür şıĥhatũñ
Müflis şūr-ı lezzetini devletũñ⁹¹⁶

1655 Derd ü belā muşliĥ-i insān olur
Cān u dile mürşid-i cānān olur

Nār-ı cefā puĥte ider ādemi
Āĥir olur devletinũñ lāmi‘i⁹¹⁷

Mūcib-i şādī olana ğam dime
Ğam yimeyen ādeme ādem dime⁹¹⁸ (AE 74b)

Ādem olana ƙaşaş-ı evliyā
Rāh-ı ƙarīƙatde olur reh-nümā

Temsil-i zibā⁹¹⁹ (R 46b)

Eyle aĥibbā-yı Ĥudā’ya nażar
Eylediler rāh-ı belādan sefer

1660 Derd ü belā yollarına gitdiler
Sālike vuşlat yolın öğretdiler

Ĥoş-dem idi Ĥazret-i Ādem ezel
Zevĥine dūnyā ğamı oldı bedel

Dīde gibi ƙaldı şu içinde Nūĥ
Rūĥına irişdi şoñunda fütūĥ⁹²⁰

Ĥaĥĥ’a Ĥalil itdi bu yoldan ‘ubūr
Āteşe atıldı mişāl-i buĥūr⁹²¹

Miĥnet ile Yūnus’ı itdi zebūn
Noĥta gibi ƙıldı mekānını nūn

1665 Ğāh-ı ğamı Yūsuf’a zū’l-celāl
Eyledi der-bend-i fezā-yı vişāl⁹²²

⁹¹⁶ ƙadrini: derdini AE, zevĥımı M

⁹¹⁷ ādemi: ‘aşıkı AE, M; lāmi‘i: lāyıkı AE, M; R’de mısralar yer deĝiştirmiştir.

⁹¹⁸ 1657. Beyit: - AE

⁹¹⁹ Başlık: AE 74b, M 46b, R 46a; Temsil M, R

⁹²⁰ irişdi şoñunda: şoñunda irişdi M

⁹²¹ itdi bu yoldan: bu yoldan itdi AE

Derd ile Eyyüb'ı idüp imtiḥān
Ḥikmet-i pinhānını kıldı 'ayān

Cümleden a' lā idi zāt-ı Resūl
Cevr-i edāniden olurdu melūl (AE 75a, M 47a)

Seng-i belāsına Bilāl-i Ḥabeş
Başın açardı şecer-i mīveveş

Āle dahı ḥādişe-i Kerbelā
Oldı tetimmāt-ı ḥayāt-ı Ḥudā

1670 Zaḥmet-i zaḥm ile za' ifü'l-vücūd
Raḥmeti eflākine eyler şu' ūd⁹²³

Derd ü belā çekmek ile dā'imā
Açdı bize Ḥaḳ yolunu enbiyā⁹²⁴

Çekdi erenler elem ü zaḥmeti
'Āşığa gösterdi reh-i raḥmeti⁹²⁵

Var imiş ey 'āşık-ı perverdgār
Derd-i derūnuñdadur vaşl-ı yār

Ka'besi yolında meşakḳat ḳodı
Rāh-ı şafāsında şu' ūbet ḳodı

1675 Devlet ile öñce gelen evliyā
Uğradı cizr-i eleme evvelā⁹²⁶

Şabrı olur ādem olan ādemüñ
Ṭatlı gelür acıları 'ālemüñ

'Ālem-i bātında ider bī-ḥuzūr
Ehl-i dili sırr-ı sarāy-ı sürūr (R 47a)

⁹²² çāh-ı ḡamı: çāh-ı ḡamın AE, cānı ḡamın M

⁹²³ raḥmeti: rif'ati AE

⁹²⁴ ü belā: - AE; enbiyā: evliyā AE

⁹²⁵ raḥmeti: vuşlatı AE

⁹²⁶ cizr-i: ḥayl-i AE

Mürşid-i kâmilde olur bu şıfat
Çāşnî-i derd ile bulur hayât⁹²⁷ (AE 75b)

Topıolıdur Hızr ile ‘ arz u felek
Görmege Hızr’ uñ yüzini göz gerek⁹²⁸

1680 Sırrını söyler saña gökden sürüş
Şüfide meftûh gerek ‘ aql u hüş⁹²⁹

Tenbîh⁹³⁰

Gözi açıklardan ol encüm gibi
Baħr-ı kemâlüñ olagör tãlibi

Baħ bu toħuz āyineye ‘ ibret al
Gör nicedür anda cemâl ü celâl⁹³¹

Eyle bu fânüs-ı hayâle nazār
Anda muşavver niçe yüz biñ şuver

Haħ nicedür kãdir-i muṭlaħ nedür
Dide gibi çerħ-i muṭabbak nedür

1685 ‘ Arş hevâ üzre mu‘ allaħ mıdur
Nür-ı Hudâ ħara mıdur aħ mıdur (M 47b)

Dâ’ire-i ‘ arşdan öte ne var
Var olanı gel yüri var añla var

Ķanda imiş Ka‘ be-i maħşüdü bil
Var bu vücüdü aña ma‘ tũf ħıl⁹³²

Ādeme evvel niye oldı sücüd
Ka‘ be neden oldı bu beyt-i vücüd⁹³³ (AE 76a)

Bu dem-i ādemde kerāmet nedür
Nür-ı velāyetdeki ħālet nedür

⁹²⁷ hayât: memât M

⁹²⁸ 1679. Beyit: - R

⁹²⁹ 1680. Beyit: - R

⁹³⁰ Başlık: AE 75b, M 47a, R 47a

⁹³¹ cemâl u celâl: celâl u cemâl M

⁹³² bu: -AE, - M

⁹³³ niye: neden R

1690 Biz niye geldük bu cihāna ‘aceb
Gelmege dünyāya ne oldu sebeb

Aşlını bildür ki bu nev‘-i beşer
‘Aleme ağlar gelür ağlar gider

Bunca veliler ki nebiler ki var
Faqrı ne hoş eylediler ihtiyār⁹³⁴

‘Ömri bahārına irişse hazān
Çanda gider bülbül-i ten-āşiyān

Nāra bu nārenci libās-ı sürür
Añlayalum çandan idüpdür zühür⁹³⁵

1695 ‘İbret ile āteşe eyle nazār
Miskī libāsın gicenüñ çāk ider
‘Aynı nücümüñ neden oldu münir
Çavs-ı sipihre niye toğruldu tır⁹³⁶
Hüt-ı semānuñ harekātı füzün
Nünü zemīnüñ olur ehl-i sükün⁹³⁷ (R 47b)

Döne döne bu felek-i pür-melāl
Bedr-i tamāmı nice eyler hilāl

Gün tolnup gitse çararsa cihān
Şevki yok insāna döner āsmān (AE 76b)

1700 Çanda gider tār-ı şeb şevç-ı rüz
Neyle bilinür bu rumüz-ı künüz⁹³⁸

Ādeme hidmet ider iken melek
Menzili anuñ neden oldu felek

⁹³⁴ veliler ki nebiler ki: nebiler ki veliler ki R

⁹³⁵ çandan: çanda AE, R

⁹³⁶ niye: ne için R

⁹³⁷ nünü zemīnüñ olur ehl-i sükün: nün-ı zemīn oldu çatı zü-fünün R

⁹³⁸ şeb: şeb u AE, M; rumüz-ı künüz: künüz-ı rumüz M

Yolda bu düzdân-ı velâyet nedür
Ya' ni şeyâfîn-i ' ibâdet nedür⁹³⁹

Pâre-i ebri nazar it yillere
Berg-i hazân gibi düşürmez yire⁹⁴⁰

Şiddet-i bād ile iderken şitâb
Yağmuru nice tatabilür seḥâb (M 48a)

1705 Âdem olan ḳadrini ' âlî ḳılır
Ma' rifetüñ rif' atin añlar bilür⁹⁴¹

Bilmeyenüñ şübhesini def' ider
Zulmet-i cehlin tağıdır ref' ider

Ḥikâyet-i bî-bedel⁹⁴²

Ümmet-i Mūsâ' da ḳişi hem-çü lām
Olsa şalaḥ ile otuz yıl tamām

Oı ḳişi olurdı muḳarrer velî
Dāmen-i maḳşūda irerdi eli

Vecd ile ḥālâtı virürdi sürür
Keşf u kerāmâtı iderdi zuhūr (AE 77a)

1710 Artar idi vüs' ati deryâ-şifat
Durur idi anda dürr-i ma' rifet⁹⁴³

Göñli ḳarası gider idi hemân
Niteki evḳât-ı seḥerde cihân

Baḥr-ı vücūdı anuñ āyinevār
Olur idi maḫhar-ı dīdār-ı yār

Oldı otuz yıl birisi mu' tekif
Olmadı keşfi ḫarafı münkeşif

⁹³⁹ ya' nî şeyâfîn-i ' ibâdet nedür: nür-ı velâyetdeki ḫâlet nedür AE

⁹⁴⁰ gibi: - R

⁹⁴¹ ḳılır: bilür R

⁹⁴² Başlık: AE 76b, M 48a, R 47b; Ḥikâyet M, R

⁹⁴³ durur: ḫurur R; dürr-i: zer-i R

Çaldı belâ ile za'îf u naîf
İdemedi kalb-i keşîfin laîf⁹⁴⁴

1715 Almadı esrâr-ı nebîden haber
Bî-başar u bî-nazar u bî-hüner (R 48a)

Pâye-i ednâda seri pâymâl
Menzili alçağda mişâl-i hilâl⁹⁴⁵

Çadr-i bülend olmamış aña naşîb
Mür kadar kudreti yok bir garîb⁹⁴⁶

Aklı tonuk gönli şınık bağı hün
Leşker-i mağlûb gibi ser-nigün

Çazret-i Mûsâ göricek hâlini
Şordı Çudâ'ya anuñ aĥvâlini⁹⁴⁷

1720 Didi eyâ' âlim-i esrâr-ı ġayb
Bunda beyân eyle nedür gizli' ayb
Geçdi otuz yıl bu velî olmadı
Bilmedi kendüyi seni bulmadı (AE 77b)

Mürġ-i dili münkesirü'l-bâl anuñ
Revnağı yok tâ'ati bî-hâl anuñ (M 48b)

Virdi cevâbını Çudâ-yı kerîm
Didi budur aşlı anuñ ey Kelîm⁹⁴⁸

Gerçi' ibâdetde idi bu kişi
Çaflet idi ma'nâ yüzinde işi

1725 'İbretümüñ 'aynı ile ġâh ġâh
Çöklerüme eylemez idi nigâh

Gelmedi aġtâr-ı celâlüm aña
Çolmadı envâr-ı cemâlüm aña⁹⁴⁹

⁹⁴⁴ keşîfin: keşîfi AE

⁹⁴⁵ menzili: menzil AE

⁹⁴⁶ çadr-i: nûr-ı R; 1717. Beyit: - AE

⁹⁴⁷ Çudâ'ya: Çudâ'dan AE, R; aĥvâlini: a' mâlîni AE, R

⁹⁴⁸ budur aşlı anuñ: anuñ aşlı budur AE

⁹⁴⁹ aġtâr-ı: efkâr-ı AE, R; cemâlüm: celâlüm M, kemâlüm R

Eylemedi k̄ālını tebdīl-i hāl
Göñli degil āyine-i zū'l-celāl

Didi bu aḥvāli o şahşa resūl
Pendini irşādını itdi q̄abūl

Lām gibi ḥalvete girdi hemān
Nūn gibi kāmetin itdi kemān

1730 Vardı otuz yıl daḥı kıldı namāz
Aḡladı Mevlā'sına itdi niyāz

‘İbret ile nāzır olup ‘āleme
Şaldı vücūd illerine zemzeme

Gülđi yüzi oldı muqarrer velī
Maḥzen-i esrār-ı Haḡḡ oldı dili (AE 78a)

Ṭoldı heyūlası anuñ Hū ile
İrdi murādına bu ḥoş ḥū ile

Menq̄abet-i ma‘rifet-i ‘ārifān
Rif‘ at-i insāna olur nerdbān (R 48b)

1735 Kimde ki ola ṭaleb-i ma‘rifet
Merd-i Ḥudā-perver olur ‘āq̄ıbet

Temşil-i ehl-i sünnet ve'l-cemā‘ at⁹⁵⁰

Ḷanda ki cem‘iyyet ide ‘ārifīn
Diñle nenūñ gibidür ey ehl-i dīn⁹⁵¹

Āyineler olsa bir evde eger
Birine gün pertevi itse eṣer

Sā'irine ‘aksi düşer nā-gehān
Nūr-ı şafā ile ṭolar ol mekān

⁹⁵⁰ Başlık: AE 78a, M 48b, R 48b; Ehl-i sünnet cemā‘ at M, Bu temşil ehl-i sünnet cemā‘ atdır ki beyān olunur

R
⁹⁵¹ ‘ārifīn: ‘ābidīn AE, M; ehl-i dīn: şāh-ı dīn AE

Cümlesin ol āyine eyler münār
Anda güneş pertevi olur keşir

1740 Şanasın ol kūşe-i gülzār olur
Cennet olur ‘ālem-i envār olur⁹⁵² (M 49a)

Mü’min olan mü’mine mir’ātdür
Revzen-i envār-ı kerāmātdur

Bir yire cem‘ olsa şüreyyā-mişāl
Biri birinden ulaşur vecd ü hāl (AE 78b)

Olsa biri āyine-i zāt-ı Hū
Şevki o cumhūrı ider toptolı⁹⁵³

Nūrına müstağrağ ider anları
Niteki hūrşid-i meh-i enveri

1745 Toğsa zuhūr eylese şems-i duhā
Zulmet olan yirlere virür ziyā

Şevki olan merdüm-i ‘ālī-nażar
Göñli karañuları pür-nūr ider

‘Ākıl iseñ añla bu temşili bil
Zıkr ü namāzı o cemā‘ atle kııl

Şıdķ u şalāh ile mişāl-i melek
Keşret ile Hāķķ’a teveccüh gerek⁹⁵⁴

Bāb-ı kerīme ki teveccüh ide
Kimse mi vardur ki eli boş gide

1750 Mescide cem‘ iyyet ile varıgör
Çokluğ ile Tañrı’ya yalvarıgör

Keşret-i nās ile olan iltimās
Ka‘be-i maķşūdına olur esās

⁹⁵² ol: o AE; ‘ālem-i envār: ‘ālem olur nūr R

⁹⁵³ olsa: oldı R

⁹⁵⁴ şıdķ u: şevķ-ı R

Şāh-ı cihāndārı sarāyına k̄ul
 H̄ayret alur yaluñuz itse duḡūl⁹⁵⁵ (R 49a)

‘ Āşıkā hem-derdi olınca k̄arīn
 Nāle vü feryādına olur mu‘in (AE 79a)

Aña k̄arīn ol yūri var ey dede
 Kendüñi ağlamağa taḡrık ide

1755 Sālik-i H̄aḡ ‘ışık ile zindedür
 Z̄evki yiri sūz u güdāzındadır

Mü’min olan h̄ūşe-i ḡurma-mişāl
 Müttefik olmağ ile bulur kemāl

Vaḡt-i namāz olsa tağılma ırak
 Lāzım olupdur saña bu ittifaḡ

Mekr-i şeyāḡīn-i la‘in ü denī
 Azduramaz çoḡluḡ içinde seni⁹⁵⁶

Üznüñe toḡunsa şadā-yı ezān
 T̄a‘ ate meşḡul ola gör ba‘d ezān (M 49b)

1760 Sen ki müsāfir gibisin fi’l-meşel
 Mescide var menzil-i maḡşūda gel

Mescid olur sālīke beytü’l-ḡarām
 Tañrı evinüñ konuḡı ol müdām

Ḳulmı ol şāh-ı keşirü’n-ni‘am
 Ni‘met-i raḡmetle ider muḡtenem⁹⁵⁷

Şevki şarābın içirür ḡāh olur
 Mülk-i vücūdında ulu şāh olur

‘Ayn-ı ‘ayān gibi rükū‘ uñda ol
 H̄avf-ı H̄udā ile ḡuşū‘ uñda ol (AE 79b)

⁹⁵⁵ şāh-ı: cāh-ı R

⁹⁵⁶ çoḡluḡ: çoḡluḡ AE, M

⁹⁵⁷ ol: o AE; ider: oḡur M

- 1765 H zret-i H k k' u n y ri d v nına
Mescidine g l en-i ihs nına
Varsa o d v na eger   aql-ı h ş
Kend yi eyler edeb ile  am ş⁹⁵⁸
Ba ma nam zu nda yabana  a ın
Ma' n  y zinde nazar-ı H k' dasın
G n gibi secde n yirine kıl nazar
Yaramaz efk r  g   lden gider
Secde-i H k k'a d ş nenlerden ol
T ' at ile eyle  apusına yol⁹⁵⁹
- 1770 T ' ati dery sına  avv ş olan
D l-ı s c da d ner imi  hem n
Secdede ol  a  gibi leyl   neh r
Eyle bu  avv şlu u i tiy r
Gel beri  ey anlu u  o ey civ n
Emr-i s c d oldu sa na imti an (R 49b)
Secde   in d  seni merd d ider
Secde-i H k  demi mesc d ider
Olsun o derv  e H k k' u n rahmeti
Emr-i   ib detden ala lezzeti⁹⁶⁰
- 1775 G n gibi  y ine-i yezd n ola
Z hiri v  b t m  yeks n ola (AE 80a)
Niyyeti olmaya en niyyete
M ' il ola h l-i  al hiyyete
Eyleseler  v n-ı  al ta  al 
Z t-ı  erifinde  opa i ti h 

⁹⁵⁸   aql-ı:   aql u AE, M

⁹⁵⁹ 1769. Beyit: - R

⁹⁶⁰   ib detden:   ib detde R

Şem‘ gibi mescide toğrı gide
Zulmetinüñ ğafletini terk ide (M 50a)

Din evine kâmeti ola sütün
Anı zebün eylemeye nefsi-dün

1780 Şavmı gibi gizleye a‘ mālını
Kāl ile fāş eylemeye hālını
Çeşm-i sevādı gibi bi’l-ittifāk
Olmaya tesbīhi nazardan ırak⁹⁶¹

Kendüye tesbīhi ola fi’l-meşel
Hüşe-i engür-ı cināndan güzel⁹⁶²

Oldı haķıķatde o tesbīh-i hūb
Şüfi-i şāfilere ķutu’l-ķulüb

Göñli hümāsına anuñ her zamān
Halka-i tesbīhi ola āşiyān

1785 Cümle niyāz ehli ķılurlar namāz
Vāsıta-i vuşlat-ı Haķ’dur namāz⁹⁶³

Fātiha ma‘ nālarını eyle yād
Söyleşür Allāh ile güyā ‘ ibād (AE 80b)

Söyleşen ol Hażret ile dā’imā
Halk ile söyleşmeden eyler ibā

Nāzır iken hālūñe Rabbü’l-enām
Eyleme ađyār ile fetħ-i kelām

Şıdķı bütün göñli şınıķ ehl-i rāz
Dün yarısında ķılur ekşer namāz

1790 Kavl-i ķumi’l-leyle-ķalilen saña
Oldı haķıķatde beşirü’l-beķā⁹⁶⁴

⁹⁶¹ tesbīhi: tesbīh R

⁹⁶² tesbīhi: tesbīh R; güzel: bedel M, R

⁹⁶³ ķılurlar namāz: namāzın ķomaz AE, M

⁹⁶⁴ kavl-i: ķavm-i R; Tercümesi: Geceyi az da olsa ibâdetle geçir.

Hoşdur o kim zühdi teraqqî kıla
Bâtlı fark eyleye Haqq'ı bile (R 50a)

Hâk-i vücûda ide alçağ nazâr
Himmeti 'âlilere ola nöker

Tağ gibi her yire büyüklenmeye
Kendüyi maqbûl-ı Hudâ şanmaya

Gelmeye anuñ cesedine hâsed
Küh-ı hâsed olmaya yolında sed⁹⁶⁵

1795 Eyleye zâtını nihân u 'ayân
Nefsi gazâsında cihân pehlevân⁹⁶⁶

Gözleri yaşı gibi ola çeri
Kurtara 'âlem eleminden seri

Ejder-i nefsine vire zilleti
Öldüre fevt eylemeye fırsatı⁹⁶⁷ (AE 81a, M 50b)

Tâlib-i dünyâyı mişâl-i kilâb
İde sezâvâr 'aşâ-yı 'itâb⁹⁶⁸

Gülşen-i ma' nâdan iderse su 'âl
Gonca gibi lâl ola aşhâb-ı kâl

1800 Dil bağıni açâ selâmî eli
Kaddi nihâlin ege rahmet yeli

Göñli ğanî ola vücûdı faķîr
Bir görine aña gedâ vü emîr

Penbe gibi dögse eger bir 'avân
Ellere olmaya şadâsı 'ayân⁹⁶⁹

Acılara kıatlana deryâ-mişâl
Hût gibi eylemeye kıil u kâl

⁹⁶⁵ küh-ı: küy-ı R

⁹⁶⁶ zâtını: râzını R; gazâsında: hevâsında R

⁹⁶⁷ 1797. Beyit: - R

⁹⁶⁸ 'aşâ-yı 'itâb: 'azâb u 'iķâb R

⁹⁶⁹ 1802. Beyit: - R

Şabr ide cevre Zekerıyyā gibi
Dinde bākī ola Yaḥyā gibi⁹⁷⁰

1805 Böyle olur merd-i müselmān olan
Ṭālib-i Ḥaḳ şāhib-i imān olan

Temşil-i zibā⁹⁷¹

Ḳanı Zeliḥa gibi bir pehlevān
‘Işḳ odı ile tutuşa her zamān

Şarf ide maḳdūrını dildārına
Ḳomaya hergiz bu günü yarına (AE 81b)

Yūsuf’ı almaḳda idüp ihtimām
Mā-melekin Mālik’e virdi tamām

Oldı şatun alduḡı ḳula esīr
Derdi teraḳḳīde belāsı keşīr

1810 Ḥidmetin eylerdi dil ü cānla
‘İzzet ile luṭf-ı firāvānla (R 50b)

Her ne hedāyā ki ola i‘ tibār
Ḥāk-i derine ider idi nişār

Gelmez idi Yūsuf’a andan sürūr
Minnete geçmezdi metā‘ -ı ḡurūr

Cīfe-i dünyādan iderdi ibā
Mültefit olmazdı vücūdı aña

Ḳılduḡı ikrām-ı tamāmı müdām
Olmadı yāra sebep-i iltiyām⁹⁷²

1815 Şundi bir āyīne aña ‘āḳıbet
Didi eyā şāh-ı ḳamer-menzilet⁹⁷³ (M 51a)

⁹⁷⁰ dīnde: zeynde M

⁹⁷¹ Başlık: AE 81a, M 50b, R 50a; Temşil M, R

⁹⁷² müdām: tamām R

⁹⁷³ bir āyīne aña: aña āyīne M

Bulamadum bundan eyü armağan
Sen gül-i ḥandānı ide şādmān

Aldı ḳabūl eyledi baḳdı aña
Şevḳ-ı cemālinden irişdi şafā

Sevdüğine oldu bu zengīn ḥayāl
Vāsıṭa-i rābita-i ‘ arz-ı ḥāl (AE 82a)

Sende daḫı var ise ‘ ıṣḳ-ı Ḥudā
Āyine-i ḥāṭıruña vir cilā

1820 Tā ki hüveydā ola dīdār-ı Hū
‘ Ālem-i Hū pertev-i envār-ı Hū

Tā ser ü pā āyine ol gün gibi
Baḫr-ı muşaffā gibi gerdūn gibi⁹⁷⁴

Āyine şun ḥüsn-i cemāl issine
Saltanat issine celāl issine

Şāf-dil ol āyineveş dā’imā
Tā olasın Ḥaḳ nazarına sezā⁹⁷⁵

Sendeki āyine-i İskenderi
Şevḳ-ı cemāl ile çıkar gel beri

1825 Eyleme dünyā evine i‘ tibār
Ḳılma gönül āyinesin pür-ḡubār

Ḥaḳ güneşi sende zuhūr eylesin
Āyineñi maṭla‘ -ı nūr eylesin

Dā’ireden çıkma mişāl-i nücūm
Şevḳini gönül evine eyle mum

⁹⁷⁴ āyine ol: āyine-i R

⁹⁷⁵ R’de mısralar yer deḡiştirmiştir.

Vāridāt-ı rü'ya-yı şāliha 'ābide ve zāhide muḳaddemāt-ı kerāmet olduḡın bildirür⁹⁷⁶ (R 51a)

Sālike Hāḳḳ'dan ki ola bir nazar
Düşleri aḫvālını ıslāḥ ider (AE 82b)

'Ālem-i rü'ya ile irşād olur
Hādiṣe-i ḡuşşadan āzād olur

1830 Hā gibi gözini açar zāhidüñ
'Aynını pür-nūr ider 'ābidün⁹⁷⁷

Şāliḥ olanlar eyü düşler görür
Gökdeki seyyāreler ile yürür⁹⁷⁸

'İzzet ile niteki ḳandīl-i nūr
'Arş-ı serīrinde olur pür-sürür⁹⁷⁹

Müşkilin ervāḫa şorar ḡāḥ olur
Rāz-ı nihāndan dili āḡāḥ olur (M 51b)

Ḳanḡı veliye ki ide i' tiḳād
Rūḫı ider rūḫı ile ittiḫād⁹⁸⁰

1835 Her 'amel-i şāliḫi pür-nūr olur
Geh ḳamer olur geh olur ḫūr olur

Ḥulḳ-ı ḫasen sende ki izḫār olur
Düşüñe girer saña ezhār olur⁹⁸¹

'Āṣī vü ḳāşīde olan bed-şifāt
'Ālem-i ma' nāda olur müḫmelāt⁹⁸²

Ehl-i hevā derdi ile iñleme
Yüzini görme sözünü diñleme

⁹⁷⁶ Başlık: AE 82a, M 51a, R 50b; muḳaddemāt-ı kerāmet: muḳaddemāt AE; olduḡın bildirür: olduḡıñıñ rivāyātı beyānındadır AE, olduḡıñıñ ḫikāyetidür ki beyān olunur R

⁹⁷⁷ hā: ḫā R

⁹⁷⁸ eyü: ḳamu R

⁹⁷⁹ 'arş-ı: 'ışḳ-ı M; 1832. Beyit: - AE

⁹⁸⁰ ider: ile M; ile: ider M

⁹⁸¹ ezhār: izḫār R

⁹⁸² vü: - M, R; olan: olur R

Seyr-i 'alā sīretüñ a' lā olur
Seyr-i denī sāyeveş ednā olur

- 1840 Şüfî ider düşlerini imtiḥān
Şehr-i vücūdına olur pāsbān (AE 83a)

Cānib-i envārı güşāde olur
Ṭā' atinüñ zevki ziyāde olur⁹⁸³

Ḥikāyet-i ğarīb⁹⁸⁴

Mīve zamānında meger bir dilir
Mülket-i Şirāz'a varur hem-çü şir

Sa' dī gülistānına bī-iḥtiyār
Uğradı mānend-i nesīm-i bahār

Gördi ki ol pādşeh-i ma' rifet
'Ālemi gün gibi ider terbiyet

- 1845 Didi eyā şeyḥ-i belīgu'l-beyān
Dün gice düşde görürin nā-gehān (R 51b)

Kūh gibi bir şecer-i mīvedār
Mīvesini kıldı faķire nişār⁹⁸⁵

Rūz-ı kıyāmetde dönüp aḥtere
Mīveleri dökilür idi yire

Hey'eti güyā cebel-i Ṭūr idi
Her şemeri mu' teber-i nūr idi⁹⁸⁶

Şeyḥ buyurdı didi kim pādşāh
Eyleyiserdür seni bir ehl-i cāh

- 1850 Manşib-ı 'āliden ola fā'ide
Begler ağalar saña ta' zīm ide (AE 83b)

⁹⁸³ zevki: şevki M, R

⁹⁸⁴ Başlık: AE 83a, M 51b, R 51a; Ḥikāyet M, R

⁹⁸⁵ kūh: gün R; gibi: gibi çün R

⁹⁸⁶ şemeri: şemer M

Şāh-ı cihān ol kişi-yi vāqı' ā
 Kıldı o günlerde emirü'l-livā (M 52a)

Her yañadan aqđı aña genc ü māl
 Cum' a namāzına mişāl-i ricāl

İntikāl-i ta' bīr⁹⁸⁷

Hey'et-i şāhān şecer-i mūntehā
 Şāhları begler ağalar aña

Ni' met ile ol şecer-i mīvedār
 Kıldı tevāzu' tarafın āşikār⁹⁸⁸

1855 Böyle dimekdür ki aña ' an-ķarīb
 Mañıbı olur yüce yirden naşīb⁹⁸⁹

Mīve zamānı anı iş'ār ider
 Kim viriser şāh-ı murādı şemer

Hikāyet-i diger⁹⁹⁰

Geldi güz eyyāmı irişdi ĥazān
 Gözlerini yumdı çiçekler hemān

Senderedi ĥaste olup yāsemen
 Kendüyi şahrāya bıraķdı çemen

Bāğa şovuķ deprenür oldı şabā
 Başladı bulmağa şüküfe fena⁹⁹¹ (AE 84a)

1860 Şeyĥe bu demlerde meger bir kişi
 ' Aynı ile didi bu geçmiş düşi⁹⁹²

Didi ki seyrümde benüm bir şecer
 Dalın uzatdı baña virdi şemer

⁹⁸⁷ Başlık: AE 83b, M 52a, R 51b

⁹⁸⁸ kıldı tevāzu' tarafın āşikār: mīvesini kıldı faķire nişār AE

⁹⁸⁹ mañıbı olur yüce yirden: mañıb-ı 'ālī kılısar Ĥaķķ AE

⁹⁹⁰ Başlık: AE 83b, M 52a, R 51b; Hikāyet M, R

⁹⁹¹ bulmağa: olmağa R

⁹⁹² düşi: işi M

Mīvesi hoş kendüsi ğāyet bülend
Atmış idi burc-ı sipihre kemend (R 52a)

Vākı' a issine didi şeyh o dem
Haste olursın bu yaqında dedem

Haste olup oldu vücūdı za' if
Sāye gibi yatdı nice gün harif

1865 Beñzi şarı niteki şems-i cihān
Gezdi 'aşāsı ile hayli zamān⁹⁹³

Eylemese elde 'aşāsın sūtün
Turmaz idi hāne-i cism-i zebūn

Oldı şecer dalı gibi qaddi lām
Kaldı dili bülbüli mā-lā-keām

Dāl gibi döşege düşdi teni
Soldı şarardı bedeni gülşeni (M 52b)

İntikāl-i ta' bīr⁹⁹⁴

Faşl-ı hazān za' f-ı bedenden nişān
Mīvesi derd ü elem-i bī-emān⁹⁹⁵ (AE 84b)

1870 Dalın uzatduğı dıraht-ı bülend
Dest-i hazān şaldı dimekdür kemend⁹⁹⁶

Berg-i hazān hem şararur hem düşer
Hastelüğinden virür anuñ haber

Hikāyet-i diger⁹⁹⁷

Geldi şitā virdi cihāna ta' ab
Şoydı harāmī gibi eşcārı hep

Topdı cihān āyine-i rüzgār
Kıldı sovuq şüretini āşikār⁹⁹⁸

⁹⁹³ hayli: nice R

⁹⁹⁴ Başlık: AE 84a, M 52b, R 52a; Temşil R

⁹⁹⁵ mīvesi: mīvesidür R; āmān: gümān M

⁹⁹⁶ dālın: tālın AE

⁹⁹⁷ Başlık: AE 84b, M 52b, - R; Hikāyet M

Dūd gibi nār-ı kenārın koyan
Gömgök olur idi şovukdan hemān⁹⁹⁹

1875 Şeyhe bu eşnāda idüp ilticā
Vardı şarap içici bir bī-nevā¹⁰⁰⁰

Didi geçen gice düşümde hemān
Eyler iken gün gibi seyr-i cihān

Bir yimiş ağacına vardum yaq̄in
Sāye gibi oldum aña hem-nişin

Himmet-i şāhān gibi ‘ālī velī
İrmez idi dāmenine halk̄ eli¹⁰⁰¹

İki budağı nitekim ebruvān
Alnuma tokındı benüm nā-gehān

1880 Furşatı fevt eylemek olmaz didüm
Şevk ile aldum yimişini yidüm (AE 85a, R 52b)

Sözini bu vech ile itdi tamām
Didi anuñ yüzine şeyh-i be-nām

Mey gibi tuta seni ba‘zı ‘avān
Bildiriser haddüñi k̄ādī olan

Bir gice mestāne tütüldi harīf
Darb-ı ‘aşādan teni oldı za‘if

Haylice ta‘zīr-i belīg itdiler
Zillet ile hapse alup gitdiler

İntikāl-i ta‘bīr¹⁰⁰² (M 53a)

1885 Faşl-ı şitā ma‘nā yüzinde meger
Virdi bürüdet tarafından haber

⁹⁹⁸ taldı: taldı AE, M

⁹⁹⁹ dūd: od AE, R; 1874. Beyit: - AE

¹⁰⁰⁰ Şeyhe bu demlerde bir kişi/‘ Aynı ile didi bu geçmiş düşü AE

¹⁰⁰¹ irmez idi dāmenine : dāmenine irmez idi M

¹⁰⁰² Başlık: M 52b, R 52b, - AE

Bārid olur mīvesi her bāridūñ
 Mazharıdur ḥādiṣe-i fāsıdūñ
 Ālet-i ta' zīr ol iki budak
 Başına tokındı 'ale'l-ittifāk
 Şeyhe ki ḥalkūñ sözi taqrīr olur
 Mertebesine göre ta' bīr olur
 Sa' dī-i Şirāz'a hezār āferīn
 Bildi bu rü'yāları 'ayne'l-yaḳīn¹⁰⁰³

1890 Eyledi bir bir sebebini beyān

Qıldı bu esrār-ı nihānı 'ayān

Temşil¹⁰⁰⁴

Her kim ola muḥteliṭ-ı mā-sivā

Söyle bu temşil-i cemīli aña

'Ālem-i ma' nāda Ḥalīl'e Ḥudā

Didi ki var oḡluñı eyle fedā

Emrine rām oldu dil ü cānla

Şıdḳ ile iḥlāş-ı firāvānla

Mūnis olan cānib-i cānānına

Qalmaz imiş başına vü cānına

1895 Bulmaḡ için şıdḳ-ı Ḥalīl iştihār

Qıldı bu teklīfi aña kirdḡār

Oḡluñı göz göre fedā qıl demek

Neydüḡinūñ remzini bilmek gerek¹⁰⁰⁵ (R 53a)

Belki bu söz böyle dimekdür aña

Olma şaḳın muḥteliṭ-ı mā-sivā

Qalb-i selīm ile ferīd ol ferīd

Māl u benūn ādeme olmaz müfīd¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰³ Sa' dī-i Şirāz'a ki 'ayne'l-yaḳīn/Qıldı bu rü'yāları 'ayne'l-yaḳīn R

¹⁰⁰⁴ Başlık: - AE, M 53a, R 52b

¹⁰⁰⁵ neydüḡinūñ: neydüḡini R

Fāriğ ol evlād ile ensābdan
Vāz gel evlād ile aḥbābdan¹⁰⁰⁷

1900 Oğluñı terk eyle belādan şaḫın
Māni‘ -i eṣğāl-i Ḥudā’ dan şaḫın

Ḳavmüñi ḳo ḫalk-ı cihāndan kesil
Şıdḳ ile iḫlāşı ḳarındaş ḳıl¹⁰⁰⁸

Açma maḥabbet gözini sā’ire
İki maḥabbet şığamaz bir yire (M 53b)

Nıl-i maḥabbet ki ola iki şaḳḳ
Rāzī degildür ḳıbel-i zāt-ı Ḥaḳ

Ġayrıları eyleme kendüñe yār
Dīde-i ‘ibretde gerekmez ğubār¹⁰⁰⁹

1905 Ḳulzüm-i tevḫīde gel enhārvār
‘Ayn-ı ta‘alluḳdan ideğör firār

Fā’idesiz cānibi terk eyle hep
Ġafletüñe ḳılma ‘ıyālī sebeb

Ḥalka ciger-güşe vü perverdesi
Ka‘be-i maḳşūduñ olur perdesi

Ülfet-i evlādı gider evvelā
Tā ki saña açıla rüy-ı beḳā

Vaḳt olur insāna gelür ıztırāb
Kendü daḫı kendüye olur ḫicāb

Ḥikāyet¹⁰¹⁰

1910 Ḥikmet ile Yūsuf-ı şehr-i cemāl
Ġurbete şalındı niçe māh u sāl¹⁰¹¹ (AE 86b)

¹⁰⁰⁶ māl u benūn: mālı gider AE, R

¹⁰⁰⁷ evlād: ezdād M

¹⁰⁰⁸ ḳo: bu R

¹⁰⁰⁹ ‘ibretde: ğayretde M

¹⁰¹⁰ Başlık: - AE, M 53b, R 53a

¹⁰¹¹ 1891-1911. beyitler arası -AE

Zulm-ı Zelîhâ ile o şem^ç -i cān
Zulmeti zindānı ki kıldı mekân

Göñli şınıklarla olurdu bile
Furkat ile hasret-i Ya^ç kûb ile

Cümleye ol nūr-ı çerāğ-ı Halîl
Olmış idi gün gibi rüşen delîl

Aña murādınca mürîd oldılar
Göñli tesellilerini buldılar (R 53b)

1915 Bende-i sulţān iki merd-i hüner
Hışm ile maḥbûs idi anda meger

Ḥamr şıkar vāqı^ç asında biri
Meyl ider ol maşlahata ḥātırı

çĀlem-i ma^ç nāda çayān oldu mey
Meymene vü meyseresi tıldı mey

Biri getirür başı üstinde nān
Nānını kuşlar yir anuñ nā-gehān

Ḥavf u recā ile ol iki çibād
Düşleri ta^ç bîrini itdi murād¹⁰¹²

1920 Ḥamr şıkana didi kim çan-çarîb
Manşıb-ı çālî saña olur naşîb (M 54a)

Nānını kuşlar yiyene ol maḥal
Didi düşüñ oldu beşîr-i ecel (AE 87a)

Zıkr olınan vāqı^ç alar vāqı^ç ā
Birine derd oldu birine devā

İntikāl-i ta^ç bîr¹⁰¹³

Ḥamr olur manşıb-ı çālî-mişāl
Meste döner manşıbı ile ricāl

¹⁰¹² u: - AE; düşleri: düşlerini R

¹⁰¹³ Başlık AE 87a, M 54a, R 53b

Guşsa vü endūhı ferāmūş olur
Manşıb ile nışı anuñ nūş olur

1925 Mertebesi mey gibi mesrūr olur
Devlet-i dünyā ile mağrūr olur

Ḥamra eli irdügi ey nüktedān
Manşıba el irmege oldı nişān¹⁰¹⁴

Ol birinüñ rızķına irdi fenā
Rızķına bālādan irişdi belā

Rızķı telef olduğı bī-iştibāh
‘Ömri telef olmağa oldı güvāh

Vā‘ kıadur remz-i Ḥudā-yı mu‘ in
Ḥikmetini ḥall idene āfer in

1930 Vā‘ kıadur āyine-i rūy-ı cān
Her ne ise ḥālūñi eyler beyān¹⁰¹⁵

Ḥikāyet-i Yādigār¹⁰¹⁶ (AE 87b)

Adı Velī kendü deli bir pelid
Şeyḫ Vefā’ya gelür olur mürid (R 54a)

Vā‘ kıasında görünür şeyḫ aña
Bu elini öper ol eyler du‘ ā

‘Ayn-ı du‘ āya şu ki manzūr olur
Cānı sevinür dili mesrūr olur

Gün gibi dünyāya şıgışmaz kişi
Kibr ü gurūr oldı kişinüñ işi

1935 Ḥayret ile ḥalvet-i şeyḫe gider
Ḥazretine düşini taķrİR ider

¹⁰¹⁴ irmeGE: irmesi R

¹⁰¹⁵ cān: cihān M

¹⁰¹⁶ Başlık: AE 87a, M 54a, R 53b; Ḥikāyet M, R

Var idi şeyhüñ kapısında meger
 Bir ħar ile bir baqar-ı bî-hüner
 Şeyh didi bu baqar u bu ħimār
 Bizi görür bizi bilir aşikār¹⁰¹⁷ (M 54b)

Eylese yüz şeyh yüzine nazār
 Ādem olur şanma ħimār u baqar

Bu baqar ile bu ħimār-ı denī
 Görmedügi gördügi birdür beni

1940 Her baqarı her ħar-ı lā-yefhemi
 Ādemi görmek idemez ādemī
 Bu sözi zikr eyledi şeyh-i ferīd
 Ola diyü ref^c -i ħurūr-ı mürīd (AE 88a)

Maşlahatı muşlihüñ ıslaħ olur
 Ma^c rifetüñ kuflına miftāħ olur¹⁰¹⁸

Akşām-ı evliyādan kısm-ı evvel¹⁰¹⁹

Cümle velāyetde ne sırdur bu sır
 Kısm-ı velī dörde olur münħaşır

Biri bilür kendü velī olduğın
 Anı velī bilmez aħibbā-yı dīn

1945 ‘İlm-i ledünnī gibi olur nihān
 Rūħ gibi kendüyi itmez ‘ayān

Bād-ı şabā gibi görünmez göze
 Yār dehānı gibi gelmez yüze

Şüfīlerüñ rāzı gibi şaklanur
 ‘Ākıl u dānālara aħmaqlanur

Üşmez anuñ başına dīvānevār
 Keşret-i eşħāş-ı şığār u kibār

¹⁰¹⁷ bilir: baqar M; bizi bilir aşikār: bize ider i^c tibār R

¹⁰¹⁸ kuflına: fazlına M

¹⁰¹⁹ Başlık: AE 88a, M 54b, R 54a

Āb-ı ʔahāret gibi ol pāk zāt
Olmaz ebed muʔteliʔ-i mūhmelāt (R 54b)

1950 Fāriğ olur begden ağadan ʔaçar
Māni‘ -i eşğāl-i ʔudā’ dan ʔaçar
Minnet-i nā-dān ile yüklenmez ol
Fīl gibi ʔalkā büyüklenmez ol¹⁰²⁰ (AE 88b)

Beyt-i ‘ avāniye mişāl-i ʔalā
Varmaz ol illā ki ʔarūrī ola¹⁰²¹

Şoʔbet-i mīrāndan ider ictināb
Zulmet-i ʔālīm aña olmaz ʔicāb¹⁰²²

Cevher-i imān gibi pinhān olur
Ṭabl u ‘ alemsiz ulu sulṭān olur¹⁰²³

Ḳısm-ı şanı¹⁰²⁴ (M 55a)

1955 Biri olur ʔulzüm-i tevḫīde ğarḳ
Eyleyemez kendü vücūdını farḳ

Kendüyi bilmez bilür anı ricāl
Ayağı toprağı olur ehl-i ʔāl

Eller üşer başına itmez ʔuzūr
Sanki şeker başına cumhūr-ı mūr

Ḳapısı ‘ āşıqlara Ṭūr-ı niyāz
Kendüsi ʔod maşrıḳ-ı ʔūrşīd-i rāz

Gerçi aḳar şu gibi söyler dili
Söyledüğü sözünü bilmez velī

1960 Zātı olur maḫhar-ı envār-ı ğayb
Her sözi bir nükte-i esrār-ı ğayb¹⁰²⁵

¹⁰²⁰ nā-dān ile: nā-dānīde M

¹⁰²¹ ol: o AE

¹⁰²² mīrāndan: nādāndan M

¹⁰²³ u: - R

¹⁰²⁴ Başlık: AE, M 54b, R 54b

¹⁰²⁵ her sözi bir nükte-i esrār-ı ğayb: baḫr-ı ‘ ibādetde ʔalur ʔalur ol AE

Baħr-ı ʿibādetde ʔalar ʔalur ol
 ʦāʿ atinüñ lezzetini alur ol¹⁰²⁶
 Meşrebi anuñ budalaya ʔıkar
 Kıbr ile ʿunvān sarāyın yıqar¹⁰²⁷ (AE 89a)

Meste döner her kişiden bākı yoq
 Zātı ʔekilmiş ʔılıç atılmış oq

ʔadre irer aşl-ı uşüli bilür
 ʦaşrası vīrān içi maʿmür olur¹⁰²⁸

1965 Cān u dili ʿālem-i ervāħda
 Göñli gözi cānib-i fettāħda
 ʔābil-i irşādı ʔıramaz velī
 İller elin öpmege degmez eli

ʔısm-ı şāliş¹⁰²⁹ (R 55a)

Biri velī olduğını bī-gümān
 Kendü bilür hem daħı ħalq-ı cihān

Şemʿ ine cemʿ olur anuñ evliyā
 Ĥāṭırı āyīne-i ʿibret-nümā

Vaʿz ider iken dise ʿışq ile Hū
 Kūh-ı cihān Hū ile olur ʦolı

1970 Şanki açılmış şecer-i ergüvān
 ʔanlı yaşı ʦamlar aqar her zamān

Yüregini oynadur āh-ı ʿibād
 Berg-i ħazānı nitekim girdbād

Cūşa gelür āh-ı muħıbbān ile
 Baħr gibi bād-ı firāvān ile (AE 89b, M 55b)

¹⁰²⁶ 1961. Beyit: - AE

¹⁰²⁷ ʿunvān: ʿunvānı AE, M

¹⁰²⁸ irer aşl-ı: irer ehl-i M, iren aşl R

¹⁰²⁹ Başlık: AE 89a, M 55a, R 54b

Kādir olaydı o cihān efđali
 Halkı bir uğurdan iderdi velī
 Gün gibi maḥlūka ziyāde müfid
 Şavma‘ ası mūcib-i şevk-ı cedīd

1975 Nūr-ı naẓar gibi ‘ azīz-i cihān
 Cān gibi muḥtācı anuñ ins ü cān¹⁰³⁰

Evc-i mu‘ allāda sipihr-i celāl
 Eldeki tesbīhi şüreyyā-mişāl

Himmeti ‘ ālī nitekim kūh-ı kâf
 Kâf gibi zevki yiri i‘ tikâf

Ḳısm-ı rābi¹⁰³¹

Biri daḥı gökde mişāl-i sürüş
 Tā‘ at ile gāyet ile vaḫti hoş

Kendü velī olduğımı tıñlamaz
 Kimse daḥı anı velī añlamaz

1980 İrmez aña mihr gibi halk eli
 Nūr-ı basit āḫiri vü evveli
 Encüm-i seyyāre gibi lā-mekān
 ‘ Arş gibi ‘ ayn-ı ‘ ayāndan nihān¹⁰³²
 Başmaz anuñ gülşenine yār ayak
 Baḫr-ı ma‘ ānīde olur şeb-çirāğ (AE 90a)
 Girmemiş endāmına fikr-i günāh
 Noḫtaca yok levḫ-i dilinde siyāh
 Zühd ile şeytānımı itmiş zebūn
 Yumruğı altında anuñ nefsi-i dūn (R 55b)

¹⁰³⁰ muḥtācı anuñ: muḥtāc aña R

¹⁰³¹ Başlık: AE 89b, M 55b, R 55a

¹⁰³² nihān: ‘ ayān R

1985 Şevk-ı dili mûcib-i zevk-ı cemâl
Refref-i ʿışk-ı sebep-i ittişâl

ʿİzzeti var şanki hayât-ı vücūd

Zât-ı şerîfi berekât-ı vücūd

Ol şeh-i ʿâlem gibidür gâlibâ

Taht-ı kıbâbide olan evliyâ¹⁰³³

Ehl-i haqîkat bize taḥkîk ider

Cümlesini böylece tefrîk ider

Qılma bu ʿâlilere dūn ihtimâl

Eyle ḥesâbını yûri ḥasb-i ḥâl (M 56a)

Nevʿ-i evvel¹⁰³⁴

1990 Hikmet ile çâr-ʿanâşır ki var

Her birinüñ mazharıdur çâr-yâr¹⁰³⁵

Birisi mânend-i nesîm-i seher

Bâğ-ı dil ü cânı ider tâze ter

Yel gibidür maʿnâda ol pehlevân

Ejder-i nefsinı kıllur bî-nişân (AE 90b)

Şûfîler ol şeyḫi ki söyletdiler

Berg-i ḥazân gibi semâʿ itdiler

Ṭayy-ı mekân eylese mânend-i bād

Görmez anuñ tozını ʿayn-ı ʿibād

1995 Kim ki bu taʿbîre muvâfîk olur

Meşrebi Şiddîkʾa muṭâbîk olur

Nevʿ-i şânî¹⁰³⁶

ʿUnşur-ı nâra biri oldu mişâl

Ḥazret-i Mûsâ gibi ehl-i celâl

¹⁰³³ kıbâbide: kıbâbında R

¹⁰³⁴ Başlık: AE 90a, M 56a, R 55b; Çehâr erkân-ı irşâduñ yaʿnî çâr-yârüñ serçeşmesi ṭavr-ı zât-ı faḥr-ı kâʿ inât olduḡunuñ beyânıdur nevʿ-i evvel M

¹⁰³⁵ 1990. Beyte AE ve R nüshalarında başlıktan önce yer verilmiştir.

¹⁰³⁶ Başlık: AE 90b, M 56a, R 55b

Nār gibi kıymeti bālāyadur
Nūr gibi himmeti¹⁰³⁷ alāyadur

‘ Ālem-i bālāya çeker ‘ aşıķı
‘ İzzet-i irşāduñ olur lāyıkı

Şeyḡ idinür anı bu resme mizāc
Zātı bu cem[‘] iyyete olur sirāc

2000 Puḡte ider ḡām ṡabī[‘] atları

Şūfileri pīr-i ṡarīķatları

Şevḡ ile ḡul ḡul gibi fikr-i raķīķ
ḡazret-i Fārūķ’a çıkar bu ṡarīķ¹⁰³⁸ (R 56a)

Nev[‘] -i ṡāliṡ¹⁰³⁹ (AE 91a)

Birisidür maḡhar-ı mā[’] -i mu[‘] in
Meşrebi ‘ Īsā gibi ḡūb u ḡüzīn¹⁰⁴⁰

Şāf olıcaḡ ṡūfī aḡar şu gibi
Olur o baḡr-ı keremūñ ṡālībi

Āb gibi pāk idici pākdür
Kāşif-i āyīne-i idrākdür (M 56b)

2005 Noḡta-i āba var ise nisbetūñ

Vuşlatı olur sebeb-i rif[‘] atūñ

ḡadr-i mu[‘] allā ile ol burc-ı āb
‘ Arş gibi oldı refī[‘] ü’l-cenāb

Her kime ki ḡālī muvāfiķ ola
Anlara ser-çeşmedür ebr-i ḡayā¹⁰⁴¹

¹⁰³⁷ himmeti: niyyeti R

¹⁰³⁸ ḡul ḡul: ḡut ḡut M

¹⁰³⁹ Başlık: AE 90b, M 56a, R 56a

¹⁰⁴⁰ ḡūb u ḡüzīn: çerḡ-i berīn R

¹⁰⁴¹ çeşmedür: çeşmedürür R; ebr: ber R

Nev' -i rābi'¹⁰⁴²

Biri daḥı bāb-ı kitābü'l-^çulūm
Şānı yüce göñli türābü'l-^çudūm¹⁰⁴³

ç Āşık-ı şādıklarına bu yiter
Ḥāk-i vücūdında gül-i ter biter

2010 Eylemez ol perde-i nāmūsı çāk
ç Aybları örticidür hem-çü ḥāk

Ḥāk-i deri ç unşuruñ a^ç lāsıdur
Cümlemizüñ Ṭūr-ı temennāsıdur¹⁰⁴⁴

Meşrebi anuñ ki bu yola açar
Silsilesi şir-i Ḥudā'ya çıkar (AE 91b)

ç Arşdan a^ç lādur eyā kām-yāb
Mertebe-i ç āliye-i Bū-türāb

**Çehār erkān-ı irşāduñ ya^ç nī çehār yāruñ ser-çeşmesi ṭavr-ı zāt-ı faḥr-ı
kā'ināt olduğıdur**¹⁰⁴⁵

Çār taraftan bu ṭarīk-ı çehār
Zāt-ı Resül'e varur eyler karar¹⁰⁴⁶

2015 Şanki bu dörd ırmağa deryādur ol
Faḥr-ı cihān mürşid-i Mevlā'dur ol

ç Ālemi şevk ile o faḥr-ı cihān
Terbiyet eylerdi yolından hemān¹⁰⁴⁷ (R 56b)

Ḥalk-ı cihānuñ o ṭabīb-i Ḥudā
Eyler idi derdine göre devā

¹⁰⁴² Başlık: AE 91a, M 56b, R 56a

¹⁰⁴³ göñli: kendü R

¹⁰⁴⁴ deri: deni M; ç unşuruñ: ç unşur R; 2011. Beyit: - AE

¹⁰⁴⁵ Başlık: AE 91b, M 56b, R 56a; Tenbih M, ṭavr-ı zāt-ı faḥr-ı kā' ināt: ṭavr-ı kā' ināt faḥr-ı zāt R

¹⁰⁴⁶ taraftan: tarafından R

¹⁰⁴⁷ faḥr-ı: şems-i AE, R

Devlet o bīmāra ki Rabbü'l mecīd
 ıldı anuñ gibi abībi abīb¹⁰⁴⁸

Aña ki dermān ide ol zāt-ı pāk
 Őadluđından ne oŐ olmaz helāk

2020 Ađlar ise ađlasun ol mūbtelā
 Yarasına ılmaya yāri devā
 Menzil-i maŐūdına yol bulmaya
 Rūh-ı Resūl ile enīs olmaya (M 57a)

‘ Ālem-i ma‘ nāda dağı görmeye
 MūŐkilini azretine Őormaya¹⁰⁴⁹ (AE 92a)

Bārī anuñ ravzasına varıgör
 Nāle vü efđān ile yalvarıgör

Olmaz imiş ‘ āŐıka Bađdād irāk
 Şehrini seyr eyle mezārına bađ¹⁰⁵⁰

2025 Hācı olup Ka‘ be‘ye yūzler sūri
 Gerçek erenler yolına var yūri

Niteki var ola ayāt-ı enām
 Ravza-i pākine Őalāt u selām¹⁰⁵¹

Mertebe-i evvel-i evliyā¹⁰⁵²

ađđ’a iriŐince eyā bađr-ı cūd
 Mertebe-i sālīke olmaz udūd

ābil-i tafşil olanı ehl-i sır
 ıldı yedi mertebeye mūnaŐır

Sālīk olan kimseler olsa velī
 Diñle nedūr mertebe-i evveli

¹⁰⁴⁸ mecīd: mucīb M, R

¹⁰⁴⁹ mūŐkilini: mūŐkili M

¹⁰⁵⁰ irāk: uzağ M

¹⁰⁵¹ niteki: ravza ki R

¹⁰⁵² Başlık: AE 92a, M 57a, R 56b

- 2030 Keşf-i k̄ulüb aña müyesser olur
 ‘Işkı gönülden gönüle yol bulur¹⁰⁵³
 Göñli olur āyine-i bī-naẓīr
 Mün‘ akis olur aña mā fi’z-zamīr¹⁰⁵⁴
 Keşfi mişāl-i mihekk-i sīm u zer
 K̄alblerüñ k̄albini izhār ider¹⁰⁵⁵ (AE 92b)
 Gelse dil-i zālime bāṭıl ḥayāl
 Fāş ider āyine-i şāfi-mişāl
 Söylemeden sözleri ma‘ lūm olur
 Ḥāṭırınıñ levhine merķūm olur (R 57a)
- 2035 Gelse gönül baħrine mevc-i kelām
 Cümle bilür bildirür anı tamām
 ‘İlm-i ḥafıyyātı müretteb bilür
 Zāhirüñi bāṭınıñı hep bilür
 K̄ulına bu ḥāleti Mevlā virür
 K̄udret ile k̄adr-i mu‘ allā virür
 Ādemüñ olmaz bu kadar k̄udreti
 ‘Āriyetidür cihet-i ḥāleti
 Şevķi ider beyt-i vücūda duḥūl
 Şa‘ şa‘ a-i şems gibi olur ol (M 57b)
- 2040 Hāl dilinden ḥaberi var anuñ
 Gör nice gizli hüneri var anuñ¹⁰⁵⁶
 Vesveseden ḥāṭırı bī-izṭırāb
 Olmaz anuñ gönli gözinde ḥicāb
 Remz-i ilāhī gibi maķbūl-i nās
 Şüreti bir ma‘ nā yüzi bī-kıyās¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵³ bulur: olur M

¹⁰⁵⁴ mün‘ akis olur aña mā fi’z-zamīr: ‘ışkı gönüllerde sirācū’l-münīr AE

¹⁰⁵⁵ keşfi: keşf R; mişāl-i: mişāli R; izhār: işlāḥ AE

¹⁰⁵⁶ ḥāl: cān AE

¹⁰⁵⁷ bir: bu R; yüzi bī: yüzine R

İrmeli olsa aña gerd-i keder
Göñli gözi aña şehâdet ider (AE 93a)

Şarşar ise anı belâ şarşarı
Deprenür öñürdi ‘alâmetleri

2045 Hâıırı cennet gibi gâyet vesî‘
Mertebesi ‘arş-ı Hudâ’dan refî‘

Baıır gibi şâfi vü ‘arî dili
Olmaz anuñ hâıırınuñ hâ’ili

Göñli evine koyılır vâridât
Niteki deryâ-yı muhîte Fırât

‘İzzeti firdevs gibi münkaıı‘
Ma‘ rifeti kevşeri lâ-yenkaıı‘¹⁰⁵⁸

Halka olur bülbül-i bâğ-ı beyân
Ağzı dili dil diline tercemân

2050 Kibr ü ğurür eylemez aña mürür
‘Ayn-ı ma‘ ânisi olur cümle nür

Şer‘ a muhâlif işe itse şürü‘
Eyler anuñ tâli‘ -i sa‘ dı rücü‘¹⁰⁵⁹

Gözleri nâ-maıreme baksa eger
Göz göre cânı gözini kūr ider

Mâl-ı harâmı yise olur muzırr
‘Aynı olur ‘ayn-ı ‘avâm ile bir (R 57b)

Eylese dünyâsı ile iftihâr
Mertebesinden düşer İblîsvâr

2055 Anı açar tâ’ife-i aşfiyâ
Şanki gül-i tâzeyi bād-ı şabâ (AE 93b)

¹⁰⁵⁸ münkaıı‘: mürtefi‘ R; 2048. Beyit: - AE

¹⁰⁵⁹ işe: yire R

Hikāyet-i āhîr¹⁰⁶⁰

Mürşid-i Haḳ Ḥazret-i Mollā-yı Rūm

Şeyḥ-i cihān maḳşad-ı aḳşā-yı Rūm

Ḥāme gibi nāḳil-i aḥbār idi

Nāme gibi ḥāmil-i esrār idi¹⁰⁶¹ (M 58a)

Pençe-i ḥūrşîd gibi bî-gümān

Olmış idi taḥt-ı yedinde cihān

Tā ser ü pā gün gibi pür-nūr idi

Zāhiri vü bāḫını ma' mūr idi

2060 Meşnevîsin yazdı kitāb eyledi

Ḥayra girüp ḳaşd-ı şevāb eyledi

‘İlm ile terkîb-i ḥurūf eyledi

Gevher-i ma' nāya zūrūf eyledi

Gerçi zuhūr eyledi bu büstān

Her kişiden şaḳladı itdi nihān

Virmedi aḥbāb u ḥarîdārına

‘Āşîḳına ḫālibine yārına

Vardı mürîdüñ biri şeyḥe meger

Gördi şafā ile tilāvet ider¹⁰⁶²

2065 Beyt-i niyāzında mu' ammā gibi

Göñli gözi Ḥaḳ' da idi hā gibi¹⁰⁶³ (AE 94a)

Meşnevîsin gördi bu ehl-i mezāḳ

Şeyḥ-i mübārek nazarından ırāḳ

Çekdi anı cezbe-i ḥāl-i kitāb

Ḳıldı uğurlamağa cānı şitāb

¹⁰⁶⁰ Başlık: AE 93b, M 57b, R 57b; Hikāyet M, R

¹⁰⁶¹ nāme: nām AE

¹⁰⁶² gördi: görür AE

¹⁰⁶³ ha: hā M, R

Keşf-i kûlûb ile tıyuldu bu rāz
Çekdi elin itdi mürîd ihtirāz

Döndi felek gibi didi şeyḫ aña
Yum tama' uñ 'aynını ey bî-ḥayā

2070 Kō el ile uğrılığ olma ḥām
Gel dil ile uğruluk eyle müdām¹⁰⁶⁴

Ehl-i dilüñ sa' y ile öğren dilin
Gün gibi meşhūr-ı cihān ol bilin (R 58a)

Düzd-i kitāb olmağ ise niyyetüñ
Ma' nāları bendedür ol şüretüñ¹⁰⁶⁵

Sende eger var ise ḥāl-i mezāk
Zarfı murād eyleme mazrūfa bağ

Nūr-ı velāyetle velī her zamān
Uğrı ile toğrıyı eyler 'ayān

2075 Hey ne şerefdür bu şeref ādeme
'Ālim ola ḥādişe-i 'āleme

Açıla gönül gözinüñ ḥāleti
Söyleye esrār sözün dil-i velī (AE 94b, M 58b)

Hikāyet-i diger¹⁰⁶⁶

Keşf-i ḥaḳīkisi olan evliyā
Cinn ü şeyāḫını görür zāhirā

Bir kişi aşḥābdan ey şehryār
Ol ḳoca şeyḫanı görür āşikār

Mest-i mey-i ma' şiyet ü nekbeti
Ma' şiyetüñ ālet-i cem' iyyeti¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶⁴ uğrılığ: uğrılığ AE, M

¹⁰⁶⁵ ise: ile R

¹⁰⁶⁶ Başlık: AE 94b, M 58b, R 58a; Hikāyet M, R

¹⁰⁶⁷ ü: - R

2080 La' netüñ ' aynı gibi bir ' aynı var
Bir gözi yok şanki şogulmuş bîñār¹⁰⁶⁸

Dāl-ı ' inādı gibi kıddi dü-tā
Şekli veli şürete girmiş riyā

Kellesi eyvān-ı fesād-ı cihān
İki buruşmuş yañağı nerdbān

Gözi kızıl şanki yanar nār-ı gam
Kaşları üstinde duhān-ı elem

Tā ser ü pā habbesinüñ kālıbı
Egri idi rāy-ı riyāsı gibi

2085 Aldadı şeytānı o hayrū'l-' ibād
Didi eyā pîr-i tarîk-ı fesād
Sen bir ulu kimse idüñ sâbıka
Hayli ziyān itdi ' ināduñ saña (AE 95a)

' Ālem-i fānide bir ehl-i şühüd
Sencileyin görmedi kıabil vücūd

Her ne ise ma' rifetüñ kânısın
Dīvlerüñ cinnilerüñ cānısın¹⁰⁶⁹

Görmeye ister seni gāhî gözüm
Var senüñ ile niçe gizli sözüm¹⁰⁷⁰ (R 58b)

2090 Kıandasın ey ma' rifetüñ ma' deni
İsteyicek nice bulayın seni

Söze gelüp didi bu ehl-i fesād
Baña buluşmağı iderseñ murād¹⁰⁷¹

Karnuñı ol gice ziyāde toyur
Vaqt-i seherde yatup eyle huzūr

¹⁰⁶⁸ la' netüñ: la' net AE, la' neti M

¹⁰⁶⁹ ise: iseñ M

¹⁰⁷⁰ görmeye: görmek M, R

¹⁰⁷¹ ehl-i fesād: - AE

Böyle iderseñ gelürin ben saña
Her ne sözüñ var ise söyle baña¹⁰⁷²

Didi eyā iki cihān ebteri
Terk idemem ‘ādet-i peygāmbəri (M 59a)

2095 Az yaturın az uyurın az yirin
Faḥr-ı cihān işledügin işlerin¹⁰⁷³

Bildi neye uğraduğını la‘in
Eyledi feryād u fiğān u enin

Niçe kişi kendüyi ‘ākıll şanur
Aldamağ ister iken aldanur¹⁰⁷⁴ (AE 95b)

Kesb-i kemāl eyleyicek ehl-i ḫāl
Āl-i şeyāṭin idemez aña āl

Bahre döner sālİK-i perverdgār
Bād-ı belādan aña irmez ğubār

2100 Ğaflet ile aḫmağ olur ‘āşiyān
Aldanur etfāl gibi her zamān

Gün gibi ‘ālī ideğör sen seni
Tā ki saña irmeye dest-i denī

Ṭoğla uyusa kişi itse ḫuzūr
Keşf gözinde ḫomaz āşār-ı nūr¹⁰⁷⁵

Ḥaşmı olan vaḫtine ḫāzır gerek
Şir-i Ḥudā gibi bahādır gerek¹⁰⁷⁶

Fısq u fücür ehli ki bī-din olur
Cümlesi mağlūb-ı şeyāṭin olur

2105 Dost olur şanma ‘adū-yı ‘atıḫ
Eyle bu tevfiḫi refiḫ-ı ṭarıḫ

¹⁰⁷² gelürin: gelürim R

¹⁰⁷³ yaturın: yaturım R; uyurın: uyurım R

¹⁰⁷⁴ aldamağ: aldamağ AE, M

¹⁰⁷⁵ toğla: toğla AE; gözinde: yüzinde AE, R

¹⁰⁷⁶ ḫaşmı: ḫaşm R

Mertebe-i şānī-i evliyā¹⁰⁷⁷

Mertebe-i şāniye irse mürīd
Keşf-i qubūr ile olur müstefīd

Gün gibi bir semte mürūr eylese
Tir gibi ‘azm-i qubūr eylese (AE 96a, R 59a)

Kimini görür ki huzūr eylemiş
Meşhedini gün gibi nūr eylemiş

Qabrine cennetden açılmış tarīk
Beyt-i mezārında melekler refīk

2110 Maqberesi zulmet-i ğamdan emīn
Rūz u şebi sünbül ile yāsemīn¹⁰⁷⁸

Yatduğı yir ‘ayn-ı ‘adūya ğubār
Fitne-i devrāna mezārı hişār

Hāḫırı dünyā eleminden emīn
Dār-ı selāmetde muqīm u mekīn (M 59b)

Şıket-i eşḫāşdan āsūde-dil
Vaḫdet ile pādşeh-i müstaḫill

Muhteliḫ ervāḫ-ı nebiyyīn ile
Mu‘tekif aşḫāb-ı Hudā-bīn ile

2115 Muntaẓır-ı vuşlat-ı Rabbü’r-raḫīm
‘Āşık-ı dīdār-ı Hudā-yı kerīm

Qabri aña şavma‘a-i i‘tikāf
Tīğ-ı celāline niyām u ğılāf¹⁰⁷⁹

Mihr-i münevver gibi cismi laḫif
Ay ile günden daḫı şānı şerīf

¹⁰⁷⁷ Başlık: AE 95b, M 59a, R 58b; Mertebe-i şānī AE

¹⁰⁷⁸ u: - AE

¹⁰⁷⁹ qabri: qavmi R

Āyine-i dilde tecellāsı var
 Levḥ-i vücūdında tesellāsı var (AE 96b)

Kimini ḳabrinde görür pāy-māl
 Cehl ile maḡlūb-ı cevāb u su 'āl

- 2120 Nār aña nārencī libās eylemiş
 Yüzini āhen gibi pās eylemiş
 Dest-i ziyānı anı ḳılmış zebūn
 Bār-ı belādan bedeni ser-nigūn¹⁰⁸⁰

Mār gibi kīse-i māl u menāl
 Ayaḡına boynına olmuş 'ıḳāl¹⁰⁸¹

Şāhı ḳomış ḳolları tenhā vü zār
 Mūr ile māra bedeni yār-ı ḡār

Zulmet-i ḳabri aña mātem ṭonı
 Rūy-ı zebānīde yüzünūñ yōni¹⁰⁸²

- 2125 'Aḳlı ṭaḡıḳ niteki berg-i ḡazān
 Göñli şımıḳ şanki gül-i erḡuvān

Ṭop ile çevḡān gibi baş u ayak
 Şöyle yatur biri birinden ırāḳ¹⁰⁸³ (R 59b)

Ḳabri 'azāb ile zelīl ü ḡaḳīr
 Kimse ne yār u ne zāhīr u naşīr¹⁰⁸⁴

Gözi şefā' atcı arar bulmaz
 Nālesi derdine devā olımaz¹⁰⁸⁵

Merḡamet umduḡı deper yüzini
 Ḳulaḡına ḳoymaz anuñ sözini (AE 97a)

- 2130 Yār u muşāḡibleri gelmez aña
 Andan ırāḳ tā 'ife-i aḳrabā

¹⁰⁸⁰ bār-ı belādan bedeni ser-nigūn: yumruḡı altında anuñ nefsi-i dūn AE

¹⁰⁸¹ mār: māl AE

¹⁰⁸² yōni: yüzi R

¹⁰⁸³ baş u: başı R

¹⁰⁸⁴ ḳabri: ḳabr M

¹⁰⁸⁵ şefā' atcı arar: şefā' at umar u M

Gerdeninüñ silsilesi dūd-ı āh
Lāle-i ḥamrā gibi bağı siyāh¹⁰⁸⁶ (M 60a)

Pencere açmış aña nār-ı saḳar
Nāle vü feryād ile ḥalka baḳar

Ursalar oddan aña ḳamçıları
Yir gibi yir yir yarılır her yiri

Beñzemez ādem yüzine şüreti
Başmış anı ma' şiyeti zulmeti¹⁰⁸⁷

2135 Çün bu temāşāyı görür evliyā
Mā' il olur cānib-i Ḥaḳ' dan yaña

Cümle-i aḥlāḳ-ı zemīme ki var
Cānı zarūrī ider andan firār

Ḥāḳırı Ḥaḳ cānibine yaḳışur
Göñli gözi tā' atine aḳışur¹⁰⁸⁸

Meyl ü maḥābāsi cihāndan gider
Fā' idesiz meşgaleyi terk ider

Dide olur āyine-i dilleri
Zā' il olur ḥā' il-i bāḫılları

2140 Genc-i nihān çeşmine mekşūf olur
Sırr-ı ḥafī kendüye ma' rūf olur (AE 97b)

Ādem olanlarda nedür bu kemāl
Bu şeref u bu derecāt u bu ḥāl¹⁰⁸⁹

Ḥikāyet-i ḡarrā vü zībā¹⁰⁹⁰

Keşf-i ḳubūr ile olan şādmān
Genc-i nihānı daḫı eyler ' ayān

¹⁰⁸⁶ bağı: ḳalbi M, R

¹⁰⁸⁷ zulmeti: şüreti M

¹⁰⁸⁸ aḳışur: yaḳışur R

¹⁰⁸⁹ nedür: budur M

¹⁰⁹⁰ Başlık: AE 97b, M 60a, R 59b; Ḥikāyet M, R

Var idi bir pîr-i ʔarîḳ-ı Ḥudā
 Mürşid-i Mevlā vü delîl-i hüdā
 Cümle velāyetde vaḥîd u ferîd
 Vaʕ zı müʕeşşir kelimâti müfid (R 60a)

- 2145 Ḥâḫırı âyîne-i esrâr-ı ğayb
 Ağzı dili maḫlaʕ-ı envâr-ı ğayb
 ʕ İzzet ü taʕ zîme sezāvâr idi
 Ḥâl dilinden ḫaberi var idi
 Keşf u kerāmât ile maʕ rûf idi
 Aḫsen-i ḫâʕ at ile mevşûf idi
 Şûfîleri bî-ʕ aded u bî-şümâr
 Mülk ü velāyetde şeh-i tâcdâr
 Zîkr u ʕ ibâdetleri ḫâlet-fezâ
 Ḥâl-i riyâzetleri ḫod bî-riyâ (M 60b)
- 2150 ʕ Ayn-ı ḫanâʕ atları pür-nûr idi
 Sırr-ı ʕ ibâdetleri mestûr idi¹⁰⁹¹ (AE 98a)
- Faḫr u fenâ eyledi şeyḫi zebûn
 Ḳâf gibi faḫrı ile ser-nigûn
 Açluğ ile gördi olur bî-mecâl
 Ḳıldı ot otlamağâ ʕ azm-ı cibâl
 Gitdi mürîdân ile ḫağdan yaña
 Şarşar ile niteki ebr-i şitâ¹⁰⁹²
 Ḳaşları gibi egilüp zâhirâ
 Ḳulağına didi bir ehl-i fenâ
- 2155 Ey bu gözi yaşlılara âb-ı rû
 ḫağda iderken şu gibi cüst ü cû

¹⁰⁹¹ ḫanâʕ atları: ʕ inâyetleri AE

¹⁰⁹² mürîdân: mürîdi R

Bir dereden şimdi güzer eyledüm
Dide-i keşf ile nazar eyledüm

Toprağın altında yatur âşikâr
Mâh gibi iki gümüş tepsi var

Gel çıkaralum alalum şatalum
Ağçasını harcumuza katalum

İdelüm açluğ elemine ‘ ilâc
Gezmeyelüm böyle za‘ ifü’l-mizâc¹⁰⁹³

2160 Şeyh didi geç bu hevâdan hemân

Halka ider az tama‘ çok ziyân¹⁰⁹⁴

Bir tarafa anı alup gitdi şeyh
Bir yire irişdi hitâb itdi şeyh (AE 98b)

Didi ki gör bunda ne var ey gâbî
Gördi bir altun sinî var gün gibi

Toprağın altında gömilmîş meger
Keşfi ile gördi o ‘ âlî-nazar¹⁰⁹⁵ (R 60b)

Didi aña yum tama‘ uñ ‘ aynını
‘ Aynuña alma bu cihân zeynini

2165 Sevme zer-i hâlişi yegdür sükûn

Gel bu benî aşfere olma zebûn

Şabr idegör qalmaz açık boğaz aç
Eyleme ‘ arz-ı elem-i ihtiyâc

Cife-i dünyâya idince tama‘
Kelbe döner ma‘ nâda ehl-i vera‘

Mertebe-i keşfi tenezzül ider
Zâ’ il olur şems-i velâyet gider (M 61a)

¹⁰⁹³ idelüm açluğ elemine: harcluğ elemine idelüm M

¹⁰⁹⁴ halka ider: eyler imiş AE

¹⁰⁹⁵ keşfi: keşf AE

Şevki olur şanki söyünmiş çerāğ
 Ğuşşası tağlarca derūnında dāğ¹⁰⁹⁶

2170 Yirleri olur tabakātu'l-^ç avām
 Kendüyi eksiklügi eyler tamām¹⁰⁹⁷

Dīv-i elem hāne-i zühdin yıkar
 Mühr-i Süleymān'ı elinden çıkar

Eyleyemez levh-i ^ç azīme nazar
 Gözlüğü olsa dağı şems ü kamer (AE 99a)

Çoğ sevinür Nīl ü Aras gibi ol
 Bağr-ı kemāline bulınca vuşul

Sebze ki bir yılda güc ile biter
 Vaqt-i hazānda bir uğurdan yiter

2175 Qodılar altun sinīyi gitdiler
 Açluğūñ acısına şabr itdiler

Ğaybdan irişdi ta^ç am-ı keşir
 Lezzet ile bī-bedel ü bī-nażir

Faqr u fenā ile olan imtiḥān
^ç Ākıbet-i kār olur şādmān¹⁰⁹⁸

Hikāyet-i bī-bedel u bī-nażir¹⁰⁹⁹

Peyk-i Hudā bülbül-i ^ç arş-āşiyān
 Oldı Resül'üñ ḥaremine revān¹¹⁰⁰

Ḥaqq sözini söylemege zevk ile
 Nūr gibi indi yire şevk ile

2180 Didi eyā mālīk-i genc-i beḳā
 Muḫtarib eyler seni faqr u fenā

¹⁰⁹⁶ söyünmiş: şoyınmış R; dāğ: şāğ R

¹⁰⁹⁷ ^ç avām: enām R

¹⁰⁹⁸ kār: kārı R

¹⁰⁹⁹ Başlık: AE 99a, M 61a, R 60b; Hikāyet M, R

¹¹⁰⁰ ^ç arş: quds R

Rāzī iseñ tañrı yaratsun şehā
Bir ıağı başdan başa altın ola¹¹⁰¹ (R 61a)

Ƙanda giderseñ bile gitsün o ıağ
Fađr u fenādan saña gelsün ferāğ¹¹⁰² (AE 99b)

Oldı muhaşşal bu kelām-ı ıavī
‘İzzet-i řūrī zarar-ı ma‘nevī

Didi o ıağ göñlüme virür melāl
Baña olur ħā’ıl-i şems-i cemāl¹¹⁰³

2185 Ol cebele eylemedi i‘tibār
Şubĥ-ı kerāmāta olur perdedār¹¹⁰⁴

Hıç ola mı rāh-ı melāle gide
Dīn evine ıağı ħavāle ide (M 61b)

Anı murād itmedi bī-iřtibāh
Ol cebel-i şa‘bı ide sedd-i rāh

Ƙađ didüğüñ dađdađa-i ‘ađl u hūř
Sevmedi ol ıađı miřāl-i vuhūř¹¹⁰⁵

Nazm-ı ilāhī gibi bu imtiĥān
‘Ālem-i bālāya olur nerdbān

2190 Māla ıapar niçe ħar-ı bī-vücūd
Yırdeki řuř tersine eyler sücūd

Eylemez ol ma‘şiyete irtikāb
Ƙālībi ol cīfenüñ olur kilāb¹¹⁰⁶

Anı ki sevmezdi Resül-i emīn
‘Aksin ider niçe şağı vü la‘ın

Kimde ki Ƙārün’uñ ola şan‘atı
Olmadı peygamberüñ ol ümmeti (AE 100a)

¹¹⁰¹ şehā: saña AE, R

¹¹⁰² ıağ: dağ AE

¹¹⁰³ ıağ: dağ AE

¹¹⁰⁴ olur: olan R

¹¹⁰⁵ ‘ađl u hūř: hū u hūř R

¹¹⁰⁶ eylemez ol: eylemeñüz AE, R

Olma zer-i zerd ile yüzi kıara
Gün gibi Kıārūn'ı geçirdi yire¹¹⁰⁷

2195 Ey ħar-ı deccāle uyan nekbetī
Yüri kıabül eyleme bu la' neti

Her kıışiden itmek için celb-i māl
Kendüñi kıılma sebeb-i iĥtilāl

Niteki feryād u fiğān u enīn
Varma der-i zālime olma yaķın

Āhı kemendi gibi mazlūm olan
Zir u zeber eyler anı nā-gehān

Madde-i muzlımedür sīm ü zer
Baķma olursa daķı Şems ü kıamer (R 61b)

2200 ĤaŐletüñi eyle Resül'e Őebih
'Ādet-i Nemrūd'ı kıo olma sefih

Sevdüğini sev kıurı sevdāyı kıo
Sevmedügi nesnelere ol 'adū

Dostına dost olup her zamān
Düşmenine düşmen olagör hemān¹¹⁰⁸

Mertebe-i ŐālīŐ-i evliyāu'llāh¹¹⁰⁹

Mertebe-i ŐālīŐe irse kıiŐi
İzn-i Ĥudā ile olur her işi (AE 100b)

Kendüde olmaz ĥareket hem-çü kāh
Esmez ise bād-ı nesīm-i ilāh (M 62a)

2205 Ĥāl-i Őalāķı aña ilhām olur
Tā'atine bā' iş-i iķdām olur

¹¹⁰⁷ zerd: derd R

¹¹⁰⁸ dostına: dosta R

¹¹⁰⁹ Başlık: AE 100a, M 61b, R 61b; evliyāu'llāh: evliyā M, R

Dögse eger kendüyi ehl-i cidāl
Varur elini öper eyler Һelāl¹¹¹⁰

‘ Ālem-i faķırında ğanīmet ķopar
Şāhid-i maķşūda maķabbet ķopar

‘ İşmet-i Һaķķ ile ider her zamān
Dīni ķerāğını hevādan nihān¹¹¹¹

Rif‘ at-i ‘ aynı nitekim āftāb
‘ Ālem-i bālāda olur kām-yāb¹¹¹²

2210 Cām-ı cihān-bīne döner Һaķırı

Dīde olur bāķını vü zāhiri

Şem‘ gibi Şām’dan itse nazār
Rūm’ı görür Mıřr’ı temāřā ider

Münkeşif olur gözine her zamān
‘ Aynı ile ‘ ālem-i kerrūbiyān

Cānına cānileri yād eylemez
Dīde-i keşfını ğubār eylemez

Nāle vü feryād u fiğān gibi ol
Eylemez eyvān-ı ‘ avāna duğūl¹¹¹³ (AE 101a)

2215 Zīkrinūñ āvāzı gibi řubĥ u řām

Mescid olur kendüye ‘ ālī maķam

Zālīme düřnām-ı ğarībān-miřāl
Varsa gelür keşfi yüzine zevāl

Lezzet-i nef sāniye virmez vücūd
Berd-i ğünāhı yüzün itmez kebūd¹¹¹⁴

İstedüği ādemi ol ehl-i Һāl
Görse ider nāzır-ı mülk-i miřāl (R 62a)

¹¹¹⁰ cidāl: celāl R

¹¹¹¹ nihān: niřān R

¹¹¹² rif‘ at-i: rif‘ ati M

¹¹¹³ vü: - R

¹¹¹⁴ berd-i: yirde R

Ḳādir olur ṭayy-ı mekân itmege
Kendüyi cān gibi nihān itmege

2220 Zümre-i insānı müretteb görür
Rūy-ı ḥaḳīḳatlerini hep bilür¹¹¹⁵

Kimini ‘ unvān ile sulṭān görür
Mülk-i ḥaḳīḳatde Süleymān görür

Kimisi şeyṭānına olmuş zebūn
Mā-şadaḳı ḳad ḥasīre’l-ḥāsirūn¹¹¹⁶

Kiminüñ ma‘ nā yüzi pür-fütür
Şüret-i meymūn ile itmiş zuhūr (M 62b)

Bebr gibi kimisi pür-ıztırāb
Kendüsine ḳayd-ı ḥayātı ‘ azāb

2225 Ba‘ zıları fil gibi fi’l-meşel
Ba‘ zı baḳar ba‘ zı ḥar-ı mübtezel (AE 101b)

Çünki bu aḥvāli görür ehl-i rāz
Kār-ı menāhīden ider iḥtirāz

‘ İbret alur nefret ider ḥāṭırı
Ḥayra döner işlerinüñ her biri

‘ İzzet ile niteki şems-i duḥā
Zühdi terāḳḳīde olur dā’imā

Muḥteliṭ olmaz aña ‘ işyān iden
Dāmen-i dīnin şaḳınur cīfeden

2230 ‘ Ālem-i ḥayretde ḳalır gāh olur
Ḥāfiṣ u ḥāmī aña Allāh olur

Ġafletle şarf eylemez evḳātını
Sevgili ḳullardan ider zātını

¹¹¹⁵ bilür: görür AE, M

¹¹¹⁶ Tercümesi: “Ziyana uğrayanlar zarar ettiler” cümlesinin kapsamına girerler.

Hikāyet-i hikmet-āmiz¹¹¹⁷

Şāhid-i Hāḫḫ eyledi da‘ vā-yı dīn

Kīn ile tōldı cesed-i müşrikīn

Ẓāhir olabaşladı sırr-ı cihān

Ṭutdı ḫilāfı ṭarafın ‘āşiyān¹¹¹⁸

Bir niçe yüzi ḫaralar sāyevār

Uydı ulaşdı añā leyl ü nehār

2235 Hāzret-i Şiddīḫ ile faḫr-ı cihān

Ġāra girüp cān gibi oldı nihān (AE 102a)

Hikmet ile genc-i nihān oldılar

Emr-i Ḥudā’ya nigerān oldılar (R 62b)

Seyl-i belā kim aḫa ṭul u dırāz

Ehl-i dile lāzım olur iḫtirāz

Ġārda Şiddīḫ ile zāt-ı Nebī

Ṭurđı ten-i ḫūtda Yūnus gibi¹¹¹⁹

Seyl gibi aḫdı sipāh-ı ‘adū

Her ṭarafı eylediler cüst ü cū

2240 Hāşılı bağlandı başiretleri

Görmediler anda o ḫāzretleri

Hāzret-i Şiddīḫ’a zamān-ı firār

Geldi meger ḫāṭıra-i şad hezār (M 63a)

Ġāruñ içinde didi yā Muşṭafā

Göñlümi ḫorḫutdı bu ehl-i cefā

Bunda bulurlarsa bizi zālimān

Nice olur ḫālümüz ey şāh-ı dīn¹¹²⁰

¹¹¹⁷ Başlık: AE 101b, M 62b, R 62a; Hikāyet M, R

¹¹¹⁸ sırr-ı cihān: sırr-ı cinān AE, serv-i cinān M

¹¹¹⁹ ḫūtda: ḫūṭla R

¹¹²⁰ şāh-ı: ehl-i M

Didi ki baḡ arduña ey yār-ı ġār
Gördi ki bir baḡr tırur aşıkar¹¹²¹

2245 Vüs'ati mánend-i sipihr-i bülend
Bir gemi atmış o kenāra kemend (AE 102b)

Leşker-i islām ile tölmiş yatur
Şanki tırur bunlar için muntazır¹¹²²

Tā'ir-i ḡudsī gibi var şevketi
Her küregi bāl u per-i rif'ati¹¹²³

Didi Ebū Bekr'e Resül-i ġüzīn
Ḥavfi gider göñlüñi eyle emīn
Virdi tesellāsımı anuñ Resül
Olmadı min ba' d ḡazīn u melül

2250 Çerḡ-i felek gibi o ḡürşid-zāt
Eyledi şıdḡını anuñ kat kat
Ḳıldı bunuñ gibileri enbiyā
Ḳādir olur ister ise evliyā

Bu ne temāşā bu ne esrār ola
Ġārda deryā yoğ iken var ola

Eyleye bir keştī-i ḡudret zühūr
Ḥāḡır-ı ġamnākı ide pür-sürür

Gizlidür ādemde bu ḡāl-i bülend
Derdüñe dermān ara ey derdmend

2255 Eyleme esrār-ı nihāndan su'āl
Ḥāl olamaz ḡāl ile eşkāl-i ḡāl¹¹²⁴ (R 63a)

¹¹²¹ tırur: durur AE

¹¹²² leşker-i: ' asker-i AE

¹¹²³ rif'ati: nuşreti AE, M

¹¹²⁴ ḡāl ile: - AE

Hikāyet-i laṭīf-i bī-hem-tā¹¹²⁵

Şeyhine yalvardı didi bir mürīd
Ey felek-i rif^c at içinde ferīd (AE 103a)

Bende-i muhtācuña hayrāt kııl
Çeşmüme izhār-ı kerāmāt kııl¹¹²⁶

Ġayretümi şevkümü eyle mezīd
Tā^c atümi zevkümü eyle cedīd

Tā ki sülükumda terākķī idem
Rāh-ı kemāle ^c aķabüñce gidem (M 63b)

2260 Yum göziñi didi o dem şeyh aña
Göñli gözün açdı o kân-ı safā¹¹²⁷

Gördi bir iķlīme varur nā-gehān
Şeyh ile bir yirde tutarlar mekān

Evlenür eyler niçe evler binā
Niçe oğul kıız virür Allāh aña

Māl ile emlāki firāvān olur
Göñli gözi gül gibi ħandān olur

Vaķtini bu ħālet ile ħoş ider
İlini köyini ferāmüş ider¹¹²⁸

2265 Rīş-i siyāhı olur āķir sefid
Zulmetini nūrı ider nā-bedīd¹¹²⁹

Dāl-ı vücūdı ķocadı ķaldı ħam
Oldı aña ħalkā-i bāb-ı ^c adem¹¹³⁰

Āķir-i kār aña irişür ecel
Mā-meleki şöyle ķalur mübtezal (AE 103b)

¹¹²⁵ Başlık: AE 102b, M 63a, R 63a; Hikāyet M, R

¹¹²⁶ çeşmüme: çeşmümi AE

¹¹²⁷ safā: saķā AE

¹¹²⁸ bu: bir M

¹¹²⁹ zulmetini nūrı: zulmet nūrını AE

¹¹³⁰ ^c adem: kerem M

Ğabre girer ğabir   azābın g r r
Mağfirete muntazır olur  turur

Ol kişin n Őeyĥ-i m b rek o dem
G zini yumdurdı v  a durdı hem

2270 D ş gibi oldu bu ge en m -cer 
Ő ret-i  y ne gibi b -beğ 

S  at-i v hidde o Őeyĥ-i ker m
Eyledi bu seyr-i s l ke   al m¹¹³¹

Őeyĥe daĥı mu   teĥid oldu m r d
T  atini Őevĥini ĥıldı mez d¹¹³²

 dem olan ĥ mil-i esr rdur
G r bu tılısm i re neler vardur

 ak ideg r ğaflet n n perdesin
Ķadr ni bil g r ne   aceb yirdesin (R 63b)

2275   Ayn-ı   ib detde gerekmez niĥ b
C nib-i env ruņa aşma ĥic b¹¹³³

Taňrı bu cem   iyyete Őaldı seni
Mezra   a-i t  ate Şaldı seni

T  at n olur sebeb-i mağfiret
Z d-ı reh-i    ķıbet    ĥiret¹¹³⁴

Mertebe-i r bi   -i evliy ¹¹³⁵ (AE 104a, M 64a)

Mertebe-i r bi   a irse ric l
 yine-i c nı olur z 'l-cem l¹¹³⁶

Ķ lıbı   iŐĥ ile  olar n -geh n
Mihr ile g y  ki v c d-ı cih n

¹¹³¹ ker m: fer d R; eyledi bu seyr-i s l ke   al m: t  at ni Őevĥini ĥıldı mez d R

¹¹³² 2272. Beyit: - R

¹¹³³ niĥ b: ĥic b AE

¹¹³⁴ z d-ı reh: z de R

¹¹³⁵ Başlık: AE 103b, M 63b, R 63b

¹¹³⁶ cem l: cel l M, R

- 2280 Kıl̄sa bu dörd̄inci sipihre naz̄ar
 Z̄atı olur ḡün gibi ‘ālī-güher¹¹³⁷
 Z̄erre gibi mihr ile bulur vücūd
 Yaşı olur rūd-ı serī‘ü’l-vedūd¹¹³⁸
 Şevķi ile sāl̄iki mesrūr ider
 Gōñli qarañuları pür-nūr ider
 Ma‘şiyeti ‘aynını kūr eyler ol
 Semt-i selāmetde huzūr eyler ol
 Şān-ı şerīf̄inde keşāfet gider
 Kendüyi deryā-yı leţāfet ider
- 2285 Manz̄ara-i çeşmin açar şevķ-ı yār
 Z̄ulmet-i qaşr-ı dil olur t̄armār¹¹³⁹
 Derd-i lezīz̄ olur aña ‘ışķ-ı pāk
 Vaķt-i seher gibi girībānı çāk
 ‘Işķ ile dīvāne-i bī-ķayd olur
 Yavı kıılır kendüyi bir ḡün bulur
 Kām̄etüñi ‘ışķ-ı H̄aķķ itse kemān
 Yār ile yār olmağa olur nişān (AE 104b)
 Görse cemāl̄ issini ‘āşīķ eger
 Gōz naz̄ar eyler gōñül anı sever
- 2290 Gōzden ider gōñline ‘ışķı duh̄ül
 H̄āneye revzenden ider mihr yol¹¹⁴⁰
 Çünki bu gōzden dile āteş düşer
 ‘Aķlı şaşar hayreti başdan aşar
 Z̄evķi yiri cāy-ı melāmet olur
 Rūhı bu h̄ālāt ile rāhāt olur (R 64a)

¹¹³⁷ naz̄ar: güzer AE, R; güher: naz̄ar AE, R

¹¹³⁸ vedūd: vücūd AE, M

¹¹³⁹ çeşmin: şevķin R

¹¹⁴⁰ ider: olur AE, R

Şālih olur ʿ ışk ile ıslāh olur
 ʿ Işkı kerāmātına miftāh olur

Āyine-i dil açılır pāsdan
 ʿ Ömr-i beşer gibi kaçır nāsdan

2295 Şanki hilāl-i felek-i bī-ķarār
 Baħr-ı felekde gözedür bir kenār
 Yaʿ ni bu olur ğarażı dāʾimā
 ʿ Arz-ı ʿ ubūdiyyeti maħfī ola (M 64b)

Şoħbet-i nā-cins aña yol bulmaya
 Māniʿ -i ebkār-ı vişāl olmaya¹¹⁴¹

Kūh-ı cünūnını ħişār eyleye
 Cāy-ı selāmetde ķarār eyleye

Gerçi ki bir bī-bedel ābdāl olur
 Āħir-i kār aña ʿ aceb ħāl olur¹¹⁴² (AE 105a)

2300 Bilmedügin bildirür Allāh aña
 ʿ Arş-ı ʿ azāime açılır rāh aña

Oķımadın ʿ ālem-i taħrīr olur
 Şevķ ile ħūrşid-i cihān-gīr olur

ʿ Işķ odına ol ki yanar yaķılır
 ʿ Ālim olur kendüyi deryā ķılır

Gāh varur ʿ ışk ile bir ʿ āleme
 Kaʿbe-i zātında ķopar zezeme

Şevķi arasında görür bir cemāl
 Elsine-i nāṭıķa vaşfında lāl¹¹⁴³

2305 ʿ Işkı şalar cānına bir velvele
 Beyt-i vücūdında ķopar zelzele¹¹⁴⁴

¹¹⁴¹ ebkār-ı: efkār-ı AE, R

¹¹⁴² bir: bu M

¹¹⁴³ şevķi: şevķ R

¹¹⁴⁴ ʿ ışkı: ʿ ışk R; ķopar: olur M, şalar R

Zātına müstevlī olur bir cünün
 ʿĀlem-i zevkine velī reh-nümün

Nice cünün rāy-ı ferāsetdür ol
 Cevher-i ʿaqlına ʿalāmetdür ol

Şevk ile zevk ile ider evvelā
 Nazm ile söz söylemege ibtidā

Bātımlı Leylī gibi mevzūn olur
 Zāhiri dīvāne vü mecnūn olur¹¹⁴⁵

2310 ʿIşk ile gāhī yeñemez kendüyi
 Çeşmi gözetmez deñemez kendüyi¹¹⁴⁶ (AE 105b)

Mihr u maḥabbetle olur bī-ḳarār
 Kendüyi dīvāre urur sāyevār (R 64b)

Meste döner şevk-ı ruḥ-ı yārdan
 Niçesi kendüyi atar yārdan

Ḳaddini eyler ḳadem-i derde dāl
 Tiz ṭolinur cismi meh-i nev-mişāl¹¹⁴⁷

Ḥaḳḳ'a gider geldügi yire göçer
 Naḳd-ı ḥayātı bu geçidden geçer¹¹⁴⁸

2315 Sürʿ at ile ʿışk-ı Ḥudā-yı cihān
 Geldügi yire sürer anı hemān (M 65a)

ʿĀşık olanlar başımuñ tācıdur
 Ḥayreti deryāsımuñ emvācıdur

Bir niçe emvācı bu baḥr-ı elem
 Ṭañ mı kenāra çalup itse ʿadem

Rāh-ı maḥabbetde olan ḥāksār
 Rifʿ ate irişdi mişāl-i çenār¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁵ vü: - R

¹¹⁴⁶ gözetmez: görünmez AE; çeşmi gözetmez deñemez: çeşm görünmez bilemez R

¹¹⁴⁷ cismi: cism R

¹¹⁴⁸ naḳd-ı: nehr-i AE, R

¹¹⁴⁹ çenār: ğubār AE, R

Hālet-i esrār-ı dil-i ʿāşıkān
Cān-ı perîşānı ider şādmān¹¹⁵⁰

2320 Kimi bulanur t̄urulur ūu gibi
Gözi açıklardan olur Hū gibi¹¹⁵¹

Mürşid olur cānına tedbīr-i hāşş
Mühlikeden kendüyi eyler hālāş (AE 106a)

Gel beri ey Mevlevī-yi nāy-ı Hū
T̄oldı cihān zemzeme-i hāy-ı Hū¹¹⁵²

T̄ālib-i deryā-yı muşaffā-yı Hū
Vālih u dīvāne vü şeydā-yı Hū¹¹⁵³

Hem-dem-i hū maḥrem-i hū yār-ı Hū
ʿĀşık-ı hū lāyık-ı gülzār-ı Hū

2325 Sālik-i hū maṭlaʿ-ı envār-ı Hū
Mālik-i gencīne-i esrār-ı Hū

Taşfiyetül-ḳalbi sebīlūʾr-reşād
Maʿrifetuʾllāhi delīlūʾl-ʿibād¹¹⁵⁴

Ḳad zaharaʾz-zātü bi-ʿacziʾş-şifāt
Sāle bihiʾr-rūḫu kenehriʾl-fırāt¹¹⁵⁵

İnḳaṭaʿ al-ʿaḳlu ve sittüʾl-cihāt
İmteneʿ aʾl-meylü ileʾl-mümkināt¹¹⁵⁶ (R 65a)

İtteşaleʾl-ʿaşḫu lenā fehtedā
İnfīşaleʾl-ḡafletü zāleʾl-hevā¹¹⁵⁷

2330 ʿUyyine fiʾl ʿayni bekāʾüʾl-vişāl
Züyyine fiʾz-zühdi ziyāʾüʾl-cemāl¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁰ 2319. Beyit: - AE, - R

¹¹⁵¹ hū: ūu R

¹¹⁵² mevlevī-yi: ūifte-i R

¹¹⁵³ deryā-yı: dünyā-yı R; u: - R; vü: - R

¹¹⁵⁴ ʿibād: reşād AE; Tercümesi: Kalbi temizlemek hidāyet yoludur. Marifetullah kulların rehberidir.

¹¹⁵⁵ ʿacz: baḫr AE, R; Tercümesi: Sıfatların acziyle beraber zāt zuhūr etmiştir. Fırat Nehri gibi rûh onunla aktı.

¹¹⁵⁶ Tercümesi: Akıl ve altı yön koptu. Mümkün olan varlıklara meyil imkansız oldu.

¹¹⁵⁷ Tercümesi: Aşk bize yapıştı da hidāyet buldu. Gaflet koptu, hevesler ortadan kalktı.

Kellemenī kellemenī bi'l-kemāl
 ʿAllemenī faḍḍalenī bi'l-cemāl¹¹⁵⁹

Ḳayd-ı cihān māniʿ -i dīdār imiş
 Ḳār-ı reh-i gülşen-i envār imiş (AE 106b)

Sālik olan gökde mişāl-i melek
 Ḳāmil-i esrār-ı Muḥammed gerek

Terk-i fenā kııl hūnerüñ var ise
 Ḳaḳḳ'ı beḳā kııl nazaruñ var ise¹¹⁶⁰ (M 65b)

Ḳikāyet-i raʿnā vü bī-bedel ü zībā¹¹⁶¹

2335 Böyle idi ʿādet-i faḫrū'l-beşer
 Cānib-i Ḳaḳḳ'dan virür idi ḫaber¹¹⁶²

Baḫr-ı kemālini idüp āşikār
 İllere olurdı cevāhir nişār

Vaʿzına cemʿ olur idi evliyā
 Ḳvān-ı Ḳalīl'e nitekim aşfiyā

Maʿrifeti niʿmeti ile müdām
 Ḳalkı ḳonuḳlardı o faḫrū'l-enām¹¹⁶³

Şoḫbetinüñ ḫālet-i keyfiyyeti
 Şevḳe getirürdi o cemʿiyyeti

2340 Cūş u ḫurūş itse o deryā-yı şevḳ
 Olur idi sākī-i şahbā-yı şevḳ

Pertev-i mihr ile şükūfe-mişāl
 Çāk ider idi yaḳasın ehl-i ḫāl

¹¹⁵⁸ Tercümesi: Vuslat ağlayışı gözde belirdi. Cemālın ziyası zühdde süslendi.

¹¹⁵⁹ cemāl: celāl AE; Tercümesi: Kemāl ile beni konuştu, beni konuştu. Bana öğretti ve cemāl ile beni faziletlendirdi.

¹¹⁶⁰ kııl: bil AE, R

¹¹⁶¹ Başlık: AE 106b, M 65b, R 65a; Ḳikāyet M, R

¹¹⁶² cānib-i: ḫikmet-i AE

¹¹⁶³ faḫrū'l: faḫr-ı R

‘ Āşık-ı bî-çârelerinüñ biri
Görse kaçan Hâzret-i peygamberi (AE 107a)

‘ Işık-ı nihânımı iderdi ‘ ayân
Göñli gözi anda olurdu hemân

Görmege toymazdı mübârek yüzün
Irmaz idi fahr-ı cihândan gözin

2345 Şöyle ki tenhâsına gitse Resûl
Gözini yumar alur idi melûl¹¹⁶⁴

Anı revâ görmez idi dâ’imâ
Aña baan gözleri ayra baa (R 65b)

ayrılara söylemez idi kelâm
Göñli gözi anda idi şubh u şâm

Bir gün o bî-tâat u bî-itidâr
Fahr-ı cihâna didi bî-itiyâr

Ey dil ü cân gözine nûr-ı baar
Niçe olur hâlüm ölürsem eger

2350 Tañrı cehennemlik iderse beni
Bulamazın göremezin ben seni
Cennet-i firdevs olur ise yirüm
Anda daı âyet ile orarum
Menzilüñ a‘ lâ-yı mu‘ allâdadur
Anda benüm gibiler ednâdadur (AE 107b, M 66a)

Bir degil ey şâh-ı risâlet-penâh
Mertebede bende ile pâdşâh

İyn maâdîri emîrû’l-kebir
İyn ulâmu’l-abeşiyyi’l-faîr¹¹⁶⁵

¹¹⁶⁴ yumar: yumardı AE

¹¹⁶⁵ Tercümesi: Bunlar büyük olan emirin (Allah) takdirleridir. Bu, fakir Habeşinin hizmetçisidir.

- 2355 Olur ise seyr-i cemālũñ muḥāl
 Cennet olur baña cehennem-miṣāl
 Ölmedin öldürdi beni bu elem
 Derd-i firāqa ne kılam n'eyleyem
 Öldüğüme ğam yimez idüm ŧehā
 Ayrılığũñ olmasa müŧkil belā¹¹⁶⁶
 Virdi ŧitāb ile cevābın Resül
 Didi üŧenme yüri olma melül
 Her ne 'amel iŧler ise ḥayr u ŧer
 ŧālih u tālih anuñ ile kıpar
- 2360 Çak bu kıadar çũnki seversin beni
 Benden ayırmaz o maḥabbet seni
 Ḥ'ācede oğurca ŧabī kim uyur
 Gice ŧayıqlar sebağını oğur¹¹⁶⁷
 Fāsiğ u ğüyende vü ehl-i hevā
 Ğaflet-i nefesine olur mübtelā¹¹⁶⁸
 Ḥālet-i nez'inde yumulsa ğözi
 Hep tenedür nā olur ekŧer sözi¹¹⁶⁹
 Māl u menāl ile ŧu kim alıŧur
 Düŧde dağı māl ile çalıŧur (AE 108a)
- 2365 Gel beri teslĩm olalum Hũ ile
 Zıkr ile tesbĩḥ ile ḥoŧ ḥũ ile (R 66a)
 Ḥoŧ 'amel Allāh'a iletsin bizi
 Raḥmet ile muḥterem itsin bizi
 Ğafletümüz uyğusını kıoyalum
 Ğöz yağı ile yüzümüz yuyalum

¹¹⁶⁶ ğam yimez: acıamaz M, R

¹¹⁶⁷ uyur: olur M

¹¹⁶⁸ u: - R

¹¹⁶⁹ ekŧer: anuñ R

‘Işık-ı Resûl ile zühür idelüm
Yatduğumuz yirleri nûr idelüm

Hikâyet-i hikmet-âmîz-i diger¹¹⁷⁰

‘Āşık-ı dîdâr-ı Resûl-i emîn
Lâyık-ı envâr-ı Hudâ-yı mu‘în

- 2370 İllere ‘âlemlere sultân-ı ‘ışık
‘Āşık-ı dîvâne-i vîrân-ı ‘ışık¹¹⁷¹ (M 66b)

Cümleye Rahmānuñ olur rahmeti
Ya‘ni Üveysü’l-Ķarānî hazreti

Fâzıl idi vâlî-i evlâ idi

Kâmil idi ‘âlî-i a‘lâ idi

‘Işık-ı muşavver şîfât-ı ahşeni
Her hünerüñ ma‘deni vü maḥzeni¹¹⁷²

Olmış idi zâhiri mecnûn-mişâl
Bulmuş idi ma‘nâda ‘aqlı kemâl¹¹⁷³

- 2375 Eylemez idi o ḥabîbü’l-‘Arab
Ma‘rifetin ülfet-i nâsa sebeb (AE 108b)

Olmağ için ḥalk eleminden emîn
Kıldı cünûnını ḥisâr-ı metîn

‘Işık ile mir‘ât-ı cemâl oldu ol
Menzil-i maḥsûdına yol buldı ol

‘Ālem-i ma‘nâda nebiyyü’l-enām
Kendüyi irşâd ider idi müdām

Virdin okıyup turur idi meger
Virdi aña bir kişi ḳara ḥaber

¹¹⁷⁰ Başlık: AE 108a, M 66a, R 66a; Hikâyet M, R

¹¹⁷¹ vîrân-ı: dîvân-ı AE, M

¹¹⁷² muşavver: muşavveri R

¹¹⁷³ aqlı: aql AE

2380 Didi eyā mihr-i münir-i felek
 'Işka nişān da' vāya ma' nā gerek
 Ka'be'de bir hādişe oldu 'azīm
 Ceng ider iken o Resūl-i kerīm
 Seng-i cefā ile 'adū-yı pelīd
 İki dişin kıldı nebīnūñ şehīd
 Taşa naşīb oldu vişāl-i nebī
 Kıldı o dem la' l-i bedehşān gibi (R 66b)

Şem' -i cemāline hācer nā-gehān
 Şevk ile pervāne gibi atdı cān¹¹⁷⁴

2385 Dişleri lü'lüsini seng-i melāl
 Eyledi bu hāl ile mercān-mişāl (AE 109a)

Muşliḥ-i 'ālemdür o ḥayrū'l-beşer
 Taşı daḥı vuşlatı rengin ider

Sen niçe 'āşıksın eyā muḥterem
 Sende şafā anda cefā vü elem

Saña revā mı bu serir-i sürür
 İki cihān faḥri ṭurur bī-ḥuzūr

Bu haberi diñledi āh eyledi
 Gök yüzini āhı siyāh eyledi (M 67a)

2390 Hādişe-i seng-i cefā-yı Resūl
 İtdi o dīvāne-yi 'ışkı melūl¹¹⁷⁵

Tā ser ü pā taş ile ol nā-tüvān
 Dişlerini kırdı geçürdi hemān

Düşdi yire dişlerinūñ kevkebi
 Gözden ağan kaṭre-i eşki gibi

¹¹⁷⁴ şem' -i: cem' -i R

¹¹⁷⁵ itdi: kıldı M

Dişlerini kıldı ser-â-ser hebâ
Ağçasını niteki ehl-i saḡā

Eyledi dendānlarını pāy-māl
Şarşar ile berg-i şüküfe-mişāl¹¹⁷⁶

2395 Anı murād itdi ki bî-iḡtiyār
Münkesirü'l-bāl ola leyl ü nehār (AE 109b)

Mā'îl-i maḡşūd-ı murād olmaya
Gülmeye açılmaya şād olmaya

Ḥāl-i ḡayātında şafā sürmeye
Kendüye bu ḡālî revā görmeye¹¹⁷⁷

Böyle ider ādemi ḡālāt-ı 'ıḡḡ
Böyle olur 'āleme işbāt-ı 'ıḡḡ¹¹⁷⁸

Ḥikāyet-i ḡarrā vü bî-bedel¹¹⁷⁹

Var idi bir ḡūblaruñ yigregi
Ḥüsn ü cemāl iline begler begi

2400 Şîveleri āfet-i rüḡ-ı revān
Şarşar-ı baḡr-ı elem-i 'āşıkān
Her kimi kim görse ider mübtelā
Çehresi bir sākî-i derd ü belā
Yüzi cünün arttırıcı bir bahār
Sözi sarāy-ı dil-i 'uşşāḡa yār (R 67a)
Gözleri cān ḡarmeninüñ āteşi
Āyine-i rüḡ ruḡ-ı mehveşi
Cān u dil-i zār ile şabr u ḡarār
Ḳor yaluñuz ḡalkı o yāra uyar (AE 110a)

¹¹⁷⁶ 2394. Beyit: - M

¹¹⁷⁷ 2397. Beyit: - R

¹¹⁷⁸ 'āleme: ādeme AE, M

¹¹⁷⁹ Başlık: AE 109b, M 67a, R 66b; Ḥikāyet M, R

- 2405 ‘Işkı anuñ mürşid-i ehl-i niyāz
 Şevki dil-i ‘aşıka miftāh-ı rāz
 ‘Āşıka ihsān-ı firāvān ider
 Ğafleti h̄vābını perīşān ider
 Rāy-ı ser-āmed görinen ebruvān
 Ol elif-i kām̄eti cān-ı cihān¹¹⁸⁰ (M 67b)
 Şems-i cemāl kamer-i tal‘atı
 Kudret-i Hakk’uñ sebeb-i ‘izzeti
 Yüzi şulı niteki tiğ-ı cefā
 ‘Āşıka şemşiri yed-i merhabā
- 2410 Zevk-ı ‘ubūdiyyeti ārām-ı cān
 Şoḥbeti mıkrāz-ı kuyūd-ı cihān
 Aña göre ḥüsn ile ḥübān-ı Rūm
 ‘İnde cemāli’l-kameri ke’n-nücūm¹¹⁸¹
 Sevdi o maḥbūbı bir ehl-i kemāl
 Mihr gibi başına geldi zevāl
 ‘Āşık olup sevdi hemān kevkebi
 Gün yüzini ‘ayn-ı şükūfe gibi
 Muḫtaribü’l-ḥāl dili pür-melāl
 Munkesirü’l-bāl ğama pāymāl
- 2415 Āteşine ‘ışk-ı ḥabīb oldı bād
 Kıldı cefası elemin izdiyād (AE 110b)
 Nūḫ gibi yaşı çoğ idi velī
 İrmedi vuşlat etegine eli
 Geçdi beş on yıl uzadı bu firāk
 Derde yakīn oldı devādan irāk

¹¹⁸⁰ cān-ı: cān u R

¹¹⁸¹ Tercümesi: Ayın güzelliği yanında yıldızlar gibidir.

Olmadı ʿ ışkı sebep-i vuşlatı
Geçmedi cānān ile bir şöḫbeti

Bir gün ider sevdüğine ʿ ışkı kār
Ṭālīʿi mesʿūd olur baḫtı yār

- 2420 Rūy-ı ḫabīb aña teveccüh ider
Zāhir olur luṭfi yüzinden eṣer
ʿ Āşıkına kılmak için iltiyām
Ḥānesine vardı o şāh-ı be-nām (R 67b)

Girdi evinüñ içine ol güneş
Gördi ol üftāde yatur sāyeveş
Ġafleti deryālarına ṭalmış ol
Gözini yummuş uyumuş ḫalmış ol
Şarşar-ı āhından irişmiş zarar
Cismi dirāḫtın yire yıḫmış meger

- 2425 Mest ile ḫ^vāb ile ḫāli ḫarāb
Cānib-i maḫşūdına aşmış ḫicāb¹¹⁸²

Uyḫusız idi niçe gün derdmend
Gerdenine ḫafleti oldı kemend¹¹⁸³ (AE 111a, M 68a)

Yaḫdı anı āteş-i ḫicrānına
Yazdı bu mefhūmı ḫodı yanına
Yaʿ ni revā mı bu saña ey denī
Görmeye çeşmüñ geleni gideni
Devlet ayaḫına gele nā-gehān
Bilmeyesin olmayasın şādmān

- 2430 Yārı görür görmeyen uyḫu yüzün
Lāle vü nergis gibi yummaz gözün

¹¹⁸² ḫicāb: niḫāb AE

¹¹⁸³ R nüshasında bu beyitten önce tenbīh başlığı bırakılmıştır.

‘ Āşık-ı şādıklarā kim gelse h^vāb
 H^vābını açmağa olur yaşı āb

Da^c vā-yı bī-ma^c nāyı terk eyle var
 Yār gibi yār olamaz saña yār¹¹⁸⁴

‘ Āşık-ı Hāğ yatmaz uyumaz tırur
 Hāyırlı sā^c atleri bekler görür

Çünkü şovuk deprene ehl-i hicāb
 Perde aşar çeşmi kapusına h^vāb

2435 Gözine uyhusını iden hārām

Қadre irer niteki māh-ı şıyām

H^vāba aḥū’l-mevt dimişdür nebī
 Sevme aḥū’l-mevti mişāl-i şabi¹¹⁸⁵

Uyḥudan ādem ‘ acebā ne umar
 Öldürür insānı gözini yumar (AE 111b)

Aç gözini ḥūb degildür bu h^vāb
 Aşma ma^c ānī kapusına hicāb

Şem^c gibi gözi açıklardan ol
 Hāğ uyusun sen uyanıklardan ol (R 68a)

2440 Hāğkumuzuñ çoğı günehkār olur

Yüz biñi uyur biri bīdār olur

Şubḥa degin lezzet-i h^vāb-ı ḥuzūr
 Қismet-i rahmetden ider hāğkı dūr

Şanki yıqılmalı cidār-ı ‘ atīğ
 Uyḥuya baş egme şağın ey refiğ¹¹⁸⁶

Mescide vardıkda uyur niçe hār
 Bād-ı belā қadd-i nihālin eger

¹¹⁸⁴ terk: - AE

¹¹⁸⁵ Tercümesi: Ölümün kardeşi

¹¹⁸⁶ şağın: iñen AE

Uyğu degildir eyü anı gider
 Doğru tururken seni egri ider¹¹⁸⁷

2445 H^vāb seni mā' il-i hāk itmesün
 Hāl-i hayātuñda helāk itmesün (M 68b)

Şevki kapısı gözidür ādemüñ
 Yapmasun ol kapuyı h^vāb-ı gamuñ¹¹⁸⁸

Şem' gibi şevkuñı eyle cedid
 Halka uyanıkluğuñ olsun müfid

Kim ki gözin h^vāb ile memlū ider
 Hāne-i kalbini qarañu ider (AE 112a)

Vāhid u ferd u şamed u lā-yenām
 Yatmaz uyumaz yimez içmez müdām

2450 Bî-edeb olmañ ki degildir sezā
 Kul uyuya şāhı uyanık ola
 Mucib-i h^vāb olana virme emān
 Dāl-ı vücūdın 'adem eyle hemān

Bārī seherde uyuma seg gibi
 Kendüñi ğafletde qoma seg gibi

Cāna beden hıffeti olur cemil
 Baħr-ı şafāda yüze gelmez şaķil

Bārī beden bārımı eyle hafif
 Ten ki qavī ola olur cān za' if

2455 Tā' ate yār ol dil ü cānı uyar
 Qılma hużūr-ı bedeni ihtiyār
 Her ne yola gitdi ise evliyā
 Aña sülük eyle yüri dā'imā

¹¹⁸⁷ degildir eyü: eyü hod degil AE, R

¹¹⁸⁸ kapuyı: hāneyi R

Mertebe-i hāmīsi evliyāu'llāh¹¹⁸⁹

Mertebe-i hāmīse irse mürīd
 Havfī olur t̄ā^ç ati deñli mezīd (R 68b)
 Kırb-ı Hudā'dur sebeb-i haşyeti
 Vaşl ile artar cihet-i hayreti (AE 112b)
 Merd-i velī havfdan olmaz emīn
 Kıorđu çeker şāha olanlar yaķın¹¹⁹⁰

- 2460 Devleti yanındadır anuñ każā
 Tıg-ı każā oldu kafādār aña
 Vay eger esrārını eylerse fāş
 Noķta-i hākini iderler tirāş
 Kişi ki hāmūş ola deryā-mişāl
 İrmez anuñ hāline naķz u zevāl¹¹⁹¹
 Kıuvvet-i taķvā ile aķvā olur
 ç Ayn-ı ma' ānī ile bīnā olur (M 69a)
 Mışr-ı vücūdında olur ber-murād
 Nīl-i kerāmātı bulur izdiyād¹¹⁹²

- 2465 Müşkili ilhām ile i' lām olur
 Kıaddi şalāhiyyetine lām olur
 Göñli tolar gül gibi esrār ile
 Gün gibi hemvār olur envār ile
 ç Ālem-i ma' nāda Hudā-bīn olur
 Hem-dem-i ervāh-ı nebiyyīn olur
 Kıūt-ı ç ibādet aña kıuvvet virür
 ç Ayn-ı ç ayānına başiret virür

¹¹⁸⁹ Başlık: AE 112a, M 68b, R 68a; evliyāu'llāh: evliyā M, R

¹¹⁹⁰ kıorđu: kıorđu M

¹¹⁹¹ naķz: naķş M

¹¹⁹² bulur: olur R

Göñli Hudā' da eli tesbîhde
Rûhî şenâda dili tesbîhde¹¹⁹³ (AE 113a)

- 2470 Hâli olur vâşıl-ı aşl-ı uşûl
Hakq ile gâhî kelimât eyler ol
Bir gün olur aña gelür bir şadâ
Eydür eyâ mu' teber-i evliyâ
Saña bu gün mehdîlük oldu naşîb
Zümre-i insâna sen olduñ habîb
Cümle velâyet saña oldu ' aţâ
Var yûri sultânluğ ile sür şafâ
' Âkıl olan meger tarîkîn bilür
Diñlemez ol kavli ferâgat kılur
- 2475 Enfûsi âfâkını idrâk ider
Âb-ı revân gibi yolın pâk ider
Dûd gibi yüksege itmez şu' üd
Mâ' il olur alçağa mânend-i rûd (R 69a)
- Ba' zıları fehm idemez hikmetin
Zâhir ider gün gibi mâhiyyetin
Niteki hurşîd-i serî' ü' z-zevâl
Germ ider anı kerem-i lâ-yezâl¹¹⁹⁴
Mehdî-i zâhir şanur eyler ziyân
Da' vâ-yı bî-ma' nâya başlar hemân¹¹⁹⁵
- 2480 Başına dîvâne gibi halk üşer
Başı kesilür kişinüñ küp düşer¹¹⁹⁶ (AE 113b)
- Hak yolına cânını qurbân ider
Cisminüñ eyvânını vîrân ider

¹¹⁹³ şenâda: niyâzda R

¹¹⁹⁴ ider: ide R

¹¹⁹⁵ Mehdî-i: mehdini R

¹¹⁹⁶ küp: kôs AE, R

Tiğ-ı siyâset olur âb-ı hayât
Anlara bir h^vâb-ı şafâdur memât (M 69b)

Ġaflet ile yârdan uçar kişi
Aġsen-i tedbîr idemez her kişi

Diri çalur mı yüce yirden düşen
Eşk-i revân gibi nazardan düşen

2485 Ĥâne-i şer^ç üñ şoparan taşını
^ç Aynı ile şor yirine başını

Söz ki ola cânib-i Ĥaķ'dan beyân
Şüreti bir ma^ç nâsı yüzdür hemân

Añlayıřı ince olan ehl-i ĥâl
İrdi kemâline mişâl-i hilâl

Rif^ç at-i şurbiyyete eyle nazâr
Kimi çıkar kimisi sürçer düşer¹¹⁹⁷

Virmesün Allâh bu düşkünlüğü
Görmesün insân bu maġzûnluğu

2490 ^ç İzzet-i irşâda liyâķat gerek
Ĥulzüm-i ĥayretde ferâset gerek
Kime naşîb olsa bu şadar refî^ç
Yırtıcı şısmı olur aña muřî^ç ¹¹⁹⁸ (AE 114a)

^ç Āleme ĥıřmından irişmez necât
Ĥavf ider andan götüri kâ'inât¹¹⁹⁹

Hey^çeti olur nitekim Zülfekâr
Rüy-ı celâlini ider âşikâr

Heybet ile bir nazâr itse hemân
Topraġa düşer esed-i âsmân

¹¹⁹⁷ eyle: olan AE

¹¹⁹⁸ olur aña: aña olur AE, R

¹¹⁹⁹ ^ç âlime: zâlime AE, R

Hikāyet-i hikmet-āmiz u ‘ibret-engiz¹²⁰⁰ (R 69b)

- 2495 Mā-şadağ-ı Maḥmedet-i “hel etā”
 Mā-ḥaşal-ı menkıbet-i “lā-fetā”¹²⁰¹
 Mu‘ terif-i ma‘ rifet-i “men-‘ araf”
 Eşref-i aşḥāb-ı emîrû’n-Necef¹²⁰²
 Mülk-i cihānuñ şeref ü zīneti
 Bendelerüñ şāhı velî-ni‘ meti
 Qadri celî mürşid-i kāmil velî
 Bende-i Ḥağ şāh-ı velāyet ‘ Alî
 Kıldı Medāyin tarafına sefer
 Qāfile ḥalkı ile gördi meger
- 2500 Yavrılar ile niçe şîr-i jiyān
 Geldi yola niteki seyl-i revān (M 70a)
 Yüregi qorqar görenüñ fi’l-meşel
 Her biri bir şürete girmiş ecel¹²⁰³ (AE 114b)
 Semm-i helāhil gibi gāyet şarı
 Yirde yatur kıyruğınun ejderi
 Şefqati yoğ kimseye dünyā gibi
 Dişleri ağzında şüreyyā gibi
 Bağır-ı belā mevci gibi geldiler
 Qāfile ḥalkına aqın şaldılar
- 2505 Eylediler şîr-i Ḥudā’ya nağar
 Qorğularından qodılar qaçdılar¹²⁰⁴
 Geçdi gelen şîrlerün ḥiddeti
 Vardı perişanlığa cem‘ iyyeti

¹²⁰⁰ Başlık: AE 114a, M 69b, R 69a; Hikāyet M, R

¹²⁰¹ menkıbet: manşibe R; Tercümesi: “Hel etā” (sûresinin) övgüsüne masadak(tır). “Lâ fetâ” menkıbesinin mahsulü(dür).

¹²⁰² Tercümesi: “Emîrû’n-Necef”in (Hz. Alî) arkadaşlarının en şereflişi(dir). “men-‘ araf” hadîsini bildiğini itiraf edendir.

¹²⁰³ qorqar: uyanur M

¹²⁰⁴ qorğularından: qorğularından M

Şırlere geldi o dem ıztırāb
 Tağlara tağıldı mişāl-i seḥāb
 Kāfile ḥalkı bu işi gördiler
 Ḥazretine ḥikmetini şordılar
 Söyledi ammā ki şekerler yidi
 Aḥsen-i vech ile o ḥalka didi

2510 Kimde ki var ḥavf-ı Ḥudā-yı mu'ın
 Korḫar anı görse kaçan zālīmın

Ḥaşyet-i Ḥaḫḫ aña ki mülḥaḫ olur
 Mūzilere ḡālib-i muṭlaḫ olur

Cenge ki āheng ide doymaz neheng
 Mūra döner bebr u hizber u peleng (AE 115a, R 70a)

Qılca görünmez aña ḥortūm-ı fil
 Sivri sinekler gibi eyler zelīl¹²⁰⁵

Ṭoḡrı baḫamaz yüzine kec-nihād
 İrmez aña bār-ı ḡubār-ı fesād

2515 Gör nicedür mā-vaḫa' -ı evliyā
 Mertebe-i 'āliye-i aşfiyā

Mekr-i evliyā¹²⁰⁶

Menzil-i maḫşūda iren evliyā

Cezbe şalar ḥalka ider pür-şafā

Meyl ider andan yaña pīr u şabī

Mihr-i cihān-tāba şükūfe gibi

Ālet-i hengāme olur 'āleme

Bā' iş-i cem' iyyet olur ādeme¹²⁰⁷ (M 70b)

¹²⁰⁵ gibi: anı R

¹²⁰⁶ Başlık: AE 115a, M 70a, R 69b; Nükte R

¹²⁰⁷ ādeme: 'āleme R

Ṭurmaz ider rāz-ı nihānın ʿayān
Añlayamaz ṭāʿife-i cāhilān¹²⁰⁸

- 2520 Her gice nā-maḥrem ile şoḥbeti
Lāyık-ı taʿzīme degil ʿizzeti
Söz kaçırur ʿālem-i esrārdan
Dür düşer vuşlat-ı didārdan
Ehl-i hevā kışmına elṭāf ider
Genc-i ʿubūdiyyeti isrāf ider¹²⁰⁹ (AE 115b)

ʿAyn-ı şerīʿ at bu günāhın görür
Mey gibi ʿaybını yüzine urur

Sehv ü ḥatāsın bilemez ṭuyamaz
Saltānatı ʿizzetine doyamaz¹²¹⁰

- 2525 Sūr-ı sūrūrın yıkar anuñ ğurūr
Cānib-i Ḥaḳʿdan oyalar alıḳor¹²¹¹
Kendüye ider ki zihī ʿizz ü cāh
Ancaḳ olur fażl u kemāl-i ilāh¹²¹²

Ṭoldı aḫibbā ile dehr-i denī
ʿİzzet ile şeyḫ idinürler beni

Çünkü zuhūr eyleye andan bu ʿayb
ʿAybını yüzine urur dest-i ğayb¹²¹³

Virür aña rüz-ı kıyāmet-mişāl
Uzun uzaḳ bir marazı lā-yezāl¹²¹⁴

- 2530 Şemʿ -i kerāmātı söyünür gider
Ḥāne-i ḳalbini ḳarañu ider (R 70b)

¹²⁰⁸ nihānın: nihānı R

¹²⁰⁹ 2522. Beyit: - M

¹²¹⁰ ü: - R; ṭuyamaz: ṭuramaz R; doyamaz: ṭuyamaz M

¹²¹¹ ğurūr: sūrūr M

¹²¹² ancaḳ: ancaḳ AE, M; kemāl-i: kemāl u AE

¹²¹³ ʿaybını yüzine urur: ʿālem-i süfliye çeker R

¹²¹⁴ marazı: maraz AE, R

Hâne-i bî-şem' e döner qālını
 Qabr-i tebâhî vü erâzil gibi
 Hâlî olur keşf ü kerâmâtdan
 Vecd ile hâlât-ı mühimmâtdan¹²¹⁵
 Sırr-ı velâyet kişide ey civân
 Mâl-ı emânet gibidür bî-gümân (AE 116a)
 Çünkü emânetde hıyânet ola
 Vâkıf olur şâhibi eyler ezâ

2535 'Aqluñı uğurlamasun nâ-mağal
 Müsrif-i gencîne-i Haqq olma gel
 Veh ki niçe tã'ife-i hırka-püş
 Mâl-ı emânetle olur hod-fürüş
 Hâl-i Ebû Bekr'e yüri kııl nazâr
 Zîr-i zebânında qor idi hâcer
 Bağır-ı vücūdında dili dâ'imâ
 Tâ ki bu tedbîr ile hãmüş ola (M 71a)

Diñle murâd ile bu haq sözleri
 Şakla şakın şakılacaq sözleri

2540 Ba' zısınuñ devleti iqbâl ider
 Qalbini nâr-ı elemlî qâl ider
 Yüzi ağarur eres-i tevbeden
 Nâdim olur başlar *elifden beden*
 Sa'y ider ol mertebe-i evvele
 Hâtem-i maqşûdı girince ele
 Gerçi yavı kılduğın arar bulur
 Qaddi anuñ miñnet ile dâl olur
 Kâr-ı siyâhı kiminüñ säyevâr
 Kendü tarîkına gelür âşikâr (AE 116b)

¹²¹⁵ hâlât-ı: hâlât u M

- 2545 Hadd-i şerī' at ider anı zebūn
 Hāli olur derd ile haddēn füzūn
 Niçelerinüñ dağı ol yok bu yok
 Sözi olur cismine demrenli oğ
 Anı çalar hāme-i tīg-i nebī
 Saṭr-ı kitābetdeki yañlış gibi
 Kırmasa azğınları hükām-ı dīn
 Çoğı azardı nitekim mülhidīn (R 71a)
 Mülhid olan haddini bilmez velī
 Başını alır 'amel-i mühmeli
- 2550 Lāyık odur kim ola sedd-i sedīd
 Haddini bilmezlere tīg-i hadīd¹²¹⁶
Hikāyet-i ra' nā vü bī-bedel¹²¹⁷
 Var idi bir mu' teber-i evliyā
 Mürşid-i Mevlā vü delīl-i Hudā
 Müntehā-i ma' rifet u ehl-i hāl
 Baḥr-ı ma' ānī vü re'īs-i ricāl¹²¹⁸
 Şems-i felek gibi cihān-dīde pīr
 Ağ şağalı pertev-i mihr-i münīr
 Gün gibi 'ālī nazarı kīmyā
 'Ālim-i 'ālem şeref-i aşfiyā (AE 117a)
- 2555 Ma' rifetu'llāh ile ḳalbi ḳavī
 Ḳālībı cild-i kütüb-i ma' nevī
 Zühd ile 'anḳā gibi ḥalvet-nişīn
 Keşret-i nāsuñ eleminden emīn¹²¹⁹ (M 71b)

¹²¹⁶ hadīd: cedīd R

¹²¹⁷ Başlık: AE 116b, M 71a, R 70b; Hikāyet M, R

¹²¹⁸ u: - R; ma' ānī: ma' ānīde AE

¹²¹⁹ zühd ile: zāhid-i M; ḥalvet: tenhā AE, M

Ḥāl-i şalāḥiyyet ile ülfeti
 ʿĀlimüñ olur sebab-i raġbeti¹²²⁰

Ḥalka iñen itmez idi iltifāt
 Kaçar idi niteki murġ-ı ḥayāt

Şavmaʿ asında turur iken meger
 Geldi aña pādşeh-i baḥr u ber¹²²¹

2560 Keşret ile tıldı anuñ vaḥdeti
 Gitdi hemān ḥāṭırı cemʿ iyyeti¹²²²

Şāh-ı cihāndārı o ḥayrūʿl-ʿ ibād
 Şavmaʿ adan şavmaġa itdi murād

Didi eyā pādşeh-i muḥterem
 Ben de ya raḥmānī ya şeyṭāniyem

Sālik-i raḥmānī isem vay baña
 Oldı velāyet işi cümle hebā

Ḥāṭıra bu oldı şeh-i nāmdār
 Geldi benüm ḥāneme ḥūrşidvār¹²²³

2565 Aña ki her nāsuñ olur raġbeti
 Şimdi baña geldi ider ḥürmeti¹²²⁴

Zilletüme oldı ġurūrum sebab
 Bāl u per-i rifʿ atümi kırdı hep (AE 117b, R 71b)

Virdi sürūrum baña bir velvele
 Şaldı velāyet evine zelzele

Ḥalka ider ʿ ayn-ı yaḳīn bu zarar
 Naḳd-ı kerāmāti elinden çıkar¹²²⁵

Kāhin-i şeyṭānī isem vay saña
 Düşmen-i Mevlāʿ dan umarsın duʿ ā

¹²²⁰ ülfeti: şöhreti AE, R; raġbeti: rifʿ ati R

¹²²¹ iken: idi R

¹²²² ḥāṭırı: ḥāṭır AE, R

¹²²³ ḥūrşidvār: bī-iḥtiyār AE

¹²²⁴ her: - R; raġbeti: ʿ izzeti M, R

¹²²⁵ bu: - AE, - R

2570 Hoş gele mi Hâzret-i Hâkq'a bu kâr
Kim idesin düşmenine i' tibâr¹²²⁶

Anı ki sevmezdi Resûl-i Hudâ
Hem sevesin hem olasın âşinâ¹²²⁷

Böyle idince seve mi Hâk seni
Belki helâk eyleye muṭlaḡ seni

Düşmenüñe dost olanlar senüñ
Lâzım olur bu ki ola düşmenüñ

Merd-i velâyet ümerâdan kaçâr
Söylemez anuñ gibiye ḡayr u şer

2575 Mün' akis olur aña ehl-i günâh
Âyine-i ḡalbini eyler siyâh (M 72a)

İncinür ikrâm iden âdemlere
Yüzine güldükçe düşer ḡamlara (AE 118a)

Kendüyi bilmezlere vîrmez cevâb
Oḡımayan şahsa açılmaz kitâb

Bilmeyen efvâha düşer mil gibi
Düşmene esrârın açar gül gibi

Dil ki her esrâra ola yâr-ı ḡâr
Ṭâlib-i dünyâ ile ne işi var¹²²⁸

2580 Ol ki ola ma' rifetüñ ḡülşeni
Sevmez iñende geleni gideni¹²²⁹

Yanına gelmekden ise nâ-maḡâl
Hoş gelür idi aña gelse ecel

Niçe ḡaraçılar olur âh vah
Varur aña begler ile pādşâh

¹²²⁶ kim idesin düşmenine i' tibâr: hem sevesin hem olasın âşikâr R

¹²²⁷ hem sevesin hem olasın âşinâ: mihr-i maḡabbet idesin sen aña R

¹²²⁸ ṭâlib-i: ṭalibi AE

¹²²⁹ gideni: göndereni AE

‘ Amruñ alur māl-ı Һarāmın Һarīf
 Zeydi yarındası Һonuqlar laṭīf
 İller içinde ider ol nā-bekār
 Kendüyi dünyā gibi nā-pāydār¹²³⁰ (R 72a)

2585 Dīnine bir kimse ki ihmāl ider
 Şeyhini anuñ gibi deccāl ider¹²³¹
 Ādem olan ehl-i başīret gerek
 Senden işitmek dağı benden dimek¹²³²

Ḥikāyet-i ra‘ nā vü bī-bedel¹²³³

Mürşid-i āfāḫ-ı sa‘ id u şehīd
 Hādī-i ‘ uşşāḫ-ı murād u mürīd¹²³⁴
 Cānlara maḥbūb u cihāna ḥabīb
 Kān-ı kerem şāh-ı ḥasīb u nesīb (AE 118b)
 Ca‘ fer-i Şādīḫ şeref-i şādīḫin
 Bir köye ‘ azm eyledi şehre yaḫīn

2590 Cümle mürīdān-ı kerīmü’l-ḥişāl
 Yanına cem‘ oldı şüreyyā-mişāl
 Māh-ı şıyām idi hem eyyām-ı ḥārr
 Ṭūl-i nehār u elem-i rūzgār
 Zaḫmet-i şavm ile teni bī-mecāl
 Miḫnet-i devrān ile āşüfte-ḥāl
 Şuda idi şūfīlerinüñ gözi
 Her birinüñ yandı güneşden yüzi (M 72b)
 Yolda bu ḥāl ile iderken mürūr
 Nūr gibi bir ‘ ulüvv itdi zuhūr

¹²³⁰ dünyā: dünyār M; nā-pāydār: nā-medār R; 2584. Beyit: - AE

¹²³¹ bir: ol R; şeyhini: şeyhi AE, M; gibi: gibiyi AE, M; 2585. Beyit: - AE

¹²³² dağı: hele R

¹²³³ Başlık: AE 118a, M 72a, - R; Ḥikāyet M

¹²³⁴ u: - R

- 2595 Berķ-ı semā gibi ziyāde mehīb
 Gūn gibi bir emr-i ʿ acīb u ğarīb
 Geldi bir āvāz o ʧarafdan hemān
 Kāle ene rabbūkümü'l-müsteʿ ān¹²³⁵
 İsterihū fihi külū veşrebū
 İğtenimū vağtenimū veşkürū¹²³⁶
 Diñledi bu sözleri ol şāh-ı dīn
 Didi yıķıl git yoluña ey laʿ in¹²³⁷
 Saña uyar yoķ yūri laʿ net saña
 Söyleme ey ħār-ı reh-i aşfiyā (AE 119a)
- 2600 Tıñladı şeytān-ı laʿ in u denī
 Didi aña sen nice bildüñ beni
 Eyledi bu ħikmeti çünkim su ʿāl
 Virdi cevābını o ferħunde-fāl¹²³⁸
 Didi seni ʿ ilm ile farķ eyledüm
 Cānuñı nār-ı ğama ħarķ eyledüm (R 72b)
- ʿ İlm-i feķāhet ile itdüm kıyās
 Oldı ʿ ayān vesvese-i bī-esās¹²³⁹
 Tañrı bunuñ gibi sözi söylemez
 Ādeme teklif-i ğünāh eylemez
- 2605 ʿ İlm-i kelām ile bilindi bu ħāl
 Cāy-i muʿ ayyende degil zū'l-celāl¹²⁴⁰
 İlm-i taşavvuf baña oldı delil
 Nūr-ı tecellā-yı cemāl-i cemil¹²⁴¹

¹²³⁵ Tercümesi: Ben sizin yardım talep edilen tek Rabb'inizim.

¹²³⁶ Tercümesi: Onun içinde istirahat ediniz. Yiyiniz ve içiniz. Ganimet biliniz, ganimet biliniz ve şükrediniz.

¹²³⁷ ey: yā R

¹²³⁸ bu ħikmeti çünkim: çünkim bu ħikmeti AE; ferħunde-fāl: baħr-ı kemāl AE, R

¹²³⁹ ile: ile ki AE, R; itdüm: itdüm ben M

¹²⁴⁰ kelām: kemāl AE, R

¹²⁴¹ cemil: celil M, R

Mün' adim eyler beşeriyet yüzün
 ' Ālem-i vaḥdetde açar cān gözin

Perde-i imkānı ider bī-niṣān
 Kendü görür kendüyi ancak hemān (AE 119b)

Ḥāşılı ' ālim gerek imiş kişi
 Tā ki nüfūz itmeye şeyṭān işi

2610 Cāhil olan sehvine vākıf degil
 Mülk-i vücūda mutaşarrıf degil

Cehli hevāsıyla mişāl-i ḥabāb
 Kendü evini yıkar eyler ḥarāb¹²⁴²

Ma' rifet āzāde ider ' ālimi
 Şehr-i vücūdınun olur ḥākimi¹²⁴³ (M 73a)

Niçeler anuñ gibiye aldanur
 Gördüğünü nūr-ı tecellā şanur
 Vesvese-i şeyṭānet eyler gülüvv
 Şevke gelür tañrıyı gördüm diyü

2615 Z̄ulmet-i cehli kara mağbūn ider
 Ḥāl-i şalāḥımı diğeri-gūn ider

Ḳālıbı maḥkūm-ı şeyāṭin olur
 Ğaflet ile cehl ile bī-dīn olur

Kendüyi zabṭ eyleyemez hem-çü seyl
 Yardan uçar o sefiḥ u zelil

' Ālime şeyṭān idemez şeyṭānet
 Cevşen-i ma' nāsı olur ma' rifet

' İlm ider insānı cerī vü kavī
 Cānına olur siper-i ma' nevī

¹²⁴² cehli: cehl R

¹²⁴³ ' ālimi: ādemi R

2620 Çıkma yoluñdan hazer it ey refik
Eyle bu temşili delil-i tarik (R 73a)

Temşil¹²⁴⁴

Ba^c zı müselmānlar olur kim azar
Orucın on aqça virürseñ bozar¹²⁴⁵ (AE 120a)

Kāfir olanlar ki oruc tutsalar
Yağlı yimez öldürür iseñ eger¹²⁴⁶

Ḥikmetini diñle bu taḥrīr ile
Añladayım aḥsen-i ta^c bir ile

Kāfir olacağını olmuş durur
Baḥr-ı menāhiye boğılmış durur¹²⁴⁷

2625 Kāfire şeytāndan irişmez cefā
Ḥāline qor uymaz ulaşmaz aña¹²⁴⁸

Cengi müselmānladur her zamān
Furşatını avlasa virmez emān¹²⁴⁹

Eyle benüm sözlerüm ile ^camel
İki evüñ olsa eger fi'l-meşel

Biri cevāhirlle tölü bī-kıyās
Biri necisle tölü menfūr-ı nās

Uğrı cevāhirlle eve qaşd ider
Ol birine zerrece kılmaz nazar

2630 Görmege şeytānı iderseñ heves
Bedreqa-i zındıqaya kılmaz heves¹²⁵⁰

Laqlaqa-i bedreqa-i zındıqa
Bā^c iş olur ma^c şiyet-i aḥmaqa (M 73b)

¹²⁴⁴ Başlık: - AE, - M, R 73a

¹²⁴⁵ Bu beyit, R nüshasında temşil başlığının üzerinde yer alır.

¹²⁴⁶ yimez: yimez ki AE; öldürür iseñ: öldürseñ de M

¹²⁴⁷ olacağını: olacağı AE, R; menāhiye: ma^c āşiyet R

¹²⁴⁸ cefā: belā R; qor: de R

¹²⁴⁹ avlasa: avlasa da R

¹²⁵⁰ iderseñ heves: dilerseñ eger R; kılmaz heves: kılmaz nazar M; 2630. Beyit: - AE

Niçesi mest-i mey-i ʿ işyān olur
Kendüsine kendüsi şeytān olur¹²⁵¹

ʿ Aql-ı selīm ile müsellemler olan
Tutdı selāmet yaqasında mekān (AE 120b)

ʿ İlm-i Hūdā ile olan zü-fünūn
Zühd ile şeytānını eyler zebūn¹²⁵²

Mertebe-i sādīs-i evliyāu'llāh¹²⁵³

2635 Mertebe-i sādise irse velī
Gün gibi her semte irişür eli
Ka'be'de Şām ehline kılsa selām
Sözini anuñ işidür ehl-i Şām¹²⁵⁴
Bağr gibi qalbi ğubārı gider
Hālıqı yüz biñ dil ile zıkr ider
Şüreti deryā gibi dil-cū olur
Gevher-i ma' nā ile memlū olur (R 73b)

Bağre döner her yire olur muḥīṭ
Cümle vilāyetleri olur muḥīṭ¹²⁵⁵

2640 Mihr gibi tayy-ı mekān eyler ol
Bād gibi seyr-i cihān eyler ol
ʿ Avn-i Hūdā ile gelür iktidār
İstese bir tağı ider tār-mār
Rūm'dan ol sille şalarsa eger
Pars beginüñ yüzini pers ider¹²⁵⁶
ʿ Āşī ise kendüye fağfūr-ı Çin
Şüretin evkār ider ol şāh-ı dīn (AE 121a)

¹²⁵¹ kendüsi: kendü AE

¹²⁵² Hūdā: ʿ alīm AE

¹²⁵³ Başlık: AE 120b, M 73b, R 72b; sādīs-i evliyāu'llāh: sādīs-i evliyā M, sādise-i evliyā R

¹²⁵⁴ selām: kelām AE, R

¹²⁵⁵ vilāyetleri: vilāyetlere M, R

¹²⁵⁶ Rūm'dan: Rūm'da M

Keşf u kerāmātına inşāf anuñ
Hā'ili olmaz cebel-i Qāf anuñ

2645 Tā ser ü pā cenneti seyrān ider
Göñlini āyine-i cānān ider

Nāzır-ı levh u qalem olur gözi
Rāz-ı nihāndur anuñ ekşer sözi¹²⁵⁷

Şıdķ ile Mevlā'ya şu kim kul olur
Her ne murād eylese maķbül olur

Şeş cihetinden gelür aña şadā
Kendü sülükine olur reh-nümā¹²⁵⁸

Māl-ı harām ider aña hoş-ħiṭāb
Vāķıf olur andan ider ictināb (M 74a)

2650 Cezbesi ba' zısına eyler gulüvv
Çağırur eşhāşa ene'l-Ĥaķ diyü¹²⁵⁹

Vecd arasında dili söyler ĥaṭā
Başını Ĥaķ yolına eyler fedā

Saltānatı kendüyi mağrūr ider
Mertebesinden düşürür dūr ider

Sehvini añlar kimi çālāk olur
Rāh-ı teveccühde yüzi ĥāk olur

Vāķıf olur 'aybına 'ayn-ı ĥuşū'
Bang-ı zalemnā ile eyler rücū'¹²⁶⁰ (AE 121b)

2655 Nār içine qorlar ise müstemirr
'Aynı ile āteşe beñzer demir

Āteş içinden çıkar ise eger
'Aybı yüzi qarasını fāş ider

¹²⁵⁷ u: - R

¹²⁵⁸ şadā: şalā AE

¹²⁵⁹ ba' zısına: ba' zısını R

¹²⁶⁰ olur: ider AE, M

Ne demir āteş ne beşer Hāḫ olur
Hāzret-i Hāḫ ḳādir-i muṭlaḳ olur (R 74a)

‘ Āriyetī ḳudretine aldanur
Bende iken kendüyi Mevlā şanur
Ḳudret anuñ ḫikmet anuñ ḳul anuñ
Zerre ḳadar neñ var arada senüñ

2660 Bilmez ene’l-Hāḫ sözini Hāḫ bilür
Bir ḳuru ḡavḡāyı hüveydā ḳılır¹²⁶¹

Hālvete girer niçe ehl-i yaḳīn
Aç ve şusuz anda çeker erba’ in¹²⁶²

Rūḫı gider ‘ arşa mişāl-i sürüş
‘ Ālem-i süflīde ḳalur ‘ aḳl u hūş¹²⁶³

Hāyret ile niteki āb-ı revān
Söyledügin bilmez o şāh-ı cihān¹²⁶⁴

‘ Işḳına maḡlūb olanuñ ‘ özri var
Mest ider anı ‘ adem-i iḫtiyār

2665 Eyleyemez rāz-ı derūnı nihān
Ḥandesesi esrārını eyler ‘ ayān¹²⁶⁵

‘ Aybını dīvānelerüñ gözleme
Aḫsen-i vech ile daḫı yüzleme¹²⁶⁶ (AE 122a)

Ḳāf-ı ene’l-Hāḫ’ da idenler ḫilāf
Kāf gibi tīḡ ile olur şikāf

İrmek için ol yüce yire eli
Başın ider pāye-i evvel velī (M 74b)

¹²⁶¹ bir: bu AE, R

¹²⁶² ve: - R

¹²⁶³ u: - R

¹²⁶⁴ şāh-ı: cān-ı AE, M

¹²⁶⁵ derūnı: derūn AE

¹²⁶⁶ 2666. Beyit: - AE

Şoĥbet-i Ĥazret'de Şu kim ĥaŐŐ olur
Ĥavfi ile yüregi raĥĥaŐ olur

2670 Lā saña nefy-i sivāu'llāhdur
‘ Ālem-i tevĥīde iki rāhdur¹²⁶⁷

Eyle bu yoĥluk ĥapısından duĥūl
Var yüri iŐbāt ile Mevlā'yı bul

Mest-i mey-i ‘ aŐŐa bürünmez ĥicāb
Kendüyi görse n'ola ‘ ālī-cenāb¹²⁶⁸

Mest-i Ĥudā dūr olur idrākdan

Bulsa atar kendüyi eflākdan

‘ Ārif olur niĥe Őerīfū'l-‘ ibād

Ĥaĥĥ'a varur gelmegi itmez murād

2675 Sehvinî eyler sebep-i intiĥāl
Ĥāl-i ĥayātından ider irtihāl¹²⁶⁹

Āb-ı ĥayātından elin yur hemān
Rūĥı olur tā'ir-i ‘ arŐ-āŐiyān¹²⁷⁰ (R 74b)

Gevher-i ‘ iŐŐını iden yār-ı ĥār

Başı ile yüridi ĥavvāŐvār (AE 122b)

Cāhil olanlar ne bilür yigregi

Bir yaramaz nesne Şanur ölmegi

VāsiŐa-i vuşlat-ı Mevlā'dur ol

RābıŐa-i ‘ izzet-i a‘ lādur ol

2680 Őūfî olan Őuyı üfürür iĥer

Rāy ile deryā-yı muĥiŐi geĥer

Bilmeze açılma miŐāl-i kitāb

Eyleme ma‘ nā yüzini bī- niĥāb¹²⁷¹

¹²⁶⁷ lā: lā ki AE, līk R; saña: saña bil M

¹²⁶⁸ 2672. Beyit: - M

¹²⁶⁹ irtihāl: intiĥāl AE

¹²⁷⁰ ‘ arş: ĥuds R

¹²⁷¹ niĥāb: ĥicāb R; 2681. Beyit: - AE

Țınma sükût eyle yüri epsem ol
 Hüt gibi ağzuñı Țut ebkem ol

Mertebe-i sādise evliyā zıkr-i eşyāyı ıřǵa itdüǵi beyānındadır¹²⁷²

Mertebe-i sādise irse velī
 Diñle nedür mertebe-i evveli
 ‘ Ālim olur Țā‘ at-i eşyāya hem
 ‘ Ālem-i řuǵrā ile kübrāya hem

2685 Zıkr-i nebātātı işidür bilür
 ‘ İbretinüñ ‘ aynımı bīnā kıılır
 ‘ Ālem-i maħlūķı görür āřikār
 Her birisi zākir-i Perverdgār
 Ğā‘ib erenler gibi bād-ı řabā
 Rāh-ı Țarīķatde yiler dā‘imā¹²⁷³ (M 75a)
 İrse nebātāta nesīm-i seçer
 Şüfī gibi zıkr ile başın şalar (AE 123a)

Murǵ-ı seçer ĥod sebaķını oķur
 Ğonca gülistān varaķını oķur

2690 Her ağacuñ yapraǵı olmiş zebān
 Zıkr-i Ĥudā ile serī‘ ü‘l-beyān
 Şeyĥ-i murāķıb gibi zerrīn-ķadeh
 Zıkr-i ĥafīden gözi göñli feraĥ
 Pīr gibi yāsemen ehl-i ĥuzūr
 Țā‘ ati kılmıř anı ķandīl-i nūr
 Zühd ü řalāĥında benefşe laťif
 Zāhid-i murtāzveř olmiş naĥīl¹²⁷⁴

¹²⁷² Başlık: AE 122b, M 74b, R 74a; Evliyānuñ zıkr-i eşyāyı ıřǵa itdüǵidür M, Evliyā zıkr-i eşyāyı mertebe-i ıřǵa itdüǵidür R

¹²⁷³ 2686. Beyit: - R

¹²⁷⁴ řalāĥında: řalāĥatde AE

Bülbül-i bâğuñ dili tefsîrde
Serv-i çenâruñ eli taḥrîrde

2695 Sünbül ü gül mürşid-i kâmil-miṣâl
Ṭā' at ile tâcî rü'ûs-ı ricâl¹²⁷⁵ (R 75a)

Zinde tutar giceyi şeb-būylar
Virdini ezberden oḡur cūylar

Zıkr idenüñ gökde melekler gibi
Ḥayra döner işi felekler gibi¹²⁷⁶

Eyle nebâtât-ı cihāna nazār
'Ālem-i bālāya teveccüh ider

Rūy-ı felekden yaña mānend-i dūd
Her birisi bulsa iderdi şu'ūd (AE 123b)

2700 Zikre ṭalar māhî-i baḥr-ı revān
Baḥre olur zıkr idici bir lisān
Ṭā' ati vaḡtini şaşırmar nücūm
Secde yirinden gözin ırmaz nücūm¹²⁷⁷

'Aynı ile gök yüzi eyler rükū'
Secdede yirler yüzi ehl-i ḥuşū'¹²⁷⁸

Murg-ı çemen birlüğine mu' terif
Ḥücreleri içre çoḡı mu' tekif

Sedd-i ramaḡ ni' mete kim ola tuş
Ḥamd ile yüzün yire sürer vuḡuş¹²⁷⁹

2705 Ḳarnını dāneyle ṭoyursa ṭuyūr
Ṭūr-ı niyāza çıkar oḡur ṭurur¹²⁸⁰

¹²⁷⁵ ü: - R; tâcî: tâc AE, M

¹²⁷⁶ gökde: göñli R

¹²⁷⁷ ṭā' ati vaḡtini: ṭā' at ḡaybını R; nücūm: rükū' R; ırmaz: açmar AE; yirinden gözin ırmaz nücūm: yirler yüzi ehl-i ḥuşū' R

¹²⁷⁸ 2702. Beyit: - R

¹²⁷⁹ yüzün: yüzi R

¹²⁸⁰ ṭurur: ṭuyūr R; 2705. Beyit: - R

Sâlik olan cümle bu hâli görür
 ‘İbret alur gayretini arturur¹²⁸¹ (M 75b)

Hoş ‘ameli kendüye maḥbûb olur

Nūr-ı ‘ubūdiyyeti maḥlûb olur

‘Ālem-i envāri erenler bulur

Şem‘ gibi fānī-i muḥlaḳ olur¹²⁸²

Sedd-i belā olur aña ṭā‘ati

‘Ādet idinmez yaramaz ‘ādeti

Ḥikāyet-i bī-bedel ü bī-hem-tā¹²⁸³ (AE 124a)

2710 Bu ḥaber-i mu‘teber-i dürr-niṣār

‘Aynı ile şerḥ-i ‘aḳā’idde var

Ḥazret-i Fārūḳ-ı taḳıyyü’l-ümem

Vālī-i evlā vü veliyyü’l-ḥarem¹²⁸⁴

Hādī-i ‘uṣṣāḳ u refīḳ-ı ṭarīḳ

Şānī-i yārān-ı Resūl-i şefīḳ¹²⁸⁵

Tiğ gibi keskin erenler başı

Faḥr-ı cihānuñ o yarar yoldaşı

Düşmene gönderdi bir ulu çeri

Sāriye idi o çerinüñ seri

2715 Nice çeri cünd-i nebiyyü’l-emīn

‘Āleme seyl-i maṭar ehl-i dīn¹²⁸⁶

Ehl-i ġazā kān-ı şafā evliyā

Seyf-i Ḥudā rehber-i Muṣṭafā¹²⁸⁷

Erlük ile her birinüñ mişli yok

Cenge çekilmiş kılıç atılmış oḳ

¹²⁸¹ 2706. Beyit: - R

¹²⁸² 2708. Beyit: - R

¹²⁸³ Başlık: AE 123b, M 75b, R 74b; Ḥikāyet M, R

¹²⁸⁴ Fārūḳ-ı: Fārūḳ u AE, M; vü: - AE

¹²⁸⁵ u: - M, - R

¹²⁸⁶ ehl-i: ebr-iAE, R

¹²⁸⁷ şafā: saḥā R

Çābük ü çālāk u cihān pehlevān
Serv gibi cümle etek der-miyān (R 75b)

Gün gibi bir kavm-i ḥadīdü'n-nazar
Bir iki aylık yola kıldı sefer¹²⁸⁸

2720 Gelmemiş idi haber-i gāziyān
Ḥayrete varmış idi pīr u civān (AE 124b)

Server-i 'ālem ser-i ümmet 'Ömer
Cum' a günü cāmi'e gitdi meger

Cümle šalāḥ ehline oldu šalā
Cum' a namāzı ola tā kim edā¹²⁸⁹

Minbere toğrıldı o yār-ı güzīn
'Arş-ı 'aẓīme nitekim şāh-ı dīn (M 76a)

Rif' ate irişdi Mesīḥā gibi
Ṭūr-ı temennādaki Mūsā gibi

2725 Ḥuṭbe oğurken gözine nā-gehān
Cümle 'ayān oldu feẓā-yı cihān

Gördi iki leşkeri ol māh-rū
Bir tağ içinde pusı kırmış 'adū¹²⁹⁰

Bu idi maḫşūd-ı cünūd-ı ḍalāl
Āl ile aşḫābı ide pāymāl

Sāriye'ye na' ra urup ol maḫal
Didi hemān el-cebel ü el-cebel

Şiddet-i şavt-ı 'Ömer irdi aña
Yıl gibi 'azm itdi cebelden yaña

2730 Pusıda olana aqın şaldılar
Aşlını fer' ini tamām aldılar (AE 125a)

¹²⁸⁸ ḥadīd: ḥıdīv R

¹²⁸⁹ šalāḥ: šalā AE

¹²⁹⁰ leşkeri: 'askeri R

Kimi kırıldı kimi oldu esîr
 Cümle yesîr oldu bu emr-i ' asîr
 Nûr-ı velâyet kime olsa naşîb
 Ba' d-ı mesâfe aña olur qarîb
 Şems-i hüdâ idi o şâh-ı ferîd
 Bir görünür şemse qarîb u ba' id
 Âdemiyānuñ ' abesi vü kemi
 Yırde şanur âdem olan âdemi

2735 Ma' nâ-i insân melek-ihtirâm
 Kıldı melek gibi felekde maqâm¹²⁹¹
 Ol yüce yirden nazâr itse kibâr
 Cümle yir ehlini görür âşikâr¹²⁹² (R 76a)
 Şıdķı ile nûr-ı şalâhiyyeti
 Merdüñ olur bâl u per-i rif' ati
 ' Âlem-i süflide olan düzaķı
 Görmeye bu seyri düşünde daķı
 Merd-i Hâķķ' uñ şanki felekde melek
 Kendüsine himmeti ' âlî gerek¹²⁹³

2740 Ehl-i hevâ âdem olayın dimez
 Devletini rif' atini istemez
 Pend ile ıslâh olamaz ehl-i nâr
 Kırı nihâlüñ gözün açmaz bahâr (AE 125b)
 Oķı bu temşîli daķı eyle cüş
 Kılma yabanlarda mişâl-i vuķûş (M 76b)

¹²⁹¹ melek: felek AE, M; melek: felek AE

¹²⁹² itse: iden M, R

¹²⁹³ merd-i Hâķķ' uñ: merd olanuñ M

Mertebe-i sābi‘ -i evliyāu’ llāh¹²⁹⁴

Mertebe-i sābi‘ i iden maḳām
Mühr-i Süleymān gibi olur be-nām

Virdi anuñ a‘ zam-ı esmā olur
Hızr gibi tārik-i dünyā olur¹²⁹⁵

2745 Hāḳ yolına mā-melekinini virür
Hātem-i maḳşūdı eline girür

Ġonce gibi kendüyi hāmūş ider
Gülşen-i dünyāyı ferāmūş ider¹²⁹⁶

Cife-i dünyāyı iletseñ hemān
Taşra atar niteki baḫr-ı revān

Mertebesı bī-bedel ü bī-mişāl
Şevḳi velī lem-yezel u lā-yezāl

Gelmez aña merd-i şaḳī vü ğabī
Cem‘ olamaz nūr ile zulmet gibi

2750 Göñli tolar nūr ile mānend-i kāf
‘Aynına gelmez ebedī kūh-ı Ḳāf

Ḳāf gibi ḫalḳa ḳarışmağı ḳor
Hızr-ı vüçüdın ider ehl-i ḫuzūr (AE 126a)

Göñli sivāu’ llāha muṭābıḳ degil
Ġayre zamīri müte‘ allıḳ degil

Zātını Hū ile hüveydā ider
‘Ālem-i imkānı temāşā ider

Mağrib u maşrıḳda olan mā-cerā
Gün gibi ‘ayn ile görünür aña (R 76b)

2755 Hāḫırını mir ‘āt-ı muşaffā olur
Maḫhar-ı envār-ı tecellā olur

¹²⁹⁴ Başlık: AE 125b, M 76b, R 75b; evliyāu’ llāh: evliyā M, - R

¹²⁹⁵ Hızr: ğuşsa R

¹²⁹⁶ ğonce gibi kendüyi: kendüyi deryā gibi M; gülşen-i dünyāyı: cānib-i dünyāyı M

Şevket ile niteki şems-i duhā
 Bir adım olmaz idi iqlīm añā
 Kevkeb-i derrī gibi rif^c at bulur
 Tā ser ü pā çeşm-i cihān-bīn olur
 Şevk ile gūyā ki güneşdür yürür
 Altı cihāti bir uğurdan görür¹²⁹⁷
 Kendüyi yoğ olmağ ile var ider
 Vuşlat-ı Mevlā'ya sezāvār ider

2760 Göñli gözi vāhid-i muṭlaḳdadur
 Nūr-ı Hudā'dur nazarı Hāḳ'dadur (M 77a)

Rāy-ı riyā ile degil şermsār
 Baḫr-ı vücūdına bürünmez ğubār¹²⁹⁸
 Hem-çü elif 'ālī-i a'ladadur
 Nūr gibi Tūr-ı temennādadur (AE 126b)

Ḳayd-ı cihān ile degil müttehim
 Şuğl-ı Hudā olur añā hemāhim
 Nefsine irḫā-yı 'inān eylemez
 Cānına bir derd-i nihān eylemez

2765 Şeyn-i şeyāḫīn iremez kendüye
 Zerrece iğvā viremez kendüye
 Sözde cerī niteki Nīl ü Fırāt
 Fā'idemend anuñ ile kā'ināt
 Cezbe şalar ḫalkā o deryā-yı şevḳ
 Zātı olur mihr-i mücellā-yı şevḳ
 Sözleri cān baḫş-ı vücūd-ı ricāl
 Şanki aḳar Tūr'dan āb-ı zülāl¹²⁹⁹

¹²⁹⁷ cihāti: cihānı R

¹²⁹⁸ bürünmez: yürünmez M

¹²⁹⁹ Tūr'dan: Tūr'durur R

Kāşif-i aḥbār-ı şerī^ç at odur
Vākıf-ı esrār-ı ḥaḳıḳat odur¹³⁰⁰

2770 Sāliki bālāya çeker ^ç ıŝıḳ-ı zāt

Ayađınıñ altı olur şeş cihāt

^ç Arşa ^ç urüc eylese cān u dili

Kevn ü mekān olmaz anuñ ḥā^çili

Zāt-ı mu^ç allāsı velinüñ ider

^ç Arşa yukarıdan aŝađa nazār

Lezzet alur ŝoḥbet-i Ḥaḳ^çdan müdām

Cāhil ü nā-dān ile itmez kelām (AE 127a, R 77a)

Olur aña ŝoḥbet-i ŝaḥş-ı pelid

Māni^ç -i eŝğāl-i kelām-ı mecid

2775 Şehr-i tarīkatde olur yol eri

Yola getirür niçe yolsızları

Gelmez eylük yüzine dünyā gibi

Acı dili yoḳ leb-i deryā gibi¹³⁰¹

Ülfeti yoḳ tālīb-i dünyā ile

Dost degil düşmen-i Mevlā ile

^ç Āŝi olur ma^ç nā yüzine niḳāb

Niteki ḥūrşid-i semāya seḥāb¹³⁰²

Ḳıŝsa-i aŝḥābı işit ḥiŝse al

Eyle bu aḥvāli yüri ḥasb-i ḥāl¹³⁰³ (M 77b)

Der-beyān-ı ḥikāyet-i ḥikmet-āmiz¹³⁰⁴

2780 Ḥaḳ yolına ser virenüñ serveri

Gün gibi baḥr-ı hünerüñ gevheri

¹³⁰⁰ aḥbār-ı: esrār-ı M

¹³⁰¹ acı dili yoḳ: yoḳ anuñ acı dili AE

¹³⁰² niḳāb: ḥicāb AE, R

¹³⁰³ aŝḥābı: eŝḥāşı AE, R

¹³⁰⁴ Başlık: AE 127a, M 77b, R 76b; Ḥikāyet M, R

Kātib-i dīvān-ı kelām-ı qadīm
 Eşref-i yārān nebiyyü'l-kerīm¹³⁰⁵
 Hâkim-i hoş-ğūy u şehâb-ı hayā
 Şeyh-i harem muhterem-i aşfiyā
 Hazret-i 'Osmān u imāmü'l-hümām
 Cum'a günü kıldı namāzın tamām
 Cāmi' -i Qur'an'dur o kân-ı şafā
 İki mināre iki dest-i du'ā¹³⁰⁶ (AE 127b)

2785 Ellerini açdı du'ā eyledi
 Hâkq'a niyāz itdi şenā eyledi¹³⁰⁷
 Geldi aña bir 'Arab-ı bî-edeb
 Söyledi bir söz 'aceb-ender-'aceb
 Didi eyā kātib-i dīvān-ı Hâkq
 'Ālem-i taḥrīr u suḥandān-ı Hâkq¹³⁰⁸
 Hiç ola mı sūre-i Tebbet yedā
 Fażl ile bālāter-i ihlāş ola
 Yazma bu tertīb ile lāyık degil
 Dā'ire-i 'aqla muvāfiq degil

2790 Merd-i 'Arab eyledi ḥayli 'inād
 Hîkmetini bilmegi itdi murād¹³⁰⁹
 Ol 'Arab'uñ virdi tesellāsımı
 Açdı hemān dāde-i a' māsımı (R 77b)
 Didi aña gel beri benden yaña
 Göstereyin levḥ-i 'azīmi saña
 Gözlerini sildi didi baq hemān
 Levḥ-i 'azīm aña görindi 'ayān

¹³⁰⁵ eşref-i: ekrem-i AE, R

¹³⁰⁶ şafā: vefā M

¹³⁰⁷ 2785. Beyit: - M

¹³⁰⁸ u: - AE, - R

¹³⁰⁹ ḥayli: vāfir R

Levhine Qur'an'ını Rabbü'l-enâm
Yazmış o tertib ile itmiş tamâm (AE 128a)

- 2795 Harfleri görünür etrâfdan
Her biri büyük cebel-i kıâfdan
Süreleri yirli yirinde muķim
Bundağınun 'aynı kelâm-ı kadim
Aldı cevâbını 'Arab ol nefes
Zühd ü şalâhiyyete kıldı heves¹³¹⁰
Süre su'âlinden irişdi sürür
Toldı anuñ Tır-ı vücûdına nür (M 78a)
Añladı âdemde olan hikmeti
Bildı vücûdındaki keyfiyyeti
- 2800 Ben nice kul olmayam ol servere
Levh-i 'azîmi göre hem göstere
Ehline âsân olur emr-i 'asîr
'Aynını a' mâlaruñ eyler başîr
Ol 'Arab'a oldı mişâl-i bahâr
Gözlerin açdı nitekim şâhsâr
Tâlib-i dünyâdan olan nâ-bekâr
Zîr ile bâlâya ider i' tibâr
Oldı beķâ ehline bâtıl hayâl
Kâ'ide-i şadr ile şaff-ı ni'âl
- 2805 Şemsüñ olur üsti yanında zuhal
Nür-ı kemâline irişmez halel (AE 128b)
Hüşe-i engür gibi evliyâ
Müttehid olur bir olur dâ'imâ

¹³¹⁰ R'de mısralar yer değiştirmiştir.

Ḥalka-i tesbīḥ gibi sālīkān
Ḥalka berāber görünür her zamān

‘Örf u izāfetleri merfū‘ olur
Rāy-ı riyāsetleri memnū‘ olur¹³¹¹

Gör bu kerāmāt u velāyetleri
Gel taleb eyle bu sa‘ ādetleri

2810 Kılma aķarşu gibi ‘ömrin hebā
Gezme yabanlarda mişāl-i şabā (R 78a)

Mümkün iken saltanat-ı dü cihān
Ġaflet ile kendüñe itme ziyān¹³¹²

Zulmet-i cānını şü kim nūr ider
Ġayrılaruñ zulmetini dūr ider¹³¹³

Şü gibi sen pāk olagör evvelā
Tā ki saña hem-dem olan pāk ola¹³¹⁴

Her sözi ma‘ ķüle ķul ol bende ol
Bendesine bende-i efgende ol

**Ḥikāyet-i şīr-i Ḥudā kerrema’llāhu vechehū ve rađıya’llāhu te‘alā an-
hu**¹³¹⁵

2815 Var idi bir rāhib-i ḥalvet-nişīn
Şehr-i Medāyin’de muķīm u mekīn (AE 129a)

‘İlm ü kemāl ü hüneri bī-ķıyās
‘Āķıl u dānā vü ḥaķāyık-şīnās (M 78b)

Mekteb-i ‘irfān idi kāşānesi
‘İlm-i nücümüñ atası anası¹³¹⁶

Cevher-i cān gibi vücūdı müfīd
Zulmet-i küfr içre velī nā-bedīd

¹³¹¹ ‘örf: ‘izz R

¹³¹² kendüñe: kendü AE

¹³¹³ nūr: dūr R; dūr: nūr R

¹³¹⁴ evvelā: dā‘ imā R

¹³¹⁵ Başlık: AE 128b, M 78a, R 77b; Ḥikāyet M, R

¹³¹⁶ atası anası: anası atası AE

Çekmiş idi dāmen-i tecrīde pāy
Deyr-i kemāle dili gūyā derāy

2820 Her sözünüñ var idi bir hikmeti
Ehl-i dile şöḫbeti cān şöḫbeti

Ehl-i hevā ile yoğ idi sözi
Heftede bir görünür idi yūzi

Ḥayder-i Kerrār u imāmü'l-hüdā
Da^ç vā-yı dīn itmege vardı aña¹³¹⁷

Rāhibe oldu hibe-i himmeti
Açdı aña rāh-ı refāhiyyeti

Rāhibe taḫsīn u hezār āferīn
Anuñ ile kıldı birez baḫş-ı dīn

2825 Aldı ele bir kılı ol nüktedān
Urdı demür örse geçürdi hemān

Didi ki bu sā^ç at olur yılda bir
Şimdiye dek bekledüm anı faḫīr¹³¹⁸ (AE 129b)

Āḫīr olur şimdi bu sā^ç at geçer
Geçmez olur kııl aña zerre kadar¹³¹⁹

Ba^ç d-ı zamān çün naḫar itdi aña
Geçmedi ol demde o kııl vāḫı^ç ā¹³²⁰ (R 78b)

2830 Ḥayder'e izḫār-ı kemāl eyledi
Fikr-i daḫīḫ ince ḫayāl eyledi

Kān-ı kerem şāh-ı velāyet ^ç Alī
Ol demüre aldı geçürdi kıılı¹³²¹

¹³¹⁷ u: - R

¹³¹⁸ bu: bir AE

¹³¹⁹ kııl aña zerre kadar: zerre kadar aña kııl AE

¹³²⁰ çün: - R; ol demde o kııl: ol kııl demüre R

¹³²¹ ol demüre aldı: aldı vü evvelde R

Didi ki hayfā vü dirīgā añā
 H̄ikmeti bir s̄a' ate muhtāc ola

Olmaya anuñ şeref-i hilḳati
 Bekleye yıldan yıla bir s̄a' atı¹³²²

Kendü vücūdını ider ehl-i hāl
 utlı zamān ve şeref-i māh u sāl

2835 Rehber-i dīn eyledi ol rāhibi

Gözleri açıldı anuñ hā gibi

ıldı bu tedbīr ile irşādını
 Deldi ıl ile dili polādını¹³²³ (M 79a)

ılca şu' ā' -ı kerem-i müste' ān
 Tağ gibi zulmetleri eyler nihān

Söyler ise dil dilinüñ nāili
 H̄ayret alur ' āılı lā-ya' ılı (AE 130a)

Derdüñe dermān ara bir çāre ıl
 orulu yolda yürime müstaill¹³²⁴

2840 Vay añā kim māni' ola ğafleti

Olmaya rāhibce anuñ ğayreti

Lāyık-ı irşād olagör evvelā
 Mürşidini gönderür Allāh saña

Ol kişi kim yār-ı Resūl'e uyar
 Cevher-i zātına yörenmez ğubār

Aç şadef-i ğuşı bu gevherlere
 Uyma her aḫvāli mükedderlere¹³²⁵

¹³²² hilḳati: al' atı AE, R

¹³²³ dili: dil M, R

¹³²⁴ ara: ire R; orulu: orulu AE, M

¹³²⁵ gevherlere: cevherlere AE

Hâtimetü'l-kitâb¹³²⁶

Çok şükür Allâh'a o Rabbü'l-enâm
Ni' met-i şükürin bize virdi tamâm¹³²⁷

- 2845 Dil dilini kıldı serî' ü'l-beyân
Eyledi hikmet sözine tercemân
Kadre irüp niteki mâh-ı şıyâm
Hamsemi noğşân ile kıldum tamâm
Nazm olur iken bu kitâb-ı laîf
Olmış idüm pîr-i za' if u naîf (R 79a)

Beñzer idi cismüme dâl-ı sücüd
Mâ'il-i hâk idi nihâl-i vücüd (AE 130b)

Hayret ile niteki ' ayn-ı rükû'
Kılmış idi aşlına cismüm rücû'

- 2850 Dönmiş idüm âhîr mâha hemîn
Olmış idüm şehri fenâya yakın¹³²⁸

Ağ şağalum şanki şehâb-ı bahâr
Virdi gönül gülşenine i' tibâr

Şa' şa' a-i rahmetüm itdi zühür
Şüretümi eyledi kandîl-i nür¹³²⁹

Pençe-i hürşîd-i semâ gibi hem
Yazıda ditrederdi elüm dem-be-dem (M 79b)

Kâğıda yazmağ dilesem vâridât
Gözlük olurdu gözüme kol kanat

- 2855 Niteki tölünmalî mihr-i münîr
Geçmiş idüm cümle hevâdan faķîr

¹³²⁶ Başlık: AE 130a, M 79a, R 78a

¹³²⁷ tamâm: müdâm M, R

¹³²⁸ dönmiş: kalmış R; âhîr: - AE; hemîn: yakın R

¹³²⁹ rahmetüm: rahmeti R; R'de mısralar yer değiştirmiştir.

Dişlerümi dökdi hevâ-yı fenâ
 Niteki bâdem çiçegini şabâ
 Âhîr-i ʿömrümde o Rabbü'l-ğani
 Ölmez oğul atası itdi beni
 Nazm-ı kitâb az gerek öz gerek
 Hakk'a yarar halka yarar söz gerek
 Mâ'il idüp tâlib olan kâbili
 Söylede bu baħr-ı revânuñ dili¹³³⁰ (AE 131a)

2860 Baħri ʿAden baħri gibi pür-güher

Dide gibi muhtaşar u mu' teber

Ĥâme ʿaşasıyla mişâl-i Kelim

Açdı anuñ baħrine râh-ı ʿazîm¹³³¹

Çıkdı beyâza bu suṭur-ı maḳâl

Ĥayli ṭalazlandı bu baħr-ı kemâl

Nüşhasınuñ her varaḳı baħr-ı nûr

Yir yir aña oldı cezâ'ir suṭur

Ĥalkı çeker kendüye ol baħr-ı dîn

Görse ṭalar ḳalur aña ṭalibîn¹³³²

2865 Âdeme her mısra'ı ʿibret-nümâ

Ĥaddini bilmezlere ʿayn-ı ʿaşâ

Her varaḳı ḳâle gelür ḥâldür

Rif' at-i insâna per ü bâldür (R 79b)

Eyledi evrâḳ-ı huṭuṭ ittiḥâd

Yumdı kanadın bu hümâ-yı murâd

Ṭâ'ir-i ḳudsî gibidür bu kitâb

Bâl u peri bî-ʿaded u bî-ḥisâb

¹³³⁰ idüp: olup R

¹³³¹ ḥâme: ḥâm AE, câme R

¹³³² ol: bu M, R

Aķ kâğıd üstinde bu ara yazı
Oldı alem tũtũlerinin ũzi¹³³³

2870 Ād ile bu gũlſen-i envārdur
Her varaı able-i atārdur¹³³⁴ (AE 131b)

Bağce-i ma rifeti dil-guſā
Rāyia-i ayyibesi cān-fezā

Ŗurete geldi bu ma ānī gũli
Ehl-i dilũ gũlſen-i cānı gũli¹³³⁵ (M 80a)

Gũlſen-i cennet gibidũr her yiri
Cedvelidũr Ŗanki aan kevŖeri

Cāhil u nā-dān olan ehl-i hevā
Dal idemez aa miŖāl-i Ŗabā¹³³⁶

2875 at-ı kitāb āyine-i rũy-ı dīn
Ma nāları mũrŖid-i rāh-ı yaīn¹³³⁷

Ma nāları at ile mestũrdur
Perde-i  iŖmetde urur ũrdur¹³³⁸

Cāhil u nā-maremi gũrse hemān
Gizlenũr ol perdede olmaz  ayān¹³³⁹

Bağladum efsũn ile cāhil gũzin
Gũrmesũn ebkār-ı ma ānī yũzin

Namlarum dũndi benī ādeme
Gũn gibi yayıldı bũtũn  āleme

2880 Ter dũŖerin tercũme idenlere
Uğrılaru yolına gidenlere

¹³³³ kâğıd: yazı M, R

¹³³⁴ R nũshasında bu beyitten önce Gũlſen-i Envār baŖlıęı yer alır.

¹³³⁵ cānı: cān AE

¹³³⁶ 2874. Beyit: - AE, - R

¹³³⁷ 2785. Beyit: - AE, - R

¹³³⁸ urur: yatur M

¹³³⁹ u: - R

Gelse Һarāmīye nişān-ı zevāl
 Müflis olanlardan ider celb-i māl
 Ben bu Һarāmīlere hiç uymadum
 Cimrilerün eskilerin şoymadum
 Baһre döner şā^ç ir-i ehl-i vera^ç
 Gevherine kimsenün itmez Һama^ç
 Baһr gibi gevheri yaғmā olur
 Dilde nesi var ise peydā olur (AE 132a)

2885 Cürmi hüveydā olıcak uğrılar
 Yire baқar niteki cirm-i қamer¹³⁴⁰
 Tір-keşümdür bu kitāb-ı şerīf
 Oқlarıdur şanki suṭūr-ı laṭīf¹³⁴¹ (R 80a)
 Düzd-i ma^ç ānī olanı yoқların
 Cānını ol oқlar ile oқların
 Raһmet o Һaṭṭāṭa ki üstād ola
 Anuñ ile nazmumuz ābād ola¹³⁴²
 Һüsn-i Һaṭṭından ola bu meşnevī
 Sünbül-i sūrī vü gül-i ma^ç nevī¹³⁴³

2890 Һatt-ı şerīfi ola bī-iştibāh
 Şāhid-i ma^ç nāya niқāb-ı siyāh
 Zātına vire қalemi iştihār
 Şīr-i Һudā'ya nitekim Zülfeқār (M 80b)
 Beytini luṭf ile yaza dil-güşā
 Şanki fenādan açа uça hümā
 Çıқması āsān ola ehl-i dile
 Sebze gibi pertev-i Һürşīd ile

¹³⁴⁰ cürmi: demi AE, me'Һazi M; hüveydā: ma^ç lüm M

¹³⁴¹ şerīf: beyān R; laṭīf: 'ayān R

¹³⁴² üstād: settār M

¹³⁴³ Һaṭṭından: Һaṭṭında R; sūrī: şūrī M, R

‘ Ālem-i envārda şankim sürüş
Harflerinden gele insāna cüş (AE 132b)

2895 Her elifini o şıfātı cemāl

Eyleye kandil-i kemāle fetil

Dāl-ı sa‘īdi vire ƙalbe sürür

Rāy-ı şerīfini ide ‘ ayn-ı nūr¹³⁴⁴

‘ Aynı tevāzu‘ da ola dā’imā

Rāh-ı Hudā’ da nitekim evliyā

Mīmi cemāl issi gibi her zamān

‘ Āmme-i nāsa vire tāze cān¹³⁴⁵

Hey ne belādur bu ki bir bed-liƙā

Yazıya ölçümlene nā-dān ola¹³⁴⁶

2900 Yazmağa başladuğı gibi hemān

Anuñ elinden ƙalem ide fiğān

Yazduğı haţţ bāğ-ı harāba döne

Noƙtaları anda ğurāba döne

Ādeme ğüyā ki sevād-ı ğünāh

Yazıları ola belā-yı siyāh

Yazıda beytinde anuñ bir me’āl

Çıkmaya medyūn ile mücrim-mişāl

Şarşar-ı dest-i eleme bī-ğümān

Beyte ola zelzele-i bī-emān

2905 Her kelime niteki harçeng-i Nīl

Gör ne nā-sāz u haƙīr ü zelīl (AE 133a, R 80b)

Yazduğı egri *elifi* fi’l-meşel

Lāma döne vire kelāma halel

¹³⁴⁴ rāy-ı şerīf: vāv-ı vechini AE, R

¹³⁴⁵ ‘ āmme-i nāsa: mü‘ min-i Mevlā’ya R

¹³⁴⁶ bir bed-liƙā: yā rabbenā M

Yañlışı çok cāhil-i muṭlaḳ gibi
 Hāleti yok zengī-i aḥmaḳ gibi¹³⁴⁷

Cīmī ola cehl-i vücūdına dāl
 Mīmī daḥı āyine-i pūr-melāl¹³⁴⁸

Fethasını yaza velī nā-sezā
 Her ser-i mazlūma ola bir ‘aşā

2910 Kesreleri ḳolı kırılmış nihāl
 Gülşen-i te’līfe vire iḥtilāl¹³⁴⁹ (M 81a)

Zinde dil ol şöḥbet-i Yaḥyā ile
 Gün gibi tā kim hūnerūñ yayıla

Nūr gibi aşluña eyle rücū‘
 Eyleye tā mihr-i kemālūñ ṭulū‘

Mürşid olup mıstar-ı ḥaṭṭ-ı kitāb
 Hāmeye gösterdi tarīḳ-ı şavāb

Oldı elümde ḳalemüm şāhbāz
 Şaydgehüm ‘ālem-i iḳlīm-i rāz¹³⁵⁰

2915 Gülşen-i taşnīfe zülāl-i beyān
 Oldı bu mīzāb-ı ḳalemden revān
 Geldi muḥaşşal ḳaleme bir fenā
 Eyledi şūrīdelüginden ibā (AE 133b)

Her iki mışra‘ dan açup bāl u per
 Eyler idi baḥr ile berre güzer

Çekdi ta‘ alluḳdan elini ḳalem
 Münselik-i mu‘ tekifān oldı hem

Nūr-ı tecellā ḳaleme şaldı bīm
 Düşdi yire şanki ‘aşā-yı Kelīm

¹³⁴⁷ ḥāleti: raġbeti R

¹³⁴⁸ mīmī daḥı: mīmli M, R

¹³⁴⁹ ḳolı: ḳurı AE, M

¹³⁵⁰ şaydgehüm: şaydgeh AE

2920 Ğonce gibi ağzını yumdı devāt

Ėadre irüp tırdı bu āb-ı ĥayāt

Zāhir u bātında niĥe sır didüm

Lāzım olan sözleri bir bir didüm

Her kim oğursa umarın kim baña

Dest-i sađāsın aĥa ide du^ç ā¹³⁵¹

Merĥamet-i Ėađđ ola ol ŗāliĥa

Rūĥum iĥün ođuya bir fātihā

Temmetü'l-kitāb bi^ç avni'l-meliki'l-vehhāb fi evāsıti ŗehri rebi^ç i'l-evvel se-
nete ĥamsin ve ĥamsine ve elf¹³⁵²

¹³⁵¹ umarın: umarım R

¹³⁵² Bağlık: AE 133b, M 81a, - R; fātihā M; 1055 (1646) senesinde rebiü'l-evvel ayının ortasında Allah'ın yardımıyla kitap tamamlandı.